

POSTNINA PLAČANA V GOTOVINI

ZGODOVINSKI ČASOPIS

LETNIK V
LETO 1951
ŠTEVILKA 1-4
LJUBLJANA

Zgodovinski časopis
je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Sedež uredništva:
Zgodovinski inštitut Univerze v Ljubljani

Uredniški odbor:
dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, dr. Josip Korošec,
dr. Milko Kos, Vasilij Melik, dr. Fran Zwitter.

Odgovorni urednik:
dr. Bogo Grafenauer

Zamenjave (обмены, Exchanges):
Zgodovinsko društvo za Slovenijo,
Narodni muzej v Ljubljani, Prešernova cesta 24.

Založba in uprava:
Državna založba Slovenije v Ljubljani
Stari trg 26. Poštni predal 50

Ta zvezek je bil oddan v tisk
16. januarja 1952.
Izšel avgusta 1952

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis član-
kov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in z navedbo vira.

6000

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

V.

1951

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Uredniški odbor:

dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, dr. Josip Korošec,
dr. Milko Kos, Vasilij Melik, dr. Fran Zwitter.

Odgovorni urednik:

dr. Bogo Grafenauer

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Tiskala Tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani

KAZALO

CONTENTS — ОГЛАВЛЕНИЕ

France Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu nje- nega razvoja	7
Les courants politiques dans le Front de libération du peuple slo- vène dans la première année de son existence (82)	
Политические течения в Освободительном фронте первый год его существования	
Metod Mikuš, Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji	87
Le premier territoire libéré en Slovénie (114)	
Первая свободная территория в Словении	
Angelos Vaš, K izvoru pleteninaste ornamentike	119
Remarks on Origins of Plait-work Ornaments (150)	
Заметки о развитии орнамента в форме плетений	

Zapiski

Short articles — Записки

Dr. Viktor Korošec, Kratko poročilo o nekaterih novejših klinopis- nih tekstih	155
Court rapport sur quelques nouveaux textes cunéiformes (163)	
Краткое сообщение о новейших текстах, написанных клинописью	
Bogo Grafenauer, O arheologiji in zgodovini	163
On Archaeology and History (174)	
О археологии и истории	
Josip Korošec, Bijelo brdo	174
Bijelo brdo (185)	
Бело брдо.	
Ljudmil Hauptmann, Postanek kmetskega stanu na Koroškem	186
Die Entstehung des Bauernstandes in Kärnten (190)	
Возникновение крестьянского сословия в Каринтии	
Ferdo Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku	192
Contributions à l'histoire de la ville de Ljubljana au moyen âge (208)	
Вклад в историю Любляны в средние века	
Josip Zonta, Ob šeststoletnici Dušanovega zakonika	209
Le sixième centenaire du Code de Dušan (214)	
К шестисотому юбилею кодекса Душана	
Modest Golia, Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha	214
Slovenica in den Schriften der Schusterzunft von Metlika (Möt- tling) (222)	
Словеника в документах сапожного цеха в Метлике	
Janko Polec, »Župan« in »občina« v novejšem slovenskem izrazoslovju	222
»Župan« (maire) et »občina« (comune) dans la terminologie slovène moderne (233)	

- »Жупан« (староста) и »община« (община) в новейшей словенской терминологии
- Dragotin Lončar, Dva doneska o početkih socializma med Slovenci 234
 Two Contributions to the History of Beginnings of Socialism among the Slovenes (240)
 Две заметки о зачатках социализма среди словенцев

Zgodovinske ustanove

Historical Institutions — Учреждения по изучению истории

- Maks Miklavčič, Splošni zakon o državnih arhivih 241
 General Law of state-archives
 Общий закон о государственных архивах
- Ivan Mohorič, Arhiv zbornice za trgovino, obrt in industrijo 249
 Rolls of the Board of Trade and Industry
 Архив палаты торговли, ремесла и промышленности
- Franjo Baš, Situacijska slika slovenskih muzejev 257
 Activity of the Slovene Museums
 Картина словенских музеев
- Franjo Baš, Spomeniško varstvo v Sloveniji 268
 Preservation of Monuments in Slovenia
 Защита памятников в Словении

Zborovanja in društveno življenje

Meetings and Life of the Society — Собрания и деятельность общества

- Leopold Petauer, Sedmo zborovanje slovenskih zgodovinarjev ob desetletnici Osvobodilne fronte v Ljubljani od 3. do 5. maja 1951 278
 The seventh Assembly of the Slovene Historians upon the Occasion of the tenth Anniversary of the Liberation Front at Ljubljana May 3—5, 1951
 Седмое собрание словенских историков в дни десятилетия Освободительного фронта в Любляне от 3 до 5 мая 1951
- Bogo Grafenauer, Tajniško poročilo za leto 1950 287
 The Secretary's Report for the Year 1950
 Отчет секретаря за 1950 год

In memoriam

- M. Pivec-Stelé, Janko Šlebinger 290
- Jože Kastelic, Walter Schmid 292
- Aleksander Jeločnik, Egon Baumgartner 299

Ocene

Reports — Рецензии

- Hermann Braumüller, Geschichte Kärntens (Bogo Grafenauer) 301
- France Starè, Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Kandiji pri Novem mestu (Josip Korošec) 320
- Josip Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu (Jože Kastelic) 322
- Josip Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki (Jože Kastelic) 327
- Rudolf Egger, Der heilige Hermagoras (Maks Miklavčič) 330
- Josip Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu (Jože Kastelic) 334

Franjo Ivaniček, Staroslavenska nekropola u Ptuju (Jože Kastelic) . . .	338
Milutin Garašanin - Jovan Kovachević, Pregled materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku (Josip Korošec)	341
Zdenko Vinski, Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini (Josip Korošec)	351
Zdenko Vinski - Ksenija Vinski - Gasparini, Gradište u Mrsunjskom lugu (Josip Korošec)	352
Wutte Martin, Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogstuhles. — Hermann Braumüller, Die Frage des Kärntner Pfalzgrafenamtes. — Eberhard Kranzmayer, Der Ortsname »Meilsberg« und seine Verwandten. — Jakob Kelemina, Kazaz, kosez. — Paul Puntchart, Einige Ergänzungen zur kritischen Literatur über die Bäuerliche Herzogseinsetzung in Kärnten. — Anton Kovačić, Knežji kamen; Vojvodski stol; Najstarejša oblika ustoličenja; Ogenj in voda v obredu umeščanja koroških vojvod (Bogo Grafenauer)	353
Rajko Nahtigal, O imenu Pribinove in Kocljeve prestolnice: Blatenski kostel — Aladár Radnóti, Une église du haut moyen âge à Zalavár. — Désiré Dercsényi, L'église de Pribina à Zalavár (Milko Kos) . . .	364
H. F. Schmid, La legislazione bizantina e la pratica giudiziaria occidentale nel più antico codice slavo (Josip Zontar)	367
Milko Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri (Pavle Blaznik) . . .	367
Svetozar Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem (Pavle Blaznik)	369
Anton Melik, Planine v Julijskih Alpah (Josip Zontar)	372
Ljudmil Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo (Bogo Grafenauer) . . .	374
Ferdo Hauptmann, Rijeka od rimske Tarsatice do hrvatsko-ugarske nagodbe (Ferdo Gestrin)	375
Josip Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (Bogo Grafenauer) . . .	378
Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj (Bogo Grafenauer) . . .	379
Jovan Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka (Maks Miklavčič)	382
V. Miller zu Aichholz - A. Loehr - E. Holzmair, Oesterreichische Münzprägungen (Aleksander Jeločnik)	385
Bogo Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika in njena metoda (Fran Zwitter)	386
Ferdo Gestrin - Vasilij Melik, Slovenska zgodovina 1813—1914 (Fran Zwitter)	388
Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V., Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920 (Ferdo Gestrin)	394
Seručar Zdravko, Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 god. (Lojze Ude) . . .	398
V. kongres Komunistične partije Jugoslavije (Metod Mikuš)	402
II. kongres Komunistične partije Slovenije (Metod Mikuš)	403
Edvard Kardelj, Poč nove Jugoslavije (Metod Mikuš)	407
Vladimir Dedijer, Dnevnik (Metod Mikuš)	410
Slovenski poročevalec 1938 in 1941 (Metod Mikuš)	412
Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji (France Škerl)	415
Leon Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti (Metod Mikuš) . .	419

Časopisi
Reviews — Журналы

Istoriski glasnik. I—III letnik (Gregor Čremošnik)	423
Historijski zbornik. I—III letnik (Gregor Čremošnik)	436
Nastava istorije u srednjoj školi. I, 1—2 (Silvo Kranjec)	446
Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, XXXVII—XLI, 1946—1950 (Franjo Baš)	447
Carinthia I, 134—140, 1947—1950 (Franjo Baš)	450

Bibliografija
Bibliography — Библиография

Bibliografija slovenske zgodovine (Publikacije iz let 1945—1950)	454
Bibliography of the Slovene History (Publications 1945—1950)	
Библиография словенской истории (публикации 1945—1950 гг.)	
Vasilij Melik, Uvod	454
Introduction	
Введение	
Vasilij Melik, Splošni del	456
General part	
Общая часть	
Stanislav Jesse, Arheologija in zgodovina starega veka	466
Archaeology and history of the Antiquity	
Археология и история древнего века	
Vasilij Melik s sodelovanjem Milka Kosa, Alberta Rejca in Lojzeta Ude, Srednji in novi vek do 1941	470
Middle Ages and Modern times till 1941	
История средних веков и новая история до 1941 г.	
France Škerl, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1950	492
Bibliography of the National Liberation struggle of the Slovenes for the year 1950	
Библиография НОБ словенцев за 1950 г.	
Lojze Ude, Bibliografija slovenske Koroške	501
Bibliography of Slovene Carinthia	
Библиография словенской Каринтии	
Albert Rejec s sodelovanjem Lava Čermelja, Bibliografija o pri- morskem problemu	506
Bibliography of the Litoral problem	
Библиография по Приморском проблеме	

France Škerl

Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja

UVOD. PREGLED POLITIČNIH TOKOV PRED VOJNO

V stari Jugoslaviji je vladal sistem velesrbskega centralizma. V prvem desetletju se je boj proti njemu razvijal predvsem na parlamentarnih tleh v okviru tako imenovane vidovdanske ustave. V drugem desetletju, ki se je začelo z nastopom šestojanuarskega režima, ko je kralj Aleksander 6. januarja 1929 ukinil vidovdansko ustavo in uvedel svojo diktaturo, se je pa velesrbski centralizem skrival za bolj ali manj izrazitimi oblikami osebne kraljeve diktature ali pa za različnimi oblikami »vsedržavnih« strank. Prva taka stranka je bila »Jugoslovanska radikalno kmetijska demokracija« (JRKD), ki so jo ustanovili 7. decembra 1931, 20. julija 1933 pa preimenovali v »Jugoslovansko nacionalno stranko« (JNS). Druga taka »vsedržavna« stranka je bila »Jugoslovanska radikalna zajednica« (JRZ), ki se je prijavila notranjemu ministru 19. avgusta 1935. Razlik med njima ni bilo veliko. Obe sta bili centralistični in tudi unitaristični, vendar s to razliko, da je JNS proglašala Jugoslavijo kot državo enotnega jugoslovanskega naroda, JRZ pa je računala z unitarizmom na obroke, sicer se pa od JNS ni dosti razlikovala.

Opozicija velikega stila proti strankam velesrbskega centralizma se je vsa leta stare Jugoslavije razvijala v Hrvaški, ki ni sodelovala v nobeni »vsedržavni« stranki, ki jo je organizirala beograjska buržoazija, dokler se 1939 nista pogodila Dragiša Cvetković kot predstavnik vlade in dr. Maček kot predstavnik Hrvatske kmečke stranke (HSS) ter je iz njunega sporazuma nastala Banovina Hrvatska.

Opozicija v Sloveniji ni bila takega značaja kakor na Hrvatskem. Predstavniki slovenskih strank se niso upirali sodelovanju z »vsedržavnimi« strankami, temveč je bilo aktualno le vprašanje, kdo bo s kom sodeloval in kvečjemu še na kak način. Tako se je zgodilo, da so v prvih mesecih šestojanuarskega režima sodelovali predstavniki bivše Slovenske ljudske stranke oziroma pristaši dr. Korošca. Ko pa je šestojanuarski režim nekoliko popustil in so se na podlagi Aleksandrove septembrske ustave (1931) začele ustanavljati »vsedržavne« stranke, sta pa v »Jugoslovanski nacionalni stranki« in na vladi sodelovali bivša »Samostojna

demokratska stranka« in bivša »Samostojna kmetijska stranka« oziroma pristaši dr. A. Kramerja in Iv. Puclja. Pristaši dr. Korošca so bili proti njima v opoziciji in to v ostri opoziciji, kakor so pokazale manifestacije ob Koroščevi šestdesetletnici 8. maja 1932, protirežimske demonstracije v Šenčurju 22. maja 1932 in »punktacije« proti centralističnemu sistemu 31. decembra 1932 oziroma 1. januarja 1933. Toda Koroščeva opozicija je bila bolj taktičnega značaja. Mnogo važnejša je bila opozicija proti Kramerjevi politiki med Kramerjevimi političnimi pristaši. Važna je bila predvsem zaradi poznejšega razvoja. Za Kramerjev vladni režim je namreč bilo značilno, da je v imenu jugoslovanskega narodnega edinstva odrekal slovenskemu narodu vsako narodno samobitnost. Med Kramerjevimi političnimi pristaši je zaradi tega nastal razpor. Močan vpliv je imela razprava Josipa Vidmarja »Kulturni problemi slovenstva«, ki je nastala v tej dobi. Povzročila je odcepitev nekaterih kulturnih delavcev od »Ljubljanskega Zvona« in ustanovitev nove revije »Sodobnost« (1933). Njeni sodelavci so stali na odločnem stališču obrambe slovenstva in bili nasprotniki unitarističnih stremeljenj JNS. Ta opozicija je bila izrazito načelne narave, kar se tiče odnosov do slovenstva, in demokratična, kar se tiče odnosov do političnih režimov.

Koroščevo taktično opozicijsko manevriranje se je pokazalo ob parlamentarnih volitvah 1935. Njegovi pristaši se niso pridružili niti Jevtiću niti Mačku, tako da je dr. Korošec ohranil proste roke. Po volitvah je vstopil v vlado in s srbskimi radikali ter bosenskim muslimani ustanovil novo »vsedrjavno« stranko, »Jugoslovansko radikalno zajednico« (JRZ) in z njo podprl velesrbski centralizem.

Koroščev korak ni izzval razočaranja samo v opozicionalnih krogih — posebno ostro ga je prijemala poleti 1935 »Ljudska pravica« — temveč tudi med njegovimi pristaši. To razočaranje je v naslednjih letih še rastle in povzročalo vedno večji odpor proti Koroščevi politiki. Razlogov ni bilo malo. Stojadinović-Koroščeva vlada se je v zunanji politiki začela približevati in nato celo naslanjati na Nemčijo, privolila je v priključitev Avstrije k Nemčiji, razbila Malo zvezo in odprla vrata nemškemu kapitalu v Jugoslavijo. V notranji politiki je dr. Korošec kot notranji minister razvijal propagando proti komunizmu, podpiral organizacije, ki so se borile proti »komunističnemu« delovanju in uporabljale fašistične metode. V Sloveniji sami je bil teror še hujši kakor v drugih pokrajinah. Cenzura je bila strožja kakor drugod. Hitlerjevska propaganda pa ni imela skoraj nobenih ovir. V Slovenski ljudski stranki so se pojavili močni odkloni zaradi take politike že 1936. Izrazile so jih občinske volitve 25. oktobra 1936, pri katerih je bila abstinenca zelo velika, pa tudi protiglasovi so bili številni. Še važnejši pa so bili dogodki v Španiji, ob katerih so se uradni predstavniki slovenske politike postavili na stran Franca. Povsem drugo stališče je pa zavzel Edvard Kocbek s svojim člankom »Razmišljanja o Španiji« v »Domu in Svetu«, s čimer je povzročil razcep med sotrudniki revije. Na zunaj je bil ta razcep podoben onemu pri »Ljubljanskem Zvonu« 1932, vendar je razcep pri »Ljubljanskem Zvonu« bil postavljen le v slovenski in kvečjemu jugoslovanski okvir, razcep pri »Domu in Svetu« pa je bil postavljen v svetovni okvir odlo-

čanja, za ali proti fašizmu. V ostalem pa Kocbekov primer oponiranja ni bil osamljen. Opozicionalni pristaši SLS (dr. Brecelj, dr. Stanovnik, Gostinčar) so kmalu nato v posebni izjavi obsodili Koroščevo politiko in zahtevali izstop iz JRZ.

V opoziciji proti Koroščevi politiki je bilo močan faktor krščansko socialistično delavstvo, organizirano v Jugoslovanski strokovni zvezi. Politično so krščanski socialisti dolgo pripadali Slovenski ljudski stranki. Čimbolj pa se je SLS razvijala v izrazito meščansko stranko, tembolj se je delavstvo politično oddaljevalo od nje, Jugoslovanska strokovna zveza pa je vedno bolj dobivala razredni značaj. Za nadaljnji razvoj je bilo važno, da je levo krilo v njej postajalo vedno močnejše. V dobi Koroščevega sodelovanja v JRZ je levo krilo v JSZ že prevladalo, tako da je opozicija proti Korošču izražala že opozicijo proti buržoaznemu vladnemu sistemu. Krščansko socialistično delavstvo je na tej poti pritegnilo na svojo stran tudi naprednejšo krščansko inteligenco (Borba, Beseda, Dejanje, Zarja).

Opozicija proti Koroščevi politiki in sodelovanju v JRZ ni bila nekaj izoliranega. Zaradi naraščajoče fašizacije znotraj države in zaradi naslanjanja na Nemčijo zunaj nje so začeli antifašistični elementi v vrstah SLS iskati zvez z antifašističnimi elementi v drugih političnih strankah in skupinah. Najvažnejša je bila povezava s Komunistično partijo, ki se je tudi sama trudila, da bi najrazličnejše opozicionalne elemente povezala na široki bazi boja za demokracijo in da bi uresničila nekako slovensko »Ljudsko fronto«. Ta je v državnem okviru iskala zvez z »Združeno opozicijo« pod vodstvom dr. Mačka, da bi se tako okrepile celokupne opozicionalne sile v boju proti vladajočemu sistemu JRZ. Povezave z »Združeno opozicijo« oziroma pozneje z »Blokem narodnega sporazuma« pa niso bile posebno trdne. Združevale so preveč heterogene elemente. Povezave so bile prvenstveno volitvenega značaja: 5. maja 1935 in 11. decembra 1938. Trdnejše vezi so se ustvarile le med antifašističnimi elementi v Sloveniji. Pri teh povezavah je pa Komunistična partija imela veliko vlogo. Pokazala se je za osrednjo točko, okoli katere so se zbirali antifašistični elementi.

V stari Jugoslaviji je bila Komunistična partija tista stranka, ki je bila najbolj preganjana. Posebno veliko ljudi je izgubila ob uvedbi šestojanuarskega režima. V Sloveniji je brezobzirni teror v tistih letih partijsko organizacijo skoraj popolnoma razbil. Dalje časa je bila celo brez vodstva. Po njegovi obnovitvi leta 1932 je pa še nekaj časa trpela zaradi frakcionaštva in protislovnih direktiv Gorkičevega vodstva v CK KPJ. Vendar je nekaj let le razvijala intenzivnejšo aktivnost. Višek je dosegla pri petomajskih volitvah 1935. Kmalu potem pa je moč Partije zopet oslabela, vodilni kadri so morali v tujino, doma pa je zaradi frakcionaštva prevladal razkroj. Razmere so se zboljšale, ko se je iz tujine vrnil Edvard Kardelj z nalogo, da bi organiziral in izvedel ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije.

Ustanovitev Komunistične partije Slovenije je bila v zgodovini slovenskega naroda pomemben dogodek. Z njo je bila v Partiji končana doba notranje razbitosti. Ustanovni kongres jo je politično in organiza-

cijsko končno veljavno konsolidiral. Vršil se je 18. aprila 1937 na Čebinovem. Sprejel je manifest, ki je bil »magna charta« partijskega programa. Naglasil je predvsem tri momente:

1. Narodno vprašanje je postavil na novo osnovo, to je na osnovo slovenske narodne individualnosti; reši naj se v smislu marksistično-leninističnih načel, to je na osnovi samoodločbe s pravico odcepitve in priključitve.

2. Poudaril je pomen delavskega razreda, ki je predstavljal najbolj zavedni, najbolj napredni in najbolj organizirani del slovenskega naroda.

3. Pokazal je na potrebo boja proti fašizmu v domačem in svetovnem okviru.

Na teh točkah je Komunistična partija Slovenije v naslednjih letih razvijala svoje delo. Ugodno za njo je bilo, da si je pridobila močne pozicije v samem delavskem razredu in to na račun socialne demokracije, ki je doslej imela najmočnejši vpliv na delavstvo in v svojih rokah važne delavske institucije. V dobi diktatorskih režimov se je udinjala režimu in s tem razbijala akcijsko enotnost delavstva. Prav zato je začela izgubljati oporo v delavstvu, ki jo je sočasno vedno bolj dobivala Partija.

V državno politiko je Komunistična partija posegla tako, da je podpirala »Blok narodnega sporazuma«, ki sta ga sklenili zagrebška in beograjska združena opozicija proti vladni stranki JRZ. Na zunaj se je partijska podpora združenim demokratični opoziciji pokazala, ko je s svojimi zavezniki, povezanimi med seboj v »Ljudski fronti«, pri volitvah v narodno skupščino 11. decembra 1938 podprla »Blok narodnega sporazuma«. »Ljudska fronta« je bila instrument zbiranja demokratičnih sil v Sloveniji.

Ko je naslednje leto, to je 1939, s sporazumom med Cvetkovičem in Mačkom bila ustanovljena Banovina Hrvatska in so mačkovci postali vladna stranka, je Partija svojo »Ljudsko fronto« obdržala. Odpadli so le nekateri buržoazni elementi, v glavnem so pa njeni zavezniki ostali na njeni strani. Kritična točka za samo Partijo je bil, ker ni dovolj poznala ozadij, nemško-sovjetski pakt v avgustu 1939. Buržoazni očitki so namigovali na izdajstvo sovjetske politike. Partija pa je ostala zvesta vsem točkam ustanovnega kongresa in predvsem vztrajala na protifašističnih pozicijah svoje politike. To ji je pomagalo, da je kočljivo točko kmalu premagala in se upirala naslonitvi Jugoslavije na imperialistične sile. Namesto tega je zagovarjala naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo.

Po sporazumu med Cvetkovičem in Mačkom se je v Sloveniji nadaljevalo zbiranje demokratičnih elementov. Vlogo »Ljudske fronte« je prevzelo »Društvo prijateljev Sovjetske zveze«, ki je nastalo po vzpostavitvi diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Društvo je postalo revija protifašističnih sil. V Sloveniji so bile vanj vključene predvsem one skupine, ki so bile kasneje označevane kot temeljne skupine Osvobodilne fronte. Razen njih so bili vključeni še nekateri elementi, ki so kasneje prestopili na mihailovičevske pozicije, n. pr. nagodetovci. Zaradi povezave kasnejših temeljnih skupin Osvobodilne fronte je Društvo prijateljev Sovjetske zveze bilo pravzaprav pred-

hodnik Osvobodilne fronte. Poleg Komunistične partije kot iniciatorke so v društvu sodelovali: krščanskosocialistična skupina, demokratično krilo Sokola in napredni kulturni delavci. Skupine pa niso zagovarjale samo demokratičnih principov v politiki, temveč so se približale Komunistični partiji tudi v gledanju na družbeni proces, katerega vodstvo naj bi prevzel delavski razred. V tem pa je bila ravno najmočnejša moč za trajnost medsebojne povezave. Do te povezave je vsaka od skupin prehodila svojo pot, preden je vstopila v novo skupnost, ki se je po razredni bazi razlikovala od vseh dotedanjih tradicionalnih političnih tokov v Sloveniji.

Med skupinami, ki so se povezale s Komunistično partijo, je bila skupina krščanskih socialistov močno razrednega značaja. V njenem notranjem razvoju so bili odločilni sestanki v Laškem v pozni pomladi 1940, na katerih so si postavili za cilj brezrazredno družbo, do katere je mogoče priti po socialni revoluciji in diktaturi proletariata. Kmalu nato je po želji KS prišlo do tesnejših stikov s Partijo in nato do sodelovanja v »Društvu prijateljev Sovjetske zveze«.

Skupina demokratičnega krila v Sokolu za razliko od prejšnjih v svojem bistvu ni bila razrednega značaja, temveč prvenstveno demokratično-opozicionalna skupina, ki je nasprotovala šestojanuarski diktaturi in uvajanju fašističnih metod v državi v letih pred vojno, vendar procesom, ki so bili naperjeni zoper dotedanjo razredno družbo, ni nasprotovala. Njeni člani so kasneje posamič vedno bolj sprejemali partijsko pojmovanje družbenega procesa.

Za tretjo skupino, to je skupino kulturnih delavcev, ki politično ni bila samostojno organizirana, je bilo važno predvsem marksistično stališče v reševanju narodnega vprašanja, ki ga je oni del, ki se je kasneje vključil v narodnoosvobodilno borbo sprejel za svojega. Po tem stališču se je ta del približal Partiji, medtem ko se je n. pr. Furlanov krog, ki je ostal na meščanskih pozicijah, oddaljeval.

Ustvarjanje buržoazne enotnosti pred vojno. Značilen pojav za »vsedrjavne« stranke, ki so v stari Jugoslaviji nastajale na temelju Aleksandrove oktroirane ustave, je bil, da so se od Stojadinovićeve dobe dalje začele med seboj približevati. Kot instrument velesrbskega centralizma niso niti imele tako velikih programskih razlik, da bi kaj takega ne bilo mogoče. Interestna skupnost je bila močnejša kakor vse taktične razlike med njimi. JRZ je v tej dobi v celoti prevzela vlogo JNS in Ljotića ter skušala sistematično zgraditi fašistično diktaturo, ki se JNS ni posrečila. Prav zaradi zblizanja z njo je vlada JRZ 1938 po Stojadinovićevi vrnitvi iz Berlina popustila v vprašanju konkordata z Vatikanom. Narodna skupščina ga je do takrat že sprejela, za polno veljavnost bi ga pa moral še senat. Zaradi ozirov na zblizanje z JNS ga je vlada umaknila z dnevnega reda. Fašizacija države se je od Stojadinovićeve vlade dalje vedno bolj utrjevala. JRZ je z uspehom ustvarjala enotno buržoazno fronto. Do sporazuma med Cvetkovićem in Mačkom je bila ta fronta še nasprotna mačkovcem, po sporazumu pa se je vanjo vključila tudi zagrebška buržoazija.

Približevanje med »vsedržavnimi« strankami, predvsem med JNS in JRZ — kajti druge stranke so praktično le malo pomenile — je bilo izrazito razrednega značaja. Posebno jasno je bilo to v Sloveniji. Medtem ko je v Srbiji pomenilo približevanje JNS in JRZ v veliki meri zблиževanje pristašev razcepljene tradicionalne Radikalne stranke, je v Sloveniji pomenilo približevanje vrhov dveh tradicionalno si nasprotujočih taborov, namreč klerikalnega in liberalnega. Kljub stari zakoreninjeni mržnji pa se je začel pripravljati teren za skupno akcijo proti demokratični opoziciji. To je bilo tisto približevanje, ki ga je tako dobro opazila demokratična opozicija v Sokolu pri vsakem konkretnem primeru posebej. Približevanje slovenskega dela JNS in JRZ je bilo naravno razrednega značaja. Obe stranki sta se sporazumeli za skupni boj proti delavskim zahtevam. Ker je bil ravno v Sloveniji odstotek delavstva največji, je bil ta sporazum posebno važen. Interesna skupnost se je vidno pokazala predvsem pri sodelovanju obojnega kapitala. V ravnateljstvih kapitalističnih podjetij so začeli skupno nastopati eksponenti JNS in JRZ. Zelo važno in značilno je bilo, da so bili taki primeri pogosti ravno v podjetjih, kjer je prevladoval nemški kapital (Kreditni zavod). Politični in gospodarski interesi obeh strank so bili v zadnjih letih pred vojno že tako vskladeni, da je tradicionalni antagonizem med njima hitro izginjal. Na njuni strani so bili tudi vodilni eksponenti ostalih buržoaznih skupin, čeprav niso razpolagali z večjim bogastvom, a so vendar imeli koristi od utrjevanja buržoazne fronte v Sloveniji (kmetijci in socialni demokrati).

Enotna buržoazna fronta je znotraj države utrjevala fašizacijo, v zunanji politiki pa je vedno močneje drsela v objem fašističnih sosedov. Tem je dajala vedno večje koncesije, odpirala vrata njihovemu kapitalu in njihovim agentom, ki so se zajedali v vsa področja državne uprave. Petokolonstvo in naraščanje gospodarske moči tujih elementov sta bila značilna pojava na naši zemlji v zadnjih letih pred vojno. Posebno v Sloveniji so se nemški kapitalisti, tovarnarji, veleposestniki in veletrgovci počutili, kakor da bi bili doma v Nemčiji. S sodelovanjem jugoslovanskih oblasti so onemogočali delo razredno zavednega delavstva in njegovih strokovnih organizacij. Sprva so podpirali režimsko sindikalno organizacijo proti razredni, pozneje pa so ravnali tako, da so odpovedali službo razredno zavednim delavcem, ki so jih proglašali za komuniste. V zadnji fazi so delavce celo silili, da bi se vpisali v njihova izletniška in športna društva ter naročili na razna njihova glasila. S takimi metodami so hoteli slovenske delavce pridobiti za nacional-socializem. Poseben način nacističnega prodiranja v Slovenijo je predstavljalo sistematično kupovanje slovenskih posestev v obmejnih krajih, zlasti v Slovenskih goricah in Halozah. Za ta cilj so nemški posestniki dobivali finančno pomoč tudi iz Nemčije.

Viri in literatura: Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939. Članek Silva Kranjca »Slovinci v Jugoslaviji«, str. 66—108. — Delo, januar 1941, št. 3/1. — Delo, julij 1948, št. 1. — II. kongres Komunistične partije Slovenije. Politično poročilo CK KPS, referent Miha Marinko. CK. Ljubljana 1949. — Letaki CK KPJ in CK KPS (v arhivih CK KPS, NUK in MNO). — Resolucija 1. konference KPS julija 1940. — Slovenska

politična zgodovina (brez datuma, založbe in avtorja; izšlo v ciklostirani obliki v dobi NOB). — Strategija in taktika Osvobodilne borbe (brez navedbe datuma, založbe in avtorja; izšlo v ciklostirani obliki v dobi NOB) — Sokol v borbi za svobodo (brez drugih navedb, tiskano 1942 v Ljubljani). — Zapiski Zorana Poliča o sokolstvu pred vojno (rokopis v arhivu MNO). — Spomenica slovenskemu kleru z dne 12. XII. 1944 (rokopis v arhivu MNO). — Govor Toneta Fajfarja na zborovanju aktivistov OF na Pugledu z dne 27.—30. IV. 1943 (rokopis v arhivu MNO). — Kratek zgodovinski oris skupine krščanskih socialistov (rokopis v arhivu MNO). — Ivan Kreft: 1. Petomajske volitve, formiranje slovenske Ljudske fronte, vloga »Ljudske pravice«; 2. Razmah slovenskega ljudskega gibanja po partijskih konferencah 1934; 3. Množično narodno-obrambno delo naše Partije v letih 1933—1941. (Vse tri sestavke mi je v rokopisu dal na razpolago avtor, za kar se mu toplo zahvaljujem.) — Janez Gradišnik: Finska, Dejanje III, 1940, str. 117—120. — J. Z.: Zunanja politika ZSSR, Dejanje III, 1940, str. 395—398.

ZLOM STARE JUGOSLOVANSKE DRŽAVE V APRILU 1941

Kapitulacija pred obrambo. Strnjena buržoazna fronte¹ in usodnost njene moči se je najbolj razkrila ob zlomu Jugoslavije 1941. Po mnenju avtorja »Slovenske politične zgodovine« ni bil zlom samo posledica zunanje vojaške premoči, temveč so nanj sovplivali tudi notranji pogoji. Poleg starejših, med katerimi so bili nerešeno agrarno vprašanje, lažidemokracija v političnem življenju, nerešeno nacionalno vprašanje in nasilno odrekanje narodne samobitnosti, centralizem in unitarizem, so bili še nekateri najnovejši: v zunanji politiki je naslanjanje na fašistični blok pripeljalo Jugoslavijo v popolno izolacijo v zunanjepolitičnem svetu, v notranji politiki je bil pa močan vpliv petokoloncev, zlasti pa pomanjkanje volje po kljubovanju sovražni invaziji in okupaciji. Kljubovati pa zopet ni bilo mogoče, ker takratna jugoslovanska vojska ni imela v sebi moralne enotnosti. Vojska ni bila sredstvo za obrambo ljudstva, temveč po svojem komandnem sestavu sredstvo za obrambo buržoaznih pozicij. Taka vojska pa v novih pogojih ni mogla uživati podpore ljudstva.² Buržoazni fronti ni ostalo drugega kakor da je kapitulirala.³ Odpovedala se ni samo frontalni obrambi, temveč tudi partizanskemu kljubovanju. Namesto tega se je raje naslonila na okupatorje.

Po zlomu Jugoslavije je splošna jugoslovanska buržoazna fronta razpadla v regionalne dele, ki so potem manevrirali vsak po svoje. Slovenska buržoazija se je na dogodke pripravljala že pred zlomom. Zlasti je na bližnji razvoj mislilo vodstvo SLS, in sicer tistega dela, ki je bil vključen v JRZ. Razvoj tega toka zelo dobro poznamo iz Natlačenovega poročila pobegli jugoslovanski vladi v Londonu. SLS pa seveda ni ostala v tem času sama. Na njeno stran so stopili tudi predstavniki ostalih »organiziranih in priznanih političnih strank« in skupno z vladno SLS vodili isto linijo kapitulantstva nasproti okupatorju, tako da je slovenska

¹ Glej prvo poglavje: Pregled političnih tokov pred vojno.

² Slovenska politična zgodovina, 40—41. Delo je izšlo v dobi NOB brez navedbe datuma, založbe in avtorja. Izšlo je v ciklostirani obliki.

³ II. kongres Komunistične partije Slovenije. Politično poročilo CK KPS, referent Miha Marinko. CZ. V Ljubljani 1949. Str. 58—59. Cit. Marinko...

buržoazija bila v tistih dneh povsem kompaktna. Važno pa je, da je iniciativo dajalo vodstvo SLS.⁴

Za uravnavanje politične linije v bližajočih se dogodkih je bila važna seja, ki jo je imel del eksekutive SLS v pričakovanju izbruha vojne v pisarni bana dr. Natlačena v nedeljo 30. marca 1941. Na seji so sklenili, da bosta zaradi morebitne vojne odpotovala na zapad Gabrovšek in dr. A. Kuhar, urednik Slovenca, in sicer Gabrovšek v Ameriko, dr. Kuhar pa v London. Za dr. Kulovca in dr. Kreka so določili, naj se kot ministra gibljeta z jugoslovansko vlado, ostali vodilni člani SLS z dr. Natlačenom na čelu pa naj počakajo doma in »taktizirajo« z okupatorji.⁵ Seja je predvidevala samo dve možnosti po izbruhu vojne: zmago zapadnih sil ali zmago fašističnih sil; prav nič pa ni računala na razvoj kakega močnega narodnoosvobodilnega gibanja. Zato je oblikovala »dve garnituri« in se pri tem zgledovala po prvi svetovni vojni, čeprav je takrat bil položaj bistveno drugačen. V prvi svetovni vojni se je slovenski narod šele otresal suženjstva in se prebijal v svobodo, v drugi svetovni vojni pa je po dvajsetletni svobodi svobodo izgubil in je do nje imel drugačen odnos kakor 1918. Poleg tega se je močno spremenilo razmerje družbenih sil. V svetovnem merilu je eksistirala močna Sovjetska zveza, ki je zrasla iz velike proletarske oktobrske revolucije, doma pa se je prav tako razvil močan delavski razred, katerega organizacijske moči buržoazija ni znala pravilno oceniti.

»Dve garnituri« sta bili v tistih dneh, čeprav zanju še ni nihče vedel, jasen znak kapitulantske linije takratnega vladnega dela Slovenske ljudske stranke. Na resnično narodno obrambo ta del ni računal. Vendar takih računov ni zanemaril samo vladni del SLS. Enaki nazori so prevladovali tudi pri vrhovih drugih meščanskih strank. Vladni del SLS je le dajal iniciativo, v nadaljnjem razvoju pa so se mu pridruževali enakomisleči elementi ostalih buržoaznih strank in se udeleževali vodstva v kapitulantski politiki pred sovražniki domovine in države.

Še pred izbruhom sovražnosti je »Slovenec« 4. aprila 1941 prinesel opozorilo »Akademske zveze« in »Slovenske dijaške zveze« pod naslovom »Katoliška mladina«. Članek je dejal:

»Akademska zveza' in 'Slovenska dijaška zveza' opozarjata svoje člane, srednješolce in akademike, da je ministrstvo vojske in mornarice objavilo uredbo, po kateri bo vsa mladina nad 16 let pritegnjena k pomožnim delom v zaledju, *kakor in kadar se bo izkazalo za potrebno.*

Božja zapoved nam nalaga največjo ljubezen do domovine in naroda in zato se bo vsa naša mladina z največjo požrtvovalnostjo stavila,

⁴ Izveštaj bana Dravske banovine g. Natlačena »Potpretsedniku ministrskega saveta gospodinu D. Juraju Krnjeviću«. Poročilo je registrirano v arhivu Predsedstva vlade kraljevine Jugoslavije pod strog. Pov. V. K. br. 770, 28. VIII. 1942 v Londonu. Prepis tega poročila je v arhivu CK KPS. Cit. Natlačen. Po 27. III. 1941 se JRZ razbije in v Sloveniji zopet obnovi SLS.

⁵ Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. Ljubljana 1946. SKZ. Str. 21. Izjava univ. prof. dr. Rudolfa Bičanića na strani 148—149. Cit. Proces proti Rupniku.

kjerkoli in kadarkoli bo to zahtevala postavljena oblast, na razpolago naši toliko ljubljeni domovini» (podčrtal F. Š.).⁶

Ta izjava je bila objavljena v dneh, ko je že tako rekoč hiša gorela nad glavami. Poleg splošne kapitulantske linije je zanjo značilno, da je ona v svojem drugem odstavku bila prvi dokument poznejše mihailovičevske teorije čakanja, ker je podpisana mladina vezala svojo aktivnost na poziv postavljene oblasti. Diametralno drugačno pot je šla ona univerzitetna mladina, ki je 3. aprila 1941 pretresala mednarodni položaj in nato sklenila, da bo vse svoje sile stavila v boj proti kapitulaciji Jugoslavije. Njeno izjavo je objavil »Slovenski narod«, vendar šele 7. aprila 1941, to je en dan po izbruhu vojne. Izjava je bila naslednja:

Za svobodo Jugoslavije.

»Zastopniki podpisanih strokovnih, ekonomskih in kulturnih društev na ljubljanski univerzi, zbrani na skupni seji dne 3. aprila t. l. smo se z ozirom na mednarodni položaj zedinili, da v interesu neodvisnosti Jugoslavije povežemo vse svoje sile v borbi proti kapitulaciji.

Kapitulacija ne utrjuje miru, temveč tira Jugoslavijo v krvavi obračun med obema imperialističnima taboroma in jo izpostavlja kulturnemu in gospodarskemu zatiranju. Zato se bomo najodločneje borili proti vsem pojavom defetizma in kapitulantstva med akademsko mladino kakor tudi v naši javnosti.

Na drugi strani se bomo prav tako borili proti vsakršnemu uдинjanju Jugoslavije tujemu imperializmu in vsled tega razkrinkavali tujcem služeče agente, ki hočejo s provokatorskimi dejanji izzvati čimprejšnji napad na Jugoslavijo. Prepričani smo, da se more naše ljudstvo gospodarsko, socialno in kulturno razvijati le v svobodni in neodvisni Jugoslaviji. Zato bomo odločno in v prvih vrstah branili svobodo in neodvisnost naše domovine in stavljamo v ta namen vse svoje sile na razpolago za njeno obrambo. — Pripravljeni smo, da nas oblasti po potrebi razporede pri tehničnih, sanitetnih, poljskih in upravnih delih.

V interesu okrepitve obrambne moči države pozivamo vso slovensko akademsko mladino in slovensko ljudstvo v enotno in strnjeno borbo za neodvisnost in celokupnost državnega ozemlja (podčrtal F. Š.).

.....

Zveza strokovnih klubov tehniške fakultete. — Društvo medicincev v Ljubljani. — Društvo slušateljev juridične fakultete. — Društvo slušateljev filozofske fakultete. — J. N. A. D. Jugoslavija. — Slovenski klub. — Akademsko društvo »Doberdob«. — Klub prekmurskih akademikov. — Akademsko protituberkulozna liga. — SPD Akademsko skupina. — Akademsko Jadransko stražo.«

V posebni spomenici rektorju univerze so prav tako izjavljali, da so pripravljene stopiti v službo domovine za obrambo njene neodvisnosti. Zraven so prosili za primerno zaposlitev po strokah. Poleg prej imenovanih so bila na spomenici podpisana še naslednja društva: S. K. A. D.

⁶ Slovenec 4. IV. 1941.

Zarja. — Jug. akad. društvo Kranj. — Krščansko združenje mladih ljudi (YMCA).⁷

Izjava v »Slovenskem narodu« je dokument narodnoobrambne aktivnosti Komunistične partije v dneh zloma Jugoslavije, ko se je borila proti kapitulantski politiki režima, proti petokolonaštvu, za mobilizacijo ljudskih množic in aktivno obrambo proti sovražniku. Partija je ta boj vodila posredno s tem, da so se ji pridružili enako patriotsko misleči Slovenci, ali pa neposredno s tem, da so partiji sodelovali v vodstvu različnih organizacij.

Razen sklepov na seji 3. aprila je partijsko aktivnost dokumentiral v tistih dneh še poziv za vstop v Akademsko legijo, ki ga je objavil »Slovenski narod« 9. aprila 1941.

Akademsko legijo kliče.

Ustanovila se je Akademsko legijo, ki vabi brez ozira na prepričanje vse akademike, ki so željni pravice in ljubijo svoj dom in jezik ter vse po srcu čiste državljane, ki iz katerega koli vzroka niso klicani v službo domovine, pa se čutijo sposobne braniti svoj rod in bitnost, da se javijo od 7. ure zjutraj do 20. ure zvečer na univerzi, pripravljeni, da store svojo akademsko dolžnost.

.....
Našemu pozivu se odzovite še danes, to je dne 9. aprila 1941 v zgoraj navedenem času!

Pooblaščen pripravljalni odbor Akademsko legije.

Narodnoobrambna akcija Komunistične partije za aktivno obrambo državne neodvisnosti kljub intenzivnemu prizadevanju ni mogla doseči konkretnih uspehov, ker je uradna priprava odpovedala na celi črti oziroma je njena pripravljenost bila zgolj prazna in demagoška fraza, za katero se je skrivalo kapitulantstvo. Uradno kapitulantstvo ni izpričeval samo paničen beg vlade iz Beograda, temveč še bolj umik iz obrambne črte nasproti Italiji. Kakor pripoveduje general Rupnik v svoji razpravi »Der italienische Faschismus in der Provinz Laibach«, je bila ta črta po osebni izjavi komandanta XI. italijanskega korpusa generala Robottija in njegovih oficirjev tako dobro utrjena in zgrajena v tako ugodnem naravnem okolju, da bi jo Italijani nikoli ne mogli predreti, če bi jugoslovanski vojaki položaje branili. Za izdelavo te obrambne črte je bilo porabljenih približno 1 milijardo dinarjev, kakor je povedal general Rupnik na procesu proti njemu in njegovim soobtožencem v dneh 21.—30. avgusta 1946. Toda jugoslovanske vojaške oblasti so obrambo položajev prostovoljno opustile. Štab I. grupe armij v Zagrebu, v katerem je Rupnik bil načelnik štaba, je v noči od 7. na 8. april izdal povelje za umik s frontnih položajev in utrjene linije, kar je pomenilo sovražniku odpreti vrata v Jugoslavijo.⁸

⁷ Slovenski narod 7. IV. 1941.

⁸ Proces proti Rupniku, 87.

Ustanovitev Narodnega sveta in njegova kapitulantska vloga. Med tem časom so oblasti v Sloveniji s pomočjo predstavnikov meščanskih strank odigrale same zase svojo kapitulantsko vlogo. Njen nositelj je postal Narodni svet. Nastal je iz konference, ki jo je sklical ban dr. Marko Natlačen v nedeljo 6. aprila 1941 popoldne v banski palači. Udeležili so se je predstavniki »organiziranih in priznanih političnih strank«. Te so po Natlačevem poročilu londonski jugoslovanski vladi bile: Slovenska ljudska stranka (SLS), Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS), Narodna radikalna stranka (NRS), Samostojna demokratska stranka (SDS) in Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ). Na tem sestanku je ban razložil, da so zaradi vojnega stanja nastale take razmere, da stranke v Sloveniji morajo sodelovati pri vseh važnih odločitvah, da se ohranita red in mir in da bi po možnosti bilo ljudstvo o vseh važnih odločitvah poučeno samo v enem smislu. V sporazumu z vsemi strankami je bil po banovem predlogu ustanovljen *Narodni svet*. Vanj so vstopile stranke, ki so bile povabljene na ustanovno konferenco.⁹ Te so tudi predlagale, naj predsednika izbere zastopniki SLS kot najmočnejše stranke v deželi. Soglasno so izbrali dr. Marka Natlačena. Narodni svet je nato po radiu in tisku razglasil svojo ustanovitev in jo obrazložil s tem, da je v težkih časih potrebno enotno nastopanje vseh strank. Prav nič pa ni omenil obrambe države.

Ko je Centralni komite KPS zvedel za ustanovitev Narodnega sveta, je po dr. Černeju, ki je bil član Narodnega sveta, sporočil svojo zahtevo, da Narodni svet sprejme med svoje člane tudi predstavnike KP in organizira odločno obrambno akcijo.¹⁰ Toda včlanjene stranke so zahtevo soglasno odbile, češ da Narodni svet načelno morejo zastopati samo predstavniki organiziranih in priznanih političnih strank.¹¹ Ker je tedaj edino Komunistična partija organizirala prostovoljce in slovenski narod javno pozivala na obrambo domovine pred fašističnimi napadalci, je Narodni svet s tem pokazal, da je uradno pripravljanje na obrambo bilo le slepilo, za katerim se je skrivalo odkrito kapitulantstvo.¹² Kapitulantstvo je bilo temeljna poteza politike Narodnega sveta, politika Narodnega sveta pa je po včlanjenih strankah bila politika slovenske buržoazije in buržoaznih elementov, zato je pred sovražnikom padla na kolena le slovenska buržoazija.

Buržoazno enotnost in govoričenje o obrambi je lepo videti v članku »Naša sloga in strnjenost« v »Jutru« in »Slovencu« 8. aprila 1941. Članek pravi: »Ustanovitev Narodnega sveta za Slovenijo smatra vsa naša javnost za zelo važen dogodek. Pozdravlja ga predvsem zaradi tega, ker dokazuje, da zna naš narod v odločilnih trenutkih složno in enotno nastopati v obrambo svojih narodnih in državnih koristi. To, da so v Narodni svet vstopile namesto strankarskih vidikov skupne narodne in državne koristi (!), daje tej ustanovi zgodovinski pomen. Naša sloga in strnjenost sta

⁹ Natlačen.

¹⁰ Fr. Saje: Dr. Natlačen in Narodni svet. Borec 1951, št. 3, str. 101.

¹¹ Natlačen; Marinko, 60.

¹² Marinko, 60.

v težkih časih najboljšo jamstvo naše svobode in srečne bodočnosti.«¹³ Članek govori, »da zna naš narod v odločilnih trenutkih složno in enotno nastopati...« Toda ta narod je bil le »narod« v Cankarjevem smislu, ta je znal »složno in enotno nastopati«, slovenski narod pa v resnici zaradi buržoaznega kapitulantstva ni bil složen in enoten, kakor so izpričali kasnejši dogodki.

Prav v tistih dneh, ko je Narodni svet komaj nastal, je Natlačen sam pokazal, da enotnega naroda tudi v njegovih očeh ni bilo. Medtem ko je predsednik vlade general Simović odredil, da se vsi politični jetniki izpuste, je dr. Natlačen poleg dr. Mačka bil tisti, ki je to odredbo sabotiral in ni hotel izpustiti protifašističnih borcev, ki jih je imel po raznih zaporih, čeprav so se celo prostovoljno javili v vojsko. Izpuščeni so bili šele na pritisk ljudstva. V Novem mestu so jih izpustili prav v zadnjem hipu, ko so že »kulturbundovci« prevzeli oblast.¹⁴

Povsem drugačen je bil dr. Natlačen nasproti nemški narodni manjšini. Po lastni izjavi je ščitil nemško manjšino, naročal milo postopanje z njimi, da ni bil nihče odpeljan v notranjost države. Za one, ki jih je vojska zaprla, je dosegel, da so bili izpuščeni na svobodo. Tako je s svojo avtoriteto ščitil kulturbundovske petokolonce. Zastopniki ljubljanskega »Kulturbunda« so se mu 11. aprila za tako postopanje lahko opravičeno zahvalili.¹⁵

Narodni svet je bil kot celota odgovoren za kapitulantsko vlogo, ki jo je odigral v dneh zloma Jugoslavije. Natlačen je sicer dajal iniciativo in sklepe izvrševal, toda Narodni svet je o vsem obveščal in Narodni svet je o vsem sklepal in vse potrjeval. Sestajal se je vsak dan, po potrebi pa celo večkrat na dan. Na drugi seji 7. aprila je pooblastil Natlačena, naj pri vojaških oblasteh intervenira, da bi ne rušile prometnih in gospodarskih objektov. Po lastnem priznanju je bil pri tem poslu zelo marljiv.¹⁶

V četrtek 10. aprila je jugoslovanska vojska izpraznila velik del Slovenije. Zapustila je tudi Ljubljano. Narodni svet je na seji dopoldne tega dne sestavil proglas na prebivalstvo za primer sovražne okupacije. V njem je napovedal, da bo Ljubljana v kratkem zasedena, prebivalstvo pa je pozval k redu in miru. »Ohranimo pri tej priliki tisti red in mir, ki je pri nas tradicionalen! Bodimo v prisebnosti, zbranosti in disciplini verni potomci svojih prednikov! Na miren način pokažimo svoje dostojanstvo.« Nato je svaril pred uporabo orožja proti tuji vojski, nemški narodni manjšini, češ da bi bil »največji greh uporabljati orožje proti tuji vojaški sili« in pred denuncianstvom, »ki je nezdrujljivo s človeškim dostojanstvom.«¹⁷ Proglas ni bil takoj objavljen. Določeno je bilo, da bo objavljen ob primerni priliki. Toda kljub vsemu je prišel pravočasno med ljudi in vplival demoralizujoče. Za vsebino je zvedela tudi vojska

¹³ Jutro 8. IV. 1941; Slovenec 8. IV. 1941.

¹⁴ Osebna informacija Fr. Šajeta.

¹⁵ Natlačen.

¹⁶ Natlačen.

¹⁷ Slovenec 12. IV. 1941.

in jo ostro obsodila.¹⁸ V listih je bil objavljen 11. in 12. aprila.¹⁹ Demoralizujoče je vplivalo tudi časopisje. Slovenski dom je 11. aprila 1941 pisal: »... usoda Slovencev se kroji daleč v svetu, ne pa pri nas! Božje sonce greje našo zemljo in jo bo grelo do konca dni! ... Draga bela Ljubljana! Ostani mirna, dostojanstvena, preudarna, dostojna in mirna do skrajnosti.« Članek je podpisal -nik (Javornik?).²⁰

Na popoldanski seji Narodnega sveta je Natlačen sporočil Narodnemu svetu, da je bila v Zagrebu proglašena Neodvisna država Hrvatska in predlagal, naj na slovenskem ozemlju Narodni svet prevzame vrhovno oblast. Narodni svet se je s tem strinjal in v tem smislu sestavil proglas na prebivalstvo. »... vse zveze med Slovenijo in jugoslovansko vlado so onemogočene. — Vrhovna državna oblast kraljevine Jugoslavije se nad Slovenijo dejansko ne more izvajati. Zaradi tega sta ban in Narodni svet za Slovenijo prevzela na našem ozemlju izvrševanje vrhovne oblasti in s tem skrb za red in mir ter za nadaljnjo usodo našega naroda.«²¹ Natlačen je hotel pridobiti poveljujoče generale za to, da bi se vojska v Sloveniji podredila Narodnemu svetu, pa ni uspel. Toda vojska je od četrtega dalje sama razpadala.²² Ukaz štaba I. grupe armij v Zagrebu, kjer je bil načelnik štaba general Rupnik, o umiku s frontnih položajev in utrjene linije je usodno pospešil proces kapitulacije.²³

Zaradi razpadanja vojske se je Natlačen bal za red in mir. Ker z vojsko ni mogel več računati, je hotel ustvariti novo oboroženo silo, ki bi bila povrh še popolnoma v rokah Narodnega sveta. Ta pomožna vojska naj bi bila »Slovenska legija«, ki naj bi pomagala vzdrževati red. Sestavljali naj bi jo vojaki in oficirji, vračajoči se iz propadajoče jugoslovanske vojske.²⁴ Narodni svet je sočasno naročil, naj se »vse straže, varnostni organi in vojaki, ki pripadajo slovenskim edinicam, označijo s slovenskimi kokardami ali trakovi, ki naj jih vidno nosijo.«²⁵ Natlačena in njegov Narodni svet je močno skrbelo, da bi ljudstvo ne pobralo in poskrilo orožja in vojaškega blaga, ki ga je odmetala razpadajoča jugoslovanska vojska. Izdal je takoj poziv, oddati tako blago in orožje »kakršne koli vrste ali municijo... v roku 24 ur... najbližji žandarmerijski postaji ali občini.«²⁶

V »Slovensko legijo« je v Ljubljani pozivala policija, na deželi pa župani.²⁷ Pod naslovom »Prijavite se za pomoč policiji!« je pozivala uprava policije ljubljansko prebivalstvo, naj se javijo vsi, ki ljubijo red

¹⁸ Natlačen.

¹⁹ Slovenski narod 11. IV. 1941; Jutro 12. IV. 1941; Slovenec 12. IV. 1941.

²⁰ Slovenski dom 11. IV. 1941.

²¹ Natlačen; Slovenec 12. IV. 1941.

²² Natlačen.

²³ Proces proti Rupniku, 87.

²⁴ Natlačen.

²⁵ Slovenski dom 11. IV. 1941; Slovenec 12. IV. 1941.

²⁶ Slovenski narod 11. IV. 1941; Jutro 12. IV. 1941; Slovenec 12. IV. 1941.

²⁷ Slovenski dom 18. IV. 1941.

in mir, da jih bo primerno zaposlila.²⁸ V »Slovensko legijo« so klicali ljudi, ki so pripadali strankam, ki so sestavljale Narodni svet oziroma organizacijam, ki so jih imele posamezne stranke. Tako je Slovenski narod 11. aprila 1941 priobčil naslednji razglas:

»Sokolii!

Javite se pri policijski upravi na Bleiweisovi cesti za pomožno stražno službo. Tudi člani Zveze fantovskih odsekov naj se zglase pri policijski upravi.«

Mnogo jasnejši in zgovornejši je bil Slovenec 12. aprila 1941. V pozivu za organizacijo vaških in občinskih pomožnih straž je svaril pred »temnimi elementi« na znotraj, medtem ko o zunanji okupatorski nevarnosti ni spregovoril niti besede:

»Članom Kmečke zveze, Mladinske kmečke zveze in Zveze slovenskih fantov in deklet!

Težke dni slovenskega naroda skušajo izrabiti temni elementi za svoje prevratne namene. Zato je potrebno: da čuvate svoje domove, da skrbite za red po naših vaseh in da organizirate takoj vaške in občinske pomožne straže, ki naj takoj stopijo v stik z našim orožništvom in varnostnimi organi. Poudarjamo, da vlada v vsej Sloveniji popolni red ter da oblast v polni meri skrbi za osebno in imovinsko varnost.

Ne nasedajte lažnim poročilom ter v kali zatrite vsak razkroj in pesimizem.

Kmečka zveza — Mladinska Kmečka zveza,
Zveza slovenskih fantov in deklet.«

Razglas v Slovincu ni pomemben samo zato, ker je ljudstvu zapiral oči pred okupatorsko nevarnostjo, temveč je pomemben, ker vsebuje tisto temeljno misel, ki je kasneje 1942 postala geslo za organizacijo tako imenovanih »vaških straž«, namreč fikcijo samopomoči pred »temnimi elementi«. Po tem razglasu ni bil nevaren okupator, temveč je bil nevaren ali vsaj nevarnejši notranji »sovražnik«, ki bi hotel težke dni izrabiti za »prevratne«, to je razredne namene.

Natlačen poziv pri vojaki ni uspel. Vojska je od četrtega zvečer hitro razpadala. Malo več uspeha je imel s »Slovensko legijo«, ki so jo nekateri podeželski župani vneto podpirali in ustanavljali. Ti »legionarji« ali »stražarji«, kakor so jih imenovali po Dolenjskem, so ljudem pobirali orožje in strelivo ter ju spravljali v občinska skladišča, da so ju potem

²⁸ Slovenski narod 11. IV. 1941; Jutro 12. IV. 1941. O vabljenju v policijsko službo je v Novem svetu 1946 napisal Tone Fajfar naslednje besede: »Policisti so na ljubljanskih dohodih vabili demobilizirane vojake v narodno legijo, ki jo je ustanovil Natlačen tisto uro, ko je dal izobesiti sramotno belo zastavo. Ta legija naj bi varovala oblastnike vsaj do tiste ure, da jih vzame v zaščito okupator. Vabe smehljajočih se policajev so bile zaman.« Tone Fajfar: Nekaj spominov ob petletnici Osvobodilne fronte. Novi svet I. 1946, str. 313—325. Cit. Fajfar, Nekaj spominov...

nepoškodovana izročali fašističnim okupatorjem. Ko so Nemci prišli na Dolenjsko, so hitro spoznali korist teh »stražarjev«. Če sami niso imeli dovolj »kulturbundovcev«, so jih dopuščali še nekaj dni po zasedbi. S slovenskim trakom na rokah so skupno z Nemci ali pa sami patroljirali po vaseh, zbirali orožje in okupatorju varovali red in mir.²⁹

S prevzemom vrhovne oblasti, snovanjem slovenske vojske in ustanovitvijo »Slovenske legije« je Natlačen z Narodnim svetom po zgledu Tisove slovaške države in Paveličeve NDH izoblikoval nekako slovensko državico, Narodni svet pa se je iz političnega organa spremenil v vlado. Zgodilo se je to v tistih urah, ko je Slovenija visela nekako v zraku, ker nemške divizije niso najprej vpadle v Slovenijo, temveč so prej poplavile vzhodne in osrednje dele države, na Slovenijo pa kakor da so pozabile. Šele 9., 10. in 11. aprila so nemške čete udarile preko severne Slovenije in prodrle do Save. Ugodno za Natlačenega je bilo tudi dejstvo, da v tistem času italijanska vojska ni izpolnila naloge, kakor bi jo morala, ko bi namreč iz Primorske morala napredovati proti jugovzhodu, proti Ljubljani, proti Splitu in Jajcu ter zaščititi nemški desni bok.³⁰ Zaradi strahopetnosti je obtičala. Zasedla je samo Rateče, Podkoren in Kranjsko goro. Zaradi vpada jugoslovanske izvidnice proti Cerknemu v noči med 8. in 9. aprilom je med italijanskimi četami nastal celo poplah in beg. Umirile so se, ko se je jugoslovanska izvidnica že davno vrnila. Šele 10. aprila, ko so Nemci bili že globoko v Jugoslaviji, je general Ambrosio ukazal splošni napad, ki naj bi se začel 11. aprila ob 12. uri.³¹

Akcija za priključitev k Nemčiji. V tistem času, ko je usoda Slovenije bila na videz še neodločena, je Natlačen z Narodnim svetom hotel izkoristiti trenutek in Slovenijo, to je takratno Dravsko banovino podrediti Nemcem, ki naj bi ji vladali v obliki nekega protektorata. Natlačen je upanje na ta cilj opiral na več argumentov. Eden od teh je bila njegova velika prizanesljivost do kulturbundovcev, nemške pete kolone v Sloveniji in do nemške manjšine sploh. Drugi argument pa so bili Koroščevi razgovori z Nemci ob priliki njegovega obiska pri Tisu v Slovaški jeseni 1940. Po njih je baje dr. Korošec s posredovanjem Tisa sklenil na Dunaju nek sporazum, po katerem bi Slovenija postala nemški protektorat po zgledu Slovaške.³² Natlačen le ni vedel, koliko je Korošec s svojim predlogom pri nemški vladi uspel, ker se zaradi njegove nenadne smrti pogajanja niso več mogla nadaljevati. Na teh osnovah je Natlačen skušal aprila 1941 uresničiti svoje načrte. Pri tem je užival podporo vsega Narodnega sveta. Najprej je v petek 11. aprila dopoldne iskal zveze z nemškim poveljnikom v Zagrebu. Ta ga je napotil na nemškega poveljnika na slovenskem ozemlju, češ da je on pooblaščen za take

²⁹ Fr. Saje, ustni vir.

³⁰ Slovenski poročevalec 1938—1941. Ponatis. Ljubljana 1951, str. 252. Cit. SP, ponatis..., kadar gre za opombe. Če gre samo za originalno besedilo, pa citiram le leto, datum in številko Slov. por.

³¹ J. J.: Vdor vojske italijanskega fašističnega imperializma v Slovenijo aprila 1941. Tovariš IV, 1948, št. 22, 23, 28, 30—32. O Cerknem še posebej glej dr. J. I.: Zakaj je italijanska vojska usodno noč bežala iz Cerknega. Primorski dnevnik 19. in 20. VII. 1951.

³² Proces proti Rupniku, 148. Izjava dr. Bičanića.

razgovore. Medtem je Natlačen dobil telefonsko zvezo z nemško vojsko v Velenju in se dogovoril, da bosta v njegovem imenu tja prišla celjski župan dr. Voršič in okrajni glavar dr. Zobec. Nemška vojska pa je prej prišla v Celje, zato je divizijski general Lantz po dr. Voršiču sporočil Natlačenu, naj pride v soboto 12. aprila v Celje, kjer se bodo začeli razgovori ob 11. uri v mestni hiši.³³

Še preden se je Natlačen sestal z Nemci, so mu Italijani začeli mešati načrte s svojim prodiranjem proti Ljubljani, kamor so prišli v petek 11. aprila ob pol šestih popoldne. Natlačen tega prodiranja ni bil vesel. Nestrpno je pričakoval poročil o nemškem napredovanju iz Kranja proti Ljubljani. Toda Nemci preko Medvod takrat niso šli. Natlačenu ni ostalo drugega, kakor da je v mraku tistega dne sprejel v svoji pisarni generala Federica Romera, poveljnika divizije »Isonzo«. Pojasnil mu je ustanovitev Narodnega sveta, zraven pa mu tudi neovirano povedal, da se je z Nemci dogovoril za sestanek in ga prosil, ker so medtem Ljubljano zasedle italijanske čete, naj mu izda dovoljenje za neovirano potovanje v Celje. General Romero mu ga je precej napisal lastnoročno.³⁴

Na razgovore v Celje so se 12. aprila 1941 odpeljali dr. Natlačen, Ivan Pucelj in dr. Andrej Gosar kot delegati Narodnega sveta. Pridružil se jim je še Marko Kranjc, ki naj bi potem nadaljeval pot v Maribor. Ko jih je general Lantz sprejel, jim je sporočil, da se z njimi ne more razgovarjati, češ da so njegove direktive strogo vojaškega značaja. Natlačenu je bilo jasno, kaj je to pomenilo. Generala Lantza je še prosil, da bi posredoval zvezo z nemško vlado in ji sporočil željo Narodnega sveta, da bi imenovala svoje predstavnike, s katerimi bi se lahko pogovorili o usodi slovenske dežele. General je privolil, da bi Marko Kranjc počakal v Celju na odgovor. Ostali so se vrnili v Ljubljano prepričani, da so jih Nemci sploh odbili in odklonili vsake razgovore z njimi. Prepričanje je bilo pravilno, kajti prav tisti dan je general Keitel podpisal časna navodila za razdelitev Jugoslavije, po kateri so Nemci dobili svoj del Slovenije, ostalo pa Italijani in Madžari.³⁵

Marka Kranjca so Nemci predstavili nadporočniku grofu Bossi-Fedregottiju, ki je bil oficir za zvezo z zunanjim ministrstvom. Kranjc mu je razložil cilje Narodnega sveta. Grof mu je obljubil sporočiti odgovor iz Berlina. Dva dni nato je Kranjc dobil sporočilo, da predstavnik ministrstva zunanjih zadev ne vidi možnosti, da bi se mogel sestati s predstavnikom Narodnega sveta. Natlačen ni uspel, da bi ga nemška vlada priznala za slovenskega kvislinga.³⁶

Prizadevanje za slovensko oblast pod Italijani. Ko Natlačen ni imel sreče pri Nemcih, je poskusil pri italijanskih fašistih. V nedeljo 13. aprila

³³ Natlačen.

³⁴ Natlačen.

³⁵ Dokument o tem hrani arhiv mednarodnega vojnega sodišča v Nürnbergu. Natančen citat in glavno vsebino direktive za razdelitev Jugoslavije na slovenskem delu je objavila »Komisija za ugotavljanje zločinov...« v knjigi: Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda. Beograd 1947, str. 20.

³⁶ Natlačen.

la 1941 je kot predstavnik Narodnega sveta z ljubljanskim županom dr. Adlešičem obiskal na italijanskem poveljstvu predstavnika fašistične civilne oblasti Emilia Graziolija. Naslednji dan mu je ta vrnil obisk v banski palači. Po zagotovitvi lojalnosti je Natlačen pri nadaljnjih razgovorih predlagal, naj bi Narodni svet izvrševal civilno oblast na slovenskem ozemlju, ki so ga zasedli Italijani. Poleg italijanskih vojaških oblasti, naj bi ga podpirala tudi »Slovenska legija«. Toda italijanski generalni štab je že 14. aprila odločno odklonil predlog, da bi se ustanovila slovenska zaščita iz policije in žandarmerije.³⁷ Kljub vsemu je Narodni svet izvrševal civilno oblast še teden dni po okupaciji, ker se Italijani sami niso znašli. Imel je več sej, na katerih je sprejel razne odredbe in razglase v pomoč italijanskim okupatorjem. Tako je Natlačen 16. aprila izdal uredbo o prijavi prilaščene državne lastnine, v tisku pa je opozarjal, »da se ohranijo dobri odnošaji do okupacijskih čet in oblastev, ter da se opusti vse, kar bi moglo te odnošaje poslabšati«.³⁸

Zadnjo sejo je Narodni svet imel kot oblastni organ 17. aprila 1941. Naslednji dan je civilni komisar Grazioli iz Natlačenovih rok prevzel civilno oblast in se mu zahvalil za sodelovanje z italijanskimi oblastmi v prvih dneh zasedbe.³⁹

Po 17. aprilu se je Narodni svet spremenil iz oblastnega organa zopet v politično vodstvo slovenske buržoazije. Svojo kapitulantsko vlogo je v precejšnji meri zaključil. Pomagal je pripeljati slovenski narod v novo sužnost. Najprej se je odpovedal vsakemu oboroženemu kljubovanju okupatorski invaziji, nato je izbiral okupatorja, se hotel najprej sporazumeti z Nemci, nato pa z Italijani. Zlasti tem je nazadnje olajšal prevzem oblasti, kar najbolj je mogel, zato so ga pa ti z lahkoto potisnili ob stran.

Kljub klavrnemu položaju, v katerega so zašli vrhovi slovenske buržoazije, se niso hoteli spametovati. Po Graziolijevem prevzemu oblasti so še na različne načine moledovali za drobtinice oblasti na rodni zemlji. Italijanski okupator jih je pri tem spretno izkoriščal in priklepal nase. Pomagala mu je taktika »mile roke«, ki so jo slovenski buržoazni vrhovi znali zelo ceniti, ko so videli, da so Nemci takoj pri prihodu na Štajersko in Gorenjsko začeli v množicah zapirati slovenske ljudi. Teza naslonitve na Italijane se je zato še bolj okrepila. Izražali so jo predstavniki klerikalnega in liberalnega tabora.

V liberalnem taboru sta bila zagovornika naslonitve na Italijane predvsem Avgust Praprotnik in dr. Marijan Zajc. Praprotnik je bil najprej nemško usmerjen zaradi tesnih gospodarskih zvez z nemškimi kapitalisti (Avgustom Westnom!). Zaradi izdaje nekega nemškega agenta Angležem pa se je zameril gestapovcem, ki so mu po zlomu Jugoslavije preiskali njegovo stanovanje in zagrozili z aretacijo. Tega se je Praprotnik zbal in iskal opore pri Grazioliju, ki mu je obljubil, da ga bo varoval in preprečil njegovo aretacijo za vsako ceno. To je nekaj dni

³⁷ M. Mikuž: Kako so Italijani zasedli Slovenijo. Borec 1950, št. 1, str. 6.

³⁸ Slovenski narod 16. IV. 1941; Jutro 17. IV. 1941; Slovenski dom 17. IV. 1941; Slovenec 17. IV. 1941; Jutro 18. IV. 1941.

³⁹ Jutro 19. IV. 1941; Slovenec 19. IV. 1941.

nato tudi storil, ko so ga gestapovci hoteli aretirati. Poslal je karabinerje, ki so Praprotnika odpeljali kar v Graziolijevo pisarno, kjer je ostal, dokler niso gestapovci odšli. Med tem časom se je Praprotnik mnogo razgovarjal z Graziolijem o ureditvi italijanske okupacije. Skupaj z dr. Zajcem je med liberalnimi Slovenci agitiral za popolno naslonitev Slovencev na Italijo, češ da je zanje edina rešitev. Bil je za takojšnjo priključitev k Italiji. Začel je pritiskati na svoje politične prijatelje, naj priključitev pozdravijo in sodelujejo pri njeni proglasitvi. V ta namen je navezal stike tudi z drugim taborom, z dr. Natlačénom in dr. Adlešičem, ki je bil njegov osebni prijatelj.

Praprotnik je v želji po tesni naslonitvi na Italijane skupaj z dr. Zajcem propagiral že v prvih tednih vstop liberalnih Slovencev v fašistično stranko, češ da bi prehiteli klerikalce, da bi ti ne dobili vse oblasti v roke. Grazioliju je prav tako ponudil brezpogojno sodelovanje Jutrovih listov.⁴⁰

Praprotnikov krog ni bil velik. Mnogi ljudje liberalnega tabora so stali ob strani, toda bolj zato, ker si niso bili na jasnem, kako bo potekal razvoj v prihodnosti sploh, deloma pa zato, ker so čakali, da uveljavijo svoje ambicije. Le malo je bilo takih, ki bi zaradi močne narodne zavesti načelno odklanjali linijo Praprotnikove politike.⁴¹ Praprotnikova linija je v prvih tednih po okupaciji bila najlažja, zahtevala ni nobenih težav, saj je bila linija najmanjšega odpora.

Politika naslanjanja na Italijane zaradi groze pred nemškimi metodami na Gorenjskem in Štajerskem je bila odločilna poteza tudi pri vrhovih klerikalnega tabora. Njen glasnik je bil bivši ban dr. Natlačén. Poleg njega sta se iniciativno uveljavljala univ. prof. dr. Ehrlich kot predstavnik najbolj desničarsko usmerjenih katoličanov, ki so se predajali fantazijam »katoliške Italije«, in ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman.

V novem položaju, odkar so Italijani prevzeli oblast v Ljubljani, so klerikalni vrhovi pokazali svojo naklonjenost italijanskemu okupatorju z obiskom ljubljanskega škofa pri civilnem komisarju Grazioliju v ponedeljek 21. aprila 1941. »Mons. Rožman je izročil kr. civ. komisarju svoje pozdrave in pozdrave vse duhovščine po italijanskih četah zasedenega slovenskega ozemlja, zagotavljajoč mu popolno sodelovanje cerkvenih oblasti s fašistično Italijo v interesu prebivalstva.«⁴²

Za sodelovanje s fašistično Italijo so bili predstavniki obeh tradicionalnih taborov. Zato se je Praprotnikova misel sodelovanja Jutrovih listov z Italijani v naslednjih dneh raztegnila tudi na Slovenčeve liste. Lastništva dnevnikov so sklenila objavljati »najvažnejše in najbolj zanimive vesti« tudi v italijanskem jeziku. Sklenili so, da bosta te vesti redno objavljala po en jutranjik in en večernik, in sicer najprej »Jutro«

⁴⁰ Poročilo o delu slovenskega dela JNS v okupacijski dobi. Delo je kratek opis v rokopisu v arhivu Muzeja Narodne osvoboditve (AMNO). Cit. Delo JNS. Arhivno gradivo je vselej iz arhiva MNO, če izrecno ne citiram drugače.

⁴¹ Delo JNS.

⁴² Jutro 22. IV. 1941; Slovenec 22. IV. 1941.

in »Slovenski dom«, nato pa »Slovenec« in »Slovenski narod«. Izmenjavali bi se vsakih 14 dni. Lastništva so ta sklep utemeljila s tem, da bi bili italijanski vojaki in uradniki, ki žive na slovenskem ozemlju, takoj obveščeni o italijanskih svetovnih in domačih dogodkih. Pravi cilj časniških lastnikov pa je odkril komentar k tej objavi: »Ta sklep lastništev najpomembnejših domačih listov dokazuje voljo ljubljanskega časopisja po sodelovanju z italijanskimi oblastmi in italijanskimi državljani in bo pomenil novo uspešno sredstvo za vzpostavitev vedno bolj trdnih kulturnih vezi z njimi.«⁴³

V strahu pred Nemci so vrhovi slovenske buržoazije kmalu želeli, da bi Italijani zasedli kar največ slovenskega ozemlja. Zaradi nemškega diktata na Dunaju, kjer so 22. aprila 1941 podpisali Nemci in Italijani sporazum o določitvi meje med obema državama na slovenskem ozemlju, niso bili oni nič manj prizadeti kakor Italijani. Ko se je Ciano na poti z Dunaja ustavil v Ljubljani in govoril tudi z Natlačénom, mu je Natlačén skušal prikazati, da je nova meja med Nemčijo in Italijo, ki je potekala po severni periferiji Ljubljane, z gospodarskega in prometnega vidika nemogoča. Predočeval mu je, da bi Italija morala zasesti vso bivšo Kranjsko, okrajé Laško in Brežice ter vso bivšo ljubljansko oblast, da bi bila slovenska zemlja v Italiji bolj zaokrožena in samostojna.⁴⁴ Italijani niso mogli tem željam ustreči, zagotoviti si niso mogli povsod niti tistega ozemlja, ki jim je po dunajskem sporazumu pripadlo. Nemci so jih izrivali na Dolenjskem, kjer se je meja umirila šele sredi junija 1941 v italijansko škodo.⁴⁵ Pod mejo je treba tu razumeti le demarkacijsko črto, natančno mejo bi določili šele kasneje.

Nasproti nemškemu izrivanju si italijanski okupatorji nišo vedeli pomagati drugače, kakor da so se odločili priključiti Ljubljano in Ljubljansko pokrajino Italiji. Začeli so v ta namen izdelovati dekret. Z njim so po Cianovih besedah hoteli pridobiti simpatije tudi onega dela Slovenije, ki so ga zasedli Nemci in kjer so se v nasprotju z »Ljubljansko pokrajino« dogajali najtemnejši zločini.⁴⁶ Pri tem imperialističnem cilju je Italijane podpirala tudi slovenska buržoazija. Poleg Natlačéna je bil zelo iniciativen dr. Ehrlich. Puclju in drugim »voditeljem« je razposlal pismo, »naj čimveč voditeljev slovenskega naroda pošlje Mussoliniju prošnjo, na podlagi katere bi potem Mussolini zahteval od Hitlerja, da bi Italija zasedla vso Slovenijo in bi tako Slovenci v celoti prišli pod Italijo.«⁴⁷

Ehrlichova poteza je bila Italijanom zelo všeč, čeprav so se zavedali, da po dunajskem sporazumu ne bodo več mogli dobiti vse Slovenije. Bila pa jim je en dokaz več v spoznanju, da so se vrhovi slovenske bur-

⁴³ Jutro 27. IV. 1941.

⁴⁴ Natlačén; Galeazzo Ciano, Diario, II, 1941—1943, Milano. O Natlačénu je 25. aprila 1941 zapisal: Pobit je zaradi usode, ki je zadela oni del Slovenije, ki je ostal pod Nemci. Komisar Grazioli mi pravi, da je v resnici ravnanje Nemcev s prebivalstvom še hujše kakor kruto. Grabežljivosti, ropi, ubijanja so na dnevnem redu. Cerkve in samostani so opustošeni in zaprti. (Str. 22.)

⁴⁵ Ivo Pirkovič: Polom. Slovenski poročevalc 27. X. 1950.

⁴⁶ Ciano, II, 29. IV. 1941, str. 24.

⁴⁷ M. Mikuž: Kako so Italijani zasedli Slovenijo. Borec 1950, št. 1, str. 6.

žoazije brezpogojno odločili za Italijane. Vedeli so tudi, da je pri tem bil zelo odločilen faktor strah pred nemškim preganjanjem. Zato so bili tudi tako širokogrudni z »milo roko« in dopuščali, da je Ljubljanska pokrajina bila »otok miru« in zatočišče vseh mogočih slovenskih beguncev. Vendar jih je pri vsem tem še skrbela nemška propaganda, ki je vedno močnejše segala tudi po Ljubljani, ki so si jo Italijani naposled zagotovili s priključitvijo k Italiji. Za izvedbo načrta so izkoristili tudi naklonjenost slovenske buržoazije, kakor da bi ta prosila za priključitev, ne pa da bi hlepel po njej fašistični imperializem.

Civilni komisar Grazioli je 30. aprila poklical k sebi dr. Natlačen in mu sporočil, da bo Mussolini del Slovenije s posebnim statutom priključil Italiji. Prebral mu je dekret in rekel, da hoče Mussolini s tem končati nezno propagando, ki jo vodi Nemčija v Ljubljani in okolici in razburja slovensko prebivalstvo. Grazioli je pojasnil, da bi bilo dobro, če bi bilo vse tako pripravljeno, da bi zastopniki slovenskega naroda zaprosili za tak dekret. On bi ga samo odobril in pozdravil.⁴⁸

Po Graziolijevem predlogu je stopil Natlačen v stik s predstavniki ostalih strank. Ti so brez obotavljanja podpisali prošnjo za priključitev. Prav ti »predstavniki« so se 3. maja opoldne zbrali pri civilnem komisarju v stekleni dvorani vladne plače. Bilo jih je 26: dr. Marko Natlačen, bivši ban Dravske banovine; bivši ministri: Ivan Pucelj, dr. Andrej Gosar, dr. Fran Novak in Ivan Mohorič; bivša senatorja: dr. Gustav Gregorin in dr. Vladimir Ravnihar; bivši narodni poslanci: Karel Kavka, dr. Adolf Golia, Pavle Maršič, Miloš Stare, Rudolf Smersu, Vekoslav Rigler, dr. Jure Koce in dr. Jože Lavrič; nadalje dr. Jure Adlešič, župan ljubljanski; nato predsedniki oz. predstavniki raznih ustanov in korporacij: Matija Slavič, rektor univerze; dr. Andrej Kuhar, predsednik Notarske zbornice; dr. Janko Žirovnik, predsednik Odvetniške zbornice; Josip Jonke, predsednik Delavske zbornice; Karel Čeč, predsednik Trgovinsko-industrijske zbornice; Ciril Majcen, predsednik gostinskega odseka in podpredsednik Trgovinsko-industrijske zbornice; dr. Ivan Slokar, predsednik Društva bančnih zavodov ter ljubljanske borze za blago in vrednote; Avgust Praprotnik, predsednik Zveze industrijcev in Stanko Virant, predsednik Novinarskega društva v Ljubljani. Vsi ti so veljali za zastopnike slovenskih političnih, kulturnih in gospodarskih ustanov. Grazioli jim je prebral odlok o priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji. V imenu navzočih predstavnikov se mu je zahvalil dr. Natlačen: »... Ta dekret napoveduje ... avtonomno ureditev, v čemer vidimo zagotovilo možnosti etničnega obstanka in razvoja slovenskega prebivalstva...« Posebno zahvalo v posebni spomenici so izrekli še Mussoliniju. Pod njo se je podpisalo vseh 26 »predstavnikov«.⁴⁹ Časniki so v tistih dneh opevali državniško genialnost Duceja, ki je s statutom o Ljubljanski pokrajini »pokazal vzor, kako je treba urediti novo Evropo v spoštovanju etničnih posebnosti prebivalstva, njegovih kulturnih in drugih tradicij, njegove zgodovine in narodne zavesti...«^{49a}

⁴⁸ Natlačen.

⁴⁹ Natlačen; Jutro 4. V. 1941; Slovenec 4. V. 1941.

Zvesto na strani slovenske buržoazije so stali tudi zastopniki Cerkve na Slovenskem. Komaj so se »predstavniki« naroda razšli, je prispel na visoki komisariat stolni prošt dr. Nadrah, ki je civilnemu komisarju izročil osebno spomenico ljubljanskega škofa za duceja. V njej ni dr. Rožman nič manj klečeplazil pred Mussolinijem, kakor podpisniki »prošnje« za priključitev Ljubljanske pokrajine k Italiji.

»Duce! Ko sem z živim veseljem izvedel za priključitev slovenskega ozemlja, ki ga je zasedla italijanska vojska, h kraljevini Italiji, Vas prosim tudi v imenu duhovščine in škofije na tem ozemlju, da sprejmete izraze najgloblje hvaležnosti za velikodušne ukrepe, ki ste jih izdali za slovensko prebivalstvo. Duce, sprejmite tudi izraze naše lojalnosti in sodelovanja, Boga pa prosimo, da bi blagoslovil veliki italijanski narod in slovensko prebivalstvo, ki bo v okviru rimskega imperija lahko živelo in prospevalo.«⁵⁰

Kljub pritrjevanju buržoaznih vrhov, kljub slavospevom po časnikih in kljub hvaležnosti cerkvenih predstavnikov Italijani še niso bili zadovoljni. Pri vsem odobravanju ni bilo slovenskega ljudstva. Želeli so si vsaj zunanjšega vtisa, da tudi slovensko ljudstvo odobrava priključitev k Italiji. Zato so sklicali v Ljubljano župane Ljubljanske pokrajine. Zbralo se jih je 5. maja 1941. Po Graziolijevem govoru je ljubljanski župan prebral spomenico Mussoliniju, v kateri so mu župani izrekli popolno lojalnost in udanost.⁵¹

Ustvaritev Ljubljanske pokrajine v okviru fašističnega imperija je pokazala, da je slovenska buržoazija vzdržala enotnost, ki jo je izoblikovala v Narodnem svetu. Njena politika je bila merjena le po njenih gmotnih interesih, ki so jo po kapitulantstvu pred zunanjim sovražnikom pripeljali v objem italijanskega okupatorja. Na tej poti je izgubila ves narodni ponos in se penila od hvaležnosti in občudovanja fašističnega imperija. Italijanska obveščevalna služba ni spregledala teh lastnosti. Ko je Gabriele Pianese, poveljnik karabinjerjev XI. korpusa opazoval razpoloženje slovenskega »ljudstva« zaradi priključitve k Italiji, je zapisal, da je ukrep italijanske vlade zbudil veliko entuziazma med vsem slovenskim ljudstvom, ki se je potrudilo, kar najbolj se je moglo, izraziti živo hvaležnost italijanski vladi. Pianese je tudi napisal, da je osebno nabiral slovenske sodbje, ki so se tikale 3. maja: »Nismo pričakovali tolike plemenitosti s strani Duceja, ki smo mu vsi hvaležni.« »Za nas je to pravo iznenadenje.« »Že zdavnaj smo pričakovali prihoda Italijanov.« »Škoda, da niste prišli prej, samo tako bi se mogli izogniti, da bi Nemcev ne bilo danes na vratih Ljubljane.« »Škoda, da je danes vse naše bogastvo na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci.«⁵² Pianesejeve besede same po sebi kažejo, da jih je nabiral med buržoaznimi vrhovi v Ljubljani.

^{49a} Jutro 4. V. 1941. Pod istim datumom govorita podobno še Slovenec in Slovenski dom.

⁵⁰ Jutro 6. V. 1941; Slovenec 6. V. 1941. Slovenčevo besedilo se stilistično nekoliko razlikuje od onega v Jutru.

⁵¹ Slovenec 7. V. 1941.

⁵² N. 3/13 di prot. Seg. P. M. 46, 7. V. 1941.

Taka je bila linija buržoazne politike v Ljubljani in Sloveniji, ko se je podrla monarhofašistična Jugoslavija. Značilno zanjo je bilo, da so se obrusile razlike in nasprotja med ljudmi, ki so v prejšnjih časih pripadali različnim svetovnonazorskim taborom. Interes razredne skupnosti je prevladal in jih vodil po eni poti. Na tej poti se je buržoazija oddaljila od politike splošno narodnih interesov in s tem od narodne skupnosti ter ni mogla biti več nositelj narodne misli pri Slovencih.

V primeri s hvalisanjem Italijanov v buržoaznih krogih, ki je Italijanom vzbujalo občutke zmage in brezskrbnosti, pa je vestna italijanska obveščevalna služba že v prvih tednih zapisala tudi števke, ki so buržoaznemu navdušenju jemali pravo ceno in naznačevali drugačno razpoloženje do italijanskih okupatorjev. Tako je Enrico Pani, poveljnik karabinjerjev v diviziji »Isonzo«, zaradi prihoda Italijanov videl Slovence indiferentne. Tomasini Amedeo, poveljnik 210. sekcije karabinjerjev, je mislil, da so Slovenci sprejeli okupacijo apatično in skoraj cinično.⁵³ O 3. maju pa je zapisal Roberto Cadopi, poveljnik 209. karabinjerske sekcije: »Priključitev okupirane Slovenije k Italiji in ustanovitev Ljubljanske province ni med ljudstvom vzbudila nikakega entuziazma.«⁵⁴ Na slovenski strani pa je prav v tistih dneh bila izrečena ostra in stroga sodba nad oficialno slovensko politiko v kritičnih dneh poloma stare Jugoslavije. Izrekel jo je Slovenski poročevalec v prvi številki 1941 v članku »Naša nesreča in naša vera«:

»Preteklost se je prelomila; naša domača kapitalistična gospoda, ki se je nekoč penila v nacionalističnih frazah, se je pod gospostvom tujčeve imperialistične pete do kraja razgalila kot ogabni izdajalec brez mrvice narodnega in človeškega ponosa, brez trohice sramu. Poklonitev slovenskih veljakov italijanskim okupatorjem je zgolj logičen, čeprav gorostasno sramoten zaključek triindvajsetletne gosposke politike.«

USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE IN PRVI POLET OSVOBODILNEGA GIBANJA

Položaj slovenskega naroda je po nesrečni vojni v aprilu 1941 bil navdse težak. Oni del slovenske zemlje, ki je do vojne bil sestavni del Jugoslavije, so osvajalci razdelili med seboj. Največji del so vzeli Nemci, ki so zasedli vso Štajersko, večji del Gorenjske in severni del Dolenjske, Italijani so zasedli ostanke Notranjske in Dolenjske, za katere so kmalu nato ustanovili tako imenovano Ljubljansko pokrajino, tretji del — Prekmurje — pa so zasedli Madžari. Nanovo osvojeno ozemlje niso osvojevalci upravno zedinili v eno celoto, temveč so ga drobili, tako da je slovensko ozemlje postalo pisan konglomerat različnih kompetenc, katerih glavni namen je bil, kar najbolj in čim prej uveljaviti na njem totalno politično, gospodarsko in etnično oblast aprilskih zavojevalcev.

⁵³ No. 5/15 di Segr. P. M. 59,17. IV. 1941; Prot. N. 7/10—S—P. M. 46, 22. IV. 1941.

⁵⁴ Prot. N. 84—P. M. 46, 5. V. 1941.

Ukrepi s tem ciljem so se pokazali najprej na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci, Italijani pa so bili v tem oziru lisjaško počasnejši, vendar pa so imeli isti končni cilj. Slovenski narod je bil na milost in nemilost prepuščen italijansko-nemškemu osvajalcem.

Protiimperialistična fronta. V tistih dneh, ko so buržoazni vrhovi »priznanih« političnih strank v Sloveniji odigrali kapitulantsko vlogo in se intimno sprijateljili z italijanskim okupatorjem, je Komunistična partija Slovenije dala pobudo za novo pot slovenskega naroda. V deževnih dneh okoli 27. aprila 1941 so se na stanovanju Josipa Vidmarja na Večni poti v Ljubljani v hiši št. 3 zbrali na povabilo Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije predstavniki Partije, demokratičnega krila v Sokolu, krščanskosocialistične skupine in slovenskih naprednih kulturnih delavcev. Komunistično partijo so zastopali Boris Kidrič, dr. Aleš Bebler in Boris Zihlerl, sokolsko skupino Jože Rus, krščanskosocialistično skupino Tone Fajfar, napredne kulturne delavce pa Josip Vidmar, dr. Fran Šturm in dr. Ferdo Kozak.¹ Sestanek je potekel v najmračnejših dneh slovenske zgodovine, kakor pravi B. Kidrič v brošuri »Dve leti Osvobodilne fronte«. Bilo je neposredno po razkrošanju Jugoslavije, popolnem vojaškem, političnem in moralnem zloru slovenskega življenja v stari Jugoslaviji. Slovenski narod je bil pod strašnim vtisom poraza in izdajstva. Ljudje, ki so doslej vodili uradno politiko, so se razgalili kot izdajalci in kapitulanti. Brez trohice narodne in človeške časti so pljunili na svoje svetinje in ideale.² V Ljubljani so visele italijanske in hitlerjevske zastave,³ po deželi pa je uspevala hitlerjevska demagogija, ki je premikala državne mejnike Nemcem v korist.⁴ Po zunanji podobi je izgledalo, kakor da je narod izgubil vsako perspektivo.

Komunistična partija je na sestanek povabila predstavnike skupin, s katerimi je že pred zlomom Jugoslavije tesno sodelovala. Bile so to skupine, ki se niso strinjale s protiljudsko notranjo in zlasti zunanjo politiko beograjskih vlad. Z njimi je že pred zlomom ustvarila akcijsko enotnost, ki se je izražala v delovanju Društva prijateljev Sovjetske zveze.

¹ SP, ponatis, opomba 41. Citati v zvezi s Slovenskim poročevalcem 1941 so navedeni vedno po ponatisu SP, ki je bil izdan ob desetletnici OF 1951. Pri opombah so navedene zaporedne številke, ker so opombe nanizane po zaporednih številkah za ponatisom originalnega besedila. Glej opombo 30 prejšnjega poglavja.

Med člani, ki so se udeležili ustanovnega sestanka, se večkrat navaja tudi Fran Albreht (Fajfar, Nekaj spominov... in »Sedemindvajseti april« v Tovarišu IV. 1948, št. 17, str. 391 ter Tita Sojar »Razgovor s predsednikom prezidija LRS Josipom Vidmarjem ob desetletnici OF« v listu »Radio Slovenija« I, št. 9, 7 — 20. maja 1951), toda Fran Albreht mi je osebno zagotovil, ko sem ga ob priliki za to povprašal, da na ustanovnem sestanku ni bil navzoč. Udeležili so se ga samo ljudje, ki so navedeni v razpravi. Pomota z Albrehtom je nastala, ker je tedaj bilo še mnogo drugih sestankov, na katerih je včasih bil tudi Fr. Albreht, na ustanovnem sestanku ga pa ni bilo.

² »Osvobodilna fronta« (Osrednji organ Osvobodilne fronte slovenskega naroda), sredi novembra 1941, I, št. 1, članek: Pol leta Osvobodilne fronte.

³ Slovenski poročevalec 1941, št. 1. Članek: Kdo je v Ljubljani manifestiral za Hitlerja.

⁴ SP, ponatis, opomba 13.

Ko se je Partija odločila za tako pobudo, jo je po Kidričevi razlagi vodila zavest, da ji je pobudo narekovala njena narodna dolžnost. Kot sestavni del celotne Komunistične partije Jugoslavije je KP Slovenije bila edina slovenska stranka, ki je ves čas svojega obstoja pravilno razumevala slovensko narodno vprašanje in dosledno zastopala slovenske narodne koristi. Uradne slovenske stranke so se z aprilskim zlomom razgalile ter doživele organizacijski, politični in moralni zlom. Zato je bil delavski razred kot najnaprednejši slovenski družbeni razred zgodovinsko poklican, da je zbral v najusodnejšem razdobju slovenske zgodovine okrog sebe kar najširše narodne množice, razvil slovenski patriotizem in postal udarno jedro svojega naroda. Slovenski proletarijat in njegova avantgarda KPS sta se morala z vsemi svojimi močmi boriti za enotnost slovenskega naroda, da bi izpolnila svoje poslanstvo v vojni za osvoboditev in združitve vseh Slovencev.⁵

Na sestanku je Boris Kidrič analiziral položaj, v katerega je zašel slovenski narod kot žrtev imperializma, kako je Jugoslavija propadla brez odpora zaradi posledic notranje gnilobe, kako so odpovedale vse sile, ki so doslej predstavljale Jugoslavijo in kako je katastrofa pokopala pod seboj vse stare stranke. Samo Komunistična partija je ostala živa in nekompromitirana. Zato pa je prav ona predlagala ustanovitev Proti-imperialistične fronte, v kateri naj bi se združile vse napredne sile slovenskega naroda. Te naj bi bile jedro, okrog katerega bi se zbralo vse ljudstvo. Osnova fronte bi moral biti proletarijat, ki je že dotlej večkrat pokazal svojo borbenost in veljal za nositelja naprednih družbenih idej, ki so bile v sporu s fašizmom. Zato se je v prvi vrsti bilo treba opreti na proletarijat. Za cilj naj bi si Fronta postavila boj proti okupatorjevemu imperializmu za osvoboditev naroda. V tem boju naj bi uporabljala posebna sredstva: široko masovno ilegalno organizacijo, propagando v tisku in besedi ter aktivni upor.⁶

Po Kidričevi analizi se je začel razgovor o njegovih mislih. Nekateri so bili zaskrbljeni nad uspehi hitlerjevske demagogije na Štajerskem in Dolenjskem, kjer so ljudje pričakovali od Hitlerja rešitve socialnega in gospodarskega vprašanja. Navzoči so se po diskusiji zedinili, da so uspehi demagogije bili le trenutnega značaja, da pa bo kmalu prišlo do iztretznjenja, ker bodo ljudje spoznali, da je okupator njihov smrtni sovražnik, rešitev pa je le v boju. Najbolj složni so bili navzoči v misli, da je Sovjetska zveza edina sila, ki more pokončati fašizem in rešiti človeštvo.⁷

Nad vse važno je bilo razpravljanje o oboroženem boju. Ustanovni sestanek je točko o oboroženem boju v načelu sprejel. Prav to pa je bilo veliko dejanje. Njegov pomen se nam v pravem smislu pokaže šele, če ga presojava z vidika celotne slovenske zgodovine. Ta pa nam pokaže, da je sprejem oboroženega boja proti okupatorju 1941, po štiri sto letih, odkar so minili veliki kmečki upori in Slovenci niso sami iniciativno

⁵ Boris Kidrič: Dve leti Osvobodilne fronte. Brošura je brez ostalih podatkov izšla 1943, ko jo je izdal Izvršni odbor OF. Cit. Dve leti OF.

⁶ Fajfar, Nekaj spominov; Tone Fajfar: Sedemindvajseti april. Tovariš 4. 1948, št. 17, str. 391. Cit. Fajfar, 27. april.

⁷ Fajfar, Nekaj spominov; Fajfar, 27. april.

vodili velikopoteznih oboroženih bojev, bil resnično odločno dejanje, to je resnično velika stvar, kakršnih slovenski narod doslej ni velikokrat tvegala.⁸

Dasi je sestanek na Večni poti sprejel oboroženo vstajo v načelu, pa je vendar v tistem trenutku še ni sprejel kot akcijsko geslo. Na sestanku so namreč konstatirali, da v tistem trenutku še niso bili zreli objektivni pogoji za nastop oboroženega boja. Ker pa so predvidevali spopad Nemčije s Sovjetsko zvezo, je bilo treba nastajajočo organizacijo pripravljati na oboroženi boj. Na sestanku je bilo zato formulirano le *geslo za zbiranje orožja*, da bi vstajo začeli, brž ko bodo dozoreli objektivni pogoji.⁹

Po Kidričevi analizi položaja in razpravljanju o njegovih mislih so navzoči sklenili, da ustanove Protiimperialistično fronto. Vanjo so vstopile vse navzoče skupine, ki so se pozneje imenovale ustanovne ali temeljne skupine Osvobodilne fronte. K sodelovanju so sklenile pritegniti še ostale skupine, ki so sodelovale v Društvu prijateljev Sovjetske zveze, obenem pa začeti s širjenjem organizacije med vsemi poštenimi Slovenci v mestu, tovarnah in na podeželju. Program je nova organizacija sprejela tak, kakor ga je predlagal Boris Kidrič. Začasno eksekutivo so poverili Kidriču, Rusu in Fajfarju.¹⁰

Sklepov sestanka na Večni poti ni takrat nihče napisal. Vse, kar danes vemo o njih, vemo po spominu navzočih, ki so kasneje po spominu obnavljali potek sestanka ali vsaj nekatere dele. Prvi stavki so bili napisani pol leta po tem sestanku v članku »Pol leta Osvobodilne fronte« v listu »Osvobodilna fronta« (sredi novembra 1941, I. št. 1). Člankar je napisal, da je naslednjih pet ugotovitev ustanovnega sestanka postalo temelj vsega nadaljnjega dela Osvobodilne fronte:

1. Uspehi tujčeve demagogije so zgolj *trenutni*, na obzorju je vsenarodno množično gibanje.
2. Slovenski narod bodo osvobodile njegove *ljudske sile*.
3. Ljudje in krogi, ki so odgovorni za poraz in zasužnjenje, bodo postali opora tujim zatiralcem.
4. Sovjetska zveza je up in nada slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.
5. Z delom je treba začeti takoj.

Drugič je o tem sestanku spregovoril Boris Kidrič v brošuri »Dve leti Osvobodilne fronte«, kjer je napisal, da se je ustanovni sestanek Osvobodilne fronte na predlog Komunistične partije Slovenije zedinil v naslednjih točkah:

1. Da je uspehe hitlerjevske demagogije med slovenskimi ljudskimi množicami zakrivila protiljudska politika nekdanjih oblastnikov in da so ti uspehi le prehodnega značaja, da pa je na vidiku množično gibanje za osvoboditev in združitve zasužnjenega in razkosanega slovenskega naroda.

⁸ B. Kidrič, ustni vir; SP opomba 41.

⁹ B. Kidrič, ustni vir.

¹⁰ Fajfar, Nekaj spominov... in F., 27. april.

2. Da se bodo nosilci protiljudske politike v predaprilski Jugoslaviji razkrili tudi v osvobodilnem boju kot protinarodni in petokolonski elementi.

3. Da sta usoda in bodočnost slovenskega naroda kar najtesneje povezani z usodo in bodočnostjo velikega ruskega naroda ter Sovjetske zveze.

4. Da je treba pričeti takoj z zbiranjem slovenskih množic na temelju borbe za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda.

V primeri s prvimi stavki v listu »Osvobodilna fronta« se Kidričeve misli v razpravi »Dve leti Osvobodilne fronte« v bistvu ne razlikujejo od njih, le nekoliko razširjene so.

Tretji sestavek, ki govori o 27. aprilu 1941, je članek Toneta Fajfarja »Nekaj spominov ob petletnici Osvobodilne fronte« v Novem svetu I. 1946 na straneh 313—325. Odstavke, ki se nanašajo na ustanovitev Fronte, je avtor z neznatnimi spremembami ponatisnil v članku »Sedemindvajseti april« v »Tovarišu« IV. 1948, na straneh 390—391.

Četrty sestavek o 27. aprilu je poglavje »Ustanovitev Osvobodilne fronte« v Marinkovem »Političnem poročilu« na II. kongresu KPS 1948 v Ljubljani. Ta sestavek je označitev 27. aprila s kasnejših političnih perspektiv nazaj.

Skupna poteza vseh sestavkov je, da pripisujejo 27. aprilu 1941 izreden pomen v zgodovini slovenskega naroda, pa čeprav je na zunaj potekal zelo skromno in brez oficialnih zapisnikov.

Ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte je bil na eni strani člen v razvoju protiimperialističnega gibanja v Sloveniji, katerega niti gredo nazaj ne samo v Društvo prijateljev Sovjetske zveze, temveč tudi v skupne nastope sindikalnih skupin, katerih zastopniki so se potem sešli v Osvobodilni fronti. Po tej strani je bil ustanovni sestanek logično nadaljevanje protiimperialističnega zbiranja v Sloveniji.¹¹ Po drugi strani pa je sestanek bil stvarno in vsebinsko rojstvo Osvobodilne fronte, voditeljice slovenskega narodnoosvobodilnega boja proti italijansko-nemškemu imperializmu. Ustanovni sestanek ni bil samo prvi sestanek protiimperialistične grupacije v Sloveniji po zlomu Jugoslavije, torej v popolnoma novih okoliščinah, ki so se zelo razlikovale od onih pred 6. aprilom 1941, temveč je na ustanovnem sestanku šlo za to, da se protiimperialistična grupacija v novem položaju ohrani, vzdrži in celo razširi. Pa ne samo to. Veliki pomen ustanovnega sestanka je v tem, da je njegov dan v poznejših letih veljal kot začetni dan upora slovenskega naroda proti okupatorju, ker so navzoči na njem sprejeli načelo oborožene vstaje proti okupatorju. Sprejeti načelo oborožene vstaje ni bila mala stvar. Kakor smo videli spredaj, se nam pomen te odločitve pokaže v pravi luči le, če ga presodimo z vidika celotne slovenske zgodovine. S tega vidika se nam pa pokaže, da je 27. april 1941 resnično pomenil izhodišče nove dobe v zgodovini slovenskega naroda.¹²

Dasi ne poznamo doslej nikakega neposrednega sočasnega pričevanja o ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte, pa vendar poznamo

¹¹ B. Kidrič, ustni vir.

¹² SP, ponatis, opomba 41.

nekaj posrednih iz najbližjega časa. To je letak Centralnega komiteja KPS iz konca aprila 1941 in delni ponatis v prvi številki Slovenskega poročevalca 1941, zraven pa članek z naslovom »Gesla našega osvobodilnega boja« v Slovenskem poročevalcu dne 22. junija 1941. Glavne misli so povsod iste; v prvem primeru so napisane v obliki zahtev, v Slovenskem poročevalcu 22. junija 1941 pa v obliki gesel in zraven v drugem primeru še natančneje stilizirane. V obeh primerih jasno izražajo *program* snujoče se oziroma razvijajoče se nove organizacije. Po njem naj bi bil cilj osvobodilnega boja osvoboditev in združitve vsega slovenskega naroda, vštevši Koroške in Primorske Slovence, na temelju pravice do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi; sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev; prijateljstvo in naslonitev na Sovjetsko zvezo; boj proti vsakemu imperializmu v svetovnem merilu, doma pa boj proti izdajalski kapitalistični gospodi; končni cilj naj bo bratstvo in mir med narodi.

V zadnjih točkah je dokaj močno preseval razredni značaj Protiimperialistične fronte. Že ime samo, ki si ga je nadela nova organizacija, je imelo v dneh svojega nastanka globok smisel. Nastajajoča organizacija ni bil naperjena samo proti nemško-italijanskemu imperializmu, temveč prav tako tudi proti angleško-amerišskemu. Njeni ustanovitelji so izbrali to ime zato, ker so se hoteli zavarovati pred izkoriščanjem s strani angleškega imperializma, da bi ne speljal organizacije v svoje vode.¹³ Ko je Slovenski poročevalec 22. junija nanizal gesla nastajajočega osvobodilnega boja, je pod njimi naročil bralcu: »Prouči ta gesla, ki so podlaga protiimperialistične fronte slovenskega naroda! Tolmači jih drugim, potrpežljivo razčiščuj pojme vsem, ki hočejo dobro slovenskemu narodu in hkrati pomagajo izločiti iz protiimperialističnih vrst vsakega tujega agenta, ki bi hotel v pravični osvobodilni boj podtakniti kukavičje jajce ter vpreči v angleški imperialistični voz ljudske množice, boreče se za veliko stvar svoje narodne in socialne osvoboditve!«¹⁴ Tudi v teh stavkih je videti, da cilj Protiimperialistične fronte ni bil samo izgon okupatorjev, temveč potegniti tudi logično razredno konsekvenco proti onim faktorjem, ki so zakrivali izgubo narodne svobode.

Protiimperialistična fronta je bila ustanovljena okoli 27. aprila 1941.¹⁵ Ta dan je že v dobi narodnosvobodilnega boja in nato tudi kasneje veljal za dan ustanovitve Osvobodilne fronte. Toda dan ustanovitve Osvobodilne fronte je pravzaprav dan ustanovitve Protiimperialistične fronte. Osvobodilna fronta je nastala šele ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, tako da se je Protiimperialistična fronta preimenovala v Osvobodilno fronto. Idejno in organizacijsko pa sta obe fronti bili ena organizacija, zato ni napačno, če o 27. aprilu govorimo kot o dnevu ustanovitve Osvobodilne fronte.

¹³ B. Kidrič, ustni vir.

¹⁴ SP št. 4, 22. VI. 1941.

¹⁵ SP, ponatis, opomba 41.

Ustanovni sestanek na Večni poti pomeni izhodišče nove dobe slovenskega naroda, začetek nove politike v slovenskem življenju. Za to politiko ni bila značilna samo odločitev oborožene vstaje proti okupatorju, temveč tudi sestava ustanovnega jedra Protiimperialistične fronte, ki je sicer ustrezala slovenski tradiciji v nazorskem pogledu, drugače pa je zrasla iz drugačnih družbenih sil, to je tistih sil, ki niso pripadale »priznanim« političnim strankam, oziroma so zrasle iz opozicije proti dotakratni hlapčevski, drobtinčarski in naposled v aprilskih dneh odkrito kapitulantski uradni slovenski politiki. Ta sestava je zrcalila prvo združitvev in hkrati pogoje za nadaljnje združevanje vsega, kar je v slovenski preteklosti bilo pozitivnega, z novo slovensko prihodnostjo.¹⁶

Med ustanovnimi skupinami Protiimperialistične fronte sta bili dve proletarski. Bili sta to Komunistična partija Slovenije in skupina krščanskih socialistov. To dejstvo ni bilo slučajno. Nastop proletariata je bil naravna posledica zgodovinskega razvoja. Edina sila, ki se je uprla izdajalski delavnosti vladajočih plasti, je bil proletarijat, ki je na ta način prevzel vodstvo tudi v narodnoobrambnem delu. Usoda proletariata se je neločljivo povezala z usodo naroda. Pojma socialne in narodne svobode sta postala nerazdružna.¹⁷

Gibalna sila je pri nas kakor drugod bila *Komunistična partija*. Pri nas ni bila avantgarda samo proletariata, temveč tudi osvobodilnega gibanja. Komunistična partija je dala pobudo za ustanovitev Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte, ji oblikovala program in dala na razpolago vse svoje bogate izkušnje iz prejšnjega ilegalnega življenja. Po zlomu Jugoslavije je bila namreč edina stranka, ki je razpolagala z razpredeno in utrjeno organizacijsko mrežo ter z močnim ilegalnim aparatom po vsej Sloveniji.¹⁸

Ko je Tone Fajfar opisoval potek ustanovnega sestanka 27. aprila, se je dotaknil tudi lastnosti, ki so omogočile Komunistični partiji njeno misijo: »... Res so se v našem javnem življenju pred vojno oblikovale v raznih taborih napredne in svobodoljubne skupine, ki so potem v Osvobodilni fronti odigrale narodu koristno vlogo. Ni pa bilo med njimi združevalne sile, ne odločnih ljudi in nikakršne izkušnje ilegalnega dela, kakor tudi ne predvsem preizkušene teorije in taktike osvobodilne borbe. Vse te lastnosti je imela Partija, ki je bila zato sposobna, da je postala iniciator in organizator osvobodilne borbe.«¹⁹

Kar se tiče odnosov do proletariata in njegovih nalog v prihodnosti, je *krščanskosocialistična skupina* bila Partiji nedvomno najbližja. Razredno stališče v skupini KS se je krepilo zlasti po konferencah v Laškem 1940. Od tega časa dalje se je v njej opozicija proti reakcionarni klerikalni politiki vedno bolj ostrila.²⁰ Po ustanovitvi Osvobodilne fronte pa je sodelovanje skupine KS bilo pomembno predvsem iz dveh razlogov: 1. pomagalo je ustvariti delavsko enotnost v Osvobodilni fronti in 2. dvi-

¹⁶ Dve leti OF.

¹⁷ Fajfar, Govor na Pugledu 1943, rokopis v AMNO.

¹⁸ Dve leti OF.

¹⁹ Fajfar, Nekaj spominov... in F., 27. april.

²⁰ Fajfar, Govor na Pugledu.

galo je slovenske katoliške množice pa napredne narodne in družbene postojanke ter nudilo s tem učinkovito protiutež proti klerikalnim poskusom, ki so hoteli katoliške množice odtegniti osvobodilnemu gibanju.²¹

Sodelovanje *demokratskega krila v Sokolu* je zraslo iz nacionalnega in plebejskega odpora osnovnih slovenskih sokolskih in nacionalno usmerjenih plasti proti ravnanju uradnih sokolskih vrhov, ki so se vdinjali najprej jugoslovanskemu fašističnemu režimu, po zlomu pa okupatorju. Sodelovanje demokratskega krila v Sokolu z delavskim razredom je razširjalo temeljno bazo Fronte na tako imenovane srednje sloje. Zaradi njihove vključitve je bila kapitulantska vloga protiljudskih »vrhov« ob zlomu Jugoslavije še jasnejša.²²

Povsem drugačnega značaja je bilo sodelovanje *naprednih kulturnih delavcev*. Pri njih ni šlo za kako svetovnonazorsko opredelitev, saj formalno niso bili niti organizirani kot skupina. Njihovo sodelovanje je potrjevalo organsko povezavo slovenskega osvobodilnega gibanja s tisto demokratsko dediščino, ki so jo slovenski kulturi zapustili največji literarni tvorci Prešeren, Levstik in Cankar. Ta dediščina je bila dragocena tako po svoji duhovni in človečanski višini kakor po globini svojih ljudskih korenin. Ta dediščina je bila taka, da je nujno terjala, da se zavedni del slovenske kulture v razdobju, ko je šlo za biti ali ne biti slovenskega naroda, pridruži doslednemu narodnoosvobodilnemu boju, kakršnega je zamislila in sprožila Komunistična partija, predstraža najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda.²³

Medsebojni odnos med skupinami je temeljil predvsem na vsenarodnem osvobodilnem programu, ki je že v začetku izražal izrazito protimperialistično tendenco. V boju za uresničenje osvobodilnega programa so si skupine obljubile biti med seboj popolnoma lojalne. Kako resno so mislile z lojalnostjo, se je pokazalo kasneje, ko so sklep o medsebojni lojalnosti celo vnesle med temeljne točke Osvobodilne fronte.²⁴

Peta točka frontnega programa, ki govori o skupinski lojalnosti, je očitno dokazovala, da Fronta v trenutku, ko je nastala, in še mnogo kasneje ni bila tako enotna, kakor je bila po dolomitski izjavi. Skupine so v začetku resnično bile samo skupine,²⁵ pa čeprav jih je program povezoval močnejše kakor katerokoli koalicijo starega parlamentarnega formata, to je oblike v buržoazno demokratskem smislu delitve oblasti. Krepka osnovna programska enotnost je bila ena od posebnosti tedaj nastale osvobodilne organizacije v slovenskem narodu. Organizacijsko pa skupine v začetku niso bile tako homogene. Ravno narobe. Vezi so bile dokaj rahle in one so za medsebojno strnitev potrebovale dalj časa. Začetna organizacijska stopnja je zato nujno mogla biti le koalicija. V brošuri »Strategija in taktika Osvobodilne borbe« je njen pisec že med vojno zapisal: »... važno (je) poudariti, da je Osvobodilna fronta nastala kot koalicija skupin, med katerimi je glede nekaterih vprašanj v začetku

²¹ Dve leti OF.

²² Dve leti OF.

²³ Dve leti OF.

²⁴ SP št. 24, 8. XI. 1941.

²⁵ Josip Vidmar, ustni vir.

še vladala nejasnost.«²⁶ Po vojni pa je E. Kardelj na prvem kongresu Osvobodilne fronte rekel, da je Osvobodilna fronta bila spočetka nedvomno formirana kot koalicija oziroma predvsem kot koalicija.²⁷ Seveda pa ta koalicija ni ovirala ustanovnih skupin, da bi se v Protiimperialistični fronti v glavnih točkah med seboj ne povezale močnejše, kakor so se nekdanj povezovale stranke v parlamentarnih koalicijah predvojnega časa. Največje razlike med skupinami so bile ideološkega značaja. Vse skupine so v njih videle nekaj, kar bi lahko bilo zelo nevarno. Zato so v njihovem obravnavanju bile preudarne, da bi v nobenem primeru ne škodovale uresničenju osnovnega programa, ki je bil splošno naroden ne glede na ideološke razlike med skupinami. Posebnost ustanovnih skupin je bila, da so razen močnejših skupnih zadev imele opraviti še vsaka s svojimi lastnimi po lastni liniji. Raznolikost v harmoniji je bila glavna značilnost nove organizacije, ki se je razvila iz ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte.

Po ustanovnem sestanku se je razvila intenzivna politična akcija, ki naj bi bila ustvarila pogoje za množični osvobodilni boj pri Slovencih. Predstavniki skupin so šli k svojim skupinam in jih pripravljali za skupno delo v novi fronti. Prirejali so skupinske sestanke, na katerih je govoril član skupine. Večkrat je na tak sestanek šel še kdo drugi, predvsem Boris Kidrič, ki je v celotni politični akciji bil izredno aktiven. Vzdrževal je zveze s skupinami in posamezniki.²⁸ Sestanke so prirejali po mestih in po deželi. Na njih so se povezovali predstavniki ustanovnih skupin, v slovenskem ljudstvu pa so z njimi dvigali potepnato narodno zavest in zajezovali hitlerjevsko demagogijo. Komunistični partiji Slovenije posebej so ti sestanki omogočili, da je dobila tesen stik z vsemi tistimi patrioti, ki jim je bilo doslej delo KPS tuje, toda narodna katastrofa jih je okrenila na borbeno pot.²⁹

Gibalna sila Protiimperialistične fronte je bila Komunistična partija. Ona je dajala največ pobud, bila je najbolj delavna in najbolj požrtvovalna. V službo Fronte je postavila svoj ilegalni aparat. Maja 1941 je obnovila list Slovenski poročevalec, ki je postal glasilo Protiimperialistične fronte in nato informativni vestnik Osvobodilne fronte.

Partija je v dobi po ustanovnem sestanku dala pobudo za konferenco delavske enotnosti. Udeležili so se je predstavniki CK KPS, krščanskih socialistov in svobodnih strokovnih organizacij. Ko so se kasneje delavski enotnosti priključili še predstavniki socialistov, je bila delavska enotnost v vsakem pogledu vzpostavljena. Delavski razred se je osvobodilnega gibanja udeležil kot kompaktna celota. Postal je v pravem pomenu besede voditelj osvobodilnega boja slovenskega naroda.³⁰

²⁶ (E. Kardelj): Strategija in taktika Osvobodilne borbe. Brošura je izšla brez vseh drugih podatkov v dobi narodnoosvobodilnega boja (AMNO).

²⁷ E. Kardelj: Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945. Izd. DZS. Ljubljana 1946. Str. 480—481. Cit. Kardelj, Pot nove Jugoslavije.

²⁸ Fajfar, Nekaj spominov.

²⁹ Dve leti OF.

³⁰ Dve leti OF; Delo 1942, št. 2, članek: Revolucionarni razvoj slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

V novi politični organizaciji je bila Partija tista sila, ki se je spoznala na teorijo in taktiko osvobodilnega boja. To dejstvo jo je še posebej usposobilo za voditeljsko funkcijo. Zato je strateški načrt za osvobodilni boj ustvarila ona. In ker je ona bila avantgarda delavskega razreda, je strateški načrt odgovarjal interesom delavskega razreda. Poznamo ga iz Kardeljeve brošure »Strategija in taktika osvobodilne borbe«. Ko je avtor v njej razglabljal o strateškem načrtu osvobodilnega boja v zvezi z glavnim razrednim sovražnikom, je zapisal:

»Ugotoviti moramo, da predstavlja vloga narodnoosvobodilnega gibanja in nove perspektive, ki se odpirajo s to borbo, samo del obče borbe, del občega načrta, ki to borbo približuje dokončnemu cilju. Da ugotovimo, ali se je strateški načrt kaj izpremenil, si moramo ogledati predvsem glavne cilje revolucionarne borbe.

Glavni sovražnik delovnega ljudstva pred narodnoosvobodilno borbo je bila srbska reakcija, združena z reakcijo ostalih narodov Jugoslavije in povezana z monarhijo, veleposestjo in drugimi kapitalističnimi elementi. Zrušenje diktature teh elementov je bil neposredni cilj strateškega načrta delovnega ljudstva. Glavne sile v borbi so bile: delavski razred, kmečka gibanja, srednji sloji in narodnoosvobodilna gibanja.

Niti glavni sovražnik niti glavne sile se niso izpremenile. Spremenila se je samo stopnja in obseg borbe. Glavni sovražnik se je povezal z okupatorji in torej, če bijemo okupatorja, bijemo tudi glavnega domačega sovražnika...

Na novi osnovi so se torej pojavile iste sile kot prej pred zlomom jugoslovanske armade. Razlika je le ta, da danes ne postavljamo na isti način... Tako stojimo pred dejstvom, da določa zveza delavskega razreda s kmečkimi množicami in srednjimi sloji glavno postavko v strateškem načrtu...«

Te besede so bile napisane sicer tri leta po ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte, vendar so bili glavni kamni opisanega strateškega načrta postavljeni že ob ustanovitvi Protiimperialistične fronte. Njegovo uresničevanje pa je omogočilo ravno sodelovanje buržoaznih vrhov z okupatorji.

Izvajanje strateškega načrta v osvobodilnem gibanju je zaviselo od primerne naslonitve na kako pomembno silo v svetovnem merilu. Po razrednem in političnem nastrojenju ustanovnih skupin je mogla v skladu s takratnim poznavanjem položaja biti to le Sovjetska zveza. Ta je po težah, ki jih je sprejel ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte, bila »up in nada« slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.³¹ Kri in meso bi »up in nada« postala v primeru, če bi izbruhnila vojna med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Ko so se začeli kazati simptomi napeitosti med njima — odvažanje vojnih sil z Balkana na Poljsko kmalu po zlomu Jugoslavije³² — je Partija spoznala, da se je približeval čas,

³¹ »Osvobodilna fronta« 1941, I. št. 1, sredi novembra 1941. Pol leta Osvobodilne fronte.

³² SP, ponatis, opomba 115.

ko bo mogoče začeti z oboroženo vstajo proti okupatorju. Vse svoje delo je usmerila v to smer, to je v pripravo za oboroženo borbo.

Partijske priprave so slonele na posvetovanju pri CK KPJ v maju 1941 v Zagrebu. To posvetovanje je analiziralo položaj v posameznih pokrajinah in glede na razmere in odnose sil v vsaki pokrajini izdelalo primerne sklepe za delo partijskih organizacij. Posvetovanje je ugotovilo, da razkosanost Jugoslavije ne sme ovirati delovanja Komunistične partije Jugoslavije in ne boja ljudstva vseh pokrajin proti okupatorjem in njihovim agentom v deželi. Posvetovanje je naročilo Partiji, da mora »posvetiti svojo največjo pozornost borbi proti okupatorjem (in) nacionalni osvoboditvi podjarmljenih narodov Jugoslavije«. ³³ V zvezi s sklepi posvetovanja so člani CK po zaključenem posvetovanju odšli v posamezne pokrajine, da bi na terenu izvedli sklepe in vodili delo Partije. ³⁴

V Sloveniji se je v smislu zagrebškega posvetovanja začela intenzivnejša priprava za oboroženo vstajo po Kardeljevem prihodu v Slovenijo. Prišel pa je pred koncem maja 1941. Prinesel je s seboj direktive CK KPJ in jih razvil najprej na partijski konferenci v Ljubljani v začetku junija 1941, nato pa tudi na prvem Vrhovnem plenumu Osvobodilne fronte sredi junija 1941.

Partijska konferenca je bila najbrž 1. junija 1941. Bila je v Trnovem, v Mencingerjevi ulici 29 pri prof. glasbe Ivančiču. Za samo pripravo upora je bila prav ta konferenca zelo važna. Navzočih je bilo zelo veliko partijskih delavcev iz različnih slovenskih pokrajin. E. Kardelj je referiral o mednarodnem položaju, Tone Tomšič o organizacijskih vprašanjih, A. Bebler bi pa moral poročati o nalogah na območju priprav za oboroženi upor. Toda zaradi konspiracije — zdelo se jim je namreč preveč ljudi navzočih — niso dali referata na dnevni red, temveč samo v diskusijo na koncu kot del slučajnosti, da bi izrečene misli ne imele značaja direktiv CK. Kljub vsemu pa so bile misli izrečene z zadostnim poudarkom, tako da je dejansko na tej konferenci bilo sklenjeno, da se upor začne. Toda splošnih direktiv na konferenci niso formulirali, da bi okupatorjev ne izzivali na prezgodnje represalije, če bi se kako razkrile. Direktive za upor so prenašali samo po osebem ustnem kontaktu. ^{34a} Vsebiņa direktiv pa je bila: Treba je razviti najširše politično delovanje. ljudsko vstajo organizirati na široki osnovi. Pritegniti vse poštene in zavedne slovenske ljudi. Ustanoviti vojne komiteje. Organizirati zbiranje orožja, ki ga je skriti na dobro zakonspiriranih mestih. Napraviti načrt strateških točk, iz katerih bo mogoče okupatorja z malimi silami uspešno napadati. Posvetiti največjo skrb organizaciji obveščevalne službe. Zbirati pri zanesljivih ljudeh hrano, obleko in obutev za partizanske borbe, kaznovati izdajalce itd. ^{34b}

³³ Proleter, marec-april-maj 1941.

³⁴ Jovan Marjanović: Oblike borbe in dela KPJ v narodnoosvobodilni vojni in ljudski revoluciji. Komunist 1951, št. 1, str. 115.

^{34a} Dr. A. Bebler, ustni vir. Informacijo mi je posredoval major. L. Klanjšček, za kar se mu toplo zahvaljujem.

^{34b} Tomo Brejč-Pavle, Iz naroda hlapcev — v narod junakov. Borec 1951, str. 215.

O začetku priprav za oboroženi upor je rekel Stane Kavčič v svojem govoru na drugem kongresu KPS: »CK KPS je sklical v začetku junija v Ljubljani partijsko konferenco, katere so se udeležili delegati iz vseh krajev Slovenije. Na konferenci je tovariš Kardelj analiziral mednarodno politično situacijo in jasno nakazal perspektivo pohoda fašistov na Sovjetsko zvezo. Na osnovi te analize so bile dane konkretne naloge: zbiranje in pripravljane orožja, organiziranje borbenih grup in ustvarjanje potrebnih postojank na podeželju za predstoječo partizansko borbo.«³⁵

Priprave za oboroženi upor so se razvijale predvsem po partijski liniji. Pri partijskih komitejih so bili ustanovljeni še posebni vojni komiteji kot element za pripravljane vstaje. Delali so po direktivah, ki jih je formulirala junijska partijska konferenca. Na Gorenjskem so se že v tej dobi, to je pred 22. junijem, umaknili prvi partijci v ilegalo in z nekaterimi krščanskimi socialisti odšli v gore. V dobi priprav se je nekaj dni po partijskem posvetovanju vršil tudi prvi plenum »Osvobodilne fronte« oziroma še Protiimperialistične fronte. Vršil se je najbrž v nedeljo 15. junija 1941 pri M. Jeršiču v Dermotovi ulici 11 v Ljubljani. Na tem plenumu so se Komunistična partija, krščanski socialisti, sokoli in skupina kulturnih delavcev deklarirali za temeljne skupine snujočega se osvobodilnega gibanja. Njihovi predstavniki pa so se proglasili kot vrhovni plenum novega gibanja.³⁶

V dobi priprav je Partija videla nevarnost močnejšega okupatorskega vpliva na podjarmljeno ljudstvo. Da bi mu preprečila, da bi z demagogijo in obljubami ne dobil močnejše opore v slovenskem ljudstvu, je skušala v prvem razdobju zaostriiti odnos do okupatorja.³⁷ Italijanski diagram z naslovom »Protiitalijanska in subverzivna dejavnost v Ljubljanski pokrajini od 1. aprila do 31. julija 1941« kaže, da se je protitalijanska dejavnost v času do 22. junija izražala predvsem v trošenju protiokupatorskih letakov, risanju srpa in kladiva po zidovih, psovanju italijanskih vojakov ali kaki drugačni bolj ustni propagandi.³⁸ Važno vlogo so imeli tudi delavski štrajki in mezdna gibanja, o katerih govore prve številke Slovenskega poročevalca 1941.

Z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo se je doba priprav za oboroženo vstajo v bistvu končala. V svetovnem merilu je nastopil tisti preobrat, ki je tudi pri Slovencih omogočil oboroženi boj z okupatorjem. Prehod iz obdobja priprav v obdobje upora nam zelo razločno kaže pisanje Slovenskega poročevalca. Pred 22. junijem niso še imele njegove številke mobilizatorske in organizatorske funkcije. Analizirale so predvsem dejansko stanje po zlomu Jugoslavije, prikazovale posledice katastrofe za življenje, katerega vsakdanja raven se je zelo poslabšala, in kazale na potrebo boja in na cilj boja, toda manjkalo je konkretnih

³⁵ II. kongres Komunistične partije Slovenije. Organizacijsko poročilo CK KPS, referent Stane Kavčič. CZ. Ljubljana 1949, str. 308. Cit. Kavčič.

³⁶ Tone Fajfar, Stane Kavčič, Miro Jeršič, ustni viri, in z uporabo njih članka »Ljubljana — ognjišče upora« v Tovarišu št. 12, 26. IV. 1951.

³⁷ Marinko, 65.

³⁸ Diagram v AMNO; SP, opomba 41.

direktiv in neposrednega poziva na boj in obračun z okupatorji. Pred 22. junijem je bil Slovenski poročevalec le bojevit in programatičen, po 22. juniju pa je postal borben, to je, začel je klicati na boj in pozival Slovence v partizane. Sprožil se je plaz ofenzive proti okupatorju za svobodo, za bratstvo, za cilje, ki jih je v obrisih formulirala že prva številka Slovenskega poročevalca 1941. Skladno s tem pisanjem ni Fronta pred 22. junijem razvnela osvobodilnega boja kot takega, temveč je v političnem in mobilizacijskem oziru pripravila kar največ je mogla, da je po 22. juniju, po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, ko so nastopili primerni objektivni pogoji, ker so se okupatorji slovenske zemlje zapletli v boj s Sovjetsko zvezo, nastopila na slovenskem ozemlju kot stvarni vojaški faktor.

Ko je E. Kardelj spregovoril v razpravi »Dve poti malih narodov jugovzhodne Evrope« tudi o obdobju pred 22. junijem, je s kratkimi besedami označil glavne poteze osvobodilne politike v pripravljalnem stadiju:

»Na iniciativo Komunistične partije Jugoslavije so bili v tem času napravljeni prvi koraki za združenje demokratičnih sil, v posebnih vojnih komitejih pa so bila ustvarjena prva organizacijska žarišča za pripravo množičnega oboroženega upora, ko za upor nastanejo ugodni vojaški in politični pogoji. Na temelju borbe proti sodelovanju včerajšnjih jugoslovanskih oblastnikov z okupatorjem je bila ustvarjena platforma za združenje vseh rodoljubnih sil, ki so stale na stališču odpora proti okupatorju. Tako je bila v tem času ustvarjena ne samo organizacijska osnova za nadaljevanje oboroženega odpora proti fašističnim imperialistom, temveč tudi *enotno politično vodstvo*... (Podčrtal E. K.) S Hitlerjevim napadom na Sovjetsko zvezo se je splošni politični in vojaški položaj na svetu toliko spremenil, da so s tem tudi v naši domovini dozoreli pogoji za razvoj splošnega ljudskega upora.«³⁹

Osvobodilna fronta. Napad Nemčije na Sovjetsko zvezo je pomenil nov moment v razvoju narodnoosvobodilnih stremeljenj pri Slovencih. Protiimperialistična fronta je spremenila ime v Osvobodilno fronto. Novo ime je bilo sklenjeno na seji Centralnega komiteja KPS, vodstvo Protiimperialistične fronte je pa preimenovanje odobrilo v celoti. Pod novim imenom se je začel sproščati ljudski odpor proti imperialističnim okupatorjem. Iniciativo je zopet dala Partija. 22. junija je izdala letak, v katerem je pozvala Slovence na brezkompromisen boj proti okupatorjem.

»Slovinci!

Veličastna borba, ki jo bije herojska slavna Rdeča armada, ki jo bijejo vsi sovjetski narodi pod genialnim vodstvom svojega in našega velikega Stalina, je tudi sveta nacionalna vojna slovenskega naroda. Ko stopamo z vso našo močjo in z vsemi sredstvi ob bok Delavsko-kmečki Rdeči armadi proti fašističnemu napadalcu, ki je obenem tudi nacionalni tlačitelj v vseh delih razkosane slovenske zemlje, se zakolnimo, da v

³⁹ Kardelj, Pot nove Jugoslavije, 13—14.

tej naši nacionalni vojni ne položimo orožja iz rok prej, dokler ne bo fašistični tlačitelj popolnoma razbit in uničen, dokler ne bo osvobojena zadnja ped slovenske zemlje od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelov, od Koroške do Sotle, dokler ne bodo vsi narodi Jugoslavije, Balkana in vse Evrope, dokler ne bo vse človeštvo osvobojeno strahotne more kriminalnih zločincev v Berlinu in Rimu ter njihovih lakajev!

Slovenci!

Komunistična partija Slovencev vas poziva, da strnemo svoje vrste v enotno Osvobodilno fronto proti imperialističnim okupatorjem za enoten blok vseh zatiranih narodov pod vodstvom SSSR in Delavsko-kmečke Rdeče armade, za popolno uničenje fašističnih zločincev! Naš dosedanji odpor naj se razvije v vseljüdsko sveto nacionalno vojno proti imperialističnim okupatorjem!

Komunisti!

Proti vam bo naperjen glavni udarec fašističnega sovražnika, najtežji delež te borbe leži na vaših plečih. Stojte v teh velikih trenutkih jekleno na svojih postojankah, kamor vas je postavila Partija. Dvignite visoko prapor osvoboditve in pokažite na vsakem koraku, da ste najboljši sinovi svojega razreda in svojega naroda, pokažite, da komunisti nikdar ne položijo orožja, pokažite, da ste dostojni velike časti biti vojak v armadi, ki ji stoji na čelu naš veliki Stalin!⁴⁰ (Vse podčrtal F. Š.)

Navedeni citati, zlasti pa še podčrtani stavki nam kažejo, da obsegajo v glavnem-sklepe-in točke, ki jih je sprejel že ustanovni sestanek Proti-imperialistične fronte. Novo v njih je le drugačna formulacija postavke o oboroženem boju, ki je v citatih formulirana kot akcijsko geslo. V skladu s takim geslom je bilo na sam dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo v Ljubljani ustanovljeno Poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Inicijativo zanj je dala Komunistična partija, v bistvu pa se je razvilo iz vojnega komiteja pri Centralnem komiteju KPS. Glavni in stvarni iniciatorji so bili člani CK KPS, iniciatorji načela oborožene vstaje proti okupatorju. Tudi prvi kader je dal Centralni komite, kasneje pa so bili kooptirani še nekateri drugi. Poveljstvo slovenskih partizanskih čet ali Glavni štab, kakor se je kasneje imenoval, je potem fungiral formalno v okviru Izvršnega odbora OF. Postal je voditelj partizanske dejavnosti na vsem slovenskem ozemlju ne glede na meje, ki so jih potegnili okupatorji po njem. Stvari političnega značaja je pa vedno predložil Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte.⁴¹

⁴⁰ Delo 1948, št. 2, str. 76/77; SP, opomba 49.

⁴¹ SP, ponatis, opomba 49. Misli, ki so izražene v partijskem letaku, niso pomembne samo zaradi slovenskih razmer, temveč se njihova pomembnost pokaže tudi v primeri z direktivo Kominterne Centralnemu komiteju KPJ dne 22. junija 1941. Direktivni brzojav je rekel: »Zahrbtni napad Nemčije na ZSSR je udarec, ki ni naperjen samo proti deželi socializma, temveč tudi proti svobodi in neodvisnosti vseh narodov. Obramba ZSSR je hkrati tudi obramba narodov, ki jih je Nemčija okupirala. Narodom Jugoslavije se nudi

V naslednjih dneh je Partija oboroženi boj vsem, ki so imeli o njem kake pomisleke, prikazovala kot nacionalno potrebo, kot zadevo časti in kot pogoj življenja. »Sramota bi bila, če bi mi, zatirani in teptani sužnji križem rok pričakovali svoje osvoboditve. Gotovost končne zmage izhaja iz boja za zmago, iz mobilizacije vseh sil na fronti... in v sovražnikovem zaledju, ki ga predstavljamo tudi mi, zasužnjeni slovenski delavci, kmetje in izobraženci...⁴² Politična svoboda ni vrednota, ki bi jo bilo mogoče dobiti v dar. Za svobodo se je treba boriti...⁴³ Proti nasilju je potreben odpor vsega naroda in... z vsemi sredstvi...⁴⁴ Narod, ki bi se za svojo svobodo ne boril s svojo oboroženo pestjo, narod, ki bi v gigantski skupni borbi svobodnih sovjetskih in zasužnjenih evropskih narodov ne doprinašal svojih žrtev, tak narod bi ne zaslužil svobode...«⁴⁵ Proti oportunističnim pomislekom, ki so hoteli oboroženi boj odlašati in ga s tem naposled preprečiti, je Slovenski poročevalec izrekel silovito in odločno geslo: »Ne jutri, temveč danes, takoj in na vsakem koraku: smrt fašističnim okupatorjem, kri za kri, zob za zob!«⁴⁶

Napad Nemčije na Sovjetsko zvezo pomeni pri nas začetek oboroženega boja z okupatorjem, začetek partizanstva. Na te okoliščine ni spočetka nihče obračal posebne pozornosti. Za vodstvo osvobodilnega boja so bile nekaj samo po sebi razumljivega. Kot dejstvo, ki je vredno posebne pozornosti, ga je vzela na piko šele belogardistična propaganda, potem ko je doživela grenko spoznanje, da je partizanstvo uspevalo kljub

možnost, da razvijejo splošno osvobodilno borbo proti nemškim zasužnjevalcem. Nujno potrebno je ukreniti vse, da se podpre in olajša pravična borba sovjetskega ljudstva. Nujno je treba razviti gibanje pod geslom ustvaritve enotne nacionalne fronte in še prejšnje enotne internacionalne fronte borbe proti nemškim in italijanskim fašističnim razbojnikom za zaščito narodov, ki so pod fašističnim jarmom — stvar, ki je nerazdružno zvezana z zmago ZSSR. Upoštevajte, da gre v današnji etapi za osvoboditev izpod fašističnega zasužnjevanja in ne za socialistično revolucijo.« (Marjanovič: Oblike borbe in dela... Komunist 1951, št. 1, str. 116—117.) Primerjava teh direktiv z letakom CK KPS pokaže v slovenskem letaku enako poudarjanje skupnih interesov ZSSR in zasužnjenih narodov v Evropi ter poudarek nacionalne osvoboditve vojne proti imperialističnim okupatorjem. Centralni komite KPS je v okviru tedaj preimenovane Osvobodilne fronte ustanovil še istega dne, to je 22. junija 1941, Glavni štab oziroma »Poveljstvo slovenskih partizanskih čet« za vodstvo oboroženega boja proti okupatorju, medtem ko je Kominterna šele 1. julija dala navodilo za ustanavljanje partizanskih odredov in partizanski način boja. Primerjava Kominterninih brzojavov z letakom CK KPS in takratnimi ukrepi za razvoj partizanskega boja v Sloveniji kaže, da je slovenski CK KP bil hitrejši v presojanju dogodkov in izvajanju ukrepov kakor Kominterna; da je delal samostojno in da so njegovi ukrepi bili sad prejšnjih priprav, ki so v Sloveniji od vseh pokrajin v Jugoslaviji bile izvedene najtemeljiteje, čeprav so spočetka pogoji za razvoj partizanstva bili najtežji. Kominternina navodila niso ukrepov v Sloveniji šele sprožila, temveč so le potrdila njihovo pravilnost, kar je CK KPS znal izkoristiti v propagandi za razvoj slovenskega partizanstva. Direktive Kominterne glej v razpravi Jovana Marjanoviča: Oblike borbe in dela... v Komunistu 1951, št. 1, str. 111—154.

⁴² SP št. 8, 11. VII. 1941.

⁴³ SP št. 10, 2. VIII. 1941.

⁴⁴ SP št. 11, 9. VIII. 1941.

⁴⁵ SP št. 14, 23. VIII. 1941.

⁴⁶ SP št. 16, 6. IX. 1941.

njenemu pričakovanju.⁴⁷ Takrat je belogardistična propaganda izkoristila okoliščine 22. junija, da je zaradi njih začela obrekovati Komunistično partijo, kakor da je v oboroženem boju niso vodila rodoljubna čustva, temveč je nastopila le kot orodje zunanjih sil, to je Sovjetske zveze. Na te očitke je večkrat odgovoril E. Kardelj. Najjasneje je razložil okoliščine ob 22. juniju v razpravi »Strategija in taktika osvobodilne borbe«:

»... Mi priznamo in celo poudarjamo, da smo pričeli z oboroženo akcijo ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, toda ne zato, ker prej ni bilo ukaza, temveč izključno le zato, ker niso bili podani objektivni pogoji za oborožen upor. Če bi pozivali na oborožen odpor v prvi etapi, bi bili vezani izključno le nase, ker ni bilo nobene realne moči, na katere bi se lahko naslonili...

Razen tega pa moramo tudi poudariti, da nismo smeli zasledovati kakih avanturističnih podvigov. Dokler še ni prišlo do spopada s Sovjetsko zvezo, so bile vse hitlerjevske divizije še svobodne in zato proste za vsakršno akcijo kjerkoli. Oborožen odpor naših narodov v prvi etapi bi torej prisilil Hitlerja, da vrže brez števila divizij v Jugoslavijo in bi s tem zavestno povzročili uničenje vseh najbolj pozitivnih sil, to je vseh tistih, ki so bili že v tej prvi etapi pripravljene na odločen odpor okupatorju.

Popolnoma nova situacija je nastopila z napadom Hitlerja na Sovjetsko zvezo. S tem napadom je predvsem nastopila sprememba v razpoloženju širokih ljudskih množic. Pred tem napadom je veljal Hitler za nepremagljivega. Z napadom na Sovjetsko zvezo pa se je dvignila v množicah vera v zlom Hitlerjeve vojaške sile.⁴⁸

Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo je Slovenijo zajela izredna politična aktivnost. Posebno v Ljubljanski pokrajini je dobivalo novo gibanje množični polet. V primeri s Protiimperialistično fronto je Osvobodilna fronta znatno razširila bazo za zbiranje ljudi v Fronti.⁴⁹ Združiti je hotela kar največ ljudi za uresničenje temeljne frontne naloge, ki je slej ko prej bila *doprinesti vse, kar je bilo v slovenskih močeh, k zlomu nemškega in italijanskega fašizma, doseči nacionalno osvoboditev in združitve vseh Slovencev*.⁵⁰ V programu pa je izpustila vse, kar bi izražalo socialne tendence razvijajočega se osvobodilnega gibanja. V novih okoliščinah je bilo treba doseči največjo širino, da bi se na ta način ustvarila množična osnova in vsenarodna pomoč, brez katere si partizanstva ni bilo mogoče misliti.⁵¹

Partizanske enote so imele nadskupinski značaj. »Slovenski partizan«, organ Poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet,

⁴⁷ Važna sta posebno dva letaka B II 2098 in B II 2090 v Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK).

⁴⁸ SP, ponatis, opomba 49; Kardelj, Pot nove Jugoslavije, 14 in 32; Boris Zihnerl: Sedemindvajseti marec, Članki in razprave. CZ. Ljubljana 1948, 47.

⁴⁹ Dve leti OF.

⁵⁰ Za pravilno izvajanje linije Osvobodilne fronte. Delo 1941, št. 3.

⁵¹ Referat »O političnem položaju in nalogah Komunistične partije Slovenije«. Rokopis v AMNO.

je v oktobrski številki 1941 povedal, da partizanske enote »niso bojne edinice kakšne politične stranke ali kake skupine — (v konkretnem primeru niti Komunistične partije, ne glede na to, da se borijo komunisti v prvih vrstah) — temveč bojni oddelki narodov Jugoslavije, v katerih se morajo boriti vsi rodoljubi, ki so sposobni nositi orožje ne glede na svoje politično prepričanje«.

K izvedbi temeljnega borbenega programa sta Centralni komite KPS in Izvršni odbor OF v prvih tednih po izbruhu vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo povabila v Osvobodilno fronto vse skupine in organizacije ne glede na njihovo politično, nazorsko ali tradicionalno opredeljenost. Po Kidričevih besedah se nista zglasila samo pri tistih starih in propadlih protiljudskih oblastnikih ter političnih voditeljih, ki so neposredno po kapitulaciji zagrešili veleizdajo in se šli poklonit Mussoliniju v Rim.⁵²

Za izvedbo osvobodilnega programa sta bili potrebni dve točki, na kateri je morala privoliti vsaka skupina, če je hotela sodelovati v osvobodilnem boju slovenskega naroda:

1. Nepomirljiv boj z okupatorji in vsakršnemu sodelovanju z njim, podpora ter vojaško in politično sodelovanje s Sovjetsko zvezo, Anglijo in z vsemi zavezniškimi silami, ki so bile v boju proti okupatorjem.

2. Takojšnja oborožena akcija v vsej Sloveniji, formiranje partizanskih odelkov, organizacija sabotaž, diverzij itd.

Ti dve točki sta postali taktična osnova v Osvobodilno fronto preimenovane Protiimperialistične fronte po 22. juniju 1941. Zlasti važna je bila druga, ki je pravzaprav vključevala tudi prvo točko.⁵³

Komunistična partija se pri svoji iniciativi za širino Fronte ni prav nič bala kar najširšega sodelovanja z drugimi skupinami. Proti izigravanju slovenskega osvobodilnega boja s strani kogar koli in kakršnih koli političnih špekulantov se je zavarovala vedno tako, da je na prvo mesto v akcijskem programu Osvobodilne fronte predlagala pri vsakokratnih razgovorih *takojšnjo oboroženo akcijo*. Patriotski predstavniki drugih skupin so jo pri tem vsi podprli.⁵⁴ Točka takojšnje oborožene akcije je vedno pokazala, kdo hoče biti iskren in kdo ne, kdo je pravi patriot in kdo ne. Resnični patrioti namreč niso odklanjali pripravljenosti na žrtve. Slovenski poročevalec je kasneje o notranjem odnosu do osvobodilnega boja napisal naslednje besede:

»Razvoj Osvobodilne fronte izredno jasno razkriva, kdo je za narod pozitiven in kdo negativen. Tisti, ki so zakrivali narodno katastrofo in narodno sužnost ali pa se po katastrofi pobratili z zatiralci, bodo morali ostati izven Osvobodilne fronte. Njihov žalostni napor, da bi s spletkami,

⁵² Dve leti OF; Kidrič: Poročilo na I. kongresu Osvobodilne fronte slovenskega naroda v Ljubljani 16. julija 1945. Izdal IOOF 1945. Cit. Kidrič, Poročilo.

⁵³ Referat »O političnem položaju in nalogah KPS...« »Slovenski partizan« je oktobra 1941 v članku »Naloge narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov« označil glavni cilj z besedami: osvoboditev narodov Jugoslavije izpod jarma okupatorjev in borbo proti domačim hlapcem okupatorjev, ki pomagajo svoje narode terorizirati in zapirati.

⁵⁴ Dve leti OF.

lažmi in podtikanju zavrli polet Osvobodilne fronte, doživlja vkljub svoji izdajalski žilavosti neuspeh za neuspehom. Tisti, ki so prišli v množično gibanje Osvobodilne fronte iz špekulativnih namenov, pa tudi ne bodo prišli na svoj račun. Osvobodilna fronta je borbeno gibanje in bo pometakem po načelu naravne izbire izločila vso politično naplavino, ki ni sposobna vzdržati ostrih oblik osvobodilnega boja.«⁵⁵

Po 22. juniju 1941 so se v okviru Fronte kmalu potem, ko se je oboroženi boj že praktično začel razvijati, začele diskusije o njegovem izvajanju.^{55a} Videli smo že, da je točko oborožene vstaje predlagala Partija. Toda v nastajajočo se borbeno organizacijo se niso vključevali ljudje samo po partijski liniji, temveč tudi po drugih skupinah, ki niso imele za seboj enake revolucionarne preteklosti. Da bi partijska iniciativa dobila množični značaj, je bilo takrat treba, da bi načelo oboroženega boja izvajale tudi vse druge skupine. Pri nepartijskih skupinah so najmanj omahljivosti pokazali sokoli, ki so takoj od začetka oboroženo borbo aktivno podprli. Člani kulturne skupine v načelu niso omahovali, toda praktično ofenzivni tudi niso bili. Največ pomislekov se je pri izvajanju načela oboroženega boja pokazalo med ljudmi katoliške skupine.^{55b} Delno pod vplivom ljudi izven skupine, delno pa zaradi večjih začetniških napak, n. pr. nesmotrne mobilizacije na Jesenicah, in neprečiščenih odnosov med IOOF in vojaškimi organi so nekateri zahtevali celo revizijo medskupinskih odnosov. Tone Fajfar pa je na razgovorih vse pomisleke zavračal in uspel, da je nezaupanje popustilo. Kolikor ga je potem še ostalo, se je pozneje reševalo v okviru Vrhovnega plenuma OF.^{55c}

Medtem ko so se ustanovne skupine Protiimperialistične fronte združile na ožji bazi — poleg točke oborožene vstaje so njene osnovne programske točke izražale določene socialne tendence — je pa pri kasnejših skupinah bila odločilna za pristop predvsem privolitev na oboroženo akcijo proti okupatorju. Na tej točki so se potem Slovenci delili v dva tabora, kakor je napisal E. Kardelj v razpravi »Strategija in taktika osvobodilne borbe«. Na tej točki so se potem tudi pregrupirale politične sile na Slovenskem. Vodstva »priznanih« političnih strank so povečini ostala ob strani, Osvobodilni fronti pa so se že v poletnih mesecih 1941 pridružile številne manjše politične in kulturne skupine in organizacije.⁵⁶ Pripravljenost na žrtve je njihove ljudi napotila v partizansko vojsko, ki naj bi postala sredstvo in jamstvo za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda. Na ta pomen slovenskega partizanstva in na potrebo takojšnjega ustvarjanja slovenskih partizanskih čet je pokazal pisec članka »Pomen slovenskega partizanstva« v Slovenskem poročevalcu 1. oktobra 1941 št. 19, ko je zavračal kavarniške politike in njihovo teorijo

⁵⁵ SP št. 17, 13. IX. 1941.

^{55a} E. Kocbek, ustni vir.

^{55b} B. Kidrič, ustni vir.

^{55c} E. Kocbek in T. Fajfar, ustni vir.

⁵⁶ Dve leti OF. Podatki dr. M. Šnuderla. SP, ponatis, opomba 150. Tone Fajfar: Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Spis je osnutek zgodovine OF v prvih dveh letih razvoja. Rokopis v AMNO. Cit. Fajfar. OFSN.

o »pripravljenosti za odločilni trenutek«, češ da z njo na eni strani odtegujejo orožje in živo silo borbenemu slovenskemu partizanstvu, na drugi strani bi pa ravno ta teorija, če bi se uveljavila, oropala slovenski narod njegove pripravljenosti. »Kje neki boš mogel prevzeti oblast s »četami« — seštetimi na papirju? Prvič je vprašanje, če boš te čete tedaj zares imel, drugič pa je vprašanje, kako se bodo obnesle. Oblast bodo mogle prevzeti zgolj tiste čete, ki bodo ojeklenele in se izvežbale v borbi proti okupatorjem! Če hočemo osvoboditi in združiti vse Slovence, če hočemo zasesti vse slovensko ozemlje — in vse to storiti je naša sveta narodna dolžnost — tedaj moramo že danes posejati vse slovensko ozemlje s slovenskimi partizani... Prav v tem pa je pomen današnjega slovenskega partizanstva za jutrišnjo slovensko pripravljenost.«⁵⁷

Med skupinami, ki so se vključile v Osvobodilno fronto, moramo razlikovati one, ki so v aprilskih dneh 1941 ustvarile Protiimperialistično fronto, in one, ki so se kasneje pridružile Osvobodilni fronti. Prve skupine, ki so jih tvorile Komunistična partija Slovenije, demokratično krilo Sokola, skupina krščanskih socialistov in skupina naprednih kulturnih delavcev, so se kasneje označevale kot temeljne ali ustanovne skupine Osvobodilne fronte. Ostale niso imele v tem oziru posebne oznake. Med njimi so bili predstavniki Zveze kmečkih fantov in deklet, Kmečko-delavske stranke, Slovenske ljudske stranke, Samostojne kmečke stranke, Jugoslovanske ženske zveze, skupine štajerskih beguncev, skupine aktivnih oficirjev, predstavniki tako imenovanih neodvisnih sindikatov, predstavniki tako imenovanih svobodnih sindikatov (URSSJ), predstavniki Samostojne demokratske stranke, skupine »Stare in nove pravde« ter nekaj manjših krogov in pomembnejših ljudi izven strank.⁵⁸ Vseh je bilo po Kidričevi ugotovitvi 18.⁵⁹

Politika Komunistične partije je z zbiranjem nacionalno pozitivnih in po večini tudi družbeno progresivnih ali vsaj ne direktno nasprotnih elementov brez razlike razreda, nazora ali rase dosegla, da je v Sloveniji, kjer je spočetka bil položaj nadvse težak, če ne celo najtežji v Jugoslaviji, bil vendarle osvobodilni boj najtemeljiteje pripravljen in množična opora zanj najboljše zgrajena.⁶⁰

Važno dejstvo za bodoči razvoj je bilo, da je Osvobodilna fronta zajela predvsem delovno ljudstvo, pa čeprav je prej pripadalo različnim organizacijam in skupinam. »Osnovno jedro Osvobodilne fronte,« je pisal 'Slovenski partizan', oktobra 1941, »tvori delovno ljudstvo, to je tista večinska plast slovenskega naroda, ki je v naši politični preteklosti bila odrinjena od vodstva javnega življenja.« Z besedama delovno ljudstvo je pisec močno poudaril družbeni temelj vse politike slovenskega narodno-osvobodilnega gibanja, ne da bi se on ali kdo drugi takrat pismeno spuščal v podrobnejše opredeljevanje tega pojma.

⁵⁷ SP št. 19, 1. X. 1941; Nekaj nalog naše agitacije in propagande, Delo 1941, št. 3.

⁵⁸ Tone Fajfar, ustni vir.

⁵⁹ Dve leti OF.

⁶⁰ Slovenska politična zgodovina, 42.

Vsaka od skupin je pripeljala v Osvobodilno fronto svoj kader ljudi. Po njih se je osvobodilno gibanje pretakalo naprej in zajemalo vedno širše kroge slovenskega naroda. Posebno od jesenskih mesecev, ko je slovensko partizanstvo pokazalo že nekaj uspešnih akcij, se je Osvobodilna fronta razvijala in širila zelo naglo. Posebno v Ljubljanski pokrajini so politični sestanki prodrli v sleherno vas. Fronta je organizirala svoje okrožne in rajonske odbore, med ljudskimi množicami pa so iz lastne iniciative rasli terenski odbori.⁶¹ Gibanje se je večkrat tako na široko razpredlo, da je formalna organizacija često zaostajala za političnim obsegom Osvobodilne fronte, za številom pripadnikov.⁶² Pojav je bil mogoč, ker so se na terenu priključevali Fronti tudi pristaši tistih skupin ali bivših strank, katerih vodstva so se kakor koli obotavljala vstopiti vanjo ali so se ji upirala s svojimi lastnimi »akcijami«. Pristaši bivših strank so se prijavljali v Fronto iz svoje lastne iniciative, ne da bi od svojih vodstev dobili kakršna koli navodila oziroma so dobili celo nasprotna navodila, naj se Fronte izogibljejo.⁶³

Aktivizacija ljudi, ki niso pripadali frontnim skupinam, in njihovo priključevanje Fronti je imelo posebne vzroke. Razen mržnje do okupatorja, ki je bila sicer lastna vsem, je močno vplivalo globoko razočaranje nad vrhovi stare Jugoslavije, nad njenimi starimi oficialnimi strankami in političnimi formacijami.⁶⁴ Mnogi so se Osvobodilni fronti priključili, ker je niso imeli za stranko, to je stranko v starem predvojnem smislu, temveč za politično silo resnično novega kova.⁶⁵ Pridružili so se Fronti kot taki, ne da bi se pri tem opredelili za eno od včlanjenih skupin.⁶⁶

Organizacija Osvobodilne fronte je v prvem letu osvobodilnega boja bila najintenzivnejša v Ljubljanski pokrajini. Druge pokrajine so v organizaciji napredovale počasneje. V Ljubljanski pokrajini pa je že v prvem letu prepredla mesta in podeželje. Organizacijsko omrežje je bilo sknako tako, da je na eni strani upoštevalo teritorialno razdelitev, po kateri so se frontni odbori delili v okrožne, rajonske, terenske in ulične (po mestih), na drugi strani pa je upoštevalo razdelitev ljudi po poklicih, med katerimi so vodili organizacijsko delo tako imenovani matični odbori. Naloga frontnih odborov je bila vključevati široke množice v osvobodilno gibanje, zbujati njihovo aktivno sodelovanje, širiti osvobodilni tisk,

⁶¹ Dve leti OF.

⁶² SP št. 16, 6. IX. 1941.

⁶³ SP št. 18, 20. IX. 1941; Kidrič; Poročilo, 18 a.

⁶⁴ Kardelj, Pot nove Jugoslavije, 24.

⁶⁵ Ed. Kocbek, ustni vir.

⁶⁶ Množičnost osvobodilnega gibanja, zlasti v Ljubljani, je italijanski general Renzo Montagna v svojem poročilu z naslovom »Alcune notizie sulla situazione della Provincia di Lubiana« z dne 22. decembra 1941 označil z naslednjimi besedami: »Železničarji, delavci, bivši jugoslovanski oficirji, uradniki različnih strok v mestu, profesionisti vseh kategorij itd. sestavljajo elemente, ki pripadajoč temu ali drugemu toku skupno tvorijo protiitalijansko gibanje, ki daje rekrute upornikom. Toda center in gibalno organizacije je univerza v Ljubljani, kjer profesorji in študenti skoraj v celoti pripadajo temu gibanju.« (AMNO.)

oblikovati javno mnenje, zbirati materialna sredstva za potrebe osvobodilnega gibanja in naposled nabirati prostovoljce za partizansko vojsko.⁶⁷

V zvezi z naglim in intenzivnim razširjenjem Osvobodilne fronte v najširše plasti slovenskega naroda in v zvezi z njenimi splošno narodnimi cilji se je že v prvih tednih pojavila teza, da mora biti Osvobodilna fronta edini predstavnik slovenskega naroda. Spočetka se je pojavila v nekoliko hipotetični obliki, češ da je Osvobodilna fronta, ki se ji je pridružilo vse, kar misli in čuti odkritosrčno slovensko, zavzela tak razmah, da jo je mogoče imenovati edinega slovenskega predstavitelja.⁶⁸ Proti koncu julija 1941 je ta teza, proglasila Osvobodilno fronto že za edinega legitimnega predstavnika slovenskega naroda.⁶⁹ Naravno da je ta legitimnost bila revolucionarna legitimnost, ki je v okupaciji gledala moralno krivico in je zato ni mogla priznati. Ta revolucionarna legitimnost je one, ki so želeli ostati izven Osvobodilne fronte, proglasila za suhe veje na narodnem telesu. Še huje pa je obsodila one, ki so delovali proti Osvobodilni fronti. O teh je sodila, da so se izločili iz narodne skupnosti in bodo nekoč še račun polagali pred narodom.⁷⁰ »Vsako organiziranje izven okvira Osvobodilne fronte je v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo,« je izjavil Vrhovni plenum Osvobodilne fronte na svojem zasedanju 16. septembra 1941.⁷¹ Še korak dalje je šla teza, da je OF predstavnica slovenskega naroda, proti koncu leta, ko je bilo že čutiti, da je domača reakcija postajala aktivnejša. V članku »Varujmo slovensko narodno enotnost« je Osvobodilno fronto tako rekoč zenačila s slovenskim narodom. »Slovenski narod — sam, izdan in zapuščen, izročen na milost in nemilost sovražniku, je iz svojih lastnih sil zgradil svojo Osvobodilno fronto, jamstvo svoje bodoče svobode. Zato je zgolj Osvobodilna fronta upravičena, da vodi in predstavlja slovenski narod. Kdor noče tega dejstva upoštevati, ta dokazuje, da mu ni mar za narodno korist, da pa so mu na umu njegov položaj in njegovi sebični nameni. Kdor se drzne dvigniti roke proti Osvobodilni fronti, ta je zamahnil po samem narodu. Naj le tvega, kdor ima pogum, da javno nastopi proti svojemu narodu in njegovi Osvobodilni fronti.«⁷²

Množični razmah Osvobodilne fronte je ustvaril ugodno podlago za slovensko partizanstvo. Kajti na slovenskem ozemlju, ki je bilo na gosto prepreženo s cestami in železnicami ter na gosto posejano z nemškimi in italijanskimi posadkami, zraven pa še razkosano z žičnimi pregradami, bi partizansko gibanje ne bilo mogoče, če bi ne imelo krepkega in množičnega političnega zaledja. Vrhovni organi osvobodilnega gibanja so se teh dejstev dobro zavedali. Od vsega začetka so se zato trudili, da bi oboroženi vstaji slovenskega naroda nudili kar najširše politično zaledje. Z ustvaritvijo množične Osvobodilne fronte se jim je ta cilj tudi posrečil. Po zaslugi Osvobodilne fronte so že prve partizanske

⁶⁷ Fajfar, OFSN.

⁶⁸ SP št. 8, 11. VII. 1941.

⁶⁹ SP št. 9, 25. VII. 1941.

⁷⁰ SP št. 11, 9. VIII. 1941.

⁷¹ SP št. 18, 20. IX. 1941.

⁷² SP št. 27, 29. XI. 1941.

skupine, ki so bile še povsem diverzantskega značaja, uživale naklonjenost in podporo slovenskih narodnih množic. Čeprav so bile številčno neznatne, so vendar kljub velikanski okupacijski armadi ostale na svojem ozemlju in se z nadaljnjim razvojem vedno bolj množile.⁷³

Partizanska vojska je bila instrument osvobodilne politike. Ni se razvijala tako, kakor da bi bila izločena iz celotnega osvobodilnega procesa, temveč je bila ravno narobe z njim tesno povezana. Rekrutirala se je iz tistih plasti, skupin in posameznikov, ki so se priključili Osvobodilni fronti. Vsi ti so imeli partizane za svoje borce. In ker je Osvobodilna fronta obsegala najširše slovenske plasti, je naravno partizanska vojska imela povsod najširšo podporo. Partizani niso bili zato ljudska vojska v kakem teoretičnem smislu besede, temveč po čisto konkretnem dejstvu, ne oziraje se na to, da je njihovo število bilo v prvem letu še skromno, a je v naslednjih letih naraščalo vedno bolj. Temeljilo je namreč na splošnih ljudskih interesih svobode, življenja, časti in varstva pred okupatorskim nasiljem. Zato je Slovenski poročevalec pravilno zapisal: »Jedro slovenskega partizanstva tvorijo slovenske ljudske moči. Slovenski delavec in kmet sta prva zagrabila za puško. Slovensko ljudstvo brani in osvobaja slovenski narod... V tem pa je ljudski, je socialni pomen slovenskega partizanstva, tega ponosa, te nade zatiranega in ponižanega slovenskega naroda.«⁷⁴

Partizanski način boja je že v prvem letu partizanstva pokazal praktične uspehe. Ko so Nemci začeli izseljevati slovenski živelj na Gorenjskem, so slovenski možje in fantje začeli bežati v gozdove.⁷⁵ Množični beg v gozdove je vplival na Nemce, da se niso upali oddaljevati od večjih cest in naselbin. Še več, po Rainerjevem priznanju na procesu v Ljubljani, so Nemci prav zaradi partizanstva prenehali s preseljevanjem na Gorenjskem.⁷⁶ Ta način boja je vcepil okupatorjem na slovenski zemlji občutek stalne negotovosti, rahljaj jim je živce in njihovim vojakom zgovorno izpričeval, da je slovenska fronta pomembna fronta v zaledju.⁷⁷

Partizanski način boja je zahteval od vsakega posameznika osebnih kvalitet in osebne volje. V partizanski vojski ni bil vojak del nekega brezosebne mehanizma, temveč je bil vedno znova v položaju, ki je zahteval osebno in naglo rešitev. Tak način boja je zahteval izgon tistega duha, ki se je rad naslanjal na druge in pasivno pričakoval dogodke. Inicijatorji in voditelji osvobodilnega boja so zato od oboroženega boja poleg ostalih ciljev pričakovali tudi, da se bo slovenski narod otesel servilnosti in hlapčevstva, ki so ga do tedaj mnogi večkrat imeli za narodno lastnost. Oboroženi boj naj bi *preoblikoval slovenski značaj* in

⁷³ Dve leti OF.

⁷⁴ SP št. 19, 1. X. 1941.

⁷⁵ SP št. 8, 11. VII. 1941.

⁷⁶ Ljudska pravica 12. VII. 1947. Dr. Friedrich Rainer, šef nemške civilne uprave na Gorenjskem, je na razpravi pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, julija 1947, rekel o vplivu partizanskih akcij na izseljevanje naslednje besede: ... Izseljevanje smo prenehali, ker je bilo ljudstvo zelo razburjeno in se je naslanjalo na osvobodilno gibanje. Fr. Saje: Dr. Natlačen in Narodni svet, Borec 1951, št. 4, str. 141.

⁷⁷ SP št. 19, 1. X. 1941.

razbil tisto pasivno pričakovanje dogodkov, kateremu se je prepuščal hlapčevski duh. »... izkoreniniti (je treba) poslednje sledove pasivnega pričakovanja in jih nadomestiti z aktivnim bojem,« je pisal Slovenski poročevalec že 4. julija 1941 (št. 7). Aktivni boj naj bi izoblikoval novega aktivnega Slovenca. Ta tip se je sicer oblikoval tudi pri političnem aktivističnem delu, kjer je frontni človek obvladal neugodne vplive preteklosti in predsodke, ki mu jih je vtepla medla človeška vzgoja; toda pravo polje za preoblikovanje slovenskega značaja je po mišljenju nositelj osvobodilnega gibanja mogel biti predvsem oboroženi boj. Pozitivno so najbolj vplivali uspehi, toda tudi zavest in perspektiva zmage nista bili nič manj važni. Brez njih bi si ne mogli misliti, da je toliko ljudi hladnokrvno gledalo smrti v oči. Odtod pripravljenost na najhujše žrtve,⁷⁸ odtod zadovoljstvo in ponos biti slovenski partizan, kar je pomenilo zaničevati smrt, premagovati vse težave in junaško prenesti vse muke, kakor je pisal Slovenski poročevalec 1941.⁷⁹ Ko je skupina plašljivcev vseh vrst v Ljubljani začela zastopati tezo, da v Sloveniji niso ugodni pogoji za partizanstvo, in hotela s tem partizanstvo oslabiti, je Slovenski poročevalec pokazal na moč in pomen slovenskega partizanstva: »Borba slovenskih partizanov je razkrinkala kot strahopetce tiste, ki so obrekovali slovenski narod, da je strahopeten. Borba slovenskih partizanov je namreč živo nasprotje, živo zanikanje hlapčevstva, kapitulantstva, nemoralnega sožitja s tujimi zatiralci. Borba slovenskih partizanov je dokaz, da je naša narodna nesreča sprostila v našem narodu, to se pravi v njegovih ljudskih globinah, neomahljive in neizčrpne borbene sile. Borba slovenskih partizanov je hkrati z izdajstvom in kapitulantstvom domačih protinarodnih krogov zgodovinsko izpričevalo o tem, da je hlapčevstvo sicer zares lastnost naše domače reakcije, da pa hlapčevstvo nikakor ni več naša narodna lastnost.«⁸⁰

Potreba po preoblikovanju slovenskega značaja in ustvaritvi novega aktivnega Slovenca je bila važna ugotovitev, tako važna, da jo je Vrhovni plenum na novembrskem zasedanju 1941 sprejel med temeljne točke Osvobodilne fronte. Namen te točke je namreč bil, da bi Slovenci po osvobodilnem boju prišli do tistih lastnosti, ki naj bi jih trajno usposobile za zdrav, živ in aktiven razvoj. Narod hlapcev naj bi postal narod junakov, narod svobodnih ljudi.⁸¹

Moč Osvobodilne fronte je 1941 nenehoma rasla. Vodstvo Fronte je poznalo to rast in jo javno razglašalo s tem, da je o Fronti večkrat izjavilo, da le ona more biti edina predstavnica slovenskega naroda. Sovražnik pa v njeno moč nedvomno ni verjel. V besedah Slovenskega poročevalca je videl le napihnjeno propagando. Tedaj se je vodstvo Fronte odločilo, da bo na poseben način preizkusilo svojo moč, zraven bo pa tudi okupatorju in domačim petokoloncem pokazalo, kakšna politična sila je Fronta v resnici. Izvršni odbor Osvobodilne fronte je odredil praznovanje obletnice 29. oktobra 1918, to je dne, ko so se Slovenci s

⁷⁸ SP št. 12, 16. VIII. 1941.

⁷⁹ SP št. 14, 23. VIII. 1941.

⁸⁰ SP št. 19, 1. X. 1941.

⁸¹ Fajfar, OF SN.

Hrvati in Srbi rešili avstroogrskega jarma. Iz spomina na ta dan naj bi Slovenci črpali moči za odpor proti okupaciji in tlačiteljem 1941.⁸² Drugič je odredil tako proslavo za 1. december, državni praznik stare Jugoslavije. Osvobodilna fronta je s proslavo tega dne hotela manifestirati slogo in enotnost narodov Jugoslavije, ki so se z oboroženo pestjo borili proti tujčevemu jarmu.⁸³ Tretjič je odredil IOOF tako proslavo za 3. januar 1942 v spomin na žrtve, ki so med letom 1941 padle za svobodo slovenskega naroda.⁸⁴ Četrtrič jo je odredil za 7. februar 1942 kot manifestacijo vseslovanske enotnosti.⁸⁵

Za vse manifestacije je Fronta odredila, da med 7. in 8. uro zvečer ne sme biti noben Slovenec ne na ulici ne v javnem lokalu. Po opravljeni tihi manifestaciji pa naj bi ljudje zopet šli na ulice. Manifestacije so bile takega značaja, da jih je bilo najlaže izvesti v mestih, predvsem v večjih mestih, zlasti v Ljubljani. Konec koncev je bilo pa ravno to najvažnejše. Manifestacije so lepo uspele. O prvem decembru je pisal takrat Slovenski poročevalec: »Uspela proslava 1. decembra in plebiscitarna praznота med 7. in 8. uro zvečer pomeni novo zmago slovenske narodne zavesti, novo zmago slovenske narodne discipline, novo zmago Osvobodilne fronte slovenskega naroda... Slovenski narod je manifestiral, da so odredbe OF edine odredbe, ki jih slovenske narodne množice izpolnjujejo zavestno in brez pomišljanja.«⁸⁶ Najboljše potrdilo politične moči Osvobodilne fronte pa nudijo italijanski dokumenti, ki govore o manifestacijah v večernih urah navedenih dni. Italijanski dokumenti ne opisujejo samo zunanjega poteka, ki mu priznavajo popoln uspeh, temveč izražajo pri tem tudi svojo sodbo. Najpomembnejše je prvo poročilo o uspehu manifestacije za 29. oktober. V njem je poveljstvo pehotne divizije »Granatieri di Sardegna« s podpisom divizijskega generala Taddea Orlanda razdelilo demonstracijo v dva dela. Prvi del, ki je obsegal bojkot gledališča, kina, kavarn... je imel pasivni značaj, drugi, ko so ljudje po osmi uri napolnili ulice, pa aktivnega. Pasivni del je po njem pravzaprav olajševala okoliščina, da je med 7. in 8. uro ravno večerja. Italijanskega okupatorja je zato mnogo bolj iznenadil aktivni del. Italijanski dokument je o njem doslovno poročal: »Javne lokale, trge, ceste, zapuščene do 20. ure, je po tej uri napolnila reka ljudstva.« Ko pa je označil pomen vse manifestacije, je poročevalec zapisal, da je demonstracija imela plebiscitarni značaj.⁸⁷ Osvobodilna fronta je s posrečenimi manifestacijami prenesla preizkušnjo, ki si jo je naložila. O pomenu te preizkušnje se je okupatorjeva sodba ujemala s frontno.

Razmerje skupin. V prvem letu osvobodilnega boja je Osvobodilna fronta pokazala največji polet ravno v Ljubljanski pokrajini, v Ljubljanski pokrajini pa v Ljubljani sami. Pokazala pa ga je zato, ker je ustva-

⁸² SP št. 20, 11. X. 1941 in št. 23, 1. XI. 1941.

⁸³ SP št. 26, 22. XI. 1941.

⁸⁴ SP št. 32, 30. XII. 1941.

⁸⁵ SP št. 5, 31. I. 1942.

⁸⁶ SP št. 28, 5. XII. 1941.

⁸⁷ N. 1184/I di prot. P. M. 81, 30. X. 1941; SP opomba 200.

čila tako platformo za sodelovanje, da so se ji lahko priključili vsi razen odkritih izdajalcev. Posrečilo se ji je, da se je v Fronto vključilo 18 skupin in organizacij, ki so prej pripadale različnim političnim in svetovnonazorskim smerem.⁸⁸ V Osvobodilno fronto so stopile, ker so spoznale, da je bil njen namen popolnoma pravičen, ko je zahteval 1. osvoboditev in združitve vseh Slovencev, slogo in enotnost narodov Jugoslavije, 2. osvoboditev z lastno močjo in 3. osvobodilno sodelovanje na temelju popolne lojalnosti.⁸⁹ V primeri s programom, ki ga je sprejel ustanovni sestanek, so te točke naglašale samo tisto, kar je v dobi vojne bilo najvažnejše. Vodstvo Fronte je hotelo izpodbiti kar največ predsodkov in pomislekov, ki so jih nekateri navajali glede Fronte, in ni sililo v ospredje stvari, ki bi lahko zavrle rast Osvobodilne fronte.

Skupna točka in izhodišče za nadaljnji razvoj je za vsako skupino, ki je stopila v Osvobodilno fronto, bila privolitev na njen akcijski program. Skupina s pristopom v Fronto ni prenehala, le svoje delovanje je uravnavala v smislu frontnega akcijskega programa. V organizacijski povezavi je ohranila svoje omrežje, če ga je imela, in po njem dajala direktive za delo v frontne namene.

Vodstvo Fronte je moralo upoštevati izredno raznoliko strankarsko in organizacijsko diferenciranost v slovenskem javnem življenju. Na široki bazi osvobodilnega boja se Fronti niso priključevali samo a priori družbeno progresivni elementi, temveč tudi elementi srednjih slojev in celo nekateri bogatejši ljudje, ki jim patriotizem ni bil fraza. Medskupinski odnosi so bili zato važen problem. Od tega, kako se jih bo vodstvo lotilo in reševalo, je zavisel naravnost uspeh ali neuspeh Osvobodilne fronte. Povsem razumljivo so v začetnem štadiju razvoja mogle biti medsebojne vezi kljub enotnemu akcijskemu programu precej rahle. Oblika povezave je mogla biti samo *koalicijska*. Začetni, to je koalicijski štadij medskupinskih odnosov v Osvobodilni fronti je E. Kardelj označil na prvem kongresu Ljudske fronte Jugoslavije v avgustu 1945 z naslednjimi besedami: »V začetku je bila ta formacija (namreč OF!) ustvarjena kot koalicija teh skupin in strank in njeni vodilni organi so se izgrajali na osnovah paritete.«⁹⁰ Koalicijski značaj medskupinskih odnosov v začetnem štadiju razvoja Osvobodilne fronte je potrdil tudi Boris Kidrič v svojem govoru na prvem kongresu Osvobodilne fronte v Ljubljani 16. julija 1945.⁹¹ Na žalost ni nobeden od njiju razvil vsebine pojma koalicije oziroma ni povedal, ali ga pojmuje popolnoma v starem, predvojnem smislu, ali in v čem ga morda zožuje. Dejstvo seveda je, da se je koalicija frontnih skupin izkazala trdnjšo kakor je bila katera koli koalicija starega parlamentarnega formata v bivši Jugoslaviji.

Koalicijski značaj medskupinske povezave se je izražal v strukturi predstavnikov posameznih skupin v Vrhovnem plenumu Osvobodilne fronte. V tedanjem Vrhovnem plenumu so vse skupine imele svoje pred-

⁸⁸ Tone Fajfar, dr. M. Breclj, J. Jeras, ustni viri.

⁸⁹ SP št. 20, 11. X. 1941; Delo 1941, št. 2.

⁹⁰ Kardelj, Pot nove Jugoslavije, članek: Značaj, politika in naloge Ljudske fronte Jugoslavije, str. 79.

⁹¹ Kidrič, Poročilo, 17.

stavnike oziroma so ga tvorili ravno predstavniki včlanjenih skupin. Izvršni odbor OF, ki so ga izvolili na seji Vrhovnega plenuma 28. julija 1941 in je Vrhovnemu plenumu odgovarjal za svoje delo, je bil pa sestavljen samo iz predstavnikov skupin, ki so se udeležile ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte, to se pravi iz predstavnikov Centralnega komiteja KPS, predstavnikov Sokola, predstavnikov krščanskih socialistov in predstavnikov kulturnih delavcev.⁹² Pomen osnovnih skupin se je izražal tudi v Vrhovnem plenumu. Osnovne skupine so v Vrhovni plenum poslale najprej po 2, kasneje po 3 zastopnike, medtem ko so ostale skupine poslale samo po 1 zastopnika.⁹³ Pomen in vloga Komunistične partije v osvobodilnem gibanju se je v Izvršnem odboru kazala tako, da je mesto sekretarja zasedal član Centralnega komiteja KPS.

Prva sila med skupinami v Osvobodilni fronti je bila *Komunistična partija*, najbolj delavna, najbolj požrtvovalna in neumorna v dajanju pobud. Bila je propagator in organizator oboroženega boja proti okupatorju,⁹⁴ hkrati pa tudi neuklonljivi borec proti vsemu, kár bi moglo zavirati delovanje Osvobodilne fronte.⁹⁵ Partija se je zavedala nalog, ki si jih je naložila. Svojim članom jih je nenehoma pojasnjevala in jih zraven vzpodbujala k vztrajnosti v delu za njihovo izvršitev. Dasi Partija pri vsej delavnosti ni spravljala v ospredje programa socialne preobrazbe, pa ni nikdar izpustila izpred oči daljne perspektive svojega takratnega dela in sredstev za doseg daljnega cilja. Po nazorih Partije je za uspeh v osvobodilnem boju bila potrebna enotnost vseh pozitivnih in borbenih slovenskih sil. Predpogoj za to enotnost je pa bila enotnost delavskega razreda in njegovo angažiranje v osvobodilnem boju. V vsem tem je Partija videla najtrdnjše jamstvo, da se bo z zlomom tujčevega imperialističnega jarma odprla delavskemu razredu pot socialne pravice — njegove socialne osvoboditve. Na osnovi te perspektive je pisec članka »Za enotnost proletariata Slovenije« zapisal: »Delavci socialisti, krščanski socialisti, narodni socialisti in komunisti, združimo se v nezlomljivo proletarsko falango, za boj proti okupatorju, za našo srečnejšo bodočnost! Veliki boji sedanosti se vrše v znamenju delavskega razreda. V boj!«⁹⁶ Osrednja točka vse pozornosti Komunistične partije je torej bila enotnost proletariata, ker se je zavedala, da proletariat, ki ni enoten, ne more izvršiti svoje zgodovinske naloge in ne more postati voditelj naroda v osvobodilnem boju. Komunistična partija je od vsega začetka uelala na tem, da bi slovenski proletariat postal avantgarda in voditelj svojega naroda v boju za osvoboditev in združitev, torej nositelj slovenske nacionalne misli. Širino Osvobodilne fronte je Komunistična partija hotela uresničiti predvsem s tem, da je svoje člane poučevala in navajala na

⁹² Kidrič, Poročilo 17.

⁹³ Josip Vidmar, ustni vir.

⁹⁴ Delo 1941, št. 2, članki: Veliki boj svobodoljubnih narodov proti fašističnim razbojnikom; Razširimo sabotažno akcijo; Za večji razmah partizanstva.

⁹⁵ Delo 1941, št. 2, članek: Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom.

⁹⁶ Delo 1941, št. 2.

širokosrčnost. »Osvobodilna fronta slovenskega naroda ni razredno gibanje, temveč je širok nacionalno osvobodilni pokret. Osvobodilna fronta je zajela najrazličnejše razrede, sloje in poklice. V njej so aktivni delavci, kmetje, nameščenci, uradniki, kulturni delavci, zdravniki, inženirji, profesorji, učitelji, duhovniki — pa tudi marsikateri narodno zavedni podjetnik. Ta pravilna in nujno potrebna širina Osvobodilne fronte pa seveda nikakor ne pomeni, da se je razredni moment v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju izgubil. Dvoje dejstev dokazuje, da temu ni tako. Prvič je neizpodbitno, da je šele enotnost slovenskega proletariata in njegova skupna akcija z malomeščanskimi plastmi dala Osvobodilni fronti tisto trdno hrbtenico, ki je omogočila premagati vse težkoče in slovenskemu narodu v korist združiti vse pozitivne narodne moči. Drugič pa je ravno tako izven vsakega dvoma, da so najreakcionarnejši deli slovenske buržoazije znova izdajalsko pljunili na slovenski nacionalni interes in se v najusodnejših, trenutkih slovenske nacionalne zgodovine pričeli boriti proti silam osvoboditve.«⁹⁷

Partija ni svojim članom prikriovala težav, ki so se vedno bolj kopičile po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo. Komunisti so bili predvsem tisti, za katere se je s tem napadom začelo najhujše vojno stanje. Zato komunisti morajo vzdržati, ker imajo pred seboj posebno nalogo: združiti ves slovenski narod v osvobodilno vojno zoper jarem nemških in italijanskih fašistov.⁹⁸ Partija je zahtevala od svojih članov, da dobro poznajo politično linijo Osvobodilne fronte, njeno temeljno nalogo in metode pri njenem uresničevanju. Septembrska številka Dela 1941 (št. 3) se je lotila predvsem napak, ki so jih zagrešili partijci nad širino Osvobodilne fronte. Odbijanje kogarkoli in sektaški odnos do kogarkoli, ki je pripravljen podpreti osvobodilno borbo, pa nima nad seboj nacionalnih grehov, je neodpušljiva napaka, je učila Partija. Mišljenje, da je oziroma da bi morala biti Osvobodilna fronta samo levičarska formacija, je treba najostreje obsoditi. Tako mišljenje podpira natolcevanje in spletkarstvo raznih reakcionarjev ter njihovih središč, ki bi rada preprečila združitev vseh pozitivnih slovenskih sil v boju proti nemškemu in italijanskemu okupatorju.⁹⁹ Partija je zahtevala, da mora odnos komunistov biti tovariški in lojalen do vseh aktivistov in pripadnikov Osvobodilne fronte. Odkritosrčne in poštene tovariše iz raznih skupin, ki ne najdejo vselej prave poti, je treba prepričevati in si z dobrim zgledom pridobiti veljavo svojega stališča... V terenski odbor sodi vsak Slovenec, ki se je pripravljen boriti ali vsaj podpirati borbo za osvoboditev.¹⁰⁰

Komunistična partija je bila v Osvobodilni fronti najtrdnjša, najbolj homogena, najbolj organizirana in najbolj disciplinirana skupina. Vsa ta svojstva so bila dragocena pomoč osvobodilnemu gibanju, tako da je Fronta poleg množične opore v slovenskem narodu ravno z njimi mogla voditi in pripeljati slovenski narod do zmage v drugi svetovni vojni.

⁹⁷ Delo 1941, št. 2, članek: Izdajstvo reakcionarne buržoazije.

⁹⁸ Delo 1941, št. 2, članek: Razširimo in učvrstimo partijske organizacije.

⁹⁹ Delo 1941, št. 3, članek: Za pravilno izvajanje linije Osvobodilne fronte.

¹⁰⁰ Delo 1941, št. 3.

Za množično oporo osvobodilne politike so v veliki meri poskrbele skupine, ki so stopile v Osvobodilno fronto. O njihovem delu v okviru Fronte pa je sočasnih pričevanj znanih zelo malo. Kar jih je, se nanašajo predvsem na ustanovni skupini, sokolsko in krščanskosocialistično.

Sokolska skupina je spočetka imela dvojno organizacijo. Povezana je bila po lastni in frontni liniji. Namen lastne povezave je bil, da je po njej pridobivala kadre za Osvobodilno fronto, to je tiste, ki so simpatizirali z OF, niso se pa še mogli odločiti zanjo. Lastno organizacijo je sokolstvo razpredlo po prej obstoječih društvih pod vodstvom starih ali ponovno izvoljenih načelnikov. Po tej liniji je imelo svojo socialno pomoč, svojo obveščevalno službo, na vrhu pa se je ta linija tesno naslonila na frontno organizacijo.¹⁰¹

Jeseni 1941 je sokolska skupina v Osvobodilni fronti napisala in nato spomladi 1942 izdala brošuro »Sokol v borbi za svobodo« in v njej razložila svoje poglede na sodelovanje v osvobodilnem gibanju. V brošuri je izjavila, da Sokol ni niti razredna niti strankarska ustanova, temveč le vzgojna in narodna organizacija. Sokol je postal soustanovitelj Osvobodilne fronte, da bi se z vsemi zdravimi silami naroda boril za popolno narodno in socialno osvoboditev slovenskega naroda. Z osvobodilnim bojem naj bi tudi uresničili ideale slovanske vzajemnosti. »S sodelovanjem v Osvobodilni fronti ni sokolstvo prevzelo nobene podrejene vloge, ampak je kot popolnoma enakopraven sodelavec pokazalo, kakšna je danes dolžnost vseh posameznikov in skupin, ki jim je korist naroda pred osebnimi interesi in osebnim ugodjem.« V brošuri je sokolska skupina izjavila, da je vstopila v Fronto v zavesti, da je program OF istoveten s programom sokolstva, da program OF predstavlja za sokolstvo samo nadaljevanje dela, ki izvira iz namena, za katerega je bilo ustanovljeno. Prav zato, ker so bili smotri Osvobodilne fronte v popolnem soglasju z dolžnostmi sokolstva v boju za narodno osvoboditev, ni skupina videla potrebe za izdajanje lastnega lista. Vsa politična navodila je vsak član lahko dobival v glasilih Osvobodilne fronte.¹⁰²

Krščanskosocialistična skupina je spočetka podobno kakor sokolska imela poleg povezave s Fronto še svoje lastno organizacijsko omrežje. Kakor sokolska je bila tudi ona soustanoviteljica Osvobodilne fronte. Že v prvih tednih se je tesno povezala s kulturnim krogom revije »Dejanje« in s študentovsko mladino okoli kluba »Zarje«, kolikor niso te vezi obstajale že prej. Skupnega dela so se z njimi lotili še nekateri izobraženci in kmetje, ki sta jih tradicija in skupna težnja vezali s krščanskosocialističnim delavstvom. Iz vseh skupaj je nastala večkrat kratko imenovana »krščanska skupina v OF«, ki je zaradi osrednjega jedra, ki ga je dalo krščanskosocialistično delavstvo, bila skupaj s sokoli in Komunistično partijo temeljna enota slovenskega osvobodilnega gibanja. Že v prvem letu se je ta skupina potrudila, da je osvobodilno gibanje

¹⁰¹ Zapiski Zorana Poliča o sokolstvu pred vojno.

¹⁰² Sokol v borbi za svobodo.

zajelo tudi zavedne katoliške ljudi iz »fantovskih« in prosvetnih organizacij.¹⁰³

Krščanskosocialistična skupina se je razlikovala od drugih nepartijskih skupin zlasti po tem, da je močneje naglašala svetovnonazorski vidik v medsebojni povezavi članstva, zraven pa je zagovarjala družbeno revolucionarno stališče. Njena naloga v Osvobodilni fronti je bila pridobivati slovenske katoliške množice za osvobodilno gibanje, jih odtrgati od reakcije, ki je bila povrh še v kleščah klerikalizma ter jim posredovati revolucionarna družbena spoznanja. Boj proti klerikalizmu je bil v zvezi s to nalogo nujen in sestaven del. Izvrševanje pa je bilo težko. Zaradi svetovnonazorske povezave je za aktiviste krščanske skupine obstajala nevarnost, da podležejo svojemu delovnemu terenu, ki je bil poln klerikalnih korenin. Za izvrševanje naloge je bilo treba poleg močne volje predvsem jasnih spoznanj o nalogah, ki jih je bilo treba izpolniti in natančnega poznavanja terena, ki ga je bilo treba obdelati.¹⁰⁴ Nevarnost na terenu in nepopolna socialna homogenost skupine sta kasneje v zvezi z desnim odklonom nekaterih mladih, predvsem zarjanov, povzročili nekaj težav, ki jih je pa vodstvo Fronte s podporo skupinskega vodstva srečno obvladalo in utrdilo enotnost Osvobodilne fronte.

Spričo naštetih nalog ni bilo zgolj naključje, da je skupina v okviru Osvobodilne fronte prvič javno nastopila ravno s kritiko politike »katoliškega« vodstva »od včeraj«, z napadom na njegove »protikomunistične« pozive in z obrambo komunistov kot vrednih slovenskih patriotov.¹⁰⁵ Tudi nadaljnje samostojno publicistično delo je bilo v bistvu povezano z označeno problematiko.

Poleg ustanovnih skupin so spočetka tudi *ostale skupine*, kolikor so bile organizirane in niso predstavljale manjših krogov, imele svoje organizacijsko omrežje, ki so ga uporabljale za propagando v frontne namene. Taka je bila na primer Zveza kmečkih fantov in deklet, ki je razen ustanovnih skupin bila najbolj razpredena in je tudi razvila najmočnejšo propagando za Osvobodilno fronto. Močna je bila zlasti agitacija

¹⁰³ Fajfar, Govor na Puglédu 1943; letak »Katoliški Slovenci«. NUK. Pravičnost Kocbekovih trditvev v letaku »Katoliški Slovenci« lepo potrjuje nasprotni vir, namreč poročilo Franca Verceta, župnika v Sostrem. Poročilo je sicer iz kasnejše dobe, vendar sega tudi nazaj v prvo dobo. Poročilo doslovno pravi: »Sostro s svojo hribovito okolico je bilo pribežališče partizanov. Sem so se zatekali komunisti iz Most, Dev. Mar. v Polju (od tu jih je bilo okrog 300) in deloma iz Ljubljane. Vsi ti so med našimi farani agitirali za partizane in organizirali krajevne skupine, kar so tudi do vse potankosti izpeljali. Organizirani so bili še celo šolski otroci. V dekliški Marijini družbi je polovica članic z njimi simpatizirala, mnoge so pa očitno nosile rdeče rute za vratom kot znak partizanstva. Celo stare tretjerednice so agitirale za partizane in jim donašale živež in obleko. Zmešnjava je bila popolna. — Da so se dali premotiti celo dobri ljudje, je bilo v glavnem delo krščanske delavske mladine in JSZ, ki je imela svoje gnezdo v papirnici Vevče. Duhovščina v Sostrem, posebno kaplan Žakelj, se je borila proti njim od leta 1935, vendar uspeha ni bilo, ker so imeli delavci potuho pri nekaterih duhovnikih v Ljubljani. Poleg tega se je kazala KDM krščansko in je tudi dobre ljudi premotila.« (Pismo Franca Verceta, ki mi ga je dal na razpolago Fr. Saje.)

¹⁰⁴ Fajfar, Govor na Puglédu.

¹⁰⁵ Letak »Katoliški Slovenci«. NUK.

za odhod v partizane, sadove pa je pokazala spomladi 1942.¹⁰⁶ Tesnejše organizacijske zveze je imela med seboj še skupina aktivnih jugoslovan-
skih oficirjev, ki so se po zlomu Jugoslavije v veliki meri zbrali v Ljub-
ljani. Vodstvo Fronte se je povezal z njimi že zelo zgodaj, ker je
mislo, da jih bo v večjem številu pridobilo za odhod v partizane.¹⁰⁷
Oficirsko skupino pa so deloma mešali Mihailovičevi eksponenti, delno
pa je v njej prevladoval oportunistem tako, da ni izpolnila vseh pri-
čakovanj.

Razen ustanovnih skupin ni po izključitvi nagodetovcev nobena
druga skupina v Osvobodilni fronti razvila samostojnega publicističnega
dela. Zato tudi ni neposrednih pisanih pričevanj o njihovem delu,
uspehih in težavah. Svoj delež na pomanjkanju takih pričevanj ima tudi
dejstvo, da so se pristaši izven ustanovnih skupin v dobi večjega
poudarka na sodelovanju ljudi različnih svetovnih nazorov v Fronti
približali močneje eni ali drugi svetovnonazorsko jasno opredeljeni usta-
novni skupini. Za lastno publicistiko v tem primeru ni bilo niti potrebe.

Ko je Osvobodilna fronta po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo
vrgla vse sile v pridobivanje množičnih temeljev za osvobodilno gibanje,
je v kratkem času zrasla mogočna ilegalna organizacija Osvobodilne
fronte. Včlanjene skupine so se združile na enotnem in borbenem
akcijskem programu, toda med seboj so se dejansko še zelo malo
poznale.¹⁰⁸ Trenja med njimi so bila naravna, pa seveda tudi nevarna.
Partija je že avgusta 1941 pozvala komuniste, da bi odpravljali trenja,
ki so se pojavljala ponekod zaradi svetovnonazorskih in ideoloških raz-
lik. »Komunisti moramo biti vsepovsod kovači enotnosti slovenskega
ljudstva v boju proti okupatorju. Komunisti moramo biti prvi in naj-
doslednejši združevalci vseh poštenih Slovencev, ki se hočejo boriti proti
fašističnim zatiralcem. Odbijanje sprejema v vrste partizanov, odbijanje
sodelovanja med partizanskimi četami zaradi ideoloških razlik je zločin
nad našim narodom, ki ga moramo komunisti preganjati in zatreti,
kjerkoli nanj naletimo.«¹⁰⁹

Trenja med skupinami v Osvobodilni fronti so v prvem letu bila
različnega značaja, delno ideološkega, delno pa tudi organizacijskega.
O njihovi vsebini še doslej nimamo pričevanj razen o trenjih s skupinami,
ki so 1941 načele ali celo vzdrževale nekake zveze z Osvobodilno fronto,
toda so se iz različnih razlogov že v prvem letu tudi oddaljile od nje.
V tesni zvezi z razpravljanjem in reševanjem takratnih trenj so rasle
»Temeljne točke Osvobodilne fronte«, tako da jih moramo imeti za
nekak rezultat političnega razvoja v letu 1941.

Med skupinami, ki so nekaj časa nihale med Osvobodilno fronto in
procesom izven nje, so bile predvsem tako imenovane **sredinske skupine**.

¹⁰⁶ Tone Novak, ustni vir.

¹⁰⁷ Franc Potočnik: Žice, morje in gozdovi. Ljubljana 1951. SKZ. Str. 22
in 23. Cit. Potočnik.

¹⁰⁸ Josip Vidmar, ustni vir.

¹⁰⁹ Delo 1941, št. 2, članek: Za večji razmah partizanstva.

Vsem skupna točka je bilo odklanjanje oboroženega boja kot akcijskega gesla, v podrobnostih pa so se med seboj tudi znatno razlikovale.

Katoliška sredina je bila v stikih s predstavniki ali zastopniki Osvobodilne fronte že poleti 1941. Oportunizem in neborbenost je pokazala že takrat. Prve sestanke z njo so po Kidričevem nasvetu organizirali katoličani v Osvobodilni fronti. Vajnejša sta bila predvsem dva, 21. in 22. avgusta 1941 v današnjem Domu sindikatov. Katoliško sredino so zastopali dr. Gosar, J. Šolar, dr. Kamušič in dr. Mohorič, katoličane v Osvobodilni fronti pa T. Fajfar, E. Kocbek, S. Žumer in dr. A. Stanovnik.¹¹⁰ Katoliška sredina je trdila, da slovensko ozemlje in slovenski človek nista primerna za partizanski način boja.¹¹¹ Nekoliko kasneje je pred tretjim plenumom Osvobodilne fronte govoril z enim od njenih predstavnikov, namreč dr. Gosarjem, tudi dr. M. Šnuderl. Dr. Gosar se je tedaj izjavil za sodelovanje, toda ne tako, da bi vstopil v Osvobodilno fronto, temveč kot enakopraven faktor k Osvobodilni fronti.¹¹² Osvobodilna fronta takega predloga ni mogla sprejeti, ker bi njegov sprejem spremenil bistvo Osvobodilne fronte toliko, da bi njen pomen, ki je bil obče naroden, zdrknil na stopnjo nekake parlamentarne skupine.

Katoliška sredina ni bila popolnoma homogena. Eno je bil dr. Gosar, drugo J. Šolar, tretje dr. Kamušič itd. Vsem skupne poteze so bile previdnost in čakanje, kaj bo, z okupatorjem se ne kompromitirati, do OF pa biti silno previden, češ da ima močne avanturistične elemente, od katerih ni pričakovati nič dobrega. Važna skupna poteza je bilo tudi načelno nezaupanje do komunistov. Pri nadaljnjih razgovorih je katoliška sredina odklonila naposled vstop v Osvobodilno fronto in se pri tem izgovarjala, da bi mogel kdo misliti, da bi njen pristop izviral iz nelojalne opozicije proti — Natlačenu. Predstavniki Izvršnega odbora OF so izčrpno razložili, da klerikalna reakcija pripravlja na Slovenskem državljansko vojno na strani in v korist okupatorja ter da bo katoliška sredina sokriva za prelito narodno kri, če ne bo v poslednjem trenutku podprla enotnega narodnoosvobodilnega gibanja s svojim vstopom v OF. Toda katoliška sredina ni vstopila v Fronto.^{112a}

»Nacionalna« sredina se je zbirala okoli drobne organizacije, ki se je imenovala »mlada JNS«. Zastopniki Osvobodilne fronte so imeli z njo mnogo razgovorov. »Mlada JNS« je naposled na udeležbo v Osvobodilni fronti privolila, pa jo takoj nato preklicala. Preklic je utemeljevala precej čudno. Zatrjevala je, da ne more privoliti na vstop v Osvobodilno fronto, ker je OF proti kralju in proti jugoslovanski vladi. »Mlada JNS« je OF obrekovala, da ni jugoslovanska, ker je razglasila pravico slovenskega naroda in drugih jugoslovanskih narodov do samoodločbe, češ da je samo tako mogoče skovati resnično bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov. Razlogi, ki jih je »mlada JNS« navajala, so pokazali, da se ni mogla ločiti od koncepta stare Jugoslavije. Zagovarjala je

¹¹⁰ SP, ponatis, opomba 168.

¹¹¹ SP št. 19, 1. X. 1941.

¹¹² SP, ponatis opombe 189.

^{112a} Kidrič, Poročilo 11.

namreč njeno kontinuiteto, to se pravi, visela je preveč na pravni fikciji njene kontinuitete, premalo pa je upoštevala dejansko stanje njene razkovanosti. V ozadju take logike je bilo seveda njeno razredno gledanje. V priznanju svojega stališča je videla vsaj možnost restavracije starega aparata v Jugoslaviji po zmagi zaveznikov, v priznanju druge teze pa je videla možnost revolucionarnih konsekvenc, ki se jih je bala in zato konec koncev odklonila vstop v Osvobodilno fronto.¹¹³ Boris Kidrič je pri izrekanju sodbe nad »mlado JNS« na prvem kongresu OF po vojni rekel: »Bilo je jasno, da so mislili samo na ohranitev protiljudskih postojank, protiljudskih oblastnikov... in zato raje s hudičem, raje z najhujšimi sovražniki naših narodov in jugoslovanske svobode, raje z okupatorjem, kakor pa v Osvobodilno borbo, ki naj Jugoslavijo osvobodi in zgradi na boljših, na novih temeljih.«¹¹⁴

Stališče »mlade JNS« je vplivalo, da je vodstvo Osvobodilne fronte obrnilo posebno pozornost na formulacijo stališča OF do Jugoslavije. Fronta je odklonila tako stališče tistih, ki so zaradi slabih izkušenj v stari Jugoslaviji zavzeli sovražno stališče do povezanosti z ostalimi južnoslovanskimi narodi, kakor tudi stališče »jugoslovenarjev«, ki so zagovarjali načelo troedinega jugoslovenskega naroda, to je načelo, pod katerim se je ves čas stare Jugoslavije skrival protinarodni velesrbski imperializem. Vodstvo osvobodilnega gibanja se je v tem vprašanju postavilo na stališče samoodločbe slehernega naroda. Zavedalo se je naravne in usodne skupnosti južnoslovanskih narodov, zato pa razkovanja Jugoslavije ni hotelo priznati, toda je praktično računalo z njim; odločilo se je boriti za obnovitev Jugoslavije, toda ne v stari protiljudski obliki, temveč na načelu federativno urejene države.

Vodstvo osvobodilnega gibanja je novo jugoslovansko skupnost gradilo organsko kamen za kamnom. Prvi kamen je bila že Komunistična partija sama po sebi, ki je po zlomu in razkovanju Jugoslavije bila edina organizirana sila, ki je povezovala vse jugoslovanske pokrajine med seboj. V Sloveniji posebej je prvi kamen za novo Jugoslavijo položil sklep Vrhovnega plenuma OF na seji 16. septembra 1941 o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije.¹¹⁵ V zmedu takratnih načrtov za bodočnost (ehrljehovci) je ta sklep pokazal na edino pravo pot za narode Jugoslavije, na novo zvezo narodov Jugoslavije v eni državi. Vrhovni plenum oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) je sam od sebe popolnoma prostovoljno, toda po načelu samoodločbe, sklenil stopiti v zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije, slovenske partizanske čete pa je sočasno s svojim sklepom vključil v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije pod vrhovnim poveljstvom Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije.

¹¹³ SP, ponatis, opomba 206.

¹¹⁴ Kidrič, Poročilo 9—11.

¹¹⁵ SP št. 18, 20. IX. 1941.

¹¹⁶ SP, ponatis, opomba 150.

¹¹⁷ Fajfar, OF SN.

Sklep SNOO je bil v Sloveniji prva manifestacija za novo jugoslovansko skupnost.¹¹⁶

Vodstvo Osvobodilne fronte se ni zavedalo samo povezanosti Slovencev z južnoslovanskimi narodi, temveč tudi povezanosti z vsemi slovanskimi narodi in je to tudi primerno izrazilo.¹¹⁷ Ko je na osnovi teh spoznanj formuliralo tretjo izmed Temeljnih točk, se je pri njenem formuliranju prav zaradi izkušenj pri debati z »mlado JNS« zadržalo dalj časa. Od narodnoosvobodilnega boja ni hotelo odbiti nikogar, če je le hotel biti iskren. Zato je stališče »mlade JNS« pretresalo z vseh mogočih strani. Formulacija tretje točke je prav zato morala biti nadvse spretna in natančna.¹¹⁸

Skupina sredinskega značaja je bila tudi nacionalistična skupina, ki se je zbirala okoli ing. Nagodeta in njegovega lista »Pravda«. *Nagodetova skupina* je bila nekaj časa vključena v Osvobodilno fronto in ni nasprotovala načelu oboroženega boja z okupatorjem. V listu »Slovenski akademik in srednješolec« je 14. septembra 1941 to načelo še odkrito zagovarjala: »Osnovati hočemo akademske in srednješolske partizanske čete, s katerimi bomo lahko vodili neizprosno borbo proti barbarskim fašističnim teroristom. Skupno z ostalimi narodi hočemo tvoriti zaledje vzhodni fronti in podpirati veliko horbo ruskega naroda.« Tej izpovedi pa skupina ni ostala zvesta. Moč preteklosti in vpliv stare Jugoslavije na njo sta bila premočna. Zvezo raznih skupin v Osvobodilni fronti si je predstavljala kot koalicijo starega kova, kjer si vsak člen išče predvsem lastnih koristi na račun zaveznikov, ni pa mogla razumeti, da je koalicija skupin v Osvobodilni fronti, čeprav so se v začetku združile v obliki koalicije, bila v resnici mnogo trdnejša kakor kaka parlamentarna koalicija starih časov. Na Nagodetovo skupino se nanašajo besede v članku »Za čim tesnejšo enotnost Osvobodilne fronte« v Slovenskem poročevalcu 24. oktobra 1941: »Akcija, akcija in zopet akcija... Uresničenje tega gesla pa zahteva še večjo strnjenost slovenskih ljudi, še enotnejši kov slovenskega javnega življenja. Naj se pri tem nihče ne boji za svojo skupinsko avtonomijo, ki je nihče ne ogroža, niti ne mara ogrozati. Gre pa za izločenje tistih redkih pojavov okostenelega skupinskega separatizma, ki na svojo lastno sramoto in ne v narodno korist še obstojajo sem ter tja. Navadno so taki pojavi zvezani s skrbjo za skupinske pozicije. Taka skrb pa je tudi s skupinskega stališča napačno usmerjena. Izkušnja slovenske osvobodilne borbe namreč uči, da ne prestando in neugnano rastejo ugled, vpliv, članstvo in pripadništvo tistih skupin, ki delujejo in žrtvujejo za enotnost, ki pošiljajo vse svoje moči — v osvobodilno akcijo. Narobe pa kar ne morejo priti do sape tisti, ki stoje ob strani, ki uganjajo separatizem, ki jim ostra osvobodilna borba ne diši.«¹¹⁹

Nagodetova skupina se je z Osvobodilno fronto začela kmalu razhajati. Temu je znatno pomagalo tudi njeno mihailovičevsko stališče, po katerem je na Mihailovičevo »redno jugoslovansko vojsko« gledala

¹¹⁸ Jože Rus, ustni vir; SP opomba 206.

¹¹⁹ SP št. 22, 24. X. 1941.

kot pozitivnega borca v osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. V četrti številki svoje »Pravde« je skupina že svetovala slovenskemu izobraženstvu, naj vodi in podpira četnike.¹²⁰

Posebno čuden odnos so imeli nagodetovci do Partije. Obrekovali so jo, da so njeni člani trockisti, da je moskovska linija drugačna, da bodo zato oni (nagodetovci!) dvignili zastavo komunizma, če jo bo Partija zavrgla. Prerekanja z nagodetovci so trajala vse poletje in v pozno jesen 1941. Mihailovičev problem je stvari dosti zaostрил in privedel naposled proti koncu leta do izključitve nagodetovcev iz Osvobodilne fronte. Z njimi so odšle tudi nekatere zastopnice Jugoslovanske ženske zveze (Angela Vode!), ker so enako gledale na takratni problem. Vendar so pa nekateri nagodetovci ostali v Fronti.¹²¹

Politika Nagodetove skupine in njeno nelojalno zadržanje do Osvobodilne fronte sta vplivali na medskupinsko razmerje v Fronti. Skupine so na Nagodetovem primeru videle, da sta za uspešen osvobodilni boj potrebni sloga in medsebojna lojalnost. Skupine so se obvezale, da bodo med seboj popolnoma lojalne in so to stališče spoznale kot pogoj sodelovanja v osvobodilnem gibanju. Iz tega stališča je zrasla peta točka Temeljnih točk Osvobodilne fronte. Iz nje pa je kot logična konsekvencia zrasla še šesta točka, po kateri naj bi po osvoboditvi prevzela oblast Osvobodilna fronta kot celota. Točka je bila podobno kakor prejšnja naperjena proti razdiranju notranje enotnosti v osvobodilnem gibanju.¹²²

Nagodetova skupina ni bolehala samo zaradi premočnih vplivov iz preteklosti in simpatij za Dražo Mihailoviča, temveč še mnogo bolj zaradi bolezni »načrtov«. Kaj je bil njihov namen, je povedala »Pravda« v četrti številki: »Pravda« je v svojem študijskem odseku zbrala delavce, ki skušajo kljub neznosnim delavnim pogojem pripraviti orientacijski material, da bomo v času odločitve znali pokazati narodu v svobodi pot k ustvarjajočemu in uspešnemu delu preko vseh frazerskih zavajanj.« »Orientacijski material« Nagodetove skupine se je nanašal na vsa mogoča vprašanja, na ustavo, na gospodarske smernice, na narodne meje, na spremembe v družbenem redu itd.¹²³ V Ljubljani so o njih debatirali že mnogo prej, preden jih je »Pravda« objavila. Ko so vprašanja bila še predmet kavarniških razgovorov, je udaril po njih članek v »Delu« v septembru 1941 pod naslovom »Nekaj nalog naše organizacije in propagande«. Teorijo »načrtov« in »priprav« je obsodil kot oportunistično in škodljivo teorijo. Okupatorji se je morejo veseliti, ker je izmišljena nalašč v njihovo korist in za mirnost njihovih živcev. Kajti teorija je govorila o pripravah za zeleno mizo, o snovanju operacijskih načrtov za dneve po zlomu nemškega in italijanskega fašizma. Bistvo te teorije je bilo v trditvi, da so akcije proti okupatorju škodljive ali vsaj manj

¹²⁰ »Pravda« št. 4, novembra 1941.

¹²¹ Fajfar, OF SN. Slovenski poročevalec je v 5. številki 31. januarja 1942 pod naslovom »Ugotovitev« pisal: Izvršni odbor OF ugotavlja, da pripadniki OF pod nazivom »Stara in nova pravda« nimajo skupnega organizacijskega reda, niso organizirana skupina in jim zato ne gre značaj samostojne skupine.

¹²² Fajfar, OF SN.

¹²³ »Pravda« oktobra in novembra 1941; Fajfar, OF SN.

pomembne, treba bi pa bilo zbrati moštvo za »prevrat« v tistih dneh, ko bodo drugi zlomili nemški in italijanski fašizem. »Delo« je teorijo proglasilo za kapitulantsko, strahopetno in naivno, ker je računala, da bo dobila svobodo v dar na zlatem krožniku brez lastnih žrtev.¹²⁴ Taka teorija dejanskemu oboroženemu boju v resnici ni mogla koristiti. Opravičeno je zato članek »Za pravilno izvajanje linije Osvobodilne fronte« zahteval, da se morajo diskusije o načrtih za dobo po osvoboditvi izločiti, ker morejo aktivnost ovirati, dajati pa potuho oportunistični teoriji čakanja, češ da je še »prezgodaj«.¹²⁵ Slovenski poročevalec je teorijo »načrtov« obsodil za jalovo.¹²⁶ Komunistična partija Slovenije in druge ustanovne skupine v Osvobodilni fronti so vse manevre, ki naj bi izpodrinili dejanski oboroženi boj, sistematično pobijale. Dosegle so, da so se vse v OF vključene skupine zedinile na stališču, naj vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, rešuje po narodni osvoboditvi in med samim osvobodilnim bojem pristna ljudska demokracija.¹²⁷ Ta sklep je bil na seji Vrhovnega plenuma OF 1. novembra 1941 formuliran kot sedma izmed Temeljnih točk Osvobodilne fronte.¹²⁸

Znaki nihanja med vstopom v Osvobodilno fronto in procesom izven nje so se pokazali tudi v *Samostojni demokratski stranki*. Spočetka so pristaši vstopa dobili celo večino, toda dr. Potokar je predlagal, naj se pristop odloži, češ da se je treba pogajati še z dr. Kramerjem, dr. Gosarjem in dr. Natlačenom. SDS-ovci so se zapletli v nove debate. Pristaši odklonitve so dobili premoč in pristop v OF sploh odklonili. Zaradi tega so se nekateri od njih, med njimi dr. Darko Černež, ločili od njih in se sami vključili v Osvobodilno fronto.¹²⁹

Diskusije s predstavniki sredinskih skupin v prvemu letu Osvobodilne fronte so pomagale razčistiti ali vsaj pojasniti mnoga vprašanja, ki za nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja niso bila nevažna. Brez dvoma je bil najvažnejši uspeh teh diskusij, da so razjasnile glavni smoter osvobodilnega gibanja, pota in sredstva, ter pokazale njegov občenarodni značaj, njegovo moralno in posredno tudi socialno funkcijo. Posledica diskusij je sicer bila, da so predstavniki sredinskih skupin odrekli pristop k Osvobodilni fronti oziroma so bili celo izključeni iz nje (nagodetovci!), toda družbena osnova Fronte se s tem ni zmanjšala. »Sredinci« so jo sicer hoteli zožiti, toda praktično so povečini predstavljali le sami sebe, pripadniki srednjih slojev se od Osvobodilne fronte niso abstinirali. Posamič ali po agitaciji ostalih v OF včlanjenih skupin so se vključevali v osvobodilno gibanje, ki je zato kljub vsemu postajalo vedno močnejše. Posledica diskusije s »sredinci« je bila, da se je Fronta okrepila tako zgoraj z utrditvijo medskupinskega razmerja kakor spodaj s prilivom širokih ljudskih plasti.

¹²⁴ Delo 1941, št. 3.

¹²⁵ Delo 1941, št. 3.

¹²⁶ SP št. 19, 1. X. 1941.

¹²⁷ Dve leti OF.

¹²⁸ SP, ponatis, opomba 206.

¹²⁹ Dr. M. Šnuderl, ustni vir; SP, ponatis, opomba 189.

Članek »Naprej in samo naprej« v Slovenskem poročevalcu 11. oktobra 1941 (št. 20) je utrjevanje medskupinskega razmerja pokazal z naslednjimi besedami: »...moramo reči, da se skupine vedno stvarneje in aktivneje približujejo temu namenu (namreč Fronte) in da se kljub širokemu okvirnemu programu dejansko vedno bolj povezujejo in medsebojno urejajo v enotno smer, ki bo garancija za načrtno in disciplinirano narodno osvobodjenje. S tem se torej ne vrši nikako nasilno omejevanje političnih in svetovnih nazorov, pač pa se na zdrav način poenostavljajo njihova vprašanja.«

Na moč osvobodilnega gibanja »spodaj« in njegovo trdnost je opozoril članek »Za čim tesnejšo enotnost OF« v Slovenskem poročevalcu 24. oktobra 1941 (št. 22). Naperil je vso silo proti poskusom razbijanja Osvobodilne fronte. »...v političnem kakor v organizacijskem pogledu je storila OF doslej orjaško delo: združila je borbene slovenske moči, zgradila je svojo množično organizacijo in jo usmerila v osvobodilno akcijo. Slovenski narod je potrebo po svoji enotnosti zrelo razumel. Danes deluje na terenu množica aktivistov OF, ki so v osvobodilnem delu skovali borbena medsebojno tovarištvo in ki nočejo ničesar več slišati o kakem skupinskem in strankarskem separatizmu. Ta razveseljiv pojav, ki ga je mogoče danes srečati povsod med slovenskim ljudstvom, je najtrdnejše jamstvo, da si bo slovenski narod zares priboril svojo svobodo. V tako težkih in usodnih časih, v kakršnih živi danes zasužnjeno in teptano slovenstvo, bi pomenila vlada skupinskega in strankarskega separatizma drugo narodno katastrofo (prva je namreč bila zlom Jugoslavije in njeno razkosanje!). Druga katastrofa — namreč narodova nesposobnost, da ustvari in ohrani svojo enotnost v borbi za najvišjo dobro, za svojo svobodo — pa bi bila notranja, bila bi moralna katastrofa naroda samega. Sreča za slovenski narod, da kljub nekdanji slovenski razcepljenosti take nevarnosti za slovensko ljudstvo danes ni več! Sreča za slovenski narod, da je množična ljudska in moralna moč OF danes sposobna vsakega razkrojevalca politično onemogočiti. Prav v tem, da so znale slovenske narodne moči usmeriti v eno, je zasluga onih skupin, ki so osnovale OF ter vse svoje sile poslale v osvobodilno akcijo.«

Enotnost Osvobodilne fronte se je zaradi skupnih občenarodnih ciljev vedno bolj utrjevala. Naravno da je morala skozi več faz, toda temelji so bili položeni že leta 1941. Že tedaj se je v ljudskih množicah, ki so se vključevale v Osvobodilno fronto, zaradi stalnih skupnih bojov in velikih žrtev, ki jih je čas zahteval, porodilo nekaj višjega, namreč zavest skupnosti interesov in skupnosti ciljev. Odpadati so začele mnoge zunanje oblike, ki so se nekaj zdele neizogibne, in v zavest ljudskih množic je prodiralo spoznanje o neločljivi skupnosti interesov ljudskih množic, ob katerem so postale stare strankarske oblike nepotrebne.¹³⁰ Nastop bele garde je ta razvoj nekoliko zavrl, toda preprečiti ga ni mogel. Povzročil pa je, da je Osvobodilna fronta začela močneje naglašati harmonično sodelovanje prištašev različnih svetovnih nazorov, kar je konec koncev še bolj utrdilo enotnost Fronte v boju za cilj osvobodilnega gibanja.

¹³⁰ Kardelj, Pot nove Jugoslavije, 481.

Sredinsko presojanje dogodkov v Sloveniji je bilo delno sad osebnega oportunitizma, delno pa sad razrednega gledanja na proces, ki se je začel razvijati. Sredinci že s tem niso bili zadovoljni, da se je Komunistična partija sploh pojavila kot aktivni faktor. Kar se tiče nje, so začeli gledati za protisilo, na katero bi se lahko oprli. Našli so jo v Draži Mihailoviću, o katerem so raznašali govorice, da zbira oddelke kraljeve jugoslovanske vojske in da se bori z okupatorjem. V Sloveniji so ga prikazovali kot velikega narodnega junaka. Zanj so se potem začeli ogrevati ysi, ki so v stari Jugoslaviji videli svoj vzor.

Toda izhodišče mihailovičevske politike niso bila stremljenja civilnih politikov, temveč *skupina bivših aktivnih oficirjev*, ki so se po zlomu Jugoslavije zbrali v Ljubljani. Ta oficirska skupina ni bila enotna v svojih pogledih na naloge, ki naj bi jih izvrševala po okupaciji države. Z razvojem narodnoosvobodilne akcije pod vodstvom Osvobodilne fronte se je namreč tudi med njimi pojavilo vprašanje za ali proti Osvobodilni fronti. V duhu njenih idej in njenega programa je med napredno in patriotsko čutečimi oficirji že zelo zgodaj nastala tajna celica Osvobodilne fronte. Po mnenju Franca Potočnika, bivšega mornariškega podpolkovnika, se je med oficirji v Ljubljani na Rupnikovo pobudo ustanovil »Odbor za zastopanje interesov aktivnih oficirjev in podoficirjev«. Odbor je štel sedem članov. Že junija 1941 pa je v njem nastala celica OF, ki je štela štiri člane. Razširila se je na člane izven odbora in julija štela že 15 članov. Za skupino je kmalu zvedel tudi Rupnik in začel oficirje prepričevati, da narodnoosvobodilno gibanje ne bo moglo uspeti. Toda ni uspel niti ni mogel zavreti razmaha frontne skupine. Ta je postopoma vedno bolj naraščala vse do marčnih aretacij 1942.¹³¹

Praktično delo za frontne cilje se je v skupini vršilo po manjših grupah. Take grupe so vodili Trampuž, Jelačin, Oblak, Pavlič, Pišler, Ulepič, Lah in drugi. Močan delež med oficirskimi pristaši OF so imeli mornariški oficirji, med njimi pa zlasti nižji, medtem ko so višji bili večinoma nezanesljivi. Razen onih, ki so bili kot skupina povezani v Osvobodilni fronti, so bili nekateri povezani tudi individualno. V splošnem je celotna skupina bila zelo močna in jeseni 1941 štela že 81 članov. Preko zime 1941/42 se je orientirala proti Draži Mihailoviću in bila povečini za takojšnjo aktivno vključitev v partizanske enote. Njen predstavnik je že zgodaj postal konjeniški polkovnik Jakob Avšič. V začetku se je z Osvobodilno fronto povezal kot član tako imenovane ministrske skupine, katere člani so bili še Sernec, Marušič in Novak, pozneje pa neposredno z Borisom Kidričem in drugimi člani Izvršnega odbora OF. Leta 1942 je za oficirsko skupino postal član Vrhovnega plenuma OF.

Za političnega instruktora med oficirji je vodstvo Osvobodilne fronte določilo Borisa Zihlerla, ki je z njimi vzdrževal zvezo do svojega odhoda na teren nekako februarja 1942.^{131a}

Med oficirji, ki so sodelovali z Osvobodilno fronto, pa niso bili vsi iskreni pristaši OF. Nekateri so se priključili Fronti v dobi njenega

¹³¹ Potočnik, str. 22—23.

^{131a} General Jakob Avšič, ustni vir; Potočnik, 23—24.

prvega poleta z namenom, da bi v njej intrigirali, blatili Komunistično partijo in si ustvarili v Fronti take položaje, da bi v resnici oni vodili osvobodilno gibanje. Kazali so izrazite špekulantske misli.¹³² Na eni strani so vzdrževali zveze s Fronto, na drugi strani so pa podpirali one oficirje, ki so nasproti Osvobodilni fronti zavzeli odklonilno stališče. Skupina teh drugih oficirjev je bila izhodišče prave mihailovičevske politike v Sloveniji. Ker pa je bila sama na sebi maloštevilna, je želela svoje politično omrežje raztegniti na neoficirje, da bi se njena politična stremljenja mogla opreti na množični politični temelj in da bi njeni nazori več veljali.

Med vodilnimi oficirji protifrontne skupine so se že takrat pojavila imena, ki so tudi v naslednjih letih igrala važno vlogo. Med njimi so bili generalštabni major Karel Novak, bivši načelnik štaba planinskega polka, kapetana Lesjak in Ilovar, v bivši jugoslovanski vojski obveščevalca za vojaške posle proti Italiji, podpolkovnik Peterlin, general Rupnik z obema sinovoma, mornariški kapetan Koprivica itd.^{132a} V primeri s civilnimi sredinci so bili Mihailovičevi oficirji osvobodilnemu gibanju OF mnogo nevarnejši. Po svojem poklicu so namreč pripadali kadrom, ki so jih vzgajali v protiljudskem duhu. Zvežo z njimi je pa spčetka vzdrževal tudi polkovnik Avšič, da bi kar največ oficirjev pridobil za frontne cilje. Z vednostjo Osvobodilne fronte je oktobra 1941 potoval skupno z majorjem Novakom k Mihailoviču na Ravno goro. Oba sta se vrnila s širokimi pooblastili in s polno svobodo delovanja v Sloveniji, kakor bo pač zahteval teren. Avšiča je Draža Mihailović celo imeňoval za poveljnika svoje vojske v Sloveniji.^{132b}

Okoli tistega časa je obveščevalna služba OF zaplenila dokumente, ki so izpričevali, da je Mihailović dal direktivo, naj njegovi ljudje v Sloveniji formalno ne nastopajo proti OF, temveč naj si skušajo v njej ustvariti vodilne postojanke.¹³³ V tistem času je vodstvo Fronte dobilo tudi natančnejša poročila o celotni Mihailovičevi aferi na Ravni gori v Srbiji. Medtem ko je Fronta prej še čakala in ni zavzela nikakega stališča do mihailovičevskega gibanja, je po razkritju afere na Ravni gori nastopila odločno proti Mihailoviču v prepričanju, da z ljudmi, ki sodelujejo z okupatorji, ni mogoče sodelovati. V Slovenskem poročevalcu je objavila poročili, ki ju je poslal Vrhovni štab. Z njima je hotela razkrinkati zakulisno izdajstvo Draže Mihailovića, njegove zveze z Nemci, Nedićem, jugoslovansko begunsko vlado v Londonu in zraven še s partizani.¹³⁴ Objava je pomenila toliko kakor s prstom pokazati na enako misleče buržoazne elemente v Sloveniji, ki so se skrivali v ozadju pod geslom: Čakajte! ni še čas!, dejansko pa so pletli niti z okupatorji. V boju za narodno enotnost je v tem času bila objava poročil važno dejanje. Z njo je Fronta začela izpolnjevati priporočilo,

¹³² Poročilo Varnostno-obveščevalne službe OF. Cit. VOS.

^{132a} VOS.

^{132b} VOS; Avšič, ustni vir.

¹³³ VOS.

¹³⁴ SP št. 29, 9. XII. 1941 in št. 31, 23. XII. 1941.

ki ga je dal Vrhovni štab: »...Posvetite vse svoje sile učvrstitvi enotnosti osvobodilne borbe v Sloveniji ter tako preprečite možnost sličnim dogodkom v Sloveniji.«¹³⁵

Razen objav v Slovenskem poročevalcu je Osvobodilna fronta organizirala množično politično kampanjo, ki naj bi razkrinkala Mihailovića in namene, ki so jih z njim imeli bivši oblastniki.¹³⁶ Najvažnejše pa je bilo, da se je še enkrat lotila neposrednih razgovorov z oficirji, predvsem z Avšičem in Novakom, da bi spoznala, koliko so oficirji pripravljene sodelovati z Osvobodilno fronto, koliko pa kreniti na Mihailovićevo pot sodelovanja z okupatorji in boja proti narodnoosvobodilnim partizanskim enotam. Z Avšičem ni bilo težav. Avšič je že prej odklanjal sodelovanje z okupatorji in bil za brezkompromisni boj proti njim, zato se je tudi že prej priključil Osvobodilni fronti. Drugače je bilo z majorjem Novakom. Ta je načela Fronte odklonil in z njim tudi prej imenovani oficirji. Odločili so se za sodelovanje z okupatorji oziroma za boj proti partizanom pod okupatorskim varstvom.¹³⁷

Oficirski problem s temi razgovori še ni bil rešen. V Ljubljani je bilo še mnogo drugih oficirjev, ki so prijateljsko gledali na gibanje Osvobodilne fronte. Z njimi je Fronta vzdrževala stike še nekaj tednov, dokler jih niso Italijani 19. marca 1942 pobrali in odpeljali v internacijo, ker so se bali, da bi med njimi ne prevladala popolnoma politika OF. Italijani pa pri interniranju niso delali razlik. Odpeljali so tudi take, ki so bili popolnoma na strani nazadnjaške mihailovičevske klike. Toda najizrazitejše so vendarle pustili na svobodi.

Razcep med oficirji, predvsem pa Avšičev pristop v Osvobodilno fronto je bil za mihailovičevce hud udarec. Novaku samemu se je zdel toliko važen, da je v februarju 1942 ponovno potoval k Mihailoviću na Ravno goro, kjer mu je razložil položaj v Sloveniji. Mihailović je Avšiča razrešil dolžnosti, ki mu jo je naložil jeseni, Novaku pa jo je pustil in ga postavil za glavnega svojega zaupnika v Sloveniji. Novak je to dejstvo hotel prikriti in je še nadalje sodeloval z Italijani. S tem je pa samo dokazoval, da je Mihailović popolnoma odobril njegovo sodelovanje z Italijani.¹³⁸

Mihailovičev vpliv v Sloveniji ni proti koncu leta 1941 samo razbijal oficirske skupine, temveč je nekaj časa ogrožal enotnost Osvobodilne fronte same. Politični boj proti njemu je med slovenskim narodom sprožil probleme, ki so zahtevali, da jih Osvobodilna fronta razčisti. Rešila jih je v skladu s prejšnjimi ugotovitvami o ciljih narodnoosvobodilnega boja. Rešitev je bila olajšana s tem, da je mihailovičevska politika v tesni povezanosti z jugoslovansko begunsko vlado v Londonu razkrila velikosrbske hegemonistične tendence in njihove vezi z okupatorji. Osvobodilna fronta je iz teh spoznanj potegnila logične konsekvence in jih formulirala v osmi in deveti izmed Temeljnih točk. V osmi točki je še enkrat naglasila pravico slovenskega naroda do

¹³⁵ SP št. 29, 9. XII. 1941.

¹³⁶ Dve leti OF.

¹³⁷ VOS.

¹³⁸ VOS.

samoodločbe v notranji ureditvi in v zunanjih odnosih, toda povežala jo je z izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina. Z osmo točko ni zanikala tretje točke, temveč jo je le dopolnila s sklepom, da bo slovenski narod stopil v skupnost z ostalimi južnoslovanskimi narodi po lastni odločitvi, kot enakopraven narod in kot nosilec lastne državnosti.¹³⁹ Deveta točka je naglasila, da bo rasla narodna vojska na slovenskem ozemlju iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in iz Narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi zavedni Slovenci. Ta točka je slonela na spoznanju, da stara kraljeva vojska ni bila vredna braniteljica svobode, okužena je bila s protiljudskim duhom in peto kolono. Take vojske ni mogoče obnoviti. Nova vojska mora zrasti na novih temeljih, zrasti mora iz ljudstva in biti prežeta z ljudskim duhom. Edino taka vojska more postati braniteljica narodnih pravic in osvoboditeljica vsega slovenskega ozemlja. Deveta točka je najhuje udarila mihailovičevsko politiko s tem, da je z njo prepovedala vsako drugo ustvarjanje vojaških enot izven narodnoosvobodilnih partizanskih čet.¹⁴⁰ Stvarno je zadržala ustvaritev »redne jugoslovanske vojske« za približno pol leta. Ko pa je naposled nastala, so njeni organizatorji bili okupatorji,¹⁴¹ oficirska skupina pa je bila sama v sebi razbita. En del se je vključil med okupatorske sodelavce, drugi del je pa bil na strani Osvobodilne fronte ali vsaj z njo simpatiziral.

S formulacijo odnosov do mihailovičevske politike je bil v glavnem zaključen proces pregrupiranja različnih političnih skupin, kar se tiče njihovih odnosov do programa Osvobodilne fronte. Z izjemo Zveze vojnih dobrovoljcev Jugoslavije iz prejšnje svetovne vojne, ki je kot organizacija pristopila k Fronti šele 1943, kasnejši čas ni v bistvu prinesel nič novega. Kar je načelno ostalo izven Fronte že 1941, je ostalo tudi kasneje.

Skladno s procesom skupinskega grupiranja v prvem letu Osvobodilne fronte je nastal *program ali Temeljne točke Osvobodilne fronte*. Prve osnove zanje je dal že ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte. Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo so ravno te bile izhodišče za zbiranje rodoljubnih sil. Oboroženi boj kot akcijsko geslo je postal celo merilo za iskreni patriotizem vseh onih, ki jih je vodstvo Osvobodilne fronte povabilo k sodelovanju. Nadaljnje točke so potem nastajale v boju z nazori skupin, ki so nihale med vstopom v Osvobodilno fronto in razvojem izven nje. Prvih sedem točk so formulirali na seji Vrhovnega plenuma OF 1. novembra 1941, objavili pa so jih v Slovenskem poročevalcu 8. novembra 1941. Ostali dve sta nastali kot posledica dvomesečnega boja z mihailovičevsko politiko v novembru in decembru 1941. Objavil jih je Slovenski poročevalec 6. januarja 1942 (št. 1) in ponatisnila »Osvobodilna fronta« v začetku januarja 1942 (leto II, št. 1). Formulirane so bile po naslednjem redu:

¹³⁹ Fajfar, OF SN; Strategija in taktika osvobodilne borbe.

¹⁴⁰ VOS; Fajfar, OF SN.

¹⁴¹ Dve leti OF.

1. Proti okupatorju je treba vršiti neizprosno oboroženo akcijo.
 2. Ta akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitve vseh Slovencev.
 3. Stojječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov ne priznava Osvobodilna fronta razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremi h povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.
 4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.
 5. Vse skupine, ki sodelujejo v Osvobodilni fronti, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.
 6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta slovenskega naroda kot celota.
 7. Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudski demokratičen način.
 8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločil slovenski narod sam. Osvobodilna fronta bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.
 9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi zavedni Slovenci.
- Novo leto 1942.

Izvršni odbor OF
Politični odbor OF, SNOO.

Temeljne točke so postale nespremenljiv program Osvobodilne fronte. Taktika in način boja sta se sicer menjavala, kakor so zahtevale okolnosti in potreba osvobodilnega gibanja, program pa je ostal trden in nespremenljiv.¹⁴²

Ko so bile »Temeljne točke OF« izdelane in jih je Izvršni odbor objavil v Slovenskem poročevalcu za novo leto 1942, je bila v razvoju Osvobodilne fronte končana prva faza njenega razvoja in se je začela druga. Temeljne točke so bile rezultat srečno zaključene diskusije o vprašanjih, ki bi bila lahko povzročila, da bi Osvobodilna fronta zašla v resne krize. Po sodbi Slovenskega poročevalca so se zunanji in notranji sovražniki slovenskega naroda že veselili, da se bo Osvobodilna fronta

¹⁴² O Temeljnih točkah so pisali Boris Kidrič v razpravi Dve leti Osvobodilne fronte; Tone Fajfar v svoji zgodovini z naslovom Osvobodilna fronta slovenskega naroda; E. Kocbek: Devet temeljnih točk Osvobodilne fronte slovenskega naroda, govor na zborovanju Slovencev v Beogradu 19. XI. 1944 (govor je bil natisnjen v obliki letaka); Jakob (Oskar Šavli): Kaj je in kaj hoče Osvobodilna fronta slovenskega naroda. 1. maj 1943. AMNO.

razletela na drobne kose, da bo diskusija njene sestavne dele razgnala na vse vetrove. »Toda sovražniki slovenske svobode in slovenske enotnosti so še ušтели. Zgodilo se je nasprotno od tistega, kar so želeli. Osvobodilna fronta ni izšla iz diskusije razdvojena, temveč se je v diskusiji utrdila. OF slovenskega naroda je danes enotnejša, notranje mnogo tesneje povezana in v svojih pogledih na sedanost in bodočnost jasnejša kot doslej« (podčrtano v orig.).¹⁴³

Enotnost Osvobodilne fronte se ni utrdila čez noč, temveč je rasla vzporedno z reševanjem vprašanj, ki jih je nakopičila diskusija s sredinskimi skupinami. Ob novem letu 1942 je reševanje nevarnih vprašanj uspelo že tako daleč, da so nevarnosti za Fronto bile premagane. Prav za novo leto 1942 so v Osvobodilni fronti včlanjene skupine soglasno potrdile voljo, da bodo med seboj lojalne. O tem sklepu so v »Osvobodilni fronti« objavile naslednjo izjavo: »Ob pričetku leta 1942, ki bodi leto slovenske narodne osvoboditve, izjavljajo vse skupine, včlanjene v OF, da smatrajo v teh usodnih časih slovensko narodno enotnost za svojo temeljno dolžnost. Poudarjajo, da sta njihova medsebojna lojalnost in njihova pripadnost OF — neomajni.«¹⁴⁴ Rezultat srečno zaključene diskusije je bil tesnejši kontakt med skupinami in okrepitev Fronte kot celote.

Zunanji izraz tesnejših medsebojnih povezav so bili listi Osvobodilne fronte. Slovenski poročevalec je že od začetka hodil po poti najširših zvez, ki so bile možne na osnovi iskrenega in odkritega patriotizma. Vendar je Slovenski poročevalec bil in želel biti bolj dnevniški, to je novičarski list, Fronta pa je občutila potrebo še po listu, ki bi razpravljala o vprašanjih osvobodilnega boja na način, ki je navaden v revijah. V ta namen je začela sredi novembra 1941 izdajati list »Osvobodilna fronta«.¹⁴⁵ Urejeval ga je tročlanski uredniški odbor, ki je bil simbolična sinteza enotnosti Osvobodilne fronte — B. Kidrič, Z. Polič in E. Kocbek. Novi list je preko drobnih dnevnikov pogledal globlje v splošni proces in razglabljal o splošnih problemih, ki so bili aktualni za slovenskega človeka. Razpravljal je o vlogi in pomenu osvobodilnega boja, o njegovem mestu pri nas in v svetu, o ljudski vojski, o junaštvu in požrtvovalnosti novega borbenega človeka, o enotnosti slovenskega naroda, o sprostitvi in soudeleževanju krščanskega človeka v osvobodilnem boju, o neupravičenosti duhovniških pomislekov proti Osvobodilni fronti, o nekulturnosti okupatorskega nasilja, o nemoralnem značaju slovenske reakcije, o slovanstvu itd. Pri obdelovanju teh vprašanj so sodelovali zastopniki vseh glavnih skupin oziroma vseh svetovnih nazorov. Vprašanja so obdelovali vsak s svojega zornega kota, vendar z vidika skupnih ciljev. Prav v tem pa je list še močneje izražal enotnost Osvobodilne fronte.¹⁴⁶

¹⁴³ SP št. 1, 6. I. 1942, članek: Slovenska narodna enotnost — utrjena.

¹⁴⁴ »Osvobodilna fronta« II. 1941, št. 1.

¹⁴⁵ SP, ponatis, opomba 221.

¹⁴⁶ »Samo eno je danes vprašanje, ki je postavljeno vsem Slovencem... Ali v svobodo ali v smrt? Nikdar v zgodovini slovenskega naroda nismo bili postavljeni pred važnejše odločitve kot danes... Slovenski narod je pokazal,

»DRŽAVA V DRŽAVI«

Utrditev enotnosti Osvobodilne fronte in močnejša povezava med skupinami v interesu celote je bila nova poteza, ki se je kazala v Fronti od konca 1941 dalje. Skupine so pokazale, da so znale ceniti pomen skupnih točk, ki so si jih vzele za cilj in ki naj bi jih uresničil oboroženi osvobodilni boj. Probleme, ki so jih skupine v prvem štadiju frontnega razvoja ocenjevale različno, so odslej reševale v smislu ljudske demokracije oziroma so jih pustile ob strani, da bi jih ob prvi priliki izkoristile v boju za uresničenje skupnih ciljev. Kljub različnim trenjem, ki so se kasneje pojavljala, se je na tej osnovi v nadaljnjem procesu enotnost vedno bolj krepila.

Uspehi preudarne politike so se pokazali že v prvem letu. Moč osvobodilnega gibanja je dosegla visoko stopnjo že v prvem letu. Kljub naraščanju okupatorskega pritiska in kljub povečani aktivnosti ljudi iz protinarodne zarote je gibanje v pogojih globoke ilegalnosti doseglo toliko moč, da je Osvobodilna fronta postala tako rekoč »država v državi«, kakor jo je označil članek z istim naslovom v listu »Osvobodilna fronta« sredi januarja 1942.¹

Moč Osvobodilne fronte ni seveda povsod in v vseh slovenskih pokrajinah ustrezala temu pojmu, temveč le v Ljubljanski pokrajini in še tu predvsem v Ljubljani sami, ki je imela vodilno vlogo v osvobodilnem gibanju. O Ljubljani sami in njeni vlogi v osvobodilnem gibanju je na prvem kongresu Osvobodilne fronte po vojni 16. julija 1945 rekel Boris Kidrič: »Spomnite se samo na težke okupatorske mesece 1941 in 1942 v Ljubljani, ko je bila vsa Ljubljana, čeprav pod okupatorjevo peto, čeprav v ilegalnosti, preprežena z množičnimi organizacijami Osvobodilne fronte, ko je vsa Ljubljana dihala tako, kakor je hotela Osvobodilna fronta, ko je vsa Ljubljana proti okupatorju, narodnim izdajalcem in špekulantom reagirala tako, kakor je hotela Osvobodilna fronta, ko so ljudske množice vse Ljubljanec našle v Osvobodilni fronti svojo posodo, posoda svoje lastne aktivnosti, uresničenje svojih najboljših misli in želja. Spomnite se... na tiste mesece, ko je bila moč Osvobodilne fronte prav zaradi njene ljudskosti, zaradi njene povezanosti z ljudskimi množicami tolikšna, da je moral kljub svojim bajonetom, kljub svojemu terorju, kljub svoji oblasti priznavati sam okupator: Osvobodilna fronta je postala država v državi.«²

da je do konca odločen, da si pribori svojo svobodo... pripravljen (je) do-
prinesti za svojo osvoboditev največje žrtve... osvobodilno gibanje (je zato)
postavilo kot prvo in največjo dolžnost vsakega Slovenca — enotnost... kdor
se tej enotnosti ne priključi, ta izdaja slovenske koristi. Kdor slovensko enot-
nost cepi, ta pomaga našim zakletim sovražnikom, ki nas pobijajo in uničujejo
naše imetje... pomaga uresničevati cilje nemškega in italijanskega fašizma,
ki so jih že davno pokazali z dejanji — razbiti enotnost Slovencev in jih nato
kos za kosom uničiti... Bodimo enotni... Bodimo složni... Bodimo zdru-
ženi...« je zaključil članek v »Osvobodilni fronti« (I. št. 2, v začetku dec. 1941).

¹ »Osvobodilna fronta« II. 1942. št. 2.

² Kidrič, Poročilo, 22—23.

»Država v državi« je na terenu razpolagala z oboroženo silo partizanskih čet in v naseljih z Narodno zaščito. V Ljubljani sami je Narodna zaščita n. pr. štela osem bataljonov. Država v državi je imela svoje sodstvo, svojo varnostno in obveščevalno službo, ki je zasledovala petokolonce in uničevala izdajalce. Justifikacije so se dogajale ob belem dnevu, kar je zelo dvignilo narodno moralo, med belogardističnimi izdajalci pa zasejaló tak strah in trepet, da so začeli emigrirati v Italijo.³ Osvobodilna fronta je pobirala narodni davek ter razvila svoje socialno skrbstvo, ki so ga bili deležni predvsem ilegalni aktivisti in njihove družine. »Država v državi« je organizirala uspešno zdravstveno pomoč s tem, da je zbirala za partizane sanitetni material in skrbela za zdravljenje ranjenih partizanov. Razvila je svoj tisk in propagando. Celotno funkcioniranje »države v državi« pa je bilo mogoče, ker je organizacija Fronte razpredla svoje odbore povsod, da je kljub ilegalnosti zajela večino prebivalstva, vse sloje, moške in ženske. Višek moči »države v državi« je pomenilo dejstvo, da je slovenski narod izpolnjeval navodila Fronte in sabotiral odredbe fašističnih okupatorjev. Prav s tem je ustvaril »državo v državi«.⁴ Okupator se je moči Osvobodilne fronte v Ljubljani zavedal. »Ljubljana je organizacijski center oboroženih upornih čet, bodisi da so sestavljene iz njenega prebivalstva, bodisi da jih ljubljana oskrbuje, bodisi da so v Ljubljani njih voditelji«, je pisal komandant mesta Taddeo Orlando.⁵ »Politika mirnega podjarmljenja slovenskega ljudstva je doživela popoln polom, kar je bilo predvidevati. Komunistična in protitalijanska aktivnost, akcije upornih čet, ki so številne in dobro oborožene, so doživele silen razmah«, so pisali karabinjerji marca 1942.⁶ Na tem mestu ni naš namen podati celotno sliko sistema »države v državi«, temveč le opozoriti nanjo, ker je bila dokaz moči Osvobodilne fronte in rezultat politike Centralnega komiteja KPS ter Izvršnega odbora OF.

S formulacijo »Temeljnih točk OF« in s srečno zaključeno diskusijo o nekaterih osnovnih vprašanjih, ki so bila važna za uspeh v nadaljnjem razvoju, je bila za Osvobodilno fronto končana prva faza njenega razvoja. Kolikor je bilo dotlej nevarnosti, da bi se temeljne skupine razšle in Osvobodilno fronto razdrle, jih je po končani diskusiji bilo mnogo manj, povezava skupin v Fronti pa se je okrepila in njihova enotnost utrdila. Z utrditvijo enotnosti je poudarek na splošni liniji frontne politike postal močnejši in izrazitejši. Pisec članka »Država v državi« v »Osvobodilni fronti«⁷ je novo fazo razvoja označil za prvo obdobje *narodne revolucije*, ki se bo razvijala toliko časa, dokler ne bo s slovenske zemlje zbrisana zadnja sled tujčevega jarma in, ne bo narodna

³ Dve leti OF.

⁴ »Osvobodilna fronta« II, sredi januarja 1942, št. 2; Bregar: Ljubljana v borbi. Izd. in zal. Mestni odbor Zveze borcev, Ljubljana 1950, str. 8-15.

⁵ Ljubljana v borbi, 9.

⁶ Ljubljana v borbi, 9; poveljstvo 209. mešane sekcije karabinjerjev — 4. III. 1942. Sig. 5/Seg. 7—12.

⁷ »Osvobodilna fronta« II. 1942, št. 2.

osvoboditev prerasla v socialno osvoboditev slovenskega delovnega človeka, ki tvori jedro in večino slovenskega naroda.

V obdobju narodne revolucije je osrednja točka delovanja še vedno bil osvobodilni program in oboroženi boj kot instrument za njegovo uresničenje. V tem obdobju je Fronta ponovno naglasila pomen naslovnitve slovenskega naroda na Sovjetsko zvezo.⁸ Poleg tega je pa morala Fronta v njem posvetiti velik del svoje pozornosti reakcionarnim politikom, to je notranjim sovražnikom slovenskega naroda. V njih je gledala hlapce fašističnih zavojevalcev, ki so želeli samo eno, vzpostaviti stari red, to je staro predokupacijsko gospostvo. Po piscu članka »Država v državi« je nasprotno takim željam naloga Fronte bila »preprečiti bivšim voditeljem in vsem protiljudskim elementom, da bi še kdaj koli dobili zaledje med slovenskim narodom, ki so ga danes do kraja izgubili«.⁹

V boju proti bivšim »voditeljem«, ki je poleg oboroženega boja proti okupatorju bil najvažnejša in konstantna postavka Osvobodilne fronte in v njej vključenih skupin, zlasti ustanovnih, so se kristalizirale glavne oznake Osvobodilne fronte, njene temeljne tendence in taktične poteze. Zunanji izraz je izzvala ofenziva reakcionarnih sil in spravljanje razrednih diferenc v ospredje. Po utrditvi enotnosti je bila pa Osvobodilna fronta toliko močna, da je svojo drugačno naravo zelo ostro izrazila in poudarila. V njenem imenu je v majski številki Dela 1942 v ta namen Komunistična partija označila znake narodne revolucije. Po njih se je osvobodilna vojna slovenskega naroda začela povezavati z elementi demokratičnega revolucionarnega razvoja. Ti elementi so se pokazali v naslednjih dejstvih:

1. Boj za osvoboditev, združitev in samoodločbo slovenskega naroda ne more biti samo boj proti okupatorju. Sočasno mora biti naperjen tudi proti povratku predokupatorskega stanja, proti vzpostavitvi katerega koli imperialističnega sistema, ki bi uklenil slovenski narod. Ta cilj pa je mogoče doseči le na revolucionaren način; zato je osvobodilni program slovenskega naroda postal izrazito revolucionaren program. Smoter osvobodilnega boja po njem ni bila samo osvoboditev, združitev in samoodločba slovenskega naroda, temveč tudi priboriti demokratične svoboščine in ustvariti pogoje za socialno osvoboditev delovnega ljudstva.

2. Osvobodilnega boja proti okupatorjem niso organizirale kake upravne in vojaške sile stare Jugoslavije, ki so povzročile le, da se je država v 12 dneh žalostno sesula, temveč so morale nastopiti nove revolucionarne sile. Temeljna sila, ki je omogočila in razvila borbena enotnost slovenskega ljudstva, je bila Komunistična partija Slovenije kot sestavni del KPJ in avantgarda slovenskega proletariata. Organizacijski in politični izraz revolucionarnega slovenskega osvobodilnega gibanja je postala Osvobodilna fronta, ki je v množičnem pogledu vseljdska osvobodilna organizacija slovenskega naroda, v političnem

⁸ Delo 1942, št. 2, članek: Revolucionarni razvoj slovenskega narodnega osvobodilnega gibanja.

⁹ »Osvobodilna fronta« II, 1942, št. 2, članek: Država v državi.

pogledu pa je izpovedovala zaveznitvo med KPS in patriotskimi slovenskimi skupinami, zlasti sokoli in katoličani v Osvobodilni fronti.

3. Z osvobodilnim bojem se je spremenilo tudi družbeno vodstvo slovenskega naroda. Do razmaha OF so krmarili slovensko usodo zastopniki gospodarsko najmočnejših slojev. V osvobodilnem boju pa je kljub najhujšemu okupacijskemu nasilju prevzel vodstvo slovenski proletariat. Od njega, to je od vprašanja, ali bo to vodstvo ohranil ali ne, je zaviselo vprašanje zmage ali poraza Osvobodilne fronte oziroma vprašanje osvoboditve ali neosvoboditve slovenskega naroda. Sprememba v družbenem vodstvu je dala osvobodilnemu gibanju izrazito revolucionarno obeležje.¹⁰

Navedene točke, ki so bile zaradi silovitosti reakcionarne protipropagande in njenega ščuvanja na državljansko vojno z okupatorsko pomočjo formulirane zelo ostro, so pokazale, da je Kompartija v njih znova poudarila nazore, ki so obvladovali ustanovitelje Protiimperialistične fronte. Navedene točke so pokazale, da so v strukturi Fronte imele in ohranile ustanovne skupine s Kompartijo na čelu jasno linijo o svoji poti in nalogah, ki naj bi jih uresničile z uspešno zaključenim bojem.

Boj proti protiljudskim elementom se je razvijal na dva načina:

1. Defenzivni način boja je zavračal reakcionarne laži in obdolžitve. V veliki meri se je razvijal v neposrednem osebnem kontaktu z ljudmi, ki so zapadali vplivom reakcionarnih petokolonskih govoric, delno pa je obrekovanja in podtikanja Fronta javno demantirala v svojem tisku, Partija pa še posebej one proti Partiji. Obrekovanja in podtikanja so bila izraz strastnih političnih in ideoloških nepopustljivosti. Njihovi avtorji so videli v Partiji zaradi njene notranje trdnosti, discipliniranosti, borbenosti in požrtvovalnosti najbolj nevarno protisilo za svoje kombinacije. Obdolžitve proti Partiji po večini niso bile nove, temveč so se ponavljale iz prejšnjih časov. Velik del teh je zavrnil komunike CK KPS že v Slovenskem poročevalcu 8. novembra 1941 (št. 24), potem posebni letak CK KPS, tretjič pa majska številka »Dela« 1942 (št. 2, str. 17—19).

2. Ofenzivni način boja je pa razkrinkoval prikrita dejanja reakcionarnih elementov, njihove zveze z okupatorji in javno ali ovinkarsko nasprotovanje osvobodilnemu gibanju. Tako je Slovenski poročevalec pokazal na nepoštene namene sokolskega lista »Naprej zastava slave«,¹¹ grajal petokolonstvo,¹² zveze nekaterih voditeljev z Italijani in njihovo

¹⁰ Delo 1942, št. 2, članek: Revolucionarni razvoj...

¹¹ SP št. 4, 24. I. 1942, članek: Višek cinizma.

¹² SP št. 9, 2. III. 1942. »Izkušnje zadnjih dni so nam dokazale, da so se izdajalci slovenskega naroda oprijeli najbolj podlih sredstev z obupnim prizadevanjem, da uničijo OF. Te izkušnje so nam vsem posebno dokazale tudi to, da slovenski narod poslej ne sme poznati več nobenega usmiljenja s petokolonsko zalego.

Izvršni odbor OF naroča zaradi tega vsem... četam... odborom... da pospešijo boj s peto kolono. Razkrinkavajmo jo pri njenem delu, uničujmo njene publikacije, pokončujmo izdajalce, denunciantne in petokolonce...

Javno vprašanje. Kdo zna pojasniti, kje so dobili okupatorji imena so-

pozdravljanje po rimskem načinu,¹³ profitarsko izkoriščanje novega položaja pod okupacijo,¹⁴ zlasti pa je ostro prijemal ovaduštvo.¹⁵

Posebno vprašanje je bilo vprašanje konca vojne oziroma perspektiva konca in z njo dokončne osvoboditve. General Rupnik je na procesu n. pr. opravičeval svoje ravnanje predvsem s tem, da je računal, da bo vojna trajala še dolgo, najmanj pet do šest let.¹⁶ Takih misli vsekakor ni bil samo on, temveč nedvomno še marsikdo drugi. Vodstvo Osvobodilne fronte je v predočevanju perspektive konca bilo neprimerno bolj optimistično. V »Osvobodilni fronti« v začetku januarja 1942 je pisec »Novoletne poslanice« sicer pisal »Pred slovenskim narodom je še trda, s trnjem posuta in hudih preizkušenj polna pot. Naši narodni sovražniki so še zelo močni...«,¹⁷ toda v pomladanskih mesecih 1942 je uradno mnenje vodstva bilo drugačno. Hitlerjeve priprave za pomladansko ofenzivo na vzhodni fronti je daleč podcenjevalo. Preveč je računalo na uporniška gibanja pri zasužnjenih narodih in preveč pričakovalo od sovjetske armade. Ob takem ocenjevanju je računalo, da se je Hitlerjev konec že približal. »Fašistični razbojniki morajo in bodo doživeli svoj konec še v letošnjem letu, doživeli ga bodo povsod: na frontah v Evropi, doma in tudi na naših tleh. V letu 1942 bo slovenski narod izvojeval svojo največjo in odločilno bitko ter uresničil velike

kolov, ki so jih pred kratkim iskali? Morda vesta kaj natančnejšega o tem gg. Pestotnik in Bevc? (Članek: Poostriamo in pospešimo boj proti peti koloni!)

¹³ »Izvršena je bila.. preiskava pri nekem.. ‚jugoslovenu‘. Najdena je bila vizitka z imenom Karla Holsta, majorja nemške policije, Sturmbundsführerja SS, zastopnika Himmlerja in šefa nemške policije v Italiji..« (Boj s peto kolono. SP št. 5, 31. I. 1942.)

»V torek dne 27. t. m. ob 10. uri je šel veliki ‚jugosloven‘ dr. Pestotnik v družbi nekega fašista mimo ‚Uniona‘. Drugega fašista, ki ju je srečal, sta pozdravila ‚nacionalist‘ Pestotnik in njegov italijanski spremljevalec — po rimsko!« (Članek: Steber »jugoslovenstva« dr. Pestotnik pozdravlja po rimsko. SP št. 5, 31. I. 1942.)

»Vsi, ki so se do zdaj smatrali kot edini izvoljeni ‚voditelji‘ naroda, so pustili ljudstvo na milost in nemilost narodnim sovražnikom, sami pa so hiteli postiljat postelje v koruzniškem zakonu z okupatorji. Tako imenovani ‚preizkušeni‘ narodni voditelji se danes zatekajo pod zaščito okupatorjev, ki naj jih rešijo pred lastnim ‚dobrim‘ slovenskim ljudstvom.« (Članek: Vse za narodno enotnost. SP št. 11, 17. III. 1942.)

¹⁴ Peter Hribar, lastnik tovarne pletenin na Zaloški cesti v Ljubljani, je hotel izkoristiti mezžno gibanje v svoji tovarni za povečanje profitov tako, da bi Pokrajinska zveza dovolila delavstvu povišanje plač, njemu pa povišanje cen. Napisal je celo sam prošnjo v tem smislu na predstavnike fašističnega sindikata, toda predstavnice delavstva so tako zlorabljanje mezdne gibanja odklonile, ker niso hotele imeti zvez s predstavniki fašističnega sindikata, ki so jih imele za narodno izdajstvo. Slovenski poročevalec je Hribarjevo ravnanje obsodil kot petokolonsko in verižniško. Članek: Tovarnar Peter Hribar priganja delavstvo na narodno izdajstvo. SP št. 5, 31. I. 1942.

¹⁵ »Po dokumentarnih ugotovitvah te ovaduške epidemije, ki kljub eksemplarnim kaznim v najpodlejših primerih ne preneha, pomeni vsako popuščanje največjo nevarnost, večjo kakor je okupatorsko nasilje samo. Zato ne more biti do denunciantov nobenega usmiljenja več. Vsak denunciant mora biti brezpogojno in brez odloga uničen. Denunciantstvo in izdajstvo morata biti zatrta.« Članek: Zoper epidemijo denunciantov. SP št. 12, 24. III. 41.

¹⁶ Proces proti Rupniku, 89.

cilje, za katere so se stoletja borili najboljši duhovi slovenskega naroda« (podčrtano v orig.).¹⁸

Pespektiva bližnjega konca je ne glede na resnični optimizem mnogih ljudi v vodstvu osvobodilnega gibanja bila potrebna predvsem iz psiholoških razlogov, ker je omogočala ali vsaj olajšala zdržati silovitost okupatorskega nasilja. Vodstvo Fronte jo je pa znalo tudi izkoristiti za kar največjo mobilizacijo v partizane. Mobilizacija ljudi v partizane namreč ni samo okreplila udarne sile slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, temveč je sočasno te ljudi odtegnila okupatorski kontroli in izrabi za razne druge namene, ki bi bili naperjeni proti Osvobodilni fronti. Vodstvo Fronte se je na razmah partizanske aktivnosti intenzivno pripravljalo že preko zime z organizacijo tako zvanih šolskih taborišč, iz katerih so nato izšla jedra partizanskih odredov 1942. Spomladi 1942 je Fronta na vse mogoče načine začela agitirati za mobilizacijo v partizane.¹⁹ Dejansko je agitacija uspevala in partizanske sile so številčno silno narasle. Uspeh povečane vojaške aktivnosti je bilo prvo osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in prevzem oblasti. V razvoju Osvobodilne fronte je znova nastopila nova faza.

Videli smo že, da je Osvobodilna fronta s formulacijo »Temeljnih točk« in zaključeno diskusijo o nekaterih vprašanih kot celota veliko pridobila. Njena enotnost se je utrdila in frontna disciplina okreplila. Prva faza njenega razvoja je bila končana, začela se je druga. V njej razne skupine niso organizacijsko prenehale funkcionirati; temeljne črte njihovih organizmov so še vedno ostale, čeprav se je Fronta kot celota okreplila. Zlasti osnovne skupine so ohranile svoje funkcije. Njihova sestavnost se je v novi fazi izražala tako, da so skupine ob določenih trenutkih v okviru celote dajale svoje izjave, da bi na tak način v smislu in po namenih celote vplivale vsaka na svoje ljudi.

Prvi primer takega skupinskega nastopa v okviru celote je nastopil po velikih okupatorskih blokadah in racijah v Ljubljani februarja in marca 1942. Fronta kot celota in skupine so pozivale pristaše osvobodilnega gibanja k vztrajnosti dela in vzdržanju okupatorskega nasilja. »Tovariši! Samo naprej... gre naša pot. Nobeno nasilje je ne sme pretrgati... Zajamčite nepretrgano delovanje in razvoj naše divne Osvobodilne fronte... Zaostrite oboroženo akcijo proti tujim nasilnikom« (IOOF). »Naloga vsakega sokola in sokolice je, da z vso odločnostjo in pogumom prevzema in izvršuje naloge OF, da utrjuje narodno disciplino in enotnost...« (Sokol v OF). »V teh dneh... morajo člani naše Partije še više dvigniti svojo preizkušnjo in priznано borbenost, aktivnost in skrb za zmago...« (CK KP). »Val novega fašističnega nasilja je butnil ob zgradbo OF, kakor jo sestavljamo in gradimo z borbenimi slovenskimi skupinami. Zgradba OF je premočna, da bi jo mogla omajati kakršna koli nakana fašističnih okupatorjev. Nasprotno, slovensko ljudstvo gre

¹⁷ »Osvobodilna fronta« II. 1942, št. 1.

¹⁸ Delo 1942, št. 2, Prvomajski proglas CK KPS.

¹⁹ SP št. 20, 19. V. 1942.

skozi nov fašistični teror z globoko neomajno vero v popolno narodno vstajenje...« (kršč. sk. v OF).²⁰

Drugi primer takega nastopa je bil sredi aprila 1942. Povezan je bil s kampanjo proti neprožnemu reševanju borbenih nalog, proti birokratskemu načinu njihovega reševanja, proti oportunistom in malodušnežem.²¹

Tretji primer je nastopil ob nastanku osvobojenega ozemlja na Dolenjskem, ko so skupine agitirale za mobilizacijo kar največ Slovencev v partizane, češ da se bližajo odločilni trenutki za osvobodilno akcijo.²²

Glavni namen takih skupinskih nastopov je bil pokazati harmonično sodelovanje ljudi različnih svetovnih nazorov oziroma še točneje pokazati, da morejo v boju za osvoboditev slovenskega naroda in boljše življenje delovnega človeka sodelovati ljudje katoliškega in marksističnega svetovnega nazora. Poudarek na takem sodelovanju je bil potreben zlasti od takrat dalje, ko je del katoliških reakcionarnih politikov izrabljajal ideološke razlike za razvnanje boja proti Osvobodilni fronti. Zunanji izraz takega sodelovanja je bil že list »Osvobodilna fronta« ob koncu 1941 in začetku 1942. List je že s samim izhajanjem in načinom obdelave takratnih problemov izražal harmonijo sodelovanja ljudi različnih svetovnih nazorov. Še močneje jo je pa izražal Slovenski poročevalec v prvi polovici 1942. Bilo je potrebno. Podtikanje »brezbožnih ciljev« Osvobodilni fronti in Komunistični partiji še posebej je postalo ostro in strupeno. Vodstvo osvobodilnega gibanja je proti nasprotni propagandi naglasilo svobodo svetovnonazorskega prepričanja, v okviru Fronte pa pri uresničevanju frontnih ciljev harmonično sodelovanje ljudi vseh treh glavnih svetovnih nazorov. Kar se tiče katoličanov, je zanje v tem smislu sredi februarja 1942 objavila Fronta še posebno izjavo:

»Osvobodilna fronta slovenskega naroda se pravno in moralno obvezuje, da bo vedno in povsod spoštovala verska čustva katoličanov in dosledno dopuščala svobodno izpovedovanje krščanskega prepričanja ter praktično izvrševanje verskih in cerkvenih dolžnosti. Zato pa želimo, da se v skladu s potrebami našega narodnega življenja katoliška cerkev na Slovenskem nasloni na svoje lastne sile ter svobodno in popolnoma zaživi iz njih. Kristjani in nekristjani v OF so prepričani, da bo na ta način najbolje zavarovana svoboda verskega in cerkvenega življenja, kakor svoboda izpovedovanja svetovnih nazorov sploh.«²³

Nekaj tednov kasneje je Centralni komite KPS v prvomajski številki »Dela« 1942 objavil še v svojem imenu posebno izjavo o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja:

»Kakor vse temeljne skupine v OF tako je tudi Komunistična partija Slovenije v sporazumu Osvobodilne fronte slovenskega naroda zajamčila Slovincem v splošnem, slovenskim katoličanom pa še posebej

²⁰ SP št. 10, 9. III. 1942.

²¹ SP št. 16, 21. IV. 1942.

²² SP št. 20, 19. V. 1942.

²³ SP št. 7, 14. II. 1942.

svobodo svetovnega nazora in verskega udejstvovanja za sedanjost in bodočnost.

Čeprav je tako stališče že v programu Komunistične partije Jugoslavije in vseh kompartij, kar klevetniki najbrže dobro vedo, ponavlja CK KPS to svojê jamstvo, izraženo v sporazumu Osvobodilne fronte slovenskega naroda tem potom še kot posebno izjavo Partije o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja.²⁴

Kljub slovesnim izjavam in zagotvilom za svobodno izpovedovanje katoliškega svetovnega nazora se »verske« ostrine klerikalnega fanatizma niso ublažile, teza, da Osvobodilna fronta ogroža vero, ni popustila. Vendar enotnost Fronte ni popustila. Ne glede na težave, ki so nastale zaradi razplamtevanja verske občutljivosti, je enotnost Fronte vzdržala vse kritične točke. Praktično sodelovanje ljudi različnih svetovnih nazorov je naposled premagalo slovensko tradicionalno razcepljenost po svetovnih nazorih.

Ko se je enotnost Osvobodilne fronte ob koncu 1941 utrdila in Fronta kot celota okreplila, se struktura skupin pri tem ni v ničemer spremenila. Funkcionirale so še naprej, vendar se je medsebojni kontakt zaradi odločnejših in složnejših nastopov proti nasprotnikom Osvobodilne fronte okrepil. Zaradi močnejšega poudarka na sodelovanju ljudi iz vseh glavnih svetovnih nazorov so večji pomen dobile predvsem ustanovne skupine, ki so razen skupine naprednih kulturnih delavcev v okviru celotne Fronte bile nekaka simbolična sinteza vseh treh glavnih svetovnih nazorov. Ostale skupine zato niso prenehale funkcionirati, vendar so začele izgubljati svoj skupinsko aktualni pomen, ker so delno bile maloštevilne, delno so se zaradi večjega poudarka na svetovnem nazoru njihovi člani vraščali v eno od osnovnih skupin, delno so pa postajali samo frontovci brez kakršnih koli drugih opredelitev.

Glavni motor osvobodilnega boja je bila *Komunistična partija Slovenije*. Ona je bila tista, ki je ideje in iniciative prva sprovajala v življenje. Njeni člani so bili v prvih vrstah političnega boja in oboroženih operacij proti okupatorju. Partija jih je nenehoma pozivala k aktivnosti, požrtvovalnosti in vztrajnosti na vseh področjih narodno-osvobodilnega dela. Svojim članom je odkrito predočila, da je od njih odvisno, ali bo Partija dovolj notranje močna, dovolj trdna in dovolj disciplinirana, da bo izvedla svojo misijo v osvobodilnem boju. Predočila jim je, da je usoda slovenskega naroda v končni instanci bila odvisna od njihove udarnosti. Partiji so naročila razumeli. V junaškem boju so dajali največje in najdragocenejše žrtve. Do maja 1942 je n. pr. Centralni komite izgubil dve tretjini svojih članov, bodisi da so padli ali bili zaprti.²⁵

V boju reakcije proti Osvobodilni fronti je bil najhujši udarec naperjen ravno proti Partiji. Ta je morala vzdržati glavno silo sovražnega besa oziroma ofenzive. V razkrivanju sovražnih metod in krink Partija predvsem ni mogla poznati nobenega miru in počitka. Obdelovala jih je z vso globino svoje analize. Imela je vedno glavni delež v razkrinkavanju

²⁴ Delo 1942, št. 2.

²⁵ Delo 1942, št. 2, članek: Notranje partijske naloge.

reakcionarnih namenov in del. Kljub ostremu zavračanju reakcionarnih napadov pa vendar ni spravljala v ospredje kakih socialnih programov. Osvobodilni boj je opredelila kot narodno revolucijo, ki je pokazala znake demokratične revolucije, toda za ustvaritev boljših razmer delovnega človeka je zagovarjala samo nastanek potrebnih pogojev, ki se bo na njih osnovi pozneje izvedla socialna osvoboditev delovnega ljudstva. Naravno da je proletariat kot njegova avantgarda opozarjala, da si mora zagotoviti to pot le z uspehom v osvobodilnem boju.²⁶ Zato se je borila za njegovo enotnost in za njegovo angažiranje v osvobodilnem boju. V tej akciji je tudi uspela. »Na čelu slovenskega naroda se nahaja danes proletariat,« je pisal članek »Za enotnost proletariata!« »Proletariat mora s svojo brezobzirno borbo proti okupatorjem in petokoloncem vsake vrste svojo vlogo ohraniti. Le tako bo slovenski narod dosegel dokončno in trajno nacionalno, slovensko delovno ljudstvo pa socialno osvoboditev.«²⁷ Hudo je bila Partija prizadeta pri očitkih, ki so Partiji odrekli ljubezen do domovine in slovenskega naroda ter ji pripisovali izdajstvo in prodajanje slovenske zemlje Nemcem ali Italijanom. Prav kar se tiče slovenskih narodnih meja, je Partija odgovorila na očitke v majski številki »Dela« 1942 s posebno izjavo o slovenskih mejah:

»Glede na klevete, ki jih trosijo sovražniki Partije, Osvobodilne fronte in popolne osvoboditve slovenskega naroda, izjavlja Centralni odbor KPS:

1. V osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperia-listični dobi nasilno potujen.

2. Vprašanje pravičnih bodočih slovenskih mej ni vprašanje kavarniške in zakotniške politične licitacije, temveč je vprašanje današnje oborožene borbe slovenskega naroda in *dejanske okrepitve* slovenskega partizanstva, ki predstavlja z Narodno zaščito slovensko narodno vojsko.«²⁸

Izjava je bila v skladu z leninističnim gledanjem na nacionalno vprašanje. Pokazala je Partijo kot borca za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda, zraven je pa brez posebnih besed obsodila razne imperialistične koncepte na račun sosednjih narodov, ki so jih po svojih listih širili ljubljanski reakcionarni politiki.

V boju proti silovitosti klerikalne ofenzive zoper Osvobodilno fronto je »krščanska skupina v OF« po utrditvi enotnosti razvila poleg Komunistične partije najobsežnejše publicistično in praktično delo. Branila je sodelovanje katoličanov v osvobodilnem boju. Branila ga je vztrajno in s prepričanjem. Zaradi ideološke zagrizenosti in velike finančne moči klerikalnih zagovornikov je to delo bilo težko. Samo materialni razlogi za to niso zadostovali. Celotna akcija proti »beli gardi« je morala imeti in je dejansko tudi imela na sebi pridih moralističnega razglabljanja.

Zaradi klerikalnega obrekovanja Osvobodilne fronte, češ da zasleduje »brezbožne cilje«, da je torej nevarna veri in krščanski kulturi,

²⁶ Delo 1942, št. 1 in 2.

²⁷ Delo 1942, št. 1.

²⁸ Delo 1942, št. 2.

je »krščanska skupina v OF« morala pojasniti razloge za sodelovanje v Fronti. Naloga se je lotila najprej v prvi številki »Osvobodilne fronte« (1941), nato pa v »Novoletni poslanici katoličanov v Osvobodilni fronti« (1942). Postavila se je na stališče, da sta narod in vera sicer dve stvari in različne narave, toda med njima ne more priti do načelnega nasprotja. Delo za narodno osvoboditev namreč ne nasprotuje krščanstvu, ampak ga naravnost zaukazuje.²⁹

Drugo vprašanje, ki ga je skupina morala pojasniti, je bilo sodelovanje s komunisti, ki ga je ozkosrčni klerikalizem proglasil za herezijo. Skupina je opozorila na napako, da mnogi kristjani vidijo v komunizmu samo materialistično filozofijo, ne vidijo pa zgodovinske pogojenosti njegovih družbenih sil. To napako izrabljajo reakcionarni politiki in kristjanom vsiljujejo svoje družbene in politične koncepte. Kristjani pa morajo v komunizmu razlikovati med materialistično filozofijo in med socialnim mesianizmom. Upoštevajoč to razliko so dolžni podpirati pravične in napredne človeške težnje v zgodovinskem razvoju.³⁰ Poleg tega se morajo kristjani v času germanskega nasilja nad slovanstvom zavedati, da je boj proti komunizmu izrazita hitlerjevsko-fašistična gonja, ki naj služi kot sredstvo, s katerim bi Nemci in Lahi laže obvladali slovanske narode.³¹

Tretje vprašanje je odnos do kapitalističnega krivičnega reda. Skupina je izrekla prepričanje, da so mu štete ure, da bo vojna z njim obračunala na celi črti in da tega obračuna ne bo mogla preprečiti nobena sila.³²

Četrto vprašanje je bilo razmerje do fašizma. Med njim in slovenstvom ni mogoče nikako znosno razmerje. Fašizem pomeni socialno politični in duhovni imperializem, ki po svoji naravi želi uničiti slovenski narod. Za Slovence je mogoče le dvoje: ali se pustiti uničiti od fašizma ali pa se z njim boriti na življenje in smrt. Slovenec se je kot Slovenec dolžan upreti fašizmu kot političnemu zlu. Fašizmu pa se je dolžan upreti tudi kot kristjan, ker fašizem ne pomeni samo fizične, temveč tudi duhovno smrt. »Kdor rešuje narod, rešuje njegovo krščanstvo,« je pisal Slovenski poročevalec v članku »Slovenski katoličani in nov val fašističnega nasilja«, »kdor pa nasprotno rešuje le krščanstvo brez skrbi za narod — tisti brezpogojno uničuje narod, to se pravi plodna tla, iz katerih raste sleherno zdravo duhovno in versko življenje.«³³ Slovenski kristjani se morajo zato bojevati proti fašizmu, ker fašizem enako ogroža slovenstvo kakor krščanstvo.

Peto vprašanje je bilo slovensko krščanstvo oziroma katoliška cerkev na Slovenskem. »Krščanska skupina v OF« je zaradi prepotence slovenskega klerikalizma in njegovega hlapčevskega vdajanja italijanskemu

²⁹ Novoletna poslanica katoličanov v OF 1942. Brošuro so izdali katoličani v Osvobodilni fronti za novo leto 1942. Brošura je izšla v ciklostirani obliki, toda brez posebnih navedb datuma, založbe in avtorja (AMNO).

³⁰ *ibid.*

³¹ *ibid.*

³² *ibid.*

³³ SP. št. 10, 9. III. 1942.

okupatorju prišla do prepričanja, da v spopadu takratnih sil ni nastopil samo trenutek za osvoboditev naroda izpod okupatorske tiranije, temveč tudi čas za osvoboditev Cerkve iz objema reakcionarnih sil.³⁴ Z narodnim osvobojenjem naj bi nastopil tudi najprimernejši čas za ločitev krščanstva od vladajočih političnih in socialnih spon, da bi končno zaživelo samo iz sebe in se izkazalo kot duhovna sila, ki ni povezana z nobenimi političnimi interesi.³⁵

Kočljivo vprašanje je bilo izločevanje narodnih izdajalcev, kjer so se korenine napačne klerikalne vzgoje večkrat zelo nevarno pokazale. Zaradi enostranske in strastne gonje s strani klerikalnih vrhov proti justifikacijam narodnih izdajalcev so mnogi ljudje omahovali in dvomili v moralno opravičenost takih dejanj. V članku »Kristjan proti izdajalcem« je pisec pojasnil, da se čiščenje ovaduhov in izdajalcev vrši »predvsem zato, ker je dolžnost slehernega duhovno zdravo usmerjenega človeka, da rabi silo povsod tam, kjer gre za reševanje človečnosti, ki se v tem življenju mora sama rešiti.«³⁶

Poleg publicističnega dela je krščanska skupina razvijala močno kampanjo v smislu svojih nalog tudi ustno po svojem organizacijskem omrežju. Kakor publicistična kampanja je bila tudi ta zelo intenzivna in pomagala utrjevati Osvobodilno fronto kot celoto, zraven je pa uspela tudi katoliške množice priključiti Osvobodilni fronti.

Sokolska skupina v Osvobodilni fronti je v publicistični delavnosti bila skromnejša. Razen brošure »Sokol v borbi za svobodo«, ki je bila napisana proti koncu 1941 in natisnjena v aprilu 1942, ni skupina v tej dobi samostojno ničesar izdala. Kot skupina je nastopala le v Slovenskem poročevalcu. V njem se je pa tudi borila proti onim ljudem, ki so se v liberalnem taboru postavili na stran okupatorja oziroma ob njegovi strani proti osvobodilnemu gibanju. Te ljudi so kratko označevali za »jugoslovence« in pri tem mislili na kazinotske denarne magnate, ki so v stari Jugoslaviji odrekli Slovincem narodno individualnost, v državi pa podpirali centralistični velesrbski sistem. Aprila 1941 so ti ljudje bili sokrivi zloma, kapitulantstva in hlapčevskih poklonitev Italijanom. Ko se je začelo razvijati partizanstvo, so se postavili proti njemu in začeli znova razlagati »jugoslovenske« misli v obliki mihailovičevstva. Sokolska skupina je razkrinkavala njihove liste, ki so jih medtem začeli izdajati,³⁷ zlasti pa njihovo »jugoslovenstvo«, ki je hotelo narodno revolucionarnost speljati na slepe tire.³⁸

Publicistično delo sokolske skupine ni bilo močno. Intenzivnejše pa je bilo interno delo po liniji njenega organizacijskega omrežja. Uspelo

³⁴ SP 15, 13. IV. 1942.

³⁵ Novoletna poslanica katoličanov v OF 1942.

³⁶ SP št. 11, 17. V. 1942.

³⁷ SP št. 4, 24. I. 1942, članek: Višek cinizma.

³⁸ SP št. 8, 12. II. 1942. Po mnenju sokolske skupine je bilo mogoče vsakega »jugoslovena« preizkusiti s tremi vprašanji: 1. ali priznava, da je slovenski narod res narod, 2. ali priznava slovenskemu narodu pravico do samoodločbe in 3. ali obsoja brez izjeme vse stare grešnike iz vodstva JNS in kazinotske okolice. SP št. 5, 31. I. 1942.

je odtegniti »jugoslovenom« množično bazo in jo usmeriti v Osvobodilno fronto. Kazinoti so zaradi tega postali štab brez vojske.

Skupina *naprednih kulturnih delavcev*, ki je bila sicer ustanovna skupina Osvobodilne fronte, kot celota v političnem smislu formalno ni bila organizirana. Medsebojna povezava je slonela na osebni stiku. Njen obstoj v Osvobodilni fronti je izražal povezavo osvobodilnega gibanja z vsem, kar je bilo pozitivnega in naprednega ustvarjeno v preteklosti slovenske kulture. Problematiko slovenskega položaja s stališča kulturnih delavcev so v prvem letu Osvobodilne fronte obravnavali na dveh plenumih. Prvi je bil septembra 1941 v prostorih Slovenske Maticе v Ljubljani, drugi pa v prostorih univ. prof. dr. Šturma na Vrtači pozimi 1942. Rezultat drugega plenuma je bila resolucija, ki jo je objavil Slovenski poročevalec 6. aprila 1942. V njej so kulturni delavci izrazili svoje soglasje z načeli Osvobodilne fronte in obsodili vsako drobljenje narodovih sil in ustvarjanje posebnih skupin izven Osvobodilne fronte. Izrekli so se proti sodelovanju z okupatorji tudi na kulturnem polju in propagirali kulturni molk. »Načelo, da se z okupatorji ne sodeluje, velja tudi na kulturnem polju. Zato pozivamo slovenske pesnike in pisatelje, upodabljajoče umetnike in glasbenike, časnikarje, publiciste in znanstvenike, naj ne sodelujejo pri kulturnih prireditvah okupatorjev, naj ne bodo sotrudniki pri njihovih časopisih in revijah, naj ne poročajo o njihovih prireditvah in tudi ne o njihovem tisku, knjigah itd.«³⁹

Poleg ustanovnih skupin so v Osvobodilni fronti, kakor že vemo, delovale še nekatere druge skupine. Te že pred utrditvijo enotnosti v Fronti niso razvijale svojega publicističnega dela in ga tudi pozneje niso. Pri poudarku svetovnonazorskih diferenc so svojo nalogo izpolnile ustanovne skupine. Pri drugih so pa njeni člani itak pripadali enemu ali drugemu svetovnemu nazoru in za posebno izrekanje sodb v tem smislu ni bilo potrebe. Kljub temu pa skupine zaradi tega niso še odmrle. Po internih povezavah so delale za namene Fronte in se izkazale zlasti v agitaciji za mobilizacijo v partizane.

V enem letu razvoja Osvobodilne fronte se je položaj pri Slovencih zelo spremenil. Po aprilskem zlomu 1941 so slovensko zemljo zasedle nemške in italijanske čete. Začelo se je novo zasužnjevanje in raznarodovanje Slovencev, najhujša in najodločilnejša preizkušnja v zgodovini. Vse, kar je slovenski narod dotlej ustvaril, se je zdelo porušeno. Zavladala je praznота in z njo obup. Po enem letu razvoja se je položaj bistveno spremenil. Zrasla je mogočna stavba Osvobodilne fronte, razvil se je oboroženi boj z okupatorjem. Ta je sicer še gospodaril na slovenski zemlji, toda slovenski narod se je medtem spremenil. Kljub pritisku, celo njegovemu naraščanju, je postal odpornejši in samozavestnejši. Praznота se je napolnila z novo vsebino, v slovenskem narodu je zaživela nova volja, po življenju.

Za obletnico okupacije je Slovenski poročevalec zapisal:

»Ta obletnica nam je predvsem potrdilo in bodrilo, kajti v enem letu smo izvršili delo, ki ga veliki narodi niti v desetletjih niso zmogli.

³⁹ SP št. 14, 6. IV. 1942.

Pregnali smo iz sebe strah, uničili v sebi lažne privide, spoznali svoje naloge ter prebudili v sebi življenjske sile in borbo po svobodi. Letošnja pomlad prebuja Slovence k velikemu novemu življenju in letošnji veliko-nočni zvonovi naznanjajo vstajenje vsega slovenskega naroda.⁴⁰

Les courants politiques dans le Front de libération da peuple slovène dans la première année de son existence

(Résumé)

Dans la guerre d'avril de 1941, la Yougoslavie n'eut pas la force de résister à l'agression naziste. Après douze jours, son armée capitula. La débâcle ne fut pas uniquement la conséquence de la supériorité des forces militaires de l'ennemi, mais il y eut des causes intérieures aussi. Outre les causes de date plus ancienne, dont le problème agraire irrésolu, la pseudodémocratie dans la vie politique, l'exploitation capitaliste, le problème national irrésolu et la négation violente de l'individualité nationale des différents peuples de la Yougoslavie, le centralisme et l'unitarisme, il y en avait de date plus récente: dans la politique extérieure, la Yougoslavie, appuyée auparavant au bloc fasciste, se trouvait complètement isolée, tandis que, dans la politique intérieure, il y avait une forte influence de la cinquième colonne. Une des raisons principales cependant fut le manque de la volonté de résistance contre l'invasion ennemie. Une résistance fut d'ailleurs impossible à cause du manque d'unité morale dans l'armée yougoslave de ce temps-là. La bourgeoisie yougoslave n'eut pas d'autre issue que la capitulation. Elle ne renonça pas seulement à une défense de front, mais aussi à une guérilla. Elle préféra de chercher son appui auprès de l'occupant.

I. Lors de la chute de la Yougoslavie, le front bourgeois yougoslave se désagrégea dans des parties régionales qui, ensuite, manoeuvraient chacune selon sa propre manière. En Slovénie, les partis politiques bourgeois renoncèrent à la défense et prirent le parti de la passivité déjà avant l'attaque officielle allemande. Le parti le plus fort, le Parti slovène populaire (clérical), envoya une partie de ses représentants à l'ouest afin qu'ils y manoeuvrassent pour la sauvegarde de leurs positions perdues, et en garda l'autre dans la patrie afin qu'elle y manoeuvrât avec l'occupant. La défense de la Slovénie fut aussi impossible à cause de la trahison évidente dans les rangs militaires (le général Rupnik). En ces jours-là, l'organe de la capitulation fut le Conseil national organisé à Ljubljana par les partis bourgeois slovènes et dont la tâche consistait dans la sauvegarde des positions de la bourgeoisie ainsi que dans l'accomplissement d'une capitulation calme. Au début, le 11 et 12 avril, le Conseil national avait l'intention de se soumettre aux Allemands, sous condition d'une certaine autonomie. N'y ayant pas réussi, il essaya de trouver appui auprès des Italiens qui avaient occupé la ville de Ljubljana et la partie méridionale de la Slovénie. Les Italiens en profitèrent pour mener à fin l'occupation calme du pays. Celle-ci accomplie, ils poussèrent le Conseil national de côté tout en incluant ses membres dans la »consulta« de la soi-disant Province de Ljubljana, fondée le 3 mai 1941 lors de l'annexion de cette partie de la Slovénie à l'Italie; par quoi ils espéraient de conquérir l'appui auprès de la population.

L'occupation de la Yougoslavie accomplie, les Allemands, les Italiens et les Hongrois partageront la Slovénie en trois parties.

II. Les nouvelles frontières n'étaient pas encore exactement déterminées lorsqu'à Ljubljana eut lieu une réunion de patriotes slovènes qui, le 27 avril 1941, posèrent les bases d'une organisation révolutionnaire qui, dans sa phase préparatoire, portait le nom de Front contre-impérialiste. Elle devint le point de départ d'une évolution nouvelle et combattive du peuple slovène. Le but

⁴⁰ SP št. 14, 6. IV. 1942.

de la nouvelle organisation fut: la libération et l'union du peuple slovène tout entier; la concorde et l'unité de tous les peuples yougoslaves; la lutte contre tout impérialisme où qu'il soit; dans la patrie, en particulier, la lutte contre la bourgeoisie capitaliste; enfin, dans la proportion mondiale, la fraternité et la paix parmi les peuples. Ce fut le Parti Communiste qui en donna l'initiative et qui, dans la nouvelle organisation, fut la force motrice. Outre celui-ci, il y avait encore trois groupes: l'organisation démocratique de gymnastique »Sokol«, les socialistes-chrétiens et le groupe des intellectuels progressistes. Plus tard, ces groupes furent nommés groupes fondateurs de l'organisation révolutionnaire de libération. Dans le programme national général, ces groupes étaient homogènes; du point de vue d'organisation, ils représentaient une coalition; du point de vue idéologique, ils plaidaient la liberté des idées et représentaient trois idéologies: les idéologies marxiste, libérale et catholique. Dans le programme social, il prirent pour base le prolétariat slovène. Leur but était la lutte contre tout impérialisme et leur instrument une organisation clandestine. Dans le domaine, l'apport du Parti Communiste fut le plus considérable. Ce fut lui qui conçut le plan de combat pour la nouvelle organisation, basé sur les intérêts du prolétariat et sur l'appui à l'Union Soviétique, »foi et espérance« de la nouvelle organisation.

Après la réunion de fondation du Front contre-impérialiste, les groupes consacrèrent leur travail au renforcement politique de la nouvelle organisation. Le Parti Communiste cependant assumait, en particulier, la tâche des préparatifs immédiats pour la révolte armée.

III. L'attaque de l'Allemagne contre l'Union Soviétique le 22 juin 1941 représente un moment nouveau dans l'histoire de la lutte pour la libération. Depuis ce jour-là, les divisions de Hitler étaient liées au front oriental et la révolte contre l'occupant dans la patrie eut une possibilité concrète de réussite. Le Parti Communiste proclama la lutte armée comme devise d'action. Le Front contre-impérialiste changea en Front de libération. L'Etat-major des troupes de partisans fut fondé et devint l'organe de direction immédiate de la révolte armée. L'initiative principale venait du Comité central du Parti Communiste de Slovénie. L'Etat-major fut formé, avant tout, du Comité militaire près du Comité central; ensuite, il fut complété par des membres qui n'étaient pas membres du Parti Communiste. La lutte armée ne tarda pas à éclater. Au début, son caractère fut plutôt extensif. Plus tard, elle devenait de plus en plus intense et embrassait bientôt tout le territoire slovène sans égard aux frontières de Provinces ou d'Etats tracées par les occupants.

Après le 22 juin, la base pour le rassemblement du peuple fut, dans le cadre du Front de libération, élargie. Dans le programme, la direction mit l'accent uniquement sur la libération nationale et l'unification de tous les Slovènes en y omettant tout ce qui exprimerait les tendances sociales du mouvement de libération en train d'évoluer. Avec la création de la plus grande ampleur possible, elle désirait attirer et inclure dans l'organisation révolutionnaire toutes les classes du peuple slovène. Elle invita des groupes et des partis les plus divers à la collaboration. Elle s'assura contre tout abus de la révolte de la part des spéculateurs politiques en posant, sur l'initiative du Parti Communiste, dans les délibérations avec chaque nouveau groupe, la condition de consentement à une action armée immédiate. Etre prêt au sacrifice voulait dire être en patriote sincère. Les forces politiques en Slovénie furent, au cours des mois qui suivirent, groupées selon leur attitude envers la question de la lutte armée. Les directions des anciens partis bourgeois restèrent, dans la plupart, de côté, tandis que nombre de groupes et organisations politiques et culturels mineurs ainsi que quelques cercles et personnalités remarquables hors de tout parti politique adhérèrent au Front de libération dès 1941. Le nombre de tous ces groupes était de 18. Ce fut le Parti Communiste qui avait le plus grand mérite dans le rassemblement des éléments nationaux positifs sans distinction de classe, d'idéologie ou de race et dont l'orientation sociale était, dans la plupart, progressiste, ou, au moins, ne contrariait pas directement la progressivité sociale. Grâce au Parti Communiste, la lutte

pour la libération en Slovénie, où la situation était, au début, extrêmement difficile et peut-être la plus difficile de toute la Yougoslavie, fut la mieux préparée et son appui auprès des masses du peuple le plus solide. Chacun des groupes amena son cadre de gens dans le Front de libération (OF). Ils propageaient le mouvement de libération qui embrassait des cercles toujours croissants du peuple slovène. Le mouvement prit de telles dimensions que, souvent, l'organisation formelle restait en arrière du flux incessant d'adhérents. Le peuple abandonnait les vieux dirigeants de partis et souvent adhérait au mouvement de libération sans faire partie d'un des groupes qui le constituaient. Le mouvement envahit d'abord la ville de Ljubljana, puis la Province de Ljubljana et ensuite, les autres régions slovènes: la Haute-Carniole et la Styrie («annexées» par l'Allemagne), le Littoral (appartenant à l'Italie depuis 1920) et la Carinthie (appartenant à l'Autriche depuis 1920). Parallèlement avec le renforcement du mouvement, la thèse que le Front de libération était le seul représentant du peuple slovène, gagnait en valeur. Selon cette thèse, ceux qui avaient choisi de rester hors du mouvement, furent proclamés des «branches sèches», et ceux qui s'y opposèrent, furent rigoureusement condamnés.

Le caractère de masse du mouvement de libération créa une base favorable à la création d'une armée de partisans slovène. Bien que l'évolution de celle-ci comme instrument de la politique de libération eût été, à ses débuts, un peu plus lente que depuis le printemps 1942, elle jouissait, dès le commencement, d'un appui le plus considérable et d'un arrière-front du peuple dont la liberté, la vie, l'honneur et la sécurité étaient menacés. Dans la première année de son existence déjà, l'activité des partisans montra les premiers résultats positifs. Ils inculquèrent aux occupants le sentiment d'une incertitude permanente sur le territoire slovène et, ce qui est plus important, forcèrent les Allemands de cesser, dans la Haute-Carniole, leur pratique de déportations de Slovènes qui fuyaient en masse dans les forêts. Le mouvement partisan exerçait aussi une profonde influence sur le caractère et l'esprit des Slovènes. Il leur forgea une conscience hautement politique et un caractère actif et combattif.

La puissance du mouvement de libération fut telle que la direction du Front de libération put se permettre d'éprouver son influence sur les masses slovènes d'une manière particulière. Dans l'espace du temps qui va du 29 octobre 1941 au 7 février 1942, elle donna quatre fois l'ordre aux habitants de manifester leur sympathie pour le Front de libération en ne sortant, le jour fixé, entre 7 et 8 heures du soir, de leurs maisons. Aucun Slovène ne devrait se montrer, dans ce temps-là, ni dans la rue, ni dans un local public. L'heure passée, il fut recommandé aux gens de sortir de nouveau. Les manifestations dont la réalisation ne fut pas difficile dans les villes, surtout à Ljubljana, eurent un grand succès. L'occupant italien fut surpris de cette réussite. Dans ces démonstrations, il vit un véritable plébiscite pour le Front de libération.

IV. Rapports entre les groupes. Les rapports entre les groupes collaborant dans le Front de libération, représentaient un problème très important. Dans le Front, il n'y avait pas seulement collaboration d'éléments progressistes, mais aussi bien celle des classes moyennes et des éléments plus riches auxquels le patriotisme n'était pas une phrase. Par conséquent, la réussite ou la faillite du mouvement de libération dépendaient directement de la solution juste des rapports entre les groupes. Le programme d'action était d'ailleurs unique, mais quant à la forme d'organisation, les groupes formaient une coalition. Le caractère de coalition s'exprimait dans la structure de la représentation du Front de libération. Des représentants des groupes qui constituaient le Front de libération, formaient l'Assemblée plénière. Le comité exécutif était composé de représentants des groupes dits fondateurs qui avaient collaboré à la création du Front contre-impérialiste. L'importance et le rôle du Parti Communiste dans le mouvement de libération trouva son expression dans le fait que le secrétaire du Comité exécutif du Front de libération fut membre du Comité central du Parti Communiste.

Le Parti Communiste était la force motrice du mouvement de libération. Il était le plus actif, le plus disposé aux sacrifices quant à l'initiative, à la propagande, à l'organisation et à l'activité révolutionnaire. Il ne mettait pas la transformation sociale au premier plan, mais ne perdait jamais de vue cette perspective lointaine. Il travaillait toujours dans le but d'attirer la classe ouvrière tout entière dans le mouvement de libération afin qu'elle devint la classe dirigeante du peuple slovène dans la lutte pour sa libération et son unification. Dans cette participation de la classe ouvrière, le Parti vit la garantie de sa libération sociale dont la voie lui serait ouverte après la chute de l'impérialisme étranger. Dans le Front, le Parti Communiste représentait le groupe le plus compact, le plus homogène, le mieux organisé et le plus discipliné. Toutes ces qualités apportaient une aide précieuse au mouvement de libération. Dans la deuxième guerre mondiale, le Front réussit, grâce à ces qualités et à l'appui des larges masses du peuple slovène, à le conduire, en Slovénie, jusqu'à la victoire.

Les groupes qui constituaient le Front de libération s'occupaient, dans une large mesure, des problèmes touchant, dans la politique de libération, la collaboration des larges masses de peuple. Les deux groupes les plus anciens étaient le «Sokol», organisation de gymnastique, et le groupe des socialistes-chrétiens. Tous les deux étaient liés à l'organisation du Front tout en ayant leurs propres organisations dont la tâche était de gagner, par leurs propres réseaux, des adhérents pour le Front de libération. Aucun des deux groupes, cependant, ne se considérait pas comme politique dans l'acception ordinaire du mot. Les membres du «Sokol» amenaient dans le Front surtout les gens qui avaient appartenu aux rangs de la bourgeoisie libérale; les socialistes-chrétiens, de leur côté, cherchaient à attirer, outre les groupes d'ouvriers catholiques, les masses catholiques slovènes. Leur but était de libérer celles-ci des liens cléricaux et de leur faire accepter les idées sociales révolutionnaires. Les deux groupes, surtout celui des socialistes-chrétiens, s'occupaient aussi de leurs publications relatives à leurs devoirs et leurs problèmes spéciaux. Les autres groupes avaient également leurs propres organisations dont ils se servaient pour la propagande du Front. Une exception à part, ces groupes n'avaient pas de presse spéciale.

Le développement politique des groupes dans la première année de l'existence du Front de libération n'était pas exempt de divers conflits. A l'égard de l'évolution ultérieure, les conflits les plus importants furent ceux qui naquirent entre la direction du Front de libération et les groupes qui, en 1941, avaient entretenu ou avaient même continué à entretenir certains rapports avec le Front, mais qui, au cours de la première année déjà, s'en étaient éloignés. Cet éloignement avait des causes diverses dont la principale fut l'attitude négative de certains de ces groupes envers la devise d'action relative à la lutte armée. Ces groupes étaient p. ex. le «Centre catholique» (c'est-à-dire les catholiques qui refusaient la politique collaborationniste de la direction du Parti cléricale officiel, mais qui ne voulaient pas adhérer au Front de libération par antagonisme contre le communisme), le «Centre national» (c'est-à-dire les anciens partisans du Parti national yougoslave qui s'opposaient à la politique collaborationniste des dirigeants du parti et qui n'adhérèrent pas au Front par les mêmes raisons auxquelles s'ajoutait, en particulier, leur refus de son programme postulant l'individualité de la nation slovène et la division en républiques fédératives de la future Yougoslavie) et les groupes des anciens officiers de l'ex-armée yougoslave, partisans de Draža Mihailović qui, de même que le Centre nationaliste, aspiraient à la restauration de l'ancienne Yougoslavie. De ces groupes n'entraient dans le Front que quelques individus. Ce fut justement à cause de l'action des officiers de Mihailović que le Front de libération proclama que l'armée nationale sur le territoire slovène ne naissait et ne croissait que des troupes partisans slovènes de libération nationale. Le résultat de tous ces débats furent les «Points fondamentaux» du Front de libération (dont sept points formulés en novembre 1941 et deux jusqu'au mois de janvier 1942).

V. La formulation des »Points fondamentaux« rendit le Front de libération plus uni, ses rangs plus serrés et ses vues sur l'avenir plus claires. L'évolution du Front de libération entra dans une nouvelle phase. Les adversaires du Front de libération commençaient à exprimer plus clairement leur opposition contre le Front de libération. A leur instigation à une guerre civile avec l'aide de l'occupant, le Parti Communiste réagit en appuyant plus fort sur les idées relatives à la lutte de libération et les tâches du prolétariat slovène qui avaient inspiré les fondateurs du Front contre-impérialiste. A cause de la trahison de la bourgeoisie slovène collaborationniste, les groupes unis dans le Front de libération serrèrent plus fort leurs rangs. Comme ensemble, le Front fut renforcé, mais les groupes, surtout les groupes fondateurs représentant les différentes idéologies, gardèrent leurs fonctions. Dans cette nouvelle phase, leur homogénéité se manifestait dans les déclarations qu'elles faisaient à des moments déterminés, dans le cadre de l'ensemble et qui, conçues dans l'intérêt de l'ensemble, étaient destinées à agir sur leurs propres partisans ou sur leurs sympathisants. L'intention principale de ces manifestations fut de montrer la collaboration harmonieuse entre des gens à idées diverses, et surtout, de démontrer la possibilité de collaboration entre catholiques et marxistes dans la lutte pour la libération du peuple slovène et pour une vie meilleure de l'homme travailleur. Il était surtout important de mettre l'accent sur cette collaboration depuis qu'une partie de politiciens catholiques réactionnaires abusait des différences idéologiques pour fomenter une lutte contre le Front de libération. De ce fait, la direction du Front de libération appuya, en février et en mai 1942, sur la liberté des idées.

Ce fut le Parti Communiste qui était le plus engagé dans la lutte contre la réaction puisque c'était surtout sur lui que se portait la violence de l'agression réactionnaire. Il ne cessait pas de démasquer les méthodes et les ruses de l'ennemi. Le groupe chrétien dans le Front de libération défendait et justifiait la collaboration des catholiques dans la lutte pour la libération. Les groupes du »Sokol« étaient plus modestes. Ils luttaient surtout contre le »yougoslavisme«, c'est-à-dire contre l'unitarisme et le centralisme du camp libéral qui cherchait à éconduire l'esprit révolutionnaire dans un cul-de-sac. Dans cette phase, le groupe des intellectuels progressistes qui d'ailleurs ne figuraient pas comme groupe formellement organisé, prit aussi sa part active à la lutte, et déclara publiquement son consentement aux principes du Front de libération. Il propageait le »silence culturel«, c'est-à-dire la défense de collaboration culturelle avec les occupants. Au cours de cet espace de temps, les autres groupes ne manifestaient pas leurs points de vue, les groupes fondateurs, avec la collaboration harmonieuse des partisans des diverses idéologies, ayant déjà accompli leur tâche.

Ainsi, dans la première année de l'occupation, dans l'atmosphère de la terreur de la part de l'occupant et de la collaboration des anciens partis officiels, furent formés l'organisation et le programme du Front de libération.

Metod Mikuž

Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji

(Doneski k problematiki narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji)

Osvobojena ozemlja, ki so nastajala že poleti 1941 v Zapadni Srbiji, Hercegovini, Črni gori, Liki, Kordunu, Baniji in v Bosni, so v neposredni zvezi z oboroženo, splošno vstajo kot viškom intenzivnosti narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov. Na poziv Komunistične partije Jugoslavije se po določenih predhodnih in skrbnih pripravah Partije (ustanavljanje partijskih vojnih komitetov, zbiranje orožja, organiziranje prvih partizanskih oddelkov in njihovega vodstva itd.) narodi teh dežel na določenem področju, upoštevajoč različne objektivne okoliščine, ki jih je prinašala okupacija, dvignejo v oboroženo splošno vstajo, katere vidna posledica je popoln izgon okupatorja iz obsežnih predelov. Ker pa je narodnoosvobodilna borba jugoslovanskih narodov hkrati tudi revolucija v pravem in polnem pomenu besede, katere cilj je, da se »staro ne sme nikdar več povrniti«, naleti narodnoosvobodilno gibanje na od okupatorja sicer že očiščenih področjih spočetka še na enega sovražnika, katerega je treba prav tako uničiti kot okupatorja. To so ostanki nosilcev stare jugoslovanske državne oblasti, občine, okraji, davkarije in sodišča, katere vse začne na osvobojenem ozemlju enako kot okupatorja uničevati revolucionarni zagon jugoslovanskih narodov. Namesto stare, osovražene in že v prvih mesecih okupacije dokazano kontrarevolucionarne buržoazne oblasti se na osvobojenih ozemljih začno kazati temelji nove, ljudske oblasti. Tov. Kardelj oktobra 1941 v Užicu, središču velikega osvobojenega ozemlja v Zapadni Srbiji, zapiše: »V krajih, ki so bili z zmagovitim razvojem ljudskega upora očiščeni od okupatorja, se danes ustvarjajo novi organi oblasti, neposredno in svobodno izvoljeni od ljudstva samega — narodnoosvobodilni odbori.«¹

Do osvobojenega ozemlja z vsebino in v oblikah, kakršne opazimo skoraj pri vseh jugoslovanskih narodih kmalu po pričetku narodnoosvobodilne borbe, leta 1941 v Sloveniji še ni prišlo. Zakaj ne, je bilo poudarjeno že septembra 1941 na posvetovanju predstavnikov štabov in komandantov partizanskih edinic v Stolicah pri Krupnju² in je bilo ponovno govora na II. kongresu Komunistične partije Slovenije.³ Ker so prvi početki nastajanja nove ljudske oblasti pri ostalih jugoslovanskih narodih v tako tesni zvezi z nastajanjem in obstojem osvobojenih ozemelj, more vsekakor nastati tole vprašanje: Ali potemtakem v Sloveniji ne moremo zaslediti leta 1941 nobenih elementov ljudske oblasti, ker pač še ni osvobojenega ozemlja?

Že pri splošnem odgovoru na to vprašanje naletimo na izrazito posebnost narodnoosvobodilne borbe slovenskega naroda, katero na kratko, analizirajoč razvoj NOB slovenskega naroda od 1941 dalje, označi tovariš

¹ Pot nove Jugoslavije, Ljubljana 1946, str. 225.

² Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije, slov. prevod, Beograd 1945, str. 23.

³ II. kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1949, str. 73.

Kidrič že jeseni 1944 takole: »Iz množičnega narodnoosvobodilnega gibanja Osvobodilne fronte, po svoji vsebini pristno demokratičnega, so vkljub okupaciji, pod oblastjo samih okupatorjev, rasli elementi nove narodne oblasti na Slovenskem. Ta narodna oblast je rasla in zrasla iz dejstva, da se osvobodilnega boja udeležuje narod in da se v prvih vrstah borijo njegove osnovne ljudske množice. Kolikor so to oblast spremljali odloki osvobodilnih organov, so jo le ugotavljali in na taki osnovi pospeševali in usmerjali njen razvoj.«⁴ Specifičnost pri nastanku prvih početkov narodne oblasti v Sloveniji je torej v tem, da zrastejo na revolucionarni način kot posledica oborožene borbe in splošnega, vse-narodnega odpora slovenskega ljudstva v Osvobodilni fronti in to že leta 1941 in v pogojih same okupacije. Torej brez osvobojenega ozemlja. Ta vsekakor zanimivi in revolucionarni proces začetkov in razvoja ljudske oblasti v narodnoosvobodilni borbi na Slovenskem ugotavlja tov. Kardelj že leta 1942, ko piše, da »vzporedno z uspehi borbe postaja Osvobodilna fronta demokratična oblast slovenskega ljudstva«.⁵

Če sledimo virom in dejstvom, moramo reči, da množična razširjenost Osvobodilne fronte slovenskega naroda, enotna (kvalitetna) povezanost vsega, kar je predstavljalo in dejansko bilo resnično patrio-tičnega v pravem pomenu besede v OF, katere vodilna in ena sama misel od ustanovitve 27. aprila 1941 je — »združiti vse, kar je v našem narodu pozitivnega, za borbo proti okupatorju«,⁶ doseže že konec julija 1941 tisto kvantitativno in kvalitativno revolucionarno stopnjo, da more vodstvo OF, Vrhovni plenum, ugotoviti, da je Osvobodilna fronta »upravičena predstavnica slovenskega naroda«.⁷ Zmagoviti pohod Osvobodilne fronte pa se na tej stopnji ne ustavi. Podprta po prvih velikih uspehih slovenskih partizanskih edinic postaja njena ekstenzivnost in intenzivnost vedno večja in jeseni 1941 zajamejo njene osnovne celice, terenski odbori OF, veliko večino slovenskih vasi in mesta (samo v Ljubljani je preko 400 terenskih odborov) in to ne glede na to, kdo je okupator in kakšnih represalij (streljanje talcev, smrtne obsodbe pred posebnimi in naglimi sodišči) se začne posluževati proti osvobodilnemu gibanju. Tako Osvobodilna fronta, na svojem početku samo politična predstavnica in združevalka borbenega slovenskega ljudstva, v svojem borbenem razvoju vedno bolj postaja edina in odločujoča sila v vsakdanjem življenju okupiranega slovenskega človeka. Tako moremo reči, da se že jeseni 1941, ko slovensko delovno ljudstvo že posluša in se pokorava navodilom OF, sabotira pa odredbe in ukaze okupatorjev, izvrši v Fronti tisti revolucionarni skok iz kvantitete v kvaliteto, da Osvobodilna fronta postane »država v državi«. Prav zato

⁴ Neobjavljeni Kidričev rokopis »Kratek obris razvoja OF in sedanja politična situacija«, arhiv CK KPS.

⁵ Pismo CK KPS od 20. novembra 1942 Pokrajinskemu komitetu KPS za Primorsko, arhiv CK KPS.

⁶ B. Kidrič, Poročilo na I. kongresu OF slovenskega naroda v Ljubljani, str. 6.

⁷ Dr. M. Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana, 1949, str. 20 (citiram: Dokumenti).

in edino samo zato se more Vrhovni plenum OF na svojem septembrskem zasedanju 1941 že konstituirati v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki »za čas narodnoosvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod«,⁸ kar pomeni, kot ugotavlja pozdrav Plenuma izvoljenih delegatov okrožnih odborov OF slovenskega ozemlja, zasedenega po Italiji, da se je »oblikovalo slovensko narodno vodstvo«.⁹

To novo slovensko in narodno vodstvo, SNOO in njegov izvršilni organ Izvršni odbor Osvobodilne fronte (IOOF), katerega moč in avtoriteta sloni in izhaja iz borbene enotnosti in predanosti slovenskega delovnega človeka Osvobodilni fronti, zapiše jeseni 1941 prve revolucionarne zakone: odlok o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev, odlok o narodnem davku in odlok o posojilu svobode.¹⁰ Nikakor ni odveč pripomniti, da so dohodki osvobodilnega gibanja samo v Ljubljani znašali mesečno vsaj do 400.000 lir,¹¹ kar je vsekakor svojevrstni dokaz množične zadržanosti OF med slovenskim delovnim človekom.

Tako razvijajoč se in z že izgrajenimi osnovnimi oblastnimi temelji (SNOO, prvi zapisani odloki in kvalitetno se razvijajoča revolucionarna borbenost slovenskih ljudskih množic) prehaja Osvobodilna fronta spomladi 1942 v svoje novo, kvalitativno višje razdobje, v dobo prvega osvobojenega ozemlja.

1. Borba za osvobojeno ozemlje v Sloveniji

Če v Sloveniji do osvobojenega ozemlja v pravem pomenu besede (da je iz določenih predelov izgnan okupator za dalj časa in da začno na njem nastajati elementi ljudske oblasti) leta 1941 ni prišlo, s tem seveda še ni rečeno, da je bila NOB v Sloveniji manj intenzivna in manj masovna kot v ostalih pokrajinah Jugoslavije in da ni bilo storjeno prav vse, da bi bili tudi v Sloveniji osvobojeni večji predeli. Če upoštevamo v okviru druge svetovne vojne važnost geografskega položaja zlasti Slovenije in še posebej njeno komunikacijsko omrežje, nam kmalu postane jasno, zakaj je okupator — in to Nemci kot Italijani — prav v Sloveniji tako občutljiv in zakaj je na vsako akcijo prvih slovenskih partizanskih edinic odgovarjal z vso neizprosno doslednostjo. Iz tega sledi, da je bila NOB v Sloveniji posebno trda in izredno krvava in da je bilo potreba za vsako ped osvobojene slovenske zemlje vložiti

⁸ Dokumenti, str. 21.

⁹ Dokumenti, str. 25.

¹⁰ Dokumenti, str. 22—24. — Na tem mestu bi pripomnil še zelo važno misel tov. Kidriča, ki pravi: »Brez razmaha revolucionarne ljudske iniciative OF danes ne bi predstavljala elementov oblasti, pa naj bi njeno vodstvo izdalo še toliko dekretov. Kar se samih odlokov OF tiče, so seveda rdeča nit slovenske narodne revolucije — prav zato, ker so hkrati pobuda in odraz revolucionarne iniciative slovenskega ljudstva.« (Delo, št. 2, maja 1942).

¹¹ Poročilo IOOF Vrhovnemu plenumu od 1. januarja 1943, arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani (citiram: arhiv MNO).

veliko žrtev in vojnih naporov. Vprašanje je, s kakšnimi realnimi pogoji je računalo vodstvo NOB slovenskega naroda (Centralni komitet komunistične partije Slovenije, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet), da more vključiti izredni občutljivosti okupatorja v Sloveniji, vključ v velikemu številu njegove okupacijske vojske (samo v Ljubljanski pokrajini pride na 6 prebivalcev po en italijanski vojak, nevštevši policijske in žandarmerijske in miličniške oborožene enote), vključ v številčno majhnim partizanskim edinicam in vključ ostrim okupatorskim represalijam vseh vrst in oblik, le začeti in tudi uspešno nadaljevati borbo proti okupatorju?

Od zunanjih realnih pogojev je vodstvo NOB slovenskega naroda kot sestavni del NOB jugoslovanskih narodov računalo in več pričakovalo — kot je sicer dobilo pomoči — od pričakovane in obetane kontraofenzive na vzhodni fronti. Ker pa se Rdeča armada do 8. decembra 1941 samo umika in šele tega dne preide v kontraofenzivo na odseku pred Moskvo in ker imajo okupatorji v Jugoslaviji do tega časa že občutne izgube, moremo in moramo glavne pogoje vseh uspehov NOB jugoslovanskih narodov iskati le v notranjih, domačih realnih pogojih. In če vse te pravilno strnemo, moremo reči: Komunistični partiji Jugoslavije se je posrečil točno premišljeni in skrbno pripravljeni načrt, dvigniti jugoslovanske narode v splošno, oboroženo ljudsko vstajo in to do tiste kvantitativne in kvalitativne ekstenzivnosti, da izven vstaje ostane samo kontrarevolucionarna plast jugoslovanske buržoazije. Le če imamo to na umu, moremo razumeti, da v pomladanski ofenzivi slovenskih partizanskih edinic leta 1942, v kateri v Ljubljanski pokrajini proti 45.000 italijanskih vojakov nastopa sicer samo do 1000 partizanov, v resnici pa delovno ljudstvo vse Ljubljanske pokrajine, da se more zaradi te splošne ljudske vstaje komandantu italijanskega okupacijskega XI. armadnega korpusa generalu Robottiju 17. maja 1942 primeriti celo ta nezgoda, da I. bataljon Notranjskega odreda prodre do predmestja Ljubljane, kjer je sicer središče vseh okupatorskih civilnih in vojaških oblasti, a obenem tudi vodstvo in to celotne NOB slovenskega naroda. Toda to je bilo že maja 1942, a nas zanima še leto 1941.

Vzroke za to, da se je Komunistični partiji Jugoslavije posrečilo dvigniti delovno ljudstvo jugoslovanskih narodov v splošno oboroženo vstajo, moramo razen v njenih skrbnih predpripravah iskati tudi v okupatorskih okupacijskih metodah. Ker so bile 1941 v Sloveniji na ozemlju, okupiranem od Nemcev, neprimerno hujše in ostrejšje okupacijske metode, najdemo 1941 početke splošnega upiranja zlasti na Gorenjskem, kjer vstaja zlasti v Kamniškem okraju od 22. julija 1941 dalje prerašča v pravo ljudsko vstajo, ki v noči od 27. na 28. julij doseže svoj višek. Da ta začetna vstaja ni v oblikah kot v Kamniškem okraju zajela vse Gorenjske in Štajerske in da je tudi v Kamniškem okraju po omenjeni noči znatno popustila na svoji intenzivnosti, ni predmet te razprave. Med realnimi vzroki, s katerimi je vodstvo NOB slovenskega naroda pri pripravljanju splošne oborožene vstaje upravičeno računalo, je bil znani nemški načrt, po katerem naj bi se preselilo 36.000 Slovencev iz Štajerske in do 80.000 iz Gorenjske. Vodstvo NOB je sklevalo, da se

bodo pred alternativo: ali se izseliti ali braniti se, ljudje rajši odločali za drugo, a to se pač ni zgodilo. Poučen je proglas OF, ki časovno pade sicer v dobo zadnjega preseljevanja Slovencev (oktobra 1941, ko Nemci preselijo del Zasavja, da naredo prostor za kočevske Nemce), v katerem je med drugim rečeno: ... »Ne pustite se preseliti! Branimo svojo lastnino in našo zemljo!... Čas je, da zgrabimo za orožje. Oborožimo se z vsem, kar nam pride v roke, s puškami, bombami, lopatami, vilami in krampi. Združimo se po več vasi v obrambo. Poslopja in vasi, ki jih ne moremo braniti, zažgimo... V borbo, slavni potomci Matije Gubca, k orožju!«¹²

Kakor zaradi premočnega vpliva hitlerjanske demagogije, oportunitizma in dotlej samo za časa kmečkih puntov prvič in zadnjič revolucionarno prebujenih kmetov, niso uspeli začetni pozivi OF k splošni vstaji,¹³ tako ni uspel tudi ta poziv zasavskim kmetom. Imamo primer; ko se tak kmet v Zasavju ne pusti samo mirno preseliti, temveč hoče v zapuščeni hiši na mizi celo pustiti denar, ki ga po predpisih ne sme vzeti s seboj, rekoč, da bo isto vsoto dobil na mizi na novem posestvu v Nemčiji, kamor se seli. Primer sicer jasno pokaže vso zaostalost in nerevolucionarnost poedinca, velike uspehe hitlerjanske demagogije, da se bo kmetu v tretjem rajhu godilo neprimerno boljše kot v bivši Jugoslaviji, a po drugi strani tudi, s kakšnimi ovirami in težavami so bili združeni napori povesti v oboroženo vstajo ves slovenski narod. Zato je tudi razumljivo, da spočetka sloni vsa aktivna oborožena borba proti okupatorju na prvih partizanskih edinicah, a te podpira vedno bolj razširjajoča in utrjujoča se OF, ki globoko v jeseni začne zajemati tudi konservativnega in oportunitizmu-individualizmu podvrženega malega in srednjega kmeta.

Dejstvo, da se vkljub preseljevanju vodstvu NOB slovenskega naroda ni posrečilo že takoj na začetku povesti celotni slovenski narod zlasti na Gorenjskem in Štajerskem v splošno oboroženo vstajo, kot se je to zgodilo v Srbiji in Črni gori, je bilo na že omenjenem sestanku septembra 1941 v Stolicah pri Krupnju ostro kritizirano od vodstva NOB jugoslovanskih narodov. Zato je razumljivo, da po tem posvetovanju vodstvo v Sloveniji niti za trenutek ne neha s snovanjem načrtov za splošno vstajo. Ob izseljevanju iz Zasavja skuša poleg pismene in ustne propagande tudi s koncentracijo I. Štajerskega bataljona s severne in Dolenjskega bataljona z južne strani Zasavja in z vojaškimi akcijami na tem področju dvigniti in razgibati prebivalstvo. Akcija se iz več vzrokov ne posreči. S koncentracijo Cankarjevega bataljona in njegovimi uspešnimi akcijami pride sredi decembra 1941 na Gorenjskem do delne vstaje v dolinah obeh Sor, v Bohinjskem kotu in na Dovjem-Mojstrani, ki je tako močna, da morajo Nemci nemudoma izprazniti vse žandarmerijske postojanke iz teh predelov, a to prvo osvobojeno ozemlje propade že za božič 1941, ko začno Nemci z veliko ofenzivo,

¹² Letak iz arhiva Landrat in Rann, nem. prevod, arhiv MNO.

¹³ prim. Slovenski poročevalec 1938—1941 (uredil Fr. Škerl), str. 96.

in ker vstaja ni mogla — delale so se tudi napake — pognati pravih množičnih korenin.

Vkljub neuspehom vodstvo NOB ne odneha. Čeprav večje partizanske akcije v hudi zimi 1941/42 za nekaj časa ponehajo, se pa prav v tem času vržejo še večje sile na utrjevanje enotnosti in borbene pripravljenosti v Osvobodilni fronti. Skratka, znotraj OF same se vrše velike in načrtne priprave za pomlad 1942.

Iz dnevnega povelja števil. 1 Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet od 21. marca,¹⁴ ki je posledica ene najodločilnejših sej Politbiroja CK KPS sredi marca 1942, je razvidno, kako je Glavno poveljstvo »v zvezi z nastopajočo pomladjo, predstoječo ofenzivo Rdeče armade na vzhodu in partizansko ofenzivo na jugu, sklenilo enotno akcijo vseh slovenskih partizanskih čet do narodne vstaje«. Zato je — kot nadaljuje dnevno povelje — potrebno, da vse partizanske edinice vrše na terenu maksimalno politično propagando za borbo in za pomoč krajem, v katerih bo prišlo do vstaje, da organizirajo in mobilizirajo Narodno zaščito,¹⁵ zbirajo v raznih središčih hrano, orožje, vrše na terenu maksimalno (prostovoljno) mobilizacijo in organizirajo v vsakem okrožju posebno partizansko četo, ki bo poleg glavne operacije vznemirjala sovražnika in preprečevala njegove koncentracije. Iz dokumenta je torej razvidno, da so delo in načrti že toliko napredovali, da se je Glavno poveljstvo sredi marca moglo odločiti za neko določeno področje, na katerem naj s pomočjo partizanskih borbenih akcij in splošne ljudske vstaje pride do osvobojenega ozemlja. Katero je to področje, iz ohranjenih dokumentov — kar je zaradi konspiracije razumljivo — ni takoj razvidno. Naredba Glavnega poveljstva števil. 1/I od 4. aprila 1942 govori še vedno nedoločeno in — »glede na nove naloge, ki se postavljajo pred slovenske osvobodilne partizanske čete in Narodno zaščito, a v prvi vrsti glede na potrebe večje povezanosti posameznih čet in bataljonov, da bi se mogla izvršiti načrtna in enotna akcija« — formira iz vseh partizanskih edinic na Slovenskem »večje partizanske edinice pod imenom odred z odrednim štabom na čelu«. Tako naj se po tej naredbi postopno in vzporedno z rastjo partizanskih čet ustanove Gorenjski, Kokrški, Savinjski, Pohorski, Dravski, Ptujski, Haložanski, Kozjanski, Koroški, Dolenjski, Belokranjski, Notranjski in Primorski odred. Končno pravi naredba, naj se »v cilju vskladenja akcij« posameznih odredov iz novoformiranih odredov ustanove še večje partizanske edinice, grupe odredov z grupnim štabom na čelu.¹⁶

Te grupe odredov, ki jih Glavno poveljstvo ustanavlja za pomladansko ofenzivo, so slovenska posebnost in jih v razvoju Narodno osvobodilne vojske pri ostalih jugoslovanskih narodih ni. V Sloveniji

¹⁴ Orig. v arhivu MNO; Borec II, števil. 7—8, str. 182.

¹⁵ Napol vojaška organizacija OF, ki se je snovala po vaseh in mestih »za obrambo slovenskega ljudstva proti nasilju okupatorjev... in kot sestavni del slovenske oborožene sile«. (Dokumenti, str. 26.)

¹⁶ Vsi dalje navajani dokumenti Glavnega poveljstva so ali v originalih ali v prepisih v arhivu MNO, njih kratki regesti pa v Borcu II, števil. 7—8, str. 182 dalje.

se tako ustanove štiri grupe odredov. Prva, ki vključuje Gorenjski, Koroški in Koroški odred (to se pravi, Koroški odred, ko bo začel obstajati, kajti v tem času ga še ni), druga grupa, ki vključuje Savinjski, Pohorski in Dravski odred (tudi slednji še ne obstoji, Savinjski in Pohorski pa se začneta šele razvijati in to na Dolenjskem, kjer je II. grupa odredov v tem času), tretja grupa z Dolenjskim in Notranjskim odredom in četrta, katero naj formira III. grupa na Kozjanskem in Ptujskem, ko se bodo tam razvile večje partizanske sile.

7. aprila 1942 izda Glavno poveljstvo štabu III. grupe dvoje naredb (štev. 4/I in 5/I), iz katerih je razvidno, da je štab grupe mimo operativnega načrta Glavnega poveljstva sam predlagal nek določen kraj »kot izhodišče akcije«. Zato je grupi v omenjenih naredbah ukazano, naj iz tega izhodišča ofenzivno razširja teren proti severu in vzhodu in gre — naredba je v tem delu šifrirana — za Kočevsko-ribniško visoko planoto, od koder III. grupa res začenja z operacijami. Vprašanje je le: s kolikšnimi silami? Rekli smo že, da nikakor ne več kot s 1000 partizani (in tudi to število se mi zdi močno pretirano!), katere je III. grupa na začetku akcij imela razporejene v Dolenjskem bataljonu s štirimi četami, ki so operirale in se držale na terenu severno od reke Krke, v Južnodolenjskem bataljonu s štirimi četami južno od reke Krke in v tako imenovani Roški četi in bataljonu Ljube Šercerja, v katerem je bila I. četa, Rakovška četa (Rakek), Severnoobmejna četa, Primorska četa in Leteča patrola tov. Dakija ter Belokranjske edinice. Že sredi aprila se spričo živahnih akcij kot predpriprav za ofenzivo zlasti namnože partizani na Notranjskem. Iz Šercerjevega bataljona se ustanovi kot nov in samostojen II. (Kočevski) bataljon in iz tega III. (Zidanškov) bataljon, na področju novoustanovljenega Notranjskega odreda pa nastaja v Polhograjskih Dolomitih še IV. bataljon. Čeprav omenjeni naredbi, ki upoštevata samostojni predlog III. grupe, govorita še vedno o neki splošni ofenzivi, pa z naredbami od 29. aprila dobe vse tri grupe prve podrobnejše naloge v zvezi s »splošnim operativnim načrtom«, ki nam končno šele pojasnijo zamisel velikega pomladanskega operativnega načrta Glavnega poveljstva. Še krajše pa je ta operativni načrt razviden že iz pisma tov. Kardelja tov. Titu od 5. aprila 1942, v katerem je med drugim rečeno: »... Sedaj je osnovna naloga: vse to (namreč partizanske edinice) povezati, mobilizirati in izvajati akcije po edinicah in po planu... Stvarno se opaža, da bo vzvalovil v najkrajšem času ves narod. Mi smo zaradi tega na bazi Tvojega plana iz lanskega leta, malo razširjenega z ozirom na te prilike, naredili načrt s ciljem dvigniti ves narod in očistiti od Nemcev vsaj Gorenjsko in teren okoli rudarskih revirjev...«¹⁷ Po naredbah od 29. aprila pa dobe vse tri grupe sledeče naloge: I. grupa, da postavi na prelazih Ljubelj in Jezersko močne zasede po 60—70 partizanov in tako preprečuje dohod sovražnikov na Gorenjsko. Dalje naj grupa prepreči promet na železnici Področica—Jesenice in na cesti Kranjska gora—Jesenice, z vsemi ostalimi silami pa naj začne neposredno čistiti teren od italijansko-nemške meje po Sloveniji proti Štajerski in

¹⁷ Orig. v arhivu Vojno istorijskega instituta JLA v Beogradu, kutija 3/3, VS.

Koroški. Vse priprave morajo biti končane v petnajstih dneh. Štab II. grupe dobi ukaz, naj z vsemi silami preide na levi breg Save (kot že rečeno, je II. grupa v tem času na Dolenjskem na področju Višnja gora—Muljava in je na Štajerskem samo njen I. bataljon, ki se je po že omenjenem ponesrečenem »brežiškem pohodu« zopet dekoncentriral po svojih četah — Pohorska, Savinjska in Revirska — in na Štajerskem preživel trdo zimo 1941/42), zasede vse prehode iz Gorenjske in Štajerske, z ostalimi silami pa začne čistiti teren proti rudarskim revirjem in Savinjski dolini na eni, ter proti Kamniku in Moravčam na drugi strani. Rok za pripravo petnajst dni. Štab III. grupe dobi nalogo, da z enim bataljonom Notranjskega odreda preide na področje Polhovega Gradca (kjer je tekla italijansko-nemška meja), z enim bataljonom Dolenjskega odreda na sektor Mokronog—Litija, z vsemi ostalimi silami pa naj nadaljuje z operacijami, za katera je že dobil navodila (čisti Notranjsko, Kočevsko in Dolenjsko). Rok za priprave petnajst dni.

Operativna zamisel Glavnega poveljstva, ki naj bi se začela uresničevati sredi maja 1942, je torej bila sledeča: I. grupa začenja z ofenzivo na Gorenjskem, II. grupa na Moravškem, v revirjih in proti Savinjski dolini, III. grupa pa je s po enim bataljonom v pomoč I. in II. grupi, sama pa ofenzivno čisti tako imenovano Ljubljansko pokrajino.

Na vprašanje, ali je bil ta načrt realen, odnosno izvedljiv, je treba odgovoriti z že navedenim dnevnim poveljem Glavnega poveljstva od 21. marca 1942, v katerem je rečeno, da so te operacije zamišljene v zvezi z nastopajočo pomladjo, ki v narodnoosvobodilni borbi vsako leto prinaša velik in povsem nov polet, v zvezi s predstoječo ofenzivo Rdeče armade in ofenzivo NOV Jugoslavije na jugu in končno s splošno ljudsko vstajo. Če bi torej začela Rdeča armada z veliko ofenzivo, katero je bilo vsekakor pričakovati, bi bila po takratnem mnenju Glavnega poveljstva Nemčija prisiljena vezati toliko svojih sil na vzdolžno fronto, da bi se pomladanska ofenziva slovenske partizanske vojske kot sestavni del skupnih operacij NOV Jugoslavije in Rdeče armade in podprta od splošne ljudske vstaje vsekakor lahko izvedla. Toda izostala je prav ofenziva Rdeče armade in splošna ljudska vstaja v vseh predelih, razen v Ljubljanski pokrajini.

Ker II. grupa pri Litiji ni mogla preko Save, dobi 3. maja nov ukaz, da naj z vsemi silami takoj krene na progo Borovnica—Rakek in od tod zahodno od Vrhnike med Žirni in Polhovim Gradcem na Gorenjsko in začne »skupno s I. grupo čistiti ves teren desnega brega Save« in tako spravi vso Gorenjsko v »gibanje in pravi narodni upor«. Po tem naj II. grupa oddide na že določene ji položaje (po naredbi od 29. aprila), naj čimprej formira jedro Pohorskega odreda in pošlje takoj politično močnih ljudi na področje IV. grupe v Kozjanske hribe, kjer naj iz tam nastajajočih četic organizirajo temelje IV. grupe. Če se izvrši vse to — pravi naredba — bi to pomenilo zelo važen preokret: uspelo bi povezati teritorij od Kolpe do Kranjske gore, preko Karavank in Savinjskih planin na Pohorje, od rudarskih revirjev do Kozjanskih hribov in od tam s silami Dolenjskega odreda. Važna jê še pripomba, da tudi

če bi »glede na slabost naših sil ne mogli držati stalno vsega terena, toda pod stalno kontrolo bi imeli glavne prometne žile okupatorjev in bi lahko zadajali njegovemu prometu težke udarce... Iz tega terena bi se dalo politično obdelovati vso Slovenijo«. Naredba, katero je za politkomisarja podpisal Krištof (Kardelj), zaključuje: »Pohitite, pohitite! Sovražnik se pripravlja na ofenzivo na vzhodni fronti, na našem ozemlju sedaj nima dovolj trup. Z dobrim in krepkim udarcem je mogoče to živo silo uničiti in zapleniti mnogo orožja in municije. Preden bi pa mogel sovražnik pripeljati ojačenje ali nove trupe, mi lahko mobiliziramo in oborožimo veliko armado, ki bi bila sposobna zadajati sovražniku take udarce, ki bi nam prinašali nadaljnjo oborožitev.«

Ta splošna ofenziva slovenskih partizanskih odredov, ki bi se morala začeti nekako 14. maja 1942, je iz vzrokov, ki presegajo okvir te razprave, izostala, odnosno se ni izvedla točno po načrtu in je zato izostal tudi pričakovani učinek. Pač pa se je med tem časom obrnila vsa pozornost na dogodek, ko III. grupa odredov s svojim II. (Kočevskim) bataljonom že 29. aprila 1942 osvobodi prvo slovensko vas ob Kolpi (Kuželj) in 1. maja italijansko-ustaško postojanko Brod na Kupi. Iz obsežnega poročila, ki ga je poslalo sredi junija 1942 Glavno poveljstvo Vrhovnemu štabu NOV, moremo o tej zanimivi ofenzivi III. grupe izvedeti tole: »III. grupa je pokazala največje uspehe. Délovala je na terenu Ljubljanske pokrajine, kjer je bil spočetka okupatorjev teror najmanjši. Ta teren je bil tudi s strani KP in OF najbolj obdelan in je osnovna masa prebivalstva že zaradi tega dela bila partizanstvu izrazito naklonjena. Štab III. grupe je znal to izkoristiti s tem, da je razpredel široko rekrutacijsko mrežo... nato pa za prvi maj proglasil partizansko ofenzivo. Ta ofenziva je obstojala v tem, da so čete in patrole na vsem področju grupe s 1. majem začele z neštetimi majhnimi napadi, sabotажami, obstreljevanji garnizij in vlakov in odkritim (demonstrativnim) patroljiranjem po vaseh. Med italijanskim vojaštvom je zavladal preplah, prebivalstvu in samim partizanom pa je rasla morala. Dotok novih partizanov je postajal iz dneva v dan večji... Tako so čete naraščale in že po desetih dneh dosegle jakost preko 1000 mož. Ta polet je dovolil osvoboditev ozemlja, ki se je začelo čistiti ob Kolpi, se razširjalo proti severu in privedlo do vstaje na Ljubljanskem barju. Danes lahko trdimo, da je Ljubljanska pokrajina razen glavnih prometnih žil svobodna, čeprav ni vsa kontrolirana od partizanov, ker jim primanjkuje sil za to... Število partizanov (III. in II. grupa, ki je bila ta čas še vedno v Ljubljanski pokrajini) je naraslo na okrog 2500 mož.« Tako so tekli in se vrstili dogodki okrog prvega osvobojenega ozemlja, gledano po virih NOB. Toda pogledajmo še drugo plat, italijanske vire in zasledili bomo zanimivost, ki se redkokrat dogaja, da namreč gredo italijanski pomladanski načrti na roko ofenzivnim načrtom III. grupe, kar seveda zaslug in uspehov III. grupe nikakor ne zmanjšuje, saj ni vedela zanje. Da gre italijanski pomladanski vojaški načrt na roke načrtom III. grupe, je opazila že 5. maja 1942 italijanska obveščevalna služba, ki opozarja generala Robottija: »Načrt Primavera se je izkazal kot neučinkovit. Dobro služi upornikom, ki postajajo gospo-

darji obširnih predelov, od koder so se umaknile naše postojanke.«¹⁸ Ta vsekakor resnični stavek moramo seveda razumeti pravilno. Pod pritiskom slovenskih partizanskih edinic je bil general Robotti prisiljen izdelati že januarja 1942 pomladanski vojaški načrt Primavera, ki je vkljub temu, da razpolaga z vojaško silo vsaj treh popolnih pešadijskih divizij, defenzivnega značaja. Kot je iz italijanskih virov znano, se Robotti ni upal začeti z večjo in odločilnejšo ofenzivo tako dolgo, dokler se ni razmerje njegove operativne vojske do prebivalstva Ljubljanske pokrajine od 6 : 1 približalo 4 : 1, to je dokler ni prišel na štiri Slovence, vštévši starce in dojenčke, po en vojak, ne vštévši karabinjerjev in drugih policijskih in miličniških okupatorskih enot.

V načrtu Primavera v uvodu Robotti pravi, da je vojaška in politična situacija taka, da je »treba izvesti vrsto obrambnih mer, ki nas bodo usposabljale za kakršno koli situacijo«. Zato določa, da je treba kar se da hitro koncentrirati sile v večje postojanke, ki bodo dominirale nad svojo okolico in da je treba te postojanke utrditi po vseh fortifikacijskih pravilih, da bodo sposobne vzdržati napade od zunaj, pa tudi zadušiti vstajo od znotraj.¹⁹

Spričo partizanskih kot italijanskih poročil si je prav lahko ustvariti sliko revolucionarnega procesa, ki se je od konca aprila 1942 začel razvijati na teritoriju III. grupe odredov in ki je dovedel do prvega osvobojenega ozemlja na Slovenskem. Ko se začenja ofenziva III. grupe po vsej Kočevski in Notranjski in to na izraziti partizanski način, da »so partizani povsod v napadu«, se Italijanov začenja lotevati panika in zapuščajo še tiste manjše in izpostavljene postojanke, ki so spričo redukcije Primavera še ostale, ter se umikajo v večje. Prav to dejstvo pa začne dvigati tudi prebivalstvo, ki noče zaostajati v revolucionarnem in borbenem zagonu svojih partizanov. Kakšna panika se je lotevala Italijanov, je dovolj bogat predmet za posebno razpravo. Čeprav je general Robotti obdan od velike vojske, piše 19. maja 1942 med drugim tudi sledeče: »Že se kažejo uspehi krvavega gospodarjenja upornikov po vsej pokrajini, kjer izvajajo dejanja resnične in prave suverenosti (ustavljanje avtobusov in kontrola potnikov, mobilizacija, odvzem živine, izdajanje odlokov o kaznovanju, o prepovedi obratovanja železnic, industrije, trgovine itd.)... Pomoč je samo ena: za zopetno upostavitve prestiža naših sil je potrebno, da bo naša akcija kar najbolj pripravljena in da se bo opirala na vojaško silo, ki bo dvakrat ali trikrat večja od sedanje.« Še razločneje priznava general Robotti svojo nemoč v pismu generalu Roatti od 22. maja, kjer pravi, da so edince njegovega armadnega korpusa tako zaposlene z obrambo svojih postojank in varstvom komunikacij, da mu ostaja samo malenkost za mobilne, ofenzivne enote. Dalje pravi, da so v Starem trgu pri Ložu »uporniki proglasili neke vrste sovjetsko republiko« in končno omenja »zelo nerodno zadevo na Igu, nekaj kilometrov pred Ljubljano, kjer so partizani v svoji nesramni

¹⁸ Poročilo CCR XI. C. d. A. štev. I/13, arhiv MNO.

¹⁹ Arhiv Vojno istorijskega instituta JLA, fasc. 32 A.

predrznosti pri belem dnevu porušili mostove in s streljanjem ovirali našo vojsko.²⁰

Na tem mestu bi se ne spuščal v podrobnejše opisovanje osvobajanja ozemlja na področju III. grupe. Poudaril bi le, da edinice Dolenjskega in Notranjskega odreda pritiskajo spočetka v tri smeri: od Kolpe proti Kočevju (Kočevska—Kočevski Rog) in od tod proti Suhi Krajini, iz področja Hmeljnik—Klevezž proti nemško-italijanski meji in vzdolž železnice Trebnje—Grosuplje, kjer sodelujejo z edinicami iz II. grupe, in iz Kočevske visoke planote (Trava—Podpreska—Medvedjek) proti Loški dolini in Čabru. Gorjansko-belokranjska skupina prodira v Šentjernejsko ravnino in blokira Kostanjevico in Št. Jernej, I. bataljon Notranjskega odreda (Ljube Šerčerja) pa z ofenzivne baze Krim—Mokrc 17. maja zasede vso južno kotlino Ljubljanskega barja in Rakitniško planoto do Begunj, dočim IV. bataljon Notranjskega odreda osvobodi znatne predele v Polhograjskih Dolomitih.

Točnih in stalnih mej tega prvega svobodnega ozemlja seveda ni mogoče zarisati, ker so se te na obrobni predelih pač menjavale. Reči pa moremo, da je strnjeno osvobojeno ozemlje v svojem največjem obsegu segalo od Kolpe do hribov, ki obkrožajo Ljubljansko barje in polje in od italijansko-nemške meje do bivše jugoslovansko-italijanske meje, iz v z e m š i komunikacije ter kraje z velikimi italijanskimi garnizoni. Jedro osvobojenega ozemlja ostane vse do velike italijanske ofenzive Suha Krajina in Kočevska, naslonjena na Kočevski Rog.

2. Razvoj ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju

Rekli smo že, da Osvobodilna fronta jeseni 1941 predstavlja državo v državi s svojim SNOO in temeljno zakonodajo, katere se slovenske ljudske množice, ker je zrasla iz njih samih, drže in jo izpolnjujejo. Že jeseni je po vsej Sloveniji razpredena organizacijska mreža OF, od Vrhovnega plenuma in njegovega Izvršnega odbora do okrožij in okrajev (rajonov), v katerih je razpredena mreža osnovnih frontinih organizacij, terenskih odborov OF. Naravno je, da ta država v državi doživi na osvobojenem ozemlju novi, kvalitativno višji razvoj. Že 7. aprila naroča Glavno poveljstvo z naredbo štev. 5/I štabu III. grupe upostavljati na osvobojenem ozemlju oblast Osvobodilne fronte. Ko bataljon Miloša Zidanška (III. bataljon Notranjskega odreda) 13. maja osvobodi Loško dolino s Starim trgom, prevzame oblast nad osvobojenim ozemljem sprva štab bataljona, ki takoj ukine vse okupatorske odredbe in zakone, že naslednjega dne pa z objavo štev. 3 prepušča vso administrativno oblast nad osvobojenim ozemljem terenskim odboru OF.²¹ Že v tem je vidna velika razlika v razvoju ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju v Sloveniji in v ostalih osvobojenih predelih Jugoslavije. Ko na jugu naše države nastajajo osvobojena ozemlja, mora prebivalstvo šele voliti, od-

²⁰ Kopiji v arhivu MNO; zanimivo je, da se Robotti v drugem pismu ne upa poročati o prodoru Šerčerjevega bataljona do Pokritega mostu čez Iščico na Ižanski cesti.

²¹ Orig. v arhivu MNO; Borec II, štev. 7—8, str. 184.

nosno postavljati prve temelje ljudske oblasti, narodnoosvobodilne odbore. V Sloveniji to ni potrebno, ker terenski odbori OF obstoje skoraj v vseh krajih kljub okupaciji že od 1941. leta in so se vkljub okupaciji razvili v organe krajevne ljudske oblasti.

Ne sme nas pri tem motiti osnutek naredbe števil 9 štaba III. grupe, ki je bil napisan enkrat po 16. maju 1942²² in ki pokaže, da je imel avtor osnutka (Bebler) za predlogo tako imenovane fočanske predpise.²³ Po tem osnutku naj bi se na osvobojenem slovenskem ozemlju razvijala ljudska oblast takole: najprej se odstavijo vsi civilni funkcionarji bivše jugoslovanske oblasti in začasno upravo prevzamejo partizanske komande. Zatem pa se izvedejo po osvobojenem ozemlju javna zborovanja, na katerih se volijo krajevni (terenski) odbori OF. Poleg tega predvideva osnutek — kot fočanski predpisi — še volitve za »občinsko konferenco« (volitve delegatov vseh terenskih odborov OF v mejah ene bivše jugoslovanske občine), na kateri se volijo »občinski odbori OF in delegati za okrožne konference OF«, ki naj bi potem izvolili okrožni odbor OF. Tako torej ta osnutek predvideva volitve vseh stopenj frontnih organov kot oblastnih organov, od terenskih do okrožnih, kar pa se na prvem osvobojenem zemlju ni nikdar izvedlo. Volitve na vseh stopnjah predpisuje v Sloveniji šele prvo zasedanje SNOS 19. februarja 1944 z znanim odlokom o razpisu volitev v krajevne, okrajne in okrožne narodnoosvobodilne odbore.²⁴

Ko bataljon Ljube Šercerja 17. maja osvobodi Ižansko, štab bataljona v svojem proglasu od 19. maja pravi, da »edino oblast v kraju predstavlja odslej OF, to je terenski odbor OF in partizanska komanda«. ²⁵ Važen mejnik v uravnavanju nadaljnjega razvoja ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju pa je vsekakor odlok Izvršnega odbora Osvobodilne fronte od 17. maja 1942, ki je bil izdan tik pred odhodom IOOF na osvobodeno ozemlje²⁶ in dvoje dopolnil k temu odloku, navodila za izvrševanje odloka o postavitvi narodne oblasti in naloge terenskih kot oblastnih odborov OF odnosno narodnoosvobodilnih odborov, izdanih 27. maja že na osvobojenem ozemlju.²⁷ Odlok IOOF od 17. maja določa v skladu s 6. in 7. Temeljno točko OF, da na osvobojenem ozemlju prevzema vso oblast Osvobodilna fronta. Za organe civilne oblasti se

²² Orig. v arhivu MNO; naredba štaba III. grupe števil 8 je izšla 16. maja 1942, naredba števil 10 pa 30. maja 1942; Borec II, števil 9, str. 205.

²³ Glej dr. L. Gerškovič, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd 1948, str. 31—37. O odvisnosti osnutka te odredbe, ki kot prava odredba ni nikdar izšla, sklepam iz dejstva, da se je štab III. grupe odredov (komisar Bebler) sestal sredi aprila 1942 s sosednjimi hrvatskimi partizani, pri katerih je dobil tudi prepise fočanskih določil o ljudski oblasti.

²⁴ Dokumenti, str. 150.

²⁵ Orig. v arhivu MNO; Borec II, števil 9, str. 205.

²⁶ Dokumenti, str. 33—34. Izvršni odbor Osvobodilne fronte, je izvemšil tov. Kardelja, ki je ostal še v Ljubljani, začel odhajati na osvobodeno ozemlje 17./18. maja 1942. Na svoji seji že pri zdravniku v Polju pri Ljubljani je 19. maja pretresal tudi od CK KPS predloženi osnutek odloka o upostavitvi demokratične oblasti na osvobojenem ozemlju in o volitvah. (Glej E. Kocbek, Tovarišija, Ljubljana 1949, str. 9 in 16.)

²⁷ Orig. v arhivu MNO; Borec II, števil 9, str. 205.

postavljajo terenski odbori OF (to je torej res samo ugotavljanje tega, kar se je dejansko in na revolucionarni način že razvilo na terenu), ki naj takoj, ko so podani pogoji, izvedejo volitve za »redni oblastni organ«, ki se bo imenoval narodnoosvobodilni odbor.

Oglejmo si natančneje odlok. I. Kot že rečeno, predstavlja odlok najprej ugotovitev, da so se osnovne celice OF, terenski odbori, od leta 1941, razvili že do tiste revolucionarne kvalitetne in oblastne stopnje, da morejo tudi na osvobojenem ozemlju spočetka prevzeti in izvajati vso oblast, izvzemši strogo vojaških zadev. S tem, da postanejo na osvobojenem ozemlju oblastni organi, pa terenski odbori še ne izgube svoje prvotne funkcije, funkcije osnovnih političnih organov OF, in zato predstavljajo obe funkciji hkrati. Po izvršenih volitvah, katere izvede terenski odbor kot oblastni organ, pa se izvede ločitev: terenski odbor opravlja samo-politično funkcijo, dočim narodnoosvobodilni odbor (NOO) postane samo oblastni organ. To je ena od velikih posebnosti v razvoju ljudske oblasti na Slovenskem, katere ne opazimo nikjer drugje. Iz arhiva okrožnega odbora OF za osvobojeno kočevsko ozemlje (to je tako imenovani Zalarjev arhiv)²⁸ moremo razbrati, da so višji forumi OF, okrajni (rajonski) in okrožni odbori, to delitev pravilno razumeli in da je bila ta ločitev izvedena ter narodnoosvobodilnim odborom dana pristojnost, kakršna jim je šla. Rajonski (okrajni) odbor OF Mozelj na Kočevskem v svoji okrožnici od 11. junija pravi: »Narodnoosvobodilni odbori so prevzeli vso oblast in sedanji terenski odbori OF nimajo s tem nič več opraviti.« Tako terenski odbori v okraju Mozelj odslej dalje izdajajo samo prepustnice(!), organizirajo Narodno zaščito, vzdržujejo stike s komandami partizanskih edinic, vrše na terenu politično propagando in pridobivajo nove člane Osvobodilne fronte. O nalogah narodnoosvobodilnih odborov pa isti okrajni odbor v okrožnici od 29. junija pravi, da so od ljudstva izvoljeni na demokratični način, da so narodna oblast za vse panoge državne, odnosno narodne oblasti. Zato spadajo v njihov delokrog »vse zadeve, ki so poprej spadale v delokrog občine, sreza, banovine... tudi sodnijske zadeve« in prevzamejo vso oblast od rajonskih (okrajnih) in terenskih odborov, ki ostanejo le politični forumi. Na čelu narodnoosvobodilnega odbora je sekretar, ki je vodilna oseba, odbor pa sestavljajo referent za gospodarstvo, za prehrano in socialno skrbstvo, za stanovanjske in zdravstvene zadeve, za sodstvo in za finance.

Omeniti je treba tudi Navodila za izvrševanje odloka o postavitvi narodne oblasti, torej neke vrste pravilnik k odloku IOOF od 17. maja, katerega je izdal IOOF 27. maja 1942. Ta pravilnik pravi, da kjer ob času osvoboditve terenskih odborov še ni (kar je bilo mogoče zlasti na Kočevskem, kjer so bili do jeseni 1941 še kočevski Nemci, pa tudi po Suhi krajini, kjer je bilo pri zaostalih kmetih le težko prodreti), naj jih organi OF ali politični komisarji partizanskih edinic takoj postavijo. Če sta v kraju dva ali celo več terenskih odborov, izdajo odbori odlok o postavitvi narodne oblasti skupno, potem pa se za tak kraj izvoli en

²⁸ Arhiv MNO.

sam narodnoosvobodilni odbor.²⁹ Zborovanje, na katerem se bodo vršile volitve za NOO, odredi s sklepom pristojni terenski odbor OF in določi najsposobnejšega izmed svojih članov, da vodi organizacijo zborovanja, na katerem se bodo izvedle volitve in mu predseduje. Z živahno agitacijo naj se doseže kar najštevilnejša udeležba volivcev in volivk. Zborovanje naj se začne z nagovorom in izčrpnim pojasnjevanjem o ljudskem značaju oblasti, zlasti pa naj se stremi za tem, da se pri ljudeh zbudi zavest o potrebi ljudske samouprave kot osnovne politične pravice, ki naj-učinkovitejše varuje svobodo in oblast ljudstva. Predlogi za kandidate NOO naj ob pobudi terenskih odborov pridejo na zborovanje predvsem od volivcev samih. Člani terenskih odborov naj s prepričljivo agitacijo dosegajo, da bodo kandidirane in izvoljene zavedne, zanesljive, sposobne in poštene osebe, predvsem preizkušeni borci za osvoboditev slovenskega naroda, za njegovo združitev in samoodločbo. Istega dne izda IOOF tudi okrožnico o nalogah terenskih odborov, odnosno NOO. Okrožnica prevzema dokaj misli iz že omenjenega osnutka III. grupe, ki je verjetno delan po fočanskih predpisih.

Po vsem tem moramo reči, da so bile kompetence NOO zelo velike in če jih primerjamo s kompetencami današnjih krajevnih ljudskih odborov, opazimo, da je NOO na prvem osvobojenem ozemlju na svojem področju v vojnih razmerah pomenil edino in najvišjo oblast v popolnem pomenu besede (tudi sodno!). Iz že omenjenega Zalarjevega arhiva je razvidno, kako NOO na Kočevskem rešujejo vsa vprašanja prehrane, vprašanja zemlje, vzdrževanja bivšega jugoslovanskega uradništva, plačevanja davkov, kolektivnega dela na emonski zemlji³⁰ itd. Dobimo celo zanimiv odlok, ki prepoveduje tudi rabo kočevskega jezika »tako na javnih prostorih kakor doma v družini« pod sankcijo takojšnjega izгона preko mej naše domovine.

II. Volilna pravica. Odlok uvaja splošno volilno pravico za vse umsko zdrave osebe in kot fočanski predpisi od 18. leta starosti dalje. Aktivno in pasivno volilno pravico dobe tudi žene (kot v fočanskih predpisih). Upravičenost te vsekakor revolucionarne določbe temelji na aktivni udeležbi jugoslovanske žene v NOB bodisi kot borke ali akti-

²⁹ V večjih krajih je med okupacijo obstajalo po več terenskih odborov OF, dokaz, da so rasli res z elementarno silo po terenu in da so v resnici obvladovali ves teren. Kot že rečeno, je bilo v Ljubljani do 400 terenskih odborov. Vsi odbori so bili tako tesno povezani s terenom, da so dobredno obvladovali vsakdanje življenje slehernega Slovence, tudi reakcije, in so se prav zaradi tega mogli postopoma, a na revolucionarni način razviti iz početnih zgolj političnih organov v prave oblastne organe. Primer takega odloka, ko terenski odbor v moči odloka IOOF prevzema oblast, je ohranjen, čeprav v nekoliko drugačni terminologiji v Zalarjevem arhivu. V tem odloku javlja »predsednik OF občine Mozelj« 20. maja, da je »politično in upravno oblast za občino Mozelj prevzel občinski odbor OF, ki je bil postavljen 20. febru- arja 1942«.

³⁰ Tu gre za zemljo Kočevarjev, katere je jeseni 1941 začel seliti Hitler v Zasavje. Prazen svet je s poslopji vred kupila italijanska delniška družba Emona, ustanovljena nalašč za eksploatacijo slovenske zemlje in njenega naravnega bogastva. Slično je obstajala podobna družba za Albanijo in Abesinijo.

vistke OF (prim. AFŽ). O sprejemanju slovenske žene v partizanske edinice govori naredba šte. 4/I Glavnega poveljstva od 7. aprila, kjer je v 8. členu rečeno: »Smatramo za potrebno, da se pripuste v partizanske čete tudi poštene in politično zavedne žene... Tudi ni treba odbijati zavednih žena, ki se hočejo boriti s puško v rokah.«³¹ Ta člen nekoliko razširi naredba šte. 5 štaba III. grupe od 24. aprila, ki v 10. členu pravi: »Glede na nove razmere in potrebe se dovoljuje pristop poštenih žena in deklet v partizanske vrste. Te naj v četah vrše bolničarsko, kurirsko, kuharsko ali podobno službo. Pogumne in odločne žene naj se pripuščajo tudi v vrste borcev. Dolžnost komandnega sestava pa je, da v kali zaduši vsak pojav nemoralnih odnosov.«³²

III. Volitve. Gre za prve demokratične volitve v Sloveniji sploh, seveda v mejah tiste in tolikšne demokratičnosti, ki je bila v času vojne, okupacije in' razvijajoče se belogardistične reakcije pač mogoča. V odloku samem in v že omenjenih Navodilih je rečeno, naj se volitve vrše na javnih zborovanjih, mitingih, ko se je poprej zbranim volilcem pojasnil pomen in namen volitev. Take javne volitve kot jih uvajajo Navodila in odlok, predvidevajo tudi fočanski predpisi in izvoljen je bil tisti, ki je dobil po demokratičnem večinskem načelu dovoljno število glasov. V članku »Loška dolina med borbo« pa zapiše tov. Anica Hribar-Smilka: »Volili smo z listki. Volilni rezultat prvih terenskih volitev je bil še precej dober.«³³ V Loški dolini imamo torej opravka s prvimi tajnimi demokratičnimi volitvami, kar ni samo slovenska, temveč tudi jugoslovanska posebnost za to razdobje. V Loški dolini so volitve potekale takole: Zbranim volivcem se je na javnem zborovanju pojasnil pomen volitev, predložili so se kandidati, ponovno pa poudarilo volivcem, naj volijo pač tistega, ki se jim zdi najboljši. Da bi pa se volivci res lahko tajno in popolnoma svobodno odločili za svojega kandidata, je iz vrst volivcev padel predlog, naj bodo volitve res tajne. Zato je terenski odbor OF oddal dve zapečateni skrinjici dvema komunistoma, ki sta z njimi hodila od hiše do hiše in volivci so vanje metali zložene listke z imeni svojih kandidatov. Tak način volitev zasledimo ponovno v Sloveniji na Primorskem in Gorenjskem v letu 1944/45, kjer volivci pod popolno okupacijo volijo po odloku I. zasedanja SNOS svoje krajevne, okrajne in okrožne NOO.

V Suhi krajini pa so se vršile volitve na način, predpisan po odloku. Iz zapisnika tretje redne seje Okrožnega odbora OF Stična-Struge, ki je bila 3. julija na Ambrusu, izvemo, kako so se na primer vršile volitve za NOO na Korinju.³⁴ Ob pol desetih zvečer 2. julija je bil na Korinju velik miting, katerega so se udeležili vsi moški od 18. leta starosti dalje, bilo pa je »prisotnih tudi nekaj žensk«. Z dviganjem rok je bil izvoljen sledeči NOO na Korinju: Ignac Bradač, Janez Megla, Jože Župančič,

³¹ Orig. v arhivu MNO; Borec II, šte. 7—8, str. 183.

³² Orig. v arhivu MNO; Borec II, šte. 7—8, str. 183.

³³ Spomini na partizanska leta IV (1950), str. 83.

³⁴ Italijanski prevod v Tribunale Militare Guerra 1943, fasc. 1666—1699, arhiv MNO.

Korinj 14, Jože Župančič, Korinj 3, in Alojzij Šinkovec.³⁵ Vsi odborniki so bili kmetje in volivci prepuščajo izvoljenemu odboru, naj se konstituirata sam. Na ozemlju OOOF Stična-Struge so se izvedle volitve v vseh vaseh, zaselki pa so po dva ali trije skupaj volili en NOO. Isto moremo reči tudi o Kočevski, drugod pa je šlo nekoliko slabše, zlasti v novomeškem okrožju, kjer niso imeli ljudje, kot poroča sekretar okrožja tov. Rudi, za volitve dovolj zanimanja.

Koga voliti in kako postaviti kandidate, je bilo povedano že v Navodilih IOOF. Isto poudarja tudi tov. Kidrič na partijski konferenci, ki se je vršila od 5. do 8. julija 1942 na Cinku na Kočevskem Rogu,³⁶ kjer med drugim pravi: Volitve so demokratične, zato lahko voli vsak kogar hoče, paziti pa je treba, da se izvolijo stari borci in predstavniki osnovnih ljudskih razredov, torej delavci, mali in srednji kmetje. Posebno pozornost je pri kandidaturah posvetiti srednjemu kmetu, ker ta sloj je najmočnejši in »brez njega si ne moremo predstavljati obstoja OF«. Paziti pa je treba, da se v odbor ne vrinejo zamaskirani špekulanti in belogardisti, kot se je to zgodilo v Suhi krajini. Postavljanje kandidatov in pravilna izvedba volitev torej nikakor ni bila lahka zadeva in treba je bilo imeti na umu neprestano glavni in osnovni namen volitev: demokratizacijo osvobojenega ozemlja in vzgojo osnovnih ljudskih množic k aktivnosti in samoiniciativnosti. Delale so se seveda tudi napake. Na eno od takih opozarja Glavno poveljstvo, štab III. grupe, že v svoji naredbi šte. 2/III od 19. maja, ko pravi, naj pri izbiri kandidatov ne postopa tako sektaško kot je to pokazal v navodilih Notranjskemu odredu in pravi, da je treba v krajevne odbore voliti tudi »zaveznike, ki dosedaj morda niso pripadali nobeni stranki ali skupini«. ³⁷ Na drugo tako napako opozarja na partijski konferenci sekretar OOOS Stična-Struge, ko pravi, da so se v Suhi krajini vtihotapili v NOO belogardisti, tov. Samo iz kočevskega okrožja pa pove, da sta se vtihotapila v NOO kulaški in lumpenproletarski element. Tako so na Fari ob Kolpi volili v NOO vaškega magnata, ki »ima vpliv in preprosti ljudje mislijo, ta bo najboljši, ker ima izkušnje v gospodarstvu«, v odbor je bila izvoljena tudi bivša fašistična tajnica. Drugod na Kočevskem so zopet ljudje volili predvsem tiste, ki so bili najbolj glasni in so poudarjali: »Sedaj so prišli drugačni časi in drugačna oblast. Mi ne bomo več delali, sedaj so na vrsti bogataši, ki poprej niso prijeli za nobeno delo.«

Osvobojeno ozemlje, na katerem je bilo treba ljudstvu pokazati zgled prave demokracije, demokratične ureditve, javne varnosti in reda ter — kot poudarja tov. Kidrič na partijski konferenci — »očistiti mizo«, to je očistiti osvobojeno ozemlje notranjih sovražnikov slovenskega naroda ter zaktivizirati osnovne ljudske množice, predvsem delavce in

³⁵ Odbor navajam poimensko zato, ker je to verjetno vsaj za Suho krajino edini ohranjeni zapisani odbor.

³⁶ Orig. zapisnik konference je ohranjen v arhivu CK KPS, dobesedni italijanski prevod — Italijani so imeli ali ta original, ki je ob robeih nekoliko sežgan, ali neko drugo originalno kopijo v rokah — pa je ohranjen v *Tribunale Militare Guerra* 1943, fasc. 642—667, arhiv MNO.

³⁷ Orig. v arhivu MNO; Borec II, šte. 9, str. 205.

kmete — vse to je nujno klicalo na osvobojeno ozemlje IOOF. Del IOOF je s tov. Kidričem odšel iz Ljubljane 17. maja 1942 in se po dolgem potovanju 26. maja naselil prav v osrčju osvobojenega ozemlja pod Tisovcem v Suhi krajini,³⁸ kjer je že 27. maja izdal omenjena Navodila in okrožnico o nalogah NOO. Ker so Italijani 8. junija, verjetno zaradi izdajstva, bombardirali vas Tisovec, v bližini katere je bil IOOF, se je ta 10. junija preselil na področje Novi breg-Kamenjak na južnem pobočju Kočevskega Roga.³⁹ Tu dobi IOOF 20. junija Kardeljevo pismo iz Ljubljane — tov. Kardelj pride na Rog šele 10. julija —, v katerem je nasvetovano, naj IOOF vpostavi novi red na osvobojenem ozemlju z revolucionarno centralizacijo, naj čvrsto obvlada ne samo politični položaj, temveč tudi vso administracijo, sodstvo, prosveto in propagando.⁴⁰ Tako je osnovna naloga IOOF, izvršilnega organa doslej le »države v državi« poleg nadaljnega razvijanja in utrjevanja že dosežene enotnosti in vsenarodnosti Osvobodilne fronte tudi izpeljava prve revolucionarne »državne« organizacije na svobodnem slovenskem ozemlju. Iz razvojne faze »država v državi« preidejo Osvobodilna fronta in njeni organi na osvobojenem ozemlju v razdobje prvega prevzema vse oblasti na osvobojenem ozemlju, tako kot je to predvideno v 6. in 7. Temeljni točki Osvobodilne fronte. Okupator je pregan za določeno razdobje, s postavitvijo terenskih odborov OF odnosno z izvolitvijo rednih terenskih oblastnih organov, NOO, so samo po sebi odpravljeni tudi ostanki bivše jugoslovanske oblasti, občine, davkarije itd. Nastopil je čas, ko septembra 1941 konstituirani SNOO začne na osvobojenem ozemlju po svojem Izvršnem odboru OF vršiti funkcije prvega revolucionarnega slovenskega državnega predstavništva, administrativno, upravno in sodno oblast, rešuje vprašanje prehrane in preskrbe ter prosvete in propagande.

Administrativna oblast SNOO (odnosno njegovega izvršilnega organa, IOOF) na osvobojenem ozemlju

1. Razlastitev tujih veleposestev. Časovno je ta odlok IOOF sicer še pred nastankom osvobojenega ozemlja, v času, ko marca in aprila 1942 naše edinice začno kontrolirati obsežne predele zlasti na Kočevskem in Notranjskem, kjer začno nastajati tako imenovana polosvobojena ali kontrolirana ozemlja. Zaradi tega podvzemajo Italijani na ta področja več ofenzivnih operacij, ki se zlasti marca 1942 na obrobni predelih Krima, Mokrcra in Bloške planote redno končujejo s požiganjem celih vasi in splošnim uničevanjem ljudske imovine. Zato IOOF 6. aprila izda v Slovenskem poročevalcu omenjeni odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov in tistih domačih, ki so izdajalci ali dajejo pomoč okupatorjem pri zatiranju slovenskega naroda — in to kot »povračilo škode, povzročene po okupatorjih«.⁴¹

³⁸ Kocbek, Tovarišija, str. 24 in 51.

³⁹ Kocbek, Tovarišija, str. 41.

⁴⁰ Kocbek, Tovarišija, str. 53—54.

⁴¹ Dokumenti, str. 41.

Po tem odloku se torej razlaste brez odškodnine in z inventarjem vred veleposestva omenjenih gospodarjev in se pooblaščajo terenski odbori OF, da povzročeno škodo nadomeste z odvzemom potrebnih predmetov (stavbenega materiala, živine, žita itd.) iz bližnjih razlaščenih veleposestev. To sme terenski odbor OF v moči tega odloka storiti in izvršiti sam. Če pa gre za zaplenitev vse določene veleposesti, mora terenski odbor po tem odloku predložiti po redni poti (preko okrajnega in okrožnega odbora OF) IOOF predlog o zaplembi in šele ta potem izda odlok o razlastitvi in zaplembi določene veleposesti, katero potem izvede terenski odbor OF.

Povzročena škoda se v moči tega odloka popravi takoj, za izvedbo celotne razlastitve pa IOOF zahteva daljši postopek, da bi s tem preprečil nerednosti, ki jih je spričo silnega revolucionarnega zagona ljudskih množic spomladi 1942 popolnoma pravilno predvideval. To se mu je delno posrečilo, kajti v slovenskem kmetu se je z nastajanjem osvobojenega ozemlja z elementarno silo prebudila stara želja, da dokončno izbojuje še nedokončani boj za staro pravdo. Da se je pomladi 1942 ponovila po gotovih zunanjih znakih pomlad iz leta 1848, da so goreli tudi gradovi, je nov dokaz, kako so se z vso elementarno revolucionarno vneto udeleževale ljudske revolucije tudi kmečke ljudske množice. Da bi IOOF zaščitil novo in največje ljudsko bogastvo, razlaščene graščinske gozdove, je 1. junija skupno z Glavnim poveljstvom izdal naredbo o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov, v kateri je rečeno, da je v razlaščenih gozdovih dovoljeno samo žeti steljo, nabirati gozdne sadeže, pripraviti si drva za prihodnjo zimo, sekati stavbni les za nujna popravila, toda z dovoljenjem razlastitvenega odbora, kjer pa tega ni, narodnoosvobodilnega odbora v sporazumu s partizanskim poveljstvom.⁴²

Gornja naredba je važna tudi kot zgodovinski vir, da so na osvobojenem ozemlju obstajali razlastitveni odbori. Ti so bili, kot povedo drugi viri, sprva imenovani od Razlastitvenega odbora pri IOOF ali od Okrožnega razlastitvenega odbora (n. pr. Razlastitveni odbor za Loško dolino), tov. Kidrič pa na partijski konferenci nasvetuje njihovo izvolitev in da naj se v te odbore volijo mali kmeti ter naj »postanejo osnovna organizacijska oblika predstavnikov malih kmetov«. Dalje sta iz ohranjenih virov razvidna dva tipa teh terenskih razlastitvenih odborov: 1. dolenjski tip, kjer se razlaščena fevdalna zemlja razdeljuje med zemljiške interese in 2. notranjsko-kočevski tip, kjer nastajajo tako imenovane ekonomske ali združne komisije, ki zemlje ne dele, temveč obdelujejo velike razlaščene zemljiške komplekse. Iz poročila Razlastitvenega odbora pri IOOF je razvidno, da je bilo veleposestvo Turjak razlaščeno in da je iz njega nastala »Narodna ekonomija Turjak«. Na Notranjskem se zemlja interesentom torej ni povsod delila, rečeno pa jim je bilo, da se bo delila »o pravem času«, kar pojasni tov. Jokl na partijski konferenci, da to pomeni ob osvoboditvi. Na turjaški »Ekonomiji« sta ostala i graščak i njegov upravitelj, ki je veleposest upravljal po direktivah Razlastitvenega odbora pri IOOF. Tov. Kidrič, ocenjujoč

⁴² Dokumenti, str. 46—47.

na partijski konferenci oba ta dva različna tipa dela razlastitvenih odborov, pravi: »Način, ki so ga izbrali tovariši na Dolenjskem, je prav tako pravilen kot način tovarišev na Kočevskem in Notranjskem«. V nobenem primeru torej ne gre za agrarno reformo v pravem pomenu besede, temveč le za dodeljevanje ali upravljanje zemlje razlaščenih tujih veleposestnikov in domačih petokolonašev. Tov. Kidrič na partijski konferenci pravi: »Smo v narodnoosvobodilni borbi, ki ima tudi oblike demokratične revolucije. Držimo se odloka IOOF, izdanega na predlog CK KPS, na podlagi katerega so bili razlaščeni tuji veleposestniki in petokolonaši. Nismo torej še razlastili veleposestnikov, katerim ne moremo dokazati, da pripadajo peti koloni. Bilo bi dobro razlastiti tudi cerkveno veleposest in kmetje bi ne imeli ničesar proti. Lahko bi izvedli agrarno revolucijo do kraja, toda (to) osvobojeno ozemlje je le del vsega slovenskega ozemlja in zato tega ne moremo storiti... in danes izbiramo le tiste elemente demokratične revolucije, ki jih zahteva borba za osvoboditev.«

Poudariti je treba, da pod omenjeni razlastitveni odlok ne pade zemlja izseljenih Kočevarjev, razen kolikor ni ta postala last italijanske družbe Emone. O tej zapuščeni kočevski zemlji je sklepal IOOF že 9. junija in tov. Kocbek piše, da je bila sklenjena čim večja kolonizacija in obdelava te zapuščene zemlje.⁴³ Zato glavno poveljstvo prav 9. junija ukaže štabu III. grupe, da naj z vsemi silami sodeluje pri obdelavi zapuščene kočevske zemlje s pomočjo delavskih čet pod vodstvom IOOF.⁴⁴ Pa odloku IOOF od 14. junija o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju pa se tudi ta zemlja začne deliti v brezplačno uporabo. Za njeno delitev IOOF postavlja gospodarsko komisijo, nerazdeljeno zemljo pa upravljaajo gospodarske komisije pri NOO same, po navodilih IOOF.⁴⁵ (Gre torej za razliko med upravljanjem razlaščene veleposestniške zemlje in zemlje bivših Kočevarjev.)

2. D a v e k. Za kritje izdatkov narodnoosvobodilnega gibanja in za socialno pomoč predpiše SNOO narodni davek že jeseni 1941, katerega je dolžan plačevati vsak Slovenec z lastnimi dohodki in znaša najmanj 1 liro mesečno, raste pa progresivno do 10 % čistih dohodkov. Jasno, da je ta odlok ostal v veljavi tudi na osvobojenem ozemlju. Iz poročila sekretarja OOOF Stična-Struge na partijski konferenci izvemo, da so zahtevali kulaki in srednji kmetje zelo majhen davek in so zato predlagali isto višino kot v bivši Jugoslaviji, spremenjeno v lire in deljeno z dvanajst. Zato je OOOF v smislu že omenjenega odloka IOOF 26. junija 1942 določil za svoje okrožje sledeči davčni razrez: 1. Vsak prebivalec osvobojenega ozemlja, ki ima dohodke od imetja ali dela, je dolžan vsak mesec plačevati davek. 2. Kmetje plačajo: veliki kmetje 10 % od čistih dohodkov, srednji kmetje 7 %, mali kmetje 4 %, kajžarji pa 1 % in še to prostovoljno. 3. Poklicni delavci, nameščenci in vsi ostali, ki žive od

⁴³ Kocbek, Tovarišija, str. 39.

⁴⁴ Orig. v arhivu MNO; Borec II, šte. 9, str. 205.

⁴⁵ Dokumenti, str. 51—52.

dohodkov svojega dela, plačajo od 500 lir mesečnih dohodkov 1 % davka, za vsakih nadaljnjih 500 lir pa se davek zvišuje od 10—50 %. Davek se plačuje v denarju ali naravi do 10. vsakega meseca. Davek v naravi se računa po ceniku, ki ga je izdal IOOF.⁴⁶

Kako se je na osvobojenem ozemlju nadalje razvijala davčna politika, ohranjeni viri ne povedo mnogo. Plačevanje davka omenjajo že znana Navodila IOOF od 27. maja 1942. V zapisniku seje Občinskega (okrajnega) odbora OF Mozelj od 24. maja je rečeno, naj se vse prebivalstvo občine Mozelj pozove k plačevanju davka, ki se plačuje v denarju ali živilih, na seji NOO Spodnji Log 20. julija je rečeno, da se bo obdavčenje prebivalstva izvedlo po spisku, katerega bo sestavil NOO z ozirom na premoženjske razmere posestnikov, vendar tako, da se bo »kot davek pobirala desetina od premoženja«. Poverjenik za finance pri Narodnoosvobodilnem svetu (NOS) v svoji okrožnici od 23. julija naroča, da morajo vsi terenski odbori OF in NOO izvesti takoj ocenitev vseh davkoplačevalcev kot je to že zahteval IOOF. To ocenitev izvedejo na neosvobojenem ozemlju terenski odbori OF, na osvobojenem pa NOO. Pri ocenitvi se morajo ozirati na dosedanje davčne cenitve, toda tako, da se popravijo morebitne napake in se ocenitev prilagodi sedanjemu gospodarsko prometnemu stanju. Po ocenitvi se predpiše davek od 1 do 10 %, za višino odmere pa so merodajne samo osebne potrebe in število družinskih članov, ki jih mora davkoplačevalec vzdrževati.⁴⁷

3. Posojilo. Tudi ta vir dohodkov narodnoosvobodilnega gibanja predpiše SNOO že jeseni 1941 v višini 20 milijonov dinarjev. (Odlok torej pri posojilu ne priznava druge valute, ne lir in ne mark, kot le predvojni jugoslovanski dinar.) Kako je posojilo teklo na osvobojenem ozemlju, ni dosti znanega, a v že omenjeni okrožnici finančnega poverjenika je le rečeno, da je treba propagando za to posojilo okrepiti, pa tudi propagando za prostovoljne prispevke, zlasti pri imovitejših Slovencih.

4. Denar. Iz lahko razumljivega vzroka je tudi na osvobojenem ozemlju v veljavi in obtoku italijanska lira. Iz že omenjenih Nalog od 27. maja pa je razvidno, da so za poravnavo svojih računov izdajali organi OF tudi bone, ki so se, »glaseč na okrogle vsote« mogli porabiti tudi za poravnavo narodnega davka.

5. Razmerje do cerkve. Tudi na osvobojenem ozemlju je IOOF kot poprej in kasneje poudarjal, da se duhovščina ne samo sme, temveč tudi mora boriti za svobodo svojega naroda, če je res narodna in ljudska duhovščina. Do te pomoči v borbi od strani slovenske duhovščine tudi na osvobojenem ozemlju ni prišlo in poučno je, kaj piše tov. Kocbek o duhovniški konferenci v Žužemberku, ki se je vršila na pobudo IOOF 8. avgusta 1942.⁴⁸ Kolikor je duhovščina odkrito sodelovala z okupatorjem ali pri ustanavljanju kontrarevolucionarne bele garde,

⁴⁶ Ital. prevod pri aktu divizije Granatieri di Sardegna, števil. 5126/I v Tribunale Militare Guerra 1942, fasc. 2831—2863, arhiv MNO; Borec II, števil. 9, str. 206.

⁴⁷ Orig. v arhivu MNO; Borec II, števil. 9, str. 206.

⁴⁸ Tovarišija, str. 100—102.

jo je seveda, kot vsakega drugega izdajalca, zadela teža kazni po odloku SNOO o zaščiti slovenskega naroda že iz leta 1941. Edini odlok, ki zadeva cerkvene zadeve kot take, je odlok IOOF, ki je bil sprejet na seji 29. maja 1942 in po katerem župnijski uradi na osvobojenem ozemlju ostanejo še nadalje javnopravni uradi, so pa za svoje delo odgovorni narodni oblasti in dolžni, da vse svoje poslovanje spravijo v sklad z novo slovensko ljudsko oblastjo.⁴⁹

6. Omejitev gibanja civilnega prebivalstva. Primer na Tisovcu, ko so Italijani vsled izdaje hoteli z bombardiranjem uničiti taborišče IOOF, in še več drugih podobnih primerov je 14. junija narekoval naredbo Glavnega poveljstva o gibanju civilnega prebivalstva. Naredba je stroga in prepoveduje oddaljevanje iz kraja stalnega bivališča preko 6 kilometrov. Za nujna pota morejo izdajati za osvobojeno ozemlje propustnico NOO v soglasju s partizanskimi komandami, za odhod na neosvobojeno ozemlje pa se izdajajo posebne propustnice.⁵⁰

7. Postavitev Narodnoosvobodilnega sveta (NOS). Iz Dnevnika tov. Kocbeka je razvidno, da se je 24. junija na seji IOOF ugotovila potreba, ločiti na osvobojenem ozemlju tudi v vodstvu OF politično vodstvo od izvršilne oblasti in da je zato padel predlog, da se bo za osvobojeno ozemlje ustanovil Narodnoosvobodilni odbor kot vrhovni upravni odbor.⁵¹ Predlog je torej logična posledica že izvedene ločitve na terenu, kjer terenski odbor OF predstavlja osnovno politično celico OF, narodnoosvobodilni odbor pa osnovni oblastni organ. Sklep omenjene seje IOOF torej pomeni, da se v vodstvu Osvobodilne fronte odtlej v njenem izvršilnem organu IOOF izvede sledeča delitev: IOOF še nadalje ostane vrhovni politični izvršilni organ, za vrhovni upravni izvršilni organ na osvobojenem ozemlju pa se ustanovi Narodnoosvobodilni svet, v katerega se določijo poleg vseh članov IOOF tudi trije člani Vrhovnega plenuma. (Analogno, kot se v NOO ne volijo samo člani terenskega odbora OF.) Prof. Šnuderl je mnenja, da poimenovanje NOS v »začasno demokratično ljudsko vlado«, kot to stori Slovenski poročevalec 14. julija 1942, številka 28, ni točno.⁵² Zakaj ne, ni posebej naznačeno. O prvi začasni slovenski vladi v prehodnem in pripravljalnem razdobju pred upostavitvijo Nacionalnega komiteta osvoboditve Slovenije, ko njegove funkcije prevzema Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, moremo resda govoriti šele po Deklaraciji Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta o upostavitvi Nacionalnega komiteta osvoboditve Slovenije, ki jo je izdalo prvo zasedanje SNOS v Črnomlju februarja 1944 in v kateri je rečeno, da »nudijo zgodovinski sklepi drugega zasedanja Avnoja in nova, demokratična... Jugoslavija... slovenskemu narodu vso pravico in možnost, imeti v okviru skupne jugoslovanske države z NKOJ-jem na čelu, svojo lastno nacionalno vlado«. ⁵³ Avtor omenjenega članka v Poročevalcu od 14. julija

⁴⁹ Dokumenti, str. 48.

⁵⁰ Dokumenti, str. 53.

⁵¹ Tovarišija, str. 58.

⁵² Dokumenti, str. 228 zgoraj.

⁵³ Dokumenti, str. 136—137.

1942 utemeljuje svojo trditev, da je NOS »dejansko že prva ljudska vlada... vendar začasna« in pravi, da je njen obstoj odvisen od potrditve ali zavrnitve ljudskih zastopnikov, ki se bodo zbrali na prvem Zboru odposlancev narodnoosvobodilnih odborov. Ugotovitev v Poročevalcu, da je NOS že neke vrste ljudska vlada na osvobojenem ozemlju, zrasla iz revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja, vsekakor drži. Postavil jo je izvršilni organ Vrhovnega plenuma OF in SNOO, torej izvršilni organ slovenskega narodnega vodstva, potrjenega po Plenumu izvoljenih delegatov okrožnih odborov OF s slovenskega ozemlja, zasedenega po Italiji. Ker se na osvobojenem ozemlju razvije ljudska oblast do take stopnje, da so osnovni oblastni organi, NOO, že voljeni, samo postavitve NOS ne bi bila več v skladu s principi prave demokratičnosti, katere ena bistvenih lastnosti je volilnost vseh oblastnih organov. Zato je v članku pravilno rečeno, da je NOS prva ljudska vlada, vendar začasna, ker potrebuje potrditve izvoljenega najvišjega demokratičnega oblastnega organa za osvobojeno ozemlje, Zbora odposlancev NOO.

Predlog IOOF, iznešen na seji IOOF 24. junija, je bil nato sprejet na seji IOOF 27. junija in izdana sta bila odloka o ustanovitvi NOS in o imenovanju poverjenikov. Tako dobi NOS sledeča poverjenišтва in poverjenike: poverjenišтво za občo upravo (Peter Kalan — B. Kidrič), poverjenišтво za zvezo z južnoslovanskimi narodi (Krištof Vodnik — E. Kardelj), za finance (Marko Skalar — Z. Polič), za sodstvo (Andrej Hribar — J. Rus), za prosveto (Drežče Jaklič — F. Lubej), za propagando (Pavle Tratar — E. Kocbek), za kmetijstvo (Vojko Goričan — V. Nemeč), za prehrano (Gašper Jeraj — T. Fajfar). Z odlokom Glavnega poveljstva od 30. junija je bil kot zastopnik Slovenske narodnoosvobodilne vojske imenovan v NOS njen komandant Peter Strugar (F. Leskošek).⁵⁴

IOOF je izdal tudi odlok o sklicanju Zbora odposlancev NOO,⁵⁵ ki naj bi predstavljal po besedah tov. Kidriča »primer nove slovenske ljudske demokracije« in ki bi potrdil »našo linijo za nazaj in dal smernice za naprej«. Zbor se ni vršil, ker ga je preprečila velika italijanska ofenziva. Po odloku o sklicanju bi bili člani tega zbora od narodnoosvobodilnih odborov izvoljeni delegati, zbor sam pa bi imel »neomejeno pravico predlaganja, razpravljanja in sklepanja o javnih zadevah na slovenskem osvobojenem ozemlju« in bi potemtakem pomenil prve začetke slovenskega parlamentarizma na osvobojenem ozemlju. Iz Zalarjevega arhiva je razvidno, da so NOO na Kočevskem že vsi izvolili svoje odposlance.

Prva seja NOS se je vršila 9. julija.⁵⁶ Zapisniki sej danes niso znani in so po vsej verjetnosti propadli v italijanski ofenzivi. Iz akta štev. 3197/I od 1. IX. 1942 italijanske divizije Cacciatori delle Alpi je razvidno, da so njene operativne edinice našle na področju Zabukovje pri Št. Rupertu na Dolenjskem med mnogimi drugimi partizanskimi

⁵⁴ Dokumenti, str. 49—50, a popraviti je napako, ker sta zamenjana referent za propagando in kmetijstvo.

⁵⁵ Dokumenti, str. 54.

⁵⁶ Tovarišija, str. 73.

akti (poročila o sejah OOOF Stična-Struge na Ambrusu, razni dokumenti IOOF in NOS Okrožnemu odboru OF za Kočevsko, mapa z napisom VOS, dokumenti V. grupe odredov od 18. julija do 8. avgusta, poslani Glavnemu poveljstvu) tudi poročilo poverjenika za občo upravo o seji NOS, ki se je vršila 12. julija s podpisi Hribar Andrej, Skalar Marko, Tratar Pavle, Posavec Jernej, Goričan Vojko in Kalan Peter. Po Kocbekovem Dnevniku⁵⁷ bi bila ta seja sklicana za rešitev vprašanja o konfinirancih, katere je na poti v koncentracijsko taborišče v Italijo rešila z vlaka II. grupa odredov na svojem pohodu na Štajersko v noči od 28. na 29. junij 1942 pri Verdu. Iz akta iste divizije izvemo (štev. 3266/I od 8.-X. 1942), da so njene edinice našle tudi kopije sej NOS, ki so bile 12., 20., 21. in 31. julija. Po Kocbekovem Dnevniku bi seja NOS 21. julija obravnavala vprašanje o propagandi in agitaciji ter ustanovitvi agitacijsko-propagandne komisije, 31. julija pa je seja postavila osnove za sodno komisijo in sprejela zakonski predlog o njeni postavitvi.⁵⁸

Razvoj sodne oblasti

Nastanek in razvoj upravne oblasti je terjal revolucionarni razvoj narodnoosvobodilne borbe slovenskega naroda; to velja še posebej tudi za razvoj sodne oblasti in z njo povezane sodne zakonodaje ter razvoja sodišč. Tov. Zoran Polič na Zboru slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju 1943. leta pravi: »Razvoj našega sodstva je po svojem bistvu nujno povezan s celotnim razvojem naše osvobodilne borbe, kajti v njem moremo zaslediti popolnoma vzporedne spremembe, kakor so nastajale v samem osvobodilnem gibanju.«⁵⁹ Ali kot je dejal pokojni tovariš dr. Vito Kraigher: »Potrebe narodnoosvobodilne borbe so narekovale te ukrepe in iz teh potreb je vznikla naša zakonodaja.«⁶⁰

V razdobju, ko se OF razvija in razvije v »državo v državi«, imamo že omenjeni odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev in Tolmačenje IOOF glave A, točke 3 tega odloka.⁶¹ Po tem odloku je določeno, kdo je izdajalec, smrtna kazen za izdajalce, uvaja se posebno naglo sodišče in takojšnja izvršitev kazni. Moč in veljavnost tega odloka preide tudi na osvobojeno ozemlje, odlok pa ostane v veljavi še potem, kar je dobro razvidno iz skupnega odloka IOOF in Glavnega poveljstva od 5. septembra 1942, v katerem je rečeno, da bo vsak belogardist, ki ne bo izročil orožja partizanskim edinicam »na temelju odloka o zaščiti slovenskega naroda ustreljen kot narodni izdajalec.«⁶² Na tem mestu bi se ne spuščal v nastanek in razvoj sodne zakonodaje in prakse, ki se je z elementarno revolucionarno silo, a v

⁵⁷ Tovarišija, str. 77.

⁵⁸ Tovarišija, str. 86 in 98.

⁵⁹ Spomenica o prvem zboru slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju dne 10. in 11. oktobra 1943, str. 60.

⁶⁰ Zakonodaja združene Slovenije v novi Jugoslaviji v jeku narodno-osvobodilne borbe (rokopis v MNO), str. 2.

⁶¹ Dokumenti, str. 34.

⁶² Orig. v arhivu MNO.

okviru tako imenovanega Partizanskega zakona⁶³ do osvobojenega ozemlja razvijala v samih partizanskih edinicah po pisanem in nepisanem »partizanskem zakonu«. Omenil bi le to, da v partizanskih edinicah nastajajo prva javna sodišča, ko kolektiv partizanske edinice sodi partizana in to po Partizanskem zakonu, odnosno po revolucionarni sodni praksi. Ta revolucionarna sodna praksa je danes še vse premalo raziskana in upravičena je bojazen, da ne bo šla v pozabo.

Prof. Šnuderl je mnenja, da »civilnega sodstva na osvobojenem delu Slovenije v tej dobi še ni.«⁶⁴ Instruktor CK KPS za Notranjsko tov. Jokl (Fr. Popit) pa v debati na partijski konferenci pravi: »Doslej smo imeli pri nas (scil. na osvobojenem Notranjskem) direktna ljudska sodišča« in pove sledeči sporni primer in njegovo rešitev: Stari ženi je pogorela hiša in je pogorišče prodala za 1000 lir možu z družino. Ta je s svojo pridnostjo in stroški hišo pozidal, ko pa je bila hiša postavljena, jo je hotela žena nazaj, mu vrniti 1000 lir in vse stroške pri popravilu. »Ljudsko sodišče« je prisodilo hišo tistemu, ki jo je kupil. Tudi iz Zalarjevega arhiva je razvidno, da je bil na Kočevskem v vsakem NOO referent za sodstvo. Iz seje NOO v Spodnjem Logu 20. julija 1942 izvemo, da sodnim obravnavam, katere vodi referent za sodstvo »prisostvuje celokupni NOO kot prisedniki, sekretar NOO pa vodi zapisnik o zaslišanju, katerega za večje delikte pošlje z obtožencem vred rajonskemu odboru OF, za manjše delikte pa izreka sodbo NOO pod predsedstvom referenta za sodstvo«. Imamo torej dva primera direktnega ljudskega sodstva, ki se je razvijalo in razvilo iz ljudskih množic samih in v primeru s Kočevske celo dvojje sodnih instanc, NOO kot prvostopno in rajonski (okrajni) odbor OF kot drugostopno sodišče. Kaj vse je spadalo pod ta ljudska sodišča, iz ohranjenih pisanih virov ni mogoče reči, kot tudi ne, kako dolgo so se na osvobojenem ozemlju obdržala.

Spričo naraščajočega kontrarevolucionarnega belogardizma na osvobojenem ozemlju vedno bolj prevzemajo sodstvo štabi partizanskih edinic, toda ne kot vojaška sodišča, temveč le kot za sodne funkcije poverjeni. (Vojaška sodišča so pri nas ustanovljena šele tik pred kapitulacijo Italije.) Kolikor so nam danes znani pisani viri, je šel razvoj teh »vojaških« sodišč na osvobojenem ozemlju nekako takole. Tov. Kocbek piše, da so na seji IOOF 16. junija 1942 »zarisali prve obrise novega sodstva s tem, da smo ustanovili vojaška sodišča z revolucionarnim značajem.«⁶⁵ Odlok IOOF o tem za enkrat še ni znan, iz Izjave Glavnega poveljstva od 27. maja 1942⁶⁶ in poznejših odlokov, ki se nanašajo na sodstvo, pa moremo upravičeno sklepati, da IOOF 16. junija 1942 poveri sodstvo nad

⁶³ Orig. v arhivu MNO.

⁶⁴ Zgodovina ljudske oblasti, Ljubljana 1950 (tiskano kot rokopis), str. 191. Civilnega sodstva v mirnodobskem pomenu besede na prvem osvobojenem ozemlju res da ni, vsekakor pa bi bilo treba poudariti, kako so se z elementarno silo in brez odlokov IOOF razvijala revolucionarna »ljudska sodišča«, kar se da dokazati po virih (pisanih in po tradiciji).

⁶⁵ Tovarišija, str. 48.

⁶⁶ Dokumenti, str. 45.

belogardisti št a b o m b a t a l j o n o v. Nadaljnji in komplicirani razvoj belogardizma in borbe proti njemu (preprečitev državljanske vojne!) pa dokaže, da bataljonski štabi kot sodišča ne ustrezajo. Znana je odredba štaba V. grupe od 30. julija, ki dovoljuje bataljonskemu obveščevalcu samo še zasliševanje osumljenca. Če se izkaže, da je obdolženi nedolžen, se mora takoj izpustiti, če pa obstoji sum še naprej, se mora izročiti štabu odreda. Če se tu dokaže krivda, ima štab odreda pravico obsodbe, v izredno važnih primerih pa mora štab odreda pred izvršitvijo smrtne kazni poslati ves primer v presojo še štabu grupe.⁶⁷

Dan za tem pa postavi NOS na svoji seji Izredno komisijo »za izvrševanje sodnih poslov v smislu odloka o zaščiti naroda in OF«, katere člane imenuje IOOF.⁶⁸ Tudi Glavno poveljstvo izda 31. julija naredbo o sodstvu, ki se bistveno ujema z gornjo naredbo štaba V. grupe.⁶⁹ Če vse to nekako strnemo, imamo od 31. julija 1942 dalje troje vrst sodišč (izvzemi že omenjena ljudska sodišča, o katerih se ne ve, kdaj so ugasnila): 1. »Vojaško« sodišče pri odredu in grupi odredov, ki »sodita vse zločine civilnih prebivalcev«; 2. Izredno sodno komisijo pri IOOF, ki sodi zločine proti odloku o zaščiti slovenskega naroda in 3. neke vrste naglo sodišče za ujete oborožene belogardiste pri četnih komandah in štabih bataljonov. Nekak preiskovalni sodnik je odredni ali grupni obveščevalec, kazen pa izrekajo kolektivno komandant, komisar in obveščevalec odreda ali grupe.

Po posebni odločbi poverjenika za občo upravo pri NOS od 10. avgusta 1942 pa se zgoraj omenjeni sodni predpisi bistveno izpremene. Odločba pravi: Glavno poveljstvo je vsem partizanskim četam in bataljonom prepovedalo izvrševati sodno oblast nad civilnimi osebami. V primeru aretacije morajo partizani izročiti aretiranca in material odrednemu štabu. Doslej je torej odredni štab vršil sodno oblast nad civilnimi osebami, sedaj pa je tudi odrednim štabom odvzeta sodna oblast nad civilnimi osebami in jo vrši Izredna sodna komisija pri IOOF. Aretacije potemtakem še smejo izvrševati tudi partizanske vojaške oblasti, vendar morajo o vsaki aretaciji takoj obvestiti ustrezajoče civilne oblasti na terenu, hkrati pa aretiranca z materialom vred oddati odrednemu štabu, ki je dolžan o zadevi obvestiti center varnostne obveščevalne službe pri IOOF.⁷⁰

Delegacija sodne oblasti odrednim in grupnim štabom s tem ugasne, ostane le eno samo sodišče, Izredna sodna komisija pri IOOF.

Vprašanje prehrane in preskrbe

Kot v vsej Jugoslaviji je tudi na slovenskem osvobojenem ozemlju veljala osnovna zapoved: vse za partizansko vojsko! Sporedno s to pa je rasla tudi skrb za civilno prebivalstvo, kajti osvobojeno ozemlje je bilo odtrgano od aprovizacijskih središč, katere je držal okupator. Zato je

⁶⁷ Orig. v arhivu MNO; Borec II, šte. 9, str. 206.

⁶⁸ Tovarišija, str. 93, Dokumenti, str. 58.

⁶⁹ Orig. v arhivu CK KPS; Borec II, šte. 9, str. 206.

⁷⁰ Orig. v arhivu MNO; Borec II, šte. 9, str. 206.

bilo pri NOS ustanovljeno poverjenišтво za prehrano, v NOO pa postavljeni referenti za preskrbo in prehrano. Iz Zalarjevega arhiva je razvidno, da so preskrbi posvečali odbori OF veliko pozornost, da so popisovali vse blago in živino, delili meso na posebne bone pri mesarju, katerega je postavil NOO, da so obstajale skupne kuhinje »za najrevnejše sloje in partizane«, za katere je nosil stroške rajon ali NOO itd. Na seji NOO Mozelj in Črni potok je 14. julija sklenjeno, da se bodo ljudje, katerim bodo pošle lastne zaloge, hranili v skupnih kuhinjah, družinam z otroci, starčki in bolniki pa se bodo dala živila na karte in se bodo hranili v lastnih kuhinjah. Zelo zanimiv je »sklep o razdelitvi žita med prebivalstvo in določitev rezerv«, sklenjen 30. avgusta 1942 na skupnem javnem zborovanju prebivalcev rajona Mozelj (torej že po končani veliki italijanski ofenzivi na Kočevskem), kjer je rečeno: od žita, ki je zraslo na emonskih njivah, a so jih obdelali posamezni kmeti, pripade 50 % rajonskemu odboru, 50 % pa kmetom. Od teh svojih 50 % odda rajonski odbor 30 % v »splošni kolektiv«, 20 % pa v kolektiv za hrano delovnih moči. Od žita, ki so ga posejali izseljeni Kočevarji ali osebe, ki so zbežale pod italijansko zaščito in je njih imetje zaplenjeno, gre 40 % v skupno rezervo; ostanek pa se razdeli: 25 % za kolektiv v Spodnjem Logu, 40 % za rajonski odbor Mozelj, 35 % pa za občni kolektiv delovnih sil. Iz lastnih njiv, kjer pa je pri delu pomagal kolektiv, gre 10 % za narodni davek, 25 % dobi kolektiv, ki je dal delovno silo in 65 % pripade privatniku. Osebe brez lastnih pridelkov, ki niso udeležene pri vaškem kolektivu, dobe 10 kg žita na mesec (tudi družinski člani).

IIOF je 16. junija določil »prve statistične ukrepe na aprovizacijskem področju«, ⁷¹ iz česar se da sklepati, da je bil določen predvsem popis zalog in verjetno je odraz tega odlok IIOF o obvezni prijavi zalog. ⁷² Pod ta odlok spada prijava živil vsake vrste, manufakture, usnja in monopolnih predmetov, za napačno prijavo pa je zagrožena zaplemba vsega premoženja in v težjih primerih celo smrtna kazen. 22. julija izda NOS proglas o mobilizaciji vseh razpoložljivih sredstev za potrebe vojske, ⁷³ IIOF pa odlok o postavitvi premičnih vrednosti na razpolago NOV. ⁷⁴ Končno je omeniti še odlok NOS, ki prepoveduje vsak izvoz življenjskih potrebščin iz osvobojenega ozemlja. ⁷⁵

Prosveta in propaganda

Že 29. maja izda IIOF odlok o poslovanju šolstva na slovenskem osvobojenem ozemlju, ⁷⁶ v katerem je rečeno, da se pouk redno nadaljuje in zaključí 27. junija. V šolah se prepoveduje izvajanje vseh protinarodnih ukrepov bivših okupatorskih oblasti, šolsko vodstvo tvori celoten učiteljski zbor, ki si iz svoje srede po večinskem načelu izvoli šolskega

⁷¹ Tovarišija, str. 48.

⁷² Dokumenti, str. 54—55.

⁷³ Dokumenti, str. 55—56.

⁷⁴ Dokumenti, str. 57 in odlok NOS o zagotovitvi prehrane slov. narodno-osvobodilni vojski, Dokumenti, str. 56—57.

⁷⁵ Dokumenti, str. 57.

⁷⁶ Dokumenti, str. 47—48.

vodjo, ki mora biti narodno neoporečen. Šolsko vodstvo sklepa o upravi šole, o pouku in vzgoji »skladno z duhom narodnoosvobodilne borbe slovenskega naroda, ki uresničuje njegove najvišje narodne cilje: osvoboditev, združitve, popolno samoodločbo slovenskega naroda in popolno ljudsko demokracijo«. Šolska vodstva morajo v mladini vzgajati kar najbolj živo narodno zavest, ljubezen do naroda in njegovih političnih, kulturnih, posebno pa narodnoosvobodilnih borcev. Vodstvo OF bo skrbelo za gmotno stanje pravih ljudskošolskih vzgojiteljev.

Program torej, ki je po svoji revolucionarnosti v veljavi lahko še danes. Program, kot pravi na partijski konferenci v govoru o agitaciji in propagandi tov. Kidrič, ki »dejansko razširja poglede na nov slovenski patriotizem, ki raste iz borbe za osvoboditev zemlje«. Drugi odlok IOOF propagandističnega značaja je prepoved razširjanja protinarodnega tiska od 1. junija,⁷⁷ v katerem je zagrožena dokaj huda kazen, saj padejo razširjalci okupatorskega ali belogardističnega tiska celo pod udar zakona o zaščiti slovenskega naroda.

Potrebnosti prosvetnega in propagandnega dela se je IOOF v celoti zavedal in je že 16. junija pri razdelitvi poverjeništev v IOOF določil tudi poverjenišтво za propagando in prosveto, ki se je, sestavljeno iz treh oseb, lotilo dela in načrtov, okrepilo uredništvo Slovenskega poročevalca, Slovenskega partizana, določilo uredništvo Radijskega vestnika, sprejelo načrt o dveh prvih brošurah, o mladinski organizaciji OF, po okrožjih pa sklenilo izdajati stenske časopise.⁷⁸ V tej dobi se na terenu že zelo razširi delo med ženami in mladino (zlasti na Kočevskem) in ustvarjeni so temelji poznejše AFŽ in ZSM. Kasnejši NOS pa dobi celo dvojje ločenih poverjeništev, poverjenišтво za prosveto in poverjenišтво za propagando.

Važnost agitacije in propagande je poudaril na partijski konferenci tudi tov. Kidrič. Najprej opozarja, da mora postati partijski organ »Delo« ne samo organ KP, temveč tudi sredstvo za agitacijo in propagando med najširšimi ljudskimi množicami, zato je treba vanj več in razumljivo pisati, istotako mora biti Slovenski poročevalec pisan »bolj razumljivo«. Na osvobojenem ozemlju naj se snujejo kulturna in dramska društva, IOOF bo poslal na teren tudi igralsko družino itd. Na terenu je treba poudarjati in razvijati misel združitve vseh Slovanov pod vodstvom ruskega naroda v borbi proti fašizmu, poudarjati in pokazati na novi slovenski patriotizem — »o katerem se vse premalo govori« — kajti med delavci in kmeti, ki se bore za osvoboditev svoje dežele, raste nova ljubezen do te zemlje. Poudarjati je treba internacionalizem in pobijati šovinizem. Le šovinisti govore, kako bodo pobijali nemške otroke. (»Nismo slučajno izbrali v častno predsedstvo konference tudi sekretarja italijanske in nemške kompartije.«) Glede naših meja je treba poudarjati, da le reakcionarji, ki nočejo sodelovati v NOB, postavljajo danes meję na Visoke Ture, naša zahteva pa je, da v svobodno slovensko zemljo spada vse, kar je bilo nasilno potujčeno v zadnji imperialistični dobi. »Nočemo

⁷⁷ Dokumenti, str. 49.

⁷⁸ Tovarišija, str. 48 in 53.

dati ničesar od svojega, ne maramo pa ničesar tujega!» (misel, ki jo je pod naslovom »Mi tujega nočemo, a svojega ne damo«, dokončno razvil tov. Tito 12. septembra 1944 v govoru ob proslavi dveletnice ustanovitve Prve dalmatinske udarne brigade).⁷⁹

Velika italijanska ofenziva, ki se je začela 16. julija 1942 na področju Krma in se potem nadaljevala od področja do področja vse do 4. novembra 1942, je prvo organizirano osvobodeno slovensko ozemlje polagoma uničevala. Namen sestavka je bil pokazati, kako je prišlo do osvobojenega ozemlja in kako se je na osvobojenem ozemlju razvijala ljudska oblast in se že razvila do visoke demokratične stopnje.

Le premier territoire libéré en Slovénie

(Contribution aux problèmes de la lutte pour la libération en Slovénie)

(Résumé)

La formation du territoire libéré slovène en 1942, son organisation et le développement ultérieur du pouvoir populaire sur ce territoire font l'objet de cette étude.

En 1941, il n'existe pas encore, en Slovénie, de vastes territoires libérés, tandis que dans presque toutes les autres régions de la Yougoslavie, la lutte pour la libération nationale des peuples yougoslaves a déjà, dès cette année, réussi à les conquérir. Les territoires libérés sont le résultat d'actions militaires préparées avec le plus grand soin par les unités de l'Armée de libération nationale et des détachements de partisans yougoslaves auxquels le peuple travailleur des nations yougoslaves, poussé par sa conscience révolutionnaire jusqu'à un véritable soulèvement populaire, apporte une aide efficace et décisive. Sur ces territoires libérés, nettoyés des forces d'occupation, tout essai contre-révolutionnaire de la part de la bourgeoisie yougoslave fut étouffé. Les vestiges de l'ancienne autorité de l'Etat yougoslave (mairies, administrations des districts, gendarmeries, etc.) furent supprimés et, à leur place, furent posées les premières bases du nouveau pouvoir populaire en forme de comités de libération nationale de tous les degrés. Toutefois, il ne faut pas chercher les causes de ce retard qui, en Slovénie, malgré quelques tentatives, ne permit pas, dès 1941, un soulèvement populaire au vrai sens du mot et ces actions militaires décisives dont la conséquence aurait été le territoire libéré, dans une conscience révolutionnaire et combattive de moindre intensité que chez les autres peuples yougoslaves. Une des raisons principales de ce retard est le fait que le peuple slovène qui ne compte qu'un peu plus d'un million, fut divisé entre trois occupants (Allemands, Italiens, Hongrois). Une autre cause fut que la Slovénie représentait, dans le plan de conquête de Hitler, un territoire d'une importance géographique particulière, c'est-à-dire, la ligne de communication la plus courte entre le nord et le sud, l'est et l'ouest. La Slovénie était, par conséquent, le point névralgique des occupants allemands et italiens qui ripostaient à la moindre action des partisans par des offensives militaires d'une envergure considérable, ou bien par des représailles, depuis des arrestations et des déportations jusqu'aux condamnations à mort et aux fusillements d'otages.

Malgré toutes ces circonstances de caractère objectif et celles de caractère subjectif, la lutte pour la libération nationale, dès 1941, évolue en Slovénie avec beaucoup de succès. La terreur que fait régner l'occupant ne peut pas enrayer la formation des premières troupes des partisans slovènes toujours

⁷⁹ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 217 sl.

croissantes et qui en 1941 déjà, entreprennent une série de grandes actions militaires couronnées de succès. Un autre fait dont l'importance, dans l'histoire de la lutte pour la libération nationale du peuple slovène, est de beaucoup plus considérable, consiste dans la création du Front de libération du peuple slovène que le Parti Communiste de Slovénie réussit à organiser dès le commencement de la lutte. A peine créé, le Front commence à rassembler les forces du peuple slovène divisé entre trois occupants. Les hautes qualités combattives et révolutionnaires et la conscience de l'unité du peuple slovène permettent qu'au Front de libération apparaissent, dès l'automne 1941, les premiers éléments qualitatifs du nouveau pouvoir démocratique populaire. C'est ainsi que le Front de libération devient un »Etat dans l'Etat«. Le peuple slovène obéit à ses ordres et lutte, soit par les armes, soit par des sabotages conséquents, contre l'occupant.

Le fait qu'en Slovénie un soulèvement général ne réussit pas dès 1941, souleva une critique sévère à la conférence des représentants des états-majors et des commandants des unités de l'Armée de libération nationale et des détachements partisans de la Yougoslavie qui eut lieu en septembre 1941. La conséquence en fut que les dirigeants de la lutte pour la libération nationale en Slovénie, le Comité central du Parti Communiste de Slovénie, le Comité exécutif du Front de libération de Slovénie et l'état-major général de Slovénie prirent toutes les mesures pour rattrapper le temps perdu et pour organiser, vers le printemps 1942, un soulèvement général de tout le peuple slovène, pour libérer de grandes parties du territoire slovène. Le plan d'opérations prévues, pour le printemps et selon lequel des grandes parties du territoire slovène devaient être libérées, fut élaboré par le camarade Edvard Kardelj en accord avec le plan du Grand état-major et du camarade Tito. Bien que ce plan ne fût pas réalisé dans toute son étendue, le mois de mai 1942 vit, dans le cadre de ce plan, la conquête d'un territoire libre toujours croissant, résultat de la pression des unités partisans et du soulèvement du peuple de la Slovénie occupée par les Italiens (Provincia di Lubiana, 4550,6 km² et 336.279 habitants). Nous pouvons affirmer que ce territoire libéré qui, en juin 1942, atteignit le point culminant de son existence, embrassait, à l'exception de la capitale slovène Ljubljana et d'autres grandes localités situées sur les lignes de communication, presque toute la Province de Ljubljana, et cela malgré le fait que les Italiens y entretenaient, outre les forces d'occupation, trois divisions de l'armée d'opération.

Dans la seconde partie de son étude, l'auteur décrit l'organisation de ce territoire libéré. Le souci primordial de la direction centrale ainsi que de celles nationales de la lutte pour la libération nationale des peuples yougoslaves ne fut pas de garder définitivement ces territoires libérés. Le principe fondamental de la lutte des peuples yougoslaves pour les territoires libérés consistait en premier ordre dans la création ou bien le développement des éléments du nouveau pouvoir démocratique. Puisqu'en Slovénie, dès 1941, c'est-à-dire dans une époque où le pays est encore entièrement occupé par l'ennemi, les bases du pouvoir populaire sont jetées et en train de se développer dans le cadre du Front de libération, le territoire libéré en 1942 offre toutes les possibilités pour son évolution ultérieure. Les cellules de base du Front de libération, les Comités de terrain du Front de libération créés en 1941 dans la clandestinité et dans les graves circonstances de l'occupation, tendent à assumer le caractère d'un véritable organe d'autorité. Ils ne gardent cependant, sur le territoire libéré, que leur fonction primitive qui ne fut que d'ordre politique, tandis que les organes d'autorité locale, les Comités de libération nationale, sont formés déjà par voie d'élection. De cette manière commence à s'établir, sur les territoires libérés, une édification organique de la démocratie populaire issue du peuple lui-même. Tous les habitants du territoire libéré, hommes et femmes ayant accompli l'âge de 18 ans, élisent leurs comités d'autorité locale. Ils choisissent parmi eux des candidats qu'ils proposent pour représentants du pouvoir démocratique. Ces représentants détiendront, dans la localité qui les a élus, et selon le principe de l'autonomie démocratique, tous les pouvoirs législatifs, administratifs et judiciaires. Lorsque,

sur tous les territoires libérés de la Slovénie, des élections aux Comités de libération nationale ont lieu, la direction de la lutte pour la libération nationale du peuple slovène prépare un nouvel acte dans l'évolution de la démocratie populaire: à l'organe suprême du Front de libération (Assemblée plénière du Front de libération, respectivement le Comité slovène de libération nationale et son organe exécutif, le Comité exécutif du Front de libération) qui, en 1941, ne fut que constitué, s'ajoute sur le territoire libéré son nouvel organe exécutif, le Conseil de libération nationale. Celui-ci, devant assumer le rôle d'un gouvernement slovène provisoire sur le territoire libéré, devrait être confirmé à l'Assemblée des délégués des Comités de libération nationale. Ces délégués eux-mêmes ont été déjà choisis sur le territoire libéré par voie d'élection. Cette évolution unique de la démocratie populaire sur le territoire libéré de la Slovénie fut entravée ou plutôt interrompue, pour quelque temps, par la grande offensive italienne qui commença, dans toute la Province de Ljubljana, le 16 juillet et ne prit fin que le 4 novembre 1942.

Parmi les actes administratifs de la direction de la lutte pour la libération nationale du peuple slovène sur le territoire libéré, il convient de souligner surtout les suivants: expropriation des grandes propriétés appartenant aux membres des nations étrangères (occupantes) ou aux traîtres slovènes; établissement de principes pour le recouvrement des impôts et de l'emprunt public; régularisation des rapports avec l'Eglise et restriction de la liberté de circulation de la population civile.

On expropria et nationalisa tous les grands domaines dont les propriétaires appartenaient aux nations ennemies ou qui, bien que de nationalité slovène, prêtaient la main à l'occupant et l'aidaient à opprimer le peuple slovène. Les vastes forêts dépendant de ces domaines furent proclamées propriété exclusive du peuple slovène et leur administration fut confiée directement à la direction de la lutte pour la libération nationale; la terre arable fut, en quelques endroits, distribuée aux paysans travailleurs et en d'autres; gardée indivise, constituant ainsi, dès 1942, les premières économies collectives socialistes. En vertu du décret du Comité slovène de libération nationale datant de l'automne 1941, chaque Slovène résidant sur le territoire libéré et disposant d'un revenu personnel fut frappé d'un impôt national destiné à subvenir aux frais du mouvement de libération et à l'assistance sociale; il y eut aussi un emprunt de la liberté. Les offices paroissiaux sur le territoire libéré gardèrent leur fonction de droit public, à la condition toutefois d'agir en accord avec la nouvelle autorité populaire slovène. Pour des raisons qu'il n'est pas difficile de deviner (espionnage!), la circulation de la population civile sur le territoire libéré fut considérablement restreinte, ce qui valait, dans une plus grande mesure encore, pour les déplacements entre les territoires libérés et non libérés.

La juridiction eut sur le territoire libéré, une évolution toute particulière. La lutte pour la libération nationale qui fut une véritable révolution populaire ayant supprimé tous les vestiges de l'ancienne autorité yougoslave, tous les anciens tribunaux yougoslaves sur le territoire libéré qui, sous l'occupation, existaient encore, cessèrent de fonctionner. Leur fonction fut transmise aux tribunaux qui se développèrent d'une manière toute élémentaire sortant du peuple lui-même, et qui furent appelés tribunaux directs populaires, ainsi qu'aux tribunaux auprès des Comités de libération nationale. La conquête et l'existence des territoires libérés coïncidant chronologiquement avec la formation et la croissance de la «garde blanche» contre-révolutionnaire, la direction de la lutte pour la libération nationale commença à confier les délits de cette trahison nationale aux états-majors des unités partisans, d'abord aux états-majors des bataillons, ensuite à ceux des détachements. En fin de compte, la direction, à cause de la situation délicate qu'avaient créé les crimes perpétrés par la garde blanche et à cause du danger menaçant d'une guerre civile, se décida à retirer la juridiction aux états-majors militaires en la transférant à la Commission judiciaire extraordinaire auprès du Comité exécutif du Front de libération.

Bien qu'en Slovénie aussi, comme sur tous les territoires libérés de la Yougoslavie, le principe fondamental fût: tout pour l'armée partisane, la direction prit en charge aussi le ravitaillement et l'approvisionnement de la population civile, ce qui entraîna certaines restrictions, comme le rationnement des achats, la défense d'exportation etc. La direction attachait aussi beaucoup d'importance à l'élévation du niveau culturel sur le territoire libéré. De nombreux journaux et brochures y furent publiés. Les écoles primaires du territoire libéré furent l'objet d'un soin particulier de la part de la direction.

Pour conclure, l'auteur répète que le territoire libéré en Slovénie commence à se former en mai 1942; en juin, il est à son apogée; il commence à s'effriter sous le choc de la grande offensive italienne du 16 juillet, pour disparaître à la fin de cette offensive. Bien que l'occupant eût réussi à faire disparaître le premier territoire libéré slovène solidement organisé dans des circonstances de la deuxième guerre mondiale, il ne réussit pas à abattre l'armée partisane ni l'esprit des masses du peuple révolutionné par la vraie démocratie populaire sur le territoire libéré dans une mesure si grande que les représailles les plus féroces de l'occupant furent désormais impuissantes à le réduire à la servitude.

K izvoru pleteninaste ornamentike

Med glavne veje predromanske umetnosti sodi tako imenovana pleteninasta plastika, kamnoseška dekorativna zvrst, ki pomeni na področjih s starokrščanskimi ali antičnimi izročili »največji odklon od humanističnega ideala likovne umetnosti v abstraktno spiritualistično smer«.¹ To so linearno-geometrični ornament, v katerih se prepletajo tridelni vzporedni trakovi, ki so plitvo in ploščnato vklesani v kamen ali marmor in ki prekrivajo razno cerkveno opravo tako, da so ploskve okrašene v »nasprotju vglobljenega ozadja in reliefno dvignjenih delov predmetov, ki segajo povsod do iste ravni«.²

Po svojem izvoru pomenijo zgodnj srednjeveške pleteninaste skulpture v znanosti dokaj oporečno vprašanje z obilno zadevno literaturo.³

R. Cattaneo je menil, da je italijanska pleteninasta plastika delo tjakaj doseljenih vzhodnih, bizantinskih kamnosekov,⁴ M. G. Zimmermann in E. A. Stückelberg pa sta, ne da bi poznala celotno tedanje razprostranjenost pleteninaste ornamentike, zagovarjala podmeno o njenem langobardskem izvoru.⁵ Tej tezi so nasprotovali H. Gabelentz, ki je trdil, da je mogoče vse motive pletenic dokazati v antični umetnosti,⁶ A. Riegl, ki mu je bila pleteninasta plastična dekoracija sredozemski stilni proizvod,⁷ E. Bertaux, ki se je pridružil R. Cattaneovemu mišljenju,⁸ J. Hampel, ki je štel pleteninasto krasilno umetnost za prevzeto iz antične plastike in mozaikov,⁹ ter G. Rivoira, ki je branil domnevo o italiskem kamnoseškem izhodišču pleteninastih skulptur.¹⁰ Z M. G. Zimmermannom in E. A. Stückelbergom je soglašal A. Haupt.¹¹ Drugačna raziranja sta utemeljevala R. Lasteyrie, ki se mu je dozdevalo, da se je razvil ta slog na ozemljih Francije in severne Italije, in to do viška

¹ Stele F., Predromanski ornament iz Slivnice. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, filoz.-filol.-hist. razred, Razprave 2 (1944), str. 348.

² Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti (Zagreb 1930), str. 73. — Isti, Starohrvatska umjetnost. Časopis za hrvatsku poviest 1 (1943), str. 64 d.

³ Tukaj navedeni pregled morda ni popoln, vsebuje pa vsa važna dela in bistveno ne potrebuje dodatkov.

⁴ Cattaneo R., L'architettura in Italia dal sec. VI al mille circa (Venezia 1888).

⁵ Zimmermann M. G., Die Spuren der Langobarden in der italienischen Plastik des ersten Jahrtausends. Referat na umetnostnozgodovinskem kongresu v Kölnu 1894, objavljen v Nürnbergu 1895. — Isti, Oberitalienische Plastik im frühen und hohen Mittelalter (Leipzig 1897). — Stückelberg E. A., Langobardische Plastik (Zürich 1896).

⁶ Gabelentz H., Mittelalterliche Plastik in Venedig (Leipzig 1903).

⁷ Riegl A., Pferdeschmuck aus Westungarn. Jahrbuch der Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale NF 1 (1903), str. 277.

⁸ Bertaux E., L'art dans l'Italie méridionale I (Paris 1904).

⁹ Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I (Braunschweig 1905), str. 672 sl.

¹⁰ Rivoira G., Le origini della architettura lombarda (Roma 1908).

¹¹ Haupt A., Die älteste Kunst, insbesondere die Baukunst der Germanen (Leipzig 1909), str. 61, 161 sl.

v karolinški dobi,¹² ter A. Kingsley Porter, po katerem bi bili v pleteninasti umetnosti vidni irski vplivi, ki naj bi jih posredovali Evropi irski menihi.¹³ G. Dehio je posredno pritrdil H. Gabelentzu,¹⁴ M. Vasić je sodil, da naj bi bili Franki odločilni činitelj pri ustvarjanju in širjenju te krasilne motivike,¹⁵ E. H. Zimmermann se je strinjal z R. Cattaneo,¹⁶ F. Adama van Scheltema je domneval v tej kulturi temeljne misli staro-germanske živalske ornamentike,¹⁷ G. Vitzthum se je ujema z G. Rivoiro, in je zanikal pleteninasti ornamentiki vsakršno etnično obarvanost,¹⁸ J. Strzygowski pa je pisal, da so Hrvati v Dalmaciji, Langobardi pa v Italiji prenesli, neodvisno drug od drugih, v kamen iste krasilne motive, ki naj bi jih bili poznali v severni pradomovini še z lesa.¹⁹ Največ se je ukvarjal s tem vprašanjem L. Karaman, ki je ugotovil, da so se oblikovale pleteninaste skulpture na italijanskih tleh v 8. stoletju, kot »plod splošnih razmer plastične umetnosti v tem času in posebnih razmer območij«, kjer se pojavljajo, ter da so obenem prvi umetnostni odsev tamkajšnjih razdobj izza barbarskih vdorov. »Po svoji končni obliki je pleteninasta ornamentika daleč od antike in klasičnosti, bližja pa je ornamentalnemu okusu in tradicijam novih ljudstev ter bornim možnostim za umetnostno delo« v takratni Evropi.²⁰ I. Cankar uvršča pleteninasti okras v zgodnj srednjeveško umetnost, ki jo opredeljuje kot »logično stilno nadaljevanje starokrščanske dobe, čeprav morda

¹² Lasteyrie R., *Architecture religieuse en France à l'époque romane* (Paris 1912), str. 214.

¹³ Porter A. Kingsley, *Lombard Architecture* (New Haven 1917). — Dela v op. 4, 5, 6, 8, 10 in 13 poznam po drugi literaturi; v Ljubljani niso dosegljiva.

¹⁴ Dehio G., *Geschichte der deutschen Kunst I* (Berlin-Leipzig 1919), str. 32 sl.

¹⁵ Vasić M., *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka 9. do početka 15. veka* (Beograd 1922), str. 92.

¹⁶ Riegl A. - Zimmermann E. H., *Die spätrömische Kunstindustrie nach Funden in Österreich-Ungarn, Kunstgewerbe des frühen Mittelalters* (Wien 1923), str. 31.

¹⁷ Scheltema F. Adama van, *Die altnordische Kunst* (Berlin 1923), str. 190 sl. — Isti, *Die Kunst unserer Vorzeit* (Leipzig 1936), str. 179.

¹⁸ Vitzthum G. - Vollbach W. F., *Die Malerei und Plastik des Mittelalters in Italien, Handbuch der Kunstwissenschaft* (Wildpark-Potsdam 1924), str. 64 sl.

¹⁹ Strzygowski J., *Der Balkan im Lichte der Forschung über bildende Kunst. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 49 (1926/1927), str. 8, 18, 20 d. — Isti, *Altslawische Kunst* (Augsburg 1929), str. 178 sl.

²⁰ Karaman L., *Crkvice sv. Mihajla kod Stona. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva NS 15* (1928), str. 85 sl. — Isti, *Spomenici u Dalmaciji u doba hrvatske narodne dinastije. Šišićev zbornik* (Zagreb 1929), str. 181 d. — Isti, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, str. 73 sl. — Isti, *Notes sur l'art byzantin et les Slaves catholiques de Dalmatie, I B, Le décor à entrelacs de l'art dalmate de haut moyen âge est — il byzantin? Récueil Uspenski* (Paris 1932), str. 338 sl. — Isti, *O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva NS 22/23* (1941/1942), str. 77 sl. — Isti, *Starohrvatska umjetnost v Bosni i Hercegovini. Poviest Bosne i Hercegovine 1* (1942), str. 617 sl. — Isti, *Starohrvatska umjetnost*, str. 71 sl. — Isti *Nova djela o pletenoj ornamentici. Časopis za Hrvatsku povjest 1* (1943), str. 133 sl. — Isti, *Problemi umjetnosti i ranog srednjega veka. Časopis za hrvatsku poviest 1* (1943), str. 264 sl.

obogateno z miselnostjo novih narodov.«²¹ S tem se sklada A. Haseloff, ki odreja pleteninasti krasilni plastiki germanski značaj in je nima za delo »po formalnem udejstvovanju težečega langobardskega umetnostnega hotenja«, marveč za »obliko, v kateri so se znali zgornje-italijanski kamnoseki podrediti veliki umetnostni struji, ki je tedaj zajela Evropo.«²² Ponovni zagovorniki langobardskega izvora pletenic so J. Baum,²³ H. Picton,²⁴ F. Behn²⁵ in E. Schaffran,²⁶ medtem ko R. Kautzsch, takisto ponovno, trdi, da najdemo vse motive pleteninaste plastike že v antiki.²⁷ Nova je W. Holmqvistova hipoteza: »langobardske« pleteninaste skulpture naj bi izvirale kot irska in germanska pleteninasta ornamentika iz koptske umetnosti; posrednik naj bi bila Ravena: na mozaikih v palači Teoderika in v cerkvi S. Vitale vidimo motive izrazito koptskega značaja, ki naj bi dve stoletji pozneje vplivali na izdelavo takratnega pleteninastega okrasja.²⁸ Zadnje doneske k obravnavi o izvoru pletenic so prispevali W. A. Jenny, rekoč, da postaja langobardska umetnost v letih 630—700 vedno manj germanska, v 8. stoletju, do 774, pa da se stopi z italijansko,²⁹ K. Ginhart, ki jih dokazuje kot karolinško državno ljudsko umetnost, kar naj bi potrjeval obseg karolinške države ter z njim sovpadajoča njihova nahajališča in časovni okvir,³⁰ ter F. Stele, ki je ta izvajanja dopolnil s tem, da je opomnil na italijansko razvojno izhodišče te umetne obrti.³¹

Teze o prostoru, kjer naj bi vznikla pleteninasta plastična dekoracija, in o njenih etničnih nosilcih so torej med seboj kaj oddaljene. To ima svoj glavni materialno-metodološki razlog v regionalno, časovno in tehnično izredno obsežnem gradivu te ornamentalne zvrsti. Tem skulpturam moremo slediti po vsej karolinški državi razen njenih severnih in severovzhodnih ozemelj, kjer tačas še ni bilo kamenitega stavbarstva.³²

²¹ Cankar I., *Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku* (Ljubljana 1930), str. 211 sl.

²² Haseloff A., *Die vorromanische Plastik in Italien* (Berlin 1930), str. 56.

²³ Baum J., *Die Malerei und Plastik des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Britannien*, *Handbuch der Kunstwissenschaft* (Wildpark-Potsdam 1930), str. 43.

²⁴ Picton H., *Die langobardische Kunst in Italien, ihre Eigenschaften und ihre Quellen* (Augsburg 1931), str. 3 sl.

²⁵ Behn F., *Altgermanische Kunst* (München 1936), str. 12. — *Isti, Germanische Stammeskulturen der Völkerwanderungszeit* (München 1937), str. 14.

²⁶ Schaffran E., *Geschichte der Langobarden* (Leipzig 1938), str. 85, 89. — *Isti, Langobardische und nachlangobardische Ornamentplatten in Kärnten. Carinthia I 128* (1938), str. 159 sl. — *Isti, Die Kunst der Langobarden in Italien* (Jena 1941), str. 66 sl, 160.

²⁷ Kautzsch R., *Die römische Schmuckkunst vom 6. bis 10. Jahrhundert*. Sonderheft aus dem *Römischen Jahrbuch für Kunstgeschichte* 3 (1939), str. 3 sl.

²⁸ Holmqvist W., *Kunstprobleme der Merowingerzeit* (Stockholm 1939), str. 84 sl.

²⁹ Jenny W. A., *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter* (Berlin 1940), str. 23 d.

³⁰ Ginhart K., *Die karolingischen Flechtwerksteine. Carinthia I 132* (1942), 161 d.

³¹ Stele F., nav. delo, str. 351 sl.

³² Ginhart K., nav. delo, str. 127.

Najdemo jih v »severni Španiji in Kataloniji, povsod v Franciji, v Burgundiji, v Provenci, ob Rivieri, na alamanskem in bavarskem področju, v zgornji in srednji Italiji (redko v spodnji), pogostokrat v Istri, v Dalmaciji in na Hrvaškem«. ³³ Vzhodno od tod, v bizantinskem kulturnem krogu prav tako ne manjka pleteninastih dekorativnih plastik, ki so pa tu v svoji formi bolj toge. Enako je znana pleteninasta kultura tudi v islamski umetnosti. K tem samostojnim in razvojno neenotnim kulturnim kompleksom spada še tako imenovani severni, kjer sicer ni takšnih kamenitih spomenikov, pač pa obstojijo pleteninaste dekoracije na kovinskih, kostnih in tkaninskih najdbah ter v ilustriranih knjigah. ³⁴ A pletenice kot motiv (v drugačni tehniki) se pojavljajo že vse prej. V Evropi so razvidne kot geometrični kitasti trakovi najprej v neolitikumu, medtem ko je v bronasti dobi na severu pomemben trakasti vzorec. V starejši železni dobi jih je — tudi že v Sredozemlju — vedno več. Plodna tla si je pridobila pleteninasta ornamentika v staroiberski in staroitalski ter pozneje v rimski umetnosti. ³⁵ Motivi srednjeveških pletenic se izvajajo iz antične oziroma starokrščanske ostaline ³⁶ in je razvojna podlaga te predromanske umetnostne veje pozna starokrščanska in antična dekoracija, ³⁷ tako da si moremo predočiti nastanek te umetnosti »samo v deželi z močno in vsaj relativno neprekinjeno antično tradicijo«. ³⁸ Poleg tega pa nastopa pleteninasta ornamentalna motivika, toda ne v klesarstvu, v srednjem veku tudi še pri Koptih, ³⁹ na vezelih tkaninah in freskah cerkva ter v miniaturah irskih menihov. Regionalni pregled pleteninasto dekoriranega gradiva v najraznovrstnejši tehniki zaokrožajo najdenine iz Mehike, ⁴⁰ Afrike (Abesinije, Konga in Nigerije), ⁴¹ Prednje, Visoke in Vzhodne Azije, Indije, Malajskega polotoka ⁴² in Nove Zelandije. ⁴⁶

Napačni pogledi o obsežnosti in trajanju posameznih umetnostnih vplivov oziroma migracij ⁴⁴ so bili pri raziskavah o izvoru pleteninastih skulptur umljivi in so zaradi pretežno običajne oddvojenosti od zgo-

³³ Istotam.

³⁴ Kautzsch R., nav. delo, str. 68 d, 71. — Ginhart K., nav. delo, str. 127.

³⁵ Scheltema F. Adama van, Die Kunst unserer Vorzeit, str. 134. — Ginhart K., nav. delo, str. 152.

³⁶ Kautzsch R., nav. delo, str. 3 sl.

³⁷ Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 102. — Isti, Staro-hrvatska umjetnost, str. 71.

³⁸ Stele F., nav. delo, str. 352.

³⁹ Holmqvist W., nav. delo, str. 84 sl.

⁴⁰ Lasteurie R., nav. delo, str. 210.

⁴¹ Bossert H., Das Ornamentwerk (Berlin 1937), str. 34 d. — Wersin W., Das elementare Ornament (Ravensburg 1940), sl. 97, 113, 114, 115, 116, 122, 123, 125.

⁴² Ginhart K., nav. delo, str. 152.

⁴³ Picton H., nav. delo, str. 13 sl, 19, 20.

⁴⁴ Prim. Kričevskij E. J., O roli mezplemennyh snošenij v drevnejšej istorii. Kratkie soobščeniija o dokladah i polevyh issledovannijah Instituta istorii material'noj kul'tury 13 (1946), str. 3 sl, 8.

dovinskih podstav zgodnjega srednjega veka izsledke mnogokrat izkrivljali. Treba je poudariti, da so pletenice motiv, ki ni izdelovalcu, ne glede na njegovo raven, noben problem;^{44a} saj jih najdemo, toda v najrazličnejši tehniki, v vseh časih in povsod ter se morajo vsa geografsko in časovno daljnosežnejša primerjanja ali sklepanja sprejemati z dvomi, če ne zavračati. — Spoznali bomo, da niso v predromanski pleteninasti plastiki dokazljivi nobeni vzporedni vplivi izven karolinške države oziroma Italije ter da so njen razvoj pospeševale nekaj starejša germanska priljubljenost pleteninaste motivike, na njihovih fibulah iz 6. in 7. stoletja, ter irsko-anglosaško kulturno delovanje na kontinentu v naslednjih stoletjih. Pričujoči spis drugih činiteljev pri nastajanju in širjenju tedanje pleteninaste plastike ne pozna.

Ker vklepa tudi navedeni obseg proučevanja v svojo tematiko vrsto raznoterih umetnostnih vprašanj iz srednjeevropskega zgodnjega srednjega veka, posebej še zavoljo onodobne zelo velike razprostranjenosti pleteninaste motivike, bo o posameznih poglavjih (o pletenicah germanskega arheološkega materiala in o vplivih irsko-anglosaških knjižnih ilustracij) nemara več besede kakor bi bilo neobhodno zadostno. Vendar pa nudi sestavek na ta način razsežnejši razbor in prerez predromanske umetnosti, ki celotno podobo izvajanj zastran pravilnega okvira gotovo dobro zaokroža, a jih tudi v nadrobnostih bolje dopolnjuje, pogloblja in pomaga razumeti.

V tej smeri so napisane naslednje vrste o izvoru pleteninastih skulptur.

I

Ob koncu 1. stoletja n. š. se je jela iz markomanskega Češkega razširjati med Germane filigranska ornamentika, ki je »le redko« prihajala na nakitne ploskve. Na začetku 2. stoletja se je razprostrla filigranska dekoracija »tudi še na ploskve«, hkrati pa se je pojavila pleteninasta motivika. — V tem razdobju pri Germanih »še ni nobenih vplivov rimske umetne obrti, kajti niti stiki z rimsko kulturo ob rensko-donavski meji niti obilica rimskega importa, ki je dospeval do Skandinavije, niso zapustili omembe vrednih sledov v germanski umetnosti«.⁴⁵

Z vidika nasprotja med severom in jugom pomeni politična in gospodarska ekspanzija Rima v cesarski dobi po eni strani pripojitev Srednje Evrope k področju južne kulture, po drugi strani pa vselej večje stike severne Evrope s tujimi umetnostnimi in tehnično popolnejšimi smotrnimi oblikami. — Možnosti za dolgotrajnejše germansko

^{44a} O tem za drugo, a podobno vprašanje Korošec J., *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji* (Celje 1947), str. 66.

⁴⁵ Scheltema F. Adama van, *Die Kunst unserer Vorzeit*, str. 144 sl. — Beninger E., *Das germanische und awarische Kunstgewerbe Österreichs*, v Ginhart K., *Die bildende Kunst in Österreich I* (Baden bei Wien 1936), str. 146. — Jenny W. A., *Die Kunst*, v Schneider H., *Germanische Altertumskunde* (München 1938), str. 462 d. — Isti, *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter*, str. 10.

premagovanje južnih vplivov in za vzporedno izoblikovanje samolastnega stila so bile tako rekoč izključene.⁴⁶

Tako je v 3. stoletju pričejala zahodnogermanska umetnost sprejemati vplive rimske provincialne umetne obrti, ki so se vedno bolj stopnjevali, tako da se je v 5. stoletju mnogo »rimskih motivov in krasilnih načinov« uveljavilo od Rena in srednje Donave preko vse Nemčije in Skandinavije. Temelj tega dejstva je bil v prvi vrsti prehod Germanov na levi breg Rena in njihove tamkajšnje državne tvorbe ter spreminjanje rimske provincialne umetnosti od 3. stoletja naprej, ki ga označujemo kot odmik od južnih, klasičnih umetnostnih vzorov.⁴⁷ V pozni rimski provincialni umetni obrti prevladuje ornament, ki dobiva zmeraj abstraktnejši značaj. Neklasične dekoracije »kot stranski zarez (Kerbschnitt) in luknjičasto vezivo prihajajo čedalje bolj v rabo«. Zato germanska umetnost v tem razdobju nima več opravka z upodabljačo ali polupodabljačo rastlinsko vzorčno dekoracijo, temveč se srečuje z »močno v abstraktno smer stiliziranim ornamentalnim oblikovnim svetom« takratne rimske provincialne umetne obrti, ki ji je zdaj formalno kaj blizu.⁴⁸

Zlasti tehtne vplive na germansko umetnost so imele poznorimske zaponke (s stranskim zaregom) z zelo abstraktno ornamentiko vitic oziroma z živalskimi podobami, katerih motivi so se v 5. stoletju razširili po vseh zahodnih in severnih germanskih predelih. Okraševanje z viticami je predstavljajo ob koncu 5. stoletja glavni ploskovni vzorec germanskih zaponk, prevzete živalske figure pa so, potem ko so se sčasoma daljnosežno preoblikovale, sredi 6. stoletja prodrle kot prevladujoča motivika germanske ornamentike.^{49a} »... germanska živalska ornamentika izvira iz rimske umetne obrti... severni Germani so pri obdelavi izposojenih motivov izdelovali druge, njim lastne oblike...«⁴⁹

Povsod, kjer se je razvijala germanska živalska ornamentika, so izročila antične umetne obrti »polagoma zbledela«. Sprva so bili motivi številnejši, živalske podobe bolj naturalistične, uporaba ornamentov pa manjša, tako da so ostali posamezni ploskovni deli neornamentirani. Do konca stila I (predelani motivi so v germanski živalski ornamentiki podlegli mnogovrstnim medsebojno povezanim in od zunaj nevplivanim spremembam, ki jih imenujemo stil I [koniec 5. stoletja — 600], stil II

⁴⁶ Scheltema F. Adama van, *Die altnordische Kunst*, str. 151.

⁴⁷ Jenny W. A., *Die Kunst*, str. 467. — Isti, *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter*, str. 10.

⁴⁸ Jenny W. A., *Die Kunst*, str. 467 sl.

^{49a} Jenny W. A., *Die Kunst*, str. 468 sl.

⁴⁹ Salin B., *Die altgermanische Thierornamentik* (Stockholm 1904), str. 290. — Brenner E., *Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit. VII. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* (1912), str. 283 d. — Temu stališču, ki je v znanosti splošno veljavno, najtehtneje nasprotujeta Brehm B., *Der Ursprung der germanischen Thierornamentik*, v Strzygowski J., *Heidnisches und Christliches um das Jahr 1000* (Wien 1936), str. 33 sl., češ da je oblikovna zakladnica germanske živalske ornamentike na vzhodu, in Kühn H., *Vorgeschichtliche Kunst Deutschlands* (Berlin 1935), str. 147 sl., ki je tudi za vzhodni izvor germanske živalske ornamentike.

[600—700] in stil III [700—9. stoletje, samo v Skandinaviji]) pa sta se ohranila le dva motiva: do »nespoznavnosti stilizirane živalske podobe ... in vso ploskev prepregajoča zmeda živali ali njihovih udov«. ⁵⁰ Posamezni ornamentalni deli se križajo oziroma prepletajo (sl. 1). — Izrazitejše je prepletanje v stilu II germanske živalske ornamentike (sl. 2).

Stil I je bil najprej omejen na robove; ploskve sta krasila v glavnem le stranski zarez in ornamentika vitic. Sredi 6. stoletja pa prehaja živalska ornamentika tudi na ploskve. To se je moglo dogajati zgolj tako, da se je »opuščalo prvotno živalsko upodabljanje in da se je prehajalo k čistejši ornamentiki ... Prvotne štirinožne živali so se mogle ... brez nevarnosti za svoj organični sklad raztezati po dolgem, ne pa tudi v šir, tako da je stil I ... okras robov, ne pa ploskev. Za to se je moralo raztegniti živalska telesa v širino ali pa jih položiti drugo na drugo, tako da so se razblinila v klobčiče teles in udov ali pa v pleteninaste zavoje ... Stil I ... se s tem, da je postal ploskovni okras, razvojno končuje«. ⁵¹ Poglejmo sl. 3. Živalsko ornamentiko najdemo na nožni, locenjski in glavni plošči, vitice so le še na stranskih robovih locnja. Živali na ploskvi se že raztekajo in bi v nadaljnjem razvoju postale »klobčiču podoben mozaik teles in udov ... , kakršne najdemo pri najmlajših fibulah stila I«. ⁵² Prehod stila I k stilu II je doznaven samo v Srednji Evropi. ⁵³ »Razširjen sprejem stila I se pojavi šele ... ko je začel prekrivati ploskve« in ko so se ga v zvezi s čisto tračno oziroma pleteninasto ornamentiko oprijela tudi germanska ljudstva v Srednji Evropi, kjer je šel razvoj stila I k stilu II nepretrgano naprej. Stil I se je v Srednji Evropi oklenil tračne oziroma pleteninaste ornamentike, ki mu »je omogočila razvoj k stilu II«. ⁵⁴ Nastop stila I in razcvet tračne oziroma pleteninaste ornamentike v Srednji Evropi, ki naj bi bila v mnogočem posledica vplivov langobardske umetnosti v Italiji, saj bi le-ta pod bizantinskim vplivom razvijala tračno oziroma pleteninasto ornamentiko in jo posredovala drugim germanskim ljudstvom, ⁵⁵ se datira v sredo in začetek druge polovice 6. stoletja. ⁵⁶

⁵⁰ Salin B., nav. delo, str. 245, 290.

⁵¹ Aberg N., Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit (Upsala 1922), str. 168 sl.

⁵² Istotam.

⁵³ Navadno se pritrjuje Salinovi trditvi, da je germanska živalska ornamentika severnega izvora. Poleg tega mnenja pa obstoji še hipoteza o njenem angleškem izhodišču: Kendrick T. W., Style in Early Anglo-Saxon Ornament, Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst 10 (1934), str. 66 sl ter Kühn H., Vorgeschichtliche Kunst Deutschlands, str. 73 in Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz, Textband (Bonn 1940), str. 29 sl, 58 sl.

⁵⁴ Aberg N., nav. delo, str. 170 d.

⁵⁵ Aberg N., nav. delo, str. 178. — Jenny W. A., Die Kunst, str. 470. — Isti, Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter, str. 22.

⁵⁶ Aberg N., nav. delo, str. 177. — Kühn H., Die Entstehung der germanischen Flechtbandornamentik. Mannus, 6. Ergänzungsband (1928), str. 368 sl. — Isti, Das Kunstgewerbe der Völkerwanderungszeit, v Bossert H. T., Geschichte des Kunstgewerbes I (Berlin 1928), str. 84 sl. — Isti, Das Jahr 550 n. Chr. als kulturgeschichtlicher Wendepunkt in der Völkerwanderungszeit. Mannus, 7. Ergänzungsband (1929), str. 170 sl. — Isti, Vorgeschichtliche Kunst

Glede izvora germanske pleteninaste ornamentike na zgodnjesrednjeveškem arheološkem materialu pa obstoji poleg langobardsko-bizantinskega še drugo zrelišče. — Dognano je, da so si prilastili Germani iz antične umetnosti vitico, meander, stranski zarez in palmeto. Prva je bila prevzeta palmeta, ki pa izgine že po 480. Dalje časa so se obdržali meander, stranski zarez in vitica, ki se uporabljajo nekako od 450 do 550. Zatem se preneha tudi to okraševanje in se pojavlja pleteninasta ornamentika.⁵⁷ — Proti 550 predstavlja takrat poenostavljena ornamentacija s stranskim zarezom včasih le cik-cakaste črte (sl. 4). Nožna plošča navedene fibule izkazuje cik-cakasti motiv, locenj meander, plošča glave pa oblike, ki očitujejo pleteninaste težnje.⁵⁸ Nadaljnjo razvojno stopnjo ponazoruje neka fibula iz Lucyja (sl. 5). Nožna plošča in locenj imata še meanderske oblike, na glavni plošči pa so črtkasti ornament, kjer se more razpoznati zametke pleteninaste ornamentike.⁵⁹ Jasnejši je pleteninasti ornament na neki fibuli iz Schretzheima (sl. 6). Meander krasi nogo in locenj; glavno ploščo pa črtkaste oblike, ki nudijo videz prepletanja; »pojavi pa se še majhen... pleteninasti motiv«.⁶⁰ Prav tako prehaja po tej tezi v nastajajočo pleteninasto ornamentiko tudi vitica: na zgornjem koncu nožne plošče fibule na sl. 7 opazimo zapletke, na glavni plošči fibule na sl. 8 pa ima motiv vitice »nastavke... k oblikovanju pleteninastega tračja«.⁶¹ Enako meander. Na sl. 9 je na locnju »že izgotovljen pleteninasti motiv, ki razločno izvirava iz meandra«.⁶² To gledišče je še podprto z drugimi dokazili. Razvojnemu prikazu o prehajanju stranskega zarez v pleteninasto ornamentiko je treba pridati v zaporedju stoječe stopnje na sl. 10—15⁶³ in še nekaj drugih fibul: fibulo iz Schretzheima (sl. 16), ki ima na nogi stranski zarez, na glavni plošči pa se znotraj roba stranski zarez že prepleta; nato fibulo iz Engersa (sl. 17), ki ima na glavni plošči pletenico že izoblikovano; podobno kot fibula iz Rosdorfa (sl. 18), ki ima na nožni plošči ter v zgornjem in spodnjem delu glavne plošče razvit pleteninasti ornament, a na sredi glavne plošče in na locnju še stranski zarez; konec tega prehodnega razvoja pa tvorijo pletenice, kakršne vidimo na fibulah na sl. 19—22.⁶⁴

Deutschlands, str. 150, 172 d. — Isti, Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz, Textband, str. 29 sl, 58 sl. — Kossina G., Germanische Kultur im 1. Jahrtausend² (Leipzig 1939), str. 239 sl.

⁵⁷ Kühn H., Die Entstehung der germanischen Flechtbandornamentik, str. 371. — Delno soglaša s tem tudi Aberg N., nav. delo, str. 98 in Die Goten und Langobarden in Italien (Upsala 1923), str. 48.

⁵⁸ Kühn H., Die Entstehung der germanischen Flechtbandornamentik, str. 373.

⁵⁹ Istotam.

⁶⁰ Istotam.

⁶¹ Kühn H., Die Entstehung der germanischen Flechtbandornamentik, str. 374.

⁶² Istotam.

⁶³ Kühn H., Das Jahr 550 als kulturgeschichtlicher Wendepunkt in der Völkerwanderungszeit, str. 174 sl.

⁶⁴ Kühn H., Das Kunstgewerbe der Völkerwanderungszeit, str. 86 sl.

Ne da bi nasprotovali temu mišljenju, je treba za trdnejšo in boljše utemeljeno rešitev glede izvora germanske pleteninaste ornamentike v 6. in 7. stoletju poseči še dalje, v langobardsko umetnost. Njen razvoj se da najboljše zasledovati na fibulah z ovalno nogo. Na tem gradivu nazorno doznamo, da je ornamentika vitic in stranskega zarez na naglo kopnela in da jo je nasledila živalska in pleteninasta ornamentika. Stil I, ki je pri najstarejših fibulah manjkal ali pa je bil omejen na glavne plošče, se postopoma razprostre še na locenj in na nožno ploščo, potem ga pa docela izpodrine stil II.⁶⁵ Razvoj langobardskih fibul je naslednji: I fibule s popolnoma okroglimi gumbi: 1. ornamentika vitic na nožni in glavni plošči, 2. stranski zarez na nožni plošči in stranski zarez ali stil I na glavni plošči, 3. stil I na nožni plošči, primeroma tudi na locnju; II fibule z gumbi v obliki živalskih glav: 1. stil I na nožni in glavni plošči, včasih tudi na locnju, 2. viseče živalske glave običajno v stilu II, stil I na nožni in glavni plošči, mestoma tudi na locnju, 3. viseče živalske glave navadno v stilu II, stil II na nožni in glavni plošči. Po novcih, ki so bili najdeni ob tem gradivu, pripadata 4. in 5. stopnja zadnjim desetletjem 6. stoletja ali pa času okrog 600. Zatorej bo treba 6. stopnjo uvrstiti v 7. stoletje, najstarejše langobardske fibule pa v 60. ali 70. leta 6. stoletja.⁶⁶ Stil I je potemtakem, kot povsod drugod, tudi pri Langobardih trajal do konca 6. stoletja.⁶⁷ — Ornamentika langobardskih zlatih križev je večidel preprosta, manj je primerov pleteninaste in živalske ornamentike. Njihovo tračno oziroma pleteninasto ornamentiko sestavljajo v obliki bisernih nizov izdelani prameni v odprtih zankah, prepleteni ali pa v dokaj zavozlani kompoziciji (sl. 23—29). Po svojem značaju je ornamentika teh langobardskih zlatih križev germanska. Kot okrasne motivike so pleteninaste in živalske ornamentike v poenostavljenem stilu II v precejšnji meri poslužuje tudi langobardska srebritev železa⁶⁸ (sl. 30—34). — Langobardska kultura je spadala torej v vsem času, ki prihaja tu za nas v poštev, tesno v zahodnogermanski kulturni krog. »Ob vdoru v Italijo so prinesli Langobardi s seboj različne, tipološko srednjeevropske starine in germansko ornamentiko, ki so se razvijale v Italiji deloma na povsem enak način kot v Srednji Evropi, deloma pa v za Langobarde značilni smeri... V Italiji so prišli... Langobardi v stik tudi z negermansko kulturo, od katere so prevzeli nove predmetne in ornamentalne oblike..., vendar pa sta si ostali obe tedanji kulturi spočetka tuji... in se nikoli nista popolnoma stopili... Germanska ornamentika

⁶⁵ Aberg N., Die Goten und Langobarden in Italien, str. 48, 51 d, 62.

⁶⁶ Aberg N., Die Goten und Langobarden in Italien, str. 63 sl.

⁶⁷ Po vsem rečenem je E. Beningerjevo (Die Langobarden an der March und Donau, v Reinerth H., Vorgeschichte der deutschen Stämme II, Leipzig-Berlin 1940, str. 839) in K. Ginhartovo (nav. delo, str. 153) mnenje, da naj bi poznali Langobardi pleteninasto ornamentiko še pred prihodom v Italijo, zgrešeno. Pleteninasto ornamentiko na najstarejših langobardskih fibulah za stonj iščemo, langobardske fibule iz Spodnje Avstrije pa so ornamentirane geometrizirano klinasto ali stransko zarezno (prim. Schaffran E., Die Kunst der Langobarden in Italien, str. 13, 16 d).

⁶⁸ Aberg N., Die Goten und Langobarden in Italien, str. 87 sl., 135 sl.

se je praviloma omejevala na germanske forme starin, bizantinska ornamentika pa na bizantinske; mešani slogi ali prehodni pojavi so bili izjemni... V ornamentiki Langobardov... najdemo bizantinski stil v graviranih ornamentih, v naturalistični rastlinski ornamentiki.. Bizantinska ornamentika ni na istih predmetih kot starogermanska ornamentika in manjka na starinah, ki so skupne Langobardom in srednjeevropskim germanskim ljudstvom.« Po vsej verjetnosti bizantinsko dekorirno nakitje ni bilo izdelano v langobardskih delavnicah.⁶⁹

To pa je v nasprotju s sodbo o bizantinskem izvoru germanske pleteninaste ornamentike.⁷⁰ Kot rečeno, je bil v langobardskih grobiščih izkopan tudi bizantinski material, toda ta predstavlja kot bizantinski in nelangobardski proizvod skupino zase, ki je bizantinsko dekorirana, prav tako kakor so sklenjene tudi langobardske izkopanine, ki so zopet samo langobardsko, germansko okrašene. Langobardskemu gradivu na sl. 35—46 in drugemu že omenjenemu materialu s pleteninasto ornamentiko nihče ni odrekel germanskega značaja ali pa zapazil kakršnekoli antično-bizantinske sestavine, ki bi mu utegnile motiti celotno germansko pripadnost. Popolnoma germanski izvor langobardske pleteninaste ornamentike torej ne more biti oporečen, saj se bizantinska ornamentika ni mogla vsidrati na langobardske starine, ki so ostale germanske. Antična oziroma takratna bizantinska pleteninasta ornamentika je tudi dočista drugačna kot germanska: uporablja se zgolj robno ornamentalno in le kaj poredko ploskovno, po obliki pa je preprosta in dvotračna.⁷¹ Če bi bila, kar pa ni, materialno dopustna možnost, da bi Langobardi to ornamentiko prevzeli, bi se morala pojaviti pri njih nenadoma in dovršena, česar pa ni videti niti pri Langobardih niti pri drugih Germanih, ki je take ne poznajo. »Pleteninaste ornamentike, kakršna je germanska, v bizantinski umetnosti ni.«^{71a} Celo če napravimo še eno koncesijo: da bi Langobardi le prevzeli pleteninasto ornamentiko iz bizantinske umetne obrti, potem bi moral biti langobardski stil I bizantiniran, o čemer seveda ne more biti besede, in hitreje končan kot na severu ter bi se stil II prej razvil, ker bi bili Langobardi prvi Germani, ki bi uporabljali pleteninasto ornamentiko, kar tudi ne drži. A zadevno langobardsko in drugo germansko gradivo je časovno dosledno enotno in se, navzven zaključeno, razvija enako in brez skokov. Mišljenje o germanski pripadnosti in zanikanje južnega, bizantinskega oziroma langobardskega vplivanja na starogermansko srednjeevropsko umetnost pa potrjuje še eno važno dejstvo. Če bi Langobardi prevzeli pleteninasto ornamentiko iz bizantinske umetnosti, bi moralo biti na jugu, kjer bi langobardski vpliv pešal, več pleteninastih najdb kakor na severu. Je pa prav narobe, kajti pleteninasto ornamentiranih fibul

⁶⁹ Aberg N., Die Goten und Langobarden in Italien, str. 147 d, 46 d.

⁷⁰ Gl. op. 55.

⁷¹ Kühn H., Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz, Textband, str. 31 d.

^{71a} Istotam.

je največ v južni Nemčiji in Porenju, pri Langobardih in v Galiji jih je vse manj oziroma domalega manjkajo.⁷²

Tukaj nas ne bo zanimalo, kako je nastala pleteninasta ornamentika germanskih zaponk iz 6. in 7. stoletja (ali iz vitice, meandra in stranskega zareza, kar ni neprepričljivo), temveč naj zadostuje ugotovitev, da je ta pleteninasta motivika (s fibul) — tako kot, vendar bolj skopo, v 2. stoletju — sad v tem pogledu nemalo samostojnega germanskega umetnostnega razvoja.⁷³

Pri pisanju teh vrst sem spoznal še neko naziranje o izvoru obravnavane germanske pleteninaste ornamentike, ki pravkar zapisano mnenje bistveno potrjuje, a ga tudi malce spreminja. — Po tej tako imenovani koptski tezi se pojavlja pleteninasta ornamentika v južnozahodni Nemčiji, v Galiji, v Angliji, na Irskem in v koptski umetnosti Egipta. Koptska pleteninasta ornamentika, ki naj bi se jela oblikovati od začetka n. š. in ki naj bi dosegla svoj višek približno 400—600, bi bila najstarejša. Ohranjeni koptski iluminirani rokopisi iz poznega 8. in 9. stoletja kažejo, brez tujih vplivov, močne stike s tem starejšim koptskim gradivom in so spričo trdnih tradicij enako ornamentirani kot starejši material, večinoma tkanine. Primerjava koptskega in evropskega pleteninasto ornamentiranega gradiva kaže dokajšnjo medsebojno podobnost, tako da bi bil zato ves ta material enotnega, koptskega izvora, ker naj bi se nahajal edinole v koptski umetnosti in njenih odložiščnih območjih. Medsebojne zveze naj bi bilo treba predpostavljati še zaradi tega, ker se je samo koptski umetnosti posrečilo razvijati pleteninasto ornamentiko (pleteninasto ornamentirani koptski rokopisi nastajajo še danes), česar ni mogoče pokazati nikjer drugod. Skupno z razsežnimi orientalnimi vplivi na rimsko umetnost od 300 naprej naj bi dosegla pleteninasta ornamentika pri Koptih tolikšen razcvet kot nikjer drugje ob Sredozemskem morju.⁷⁴ Domneva, da so prejeli Germani pleteninasto ornamentiko iz koptske umetnosti, bi bila torej tako upravičena. — Merovinška pleteninasta ornamentika je, kakor je potrjeno, starejša kot irska rokopisna pleteninasta ornamentika, ker naj bi prvi evropski vplivi koptske umetnosti mogli seči le na kontinent, ne pa še dalje proti severu. Da bi bili koptski vplivi tisti, ki so povzročili postanek merovinške pleteninaste ornamentike z rabnih predmetov, naj bi dokazala naslednja dejstva. Rimsko pleteninasta ornamentika ni v nobenih zvezah z germansko pleteninasto ornamentiko. V Rimu je bila pleteninasta ornamentika zmeraj zgolj robni, neploskovni okras in dvotračno, preprosto izvedena, nasprotno kot pri Germanih in Koptih. Enako je

⁷² Aberg N., Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit, str. 156.

⁷³ Razmeroma največ pleteninasto ornamentiranega germanskega arheološkega materiala je pri Kühnu, Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz, Tafelband (Bonn 1940), kjer je izpričana vsa razsežnost te ornamentalne motivike pri Germanih v zgodnjem srednjem veku.

⁷⁴ Holmqvist W., nav. delo, str. 29, 30 sl, 35 sl, 41, 67 sl, 71 sl.

s podonavskimi vplivi. Pred Avari ni, z izjemo preproste pletenice iz zlate žice, tukaj nobene pleteninaste ornamentike, kolikor pa jo zasledimo pri Avarih, naj bi bil to le odsvit takratne splošne priljubljenosti pleteninaste ornamentike v Evropi. Bizantinski kulturni krog je do 600 in še pozneje zelo reven spomenikov s pleteninasto ornamentiko, sčasoma pa začne polagoma sprejemati koptsko pleteninasto ornamentiko. Sirske in palestinske pletenice so ob koncu starega in na začetku srednjega veka nekaj časa proti koptski umetnosti samostojne, pozneje pa tudi podležejo njenim vplivom. Takisto niso mogli posredovati pleteninasto ornamentiko Germanom Langobardi, ker zaradi političnih razmer alpska pota vse do 590 niso mogla priti za kulturne izmenjave v poštev.⁷⁵ Ob začetku srednjega veka so vodili sredozemsko trgovino skorajda izključno le orientalski trgovci, ki so oskrbovali cerkev in samostane s tekstilijami, posvetni trg pa z vinom, začimbami, slonovino in kovinami. Sredozemska pristanišča so bila bogata mesta in o Marseillu se je v 6. stoletju govorilo, da je največje mesto v Galiji. Marseille, Arles, Lyon, Narbonne in Bordeaux so bila prava orientalska središča s kaj mešanim prebivalstvom; v Parizu, Orléansu, Toursu in Clermontu so bile orientalske kolonije. Pisani etnični sestav galskih mest dokazuje še sklep narbonskega koncila 589, da Goti, Rimljani, Sirci, Grki in Židi ne smejo ob nedeljah izvrševati svojih opravkov, ter poročilo, da se je slišala pri sprejemu kralja Guntrama v Orléansu latinska, židovska in sirska govornica. Razen navedenih mest imamo potrdila o orientalskih naselitvah še iz Besançonu, Saint-Eloija, Vienna, Genève, Trierja, Kölna in Mainza. Iz tega je nastal zaključek: V 6. stoletju se z napredovanjem krščanstva uveljavi koptska umetnost med drugim tudi v Zahodni Evropi.⁷⁶ — Treba je priznati, da tej hipotezi ne primanjkuje tehničnih argumentov. Pravilno odklanja vplive rimske umetnosti, Bizanca in Podonavja ter zgodovinsko riše pot koptske pleteninaste ornamentike v Evropo. Te izsledke pa je težko podvreči dovolj kritični obravnavi, zakaj to bi zaradi tematike predpostavljalo izredno široko perspektivo, tako da bi bila ta naloga predmet vse širše sintetične umetnostne in zgodovinske raziskave celotnega zgodnjega srednjega veka. Tu bo opozorjeno na nekaj pomislekov proti koptskemu izvoru pleteninaste ornamentike. Kljub temu, da naj bi se po tej sodbi vršil dotok koptske pleteninaste ornamentike v Evropo preko Galije, je prav tamkaj najmanj pleteninasto ornamentiranih merovinških fibul.⁷⁷ Dalje je oporečno, če pri Germanih v resnici ni mogoče slediti razvojnim oblikam pleteninaste ornamentike, kajti boljše dokazovana in sprejemljiva je trditev, da so na frankovskih fibulah vidni prehodi od starejših vzorcev pa vse do dokončno izoblikovane pleteninaste ornamentike. Če bi bil pleteninasti motiv res nenadoma prevzet iz koptske umetnosti, bi morala biti na germanskem materialu opazna ostra zarezna: vzporedno s starim bi bilo

⁷⁵ Holmqvist W., nav. delo, str. 75 sl, 78 sl, 81 sl.

⁷⁶ Holmqvist W., nav. delo, str. 191 sl.

⁷⁷ Gl. op. 72.

vidno novo gradivo — česar pa nikjer ni.⁷⁸ Središče germanske pleteninaste ornamentike je v Porenju, na zahodu je pleteninaste ornamentike neprimerno manj, čeprav so tod orientalske naselbine najbolj številne. Na nemških tleh se omenjajo samo tri in še te so bile le drugovrstnega pomena. Tudi še ni dognano, da bi se nahajala pleteninasta ornamentika dejansko zgolj na vplivnih področjih koptske umetnosti, ki je v pogledu vplivov, s katerimi naj bi določila vso merovinško umetnost, v navedenem delu na moč pretirano poudarjena.

II

Osvetlitve k postanku srednjeveških pleteninastih skulptur daje tudi irsko-anglosaško umetnostno gradivo: stilno idealistično iluminirani rokopisi.

Ornamentalno delimo te rokopise v tako imenovane trobentasto vzorčne, linearne ali geometrične, živalske in pleteninaste (sl. 47).⁷⁹

Po enem datiranju je najstarejši irsko-anglosaški iluminirani rokopis *The Book of Durrow*, ki naj bi ga bilo treba po njegovem nastanku datirati okrog 600; nekoliko mlajši bi bil delno ohranjeni rokopis v *Corpus Christ College* v Cambridgeu, znan pod imenom *The Gospels of S. S. Luke and John*, časovno sledeče delo, *The Book of Lindisfarne*, pa naj bi nastalo okoli 700 in bi bilo za stoletje ali pa še več starejše kot najznamenitejša irsko-anglosaška dekorirana cerkvena knjiga, *The Book of Kells*.⁸⁰ Po drugem mišljenju bi bila spodnja časovna meja irsko-anglosaških knjižnih ilustracij 700 in bi izvirali *The Book of Durrow*, evangelijar iz Lindisfarna in *The Book of Kells* iz začetka 8. stoletja, *The Gospels of S. S. Luke and John* pa iz časa okrog 725.⁸¹ Po tretjem naziranju pa naj bi bile najstarejše irsko-anglosaške miniature *The Book of Durrow* in *The Book of Kells*, ki bi bile iz dobe po 650.⁸²

Poleg omenjenih rokopisov je treba navesti še vrsto manj pomembnih, angleških, iz 8. stoletja, ki so stilno pod vplivom durrowskega kodeksa.⁸³ — Na kontinentu imamo v tem razdobju rokopise, ki so v ornamentalnem pogledu čisto irsko-anglosaškega izvora. Tako na primer evangelijar iz *St. Gallena*, ki je nastal verjetno sredi 8. stoletja na Irskem;⁸⁴ nekateri istodobni kodeksi iz samostana v *Echternachu*, za katere pa je oporečno, ali so že v Angliji skončani prispeli v *Echternach*

⁷⁸ Prim. H. Kühnovu recenzijo Holmqvistove knjige v *Jahrbuch für prä-historische und ethnographische Kunst* 13/14 (1939/40), str. 228 sl.

⁷⁹ Salin B., nav. delo, str. 336 sl. — Baum J., nav. delo, str. 61.

⁸⁰ Salin B., nav. delo, str. 341 sl. — Strzygowski J., *Die irisch-angelsächsische Blüte in Bedas Zeit*, v Strzygowski J., *Heidnisches und Christliches um das Jahr 1000*, str. 112. — Scheltema F. Adama van, *Die Kunst unserer Vorzeit*, str. 157, 177.

⁸¹ Baum J., nav. delo, str. 63 sl. — Cankar I., nav. delo, str. 97 d. — Kühn H., *Vorgeschichtliche Kunst Deutschlands*, str. 195.

⁸² Holmqvist W., n. nav. mestu.

⁸³ Baum J., nav. delo, str. 67 d.

⁸⁴ Cankar I., nav. delo, str. 106.

ali pa so bili tam izdelani;⁸⁵ evangelijar pisca Cutberchta iz 8. stoletja, ki je okoli 800 služil v Salzburgu kot predloga za Codex Millenarius v Kremsmünstru in ki ga je treba po postanku lokalizirati v južno Anglijo,⁸⁶ ter stockholmski evangelijar, izgotovljen okrog 770 v Canterburyju.⁸⁷

Ta knjižna ornamentalna dekoracija je bila za Karolingov v Evropi umetnostno zelo pomembna.⁸⁸ Njeni vplivi so vidni predvsem v onodobnem knjižnem slikarstvu trierske, frankosaksonske, st. gallenske in salzburške šole, kjer vselej, bolj ali manj pogosto, opazamo tudi pleteninasto motiviko.⁸⁹ — Ni pa to edina smer, kamor so segali ti irski vplivi. Kelih bavarskega vojvode Tasila, nastal pred 788, v Kremsmünstru zgovorno priča o irsko-anglosaško vplivani karolinški umetni obrti (sl. 48). Njegove figure so po svojem značaju popolnoma anglosaškega izvora.⁹⁰ Spričo dejstva, da je Codex Millenarius kopija Cutberchtovega evangelijarja in po vsem sodeč salzburški proizvod, bo verjetno, da je bil zaradi medsebojne sorodnosti tudi Tasilov kelih izdelan v Salzburgu.⁹¹ Njegove irsko-anglosaške sestavine se dajo naštevati še naprej: v živalski ornamentiki so »celotna oblikovna jasnost, pravilno potekanje linij in majhne spremembe, ki jih kažejo živalski zavoji«, anglosaške stilne posebnosti. Prav tako dalje »spiralne forme na trupnih nastavkih in odebeline teles na nožnih nastavkih« (paralele so v gornjih dveh kodeksih), inzularno vplivani rastlinski vzorci ter pletenice, ki se po svoji simetričnosti razločujejo od kontinentalnih germanskih in ki se enačijo z vsemi anglosaškimi rokopisi iz druge polovice 8. stoletja, ter osrednji krožni ornament na nodusu, kakršnega vidimo na kanonskih polah stockholmskega evangelijarja iz Canterburyja — skratka: vsi okrasni elementi Tasilovega keliha so privzeti iz anglosaške umetnosti.⁹² Bržčas je tudi dispozicija keliha posneta iz otočja. Tudi sovpadanje v stilizaciji in grupiranju živali je na dlani; živali same pa so različne. — »Oblike keliha in tehnična obdelava klinastega zarez« dovoljujeta sklep o domačem, salzburškem umetniku, ki je, v dokaz trdnih anglosaških vplivov na srednjeevropska germanska kulturna središča, zvesto zajemal z anglosaških spomenikov.⁹³

Zgodovinska podlaga teh umetnostnih stikov Srednje Evrope z Irci in Anglosasi je nekako naslednja. — Prva poročila o delovanju irskih menihov oziroma misijonarjev na evropskih tleh padajo na konec 6. in začetek 7. stoletja. Pred 590 pride irski menih Columban, spremljan od 12 učencev, v Bretagno, od koder se napoti proti vzhodu in se nastani na južnovzhodnem pobočju Vogezov, kjer ustanovi samostan

⁸⁵ Baum J., nav. delo, str. 66 d. — Cankar I., nav. delo, str. 106.

⁸⁶ Baum J., nav. delo, str. 68 d.

⁸⁷ Zimmermann E. H., nav. delo, str. 57.

⁸⁸ Strzygowski J., Die irisch-angelsächsische Blüte in Bedas Zeit, str. 113, 126. — Scheltema F. Adama van, Die Kunst unserer Vorzeit, str. 177 d.

⁸⁹ Baum J., nav. delo, str. 92, 95, 103 d, 114, 118.

⁹⁰ Zimmermann E. H., nav. delo, str. 55 d.

⁹¹ Swarzenski G., Salzburger Buchmalerei (Leipzig 1913), tab. 1—4.

⁹² Zimmermann, E. H., nav. delo, ster. 55 f.

⁹³ Zimmermann, E. H., nav. delo, ster. 58.

Anegray. Tukaj se mu je pridružilo toliko menihov, da je moral ustanoviti nov samostan v Luxeuilu, kmalu nato pa še v Fontainesu, od koder so se čez desetletja ustanavljali zopet novi samostani. V vseh treh samostanih je bivalo okoli 220 menihov;⁹⁴ o Columbanu vemo, da je bil takrat v zelo ugodnih odnosih s frankovskim dvorom in da je pomenil v cerkvenem življenju frankovske države važno osebnost. Tudi njegovi menihi so se odlikovali po veliki cerkveni dejavnosti. Tako gre na primer ustanovitev samostana Lureja v besançonski diecezi na rovaš nekega meniha iz Luxeuila; neki Columbanovi učenci so ustanovili samostan v škofiji Amiens in Normandiji; po Columbanovih pravilih so bili ustanovljeni samostani Jouarre ob Marni, Reuil in Jerusalem v Rebaisu v diecezi Meaux, ki so bili pozneje vzor številnim novim samostanom. Mnogi tedanji samostani so imeli opate, ki so bili prej v Luxeuilu, pa tudi takratni besançonski, noyonski, laonski, baselski, boulognski in toulski škof so izšli iz Luxeuila. Zaradi cerkvenih nesoglasij pa je bil Columban prisiljen 610 zapustiti Luxeuil, ki je veljal kot eden najodličnejših frankovskih samostanov, in je šel v Bregenz; tu je ostal le krátek čas in se je kmalu napatil v Italijo, kjer je ustanovil samostan Bobbio.⁹⁵ 615 je Columban umrl, v Bobbiu so mu štirikrat zaporedoma sledili frankovski opatje.⁹⁶ O njegovem delu v Italiji se malone ničesar ne ve. Ob Columbanovem odhodu v Italijo je ostal na Nemškem eden njegovih učencev, Irek Gallus, ki ima po njem ime samostan St. Gallen.⁹⁷ — Drugič smo o irskih oziroma anglosaških misijonarjih v Evropi poučeni iz konca 7. stoletja. 678 je zapustil yorški nadškof Wilfrid Anglijo in dospel k Frizom, kjer je takoj začel širiti krščansko vero. Njegovo delo so nadaljevali Wictbert, Willibrord (s posebno skupino misijonarjev), ki je bil 692 ali 693 posvečen v škofa, 695 pa v nadškofa s stolico v Utrechtu, in Wynfrith, bodoči sv. Bonifacij.⁹⁸ — Z Anglosasom Bonifacijem, utemeljiteljem vzhodnofrankovske cerkvene organizacije, se zveze kontinenta z anglosaškim otočjem poglobe. Njegovi glavni pomočniki Lul, njegov naslednik na mainški nadškofovski stolici, Denhard, würzburški škof Burchard, menih Wygbert in nune Lioba, Chuniht, Chunitrud in Thecla so tudi Anglosasi. Tedanji salzburški škof Virgil je bil Irek.⁹⁹ — Za Karla Velikega se irsko-anglosaški vplivi v frankovski državi nadaljujejo v razširjenem obsegu. Echternaški opat in senski škof je Anglosas Beornrad, ki so ga uporabljali tudi v diplomatskih zadevah. Opat v Ferrièresu, St. Lupusu

⁹⁴ Hauck A., *Kirchengeschichte Deutschlands I* (Leipzig 1914), str. 265 sl. — Schubert H., *Geschichte der christlichen Kirche im Mittelalter I* (Tübingen 1917), str. 211. — Krüger G., *Handbuch der Kirchengeschichte I* (Tübingen 1923), str. 277.

⁹⁵ Hauck A., nav. delo, str. 272, 290 sl, 337 d. — Schnürer G., *Kirche und Kultur im Mittelalter I* (Freiburg 1920), str. 234. — Schubert H., nav. delo, str. 250.

⁹⁶ Haseloff A., nav. delo, str. 49.

⁹⁷ Hauck A., nav. delo, str. 338 d.

⁹⁸ Hauck A., nav. delo, str. 431 sl. — Schubert H., nav. delo, str. 295 d.

⁹⁹ Hauck A., nav. delo, str. 485 sl, 568 sl. — Schnürer G., nav. delo, str. 239. — Schubert H., nav. delo, str. 304.

v Troyesu in St. Martinu v Toursu pa je bil Alkuin, največji učenjak te dobe, naravoslovec, pesnik in zgodovinar, ki je kot praeceptor imperii Francorum s svojimi učenci skrbel za vsestranski dvig frankovske duhovščine in s tem posredno tudi za dvig vsega karolinškega duhovnega življenja. Alkuinovi anglosaški sodelavci so bili Sigulf Vetulus, ki je nasledil učitelja kot opat v Ferrièresu, Wito, Fridugisus, naslednji opat v St. Martinu, ki mu je Ludvik Pobožni podelil še nove samostane; in drugi, ki jih poznamo samo po imenu ali pa po najvažnejših karolinških cerkvenih mestih: Sens in Autun, Mainz, Trier, Worms, Fulda ali Lorsch.¹⁰⁰ Manj kot Anglosasov je bilo pri Karlu Velikem Iroškotov: Clemens, dvornošolski gramatik, teolog Jožef Škot in Dungal. Iz katoliškega obdobja nam tečejo še poročila o Ivanu Škotu, gramatiku in teologu Seduliju Škotu ter o anglosaškem misijonarju Willehadu na Frizijskem.¹⁰¹

V Italiji so bili torej narobe kot na severu irsko-anglosaški kulturno-zgodovinski vplivi le šibki. Znana je zgolj ustanovitev Bobbia po Columbanu, ki ga nasledijo Franki in kamor pride kasneje Škot škof Cumian.¹⁰² Od tega poznamo njegovo grobno ploščo, ki je bila napravljena za časa kralja Liutpranda (712—744). Nenavaden je njen napis, ki je »obrnjeno postavljen v ornamentalni okvir«. Na zadnji strani te plošče je pleteninasti ornament. S tem, da so predpostavljali istodobnost napisa in ornamentike, so glede na Cumianov škotski rod sklepali, da so prinesli pleteninasto plastično okrasje v Italijo irski menihi. Toda tudi če bi časovna vzporednost ornamentike in napisa res obstajala, za kar pa ni nobenega dokaza, bi bili le na en spomenik opirajoči se tako daljnosežni sklepi slabo upravičeni ali pa zgrešeni, saj so bili v Bobbiu Columbanovi nasledniki Franki.¹⁰³

»V Italiji je po starokrščanski dobi malo zanimanja za iluminiranje rokopisov, ornamentika, vseskozi nefiguralna, se razvija šele proti sredi 8. stoletja, in sicer v severni Italiji; sistema in šolske tradicije v tem slikarstvu ni.«¹⁰⁴ Zaradi tega in zaradi zgoraj opisanih irsko-anglosaških stikov z Evropo v 7. in 8. stoletju se nezaupljivo sprejema hipoteza, da poznamo vso motiviko srednjeveških pleteninastih skulptur iz antične in starokrščanske umetnosti, le prestasta motivika naj bi spominjala na okras v irskih miniaturah. To bi bilo razložljivo zato, ker so bili tistikrat v Italiji irski menihi, ki so nasploh radi uporabljali pleteninasto motiviko in od katerih so nam tudi iz Italije znane njihove miniature.¹⁰⁵ — To se na prvi mah ne zdi nemogoče, zakaj ustanovitelj Bobbia je bil Irec, ki ga je dospemilo v Italijo tudi nekaj irskih

¹⁰⁰ Hauck A., nav. delo, II (Leipzig 1912), str. 128 d, 134, 141 sl, 151 sl, 156. — Schubert H., nav. delo, str. 369, 373 sl.

¹⁰¹ Hauck A., nav. delo, str. 158 sl, 362, 667. — Schubert H., nav. delo, str. 369, 373 sl.

¹⁰² Haseloff A., nav. delo, str. 48 d.

¹⁰³ Istotam.

¹⁰⁴ Cankar I., nav. delo, str. 98.

¹⁰⁵ Karaman L., Starohrvatska umjetnost, str. 72. — Isti, Dva nova djela o pletenoj ornamentici, str. 135. — Isti, Problemi umjetnosti i ranog srednjeg veka, str. 270.

menihov. Toda kronologija rokopisov težko dovoljuje datacijo katerega koli irskega rokopisa s kontinenta pred 700. Priznано je, da se na Ircem in Anglosasom najbližjih območjih pojavljajo takšni izdelki, a inzularnega izvora, najprej sredi 8. stoletja in se prej tudi niso mogli, kajti vsak umetnostni stil se more teritorialno razširjati, ko je dosegel neko določeno razvojno višino. Tega pa pri teh rokopisih vsaj pred 700 ni moglo biti, zakaj to leto je šele nepobitna spodnja meja prvih irskih knjižnih ilustracij. Pred sredo 8. stoletja potemtakem ne moremo govoriti o irskih iluminacijah v Evropi, v našem primeru v Italiji (tu še prav posebej ne). Knjižne ilustracije v Italiji (če jih smemo šteti za irske; Irci in 8. stoletje?) so zelo maloštevilne, a kar je še bolj važno: v kodeksih ni prestaste motivike.^{105a} Kako naj bi si pleteninaste skulpture prilastile prestaste motive v zelo redkih rokopisih, ki je sami ne poznajo? Če pa bi bilo tako, bi se prve pletenice v Italiji pojavile že izgotovljene in ne bi, kot bo spodaj razvidno, polagoma dozorevale in se šele počasi polno izoblikovale; vrh tega bi bila prestasta motivika pletenic najpogostejša. A vsega tega ni. — Bolj prav bo torej domnevati, da je omenjeni motiv pleteninastih skulptur v Italiji nastal samostojno, saj je najpreprostejši in najročnejši^{105b} ter je najverjetneje, da je brez vplivov nastal povsod, kjer so klesali pleteninaste plastike.

III

Kot najstarejši spomenik srednjeveških pleteninastih skulptur je do nedavnega veljala neka arkada ciborija iz S. Giorgio in Valpolicella, ki so jo datirali v 712. Ta datacija pa je zmotna, kajti navedena arkada je iz 9. ali 10. stoletja (sl. 49).¹⁰⁶ Ciborij iz S. Giorgio in Valpolicella časovno določuje napis, kjer beremo, da je postavil ciborij mojster Ursus z učencema Juvintinom in Juvianom, Ursus magister com discepolis suis Juventino et Juviano edificavit hanc civorium, »za časa langobardskega kralja Liutpranda in veronskega škofa Dominika: to je moglo biti 712, ... ko je škof umrl, kralj pa prišel na prestol«. Ena izmed štirih arkad ciborija je arkada z motivno in stilno zreliimi pleteninastimi okrasi. — Pri delih v neki stavbi pri stari cerkvi pa so naleteli na odlomke, ki so spadali k peti arkadi, ki je bila po velikosti in obliki

^{105a} Ko je bil pričujoči spis že oddan uredništvu, mi je dr. Ljubo Karaman v pisanju z dne 6. XII. 1951 sporočil — za kar se mu tudi tu zahvaljujem —, da je videl v delu E. Zimmermann, *Vorkarolingische Miniaturen* (Berlin 1916), tab. 31 b d, v inicijalah Izidorjevega kodeksa, ki poteka iz severne Italije iz časa ok. 780, prestaste motive. Kljub temu pa čas, število in značaj navedenega motiva (»Nije čitav niz perca kako... na pleternim klesarijama«) ne spreminja moje sodbe.

^{105b} Stele F., nav. delo, str. 357.

¹⁰⁶ Cavazzocca Mazzanti V., *Un nuovo archivolto del ciborio di S. Giorgio di Valpolicella*. Madonna Verona, *Bollettino del Museo civico di Verona* 2 (1908), str. 145 sl. — Priuli Bon L., *Intorno alla chiesa di S. Giorgio di Valpolicella*. Madonna Verona, *Bollettino del Museo civico di Verona* 6 (1912), str. 138 sl. — Izsledke teh razprav je edini upošteval L. Karaman, ki je na njuni podlagi popravil zadevno datiranje, O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, str. 76 sl; od tu tudi citat.

enaka drugim štirim arkadam. Ker je bila »ena arkada očitno odveč, zakaj ciborij je imel štiri stranice«, so glede na izdatno podobnost v okrasni motiviki dveh arkad v cerkvi S. Giorgia in Valpolicella sodili, da »je ena od teh dveh arkad že zgodaj propadla in da so jo zamenjali z novo, docela podobno arkado«. ¹⁰⁷ Vendar ta pleteninasta arkada »s kljukami ob robovih nikoli ni spadala k oltarnemu ciboriju, ampak je ostanek trikotnega timpana cerkvene pregraje. Kajti samo pri takšnih timpanih so kljuge ob obeh robovih; na arkadah ciborijev so zgolj na gornji, vodoravni strani, ne pa... ob navpičnem koncu arkade«. ¹⁰⁸ Ta plošča je bila podobna arkadi ciborija »le... v obrnjeni legi, kakor je bila v steni klaustra, preden je bila najdena peta arkada. Če pa postavimo navidezno arkado v pravi položaj, s trikotnim vrhom navzgor, pridejo tudi križ in obrobne kljuge« v izvorno razmestitev. Ta pleteninasto ornamentirana arkada torej ni mogla spadati k ciboriju, kakršen je nastal 712, temveč bo iz poznejšega časa, iz pregrajevanja cerkve v Valpolicelli v 9. ali na začetku 10. stoletja. ¹⁰⁹

Dejstvo, da valpolicellske plošče, edinega navideznega dokumenta o dozoreli pleteninasti plastiki na pragu 8. stoletja, ne gre prišteti med spomenike tega stoletja, in časovno zanesljivo določeni italijanski spomeniki 8. stoletja ¹¹⁰ — kjer se po eni strani deloma še ponavljajo antični motivi, po drugi strani pa se določena motivika polagoma spreminja v linearno-geometrično smer pletenic — označujejo oblikovanje pleteninastih skulptur, ki se je vršilo v 8. stoletju v Italiji, kot postopen proces, ¹¹¹ ki se v drugi polovici 8. stoletja pospeši in ob zatonu 8. stoletja konča. To takisto potrjuje v srednjeveški Evropi do 8. stoletja trajajoča dekadenca plastike, ki tedaj še ne vsebuje linearno-geometričnih teženj pleteninaste plastične dekoracije. ¹¹² »... najstarejše priče tega novega sloga ne segajo preko druge polovice 7. stoletja nazaj, ... popolnoma razvita oblika (je) dognana šele za konec 8. stoletja; ¹¹³ splošni prodor novih oblik se opaža šele na prehodu v 9. stoletje, ki postane tudi čas njihovega največjega razcveta.« ¹¹⁴

¹⁰⁷ Cavazzocca Mazzanti V., n. nav. mestu (Karaman L., nav. delo, str. 77 d).

¹⁰⁸ Priuli Bon L., n. nav. mestu (Karaman L., nav. delo, str. 78).

¹⁰⁹ Karaman L., O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, str. 78 d.

¹¹⁰ Karaman L., O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, str. 80 d: Ancona, 687—701; Cimitile, na začetku 8. stoletja; Rim, 705—707; S. Giorgio in Valpolicella; Pavia, ok. 720; Ravenna, po 723; Čedad, ok. 737; Ferentillo, ok. 739; Milano, ok. 739; Čedad, 737—744; Modena, prva polovica 8. stoletja; Brescia, 753; Sesto in Sylvis v Furlaniji, 762; Čedad, 762—787; Novigrad v Istri, ok. 780; Osimo, po 722—795; Ravenna, po 784; Ravenna, po 795; Rim, 772—795; Bologna, 789—816; Cortona, po 800.

¹¹¹ Karaman L.; Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 86, 91, 97. — Isti, O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, str. 80 sl.

¹¹² Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 86, 97. — Isti, O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, str. 81 sl. — Isti, Starohrvatska umjetnost, str. 71 d.

¹¹³ S tem soglašajo tudi R. Kautzschevi rezultati, nav. delo, str. 49.

¹¹⁴ Stele F., nav. delo, str. 350.

IV

Preostaja preučitev antične komponente v srednjeveški pleteninasti plastični dekoraciji.

Kot smo videli, se pojavljajo prve pletenice že prej kot v antiki. V Evropi se pojavi pleteninasti trak najprej kot povsem geometričen kitasti trak v neolitikumu.¹¹⁵ Tudi v bronasti dobi najdemo na severu, v germanskem in ilirskem krogu, pleteninaste vzorce.¹¹⁶ V železni dobi vidimo pleteninaste tračno okrašene predmete spet pri Germanih (750 do 400),¹¹⁷ hkrati pa tudi že v Sredozemlju, kjer oplaja to motiviko pritok orientalnega pleteninastega traka.¹¹⁸ Medtem ko je bil v Grčiji pleteninasti trak vedno le ozko razširjen, postajajo v Rimu, na mozaikih — v preprosti motiviki, različni od motivike srednjeveških pletenic, ki se mnogokratno prepletajo in vozljajo — zlasti od 5. stoletja naprej pletenice vse pogostejše.¹¹⁹ Poleg mozaičnih poznamo od 5. stoletja dalje še pleteninaste motive v plastiki: na pilastrih iz S. Salvatore in Spoleto ter na ravenskih in rimskih skulpturah iz 6. stoletja.¹²⁰

Antični vplivi na barbarsko umetnost v poznem starem in zgodnjem srednjem veku so jasni in številni. Tako naj bo v zvezi s tukaj obravnavanim vprašanjem omenjeno, da so si Germani izposodili antični vrtni ornament,¹²¹ da so v geometričnih vzorcih in v rastlinski ornamentiki uporabljali tudi negativne ornamentalne oblike — mešanje negativnih in pozitivnih oblik, ki ga najdemo v rimski provincialni industriji¹²² —, da so Germani nadalje sprejeli antično spiralo,¹²³ da so se priučili tehniki pozlačevanja iz klasične umetne obrti,¹²⁴ da so spoznali ploskovno delitev v okrašena in neokrašena polja v klasični umetnosti,¹²⁵ da so posnemali reliefne podobe rimskih medalj,¹²⁶ da jim je rimska provincialna umetna obrt posredovala njihovo zvezdno ornamentiko, prav kakor tudi še stranski zarez, meander in vitico,¹²⁷ ter da je izvor germanske živalske ornamentike takisto v rimski provincialni umetni obrti. Umetnost po-

¹¹⁵ Hoernes M. - Menghin O., *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*³ (Wien 1923), str. 747. — Prim. Scheltema F. Adama van, *Altnordische Kunst*, str. 190. — Ginhart K., nav. delo, str. 152.

¹¹⁶ Kühn H., *Vorgeschichtliche Kunst Deutschlands*, str. 83, 101. — Schaffran E., *Die Kunst der Langobarden in Italien*, str. 66. — Ginhart K., nav. delo, str. 152.

¹¹⁷ Kühn H., *Vorgeschichtliche Kunst Deutschlands*, str. 83.

¹¹⁸ Ginhart K., nav. delo, str. 152.

¹¹⁹ Riegl A., nav. delo, str. 277. — Salin B., nav. delo, str. 340. — Hampel J., nav. delo, str. 672 sl. — Zimmerman E. H., nav. delo, str. 31. — Scheltema F. Adama van, *Die Kunst unserer Vorzeit*, str. 144. — Kautzsch R., nav. delo, str. 57 sl. — Ginhart K., nav. delo, str. 152.

¹²⁰ Haseloff A., nav. delo, str. 49. — Kautzsch R., nav. delo, str. 58 sl.

¹²¹ Salin B., nav. delo, str. 160.

¹²² Salin B., nav. delo, str. 162.

¹²³ Istotam.

¹²⁴ Salin B., nav. delo, str. 166.

¹²⁵ Salin B., nav. delo, str. 166 d.

¹²⁶ Salin B., nav. delo, str. 217.

¹²⁷ Aberg N., *Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit*, str. 57.

znega preseljevanja narodov je v svoji figuralni motiviki odvisna od starokrščanske dobe, od katere prevzame ornamentalno simbolične predmete kot so trta, grozd, drevo življenja in pav.¹²⁸

Kako je bilo v tem pogledu s pleteninastimi skulpturami? — Spoznali smo, kako so ob ciboriju iz S. Giorgio in Valpolicella dognali, da izvira baje prvi spomenik z izgotovljeno pleteninasto plastiko v resnici iz 9. ali 10. stoletja. Zgoraj navedeni datirani italijanski spomeniki iz 8. stoletja brez ugovora dokazujejo, da so nastajale pleteninaste skulpture v Italiji 8. stoletja polagoma in brez tehtnejših presledkov; »... posamezni antični motivi se preoblikujejo po linearnih in geometričnih tendencah pleteninaste ornamentike.«¹²⁹ — Postopno, počasno oblikovanje pleteninaste plastične ornamentike v 8. stoletju se dobro vidi na sarkofagih ravenskih nadškofov Ivana VIII. († ok. 784) in Graziosa († 795). Tamkaj so na pročeljih ostale ploskve še brez skulptur, na pokrovu pa so že tridelni trakovi (sl. 50).¹³⁰

Res pa je, da izkazuje pleteninasta plastika razen prestastega izključno le antične in starokrščanske motive, ki so pa vsi izrazito linearizirani in geometrizirani. Prav tako je tritračnost, ki se na srednjeveških pletenicah zmeraj ponavlja, »tipični kriterij, iz katerega izvira... razloček nasproti poznoantični dekoraciji, ki skozi vsebuje le dvotračne pletenice.«¹³¹ Iz motivnega kroga antične in starokrščanske krasilne umetnosti je pleteninasta plastika izbirala vedno samo ene in iste motive, ki so odsevali novo, linearno-geometrično smer v umetnosti.¹³² Jasne, antično-sredozemske oblike¹³³ pa vežejo to umetno obrt na antična izročila.¹³⁴

Dotakniti se je treba še teze o bizantinskem izvoru pleteninastih skulptur. — Srednjeveško plastično okrasje v Bizancu in v Grčiji je bolj plastično kot srednjeevropsko. Pletenice so tod zgolj podrejena dekoracija; so dvotračne ali pa v obliki širokega srednjega traka (sl. 51).¹³⁵ Vrh tega pobija to domnevo tudi kronologija bizantinskih pletenic. Pleteninasta ornamentika se začne v Bizancu uveljavljati šele v 9. in 10. stoletju, v Grčiji pa še pozneje. Mlajša bizantinska pleteninasta plastika pa je zelo borna in zaradi močnih koptskih vplivov, če ne celo delnega izvora,¹³⁶ v posebnih in od srednjeevropskih različnih kombinacijah od teh kaj oddaljena.¹³⁷ Tudi počasno dozorevanje pleteninaste plastične de-

¹²⁸ Cankar I., nav. delo, str. 214.

¹²⁹ Karaman L., O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, str. 80 d.

¹³⁰ Karaman L., O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, str. 84.

¹³¹ Tako Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 91 sl.

¹³² Karaman L., Starohrvatska umjetnost, str. 71.

¹³³ Ginhart K., nav. delo, str. 165.

¹³⁴ Stele F., nav. delo, str. 349, 352, 354.

¹³⁵ Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 90. — Kautzsch R., nav. delo, str. 67 d.

¹³⁶ Holmqvist W., nav. delo, str. 79 sl.

¹³⁷ Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 90. — Kautzsch R., nav. delo, str. 68 d.

koracije v Italiji v 8. stoletju, ne pa nenaden pojav že izdelanih oblik, priča, da ni bila ta umetna obrt prinešena tjakaj od drugod, ampak da se je razvijala in razvila v Italiji. Prav tako niso na pleteninastih spomenikih ohranjena imena kamnosekov kot Johannes Julianus, Juvianus, Juvintinus, Martinus, Stefanus in Ursus bizantinska, marveč romanska, Nadalje nasprotuje tej podmeni dejstvo, da vlada na italijanskih področjih, ki so bila z Bizancem ožje povezana, sredi 8. stoletja, ko se oblikuje pleteninasto okrasje, v plastiki dosledno mrtvilo. Pleteninasta plastika je v južni Italiji, Rimu, Ravenni in Benetkah ali samo redka ali pa se pojavlja razmeroma pozno, ob koncu 8. oziroma na začetku 9. stoletja.¹³⁸ — Tako moramo to stališče odkloniti.

V

Po tem razboru gradiva se bomo pred sklepnimi izvajanji zaustavili še ob nekaterih razvojnih dejstvih zgodnesrednjeveške umetnosti, ki se zde potrebna za zadostno umevanje nastajanja pleteninastih skulptur, ter ob zgodovini Langobardov po naselitvi v Italiji.

Kot rečeno, so, z izjemo prestastega, vsi motivi pleteninate plastične dekoracije vidni že v poznorimski umetnosti iz 6. stoletja. Takrat zasledimo na rimskih mozaikih, deloma pa tudi v stenskem slikarstvu poleg navadnih dvotračnih pletenic še trikotne in štirikotne vozle, pleteninate kvadrate, pravokotnike in križe ter krožno zankaste in četverokotno zankaste pleteninate mreže — ob kratkem: motive, ki se stilno predružačeni čez stoletja v pleteninastih skulpturah vse obširneje ponavljajo.¹³⁹ Glavna motivika poznejše pleteninate plastike je vidna v severni Italiji v 6. stoletju. — V Bizancu, v Grčiji in Mali Aziji uporabljala krasilna umetnost v zgodnjem srednjem veku osrednje motive. — Zgornjeitalijanske oziroma srednjeevropske pleteninate skulpture niso niti motivno niti v oblikah stilizacije odvisne od onodobne vzhodne umetnosti. Obe kulturi sta se odmaknili od enotnega temelja v 6. stoletju: vzhodna umetnost se je posvetila umirjeni osrednji motiviki, zgornjeitalijanska pleteninasta dekorativna plastika pa se je oprijela živahno razgibanih vzorcev.¹⁴⁰ — Tudi islamska, palestinska in egiptska oziroma koptska istodobna umetnost se popolnoma razlikuje od takratne srednjeevropske. Ta umetnost se spričo sorodnih podlag kot bizantinska umetnost razvija ob srednjeevropski samostojno, a tudi njeni vplivi niso zaznavni.¹⁴¹ — Srednjeevropska oziroma zgornjeitalijanska, bizantinska, koptska in islamska umetnost gredo od 7. stoletja vsaka v svojo smer.

Če določneje upremo oči v italijansko predromansko plastično umetnost pred prvimi pleteninastimi skulpturami, je treba zapisati naslednje. Za časa Gotov je v vseh umetnostnih zvrsteh, ki so bile povezane z rimskimi tradicijami, germanskih primesi toliko kot nič. Le kleščni motiv

¹³⁸ Vse to Karaman L., iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 99 d.

¹³⁹ Kautsch R., nav. delo, str. 54 d, 57 d.

¹⁴⁰ Kautsch R., nav. delo, str. 68 d.

¹⁴¹ Kautsch R., nav. delo, str. 70 d.

med ornamenti Teoderikovega mavzoleja je germanskemu gradivu tako blizu, pozni antiki in orientu pa tako zelo odklonjen, da je tukaj germanski vpliv izven dvoma.¹⁴² — Skozi 7. stoletje je v Rimu prav kakor v Ravenni in na langobardskih področjih kaj malo spomenikov. Podoba se je spremenila na prehodu v 8. stoletje, ko je postala zlasti marmornata notranja oprema cerkva bogatejša. Mimo te umetnosti je cvetela tedaj še kovinska plastika, ki pa se ni ohranila; njen natančnejši opis pogrešamo, kajti iz kronik smo poučeni le o njeni vrednosti.¹⁴³ — Približno v to dobo italijanske umetnosti se datira priliv orientalne živalske ornamentike, ki je po izvoru razločljiva prejkone kot prenos raznih aleksandrinskih predlog v relief v kamnu.¹⁴⁴ — Iz 8. stoletja imamo v Italiji nekaj spomenikov, ki se deloma naslanjajo na bizantinsko-orientalne vzore.¹⁴⁵

Ali so motivi koptskega značaja v pleteninasti ornamentiki na mozaikih Teoderikove palače in cerkve S. Vitale v Ravenni dve stoletji pozneje oplodili zgodnesrednjeveško umetnost s pleteninastimi skulpturami?¹⁴⁶ Ne, kajti ti motivi so dočista drugi kot motivika poznejših pletenic. Za karolinški čas značilnih motivov pleteninastih skulptur v Ravenni 6. stoletja ni bilo. Sploh je v 8. stoletju v Ravenni malo spomenikov, kolikor pa jih poznamo, ni tukaj »sledu niti motivike niti stila« pleteninastih plastik. Komaj proti koncu 8. stoletja vidimo v Ravenni prvi odsvit pleteninastega klesarskega okrasja, prvi ravenski spomenik z izgotovljeno pleteninasto plastiko, pa je iz 806—816.¹⁴⁷ Ne glede na to, da je omenjeno materialno nepodprto gledišče splošno malo verjetno, je iz različnosti med ravenskimi in drugimi takratnimi spomeniki, kjer v teku 8. stoletja pleteninaste skulpture postopoma dozorevajo, razvidno, da je omenjeno naziranje napačno.

Zavoljo šibkega bizantinskega odpora so Langobardi kmalu zavzeli vso Italijo z izjemo Ravenne, Rima, Neaplja in Sicilije. Tamkajšnji zemljiški posestniki so po večini pred Langobardi ali pobegnili ali pa so jih le-ti pobili. S tem zemljiškogospodarska organizacija ni bila uničena; spremenili so se le posestniki. »V odnosih gospodov do podložnikov ni prišlo do nobenih bistvenih izmenjav.« Vsak Langobard je bil zemljiški posestnik in so se pojmi Langobarda, vojaka in zemljiškega posestnika vselej povsem krili. — Dokler ni Bizanc priznal langobardske države, so bili Langobardi izven »pravnega kroga« rimske rei publicae in niso imeli na rimskih ozemljih nobenih pravic niti niso uživali pravnega varstva. Enako se je godilo romanskemu prebivalstvu pri Langobardih.

¹⁴² Haseloff A., nav. delo, str. 42.

¹⁴³ Haseloff A., nav. delo, str. 43 d.

¹⁴⁴ Haseloff A., nav. delo, str. 47 d.

¹⁴⁵ Haseloff A., nav. delo, str. 48 sl. — Schaffran E., Die Kunst der Langobarden in Italien, str. 99.

¹⁴⁶ Holmqvist W., nav. delo, str. 84 sl.

¹⁴⁷ Vse to Karaman L., Problemi umjetnosti i ranog srednjeg veka, str. 269.

— Prav tako kakor posvetne zemljiške posestnike so razlastili Langobardi tudi cerkev, ki se je morala odreči mnogim svojim posestvom v langobardskih predelih. Šele ko so se Langobardi odpovedali arijanstvu in ko so postali katoličani, so se vrnila cerkvi ta imetja.¹⁴⁸

Ob naselitvi v Italiji so živel Langobardi v rodovni ureditvi. Vsak dux je imel pod seboj določeno število rodov in tudi dokončna zemljiška delitev je imela podlago v rodovih. To izpričujejo italijanska krajevna imena v Furlaniji, Benečiji, okoli Brescie in Bergama, v Piemontu, okrog Cremona in Modene ter v Spoletu in v Abruzzih, ki so sestavljena z besedo fara (langobardsko rod). Takisto potrjuje to tudi Rotharijev edikt. Od prihoda v Italijo pa se je celotni ustroj Langobardov spreminjal iz rodovnega v teritorialni red. Meje langobardskih enot so postale razmejitve prejšnjih rimskih ozemelj, njihova središča pa rimska mesta.¹⁴⁹ Skupno s tem razvojem se je v razmeroma kratkem času izoblikovala tudi langobardska država. Preostalih rimskih množic »ni bilo mogoče sprejeti niti v rodovne korporacije niti jim vladati s pomočjo teh korporacij.« Namesto rimske države je bilo treba postaviti »drugo oblast, to pa je mogla biti le druga država. Organi rodovne ureditve so se morali zato pretvoriti v državne organe, in sicer glede na pritisk okoliščin zelo naglo.«¹⁵⁰

Poleg bojev z Bizancem so zašli Langobardi v prvem obdobju po naselitvi tudi v spopade s Franki. — Dosledno sovražno razmerje arijanskih Langobardov do cerkve se za časa katoliške kraljice Bavarke Teodelinde (583—615) nekoliko predružači. »Za cerkev, ki jo je dala Teodelinda sezidati v Monzi, so prišle relikvije iz Rima«, nekateri kleriki so, »kolikor je takratno vojno stanje dovoljevalo, vzdrževali stike med Rimom in langobardskim dvorom«; po sklenjenem premirju z Bizantinci pa so se te zveze še okrepile: Teodelindin sin je katoliško krščen, zveze s papežem pa se vedno bolj zožujejo. A kljub temu bi bilo v tej dobi napačno govoriti o poravnavi protislovij med Langobardi in Rimom. Sme se edinole reči, da je obstajala tedaj pri Langobardih tudi Bizancu in Rimu prijaznejša smer, ki pa so jo kmalu nadomestili stari politični cilji. Z arijanskim kraljem Rotharijem (635—652) so sledovi Rimu naklonjene langobardske politike že izbrisani. To razdobje je čas notranje utrditve langobardske države, ki je dobila svoj izraz v tako imenovanem Rotharijevem ediktu iz 643; v katerem je bilo ugotovljeno veljavno langobardsko pravo, ki je bilo takrat prvič zapisano in ki je postalo splošno državno pravo, neodvisno od rimskih zakonov. Dasi je pravna vsebina edikta langobardskega izvora, se v tem delu očituje močno pronicanje rimske kulture med Langobarde: tekstni jezik in črke so latinske, ne prevedene so ostale samo nekatere langobardske besede, ki so bile splošno

¹⁴⁸ Prim. Hartmann L. M., *Geschichte Italiens im Mittelalter II/1* (Gotha 1900), str. 41 sl, 136, 270 sl; II/2 (Gotha 1903), str. 2 d. — Schaffran E., *Geschichte der Langobarden*, str. 25, 31, 35, 39.

¹⁴⁹ Hartmann L. M., nav. delo, II/1, str. 43 sl.

¹⁵⁰ Engels F., *Izvor družine, privatne lastnine in države* (Ljubljana 1947), str. 110.

znane iz dnevne porabe.¹⁵¹ — To romansko kulturno prepajanje postane vse širše, ko pride na prestol Teodelindin nečak Aripert (652—661), ki prične zidati v glavnem mestu Paviji katoliške cerkve in ki daje katoliškimi škofom vse več prednosti. Po smrti tega kralja se politična podoba Langobardov zopet menja, s kraljem Perctaritom (672—688) pa se to nihanje konča z zmago tradicionalnega katolištva bavarske dinastije. V Paviji je prestopil za Ariporta zadnji tamkajšnji arijanski škof v katoliško vero; na rimski sinodi 680 so sodelovali že mnogi škofje iz langobardskih območij; čedalje bolj so bili pri Langobardih ustanovljani novi samostani in cerkve. Milanski nadškof se je povrnil na svojo stolico; v Ventimilii, Albingaunu, Savoni ob Rivieri di Ponente in Genovi so bili spet dopuščeni škofje, zasedene so bile škofije Lodi, Vercelli, Valenza, Acqui, Asti, Torino, Ivrea, Bergamo, Brescia, Piacenza, Parma, Modena in Reggio. Za Cunincperta (688—700) je bila katolizacija Langobardov zapečateni.¹⁵²

Nekako istočasno z langobardskim pokatoličenjenjem je Bizanc v 70. letih 7. stoletja priznal njihovo državo. Prvotno nasprotstvo Langobardov proti cesarstvu se je z bavarsko dinastijo zmeraj bolj omiljevalo, »vedno večja slabost rimske države in njena napredujoča osredotočitev na vzhodu« pa je to vse globljo politično preobrazbo dokončala. S tem so se pravne razmere pri Langobardih občutno spremenile. Na prehodu v 8. stoletje se je uveljavilo razen langobardskega tudi rimsko personalno pravo; Langobardke so se mogle močiti z Rimljani in so dosegle s tem rimsko personalno pravo; otroci iz takih zakonov so živeli po rimskem pravu. — Toda populacijska romanizacija se je zdaj samo povečala, pričela se je že dosti prej. Postopno osvobajanje aldijev in sužnjev je dovajalo med gornje, langobardske plasti zmeraj več romanskega življa, kajti križanje ni bilo prepovedano. Prvo etnično mešanje pa je nastopilo že takoj po naselitvi. Zelo verjetno je namreč, da so tedaj prevladovali pri Langobardih moški, ki so si morali zategadelj iskati tudi romanske žene, aldije in sužnje. Da pa so lahko bili otroci iz teh zakonov svobodni, so Langobardi Romanke redno osvobajali in socialno dvigali. A po priznanju langobardske države je bilo, kot rečeno, dovoljeno razširiti zakonsko zvezo tudi še na cesarska, romanska ozemlja. Vse to je imelo za Langobarde druge posledice kakor za staroselce, zakaj kot je razvidno iz germanske zgodovine preseljevanja narodov, so se popolnoma porazgubili v romanskem prebivalstvu Langobardi, Franki in Burgundi, ne pa narobe.¹⁵³

Kulturno in populacijsko so se torej Langobardi prilagajali tujemu svetu. — Še nekaj ponazoril. Poromanjenje Langobardov moremo slediti tudi v obleki. Spočetka so bili Langobardi odeti v široka lanena oblačila, ki so bila enaka kot pri Anglosasih, pozneje pa so začeli nositi hlače in ovijače, kar so prevzeli od Rimljanov. Prav tako je hitro nazadoval tudi

¹⁵¹ Hartmann L. M., nav. delo, II/1, str. 57 sl, 78, 169, 239 sl. — Schaffran E., *Geschichte der Langobarden in Italien*, str. 55 sl.

¹⁵² Hartmann L. M., nav. delo, II/1, str. 245 sl, 255 sl, 264 d.

¹⁵³ Hartmann L. M., nav. delo, II/1, str. 270 sl, II/2, 413 sl. — Zimmermann E. H., nav. delo, str. 4.

langobardski jezik. To je umljivo tako zaradi razpršene naselitve Langobardov med domačini kakor tudi spričo boljše uporabnosti latinščine za razne »nove kulturne dobrine in razmere«, za katere je izrazje v langobardščini manjkalo. Z langobardskimi črkami se nikoli ni pisalo, ampak vedno le v latinščini. Ne poznamo nobenih langobardskih listin, ampak izključno samo latinske, ki so bile določene z rimskimi tradicijami; razločkov med takratnimi langobardskimi in nelangobardskimi listinami ni. Zraven kulturnih vplivov je cerkev, ki jo je langobardski dvor od konca 7. stoletja naprej nemalo podpiral, ji vedno znova pomnoževal njeno posest in ki ji je bilo tedaj tod podrejeno vse kulturno življenje, tudi etnično romanizirala Langobarde, kajti vsi Langobardi, ki so postali duhovniki, so živeli po rimskem pravu.¹⁵⁴

Navzlic vse večji pomembnosti cerkve pri Langobardih pa je v 8. stoletju njihova politika protirimska, čeprav obstoji proti tej smeri pri njih samih tudi odpor. To je postalo zanje usodno. Protilangobardski koaliciji so se pridružili Franki, ki so za Aiustulfa (749—756) Langobarde dvakrat zaporedoma premagali, tako da so jim morali Langobardi prvič vrniti medtem osvojeno Ravenno in druga bizantinska mesta ter plačati Frankom visoko odškodnino, drugič pa jim odstopiti tretjino kraljevskega zaklada in oddajati letno 12.000 solidov. Vendar so Langobardi vneto nadaljevali svojo protirimsko politiko (vmes so bili samostani in cerkve po kralju ponovno obdarovani), ki se jim je maščevala 774 s propadom njihove države. Dobo, ki Italiji zatem sledi, označuje tesna povezanost svetne in od te radodarno bogatene cerkvene oblasti.¹⁵⁵

Če se povprašamo po družbeni obliki Langobardov v 7. in 8. stoletju (ne glede na podložno romansko prebivalstvo), se more reči, da se da iz Rotharijevega edikta posneti predfevdalna ureditev, zakaj večina Langobardov je še svobodna, že razcepljeno družbo pa zajemajo ostra nasprotja. Beremo o odločbah proti zarotam in vstajam, a če se zalotijo pri vdorih v gosposke vasi na čelu uporniških sužnjev tudi svobodniki, so le-ti stavljeni izven zakona.¹⁵⁶ Členitev svobodnih v zemljiško gospodo in v še večji meri v podložnike je po tem otipljiva.¹⁵⁷ Prava fevdalna družba Langobardov pa bo dokazana za 8. stoletja, ko govore viri, da se je položaj sužnjev zboljšal in da je suženjstvo sploh nadomeščeno s podložništvom,¹⁵⁸ tako da so obstajali v glavnem le še zemljiški podložniki in zemljiški gospodje.

Umetnostna zgodovina langobardske Italije gre z njeno zgodovino docela vzporedno. V prvem razdobju po naselitvi, ki je čas najhujšega

¹⁵⁴ Hartmann L. M., nav. delo, II/2, str. 21 sl, 223 sl.

¹⁵⁵ Hartmann L. M., nav. delo, II/2, str. 188 sl, 266 sl.

¹⁵⁶ Hartmann L. M., nav. delo, II/2, str. 8.

¹⁵⁷ Ali se je položaj podložnega podeželskega ljudstva pod Langobardi zboljšal, nam viri zamolčujejo. Poučeni smo o bedi podvrženih Rimljanov, zvemo pa tudi o tem, kako so rimski kmetje zaradi davčnega pritiska prehajali k Langobardom. Nikoli ne beremo o podpori bizantinske vojske po ljudstvu, ki je bilo pod Langobardi (Hartmann L. M., nav. delo, II/2, str. 8).

¹⁵⁸ Kulischer J., *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit I* (München-Berlin 1928), str. 48.

razkola med Langobardi ter staroselci in cerkvijo ter ko nimamo nobenih večjih znakov o langobardskih romanizacijskih pojavih, vztrajajo Langobardi pri sebi in drugim srednjeevropskim Germanom lastni umetni obrti rabnih predmetov, opazni so pa tudi že tuji vplivi. Drugih tamkajšnjih spomenikov v tem obdobju ni. Ob prvih stikih s katolištvom (za Teodelinde) pa se to stanje že kali. Čelni del čelade, ki predstavlja kralja Agilulfa (591—615), reliefno ustreza antični tradiciji.¹⁵⁹ Istodobne marmorne plošče, vzdane v pročelju stolnice v Monzi, nimajo nobenih langobardskih značilnosti.¹⁶⁰ Vzporedna langobardska umetna obrt sicer še obstoji, vendar pa je čedalje bolj antično vplivana; proti sredi 7. stoletja usahne. V kovanju novcev Langobardi bolj ali manj okorno posnemajo vzhodnorimske.¹⁶¹

Langobardski odnosi s cerkvijo pa so do zadnje četrtine 7. stoletja vseeno ostali neurejeni oziroma nasprotni, tako da imamo na langobardskih ozemljih vse do pokatoličanja in priznanja države zgolj kaj malo spomenikov, ki naraščajo šele odtlej, ko se je že prej nemajhen romanizacijski proces Langobardov zelo povečal in ko je mogla cerkev na vsem langobardskem področju prevzeti celotno kulturno udejstvovanje v svoje roke. To je razumljivo, ker so bile v srednjem in posebej še v zgodnjem srednjem veku cerkve malone edino umetnostno torišče, ki so jim sestavljali načrte in kompozicije kaj pogosto duhovniki, in ker je zlasti zgodnesrednjeveška umetnost priklenjena na krščanski religiozni sistem in se tematično brez znanja starega in novega zakona, legend, življenj svetnikov in cerkvene zgodovine sploh ne da razumeti.¹⁶² Pogoji za to umetnost so nastali s pokatoličanjem Langobardov.

To pa niso več umetnoobratno izdelane fibule, križci in podobno gradivo (iz 6. stoletja), ampak od Germanov prej nikdar poznano ali gojeno kamenito stavbarstvo in cerkveno krasilno klesarstvo. (Langobardsko umetnostno znanje bi nedvomno ne zadostovalo na primer za izklesanje zunanje stranice sarkofaga.¹⁶³) Proti sleherni udeležbi langobardskih sestavin v tej umetnosti pa ne priča le tehnični moment, marveč tudi dejstvo, da je bila v Italiji tedaj starokrščanska umetnost še zmeraj neposredno živa in da se je nanjo zato veliko navezovalo. Langobardi v tem okolju vrh tega niso predstavljali več čistih barbarov, kakršni so bili ob prihodu v Italijo, temveč so bili kulturno in populacijsko že vidno pomešani z Romani ter je morala večina njihove, poganske umetnosti s pokatoličanjem nujno odpasti, ostanek pa se z višjo umetnostno stopnjo ni mogel uspešno meriti.¹⁶⁴ Krščanski svet, kamor so Langobardi prispeli, jih je mogel le učiti in prevzgjajati. Onodobna italijanska umetnost je tako brez langobardskih vplivov služila cerkvi in je zaradi tega

¹⁵⁹ Stückerberg E. A., nav. delo, str. 53. — Haseloff A., nav. delo, str. 42 d. — Baum J., nav. delo, str. 42.

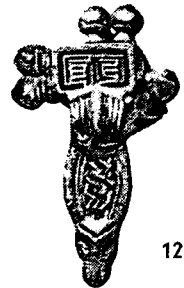
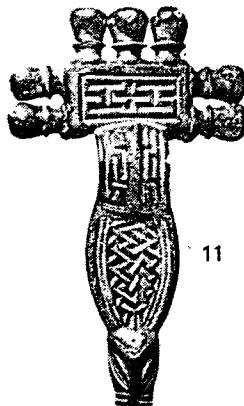
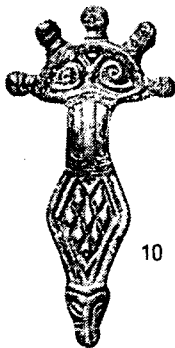
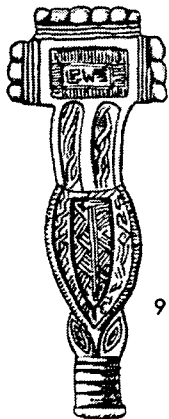
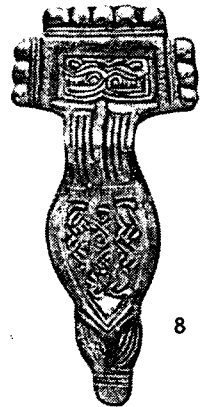
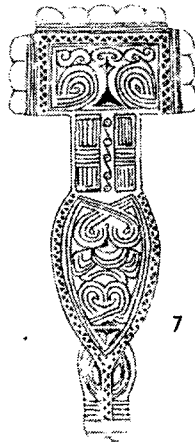
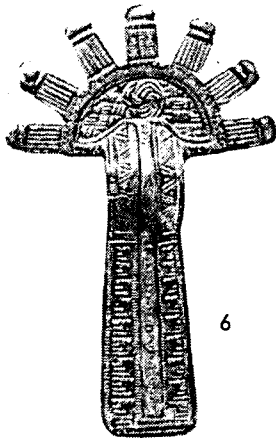
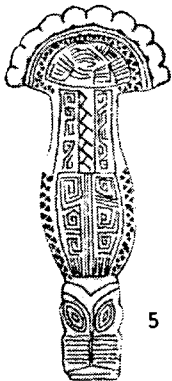
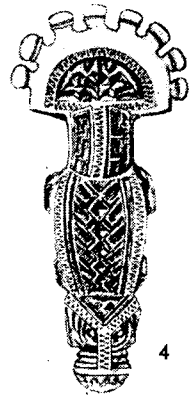
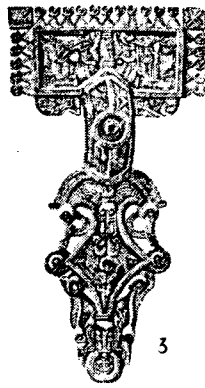
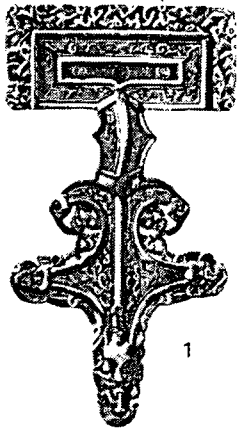
¹⁶⁰ Haseloff A., nav. delo, str. 43. — Baum J., nav. delo, str. 43.

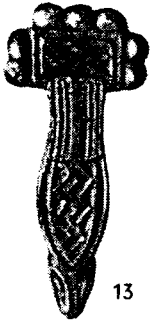
¹⁶¹ Haseloff A., nav. delo, str. 42.

¹⁶² Gamulin G., Umjetnost renesanse u Italiji (skripta Univerze v Zagrebu 1948), str. 28.

¹⁶³ Prim. Cankar I., nav. delo, str. 213.

¹⁶⁴ Prim. Stele F., Umetnost Zapadne Evrope (Ljubljana 1935), str. 8 sl.

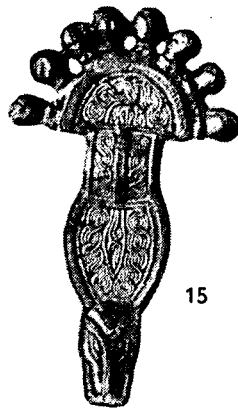

13

14

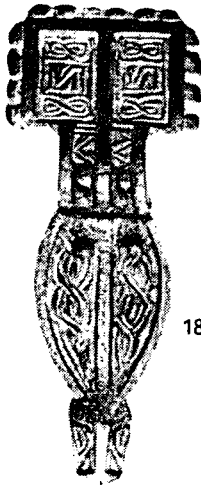
15

16

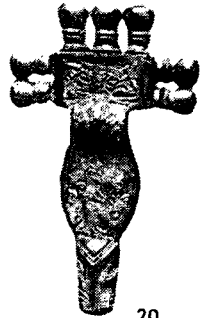
17

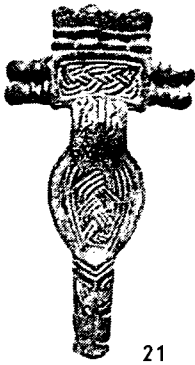
18

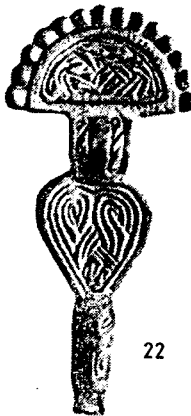
19

20

21

22

23

24

25

26

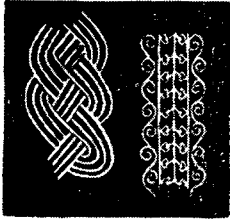
27

28

29

30

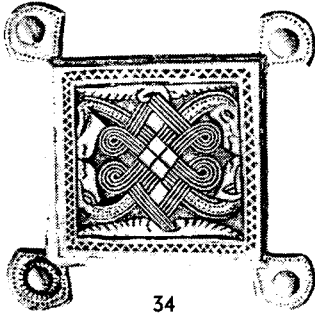
31

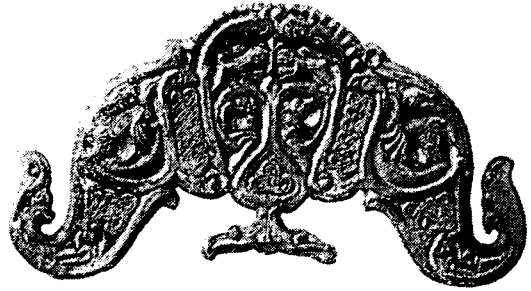
32

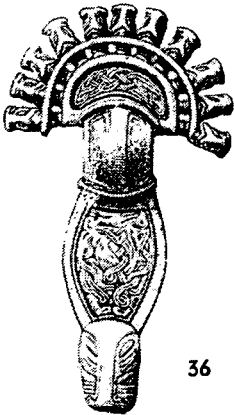
33

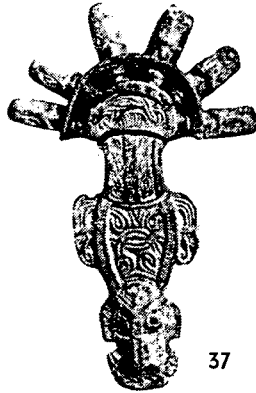
34

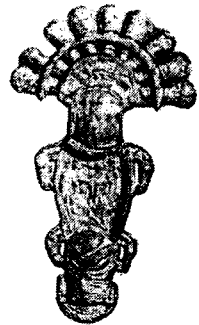
35

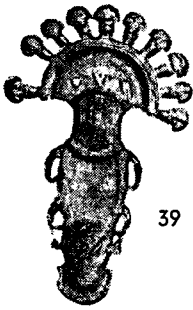
36

37

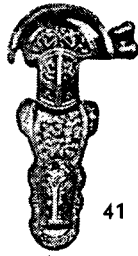
38

39

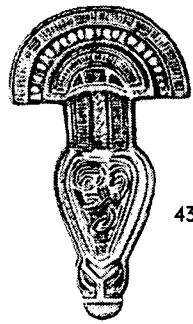
40

41

42

43

44

45

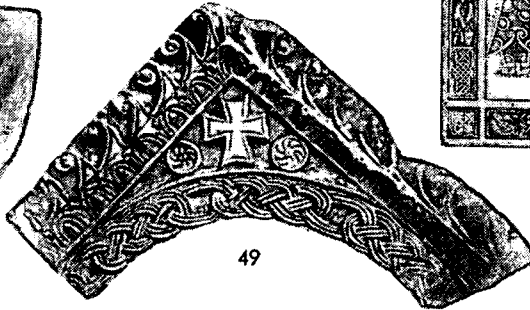
46

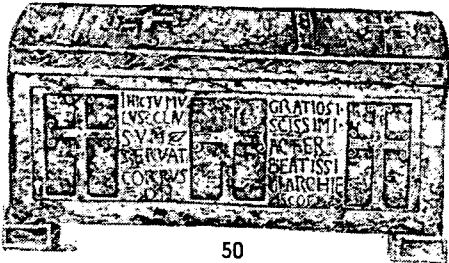
47

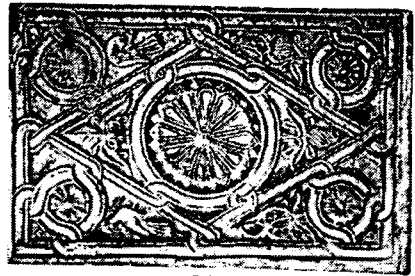
48

49

50

51

izvirala edinole iz starokrščanskih temeljev. Središče umetnosti je bilo samostansko življenje, ki so se ga Langobardi sicer udeleževali, a ga »kot višjo kulturno dobrino« samo sprejemali.¹⁶⁵

In vendar se ploskovito-idealistični stil te umetnosti bistveno loči od starokrščanskega. Ne bilo bi pa pravilno, če bi pripisali to spremembo Langobardom. Že pozna antika in krščanstvo izkazujeta krépka nagibanja k idealizmu, ki se po kratkotrajni realistični reakciji pri koncu 6. stoletja spet povrne in ki se v 7., 8. in 9. stoletju vse bolj in bolj izrazito linearno nadaljuje. Še preden se Langobardi pokatoličanijo, se torej stara krščanska umetnost sprevača v zelo dosledni spiritualizem, ki je postal most med staro in barbarsko kulturo, ki je v svoji umetnoobrotni uporabni umetnosti upoštevala le isti slog. To mnenje utrjuje gradivo iz nelangobardske Italije, iz Ravenne. Od Vzhodnih Gotov ni tam v umetnosti zapuščenega ničesar germanskega. Ko pa postane Ravenna bizantinski eksarhat, tonejo njeni spomeniki v novi idealistični ploskovitosti.¹⁶⁶ — Ta linearni stil potemtakem ni nikakršen langobardski etnični odsev, temveč je verno ogledalo zgodnesrednjeveške cerkvene miselnosti, kajti vsa takratna, zlasti še italijanska umetnost je kot izključno cerkvena umetnost spričo abstraktnosti in dogmatične zaokroženosti svoje podstave ustrezno skrajno štilizirana. Konkretnega in individualnega, kolikor ni v zvezi z religioznim sistemom, se redoma ogiba in ne posveča stvarnosti nobene pozornosti. Njeni okrajšani izrazni prijemi so predvsem posledica zgodnesrednjeveške odmaknjenosti materialnemu svetu oziroma človeški individualnosti. Ideološka vsebina zgodnjega srednjega veka je povzročila v umetnosti najhujšo oddaljitev od stvarnosti, ki je prehajala v absolutno štilizacijo.¹⁶⁷ S propadanjem in s propadom antičnega humanizma se krščanstvo s temu skupnimi umetnostnimi podlagami vedno bolj razhaja, tako da postaja njegova zmeraj hitreje in dalje tirana spiritualizacija čedalje večja.

Glavno polje opisovane langobardsko-italijanske umetnosti so pleteninaste skulpture. Poleg teh srečujemo pri njihovih povojih druge zgoraj omenjene struje, ki pa jih je kaj malo in ki v obratnem sorazmerju z nadaljnjim razvojem pleteninaste plastike brž izginejo. — Četudi je s tem zadosti povedano, naj ne izostane še nekaj stvarnih nadrobnosti. Spremljevalci pleteninastih okrasij so iz starokrščanskega oziroma klasičnega motivnega inventarja. Raznotera motivika (mimo prestaste) pletenic in njihovega ploskovnega oboda je dokazano vedno istega izvora in tudi njihovo formo gre izvesti iz istega vira. Med znanimi izdelovalci pleteninaste dekoracije ni nobenega Langobarda, ampak sami čisti Romani.¹⁶⁸

Avtorji, ki niso istega mnenja o tej panogi zgodnesrednjeveške umetnosti, protislovno priznavajo, da Langobardi ob prihodu v Italijo niso poznali kamenitega stavbarstva, ki je bilo znano samo staroselcem —

¹⁶⁵ Prim. Cankar I., nav. delo, str. 214.

¹⁶⁶ Prim. Cankar., nav. delo, str. 215 d.

¹⁶⁷ Gamulin G., nav. delo, str. 26 d.

¹⁶⁸ Haseloff A., nav. delo, str. 57.

Romanom.¹⁶⁹ Morebitni ugovor proti tukajšnji sodbi: ornamentika germanskih umetnoobrotnih predmetov iz časa preseljevanja narodov na Nemškem in v Galiji je bila kaj različna in se pri tem ne more govoriti o posledici enotne rimske fabrikacije tega materiala¹⁷⁰ — nima s tem našim vprašanjem nobene zveze.¹⁷¹ Kajti, kot rečeno, tu ne gre za izdelovanje umetnoobrotnih rabnih stvari, ki so jih Germani že pred dotikom z antiko v svoji domovini sami izdelovali in pri katerem je pri njih še potlej opazna sorazmerna umetnoobrotna samostojnost, temveč gre za klesarstvo. Le-to Germanom, preden se niso sešli z rimsko umetnostjo, in sicer na njenih tleh, nikoli ni bilo znano, tako da mora večja ali manjša neodvisnost germanske umetne obrti pred selitvami na jug pač odpasti kot argument, da se je moglo to razmerje obvarovati še pozneje, na teritorijih, ki so jih zavzeli Germani. (»antični vplivi so že prej dopuščali obstoj germanske umetne obrti, če pa se jim je znala germanska umetna obrt že tedaj izogibati, zakaj ne bi bilo tako še potem, ko so bili postavljeni na rimskih ozemljih germanski državni organizmi«?). Dasi je priznано, da je pozna antika vsrkala tudi kaj barbarskega, je to pri tem takisto brez pomena.¹⁷² Kljub poizkusom¹⁷³ se, kot omenjeno, ne da v Italiji tako v pleteninastih plastikah kakor tudi v njihovem obrobju dokazati niti eden germanski motiv. — Enako se spričo cerkvenih podlag zgodnjeresrednjeveške predromanske umetnosti ne sme pritegniti mišljenju, da je smisel pleteninaste dekoracije obramba oltarjev, ciborijev, prižnic in vodnjakov, ki jih obkroža, torej varstvo pred zlim — pomen, ki naj bi prihajal iz nordijskega poganskega izročila.¹⁷⁴ Tudi je zgrešeno, da bi se v karolinških pletenicah tako rekoč nadaljevala predhodna pleteninasta oziroma živalska ornamentika in da bi bili pod cerkvenim pritiskom živalski motivi izločeni, pleteninasti pa pridržani.¹⁷⁵ Zakaj pleteninaste skulpture se izoblikujejo v Italiji in se šele od tod razprostro po karolinški državi. Ni pa kraj njihovega postanka Nemčija ali Galija. A v Italiji so bile poti zgodnjeresrednjeveškega umetnostnega razvoja povsem druge in kaj takega ne bi bilo mogoče. — Zaradi nebarbarske opredeljenosti celotne predromanske umetnosti se je tudi težko pridružiti mnenju, da so mogle izhajati pletenice predvsem iz področij, kjer so bile krajevne antično-starokrščanske umetnostne tradicije podrejene germanskim predstavam in kjer so jim bile tolikanj pokorene, da so jim začele oblikovno ustrezati.¹⁷⁶

Notranjo krizo in propad sužnjeposestniškega reda so končali barbarski vpadi s svojimi državnimi tvorbami na ozemljih rimskega cesarstva. Tod je vzrasla nova civilizacija, ki je prevzela svojo kulturo in

¹⁶⁹ Haupt A., nav. delo, str. 161.

¹⁷⁰ Tako Cankar I., nav. delo, str. 213.

¹⁷¹ Drugače Picton H., nav. delo, str. 4, 7.

¹⁷² Picton H., nav. delo, str. 5 d.

¹⁷³ Picton H., nav. delo, str. 11, 13, 15, 17 d.

¹⁷⁴ Ginhart K., nav. delo, str. 154, 162. — S tem Ginhartovim stališčem se ne strinja tudi Stele F., v oceni navedene razprave, Zbornik za umetnostno zgodovino 19 (1943), str. 95 d.

¹⁷⁵ Ginhart K., nav. delo, str. 163.

¹⁷⁶ Tako Stele F., Predromanski ornament iz Slivnice, str. 349.

ideologijo iz antike in starokrščanstva, s krščanstvom pa je prišla v zgodnji srednji vek ideologija, ki je edina določila tedanji umetnosti vsebino in abstraktni značaj.¹⁷⁷

Tako pridobljen oris pleteninastih skulptur kot glavne srednjeevropske veje v zgodnjesrednjeveški umetnosti še ni zadosten. — Ne glede na to, da je težko dovolj poudariti, da so pleteninaste plastike kljub naslonjenosti na antično in starokrščansko umetnost, ki sta ji edini sorodni, le-tema formalno oddaljene, kar je spričo od poznega starega veka sem trajajoče vse močnejše spritualizacije antične oziroma starokrščanske umetnosti umljivo, pleteninasto okrasje pa je prvi umetnostni prikaz porajajoče se srednjeveške Srednje Evrope — ne glede na to je treba razpravljanje o izvoru predromanske pleteninaste ornamentike razviti še drugam.

V pričujočem spisu je bila doslej beseda skorajda zgolj o pleteninastih skulpturah v Italiji. To je bilo zategadelj, ker so le-te starejše kot druge tedanje pleteninaste dekoracije. Ni pa Italija edino področje te zgodnjesrednjeveške krasilne umetnosti. Kot dognano, se spomeniki te umetnostne kulture raztezajo po vsej karolinški državi z izjemo njenih severnih in severovzhodnih predelov, ki takrat še niso poznali kame-nitiga cerkvenega stavbarstva. Pleteninasta plastika je bila najbolj priljubljena v karolinški dobi in jo ugotovimo po vsej karolinški državi.¹⁷⁸ — Italija je izhodišče teh spomenikov. Tam jih je največ, antično-starokrščanska udeležba v njih pa je tolikšna, da so mogli nastati samo v Italiji z globokim in nepretrganim antičnim umetnostnim izročilom.¹⁷⁹ Ta srednjeveška italijanska povezanost z antiko oziroma s starokrščanstvom se vidi v romanskem kamnoseštvu, ki se je razvijalo prej že v zadnjem obdobju Langobardov,¹⁸⁰ v karolinški dobi pa se je kar razmahnilo. — Pleteninasta dekoracija je po vsej karolinški državi tehnično, stilno in motivno tako enotna, da je mogla vzkliti le iz enega središča in ni mogla na več krajih istočasno, spontano nastati.¹⁸¹ To žarišče je bilo v Italiji, kjer ni primanjkovalo številnih romanskih kamnosekov, ki so navezovali na antično-krščanske tradicije. Iz teh kamnoseških delavnic se je pleteninasta umetnost, »izrabljajoč velike možnosti širjenja, ustvarjene po karolinški državi, razširila povsod, kamor je segal karolinški državopolitični vpliv«. Kot strogo cerkvena umetnost se vežejo pletenice na rimske misijonarje: tako na primer prispo v hrvatske in nekatere slovenske pokrajine po pokristjanjenju Hrvatov in Slovencev, v Rimu pa se pojavijo, ko zaprosi papež Karla Velikega za stavbarske in klesarske mojstre iz severne Italije.¹⁸²

Če nudijo gornja izvajanja naziranje, da so raznesli pleteninasto ornamentiko po karolinški državi severno- in srednejitalijanski kamno-

¹⁷⁷ Gamulin G., nav. delo, str. 214.

¹⁷⁸ Lasteyrie R., nav. delo, str. 214.

¹⁷⁹ Stele F., Predromanski ornament iz Slivnice, str. 352.

¹⁸⁰ Haupt A., nav. delo, str. 161.

¹⁸¹ Lasteyrie R., nav. delo, str. 214. — Stele F., Predromanski ornament iz Slivnice, str. 352.

¹⁸² Stele F., Predromanski ornament iz Slivnice, str. 353 d.

seki, kajpak ni rečeno, da so vsi ti tamkajšnji izdelki njihovi. Ista oblika govori za enoten izvor,¹⁸³ nemogoče pa je, da bi italijanski kamnoseki, potujoč po karolinški državi, skozi dve stoletji ustvarjali tam vse te spomenike oziroma ni nobenega dokaza, da bi se le-ti na nemških in francoskih tleh trajno nastanili in tamkaj nadaljevali s svojim delom. Nedvomno so se morali tega opravila poprijeti tudi domačini. V Italiji je bilo drugače. Tukaj Langobardom tudi po zavzetju ni bilo treba seči po tej umetni obrti, ker so staroselske delavnice nepretrgano z antiko in starokrščanstvom obstajale naprej. Severno in zahodno od Alp pa je bilo od konca 8. stoletja v tem pogledu stanje drugačno: pleteninasti klesarji iz Italije so morali po vsej verjetnosti prinesiti to motiviko na sever, izključeno pa je, da bi izgotovili tolikšno množino pleteninastega okrasja le oni.¹⁸⁴ — Tamkajšnja klesarska in sploh vsa umetnost je bila popolnoma v rokah duhovščine in so se je po vsem sodeč lotevali tudi menihi, ki so se takrat ukvarjali med drugim takisto s slikarstvom in zlatarstvom (sv. Eligij je bil najspretnější zlatar v Dagobertovi državi, nek duhovnik Sigmund pa je bil konec 9. stoletja illuster artifex; v samostanih so bile umetnoobrtne delavnice, ki so služile tudi kot šole in ki so razširjale artes leviores, quos mechanicas vocant ter kamor so pošiljali v umetnoobrtne uk ingeniosos pueros in druge).¹⁸⁵ — Domači umetni obrtniki so, posnemajoč prve zglede, začeli izdelovati pleteninaste dekoracije po karolinških cerkvah. Da so bili mnogokdaj prav ti zaposleni pri tem delu, je razvidno iz tega, da so v italijanskemu izhodišču odmaknjenih nahajališčih antične poteze pletenic priznано manjše.¹⁸⁶

Poleg karolinškorenesančne dvorne umetnosti je obstajala torej še pleteninasta.¹⁸⁷ Če pa je bila to karolinška državna umetnost ljudske zvrsti, je drugo vprašanje,¹⁸⁸ kajti ta hipoteza šepa. Nedognano je, da bi bila karolinška državna umetnost dvojna: antično povezana in predvsem ljudskonordijska, kamor naj bi veljalo uvrstiti pletenice; saj se je mimo antično obarvane karolinškorenesančne umetnosti zbiralo tudi nordijsko ljudsko blago in je bila upoštevana tudi nordijska umetnost. K temu je treba pripomniti, da ni v karolinški državi nikjer mogoče dokazati zraven državne karolinškorenesančne umetnosti tudi ljudsko umetnost, ki bi šla skozi državno sito. To je dvomljivo že zaradi tega, ker je bila doslej večinoma vsaka ljudska umetnost že po svojem obstoju v nasprotju z višjo umetnostjo.¹⁸⁹ In če se je zbiralo staro germanško ljudsko blago, kar pa dobi s smrtjo Karla Velikega svoj zgodnji

¹⁸³ O tem prim. Stele F., Predromanski ornament iz Slivnice, str. 352 d.

¹⁸⁴ Temu nasprotuje iz deloma drugih razlogov tudi Ginhart K., nav. delo, str. 130, 164.

¹⁸⁵ Kulischer J., nav. delo, str. 70.

¹⁸⁶ Prim. Stele F., ocena Ginhartove razprave, str. 96. — Isti, Predromanski ornament iz Slivnice, str. 355 sl.

¹⁸⁷ Ginhart K., nav. delo, str. 160.

¹⁸⁸ Ginhart K., nav. delo, str. 160 sl.

¹⁸⁹ Stele F., Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih (Ljubljana 1924), str. 10 sl.

konec,¹⁹⁰ ni s tem rečeno, da bi morala poleg karolinške renesanse obstajati še ljudska umetnost, prav tako podvržena enotnemu karolinškemu kulturnemu snovanju. Če se je iz dozdevne karolinške umetnostne dvojnosti (antično posnete in tej pomensko oziroma temeljno nasprotno germanske) sklevalo, da so pleteninaste plastike močno germansko opredeljena ljudska umetnost, je to zopet oporečno in je bila zmotna podmena podlaga k nadaljnji zgrešenosti. Vedno znova se mora podčrtavati opisano cerkveno izhodišče te umetnosti iz Italije, ki nima z nobenim germanskim umetnostnim elementom ničesar skupnega.^{190a}

Da so se Germani v karolinški državi tako zelo oklenili pleteninastih skulptur, je razumljivo. Le-te predstavljajo na moč spiritualizirano predromansko umetnost, ki ima sicer svoje korenine v plastični antiki, ki pa je skoraj zgolj linearno in neprostorno spremenjena. To je stilno povsem ustrezalo germanskim ljudstvom, katerih usahla umetna obrt je bila dočista istega sloga. Pletenice so bile ornamentalno motivno karolinškim Germanom nemara še malce v spominu: pred več kot 200 leti so krasili njihove zaponke germanski pleteninasti motivi.¹⁹¹ Pleteninaste skulpture so jim torej vsestransko odlično ustrezale in so se zavoljo tega med njimi tudi izredno razširile. Prav to, da je germansko pleteninasto področje tako veliko, je zakrivilo zmoto, da so v zgodnjem srednjem veku poživali pletenice Germani.¹⁹²

Širjenje pleteninaste dekoracije iz Italije po karolinški državi in njena tamkajšnja priljubljenost je zgodovinsko podkrepljiva. — Zgodnje-srednjeveška trgovina je pod Karolingi nemalo porasla. Tudi prometna pota so se očitno zboljšala; gradile so se nove ceste, mostovi in kanali; zvečal se je vodni promet; nastajala so nova tržišča.¹⁹³ Konkretnije: iz gospodarsko najpomembnejših italijanskih mest te dobe (Cremona, Piacenza, Brescia, Parma, Lucca, Rim, Genova, Benetke), kjer zasledimo včasih tudi frankovske trgovske naselbine, so napeljane, največkrat preko Pavije in nato preko Alp (običajno čez Veliki St. Bernard in Brenner), gospodarske zveze s severom. Poznamo tedanje zveze Italije s Francijo (proti Strasbourgu, Dijonu—Langresu—Chaumontu in Reims—Soissonsu). Tudi južni francoski predeli so takrat v stalnih stikih v Italijo.¹⁹⁴ Švabski prav kakor francoski samostani imajo v Italiji posestva.¹⁹⁵ Iz Italije

¹⁹⁰ Dopsch A., Die deutsche Kulturwelt des Mittelalters (Wien 1924), str. 35 sl.

^{190a} Gornje mnenje je nastalo neodvisno od ugovorov L. Karamana, ki sem jih po njegovi ljubeznivosti spoznal še v rokopisu in ki bodo objavljeni, kot mi je sporočil 29. XII. 1951 v Starohrvatski Prosvjeti, III. serija, 2. zvezek, 1952 (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti).

¹⁹¹ Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, str. 91, 100 in Stele F., Predromanski ornament iz Slivnice, str. 351, vidita v teh arheoloških pletenicah pridanke nekdanje živalske ornamentike.

¹⁹² Haupt A., nav. delo, str. 61.

¹⁹³ Kötzschke R., Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters (Jena 1924), str. 284, 288 sl.

¹⁹⁴ Dopsch A., Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit II (Weimar 1920), str. 196 d, 200. — Kötzschke R., nav. delo, str. 293 sl.

¹⁹⁵ Dopsch A., nav. delo, str. 194.

prihajajo h germanskim plemenom cerkveni stavbeniki.¹⁹⁶ — Možnosti za tedanje kulturne prenose med Italijo in germanskimi plemeni je bilo torej več kot dovolj.

Prav tako utegne imeti karolinško uporabljanje pletenic še eno zgodovinsko ozadje: v karolinški državi so se izenačevale pokrajine z različnim gospodarstvom; povsod je dokazana ista oblika izrabe polja (način obdelovanja treh polj).¹⁹⁷ Tako govorimo o pomembni nivelizaciji takratnega družbenogospodarskega življenja.

Pri karolinškem obsegu pleteninastih skulptur ne smemo prezreti tudi irsko-anglosaškega činitelja. Videli smo, da se irske teze o postanku pleteninaste plastike v Italiji tako z umetnostnih kakor tudi z zgodovinskih vidikov ni mogoče oprijeti. Popolnoma drugačen pa je bil položaj na severu v 8., 9. in 10. stoletju. Tukaj so tedaj irsko-anglosaški umetnostni in sploh kulturni vplivi vse trdnejši in obsežnejši. Malone vse karolinško kulturno oziroma cerkveno življenje je bilo izdatno vplivano od Ircev in Anglosasov; knjižno slikarstvo ima prav tako tudi te temelje; takisto umetnostni izdelki. Četudi ni tako za izvor kakor za širjenje pleteninaste dekoracije nobenih neposrednejših dokazil za irsko-anglosaške vplive, bo glede na zgoraj nadrobneje prikazana dejstva le-te kazalo v karolinški državi po vsej verjetnosti domnevati.¹⁹⁸

1948

Slike, ki so objavljene v pričujočem spisu, so posnete po naslednjih predlogah: sl. 1—3 = Salin B., nav. delo, sl. 538, 572, 519; sl. 4—22 = Kühn H., Die Entstehung der germanischen Flechtbandornamentik, sl. 12—17; Kühn H., Das Jahr 550 n. Chr. als kulturgeschichtlicher Wendepunkt in der Völkerwanderungszeit, sl. 1—6; Kühn H., Das Kunstgewerbe der Völkerwanderungszeit, sl. 79/2, 79/1, 79/7, 79/3, 79/6, 79/8, 79/4; sl. 23—46 = Aberg N., Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit, sl. 144/2, 144/3, 144/1, 144/5, 144/6, 144/7, 144/8, 277/7, 279, 281, 282, 196, 261, 88, 92, 94—99, 175, 176, 183; sl. 47 = Karaman L., Problemi umjetnosti i ranog srednjeg vieka, sl. 2; sl. 48 = Baum J., nav. delo, tab. II; sl. 49—50 = Karaman L., O spomenicima 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, sl. 3, 6; sl. 51 = Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, sl. 73.

Remarks on origins of plait-work ornaments

(Résumé)

The author tries an analysis of the origins of plait-ornaments of the pre-Romanic stone-cutting culture of ornaments. The problem of the origins of early Middle Ages plait-sculptures is still a matter in dispute among scientists. Diverse theses have been laid down: assuming Byzantine, Langobard, ancient, Italian, Carolingian, Irish, Croatian, and Coptic origins. The main source of this divergence of opinion is an extraordinary material abundance — with regard to countries, times, and technics of ornamental plait-work motives, plait-work is to be found nearly everywhere. The oldest plait-ornaments go down to the neolithic, bronze, and iron ages. They are known from the Roman period, but their flourishing time is the pre-Romanic period of the Middle Ages. Many erroneous opinions in the study of this matter as to importance, time, artistic influence or migrations, respectively, come

¹⁹⁶ Kulischer J., nav. delo, str. 75.

¹⁹⁷ Kötzschke R., nav. delo, str. 147 d, 266 d, 272, 277.

¹⁹⁸ O tem prim. Holmqvist H., nav. delo, str. 74.

therefrom, and because the investigators did not take into consideration general historic bases of the early Middle Ages, many results were strained or even distorted. The author emphasizes that plait-work ornaments are no problem for the workman, such ornaments are to be found, though in all technical varieties imaginable, everywhere and in all times, and in this respect all far-reaching comparisons or conclusions must be considered sceptically or even rejected. As to the pre-Romanic plait-work plastic art, the author thinks that one must eliminate all parallel influences outside of the Carolingian state or Italy, and that the development of this plastic art had been hastened only by favourite Germanic motives on the fibulae of the 6th and 7th centuries as well as by the Irish-Anglosaxon cultural activity on the continent in the following centuries. As the author takes it, there are no other elements to be considered with regard to origins and propagation of the plait-work art in that time.

I. At the beginning the author describes the introduction of animal ornaments into the Germanic art-stock, and delineates, at the same time, the plait-ornaments on Germanic fibulae of that epoch. The author gives the following judgment on the contemporaneous Langobard plait-ornaments: according to Aberg, Byzantine material, too, was found in Langobard places of burial, but it represents a group of its own — showing Byzantine ornaments, likewise Langobard excavations, also, represent a particular group showing Germanic ornaments. There exist no objections to Germanic character of the Langobard material, Figs. 35—45, or to other material showing plait-ornaments (i. e. fibulae) mentioned in this essay, nor has anybody observed ancient or Byzantine components depriving this material of Germanic belonging. Ancient or the contemporaneous Byzantine plait-ornaments, respectively, are quite different from Germanic plait-work. If one assumed that the Langobards had taken over these ornaments, they should have appear all of a sudden and perfect but such is not the case either with the Langobards or the other Germani, where they are not known at all (cf. Kühn). Let us suppose though, the Langobards had taken over the plait-ornaments from the Byzantine applied art; in such case the Langobard style I should have been byzantinized, but that is out of question, and such a style should have been brought to perfection earlier than in the northern countries, as the Langobards should have been the first Germani applying plait-ornaments. But the referring Langobard and other Germanic material is chronologically coherent, and its development is homogenous and separated from outside. There is one more fact substantiating the idea of Germanic seclusion as to contemporaneous plait-ornaments and denying southern Byzantine-Langobard influence on the Old-Germanic art of Central-Europe. If the Langobards had taken over plait-ornaments from the Byzantine art, more plait-ornaments should be found in the southern countries than in the North where the Langobard influence were losing of strength. But the fact is quite contrary: most plait-ornamented fibulae have been found in South-Germany and Rhineland, while they are rarer in the Langobard countries and in Gaul (Aberg). The author thinks the Germanic plait-ornaments of those times mostly result from an independent development of Germanic art.

The author draws the attention to following facts against the hypothesis of Coptic origin of plait-ornaments. Though one could think of Coptic hypothesis taking in account supply with Coptic plait-ornaments in Europe through Gaul, few Merovingian fibulae with plait-ornaments have been found even there. Furthermore, one may dispute about possibilities of following up the developing shapes of Germanic plait-ornaments considering the better founded and more acceptable meaning of Kühn who alleges, for Franks, evident transition from older patterns to final plait-ornaments. Rhineland is the centre of Germanic plait-ornaments, the West yields by far less material though oriental settlements there are most numerous, while but three have been ascertained in Germania — all of secondary importance.

The author contests the Irish hypothesis. This hypothesis supposes that one knows all motives of medieval plait-ornaments originating from ancient

and Old-Christian art, but the cracknel-motives remind of the ornaments of Irish miniatures, this fact may be explained by staying of Irish monks in the Italy of those times; Irish monks liked applying plait-motives and their miniatures are known from Italy, too. At first sight this hypothesis seems to be plausible, for the founder of the monastery of Bobbio was an Irishman who came there accompanied by some Irish monks. But the chronology of Irish manuscripts hardly allows the dating of any Irish manuscript from the Continent before 700. It is known that there appeared in territories nearest to the English and Irish such productions of insular origin in the middle of the 8th cent. They could not appear before that date, as any style of art cannot spread in territory before it reaches a higher degree of development; this cannot be assumed for manuscripts before 700, as this year is the lowest time limit of the first Irish book illustrations. We, therefore, must not speak of Irish illuminating in Europe (here: Italy) before the middle of the 8th cent. In Italy, book illustrations (if we may take them as Irish, but: Irishmen and the 8th cent.?) are very rare and what is more: in the codices there are no cracknel-motives. How could plait-sculpture take over cracknel motives from rare and unknown manuscripts? If such were the case, the first plait-plastic art in Italy should have appeared in a state of perfection, moreover, the cracknel motives should have been most usual, but that is not the question. It is more correct to suppose that, in Italy, the motive of plait-sculpture mentioned above had an independent origin; this motive is simple and fit, and most probably it took origine everywhere with workers of plait-ornaments.

II. The author sides with Karaman assuming that the pre-Romanic plait-sculptures had been shaped in Italy in gradual progress in the 8th cent., in the second half of the 8th cent. this progress had been accelerated, and at the close of the century it was terminated.

At the time of the Goths there scarcely existed any Germanic admixtures in all branches of Italian arts which were connected with Roman traditions. During the 7th cent. Rome, Ravenna and Langobard territories were almost void of monuments. The scene changed at the transition to the 8th cent. (Haseloff). In the seventies of the 7th cent. — almost contemporaneously with the catholicization of the Langobards — Byzantium recognized the Langobard state. The former opposition of the Langobards to the Empire diminished gradually and this political change was sealed by the Byzantine state. Romanization of the Langobards, though its beginnings reach farther down, increased at that time. The Langobard society was getting continuously new Romanic elements by freed aldi and slaves as intermarriages was not forbidden. After the recognition of the Langobard state the Langobards were allowed to contract marriages in the territories of the Empire; the consequences were of importance for the Langobards, for the history of the great Germanic migration proves that Langobards, Franks and Burgunds had been merged in the Romanic habitants, not inversely. As a people and culturally the Langobards conformed themselves to the foreign world (according to Hartmann). The history of Arts of the Langobard Italy developed in parallel way with their common history. The first period after the Langobard settling is an epoch of fierce antagonism between the Langobards and the natives and Church, in that epoch the Langobards stand on their ground and insist on their own art technics proper to them as well as to other Central European Germani, though some foreign influences, too, may be observed there do not exist other monuments of art. As they get connected with the catholicism this state of things begins to change. Before the catholicization the Langobard intercourse with the Church was not regulated and there exist few monuments of that epoch — the things changed by the increasing Romanization of the Langobards when the Church took in hand the whole cultural activity in the Langobard territory. This artistic activity is no more represented by technically elaborated fibulae and similar material, but by stone-building and ornamental church stone-cutting (cf. Cankar). Any contribution of Langobard ingredients

to this art is excluded not only by technical moments but also by the fact that in Italy in that epoch, the ecclesiastic art was still alive and therefore connected with all lines of life.

In this society the Langobards no more represented pure barbarians as they did at their arrival to Italy, now they were already mixed with the Romanic population and conquered by the Romanic civilization. Naturally the major part of their art disappeared, and the rest could not hold out against the higher degree of civilization. The Italian art of that time was wholly at the service of Church and, consequently, based on old Christian or ancient foundations. Difference of flat — levelled idealistic style of this art against the old-Christian style (according to the author) does not depend upon Langobards, it is but an expressing mirror of the whole early medieval ecclesiastical thinking. In a parallel way with the vanishing ancient humanism and its decay, Christianity more and more moves off those ancient common bases of ancient and Christian art and takes its flight to pure spiritualization. The chief domain of this Langobard-Italian art are plait-sculptures. It is true, there may be found, at the beginning, other streams, too, but they are insignificant and they disappeared with the further evolution of plait-plastic art. That is not the question of manufacture of useful articles — Germani had manufactured them long before their connexions with the antique world — but it is the question of stone-cutting. Before their contact with the Roman art on Roman ground, Germani were not acquainted with stone-cutting, and it cannot be argued that the Germanic art was independent, on occupied territories. Moreover, no Germanic motive can be proved in the plait-sculptures. These plait-ornaments have no tradition of Nordic origin nor do they represent a rest of former animal ornaments, as plait-sculptures were shaped in Italy and spread therefrom all over the Carolingian state. Their origins are neither Germania nor Gaul. The ways of the Italian artistic developments in the early Middle Ages were quite different. The plait-ornaments throughout the Carolingian state are so uniform as to technics, style and motives that one must assume those motives have one focus, they could not have taken contemporaneous origins in various places (Lasteiryie, Stele). That focus was Italy, where there was no want of Romanic stone-cutters connected with ancient and Old-Christian traditions. As strictly adherent to Church, plait-work ornaments are connected with missionaries; in this way, with Christianization, they came to the Croatian countries (Karaman).

Uniformity of shapes of plait-work in the Carolingian state permits the assumption that it had been spread all over this state by Italian stone-cutters. It is sure, such sculptures are not as a whole the work of Italian stone-cutters, the natives also took this in hand. We have evidence in the fact that antique features of plait-ornaments are not so numerous in the find-places far distant from Italy. But this art does not belong to a popular sub-species of the Carolingian state art. There exist no proofs for a double art of Carolingian state, i. e. for an art connected with antiquity and a popular Nordic art whereto the plait-ornaments would belong. There are no incontestable arguments for existence of a popular art passing through the state sieve beside the Carolingian state art. The matter is questionable as mostly any popular art contrasts with the higher art (Stele). Of course, there was collecting of old Germanic folklore materials (come to an early end with the dead of Charlemagne), but that does not furnish proof of existence of a popular art beside the Carolingian Renaissance, equally subordinated to the Carolingian culture activity. Deductions based on an imaginary duplication of Carolingian art — i. e. an art connected with antiquity and a fundamentally opposed Germanic art — do not stand test, and conclusions that plait-ornaments represent a strictly classified Germanic art is but a misleading hypothesis. It is easy to understand that the Germani of the Carolingian state kept persistently at plait-sculptures. These plastics represent an intensely spiritualized pre-Romanic art, rooted, it is true, in antiquity, but transformed almost merely in lines or spacelessly. This style served

the purposes of Carolingian Germanic tribes whose applied arts used the same style. The Carolingian Germanic tribes probably still bore in mind plait-ornaments, as some 200 years before that time their fibulae were showing Germanic plait-ornaments. They were prejudiced in favour of plait-sculptures and these sculptures were extraordinarily spread among them. The author arguments with respective historical facts the spreading of plait-ornaments from Italy to the Carolingian state. In the Carolingian complex the Irish-Anglosaxon elements must not be looked over. Irish-Anglosaxon cultural influence was important and effective in the Carolingian state of that time. In the Carolingian state almost the whole culture and Church went on under Irish-Anglosaxon control; likewise book-painting and products of applied arts. Therefore, Irish-Anglosaxon influence may also be assumed for plait-ornaments of that epoch.

Zapiski

Dr. Viktor Korošec

Kratko poročilo o nekaterih novejših klinopisnih tekstih

Nekako pred sto leti se je skupnim naporom znanstvenikov različnih evropskih narodov (Danec Münter, Nемеc Grotefend, Anglež Rawlinson, Francoza Burnouf in de Saulcy, Šved Löwenstern, Irec Hincks idr.¹) posrečilo razvozlati klinopisno pisavo. Polagoma so postali razumljivi napisi, ki nam pričajo ne le o zgodovini Babiloncev in Asircev, ampak tudi o tisoč let starejši zgodovini Sumercev, o več kakor poltisočletni (ca. 1800—1200) zgodovini Hetitov v Mali Aziji, o zgodovini dežele Urartu (Armeniji) okoli Vanskega jezera, pa tudi o zgodovini Sirije (Ras Šamra) in Palestine.

Izredno bogata žetev se v klinopisnih tekstih odpira tudi pravnemu zgodovinarju. Zanj je največji dogodek najdba Hammurabijevega (1792 do 1749) (?) zakonika. V januarju 1952 je minulo že pol stoletja, odkar je De Morganova znanstvena ekspedicija na akropoli v Suzah izkopala dioritno stelo, na kateri je vklesano besedilo zakonika, ki je vzbudil veliko zanimanje v širnem znanstvenem svetu. Najdeni so bili sčasoma še drugi zakoniki in pravne zbirke (ostanki mestnega prava iz Uruka v sumerskem jeziku, hetitski zakonik, asirska pravna knjiga), vendar nobena izmed njih nima tolikšnega pomena kakor Hammurabijev zakonik. Razen pravnih zbirk so posebno važen vir za spoznavanje takratnih gospodarskih, družbenih in pravnih razmer tudi listine, ki nam kažejo, kako so se pravna pravila uporabljala v praksi. Na tisoče takih listin je ohranjenih iz staroasirske trgovske naselbine Kaniš pri sedanjem Kültepe (Kayseri) v Kapadociji, okoli 2000 listin je iz Hammurabijeve dobe, nad 8000 listin je iz novobabilonske dobe, na stotine jih je iz srednje- in iz novoasirske dobe, da imenujem samo najvažnejše.

Zanimivo je, da so bili v zadnjih dvajsetih letih najdeni nekateri novi klinopisni teksti, ki nam kažejo Hammurabija kot zakonodajalca in kot državnika v novi luči.

¹ Prim. Bruno Meissner, Die Entzifferung der Keilschrift v »Die Keilschrift« (Göschel, 708), str. 5—16.

I. Dva nova zakonika

Leta 1948 sta bila objavljena kar dva nova zakonika, od katerih je eden v sumerskem jeziku in 170 let starejši od Hammurabijevega, drugi pa v akadijskem jeziku in 220 let starejši od babilonskega zakonika.

Sumerski zakonik je objavil F. Steele,² ki je nekako tretjino njegovega besedila rekonstruiral iz odlomkov plošč, ki po večini izvirajo iz izkopavanj Pennsylvanske univerze v Nippurju v letih 1889—1900; eno ploščo je bil objavil l. 1930 iz Louvreskih tekstov De Genouilla c. Zakonik se deli na prolog, zakonske določbe in epilog; isto razporeditev je najbrž po njem povzel Hammurabi. V uvodu in v sklepni besedi se kot zakonodajalec označuje Lipit-Ištar, kralj Isina (okoli 1930?). Od zakonikovih določb je ohranjena nekako tretjina, skupno 39 določb, od katerih je zopet nekako polovica močno ali skoraj popolnoma poškodovana, tako da je le petina ali šestina dobro razumljiva.

Še večje presenečenje je vzbudil zakonik mesta Ešnunne (vzhodno od Tigrisa blizu reke Diyala), ki ga je objavil A. Goetze v reviji Sumer (sept. 1948).³ Sumerskemu uvodu v sedmih, močno poškodovanih vrsticah, sledi akadijsko besedilo, ki ima ohranjenih 60 določb (§ 61 ni čitljiv). Najden je bil na dveh ploščah, ki sta bili izkopani v Tell Harmalu pri Bagdadu; prva, dobro ohranjena, toda težko čitljiva, je bila izkopana l. 1945, druga, le delno ohranjena, pa l. 1947.

Ker podajam prevod tega zakonika obenem s kratkim komentarjem obeh zakonikov v posebni razpravi, ne bom tu obravnaval njune vsebine, ampak samo opozoril na to, da sedaj moremo Hammurabijev zakonik primerjati z obema starejšima zakonikoma ter tako lahko presojujemo zasluge in pomanjkljivosti njegovega zakonodajnega dela.

II. Teksti mesta Mari

Presenetljive uspehe so imela v letih 1933—1939 francoska izkopavanja v Tell Hariri ob srednjem Evfratu. Vodil jih je André Parrot. Izkopal je nekdanje pomembno, politično središče mesto Mari. V Ištarinem templju ter v velikanski, kraljevski palači je našel bogato arheološko gradivo in okoli 23.600 listin na glinastih ploščicah. Široko javnost je seznanil s svojim delom v knjigi «Mari — une ville perdue» (Paris, Ed. «Je sers», 4. izdaja, 1948), po kateri posnemam glavne podatke o izkopavanju in zgodovini tega mesta.

Tell⁴ Hariri je 12 km skoraj severno od kraja Abu-Kemala, ki leži na desnem bregu Evfrata, tam, kjer južna meja Sirije prečka reko Evfrat. Ker je po prvi svetovni vojni imela v Siriji mandat Francija, je bila v tem kraju vojaška posadka. Tako je francoski poročnik C a b a n e na svoji inspekciji v prvih avgustovih dneh l. 1933 prišel mimo Tell Haririja, ko so tam arabski pogrebci iskali kamenje, da bi ga uporabili

² The Code of Lipit-Ishtar, American Journal of Archaeology, July--September 1948, str. 425—480, Philadelphia.

³ The Laws of Ešnunna, discovered at Tell Harmal, Sumer, Baghdad, Sept. 1948, str. 63-91.

⁴ Tell se imenuje grič, ki navadno pokriva razvaline nekdanjih naselbin.

za oblogo novega groba. Čez nekaj dni so zopet drugi pogrebci poskušali isto, pri tem pa so zadeli na dobrih 300 kg težak kip. Nanj so opozorili francoskega poročnika, ta je obvestil pristojno oblastvo (Direction des Antiquités) v Beyrouthu in že 20. oktobra je konservator muzeja v Louvru R. Dussaud poveril A. Parrotu nalogo, da prevzame vodstvo izkopavanja. V šestih kampanjah so nadaljevali z izkopavanji, dokler ni druga svetovna vojna prekinila tako uspešno začetega dela. Kakor A. Parrot uvodoma omenja, se doslej še ni posrečilo, da bi mogli raziskovanja nadaljevati.

V prvi kampanji so odkrili Ištarin tempelj in so ga v drugi in tretji kampanji izkopali. Odkrili so Daganovo svetišče in mestni *zikkuratu*. Že v drugi kampanji so zadeli na del kraljeve palače, ki pokriva poldrugi hektar, stavbnega zemljišča in so doslej odkrili 260 sob in dvorišč. V njej so našli v drugi kampanji 1600 klinopisnih tekstov, v tretji 13.000 ploščic, med njimi diplomatsko korespondenco, v četrti kampanji nadaljnjih 8000 in v peti 1000 ploščic. Zid kraljevske palače, ki je bil prvotno 9,5 m visok, je ohranjen vsaj deloma v višini 4 do 5 metrov in je ponekod od 7 do 15 metrov debel. A. Parrot pripoveduje, kako je dne 15. februarja 1935 nenadno nastala ploha nudila priliko, da se je pokazalo, kako brezhibno je po 3600-letnem premoru funkcionirala stara kanalizacija v tej ogromni stavbi.

Izkopano gradivo je bilo porazdeljeno med muzeje v Alepu in v Louvru. Nisem kompetenten, da bi podrobneje ocenjeval, kaj pomenijo odkritja in najdbe v mestu Mari za arheologa in za umetnostnega zgodovinarja. Čisto na kratko bi se rad samo dotaknil pomena, ki ga imajo doslej objavljene klinopisne listine za državno in pravno zgodovino.

Predvsem je treba pripoznati, da je bilo tokrat za izdajo in prevod novih klinopisnih ploščic tako načrtno poskrbljeno, kakor doslej še za nobeno drugo večjo skupino tekstov ne. Predvideno je, da bodo klinopisni teksti, pričenši z državno korespondenco, objavljeni v zbirki *Textes cunéiformes du Musée du Louvre* (= TCL). Ploščice so po skupinah dodelili v obdelavo posameznim asiriologom. Doslej so izšli trije zvezki avtografiranih klinopisnih tekstov (I. G. Dossin, 1946; II. Ch.-F. Jean, 1941; III. J. R. Kupper, 1948). Poleg tega je v zbirki *Archives Royales de Mari* (= ARM) vsak redaktor klinopisne edicije objavil besedilo istih tekstov v transkripciji in v francoskem prevodu in dostavil nekaj jezikovnih pripomb. Na ta način bo novo gradivo kmalu postalo dostopno za znanstvena raziskovanja.

Ker zajemajo objavljeni trije zvezki klinopisnih tekstov državno in deloma meddržavno korespondenco izza zadnjih desetletij države mesta Mari, naš v nekaj stavkih očrtamo razvoj te države.

Mesto Mari je že v prvi polovici tretjega tisočletja spadalo med pomembnejše mezopotamske mestne države, nekaj časa je imelo celo vodilno vlogo med takratnimi sumerskimi državicami. Pozneje se poroča, da je mesto Mari osvojil bojeviti Eannadu iz Lagaša, za časa akadijske velesile ga je zavzel Sargon I. in pozneje tudi Naram-Sin. Ko se je obnovila zadnja neodvisna velika sumerska država s prestolnico v Uru (2122—2015), je bilo tudi mesto Mari pod njenim gospostvom. Najbrž je

mesto Mari mnogo pripomoglo k razpadu zadnje sumerske države. Kajti na čelu nove države v Isinu, o kateri se je spočetka najbolj zdelo, da bo prevzela politično dediščino Sumercev, se pojavi kot prvi vladar Išbi-Ira, rodom iz Marija. Njegov četrti naslednik in potomec je bil že omenjeni zakonodajalec Lipit-Ištar. Če za Lipit-Ištarjem preskočimo poldrugo stoletje, pridemo že v dobo, iz katere so doslej objavljena klinopisna pisma iz mesta Mari.

V njih se omenjajo samo zadnji štirje vladarji te mestne države. To so: *Jagitlim*, njegov sin *Jahdunlim*, asirski princ *Jasmah-Addu* in *Zimrilim*, Jahdunlimov sin. O *Jagitlimu* razen imena ničesar ne vemo. *Jahdunlim* se v svojem napisu na ohranjenem disku ponaša, da je »odpiral prekope«, zgradil obzidje mesta Mari in ga obdal z jarkom. Nanj se obrača *Abi-Samar*, vladar neke ob gorenjem Evfratu ležeče države, v dveh pismih s prošnjo, da bi mu pomagal zoper prodiranje asirskega kralja *Šamši-Adduja* (ARM. I, 1—2). Jahdunlim je postal žrtev domače zarote, pri kateri je bil najbrž udeležen asirski kralj. Kajti po- slej je v mestu Mari vladal kot namestnik Šamši-Adduja I. njegov drugi sin *Jasmah-Addu*, medtem ko je bil njegov prvi sin *Išme-Dagan* določen za očetovega naslednika.

Za vlade *Šamši-Adduja* (ali *Šamši-Adada*) I. (1823—1791) je Asirija drugič postala velesila, ki je šegala na vzhodu do Elama, na zahodu do Libanona, znanega po bogatih cedrinih gozdovih. V prvem zvezku ARM so objavljena 103 pisma, v drugem zvezku ARM pa nadaljnjih 10 pisem, ki jih je *Jasmah-Addu* pisal njegov oče *Šamši-Addu*;⁵ brat *Išme-Dagan* mu je poslal 24 pisem;⁶ *Jasmah-Addu* je pa pisal očetu 14 pisem.⁷

Šamši-Addujeva pisma nazorno kažejo, kako skrbno je asirski vladar nadziral vladarske ukrepe svojega sina, hkrati pa tudi njegovo osebno življenje. Predvsem mu daje različna vojaška navodila: naj izmenjava trdnjavske posadke (I, 20), da mora določenega dne k njemu pripeljati že določeni kontingent vojaštva (I, 96), drugikrat mu naroča, da mora k nameravani asirski armadi 20.000 mož sin prispevati 6000 mož (I, 42). Sinu prepove samostojno vojaško ekspedicijo, ker je ni zadostno pripravil, zlasti glede evidence krajev, na katerih bi se mogel oskrbovati z vodo (I, 85). — Za nabiranje vojakov in za obdavčenje so bila važna popisovanja. Ko je hotel v zvezi s tem *Jasmah-Addu* na novo razdeliti zemljo ob Evfratu, mu oče to odsvetuje; le zemljišča, ki so pripadala ubežnikom in umrlim, naj dodeli »tistemu, ki polja nima« (I, 6, 29 ss.). Gospodarsko je bilo mesto Mari s svojim ozemljem naprednejše kakor Asirija. Zato zahteva Šamši-Addu večkrat, da mu sin pošlje poljedelske strokovnjake, ki bodo znali uporabljati pluge, izdelane v asirski prestolnici (I, 44, 68, 99), drugikrat se omenjajo tesarji (I, 25). Asirija je dobivala iz mestne države Mari sezam za pridobivanje olja (I, 12, 22—25), ob drugi priliki se omenja dobavljanje oslov in konj (I, 50). Zanimivo je, da asirski kralj dovoljuje sinu, da sme dati tesati samo 30, pozneje 60

⁵ ARM, I, 4—107; II, 1—10.

⁶ ARM, I, 121—139; II, 15—19.

⁷ ARM, I, 108—120; II, 11; morda tudi I, 3?

večjih ladij (I, 6, 102). Sploh Šamši-Addu pogosto posega v zelo podrobne zadeve, zlasti v ureditev sinovega življenja. Tako mu odvzame dva kuharja (I, 14), nekega sumljivega pevca iz Ešnunne mu mora sin prav tako poslati zastraženega (I, 12). Sina graja, da še ni postavil novega načelnika svoje palače (I, 61), trdo ga prijema zaradi njegove razsipnosti in mehkužnosti (I, 69; 73) in mu postavlja za vzgled bojovitega brata Išme-Dagana (I, 69). Ko ga je sin prosil, da sme kupiti sužnje za odpiranje vrčev, mu je prošnjo odbil obenem s hudimi očitki, da v mestu Mari ni dovolj oboroženih sil, da primanjkuje govedi, obleke, volne; hkrati zahteva od njega, da se hrani skromneje (I, 52). Sinu poskrbi tudi za nevesto; pri tem zahteva, da mu sin povrne ženitna darila, ki jih je zanj plačal (I, 46; prim. 77). Sin mu mora vrniti tudi vse sužnje in druge uslužbenke, ki so iz Asirije pribežali v Mari (I, 28, 63). Posebno skrbno nadzira asirski vladar politične pribežnike, ki bivajo v mestu Mari in brezobzirno odloča o njihovi usodi (I, 8, 55). Ohranjena korespondenca tudi priča, da je Jasmah-Addu sam glede vsake količkej važne zadeve vprašal očeta za dovoljenje. Tako mu oče dovoljuje, da sme poslati vladarju mesta Karkemiša, ki se je imenoval *Aplahanda*, pevca in pevko, za katera ga je bil zaprosil (I, 83).

Najbrž kmalu po smrti Šamši-Adduja je vladar države mesta Mari postal *Zimrilim* (1790—59?). V ARM, II, je objavljenih 106 pisem, ki so nanj naslovljena;⁸ dalje je troje njegovih pisem, od katerih je dvoje pisal Hammurabiju (II, 67, 68), eno pa svojemu sinu (II, 60). Kot vladar je bil najbrž 31 let Hammurabijev vrstnik. Ker je imel za svoje nasprotnike predvsem Asirce, nas ne preseneča, da je bil Hammurabijev zaveznik in tesno povezan z babilonsko politiko. Zgodilo se je celo, da so se njegovi podložniki sami zbrali v vojaški formaciji 200 mož in odšli Hammurabiju pomagat; kajpak so jih domači funkcionarji zaradi tega grajali (II, 75). Zimrilimova korespondenca nikjer ne omenja nobenih njegovih direktnih stikov z Rim-Sinom iz Larse, najnevarnejšim tekmečem Hammurabijevim. Ko je babilonski vladar v 31. letu svoje vlade premagal Rim-Sina, ne vemo, ali je bil Zimrilim takrat še Hammurabijev zaveznik, ali pa je bil njegov nasprotnik. V svojem 33. vladarskem letu je namreč Babilonec premagal in osvojil mesto Mari. Najbrž zato, ker se mu je kmalu nato uprlo, ga je dve leti pozneje oplenil in razdejal — k sreči s tako naglico, da je vsaj znaten del poročil ostal ohranjen. S tem je bila dokončno zapečaten zgodovina starodavne države mesta Mari. Kajti asirska naselbina, ki je pet sto let pozneje nastala nad razvalinami mesta Mari, je bila samo asirska vojaška postojanka brez zveze s preteklostjo. Izvemo le, da je asirski namestnik Šamaš-reš-usur tam skušal udomačiti palme in čebele.⁹

Zimrilimova državna korespondenca nam odkriva v mnogih pogledih popolnoma novo obliko o politični strukturi takratne Mezopotanije in

⁸ ARM, II, 20—48; 50; 57—59; 61—66; 70—93; 95—109; 111—121; 123—124; 126—131; 133—141.

⁹ Prim. Br. *Meißner*, *Babylonien und Assyrien I*, Heidelberg 1920, str. 203, 223; A. *Parrot*, *Mari*, str. 228.

Sirijske. Kakor je že W. v. Soden¹⁰ ugotovil, je bilo na tem ozemlju v Hammurabijevih in Zimrilimovih časih razen države Mari vsaj še deset večjih neodvisnih držav. Na vzhodu so bile: Elam, Ešnunna, Babilon, Larsa (prej tudi Isin, ki se v tej korespondenci nikoli ne omenja) in Asirija; na zahodu pa so bile doslej nam neznane države: Karkemiš, Jamhad z mestom Alepom kot prestolnico, južno odtod Katna in najbrž tudi Gubla (Byblos) in Ugarit. Dobršen del takratne meddržavne politike je obstajal v snovanju in razdiranju kratkodobnih koalicij. Značilno pravi Zimrilimov funkcionar: »Noben kralj ni sam zase močan. S Hammurabijem iz Babilona gre 10, 15 kraljev, z Rim-Sinom iz Larse prav toliko, z Ibalpelom iz Ešnunne prav toliko, z Amut-pi-elom iz Katane prav toliko in z Jarimlimom iz Jamhada gre 20 kraljev« (citati pri Dossinu, Ex Oriente Lux, 1937, str. 362; v. Soden, o. c. 195). — Iz naše korespondence sledi, da sta takrat vladala poleg babilonskega vladarja najbrž še dva Hammurabija: eden v mestu Alepu, drugi v mestu Kurda.

Med najbolj zanimive oddelke Zimrilimove korespondence spadajo poročila njegovih poslancev, ko govore o svojih razgovorih s Hammurabijem. Sprejemi na njegovem dvoru so morali biti v skladu z določenim ceremonialom. Osebam, ki jih je Hammurabi sprejel, so prej oblekli posebne plašče. Veliko razburjenje je nastalo, ko ob nekem sprejemu niso takih plaščev dali prav nekaterim Zimrilimovim ljudem (ARM, II, 76). Iz poročil marijskih diplomatov tudi sledi, da si je Hammurabi znal spretno pridobiti njihovo zaupanje. Tako piše Zimrilimu njegov poslanec: »Kadar teži Hammurabija kaka zadeva, mi piše in jaz grem k njemu tja, kjer se nahaja. On mi pove stvar, ki ga skrbi (II, 31, 5—10).« Zimrilim jim je tudi naročil, naj nastopajo pri babilonskem vladarju kar najbolj ljubeznivo (II, 24, 5 s.): »Hammurabiju govori [le] dobre besede!«. Vendar jim ta taktika ni mnogo koristila, kadar so skušali od njega doseči kako pomoč za svojo domovino. Hammurabi se nam v teh pismih pokaže kot prevejan diplomat, ki spretno izigrava svoje nasprotnike po maksimi: *divide et impera!* Uničeni mesti Mari in Ešnunna izpodkopavata njegov sloves kot miroljubnega zakonodajalca.¹¹ Napram Rim-Sinu pravi samo o sebi: »Da ljubim življenje, ali tega ne veš?« (II, 72,24.)

V redkih pismih, ki so ohranjena iz korespondence med obema vladarjema, se označujeta kot »brata«, naslov, ki ga najdemo tudi v el-amarnski in hetitski diplomatski korespondenci kot izraz enakopravnosti in neodvisnosti dveh vladarjev.^{11a}

Zimrilim je bil v stikih tudi z že omenjenim vladarjem iz Karkemiša *Aplahando*, čigar ime je ohranjeno na pečatniku, ki ga je Ch. Viro-

¹⁰ Das altbabylonische Briefarchiv von Mari, v Die Welt des Orients, 1948, str. 192 ss.

¹¹ Prim. F. M. Th. Böhl, King Hammurabi of Babylon in the setting of his time (about 1700 B. C.), str. 20.

^{11a} Prim. V. Korošec, Mednarodni odnošaji po klinopisnih poročilih iz el-amarnskega in helitskega državnega arhiva (Zbornik znanstvenih razprav, XXIII, Ljubljana 1950, str. 291—397), zlasti str. 330 ss.

le a u d našel l. 1928 v Ras Šamri.¹² Aplahanda je najprej dobavljal vino in konje Jasmah-Adduju, vino pozneje tudi Zimrilimu. Po njegovi smrti je njegov sin pisal Zimrilimu prijateljsko pismo, v katerem mu pravi z ozirom na očetovo smrt: »Moj oče ni umrl, (saj) živi Zimrilim, moj oče!« (Dossin, l. c.)

Objavljena pisma nam odpirajo zanimiv vpogled v notranje življenje države mesta Mari, ki je bila prav tako sužnjeposestniška despotija, kakor so bile to babilonska, asirska, egipčanska i. dr. V tem pogledu obsega bogato gradivo zlasti tretji zvezek ARM, v katerem je J. R. Kupper zbral 84 pisem. Od teh jih je 80 pisal Zimrilimu Kibri-Dagan, načelnik province mesta Tirqa (sedaj Ašarah), ležečega 70 km severno od mesta Mari; nekaj njegovih pisem je objavljenih že v ARM, II (štev. 83—93; cf. št. 94). Že Kupper je v obširni študiji (Un gouvernement provincial dans le royaume de Mari, v RA, 41, 1947, str. 149—183) podrobno proučili pravni položaj takega provincialnega namestnika. Poverjena mu je skrb za javni red in mir v njegovi provinci. Strogo mora paziti, da ne uhajajo sužnji in drugi, ki morajo opravljati tlačanska dela. Kibri-Dagan da tako po Zimrilovem naročilu razglasiti, da bo vsak mestni predstojnik (*sugagi-šejk?*) kaznovan s smrtjo, če ne bo prijel in pripeljal predenj vsakogar, ki bi ga zalotil na poti v »Gornjo deželo« (kar najbrž pomeni zamejstvo) (ARM, II, 92; prim. II, 102). Skrbno mora nadzirati ljudi, ki prihajajo v njegovo mesto ali ki ga zapuščajo; o njih mora poročati takoj v prestolnico. Važne so tudi njegove gospodarske naloge, zlasti vzdrževanje prekopov in pravočasno opravljanje žetve. Kako je moral o vsaki malenkosti predhodno obvestiti Zimrilima, kaže pismo III, 76, v katerem poroča, da bo dal požgati trstje, ki ovira vožnjo po prekopu. Njega mora prositi tudi za dodelitev potrebne delovne sile. — Sodstva prav tako provincialni namestnik ne vrši. Prepuščeno je ali zboru starešin ali pa vladarju samemu (prim. Kupper, o. c., str. 172). Za pojmovanje državnih nalog je značilno poročilo, ki ga je Zimrilimu poslal njegov sin Kabia (II, 59). Položaj v mestu Kahat se mu zdi dober (*šulumum*, v. 13), ker »je na pašnikih (dovolj) vode in se pravde sodijo pravično«.

V teh vrsticah seveda nisem mogel pokazati na vse probleme, ki se ob novih tekstih odpirajo. Če sem vsaj na najbolj splošen način opozoril na važnost tekstov iz mesta Mari, sem svoj namen dosegel. Dodajam še pregled najvažnejše literature, kolikor mi je postala dostopna po lju-beznivosti pokojnega očetovskega prijatelja prof. dr. Pavla Koschakerja. Obilna literatura nazorno dokazuje, kakšno pozornost je nenavadno bogata najdba že doslej vzbudila v znanstvenem svetu.

I. Viri:

1. Musée du Louvre. — Département des antiquités orientales. — Textes cunéiformes (= TCL), XXXII—XXXIV: Archives Royales de Mari. Paris:
 - I. (= TCL, XXXII) Lettres, publiées par G. Dossin, 1946,
 - II. (= TCL, XXXIII) Lettres, publiées par Charles - F. Jean, 1941,
 - III. (= TCL XXXIV) Lettres, publiées par J. Kupper, 1948.

¹² Prim. Dossin, RA, 35, str. 115 ss.

2. Transkripcija in prevod:

Archives Royales de Mari, Paris (= ARM):

I. Correspondance de Šamši-Addu et de ses fils, ... par G. Dossin, 1950,

II. Lettres diverses, ... par Ch.-F. Jean, 1950.

III. Correspondance de Kibri-Dagan, gouverneur de Terqa, ... par J. R. Kupper, 1950.

[Korekt. dost.: Medtem sta izšla že IV. zvezek tekstov in transkripcija s prevodom: ARM, IV: Correspondance de Šamši-Addu, par G. Dossin, 1951.]

II. *Literatura:*

Fr. Thureau-Dangin, Textes de Mari, v Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale (= RA) 33, 1936, str. 169—179;

Iahdunlim, roi de Hana, RA, 33, 1936, str. 49—54;

Iasmah-Adad, v RA, 34, 1937, str. 172—176;

Tablettes hurrites provenant de Mari, RA, 36, 1939, str. 1—28;

Sur les étiquettes des paniers à tablettes provenant de Mari (v Symbolae P. Koschaker, Leiden 1939, str. 118 s.);

La correspondance de Zimrilim, dernier roi de Mari, v Ex Oriente Lux, No. 5, 1937—38, Leiden, str. 360—363.

Georges Dossin, Un rituel du culte d'Istar, provenant de Mari, RA 35, 1938, str. 1—13;

Aplahanda, roi de Carkémiš, RA 35, 1938, str. 115—121;

Un cas d'ordalie par le dieu fleuve d'après une lettre de Mari, Symbolae Koschaker, Leiden 1939, str. 112—118;

Signaux lumineux au pays de Mari, RA, 35, 1938, str. 174—181;

Imhad et Qatanum, RA, 36, 1939, str. 46—54;

Une révélation du dieu Dagan à Terqa, RA, 42, 1948, str. 125—134.

Les archives épistolaires du palais de Mari, Syria, 19, 1938, str. 105—126 (meni nedostopno).

Les archives économiques du palais de Mari, Syria, 20, 1939, str. 97—113 (meni nedostopno, citat po A. Parrot, Mari, str. 217).

Charles-F. Jean (ne navajam več njegovih prevodov pisem, ki so sedaj zbrani kot Lettres diverses v ARM, II in ki so bili objavljeni delno v RA; v Revue des études sémitiques et Babyloniaca; Ex Oriente Lux in v Journal of Cuneiform Studies); Lettres de Mari, IV, transcrites et traduites (pet novih listin) v RA, 42, 1948, str. 53—78;

Lettre adressée au roi de Mari Zimrilim par son ambassadeur auprès de la cour de Carkémiš, RA, 35, 1938, str. 122;

Hammurabi d'après les textes inédites de Mari, RA, 35, 1938, str. 107—114;

La langue des lettres de Mari, Revue des études sémitiques, Paris 1937, str. 97—112;

Contenu général des «Lettres de Mari», du tome II des Archives royales, Revue des études sémitiques et Babyloniaca, Paris 1941, str. 77—132;

L'armée du royaume de Mari, RA, 42, 1948, str. 135—148;

Pharmacopée et parfumerie dans quelques lettres de Mari, Symbolae Hrozný, I, str. 320—329, Praha 1949.

Jean-Robert Kupper, Un gouvernement provincial dans le royaume de Mari, RA 41, 1947, str. 149—183;

Nouvelles lettres de Mari relatives à Hammurabi de Babylone, RA, 42, 1948, str. 35—52;

Uršu, RA, 43, 1949, str. 79—87.

Maggie Rutten, Trente-deux modèles de foies en argile inscrits provenant de Tell Hariri (Mari), RA, 35, 1938, str. 35—70.

André Parrot, Mari une ville perdue (Couronnée par l'Académie Française) 4. izd. Paris («Je sers») 1948.

F. M. Th. Böhl, King Hammurabi of Babylon in the setting of this time (Mededeelingen der Kon. Nederl. Akad. d. Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 9, No. 10, Amsterdam 1946).

W. v. Soden, Das altbabylonische Briefarchiv von Mari, v Die Welt des Orients, Wuppertal 1948, str. 187—204.

Court rapport sur quelques nouveaux textes cunéiformes

(Résumé)

L'auteur fait un court rapport sur deux groupes de textes cunéiformes juridiques, publiés au cours des dernières années.

En premier lieu il mentionne les deux Codes préhammurabiens, c'est-à-dire le Code de la ville d'Ešnunna (découvert par M. Albrecht Goetze en 1948) et le Code de Lipit-İstar, roi de la ville d'Isin (découvert par M. Francis R. Steele en 1948).

Puis, l'auteur appelle notre attention sur des textes cunéiformes, mis au jour par les excavations françaises (1934—1939) sous la direction de M. André Parrot à Tell Hariri, ancienne ville de Mari.

Dans les premiers trois tomes des »Archives Royales de Mari« jusqu'ici 364 lettres ont été publiées, qui proviennent des archives royales du dernier roi de Mari, Zimrilim, qui était un contemporain de Hammurabi, roi de Babylon et le grand codificateur. L'importance des nouveaux textes pour l'histoire du droit de la Mésopotamie de la période de Hammurabi est très grande. L'auteur en donne quelques exemples.

Bogo Grafenauer

O arheologiji in zgodovini

Na prvem posvetovanju jugoslovanskih arheologov v Niški banji (v dneh 3.—8. maja 1950) sta bila glede naloga arheologije sprejeta naslednja načelna sklepa: »1. Arheologijo je kot družbeno-zgodovinsko vedo treba usmeriti v raziskovanje materialne in duhovne kulture v celoti na bazi znanstvenih dognanj zgodovinskega materializma. 2. Težišče arheološkega dela je treba prenesti na raziskovanje materialne kulture naših narodov, pričenši od dobe najstarejših slovanskih rodovnih združenj do prvega pojava razredne meščanske družbe. V prvi plan raziskovanja naj bi se vzeli notranji družbeni ustroj in njegove spremembe, medsebojni odnosi naših narodov kakor tudi njih odnosi z bližnjimi in daljnimi okolnimi narodi. Pri tem je potrebna ostra znanstvena kritika vseh dosedanjih predpostavk in teorij o postanku in razvoju naših narodov...« V skladu s tem načelnim stališčem so sprejeli arheologi kot prve štiri (med vsega šestimi) točke svojega dela naslednje: a) raziskovanje formiranja jugoslovanskih narodov na našem ozemlju; b) raziskovanje etničnih skupin, na katere so Slovani naleteli ob prihodu na Balkan, kakor tudi raziskovanje razvoja družbenih odnosov in vseh pojavov materialne in duhovne kulture v prvotni zgodovini in periodi antične sužnjeposestniške družbe; c) raziskovanje medsebojnih odnosov Južnih Slovanov in njih odnos do sosednih narodov; d) raziskovanje družbenih odnosov pri jugoslovanskih narodih.«¹

Zdi se, da je prav v zvezi s težnjami, izraženimi v teh zaključkih, v zadnjem času nastalo več poskusov, da bi se z arheološkimi poskusi

¹ J. Korošec, Prvo posvetovanje jugoslovanskih arheologov. Zgodovinski časopis 4, 1950, str. 214.

ustvarili novi temelji znanja o etnogenezi južnih Slovanov. Prav temu konceptu sledi zelo jasno tudi delo M. Garašanina in J. Kovačevića »Pregled materialne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku« (Muzejski priručnik 3—5, Beograd 1950, 239 str.), čigar poglavitna notranja vez je pravzaprav razpravljanje o komponentah, iz katerih je zrasla kultura južnih Slovanov v zgodnjem srednjem veku.

Nekoliko določneje je v teh vprašanjih poskušal zavzeti stališče Josip Korošec v zanimivi razpravi »Arheologija in nekatere njene naloge«,² kjer je hotel, sklicujoč se na posebnosti arheološke metode dela (str. 6—8), potegniti ločnice med arheologijo in sorodnimi panogami, zlasti tudi med arheologijo in zgodovino: »Arheologija je že zaradi svojih prijemov v svojem delu enakopravna ostalim vedam, ter po svojih metodah dela povsem samostojna«; arheologija zgodovino prav tako »s svojimi materialnimi dokazi izpopolnjuje«, kakor jo zgodovina »izpopolnjuje z viri« (str. 6). Nekaj podrobneje se dotika istega vprašanja pozneje: »Najlažja je pač delitev med arheologijo in zgodovino, pa tudi to samo glede prijemov in metodološkega dela. Za zgodovino so arheološki rezultati le nov materialni vir. Zgodovina pa včasih nudi arheologiji dragocene, čeprav pogosto še pomanjkljive podatke v svojih pisanih virih. Omenil sem tudi že, da so v starejših obdobjih pisani viri zelo pogosto individualni, ko osvetlujejo posamezne politične, a tudi kulturno zgodovinske in družbene momente. Težišče arheologije leži pa predvsem na osvetljevanju kulturnozgodovinskih in družbenih momentov, medtem ko so politični, kolikor sploh prihajajo v poštev, le podrejeni. Poleg tega pa nimamo v arheologiji v teh vprašanjih nikdar individualnih pojavov, kvečjemu jih je mogoče individualno tolmačiti. Arheologija je zgodovini v pomoč celo v kasnejših, recimo srednjeveških vprašanjih. Marsikatera vprašanja je že in bo še mogla razsvetliti samo arheologija s svojimi metodami dela. Takó je razmerje arheologije do zgodovine in obratno povsem jasno, čeprav končno obe težita k istemu skupnemu cilju« (str. 8). V zvezi s podrobnejšim utemeljevanjem svojega mnenja Korošec preko podčrtovanja pomena antropološko usmerjenega arheološkega dela za ugotavljanje migracij in študij etnogeneze (str. 7) ter preko poudarjanja pomena arheologije za proučevanje družbenega razvoja in reda (str. 12—13) vključuje končno v predmet arheološkega proučevanja še vso »civilizacijo«, ki »vsebuje tudi kulturo ne kot ekvivalent plemenske oziroma jezikovne skupnosti, temveč kot izraz duhovnega življenja, ki ga arheologija raziskuje istočasno z gospodarskim in družbenim stanjem«, in gleda v arheoloških najdbah obenem tudi temelj študija etničnega razvoja, češ da je »videti po materialnih ostalinah«, da posamezne prazgodovinske kulture »predstavljajo neko jezikovno skupnost« (str. 17).

Podobne težnje se pojavljajo tudi v drugih panogah, povezanih z zgodovino. Tako je po moji sodbi že nevarno gledati v etnografiji »osrednjo viroslovno disciplino« gospodarske zgodovine,³ ko nudi v bistvu podatke le za nekaj stoletij nazaj.⁴ Še mnogo huje pa je, če kdo poskuša na podlagi

² Zgodovinski časopis 4, 1950, str. 5—22.

³ F. Baš, Delo Zgodovinskega društva v Mariboru, Slov. etnograf 2, 1949, str. 115.

sodobnega rala in njegove nomenklature reševati vprašanje enojne ali dvojne naselitve južnih Slovanov v novi domovini in poleg tega dokazovati, da naj zgodovina in lingvistika prepustita to vprašanje, nad katerim se doslej lomita brez uspeha, v rešitev arheologiji, etnologiji in antropologiji.⁴

To gledanje na medsebojno razmerje zgodovine in drugih, prav tako zgodovinsko usmerjenih ved se mi zdi v tolikšni meri neprečiščeno, da zahteva podrobnejši pretres. Vprašanja, zvezana z razmerjem zgodovine in arheologije, se mi zde pri tem najpomembnejša, ker sta ti dve stroki najtesneje med seboj povezani. Po Koroščevem mnenju je določeno razmerje med zgodovino in arheologijo v dvojnem smislu: Zgodovinar naj bi delal na temelju pisanih virov in se pečal predvsem s politično, manj s kulturno in družbeno zgodovino; arheolog naj bi delal na podlagi arheoloških izkopavin in se pečal v prvi vrsti s kulturnozgodovinskim in družbenim, manj s političnim razvojem. Ob njegovem utemeljevanju tega stališča pa se enako kakor ob resoluciji arheologov postavlja vrsta vprašanj — tako o značaju in vsebini arheologije in zgodovine, o njuni metodi in tehniki dela, o pomenu le-teh za samostojnost ali povezavo obeh strok, o njenem sodelovanju pri preučevanju preteklosti in o tem, kako preučevati pretekla obdobja človeške zgodovine, da bi dobili njihovo resnično podobo.

Po Koroščevi opredelitvi je arheologija »družbenozgodovinska veđa, ki raziskuje in osvetljuje posamezne faze in momente ekonomskega, kulturnega in družbenega razvoja na temelju materialnih ostalin« (str. 5). Zgodovino pa moremo opredeliti kot znanost, ki v krajevnem in časovnem okviru raziskuje življenje in razvoj človeštva v preteklosti in išče vzroke tega razvoja v vsakokratnih zakonih gospodarskega in družbenega ustroja. Obema strokama je torej skupno, da skušata spoznati razvoj človeštva in njegovih sestavnih delov ter da temu razvoju tudi iščeta njegove vzroke in časovno pogojene zakone — šele s tem namreč prehajata mejo med tipološko ali kronološko usmerjenim zbirateljstvom in znanostjo. Spričo te svoje širine sta si — to moremo iz njunih opredelitev takoj ugotoviti — obe stroki brez dvoma bližji in sorodnejši kakor zgodovina z vrsto drugih, sicer tudi zgodovinskih strok, ki se pa pečajo le s posameznimi stranmi človekovega udejstvovanja ali z življenjem le enega dela ljudstva (n. pr. z zgodovino umetnosti, zgodovino literature, etnografijo itd.), pri čemer so zanje delno važna tudi druga merila in zakoni, ne le temeljna zakonitost gospodarskodružbenega razvoja.

Poglavitni vzrok za ostro delitev med arheologijo in zgodovino bi torej mogli iskati obenem s Koroščem le v metodi obeh strok. K temu pa je treba takoj postaviti bistveno vprašanje, ali gre pri tem za metodo v celoti ali le za njen del, ali gre sploh za metodo in ne le tehniko ugotavljanja virov, njihove kritike, urejanja in priprave za končno delo, t. j. za »raziskovanje ekonomskega, kulturnega in družbenega razvoja«. V resnici je delo arheologa glede te tehnike nekaj svojskega in samostoj-

⁴ B. Bratanić, Uz problem doseljenja južnih Slavena, Sveučilište u Zagrebu, filozofski fakultet, Zbornik radova, 1951, str. 221—248, posebej 221.

nega v sklopu zgodovinskih strok. Način izkopavanja, ugotavljanje stratigrafije, urejanje in rekonstrukcija najdenin, njihovo tipološko razvrščanje tako glede oblik kakor glede načina izdelave, pri tem še arheologove pomožne vede od paleobotanike in antropologije preko raznih tehničnih strok do sodobne etnologije so dovolj jasni dokazi o potrebi arheologije kot posebne zgodovinske stroke, če hoče zgodovina izkoristiti za spoznavanje razvoja človeštva tudi v zemlji skrite ostanke človeka in njegovega dela. Toda vse to spada še v svojsko tehniko arheologije. Kakor pa se znanost začenja šele ob prehodu od ugotavljanja in opisovanja virov k iskanju vzrokov in notranjih zakonov (v primeru arheologije in zgodovine gospodarsko-družbenega in na tem slonečega drugega razvoja človeštva in njegovih sestavnih delov v preteklosti), tako šele ob tem prehodu na višjo raven preučevanja moremo govoriti v polnem pomenu besede o znanstveni metodi. Pri tem delu pa je o bistvenih razlikah med delom zgodovine in arheologije po moji sodbi težko govoriti, tem težje, ker se historik pri svojem delu ne more omejiti le na pisane ali arheolog le na materialne vire, kolikor so oboji seveda na razpolago. Spomnimo se na eni strani le na pomen arheoloških najdb za študij kolonizacijske zgodovine ali za študij razvoja poljedelske tehnike, pa na drugi strani spet na pomen pisanih virov za razvoj poljedelstva ali za iskanje in razlago arheoloških najdb. Pri obeh strokah gre torej za isto vprašanje: 1. na podlagi vseh ohranjenih virov rekonstruirati človeško življenje in z njim zvezane dogodke v obravnavanem razdobju in preiskovalnem okolišju; 2. na podlagi gospodarskega stanja, družbenega ustroja in njunih notranjih zakonov tega obdobja ta razvoj tudi razložiti. V tem pogledu spada torej arheologija prav tako v okvir zgodovine, kakor ne moremo iz zgodovine človeštva izločiti tistih obdobj, o katerih nam še ne pripovedujejo pisani viri. Seveda pa predstavlja arheologija zaradi svoje posebne tehnike v okviru zgodovine posebno panogo, povsem enakovredno panogam, ki obravnavajo druga obdobja človeškega razvoja.

Že zgoraj smo se dotaknili že druge problematične postavke arheologov pri razmejevanju obeh strok, t. j. pretirano podčrtovanje pisanih virov na eni, izkopanih na drugi strani. Čim preide arheolog od svojega ožjega tehničnega dela k interpretaciji vira in zlasti k sklepanju o gospodarstvu in družbeni strukturi, nujno poseže po drugih virih, bodisi po že na enak način pojasnenih arheoloških vzporednicah bodisi po etnoloških vzporednicah bodisi po pisanih virih. Korošec ima brez dvoma prav, ko podčrtuje velik pomen arheoloških virov, ki je utemeljen v tem, da so neposredne pričre preteklosti, preostanek nekega procesa, ki ga neposredno dokazujejo. Nimajo pa te prednosti pred vsemi pisanimi viri. Tudi med pisanimi viri namreč predstavljajo večino taki »preostanki« (napisi, listine, akti, registri itd.), ki nam neposredno pričajo o dogodkih. Le oni pisani viri, v katerih je vsebina zvezana že z neko interpretacijo, t. j. zlasti historiografski viri so tisti, za katere ta poudarek posebej velja. Na drugi strani pa je seveda treba podčrtati, da je posebna slaba stran arheoloških virov njihova premajhna določenost in pojasnjenost glede nastanka oz. prihoda na najdeni teren. Vrsta arheoloških najdb dopušča zaradi tega v vrsti momentov različno interpretacijo s

strani arheologa (prim. tézo o Vinči, »italskem limesu« na Koroškem, problem ptujskega svetišča, marsikdaj problem datiranja, izvora najdbe, njenega etničnega nosilca itd.). Spričo te problematičnosti interpretacije trdnega podatka kritično preverjenega pisanega vira pač ne morejo ovreči kombinacije na podlagi arheoloških najdb (drugo je seveda, kadar najdba že sama na sebi jasno dokazuje to ali ono, vendar pa ne poznam primera, da bi doslej prišla taka najdba v nasprotje s takim podatkom pisanega vira, o kakršnem sem govoril). Vsekakor pa velja pri tej problematičnosti vseh virov, arheoloških in pisanih, pri vsakem zgodovinskem delu, da je treba izkoriščati vselej vse razpoložljive vire, če hočemo ugotoviti resnico, ne pa se omejevati le na eno samo vrsto virov.

Glavni problem, ki ga postavlja zgoraj opisana delitev med arheologijo in zgodovino, pa je razdeljevanje njunih področij. Omejevanje zgodovine na politično zgodovino in prepuščanje vsega drugega drugim zgodovinskim panogam pomeni po mojem mnenju nič več in nič manj kakor rušenje zgodovinske znanosti kot znanosti. Práv pritegnitev gospodarskega in družbenega razvoja v zgodovinarjevo obravnavanje v teku zadnjega poldruega stoletja je omogočilo šele res znanstveno obravnavanje človeškega razvoja v preteklosti, omogočilo preiti od takih vzrokov, kakor sta n. pr. »dolžina Kleopatrinega nosu« in »kozarec vode«, k iskanju in ugotavljanju resničnih vzrokov vsega zgodovinskega razvoja v gospodarstvu in po njem pogojenih notranjih družbenih nasprotjih. »Celokupnost proizvodnih odnosov tvori ekonomsko strukturo družbe, realno osnovo, ki se na njej dviga pravna in politična vrhnja stavba in ki ji ustrezajo določene oblike družbene zavesti. Način proizvodnje materialnega življenja je pogoj socialnemu, političnemu in duhovnemu procesu življenja na sploh.«⁵ Šele s temi ugotovitvami je zgodovina v resnici zrasla v znanost v vsakem pogledu; šele na tej ravnini niso mogoče več diskusije o tem, ali je to znanost ali pa le z doživljanjem zvezana posebna zvrst umetnosti, ki so jih sprožili celo še med obema svetovnima vojnama. Izbijte iz nje to srčiko, gospodarski in družbeni razvoj širokih množic, pa vam ne ostane drugega kakor sam zase nerazumljivi mozaik obodnih manifestacij zgodovinskega razvoja — kulturnega, pravnega, upravnega itd. — in političnih anekdot.

Na drugi strani pa se postavlja prav v zvezi z zgoraj navajanimi težnjami naše arheologije še drugo vprašanje, ali je namreč arheologija res s svojo specifično tehniko dela opravičena vsaj v to, da bi probleme gospodarskega in družbenega razvoja, medsebojnega razmerja med južnoslovanskimi plemeni ter med njimi in sosedi, etnogeneze in celo duhovne kulture tja do pojava meščanstva jemala vsaj v prvenstven zakup. Da mora reševati tudi vsa ta vprašanja v času, glede katerega govore o človekovem življenju na naših tleh le arheološki spomeniki, je seveda neizogibno. Toda ali more metoda prazgodovinske arheologije reševati te probleme tako idealno, da ji je treba prepustiti ta

⁵ K. Marx, »H kritiki politične ekonomije«, Predgovor, v K. Marx — F. Engels, Izbrana dela I, 1950 (CZ), str. 455.

vprašanja vse do 13. stoletja? Ali je res pravilno prenašati za prazgodovino nujno arheološko metodo v zgodnji srednji vek v nespremenjenem obsegu in tehniki ter istemu prazgodovinskemu načinu prepuščati v reševanje temeljne probleme našega razvoja?

Nobenega dvoma ni, da bo nujno pri arheologiji težišče v preiskavi teh problemov (pa tudi vseh drugih strani življenja) v tistih razdobjih, za katera nimamo pisanih virov, arheološke pa imamo. Brez dvoma arheološke najdbe tudi pozneje pomenijo — kolikor je arheologija usmerjena tudi v preiskovanja srednjeveških najdišč — bogat prispevek k spoznavanju v pisanih virih one dobe skromno odpravljene tehnične strani gospodarstva (n. pr. glede orodja, hiše, domačih rastlin, živali, obrtnih izdelkov in obrtnega postopka itd.). S tem more arheologija brez dvoma še daleč v dobo fevdalizma bistveno pospeševati historikovo poznanje gospodarstva: seveda tudi pri tem ne gre zametavati pisanih virov, ki spet od svoje strani dopolnjujejo arheologove najdbe glede stvari, ki se ne morejo ohraniti (vrsta pridelkov, sočivja itd.) v najdiščih, ali pa sploh niso predmetnega značaja, pa za gospodarstvo vendar prvenstveno važnosti (način obdelave polja — ozi.m.n.o žito —, ustaljenost njiv, stopnja in vrsta zemljiške lastnine itd.). Le z uporabo obojih virov bo mogel historik ali arheolog rekonstruirati stopnjo gospodarstva.

Te ugotovitve bodo seveda že same na sebi predstavljale trdno izhodišče pri pojasnjevanju družbene strukture in njenih notranjih nasprotij. Toda pri ugotavljanju družbenega razvoja je pomen arheoloških najb že bistveno manjši. Še tako bistra interpretacija arheološkega gradiva še daleč ne zmore podati vsaj približno tako jasne slike o družbeni strukturi, socialnih plasteh, družbenih nasprotjih, kakor jih daje že skromno listinsko gradivo ali drugi pisani viri. Poleg tega imamo pri sklepih iz arheoloških najdb v tej smeri opraviti le s splošnimi posrednimi sklepi, pri pisanih virih pa z neposrednimi konkretnimi podatki. Kaj je trdneje, pač ni treba razpravljati.

Podobno je pri etnogenezi. Arheologija sicer res združuje arheološke najdbe in najdišča glede na njihov značaj v večje skupine, toda že dolga kritična razprava o teh vprašanjih opozarja, da teh skupin materialne kulture ne moremo kar preprosto povezovati z določenimi etničnimi oz. jezikovnimi skupinami ali dokazovati na temelju sorodnosti materialne kulture pri vseh teh najdiščih v etničnem in jezikovnem pogledu istega nosilca; z upoštevanjem na eni strani arheoloških, na drugi strani pisanih virov se je namreč dalo ugotoviti, da se včasih menjuje materialna kultura brez menjav etničnega substrata, drugič pa se je spet ohranila ista materialna kultura, dasiravno se je etnični substrat spremenil. V naši lastni zgodnji srednjeveški zgodovini imamo dovolj primerov, ki spričujejo problematičnost te vrste sklepanja: arheološko slovanska pradžomovina — dasi je obstoj Slovanov tu nedvomen — vse do danes ni trdno dokazljiva, ker ne poznamo tu posebne slovanske kulture; keszthelysko kulturo najdemo tako pri Obrih kakor pri podonavskih in alpskih Slovanih; »starohrvatska« kultura brez dvoma prehaja meje področja, ki ga Konstantin Porfirogenet v času njenega obstoja označuje za hrvatsko; belobrdsko kultura sega od Slavonije in dela »Karantancev« (Slovencev)

preko Madžarov do Moravcev in Slovakov; kakor združuje na eni strani razna ljudstva, pa ji Slovenci ne pripadajo vsi itd. Še vse bolj problematična postane stvar ob dokazovanju migracij na podlagi posameznih arheoloških najdb, ki so mogle priti na svoje mesto na najrazličnejše načine (migracije, vojni plen, trgovina, kulturni vplivi itd.). Tudi o tem imamo zlasti v koroškem zgodovinopisju v naši zgodovini zelo poučne primere, v katerih podatki pisanih virov povsem onemogočajo konstrukcije na podlagi arheoloških najdb. Prav tako skrajno problematični — z izjemo prav posebnih osamljenih primerov — so tozadevni sklepi na podlagi antropologije že zaradi tega, ker vsaj evropska ljudstva, od kar so zgodovinsko oprijemljiva, niso več rasno čista in enotna, marveč skoraj brez izjeme (vdori mongolskih ljudstev!) mešana in to iz precej sorodnih komponent (le da v različnih odstotkih); poleg tega pa ugotavljajo antropologi v rasah samih neke spremembe, ki niso v zvezi z migracijami (n. pr. brahikefalizacijo).

Tako kljub vsemu stoji, da moremo priti do trdnih zaključkov o etnogenezi edinole ob kombinaciji arheoloških podatkov s pisanimi viri in lingvistiko, sicer pa ostane vse preiskovanje le pri problematičnih domnevah. Veliki pomen prav pisanih virov za to vprašanje nam najlepše pokažejo konkretni primeri: katera arheološka in antropološka preiskovanja bi nam mogla pojasniti etnogenezo Italijanov, Francozov, Špancev, Angležev, da ne omenjam celo današnjih Amerikancev, toliko, kolikor nam jo morejo pisani viri? Če si v prostoru ali času, za katere so pisani viri bolj skopi ali jih sploh ni, pomagamo le s podatki arheologije, antropologije in lingvistike, ne gre iz tega delati vzora za preiskavo teh vprašanj, marveč se je treba obratno zavedati, da so tu rezultati prav zaradi te prisiljene prazgodovinske metode mnogo bolj medli, splošni in problematični, kakor bi bili, če bi mogli arheološko tehniko združiti z zgodovinsko.

Isto velja končno tudi za vprašanje medsebojnih stikov tako južno-slovanskih plemen samih, kakor tudi stikov vseh teh plemen z njihovimi sosedi. V glavnem bo vse naše trdno znanje v tem pogledu slonelo vselej le na pisanih virih; arheologi bodo ta veliki okvir lahko dopolnjevali le z drobnimi podatki, toda vsi ti podatki bi bili brez moči, da pojasnijo sami sebe, če bi izginil veliki okvir, ki nam je znan iz zgodovinskih pisanih virov. In kaj naj končno rečemo o duhovni kulturi, vsaj o vsem tistem njenem najpomembnejšem kompleksu, pri katerem je posrednik pisana ali govorjena beseda? Specifična tehnika arheologa in gradivo, ki ga spravlja na dan, pač s temi vprašanji ni v nobeni posebni zvezi, tako da bi bil on kot arheolog posebej poklican k študiju teh vprašanj.

Pri vseh poglavitnih točkah, ki so jih postavili v svoj program arheologi, gre torej za vprašanja, ki jih arheologi sami ne morejo rešiti s svojo arheološko metodo, marveč le s sodelovanjem — ponekod celo z odločujočim sodelovanjem — historika oz. z uporabljanjem zgodovinarjevega načina dela. Vsekakor se pojavlja vprašanje, ali spadajo taka izrazito zgodovinska vprašanja v resnici na čelo arheološkega okvirnega načrta. Pa najsi bo to kakor že hoče, vsekakor se postavlja pred

arheologa, ki obdeluje vprašanja na stiku s takimi zgodovinskimi obdobji, za katera so že na razpolago zgodovinski viri, naloga, da ne zna le kopati in ugotavljati najdenin, marveč da pozna tudi zgodovinske pisane vire in način zgodovinarjevega dela, predvsem tekstno kritiko. Prav v tem je bistvena razlika med metodo prazgodovinske in zgodnj srednjeveške arheologije. Žal pri nas ni mnogo smisla za tako delo, ki pa je za to obdobje arheologije nujno potrebno za uspešne rezultate. Arheologi se morajo na eni strani zavedati, da je uporaba pisanih virov, kolikor so na razpolago, njihova sveta dolžnost, da se torej teh virov ni mogoče iznebiti z omalovažujočimi gestami, da pa na drugi strani izkoriščanje pisanih virov tudi ne obstoji v preprostem prepisovanju, marveč da morajo ti viri najprej skozi kritično sito. Omalovaževanje pisanih virov se pa žal mnogokrat izraža prav v tem, da avtor neskrbno in premalo kritično izpisuje, prepisuje, prevaja itd., tako da dobimo kot rezultat zelo čudne mešanice citatov s problematičnimi izpiski.

Da ne bomo govorili v praznem, si bomo ogledali škodo, ki jo je tako zanemarjanje zgodovinske tehnike dela, akribije, tekstne kritike itd. ter z njim zvezana lahkomišelnost pri delu povzročila pri prvem poskusu sinteze materialne kulture Južnih Slovanov v zgodnjem srednjem veku, v delu M. Garašanina in J. Kovačevića, ki smo ga na začetku omenili. Ker J. Korošec ocenjuje na drugem mestu tega Zgodovinskega časopisa to delo z arheološke strani, se morem omejiti le na problem, ki sem ga glede tega razdobja načel.

Najprej si oglejmo napake, ki so nastale ob površnem uporabljanju virov in literature. Za Priskov »medos« in druge kot slovanske navajane besede je zelo verjetno, za Jordanesovo »stravo« pa kar gotovo, da nista slovanskega izvora (str. 22). »Geti« v 6. stoletju ne predstavljajo nikakršnega ljudstva, marveč dokazuje način uporabe tega imena pri raznih takratnih piscih, da gre le še za ime, čigar nosilec je podobno kakor pri Skitih izginil, zato ga pa obešajo raznim ljudstvom (str. 21, 23). Bolgari se niso znebili obsrke nadoblasti 679, kakor bi sledilo iz formulacije str. 25, marveč okr. 635. Antska plemenska zveza je na zahodu segla do Dnjestra in ne v Panonsko kotlino (str. 33). Začetek slovanskega upora pod Samovim vodstvom spada v l. 623, ne šele v 627 (str. 36, 201). Karantanija (pa tudi ne ostalo slovensko ozemlje) ni prišla pod Franke 799 (str. 37—39). Hauptmann je že pred 30 leti dokazoval, da so Bodriči v Panoniji v resnici le nesrečna Šafarikova kombinacija s toponomastiko, dočim gre v resnici za Braničevce južno od Donave (str. 39). Vsi teksti str. 47—49 so prevedeni s pogrškami, zlasti Pseudomaurikij in Prokopij. Pseudocezarijev spis ne izvira iz 6., marveč iz začetka 5. stoletja (str. 49). Teofan omenja »sedem plemen« poleg Severcev, ne pa sedem bratstev pri Severcih (str. 50). Pseudomaurikij ne priča, da Sloveni niso poznali sužnje (str. 50), marveč da so imeli sužnje na omejen rok; prav tako isti vir ne govori o »neposredovanju javnom večje količine nepokretnih dobrar« (str. 50); poročilo, na podlagi katerega je nastala ta označba, govori v resnici o »premičninah«, saj nepremičnin ni mogoče zakopavati v zemljo, kakor poroča ta vir, da so delali Slovani pri skrivanju svojega blaga.

Miroljubnost godcev pri Teofilu Simokati (str. 51) je le vohunska krinka, ki pa očitno še vedno zapeljuje tudi sodobne preiskovalce. Zadruga in rod sta elementa dveh različnih stopenj razkroja prvotne družbe, zato pa nista na istem mestu istočasni (str. 51). Peisker ne uporablja za dokazovanje slovanskega vegetarijanstva Pseudomaurikija, marveč nek podatek Konstantina Porfirogeneta, poleg tega pa svoje številne etimologije slovanskih besed; ne glede na pogrešnost njegovih izvajanj mu mora biti referat o njegovem delu vendar pravičen (63). Priskos sicer govori o prosu, toda ne omenja pri tem nikakih slovanskih plemen v Panoniji sredi 5. stoletja (str. 63). Pseudomaurikij ne govori o rži in ječmenu (str. 63—64), marveč o dveh vrstah prosa: tekst tudi ni nastal za cesarja Maurikija, marveč za vlade Herakleja. Triletno kolobarjenje s praho ni bilo Slovanom znano že od nekdaj, marveč se je k njim razširilo od zahoda šele v 8.—10. stoletju (str. 65). Izvor rala in pluga pri južnih Slovanih od staroselcev v novi domovini (str. 68—70) je nevzdržna hipoteza, ki se opira le na nekaj formalnih vzporednic v razdalji preko pol tisočletja, na vse druge vire pa se niti najmanj ne ozira; Niederle sicer zanika, da bi plug ustvarili Germani (str. 69), dokazuje pa vendar, da je preko Germanov prišel do Slovanov. Sporočilo o velikih čredah konj pri Slovanih ni ohranjeno pri Teofilaktu Simokati (str. 74), marveč pri Ivanu iz Efeza v zvezi s slovanskim plenom na bizantinskem ozemlju. Trditev, da do 11. stoletja pri Slovanih na Balkanu ni bilo takih socialnih razlik, da bi nastajale različne hiše, je napačna za oba navedena konkretna primera (Klement v Ohridu in Legec v Kotoru, str. 95), ker gre za gradnjo v področju pod grškim vplivom; kjer je mogla nastati v 11. stoletju ohridska bazilika sv. Sofije, so bile pač socialne razlike občutne tudi že v gradnji hiš. Obri po Fredegarjevem poročilu med bojem Slovanov s sovražniki niso stali za taborom (str. 105), marveč pred njim; prav tako ni Samo postavil Sichariju nikake zahteve, da se preobleče, če hoče biti sprejet, kakor bi se zdelo po formulaciji str. 186. O zastrupljenih strelicah pri Slovanih poroča Pseudomaurikij, ne pa Prokopij (str. 113); Prokopij prav nič ne govori o tem, da bi bili slovanski ščiti majhni (str. 113), pač pa jih očrta Pseudomaurikij kot velike. V katerih slovanskih grobovih iz 6. stoletja so našli kopje (str. 114), ko do danes slovanskih grobišč iz tako zgodnje dobe sploh ne poznamo? Sporočilo o Slovanih s šlemom in kopjem v l. 626 (str. 120—121) sloni na pogrešnem prevodu Paschalne kronike; spet pa se pojavlja vprašanje, kakšne arheološke najdbe potrjujejo »ovako ranu upotrebu oklopa« (str. 121), kajti najdbe iz 9. in 10. stoletja niso dokaz za začetek 7. stoletja.

Sledi naj nekaj primerov, ki kažejo posledice prevelike neskrbnosti pri delu na virih in pri upoštevanju njihovih podatkov. Tako jemljeta avtorja od tekstne kritike ovrženo poročilo Konstantina Porfirogeneta o naselitvi Srbov in njihovih prvih anonimnih knezih za polnovredno sporočilo (str. 20-21, 50). Konstantinovo sporočilo o Belih Srbih in Hrvatih jima je poleg kombinacij sovjetskih arheologov »sve što se zna o juž-

nim Slovenima pre seobe» (str. 21). Konstantinovo sporočilo o »Skla-
bárhontih« poskušata na nemogoč način ovreči s pomočjo arheoloških
konstrukcij, češ da bi morala raznim etničnim slojem odgovarjati dvojna
materialna kultura, ki je ni (kaj pa skupna obrsko-slovanska keszthely-
ska kultura), namesto da bi termin na edino pravilni način razvozljala
iz teksta samega s pomočjo tekstne kritike (str. 19). Svojevoljne kombina-
cije Barskega rodoslova predstavljata kot ljudsko izročilo o naselitvi
Hrvatov (str. 50). V ta sklop spadajo tudi razne napačne povezave in
generalizacije. Tako n. pr. sklepata avtorja na podlagi poročila o gradnji
kopališča za obrskega kagana po bizantinskih obrtnikih v 6. stoletju,
da so preproste slovanske parne kopeli na severu nastale pod grško-
romskimi vplivi (str. 184); sklepata iz sestava obrske vojske na etnično
strukturo ozemlja, kjer se je ta vojska spopadla z Bizantinci (str. 22);
sklepata iz razširjenosti keszthelyske kulture pri podonavskih Slovanih,
da so ta slovanska plemena »izvorne kulturne grupe« (str. 37); vezeta
nastanek köttlaške kulture posebej s pokristjanjenjem (str. 37) in ne s
širšim kompleksom sprememb v slovenski zgodovini v drugi polovici
8. in začetku 9. stoletja; vezeta fevdalčevo zabavo s sokoli s tisoč let
starejšimi tračanskimi sokolarji (str. 76); razlagata Pseudomaurikijevo
sporočilo o skrivanju osamljenih Slovanov pred napadci v vodi kot
slovanski način zasede ob tujem vpadu (str. 105); povsem neupravičeno
in proti izrecno izraženemu Koroščevemu mnenju vezeta urbarialno
lokalizacijo »prope lapidem Triglaw« z ostanki problematičnega slovan-
skega svetišča na ptujskem grajskem griču (str. 107) itd.

Le pri tej vrsti dela z viri in literaturo je razložljiva še vrsta drugih
pogrešk, nepopolnosti in celo tendenčnih obravnavanj posameznih vpra-
šanj. Obravnavanja »starohrvatske kulture« (str. 39—40) se dotika v
svoji kritiki že J. Korošec; v zvezi s tem se mi zdi, da se knjiga, ki
široko obravnava mnogo bolj osamljene in primitivnejše arhitekturne
spomenike (str. 94—112), pač ne bi smela izogniti zgodnjeresrednjeveškim
trdnim in bogatim hrvatskim arhitekturnim spomenikom v Dalmaciji;
prav tako pogrešno je bilo vzeti za »primer« predfevdalne južnoslovanske
države Dukljo, kjer operirata avtorja izključno z v mnogočem negotovimi
in samovoljnimi konstrukcijami na podlagi Barskega rodoslova (str. 53
do 61), dočim bi stala na mnogo bolj dokumentiranih, trdnih in podrobno
znanih tleh, če bi vzela kot tak »primer« Hrvatsko; seveda pa je sploh
pogrešno, obravnavati taka vprašanja le v obliki »primerov«, ker je šla
konkretna družbena diferenciacija povsod svojo posebno pot, in šele iz
vzporejanja več takih »primerov« se da ugotoviti, kaj je v formiranju
zgodnje fevdalne države v resnici splošnega, kaj pa posebnega, vezanega
na konkretne okoliščine. Da pa pri vsem tem postopku žal ne gre le za
slučaj, dokazuje uvodna beseda o proučevanju hrvatske arheologije v
19. stoletju, češ da ni bila »na visini istoriskih proučevanja dofeudalne
države kot Hrvata«, ker ji je bil »spiritus movens... nacionalizam
hrvatskog naroda u drugoj polovini XIX veka« (str. 8). Mar je gnal

delo hrvatskih zgodovinarjev v onem času, kak bistveno drugačen »spiritus movens«?

Hampelovega mnenja o hunskem značaju keszthelyske kulture ni popravil šele Alföldy, marveč dobri dve desetletji prej že Reinecke (str. 9). V Ljubljani niso izhajale Mitteilungen d. Altertumsvereins, marveč d. Musealvereines f. Krain (str. 15). Med povojnimi časopisi z arheološko vsebino manjkata Starinar in Zgodovinski časopis (str. 9); ker avtorja na dveh straneh (str. 12 in 112) polemizirata zviška proti ugovoru glede ptujskega svetišča, zadevnih publikacij pa ne navedeta (str. 112), se zdi, da avtorja tudi na omenjena časopisa nista pozabila slučajno, ker so ugovori objavljeni prav v njih. Indoevropska teorija je povsem neutemeljeno predstavljena v med filologiji samimi v glavnem zametavani nemški nacistični verziji, kot da je to edina njena oblika (str. 17—18); proti tej obliki je polemika seveda lahka, dočim bi bila proti pravilno postavljeni indoevropski teoriji pač mnogo težja, po mojem celo nemogoča. Povsem nesmiselno je vpletanje Borne kot ustanovitelja hrvatske države v nacistično verzijo indoevropske teorije (str. 18). Vrsta zgodovinsko točno oprijemljivih primerov (Italijani, Francozi, Španci, Grki, Angleži, Amerikanci itd.) dokazuje velik pomen migracij in osvajanj za etnogenezo, tako da na podlagi arheoloških kombinacij iz dob ali področij brez zgodovinskih virov tega pomena pač ne gre kar načelno zavračati (str. 20). Trditev, da so Slovani »vsekakor« bili vključeni v skitsko in sarmatsko plemensko zvezo (str. 31), ni le nedokazljiva, marveč gotovo pogrešna. Belobrdska kultura je prav tako le del južno-slovsanske kulture kakor köttlaska, ne pa »opšte južnoslovsanska« (str. 41). Bolgarska država, poskus Ljudevita Posavskega in Samuelovo carstvo so brez dvoma že državne tvorbe na razredni podlagi, ne pa le plemenske zveze (str. 53); v antški plemenski zvezi je bil v dobi preseljevanja le majhen del naseljencev na Balkan (str. 53); v naštevaniu plemenskih zvez pa manjkajo Sklavinija, v dobi pred preseljevanjem, karantanska in hrvatska plemenska zveza v dobi po uporuh proti Obrom v prvi polovici 7. stoletja (ti dve sta se v 8.—9. stoletju seveda razvili v državni tvorbi). O živinoreji nimamo pri nas arheoloških najdb »edino« le v Najevi ciglani (str. 75), marveč tudi na Bledu. V zvezi z železarstvom bi bilo treba omeniti kovačnico iz 11. stoletja v Nomnju (Bohinj), ki jo je odkril Šmid. Pri obravnavanju zlatarstva, ki naj bi bilo v Dalmaciji šele iz 11. stoletja, v manj tujim vplivom dostopni Panoniji pa že iz 9. stoletja, se vsekakor kaže spet tendenčno stališče, ki sem ga omenil v zvezi z obravnavanjem Hrvatov sploh.

Delo, ki mu ni podlaga kritični pretres arheoloških in pisanih virov, marveč nevdržna arheološka konstrukcija etnogeneze, kaže samo na sebi najbolj oprijemljivo na problematičnost nekaterih teženj, ki so se pokazale v naši arheologiji, in na nujno potrebo, da arheolog ob proučevanju obdobj, za katere so na razpolago že pisani viri, obvlada ne le arheološko, marveč tudi zgodovinsko tehniko dela, da ne izkorišča le arheoloških najdb, marveč tudi kritično preverjene pisane vire. Metoda arheologa v teh obdobjih se pač bistveno razlikuje od metode prazgodovinske arheologije, če hoče pripeljati do trdnih rezultatov.

On archaeology and history

(Résumé)

Referring to the resolution of the I st conference of the Yugoslav archaeologists and the treatise of Korošec On archaeology and some tasks of its (Zgodovinski časopis 4, 1950, pp. 5—22), the author opens an inquiry into the problems of archaeology in connection with historical sciences and sets off the importance of written early medieval sources for archaeologists. Concluding and referring to the work of M. Garašanin and J. Kovačević »Pregled materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku«, Beograd 1950 (A survey of material civilization of the Southern Slavs in the early Middle Ages, Belgrade 1950), the A. illustrates the prejudice caused to archaeological work by ignorance of historical criticism of sources and ignorant copying of sources.

Josip Korošec

Bijelo brdo

Že doslej znana lokaliteta s staroslovenskim grobiščem X.—XI. stoletja, po katerem je poimenovana cela kulturna skupina, ki se razprostira po Pancnski ravnini, Slovaški, Slavoniji, Hrvatski, severni Bosni in Srbiji, delno pa tudi po Sloveniji, medtem ko s posameznimi svojimi elementi sega tudi v dalmatinski in kōtlaški kulturni krog ter dalje proti severu, je v ncvnejšem času dobila še večji pomen. Sprva zaščitna, a kasneje sistematična arheološka izkopavanja, ki jih je l. 1948 vodila Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu v dveh zaporednih kampanjah, so odkrila novo nekropolo zgodnjega srednjega veka, ki se pa po celem značaju razlikuje od že doslej znane. Kolikor je doslej ugotovljeno, leži nova nekropola v bližini prve, toda vendar ni z njo povezana, tako da ne obstoji terenska kontinuiteta. Ni bila izredno velika oz. ni v celoti ohranjena. Skozi stoletja jo je izpodjedla voda v Bajerju, na katerega strmi obali se nahaja tako, da je ves del zemljišča, ki ga je izpodkopala voda, propadel.

V na novo odkriti nekropoli je najdenih 65 človeških okostij v 66 grobovih, globoko vkopanih v lapor. Posamezni pokopi so zelo zanimivi. Tako je v prvem primeru pokopan skelet brez glave, v enem konj s konjenikom, v enem le konj brez človeškega okostja, v nekaterih primerih so bila tudi skrčena okostja, ki so imela ali nekoliko upognjena kolena, tako da lega izgleda ležeča z nekoliko dvignjenimi nogami itd. Smer okostij, ki po pravilu leže na hrbtu, je zahod—vzhod s 30°—40° odklona proti jugu ali severu, v nekaterih primerih pa tudi vzhod—zahod. Pridevki, ki so relativno bogati, obsegajo precejšnje število keramike v treh tipih glede na tehnični način izdelave, dalje precej nakita, kakor uhane, ogrlice iz steklenih biserov, zapestnice, okove in jezičke od pasic; zaponke, nekaj orodja kakor kresila, šila, dleta in nože ter orožja kakor strelice, ostanke loka, bojne sekire, a od konjske opreme so pomembna stremena in žvale. Poleg tega je najdeno tudi nekaj drugih objektov, od katerih je najbolj pomembna frula.

Kakor je pomembna nekropola, ravno tako so pa pomebna tudi še nekatera druga odkritja na tem mestu. Na prvo mesto bi na vsak način dal shrambe za živež, nekakšne silose. Poleg tega pa so odkrili še predzgodovinsko ognjišče.

O novi nekropoli sta doslej izšli dve razpravi, ki skušata razčleniti problematiko tako v kulturnem kakor v etničnem in kronološkem pogledu. Ena od teh razprav je relativno precej obširna. Čeprav pa obe razpravi razpravljata o istem gradivu in istih elementih, so sklepi avtorjev popolnoma kontradiktorni.

Prva razprava: Zdenko Vinski, Prethodni izveštaj o arheološkim značajkama elementarne materialne kulture nadjenim pri iskapanju nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu u siječnju 1948. god. (55. knjiga Ljetopisa Jugoslovanske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1949, str. 225—238) zajema gradivo, odkrito v prvi fazi izkopavanja januarja 1948. l. Po kratkem uvodu, v katerem poudarja avtor, da bo celotno gradivo objavil vodja izkopavanja, antropolog Ivaniček, podaja sumaren popis grobov, v katerih so našli tudi arheološke objekte. Nato prehaja na tipologijo objektov in jih v zgoščenih obrisih tako kvantitativno kakor kvalitativno ocenjuje in opredeljuje glede na njihov prvi pojav in čas trajanja posameznih oblik. Na koncu izvaja etnično in kronološko opredelitev grobišča na temelju današnjih arheoloških elementov in v zvezi z elementi, ki so se pojavili pri izkopavanju v prvi fazi. Avtor sklepa, da ima večji del materiala, najdenega na grobišču v Bijelem Brdu, značaj keszthelyske kulturne skupine, med katerimi posamezni primeri dajejo vtis kasnokeszthelyske kulture, lahko so pa tudi že postkeszthelyski. Nosilci, delno pa tudi izdelovalci tega gradiva, so Slovani z ostanki Avarov. Preliminarno pa datira grobišče v IX. stoletje, ker niso bili odkriti nikakršni specifični jezički in okovi pasic, ki bi jih bilo možno prišteti avaro-kutrugurski skupini. Pač pa avtor ni mogel ugotoviti, ali so bili najdeni predmeti izdelani in nošeni še v času keszthelyske kulture ali pa so že iz časa, ko vlada samo še keszthelyska tradicija.

Avtor je v svojem začasnem poročilu podal zgoščeno in izčrpno študijo vsega materiala, tako da ta presega okvir začasnega poročila ter ni le samo nakazovanje problematike novega grobišča v Bijelem Brdu, temveč znanstveno tolmačenje materiala in tudi končen rezultat dognanj prve faze izkopavanja.

Drugo študijo, ki obsega gradivo obeh faz izkopavanja, je podal *Ivaniček Franjo, Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu* (55. knjiga Ljetopisa Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1949, str. 111—144, table I-XLIII, 5 tabel barvastih fotografij, 1 tabla profilov, 1 situacijski plan grobišča in 1 plan grobišča prve faze izkopavanja). Tudi tu je avtor podal le začasne rezultate, kakor to sam omenja (str. 111 in 114), in poročilo o poteku izkopavanja, oziroma kakor sam pravi ekshumiranja.

Po uvodu, v katerem podaja dotedanja arheološka raziskovanja in rezultate v Bijelem Brdu ter nekaj podatkov fizične antropologije prve nekropole (belobrdska nekropola X.—XI. stoletja), obsega razprava

3 oddelke in sicer zaščitna raziskovanja pozimi 1947/48 in sistematična raziskavanja poleti 1948 ter sklep. V prvih dveh odstavkih nas avtor seznanja z geografijo in topografijo Bijelega Brda, z vzrokom raziskovanja in ekipami, ki so bile na delu. Zelo obširno nas seznanja tudi z načinom raziskovanja ter z raznimi zapažanji pri delu, plastmi itd. Istočasno nas seznanja tudi s posameznimi detajli grobov, orientacije skeletov, lege rok in tudi drugih objektov, ki so bili odkriti na tej nekropoli. Avtor posveča dokaj obsežen del tudi analizi in tipologiji najdenih predmetov, kakor obleki, orožju, orodju, nakitu, keramiki. Pri tem pa podaja tudi svoje gledišče. V sklepu daje avtor sumaričen rezultat raznih momentov, ki jih je že poprej nakazal glede etnične pripadnosti nekropole in njene datacije. Tako pravi, da se v fizično-antropološkem pogledu razlikujeta dve rasni komponenti, mongoloidna in nordijska, v kulturno antropološkem pogledu pa sodi, da je tu mešana avaro-slovanska kultura. Časovno bi naj nekropola bila v uporabi v prvi polovici intervala VII. do VIII. stoletja.

Razprava, ki jo je napisal Ivaniček, je za laika dokaj težko razumljiva zaradi velikega števila fizično-antropoloških izrazov, čeprav se fizične antropologije izvzemši v dveh, treh vrsticah nikjer ne dotika, temveč le arheoloških rezultatov. Toda tudi za strokovnjaka je mnogokje tolmačenje težko, ker avtor omenja gradivo po številkah odkopanih grobov, a plana blokov ne prinaša (n. pr. »Prvo garišče nalazilo se u blokovima II/3 d-II/4 b-III/3 e-III/4 a, a drugo na prostoru bloka II/4 c, d. Prema tlocrtu prvo garišče bilo je na prostoru 49-tog i 44-tog groba, a po vertikalnom profilu garišta vidjela se podloga garišta u visini 4-tog otkopnog sloja« itd., str. 125—126). To so pa le posamezni detajli, ki bodo seveda s končno publikacijo tudi odpravljeni. Toda v razpravi je več napačnih tolmačenj in napačnih sklepov, ki niso v skladu z današnjim glediščem arheologije. Tu bom opozoril na nekaj takšnih momentov že glede na to, da sem tudi sam nekaj časa na poziv Jugoslovanske akademije prisostvoval izkopavanjem v Bijelem Brdu. Dotaknil se bom pa v glavnem le vprašanj, ki so pomembna tako za etnično kakor za kronološko opredelitev nekropole, ki jih avtor tolmači brez zadostnih dokazov.

Eno takih vprašanj je vprašanje keramike. Vinski, ki je imel na razpolago le 5 posod in nekaj fragmentov, jih je razdelil na dva tipa: a) prostoročno delane posode, ki so delno okrašene z vodoravnimi črtami in valovnico in b) na lončarskem vretenu delane posode z bolj profiliranim ustjem in tudi bolj pečene (Ljetopis 55, str. 231—232). Ivaniček deli keramiko na tri tipe. V prvi stavlja one posode, ki so izdelane na lončarskem vretenu ter imajo ročaje in profilirano ustje, v drugi one, ki so izdelane prostoročno, včasih ornamentirane s horizontalnimi linijami in valovnicami, v tretji pa tehnično podobne izdelke, kakršni so v drugi skupini, pri katerih pa površina na zunanji strani ni uglajena, a poleg tega niso ornamentirani (Ljetopis 55, str. 141 in sl.). Oba avtorja tolmačita keramiko, izdelano na lončarskem vretenu, kot nekaj sediment preteklosti, ker ima ta svoj izvor v rimski provincialni keramiki in se, kakor pravi Vinski, uporablja v Panonski ravnini do IX. stoletja (l. c.,

str. 232), Ivaniček pa sodi, da so izdelovalci teh posod bili predstavniki rimske civilizacije, a samo uporabljevalci naj bi bili drugi. Ta sklep mu služi tudi za podlago datiranja nekropole v VII. stoletje (1. c., str. 142). Le drugo skupino keramike pripisuje Ivaniček tudi Slovanom, medtem ko tretjo prišteva izdelkom nomadskih doseljencev Avarov na področje Bijelega Brda (1. c., str. 142). Nasprotno pa Vinski v obeh svojih skupinah vidi kot nosilce Slovane. Ni se mi mogoče detajlno spustiti v analizo te keramike. Nesporno je delitev keramike s tipološkega gledišča na tri tipe, ki jo je izvršil Ivaniček, pravilna, kakor je tudi pravilna delitev Vinskega na dva tipa na temelju le delnega gradiva. Jasno se razlikuje ona keramika, ki je izdelana na lončarskem vretenu, od one, ki je izdelana prostoročno-brez kakršnega koli pomožnega sredstva, ki je pa bila šele nato dodelana na vretenu z majhno rotacijsko hitrostjo, t. j. na vretenu za ročni pogon, kar pri prvi ni primer. Tu bi se lahko izključil le del dotičnih lončkov, ki jih Ivaniček označuje kot nomadske in ki jih tudi pripisuje nomadskim nosilcem in kateri so res izdelani povsem prostoročno brez pomožnega sredstva. Povezovanje prvega tipa, to je na vretenu delane keramike s čisto tehničnimi odlikami, s provincialno rimsko keramiko mi pa izgleda dokaj nesigurno. Verjetno so Slovani izpodbudo za uporabo lončarskega vretena dobili iz provincialno rimske civilizacije, vendar pa nikakor ni pravilno, da na vretenu delano keramiko, uporabljano nekaj stoletij kasneje, neposredno vežemo s to civilizacijo in ji jo celo pripišemo kot njen izdelek, kakor je to storil Ivaniček. To bi izgledalo nekako tako, kakor da so Slovani po svojem prihodu obdržali v nekakšni svoji službi nekdanje rimske lončarje, ki so za nje izdelovali posodo, kakor bi se pač dalo soditi po Ivaničkovih sklepih. Ne glede na to pa ne smemo pozabiti, da imamo iste oblike in tudi isto tehnično izdelavo še celo v XII. stoletju. Že na več mestih je bila izražena domneva, da obstoji razlika med grobno in naselbinsko slovansko keramiko, po kateri naj bi naselbinska bila tudi veliko naprednejša, medtem ko bi naj grobna obdržala tradicionalne oblike enega in istega tipa, a istočasno bila veliko sumarnejše izdelana ter pogosto tudi prostoročna. Ako pogledamo lonc oz. vrč z ročajem in dulcem, najdenim v Bijelem Brdu v grobu št. 18 (Ljetopis 55, T. XXXVII, sl. 60 b), nam ta ne vzbudi nikakršen vtis rimsko provincialne, temveč nasprotno kasno srednjeveške keramike. Tudi tehnična izdelava te posode se zelo razlikuje od rimske. Nepravilno se mi zato zdi govoriti o sedimentu preteklosti, ko imamo izrazito približevanje kasnejšim formam in kasnejši tehnični izdelavi. Povsem napačno je pa poleg tega tudi še datirati v bolj zgodnje razdobje. Dosti bolj nas ne prepriča niti sklep Ivanička o t. i. nomadski keramiki. Izraz nomadska keramika se je res udomačil, toda on sam po sebi še ne opravičuje, da se ta keramika pripisuje izključno le nomadam. Nosilci te keramike so mogli biti oz. so bili tudi Slovani. Časovno jo imamo nekako do IX. stoletja v grobnem inventarju.

Pokop mrličev v delno sedeči legi in mrličev, ki nimajo ohranjene glave, povezuje Ivaniček z navadami Langobardov, ki so svoje mrliče ravno tako pokopavali v sedeči legi in so jih po smrti razsekavali in

takšne pokopavali. Toda Ivaniček gre še dalje in ta način pokopa v Bijelem Brdu, kjer ni niti posebno izrazit, saj je le nekoliko mrličev z nekoliko dvignjenimi nogami in en skelet brez glave, pripisuje celo samim Langobardom na tem grobišču, medtem ko ga na drugem mestu iste razprave smatra le za langobardski vpliv (Ljetopis 55, str. 121, 143). Proti temu Ivaničkovemu mnenju se je izrekel že tudi Vinski (Ljetopis, str. 238), ki povsem pravilno opozarja na to, da se je način pokopa uporabljal ves čas trajanja keszthelyske kulture. Vinski misli tudi, da ta pokop ni nikakršen vzrok, da bi se nekropola v Bijelem Brdu mogla datirati zgodneje. Ako ta vprašanja razmotrimo še nekoliko globlje, bomo videli, da se skrčenci in t. i. sedeči skeleti pri Slovanih uporabljajo tudi še veliko kasneje (Borkovský), a skelete brez glave oz. glave brez skeletov najdemo tudi na vseh drugih grobiščih belobrdskega in köttlaškega značaja, kjer je pa danes zelo težko govoriti in sklepati o nekem hotenem odstranjevanju glave (a isti slučaj je tudi v Bijelem Brdu); kolikor bi taka navada vendar obstajala, ona nikakor ni langobardski vpliv, ker je bila taka navada celo še v XI. stoletju. Tako ne obstoji nikakršen vzrok, da bi se nekropola zaradi tega smela datirati v VII. stoletje, oz. da bi tu celo videli pokopane Langobarde, kakor je kazno, da to predpostavlja Ivaniček, čeprav ni zato nikakršnega niti najskromnejšega dokaza niti možnosti. Za Langobarde bi v resnici govorila imenovana lega le, ko bi se ona nikdar in nikjer drugod ne uporabljala. Toda tudi v takšnem primeru bi pričakovali vsaj skromen ostanek njihove materialne kulture, o katerem pa v Bijelem Brdu ni nikakršnega sledu, kar omenja v svojem poročilu tudi Vinski, ki pravi, da med predmeti, ki so tam izkopani, ni nobenega, ki bi imel specifično gepidsko ali pa langobardsko oznako (Ljetopis 55, str. 238).

Orožje in orodje, najdeno na nekropoli v Bijelem Brdu (2 kresili s kremenčki, šilo, dleto, vretence, 18 nožev, 2 bojni sekiri, ostanek loka, 3 trobridne konice strelíc ter konjska oprema kakor 2 žvali in 4 stremena v dveh grobovih), Ivaniček sumarno prikaže ter nato poda sledeči sklep: »Sa kulturno-antropološke strani opisani nalazi orudja predstavljaju u mnogo pojedinosti zanimljiv materijal. Općenito uzevši i ovaj nalaz na prvi pogled govori, da su nosioci tih kulturnih dobara bili Kutriguri ili Avari. Za tu konstatacijo govori već sama činjenica, da je u ovoj nekropoli otkriven ljudski skelet oboružanog ratnika, a kraj njega skelet njegova bojnog konja u jahačkoj opremi« (Ljetopis 55, str. 140). Na dokaj svojstven način pa želi ta sklep tudi podkrepiti. Tako sodi, da se na temelju konjske opreme v dveh grobovih prihaja do enotnega sklepa, čeprav obstajajo, kakor sam pravi, neke morfološke razlike. Toda on misli, da žvale ne morejo pripadati slovanski kulturni ostalini, ker jim manjkajo tipični obroči. Dalje sklepa Ivaniček, da so vsa najdena stremena last nomadskih doseljencev s severovzhoda. Ker so pa pri tem Huni izključeni, ker stremen ne poznajo, so po mnenju Ivanička mogli to biti le Avari. Ravno tako sklepa o bojnih sekirah. Tako bi naj bojne sekire z ozkim rezilom bile pri Slovanih redko v uporabi, zato bi naj pa ne samo nosilci, temveč tudi izdelovalci obeh najdenih sekir v Bijelem Brdu bili le nomadi. Podoben sklep izvaja

tudi glede trobridnih streljic, katere naj bi po njegovem Slovani sicer lahko že spoznali od Skitov, ki jih pa v svoj kulturni inventar niso sprejeli. Ivaniček pa sam priznava, da so kresila po svoji obliki slovanskega izvora, kar, kakor sam pravi, ni pričakoval glede na večjo količino elementov nomadske kulture tako v orožju kakor v orodju (Ljetopis 55, str. 140, 141). Mislim, da tak način dokazovanja, ki ga uporablja Ivaniček, niti s kulturno-antropološkega niti s paleoetnografskega gledišča ni pravilen. Predaleč bi me zavedlo, ko bi hotel analizirati vsak posamezen objekt, najden na novi belobrdski nekropoli in pokazati na netočnost Ivaničkovih sklepov, za kar bi bila potrebna nova študija. Povsem na mestu pa je sklep Vinskega, ki ga je izvršil na temelju samo dela materiala. On ga je pravilno analiziral. Tako smatra, da je bil tip žval, ki je najden v Bijelem Brdu, zelo dolgo v uporabi (Ljetopis 55, str. 229). O izvoru posameznih tipov so danes še deljena mnenja, tako nekateri en tip, soroden onemu iz Bijelog Brda, smatrajo za frankovski, drugi zopet za nomadski. Tudi nekatera stremena so nomadskega izvora, medtem ko je eno nesporno frankovskega. Ozke sekire, ki jih je Ivaniček kratko in malo pripisal nomadam, Vinski pravilno tolmači kot tip, ki se je uporabljal do XI. stoletja (Ljetopis 55, str. 228). Te sekire imajo krilce na ušesu ravno tako kakor primerki najdeni v Bijelem Brdu.

Ugotovitev, da je nek objekt nomadskega izvora, še ne pomeni, da je ta objekt v resnici nosil ali pa izdelal predstavnik nomadskega plemena. Tako za mnoge predmete, najdene v določenem okolju, kljub eventualnemu nomadskemu izvoru ni nujno, da so res last nomadov. Prvenstveno prihaja ta problematika do izraza v keszthelyski oziroma avaro-slovanski kulturi, ki vsebuje etnične in kulturne elemente avarske, t. j. nomadske in slovanske, katere pa danes še nikakor ne moremo deliti. Hočem nakazati le, kako problematično je v tej kulturni skupini etnično opredeliti vsak predmet, kakor to dela Ivaniček. Kakor se je sam izrazil, ni nekako pričakoval slovanskih elementov (Ljetopis 55, str. 141), vendar pa njihove pristojnosti ne more zanikati. Mogoče je pa, na isti način, na katerega klasificira Ivaniček posamezne objekte, priti tudi do povsem nasprotnih sklepov. Tako označuje Ivaniček grob konja s konjenikom (grob št. 49) kot avarski grob in v grobu najdene objekte (konjska oprema in orožje) kot nomadske. Direktno v zvezi z grobom pa Ivaniček ne omenja lončka, ki je ležal ob nogah skeleta in ki je tipičen slovanski gradiščanski lonček, katerega na drugem mestu tudi sam Ivaniček klasificira kot slovanskega (Ljetopis 55, str. 142, sl. 61 b). Na ta način bi seveda cel grob, v katerem je najden slovanski gradiščanski lonček, bilo mogoče klasificirati kot slovanski, ker o orožju in o konjski opremi lahko trdimo le, da je delno nomadskega izvora. Pa tudi tak način klasifikacije je povsem zgrešen. Etnično tak grob ne moremo pravilno opredeliti ne Avaru ne Slovanu, vendar pa tudi nobena od njih ne moremo kratko in malo izključiti. V najboljšem primeru bi to mogli storiti z več ali manj verjetnosti tedaj, ako je grobišče iz kasnejšega časa, t. j. iz postkestelske dobe, kakor to misli tudi Vinski.

Datacija grobišča, ki jo je izvedel Ivaniček, je nerealna. Omenil sem že, da tu ni nikakršnih langobardskih elementov. Zato ta argument, da bi se grobišče moglo datirati v VI. stoletje, odpade. Ravno tako odpada pa tudi dotična skupina keramike, ki jo Ivaniček želi povezati s provincialno rimsko keramiko. Ako njo izključimo, vsa ostala keramika pripada gradiščanski keramiki I. in II. stopnje po srednjeevropski kronologiji, a odgovarjala bi tudi II. in III. stopnji keramike po Poulikovi razdelitvi. Ni pa nikakršnega elementa, ki bi vsaj delno kazal na najstarejšo doslej znano keramiko v srednji Evropi. Po vseh elementih, ki jih je imel Vinski, je on to nekropolo datiral v kasnokeszthelysko periodo, to je v IX. stoletje (Ljetopis 55, str. 237). Z novim gradivom, pridobljenim v novi fazi izkopavanj v Bijelem Brdu, se slika bistveno ni spremenila. Datacija, ki jo je izvedel Vinski, velja tudi za novo gradivo, pač s tem, da grobišče z večjo zanesljivostjo postavimo v kasnokeszthelysko dobo, čeprav nekaj elementov še vedno kaže tudi na postkeszthelysko. Neornamentirani jezički in okovi v grobu konjenika v Bijelem Brdu in odsotnost podobnih ornamentiranih objektov ne predstavljajo vpliv Bizanca, kakor pravi Ivaniček (Ljetopis 55, str. 143), ki misli na drugem mestu celo, da so izdelki tujih mojstrov (Ljetopis 55, str. 137), temveč je vzrok njihovi izdelavi in obliki v evoluciji in delno tudi že v dekadenci. Zato se tudi povsem strinjam z datacijo, ki jo je izvedel Vinski, in bi časovno odkriti del grobišča stavil na začetek IX. stoletja, nikakor pa ne v VII. ali pa v VIII. stoletje, kakor je to storil Ivaniček. Etnično pripada grobišče Slovanom in ostankom Avarov. V kakšnem procentu se pa na osteološkem gradivu nahajajo mongoloidni elementi, bo mogoče presoditi tedaj, ko bo gradivo objavljeno. Vendar pa mislim, da tudi ti elementi ne bodo merodajni za etnično opredeljevanje nekropole. Eventualno pomanjkanje mongoloidnih elementov ne more pomeniti, da tu Avarov ni bilo. Na drugi strani pa eventualno dominantno število Avarov in neznatno število Slovanov. Pri ocenjevanju takih primerov je pa posebne pomembnosti datacija, ker že s kasnejšim časom lahko govorimo in sodimo o izginjanju avarskega elementa. Mimogrede naj omenim tudi, da je slovanska kultura VII. stoletja druga, kakor je ta, ki jo imamo v Bijelem Brdu, a tudi avarski oz. nomadski elementi so drugačni kakor pa objekti iz nekropole.

V okviru nekropole na Bijelem Brdu so odkriti tudi silosi oz. nekakšne shrambe za žito (Ljetopis 55, str. 123 in sl.). V eno teh shramb je bil delno vkopan tudi skelet št. 38, tedaj ko je jama bila že zasuta (1. c., str. 124). Okoli 10 cm pod skeletom bolj ob robu jame sta najdena dva fragmenta keramike, ki po svoji fakturi, tehnični izdelavi in tudi obliki pripadata slovanski keramiki (Ivaničkova klasifikacija te keramike kakor tudi risba nista točni; 1. c., str. 124). Ivaniček je bil primoran zaradi svoje visoke datacije nekropole pripisati tudi te žitne jame mnogo zgodnejšemu času. Tako jih pripisuje ali predzgodovinskemu prebivalstvu ali času rimske okupacije ali pa selitvi narodov. Takih jam se pa nahaja v Bijelem Brdu veliko število in, kolikor sem mogel ugotoviti, so se uporabljale tudi še v polpreteklem času, za kar govori ne povsem

strohnela lesena obloga in povsem nova keramika. Na vsak način je del teh jam na mestu grobišča še iz časa, preden se je to zemljišče uporabilo za pokopavanje. Vendar ne morem izključiti, da jih ne bi uporabljali in izdelovali Slovani. Take primere imamo danes tudi v Bosni, Ljubljani in na drugih mestih. Vsaj ena od njih je bila v Bijelem Brdu zasuta za časa slovanske periode (jama, v kateri je ležal skelet št. 38) zaradi najdenih slovanskih keramičnih fragmentov. Značaj predzgodovinskih jam, ki jih našteva Ivaniček, je povsem drugačen, tako da ta perioda v Bijelem Brdu sploh ne pride v poštev že zaradi oblike in tehnične izdelave. Zato žitne jame v Bijelem Brdu lahko pripadajo le selitvi narodov ali pa Slovanom že glede na njih tehnično izdelavo. Ker pa ostalin iz selitve narodov v neposredni okolici grobišča v Bijelem Brdu sploh ni, bi jame sedaj pripisal le Slovanom.

V gornjem odstavku sem skušal pokazati na posamezne znanstvene momente, ki se jih je dotaknil Ivaniček, ki jih pa ni, po mojem mnenju, niti pravilno zajel niti pravilno raztolmačil. Seveda bi bilo o teh vprašanih mogoče še več govoriti, za kar pa tu ni dovolj prostora. V razpravi, ki jo je napisal Ivaniček, se pa nahaja tudi nekoliko momentov, o katerih bi bilo potrebno razpravljati čisto načelno. Ti momenti ne spadajo v okvir znanstvene problematike, ampak so le bolj umetno ustvarjeni problemi. Tako se mi izraz »ekshumiranje«, ki ga Ivaniček dosledno uporablja, ne zdi povsem na mestu. Z antropološkega gledišča je vsekakor najbolj pomemben del terenskih raziskovanj ekshumiranje. V Bijelem Brdu pa nimamo opravka le z ekshumiranjem v ožjem pomenu besede, temveč z arheološkim raziskovanjem in izkopavanjem ne le skeletov, temveč tudi drugih objektov, kakor so shrambe za žito, ognjišče itd., ki seveda ne spadajo v antropološko ekshumacijo, temveč v arheološka izkopavanja.

S tem v zvezi pa je še neko drugo čisto načelno vprašanje, ki se ravno tako kaže v imenovanj razpravi. Avtor govori o kulturno antropološkem raziskovanju (Ljetopis 55, str. 111, 114 itd.), v katero prišteva tudi sama izkopavanja. Ta naziv je vzel v širokem okviru, medtem ko izraz arheološka raziskovanja uporablja le v ožjem pomenu besede, kakor je razvidno iz cele razprave. Ti izrazi se mi ne zde niti najmanj pomembni in jih tudi ne bi omenjal, ako se v zadnjem času ne bi pojavila napačna tolmačenja v zvezi z zaščito arheoloških objektov in v zvezi z nekimi težnjami. V zvezi s tem pa nastane vprašanje, kaj je kulturna antropologija? Pojem je dokaj širok. Tako pod kulturno antropologijo lahko zajamemo vso kulturo človeka od paleolita do danes. Sem bi spadala paleolitska arheologija, arheologija vseh kasnejših obdobij do zgodovinskega časa, materialna kultura zgodovinskih period, paleo-etnografija, etnologija, etnografija, umetnostna zgodovina itd. Kulturna antropologija bi se v kratkem dala definirati kot veda, ki raziskuje materialno in duhovno kulturo človeškega rodu, pogojeno od ekonomskih in družbeno zgodovinskih elementov. S te strani je tudi naziv za dela, ki so se vršila v Bijelem Brdu, povsem pravilen, seveda v širšem pomenu besede, čeprav je v ožjem smislu bolj na mestu izraz »arheološka raziskovanja«, kakor končno to tudi sam Ivaniček priznava (Ljeto-

pis 55, str. 111). Toda glede na povsem napačno tolmačenje pravic arheološkega terenskega izkopavanja je vsekakor bolje, da ostanemo pri starem nazivu arheološka raziskovanja in izkopavanja, ne pa kulturno antropološka izkopavanja. Vzrok temu pa je, da je naziv antropolog v naši terminologiji vezan le na fizično antropologijo, ne pa tudi na kulturno, ne glede na to, ali gre za vprašanje paleontologije ali pa neke druge antropološke veje (v ožjem pomenu besede). Da mora paleoantropolog pri svojih sklepih jemati v poštev tudi arheološke sklepe in izsledke, je povsem logično. Vendar je pa njegova glavna naloga izvajanje sklepov fizične antropologije, ne pa kulturne, kar je pač stvar arheologa. Ne mislim s tem oporekati Ivaničku pravice raziskovanj, ki jih je imel v Bijelem Brdu, kjer je razen tega imel vedno poleg sebe tudi še arheologa kot sodelavca. Vprašanje pa je tu postavljeno čisto načelno. Bojim se, da je uporabljanje čisto antropoloških izrazov v neki študiji (ekshumacija in podobno), ki je bolj podobna arheološki razpravi, ter poudarek na drugih izrazih, kakor so kulturna antropologija oz. kulturno antropološka raziskovanja, le cilj, da se tudi fizični antropolog, ki je v resnici v arheologiji amater, vključi v samostojna arheološka dela in da se na ta način osvobodi arheologa kot sodelavca. Isto pravico bi pa potem imel tudi vsak etnograf, etnolog, kulturni zgodovinar, umetnostni zgodovinar itd. pač s tem, da izjavi, da dela na paleoetnografiji, paleoetnologiji, paleokulturni zgodovini, paleoumetnostni zgodovini itd. Konkretna posledica takega pojmovanja bi bila, da vsakdo lahko nemoteno arheološko raziskuje s svojega gledišča, t. j. etnografije, etnologije, antropologije itd. in da pri tem ne rabi nobene arheološke kvalifikacije. Seveda potem arheologija ne bi bila več potrebna, ker vsaka od teh ved istočasno vrši tudi posle arheologije. Na drugem mestu sem že podal svoje gledišče o nalogah arheologije (Zgodovinski časopis 1950, str. 5 in sl.), kjer smatram tako etnografijo, kakor etnologijo, antropologijo itd. za pomožne vede arheologiji, ravno tako kakor je tudi ona njih pomožna veda pri reševanju njihovih problemov. Zato nikakor ni upravičeno, da posamezna od teh ved, vključivši sem ravno tako tudi antropologijo (fizično), posega in si eventualno lasti pravico samostojnega terenskega arheološkega raziskovanja, ki ima svoje specifične metode dela.

Podrejevanje arheologije antropologiji je pa posledica grupacije posameznih ved okoli antropologije kot središčne vede o človeku. Taka grupacija je posebno razširjena v Združenih državah severne Amerike. V širšem pomenu je v to skupino vključena tudi arheologija, paleolit, etnologija, etnografija itd. Vendar pa tudi tu — ne glede na skupen naziv »antropološke vede«, skupen cilj, na univerzah tudi skupno skupino in ozko sodelovanje — vsaka od teh ved dela in raziskuje povsem samostojno. Tudi tu ni več takega ozkega tolmačenja, ki je nekako trajalo v Srednji Evropi še do začetka tega stoletja, ko je bil vsak arheolog istočasno tudi antropolog, etnolog itd., vse v eni in isti osebi. Delno je to razumljivo, ker je tedaj arheologija bila še v svojih povojih, a zaradi manjšega arheološkega materiala je bilo mogoče delati tudi na širši osnovi, kar je seveda danes povsem izključeno. Ostali so pa še danes razni tradicionalni naslovi za razna društva, kakor je Dunajsko antropološko društvo

(Wiener antropologische Gesellschaft) s svojim glasilom (Mitteilungen der Wiener anthropologischen Gesellschaft), ki še danes prinaša razprave s področja arheologije, etnologije; antropologije. Pa tudi tu je ostal samo naziv, kjer vsako razpravo napiše ustrezajoči strokovnjak.

Vključevanje arheologije v odvisnost od antropologije, ravno tako pa tudi etnologije, etnografije, kulturne zgodovine in podobnih ved, bi pomenilo vrnitev v stanje, ki so ga vse druge dežele že prebrodile in odpravile kot nezadostno. Antropolog, ki je istočasno tudi specialist etnolog, arheolog, etnograf, je v resnici le navaden amater, ker mu ni mogoče vseh strok obvladati. Še celo arheolog ne obvlada vseh arheoloških vej, temveč se zadovolji le z enim obdobjem, eno vejo itd. Možno pa je, da se n. pr. fizični antropolog, ki se je posvetil le paleoantropologiji, posveti istočasno tudi le enem obdobju (n. pr. zgod. sr. veku ali ilirski periodi) in da se istočasno kvalificira tudi kot arheolog za to periodo, tako da bi povsem samostojno mogel arheološko raziskovati, oziroma za njega pomembne ekshumacije, kar mu seveda ne bi omejevalo raziskovanje tudi drugega kulturnega gradiva, vendar pa le iz dotične periode, za katero se je specializiral.

Nisem nameraval izčrpati vseh možnosti tako glede naziva kakor glede arheološkega raziskovanja v zvezi s kulturno-antropološkim raziskovanjem. Želel sem samo nakazati problematiko, ki se pojavlja s težnjami posameznikov, ki pa niso v korist napredku naše znanosti, ki želi z vsemi silami, da obvaruje materialne kulturne ostaline preteklih časov in da arheološko vedo dvigne na raven tistih dežel, ki imajo že dolgoletno tradicijo.

Med načelna vprašanja spadajo tudi razni načini izkopavanja. Tako se je pri raziskovanju v Bijelem Brdu pri izkopavanju uporabil t. i. sistem odkopavanja blokov. Ivaniček nas nazorno seznanja z vsem tehničnim postopkom pri takšnem načinu dela (Ljetopis 55, str. 116 in sl.). Ker se je pa po izkopavanju v Bijelem Brdu pojavila nekako tendenca, da se tak način izkopavanja vsili tudi ostalim kot najodličnejši način izkopavanja, ki je kdajkoli bil uporabljen v Jugoslaviji (Historijski zbornik II, Zagreb 1949, str. 239; Ljetopis 55, str. 226), bom tu podal nekoliko svojih misli in svoje gledišče.

Nekateri sistem odkopavanja blokov imenujejo tudi poljski način raziskovanja, pač zato, ker ga je nekdo videl uporabljati na Poljskem, kar pa seveda nikakor ni točno. Ravno tako napačno je tudi gledišče, da je način izkopavanja po blokih »novejša pridobitev antropološke terenske tehnike in v tem primeru tudi prvič uporabljena v Jugoslaviji« (Ljetopis 55, str. 115). Ne bom oporekal, da mogoče ta tehnika res ni novejša pridobitev antropološke terenske tehnike, na vsak način je pa arheologiji že dolgo znana in tudi že v Jugoslaviji uporabljena, pač pa na nekoliko drugačen način kakor v Bijelem Brdu. Kakor sem omenil na drugih mestih, je sistem odkopavanja blokov enostaven mrežast sistem, kjer je cela ploskev raziskovanja razdeljena na manjše in večje kvadrate od 2×2 do 5×5 m, kjer se vsak kvadrat raziskuje povsem samostojno, ne pa v zvezi z ostalim za raziskovanje določenim prostorom. Tako se celota terena razbije v manjše ploskve, bloke, ki dajejo sliko večjih ali

manjših sond, pač po velikosti vsakega odkopavanega kvadrata. Pri vsakem odkopanem kvadratu se pušča vmesna stena (Ljetopis 55, sl. 23) v širini $\frac{1}{2}$ do 1 m že glede na kompaktnost zemljišča. Pri trdi ilovici, puhlici itd. je širina lahko $\frac{1}{2}$ m, medtem ko mora biti pri vsipljivem zemljišču (nekompakten humus, gramoz itd.) širina mnogo večja, ne glede na to, da je v mnogih primerih sploh nemogoče pri vsipljivem terenu puščati vmesne stene. Pač pa se pri vmesnih stenah zmanjšuje velikost sonde za širino vmesne stene. Te vmesne stene imajo vlogo tako imenovanih kontrolnih blokov. Medtem ko se kontrolni blok pri današnjih izkopavanjih pušča v enem primeru, je pa pri izkopavanju blokov toliko kontrolnih blokov, kolikor je sond pomnoženo s 3—4krat. Vendar se pa ti bloki ne puščajo tudi za pozneje, ker je nujno, da se pri nadaljnjem delu v najboljšem primeru proti koncu raziskovanja porušijo že zaradi kulturnih ostalin, ki se v njih nahajajo.

Na vsak način ima način raziskovanja po blokih nekaj dobrih lastnosti. Med te spada predvsem izredno veliko število profilov. Ta dobra lastnost pa je med redkimi, ki jih ima ta način raziskovanja. Zato so negativne lastnosti toliko večje. Tako se celo zemljišče ne raziskuje v celoti, temveč le s sondami. Že tak način raziskovanja je pa mogoče res le pri redkih posameznih primerih, kakor je bil primer ravno v Bijelem Brdu, kjer ni bilo nikakršnih pomembnejših gradbenih objektov, temveč le grobovi. Vendar so se pa tudi tu morali v stene sond oziroma v kontrolne bloke delati vseki ali so se pa kar podkopavali (Ljetopis 55, sl. 18—21, 28). Zanimivo je pa vprašanje, kako bi izgledalo raziskovanje predzgodovinske naselbine ali pa antičnih arhitektur pri takem načinu dela. Vmesne stene bi mogle ostati le v višini recentnega humusa, a kasneje bi odpadle same po sebi. Na vsak način so takšne vmesne stene le trenutnega pomena. Zaradi njih pa ni mogoče slediti kulturnih plasti v celi širini, kar se da storiti le pri raziskovanju na širšem prostoru. V Bijelem Brdu se poleg tega ni odkopavalo po kulturnih plasteh, kar tam ni bilo niti nujno, temveč po tako imenovanih odkopnih plasteh, kakor jih naziva Ivaniček, katerih debelina se je pa vnaprej odredila (ca. 25 cm) ne glede na lego, smer in pad zemeljskih plasti (Ljetopis 55, str. 116 in sl.). Vendar pa Ivaniček ni odkopaval istočasno niti en blok (5 × 5 m), ker ga je razdelil na 4 kvadrate, od katerih je istočasno izkopaval le dva. Kakor sem pa omenil, je ta tehnika dela v Bijelem Brdu bila končno tudi na mestu, nikakor pa ne bi mogla ustrezati kaki drugi lokaliteti predzgodovinskega ali antičnega značaja.

Velika nevarnost pri posameznem odkopavanju blokov leži v tem, da se lahko posamezni objekti tudi poškodujejo. Predvsem velja to za razna ognjišča in stavbe, kolikor se takoj pri njihovem pojavu ne začeljujejo vmesne stene rušiti, na ta način so pa postale brezpredmetne. Pri končnem rušenju vmesnih sten, kakor se je to zgodilo tudi v Bijelem Brdu, nastane vprašanje, kako fiksirati pomembne najdbe po plasteh, ko je stena široka $\frac{1}{2}$ do 1 m in se stratigrafsko nikakor ne more raziskovati, temveč jo je možno le podkopati in porušiti. V tem momentu pa najdbe za arheologa niso več v stratigrafskih plasteh. To so vse negativni momenti, ki bi jih pa mogel naštetati še nekoliko. Omenil bom pa le še

čisto finančni moment pri takem načinu dela. Na vsak način ne smejo denarna vprašanja pri terenskem arheološkem raziskovanju igrati nobene vloge, ker je cilj čim boljša dokumentacija. Zdi se mi pa vendar, da govori poleg že glede drugih čisto negativnih momentov tudi denarni moment proti temu. Vsakdo, kdor izkopava, ve, da se z vsakim globinskim metrom število delavcev povečuje zaradi večjega odmetavanja zemlje. Tako se tudi pri globokem sondiranju uporabi večje število delavcev, kakor bi se uporabili pri sistematičnem raziskovanju tudi večje površine. Na večji površini je možno z vsekomp izvršiti odvoz zemlje, pri sondah, pa najsi so velike tudi 5×5 m, odvoza ni mogoče organizirati, temveč je mogoče le odmetavanje zemlje. S tem je pa potrebna veliko večja zaposlitev fizičnih moči. Na koncu prihaja še, rušenje in raziskovanje vmesnih sten, ki bo z znanstvenega gledišča vendar nujno negativno. Zaradi vsega tega je takšen način izkopavanja približno za eno tretjino dražji kakor normalno raziskovanje po mrežastem sistemu, ne glede na vse negativne momente, ki sem jih poprej omenil. Da bi se pa odklonile številne vmesne stene, je mogoče narediti kontrolni blok v obliki križa, ki sega čez celo zemljišče, katero se raziskuje. Pri tem bi se kljub temu lahko uporabil sistem blokov, toda brez puščanja vmesnih sten. Iz vsega tega pa ne sledi, da sem načelno proti odkopavanju s pomočjo blokov, pač pa sem načelno proti načinu, kakršen je bil uporabljen v Bijelém Brdu.

Bijelo brdo

(Résumé)

Hitherto, treatises of two inquirers have been concerned with the necropolis of the early Middle Ages discovered at Bijelo Brdo, i. e. treatises of Zdenko Vinski and Franjo Ivaniček (55 th vol. of Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1949). Ivaniček dates the necropolis as far back as the VII th and VIII th cent. — Moreover, he divides the cultural remains discovered in the graves into Slav and Nomadic ones. In single ceramic forms he also finds a sediment of past times i. e. Romanic inhabitants of the Pannonic Bassin, as well as he takes into account Langobard influence on single graves. But such a clasification of the material is not quite correct. The classification of Vinski is much better. His dating is more real. He quite correctly dates a necropolis of this kind from the post-Keszthely epoch, though it may be somewhat older and dated from the late Keszthely epoch.

Referring to the publication edited hitherto, the author touches upon the terminology consequently used by Ivaniček and established in the anthropology. However, as with us anthropology does not mean cultural but physical anthropology, terms of physical anthropology are not available for archeological treatises — here they may be misleading. With other words: a physical anthropologist without archaeological knowledge wants to make topographical researches, wherever, in order to satisfy his wants of bone material.

The author also declines on principles the method of digging at Bijelo Brdo. The so called Blocksystem was applied there, each block worked as sounding searcher quite isolated. Though this system has not caused any prejudice at Bijelo Brdo, it must not be used with settlements, though someones may consider it as the most perfect method of »anthropological excavating«.

Postanek kmetskega stanu na Koroškem

V Celovcu je izšla lani knjiga, v kateri je poskusil njen pisec, W. Fresacher, prikazati pod naslovom »Der Bauer in Kärnten« razvoj kmetskega stanu v tej deželi od sedmega stoletja do 1848, kakor si ga on predstavlja.¹ Skoraj dve tretjini njegovih izvajanj sta posvečeni razlagi, na kakšen način je nastal do konca srednjega veka enoten sloj rojenjakov (Holden). Da se lažje razume, kaj je v njej novo, naj sledi najprej opis mojih nazofov, proti katerim je Fresacher baš vstal.

V nekoliko člankih² sem namreč dokazoval, da so se stopile v rojenjaštvu predvsem tri skupine kmetov: 1. sužnji (servi, mancipia), 2. polusvobodni prazniki (barschalci, liberi, libertini), 3. cenzuali, bivši sužnji, ki so bili darovani na oltar neke cerkve in ji plačevali zato v znak svoje osvoboditve navadno 2 do 5 denarijev glavnine.

Sužnji, bodisi slovenski, bodisi bavarski, so služili na gospodovem dvoru ali živeli kot tlačani na malih, suženjskih hubah (hobe serviles), privezani na nje, dokler jih gospod ne bi premestil drugam. Nasledniki rimskih kolonov, baršalki, ki so prišli šele z nemškim gospostvom na Slovensko, so bili oproščeni suženjske, ročne tlake, sedeli na večjih, svobodnih hubah (hobe libere), a njihova glebae adscriptio je vezala tudi gospodarja, kajti ne samo da niso mogli sami ostaviti grude, nego jih tudi on ni smel odseliti. Nasprotno pa cenzuali niso bili privezani na nobeno kmetijo, ampak samo na oltar obdarjene cerkve ne glede na to, da-li so obdelovali cerkveno ali privatno zemljo.

Seveda v vsakdanjem življenju ti trije sloji niso bili tako strogo ločeni, kakor bi se pričakovalo po njihovem pravnem položaju. Meje med njimi so bile tekoče, en stan je prehajal v drugega. To se vidi že pri tlaki.

Mali plemič, ki je imel samo nekaj hlapčevskih hub, je bil primoran zahtevati od svojih nesvobodnih kmetov vsekakor mnogo več suženjske tlake za obdelovanje dvorske zemlje in pomoč v hiši nego njegov sosed-velikaš, kateremu je pripadalo na stotine kmetij. Ta je imel tlačanov več kakor je rabil za hlapčevsko delo. Marsikateri med njimi ga je opravljal zato le redko ali sploh ne in prihajal le, kadar je bilo treba, na vozno tlako ali na sezonsko tlako ob setvi, žetvi, košnji ali trgatvi. Takšno tlako je pa delal tudi praznik.

¹ Der Bauer in Kärnten. I. Die persönliche Stellung des Bauers in Kärnten. Archiv für vaterländische Geschichte u. Topographie 31 (Klagenfurt 1950).

² Hauptmann, Die Freileute. Carinthia I/100 (1910), 12 sl. — Über den Ursprung von Erbleihen in Österreich, Steiermark und Kärnten. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 8 (Graz 1913), 52 sl., 59 sl., 77 sl. — Staroslovenska družba in njeni stanovi. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (1918), 87 sl. — Hufengrößen im bayrischen Stammes- und Kolonialgebiet. Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 21 (1929), 396 sl. — Colonus, Barschalk und Freimann. Festschrift für Dopsch 1938, str. 170 sl.

Sličnost med obema je segala še dalje. Zakaj teoretsko je sicer hlapec sedel na svoji hubi nesporno le od danes do jutri; ali dejansko si je gospod dobro premislil, preden bi mu jo zopet vzel, ker je bilo malo ljudi in zato težko najti namestnika. Zadovoljeval se je zategadelj rajši s skromno davščino, katero je pobiral sam ali njegov oskrbnik ob pojezdi za to, da je potrdil sužnje v posesti, a kadar je ta umrl, je zahteval navadno le umrlino in pustil kmetijo pokojnikovemu sinu za nekaj penězov primščine. Razlika med dednostjo hlapčevske in prazniške hube torej ni bila velika. Kar polsvobodniku po pravici, je šlo sužnju po običaju.

Bistven je potemtakem, kakor se zdi, za oba edinole stanovski značaj njunih hub. Toda tudi ta ni bil trden. Kajti dogodilo se je na primer, da se je izpraznila — recimo — hoba servilis, ker je servus pobegnil ali umrl brez moškega dediča, a gospod za njega ni imel naslednika istega stanu. No, na neki svobodni hubi je bilo morda ob istem času več skupnikov-praznikov, od katerih bi ta ali oni rad prevzel samostalno kmetijo, četudi bi bila manjša. V zadregi, ali naj dovoli, da se izpraznjena huba popolnoma opusti in izgine pod šumo, ali da jo preda prazniku, ki ne bi delal suženjske tlake, gospodova odločitev v večini primerov ni mogla biti dvomljiva: posadil je na hlapčevsko hubo praznika, da vsaj ne bi izgubil zemljiškega davka. Narobe pa je lahko presadil, kadar ni bilo mogoče drugače, tudi sužnja na prazniško hubo in mu odpustil suženjsko tlako, saj je tudi dotedanji imetnik ni opravljal.

Pravne pregraje, ki so na videz tako strogo delile sužnja od polsvobodnika, so se torej rušile v gospodarskem življenju marsikje same po sebi. Ali one niso bile čvrstejše niti med polsvobodnikom in cenzualom. Zakaj ako pustimo ob strani izjemne primere, v katerih je pripadal cenzial celo nižjemu plemstvu in imel sam hlapce in ministeriale, je značilo oltarništvo za osvobojenega sužnja, da si je našel mesta poleg praznika. Zaostajal je za njim samo, kolikor je plačeval glavnino, zato pa ga je z druge strani prekašal, ker vobče ni bil prikovan na grudo. Pravno različne plasti preprostega ljudstva so se začele na ta način že v dobi dvorskega gospodarstva mešati in izenačevati.

Stari red se zaradi tega še ni razbil, ampak samo krhal. Kajti pravno je ostal vsakdo, kar je bil, le gospodarsko se je približeval suženj čedalje bolj prazniku, a praznik cenzialu, dokler ni popustila celo glebae adscriptio in praznik se je mogel preseliti pod tuje gospodstvo, ako se je obvezal plačevati po cenzialovem vzgledu glavnino.

Šele od enajstega stoletja se množijo znamenja, da se je tudi pravni red preživel. Vzrok temu pa so bile izpremembe na vrhovih družbe, metamorfoza starega plemstva v viteštvo, ki je monopoliziralo pravo na orožje in si iskalo slave v bojih in sijaju viteških iger. Njegov ideal je bil odslej elitni borec, oklopnik na konju. Ali vedno težja oborožitev je zahtevala neutrudno vežbanje — seveda na škodo gospodarstva. Vitez se ga je hotel zato čimprej otresti, a druga nemška kolonizacija mu je pokazala tudi pot, kako to dočeči. Zakaj po dolgih stoletjih barbarskih invazij je število prebivalstva zopet raslo, no z njim tudi število onih, katerim je doma primanjkovalo zemlje. Ti so komaj čakali, da dobijo

od veleposestnika del dvorske zemlje ali da si smejo izkrčiti kmetije v njegovih gozdovih. Vitez pa jih je vabil in mamil, nudeč jim hube v svoboden zakup, ki bi določil zakupnikove dolžnosti po dogovoru ne glede na njegov stan.

Dvorskemu gospodarstvu je bil s tem zadan smrtni udarec. Kajti kjer ni bilo več dvorske zemlje, ni bilo več treba tlake, a kjer je tlaka odpadla, je izguba delitev na suženjske in prazniške hube svoj smisel. Individualna pogodba je odločala o velikosti zakupljene zemlje, vrstah in višini davščin in zakupnem roku. Pozabljeno je bilo, da je veljal suženj nekdam samo za pritiklino hube, del njenega inventarja; nihče mu ni več branil, da nastopa kot samostalna pravna stranka pri pogajanjih o preklicnem, doživljenjskem ali celo dednem najemu gosposke zemlje. Če pa je hotel odpovedati pogodbo, je moral le preskrbeti pripravnega naslednika in mogel je oditi. Samo glavnina ga je še vezala na starega gospodarja, ali tudi ta ne več kot suženjski »census camerae«, ampak kot navadna odselnina (freirecht, freigelt), ki jo je plačeval tudi praznik, če je ostavil rodno grudo.

Da-li je imel kdo za deda sužnja, praznika ali cenzuala, je bilo zato v petnajstem stoletju za vnuka že vseeno: ta je bil zakupnik-»rojenjak«. Beseda »freimann« pa je dobila nov pomen. Zakaj ker nihče ni bil več po stanovskem pravu oproščen suženjskih dolžnosti, je pomenilo ime »freimann« samo še podložnika, ki je plačeval svojemu dednemu gospodu odselnino, dokler je prebival kot osebenjek ali rokodelec pod tujo streho ali celo pod tujo gosposko.

Po Fresacherju je ta razlaga rojenjaštva popolnoma kriva. On si predstavlja njegov postanek takole:

V knežji dobi »je bilo prebivalstvo nesvobodno in moralo za svojo gosposdo obdelovati zemljo. Samostalnih kmetov najbrž ni bilo«. Ko so zavladali Nemci, so osnovali »dvore kot gospodarska središča. To so bili več ali manj obsežni predeli, katere so obdelovali in upravljali z gosposkega dvora ali morebitnih pristav. Obseg teh posestev in hribovitost dežele pa sta imeli že rano za posledico, da so se manjši deli izdvojili iz neposrednega dvorskega gospodarstva in dodelili hlapcem pod strogim nadzorom gosposkih uradnikov«. »Tako je nastal mansus, ki sicer prostorno še ni bil oddeljen od gosposkega dvora, ali še ni predstavljal samostalne, gospodarske enote, ker mu je bil v vsakem pogledu podrejen.«³

No, lastno obdelovanje zemlje je postajalo za veleposestnika zaradi »nedostatka ljudi« vedno težje. Eni so rajši šli krčiti gozdove nego da bi delali na dvoru, drugi so silili v mesta, a mnogi so ginili v križarskih vojnah in plemiških borbah. Gospodje so začeli zato deliti dvorsko zemljo tu prej tam pozneje na hube, izmerjene po potrebah povprečno velike kmetske družine, in opustili drobljenje na manse. V desetem stoletju je pomenil mansus samo še isto kar huba, a v trinajstem je bil razvoj končno završen, vsa zemlja razdeljena na kmetije z določenim številom oralov, izvzemši nekaj njiv v okolici gradu ali samostana.⁴

³ Fresacher n. o. m. 31, 31 sl.

⁴ Ibid. 31, 33 sl., 42 sl.

Pravni položaj naroda pa se po Fresacherju ves ta čas ni izpremenil. Kajti polusvobodnih praznikov baje vobče ni bilo, a suženj, katerega je gospodar naselil na kmetiji ali podaril cerkvi za oltarnika, si je poboljšal samo svoj gospodarski položaj, ker se je iznebil mučne, vsakdanje službe na dvoru. Tak kmet pa se je zval potem sicer »homo liber«, ali izraz se ni nanašal na njegov pravni značaj, ampak edinole na gospodarske olajšave, ki jih je užival. A te so se širile tembolj, čim dalje je prodiral hubni sistem. Na koncu so bili vsi kmetje »homines liberi«, ter so se stopili v deden stan rojenjaštvo.⁵

Pravilnost te Fresacherjeve razlage je, kakor se vidi, odvisna od pravilnosti njegove polemike proti polusvobodnikom. Zakaj ako brišemo praznike, moramo brisati tudi prazniške hube, a kjer teh ni, tudi ni več mogoče razlikovati kmetije po stanu njihovih obdelovalcev, ker so bili vsi enega istega stanu, suženjskega. Fresacher je zato izmislil delitev kmetij le po obsegu in starosti na mala selišča, manse, in posestva tipizirane velikosti, hube.⁶ Toda zaman se vprašujemo, zakaj bi bil moral biti mansus manjši in starejši od hube. Oba izraza se javljata ob istem času, a nikjer ni najti niti sence sledu, da so sodobniki razumeli pod njima nekaj različnega.

No, poreče morebiti kdo, Fresacher je analiziral tako obširno in podrobno vse argumente, ki jih navajam za praznike, da vendar ni izključeno, da jih zavrača po pravici, a da je krivo edinole to, kako opisuje mansus in prehod z dvorskega gospodarstva na rentno. Poglejmo torej malo njegovo analizo:

Njena osnovna misel je porazno enostavna: prazniki se zovejo v listinah »homines liberi«. Ali »homo« se zove tudi »proprius«, zatorej je tudi praznik nesvoboden. Ker se pa vendar ne da tajiti, da se imenujejo kmetje v isti listini »proprii et liberi«, razlikuje Fresacher nesvobodne kmete, kateri gospodarijo »samostalno« na hubah, in druge, ki gospodarijo »nesamostalno« na manjših zemljiščih.⁷ Toda tu ne gre za hubnike in kočarje, nego izključno za hubnike. Nje je torej treba deliti na dva sloja, a med tema se je odlikoval višji po večji hubi, častnejši tlaki in trajni zvezi z grudo.

Večja huba je računsko dokazana iz bavarskih kartularjev in freisinških urbarjev za Oberwölz. Fresacher se ni usojal pobijati te račune. Razliko med višjo in hlapčevsko tlako potrjuje zopet Oberwölz, razen tega tudi Kremsmünster. Tudi teh primerov se Fresacher ni dotaknil. Edinole o razmerju do grude piše obširno, ali kako?

Jaz sem svojčas izvajal, da pravijo listine, da praznik »spada« k določeni kmetiji, da »je rojen na njej«, da je »vreiman nach« ali »czue dem gut«, in da si prazniki sledijo »iure libertatis«. Ako se da beseda

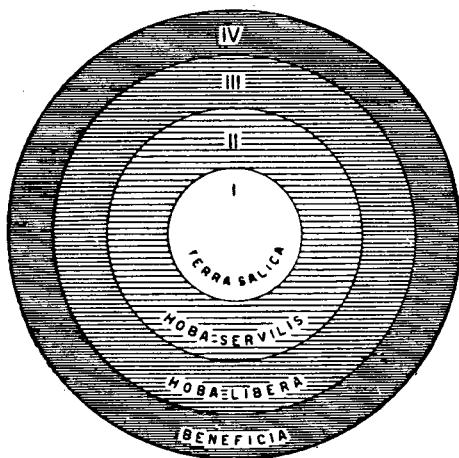
⁵ Ibid. 31, 75 sl., 82 sl.

⁶ Ibid. 31, 32, 39 sl.

⁷ Ibid. 31, 38, 60 sl., 85: »Es drängt sich mir die Überzeugung auf, dass die Freileute im älteren Sinne als keine selbständige halbfreie Bauernschaft zu bewerten sind, sondern dass sie nur homines liberi Freileute waren und nur eine günstigere Stellung unter den Unfreien, eben den homines, den Leuten, eingenommen haben«; 92, 96 sl.

»spadanje« morebiti še tolmačiti z jezikovno površnostjo pisarjevo, govorijo ostali primeri jasno za to, da praznik ni bil vezan, kakor naseljeni hlapec, na gospodarja, ampak kakor baršalk na zemljo. Poudaril sem samo že 1938, da se je zrahljala glebae adscriptio do trinajstega, štirinajstega stoletja že toliko, da se je mogel praznik odseliti, da pa ga je ipak vezal vsaj »freirecht« na starega gospoda, ako se ni odkupil.⁸

Fresacher je to očigledno prezrl, drugače ne bi opozarjal, da je praznik lahko tudi odpovedal kmetijo. A ako se sklicuje na dva druga moja citata, iz katerih sledi baje »mit aller Deutlichkeit, dass der Leibherr mit seinen Freileuten nach Gutdünken schalten und walten, sie auch von einem Gute entfernen und auf ein anderes setzen konnte«,⁹ potem je docela pozabil, da niti svobodni zakupi niso osvobajali kmeta dolžnosti, da prosi gospodarja za dovoljenje za odhod, a da si je ta pač najbrž po navadi pridržal pravo, da ga pokliče nazaj, če bi ga zopet potreboval.¹⁰ Ne vidim zato nobenega vzroka, da revidiram svoj nazor o polusvobodnem prazniku.

Die Entstehung des Bauernstandes in Kärnten

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Notiz ist durch die Ausführungen veranlasst, die Fresacher der Frage gewidmet hat, wie sich auf dem Boden der von den Deutschen mitgebrachten Wirtschaftsverfassung bis zum Ende des Mittelalters ein im Wesentlichen einheitlicher Bauernstand, der der »Holden«, entwickelt habe. Seiner Meinung nach gab es nämlich noch bis ins neunte Jahrhundert in Kärnten keine eigentlichen Bauern, denn die Fronhöfe der neuen Herren seien hauptsächlich Eigenbetriebe gewesen. »Zwar hatten die Grösse solcher Besitzungen und die gebirgige Beschaffenheit des Landes zur Folge, dass innerhalb des Hofgebietes kleinere Teile aus der unmittelbaren Bearbeitung

⁸ Hauptmann, Colonus str. 182 sl.

⁹ Fresacher 31, 87.

¹⁰ Hauptmann, Erbleihe str. 71 sl. — Fresacher n. o. m. 31, 115, 118.

vom Mittelpunkt ausgeschieden und Unfreien überlassen wurden,« allein das waren nur willkürlich bemessene Besitzgrößen — »ein Zwitterding, der mansus, der wohl räumlich vom Herrenhof abgetrennt war, aber noch keine selbständige Wirtschaftseinheit darstellte, da er diesem in jeder Hinsicht unterstand.« Selbst die Zerlegung der Dorfmark in gleichgrosse Huben habe noch keinen Bauernstand geschaffen. Dieser sei vielmehr erst allmählich mit dem Fortschreiten der Rodung und der Auflösung des grundherrlichen Eigenbetriebes entstanden, die es dem ursprünglich unfreien Knechte ermöglicht habe, sich immer mehr von der Robotpflicht zu befreien und zu einem »Holden« mit wenn auch beschränkter Freizügigkeit zu werden.

Indes diese Darstellung ist nicht nur deshalb falsch, weil Fresacher keinen einzigen Beleg dafür zu bringen weiss, dass »mansus« in Kärnten je etwas anderes als »hoba« bedeutet habe, sondern vor allem auch schon darum, weil er ohne stichhaltigen Grund die Standeshufen verwirft und demgemäss die halbfreie »hoba libera« und ihren »liber«, den Freimann, aus der Kärntner Geschichte streicht, nur um in unbewusster Wiederholung der längst überwundenen hofrechtlichen Theorie den Holden geradewegs auf den servus zurückzuführen. In Wirklichkeit jedoch gehören an die Spitze des Stammbaumes neben dem Unfreien auch noch der Freimann und Zensuale. Eine rein schematische Skizze der Fronhofsordnung ohne Rücksicht auf die oft starke Streulage der einzelnen Güter veranschaulicht diese Zusammenhänge am schnellsten.

Das im Eigenbetriebe stehende Land wurde von den unfreien Hofknechten (I) mit Hilfe der Werkbauern (II) und Freileute (III) bestellt. Diese hatten ihren Namen davon, dass sie von der einseitigen Verfügungsgewalt ihres Herrn befreit waren, da sie die glebae adscriptio vor Abstiftung und ihre Halbfreiheit vor niederen, knechtischen Fronen schützte. Von diesen drei Gruppen aber unterschieden sich die Bauern in IV dadurch, dass sie ihre Güter zu freier Leihe als Benefizien besaßen, entweder weil sie sich bei der Schenkung ihres Eigentums dessen Wiederverleihung ausbedungen hatten oder von der Herrschaft für besondere Leistungen zu entlohnen waren.

Natürlich konnte es nicht fehlen, dass die Bedürfnisse des Alltags die rationale Strenge dieses Systems vielfach durchbrachen. So scheute sich die Grundherrschaft nicht, auf ein verödetes Gut gelegentlich auch einen Ungenossen zu setzen, wenn sie dafür keinen Standesgenossen zur Verfügung hatte. Die Kirche aber trug dazu bei, auch die Strenge der glebae adscriptio zu lockern. Denn der Knecht, den der Herr an eine Kirche zu Pfennigdienst freigelassen hatte, war durch diesen Kopfzins nur an den Altar der Kirche gebunden, konnte jedoch auch weiter auf fremdem Grund siedeln.

Das Vorbild des Zensualen aber wirkte auf den Freimann. Zwar blieb er Freimann »nach dem Gut«, »zu dem Gut«, auf dem »er geboren war«, allein gegen einen mässigen Kopfzins, das »Freirecht«, konnte er abwandern. So milderte sich die Schollenpflicht, zumal da der Adel, der sich im Rittertum zu einem Stand von Berufskriegern ausbildete, das Interesse an der Eigenwirtschaft mehr und mehr verlor. Mit der zweiten deutschen Kolonisation griffen infolgedessen die freien Leihen auf das Gebiet der »terra salica« (I) über. Diese wurde in Zinsgüter zerschlagen und an Kolonisten vergeben, deren Leistungen nicht mehr durch ihren Stand, sondern die Abmachungen eines Vertrages bedingt waren. Wo es aber einmal kein Hofland mehr gab, dort bedurfte der Herr ausser für den engsten Bedarf seines Hauses auch keiner Fronen mehr. Die Folge war, dass er nunmehr auch die Standeshufen in II und III zu freier Leihe ausrüstete und so die verschiedenen Schichten seiner Hinterrassen zu einer einheitlichen Klasse von »Holden« verschmolz. Der Name »Freimann« aber, seines standesrechtlichen Sinnes beraubt, glitt auf jene Holden ab, die gegen Zahlung des Freirechtes auf fremden Grund übersiedelt waren.

Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku

Mesta na slovenskih tleh se v primeri z zahodno in srednjo Evropo javljajo dokaj pozno. Nastajala so v dobi križarskih vojn in po njih, ko se je trgovina močno razvila¹ in sta južno in severno od našega ozemlja potekajoči prometni smeri: sredozemska in obdonavska postali evropsko važni ter je med obema, poleg drugih, nastala zveza tudi preko slovenskega ozemlja. Ker je šla ta trgovska pot iz dunajske kotline preko Koroške in po Kanalski dolini v severno Italijo oziroma k sinklinali Jadranskega morja — narekovala pa je ni toliko konfiguracija tal kot hitrejši gospodarski in politični razvoj v teh pokrajinah — so mesta na Koroškem in Štajerskem nastajala nekoliko prej kot na Kranjskem, ki je bila v obrobju te poti.

Na Kranjskem se trgi in mesta, torej mestne naselbine, javljajo v listinskem gradivu šele od začetka 13. stoletja dalje², med njimi tudi Ljubljana.³ Toda doslej v literaturi še ni ugotovljen čas, v katerem je postala mesto v pravnem pomenu besede. Prvi se je bavil s tem vprašanjem I. Vrhovec. Kritično se je oslonil na viro, po katerih se Ljubljana prvič omenja leta 1144, pravilno je imel Valvazorjeve vesti za dvomljive⁴ in odklonil s tem tudi Richterjevo in Dimitzovo mnenje o nastanku Ljubljane.⁵ O času pridobitve mestnih pravic je Vrhovec svojo prvotno trditev, da je neznan in da je leta 1320 Ljubljana že mestna občina,⁶ popravil in gornjo mejo, v kateri je Ljubljana že mesto, postavil v leto 1269.⁷ Gruden je z besedami »za časa vojvode Bernarda je bila Ljubljana že mesto« omejil čas podelitve mestnih pravic v dobo 1202—1256.⁸ Najpodrobneje in zelo kritično je to vprašanje obdelal Zwitter.⁹ Na podlagi listin iz leta 1265, 1267, listine, ki jo Schumi datira v čas okoli 1260, Zwitter pa v dobo med 1257—1269, in drugih listin, je imel notico, napisano v jurkloštrskem samostanu v letu 1243, v kateri je Ljubljana označena kot »urbs« za neverdostojno, ker se do leta 1269 nikdar v kaki v polnem tekstu ohranjeni listini kraji na Kranjskem ne označujejo kot urbs.

¹ Prim. Schaub A., *Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge*, München u. Berlin 1906, 122 sl.; Kulischer J., *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und Neuzeit*, I, München 1928, 229 sl.

² Zwitter Fr., *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, Ljubljana 1929, 7 sl.; Kos M., *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, Ljubljana 1933, 199 sl.

³ Puschnig R., *Zur Geschichte des untersteierischen Kloster Geirach*, v zborniku *Das Joanneum I*, 1940, 2. Auflage, 144, listina od 1243 april 13.

⁴ Vrhovec I., *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih*, Ljubljana 1886, 3.

⁵ Richter F., *Geschichte der Stadt Laibach von den ältesten Zeiten bis zur Gründung des Laibacher Bisthums im Jahre 1461*, v Klun, *Archiv für die Landesgesch. des Herzogtums Krain II.—III.* (1854), 183; Dimitz A., *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, I. Laibach 1874, 154.

⁶ Vrhovec I., *Die wohlöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach*, Laibach 1886, 6.

⁷ Vrhovec I., *Lj. meščanje*, 4.

⁸ Gruden J., *Zgodovina slovenskega naroda*, 1911—1916, 176.

⁹ Zwitter F., o. c. 8 sl.

Postavil je čas, »ko imajo Spanheimovci v Ljubljani že celo vrsto uradnikov in ji je podrejenih pet gradov, ko je naseljen na njenem ozemlju že minoritski in nemški viteški red«, torej čas v letih 1263—1265, za dobo nastanka mestne naselbine na Starem trgu.¹⁰ A najdba listine iz leta 1243, po kateri je jurkloštrska notica nastala in ki jo je leta 1940 Puschnig objavil v reviji *Das Joanneum I.*,¹¹ je potrdila verodostojnost notice. V njej se izraz iz notice »in urbe Labaci«¹² glasi »in Laibaco intra murum civitatis«.¹³ Zwittrovemu mnenju se je priključil v svoji zgodovini Slovencev tudi M. Kos, ki pravi, da je Ljubljana »dobila pravni značaj mesta šele po sredi 13. stoletja, ko je Spanheimec Ulrik (1256—1269) po svojem političnem položaju, ki ga je imel v deželi, pripomogel, da je Ljubljana postala in ostala prva med kranjskimi mesti«.¹⁴ To mnenje je pozneje popravil na osnovi listine iz leta 1243.¹⁵

V naslednjem bom poskusil določiti čas, v katerem je Ljubljana dobila mestne pravice. Z zgoraj omenjeno listino je postavljena zgornja meja, v kateri ima Ljubljana že mestne pravice, je že civitas. Spodnja meja pa bo leto 1202, kajti čas podelitve mestnih pravic moramo iskati v dobi vojvode Bernarda. K temu nas navajata vrsta okoliščin in dejstev.

Prva polovica 13. stoletja pomeni za Kranjsko čas, v katerem je ob porastu proizvodnih sil, ob po teh povzročeni delitvi družbenega dela med obrtjo (in trgovino) ter poljedelstvom prišlo do nastajanja mestnih naselbin. Tedaj se javljajo, kot smo že videli, na Kranjskem trgi in mesta in so z njimi zvezani tudi začetki kovnic¹⁶ ter denarnega gospodarstva. Nove mestne naselbine, čeprav imajo še močno lokalni značaj, so vendar ob novem gospodarskem razvoju faktorji, ki v gospodarskem oziru povezujejo po zemljiških gospodstvih razdrobljene pokrajine. Na teh osnovah so nastajale in se krepile težnje po političnem združevanju pokrajin, se začno razvijati dinastični teritoriji, ki »na slovenskih tleh niso nastali povsod v istem času in na enak način... Povsod pa kaže stremljenje po dinastični oblasti in teritoriju isto razvojno črto.«¹⁷ Nastajajoči deželni knezi so se pri povezovanju pokrajin v celote pod svojo oblastjo poleg povečanja svoje posesti posluževali zlasti novih gospodarskih tendenc in podpirali nastajanje mestnih naselbin.

Tako je mejni grof Henrik Andeški (1204—1228) z dediščino višnjegorskih gospodov, z ustanovitvijo mest Kamnika, Kranja¹⁸ in morda trga

¹⁰ Ibidem, 9 sl.

¹¹ Glej opombo 3.

¹² Kos, *Gradivo V*, 387; Schumi, *UB II*, 95; Jaksch, *MC IV*, 362.

¹³ Glej opombo 3.

¹⁴ Kos M., *Zgodovina Slovencev*, 199.

¹⁵ Kos M., *Pečat in grb mesta Ljubljane*, v *Zborniku za umetnostno zgodovino XIX* (1943), 39.

¹⁶ Travner V.-Baumgartner E., *Naši srednjeveški novci*, v *ČZN XXV* (1930), 146—181; Baumgartner E., *Kovnici Slovenjgradec in Kamnik v dobi Andechs-Merancev*, v *ČZN XXVIII* (1933), 17—35; Baumgartner E., *Ljubljanska kovnica v XIII. stoletju*, v *GMS XV* (1934), 92—102.

¹⁷ Kos M., *Zgodovina Slovencev*, 133.

¹⁸ Ibidem, 148.

Hrvatskega broda¹⁹ ter kovnic²⁰ utrdil svoj položaj na Kranjskem. Pri ustvarjanju dinastičnega teritorija na Kranjskem pa je naletel na močno nasprotovanje koroškega vojvode Bernarda iz rodbine Spanheimov, ki so imeli veliko posest okoli Ljubljane in Kostanjevice. Spanheimi namreč načrtno pripravljajo združitev Kranjske s Koroško, vendar se jim je poskus v dobi vojvode Ulrika ponesrečil zaradi njegove smrti in izumrtja rodbine. Vsekakor pa je Ljubljana, doslej le eno središče spanheimske posesti na Kranjskem, postala in ostala središče Kranjske. Pri utrditvi spanheimske moči na Kranjskem je imel največ zaslug vojvoda Bernard, pospeševalec mest in trgovine, ki je pred letom 1211 dal splošne določbe o trgovini na Koroškem — obenem najstarejšo reglementacijo te vrste, ki jo poznamo na Slovenskem — katere je to leto raztegnil tudi na meščane trga Weitensfeld blizu Krke.^{20a} Na to utrjevanje kažejo njegove pridobitve krških in freisinških fevdov po smrti mejnega grofa Henrika ter bamberskih fevdov po smrti oglejskega patriarha Bertolda.²¹ S tem v zvezi bo tudi pot, ki jo je baje nameraval zgraditi od Trsta preko Krasa, Kranjske in Ljubelja na Koroško.²² Začetki te Bernardove politike pa gredo nazaj v čas okoli leta 1220. Tedaj namreč nastajajo mestne naselbine in kovnice mejnega grofa Henrika, pa tudi vojvode Bernarda, kot bomo še videli, kot odraz teženj obeh: utrditi svoj položaj na Kranjskem. Tu nam je, kot se zdi, iskati jedro odkritega spora med Henrikom in Bernardom, ki se je sprožil v začetku leta 1220²³ in je trajal do leta 1224, ko sta se pomirila v Brežah po posredovanju avstrijsko-štajerskega vojvode Leopolda VI.²⁴ V miru je moral Henrik kloniti, sodeč po starju po njem in se sprijazniti s položajem, kot ga je ustvaril Bernard s svojimi mesti in kovnicami.

Poglejmo sedaj delovanje vojvode Bernarda na Kranjskem in s tem v zvezi podelitve mestnih pravic svojima postojankama: Kostanjevici in predvsem Ljubljani. Podelitev privilegijev, kar se je v tem času izvršilo še ustno,²⁵ se je torej izvršila pred letom 1243. Pred tem letom pa je bil vojvoda Bernard na Kranjskem največ dvakrat. Prvič verjetno okoli

¹⁹ Kranj je mesto že leta 1221 in se omenjajo v neki listini prvi meščani. Tudi Kamnik je imel v času mejnega grofa Henrika mestne pravice (glej: Zwitter, o. c. 7, 8, 11). Verjetno je, da je postal Kamnik središče andeške posesti na Kranjskem in da je imel že konec 12. ali vsaj v začetku 13. stoletja kovnico, v kateri so prvotno kovali novce po breškem, nato pa po oglejskem kovu (Baumgartner E., Kovnici Slovenjgradec in Kamnik, 25; Travner V.-Baumgartner E., Naši srednjeveški novci, 162). Hrvatski brod (Gutenwerde) se kot trg omenja šele leta 1251 (Zwitter Fr., o. c., 12), toda ker je Henrik tu koval svoj denar z napisom GV TEN WERT, obstoja možnost, da je ustanovil tudi trg (Travner V.-Baumgartner E., o. c. 162).

²⁰ Glej v opombi 16 navedeno literaturo.

^{20a} Jaksch, MC I, 331 sl.

²¹ Kos M., Zgodovina Slovencev, 153.

²² Jaksch A., Geschichte Kärntens bis 1335, I, 280, 381.

²³ Jaksch, MC IV, 113; Kos, Gradivo V, 164; Jaksch A., Geschichte Kärntens I, 350, 352.

²⁴ Kos, Gradivo V, 202 sl.; Jaksch A., Geschichte Kärntens I, 352.

²⁵ Luschin A., Oesterreichische Reichsgeschichte I, 343.

leta 1215, ko se je brižinski škof Oton pritožil zaradi škode, ki jo je naredil vojvoda njegovim ljudem v loškem odvetništvu. Vojvoda Bernard je za storjeno škodo škofu odstopil 20 kmetij od svojega posestva v Mokronogu.²⁶ Takrat bi tudi ustanovil istočasno kovnico denarja v Kostanjevici in v Ljubljani.²⁷ Kovnici sta bili protiutež andeškima kovnicama v Kamniku in Hrvatskem brodu, čeprav je poslednja verjetno nastala za kostanjeviško. Morda že drugič, a vsekakor gotovo je prišel vojvoda Bernard na Kranjsko leta 1220 in je ob tej priliki v Ljubljani podaril Vetrinjskemu samostanu nekaj kmetij blizu Škofje Loke.²⁸ Obe listini sami po sebi nam kaj več o našem vprašanju ne povesta. Vrednost za naše razmotrivanje dobita šele, če poleg njih upoštevamo še numizmatične izsledke.

Že v prvi emisiji novcev kostanjeviške kovnice se na novcih javlja napis na reversu: - CIVITAS * LADESTRO.²⁹ Mestne pravice bi bile torej Kostanjevici podeljene verjetno že okoli leta 1215 in pred Ljubljano, kar bi bilo glede na važnost tega ozemlja za Spanheime (potiskanje meje proti vzhodu, trgovina s Hrvatsko; prim. Hrvatski brod) sprejemljivo. Je pa ta vir v opreki z listinskim gradivom. Kostanjevica se namreč leta 1249 prvič omenja kot trg³⁰ in šele leta 1252 kot mesto.³¹ Nato pa vsó drugo polovico 13. stoletja listine omahujejo med civitas in forum.³² Za nas zanimiva je listina od 6. oktobra 1291, v kateri je Kostanjevica označena kot trg, toda listina je pečatena s pečatom, na katerem se je ohranil napis z oznako CIVITAS.³³ Zato se zdi, da to nihanje v izrazu ne zmanjšuje vrednosti naše trditve.

Enak primer kot za Kostanjevico imamo tudi za Ljubljano, kjer je vojvoda Bernard koval več emisij svojih novcev. V drugi varianti druge emisije ljubljanskih novcev, kovane po letu 1220, imajo novci na reversu napis: CIVITAS * LEIBACVN,³⁴ kar nam izpričuje, da je bila Ljubljana v dobi kovanja te emisije že mesto, da je že dobila mestne pravice. Omenjeni novci so bili kovani po vzoru oglejskih skledastih novcev patriarha Volfergerja (1204—1218) iz leta 1216. Na aversu imajo ti novci tudi patriarhovo podobo. Iz dejstva, da je na novcih prve emisije ljubljanskih novcev na aversu upodobljen vojvoda Bernard in da je tudi na naslednji emisiji, ki pada v čas okoli leta 1225, zopet vojvodova podoba, je čas nastanka nam kot vir služečega novca pravilno postavljati

²⁶ Kos, Gradivo V, 132; Schumi UB II, 22; FRA XXXI, 126.

²⁷ Travner V.-Baumgartner E., Naši srednjeveški novci, 165; Baumgartner E., Ljubljanska kovnica, 96.

²⁸ Kos, Gradivo V, 165; Schumi, UB II, 26; Jaksch, MC IV, 115; »Acta sunt . . . in palacio nostro Leibach in cuius districtu ipsum allodium iacet.«

²⁹ Baumgartner E., Ljubljanska kovnica, 97.

³⁰ Schumi, UB II, 128; Jaksch, MC IV, 375 sl.

³¹ Schumi, UB II, 151 sl.; Jaksch, MC IV, 408.

³² Zwitter Fr., o. c., 19.

³³ Listina od 6. oktobra 1291 v (Osrednjem državnem arhivu Slovenije) ODAS.

³⁴ Baumgartner E., Ljubljanska kovnica, 97; Travner V.-Baumgartner E., Naši srednjeveški novci, 165.

v dobo okoli leta 1220.³⁵ Novci prve emisije nimajo gornjega napisa, pač pa ga nahajamo na novcih poznejših emisij do okoli leta 1240.³⁶ Izdaja novcev druge variante druge emisije ljubljanskih novcev se torej časovno skoraj vjema z bivanjem vojvode Bernarda na Kranjskem oziroma je med njima v najslabšem primeru le nekaj let razlike (po letu 1220 do okoli 1225).

Glede na vsa ta dejstva in upoštevajoč zgoraj opisane okoliščine, predvsem spor med mejnim grofom Henrikom in vojvodo Bernardom, v zvezi z dejavnostjo obeh pri ustvarjanju dinastičnega teritorija, kjer je ustanavljanje mest vsekakor igralo važno vlogo, mislimo, da je dovolj trdno dokazano naše mnenje, da je Ljubljana dobila mestne pravice v poletju leta 1220, ko je bil vojvoda Bernard na Kranjskem. K temu naj še pripomnimo, kar za naše vprašanje gotovo ni brez pomena, da je tudi mejni grof Henrik koval po letu 1220 v svoji kovnici novce po oglejskem vzorcu z napisom CIVITAS * STAIN, dočim je prej koval breške pfenige.³⁷

V dobrem stoletju po podelitvi mestnih pravic, v dobi močne notranje kolonizacije, v dobi ko prevlada denarno gospodarstvo, se je Ljubljana zelo razvila. Glavna prometna pot, ki je prej šla preko Kamnika, se je prenesla na Ljubljano.³⁸ V njej imamo ob koncu te dobe že celo vrsto obrti: krojaško, čevljarstvo, tkalstvo (izdelovanje sukna), krznarsko, rezbarsko, zidarsko, mesarsko, mlinarsko itd.³⁹ Začela se je trgovina na večje razdalje in so se razvili bančni posli.⁴⁰ Prejšnji, povsem ozki lokalni pomen Ljubljane je že izginil. Na naše ozemlje, v Ljubljano silijo preko Krasa, kot na zapadu preko Alp,⁴¹ italijanski trgovci in bankirji.⁴² Zato na prehodu v 14. stoletje ljubljanski novc, ki je bil prej tod v rabi, izgine in prevladujoče plačilno sredstvo postanejo oglejski novci, kar

³⁵ Baumgartner E., o. c., 97 sl.

³⁶ Ibidem, 98 sl.

³⁷ Travner V.-Baumgartner E., o. c., 167.

³⁸ Prim.: Luschin E., Friesacher Pfennige v Numismatische Zeitschrift N. F. XVI (1923), 72 sl.; Zwitter, o. c., 8.

³⁹ Dokazi za to so deloma najstarejši priimki, ki se tedaj javljajo v Ljubljani [kot n. pr. Gregor Schuster v listini 1306 januar 6, Pettenegg. Urkunden-Regesten, 224, Philipp der Snitzer v listini 1307 junij 13, Zwitter, o. c. 68, Jense der Watmanger (watmanger = Tuchmanger, Tuchhandler, Lexer, Mitelhochdeutsches Taschenwörterbuch, Leipzig, 1940, 309) v listini 1329 januar 26, ODAS; MHK XV, 98], deloma pa listinsko gradivo (kot n. pr. mlinarji, ker je znan mlin »situm prope sanctum Nicolaum in Laybaco...«, Carniola II, N. F. 1911, 57; mesarji, ki so bili na Novem trgu, po listinah: 1340 november 5, MMK XIII, 56, 1350 maj 18, Pettenegg, 324; 1353 avgust 24, MMK XIII, 58 itd.).

⁴⁰ Žontar J., Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, GMS XIII (1932), 22.

⁴¹ Arens F., Analekten zur Geschichte des spätmittelalterlichen Geldhandels im Dauphiné, Vierteljahrschrift f. Soc.-u. Wirtschaftsgesch. XXI (1928), 303; prim. še André-E. Saysons, Les opérations des banquiers italiens en Italie et aux foires de Champagne pendant le XIIIe siècle, Revue historique CLXX (1932), 1 sl.

⁴² Glej op. 40.

ostanejo skoraj do konca stoletja.⁴³ Meščani so se zaradi gospodarskega dviga emancipirali od zemlje, ker so jim trgovina in obrt dajala dovolj življenjskih možnosti. Sprva so svojo zemljiško posest prodajali,⁴⁴ nato pa so jo začeli pod vplivom kreditnih poslov celo kupovati, ker jim je omogočala večji kredit.⁴⁵

Na samem prehodu v 14. stoletje so v okviru mestnega obzidja že vsi trije najstarejši deli Ljubljane: Stari, Mestni in Novi trg.⁴⁶ Prebivalstvo se je močno pomnožilo in meščani se ne označujejo samo z imeni, temveč tudi že s priimki.⁴⁷ Stoletja nato se obseg Ljubljane po teritoriju kot po številu prebivalstva ni bistveno menjal. Seveda je bila Ljubljana tudi v takratnem merilu še vedno majhno mesto.

Zaradi gospodarskega razvoja so tudi v Ljubljani, kakor splošno v vseh mestih, meščani kot nov družbeni razred dobili politični pomen ter so igrali že precejšnjo vlogo v dobi dinastičnih borb. Tako so n. pr. bili ljubljanski meščani v času Otokarjeve borbe za Kranjsko na strani Spanheimovca Filipa in je moral Otokar Ljubljano s silo osvojiti.⁴⁸ Važnejšo vlogo je morala Ljubljana igrati tudi v boju Henrika Tirolskega za češko krono. V tem boju je bila Ljubljana na strani Henrika, svojega deželnega kneza.⁴⁹ Na drugi strani se je začelo prebivalstvo v Ljubljani diferencirati in nad ostale meščane so se dvignile posamezne patricijske rodbine.

Pri določitvi teh rodbin v Ljubljani smo kot izhodišče raziskavanja vzeli pravico pečatenja. Po Redlichu so mesta in meščani začeli pečatiti listine že kmalu v 13. stoletju.⁵⁰ Čeprav je slovensko ozemlje pripadalo nemškemu pravnemu območju, predvsem južnonemškemu, je vendar označena doba, ko naj bi začela uporabljati pečate tudi naša mesta in meščani, odločno prezgodnja. V tem času so mesta na Slovenskem, zlasti na Kranjskem, šele nastajala. Zato razumljivo, da v 13. stoletju meščani na Kranjskem — omejil se bom le na Ljubljano — še ne pečatijo svojih

⁴³ Steska V., Naši novci in kranjske spominske svetinje, IMK X (1900), 114; Baumgartner E., o. c., 94 sl.

⁴⁴ Zwitter, o. c., 21.

⁴⁵ To dokazujejo kupne pogodbe meščanov; pomen zemljiške posesti za kreditne posle pa listina 1350 maj 4, Pettenegg, 324.

⁴⁶ Mestni trg se v listinskem gradivu že od l. 1300 označuje s terminom »in die statt«, glej listino od 1300 januar 1 v Schumi, Arch. II, 242: ...so sulen si faren ze Leybach in die stat und sulen von danne nicht chomen bevor Thomas befriedigt sei...; listino 1321 april 23 v ODAS: ...»Der prief ist geben dacz Laybach in die Stat...«

⁴⁷ Maček J., Prebivalstvo mesta Ljubljane v srednjem veku po svojih imenih in priimkih, Kronika III (1936), 160 sl., 218 sl. Ob istem času dobivajo priimke tudi meščani drugih kranjskih mest.

⁴⁸ Zwitter, o. c., 19.

⁴⁹ Jaksch A., Geschichte Kärntens II, 170; prim. Kos M., Zgodovina Slovenecv, 164; Zontar J., Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana, 1939, 41.

⁵⁰ Redlich O., Urkundenlehre III, Privaturkunden, 115: »So haben bald im 13. Jahrhundert... Siegel zu führen begonnen. Ebenso aber auch... Staedte und einzelne Bürger...; auch edelige Frauen.«

listin. Mestne pečate pa zasledimo pri kranjskih mestih res že v tem stoletju, vendar ne v začetku, temveč ob koncu stoletja.⁵¹

Po Schwabenspieglu, torej po nemškem pravu, se je pečat uporabljal v lastnih ali tujih zadevah. V lastnih je imel pečat popolno veljavnost in dokazilno moč, nasprotno pa je bila moč pečata v tujih zadevah močno omejena. Prvotno so smeli pečatiti tuje listine le najvišji svetni in duhovni velikaši; pečati ostalih gospodov pa so veljali le za pravna dejanja njihovih ljudi, nikakor pa ne za tuje. Tudi mesta, ki so imela pečat le po volji mestnega gospoda, niso smela v začetku pečatiti listine v tujih, nemestnih zadevah. Te pravne določbe so se v praksi kmalu popolnoma spremenile in je pečatil listine tujih pravnih dejanj vsak poedinec ali korporacija, ki je imela dovolj ugleda, da je dala s svojim pečatom listini vso veljavo, bodisi sama ali pa poleg izdajatelja v večjo veljavnost listine.⁵² V prvem obdobju uporabe pečatenja so se v verodostojnost listine pri tujih stvareh uporabljale še priče, ki so bile navzoče pri prošnji za pečatenje in pečatenju ter se v listinah navajajo.⁵³

V najstarejših znanih listinah, v katerih nastopajo naši meščani kot subjekti konec 13. stoletja, sami še niso pečatili. Tako je prva listina, kjer nastopa ljubljanski meščan kot subjekt, listina Nikolaja Porgerja od 22. julija 1280, potrjena z mestnim pečatom, kateri sedaj ni več ohranjen.⁵⁴ Koroboracijska formula se glasi: »roboratum sigillo civitatis Laybacensis«. Navajajo se tudi priče dejanja, kar je bilo v tej dobi še nujno potrebno za veljavnost listine. Veljavnost listine Markvarda, po vsej verjetnosti ljubljanskega meščana, ki je obenem najstarejša v nemščini pisana listina v državnem arhivu v Ljubljani, potrjujeta s svojim pečatom vicedom Ulfing in mesto Ljubljana.⁵⁵ Prav tako pečatita listino, v kateri ljubljanski sodniki in meščani izjavljajo, da je nemška komenda, ker je zgradila del mestnega obzidja, prosta vseh obveznosti do občine, vicedom Henrik Gralant in mesto. Koroboracijska formula je slična prejšnji.⁵⁶ Tudi listina najstarejšega znanega sodnika v Kostanjevici Otona je potrjena z mestnim pečatom. Pečat (ohranjenega je polovica z napisom CIVITATIS) v corroboracio ni omenjen.⁵⁷ V Ljubljani in Kostanjevici poznamo v isti dobi in vse do polovice 14. stoletja celo listine nižjih plemičev, ki jih je potrdilo ali poleg plemiča še mesto s svojim pečatom ali pa mesto samo, na prošnjo plemiča.⁵⁸

⁵¹ Kos M., Pečat in grb mesta Ljubljane, ZUZ XIX (1943), 40; najstarejši mestni pečat Kostanjevice je ohranjen na listini od 1291 oktober 6 v ODAS.

⁵² Redlich O., o. c. 117.

⁵³ Ibidem 120.

⁵⁴ Literaturo o tem pečatu glej Kos M., Pečat in grb mesta Ljubljane, 38 sl.

⁵⁵ Listina od 1297 december 24 v ODAS: ... Wlfinges hangenden insygel der da vicztum ze Chrayn was vnd uf der March vnde mit der stat ze Leybach hangendem insygel.«

⁵⁶ Zwitter, o. c., 68, priloga 1.

⁵⁷ Listina od 1286 maj 1 v ODAS.

⁵⁸ Listina od 1291 oktober 6 v ODAS: ... Dedi sigillo superdicti domini militi Offonis de Landestrost ac etiam sigillo communitalis civium de Landestrost roboratum. Enako v listinah od 1302 april 8, 1321 april 23, 1329 januar 26, 1330 december 26, 1340 september 20, vse v ODAS.

Sele od začetka 14. stoletja dalje so nam znani prvi primeri pečatenja meščanov. V Ljubljani se pojavi prvi meščan-pečatnik l. 1308 v listini Margarete, žene meščana Franca (Frankvtzen). Tedaj je prodala s privoljenjem moža in sinov nemškemu viteškemu redu v Ljubljani dve kmetiji v Šiški za 30 in pol oglejskih mark. Listino je pečatila s pečatom svojega moža in je prosila, da ji je še mesto potrdilo listino v večjo veljavnost dogodka.⁵⁹ Približno v istem času so začeli pečatiti svoje listine tudi meščani v drugih mestih na Kranjskem, vendar vemo le za prvega meščana pečatnika v Kamniku in v Hrvaškem brodu.⁶⁰ Kamniški meščan Jaeklein je že skupno z dvema plemičema pečatil listino svojega so-meščana, torej tuj pravni posel, dočim sta oba druga primera primer pečatenja lastne zadeve, za kar je Margareta poiskala še mestni pečat.

Prvič zasledimo, da je ljubljanski meščan pečatil tujo listino, in obenem drugega pečatnika v l. 1321. Takrat so prodajno listino Nikolaja od Save pečatili Nikolaj sam, Jakob Porger in mesto Ljubljana. Pečatenje Jakoba Porgerja je tem zanimivejše, ker gre tu za pravno dejanje plemiča. Čeprav je Jakob Porger pečatil listino kot upravnik Kranjske,⁶¹ je vendar zelo verjetno, da je imel pečat še predno ga je kralj Henrik postavil za upravnika. Pečat iz nebarvanega voska se je delno ohranil. Skoraj vsa pečatna ploskev je odpadla, ohranjen je le del napisa ... COBU ... Sodeč pa velikosti pečata, bi se ves napis glasil [JA]COBU[S PORGARIUS].

Poslej nam vse do l. 1344 ni poznan ljubljanski meščan, ki bi pečatil svojo ali tujo listino. V tem času pa so se pri izdajanju listin tudi na Kranjskem izvršile važne spremembe. Vso dokazilno moč, ki je bila doslej v prvi vrsti na pričah, prevzame v tem razdobju pečat. Listine s pričami postajajo redkejše in se od srede 14. stoletja v kranjskih mestih in seveda tudi v Ljubljani nič več ne omenjajo. A tudi tam, kjer se tik pred tem časom še navajajo priče, se jasno vidi, da je prevzel pečat nase že vso funkcijo prič ter se te navajajo le kot ostanek prejšnjih pravnih navad.⁶²

V naslednjem navajamo vse ljubljanske meščane, ki so pečatili do l. 1370, torej do dobe, ko so si meščani že pridobili avtonomijo s svojim sodnikom na čelu. Listino meščana Rudolfa Šušterja od l. 1344 potrđita

⁵⁹ Listina 1308 marec 30, v neurejenih listinah ODAS: »... Dar vmb geben wir ... diesen brive versigelten, mit meins vrogenanten wirtes Francutzen hangenten Insigel, vnd mit der stât Insigel von Leibach ze einem starcem vrchvnd, der ganzen warhait.«

⁶⁰ Za Kamnik: Schumi, Arch. II, 271, 1305 februar 14: »... und mit Jaekleins der purger von Stain hangenten insigellen.« Za Hrvaški brod: listina 1322 september 29 v ODAS: »... mit meins stiefssun Vfreihs anhangenten insigel.«

⁶¹ Listina 1321 april 23 v ODAS: »... vnd mit des erbern mannes Jacobs des porger Phleger des Landes dacz Crayn.«

⁶² Listina 1343 junij 13 v ODAS: »... Dar über gib ich ... in disem offenn prief pestaetigt vnd versigelt, mit meinem anhangentem insigel cze ainem Vrchund der warhait, vnd ganczer, staetighait diser sachen. Nato slede priče.

s svojim pečatom mestni sodnik »Veidlein« in Leonard Porger.⁶³ Prodajno listino Frica Apholterja in njegove žene Katarine, v kateri sta Gaestleinu Kolencu prodala tri kmetije, je potrdil poleg Frica na njegovo prošnjo še Leopold Kolenc.⁶⁴ Listino »Seyfrida von sand Peter« je z njim pečatil tudi brat Alber.⁶⁵ Pozneje ju še večkrat srečamo kot pečatnika.⁶⁶ L. 1349 se je pojavil kot pečatnik Klemen Podloger.⁶⁷ Tretji član družine Porgerjev, ki je imel svoj pečat, je bil »Vitalis« Porger. Pečatil je tri nam znane listine, in sicer l. 1350 skupno z »Eisenrech-om Cholienz-em« ter l. 1352 in 1353, obakrat s Perkom iz Ljubljane.⁶⁸ Slednji je nastopil kot pečatnik že l. 1351 v prodajni listini Ditrihove vdove Ane iz Iga, skupno z nam že znanim »Seyfridom« in »Haeuslen des schreiber ze Laibach«.⁶⁹ Tudi »Haeuslen des schreiber« še parkrat pečati: l. 1354 listino Valterja Zidarja na njegovo prošnjo skupno z Nikolajem z vzdevkom »pri vratih« in tri leta kasneje listino »Perchne von Ig« skupno s »Hansom des Chrumbach«.⁷⁰ Listino Franca iz Ljubljane sta, zopet na prošnjo izdajatelja, potrdila »Hainczlens des Kolinczen« in nam že znani »Gysenreichs des Kolinczen« (Eisenrech).⁷¹ Zadnji meščani, ki so pečatili pred l. 1370, so še bili: »meister Peter der schulmaister«,⁷² mestni sodnik Friderik in Nikolaj »der Watmaniger«⁷³ ter Primož »des Sneyder«.⁷⁴

Po tem letu število listin, ki jih pečatijo meščani, znatno naraste. Vendar ne smemo misliti, da niso že prej smeli pečatiti, kajti po nemškem pravu so imeli potem, ko se je pečat splošno uporabljal, pravico pečatiti vsi, razen mladoletnikov, neviteških podložnikov in kmetov.⁷⁵ Seveda se vsi te pravice niso posluževali; zato naletimo na tako številne primere, kjer prosi izdajatelj listine uglednejše someščane za pečat, bodisi ker ga sam ni imel, bodisi ker je pečat slednjega dal listini večjo veljavo. Pri tem pa se nam pokaže zanimivo dejstvo, da se javljajo še dolgo potem, ko je pečat že v rabi, kot pečatniki predvsem člani naj-

⁶³ Listina 1344 september 13 v ODAS: »... Mit vrchund diczer priuecz, mit Veidleins ze der zeiten der richter ze Laybach, vnd mit Lienhartz Porger, purger ze Laybach an hangundem Insigel versigelt, di sev durch vnser pet wille, dar auf geleit habent, zv ein vrchund der warhait.«

⁶⁴ Listina 1345 april 24 v ODAS.

⁶⁵ Listina 1348 december 21 v ODAS.

⁶⁶ Seyfrida še l. 1351 maj 31, MMK XVIII, 172; l. 1356 december 23, Pettenegg, Urk., 341; l. 1358 marec 4, v MHK XVI, 50; l. 1359 junij 5, MMK XVIII, 172. Alber pečati l. 1356 isto listino s Seyfridom, njegov pečat z napisom S. ALBERTI DE S. PETRO se je ohranil.

⁶⁷ Listina od 1349 februar 2 v ODAS; MHK XV, 98.

⁶⁸ 1350 maj 4, Pettenegg, Urk., 324; 1352 december 23, MHK XV, 98, MMK XVIII, 174; 1353 april 22, MMK XVIII, 175.

⁶⁹ 1351 maj 31, MMK XVIII, 172. Njegov pečat, ki se je ohranil v op. 68 k l. 1352 ohranjeni listini, je imel napis: SPE-RCONIS-DE LAYBA-CH +.

⁷⁰ Listina 1354 januar 4 v ODAS; 1357 maj 18, MMK XVIII, 180.

⁷¹ Listina 1359 marec 12 v ODAS.

⁷² 1363 december 10, MMK XIII, 62.

⁷³ 1364 junij 30, MMK XIX, 46. Sodnik Friderik je pečatil še listino od 1369 september 8, MHK XVI, 57, MMK XIX, 57; Nikolaj pa zopet l. 1366 julij 20, Pettenegg, Urk., 365.

⁷⁴ 1365 april 7, MMK XIX, 48.

⁷⁵ Redlich O., o. c., 115.

uglednejših ljubljanskih rodbin: Franca, Porgerjev, Kolencev, Albera od sv. Petra, Podlogerjev, Perka, Nikolaja »pri vratih« in »Watmangerjev«.

Prvi pečatnik Franc nastopa pod različnimi imeni: Franco, Francvt, Frankotto, Franchot in Frankwczen v letih 1295—1308⁷⁶ kot priča v raznih listinah. Bil je dvakrat ljubljanski sodnik in sicer l. 1295 skupno z Ulrikom ter l. 1307.⁷⁷ Rodbina je imela, kakor mnogi drugi meščani, svojo posest pred mestnim obzidjem in v bližini Ljubljane. Od nje je, kot smo že videli, prodala njegova žena dve kmetiji v Šiški. Franc je imel dva sinova: Leonarda in Werianda. Leonard se omenja še enkrat s svojim svakom »Heinrich der Leimtasch«, ko se je brižinskemu škofu Emiku svečano obljubil zaradi prestanega zapora in sta bila oče ter svak poroka za njegovo obnašanje.⁷⁸ Werianda ni mogoče več slediti, ker se istočasno nahaja v Ljubljani še Weriand Porger.

Rodbino Porgerjev je obdelal v svoji razpravi J. Zontar.⁷⁹ Tu naj z nekaterimi podatki še nekoliko dopolnim sliko zemljiške posesti te, lahko rečemo, najvažnejše ljubljanske rodbine te dobe.⁸⁰ Zlasti Nikolajeva linija je morala imeti veliko posest. Nikolaj je l. 1314 s svojo drugo ženo Margareto kupil 20 kmetij, 8 pri Bokalcih in 12 pri potoku Šujici blizu tam.⁸¹ Leonard pa je l. 1339 prodal nek travnik Ulriku iz Polhovega Gradca, a tri leta kasneje je kupil od Hermana iz Mengša 5 kmetij v Mengšu in v vasi »Seydendorf«.⁸² Vendar se zdi, da je bil tudi on, če je seveda istoveten z Leonardom »Porgl«, prizadet s propadom Jakoba

⁷⁶ Ljubljanski meščan Franc se omenja v listinah: 1295 marec 20 (Franco et Ulricus iudices tunc civitatis Laybacensis), MHK XVIII, 34, MMK XIII, 47; 1297 december 24, (Francvcen) ODAS; 1301 avgust 1, (Franchott) Schumi, Arch. II., 256, Pettelegg, Urk., 211 (ista listina pod datumom 2. avgusta); 1304 december 13, (Frankot) Schumi, Arch. II, 269; 1305 maj 28, (Frankotto) Schumi, Arh. II, 271; 1306 maj 19, v ODAS; 1307 junij 13 (Franchot der rihter tze Laibach), Zwitter, o. c., priloga 1, 68; 1308 marec 30 (njegova žena »Margaret von Laybach« in njegova sinova »Lienhart« ter »Weryant«), v ODAS, MHK XV, 97; 1308 december 21, v MHK XVI, 41, FRA XXXV, 52.

⁷⁷ Glej zgornjo opombo.

⁷⁸ MHK XIV, 41, FRA XXXV, 52.

⁷⁹ Zontar J., Banke, 21 sl.

⁸⁰ Naj tu navedem še vse primere, ko se javljajo Porgerji in s tem izpolnim Zontarja: *Weriand* nastopa kot priča še l. 1297 december 24, listina v ODAS; *Nikolaj* (»Nicolaus ciuis Laybacensis genere Porgerinne«) l. 1314 maj 6, v FRA XXXIX, 201; *Jakob*: 1314 maj 6, FRA XXXIX, 201; 1324 julij 4, v DAD; *Leonard*: 1308 marec 30, ODAS, listina v neurejenem arhivu; 1313 december 27, MHK XV, 97; 1314 maj 6, FRA XXXIX, 201; 1330 december 26, ODAS, listina v neurejenem arhivu; 1339 november 15, DAD; 1342 februar 25, DAD; 1359 september 25, DAD; *Gregor*: 1358 november 1, DAD; 1366 marec 22, DAD; njegov brat *Liendel*: 1366 marec 22, DAD. Regeste vseh v tej opombi navedenih listin državnega arhiva na Dunaju (DAD) mi je blagohotno dal na razpolago tov. univ. prof. dr. M. Kos, za kar se mu tudi na tem mestu najtopeje zahvaljujem.

⁸¹ FRA XXXIX, 201.

⁸² 1339 november 15, listina v DAD.

Porgerja,⁸³ ker se je zadolžil pri židih Mošu in Kacimu (»Moschen« in »Chaczim«),⁸⁴

Omenjeni Jakob je, verjetno zaradi finančnih težkoč, v katere so Porgerji zašli l. 1323,⁸⁵ prodal naslednje leto Petru iz Limberka svojo hišo v Ljubljani.⁸⁶ Njegova snaha Katarina je že po smrti svojega moža kupila od Ulrika iz Jeterbenka in njegovega nečaka Nikolaja dve kmetiji pri Stobu.⁸⁷

Od poznejših Porgerjev je Gregor s pristankom bratov nakazal svoji ženi Elizabeti desetino v Dravljah⁸⁸ in osem let kasneje s pristankom svojega brata »Liendla« Juriju iz Jeterbenka nekaj desetin v Repnjah, Selcah in Gorjušah (Repljach, Zellzach, Goriuch?) itd.⁸⁹

Na tem mestu naj omenim še koroboracijsko formulo, ki z drugimi dejstvi zelo osvetljuje to rodbino. Leonardova žena Jera je l. 1341 darovala cerkvi sv. Jurija pri Ložu svoje kmetije v Novi vasi v popolno last, s pogojem, da se z dohodki teh kmetij vzdržuje večna luč v omenjeni cerkvi.⁹⁰ Listina je potrjena z ljubljanskim mestnim pečatom, ker Jera, kakor pravi v listini, nima svojega pečata — »... wand ich dhain Insigel han«. Te besede v zaključni formuli je povsem pravilno razlagati tako, da bi tudi Jera lahko imela pečat, enako plemiškim ženam, ki so prav v tej dobi že začele pečatiti⁹¹ in so uporabljale enake formule.⁹² Potemtakem je Jera pripadala njim enako visoki socialni plasti.

Eberhard Kolenc je oče rodbine, ki se v Ljubljani omenja še v 15. stoletju. Javlja so v letih 1300—1307⁹³ in je bil l. 1301 skupno s Tomažem in Ditrihom mestni sodnik.⁹⁴ V kakšnem odnosu do njega stojijo Leopold in »Gaestlein« Kolenc,⁹⁵ brata »Hainczlein« in »Gysenreich« Kolenc,⁹⁶ Nikolaj Kolenc,⁹⁷ Martin Kolenc⁹⁸ in Miha Kolenc ter njegova hči, poročena »Rawch«,⁹⁹ mi ni znano. Rodbina, odnosno poedini njeni našteti člani,

⁸³ Žontar J., o. c., 23.

⁸⁴ 1359 september 9, listina v DAD.

⁸⁵ Žontar J., o. c., 23.

⁸⁶ 1324 julij 4, listina v DAD.

⁸⁷ 1330 april 11, listina v DAD.

⁸⁸ 1358 november 1, listina v DAD.

⁸⁹ 1366 marec 22, listina v DAD.

⁹⁰ MHK XV, 74; MMK XVII, 46.

⁹¹ Listina od 1348 januar 21 v ODAS.

⁹² Listine v ODAS: 1347 november 20, 1348 marec 4, 1348 april 4.

⁹³ Eberhard Kolenc nastopa v listinah: 1300 januar 1, Schumi, Arch. II, 242; 1301 maj 20, (»Thomas Dietreich, Eberhart, die Rihter tze Laibach«) v ODAS; 1301 avgust 1 (»... und di richter zu Laibach Thomas, Eberhart Kolientz, Dietrich...«), v Schumi, Arch. II, 256; Pettenegg, Urk. 211 (ista listina pod datumom 2. avgust); 1304 december 13, Schumi, Arch. II, 269; 1305 maj 28, Schumi, Arch. II, 271; 1307 junij 13, Zwitter, o. c., priloga 1, 68; Pettenegg, Urk. 229.

⁹⁴ Glej zgornjo opombo.

⁹⁵ Glej opombo 64.

⁹⁶ Glej opombo 71.

⁹⁷ MHK XV, 99; omenja se še 1378 februar 14, v ODAS ter 1382 maj 13, MMK XIX, 120.

⁹⁸ Listina od 1433 marec 3, v ODAS.

⁹⁹ Listina od 1445 oktober 11, v ODAS.

so morali imeti večjo zemljiško posest.¹⁰⁰ Martin Kolenc je iz neznanega vzroka prišel v denarno stisko in si pri židu »Jekleinu« sposodil 103 gol-dinarje, ki pa jih je kasneje poravnal.¹⁰¹

Poreklo Albera od sv. Petra se ne da ugotoviti. Po tem, da je imel brata Weriana,¹⁰² se da sklepati, da je bil ali sin »Albona de Leybaco«,¹⁰³ torej Porger, ali pa sin že znanega Franca. V listinah nastopa v l. 1300—1356.¹⁰⁴ Z ženo Agnezo¹⁰⁵ je imel hčerko Gizelo, ki je bila poročena z Nikolajem, po vsej verjetnosti Tomaževim sinom, in sina Leonarda.¹⁰⁶ Rodbina se je zelo visoko povzpela. Oba, oče in sin, ter tudi zet, kot bomo še videli, so bili v ozkih stikih s kraljem Henrikom. Alber je bil v letih 1323,¹⁰⁷ 1325,¹⁰⁸ 1328,¹⁰⁹ in 1329,¹¹⁰ tokrat z zetom, sodnik v Ljubljani. Kot sodnik se nam zopet javlja l. 1340, ko je z njim opravljaj sodne posle Nikolajev brat Leon.¹¹¹ Njegov sin Leonard, ki se v listinah navaja v dobi 1304—1330,¹¹² je bil pisar kralja Henrika. Za vestno službo mu je ta dal v dedni fevd mlin pri sv. Nikolaju v Ljubljani in v Slapah pri Zalogu. Za prvega je letno plačeval 17 modijev pšenice in po 16 modijev rži in prosa, za drugega pa 6 modijev pšenice in po 11 modijev rži in prosa.¹¹³ Vojvoda Albreht je l. 1346 hišo Alberovih otrok oprostil od plačevanja mestnih davkov, morala pa je seveda nositi še vsa druga bremena.¹¹⁴

Rodbina je morala imeti precejšnjo zemljiško posest, ki se je z nakupi še večala. Tako je l. 1305 Alber kupil za 50 mark oglejskih denarjev vso posest »Fritza von Niderweltz« na Dolenjskem, to je 5 kmetij v Mali

¹⁰⁰ Prim. listine: 1345 april 24, v ODAS; 1378 februar 14, v ODAS; MHK XV, 99; 1445 oktober 11, v ODAS.

¹⁰¹ Glej opombo 98.

¹⁰² 1300 januar 1 (»... Alberen, Weriant sinen pruoder...«), Schumi, Arch. II, 242.

¹⁰³ Thesaurus, 195, »Quariendus filius Quondam Albonis de Leybaco«.

¹⁰⁴ Alber se omenja: 1300 januar 1, Schumi, Arch. II, 242; 1301 avgust 1, Schumi, Arch. II, 256; Petteneegg, Urk., 211; 1305 maj 28, Schumi, Arch. II, 271; 1313 december 26, MHK XV, 97; 1323 oktober 16, MHK XVI, 31; MMK XIII, 138; 1325 maj 11, MHK XVIII, 34; MMK XIII, 53; 1328 maj 22, MHK XV, 98; 1328 junij 28, IMK III, 61; 1329 januar 26, MHK XV, 98; 1330 december 2, MHK XV, 98; 1330 december 26, v neurejenih listinah ODAS; 1307—1335 (?), Carniola, N. s. II, 57; 1340 november 5, MMK XIII, 56; 1348 december 21, v ODAS; 1356 december 23, Petteneegg, Urk., 341. ,

¹⁰⁵ Schumi, Arch. II, 271.

¹⁰⁶ Leonard: Carniola, N. s. II, 57; Gizela: MMK XIII, 59, FRA XXXV, 323.

¹⁰⁷ MMK XVIII, 138.

¹⁰⁸ MHK XVIII, 34, MMK XIII, 53.

¹⁰⁹ IMK III, 61.

¹¹⁰ MHK XV, 98.

¹¹¹ MMK XIII, 56.

¹¹² Leonard, Alberov sin se navaja: 1304 december 13, Schumi, Arch. II, 269; 1305 maj 28, Schumi, Arch. II, 271; 1313 december 26, MHK XV, 97 (Lienhart Albers sun); 1313 december 28, Petteneegg, Urk., 240 (Lienhart Schreiber); 1330 december 2, MHK XV, 98; 1330 december 26, v ODAS; 1307—1335 (?), Carniola, N. s. II, 57.

¹¹³ Carniola, N. s. II, 57.

¹¹⁴ Zwitter, o. c., 41 sl.

Loki pri Višnji gori, 2 kmetiji in mlin v Stranski vasi, prav tam, ter po dve kmetiji v Meniški vasi in Šmihelu.¹¹⁵

»Seyfridu«, Alberovemu bratu, je dal vojvoda Albreht v fevd po mestnem pravu (»... nach Purchlehens recht«) svoj del gradu Ostri vrh pri izlivu Ljubljaniče v Savo z vsemi zraven spadajočimi njivami in travniki.¹¹⁶ Toda ta ga je že l. 1348 skupno s svojim delom Podgrada (Purchperga) prodal Artólfu Sovneškemu za 38 mark oglejskega denarja.¹¹⁷ Osem let kasneje je »Seyfrid« zamenjal s komturjem nemškega viteškega reda v Ljubljani svojo kmetijo v Trzinu za nekaj polj pri Ljubljani, »gelegen hinter den siechen auszätrogen«.¹¹⁸ V službi deželnega kneza se je »Seyfrid« dvignil zelo visoko. V letih 1358/59 je bil namreč vicedom na Kranjskem.¹¹⁹

Od rodbine Podlogarjev se prvi omenja v listinskem gradivu Herman že l. 1297 in nato še enkrat l. 1305.¹²⁰ Njegov brat Eberhard, ki se l. 1304 označuje kot »der ivng Poedloger«, nastopa v letih 1300—1321.¹²¹ Z ženo Jakomino je imel sina Klemen, našega pečatnika, ki ga srečujemo v letih 1321—1349.¹²² Eberhard je moral biti precej premožen in je imel svojo posest tudi na Dolenjskem. Skupno z ženo je kupil od Werianda in Ulrika iz Dola gornino v Tomažji vasi pri Beli Cerkvi (»... daz gelegen ist pey Thomasdorf«).¹²³ L. 1321 se zopet omenja gornina, ki jo je kupil od našega Eberharda kostanjeviški opat Walter.¹²⁴

Kateri izmed Podlogarjev je bil mesar, ki je imel svojo stojnico na Novem trgu, ni mogoče ugotoviti.¹²⁵ Prav tako ni razvidno iz listinskega gradiva, v kakšnem odnosu do imenovane rodbine je bil v drugi polovici 14. stoletja omenjeni Eberhard Podloger. Njegova žena »Alhait«, sestra plemiča »Ruetleba« iz Kozjaka, je l. 1382 prodala svojo vas Veliki Ločnik in zraven spadajočo desetino.¹²⁶

¹¹⁵ Schumi, Arch. II, 271.

¹¹⁶ 1340 marec 6, v ODAS.

¹¹⁷ 1348 december 21, v ODAS.

¹¹⁸ Pettenegg, Urk., 341.

¹¹⁹ MHK XVI, 50; MMK XVIII, 182; MMK XVIII, 185.

¹²⁰ 1297 december 24, v ODAS; 1305 maj 28, Schumi, Arch. II, 271.

¹²¹ Eberhard Podloger se omenja: 1300 januar 1, Schumi, Arch. II, 242; 1302 avgust 1, Schumi, Arch. II, 260 (njegova žena Jakomina); 1304 december 13, Schumi, Arch. II, 269; 1305 maj 28, Schumi, Arch. II, 271; 1306 maj 19, v ODAS; 1307 junij 13, Pettenegg, Urk., 229; Zwitter, o. c., priloga 1, 68; 1313 december 28, Pettenegg, Urk., 240; 1317 oktober 6, MMK XIII, 49; 1319 september 22, MHK XVIII, 34; MMK XIII, 51; 1321 april 23, MHK XV, 97; 1321 avgust 24, v ODAS.

¹²² Klemen Podloger je omenjen v listinah: 1321 april 23, ODAS; MHK XV, 97; 1339 september 2, ODAS; MHK XV, 98; Pettenegg, Urk., 301; 1340 september 20, ODAS; MHK XV, 98; 1349 februar 2, ODAS; MHK XV, 98.

¹²³ Schumi, Arch. II, 260.

¹²⁴ 1321 avgust 24, listina v ODAS.

¹²⁵ MMK XIII, 58 »... auf dem neuen Markt in Laibach nächst der Fleischbank des Püedlenger und der Wernherin...«

¹²⁶ MMK XIX, 120.

Naš pečatnik Perko se prvič omenja l. 1328 in ga srečujemo do l. 1353.¹²⁷ Imel je zemljiško posest in je l. 1337 prodal za 10 mark oglejskih denarjev Šenku Ostroviškemu kmetijo z vsem, kar spada zraven in travnik, vse v vasi Selo.¹²⁸

Oče Nikolaja »pri vratih« je Tomaž, zet ljubljanskega meščana »Gyselberta«, ki je nastopal kot priča v številnih listinah druge polovice 13. stoletja.¹²⁹ Tudi ta rodbina se je visoko dvignila, najvišje je prišel naš Nikolaj. Tomaž je bil l. 1301 skupno z Ditrihom in Eberhardom Kolencem ljubljanski sodnik. Njegova sestra Eva pa je bila poročena z Rupretom, verjetno iz Iga, lovskim mojstrom Kranjske.¹³⁰

Tomaž je imel tri sinove, poleg že imenovanega Nikolaja še Leona in Ostermana. Nikolaj je bil zet Albera od sv. Petra in se v listinah omenja v letih 1313—1358.¹³¹ Umrl je v času med l. 1354—1358. Njegova žena Gizela je šla po smrti svojega moža s hčerko Elizabeto v škofjeloški samostan klarisinj in je postala tam opatiča.¹³² Kot Alber, je bil tudi Nikolaj v zvezah s Henrikom Tirolskim. Že l. 1313 je postal upravnik Kranjske in je bil na tem mestu morda vse do časa, ko je to funkcijo dobil Jakob Porger.¹³³ Za njim pa je zopet postal upravnik in ga l. 1330 srečamo na istem položaju.¹³⁴ V vmesni dobi je bil l. 1329 s tastom mestni sodnik.

¹²⁷ Perko nastopa: 1328 maj 28, MHK XV, 98 (»perch«); 1337 julij 18, Arch. f. v. Gesch. u. Topogr. IX, 114 (»Perch, Bürger zu Laybach«); 1340 november 5, MMK XIII, 56; 1351 maj 31, MMK XVIII, 172; 1352 december 23, MHK XVI, 48; MMK XVIII, 174; 1353 april 22, MMK XVIII, 175.

¹²⁸ Arch. f. v. Gesch. u. Topogr. IX, 114.

¹²⁹ »Gyselbert« se navaja: 1261 junij 17, Schumi, UB II, 222; 1265 april 30, Schumi, UB II, 265; MMK XVIII, 128; 1265 junij 22, Schumi, UB II, 273; 1277 september 17, Petteneegg, Urk., 135; 1282 maj 20, Petteneegg, Urk., 156; 1285 marec 26, Petteneegg, Urk., 163 sl.; 1300 januar 1, Schumi, Arch. II, 242 (»... Tomas, Gyselbertes eidem...«).

Tomaž se omenja: 1280 julij 22, MHK XV, 97; 1300 januar 1, Schumi, Arch. II, 242; 1301 april 20, v ODAS (»Thomas, Ditriscus tunc iudices in Laybach«); 1301 maj 20, v ODAS (»Thomas Dietreich, Eberhart, die richter ze Laibach«); 1301 avgust 1, Schumi, Arch. II, 256; Petteneegg, Urk., 211; 1304 december 13, Schumi, Arch. II, 269; 1305 maj 28, Schumi, Arch. II, 271; 1306 maj 19 v ODAS (Thomas von dem Tor«); 1308 marec 30, v ODAS (Ruopret sein schweger); MHK XV, 97; 1313 december 28, Petteneegg, Urk., 240 (Thomas von Laibach); 1328 maj 22, v ODAS (»Nyklav vnd Leu weillent Tomas svon von Tor«); MHK XV, 97.

¹³⁰ MHK XV, 97, Petteneegg, Urk., 240.

¹³¹ Nikolaj je omenjen: 1313 december 26, MHK XV, 97; 1321 april 23, ODAS; MHK XV, 97; 1328 maj 22, MHK XV, 98; 1329 januar 26, ODAS; MHK XV, 98; 1330 december 2, MHK XV, 98; 1330 december 26, v ODAS; 1339 september 2, Petteneegg, Urk., 301; 1354 januar 4, MHK XV, 98; 1358 november 8, MMK XIII, 59; FRA XXXV, 323.

¹³² Glej opombo 106.

¹³³ MHK XV, 97; za Porgerja glej Zontar, Banke, 23.

¹³⁴ MHK XV, 98; 1330 december 26, v neurejenih listinah ODAS.

Tudi drugi Tomažev sin Leon je bil l. 1340 sodnik skupaj z Alberom in je večkrat nastopal kot priča v letih 1328—1358.¹³⁵ Osterman pa se omenja le dvakrat.¹³⁶

Rodbina je, slično drugim zgoraj navedenim, imela zemljiško posest. Tomaž je l. 1300 kupil za 30 oglejskih mark desetino od 24 kmetij v Zgornjem Igu od Markvarda iz Iga.¹³⁷ Sestra Eva je posest v Dragomljah in nekaj kmetij pri Ljubljani podarila nemškemu viteškemu redu v Ljubljani.¹³⁸ Nikolajeva žena pa je že kot opatica prodala samostanu v Bistri dve kmetiji in mlin na Igu.

Prvi član iz rodbine »Watmangerjev« »Jensel« se pojavi l. 1329 kot zadnji izmed prič v prodajni listini Filipa »von Verschach«.¹³⁹ Poklic, izdelovanje sukna, prodaja sukna, je dala rodbini priimek.¹⁴⁰ V kakšnem medsebojnem odnosu in do zgornjega sta bila Nikolaj in Primož z istim priimkom, mi ni znano.¹⁴¹

Vsi ti ljubljanski meščani, naši pečatniki, so torej s svojim pečatom dajali veljavnost listinam ne le v lastnih zadevah, temveč tudi v tujih, bodisi sami, bodisi skupno z mestom ali plemičem, in sicer tako someščanom kot tudi plemičem.¹⁴² Kot priče nastopajo v zelo številnih primerih in jih vedno najdemo neposredno za plemiči, Porgerje, ki so bili v času, ko je bila navedba prič za veljavnost listine nujno potrebna, najvažnejša rodbina, pa celo sredi med njimi. V vrstnem redu prič se člani teh rodbin menjavajo, vedno pa so pred ostalimi meščani, če se ti kot priče navajajo. To kaže, da so se vsi prištevali istemu krogu. Vse skupaj pa nam glede na pravne navade pri pečatenju govori, da so omenjene rodbine imele višji socialni položaj od ostalih meščanov, da so se približale položaju nižjega plemstva. Ta njihov položaj so jim priznavali tako someščani kot plemstvo v okolici Ljubljane.

Od ostalih meščanov so se ločili in dvignili nad nje zlasti po svojem premoženju. Vsi so imeli večjo zemljiško posest in so dalje, v kolikor se da razbrati iz listinskega gradiva, razpolagali z velikimi denarnimi sredstvi.¹⁴³ Zato so izstopali kot mestna denarna aristokracija. V nasprotju

¹³⁵ Leon se omenja: 1328 maj 22 (»Leu vnd Nyklaw weilent Thomas son von Tor«), ODAS; MHK XV, 97; 1339 september 2, MHK XV, 98; Pettenegg, Urk., 301; 1340 september 20, MHK XV, 98; 1340 november 5, MMK XIII, 56; 1358 november 8, MMK XIII, 59; FRA XXXV, 323.

¹³⁶ L. 1321, MHK XV, 97; l. 1358, MMK XIII, 59; FRA XXXV, 323.

¹³⁷ Schumi, Arch. II, 242.

¹³⁸ Pettenegg, Urk., 240.

¹³⁹ MHK XV, 97.

¹⁴⁰ Glej opombo 39.

¹⁴¹ Nikolaj: 1364 junij 30, MMK XIX, 46; 1366 junij 20, Pettenegg, Urk., 365. Primož: 1365 september 29, Pettenegg, Urk., 365; 1368 maj 1, ODAS, MHK XV, 98; 1369 februar 6, listina v ODAS; 1372 november 12, MMK XIX, 105; 1376 marec 25, MMK XIX, 107.

¹⁴² V lastnih n. pr. 1348 december 21, listina v ODAS; v tujih, someščanom n. pr. MHK XV, 98, Pettenegg, Urk., 324 itd.; plemičem n. pr. MHK XV, 98, MMK XVIII, 172 itd.

¹⁴³ Za Porgerje glej Zwitter, o. c., 46, Žontar, o. c., 22 sl. Za rodbino Albera glej Schumi, Arch. II, 271; listina 1340 december 21, v ODAS. Za Podlogerje: Schumi, Arch. II, 260; listina 1321 avgust 24, v ODAS; MHK XIX, 120. Za

z drugimi meščani, ki so morali nositi vsa bremena z mestom, so si vsaj nekatere teh družin znale dobiti oprostilne privilegije. Poleg Albera sta imeli vsaj še dve rodbini proste hiše, to je, niso plačevale od njih davkov. Med posestniki 28 hiš, ki se l. 1360 branijo plačevati davek, so poleg plemičev in duhovnikov gotovo tudi tisti meščani, ki so hoteli imeti onim trem enake predpravice, ker so se z njimi vred prištevali socialnemu vrhu v mestu.¹⁴⁴ V Gradcu so meščani, ki so bili oproščeni plačevanja davkov, pripadali mestnemu patriciatu.¹⁴⁵

Iz vrst članov teh rodbin je deželni knez, ki je bil istočasno tudi mestni gospod, izbiral, kot smo videli, kandidate za svoje službe: mestnega sodnika, upravnika Kranjske in vicedoma. Te rodbine so mogle sprejemati tudi fevde. Poleg Porgerjev, Nikolajeva in Jakobova linija, je imel fevd, v kolikor vemo, še Tomaž, oče Nikolaja pri vratih,¹⁴⁶ in Alberov sin Leonard ter brat »Seyfrid«,¹⁴⁷ ki je, kakor se zdi, prešel v plemstvo. Ta sposobnost in rodbinske zveze s plemiškimi rodbinami so jih približale plemstvu in so postajale enakopravne z njimi. Porgerji so bili v rodbinskih zvezah s plemiči iz Mengša, iz Iga in Ostroviškimi, preko njih pa še s številnimi drugimi plemiškimi rodbinami.¹⁴⁸ Rodbina Tomaža s plemiči iz Iga, Podlogerji pa s Kozjačani. Zelo verjetno je, da so te zveze obstajale tudi pri drugih zgoraj omenjenih rodbinah. Na nje kažejo primeri, ko njihovi člani pečatijo listine izdajateljev-plemičev.

Vse te lastnosti, ki jih moremo delno ugotoviti za vsako od imenovanih družin, kažejo, da smemo v njih gledati najstarejše patricijske rodbine v Ljubljani.¹⁴⁹

Z nastankom in obstojem patricijata je sedaj osvetljena tudi pridobitev mestne avtonomije na čelu s svetom in sodnikom, ki ga svet voli. Oba zgodovinska pojava časovno sovpadata. Avtonomijo je namreč Ljubljana dobila v času vojvode Rudolfa (1358—1364).¹⁵⁰ Prvi mestni sodnik, ki se izrečno imenuje mestni sodnik, je bil Friderik (»erbern mannes Fridreichen der statrichter ze Laybach«) in se omenja l. 1364 kot pečatnik na listini bratov Auerspergov. Na istem mestu ga srečamo še l. 1369.¹⁵¹ Po praksi, ki je znana v avstrijskih mestih, je prišel v mestni svet predvsem mestni patricijat.¹⁵² Zato moremo predpostavljati, da so tudi v Ljubljani sestavljali mestni svet člani teh družin, ki so si na ta način prilastili oblast v mestu. Rast gospodarske in politične moči meščanov ter njihova diferenciacija, ki je kulminirala v mestnem patricijatu, so bili torej glavni vzroki za pridobitev mestne avtonomije.

rodbino Nikolaja pri vratih glej Schumi, Arch. II, 242; Petteg, Urk., 240; FRA XXXV, 323. Za Kolence: MHK XV, 99.

¹⁴⁴ Prim. Zwitter, o. c., 39 sl., 46; listino v prilogi 4, 70.

¹⁴⁵ Popelka, Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Stadt Graz, Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark XVII, 230.

¹⁴⁶ Glej op. 137.

¹⁴⁷ Glej op. 116 in 113.

¹⁴⁸ Zwitter, o. c., 47, op. 119; Zontar, o. c., 23.

¹⁴⁹ Luschin A., Oesterreichische Reichsgeschichte I², 348; Zwitter, o. c., 47.

¹⁵⁰ Zwitter, o. c., 29.

¹⁵¹ 1364: MMK XIX, 46; 1369: MHK XVI, 57.

¹⁵² Luschin A., o. c., 250.

Ta sprememba v notranji upravi mesta se med drugim kaže tudi pri izdajanju listin. Pred to dobo so pritisnili pečat na listino v imenu mestne občine in se je koroboracijska formula glasila: »mit der stat ze Laibach anhangenten Insigel, daz die purger daselbs durch meiner pet willen darauf gehangt haben.«¹⁵³ Po pridobitvi avtonomije je kratko dobo pečatil mestni sodnik (sodniška listina), toda vsaj že od l. 1389 dalje so z mestnim pečatom potrjevali dvanajstaki in se je uveljavila svetniška listina (Ratsurkunde).¹⁵⁴ Pravno dejanje se ni več izvršilo pred sodnikom, temveč pred mestnim svetom, ki je listino potrdil. Koroboracijska formula se je nato do konca 15. stoletja glasila: »Mit vrkundt des briefs versigelt mit der stat ze Laybach anhangunden Insygel des der Czweiff des Rats daselbs geswaren durch meins obgenanten X. Y. fleissigen gebett willen an den brief gehangen haben zu ainer getzeugnuss der warhait.«

V zvezi s tem, naj omenim še, da je mestna avtonomija sprožila nastanek prvih uradov,¹⁵⁵ predvsem mestne pisarne, ki je pred tem časom Ljubljana ni imela. Zato pisarjev, ki so sicer ljubljanski meščani, ne moremo šteti tudi za mestne pisarje. Do pridobitve avtonomije so znani sledeči pisarji v Ljubljani: Leonard,¹⁵⁶ Rutlib,¹⁵⁷ Nikolaj,¹⁵⁸ Friderik,¹⁵⁹ Jansil¹⁶⁰ in Janez (Heinslein).¹⁶¹ Od teh so bili Leonard, Nikolaj in Friderik notarji deželnega kneza, ostali trije pa so bili privatni pisarji, ki se jih je mesto poleg klera posluževalo za pisanje listin. Obstoje mestne pisarne je izpričan od začetka 15. stoletja dalje. Takrat se namreč pojavita prva mestna pisarja: Janez (Hansen des statschreiber ze Laybach),¹⁶² in Nikolaj (prudens vir Nicolaus scriptor civitatis vestre).¹⁶³

Contributions à l'histoire de la ville de Ljubljana au moyen age

(Résumé)

L'auteur cherche à démêler d'abord la question à quelle date les droits de ville aient été octroyés à Ljubljana. Il cite les opinions relatives à cette question de quelques auteurs plus anciens, pour venir à la conclusion que Ljubljana reçut les droits de ville en 1220. Il appuie cette affirmation sur des arguments tirés de la numismatique (l'émission de pièces frappées par le

¹⁵³ Listina 1340 september 20, v ODAS.

¹⁵⁴ Pettenege, Urk., 401.

¹⁵⁵ Luschin A., o. c., 254.

¹⁵⁶ Glej op. 112.

¹⁵⁷ Rvtilib der schreyber: 1302 avgust 1, Schumi, Arch. II, 260; 1305 maj 28, Schumi, Arch. II, 271.

¹⁵⁸ Nicolavs lantscriba: 1314 julij 13, Pettenege, Urk., 241; 1317 oktober 6, MMK XIII, 49; 1319 september 29 (Niclas lantschreiber), MMK XIII, 51; 1323 november 14 (Landschreiber in Krain), MHK XVI, 79.

¹⁵⁹ Fridericus notarius ibidem (de Laybaco), 1322 marec 28, MMK XIII, 53.

¹⁶⁰ Jansil der Schreiber purger ze Laibach, listina 1340 september 20 v neurejenih listinah ODAS.

¹⁶¹ Heinsleins Schreiber purger ze Laybach, 1351 ma 31, MMK XVIII, 172; 1354 januar 4, MHK XV, 98; 1357 maj 18, MMK XVIII, 181.

¹⁶² 1401 april 28, MMK XX, 162.

¹⁶³ 1418 september 9, MHK XX, 1 sl.

duc Bernard d'après le modèle de la monnaie du patriarche d'Aquilée Volfer entre 1216 et environ 1225 porte l'inscription CIVITAS LEIBACUN), sur le fait que le dernier séjour du duc Bernard de qui la ville détient ses droits et qui fut peut-être aussi son premier séjour en Carniole, se situe en 1220, et sur d'autres circonstances aussi, surtout sur celles de la lutte pour la Carniole entre les familles des Spanheim et des Andechs.

Puis, l'auteur s'occupe de l'histoire des familles les plus anciennes de patriciens de Ljubljana. Un peu plus d'un siècle après l'accord des droits de ville à Ljubljana, elle s'était développée dans une telle mesure qu'il n'y eut plus de changements considérables quant au territoire, et au nombre de ses habitants dans les quelques siècles qui suivirent. La population s'était déjà assez différenciée. De cette époque nous sont connus les noms de plusieurs familles notables (les familles Franc, Porger, Kolenc, Alber de St. Pierre, Podlogar, Perko, Nicolas »auprès de la porte«, et »Watmanger«) qui s'étaient élevées au dessus de leurs concitoyens par leur fortune et qui constituaient en quelque sorte l'aristocratie bourgeoise. Le prince de la province qui fut aussi le seigneur de la ville, choisissait parmi leurs membres des candidats aux charges de juge de la ville, d'administrateur de la province et de vicedominus (vidame). Les membres de ces familles apposent leurs cachets sur les documents de leurs concitoyens encore longtemps après l'époque où le cachet est devenu d'un usage courant parmi les bourgeois. L'auteur étudie en détail toutes ces familles qui représentent le patriciat de Ljubljana. En analysant la formation et l'existence du patriciat, l'auteur a élucidé aussi l'origine de l'autonomie de la ville (le conseil élu présidé par un juge élu de ce conseil lui-même). L'autonomie de Ljubljana date en effet du temps du duc Rudolf (1358—1365); les deux faits historiques (patriciat et autonomie) sont donc contemporains. En conclusion, l'auteur insiste sur le fait que l'origine des premiers offices administratifs municipaux est liée à l'autonomie, ce qui vaut surtout pour la chancellerie de ville dont l'existence est prouvée depuis le début du 15e siècle.

Josip Žontar

Ob šeststoletnici Dušanovega zakonika

21. maja 1349 je bil proglašen na državnem zboru v Skoplju prvi del Dušanovega zakonika (čl. 1—135 v današnjih izdajah).¹ Ker predstavlja D. z. najpomembnejši vir za gospodarsko in socialno zgodovino srbske fevdalne države, so se mnogi zanimali zanj in je narasla v teku zadnjih stoletij ogromna, strokovna in nestrokovna literatura o njem.² Obletnica je hkrati nudila primerno priliko, da se poživi slika srbske srednjeveške države, hkrati tudi prikaže stanje raziskovanja njene preteklosti ter da pobude za nadaljnje sodobno proučevanje njenih družbeno-gospodarskih in pravno-političnih razmer.^{2a}

Srbska akademija znanosti v Beogradu je priredila ob proslavi vrsto predavanj. Ker napovedani »Zbornik cara Stefana Dušana« menda še ni

¹ N. Radojčić, Srpski sabori u srednjem veku, Posebna izdanja SAN knj. CXXX (54), Beograd 1940, 130 sl. Splošno gl. Al. Solovjev, Statuty cara Stefana Duszana, Studya nad historya prawa imienia Osw. Balzera, T. XVII., 2, Lwów 1939.

² Gl. bibliografijo M. V. Kneževića v Bibliotekar II (1949), Beograd, 473—482, ki pa ni popolna.

^{2a} Dr. Janković-I. Božić, Osnovni problemi srpske istorije u periodu srednjovekovnih srpskih država, Istoriski glasnik 1950, 3.—4. zv., 93—104.

izšel, je vsebina predavanj po večini znana le iz krajših poročil.³ Jovan Radonić je orisal mednarodni položaj Srbije za vlade carja Dušana, M. J. Dinić pa je govoril o Dušanovem carskem naslovu v očeh sodobnikov. Razlika v naziranjih o Dušanovem zakoniku N. Radojčića in M. Kostrenčića, ki je bila že doslej znana,⁴ se je zopet izražala v njunih predavanjih. Radojčić je obravnaval problem bizantinskega prava v D. z. Bržkone sta bila l. 1349 istočasno z D. z. uzakonjena tudi »Skrajšani Sintagmat«, t. j. srbski izvleček iz Sintagmata Mateja Vlastara, in t. im. Justinijanov zakon, ki je pravzaprav le kratek izvleček iz bizantinskega agrarnega zakona. Navadno je namreč v rokopisih vse troje združeno v neko celoto in tvori trodelno zbirko zakonov srbskega srednjeveškega prava, v kateri nastopa D. Z. na tretjem mestu. Ves gospodarski, družbeni in politični razvoj srednjeveške Srbije do 14. stoletja je nezadržno silil h kodifikaciji, v kateri bi bilo združeno običajno pravo z rimskim (bizantinskim). Srbski državniki in pravniki so prevzeli od bizantinske države vrsto predpisov in jih prilagodili duhu svojega prava.⁵ M. Kostrenčić pa je razpravljal »O Dušanovem zakoniku kot sliki stvarnosti svojega časa«. Po njegovem mnenju kompilacije bizantinskega prava (Skrajšani Sintagmat in t. im. Zakon Justinijana) niso bile uzakonjene na državnem zboru v Skoplju in niso nikdar tvorile skupno z D. z. neke celote, ki bi imela pretežno bizantinskopravno obeležje. Zato tudi D. z. ni bil nikdar dodatek k bizantinskim pravnim kompilacijam, marveč samostojen ustavni zakon srednjeveške srbske države. Primerjati ga moramo z zakonskimi zborniki, ki so nastali v 14. stoletju v državah Srednje Evrope: Statuta Vislicensia na Poljskem, Maiestas Carolina na Češkem in Dekret Ludovika I. na Ogrsko-Hrvatskem. Podobni državni in družbeni problemi so terjali povsod zakonodajo, ki je imela v glavnem dvojen namen: zavarovati mir, ki so ga kršili mogočni fevdalci, in skrbeti za gospodarski napredek države. I. Sindik je obravnaval uporabo Dušanove zakonodaje v pokrajinah ob Jadranskem morju, v Grblju in Paštrovicjih. Že A. Solovjev⁶ je pokazal, da po razpadu Dušanove države v zahodnih pokrajinah, Črni gori in Primorju celotna trodelna zbirka zakonov srbske države ni več ustrezala življenjskim potrebam. Paštrovski in Grbaljski zbornik pričata, da je prišlo do temeljite predelave in skrajšanja. Večina Sintagmata je odpadla, ostanek pa so razdelili med D. z. in t. im. Justinijanov zakon. Tudi nekateri členi D. z. so postali nepotrebni. Nadomestili so jih predpisi vedno močnejšega običajnega prava. V tej obliki so uporabljali D. zakonodajo v Primorju do 18. stoletja v narodnih sodiščih, medtem ko je v Črni gori ob prevladujočem rodovno-plemenskem ustroju pisano pravo podleglo običajnemu. V 14. in 15. stoletju je pripadala župa

³ Glasnik SAN I, 3 (1949), 339—354, Arhiv za pravne i društvene nauke 1949, 4, 557—570. Zbornik je izšel, ko je bil ta prispevek že v tisku (op. ob korekturi).

⁴ Narodna starina, Zagreb 7, 100—102 (Kostrenčić), Letopis Matice Srpske, Novi Sad 305 (1925), 53—68 (Radojčić).

⁵ Gl. tudi Radojčić, Zakonik cara Stefana Dušana, Arhiv za pravne i društvene nauke 1949, 4, 542—556.

⁶ Al. Solovjev, o. d.

Grbalj kotorski mestni občini, ki je skušala po dubrovniškem vzoru pretvoriti Grbljane v svoje kolone.⁷ Zato je moglo priti po mnenju Sindika do dejanske uporabe D. zakonodaje v Grblju šele pod turško oblastjo v 16. stoletju. Izrazito gospodarsko-zgodovinski značaj je imel referat N. Vuča: D. z. in samostanske listine kot vir za proučevanje kmetijstva v srednjeveški Srbiji. Prikazal je ustroj zemljiških gospoств, delitev dela, izkoriščanje delovne moči podložnikov in napredek produkcijskih sil, ki ga je skušal podpreti tudi D. z. G. Ostrogorski je opozoril v svojem predavanju »Dušan in njegovo plemstvo v borbi z Bizancem« na srbska osvajanja na jugu, ki so vedla do razlastitve bizantinskih fevdalcev v korist srbskega plemstva. Po mnenju O. je bilo močno srbsko plemstvo glavni činitelj pri D. osvajanjih na bizantinskih tleh. Bizantinski pravni red in upravni sistem se zaradi okupacije nista bistveno izpremenila, pač pa so prevzeli višje položaje v državni in cerkveni upravi zastopniki srbskega plemstva in višje duhovščine. Glavno korist od osvajanj so imeli torej predstavniki srbskega plemstva, zlasti pronijarji.

Prav nazorno podobo o pomenu D. z. je dal dr. Janković v svojem predavanju v srbskem zgodovinskem društvu.⁸ V publikacijah Jugoslovanske akademije v Zagrebu je izdal Vl. Mošin Studeniški rokopis, ki vsebuje posebno verzijo Skrajšanega Sintagmata in Dušanovega zakonika.⁹ Posebnosti rokopisa je skušal M. razložiti z domnevo, da gre za zasebno prireditve zbirke zakonov za potrebe samostanskega zemljiškega gospodarstva. N. Radojčić pa je proti temu poudaril, da je le prepis iz nekega poškodovanega starejšega izvoda.¹⁰ S tem se ponovno načenja vprašanje filiacije rokopisov D. zakonika, ki še ni dokončno rešeno, pa je sedaj tem bolj važno, ker pripravlja Srbska akademija novo izdajo D. zakonika.¹¹ Na zelo primeren način je proslavila šeststoletnico D. z. Srbska Matica v Novem Sadu. Želela je napraviti ta znameniti zgodovinski spomenik dostopen in razumljiv širokim plastem ljudstva. Zato ga je izdala v srbskem prevodu.¹² N. Radojčić je pojasnil načela, ki se jih je držal pri tem. Želel je ohraniti čimveč starih izrazov, obdržati nekako stil izvirnika in ne obremeniti izdaje z opombami, ki bi pojasnjevale besedilo.¹³ Zato je mogel prispevati Vl. Mošin vrsto pripomb k prevodu, ki so pomembne zlasti za pravnega zgodovinarja, pa nikakor ne zmanjšujejo vrednosti Radojčić-

⁷ Gl. I. Stjepčević, Kotor i Grbalj, Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku III, Split 1941 (1950).

⁸ Dr. Janković, Značaj Dušanovog zakonika, Istoriski glasnik 1949, 3, 24—32.

⁹ Vl. Mošin, Vlastareva Sintagma i Dušanov zakonik u Studeničkom »Otečniku«, Starine 42. knjiga, Zagreb 1949, 7—93.

¹⁰ N. Radojčić, Dušanov zakonik u Studeničkom rukopisu, Glasnik SAN II- 1950, 180/1.

¹¹ Glasnik SAN I, 3, 1949, 543.

¹² Dušanov zakonik, preveo, predgovor i uvod napisao N. Radojčić, Naučna izdanja Matice Srpske, knj. III, Novi Sad 1950. Prim. tudi angleški prevod D. zakonika Burr Malcolm, The Code of Stephan Dušan, The Slavonic and East European Review, London 27 (1948/49) 198—217, V. 28 (1949/50) 516—539.

¹³ N. Radojčić, O prevodu Dušanova zakonika, Glasnik SAN I. 1949, 264 do 265 in v Matičini publikaciji str. 21—35.

čevega dela.¹⁴ Nova kritična izdaja D. z. bo gotovo opremljena s potrebnimi pojasnili in z registrom strokovnih izrazov.

N. Radojčić in I. Božić sta poudarila, da čakajo dokončne pojasnitve še mnogi problemi n. pr. strukture srednjeveške srbske države, nastanka vlastele, položaja podrejenega prebivalstva (sebar, meropah, sokalnik in otrok), t. im. »soće« in »država«.¹⁵ Problem Vlahov je prejel s študijami Br. Djurdjeva tudi za srednji vek novo ozadje.¹⁶ Ostrogorskega opis bizantinskih katastrskih knjig¹⁷ kaže, kako so bila vlastelinstva v srednjeveški Srbiji, zlasti na jugu glede svoje ureditve podobna bizantinskim zemljiškim gospostvom. I. Božićeva študija o nastanku meščanstva v srednjeveški Srbiji¹⁸ zasluži, da jo pisec razširi in poglobi. Morda bi kazalo, da oriše nastanek in razvoj srednjeveških meščanskih naselbin v Srbiji in Bosni. Pri tem bi morali izvzeti vse one naselbine, ki so bile v bivših bizantinskih predelih Srbije in ob jadranski obali starejšega izvora. V prvi fazi razvoja meščanskih naselbin v notranjosti Srbije in Bosne je sodeloval kot važen činitelj grad, ki je bil utrjeno vojaško in upravno središče neke pokrajine. Njegovi prebivalci so bili poleg vladarjevih ali fevdalčevih organov vojaki in podložniki (poljedelci in rokodelci). Kot zametek bodoče meščanske naselbine velja v bližini gradu nastali »suburbium« (podgradje) t. j. naselbina potujočih trgovcev, zlasti Dubrovčanov. V tej fazi razvoja je obtičalo mnogo trgovskih naselbin Bosne in Srbije. Naprednejši je bil razvoj rudarskih krajev. Tam je prišlo do naslednje faze, do nastanka trgov, ki pa so ostali podrejeni gradovom. Grajski glavar (kefalija ali knez) je ostal upravnik tržne naselbine ves srednji vek. Organizaciji ljudi, ki so bivali več ali manj stalno v rastoči tržni naselbini, bi mogli položiti temelje le oni, ki so prišli iz ozemelj z razvitim mestnim ustrojem. Toda trgovci iz Italije in jadranskih primorskih mest so uživali posebne predpravitve ter se niso nikdar zvezali z domačim srbskim prebivalstvom tržišč za skupen nastop proti mestnemu gospodu za dosego mestnih pravic. Pač pa najdemo v rudarskih krajih Srbije in Bosne saški tip »curia purgarorum« z 12 člani. Ta prvotno avtonomna oblika organizacije Sasov-rudarjev je postala — kakor se zdi — vzor za občo organizacijo nastajajočih meščanskih naselbin v Srbiji in Bosni. Tozadevno manjka še podrobnih študij, vendar je gotovo, da je moralo zajeti tudi te kraje komunalno gibanje, le da se je močno zakasnilo.

¹⁴ Historijski zbornik III, 1950, 349 sl.

¹⁵ N. Radojčić, Zakonik cara Stefana Dušana, n. o. m. Iz istorije proučavanja porekla naziva meropah, Južnoslov. filolog XVIII (1949—50) 157—171, Vlastel u zakonu gradskom Nomokanona Sv. Save, Glas SAN CXCI (96), 1949. 1—14; Istoriski glasnik 1950, 117 sl., 192 sl.

¹⁶ Br. Djurdjev, O vojnicima, Glasnik zem. muzeja u Sarajevu, N. s. II, 1947, 75—137.

¹⁷ G. Ostrogorski, Vizantiske katastarske knjige, Istorisko-pravni zbornik 2 (1949), 3—68.

¹⁸ I. Božić, Srpsko gradjanstvo u srednjem veku, Nastava istorije u srednjoj školi I/2, 1951, 106—117.

Morda bi s tem v zvezi omenil revolucionarno gibanje v Srebrenici l. 1427. Vendar pa najbrž ni prišlo do ustanovitve meščanske skupnosti »communitas«, ker se omenja še v 15. stoletju le nek sodni in upravni organ iz bogatih prebivalcev, ki ga postavlja mestni gospod. I. Božić je docela upravičeno mogel ugotoviti, da je kvečjemu dejansko, nikdar pa pravno nastalo neko meščanstvo na tleh srednjeveške Srbije. Isto velja za Bosno. Nadaljnji razvoj je prekinila turška invazija, ki je dala mestnim naselbinam docela drugačno lice.

Poreklo pronije je pojasnil pred kratkim G. Ostrogorski.¹⁹ Sistem pronij je nastal v bizantinski državi sredi 11. stoletja, ko je propadel sloj t. im. stratiotov in svobodnih kmetov. Plemstvo, ki je prejelo s pronijami naseljena zemljišča, je prevzelo obveznost vojaške službe. Zato je mogel biti užitek pronije le dosmrten. Tudi ni mogel pronijar prosto razpolagati s fevdom. Šele v dobi Paleologov so postale pronije dedne. Pronijo so prevzeli zakoniti moški potomci, ako so bili zmožni vršiti vojaško obveznost. V tem stadiju razvoja so prevzeli srbski vladarji najkasneje v 13. stoletju institucijo pronije. Nasprotno pa sistem pronij v Bosni ni bil nikdar uveden. V bistvu se je ujemala srbska pronija z bizantinsko. Posebnost je bila le, da so imele v Srbiji tudi cerkvene ustanove svoje pronijarje. Močno razširjenost pronij v srednjeveški Srbiji dokazuje tudi dejstvo, da obravnava Dušanov zakonik, ko našteva splošne obveznosti kmečkih podložnikov, pravzaprav samo razmere na pronijah. Sistem pronij je preživel celo razpad carstva. Obstajal je dalje pod srbskimi despoti. Posebno zanimive so bile oblike na ozemlju današnje Albanije pod beneško oblastjo, ki jih prikazuje »skadrski zemljišnik« iz leta 1416. Še ob koncu 15. stoletja je bila ureditev pronij v delih Črne gore običajna. Pri plemenu Paštrovičev pa se omenja naziv »pronija« še v 18. stoletju, dasi institucije same ni bilo več. O. je tudi poudaril bistveno razliko med fevdalnimi oblikami v Srbiji in Bosni. Prikazal je primer srbskega logoteta Ratkovića, ki je stopil sredi 15. stoletja v službo bosenskega kralja in prejel od njega pravico, da sme obdržati srbske pronije kot dedno »baštino« za moške in ženske potomce, ne da bi bil dolžan vršiti trajno vojaško službo, razen ako gre bosenski vladar osebno na vojsko. Končno je smel logotet odpovedati službo kralju in oditi s svojo imovino drugam. Po O. gre tu za nasprotje med podložniškim razmerjem, ki je bilo značilno za srbsko državo in razmerjem osebne in vzajemne zvestobe med fevdnim gospodom in vazalom, ki je vladalo v Bosni. S stališča pravne zgodovine pa je jasno, da sta tu dve obliki fevda, srbska, ki se je razvila pod bizantinskopravnim vplivom, in bosenska, ki je donacionalno-fevdalna, kot se je razvila pod zahodnoevropskim vplivom na Ogrskem in bila prevzeta na Hrvatskem in tudi v Bosni.

¹⁹ G. Ostrogorski, *Pronija, Prilog istoriji feudalizma u Vizantiji i u južno-slovenskim zemljama*, Posebna izdanja SAN knj. CLXXVI, Beograd 1951. O problemu je poročal O. predhodno na pariškem bizantološkem kongresu 1948, gl. *Revue historique* t. CCII, 1949, 54 in *Glasnik SAN* I, 3, 1949, 538/9.

Le sixième centenaire du Code de Dušan

(Résumé)

Le sixième centenaire de la promulgation du Code de l'empereur Dušan (1349—1949), le plus éminent souverain de la Serbie du moyen âge, fut célébré, surtout en Serbie, par diverses institutions culturelles. Les plus illustres représentants de la science historique essayaient à présenter, dans leurs conférences et leurs écrits, le rôle et l'importance de ce monument juridique. On a entamé aussi la question des manuscrits du Code de Dušan très importante en ce moment à cause de la nouvelle édition critique du Code projetée. Il est très caractéristique que la traduction serbe et celle anglaise du Code avec commentaire aient paru presque en même temps. C'est surtout la jeune génération des historiens qui a souligné l'importance fondamentale du Code de Dušan pour l'étude de l'évolution économique, sociale et juridique de l'Etat féodal serbe au moyen âge. On a cependant constaté que divers problèmes comme p. ex. ceux de la structure de l'Etat serbe médiéval, des formes de la propriété féodale, des seigneuries, des classes de la population dépendant des féodaux, des villes et de la vie économique au sens étroit du mot ne sont pas encore suffisamment éclairés et attendent des solutions satisfaisantes.

Modest Golia:

Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha

Med najstarejše ohranjeno cehovsko spisovno gradivo v Sloveniji spadajo spisi metliškega čevljarskega ceha.¹ O čevljarskih cehih v Ljubljani, Škofji Loki in Višnji gori imamo podatke že iz 15. stoletja, ki pa vsebujejo v najboljšem primeru zgolj cehovske ređe. Iz teh moremo namreč razbrati le pravni položaj cehov, dočim nam njihovega notranjega življenja ne odkrivajo. V metliškem gradivu pa sicer ne najdemo izvirnih cehovskih konstitucij, je pa v njem več drobnih zapisov, ki nam dobro posredujejo življenje v cehih. To gradivo je zlasti pomembno zato, ker so nekateri vpisi pisani v slovenščini. Poleg koristi, ki jo nudijo slovenistu, so dragoceni tudi za zgodovinarje zaradi cehovske terminologije.

Metliško gradivo obsega razdobje od 1587 do 1836. V tem poročilu pa se bom omejil samo na slovenske vpise, ki se vrste v starejši cehovski knjižici, menjaje se z nemškimi vpisi, od 1599 do 1696. Za osvetlitev pravnega stanja metliškega ceha se bom mimogrede dotaknil določil krškega cehovskega reda iz l. 1569, ki je bil med tem gradivom in so si Metličani, kakor vse kaže, uredili cehovsko življenje po tem. Ta red ima povsem svojske pravne predpise, ki jih ni v drugih slovenskih cehovskih redih. Zdi se, da Metličani do l. 1569 niso imeli svojega cehovskega reda oziroma ceha, marveč samo bratovščino, ker so istega leta prosili za cehovska pravila mestnega sodnika v Krškem. Obenem s pravili jim daje ta tudi pravni pouk, da jim more potrditi pravila metliški mestni sodnik

¹ Odkril jih je na nekem podstrešju v Metliki prof. Jože Dular in mi jih v imenu Muzejskega društva v Metliki dal ljubeznivo na razpolago, za kar se mu tudi na tem mestu lepo zahvaljujem. Gradivo hrani Belokranjski muzej v Metliki.

v lastni pristojnosti.² Iz ohranjenih zapiskov ni nikjer razvidno, da bi Metličani v oni dobi kogar koli prosili za potrditev pravil, marveč moremo iz njih razbrati samo to, da so jih sprejeli in si po njih uredili cehovsko upravo. Teritorialno se novi ceh ni omejil samo na Metliko, temveč je združeval tudi mojstre drugih gosposk iz daljne metliške okolice. Meja metliškega cehovskega območja, kolikor jo moremo rekonstruirati iz omenjenih podatkov, je tekla na zahodu nekako od Semiča do Gradaca in Kolpe, drugje pa se je ujemala s sedanjo republiško mejo.

Najznačilnejša določba krškega cehovskega reda, ki so ga prevzeli potemtakem tudi Metličani, je institucija štiričlanskega cehovskega načelstva, ki so ga volili vsako leto. Prvi izmed načelstva oziroma cehmeštrov je vodil upravo, hranil cehovsko skrinjico in imel v pomoč namestnika, ki ga je nadomeščal v odsotnosti. Namestnika je imel tudi drugi cehmešter, ki je hranil ključe cehovske skrinjice. Vsi štirje pa so si skupno delili čast in odgovornost. Značilno pri tem pravnem predpisu je to, da je že cehovska skupščina izvolila namestnike obeh cehmeštrov, ki so skupaj veljali za cehovsko upravo. Pri drugih cehih pa si je sam cehmešter izbiral namestnika za čas svoje odsotnosti. Čeprav je metliški ceh že po imenu samem prvotno vključeval samo čevljarje, so polagoma pristopali vanj tudi usnjarji in drugi obrtniki, kot mesarji, lončarji, zidarji i. dr. Vendar ti zadnji niso imeli nikdar v cehu številnejšega članstva, medtem ko je bilo usnjarjev skoro vedno ena šestina od števila čevljarjev. Zato so jim cehovski člani (sklepa o tem sicer ni nikjer najti) po tihem dogovoru stalno prepuščali mesto drugega cehmeštra.

Med slovenskimi teksti v metliški cehovski knjigi imamo tri vrste vpisov, ki se med seboj razlikujejo tako po obsegu kakor tudi po vsebini. V prvo skupino štejem vpise novih članov, v drugo sklepe cehovske skupščine, tretja pa obsega daljši dopis ceha mestnemu svetu v Metliki.

Po izvršenih poizvedovanjih o strokovnem znanju in osebi mojstrskega kandidata,³ je bil kandidat na cehovski skupščini slovesno vpisan v seznam cehovskih mojstrov. Za vpis je moral odšteti določeno vsoto in prirediti obed, kamor je moral povabiti cehmeštre in mojstre. Ti vpisi so v metliških cehovskih knjigah deloma nemški, nekaj pa jih je tudi v slovenščini. V naslednjem slede slovenski vpisi, ki sem jih kronološko uredil in, kjer je bilo treba, dodal nekaj opomb.⁴

1599: *Janesh Stariha js pod Senzha*. Lokalna oznaka je še danes v rabi.

1612: *Jury Molleschitsch vó Gradez. Markho Vollan vó Gradez*.

1636: *Jury Tehack v tim 1636*. Pisar je očevidno izpustil *f* in bi se moralo ime glasiti *Tefhack*.

² Prim. F. Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, Ljubljana 1929, str. 57.

³ O tem glej več v članku: M. Golia, *Obrtniško življenje v preteklosti*, Celjski zbornik 1951, str. 39—53.

⁴ Prepisi so izvršeni strogo paleografsko. Od tega načela sem odstopil samo pri primerih, kjer je bilo pisanih več besed skupaj. Te sem razdelil in prav tako sem ravnal pri velikih začetnicah, ki so bile dobesedno nametane po tekstu, da sem imena pisal z veliko začetnico, drugje sem jih pa opustil.

- 1637: *Jtem ta 28 januara 1637 je Simon Perfhe sapisan v posten antuerh.*
- 1644: *Juan Furlan. Tu prvič naletimo na ime Ivan, med tem ko je bilo v prejšnjih in poznejših spisih navadno Janez ali Janže.*
- 1650: *Martin Stefainzh sem u posten antuerh se sa pisal vu tim 1650.*
- 1652: *Mihell Hozear je sglihal jnu je sapisan v posten antuerh v tim 1652 lety ta 8 dan februara. Sglihal pomeni, da se je pogodil za določeno pristopnino ali za način plačila le te, ker so jo lahko spreminjali od primera do primera.*
- 1660: *Jtem ta 29 januara 1660 lethu je v posten antuerh sapisan Jakob Krainar. Jtem vezh ta dan je tudi sapisan v posten antuerh Gregor Hribar.*
- 1661: *Jtem ta 11 februara so gospudi v tim 1661 lethy v posten antuerh sapisally Andreia Millekha. Jtem ta 11 februara 1661 so posten antuerh vsielly jnu sapisali Gregoria Teshaka. Gospudi, t. j. cehovsko načelstvo ali pa tudi cehovska skupščina.*
- 1662: *Jtem ta 27 januara 1662 letu so gospudy v posten antuerh sapisally Mikullo Guodino da ie fausem felik. fausem felik pomeni, da je poravnal vse (völlig) pristojbine in uredil druge formalnosti.*
- 1664: *Jtem ta 9 februara 1664 letu je v posten antuerh sglihal jnu postenu platil po imeny Matia Juk jf Goreinih Lafou da bode seguran poit v saime a na targe nizh. Brez cehovskega članstva se obrtniki niso smeli udeleževati sejmov in tam prodajati svojih izdelkov. Zato so si večkrat tudi šušmarji preskrbeli cehovsko članstvo po predhodnih formalnostih in primernem plačilu. Običajni tedenski tržni dnevi pa so bili pridržani domačim obrtnikom. Zato stoji omejitev: a na targe nizh.*
- 1667: *Mikulla Golluob je ta 3 februara 1667 letu v posten antuerh postenu fellik plazhal j sapisanie pred postenim antuerhom sa posteniga brata. Mathya Malleuizh ie tudy ta 3 februara 1667 letu v posten antuerh fellik oprauil j sa postheniga brata sapisan. Jtem ta 3 februara 1667 letu ie Marko Garkzhizh v posthen antuerh posthenu v posthen sa posteniga brata sapisan. Jtem ta 8 februara 1667 so gospudy j posten antuerh Mikullo Catarinzhizha v posten antuerh sapisally sakay je vse fellik plazhal. Naziv za ceh je posteni antuerh — pošteno rokodelstvo, med tem ko je šušmarstvo nepošteno. Zato so člani tudi poštenei bratje, kar je še ostalina nekdanje cerkvene organizacije — bratovščine.*
- 1672: *Jtem ta 12 februara 1672 lethu so gospudy j posthen antuerh f posteni suetom jan vortlem Jurizho Teshaka v posten antuerh vselly. Jtem ta 12 februara 1672 lethu so gospudy posten antuerh f uortlem v posten antuerh vselly Stieffana Teshaka. f posteni suetam jan vortlem pomeni, da so se pred sprejetjem v ceh o kandidatu posvetovali in nato glasovali.*
- 1679: *Ta 9 februara 1679 lethu je v posten antuerh sapisan Mathia Teshak vse felik je postenu sglihal j plachal. Jtem ta 9 februara 1679 lethu ie Marko Kolboifhen v posten antuerh fhlikal j vse felik plathil pred postenim antuerhom. Jtem ta 9 februara 1679 lethu je Gargor*

- Stuogar v pošten antuerh sglihal jnu fellik doplachal jnu nuotar sapisan. Pri drugem vpisu je shlikal lapsus calami in bi moralo stati sglihal.*
- 1681: *Jtem ta 20 februara 1681 lethu ie v pošten antuerh sapisan Juricha Teshak. Jtem vech ta dan je v pošten antuerh Gargor Kuoffolt sapisan.*
- 1684: *Item ta 11 februara 1684 lethu je v pošten antuerh sapisan Jurica Golluob j fellik je plachal. Jtem ta 12 februara 1684 lethu je v pošten antuerh usiet Anshal Mihielchic je fellik ie oprauil. Jtem vech ta dan je nuotar v pošten antuerh sapisan Gregor Jaksha je fellik plachal.*
- 1689: *Ta 10 februara 1689 je u pošten antuerh sapisan Juan Juanetich vech ta 10 februara 1689 lethu je u antuerh sapisan Stieffan Malenschak.*
- 1692: *1692 ta 15 februara je Matias Jbshich v pošten antuerh sapisan. Gargor Stareischa tudi od sgora jmenauani 15 februara 1692 lethu ie sapisan.*
- 1696: *1696 lethu je Iuan Steffainich v pošten anturh sapisan ta 4 marcha pri Markothi Kolbesheni ta chas budochy cehmesta sustarfsky. Pri Marku Kolbeznu se je vršila cehovska skupščina in ga je izvolila za cehmeštra za naslednjo poslovno dobo. Iz tega je mogoče tudi razumeti besedo budochy.*

Druga skupina metliških slovenskih tekstov so sklepi in obračuni na cehovskih skupščinah, ki so jih imeli praviloma pet v enem letu: glavno in štiri kvaterne. Na glavni, ki je bila navadno v postu, večkrat tudi na tiho nedeljo — *gluŝigna nedela*, so volili novo načelstvo in izdajali sklepe, ki jih imamo lahko za nekake novele k cehovskemu redu. Izdajal jih je ceh sam v lastni pristojnosti in so bili pravno obvezni za vse cehovske člane. Narekovala jih je potreba in so zato toliko bolj zanimivi, ker nudijo globlji vpogled v cehovsko življenje. Pri navajanju teh sklepov bom prav tako obdržal kronološko zapovrstnost.

- 1599: *Kako ie tha poŝthena brathovzhina vmei sabo naredila sboga stop kateri je naide da en drugimu jegrabi da ie sapa kaŝtice jedan funt wax. p je sigla za per. Jegrabi pomeni, da je nekdo izmed cehovskih članov odvezel tovarišu pri naročniku že pogojeno delo.*
- 1603: *Mikula Mahlan jnu Gergor Vranitsh kada ŝo nima duema poŝtheni bratie pukŝho jfrozgili taku ie bilie oŝtalu 2 f rainizhka. Cehovsko skrinjico imenuje ta zapis pukŝha — die Büchse.*
- 1613: *V tim 1613 lety ta 8. dan decembra kada ŝo zhehmeŝtry Mihil Heruat, Martin Steffainizh, Jakel Jurshizh, Adam Lokar poŝhtenim bratem razhun daly tako ŝo preiely kuaternih petakou k ŝuويم rokam gotouih dinarieu — — — f 2 k 28 léty dinary ŝo ferzierany. Tu in ŝe v nekaterih nadaljnjih vpisih najdemo nazoren primer štiričlanskega cehovskega načelstva, katerega smo omenili že zgoraj. Škoda je samo, da nimamo slovenskih terminov za posamezne službe, ki so jih opravljali. Na čelu cehmeštrovskega kolegija je stal, kakor beremo v nemškem besedilu, »Walter«, upravitelj, njemu ob strani »Schliŝhalter«, ključar in dva pomočnika.*

- 1615: V tim 1615 letu ta 19 dan jenuara ie poshten antuerh dal poshtenim zhehmestrum kaku Shtefanu Roizu jnu Gergariu Vranizhu jnu Maty Papefhu jnu Mihelu Zhuytizhu daly gotouih dinarieu kuaternih petakov v roke — — — f 3 k 12.
- 1621: V tim 1621 lety ta 13. dan februara so poshteni bratie an zhel poshten anthuer f anim poshtenim suetom jnu ortlem sposnaly kately by kuly an poshten brat timu drugimu zhrefla vus ali butoro preiel aly prekupil kateru bi bilu oblubleno ter bye prekupil taku da ie presf vse gnade kashtiga v puksha sapal gotoue dinarie an rainish. Ta sklep se bavi z nelojalno konkurencu in jo prepoveduje članom ceha. Poleg tega tudi nakazuje ta vpis, da so se metliški čevljarji bavili tudi s strojarstvom, ker za čevljarstvo samo niso potrebovali čresla.
- 1628: V tim imeni ta 26 mú dan meseza aprila v tim 1628 lety so poshteny braty poshteniga antúerha shushtarškiga sposnaly inú f ortlem okúly prashaiozh dokonzhaly da kada se poshteni braty sprauyo k ciehmeshtrú inú poshleo ciehmeshtry po aniga brata stariga aly mladiga, ter ga ne búde ta ifty zhas po peruim posly ky pride do nega takú da presf vse gnade y molbie sapade púl dukata inú poloshy doly prey nego púde if ciehmeshtroué hishe body sy star aly mlad brat kitery pokoren nebude pry ty naredby so bily vfy poshteny braty pisanu 26 dan meseza aprila v tim 1628 letj. Iz tega odloka veje naravnost vojaška disciplina, ki so jo uvajali med cehovskimi člani.
- 1641: V tim ano 1641 leta da so posteni bratie fuelig razhun sturili f nasimi zhemestri koku nar poprei f Akupum Tuskanum inu f Iensum Zhivizum inu f Aandrea Godinum inu f Iansem Kukariem da so velig razhun sturili da niso nistir na razhunu ostali dusni per tim so posteni bratie bili inu razhun storili koku v tim 1641 leta.
- 1645: Item ta 12 febroara 1645 lette je en poshten rachun med poshtenimi bratti s shushtarschim y nih Cehmeshtri khakhu Jurekhom Roizem y Shteffanom Shkallio sturienj ostaly so ony cehmeshtry poshtenim brattom dushen gotoueh pineß 9 f, a od drugiga tallya so poshteni bratti sposnaly pokkeh del da ni so jmeli tih dinarieu gotoueh poloshitti so jeh poshtenim brati sopett do leita dan poterdili v tim jmeni da buodo bol hishily y gospodarily j da nima aden preß tiga drusiga pre sglublenie cehmeshtrye aniga khray isf pukhshe vun vsetti. Steffan Skallia f 1, Martin Khukhar je od 1644 letta dushen f 1 k 30, od letta 1645 f 1 k 30 Jurza Frdan f 2 it Jenshe Videtitsh f 2 k 24 Andreiec Prenhardt f 1. Cehovski člani niso bili kaj prida strogi do svojih cehmeštrov, čeprav niso ti povsem v redu opravljali sprejetih dolžnosti. Namesto kazni ali nezaupanja, ki bi ga vsekakor zaslužili, so jih menda hoteli vzgajati in jih ponovno izvolili, da bi se v novi poslovni dobi izkazali za dobre gospodarje. Item ta dan kheda se ie ta rachun storel sem jest N cehmester Jurekh Roiez v tih 9 f dal poshtenim bratom ano cello crono ustanem

jshe dolshen 7 f 2 kr p me. Eden izmed cehmeštrov se je, kot kaže, takoj skesal in takoj dal nekaj na račun svojega dolga. Ta dan da so noß poshteni brati cehmoshtri postavily fo nam v rokhe daly f 2 k 20. Cehovska skupščina pa je bila odslej bolj previdna in so protokolarno ugotovili, koliko denarja je bilo pri ponovni izvolitvi starega načelstva v blagajni. Jtem ta 12 febroara 1645 lethe sem se jest Petter Shushtaritsh iß polanshe Nihte Wresouize s gospudmi poshteniga antuerha shustarßkkhiga brattemy pagodil khada k hnim terg ally kham goder pridem da buodm posiry fa 4 celle crone. Ta zapis je zanimiv zlasti zaradi tega, ker je v njem mešan črkopis, latinski in gotski.

- 1670: Jtem ta 20 februara 1670 lethu je poßthen antuerh f uortlem fsposnal ky godi se bode pri antuerhy fnasal, buody, na faimih aly na targeh, aly po karzmah aly buody kir zhye, da buode adan tiga drugiga fspotal aly farfmagal taku pres vfake gnade v ladizho fapade tri fläte dukate. Povod tega sklepa je neprimerno obnašanje cehovskih članov in poizkus nelojalne konkurence s tem, da so drug drugemu očitali slabosti obrtne izdelave. Sodba o strokovnem delu je bil privilegij cehovskega načelstva in se zato ni smel nihče mešati vanj. Ladizha — die Lade — je cehovska skrinjica, kjer so shranjevali cehovske listine, insignije in tudi denar. V prejšnjih zapisih smo videli za isti cehovski predmet ime ¹puksha — die Büchse. Jasno je, da si je tudi metliški ceh izposojal poimenovanja najznačilnejših cehovskih predmetov iz nemškega kulturnega kroga, čeprav so živeli prav na robu drugega, hrvatskega, ki je bil prav tako bogat cehovskega izročila in terminov.
- 1676: Ta 7 dan februara 1676 lethä je vaf posten antuerh fhustarßki fuetom jnu f uortlem veisil da od danafhni dan oben ta mladi brat nima nistar obeniga luga pri suoi hifhy darfhat, ni na stanchio f obeno marko hodit. Taku dolgu dokle ne da molchaita, j fapifha jnu dokle ne buo nuotar v posten antuerh fapifan jnu fo postaulena dua brata kotieri buodo vfakyh stirinaiftih dnieuuh po hifah fla gliedat ki naido v hifi lug da se ima mu kat fasipat. Ta in nekateri prejšnji zapiski omenjajo institucijo poznejših dokupnih mojstrov (Eingekaufte Meister), ki so jih imenovali tudi mlade brate. Iz gradiva, ki nam je na razpolago šele za sredo 18. stoletja, lahko določneje povzamemo, da so bili ti mojstri nekaka pripravljalna stopnja za prave cehovske mojstre. Ceh je imel namreč po konstituciji določeno število pravih članov, ki so imeli vse pravice. Nemoteno so smeli izvrševati obrt in prodajati svoje izdelke ter so so imeli na cehovskih skupščinah aktivno in pasivno volilno pravico. Kdor ni bil prištet k cehovskim mojstrom, teh pravic ni bil deležen. Delovna zmogljivost pravih mojstrov pa najbrž ni v zadostni meri zadovoljila potrošnikov, zato je bilo treba poiskati nov način obrtnega udejstvovanja. Števila pravih mojstrov ni bilo mogoče zvišati brez predhodnega popravka ustanovne listine oz. reda. S tem bi imel ceh tudi občutne stroške in druge nevšeč-

nosti. Zato so si pomagali iz te zagate z dokupnimi mojstri oz. tako imenovanimi mladimi brati. Sprejemali so v ceh izprašane pomočnike, ki jih niso mogli sprejeti za prave mojstre zaradi pomanjkanja mojstrskih mest. Obenem so dobili ti izprašani pomočniki prednostno pravico do sprejema v ceh, kadar se je pač izpraznilo kakšno mesto. V cehu in njegovi upravi sicer niso imeli ti še nobenih pravic, smeli pa so izvrševati obrt in prodajati svoje izdelke doma. Za pravico dokupnega mojstra so plačevali na leto različne zneske, ki so se sukali od 24 krajcarjev do štiri in pol goldinarja. Prestop iz dokupnega v cehovsko mojstrstvo ni bil zvezan s kakimi ovirami strokovnega značaja, edini pogoj pa je bil mojstrski obed *Molchait*, ki ga je smel novi mojster prirediti cehmeštrom in drugim članom šele pri sprejemu v ceh. Iz teh izvajanj je torej razumljiv ta cehovski sklep, ki prepoveduje *mladim bratom* sleherno udejstvovanje, ki bi presegalo okvir njihovega delovnega območja; zato niso smeli sami strojiti kož — *obeniga luga pri suoi hi/hi dar/hat* — in ne hoditi po sejmi s svojimi izdelki. — *stanchio* — štant, stojnica; *marko* — Markt, sejem.

1695: *Ta 7 februara 1695 lethu fo gospudi pošten antuerh sustar/ki, vfi stari jnu mladi suetom jnu f uortlem dokonchali, da v/ake kuate se ima suetha mafha ana flushit da u ani, lethi buodo fa usih nafih starih j mlaisih dufhiche u anim leti tri suethe mafhe fa martue dufhiche a ta startha mafha pak buode fa the fiue, a kada pak buode bratou/ki rachun ta ifti dan buodi ta pietha mafha tudi fa te shiue tu ie sturieno da buode tih piet mash dokler buode suet stal se u tim jmeni jf ladiche platille.* Veliko vlogo je igralo pri nekdanjih cehih tudi cerkveno življenje. V vseh cehovskih redih so točni predpisi glede tako imenovanih bratovskih maš, ki so bile uvod v cehovske skupščine. Člani so se morali udeleževati vseh cerkvenih manifestacij in je bil izostanek strogo kaznovan. Iz tega zapisa je tudi jasno, da so se kvaterni sestanki in letna skupščina vršili ločeno. S sestanki so ustvarjali povezanost med poedinimi člani, ki so opravljali svojo obrt v različnih krajih cehovskega ozemlja. Na drugi strani pa so služili tudi kontroli in izmenjavanju misli, zlasti medsebojnih obtožb in so tako vse nesporazume sami poravnali. Na ta način so nesoglasja lahko že v kali zatrli in so cehi prav zato veljali za strumne organizacije. Prav zaradi tega so neuradno obstajali še potem, ko so bili kot oficijelne obrtniške organizacije že zatrti.

V tretji skupini metliških cehovskih slovenskih tekstov je, kot rečeno, samo en obširnejši dopis metliškega ceha tamkajšnjemu mestnemu sodniku. Obravnava namreč terjatve nekega dolga, ki ga je imel menda ceh pri mestu. Naredil ga je eden izmed prejšnjih cehmeštrov brez dovoljenja skupščine. Mesto je zahtevalo plačilo, ceh pa se je izgovarjal s slabim stanjem svojih financ. Kakor je razvidno iz pripisa metliškega mestnega sodnika, je cehu uspelo doseči obročno odplačevanje tega dolga. Tekst pa se glasi takole:

1676: Muodri jnu fastopni gosspudi, poſthen ſuet j gmaina, ſuſtarſki cieh ſe poniſnu preporoča ti braty, katieri niſo niſtar jntereſirany, k timu boiu niti k cierengi, kar ietu ubogo gmain meſtu veliko ſſkuodo priſlu, ſkus katieriga neſaſtuopniga pameti, a v teh ki ſo pak k temu jntereſirani ſe niſtar ne pechamo, taku upaine jmamo na Boga j poſthene goſpudie, da nam nichete v tem ſille delat, j naſ ki niſmo v tu intereſirani kriue ſturit, ali poprei neg bi ſe hoteli, ſuprot gmain meſt ſuperſtauit, chiamo raiſhi jſuoih moſhai ſloſhit v tim teſkim leti an par ſlatih dukat jnu na gmain meſtu ſhenkat, ſa tu da nam boſte dali, obſhit da ſmo my j ti ki ſa nami buodo od tiga ledik. A ki nam ne bi tiga billu potreba da bi bily, jmely ſ. pametniga goſpodaria, aku ſmo ga poſtauil cehmeſtra, niſmo mu vkafali naſ ſapellat, j tiga vbogiga gmain meſta veliko ſkuodo pripravuit, tiga ni niſtar⁷ naſim ſuetom ſturil. Aku ni drugachi daite accion naprei chiamo vidit gdu ie v toſbi ſapopaden gdu ie tuoſhil, ali proteſtiral ali gdu ie branil glihat, bil ie offichir kai ni ſam k praudam hodil, nikar ie nepriatla poſilal, kye iemal mitha leti, jnu tamkay, more bit da goſpudi menio kye uſe ſkus cehmeſtar bil, da nam ie kai dinarieu ſprauil, da ſmo⁸ ladicho odneſly ſmo preiely 1 f 10 k tu ie ſhack kai nam ie ſprauil vcaſhi ſmo nuotri jmeli po trideset rainiſh naſ ie poſual tri ſtiri vrek ſebi tam ſo uſy oſtali katierimi paruolil, da bi bili kai chieraly, je daial jacho pripravuit, akuchie katieri prit, pridy, aku ne chiem ſam chierat, ſatu vpaine jmamo v Boga j dobri goſpuide da nam nechete tiga kar profimo doli vdarit, j ſe nadiamo aniga dobriga odluočka. Vaſ cieh poſteniga antuerha ſuſtarſkiga. Dopis ni bil datiran, čas piſanja ugotovimo le po gori omenjeni odločbi metliškega meſtnega ſodnika z dne 12. maja 1676, ki jim je prineſla ugodno reſitev.

Izven cehovskih vpisov imamo v tem sklopu ſe en ſlovenski tekst, ki tudi ni datiran. Napisan je na papirju, ki ſe razlikuje od papirja, ki je ſlužil za cehovske vpise in je bil vlepljen med platnice ſtarejše cehovske knjižice. Datirati po časovnem redu vpisov v knjižici ni mo-goče, ker vse kaže, da je bila knjižica vezana mnogo pozneje kakor je bil vneſen vanjo prvi vpis. To beſedilo je piſala druga roka kot vse oſtale in vſe buje ſvetopisemski tekst iz druge Mojzeſove knjige (2 Mojz 20, 2—5. 8), ki ſe ne ujema z Dalmatinovim prevodom. Glasi pa takole: *Ta parúa ſapuúid jeſt ſam goſpúd túi Búg kir ſem tebe jſpelal js egiptoúe deſhele od domazhe ſhluſhbe ob tu te nemaſh druſih bogou jmeti ni ſi ne ſtúri oben pild ali kakoúo ſnamanne in od tega kar ie ſdola na ſemli nikar, vodah pod ſemlo ne moli j nimu jni ne ſhluſhi ta drúga ſpúmni de ta ſebotni dan poſuezhúie.*

Tukaj objavljeni teksti ſo zanimivi, ker ſpoznavamo iz njih poſlovanje cehovske uprave, pa tudi ſlovenistu bodo dragoceno gradivo. Saj nam je iz te dobe ſlovenskih tekstov prav malo znanih.⁵ Vſekakor pa oſtane ſe odprto vpraſanje, kje je vzrok dvoježičnosti vpisov v metliško

⁵ Prim. F. Kidrič, ČJKZ III, 73; M. Rupel, Slavistična revija II, 323.

cehovsko knjižico, in zakaj je ob koncu 17. stoletja povsem prenehala raba slovenščine v cehovskem poslovanju. Pomembnost metliškega cehovskega gradiva pa ne povečujejo samo ti vpisi, marveč tudi dejstvo, da je to gradivo eden izmed redkih virov za metliško lokalno zgodovino, ki so se nam ohranili pri ponovnih požarih, ki so večkrat vpepelili Metliko tja do začetka 18. stoletja.

Imena in priimki cehovskih članov, ki jih navajajo vpisi, so še danes v rabi v Metliki in njeni okolici. Pisava priimkov se je s pravopisnim razvojem seveda spremenila, v izgovorjavi pa so se ohranile iste dialektične posebnosti.

Slovenica in den Schriften der Schusterzunft von Metlika (Möttling)

(Zusammenfassung)

In dem Artikel veröffentlicht der Autor die slowenischen Eintragungen aus dem 17. Jahrhundert in den Schriften der Schusterzunft von Metlika. Diese Eintragungen sind wichtig, weil sie sowohl dem Slowenisten neues Material aus einem bisher wenig erforschten Gebiet bieten wie auch dem Historiker neue Einblicke in die Struktur des Zunftlebens gewähren. In dem ersten Teil des Artikels veröffentlicht der Autor die Eintragungen der neuen Zunftmitglieder; sie erklären die Art der Aufnahme in die Zunft und die wirtschaftliche Bedeutung der Zunftmitgliedschaft. In dem zweiten Teil veröffentlicht er die Beschlüsse und die jährlichen Abrechnungen der Zunftversammlungen; sie erklären die innere Organisation der Zünfte, wie die Wahl des Vorstandes (in Metlika vier Zechmeister), die Bewahrung der Zunftlade und die Disziplin der Mitgliedschaft. In dem letzten Teil veröffentlicht er einen längeren slowenischen Text (Zuschrift der Zunft an den Stadtrichter von Metlika wegen einer Schuld). Ausserhalb der Zunftschriften veröffentlicht er am Ende des Artikels noch einen slowenischen biblischen Text (2 Moses, 20, 2—5, 8), wahrscheinlich aus derselben Zeit, mit dem Text der Bibelübersetzung Dalmatins nicht übereinstimmend.

Janko Polec:

„Župan“ in „občina“ v novejšem slovenskem izrazoslovju

Za slovensko pravno terminologijo so znamenita leta 1848 do 1852, ko se je odpravljala stara patrimonialna uprava in uvajala nova državna, ko se je ukinilo podložništvo in so se urejevali iz tega izviraajoči odnošaji.

Iz nemško-slovenskih zakonov, naredb, ukazov in razglasov te dobe črpamo slovenske izraze, ki so jih bili ta čas nujno več ali manj vzeli iz ljudske govornice za danes nam že tuje, historične, zato jezikovno še težje točno določljive pojme. Tedanji »Občni državni zakonik in vladni list za avstrijsko cesarstvo«, ki je začel izhajati s slovensko-nemškim besedilom 1. novembra 1849, časopisi: Bleiweisove »Novice«, »Slovenija« (1849, 1850), uradni »Ljubljanski časnik« (1850, 1851), razni oblastveni razglasi, posebno oni deželne komisije za zemljiško odvezo na Kranjskem so za historično kmetsko-pravno terminologijo dovolj bogati, pa prav tako

doslej še ne izčrpani viri kakor dosti redki dvojezični cesarski patenti in vladne okrožnice izza terezijanske dobe do l. 1848.

Na drugi strani pa odkrivajo navedeni viri iz dobe prvih let po 1848. prav zanimivo sliko iskanja, postanka in ustalitve slovenskih izrazov za doslej še neznane, novo uvedene, zato tudi v našem jeziku do takrat še ne izražene pravne pojme in ustanove.

Če izvzamemo morda kratkotrajno francosko merijo ali komuno je bila po vsebini in ustroju nova tudi ustanova krajevne ali politične občine, ki je morala ob opustitvi patrimonialnih gospodk nujno izpolniti nastalo vrzel kot upravna edinica prve stopnje. Prav glede te in njenih organov je terminologija zelo, zelo kolebala in zgodovina njenega razvoja ni nezanimiva.

Tako zvani Začasni zakon o občinah z dne 17. marca 1849 je bil razglašen še v stari obliki samostojnega patenta.

Še preden pa je izšel, navajajo »Novice« (1848, 29. XI., str. 100) iz ša 26 osnutka ustave: »Soseska«, »soseskino zavezo« in »soseskino napravo«, poročajo (1849, 24. I., l. 4, str. 16) pod zaglavjem »Nekaj od novih soseskinih postav«, da je »minister Stadion napravil za poskušnjo načrt ali osnovo ustavnih navodil, kako se imajo prihodnjič soseske ali srenje same sebe vladati (Gemeindeordnung)«. V isti številki (str. 18) oznanjajo določilo novo sklenjene ustave: »da imajo vsi državljani pravico, občinske urade... zadobiti.«

V listu 6. (6. II. 1849, str. 24) pa pišejo: »Županom in soseskam sploh v preudarek« in rabijo tako prvič za novega občinskega predstojnika stari slovenski naziv »župan«, ki ga je nazadnje nosil še gospodarski organ zemljiškega gospoda v nekaterih velikih zemljiških gospodstvih.¹ (Na str. 38 slovenijo v poročilu »Iz državnega zbora« tudi »bürgerliche« [Pflicht] s »srenjski« z opravičilom, češ da pomeni nemški izraz »Bürger« vsakega prebivalca v kaki srenji, da rabijo pa navedeni slovenski izraz začasno, »dokler boljši ne izvemo«.)

V uradnem ces. patentu, s katerim se razglaša marčna ustava, ima 4. oddelek napis: »Srenja (soseska, gmajna)«, torej vse izraze, ki so se dotlej uporabljali za gospodarsko, agrarno občino. Zadnji izraz »gmajna« za politično občino se le tukaj nahaja.

V članku o novi marčni ustavi poudarjajo »Novice« (1849, 14. III., l. 11, str. 43), da posebno imenitna za nas vse bo srenjska postava (»Gemeindeordnung«). V besedilu ustave, ki ga prinašajo v »posebni dokladi« k 11. listu se pa v šu 33 glasi: »Srenja (soseska)«, »srenjčan«, »srenjska postava«; v šu 34: »kantonske in kresijske srenje«. Toda v »Sloveniji« (1849, 16. III., št. 22, str. 86) rabi Cigale v teh določenih že: »občina«, »občinski«, »kantonske in kresijske občine«.

¹ »Župan« in »soseska« so rabili uradno sporadično že prej. Tako prevaja n. pr. ces. patent z dne 17. IX. 1789 o izvršilni naredbi k patentu z dne 10. II. 1789 o novem zemljiško-davčnem in urbarialnem sistemu § 6 nemški »dass die Mitglieder der Gemeinde durch den von ihnen gewählten Richter« — »de tovarši te sosedske skus tega od njih izvoljeniga župana.«

»Novice« pišejo pa še dalje menjaje: »soseskina« ali »srenjska« naprava ali uravnava (l. 17, 25. apr., str. 67) in »svobodna soseska« in »soseskine svobodne naprave« ter »krajna soseska«, »soseske ali srenje« (l. 18, str. 69 tudi op. ter str. 71 in 74).

Prav tako govori po Konšekovih »Slovenskih Novinah« štajerski dopisnik (4. VII., l. 27, str. 115) o »soseskinih napravah«, o »srenjah« in o »srenjskih predstojnikih« ter o »štibernih soseskah« (davčnih ali katastrskih občinah); v listu 28, str. 123, pa ima kratko notico o ljubljanski »mestni srenji« in o »soseskinem redu« za ljubljansko mesto.

V članku: »Prijeteljski svet zastran naprave novih sosesk« (1849, 15. VIII., l. 33, str. 145) pišejo »Novice« le v začetku: »Soseska ali srenja«, sicer pa skozi le »soseska«.

Ko je izšel občinski zakon z dne 17. marca 1849 je poslalo notranje ministrstvo kranjski deželni vladi le nemško besedilo z naročilom, da ga takoj razglasi. Deželni guverner grof Welsersheim je takoj vprašal (1. apr., št. 2387 prez. spisov) ministra Stadiona, ali naj se morda napravi slovenski prevod v Ljubljani. Pri sličnih sporočilih lovskega, društvenega zakona, postave o razglasitvi zakonov in ukazov in tiskovnega zakona je ministrstvo vedno pripomnilo, da se pripravlja avtentičen prevod v deželnem jeziku, ki se bo naknadno poslal. V predmetnem sporočilu pa manjka taka pripomba. Dokler ne dobi zaprosenega navodila, ne bo objavil samonemškega besedila, ker je bil za to od vseh strani naprošen ter zato, ker praktično pravilno pojmovanje drugojezičnega besedila tudi res bistveno olajša, če je natisnjeno poleg nemškega na isti strani. Služi tako besedilu v deželnem jeziku, ki za izražanje pravnih pojmov, zlasti novodobnih, še ni dovolj razvit, kakor nekak komentar. Ministrstvo je odgovorilo že 5. aprila, da se bo tudi občinski zakon prevedel v ministrstvu, kakor so se priredili tam tudi prevodi drugih izza početka marca izdanih zakonov. V kratkem prejme vlada primerno število v nemškem in slovenskem jeziku natisnjenih izvodov za uraden razglas.² Občinski patent je bil torej vsekakor na Dunaju preveden in natisnjen. Zato kaže morda na osebo prevajalca kratka Bleiweisova vest v »Novicah« (1849, 11. IV., l. 15, str. 62, »Spomin na Dunaj«): »Tudi g. Ambrož je na Dunaju in prestavlja po naročbi gosp. ministra drž. ukaze na slovenski jezik.« Toda gotovo to ni, ker so prispeli iztisi patenta v Ljubljano šele 10. avgusta.³

Uradni prevajalec rabi izraz »srenja«; samo tam, kjer se glasi nemški »Ortsgemeinde« pa »soseska«: § 1. »Soseska se imenuje sploh cela samostojno razmerjena katastralna soseska, ako ne stori več njih že dejanski eno samo samostojno sosesko« in pa: § 3. »Posamezne davkovske ali katastralne srenje imajo pravico se z drugimi v eno sosesko zediniti«. Toda krajevno občino imenuje prevajalec »sosesko« le tam, kjer se glasi nemški izrecno »Ortsgemeinde«, povsod drugod pa, kjer označuje nemški izvirnik »Ortsgemeinde« kratko le kot »Gemeinde«,

² Arhiv notr. min. na Dunaju, fasc. 11. Krain MI.

³ Št. 1805 prezid. spisov deželne vlade v Ljubljani v ODAS-u.

se poslužuje prevajalec vseskozi le izraza »srenja« in izvedenk iz te besede. Dobro se ta nedoslednost vidi n. pr. v § 27: »Die Repraesentanz der Ortsgemeinde ist der Gemeindeausschuss« — »Namestniki soseske so srenjski odbor«. Ces. patent sloveni: Gemeindeglieder — udje srenje in največkrat srenjiki; Gemeindebürger — srenjičani; Gemeindeangehörige — v srenjo prišteti (§ 7 lit. 1, b) in drugod medsrenjiki; Ehrenbürger — častni srenjičani; Bürgermeister — predstojnik srenje; Gemeindevorstand — srenjsko predstojništvo; Gemeinderäte — srenjski svetovavci. Delokrog občine pa imenuje »delavnostni kolobar«.

Uradno »Oznanilo dež. poglavarstva« (31. Dokladni list k 34. listu »Novic« z dne 22. avg. 1849), v katerem se pojasnjuje pomen in bistvena vsebina srenjske postave se opira skozi na terminologijo slovenskega besedila patenta, le »srenjčanom« prideva še »srenjski purgerji«, predstojniku pa, ki ga, kakor tudi ne patent, nikjer ne imenuje župana — »purgermeister«.

Naziv »Bürgermeister« in nekateri razdelki občinskega zakona (§§ 67, 81, 83 in 118) so vzbudili na deželi širom države bojazen, da bodo občine zelo draga ustanova in da tudi manjše med njimi ne bodo mogle izhajati brez uradnika. Zato je minister za notranje stvari izdal okrožnico na vse deželne predstojnike, v kateri poljudno razlaga opravila prihodnjih občin in označuje omenjeno bojazen za krivo misel. »Purgermeister« naj se imenuje, kakor dosihmal predstojnik v mestih in trgih, po kmetih pa naj se tisto ime obdrži, »kakršno je v deželi navadno«. Pri občujoč to okrožnico v izvlečku z naslovom: »Ali bojo imele srenje velika in težavna opravila ali ne«, pristavljajo »Novice« (1850, 27. III., l. 13, str. 52) takoj za navedenim stavkom z vidnim zadovoljstvom za rabo izraza župan takrat odločilne besede: »Mi Slovenci imamo častitljivo staro ime župan, župani naj se tedaj imenujejo tudi prihodnjič predstojniki županij.« Prvikrat imenujejo »Novice« občine tukaj »županije«; v nadaljevanju navedenega sestavka pa rabijo same le besede slovenskega besedila okrožnice »srenja« in »srenjski predstojnik«.

Kot posebna doklada »Novicam« je začela izhajati v avgustu 1850: »Začasna srenjska postava«. Dana 17. sušca 1849. Po domače razlagana po dveh rodoljubih« (skupaj str. 27). Ta poljudno sestavljena razpravica je za tiste čase pisana v lepi, dosti gladko tekoči slovenščini. Sestavljalca nista nikjer razodeta. V tej razlagi se sestavljalca vobče naslanjata na uradni prevod ces. patenta, le mesto »predstojnika« rabita izraz »župan«, »sosesko« pa, opazivši gotovo neskladnost uporabe izrazov »soseska« in »srenja« v ces. patentu, popolnoma izločujeta. V pripombi ** pripominjata na str. 3 pod črto: »Slovenci imamo za nemško besedo »Orts-gemeinde« dve besedi, namreč »srenja« in »soseska«. V nekaterih krajih je navadna beseda srenja, v drugih pa soseska. Mi bomo prihodnjič zmerom srenja rekli. Pomniti je tedaj treba, da beseda srenja ravno to pomeni, kar soseska.«

Ko je bila ta razlaga občinskega zakona še izhajala, so priobčile »Novice« članek: »Srenja« ali »županija«, podpisan s psevdonomom »Graberski« (1850, 31. VII., l. 31, str. 131). Vsebinska (omemba vipavske župa-

nije) v zvezi s psevdonomimom samim izdaja pisca: vipavskega dekana, pisatelja in politika Jurija Grabrijana.⁴ Članek je prvi začel in vzbudil v časopisju daljšo razpravo o slovenskem izrazu za občino. Pisec, pravi, je doslej za »Gemeinde« povsod našel le »srenjo«. Ta je sicer dobra slovenska beseda, ki bi se je tudi rad poprijel, ko bi bila na Kranjskem kolikanj znana. Pa je gotov, da je »ne na celem Dolenjskem, ne na Notranjskem nihče ne pozna«. Povsod mora ne samo kmet, marveč tudi v slovenščini bolje podučeni povpraševati za pomen besede. Neki urad je razposlal sicer dobro razumljiv dopis o srenjskih rečeh, pa so ljudje prihajali spraševati, kaj je to srenja. O Gorenjskem pisec noče govoriti, je li tam omenjeni izraz povsod znan. Pa se mu skoro zdi, da so ga tudi tam doslej pomalem rabili in še to v posebnem pomenu. Slišal je praviti, da imajo tudi tam soseske kakor povsod; le navadno je, da se te soseske v srenje shajajo. Župan sosed v srenjo pokliče in v srenji sklepajo. Potemtakem bi mogla biti srenja občinski zbor »Gemeindeversammlung« — »Gemeinderat« — pa ne »Gemeinde«. Sicer pa da beseda »srenja« — »srednja« sama spričuje, da »nekaj odbranega srednjega — pa nič obširnega ne pomeni« (!). Pa bodisi to kakorkoli hoče, pravi pisec, izraza »srenje« nam ni prav nič treba zato, ker imamo mesto nje staro, krasno, povsod znano in spoštovano slovensko besedo »ž u p a n i j o«. Ž u p a n i j a pomeni prav to, kar naj bodo sedaj soseske, ne pomeni pa tega iz prej navedenih razlogov »srenja«; prav tako tudi ne »soseska«, ker se more več sosesk v eno županijo združiti, kakor se je na pr. v vipavski županiji res združilo četvero dosedanjih sosesk ali komunov. Zadnji pravi župani so bili pri nas graščinski, dokler so imele graščine pred francosko vojno svoje stare pravice in dokler je županova beseda v soseskinih rečeh vse veljala. (To je mogel vipavski dopisnik pravilno trditi za primorske »komune« z bolj strnjenim podložništvom in njihove župane.) Odkar so pozneje župani »g r a š č i n s k i h l a p c i postal«, pravi pisec, »niso več županskega imena vredno nosili. Novodobni župan pa je zopet pravi župan v svojih županijah, zá kaj opravilo in veljavo bo imel kakor župani nekdanjih časov.« (V tem se pač pisec vsaj glede preteklosti moti za večji del našega ozemlja.) Drugi člani občinskega predstojništva naj se imenujejo ž u p a n i j s k i s v e t o v a l c i ali pa p o d ž u p a n i.

K tem izvajanjem pripominja v opombah pod črto urednik dr. Bleiweis, da se je v živinozdravniški šoli pomenil z večjim številom učencev iz raznih krajev Gorenjske glede besede »srenja«. Izvedel je od njih, da je znana le na gornjem Gorenjskem okoli Radovljice in Bleda pa zares le v pomenu, ki ga navaja dopisnik. Tudi po Bleiweisovem mnenju je beseda »županija« za več združenih sosesk najboljši slovenski izraz, tako tudi župan in podžupan. »Če stare zgodovinske bukve naših očakov beremo,« nadaljuje Bleiweis, »se bomo prepričali, kako imeniten je bil ž u p a n. Pisavec zgodovinskih bukev g. (sic!) K o n s t a n t i n piše, da nekdanji Slovani so celo svoje vladarje ž u p a n e imenovali. Kakor so sedaj dežele v kantone (Bezirke) razdeljene, tako so bile nekdanj v

⁴ SBL I., str. 239—240.

županije in predstojnike kantonov so imenovali naši očaki župane. Zdaj ko so soseske dobile po novi ustavni vladi zraven večje oblasti tudi pravice domačega jezika nazaj, se spodobi, da se tujih besed iznebimo in se poprimemo spet dobrih starih domačih in da častitljivi besedi »župan« spet isto čast nazaj damo, katero je po »grajskih hlapcih zgubila«.

S sprejemom izraza »županija« bi se rešilo po dopisnikovem mnenju tudi še drugo vprašanje. Vsakdo ve, pripominja pisec, kako »se lovimo in iščemo, kako bi se ‚Bezirkshauptmannschaft‘ in ‚Bezirkshauptmann‘ reklo. In kaj je bolj duhu slovenskega naroda primernejega kakor ‚n a d - ž u p a n i j a‘ in ‚n a d ž u p a n‘. Saj drugega niso in tudi za drugo niso nadžupanije postavljene, kakor da podrejene županije pregledujejo, jih vodijo in s kronovinskim vladarstvom v združeno edinost vežejo«.

V naslednjem (32.) listu (7. VII. 1850 in sl.) priobčujejo »Novice« že: »Svet našim županijam po Slovenskem.« V listu 33. se pa poslužujejo izrazov: »Župan, županija, županijski svetovalci« v Ambroževem članku in v dopisih, poslednjega izraza posebno v notici: Nektere besede o volitvi županijskega odbora v Ljubljani (l. 35, str. 126). Na str. 147 v dopisu iz Gorenjskega poročajo celo: »V kranjski n a d ž u p a n i j i so volitve skoraj vse končane« in se pritožujejo, da so »n a d - ž u p a n i j s k i uradniki svoje volitvene protokole na staro štulo dajali, to je po nemško naredili; častitljiva slovenska beseda župan jim mora biti trn v peti, ker jim je le ‚purgermeister‘ kakor prej ‚rihtar‘ vedno na jeziku«. Tudi v dopisu »Iz Loke« pišejo »Novice« (1850, 9. X., l. 41, str. 173) o »kranjski nadžupaniji«.

Dopis Graberskega pa je vplival tudi na noviška razlagalca občinskega zakona. V zadnjem odstavku svoje razlage, očitno, kjer je to še dovoljeval tisk, rabita že »srenje« ali »županije«, »svetovavci« in »županijska postava«. Na koncu spisa v daljši opombi k tako prvič v tej razlagi rabljenima izrazoma »srenja ali županija« pa izjavljata, da se rada poprimega nekoliko po Graberskem nasvetovane terminologije. Gotovo je prav, če rabimo besedo »županijo« mesto »srenje«. Že ta čas, ko sta nemškega »Bürgermeistra« po slovensko »župana« krstilâ, jima je bil ta izraz že na jeziku. Le njegove izvedenke so se jima zdele nekoliko preneokretne in so ju zapeljale k rabî »srenja«. Izvedenke bi bile iz besed »župan« in »županija« dosledno tele: »županijski — Gemeinde-; županijan — Gemindebürger; županijanstvo — Gemeindebürgerrecht; medžupanijan — Gemeindeangehöriger; medžupanijstvo — Gemeindeangehörigkeit«. Morda bi se moglo reči: »župljan, župljanstvo«. Z vsemi nasveti Graberskega pa ne moreta soglašati. Sta za »županijske svetovavce« in ne za »podžupana«, kajti njihovo opravilo je večinoma svetovanje ne pa županovanje. Tudi je beseda svetovavec čisto slovenska in se je je ljudstvo zelo oprijelo.

Popolnoma napačno pa se jima zdi »n a d ž u p a n i j a« za »Bezirkshauptmannschaft« in to zato, ker bi se naziv za ljudsko predstojništvo prenesel na cesarsko oblast. Kako bi se potem imenovala »Kreismairie«? Ali morda »n a d n a d ž u p a n i j a«? To bi bilo tako popol-

noma neslovensko, da bi se noben Slovenec ne upal kaj takega svetovati. Zato predlagata: županija — Ortsgemeinde; kantonska županija — Bezirksgemeinde; okrožna županija — Kreisgemeinde. Prav tako: župan, kantonski župan, okrožni župan. Beseda »kantonski« je Slovincem že davno znana, na »okrožen« se bodo pa navadili.

Razlagalca poudarjata slednjič potrebo, da se vsi slovenski pisatelji prav, prav kmalu zedinijo o nazivih upravnih edinic in njihovih predstojnikov. »Strašno grdo« pravita, »se nama zdi, da se v istem časopisu rabi različna terminologija in se s tem ljudstvo moti«, zato nam nedoslednost očitajo narodni nasprotniki. »Posvetovajmo se brez jezikovnega prepira, kaj je bolj prav, potlej se pa vsi poprimimo istih besed. Dobro bi bilo,« končata razlagalca to opombo, »da bi v tej reči tudi prestavljajalca državnega in deželnega zakonika z drugimi pisatelji v en rog trobila« in »da bi se vsi uredniki slovenskih časopisov ene same terminologije stanovitno držali.«

Tudi Bleiweis je očitno pritrdil izrazu »županija«, ko rabi v končni zahvali razlagalcema besedi: »županijske postave«.

Še mnogo odločilnejši nego ta pozitivni je bil negatívni odmev dopisa Graberskega v »Ljubljanskem časniku« (1850, št. 44, str. 176), ki je vzbudil novo razpravo.

V članku: »Besede županija, nadžupan, nadžupanija«, signiranem s F. C., piše književni urednik »Ljubljanskega časnika« pesnik Franc Cegnar (gl. »Novice« 1850, 18. IX., l. 38, str. 16, Objasnenje), da so besede, priporočene po Graberskem: »županija, nadžupan, nadžupanija« našle mnogo prijateljev, mnogi se jim pa tudi ustavljajo in to po piščevi misli »iz zelo prevagljivih razlogov«. Tako mu piše z Dunaja gospod, ki ni le v slovanskih jezikih najden in posebno izvrsten slovenski pisavec, ampak tudi učen pravoznanec, ki torej imenovane besede od dvojne, od slovniške in pravoznanske strani presodi. Njegove besede so: Gotovo je, da sedaj za »Gemeinde« ni le ena sama beseda v splošni rabi: tu pravijo komun, ondi soseska, morebiti tudi srenja, kjekod tudi občina in kakor si bodi, kar mi ni znano. Tedaj je treba kako neznano besedo vpeljati. (»Da je med Slovenci beseda županija neznana, je menda gotovo« vstavlja tukaj Cegnar.) Pri vpeljavanju besed bi bilo malo gledati na druge Slavjane; če to storiš, stoji najtrdnije beseda: »občina«, na Hrvaškem najprostejšemu človeku znana, pri drugih Slavjanih se saj ista korenina najde. Zoper županijo bi nič ne rekel, če bi Hrvatje pod njo ne razumeli kaj drugega (Gespannschaft = okrožje v sedanji edinostni Avstriji). Pa če se tudi dopusti beseda »županija«, ter se v resnici njen predstojnik župan imenuje, iz tega še ne sledi, da bi se potem mogel okraj imenovati »nadžupanija«. To je posebno žalostna zmeta, ki bi je noben pravoznanec ne smel zagrešiti in to iz razloga, ki sta ga navajala že noviška razlagalca, da je namreč občina edino ljudsko oblastvo, okrajno glavarstvo pa cesarsko, državno oblastvo in župan ljudski, okrajni glavar pa državni organ.

Razprava o županiji pa s tem še ni bila končana. V treh člankih: »Pomenki o besedah 'župan' — 'županija' — 'nadžupan' — 'nadžupanija'«

(Novice 1850, 11. IX., l. 37, str. 155; 18. IX., l. 38, str. 159 in 25. IX., l. 39, str. 162) zagovarja Graberski predvsem svojo »nadžupanijo.« Najprvo odgovarja v prvih dveh člankih »učenemu gospodu na Dunaju«. Predloga glede naziva »občina« se sploh ne dotika, ker se je njegov sobesednik po njegovi izjavi z besedo županija že nekako sprijaznil. Očita mu v glavnem, da namesto odklonjenega izraza »nadžupanija« ne nasvetuje nobenega primernejšega. »Zakaj brez imena te po vseh slovenskih ustih tekoče oblastnije, kakor je v ‚Bezirkshauptmannschaft‘ vendar nismo radi in ako je ne bomo nikdar po naše imenovati začeli, ne bojo tudi nikdar našega imena imela.« »Kresija« je že umrla, »becirki« so se prekrstili v »Bezirkshauptmannschaft« in »komu je znano, da bi se bila kdaj ta imena poslovenjevati začela«. To je sedaj treba, »ko vsak rodoljuben Slovenec želi, da bi se o vseh nemško krščenih novih rečeh in naredbah po domače zmeniti mogli.« Razlog, da je eno oblastvo ljudsko, drugo cesarsko ne drži. Oboje je ustanovljeno po vodilih ustave, izvirajo iz istih tal, pa naj predstojnika eden ali drugi postavi. »Ime je ime; ono ne daje in ne jemlje veljave; to stori le pomen, ki se mu daje.«

V opombi k prvemu članku urednik dr. Bleiweis znova potrebo pomenka, pretresa in zedinjenja na isti izraz ter pripominja: »Besedi župan in županija sta se tako naglo srcu in jeziku slovenskega ljudstva vrinile, da bosta težko veljavo pri njem zgubile.«

Na koncu istega lista »Novic« (l. 38, str. 160), v katerem je izšel drugi članek odgovora Graberskega, pa je bilo priobčeno: »Objasnenje« podpisano s psevdonimom »Lomski« (to je Matej Cigale, doma iz Sp. Lomov pri Črnem vrhu na Notranjskem).⁵ S tem se razkrije »gospod iz Dunaja«. Cigale hoče v pojasnilo pretresa, ki se je začel v »Novicah« in »Ljubljanskem časniku« zastran besed »županija« in »nadžupanija«, povedati, da je pisal uredniku »Ljubljanskega časnika« »le privatno, naj se proti rabi teh besed postavi, da mu je bil sicer svoje misli nagloma pripisal, nikoli pa namenil, ravno iste besede in v isti obliki natisniti dati«, kakor se je to v »Ljubljanskem časniku« zgodilo. Tako se tudi pojasni, kar mu očita Graberski, zakaj sam ni nič nasvetoval glede besede »Bezirkshauptmann«, ker je Cegnar vedel, kako ga on imenuje. »Da pa temu ime ‚nadžupan‘ ne gre, sta tudi razlagalca občinske ali županijske postave potrdila in je sploh samo po sebi prejasno, da bi bilo treba še več se o tem razgovarjati.«

Z izjavo Cigaleta v pismu Cegnarju in po tem »objasnenju« je bila pravda o občini in okrajnem glavarju že dejansko rešena, čeprav se je še nekaj časa dalje vlekla. Matej Cigale je bil namreč v začetku leta 1850 imenovan za min. koncipista in urednika slovenskega dela »Državnega zakonika«. Na tem svojem položaju je mogel svoje stališče do spornih izrazov sedaj odločilno uveljaviti.

⁵ Gl. o tem psevdonimu dr. Janko Lokar: »Bleiweis in Novičarji«, »Bleiweisov Zbornik« (ZSM XI. 1909), str. 68, 140.

⁶ »Novice« 1850, 30. I., l. 5, str. 22. Bleiweis tukaj pripominja: »Če je kdo v svoji službi na pravem mestu, je g. C. kot urednik ‚Državnega zakonika‘. Minister bi ne bil mogel boljšega izvoliti, ker g. C. je učen mož na več strani in je v stanu v lahko umljivi slovenski besedi pisati in predstavljati in na tem nam je posebno ležeče.«

Graberski objavlja za tem še tretji članek (25. IX., l. 39, str. 162), razpravljajoč o pomislekih noviških razlagalcev proti njegovemu predlogu zlasti proti predlagani »nadžupaniji«. Glede izvedenk je za: županijski, županijan ali županijec — Gemeindebürger; županijstvo — Gemeindewesen; županijanstvo — Gemeindebürgerrecht; medžupanijsk — Gemeindeangehöriger; je pa proti župljanu, češ da bi se mislilo na prebivalca Župelj. Občinski svetovalci naj se imenujejo ali županjski svetovalci ali podžupani. Eno ali drugo je prav.

Glede »nadžupanije« svojih misli ni spremenil. »Bezirksgemeinde« je tudi njemu delala skrbi. Mogla bi se imenovati »velika županija«. Okrožna županija naj bi bila deželna županija, pri tem nič ne de, če jih je v deželi več, saj je bilo tudi več deželnih sodišč v deželi. Ne ugaja mu beseda »kanton«, ki je v tem smislu naveden le na Gorenjskem; na Notranjskem pravijo tako le vogelnemu ali obrobnemu cestnemu kamnu.

Za »županijo« se je oglasil iz Idrije v »Novicah« (9. X. 1850. l. 41, str. 173), še »Prifarski« z malo notico. V Idriji sta besedi »županija« in »komun« že od nekdej v navadi. Županija je pa tudi po drugem Notranjskem znana. Zato bi bilo nespametno vrniti besedo »srenja«, ki je le na Gorenjskem znana in sicer, kakor je iz ust preprostega kmeta slišal, v pomenu »zbor«. Tudi »soseska« je v Idriji navadna, pa le v pomenu nemške »Nachbarschaft«.⁷

V isti številki »Novic« in v nadaljevanjih (16. X., l. 42, str. 176 in 23. X., l. 43, str. 180) je priobčil »—r (duhoven v Ljubljani),⁸ to je Jožef Poklukar⁹ (ki se je pečal tudi z jezikoslovjem in zlasti ustanavljanjem vseslovanskega in svetovnega alfabeta), članek »Še eno oglasilo zastran besede ‚župan‘ in ‚nadžupan‘.« Morda se bo zdelo daljnje razpravljanje že nadležno, tako uvaja pisec svoj članek, a treba je doseči, da bodo imeli Slovenci po pravilnih izrazih prave pojme o novih uredbah in bodo rabili dobre slovenske izraze.

Kakor mu ugaja »župan«, se ne more sprijazniti z »nadžupanom« za okrajnega glavarja; kajti čeprav je nadžupan, ostane vendarle župan in bi se naravno tudi mislilo, da ima le oblast in opravilo župana. Premalo ga ta naziv po izrazu tudi loči od župana, kar je vendar bistveno potrebno.

Najboljše bi po njegovem mnenju utegnilo biti, ko bi se kmetom samim, ki imajo za slovensko besedo še nepokvarjen čut, razložilo te nove pojme in bi oni našli ter izbrali nova imena.

Sicer se imenuje po Slovenskem ponekod »Ortsgemeinde« soseska ali srenja, drugod tudi — žal, ne pove, kje — tudi občina. »Novice« nasvetujejo »županija«. Pa če se to ime prevzame, kako naj se imenujejo potem udje županije: »županovljani (izg. žpanovljani), županijci, županičani«? Pri besedi »srenja« pripominja pod črto: »Srenja v našem kraju«

⁷ O tem pomenu »soseske« gl. J. Polec, Svobodniki na Kranjskem (GMDS XVII., 1936, str. 61, op. 265; kot agrarne občine pa »Slovenski narod« 1921, 13. IV., str. 26, »Kaj je soseska?«

⁸ Glede te šifre prim.: Dr. J. Lokar, Bleiweisov Zbornik (ZSM XI.) str. 28.

⁹ SBL II. 427.

(Gorje pri Bledu) »ne pomeni le zbor srenjčanov,¹⁰ ampak tudi vse sosedne vasi, ki se k srenji štejejo ali celo srenjsko okolico, odtod tudi imena: 'srenjski les, srenjska gmajna ali pašniki'.« Očitno ima pisec tukaj v mislih srenjo kot gospodarsko ali agrarno občino.

V prvem nadaljevanju tega članka zavrača besedo »kanton« kot tujko in predlaga za okraj kakšno tvorbo iz besed »kraj« ali »okolje« in sicer: »okraja« ali »okrajna«¹¹ ali pa »okolje« ali »okolina«.

Za okrožje se mu zdi bolj »lična«: »krogovina«, tako da bi imeli županijsko srenjo ali občino, okrajno ali okolinsko ter slednjič »krogovinsko«.

Potem razpravlja obsežno o slovenskih nazivih za predstojnike županij in novih višjih oblasti. Z županom je zadovoljen; »sinonično« bi se mogel imenovati še: »srenjekar« ali »osrenjekar«, »srenjski starešina«, »srenjski oskrbnik« in najlepše: »srenjski oče«. Srenjski svetovalci bi se pa mogli »z lepim nazivkom« »županovci« zvati. Ravno tako da bi ne bilo napačno, ko bi se »mestni župan« k razločku od kmetovskega: »mestni prednik« ali »mestni starešina« ali pa tudi z eno besedo: »mestnik« ali »grajšnik« ali »gradinski« (od grad, Burg) imenoval. Za tem predlaga še za predstojnike okrajnih in okrožnih županij: okrožnega župana ali nadžupana, krogovinskega župana.

Za nemškega »Bezirkshauptmann« predlaga vendarle naziv »okrajni glavar« ali tudi le »glavar« ali le »glavan«, lahko se pa imenuje še »okrajni gospod«, kakor so tudi že prej ponekod okrajnega komisarja, to je predstojnika okrajnega komisariata imenovali. Njegova oblast naj bi se pa »okrajna gosposka« nazvala. Poleg tega bi se mogel okrajni glavar in njegova oblast imenovati še: okr. predstojnik in okr. predstojstvo; okr. višnik in okr. vištvo; okr. vodija in okr. vodijstvo ali vodija, okr. oblastnik in okr. oblastnija ali oblastvo ali oblastništvo, ali

¹⁰ Kakšen naj bi bil ta zbor, njegov sklicatelj, način sklicevanja, udeležniki, delokrog, vse to je doslej kaj malo znano. V poročilu gorenjskega okrožja z dne 3. junija 1849, v katerem poroča okrožni glavar baron Mac Neven o predlogih glede volilnega cenzusa za občinske volilne upravičence, sem zasledil dragoceno pojasnilo glede »srenje«. Okrajni komisar v Kranju Janez Pajk predlaga namreč, da volijo vsi rodbinski glavarji, ki ne dosežejo cenzusa, skupno, dokler ne dosežejo skupaj 20 gld; drugi, ki imajo tak cenzus 20 gld, pa direktno. Okrožni glavar vidi verjeten povod za ta predlog v tem, da posluje v gorenjskem okrožju v okrajih Kranjska gora in Radovljica deloma tudi v kranjskem, tržiškem in loškem okraju po starem običaju neke vrste občinska uredba »srena« (to je po gorenjski izgovorjavi »srenja«). Njeno bistvo je v tem, da po prejšnji uredbi poslujoče občinsko predstojništvo (župan in prisledniki — Richter und Geschworene) v nobeni zadevi, ki se tiče občinskega premoženja ali celo tudi ne v nobenih upravno važnih vprašanjih, ne sme podati pred oblastjo obvezne izjave, ne da bi prej sklicalo vse občane, ki imajo hiše (alle behausten Gemeindemitglieder), brez razlike z znakom na zvon v cerkvenem zvoniku ali z napovedjo po hišah in bi ti ne sklepali z večino glasov. Čeprav »srena« ni v vseh okrajih okrožja enako razvita, je vendar najti skoro povsod njene sledove. — Zato se okrajni komisar v Kranju najbrž boji, da bi prevelika utesnitev volilne pravice, ne izzvala prehude nejevolje (Arhiv notr. min. na Dunaju — 1850, M. I. in genere Krain).

¹¹ V dopisu iz Kamnika (»Novice« 1850, str. 215) uporablja dopisnik že izraz »okrajna« v naslovu »Iz kamniške okrajne«.

tudi kratko: gosp. okrajski in okrajstvo in »da ne imenujemo drugih bolj splošnih imen« n. pr. okrajni zapovednik in okrajno zapovedijstvo, okr. nadnik in okr. nádstvo; okr. pretvornik (praefektus, praetor) in okr. pretvorstvo ali pretvorija; okr. prepostavljen in okr. prepostavljanstvo.

V drugem nadaljevanju svojega članka ugiba ta bizarni jezikotvorec o okrožnih predstojnikih in nazivih za razna druga državna oblastva. Pa to ne spada več v okvir te razprave. Omenimo naj le zaradi kuriozitet predlog za »ministra« in »ministrstvo«: »povladnik«, »povladstvo«, »povladništvo«.

Ob toliki needinosti in obilici predlogov ni čudno, da opazamo v časopisju in celo v uradni rabi še zelo dolgo neenotnost v terminologiji občinskega prava, tudi še, ko občine in njeni organi oživljajo in še dolga leta potem.

To se dobro vidi v uradnih priobčilih v »Ljubljanskem časniku« o izidu prvih občinskih volitev. Naj navedemo le nekaj primerov: razglas postojnskega kantonskega poglavarstva z dne 31. avg. 1850 (10. IX. št. 47. str. 186) uporablja izraze »srenja, župan in srenjska svetovalca«, enkrat pa v istem razglasu (obč. Dol. Logatec, t. 15) mesto teh: »srenjska namestnika«. Razglas istega okr. glavarstva z dne 10. septembra (17. IX., št. 49, str. 193) pa rabi »soseska«, »župan«, »svetovalec«, le pri občini Zagorje namesto izraza »župan« samo »Bürgermeister«. V desetih dneh je torej isti urad spremenil »srenjo« v »sosesko«, »srenjska svetovavca« v »svetovavca«, sebe pa iz kantonskega v okrajno poglavarstvo.

Posebno poučna v tem pogledu so priobčila na str. 189 (13. IX., št. 48): Razglas novomeškega okr. poglavarstva z 4. sept. uporablja vseskozi »srenja«, »predstojnik srenje« (le pri občini Novo mesto, t. 1, ima v oklepaju »župana«; srenjske svetovavce imenuje le svetovavce. Na isti strani uporablja razglas okr. poglavarstva v Kamniku (2. sept.) »soseska«, »župan«; le pri prvonavedeni občini Št. Lambert se glasi »župan ali predstojnik« in »svetovavca«. Tri dni prej (30. avg.), (3. IX., št. 45, str. 177) pa se rabi v priobčilu istega glavarstva (pa najbrž drugega uradnika) skozi »srenja«, »srenjska svetovavca«. Okrajno poglavarstvo za ljubljansko okolico razglaša, da so bile končane volitve v »občinah«, navaja vseskozi »župana« in »občinska svetovavca« (27. IX., št. 52, str. 205). Prav teh izrazov se poslužuje tudi »kantonsko poglavarstvo« v Trebnjem (25. IX., l. 53). — Tu je bilo izvoljenih za župane tudi več »dosedanjih županov« (Mali Videm, Ajdovec, Dvor, Sv. Štefan, Šmartin), kar drugod ne najdemo. Ne moremo tudi reči, kakšni župani so to bili.

Iz dveh dopisov v »Novicah« posnemamo, da so ponekod imeli za narodno čast, imenovati predstojnika občine s staroslovenskim nazivom župan.

Tako poročajo iz Krašne v Črnem grabnu »Novice« (1850. 11. IX., l. 37, str. 157) o občinskih volitvah med drugim: »Srčno razveseliti je moglo svoj (!) narod in sploh Slavenstvo ljubečega Slovenca, ko so pri vprašanju, kako bodo svojega predstojnika zanaprej imenovali, vsi volivci enoglasno zavpili: »Župani so bili kdaj že v soseskah, župana hočemo

tudi mi od sedaj zanaprej imeti.« Iz Šmartnega pri Litiji pa pišejo, da bo občinski odbor izvolil iz svoje srede predstojnika, »ki ga bomo po slovensko župana imenovali«.

V zakonodaji se je seveda pod Cigaletovim uredništvom slovenskega besedila Državnega zakonika izraz občina in tudi župan ustalil. Začel ga je rabiti takoj v »Občem državnem zakoniku in vladnem listu« 1850 (gl. št. 116, str. 698; potem v ustavi za Trst št. 139, str. 765, vendar je v § 6 za občino še »srenja« v oklepaju).

Cesarski patent z dne 24. apr. 1859, s katerim se je izdala nova občinska postava (drž. vl. list za kranjsko vojvodino št. 143, str. 264 sl.) ima v slovenskem besedilu vseskozi izraze »občina«, »župan«, »občinarji« — Gemeindegangehörige; »občinski pridruženci« — Gemeindeganossen itd. Le v § 1 je pridejano besedi »občina« v oklepaju »soseska, srenja, komun«.

Tudi Občinski zakon za Kranjsko z 17. febr. 1866 ima vseskozi izraz »občina«; le Uvodni zakon k temu prideva »občini« v oklepaju še »srenja«, »komun«. Občinskega predstojnika pa imenuje glavárja. Katastralne občine, ki so se z občino leta 1850 združile, se imenujejo v tem zakonu podobčine; za te podobčine izvoljeni občinski odbornik pa »župan«. Pa to poimenovanje glavar ni prodrlo.

Po zakonu z dne 2. jan. 1869 naj bi se na Kranjskem iz dotodanjih občin napravile take z najmanj 3000 prebivalci. Imenovale naj bi se glavne občine. Načrt te zlozbe, ki je bil priobčen v prilogi št. 9 »Novic« 1869, imenuje te glavne občine, ki naj bi se osnovala, skozi »županije«. Ne glede na to, da se ta zložba ni izvršila, je ostal tudi poskus oživitve »županije« brezuspešen. Tako je ostalo tudi do jugoslovanskega zakona o občinah z dne 14. marca 1933. V slovenskem besedilu tega zakona je prevajalec v duhu tedanjega unitarizma namesto pravilnega domačega župana¹² prevzel »predsednika občine«, ki je ta čas kot naslov tudi marsikomu laskal in se precej uporabljal. Po sprememjenimi okolnostmi se je zopet začel splošno rabiti v slovenščini izraz »župan« za občinskega predstojnika, ki se je že dolgo v vseh slovenskih deželah tudi v navadni govorici prav tako udomačil kakor »občina«, ki si je morala dolgo utirati pot v naše vsakdanje besedje. In tako je ostalo do prve nove upravne razdelitve v novi Jugoslaviji.

„Župan“ (maire) et „občina“ (commune) dans la terminologie slovène moderne

(Résumé)

Les communes qui, au cours des années 1849 et 1850, lors de l'abolition du régime féodal, remplacèrent dans les provinces autrichiennes les anciennes seigneuries en tant qu'unités administratives du degré le plus bas, furent une institution toute nouvelle. Pour cette raison, il fallut, pour elles et pour leurs organes, des nouvelles dénominations slovènes. On discuta longtemps sur la question des termes à adopter pour désigner la commune et son chef.

¹² Gl. »Slovenec« 1936, 18. IX., št. 214, str. 3: »Predsednik občine namesto slovenskega župana«.

Les termes les plus usités pour »commune« étaient »srenja« et »soseska« qui avaient, jusqu'à ce temps-là, servi pour désigner les communautés agraires. Un autre terme proposé et dont on se servait parfois était celui de »županija«. Finalement, la question fut tranchée par Matej Cigale qui se prononça dans la presse pour le terme »občina« généralement en usage dans la Croatie voisine et s'en servit dorénavant conséquemment dans l'édition slovène du Journal officiel autrichien dont il fut le rédacteur. Par ce fait, le terme »občina« devint d'un usage exclusif dans la langue slovène.

Le chef de la commune fut, dès le début, désigné par l'ancien terme slovène »župan« qu'avait proposé le journal »Novice«.

Dragotin Lončar

Dva doneska o početkih socializma med Slovenci

Početniki marksističnega socializma med Slovenci, o katerem hočem govoriti, so bili v prvi vrsti obrtniki, rudarji in železničarji. Kot rokodelski pomočniki so hodili Slovenci v Avstriji predvsem v nemške kraje in od tam prinašali domov socialistično misel, a tudi češki in nemški rokodelci so zahajali k nam, se tukaj naseljevali in širili socializem. Nekateri naši socialisti so se izselili v Ameriko in tam postali med rojaki glasniki socializma. Tak je bil železničar Josip Zavertnik, ki mi je kot udeleženec na mojo prošnjo poslal iz Chicaga dne 8. aprila 1909. leta nekaj podatkov o početkih socializma v Avstriji (glavno na Kranjskem) in v Združenih državah Severne Amerike. Enako mi je drug tak izseljenik Fran Petrič zopet na mojo prošnjo sporočil iz Chicaga dne 9. aprila 1909. leta podatke o slovenskem anarhistu Antonu Klemenčiču. Objavljam te dve pismi v celoti z željo, da s tem pripomorem k študiju početkov socializma med Slovenci in pomagam njihovim bodočim raziskovalcem.

I. PISMO JOSIPA ZAVERTNIKA

Chicago, dne 8. aprila 1909.

Gospod dr. Dragotin Lončar

v Idriji

Čenjeni sodrug!

O prvih pojavih socializma na Slovenskem izza let 1870—1880 ne morem mnogo poročati. Umrli sodr. Fr. Zeleznikar je prinesel v Ljubljano revolucionarno francosko socialistično gibanje, nemški rokodelski pomočniki pa nemško parlamentarno socialistično naziranje, ki se je umaknilo v dobi 1880 zopet radikalnemu socialističnemu naziranju, ki se je mogočno širilo na Dunaju, Gradcu in na Češkem. Glavno glasilo tega gibanja sta bila lista »Die Zukunft« (urednik J. Peukert) na Dunaju in »Die Freieheit« v Londonu (urednik J. Most). Iz teh listov so tudi slovenski delavci zajemali socialistične nauke in taktiko napram kapitalu. To gibanje ni imelo v začetku v svojem programu nastopati z brutalno silo. Šele ko je Most sumničil Stellmachera, da je policijski špijon in da je poneveril denar za stranko, je Stellmacher zaprisegel, da bo z dejanji dokazal, da Most laže. V družbi s Kumičem in Kamererjem je oropal v Stuttgartu banko. Temu atentatu so potem sledili drugi v Avstriji. Kamerer je streljal tudi na policaja Hlubeka. V posebnih letakih so hvalili ta nasilna dejanja.

V letakih se je govorilo odprto, da je dobro delo, če se kapitalistu vzame s silo denar in se ga porabi za propagando. Nasprotno so pa vsi socialistični časniki obsojali te napade.

Letaki so prišli tudi na Slovensko. In samo ob sebi je razumno, da so se slovenski delavci in obrtniki razgovarjali o teh napadih, dasi jih niso priporočali.

Nepremišljene besede, ktere je govoril F. Železnikar nekemu Cerarju, so dale vladi povod, da je nastopila tudi proti socialističnemu gibanju na Slovenskem. Zaprli so Železnikarja in njegove ožje tovariše. Drugi so zopet bežali v tujino — Krueger v Ameriko, Keber na Talijansko. Vsi ti slovenski socialisti niso bili teroristi. Še sanjalo se jim ni, da bi napadali z bombami ali samokresom in ropali. Govorili so nepremišljeno, in to je bil njih edini greh.

Škoda, da je lansko leto umrl sodr. A. Klementič v Ameriki. On je doživel celo gibanje izza let 1880. Bil je izobražen. Govoril in pisal je slovenski, nemški, talijanski, francoski, španski in angleški. Govoril je tudi japonščino. Po preganjanju izza leta 1880 je preromal skoraj ves svet. V socialistični koloniji Tacoma, Washington je zadnje leto njegovega življenja urejeval politični del lista »Demonstrator«. Umrl je za jetiko. Ako bi on živel, bi bilo lahko dobiti dobre zgodovinske podatke izza dobe 1880.

V pregibu Vam pošiljam tudi površne podatke izza kasnejše dobe. Dnevnikam nimam, torej se mi ne more zameriti, če sem kaj pozabil. Primanjkuje mi pa tudi časa. Po dnevu v delavnici, zvečer pa na agitatorično delo.

Ako želite še kakšno pojasnilo, Vam rad ustrezem. Toliko v naglici, pa brez zamere.

S socialističnim pozdravom

Jože Zaverčnik, 144 Curtis St., Chicago, Ill.

Pismu je priložena naslednja priloga:

»Podatki k razvoju socialistične stranke pri Slovencih.

Leta 1890 sem prišel o Božiču od vojakov na dopust. Železnikar je takrat sedel še v subenski ječi. Delavsko napredno izobraževalno in pravovarstveno društvo je bilo takrat edina organizacija v Ljubljani, ki je širila socialistične ideje. Drugo leto je to društvo razširilo svoj delokrog po celi Kranjski. V Zagorju, v Idriji sta se ustanovili podružnici. Isto leto ali leto kasneje se je ustanovilo politično društvo Bodočnost za Kranjsko. Leta 1893 se je ustanovilo Železniško bralno in napredno izobraževalno društvo v Ljubljani, ki se je leto kasneje spremenilo v podružnico »Strokovnega društva obratnih uslužbencev«. Leto kasneje so se ustanovile podružnice »Strokovnega društva obratnih uslužbencev« v Celju, Zidanem mostu, Sv. Petru na Krasu, Divači in Trstu. Edina slovenska govornika sta bila takrat Brozovič in Grablovič, ki sta bila toliko zmožna, da sta z govorom znala pridobiti ljudsko maso. Brozovič je imel močan in simpatičen glas in imel je tudi precej govorniške rutine, s katero je pridobil poslušalce za sebe. Ako se ne motim, je Brozovič umrl leta 1894 v hiralnici za jetiko. Ko je bil na smrtni postelji, so duhovniki pritiskali na njega, da bi se dal izpovedati, češ, da bodo skrbeli za njegove otroke. Brozovič je ostal zvest svojemu principu in se ni izpovedal.

Leta 1891 smo izdali za prvi majnik letake. Ljubljanska policija se je trudila, da bi dobila v pest razširjevalce letaka. Posrečilo se ji je prijeti nekaj sodrugov, ki so bili potem obsojeni zaradi kolportáže na zapor, oziroma na denarno globo.

Ako se ne motim, je prva številka »Delavca« zagledala beli (dan) v letu 1892. Za denar je šla zelo trda. Nabirali smo prostovoljne darove in prodajali posamezne številke po gostilnah, kjer smo bili vedno v nevarnosti, da nas prime policija radi kolportáže.

Tu se spominjam neke epizode, ki pojasnjuje naše finančne zadrege. Nekega večera nas je sedelo kakih 11—15 sodrugov pri Lozarju v gostilni. Treba je bilo denarja, da plačamo tiskarja. Ali vsi skupaj nismo imeli petaka v žepu. Kar nekdo potrka na vrata in v sobo stopi Schneeweiss, rodom Moravec in star sodrug, ki je bil takrat ravnatelj v tvornici za koce v Vodmatu. Vpraša nas, zakaj smo tako klaverni. Povedali smo mu, da nimamo denarja, da bi plačali tiskarja. Ne da bi zinil besedo, je segel v žep in položil je petdesetak na mizo.

Zaradi nekega napada na liberalce je nam kasneje Narodna tiskarna odpovedala tisk. Ker ni bilo dobiti tiskarne v Ljubljani, je Grablovic odpotoval z listom v Zagreb. V Zagrebu smo šele naleteli slabo. Vlada je konfiscirala vsako številko in dala zapečatiti stavek konfisciranih člankov inotic. Zdaj ni kazalo družega kot z listom oditi v tujino. V jeseni 1894 je Rok Drogenik odpotoval na Dunaj z listom. Stalnih naročnikov smo imeli komaj 50, vse drugo se je prodalo po gostilnah in tvornicah ali pa na shodih razdelilo zastonj med delavce.

Klerikalna stranka je z bistrim okom opazovala socialistično gibanje med Slovenci. Posebno na piki je imela železničarje. Porabila je ves svoj vpliv pri glavnem ravnateljstvu južne železnice. Ravnateljstvo je odpustilo leta 1895 mene iz službe po znamenitem § 14. službenega reda (brez vzrokov) in nekaj mesecev kasneje je bil tudi sodr. Jože Kopač na cesti. Oba sva dobila službo pri administraciji »Eisenbahner«, strokovnega glasila organiziranih železničarjev na Dunaju.

Tam sva vplivala pri glavnem odboru »Strokovnega društva obratnih vslužbencev« toliko, da se je »Delavec« sprejel kot strokovno glasilo za slovenske železničarje, ki niso zmožni nemškega jezika.

Vse to ni pomagalo »Delavcu«. »Delavec« je šel rakovo pot, dolgovi so rastli, ker je bilo treba plačevati plačo uredniku. Glavni odbor »Strokovnega društva obratnih vslužbencev« je pritiskal na mene, naj prevzamem brezplačno uredništvo za toliko časa, da se razmere obrnejo na boljše, ker drugače ne garantira pri tiskarju. Zdaj sem se vdal. Bilo je vražje delo. Podnevi sem delal pri »Eisenbahneru«, ponoči pa pisal za list. V začetku sem bil sam. Kasneje sem pridobil nekaj sotrudnikov med vseučeliščniki. Dela je bilo preveč, kajti »Delavec« je izhajal trikrat v mesecu, enkrat pa »Svoboda«. »Delavca« in »Svoboda« je pa ekspediral sodr. Kopač. Dovolili so mi tudi plačo — dvajset gold. na mesec. In to po enoletnem delu zastonj.

Na zahtevo stranke je železniška organizacija poslala mene in sodr. Jožeta Kopača leta 1897 z listom v Trst. Tam sva leta 1898 v mesecu februarju zaradi načelnih in taktičnih preprirov izročila list na zahtevo eksekutive jugoslov. socialistične stranke sodr. Zadnikarju, ne da bi bila prejela krajcer plače za zadnji mesec. Zdaj so se menjavali uredniki skoraj vsak teden, dokler ni list zaspal pod uredništvom Drogenika, ki si je obdržal knjižnico in prodal ves inventar.

Glede strankarskih shodov lahko poroča sodr. Etbin Kristan, ker je bil že pred prvim zborom v stranki. Tudi glede ustanovitve »Rdečega Praporja« lahko spiše on zgodovino, ker piše za njega od prve številke pa do danes.

H koncu hočem še omeniti nekoliko socialistično gibanje med Slovenci v Ameriki. Prvi slov. socialistični list v Ameriki je bila »Zora«. Izhajala je le tri mesece v letu 1900, ker ni bilo ugodnih tal za socialistično gibanje med ameriškimi Slovenci. Leta 1907 je pričel izhajati »Proletarec« kot mesečnik in glasilo »Jugoslovanske socialistične zveze« v Ameriki. Izhajal je v slovenskem in hrvatskem jeziku. V jeseni l. 1908 je »Proletarec« postal tednik, in od tedaj izhaja le v slovenskem jeziku. List se bori še vedno z gospodarskimi težkočami. Sotrudniki za list so: France Petrič, Ivan Molek, Ivan Kaker, France Krže in moja malenkost.

Zdaj imamo tudi slov. socialistično organizacijo, ki šteje 16 slov. socialističnih klubov. Za organizacijo se imamo zahvaliti neumornemu delu Ivana Petriča, ki je zdaj tajnik »Slov. soc. zveze« v Ameriki.

Končno še omenim, da se je nemški parlamentarni socializem pričel razvijati že z Grablovicem in Brozovičem leta 1888, da je radikalno socialistično gibanje takoj zamrlo, ko so zaprli Železnikarja in tovariše.«

II. PISMO FRANA PETRIČA

Chicago, 9. aprila 1909.

Mr. Dragotin Lončar, profesor v Idriji.

Velecenjeni sodrug: —

Lansko leto ste se bili obrnili na uredništvo »Proletarca« glede objave poziva radi sodrugov, ki vedo kaj povedati izza začetne dobe socijalističnega gibanja na Slovenskem. Je-li dotična objava, ki je bila dvakrat priobčena v »Proletarcu«, rodila zaželjeni uspeh, mi ni znano, ker ne vem, če se je kdo oglasil k Vam; posnemam pa iz molčečnosti od te strani, ker se namreč na »Proletarca« ni nihče oglasil —, da objava ni dosegla svojega namena. Ker ste v privatnem pismu na uredništvo naglašali zlasti Klemenčiča, o katerem bi radi posebno slišali, sem se namenil, da Vam jaz pišem nekaj vrstic o njem, ker kakor mi je znano, sem bil edini izmed slovenskih socijalistov, da sem se imel priliko tako daleč seznaniti se z njim in ga spoznavati do dna, če prav le v zelo omejenem času. Največ sem ga imel priliko spoznavati potom dopisovanja; to se je zgodilo po tistem času, ko sva se osebno seznanila leta 1905 v mestu Pueblo, Colo., kjer sem se mudil na agitatoričnem potovanju za list Glas Svobode, okoli kterega smo bili tedaj še vsi slovenski ameriški socijalisti.

O bojih, ki so se nanašali za časa prvega socijalističnega gibanja na Slovenskem, ozir. v njegovi dobi, kar je smatrati od 80 leta naprej ali bolje, od 86 naprej, nisva direktno nikdar govorila; vsled tega tudi ne vem, če Vam bom mogel v tem oziru dati dovolj jedra za porabo Vašim študijam. Ker je pa govor — in tudi v pismih se izraža nekaj o tedanjih somišljenikih — nanesel včasih tudi na prve čase njegovega delovanja za socijalizem v domovini — bo semintje le padlo nekaj zrn njegove karakteristike in mogoče vsaj deloma zadostilo Vašemu namenu. Navedem lahko takoj, da kadar je on govoril (vedno mimo grede) o takratnem socijalizmu na Kranjskem, je vedno povdarjal, da je bil to idealen, stvarno-revolucionaren, sedanji pa da je metafizičen. Na politične akcije ni dal nič. Bil pa je »strikt« unionist in komunist. V svojem anarhističnem prepričanju je sledil le praktičnemu delu, filozofijo pa je vedno zametaval. Tudi filozofičnega anarhizma ni maral; ta mu je bil tisto, kar socijalizem —: metamorfoza.

Kako je pojmlil socijalizem tiste čase, ko je bil še doma, bi gotovo razodel najboljše on sam; kar bi gotovo storil, da ga ni dohitela smrt. On je bil namreč član anarhistične kolonije v Home Lake Bay, drž. Wash. Tam je imel par lot zemljišča in tje se je najraje zatekal, kadar se mu je zastudil vnanji svet. V koloniji so imeli tudi svojo šolo in tiskarno ter so izdajali svoj list »Demonstrator«, ki je bilo Glasilo kolonije in Klemenčič, ki je bil več gladko angleščine, francoščine, taljanščine, španščine, nemščine in nekoliko japonskega, je bil sotrudnik za svetovni pregled.

Njegovo smrt nam je naznanil sodr. J. Šolar, kterega sem svoječasnó opozoril z naznanjem, da živi v njegovi bližini slovenski anarhist Anton Klemenčič, na kar sta se sešla na nekem pikniku (prosti zabavi) blizu Seattla, Wash.

Po tistem sestanku se nista videla več, tako mi je vsaj pisal pozneje Klemenčič. Bržčas se Šolar potem ni imel več časa baviti z njim ali pa se mu je zdel prenapet. Pa tudi Klemenčič je postal redko beseden in hkrati tudi meni ni več pisal, jaz pa sem bil preobložen z drugim poslom in nisem vtegnil prožiti nadalno dopisovanje.

Lansko leto pa nam je pisal — kakor že rečeno — sod. Š., da je prominul v koloniji.

Napako je imel Klemenčič v tem, da ni nikdar iskal poznanstva med svojimi rojaki; držal se je večino v središču svojih somišljenikov in pa v krogu ožjih organov »Zapadne zveze premogarjev in plavzarjev«, čije član executive je postal pozneje, ko se je dodobra seznanil z organizacijo. Edino enkrat, da je šel po svoji inicijativi direktno med svoje rojake — in to je bilo, ko je govoril v prilog gori omenjene organizacije v Pueblu, Colo., v hali katoliških društev. To je bilo še predno sva se seznanila midva.

Da se je sicer ogibal rojakov, je iskati brez dvomno v tem, ker je čutil, da njegove ideje niso kartako vsprejemljive, da bi pa ubral drugo, pristopnejšo strujo ali struno, zato se mu je zdelo preobupno. Menda. Svoje rojake je nazival z »Matevžki« — kar pa ni mislil pri tem koga žaliti in je to storil le bolj z ironije.

Ker je bil večš raznih jezikov, je naravno, da je lahko pogrešal svoje zaspane »Matevžke« in se poglobil med svoje somišljenike.

V Puebli sva bila za časa najnega sestanka tri dni v dotiki. Ves najn pogovor se je sukal po največ s privatnimi doživljaji, ki so se le tupatam nanašala na socijalistično gibanje v Ameriki in v starem kraju. — Doma je bil Klemenčič iz Šiške, pri Ljubljani. Kakor je meni pravil, je bil rano prost svoje obrti in je takoj šel na pot »vandrat«. Šel je v Švico, na Francosko, Italijo, Nemško in od tam v Orijent. Iz Orijenta je šel v Anglijo. Tako je »vandral« od 16—18 leta, nakar se je povrnil domov in vstopil kot prostovoljec k lovcem 7. bataljona. Tam je postal četovodja — in učil neke oficirje angleški. Tako je pravil. Po prestani vojaški službi je šel v Trst, tam se je sešel s Petričem, Zadnikom in nekim Kondolinijem, Taljanom, in nevem skom še — in ti so začeli izdajati Delavca, ki je bilo nekakšno glasilo radikalne delavske struje, ki je imela svoj sedež v Švici. Pregnala in zaplenila list je avstr. država.

Ta Taljan Kondolini, je sedaj v Ameriki in je urednik enega soc. lista. Prašal sem ga o Zeleznikarju, toda on se ni strinjal z njim.

Klemenčič je kazal tudi nekaj pesniške žile in se je podpisoval v teh vedno Revček Andrejček. Nekaj njegovih »pesmic« je izšlo v Glas Svobode, kamor je večkrat kaj poslal dokler je bil list na takem stališču, da ni propagiral direktno nobene struje, ozir. Klemenčič ni vedel kaj pravzaprav hoče ta list. Mislil je menda pač, da je to list, ki se slaga z njim in to je zadostovalo. Tukaj naj omenim, da je bil ta list takrat prava pravcata godla, brez načelnega programa. V domovini bi rekli, da je »liberalen«; v Ameriki pa ni bilo mogoče izreči, kaj pravzaprav zastopa. Udrihal je le proti »farjem«, z bizniškega stališča.

Šele pozneje, ko je prišel list v Chicago in ko so se socijalisti začeli zanimati zanj se je list obrnil na socijalistično smer.

Ampak to nima nobenega stika z doživljaji Klemenčiča v domovini, zato je bolje, da se povrnem k stvari.

Iz pisem, ki mi jih je pisal Klemenčič, vam bo mogoče kaj več razvidno, zato jih tu v odstavkih priobčujem.

Prvo pismo se glasi med drugim: —

»... V posebnem zavitku ti pošiljam časnike: Tierra y Libertad, je mero-dajni brezvladni list Španije, Temps Nouveaux, Francije in Grido della Folla Italije. V Temps Nouveaux, lahko vidiš moj dopis ki sem ga pisal ko si ti bil pri meni. Il lavoratore Italiano je časnik s katerim se lahko pogodite za oglas; ta list je ravno na tem stališču kakor G. S. in ga lahko priporočate za širjavo in tako bodo tudi italjani napravili v Trinidat. Jaz hočem za Vas pisati uredništvu o tej zadevi ako vam je drago, ali pa sami napravite ako imate kakega tovariša zmožnega taljansčine. Ako ne pomaga nič, škodovati tudi ne more; jaz pa vendar mislim da si bodemo precej naročnikov na ta način pridobli. Uprašaj Zavetrnika ako je Kondolineja poznal v Trstu on in Petrič sta bila edina moja somišljenika mej Slovenci 1889-90.

Pozdravi v mojem imenu vse sotrudnike in somišljenike z serčnem in krepkim »Na Zdar«

Tvoj A. Klemenčič

Omenim naj, da je pozneje, ko so socijalisti zapustili lastnika Gl. Sv. tudi Klemenčič sprevidel, da se gre gospodarju lista le za kšeft in se ni sploh nič več pečal z G. S.

Drugo pismo se glasi doslovno:

»... Dragi prijatelj:

Prejel sem ob času tvoje pisemce, kakor ti vidiš napisaril sem kot »dopis«, jaz mislim da bo malo lepše tako se razkazalo, kako pa z navadnim farškim storjam. Seveda meni ni po volji da sam od sebe pišem toda sam več moj položaj da še zmirom čakam »Matevžka« da se bo za stvar malo pobrigal, ne odjenjam pa ne.

Jaz vse strune poskušam kako da bom rojake k zavednost pripravil in jih k pravim mislim navodil. M. E. White (To je bil glavni organizator Western Federation of Miners op. pis.) je v Chicagi pozdravi ga in povej mu da sem jaz delegate v Trades Assembly na »občno stavko navezan in moja prva konferenca bo tretja sreda v mescu. Zdrav sem kot po navadi to tudi tebi privoščim. Pozdrav vse radikalce

Tvoj A. Klemenčič

Iz tega je razvidno, da je on imel veselje do dela med rojaki, če je imel priliko delati za gospodarsko organizacijo in to je poskusil potem na ta način, da je prišel v aktivo v W. F. of M. Seveda, njemu se je zdelo, da mora delati tudi med drugimi delavci.

Tretje pismo se glasi:

»... Dragi France:

Lepa hvala za štev. Rdeče prapore katere so mi bile jako zanimive. — Pošljem ti tudi Manifesto (ta manifest je izšel v oficijelnem organu W. F. of M. kot poziv za ustanovitev nove industrijalne unije, katera se je pozneje tudi ustanovila v Chicagu in na ktere ustanovni shod je prišel kot delegat W. F. of M. tudi Klemenčič. Ta unija se sedaj nazivlje Industrial Workers of The World op. pis.) jaz bi ga sam v slovensko prestavil toda jaz nimam nobenega slov. besednjaka in zato mi tehnične besede prیمانjkujejo. Jaz mislim da je to jako važen dokument v sedanjem delavskem gibanju in upam da ga bodele sploh večkrat priobčili in za razgovor podali...«

Ko je videl pozneje, da vodimo boj proti lastniku G. S., je tudi on obsojal lastnika in tako je pisal v enem pismu med drugim:

... Hinavec je strupena kača med človeštvom in prej ko se znebite njegovega upliva toliko boljše za poštene fante.

Kar se mene tiče moje glavno delo bo v prihodnje v prid Kolonije kajti lepo je živeti v občini brez policajev in farjev kjer se človek lahko zabava po svoji volji in živi po svojih naravnih nagibih — toliko da ne drami svoje sosedo v njih enakih pravicah Toda da se mora prosto živeti človek mora sam prost biti to je temeljna podlaga enakosti in bratstvu v naši naselbini.

Srčni pozdrav vsem boriteljem za enakost in bratstvo

Tvoj v preobratnost A. Klemenčič

Home Lake Bay P. O. Wash.

To so pisma, iz katerih bi utegnili kaj posneti za Vašo študijo. Imam sicer več pisem od njega, a vsa druga so še bolj tuk. pomena kot ta tukaj. V kolikor sem jaz poznal Klemenčiča in njegov karakter, ne morem reči, da je odobral teroristična sredstva v dosego namenov; strahopetec pa tudi ni bil, in v slučaju samobrambe bi rabil vsako sredstvo, da premaga nasprotnika. To bi ga opravičila že njegova slabotna postava. Sicer je bil pa miroljuben človek — in če ni videl pred seboj inteligentnih ljudi, ni bil preveč glasan.

V predležečem sem skušal povedati in nadomestiti to, kar naj bi povedal kdo drugi, kateremu so razmere izza one dobe na Slovenskem bolj znane kot meni — in sem le posredno storil to.

Mogoče najdete kaj, kar se Vam bo zdelo porabno — in v tem slučaju bom vesel, če Vam morem ustreči.

V slučaju, da bi rabili kakšne druge informacije glede Klemenčiča ali koga drugega, sem Vam vedno pripravljen po možnosti dati skromne pomoči.

Ker ni bilo delo tako bogato, pa naj odmeri v tem slučaju dobra volja.

Sprejmite revolucionarne pozdrave od sodruga

Frank Petrič.

Two contributions to the history of beginnings of socialism among the Slovenes

(Résumé)

The author publishes two letters which he had received from two Slovene socialists in reply to his inquiry about the beginnings of Socialism among the Slovenes. The two socialists both emigrated to the U. S. A. in the last decade of the 19th cent. The letters contain some particulars as to the socialism in the Slovene countries in the seventies, eighties, and particularly nineties of the 19th cent., when both writers of these letters actively cooperated in this movement. Moreover, both letters contain some details on the socialist movement among the Slovene emigrants in the U. S. A., specially on the Slovene anarchist Anton Klemenčič who had emigrated to the U. S. A. in the last ten years of the 19th cent. Klemenčič took active part in the *Western Federation of Miners* as well as in the organization *Industrial Workers of the World*; he belonged to the anarchist colony at Home Lake-Bay, Wash., and died in 1908.

Zgodovinske ustanove

Splošni zakon o državnih arhivih

Ljudska skupščina FLRJ je na seji 21. januarja 1950 sprejela Splošni zakon o državnih arhivih. Njegovo besedilo je objavil Prezidij iste skupščine z ukazom št. 60 v Beogradu 23. januarja; z razglasitvijo v Uradnem listu FLRJ VI, 1950, št. 12 (z dne 18. februarja), str. 287—89. Ta zakon velja za vso državo neposredno, dokler ga ne nadomeste arhivski zakoni posameznih ljudskih republik (13. čl.). Za razvoj arhivske stroke in zgodovinske znanosti so predpisi novega zakona izredno važni, po svojem pomenu, vsebini in učinku. V kratkih, skoraj skopih določilih novega arhivskega zakona, obsegajočega le 15 členov, prvega v Jugoslaviji, so začrtani osnovni pogoji arhivske delavnosti in s tem tudi pogoji za zgodovinsko raziskovanje arhivov za dolgo dobo. Izid zakona smo že davno in vztrajno zahtevali in od njega pričakovali obilno pomoč za nadaljnje delo. Upanje se je tudi uresničilo morda nekoliko drugače, a zato nič manj koristno.

I. Od novega arhivskega zakona ne smemo pričakovati ne preveč ne premalo. Razmislek o namenu in pomenu arhivskega zakona na splošno nam utegne dati za trezno sodbo pravo mero. Kakor vsak zakon, tako tudi ta postavlja kar se da trajne določbe in zato opušča vse, kar je enkratno, slučajno in pogojno. Tako postavlja le temelje in morda še vnanje obrise ter grobo strukturo zakonitega reda, ne pa še celotne, nadrobno razporejene in opremljene zgradbe za arhivistiko v naši državi. Več od njega tudi ni mogoče zahtevati. Pri nas je organizacija arhivov ponekod komaj še dobro zastavljena, drugod ima za seboj močno tradicijo malodane sto let. Zakon hoče ustreči na obe strani, eno podpreti, druge ne rušiti, za vse pa pripraviti pogoje za zdrav, nemoten in enoten razvoj.

Če tako motrimo novi zakon, dobimo vtis, kakor da smo slovenski zgodovinarji od njega preveč pričakovali. Že pripravljalni sestanek za zborovanja slovenskih zgodovinarjev dne 5. febr. 1939 v Celju kaže na to. Takratna resolucija je ugotovila: »... da so... arhivski spomeniki neprestano ogroženi, ker jih ne varuje zakon, ker so krediti za vzdrževanje zavodov nezadostni... Ta vprašanja je mogoče rešiti samo s sodobnim zakonom... o varstvu pisanih spomenikov.« (Prim. GMS XXI, 1940, 144.) Na zborovanju v decembru 1939 je Fr. Baš razlagal nujnost, da se arhivi ločijo od muzejev, resolucija pa je zahtevo po ustanovitvi

Državnega arhiva za Slovenijo vezala z zahtevo, naj se uredi izposojanje arhivalij z inozemstvom, zagotovi strokovni naraščaj in inventarizacija podeželskih arhivov (prav tam, 144, 145). Prav tako je bilo na poznejših zborovanjih čutiti, kakor da bodo z zakonom o arhivih odpadle vse glavne težave in se sprožilo nemoteno delo zgodovinarjev. Dejansko seveda arhivski zakon ne more prinašati predpisov o notranjem poslovanju arhivskih ustanov, ne odrediti kreditov, razen toliko, da določa zanje poseben predračun (čl. 9) v okviru višjega organa, še manj dajati navodil za pravilno strokovno postavitev zbirk in za njihovo znanstveno izrabo. To zadnje bo sicer moralo priti na vrsto z mnogimi drugimi določili v posebnih pravilnikih, ki ne sodijo v okvirni zakon, sicer pa tudi stanje naših zbirk zanje še ni povsod enako dozorelo. V Splošni zakon so mogle biti vnesene le določbe o gradivu, ki spada v uradne zbirke, o mreži arhivskih ustanov kot upravnih organov in njihovi kompetenci.

Že bežen pogled v druge države nam pokaže, da je že s tem pridobljena trdna osnova za razvoj arhivistike. Prvi novodobni arhivski zakon je izdala Francija 25. jan. 1794, potem ko je revolucija odpravila množino fevdalnih uradov (v celem blizu deset tisoč). Zakon je preprosto odredil, da so spisi teh uradov narodna posest in da se morajo namestiti v »Archives Nationales«, ki naj s svojimi oddelki gradivo hrani za zgodovinsko vedo. Ta prvi državni arhiv se je razvil iz urada v prvovrsten znanstveni zavod. Druge države so posnemale francoski zgled ter so nekatere hitreje, druge spet kasno izvedle arhivsko zakonodajo; kraljevina Srbija je n. pr. šele 1886 imenovala arhivsko komisijo, 1898 izdala zakon o arhivih, realizirala pa ga je 1900. (Prim. k zgornjemu E. Zipfl, Aufgaben und Bedeutungen der Archive, v knjigi Die Dokumentation und ihre Probleme, Leipzig 1943, 19—31.) Po francoskem vzorcu je nova Jugoslavija objavila naš Splošni zakon — prav tako pet let po osvoboditvi, pa ob mnogo bolj neenotnem stanju arhivov. Skupno s Francijo ima tudi isti namen, to je preprečiti odtegotanje arhivalij znanstveni uporabi in jih navrniti k shranjevanju v določene uradne ustanove. — Poučna je pri tem primerjava socialistične Jugoslavije z Avstro-Ogrsko in s predaprilsko Jugoslavijo. Skrb obeh zadnjih držav za zakonito zaščito arhivalij je bila — vsaj glede našega ozemlja — zaostala in kaj malomarna (prim. Zwittrov članek v GMS XVI, 1935, 85—88). Po avstrijski »zaslugi« so bili arhivi na Kranjskem zanikrno oskrbljeni. Stara Jugoslavija je sicer z drugimi naslednimi državami sodelovala pri pogajanjih za vrnitev arhivskega gradiva iz zbirk onstran državne meje, vendar slabo pripravljena in nestalna v načelih, zastopnik za Slovenijo pa je ob tem pokazal — po Malovi presoji — veliko nepoučenost (»arhivno zgodovinska znanost mu je bila popolna terra incognita«, prim. Čas XVIII, 1923/24, 260). Stara Jugoslavija je s finančnim zakonom za 1925/26 odprla nov drž. arhiv v Skoplju, sicer pa so bili veljavni predpisi glede dela v arhivih tako nedognani, da ni mogla javiti podatkov o njih (vsaj za štiri predložena vprašanja) za mednarodni svet (prim. H. Nabholz-P. Kläui, Internationaler Archivführer, Zürich 1936, 57/58). Vodstvo narodnega osvobodilnega boja pa je pravilno gledalo v razpolaganju

z arhivi važen atribut narodne neodvisnosti. Zato je že pred osvoboditvijo nastala na terenu pri SNOS-u posebna komisija za reševanje kulturnih in zgodovinskih spomenikov in šla takoj na delo. Že v novembru 1945 je nastal Osrednji drž. arhiv Slovenije kot samostojna ustanova, posle za reševanje arhivalij iz tujine pa je nato prevzela restitucijska komisija pri zveznem Zbirnem centru. Ko se je pokazalo, da ponekod ne znajo ceniti zgodovinske vrednosti starih registratur in spisov, je zvezna vlada izdala Odredbo o začasnem zavarovanju arhivov (Uradni list FLRJ IV, št. 35, z dne 27. marca 1948), ki strogo naroča izčrpno evidenco obstoječih fondov in prepoveduje vsako uničevanje gradiva. Učinkovitost te odredbe ni bila popolna, pač zato, ker ni imela sankcij, državni arhivi pa ne zakonite upravičenosti, da posežejo pravočasno vmes, kjer se je bilo bati škode. S te strani pomeni objava Splošnega arhivskega zakona zadnji korak k uspešnemu zavarovanju pisanega uradnega gradiva, ki naj ga preko arhivov dobijo v roke znanstveniki za raziskovanja.

Zadnji korak z ene poti pa že odpira pogled na drugo stran, kjer pridemo zgodovinarji v polni meri na svoj račun. V perspektivi prosvetnega dela pomeni naš okvirni arhivski zakon, ki odreja upravne organe za oskrbovanje arhivalij, pravni temelj za znanstveno ustanovo, ki naj se na njem razvija. Dobili smo podlago za samostojen institut, ki naj s potrebno lastno močjo zbere, razvrsti in priredi arhivsko gradivo za zgodovinsko raziskovanje. Vrsta naših najvišjih znanstvenih ustanov je dobila nov pravno odrejen člen, ki se postavlja poleg znanstvenih knjižnic, po pomenu včasih celo nad njimi, v pomoč visokim šolam, univerzam in akademijam. Zdaj šele bo mogoče, da se tu vzgoje in ukoreninijo novi močje znanosti, seveda pod pogojem, da se kmalu ustanovi dobra arhivska šola in se arhivskim delavcem tudi prizna kvalifikacija, ki jo za uspešno delo že tako morajo imeti. Hkrati se s tem razbremenjujejo akademije in univerze, ki so v neki meri morale do sedaj same nadomeščati poklicne strokovnjake pri arhivskem delu. Največ bo seveda pridobila zgodovinska stroka, ki ji bo zaželeno dokumentacija — ob pravilno urejenih arhivih se to mora uresničiti — hitreje in izčrpaneje pri roki. Veliko korist si od novega položaja arhivov lahko obetajo tudi druge znanosti, kakor n. pr. družbene vede, pravna in gospodarska zgodovina, slovstvena zgodovina in morda še katera. Vse to bo doseženo, da se le arhivarji lotijo dela po zrelo pretehtanem načrtu, ki ima za cilj čim boljšo priredbo dokumentacije za znanstveno uporabo. Novi zakon jim k temu cilju odpira prosto pot!

II. Analiza Splošnega zakona o državnih arhivih bo pokazala, s kakšnim pravnim redom moramo računati pri bodočem delu. Po predmetni strani zakon najprej obravnava arhivsko gradivo, nato določa ustroj zbirk in nadzorstva nad njimi, odreja oblastva, posvetovalne organe in končno kazenske sankcije za pravilno poslovanje.

1. Določila glede arhivalij. »Ves zgodovinski arhivski material« na našem državnem ozemlju se stavlja pod posebno varstvo države z namenom, da se ohrani in daje na razpolago znanstvenemu razisko-

vanju (1. člen). Iz celotnega besedila je razvidno, da gre tu najprej za »preostanke uradnega dopisovanja« (tak izraz uporablja Zipfl v nav. Dokumentation und ihre Probleme), naj jih zdaj hrani kdor koli in kjer koli. Nad tem in ostalim zgodovinsko važnim arhivskim gradivom vodi evidenco pristojni državni arhiv, ga nadzira, daje ukrepe za njegovo ohranitev (in uporabo) in ga tudi prevzema po redni uradni dolžnosti ali po naročilu višjega oblastva (3., 5. in 7. člen). Zakon sicer dopušča, da so arhivalije spravljene še drugod, to je izven državnega arhiva, a le pod pogojem, da temu pošljejo popis (znanstvene in kulturne ustanove le sumaren popis, po 3. čl.), poročajo o spremembah in da gradivo vestno hranijo in varujejo (5. čl.); če ga hočejo odsvojiti, ga morajo ponuditi v nakup državnemu arhivu, ki ima predkupno pravico (6. čl.). Ako se ne drže predpisov, morajo te neuradne zbirke, pa tudi državni uradi in ustanove ter vse organizacije izročiti določeno gradivo v državni arhiv na posebno odredbo ministrstva (5. in 7. čl.) proti odškodnini in po posebnem postopku. Preko državne meje ne sme nihče spravljati arhivalij; izjeme dovoljuje le najvišja arhivska instances (8. čl.).

2. Predpisi o shranjevanju arhivalij v zbirkah. Za redno shranjevanje arhivalij postavlja zakon samo dva upravna organa: a) državni arhiv FLRJ v Beogradu; po smislu določil gotovo za arhivalije, ki so nastale pri poslovanju najvišje državne uprave, zlasti zvezne vlade; b) državni arhivi ljudskih republik, ki imajo po analogiji enako pristojnost v republiškem merilu (2. čl.). Edino arhivom pod a) in b) daje že zakon sam zagotovljen obstoj in upravno polnomočje, seveda pod nadzorstvom pristojnih ministrstev. Ti arhivi so pristojni za evidenco in nadzor nad drugimi zbirkami ter morejo zanje izdajati obvezne varnostne ukrepe (5. čl.); gre jim pravica prednostnega odkupa in odvzema arhivalij pod določenimi pogoji (5., 6. in 7. čl.).

Po zakonu smejo ostati in nastajati še drugi arhivi, a le s posebnim dovoljenjem odnosno z omejitvami. Tako daje za obstoj mestnih arhivov velikih mest dovoljenje vlada ljudske republike (po 2. čl.), za arhive državnih ustanov in družbenih organizacij zvezna ali republiška vlada (po 3. čl.), ustanovitev in obseg zbirk pri akademijah, univerzah, muzejih, znanstvenih institutih ter drugih znanstvenih in kulturnih ustanovah pa predpisuje samo minister za znanost in kulturo FLRJ ali ljudske republike (3. čl.). Po obče veljavnem pravnem redu je obstoj teh zbirk tem bolj zaščiten, čim višja instances ga je dovolila.

Vendar to še niso vse možne zbirke. Peti člen omenja še arhivalije, ki jih hranijo »državni uradi in ustanove ter družbene in zadružne organizacije, verske ustanove in posamezniki«. Za te veljajo določila o evidenci, nadzoru, odkupu in izročanju arhivskega materiala, ki so zanje pristojni državni arhivi (po 5.—7. čl.). Po splošnem vtisu se da sklepati, da ta določila zadevajo zgodovinsko pomembne arhivalije izven znanstvenih ustanov, ki nanje zakon razteza državno zaščito in evidenco.

3. Oblastna in upravna pristojnost. Dokler ne izidejo arhivski zakoni ljudskih republik, izvaja zakon o državnih arhivih mi-

nister za znanost in kulturo FLRJ (14. čl.). On predpisuje, kaj se šteje kot arhivski material, izdaja natančnejše predpise o njegovi uporabi (isti člen), predlaga predračun za arhive in izvaja splošno nadzorstvo nad poslovanjem arhivov (9. čl.). Zakon na splošno odreja, da zveznega ministra v republiškem merilu zastopa pristojni najvišji organ (minister ali predsednik komiteja) za znanost in kulturo (členi 2, 3 v drugem delu, 5 in 7), ne pa pri dovoljevanju prenosa arhivalij preko državne meje (8. čl.). Odločbe ministra so vezane ob odloku za izročitev arhivalij drž. arhivom (po 5. čl.) na sporazum z drugim pristojnim ministrom, drugod, kjer je obstoj posebnih arhivov dovolila vlada, pa na soglasje te vlade (po 2. in 3. čl.), kar sicer ni v zakonu izrečno poudarjeno.

Redno upravljanje z arhivalijami spada v smislu vseh določil Splošnega zakona o drž. arhivih v neposredno nalogo državnih arhivov, ki se s tem uvrščajo med pooblaščenе državne urade in hkrati med samostojno poslujoče znanstvene zavode (institute). Naslova znanstvena ustanova ali zavod naš zakon sicer za arhive nikjer ne uporablja, vendar pa je razvidno iz nalog, ki jim jih daje (shranjevanje arhivalij po čl. 1, zbiranje popisov vseh zbirk po 3. in 5. čl., nadziranje drugih arhivov in pravica za izdajanje ukrepov glede zavarovanja arhivalij po 5. čl., končno sodelovanje v arhivskih svetih pri strokovni izgradnji arhivov), da svojih pravic in obveznosti ne more drugače spolnjevati. Vsi posli državnih arhivov bodo uspevali v strokovnem pogledu le v primeru, da so v vodstvu arhivov ljudje z visoko in široko znanstveno izobrazbo. Od tega je v dobršni meri odvisen napredek naše znanosti.

4. Arhivski sveti. Četrty člen zakona in še ta prav na kratko dodaje k ustroju arhivskega poslovanja še posvetovalne organe: z območjem za vso državo »Glavni arhivski svet FLRJ«, za območje federalnih enot pa republiške arhivske svete. Že okolnost, da jih imenuje vlada, poudarja njihovo avtoriteto in odgovorno ter odločujočo vlogo, čeprav le v posvetovalni obliki. Avtoriteto teh odborov lahko še poveča osebna in znanstvena veljava imenovanih članov. Iz besedila 4. člena čutimo, da gre zakonodajalcu za strokovno pomoč tako v prid državnim arhivom kakor višjim oblastnim organom. Arhivskemu svetu torej pripada težka in kočljiva naloga, da oživi po zakonu odrejene arhive, ki še ne poslujejo, da delo obstoječih arhivov načrtno usmerja in dviga do strokovne popolnosti, da odpravlja morebitna trenja in nesoglasja, da podpira upravičene težnje in podpre šibke arhive z nameščanjem izvežbanega kadra, ki more iziti v glavnem le iz polne arhivarske šole. Za prvi čas lahko od njega pričakujemo osnutkov za republiške arhivske zakone, kjer bo podrobneje usmerjeno delo v arhivih in v okviru tega zakona doseženo skladje v organizaciji arhivov med posameznimi federalnimi enotami kakor tudi znotraj njihovih mej. Stalno bo moral arhivski svet imeti pred očmi koristi znanosti in zato odrejati pravila za izdelavo inventarjev, katalogov in kazal, skrbeti za njihovo izmenjavo, spopolnitev in objavo. Priporočati bo moral najuspešnejša tehnična sredstva, zlasti fotografska, za ročno pripravo dokumentacije in pri tem upoštevati skušnje in izume izven državnih mej. V tem pogledu je zgo-

dovinarje v letu, ko se je uveljavil novi arhivski zakon, doletelo razočaranje, da že imenovano zastopstvo ni odšlo na mednarodno zborovanje arhivarjev v Parizu, kjer bi se pogledi na organizacijo dela v arhivih nedvomno koristno razširili. Arhivski sveti pač ne bodo smeli predlagati preživelih in manj uspešnih metod za izboljšanje naših arhivov, ampak bodo morali izkoristiti napredek in skušnje od drugod. V tem pogledu bo mogoče računati na sodelovanje pri UNESCO, ki smo zanj dobili letos državno komisijo (gl. Univerz. Vesnik III, št. 39, 6. dec. 1950). Tudi ta ima v načrtu mednarodno podporo pri izgradnji arhivov. Neodložljiva in daljnosežna je tudi naloga, da arhivski svet pretehta načrte za novo arhivsko poslopje v Ljubljani, brez katerega nimamo možnosti za razmah dela v arhivih.

Arhivski sveti so torej duša v organizmu naše arhivistike. Na njih sloni vse upanje, da se bodo arhivski zavodi kmalu oblikovali v znanstvene institute, ki naj dalje snujejo z lastnimi silami. Interes v njih zaposlenih znanstvenih delavcev z drugih ustanov je, da čim prej razbremenene akademije in univerze za tiste moči, ki so bile doslej vprežene v delo, ki ga morejo opraviti arhivarji.

5. Kazenske določbe. Smisel sankcij, ki jih navajajo členi 10, 11 in 12 našega zakona, je zlasti ta, da se zavaruje ohranitev arhivskega gradiva (10), da se zagotovi državnim arhivom opravljanje glavnih nalog evidence, nadzorstva in uporabe vseh arhivalij za znanost (11). Kazni so sodne in upravne.

Z največjim zadoščenjem bodo zgodovinarji in arhivarji sprejeli 5. odstavek 11. člena, ki odreja kazni za vsako poškodovanje arhivskega gradiva, zlasti pa za uničenje uradnih dokumentov brez vednosti pristojnega državnega arhiva. S tem naj se prepreči odbiranje gradiva v samih uradih, kjer je kopica že davno izven poslovnega pomena odvrženih spisov večkrat kot napota izrinjena na podstrešja, kleti; namesto da takoj in neposredno preide v oskrbo pristojnega arhiva. Namesto vestnega arhivarja opravijo odbiranje (škartiranje) vlaga, podgane in miši, včasih morda tudi »Odpad«. Da se to ne bo več dogajalo, je treba čim prej natančnih predpisov za vse registrature, kateremu arhivu oddajajo iz poslovanja izločene spise in po kakšnem obveznem postopku. Šele tedaj bodo kazenske določbe v prid arhivom dosegle zaželeno učinkovitost.

III. O dognanosti, sprejemljivosti in uporabnosti Splošnega zakona o državnih arhivih je morda odveč razpravljati. O obliki in tehtnosti, posebno pa še o doslednosti teh določil gre bolj sodba juristom kot zgodovinarjem. Na splošno je treba reči, da je že obstoj zakona in imenovanje prvih arhivskih svetov, med njimi tudi glavnega arhivskega sveta FLRJ, velika pridobitev za znanost in kulturo. Nove predpise je treba najprej docela izkoristiti, saj pretehtanemu, temeljitemu načrtu za napredek arhivistike pri nas ne postavljajo kakih zaprek in nepremagljivih ovir. Iz elastične oblike tega zakona se da sklepati nasprotno: njegove določbe hočejo ustaliti in potrditi vse, kar je bilo za arhive in v njih že izgrajenega, pri tem opozarjajo na potrebe in obzirno upo-

števanje celotnega kompleksa — solidne arhivske mreže. Ker je okvirni zakon ob upoštevanju tako zelo različnega stanja obstoječih, — še bolj pa morda zaradi še ne obstoječih — arhivov nujno zelo prožen in raztegljiv, morajo pač republiški zakoni vzeli zapreti, nasprotstva izgladiti in si prizadevati, da bodo njihove ožje zasnovane določbe usmerjene le k izboljšanju in napredku.

Samo dva slabo podkrepljena pomisleka zoper določbe v 3. členu bi bilo koristno posebej obdelati. Gre za zbirke pri akademijah, univerzah, pri znanstvenih institutih in kulturnih ustanovah na eni strani, na drugi strani pa posebej za zbirke, ki jih smejo obdržati muzeji tudi še po izidu tega zakona. Glede prvih imam vtis, da zakon pravilno odobrava zaslužnim znanstvenim zavodom pravico, da še vnaprej obdrže tiste zbirke, ki so si jih sami napravili s prepisovanjem, z izpisi ali s kopijami iz arhivov izven domačih zbirk. Iz takega gradiva, ki je do neke mere popolno in včasih izredno važno, črpa n. pr. J. Radonić podatke za svoje delo »Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka« (SAN, Pos. izdanja, knjiga CLV, Beograd 1950; prim. moje oceno o tem ZČ, str. 380). Kdo drugi naj hrani omenjeno gradivo, ki ga je po M. Gavriloviću dobila Srbska akademija znanosti z izpisi iz vatikanskega arhiva (n. d., opomba na str. 14)? Ali kdo more, da navedem drug primer, oporekati, da ima Istoriski institut Crne gore polno pravico, da si pridrži izpiske, ki si jih nabavlja iz zadrškega arhiva? Celó o tem ne more biti dvoma, da bo hotela ohraniti Jugoslovenska akademija rešene ostanke trogirskega notarskega arhiva, ki jih zdaj (morda res preveč mehanično) objavlja M. Barada (prim. 44. knjigo Mon. Slav. merid.: Trogirski spomenici I, Zagreb 1948). Nekaj drugega so seveda primeri, da take ustanove hranijo drobce iz registratur, ki so sicer shranjeni v drugi uradni zbirki. Glede takih zbirk obstoji že zdaj možnost, da se doseže preko arhivskega sveta dogovor o združitvi cele registrature na istem mestu, kar je priznано splošno pravilo in ga naš zakon menda noče odpraviti.

Zakon se ozira na celotno državo, kjer so ponekod take razmere, da n. pr. akademije opravljajo nujne posle državnih arhivov, ki še niso do konca urejeni. Dopusča se možnost, da začete funkcije opravljajo tudi v bodoče, dokler je to v interesu znanstvenega dela. S tem se seveda ne krši splošno načelo, da se celotne registrature in druge shranjene enote avtomatično odvajajo v državne arhive, kje že vrše sami vse svoje posle. Ko bodo izšli republiški arhivski zakoni, bo to splošno določilo spremenjeno tako, kakor je znanosti v vsaki republici koristneje.

Ko se bodo arhivi kot znanstveni instituti povsod utrdili, bodo gotovo tudi akademije rade pomagale, da bodo v arhivih strnjene in čim izčrpnjše enote. Za dosedanje delo, ki so ga akademije opravile namesto arhivarjev v prid znanosti, moramo izreči le hvaležno priznanje. Da bi poslej križale načrte zakonitim urejevalcem in varuhom arhivalij, se ni več bati, vse pa je treba ukreniti, da bo sodelovanje med njimi res plodno.

Glede arhivalij pri muzejih bo morda na obe strani ustrezala drugačna rešitev. Načelno takim ustanovam ne moremo dovoljevati, da bi

prevzemale in hranile celotne registrature. Velikim muzejem v kulturnih središčih poslej res ni treba uporabljati za eksponate arhivalij, razen morda kakih duplikatov, na katere arhivi ne morejo biti ljubosumni. Manjši krajevni muzeji, ki so vrh vsega morda kake predmete še sami odkrili ali rešili, težko odstopajo zbrane redke dokumente krajevnega pomena v večje arhivske zbirke, kjer ne bodo več vidni. Za take primere si moremo pomagati s fotografskimi kopijami, ki nimajo manjše dokumentarne vrednosti kakor izvirniki. Uvideven dogovor bo mogoč preko kopij zavarovati potrebe obeh strani, muzejev in arhivov. Na isti način bo mogoče premostiti tudi kake težave med posameznimi arhivskimi zbirkami, ki vse streme po spopolnitvi. Pri organiziranju arhivskih zbirk je pač nujno, da ostanemo načelno trdni, glede podrobnosti, ki celoti niso v kvar, pa ne malenkostni, ampak rahločutni in uvidevni.

V zvezi s povedanim je treba presojati in kar se da dobrohotno razumeti tale sklep iz resolucije Muzejskega sveta za Slovenijo, napravljen na zasedanju 22.—25. maja 1950 (objavlja Varstvo spomenikov III, 1950, 79): »Iz narave muzejev, zlasti Narodno-zgodovinskega muzeja, Muzeja NOB in kompleksnih pokrajinskih muzejev izhaja nujnost, da zaradi znanstvenega pripravljanja muzejskih ponazoril tvorijo arhivi sestavni del muzejev.« Če ta sklep pomeni, da si smejo muzeji nabaviti dokazila o izvoru shranjenih predmetov in si v ta namen pridobe uradne dokumente o njihovem postanku in njihovi pridobitvi za muzejske zbirke, je ta sklep »naraven« in neoporečen. Taka dokazila se dajo doseči, ne da bi zato že morali v muzejih hraniti cele registrature, saj si jih lahko (dokazila o izvoru predmetov!) pridobe iz uradnih zapisnikov o prevzemu, iz zasebnih ali uradnih dokumentov prejšnjih lastnikov ali varuhov in na druge dopustne načine. Tak način je tudi izpis iz arhivskih dokumentov. Nedopustno pa je sklepanje, da si zaradi te dokumentacije smejo muzeji pridržavati celotne registrature, kjer se na nekem mestu najde tudi dokazilo o provenienci muzejskega predmeta. Tak sklep bi pomenil rušenje reda, ki ga postavlja Splošni zakon o drž. arhivih; po novem zakonito uveljavljenem redu smejo prehajati preostanki uradnega dopisovanja samo v arhive in nikamor drugam. In to seveda neposredno in brez upoštevanja morebitnih muzejskih potreb, da si na ta način pridobe možnosti, da »znanstveno pripravljajo muzejska ponazorila«. To bi bila pretveza za ohranitev »kompleksa« premaganih stališč in kulturnega nazadnjaštva. Tudi muzeologi, ki so zgodovinarji, dobro vedo, da morajo po izidu arhivskega zakona iskati strnjeno arhivsko gradivo samo v arhivskih, ne pa v muzejskih zbirkah. Tako se vsi zgodovinarji držimo spoznanja, ki ga je izvrstno obrazložil Fr. Baš na zborovanju 16. dec. 1939 in ki po njem skladno predpisuje arhivski zakon normo: arhivi naj se osamosvoje in uporabljajo ločeno od muzejev (gl. GMS XXI, 1940, 144—45). To spada k »naravi arhivov« in je za nas znanstvena nujnost, na srečo zdaj že tudi z zakonom potrjen red.

Maks Miklavčič

Arhiv Zbornice za trgovino, obrt in industrijo

I. Obeležje arhiva. Arhiv ZTOI obsega 1421 fasciklov aktovskega gradiva ter 400 poslovnih knjig, kartotek in vezanih registrov. Časovno zajema razdobje od jeseni 1850 pa do konca maja 1948. Vsebuje aktovsko gradivo in dokumentacijo o agendah, ki so bile poverjene zbornični ustanovi. Delokrog zbornice in njene funkcije so zakoni o zbornicah (15. decembra 1848, drž. zak. št. 27, 26. marca 1850, d. z. 122, zakon 29. junija 1868, d. z. št. 103, uredba 3. avgusta 1932, Sl. N. št. 178 in naredba Visokega komisariata Lj. p. z dne 24. junija 1942, Sl. L. št. 50) sicer petkrat različno formulirali, vendar je njen bistveni značaj kot predstavništva in interesnega zastopstva trgovine, obrti in industrije ter njeno obeležje kot posvetovalnega organa centralne vlade ostalo v glavnem neizpremenjeno.

Ljubljanska zbornica je bila ustanovljena po tipu srednjeevropskih komor. Ta tip zbornic se bistveno razlikuje od trgovskih zbornic na zahodu, ki so zasnovane na prostovoljnem članstvu in imele tudi podjetniški značaj ter gradile pristaniščne naprave, javna skladišča itd. Ljubljanska zbornica je bila ustanovljena jeseni 1850. Poslovati je pričela 12. januarja 1851 v dveh prostorih na Mestnem trgu, ki jih ji je stavil magistrat na razpolago. Šele okrog 1900 se je preselila v Kresijo in proti koncu prve vojne leta 1917 komaj v lastno palačo v Beethovnovi ulici, katero je kupila od grofa Chorinskega in dala preurediti po načrtih prof. J. Plečnika.

V dobi absolutizma predstavlja ustanovitev zbornice, ki je bila tedaj edina svobodna tribuna, pomembno pridobitev. Njena ustanovitev pada baš v razdobje, ko je Ljubljana dobila prvo železniško zvezo ter je industrijsko in obrtno obratovanje doživljalo nov polet in so se kranjski trgovini odpirala nova pota in možnosti udejstvovanja. Zbornica je tedaj imela dva odseka, vsakega po 12 članov. Denarni zavodi in prometna podjetja so spadala v trgovinski odsek, rudarstvo in industrija pa v obrtni odsek.

Po svojem ustroju je bila zbornica v prvi polovici svojega obstoja zelo konservativna ustanova. Prvih 30 let so imeli v njej večino nemški trgovci in industrijci. Volivno pravico so imeli izpočetka le predstavniki protokoliranih tvrdk iz Ljubljane, ki so obstajale najmanj pet let in plačale določeno vsoto pridobnine. Neprotokolirani trgovci, pretežna večina obrtništva ter vse podeželje v preteklem stoletju ni imelo volilne pravice in svojega zastopstva v zbornici. Kurialni volilni sistem je jamčil sorazmerno porazdelitev mandatov, na manjša, srednja in velika podjetja. Zapisniki sej, razprave in poročila so se do leta 1884 vodili izključno v nemškem jeziku. Do leta 1864 so zapisniki pisani na roko v gotici, pozneje je zbornica izdajala tiskane zapisnike. Do leta 1864 je bilo 80 plenarnih sej, pozneje pa do novembra 1918 194 plenarnih sej. Od leta 1884 naprej so se zapisniki vodili dvojezično, razprave pa v slovenskem in nemškem jeziku.

Naloga zbornice je bila, da kot javnoppravna ustanova proučuje vse pojave v razvoju gospodarskega življenja na svojem področju, da zbira

o tem statistične podatke, vodi evidenco vseh obstoječih obrtnih obratov ter predlaga vladi ukrepe, ki bi bili potrebni za pospeševanje gospodarskega napredka in odstranitev ovir, ki se opažajo v gospodarskem življenju. Kot posvetovalni organ je imela sodelovati pri vladnih akcijah za pospeševanje gospodarstva in oddajati mnenja o osnutkih zakonov in naredb ter strokovne izjave o obrtnih zadevah, ki jih je predpisoval obrtni zakon. Zbornica je bila zato direktno podrejena trgovinskemu ministrstvu na Dunaju, kar je izzivalo pri kranjski vladi veliko ljubosumnost.

II. Posebna struktura arhiva. Zbornična registratura se je prvotno vodila po predpisanih normalijah z dne 14. novembra 1850, št. 7581. Pozneje je bil zbornici dostavljen šematizem za uvrščanje spisov v fascikle, ki je brez vsake sistematike in metodike. Razporejal je vse gradivo na 44 skupin, ki so bile označene z rimskimi številkami I—XLIV. Do leta 1877 so bili vsi spisi po vrstnem redu registracije vloženi v skupne fascikle. Leta 1877 pričenja izločevanje posameznih agend v posebne fascikle. Prvi se nanaša na uradne izjave, ki jih je dajala zbornica na poziv oblasti, in obsega 14 fasciklov (skupina 2—I/2). Izjave v zadevah koncesioniranih obrtov (skupine 65—69) obsegajo 10 fasciklov (VII/2). Izjave zbornice v zadevah izpregleda strokovne usposobljenosti, tako zvane dispenze (skupina 71), obsegajo 7 fasciklov (VII/3) itd. Svojevrstnost zbornici poverjenih poslov daje tudi strukturi arhiva svojstveno obeležje. Materija se nanaša le na oni del problematike, kolikor daleč je segala zakonita pristojnost zbornice.

III. Prve zbornične publikacije. Za raziskovanje položaja poedinih industrij, rudarskih obratov in trgovskih panog nudijo obilo gradiva tiskana poročila zbornice, za katera je v arhivu ohranjen nabran statistični material. Taka poročila so bila izdana v obliki knjig za leto 1852, 1853, dalje za triletnja 1854—1856 in za 1857—1860 ter vsebujejo obilo podatkov o obsegu in stanju proizvodnje rudarskih podjetij, železarn in tovarniških obratov. Prvotno je ministrstvo zahtevalo, da se taka poročila tiskajo vsako leto, pozneje za tri leta skupaj in od leta 1865 naprej pa za petletna razdobja. Najzanimivejše je statistično poročilo iz leta 1870, ki je bilo izdano dvojezično in obsega 401 stran. Pomembno je zaradi tega, ker se tu prvič pojavljajo slovenski strokovni izrazi za industrijske naprave, stroje, orodje in izdelke, ki so bili dotlej nepoznani in katerih del se tudi kasneje ni udomačil. Poznejši dve tiskani publikaciji za leto 1875 in 1880 sta sestavljeni izključno v nemčini. Nato je ministrstvo ukinilo predlaganje tiskanih poročil in so jih nadomestila poslovna poročila, podana ob priliki plenarnih sej.

Po instrukcijah z dne 21. decembra 1858, št. 3970 ter na podlagi zakona o zaščiti vzorcev z dne 7. decembra 1858, d. z. št. 237, je pričel poslovati pri zbornici poseben registrski urad za zaščito industrijske svojine.

IV. Specialni registri v arhivu. V tem svojstvu hrani arhiv vse na Kranjskem registrirane varstvene znamke, prijavljene tovarniške žige,

deponirane vzorce in modele, v celoti 6 registrskih knjig od početkov zakonite uvedbe zaščite leta 1859, pozneje z izpremembami novele z dne 6. januarja 1890, d. z. št. 19 do leta 1920, ko je dr. Janko Šuman od patentnega urada na Dunaju organiziral zaščito industrijske svojine pri Ministrstvu trgovine in industrije v Beogradu in je zadevne posle prevzelo ministrstvo.

Od uveljavljenja novega trgovskega zakona leta 1863 je ohranjen register protokoliranih tvrdk, ki ga je po zborničnem zakonu morala voditi trgovska zbornica. Pozneje leta 1873 po sprejetju zakona o gospodarskih pridobitnih zadrugah se je k temu pridružil še združni register. Registri so se vodili posebej za posamezne in ločeno za družbene tvrdke ter po področjih posameznih trgovskih sodišč. Za celo razdobje obstoja zbornice hrani arhiv 26 vezanih registrov trgovskih tvrdk in 15 registrov zadrug z vsemi predpisanimi podatki o lastništvu, družabnikih, poslovođjih in prokuristih, izpremembah firme, stečajih in likvidacijah. Arhiv hrani tudi zbirko pravil delniških družb. (Skupina 37, 38, IV/I, 6 fasciklov.)

Teritorialno obsega arhiv do leta 1918 področje kranjske dežele z notranjskimi okraji Postojna, Ilirska Bistrica, Senožeče in Vipava. Novembra 1918 je narodna vlada razširila zbornično področje na celo Slovenijo s Prekmurjem, tako da so za štajerske okraje in Prevalje ter Prekmurje ohranjeni spisi šele od konca prve svetovne vojne naprej. Po dolgih pogajanjih in posredovanjih z graško zbornico smo leta 1924 prejeli prepise graškega arhiva za evidenco obratov na Štajerskem, dočim celovška zbornica kljub pozneje sklenjeni arhivski konvenciji ni odstopila arhivalij, ki se nanašajo na obrate v prevaljskem okraju.

Posebni fascikli hranijo podatke o organizaciji udeležbe industrije in rudarstva ter trgovskih podjetij na svetovnih razstavah, ki so se vršile leta 1855 v Parizu, 1865 v Parizu in v Londonu, leta 1873 na Dunaju, 1882 v Trstu ob proslavi 600-letnice priključitve Trsta Avstriji, dalje 1878 in 1900 v Parizu itd. Zbornica je organizirala ne samo zbiranje razstavnih predmetov in aranžiranje razstavnih oddelkov, marveč tudi udeležbo strokovnjakov iz vrst obrtnikov na teh razstavah, ki so predstavljale svetovno revijo razvoja tehnike in napredka industrije. Posebno intenzivno je sodelovala pri prireditvi jubilejne razstave na Dunaju leta 1873 in propagirala splošno udeležbo gospodarskih krogov na njej (fascikel XIII/1 — skupina 104/1—13).

Starejši arhiv se je v zbornici redkokdaj uporabljal. Ob priliki petdesetletnice obstoja ljubljanska zbornica ni izdala spominskega prikaza svojega razvoja, kakor so to storile druge zbornice. Arhiv je bil shranjen na podstrešju in deloma v kleti ter ni bil javno pristopen. Za registraturo in arhiv do leta 1909 zbornica ni imela posebnega uradništva. Zaradi tega so nekateri fascikli pomankljivo ohranjeni, ker dvignjeni spisi niso bili vedno vrnjeni in vloženi. Manjka cel letnik 1899, pri nekaterih drugih pa poedini fascikli. Verjetno je, da so se pri opetovanih selitvah po letu 1945 razbili in spisi raztresli ter jih pozneje ni bilo mogoče več obnoviti. Znaten del registrature se nanaša na zbornične volitve, ki so se vršile iz početka vsako leto, pozneje pa na tri leta.

V posebni mapi (skupina 395) je ohranjeno gradivo o obrtnem štetju leta 1905, ko je zbornica poslovala kot popisni organ centralne statistične komisije na Dunaju za področje Kranjske.

V. *Združenja in strokovno šolstvo.* Pri razvoju in organizaciji obrtniških združenj po določbah obrtnega zakona je zbornica v celem razdobju od 1863 naprej igrala vplivno vlogo. Proti likvidaciji starih cehovskih združb se je javljala v mestih močan odpor. Na drugi strani pa je bilo obrtništvo proti obveznemu članstvu v obrtniških združenjih. Trgovstvo je imelo svojo gremijalno organizacijo samo v Ljubljani, dočim trgovstvo na podeželju ni imelo svojih združenj. Združenja so bila zamišljena kot neposredni zbornični organ na terenu za ugotavljanje obrtnih podatkov, za pospeševalne akcije, za preučevanje obrtno-pravnih vprašanj in raziskovanje krajevnega razvoja obrtnih strok.

Mreža obrtniških zadrug se je pričela sistematično razvijati šele po letu 1883. Od tedaj naprej postaja stik in dopisovanje združenj z zbornico vedno intenzivnejši. V arhivu vsebuje 56 fasciklov pravila združenj, poročila o občnih zborih, sejne zapisnike, statistične izkaze in poslovne referate o delovanju združenj. Od leta 1900 naprej hrani arhiv gradivo o pospeševanju obrti, o vajeniških in obrtniških razstavah in strokovnih tečajih, zbrano v 13 fasciklih (skupina 136—138, fascikel XVIII/1—3).

Strokovnemu šolanju obrtnega naraščaja je posvečala zbornica od ustanovitve stalno pažnjo. Imela je delegata v upravah strokovnih šol ter zastopnike v šolskih odborih obrtno nadaljevalnih šol. V okviru svojih proračunskih sredstev je izdatno podpirala te šole z denarnimi subvencijami, z izdajanjem strokovnih knjig, z obdarovanjem najboljših učencev, s prispevki za nabavo učil, s prirejanjem tečajev za učiteljstvo ter za funkcionarje obrtniških združenj. Podatki o strokovnem šolstvu so urejeni od leta 1872 naprej v 11 fasciklih (skupina 98—100, fascikel XI/1a in XI/1b).

VI. *Obrtni kataster.* Vodenje obrtnega katastra je bilo predpisano v vseh zborničnih zakonih, posebno v § 2, odstavek B. zakona iz leta 1868 in v § 145. starega obrtnega zakona. Trgovinsko ministrstvo je k temu izdalo obsežne instrukcije nazadnje 1. avgusta 1899, št. 29.757, ter 9. decembra 1899, št. 63.051. Obenem je predpisalo sistematičen šematizem, po katerem je bila vsa obrtna delavnost razdeljena v 359 strok. Zbornica je na podlagi tega vodila obrtni kataster po strokah kakor tudi po davčnih okrajih. Za ta namen je prejemala od obrtnih oblasti izpolnjene števne liste, ki so vsebovali podatke o imetniku obrti, o mestu obrata, o podelitvi obrtne pravice in stroki, katero izvršuje. Istotako je prejemala tudi obvestila o nastalih izpremembah, odjavah in prestanku obratov ter o prenehanju obratovanja. Nekaj časa je dobivala zbornica tudi od davčnih uradov izkaze o obdavčitvi obratov, ki jih je vpisovala v obrtni kataster.

Arhiv obrtnih prijav in odjav ter števnih listov obsega 262 fasciklov in omogoča tako pregled razvoja obrtne dejavnosti po posameznih strokah in davčnih okrajih kakor tudi pregled razvoja trgovske mreže. (Skupine 323 do 335). V Arhivu se nahaja dokumentacija do pričetka vojne 1941. Pozneje so prihajali števnih listi in odjave dokaj neredno, posebno s pode-

želja. V povojnem času so bili javljeni povečini le izbrisi obratov. Arhiv o povojni registraciji obrtniških obratov je prevzela ob likvidaciji uprava za obrt pri Ministrstvu za komunalne zadeve. Davčni kataster, ki se je vodil za sestavo volilnih imenikov po kurialnem sistemu, je bil po izpremembi zborničnega volilnega reda v letih 1925—1927 opuščen in škartiran.

VII. Narodnostni boji. — Zbornični poslanci. — Prominentni sodelavci. Od dobe, ko so leta 1881 pri volitvah v zbornico zmagali Slovenci, je na zborničnih sejah prihajala pogosto do izraza narodnostna nepetost. Zaradi izzivalnega nastopanja nemške manjšine se je ta napetost posebno stopnjevala po letu 1900. Sejni zapisniki, čeravno so bili sestavljeni z vso obzirnostjo in cenzuro, prikazujejo sliko gospodarskih bojev, ki so jih morali izvojevati Slovenci napram dotedanjih nemškimi gospodarjem in industrijalcem v stremljenju za narodnim uveljavljanjem in gospodarsko osamosvojitvijo. Nemci so ovirali ustanovitve trgovske akademije in omalovaževali slovensko podjetnost ter izzivalno zahtevali, da se za manjšino treh članov prevajajo slovenski govori v nemščino.

Politično važnost pa je dajal zbornici volilni zakon, po katerem je bila zbornica do uvedbe splošne in enake volilne pravice posebno volilno telo, ki je volilo dva poslanca v kranjski deželni zbor in skupaj z mestom Ljubljano enega poslanca v dunajski parlament. S tem je bila v preteklem stoletju zbornica potegnjena nekolikokrat v ostre politične borbe. Kot zbornične poslance srečujemo poleg zborničnih predsednikov in tajnika Ivana Murnika tudi dr. Ivana Tavčarja, dr. Danila Majarona in dr. Franja Novaka. Boj za večino v deželnem zboru je povzročil, potem ko je zbornica izglasovala nezaupnico svojim nemških poslancem leta 1871, celo razpust zbornice in uvedbo komisariata, ki je omogočil s potvorbo volitev zadnjikrat nemško večino v zbornici.¹

Med prominentnimi člani zbornice v starejši dobi omenjamo tiskar narja Josipa Blasnika, obrtniškega in zadružnega organizatorja Jana Horaka, dr. J. Poklukarja, poznejšega deželnega glavarja, dalje pisatelja Ivana Kersnika ter ljubljanskega župana Ivana Hribarja.

Kot dopisni člani pa so sodelovali v zbornici dr. Janez Bleiweis, dr. R. Razlag, dr. E. H. Costa, dočim so tajništvo vodili v preteklem stoletju dr. Vincenc F. Klun, dr. Anton Uranič, dr. Lovro Toman in Ivan Murnik.

Kot posvetovalna korporacija je imela zbornica svoje delegate v raznih osrednjih ustanovah, ki so imele pomemben vpliv na avstrijsko gospodarsko politiko. O tem so ohranjene sicer nepopolne, vendar dokaj številne arhivalije. Med drugimi omenjamo strokovni industrijski svet, obrtniški svet, železniški svet, strokovni svet za obrtno šolstvo, konference avstrijskih zbornic ter trgovinsko politično centralo na Dunaju. Mnogo številnejše pa so bile zbornične delegacije v krajevnih in pokrajinskih komisijah in odborih v davčnih, trgovsko-sodnih in finančnih zadevah (skupine 57, 101, 141, 142, 143, 248 s 17 fascikli).

Arhiv za dobo avstrijskega režima obsega v celoti 30 knjig vloženih zapisnikov in 12 knjig indeksov ter 226 fasciklov aktovskega materiala.

¹ Ivan Prijatelj, Janko Kersnik in njegova doba, str. 22—23; Fran Šuklje, Iz mojih spominov I, str. 85.

Trgovski register za to dobo obsega 6 knjig in 2 indeksa, združni register pa 2 knjigi in 2 indeksa.

VIII. Jugoslovanska doba 1918 do 1941. Arhiv te dobe šteje 634 fasciklov aktovskega materiala, 40 vložnih zapisnikov in 22 indeksov. Zbornično področje je bilo razširjeno na celo Slovenijo s Prekmurjem. Število pripadnikov pa je narastlo nad 34.000 obratov. Ljubljanska zbornica, ki je pod Avstrijo spadala v krog manjših komor, dobiva vodilno vlogo poleg zagrebške in beograjske zbornice. Industrializacija Slovenije zavzame v novi državi močan polet. Število tovarn se v kratkem razdobju podvoji. Posebno se razvije tekstilna stroka. Celotno gospodarstvo, predvsem pa trgovina, se preusmerja v notranjem prometu ter preorientira pri uvozu iz inozemstva. V gospodarstvu vladajo zelo nestalne razmere, ki zahtevajo podvojeno aktivnost zborničnega urada in zborničnih organov. Reorganizirana zbornica šteje končno štiri odseke s skupno 68 člani. Obseg zborničnega poslovanja narašča od leta do leta ter zaznamuje pred drugo svetovno vojno letni dotok med 38.000 in 41.000 spisi.

V tem razmerju raste tudi obseg in sestava arhiva. Ob prevratu zbornična registratura poedinih strokovnih fasciklov ni zaključila, marveč jih je vodila naprej, tako da vsebujejo poleg arhivalij iz avstrijske dobe tudi jugoslovanske spise. Spisi se vodijo izključno v slovenskem jeziku, le inozemska pošta se rešuje v jeziku prispelega dopisa. V arhivu se je v prvi dobi poslovalo še po starem šematizmu, ker ministrstvo ni bilo izdalo novih predpisov. Ob naraščanju arhivalij pa se je pričela registratura voditi, kakor je zahteval tok časa in potrebe zborničnega poslovanja. S časom se je formiralo 160 novih skupin, v katerih je gradivo razporejeno po obravnavanih zadevah in poedinih važnejših predmetih. Fascikli so sestavljeni v kronološkem redu, kakor so zabeleženi zadevni spisi v registraturi in indeksih.

Zbornica v tej dobi aktivno sodeluje pri izenačenju jugoslovanske zakonodaje (skupine 8—21) skupno 28 fasciklov (I/5—10), sestavlja obširna poročila o stanju in razvoju gospodarskih in socialnih razmer ter jih objavlja v poslovnih poročilih za plenarne seje (skupina 110—XV/2, 3 fascikli). Daje iniciativo za ustanovitev ljubljanskega velesejma, pri katerem najintenzivneje sodeluje (skupina 104, XIII/I, 2 fascikla). Vodi borbo za ustanovitev blagovne in pozneje devizne borze (skupina 197, 1 fascikel). Razvoj ustanovljene trgovske akademije pospešuje s posebno nabiralno akcijo 148/3, XXIII/2). Izpopolnjuje izgradnjo organizacije trgovstva po vsem področju in ustanovitev Zveze trgovskih združenj (78, VIII/2) itd.

Zbornica ustanovi posebno raziščišče za trgovske spore, aktivira lasten zavod za pospeševanje obrti, otvori zbornični abiturijentski tečaj pri trgovski akademiji in osnuje zbornično dvorazredno trgovsko šolo. Novi obrtni zakon iz leta 1931 znatno pojačava položaj in vpliv zbornice v obrtnih zadevah, uvaja kot novo agendo ocenitev dokazov usposobljenosti za nastop obrtov ter uvaja mojstrske preizkušnje, ki jih opravlja pri zbornici posebna komisija (skupine 317—322, 48 fasciklov).²

² Primerjaj knjigo »Zadaci i značaj privrednih komora«, ki sta jo spisala dr. A. Cuvaj in Ivan Mohorič (Zagreb 1930).

Poleg tega notranjega organizatornega dela se stalno širi poslovanje v sektorju zunanje trgovine. Spisi, ki se nanašajo na uvozno in izvozno trgovino, so razvrščeni v 10 fasciklih (skupina 169, XLI). Zadeve pospeševanja trgovskih stikov zavzemajo 12 fasciklov (skupina 162 do 167, XXXVIII). Izvozna izpričevala za izvoženo blago zajemajo 44 fasciklov v skupini 24—27. Odnosaži Slovenije napram inozemstvu se v tej dobi valutne nestabilnosti, carinskih bojev in pozneje splošne gospodarske krize vedno bolj komplicirajo. Uvajanje izvoznih in uvoznih prepovedi in omejitev, kontingentiranje uvoza, devizna kontrola, otvarjanje klirinških obračunov in jačanje avtarkije povzročata zbornici stalno mnogo novih poslov. Arhiv hrani gradivo, ki je bilo zbrano za trgovinske pogodbe z inozemstvom (v skupini 184—186, XLIII, 12 fasciklov). Spisi o carinskih in davčnih zadevah obsegajo 6 skupin (od 198—201 ter 207—208, skupno 26 fasciklov).

Register protokoliranih tvrdk v tej dobi šteje 19 knjig ter je voden za vsako področje petih okrožnih sodišč posebej. Zbornično razsodišče ima lastno registraturo, ki obsega 5 fasciklov spisov (skupina 124, XVII/13). Delo zborničnega zavoda za pospeševanje obrti od 1931 do 1941 prikazuje 13 fasciklov spisov (v skupini 136—139, XVIII/1—3). Spisi, ki se nanašajo na obravnavanje prijav za nastop obrtov in strokovne usposobljenosti prisilcev, zavzemajo 97 fasciklov v skupinah 304—305. S tem smo se omejili le na važnejše in obsežnejše skupine. Zbornica postane član mednarodne trgovske zbornice (skupina 60, VII/1, 3 fascikli) ter član številnih mešanih komor, v katerih upravi in komisijah živahno sodeluje (skupina 58, VII/1). Industrijsko problematiko razpravlja skupno z Zvezo industrijcev ter Centralo industrijskih korporacij (skupine 85, VIII/4 in 202 in 203). Zadeve železniškega prometa, voznih redov, industrijskih tirov, posebno pa reforme tarifnega sistema in izpremembe tarifnih pristojbin obsegajo 23 fasciklov (skupine 44—53, V/1).

Za namene preučevanja industrijske problematike je bil izvršen podroben popis industrijskih instalacij ter zbrani podatki o obsegu proizvodnje, potrebi surovin, številu in mezdah delavstva ter o obsegu izvoza. To gradivo je hranjeno v arhivu pod skupino 309, 311, 313, 314, 315, 316, skupno 25 fasciklov. Za preučevanje trgovsko politične problematike pa so evidentirani podatki izvoznih in uvoznih tvrdk pod skupino 310 in 312 v 8 fasciklih.

Jugoslovanske zbornice so od leta 1924 do 1932 prirejale vsako leto na drugem kraju konference, na katerih je podala ljubljanska zbornica poročila o aktualnih gospodarskih vprašanjih. Rokopisi teh referatov so ohranjeni v arhivu pod skupinami 187, 189, 190, 192 v 12 fasciklih. Izšle so tudi v tisku. Poleg tega se je vršil vsako leto v jeseni kongres gospodarskih organizacij v Beogradu, za katere je zbirala zbornica gradivo o prognozah za izvoz v bodočem letu.

IX. Arhiv iz dobe okupacije. Obsega 123 fasciklov spisov, 12 splošnih vložnih zapisnikov, 9 posebnih vložnih zapisnikov ter 17 knjig indeksov. Ob okupaciji je bilo zbornično področje raztrgano ter je bil štajerski del priključen graški zbornici, Gorenjska pa celovški. Ljubljanski zbornici je

tako ostala komaj sedmina prejšnjega področja. Število zborničnih pripadnikov je bilo reducirano na desetino in manjkala je skoro vsa pomembnejša industrija. Pa tudi to področje se je med osvobodilnimi boji dejansko vedno bolj zoževalo in reduciralo končno na ljubljansko okolico. Okupacijske oblasti uvajajo postopoma italijanske predpise in dvojezičnost v zbornično poslovanje ter jo preoblikujejo končno z naredbo št. 123 z dne 24. junija 1942 v Pokrajinski korporacijski svet. Toda ta svet se ni konstituiral niti pričel poslovati.

Praktično je med vojno deloval samo zbornični urad. Vis. komisariat je prenašal nanj vedno nove posle v zvezi z vojnim gospodarstvom in preskrbo prebivalstva z industrijskimi proizvodi ter obrti in industrije s surovinami in pogonskim materialom. Tako se poslovanje zbornice iz temelja izpreminja. Zbornični urad se razširjuje. Osnuje se šest novih oddelkov: za kurivo, za tekstilije, za lesno gospodarstvo, za uvoz in izvoz ter za distribucijo manjkajočega materiala in proizvodov. Zbornica izdaja nakaznice za nabavo oblačil in obutve, kurjave, pogonskega materiala in tehničnih predmetov.

Sestava arhiva za to dobo je zato bistveno različna od predvojnega gradiva. Okupacijski arhiv vsebuje 19 fasciklov spisov uvoznih dovoljenj (skupina 171), 2 fascikla izvozne in uvozne statistike (skupina 181), dalje po 1 fascikel okrožnic ministrstva korporacij (skupina 232), poročil italijanskih zbornic (skupina 245). Na racioniranje distribucije se nanaša 5 fasciklov v skupini 258—262, na razdelitev tekstilij 8 fasciklov (skupina 306—308), na vojno lesno gospodarstvo 5 fasciklov (skupina 292) itd.

X. Arhiv povojne dobe 1945—1948. Arhiv triletne dobe po osvoboditvi obsega 41 fasciklov spisov; 5 vložnih zapisnikov, 4 indekse in 3 registre državnih gospodarskih podjetij. Zbornično področje obsega zopet celo Slovenijo. Ker so okupacijske oblasti med vojno in pri umiku uničile skoro vse arhive obrtnih oblasti ter poškodovale arhive sodišč, dobiva zbornični arhiv izreden pomen za obnovo izgubljenih listin o obrtnih pravicah in obstoju obrtniških obratov. Ker se je stanje obratov zaradi vojne bistveno izpremenilo, pokrene zbornica ponovno registracijo obenem z revizijo obrtnih pravic.

Poleg gradiva o povojni registraciji obrtov vsebuje povojni arhiv informativna poročila PV LRS in resornim ministrstvom o zmogljivosti obratov, o potrebi surovin, o stanju kvalificiranih kadrov, o predvojnem obsegu in smereh izvoza, nadalje študije o vključitvi obrtniških obratov v plansko proizvodnjo ter trgovinskih obratov v distribucijsko mrežo. Zbornica sodeluje pri snovanju ONP zadrug ter prireja strokovne tečaje za obrtniške kadre po smernicah, ki jih daje 12-članski delegatski odbor. Za plansko komisijo je rekonstruirala predvojno mrežo trgovskih obratov ter podala analizo stanja obrta in trgovine v povojni dobi.

Ob likvidaciji zbornice je po sporazumu med MKZ in ODAS-om ter Ekonomsko fakulteto univerze prevzela zadnja zbornični arhiv, da ga ponovno uredi in obdela historično gradivo za zgodovino razvoja industrije, obrti in trgovine v Sloveniji. Akoravno je bila pristojnost zborničnega poslovanja v določenem oziru zakonito omejena, vsebuje arhiv

obilje dokumentacije iz dobe klasičnega liberalizma v podjetništvu, izgradnje železniškega omrežja, razvoja domačega kapitalizma ter postopne industrializacije slovenskega ozemlja. Kot tak daje arhiv bistven doprinos za našo gospodarsko zgodovino v zadnjem stoletju.

V prednjem je podan le zgoščen prikaz svojevrstne strukture in vsebine zborničnega arhiva. Za konkretno porabo arhiva pa je podpisani sestavil izčrpnjšo študijo pod naslovom »Informativni podatki o arhivu Zbornice za TOI« (48 strani, rokopis), kjer je prikazan izčrpnje razvoj zborničnega poslovanja v petih razdobjih zborničnega obstoja. Tej študiji je pridan seznam fasciklov arhiva po stari in novi označbi (59 strani, rokopis), seznam zborničnih publikacij ter strokovnih knjig, ki so izšle v zbornični založbi.

Dodatno še besedo o zbornični knjižnici. Prvotno je zbornična knjižnica nastajala z izmenjavo publikacij poedinih zbornic v Avstriji in v inozemstvu ter z uradnimi publikacijami statistične komisije trgovinskega ministrstva, železniškega ministrstva, s poročili delniških družb, uradnimi glasili osrednjega urada za registracijo in zaščito industrijske svojine, s publikacijami mednarodne trgovske zbornice itd. Pozneje pa se je poleg tega nabavljalo vedno večje število strokovnih knjig o gospodarski problematiki, študij in razprav, ki so obravnavala poedina vprašanja iz zborničnega delokroga. Ob likvidaciji je bil pretežni del zbornične knjižnice izročen novo osnovani študijski knjižnici Ekonomske fakultete. Del knjig in publikacij splošnega pomena, poročila zbornic in inozemskih ustanov, dalje strokovno časopisje pa je odbral dr. J. Rus ob priliki škartiranja po naredbi okupatorske oblasti l. 1942 za Narodno in univerzitetno knjižnico. Publikacije iz sektorja zunanje trgovine je prevzel Komite za zunanjo trgovino pri VLRS, nekaj del pa tudi novo osnovana mestna obrtna zbornica.

Ivan Mohorič

Situacijska slika slovenskih muzejev

Slovenija je imela leta 1941 v Ljubljani Etnografski, Mestni in Narodni muzej, Narodno galerijo ter Šolski muzej, v Celju Mestni, v Krškem Okrajni in v Mariboru Pokrajinski, v Ptujju Mestni in v Škofji Loki Okrajni muzej. Od privatnih zbirk sta imeli muzejski značaj Sadnikarjeva v Kamniku in Sokličeva v Slovenjem Gradcu; Prekmursko muzejsko društvo v Murski Soboti je pripravljalo Prekmurski, Novo mesto Dolenjski muzej in v Ljubljani se je pričela gradnja Moderne galerije. V vrsto muzejev se je štela tudi zbirka mesta Laško.

Do 1951 se je Narodni muzej razdelil v Narodni in Prirodoslovni muzej (1944) in Osrednji državni arhiv Slovenije (1945); poleg zgodovinske Narodne je nastala Moderna galerija (1948) in so bili ustanovljeni v Ljubljani Muzej Narodne Osvoboditve Slovenije (1948), Zemljepisni (1946) ter Tehniški muzej Slovenije (1951); na podeželju pa Notranjski muzej v Postojni (1949), Belokranjski v Metliki (1949), Dolenjski v Novem mestu (1951) in Tolminski v Tolminu (1950). Posavski muzej se je 1949 preselil v Brežice in je v Krškem ostala samo kulturna umetnost v stavbi

nekdanje Attemsöve zadužbine. Kranj je zbral gradivo, ki služi za temelj bodočemu gorenjskemu muzeju.

Pred 1941 je upravljalo ravnateljstvo z lastnim proračunom Etnografski, Mestni in Narodni muzej v Ljubljani, ostali muzeji pa so bili subvencionirani v upravah društev; danes vodijo vse muzeje, razen Belokranjskega, nastajajočega Tolminskega in obeh privatnih zbirk Sokličeve v Slovenjem Gradcu in Sadnikarjeve v Kamniku, strokovne uprave z lastnim proračunom ter je bilo 1951 v slovenskih muzejih 121 znanstvenih, tehničnih in upravnih nameščenecv proti 13 iz 1941.

Ob koncu leta 1951 so upravljali slovenski muzeji v svojih zbirkah 193.217 spomeniških predmetov; od teh je bilo razstavljenih 37.209. Razstavni prostori posameznih muzejev so obsegali: Maribor 2491 m² (depojski 720 m²), Moderna galerija 2200 m² (600), Ptuj.1340 m² (2196), Muzej narodne osvoboditve 1000 m² (460), Narodni muzej 820 m² (596), Prirodoslovni muzej 673 m² (33), Mestni muzej v Ljubljani 515 m² (443), Brežice 437 m² (64), Škofja Loka 391 m² (214), Narodna galerija 380 m² (210), Etnografski muzej 281 m² (40), Metlika 247 m² (10), Laško 110 m² (40), Kamnik 152 m² (0), Slovenji Gradec 60 m² (0) in Šolski muzej 60 m² (76). Zemljepisni muzej ima skupne prostore za upravo, delavnice in depo v obsegu 286 m², Dolenjski muzej samo depo v velikosti 50 m², Tehniški muzej pa je še brez prostorov. Od 121 muzejskih nameščenecv je 43 znanstvenih, 19 tehničnih, 29 upravnih in 30 pomožnih. Po številu nameščenecv je na prvem mestu Narodni muzej (23); sledijo mu Moderna galerija (13), Narodna galerija in Mestni muzej v Ljubljani (11), Muzej narodne osvoboditve, Prirodoslovni muzej in Ptuj (10), Maribor (8), Etnografski muzej (7), Šolski, Zemljepisni, Posavski, Škofjeloški in Notranjski (3) ter Dolenjski muzej (1), ostale upravljajo lastniki (Sadnikar, Soklič) ali pa so brez nameščenecv (Laško, Metlika). Po obisku vodi Ptuj s 32.385 obiskovalci; za Ptujem se vrstijo Narodna galerija s 14.000, Maribor z 12.598 ter Etnografski, Narodni in Prirodoslovni muzej s skupno 19.727 obiskovalci; Posavski muzej je obiskalo 4953, Škofjeloškega 4289, Notranjskega 2965, Belokranjskega 1460, Mestni muzej v Ljubljani 2160, Sadnikarjevega 1560 in Sokličevega 650 ljudi; drugi muzeji ali še niso odprli razstav, ali pa manjkajo (Celje, Moderna galerija) podatki. Število zbranih spomenikov, površina razstavnih in depojskih prostorov ter višina obiska kažejo visoko znanstveno vrednost slovenskega muzejstva, nerešena vprašanja prostorov in znanstvene ter prosvetne povezave z javnostjo.

Če izločimo depojske muzejske zbirke in upoštevamo muzejske razstave kot prvi smoter muzejske dejavnosti, vidimo v slovenskih muzejih danes naslednjo vsebino: Poleg Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani z mineraloško-petrografsko-paleontološko in zoološko razstavo ima Pokrajinski muzej v Mariboru zoološko in mineraloško-petrografsko razstavo, ki jih pripravlja tudi muzej v Škofji Loki. Arheološke razstave so v Narodnem, brežiškem, celjskem, mariborskem in ptujskem, numizmatične v Narodnem, celjskem, mariborskem in ptujskem muzeju. Poleg specialnega Etnografskega muzeja v Ljubljani imamo etnografske razstave v brežiškem, mariborskem, metliškem in škofjeloškem muzeju, pripravljajo pa se v Postojni, Tolminu, Celju in

Ptaju; v etnografski rekonstrukciji je izvršena obnova rojstnih hiš Ivana Cankarja na Vrhniku ter Fr. Prešerna v Vrbi. Umetno-obrtno razstave so v Narodnem, celjskem, mariborskem in mestnem ljubljanskem, metliškem in ptujskem muzeju ter v Sadnikarjevi in Sokličevi zbirki; upodabljaajoče umetnostne v Moderni in Narodni galeriji ter v celjskem, mariborskem, ptujskem, Sadnikarjevem in Sokličevem muzeju; obrtne v mariborskem in škofjeloškem ter v tehniških zbirkah na Jesnicah, v Kropi in Železnikih. Razstava narodnoosvobodilnega boja je v brežiškem, celjskem, mariborskem, metliškem, postojnskem, ptujskem, škofjeloškem in tolminskem muzeju, v Ljubljani pa so pripravljene eksponate; historičnotopografski razstavi sta v Mariboru in Škofji Loki, začetke kulturnozgodovinskih razstav pa imamo v mariborskem, mestnem ljubljanskem in škofjeloškem muzeju. Arhivi so upravno priključeni muzejem v Celju, Brežicah, Novem mestu, Postojni, Ptaju in Škofji Loki, strokovni muzejski arhivi rastejo s fotobirkami in poleg tega s terenskimi raziskovanji Narodnega (arheološki), Etnografskega (etnografski) in mariborskega (gospodarsko-geografski) muzeja.

Vsebina slovenskih muzejev kaže, da je povsod ponazorjen narodnoosvobodilni boj, ki je ob 10-letnici OF tudi pospešil odprtje Belokranjskega, Notranjskega in Tolminskega muzeja ter da so za narodnoosvobodilnim bojem v ospredju muzejske razstavne dejavnosti arheologija, umetna obrt in zlasti upodabljaajoča umetnost. V ozadju pa so kulturna in gospodarska zgodovina ter etnografija.

V kulturni zgodovini je Šolski muzej začel s smotrno pripravo gradiva, ki bo omogočilo muzejsko podobo o zgodovinski rasti našega šolstva, začele so se predpriprave za ustanovitev gledališkega muzeja pri Slov. narodnem gledališču v Ljubljani in v strokovnih krogih se je načelo vprašanje o slovenskem zdravstvenem muzeju. Drugače pa so kulturnozgodovinski fragmenti v muzejskih arhivih, kjer se uspešno uporabljajo za dopolnilo strokovnih občasnih razstav n. pr. pri zgodovinski razstavi bratov J. J. Šubicev v Narodni galeriji (1950), ali v depojih kakor n. pr. glasbila v Ptaju, v grafikah in knjižnicah. Uspešni primeri občasnih razstav Študijske knjižnice v Mariboru govorijo, da bo za uporabljanje kulturnozgodovinskih dogajanj potrebno organizirano sodelovanje muzejev, arhivov, knjižnic in grafičnih zbirk, ki ga danes še ni.

Gospodarskozgodovinska muzejska izhodišča imamo v obrtnih razstavah in poleg njih v gozdarski in lovski zbirki znanstvenega gozdarskega instituta v Bistri, v vrsti zbirk vzorcev v tovarnah, na primer v steklarni v Hrastniku, ter v občasnih razstavah zlasti lokalnega gospodarstva, ki so marsikje pri vsem svojem trgovskem značaju v ponazorjevanju gospodarske preteklosti naše muzeje prehiteli. Muzejska šibkost kulturnozgodovinskega in gospodarskozgodovinskega izražanja je zgodovinsko pogojena. Do danes se muzeji pojmujejo predvsem po njihovi umetnostni in estetski vrednosti, kar je tudi dvignilo galerije na raven naših reprezentančnih muzejskih ustanov. Nadalje je tu razvoj kulturne in gospodarske zgodovine v splošnem in posebej na Slovenskem,

kjer so poleg geografov obravnavali kulturno zgodovino predvsem umetnostni in literarni, gospodarsko pa pravni zgodovinarji, tako da se kulturna in gospodarska zgodovina kot samostojni disciplini nista uveljavili. Odgovornost za to nosijo v precejšnji meri tudi zgodovinarji, ki so delovali v muzejih, kjer pa so posvečali prvo pozornost arhivom in šele v drugi vrsti ekspozicijskim nalogam kulturne in gospodarske zgodovine, oziroma so nadaljevali umetnostno in estetsko izročilo muzejev iz preteklosti. Nazorni dokaz za to so zlasti malo razvite razstave naselij in krajevne historične topografije, ki bi morale vezati kulturno in gospodarsko zgodovino z vsemi zgodovinskimi pomožnimi vedami, zlasti z arheologijo in etnografijo.

Nekoliko boljše od kulturnozgodovinskih in gospodarskozgodovinskih zbirk v naših muzejih je stanje etnografskih, ki pa znanstveno prav tako ni zadovoljivo. Zaradi jezikoslovnega in umetnostnega pojmovanja etnografije še v polpretekli dobi je stala v ozadju materialna, a v ospredju muzejskega zanimanja duhovna ljudska kultura; razen tega pa so se etnografsko raziskovala posamezna slovenska ozemlja v največji meri po naključjih, kar drugače tudi, zlasti pred 1918, ni bilo mogoče, in končno se je do zadnjega časa etnografska kultura pojmovala samo kot kmečka, ne pa tudi kot mestna ali delavska. Poleg tega je rapalska pogodba slovensko etnografsko delo na Primorskem dejansko onemogočila. Tako so ostala ozemlja rapalskega Primorskega in večji del vzhodne Slovenije z izjemo Bele Krajine in Posavja etnografsko-muzejsko neobdelana ter muzeji v Celju ali Ptujju brez etnografskih zbirk. Znanstveno stanje etnografije je toliko težje n. pr. od arheologije ali numizmatike, ker hranijo sosednji muzeji n. pr. v Trstu ali v Gradcu bogato arheološko in numizmatično gradivo iz naših krajev, ne pa tudi etnografskega.

Muzeji so za umetnost in nekatere zgodovinske vede to, kar so arhivi n. pr. za politično ali upravno zgodovino, namreč varuhi temeljnega gradiva; za ves prirodni razvoj in v njem utemeljeno človeško dejavnost pa so muzeji poleg tega znanstvene in prosvetne ustanove, ki se v sodobnem življenju razvijajo vzporedno s šolstvom, tiskom, radiom in filmom v osrednje nazorne izobraževalnice. Prav v tem muzejskem smotru je razlika med sodobnimi in nekdanjimi muzeji, ki so imeli razen reprezentance vlogo upraviteljev znanstvenega gradiva, podobno današnjim arhivom in knjižnicam, ter so bili kot taki predvsem zbiratelji, medtem ko so danes njegovi spomeniški varuhi, tolmači in ponazorjevalci.

Pri dosedanjih in sodobnih razvojnih smernicah je vsebina slovenskih muzejev narekovala in opravičevala novo organizacijo glede delitve dela in ustanavljanja. V smislu resolucije plenuma Muzejskega sveta Slovenije 1950 je Zavod za spomeniško varstvo LRS opredelil teritorialni delokrog posameznim muzejem. Republiškega značaja, to je z delokrogom vse Slovenije, so specialni Etnografski, Narodni (kot arheološki in numizmatični), Prirodoslovni, Šolski in Zemljepisni muzej, Muzej Narodne osvoboditve Slovenije ter Moderna in Narodna galerija. Ker je muzejsko-tehnično težko in večinoma celo nemogoče, da bi osrednji specialni muzej mogel strokovno trajno obdelovati kompleksno krajevno ali krajinsko

problematiko, so iz znanstvenih in prosvetnih razlogov opravičeni pokrajinski in krajevni muzeji z naslednjimi delovnimi območji: Pokrajinski muzej v Mariboru s Podravjem in Pomurjem razen ptujskega okraja, ki je delokrog Mestnega muzeja v Ptuju; porečje Savinje in gornje Sotle obdeluje Muzej v Celju; Posavje do Sevnice, Kostanjevice in Kozjansko Posavski muzej v Brežicah; Dolenjsko vzame v svoj delovni program Dolenjski muzej v Novem mestu, poleg katerega bo obravnaval Belo Krajino Belokranjski muzej v Metliki; za okraja Postojna in Ilirska Bistrica skrbi Notranjski muzej v Postojni; za okraje Sežana, Ajdovščina; Idrija, Nova Gorica in Tolmin se organizira osrednji Primorski muzej v Novi Gorici; ker pa ni pokazala Nova Gorica muzejskega zanimanja, obratno pa Tolmin, so se začela dela za ustanovitev okrajnega muzeja v Tolminu, ki je 1951 odprl razstavo NOB. Muzej v Škofji Loki deluje na zgodovinskem freisinškem gospostvu, zbirka spomenikov v Kranju je predvidena za temelj gorenjskega, Sadnikarjeva v Kamniku za okrajni kamniški in Sokličeva zbirka v Slovenjem Gradcu za koroški muzej. Naselje ljubljanskega mesta pa je delokrog Mestnega muzeja v Ljubljani.

Z razdelitvijo delokrogov slovenskih muzejev je v muzejskem pogledu zajeta vsa Slovenija; s spomeniškovarstvenim pojmovanjem muzejev je zagotovljeno znanstveno sodelovanje osrednjih specialnih ter pokrajinskih kompleksnih muzejev in z neposredno povezavo vsakega muzeja z njegovim delovnim področjem je, v največji meri dana gotovost, da se bodo muzeji razvijali kot znanstvene in prosvetne spomeniškovarstvene ustanove. Z evidenco gradiva v zbirkah in na terenu ter z njegovo znanstveno obdelavo vključujejo muzeji svoje gradivo v splošno znanstveno tematiko ter ga hkrati pripravljajo za nazorno prosvetljevanje in izobraževanje na razstavah. Ker je razstava psihološko in pedagoško najbolj ekonomsko kulturno sredstvo, so postali muzeji v XX. stoletju osrednje znanstvene in prosvetne ustanove vprav v kulturno najbolj naprednih državah. Tako pride na Švedskem en muzej na šest občin in je prišel v predhitlerjevski Nemčiji na približno 65.000 prebivalcev. V sosednji saingermainski Avstriji je prišel posamezni pokrajinski ali krajevni muzej na približno 80.000 prebivalcev. Pri tem smo izločili državne in deželne muzeje, ki so n. pr. v Celovcu ali Gradcu enotno upravljani, obratno od samostojnih specializiranih slovenskih republiških muzejev, in zato izločimo zaradi pravilne primerjave z Avstrijo tudi slovenske republiške muzeje; tako bi po perspektivni organizaciji slovenskih muzejev, kakor je predvidena z delokrogom, ki ga je nakazal Zavod za spomeniško varstvo LRS 1950, prišel en pokrajinski, oziroma krajevni muzej na približno 110.000 prebivalcev, kar postavlja Slovenijo precej v ozadje za sosednjo današnjo Avstrijo.

Znanstveno so slovenski muzeji povezani z Zavodom za spomeniško varstvo LRS in s tem z njegovimi strokovnimi referati, to je z republiški muzeji. Tako je posamezni pokrajinski ali krajevni muzej n. pr. pri arheološkem delu povezan z Narodnim, pri etnografskem z Etnografskim ali pri tehniškem s Tehniškim muzejem. Slabost te znanstvene povezave pa je v pomanjkanju referatov za umetno obrt, zlasti pa za kulturno in gospodarsko zgodovino. Spomeniškovarstvena vloga muzejev

in povezava kompleksnih podeželskih s specialnimi republiški muzeji vodi k sodelovanju, izloča podrejenost ali nadrejenost pokrajinskega ali republiškega muzeja ter omogoča poudarjeno dejavnost, kjer je najpotrebnejša, n. pr. v zvezi s slučajnimi najdbami ali pri pomanjkljivi muzejski evidenci na določenem terenu. Tako pripravlja sodelovanje Narodnega in Dolenjskega muzeja pozitivne temelje za prihodnje arheološko delo na Dolenjskem. Sodelovanje Narodnega in Belokranjskega muzeja zagotavlja popolno evidenco nad novim zgodnesrednjeveškim najdiščem v Črnomlju. Sodelovanje Etnografskega muzeja z nastajajočim tolminskim se je izkazalo, ko je 1951 terenska ekipa Etnografskega muzeja zbirala etnografske spomenike nad Kobaridom in tako postavila temelj za tolminsko etnografsko zbirko. Druga ekipa je delovala 1951 v Mirenski dolini v povezavi z Dolenjskim muzejem. Celjski, postojnski in ptujski muzej se lotevajo v svojem lastnem delokrogu organizacije etnografskih zbirk preko evidentiranja terenskih spomenikov. Najozje sodelovanje metropole in podeželja je izvedel Tehniški muzej, ki je organiziral skupno s krajevnimi interesenti krajevne muzeje in obnovo tehniških spomenikov v Železnikih (železarska razstava in obnova plavža), Kropi (železarska zbirka in obnova vigenca Vice) ter z aktivno udeležbo železarne na Jesenicah železarski muzej za gorenjski kot, iniciativno sprožil organizacijo rudniškega muzeja v Idriji ter obrtno-industrijskega za Mežiško dolino v Guštanju, torej v krajih s tradicionalno obrtno in industrijsko dejavnostjo. Poleg koordinacije muzejskega dela in osredotočenja razpoložljivih delovnih sil na terenu, kjer je najnujnejše, vodi sodelovanje republiških in krajskih muzejev do izpopolnjevanja pomanjkljivosti muzejske vsebine s splošnoslovenskih vidikov, ki se je uspešno začela zlasti na etnografskem in tehniškem polju, na arheološkem pa je privedla do sodelovanja s SAZU. Izpopolnitev muzejske vsebine zaradi evidence spomeniškega gradiva je prva naloga vseh novih muzejev, ki bodo s tem tudi zmožni za znanstvene in prosvetne naloge, kakor jim jih nalaga naš čas in kar opravičuje njihov nastanek.

Najtežji je zaradi pomanjkljivega pregleda spomeniškega gradiva muzejski položaj na rapalskem Primorskem, ki je po izgubi Gorice pokrajina brez glavnega mesta in tako tudi brez kulturnega središča. Peto zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Solkanu je 1948 poizkusilo dati iniciativo med drugim tudi za ustanovitev goriškega muzeja; vendar je Primorska oblast 1949 ustanovila muzej v Postojni, ki je ustanovitev primorskega muzeja v Novi Gorici odmaknila v ozadje. Potreba postojnskega kot notranjskega muzeja je neoporečna posebno vzporedno s kraškimi muzejem, ki ga bo za izhodišče našega speleološkega raziskovanja po izročilu preteklosti gotovo organiziral institut za raziskovanje Krasa pri SAZU. Vendar pa bi s splošno zgodovinskega vidika morala iti ustanovitev Primorskega in Notranjskega muzeja najmanj vzporedno, tako da bi izhajal Notranjski muzej iz Primorskega. Primorska oblast je dodelila Notranjskemu muzeju 1949 potrebno osebje, OLO Postojna pa 1950 visokopritilčne in skladiščne prostore v stavbi bivšega sodišča, kjer je bil 1951 predan javnosti z razstavo NOB. Danes naj zbira Notranjski

muzej gradivo za etnografsko razstavo, ki bi naj pokazala ljudsko življenje na Notranjskem z njegovimi svojstvenimi sestavinami, obenem pa tudi prispevala vidike k metodičnim raziskovanjem odnosov med etnografijo, antropologijo, gospodarsko in kulturno zgodovino. Ni to posebno vprašanje Notranjskega muzeja, temveč pomembno znanstveno vprašanje sploh, kako razstavno podati današnje ljudsko življenje iz zemlje in iz njene preteklosti, kajti drugače ostanemo v duhu muzejske preteklosti pri dekorativnem etnografskem razstavljanju.

Drugi muzej se poraja na Primorskem v Tolminu na pobudo domačinov v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo LRS. Pripravljalni odbor je v sodelovanju z OLO zbral muzejske interesente po gornjem Posočju, začel z njimi evidentirati gradivo na terenu ter se predstavil javnosti z manifestativnimi prireditvami odprtja Gregorčičeve sobe v rojstni hiši S. Gregorčiča na Vrsnem in odkritja spominske plošče na rojstni hiši Simona Rutarja na Krnu ob 100-letnici njegovega rojstva. Pri prvi se je povezal z Zavodom za spomeniško varstvo LRS, pri drugi poleg tega z Zgodovinskim društvom za Slovenijo; v sodelovanju z Zvezo borcev je pripravljali odbor 1951 odprl Tolminski muzej z razstavo NOB. Obe manifestativni prireditvi sta popularizirali misel Tolminskega muzeja, ki se je tako izognil izoliranosti, ki je šibka stran mnogih naših republiških in krajskih muzejev.

Ustanovitev Muzejskega društva v Novem mestu 1949 in podružnice Zgodovinskega društva za Belo Krajino v Metliki je sicer pokazala na potrebo po muzejski dejavnosti na Dolenjskem in v Beli Krajini, ni pa je mogla razgibati. Razgibala jo je v Beli Krajini šele povezava varstva domačinstva se zavedajočih rojakov z OLO v Črnomlju in MLO v Metliki, ki je vodila do skupne ugotovitve po potrebi Belokranjskega muzeja v Metliki. Za lapidarij je bila pridobljena in obnovljena bivša kapela sv. Martina ter v njej nameščeni renesančni nagrobniki iz kapele pri gradu Krupi. Ob tem je bila spomeniško organizirana zapuščina Engelberta Gangla na njegovem domu, pridobljeni so bili depoji za zbirke v proštiji in 1951 je bil z organizacijo razstave NOB odprt Belokranjski muzej. Pri zgodnjeresrednjeveških najdbah v Črnomlju 1951 je Belokranjski muzej prevzel naloge zaupnika Narodnega muzeja in arheološkega referata Zavoda za spomeniško varstvo LRS in se tako s svojimi začetki vključil v vseslovensko muzejsko in spomeniško dejavnost.

Počasneje se je razvijala muzejska dejavnost v Novem mestu, kjer je izhajala iz iniciativnosti tamkajšnje študijske knjižnice. Pri negotovosti o prihodnosti novomeškega muzeja tako tudi ni bilo odbrano spomeniško gradivo iz zbirk FZC, ki bi bilo primerno za Dolenjski muzej, ter je stopilo v službo drugih ustanov izven Novega mesta; pred letom 1941 po J. Jarcu zbrane muzealije so bile pod vplivom vojnih dogodkov večinoma deponirane v Ljubljani, za isti namen zbrane arhivalije pa v veliki meri izročene papirnicam. Ko je bil po zaslugi OLO Novo mesto 1951 postavljen z imenovanim upravnikom temelj novemu muzeju, je tudi organizacija muzejskega dela stekla. Z vprašanjem muzejskih prostorov se je sprožil kompleks vprašanj o spomeniških stavbah Novega mesta, v prvi vrsti Križatije. Od Križatije kot ene

spomeniških arhitektur Novega mesta in njene obnove za študijsko knjižnico in arhiv je odvisna tudi perspektivna rešitev prostorov za Dolenjski muzej. Poleg prostorov je na dnevnem redu novomeškega muzeja evidenca spomenikov posebej glede na zavarovanje v muzeju, vključitev OLO Grosuplje, Kočevje in Trebnje v delokrog Dolenjskega muzeja in razmejitev s Posavskim muzejem pri Kostanjevici. Delovno je Dolenjski muzej povezan z arheološkim in etnografskim referatom Zavoda za spomeniško varstvo LRS, potrebna pa bo tudi povezava z referatom za varstvo prirode oziroma s Prirodoslovnim muzejem v Ljubljani.

Posavski muzej v Brežicah je najbolj bogata zbirka glinastega, pletenega in svetilnega hišnega orodja ter lesenih živinskih vpreg, za katerega sestavljajo arheološke, obrtne in kulturne zgodovinske zbirke samo zgodovinski uvod. Z novimi prostori v brežiškem gradu je bil 1949 Posavski muzej postavljen pred nujno nalogo inventarizacije, ki je tu še posebno neodložljiva zaradi pomembnosti zbirk za domača opravila pri shranjevanju hrane in uporabljanju posameznih stanovanjskih in hranilnih prostorov. Kajti to gradivo bo šele po strokovnem inventariziranju resnični vir za slovenskega kulturnega in gospodarskega zgodovinarja; danes še obstoje možnosti za to inventarizacijo, ki jo Posavski muzej kljub pomanjkanju sodelavcev tudi vrši, a se manjšajo z vsakim dnevom, ko umirajo njegovi nekdanji porabniki in izdelovalci. Spričo te neodložljive naloge je ob obsegu svojih zbirk in ob razvojnih potrebah ter možnostih Posavski muzej naša personalno najšibkeje zasedena muzejska ustanova. Od aktualnih nalog omenjamo samo posebno nalogo, zasledovati gradivo, ki se nanaša na neposredno slovensko-hrvatsko sožitje, za kar so Brežice po svoji geografski legi umljivo poklicane.

Mestni muzej v Celju je dobil po osvoboditvi nove prostore, skupaj s študijsko knjižnico, v poznorenesančni tako imenovani grofiji. Za namestitev obeh ustanov so bila potrebna obsežna obnovitvena dela, ki so zajela v prvi etapi do danes streho, pritličje in prvo nadstropje začasno namestitev študijske knjižnice in muzejske uprave v pritličju ter muzejskih razstav, razen lapidarija, v prvem nadstropju. Rešitev lapidarija je vključena v drugo etapo s pritličjem v stari meščanski šoli. Vzporedno z obnavljanjem grofije je šlo izpopolnjevanje personalne strukture, preselitev zbirk v novi dom, organizacija muzejskih razstav, na terenu arheološka raziskavanja rimskih ruševin na vznožju Šmiklavškega hriba, etnografski študij Citrije nad Solčavo, pri obnovi grofije pa odkrivanje romantičnih temperskih slik na stenah v novih razstavnih prostorih. Svojstveni značaj Celjskega muzeja se kaže v umetnostnozgodovinskem pojmovanju razstav, ki se izraža prav posebno v razstavi NOB s kakovostnimi plastikami in reliefi kiparja V. Stovička.

Muzej v Škofji Loki je preživel okupacijo kot skladišče v kapucinskem samostanu. Po osvoboditvi je bil 1946 nameščen v puštalskem gradu z razstavami v 1. nadstropju in grajski kapeli. Posebni poudarek dajejo škofjeloškim muzejskim razstavam obrtni eksponati od priprav, ki ponazorujejo domačo obrt glavnikarstva v Puštalu ali obrtno klobučarstvo in barvarstvo v Škofji Loki ali slikanje na steklo v Selcah, ki torej

kažejo obratovanje domače in organizirane obrti od cehovskih dokumentov do sodobnih obrtnih izdelkov, med katerimi zavzemajo posebno osrednje mesto mali kruhki. Po smotrnosti, s katero so obrtni eksponati zbrani, je škofjeloška muzejska obrtna zbirka dokumentarno gradivo, ki ni pomembno samo za Škofjo Loko in njeno okolico, temveč je ilustrativna tudi za gospodarsko in umetnostno zgodovino vse Slovenije. V manjši meri, a z isto smotrnostjo so podani začetki zbirk iz kulturne zgodovine, zlasti v zapuščini Iv. Tavčarja z Visokega in v razstavi o Iv. Groharju; ohranjene sestavine dražgoškega zlatega oltarja, ki ga je likvidiral okupator 1942 v bojih s partizani, so zametek za umetnostno-zgodovinsko razstavo. Z zaporedno obnovo pritličja je škofjeloški muzej uredil prostore za upravo, delavnice in arhiv.

Mestni muzej v Ljubljani obdeluje prirodo in kulturo prvega slovenskega naselja ter se po tem razločuje od vseh drugih naših muzejev, ki ponazorjujejo pokrajine. Iz tega se poraja naloga Mestnega muzeja ljubljanskega, da postane v podobni meri središče za muzejsko ponazoritev naselij v vseh slovenskih muzejih kakor bi naj bili n. pr. Narodni muzej za arheološke ali Etnografski za etnografske podeželske zbirke. Po razmejitvi delokrogov z republiškim muzeji 1950 se je lotil Mestni muzej v Ljubljani predpriprav za razstavo geološko-petrografske in morfološke strukture mestnega ozemlja ter mostiščarske, rimsko-emonske in zgodnesrednjeveške kulture. Ponazoritve mestnega selišča in meščanske kulture še ni začel, ker je to neoporečno in kljub dejstvom; da je Ljubljana naše prirodoslovno in zgodovinsko najbolj raziskano naselje, muzeološko novo ter pri nas doslej še ne postavljeno in zato gotovo težko vprašanje. Obratno n. pr. od arheološke razstave, ki opredeli razstavo po tipičnih enotah z najdišči, ali obratno od etnografske razstave po življenjskih in gospodarskih enotah s tipičnimi izdelki, je vsebina razstave naselja v njegovi kompleksni naselbinski, gospodarski in kulturni enotnosti, kajti vse drugo vodi ali k dubletiranju razstav v specialnih muzejih ali k posploševanju in s tem k občenanodni slovenski problematiki. Mestni muzej ljubljanski je tako poklican, da postane raziskovalna ustanova za muzejsko razstavno tehniko naših mest in da mu bo tako pripadel za našo celotno zgodovino odgovorni perspektivni položaj, kjer bo ponazorjeval vse panoge zgodovine, prirodoslovja, geografije in tehnike kot delovno središče za vse topografske oddelke v kompleksnih muzejih.

Metodično bodo mnogi zlasti razstavno-tehnični prijemi Mestnega muzeja ljubljanskega skupni z Zemljepisnim muzejem Slovenije. Z Uredbo o njegovi ustanovitvi (Ur. l. LRS 36-145/46) je Zemljepisni muzej Slovenije prevzel nalogo, da poda zemljepisno sliko slovenske zemlje v celoti in njenih posameznih predelov posebej, da prikazuje razvoj zemljepisne vede in kartografije, nadalje razvoj splošne geografije ter da v tem smislu sodeluje pri zbirkah na jugoslovanskem ozemlju in poleg tega v krajih, kjer žive naši priseljenci in kjer so delovali geografi slovenske narodnosti. V skladu s svojimi nalogami zbira zemljepisni muzej predvsem grafično gradivo in razvija delavnico za geografska ponazorila, zlasti reliefe. Zemljepisni muzej razstavno še ni stopil pred

javnost; po svojem delovnem programu pa more postati važen člen v prvi vrsti naših muzejev ne samo z zamišljenimi razstavami, temveč tudi kot metodični vodilni sodelavec.

Muzej narodne osvoboditve je zbiral in urejal arhivalije s svojega delovnega področja ter do muzejskega dela še ni prišel, tako da je njegov pomen in značaj arhivski. Spominska razstava ob 10-letnici OF 1951 je nastala predvsem iz gradiva MNO, vendar pa ni pri postavljanju vprašanj za razstavno ponazoritev ali v razstavni tehniki sledila muzeološkemu vidikom. Preselitev jeseni 1951 v Cekinov grad bo z novimi prostori omogočila, da MNO zaključi svojo prvo arhivsko dobo in prične z drugo, v kateri bo delo steklo tudi z novo muzejsko aktivnostjo. Poseben pomen ima MNO s svojo osrednjo knjižnico za dobo narodnoosvobodilne borbe.

Narodni muzej se je po reorganizaciji razstav 1946 usmeril na terenska arheološka raziskovanja (prim. ZČ IV, 1950, str. 195—207), na analitično obravnavanje posebnih in sintezo širših vprašanj iz slovenskega arheološkega gradiva ter na sodelovanje pri arheoloških izkopavanjih v NR Makedoniji. Z gradbenim zavarovanjem blejskega gradu 1949 je začel Narodni muzej s predpripravami za organizacijo muzeja na blejskem gradu, h kateremu so se priključile 1951 tudi predpriprave za muzej na blejskem otoku. Dosedanji arheološki Narodni muzej bo mogel z razstavami na Bledu razširiti svojo dejavnost na umetno obrt in na kulturno zgodovino.

Podobno kakor Narodni je tudi Etnografski muzej po reorganizaciji razstav 1946 posvetil vso pozornost terenskim študijem (1948 Št. Jurij pri Grosupljem, 1949 Šmarje-Sap, 1950 Dekani-Marezige in Št. Vid na Dolenjskem, 1951 Breginj-Robedišče nad Kobaridom, ter Mokronog) in izdaji Slovenskega etnografa kot edinega našega periodičnega strokovnega glasila v muzejski izdaji in redakciji. Slovenski etnograf in terenske delovne ekipe osredotočajo v Etnografskem muzeju vse slovensko etnografsko delo (prim. slov. etnografsko bibliografijo v Slov. etnografu III. 1951), ki ga poleg Etnografskega muzeja vršita Glasbeno-narodopisni institut in stolica na univerzi. Ker goji tudi etnografska sekcija SAZU duhovnokulturno stran etnografije, stopa s tem na dnevni red vprašanje o delitvi etnografskega dela, ki je zmožno, da se muzejsko ponazori, od dela, zlasti o duhovni kulturi, ki spada v etnografski arhiv tako glasbeno-narodopisnega instituta ali etnografske sekcije SAZU.

Tehniški muzej Slovenije razširja slovensko muzejsko dejavnost od tradicionalnih prvenstveno umetnostnih spomenikov na gospodarsko zgodovinske. Pripravljalni odbor za ustanovitev Slovenskega tehniškega muzeja, ki ga je imenoval minister dr. J. Potrč 3. januarja 1950, je pripravil oblike o njegovi organizaciji (Uredba o ustanovitvi v Ur. listu LRS št. 14-71/1951) in smernice za njegovo delovanje (Pravilnik o ustroju v UL LRS št. 34-162/1951). Poleg njegove pglavitne naloge evidentiranja spomenikov pridelovalne in predelovalne tehnike, njih znanstvenega obravnavanja, objavljanja in razstavljanja in s tem popularizacije produkcijskih procesov je druga enako važna naloga Tehniškega muzeja konservatorsko sodelovanje z Zavodom za spomeniško varstvo LRS pri

tehniških spomenikih. Po svoji organizacijski obliki je Tehniški muzej Slovenije skupnost bodočega osrednjega tehničnega muzeja v Ljubljani ter krajevnih tehniških muzejev za posamezne stroke. V skladu z razpoložljivimi strokovnjaki in krajevnim tehniškim zanimanjem ter zaradi ogroženosti spomenikov slovenskega kovinarstva je poudarek začetnega tehniškomuzejskega dela na kovinarskih, predvsem železarskih spomenikih. Smotrno je zajela terenska ekipa univ. prof. ing. A. Strune zgodovino in tehniko vodnih pogonov na Slovenskem; kot železničarsko središče je Maribor vnesel v svoj delovni program organizacijo prometnoželezniškega oddelka v Pokrajinskem muzeju v Mariboru in v sodelovanju z Gozdarskim znanstvenim inštitutom se razvija v Bistri gozdarski in lovski muzej.

Od naših podeželskih muzejev pripravlja Pokrajinski muzej v Mariboru (prim. Nova obzorja I, 1948, str. 203—12; IV, 1951 str. 397—404; Obzornik V, 1950, str. 113—22; ZČ II-III, 1948—49, str. 178—83) nov umetnostni oddelek v sodelovanju z MLO Maribor in s pododborom Društva slovenskih upodablajočih umetnikov, potem ko je 1950 rešil težko vprašanje gobe v baročni viteški dvorani (Varstvo spomenikov III, 1950, str. 141—8). Posebno je treba poudariti v Mariboru redna vodstva muzejskim obiskovalcem, redno popularizacijo muzeja po radiu in predavanjih ter sodelovanje z mladino.

Mestni muzej v Ptuju (prim. ZČ II-III, 1948—49, str. 183—87) ima težave z vzdrževanjem dvanajstih gradbenih objektov, ki jih upravlja kot prva spomeniška ustanova Ptuja. Prireditve nadaljnjih razstav ovirajo finančne in delovne težkoče na Ptujskem gradu in v nekdanji dominikanski cerkvi. Po skrbstvenem merilu, s katerim presoja ptujška javnost ptujski muzej, je potrebno ugotoviti, da v ptujsko javno mnenje še ni dovolj prodrla zavest, da je ptujski muzej prvenstvena last mesta in okraja Ptuja in največja kulturna vrednota, s katero Ptuj sploh razpolaga, ter da je zaradi tega vredna tudi primerne vsestranske pozornosti.

Z reorganizacijo Ministrstva za znanost in kulturo v Svet za prosveto in kulturo LRS na koncu leta 1951 sta se Moderna in Narodna galerija ločili od muzejev, ki so upravno prišli pod odbor za znanost in visoke šole. S to reorganizacijo je poživelo delo muzejskega sveta v obravnavanju vseh tekočih vprašanj, ki so vsem muzejem skupna.

Organizacijsko so slovenski muzeji še v začetkih. To kaže muzejsko znanstveno delo, ki ni reševalo potreb po muzejskih priročnikih, malo obravnavanje muzejskega gradiva izven tekočih najdb, kot virov za našo preteklost ter samo redka razmišljanja o vprašanih muzejske organizacije z upravo, razstavljanjem, prostori, restavracijem, popularizacijo ali opredelitvijo muzejskih delokrogov do SAZU, univerze in visokih šol ter do ljudske prosvete. Ni še jasna zavest avtonomne muzejske funkcije v slovenski kulturni dejavnosti, s tem pa tudi položaj muzejev v javnosti, kjer muzeji pogosto samevajo v izolaciji, ki ni kulturna splendid isolation.

Pri nalogah, ki jih daje današnji čas muzejem, pri gradivu, ki ga upravljajo in pri zgradbah, v katerih so nameščeni, bo mogoče vse aktualne zgoraj navedene naloge reševati, če bo muzejem zagotovljen potrebni naraščaj, ki ga danes dejansko sestavljajo samo arheologi in

umetnostni zgodovinarji, popolnoma pa manjkajo kulturni in gospodarski zgodovinarji, antropogeografi, etnografi ter restavratorji, tako umetni obrtniki kakor kemiki. Zaradi pomanjkanja naraščaja je nemogoče zado-
voljiti personalne potrebe muzejev v Brežicah, Mariboru in Ptuju, usta-
noviti muzejsko ekipo na Primorskem ter organizirati preparatorstvo in
restavratorstvo, ki bi bilo zadostno za muzeje in za spomenike izven
muzejev. To so naloge, za katere morajo biti muzeji iniciativni organi,
ki jih pa more rešiti samo sodelovanje muzejev s strokovnimi in visokimi
šolami, z ljudsko oblastjo in široko javnostjo.

Franjo Baš

Spomeniško varstvo v Sloveniji

XX. stoletje je doba, ko se je pojem spomenika s svojo dotedanjo vsebino kot redkost ali znamenitost razširil od stare knjige, arhivske listine, grba, pečata in dragocenosti, kakor novca in umetnine, na obseg dokumenta, ki je kulturno pomemben za spoznavanje in razumevanje o stanju človekovega naravnega in kulturnega okolja. Če sta bila še pred dobrimi sto leti dokument samo listina ali novec, znamenitost ali redkost pa antična, gotska in renesančna umetnina, je danes spomenik vse, kar izvorno razlaga našo zemljo, preteklost in sedanost. Z razširitvijo vsebine pojma spomenika se je širil tudi obseg varstva spomenikov od arheološke antike na prazgodovino in predzgodovino, od visoke stilne umetnosti na narodopisje, od javnopravnih arhivalij na privatnopravne ter od prvih knjig na naravo in tehniko. Obenem s tem so spomeniki iz nekdanjega svojstva pravnih in reprezentančnih pripomočkov dvorov in države postali občenarodno gradivo, ki služi znanosti, umetnosti in prosveti z namenom, da omogoča in pospešuje razumevanje sedanosti iz preteklosti in da jo vsestransko razlaga kot razvojno nujnost.

V času, ko je Spomeniški urad v Ljubljani uveljavljal pojem spomenika kot prirodnega in kulturnega znanstvenega dokumenta, večina javnosti pa ga je pojmovala še kot redkost in znamenitost, je zajela Slovenijo in Jugoslavijo druga svetovna vojna in z njo boj za svobodo. Raznarodovalna okupatorska uprava je zadala nepopravljivo škodo knjižnemu in arhivskemu spomeniškem inventarju zlasti v zahodni in severni Sloveniji; vojne operacije pa so zasekale težke rane predvsem v strukturo naselij, zlasti naših mestnih naselij Maribora, Ptuja, Celja, Novega mesta in Idrije, pokončale vrsto osrednjih podeželskih arhitektur, umetno- in domačeoobrtnih vrednot ter prirodnih, zlasti umetnih nasadov.

Ob nejasnem in neustaljenem pojmu spomenika in ob strahotni zapuščini vojne, ki je v enaki meri kot spomenike zadela tudi vse ostale panoge našega življenja, je stopila po osvoboditvi v ospredje potreba po zagotovitvi gospodarske obnove in graditev nove socialistične družbe. V socialistični družbi je prevzelo spomeniško varstvo nove naloge. Medtem ko je bil Spomeniški urad pred osvoboditvijo inventarizator, znanstveni raziskovalec in umetniški svetovalec za ohranjevanje in upravljanje spomenikov, je postal po osvoboditvi z ljudsko revolucijo s spomeniškim zakonom v pravnem pogledu upravitelj vsega spomeniškega inventarja

Slovenije.. Pri tem je moral začeti delo iz temeljev s promulgacijo spomenikov, skrbstva za materialne in tehniške možnosti spomeniških zavarovalnih posegov, za konservatorske in restavratorske sodelavce, za znanstveno objavljanje in prosvetno popularizacijo spomenikov.

Nove poglede na spomeniško varstvo je podal med narodnoosvobodilnim bojem za osvobojeno ozemlje odlok o zaščiti spomenikov, ki ga je izdalo 27. januarja 1945 predsedstvo SNOS. Za vso Jugoslavijo je bil izdan zvezni spomeniški zakon 23. julija 1945, ki je bil revidiran 4. oktobra 1945. Na podlagi revidiranega zveznega spomeniškega zakona je Ljudska skupščina Slovenije sprejela na zasedanju 19. maja 1948 zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v LRS (UL št. 23—137/1948). Po tem zakonu vodi v svojstvu osrednje uredbodajne, izvršilne in nadzorne oblasti Zavod za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LR Slovenije, ki je bil ustanovljen kot naslednik od 1913 delujočega Spomeniškega urada v Ljubljani 27. avgusta 1945, vso upravo, raziskovanje in ohranjevanje spomenikov. Organizacijsko in delovno strukturo je dobil Zavod s pravilnikom v UL št. 19—93/1950, ki mu je tudi skrajšal naziv v Zavod za spomeniško varstvo LRS in je razdelil njegovo delo v tri področja: v tajništvo ter v konservatorski in restavratorski oddelek.

Ker pa Zavod za izvrševanje danih nalog ne razpolaga z zadostnim strokovnim aparatom in ker obstojijo v muzejih, arhivih in knjižnicah organske spomeniške ustanove samo z določenim, omejenim delovnim programom, se je izvedla delitev spomeniškega dela in s tem ustvarilo potrebno sodelovanje, ko je Zavod že 1948 organiziral strokovne spomeniške referate na naslednji način: Etnografski muzej je prevzel referat za etnografijo (B. Orel), Muzej narodne osvoboditve za spomenike NOB (do 1948 J. Kramar), Narodna in univerzitetna knjižnica za tisk (A. Gspan), Narodni muzej za arheologijo (J. Kastelic), Osrednji državni arhiv za arhivalije (M. Golia) — po objavi zveznega arhivskega zakona 1950 in imenovanju arhivskega sveta LRS 1950 je prešlo varstvo arhivov na Osrednji državni arhiv Slovenije —, Prirodoslovni muzej za prirodopis (A. Piskernik) in 1951 ustanovljeni Tehniški muzej tehniko. Zavod sam upravlja neposredno referat za upodabljajoče umetnine (do 1948 Fr. Šijanec, od 1948 C. Velepich in M. Zadnikar), urbanizem in arhitekturo (M. Mušič), domove slovenskih velmož (M. Zadnikar), od 1948 za spomenike NOB (E. Turnher in 1950—1951 Iv. Fabjan) in od 1950 za arhitekturo gradov (D. Komelj). Zasedanje muzejskega sveta LRS 1950 je organizacijo referatov razčlenilo, ko je z resolucijo 24. maja nakazalo potrebo po povezavi Zavoda z delom vseh muzejev in po decentralizaciji Zavodovega delovanja, tako da bodo krajevni muzeji središča zaupniške mreže in operativni izvrševalci varstvenega dela na delovnem področju posameznega pokrajinskega ali krajevnega muzeja.

Vzporedno s postavljanjem organizacijskih temeljev je Zavod deloma sam, deloma pa v povezavi z drugimi ustanovami izvršil ali nadzoroval vrsto konservatorskih in restavratorskih del.

Prvo in najaktualnejšo spomeniško nalogo po osvoboditvi, ugotovitev vojne škode na kulturnozgodovinskih spomenikih, je izvajal Zavod le

v manjši meri s pomočjo pri restituciji in izdelovanju reparacijskih spisov, ker jo je ugotavljala za to posebej imenovana samostojna komisija. Ko je v jeseni 1945 prenehala Komisija za ugotavljanje vojne škode na kulturnozgodovinskih spomenikih Slovenije in ko jo je nasledil Federalni zbirni center, Zavod ni bil vključen v delo FZC, čeprav je bil po spomeniškem zakonu iz 1948 za to pravno poklican in zadolžen. S tem je izpadla, deloma zaradi finančne tehnike dela Komisije za ugotavljanje vojne škode na kulturnozgodovinskih spomenikih, deloma pa zaradi zbiralne delovne tehnike FZC brez primerne povezave z Zavodom, izvedba prvenstvene spomeniške povojne naloge: priprava evidence o spomeniški izgubi LRS v drugi svetovni vojni in bilanca o pregledanem spomeniškem inventarju LRS po vojni. Evidenca je in ostane temelj vsakega spomeniškega dela. Iz gornjih razlogov pa je LRS danes brez spomeniške bilance tako v pogledu knjig, arhivalij, upodablajočih in dekorativnih umetnin, etnografskih in tehniških vrednot, prav tako pa tudi arhitektur; kolikor pa jo imamo, je samo delna, fragmentarna in na različnih mestih, tako da je večinoma nerabna. Zaradi spomeniške evidence so v Zavodu nujni arhiv, kartoteka in fototeka, ki so temelj tudi za spomeniško topografijo, s katerimi živijo propadli spomeniki tudi naprej, in ki ohranijo spomenike v njihovem obstoju za primer vsake eventualnosti. Evidenca spomenikov z arhivom, kartoteko in fototeko je ogledalo konservatorske in restavratorske študijske in varstvene delavnosti Zavoda in tako eden od operativnih ciljev Zavoda v vsakem času.

Res je, da ne zadene vsa odgovornost za pomanjkanje spomeniške bilance Zavoda samega in da je bila v veliki meri povzročena zaradi nejasnega pojmovanja spomenikov po končani vojni in zaradi nujnega skrbstva za reševanje poglobitnih življenjskih vprašanj ljudskih množic. Vendar pa ni dvoma, da se je po osvoboditvi izkazovala prevelika pozornost perspektivnim, premajhna pa aktualnim nalogam. Ekipe, ki so bile 1947 in 1948 na Primorskem (Prim. Varstvo spomenikov = VS 1949, 30-3), so se šele v drugi vrsti posvetile študiju vojne škode, medtem ko je bila pravilno zasnovana ekipa na Kočevskem 1947 in 1948 (VS 1948,21-2) prešibka, ekipe za dolenske gradove 1948 (VS 1948, 19-21) in v Istri (VS 1949, 113-7) pa prepozni.

Po razdelitvi delovnih referatov z muzeji je Zavod neposredno vodil varstvo upodablajočih umetnin in gradov, takisto po organizaciji lastnega referata spomenikov NOB ter je imel iniciativo in nadzorstvo nad domovi slovenskih velmož. Časovno na prvem mestu so bile zavarovane freske. V stavbah, ki jih je vojna uničila, so bile zaradi ohranitve snete iz propada zapisanih prostorov baročne stenske slike v gradovih Križ pri Komendi, Jelovškove v Zalogu pri Moravčah (restavrator R. Slapernik), Lesno brdo pri Horjulu ter Mokronog in zgodnjegotske freske z ruševin minoritske cerkve v Ptujju (P. Železnik).

Novo ugotovljene so bile odkrite in ustaljene gotske freske v cerkvah na Ptujski gori (P. Železnik 1950) in v Zanigradu (M. Kavčič 1950) ter romantične freske v grofiji v Celju (M. Hohnjec 1948).

Že znane poškodovane in ogrožene freske so bile zavarovane v gradovih Hrastovec (R. Slapernik 1948), Štatenbreg (R. Slapernik 1949), v

muzeju v Mariboru (M. Kavčič 1947), v cerkvah Leskovec (M. Kavčič 1948), Sladka gora (P. Železnik 1948), Sele pod Uršljo goro (P. Železnik 1948) in Quaglioie v ljubljanski stolnici (P. Železnik 1947).

Znanstveno pomembno je bilo kopiranje fresk, ki ga je po naročilu Komiteja za kulturo in umetnost FLRJ 1948-49 vodil Zavod za razstavo jugoslovanske srednjeveške umetnosti v Parizu. 1948 so bile kopirane gotske freske na Suhi (A. Ivanec, K. Jakob, R. Slapernik), Križni gori (T. Gorup) in baročne na Svetih gorah (F. Stiplovšek); 1949 pa v Bodeščah (R. Slapernik), Crngrobu (R. Nemeč, J. Pečko, D. Petrič), Mačah pri Predvoru (A. Ivanec), Martjancih (V. Horvat), Muljavi (L. Koporc, Č. Škodlar); pri Sv. Primožu nad Kamnikom (V. Makuc, N. Omerca, M. Peršin, M. Pirnat, M. Sedej), Turnišču (K. Jakob, M. Kranjc, I. Sagadin), na Visokem nad Kureškocom (M. Dovjak, L. Koporc, M. Tršar), Vrhu nad Želimljami (M. Dovjak) in Vrzdencu (M. Tršar).

Pomanjkanje strokovnjakov ni dovoljevalo, da bi se posvetila ista pozornost kakor freskam, ki so po delih Fr. Steleta od spomenikov najbolj vključene v našo kulturno miselnost, tudi kiparskim spomenikom. Mislejev baročni portal v Ljubljani je bil kopiran (Fr. Blatnik 1949), očiščeno in utrjeno je gotsko znamenje v Volčah (Fr. Blatnik 1950) in obnovljena ljubljanska krakovska Marija (P. Železnik 1950). Obsežnejša so bila obnovitvena dela na štukaturnih dekoracijah: 1947 na stropu viteške dvorane v mariborskem gradu (I. Sojč); ko se je 1949 pojavila v dvorani lesna goba (VS 1950, 141-8), so bile tako štukature kakor tudi stropne tempere in freska ponovno obnovljene (M. Kavčič, J. Požavko, I. Sojč). 1947-50 je E. Salezin obnovil štukature na Štatenbregu, 1948 M. Hohnjec strop v lovski dvorani na Hrastovcu, 1948 I. Sojč fasado nekdanje dominikanske cerkve v Ptujju, 1950 pa je gradbena ekipa ptujškega muzeja (I. Gojković, A. Lah) zavarovala baročni portal na Miklošičevem trgu v Ljutomeru.

Če izločimo pri zgodovinskih arhitekturah vzdrževanje strehe in dre-naže, ki spadajo v tekočo upravo stavbe in kjer je Zavod v veliki meri posredoval pridobitev materiala, in če upoštevamo samo obnove, je bila med temi spomeniško prva obnova od bombnih napadov 1944 težko poškodovanega mariborskega gradu za Pokrajinski muzej v Mariboru. Med tehnično obsežne obnove spadajo adaptacije gradov D. Lendava, Hrastovec, G. Radgona, Hompoš, Gornja Radgona, Borl in Štatenbreg, med manjše, a spomeniško enako pomembne, obnove gradov Idrija, Logatec, Kromberg, Bled, grofije v Celju ter pričetki obnove gradu v Ljubljani. Zaradi pomanjkanja tehniških nameščencev je mogel Zavod pri teh obnovah sodelovati samo v manjši meri (grofija v Celju, Bled, Hrastovec), tako da tudi niso bile dane, oziroma izrabljene možnosti za zgodovinsko proučitev obnovljenih arhitektur v celoti. Spričo pomanjkanja spomeniške miselnosti pa so bila tudi načela spomeniške obnove le deloma uveljavljena in se izraža pomanjkanje spomeniških obnovitvenih načel predvsem v mišljenju, da je spomeniški obnovi zadoščeno, če se zavaruje spomeniška zunanost — razen barve pleska, ki je ena najtežjih točk naše obnove —, in da je spomenikova notranost pomembna samo, kolikor je dekorativna. Pri teh obnovah je Zavod, kakor rečeno, sodeloval v večji

ali manjši meri. Neposredno sam pa je študijsko in zavarovalno vzel v svoj delovni program gradove na Dolenjskem, kjer je po analizi ruševin po umetnostnozgodovinskem seminarju univerze 1947 in 1948 pričel z obnovo Kostanjevice, nadalje Soteske in Tolstega vrha ter izvedel najglavnejše zavarovalne ukrepe na Otočcu. Kot Zavodov zaupnik je Pokrajinski muzej v Mariboru samostojno izvedel obnovo gradu, Narodni muzej v Ljubljani se je posvetil Bledu, Celjski muzej grofiji, Ptujski muzej gradu in ruševinam minoritske cerkve, Belokranjski muzej v Metliki adaptaciji cerkvice sv. Martina za lapidarij, medtem ko je Tehniški muzej Slovenije pokrenil obnovo plavža v Železnikih, vigenca »Vice« v Kropi, zgodovinskega rudniškega skladišča v Idriji in ruševin nekdanje železovilvarne v Dvoru.

V tesni povezavi z Zvezo borcev se je Zavod od 1948, zlasti pa od 1949, operativno polotil zavarovanja in obnove bunkerjev, baz, bolnišnic in tehnik iz NOB. 1948 se je pričela obnova bolnišnic Franje nad Cerknim in Kremena v Beli Krajini, 1949 pa je bil izdelan podroben načrt dela, v katerem so bile do danes obnovljene v Ljubljani Tomšičeva tiskarna, Podmornica, ciklostilna tehnika na Kodeljevem, bunker partaktiva na Vilharjevi ulici in bunker pri Majcenu; na Kočevskem Rogu bolnica Zg. Hrastnik, bunker iz 1942, bunker 42, bunker 44, nad 30 objektov na bazi 20, na ostalem podeželju pa bunker IOOF na Osredku, pod Toškim čelom in pri Fornazariču na Vogrskem, bolnišnica Mežaklja nad Jesenicami, Pezdirjevka pri Novem mestu, Sladki, Bertl in Jesen na Pohorju. Jelendol na Dolenjskem, tiskarna v Bočni in bolnišnica Franja nad Cerknim, ki je naš najučinkovitejši spomenik NOB.

Arheološke spomenike so raziskovali Mestni muzej v Ptuj (J. Korošec, zahodna grajska ravna 1946—1948), arheološka sekcija pri Historičnem inštitutu Slovenske akademije znanosti in umetnosti (J. Korošec, grajsko pobočje v Ptuj 1949; P. Korošec, zgodnjesrednjeveško grobišče v Turnišču 1950; J. Korošec, hallstattska in zgodnjesrednjeveški grobovi na dvorišču SAZU v Ljubljani 1948—1950; J. Klemenc, rimski vodovod v Grajeni pri Ptuj 1949; F. Stare, ugotavljanje obsega prazgodovinske naselbine na Vačah 1949; J. Klemenc, kontrolno raziskovanje rimskih ruševin na Aškerčevi ulici v Ljubljani 1950), Mestni muzej v Celju s podporo SAZU (R. Bratanič, rimske ruševine na vznožju Šmiklavškega hriba v Celju 1949—1950), Institut za prazgodovino človeka na univerzi v Ljubljani (S. Brodar, Betalov spodmol pri Postojni od 1947 dalje) in Narodni muzej v Ljubljani (J. Kastelic, prazgodovinska gomila pri Stični 1948; J. Kastelic, zgodnjesrednjeveško grobišče na Pristavi pri Bledu 1948 in dalje). Provizorna zaščitna stavba je bila postavljena nad temelji donžona na ptujskem gradu, tlakovan s tonalitskimi kockami nivo okoliškega kastela ter njegovo zidovje zalito z apnenim mlekom. Sicer pa je bilo vse izkopano arheološko gradivo vključeno v muzejsko konserviranje in restavriranje, evidenca nad njim pa predana sodelovanju arheološkega referata pri Zavodu in arheološki sekciji pri SAZU. Konservatorsko stanje rimskega tabora v Velikih Malencah ter rimskih zidov v Ljubljani in Ajdovščini je težko, o stánju rimskih zapor pri Vrhniki in na Hrušici pa manjkajo poročila.

Kakor arheološki tereni so bili smotrno raziskani tudi etnografski (prim. Situacijsko sliko slovenskih muzejev v tem ZC), str. 257). Medtem ko se arheološka raziskovanja ravnala po arheoloških kulturah in se je med temi izkazovala prvenstvena pozornost zgodnjemu srednjemu veku s staroslovensko kulturo, so podobne izkušnje prvih etnografskih terenskih del narekemale delitev dela po posameznih enotah ljudske kulture v materialno, socialno in duhovno kulturo. Zgodovinsko društvo v Mariboru, ki je začelo s terenskim raziskovanjem spomladi 1948, je zajelo etnografsko gradivo z ekipama za antropogeografijo in gospodarsko zgodovino, medtem ko se tretja ekipa ukvarja z evidentiranjem gradiva NOB. Mestni muzej v Celju je 1951 z etnografsko ekipo raziskoval ozemlje Citrije nad Solčavo. Etnografsko gradivo duhovne kulture je bilo zapisano, materialne in socialne kulture pa v celoti zapisano in v manjši meri tudi zbrano za Etnografski, Tolminski in Dolenjski muzej. Pregled etnografskih terenov vodi v novo znanstveno klasifikacijo slovenskega etnografskega inventarja, ki bo omogočala tudi kvalifikacijo predmetov za spomenik in s tem utemeljevala njihovo varstvo.

Merilo, ki kaže globino in širino delovnega področja posameznega referata, so predlogi in utemeljitve za zavarovanje spomenikov. Historični referati arheologija, etnografija, upodablajoča umetnost, urbanizem in arhitektura, spomeniki NOB in domovi slovenskih velmož se nahajajo še pri raziskovanju gradiva in še niso prišli do njegove pregledne evidence z možnostmi za predloge varstva spomenikov, ki bi bili z vidika slovenske zgodovinske in kulturne stvarnosti znanstveno vsestransko analizirani ter v svojem pomenu tudi jasni za popularizacijo in s tem za doživetja človeku, ki sredi njih živi. Pred historičnimi referati je referat za varstvo prirode, zlasti z evidenco sestojev rastlinske odeje Slovenije, ki postaja za zgodovinarja vsak dan toliko važnejša, kolikor se ukvarja s kulturami tal in enako za etnografa, arheologa ali za urbanista, ki mora naselja vključevati v prirodo. Referat za varstvo prirode je v največji meri zadostil predpisom 3. člena zakona o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v LRS, ko je pripravljajal predloge, po katerih je bilo mogoče ministru za prosveto oziroma znanost in kulturo ter predsedniku Sveta za prosveto in kulturo odločiti, kateri spomenik je zavarovan in kako. S posebnimi študijami (A. Budnar, A. Piskernik) je referat v Uradnem listu razgllašene spomenike razlagal javnosti in z njimi pripravil tudi pomembno gradivo bodočemu kulturnemu zgodovinarju in geografu. S priznanjem je treba omeniti nadalje popularizacijo prirodnih znamenitosti po Proteusu.

V smislu 3. člena spomeniškega zakona LRS iz 1948 so bili z odločbo v Uradnem listu proglašeni za kulturni spomenik naslednji predmeti ali skupine predmetov: Blejski otok, Cankarjeva rojstna hiša na Vrhniki, Gracarjev turn na Dolenjskem, Kulturnozgodovinske knjižnice (frančiškanski v Kamniku in Novem mestu, kapucinski v Krškem in Škofji Loki, semeniška in škofijska v Ljubljani, kartuzijanska v Pleterjah, knjižnica P. P. Glavarja v Komendi, Iv. Hribarja v Ljubljani in Iv. Vidica v Kamniku), Prešernova rojstna hiša v Vrbi, Šeškov dom v Kočevju, Telo-

vadni dom v Črnomlju, Šenek pri Polzeli, Župančičeva rojstna hiša v Vinici, Vrazov dom na Cerovcu in Križatija v Novem mestu.

Z odločbo o zavarovanju pomembnejših del slovenskih upodablajočih umetnikov XIX. in XX. stoletja (UL 1—15/1948) so zavarovana vsa dela naslednjih kiparjev in slikarjev: A. Ažbe, Fr. Bernekar, A. Gangl, Iv. Grohar, R. Jakopič, M. Jama, Iv. Kobilica, Mat. Langus, Jož. Petkovšek, Matej Sternen, Mih. Stroj, Janez in Jurij Šubic, Jos. Tominc, Ferdo Vesel, J. Wolf in Iv. Zajc.

Med domovi slovenskih velmož je bila 1948 obnovljena rojstna hiša Ivana Cankarja kot kulturna rekonstrukcija iz časa Cankarjeve mladosti. Podobno je obnovljen rojstni dom S. Gregorčiča na Vrsnem (1951) z Gregorčičevo sobo, Vrazov dom na Cerovcu (1951) s sobo Vrazovih spominov in rojstna hiša O. Župančičeva na Vinici (1951) s podobno Župančičevo spominsko sobo. Obnova Župančičeve rojstne hiše je skupno delo Zavoda in domačega belokranjskega odbora, Cankarjeve je skupno delo Zavoda in Ministrstva za prosveto LRS, Vrazove skupno delo Zavoda in Zgodovinskega društva v Mariboru, Gregorčičeve pa skupno delo Zavoda in Muzeja v Tolminu, ki je pripravil v sodelovanju z Zavodom in Zgodovinskim društvom za Slovenijo odkritje spominske plošče za 100-letnico rojstva Simona Rutarja na Rutarjevi rojstni hiši na Krnu (1951). Da poveže posamezne zgodovinske osebnosti s kraji njihovega življenja ali delovanja in da jih tako vključi v kulturno domačijstvo, je Zavod pripravil spominske plošče, ki so se 1949—1951 vzdale Dr. Ketteju v Novem mestu, Iv. Groharju v Sorici, Sr. Kosovelu v Sežani, A. Linhartu v Radovljici, Fr. Mesesnelu v Vipavi, R. Jakopiču v Krakovem v Ljubljani, M. Jami na Starem trgu v Ljubljani, M. Sternenu na Mirju v Ljubljani, Ferdu Veselu na Poljanah v Ljubljani, E. Adamiču v Trnovem v Ljubljani, J. Nolliju in N. Štritofu v Ljubljani ter bratoma Janezu in Juriju Šubicu v Poljanah nad Škofjo Loko. Poverjeništvo za kulturo MLO Ljubljana je obnovilo arkade z grobnicami na Navju (1949), ljubljanski Mestni muzej pa je vnesel v svoj delovni program ureditev okoliškega pokopališča in nasadov.

Pri tem konservatorskem (evidenca in znanstveno proučavanje) in restavratorskem (zavarovanje in obnova) delu se je Zavod organizacijsko izpopolnjeval in usposabljal za naloge, ki mu jih je poveril spomeniški zakon. 1946 se je preselil iz sobe spomeniškega urada v Narodnem muzeju v nove prostore v Narodnem domu. 1947 postavljena zaupniška mreža ni rodila pravih delovnih rezultatov navzlic vsem resnim poizkusom, ki so dosegli višek v organizaciji spomeniškovarstvenega tečaja za zaupnike januarja 1948. Tako je povezava Zavoda s terenom slonela predvsem na konservatorjih, ki do danes sestavljajo jedro Zavodovih strokovnih nameščencev, poleg njih pa na republiških, pokrajinskih in krajevnih muzejih. Zato je postajalo vedno bolj pereče vprašanje restavratorjev, ki so v vsakem primeru in v vsakem spomeniškem zavodu njegova eksekutiva. Da se restavratorstvo strokovno dvigne, je Komite za znanost in kulturo FLRJ poslal 1947 in 1948 v restavratorsko akademijo v Prago akad. slikarja M. Kavčiča. Poleti 1948 se je vršil v Ljubljani restavratorski tečaj za udeležence iz vse države, ki je gotovo uspel, zlasti za

praktično izpopolnitev muzejskih in galerijskih restavratorjev. 1951 pa se je vršil pod vodstvom Zavoda v Ljubljani štirimesečni preparatorski tečaj za vso FLRJ. Po smrti restavratorja in akad. slikarja M. Sternena 1949, zaradi zaposlenosti M. Kavčiča v Mariboru in zaradi očesne bolezni P. Železnika je postalo vprašanje Sternenovga naslednika, s tem pa tudi ves kompleks restavratorskega naraščaja, nad vse pereče. Zato je bil 1950 organiziran pri Zavodu restavratorski oddelek, ki ga je v začetku vodil restavrator-kovinar R. Berce in ki ga je za njim prevzel slikarski restavrator M. Šubic. Novi oddelek je svoje delo osredotočil na restavracijo slik in je v sodelovanju z Narodno galerijo restavriral za historično razstavo del Fortunata Berganta 1951 v 5 mesecih z 1 umetniškim in 5 tehničnimi restavratorji 67 slik: Z restavracijo posamezne, deloma težko poškodovane slike v povprečnem času dobrih dveh dni je oddelek dosegel rekordni uspeh pri dejstvu, da je umetniška obnova vseh slik kakovostna. Nad vse uspešno sodelovanje Zavoda in njegovega restavratorskega oddelka z Narodno galerijo pri razstavi slik F. Berganta kaže vzorni primer za sodelovanje med konservatorjem (Narodna galerija) in restavratorjem (Zavod), ki je bilo kronano z monografijo A. Cevc o F. Bergantu v vodniku po Bergantovi razstavi (Fortunat Bergant. 1721—1769. Ljubljana 1951. 8°. 56 str. + 52 pril.).

1950 je bil na Zavodu nameščen tudi pravnik (T. Dremelj), tako da je s tem dobilo tajništvo svojo potrebno delovno sredino. Ko je bil 1951 nameščen na Zavodu tudi arhitekt, je dobil Zavod personalno strukturo, ki bo omogočala organizacijo kakor jo predvideva pravilnik o njegovem ustroju in delovanju, to je tajništvo, konservatorski in restavratorski oddelek.

Zavod za spomeniško varstvo LRS je nova ustanova, ki v socialistični družbi išče delovna pota, ker nima v sosedstvu delovnih vzorov, po katerih bi mogla usmerjati korake, ko pripravlja svojo organizacijsko strukturo. Zakon določa Zavodu naloge, ki so izvedljive samo perspektivno s smotrnim konservatorskim (znanstvenim in popularizacijskim) ter restavratorskim (umetniškim in tehničnim) delom. Pri tem je Zavod upravna in znanstvena ustanova in njegovi nameščenci v celoti upravniki in znanstveniki, ki vodijo evidenco ter ohranjajo kulturne in prirodne spomenike na terenu podobno, kakor vršijo isto delo muzeji, knjižnice in arhivi z gradivom, ki je pod njihovo streho. Ker je gradivo, za katerega Zavod odgovarja, še v sredi življenja, zahteva od Zavoda vse-navzočnost, izredno prožnost in čim ožjo, mobilno povezavo z javnostjo. Da to doseže je začel Zavod 1948 izdajati svoj vestnik »Varstvo spomenikov«, kjer obvešča zaupnike in oblasti o svojem delovnem programu, potrebah in problemih.

Pravilna zamisel o Zavodovem glasilu se je deloma tudi pravilno izvajala. Poleg že omenjenih prirodopisnih objav A. Budnar in A. Piškernik je treba poudariti poročila E. Cevca, ki združujejo jasnost pojmovanja obravnavanega vprašanja z razgledanostjo po strokovnem slovstvu v prijetnem, toplem in neposrednem slogu, ki mora zajeti tudi človeka izven spomeniških strokovnih krogov, ki bi jim moralo biti »Varstvo spomenikov« v prvi vrsti namenjeno. V strokovnih krogih

mora Zavodov vestnik vzdrževati spomeniško miselnost, v široke ljudske plasti pa jo mora razširjati in jih spomeniško vzgajati. Človek, ki živi v bližini spomenika, mora vedeti, kaj spomenik predstavlja in mora postati sposoben, da najde do spomenika odnos, kakor ga ima čitatelj do svoje knjige, kmet do konja ali vrtnar do rože. Za dosego tega cilja je prva Zavodova naloga popularizacija spomenikov, ki se je je uredništvo premalo zavedalo. Evidenca spomenikov je izhodišče za popularizacijo, ki je pri današnjem nejasnem pojmovanju pojma spomenik enako važna, aktualna in perspektivna naloga Zavoda kakor so zavarovanja ali obnove. Spomeniško tarnanje nad razvalinami Jeruzalema ob križevih postajah mnogih spomenikov ni občutena lirika, temveč miselna zagata v času, ko še manjkajo ekonomski predpogoji za povečano in potrebno materialno skrbstvo kulturnim spomenikom in prirodnim znamenitostim. Vprav zato pa je popularizacija spomenikov danes dvakrat nujna, da ne bodo ostrožnice in beli trn zaraščali arhitektur, razkrajale saksifrage portalov ali arhivalije odhajale v papirnice; šele človek, ki ve, kaj je spomenik, ga bo znal vrednotiti in končno tudi pravilno uporabiti materialno pomoč, ki mu bo dovoljena! Poleg pomanjkanja objav, ki bi bile sposobne dvigati in širiti v javnosti odnos do posameznih spomenikov, tudi ne moremo ugotoviti jasnega uredniškega pojmovanja o ostalih nalogah »Varstva spomenikov«. C. Velepich, ki je s svojimi poročili v dnevnem časopisju dokazal, da zna pisati, Zavodov vestnik s svojimi še nedozorelimi prispevki podcenjuje; M. Zadnikar pa, ki ima dober slog, zamenjuje spomeniški vestnik z zbornikom za umetnostno zgodovino ali za arhitekturo. Pri mnogih poročilih prevladuje vtis, da so v naglici izdelana administrativna poročila in ne znanstvena ali tehniška dogajanja, ki so potrebna vsakemu Slovencu. Obžalovati moramo, da se pravilno zamišljena spomeniška bibliografija, ki jo je 1949 začel objavljati za arheologijo St. Gabrovec, ni nadaljevala s sodelovanjem vseh Zavodovih referatov. Pomanjkanje publikacijske ekonomike in redakcijske tehnike izražajo knjižna poročila. Za zgodovino spomeniškega varstva posebej in za našo kulturno zgodovino sploh bodo dobrodošla delovna poročila posameznih referatov. Potreba in upravičenost »Varstva spomenikov« je pri spomeniški problematiki in spomeniškem bogastvu Slovenije izven vsake diskusije; zahteva pa jasen program za vestnikovo vsebino in za tehniko urejanja, da bo »Varstvo spomenikov« izraz spomeniških študij, izkustev in zavesti. Ker ni »Varstvo spomenikov« namenjeno samo strokovnjakom, je potrebna še primerna mobilnost uredništva, da ne bo izhajalo z rednimi zamudami; kajti samo v tem primeru bo Zavodov vestnik tudi resnična kronika spomeniškega dela.

Šibkosti »Varstva spomenikov« izvirajo v veliki meri iz ožine kroga njegovih sodelavcev, kar vprav dokazuje, da spomeniško varstvo v naši kulturnosti še ni ustaljeno, in nadalje iz pasivnosti muzejev in galerij v obravnavanju lastne konservatorske in restavratorske problematike. »Varstvo spomenikov« je tako tudi odraz stanja naše restavratorske znanosti in tehnike, ki je v slikarstvu sodobna, ki pa je v drugih spomeniškovarstvenih panogah šele po osvoboditvi dobila možnosti za prave smotrne prijeme. Za bodočnost Zavoda za spomeniško varstvo

LRS je zaradi tega važno, da javnost upošteva njegovo začetno delovno dobo ter da se Zavod sam zaveda svoje mladosti, prav tako pa tudi odgovornosti, ki jo ima za kulturno in gospodarsko nad vse dragoceni spomeniški patrimonij Slovenije, ki je po svoji pomembnosti enako dragocen kakor n. pr. slovenski gozdovi. Stanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti je merilo za kulturni standard narodov; kulturni spomeniki in prirodne znamenitosti so zvezni organi med znanostjo in umetnostjo na eni ter gospodarstvom na drugi strani, prav tako pa tudi med historičnimi, prirodoslovnimi in tehničskimi znanostmi ter umetnostjo. In prva, najaktualnejša delovna naloga Zavoda je, da javnost to izve in da jo o tem tudi prepriča.

Franjo Baš

Zborovanja in društveno življenje

Sedmo zborovanje slovenskih zgodovinarjev ob desetletnici Osvobodilne fronte v Ljubljani od 3. do 5. maja 1951

Sedmega zborovanja slovenskih zgodovinarjev se je udeležilo lepo število članov Zgodovinskega društva za Slovenijo, od gostov pa akademik mons. dr. Svetozar Rittig, minister in zastopnik Jugoslovanske akademije znanosti i umjetnosti, dr. Ilija Sindik, zastopnik Srpske akademije nauka in Historijskog društva Srbije, dr. Ivan Grafenauer, zastopnik Slovske akademije znanosti in umetnosti, Filipović, zastopnik Istorijskog društva za Bosnu in Hercegovinu, podpolkovnik Avgustin Adamik, zastopnik Vojno-istorijskog instituta JA; svet za prosveto in kulturo LRS je zastopal pomočnik ministra tov. Leo Modic, poverjeništvu za kulturo in umetnost MLO Ljubljane pa tov. Zvone Miklavčič.

Zborovanje je otvoril predsednik ZD za Slovenijo univ. prof. dr. Fran Zwitter, ki je po pozdravnih govorih gostov in izvolitvi delovnega predsedstva (univ. prof. dr. M. Kos, prof. B. Teply, L. Ude in Fr. Gumilar) poročal o delu ZD v preteklem letu. Razložil je, da zborovanja slovenskih zgodovinarjev niso morda druga oblika občnih zborov članstva, zato mora biti tematika zborovanj drugačna od tematike občnih zborov. Na zborovanje spadajo največ predavanja o znanstvenih temah — tokrat predvsem o zgodovini NOB' — dalje muzejsko vprašanje, vprašanje arhivov in historiat dela ZD za Slovenijo posebno glede resolucij, ki so bile sprejete na zadnjem zborovanju v Celju in Laškem. Zlasti organizacijska vprašanja pa skorajda ne spadajo v pristojnost zborovanj, marveč občnih zborov. Referent je opozoril na dela vodilnih članov našega ZD, publicirana od razreda za zgodovino in družbene vede Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Naloga Zgodovinskega časopisa pa je, da objavlja krajše zgodovinske razprave, načelne študije, da razpravlja o historičnih institucijah, o pouku zgodovine, predvsem pa da publicira ocene in bibliografijo o slovenski zgodovini, ocene važnejših objav iz zgodovine ostalih jugoslovanskih narodov in najvažnejših objav iz historičnih ved sploh. Glede prispevkov v obliki razprav ZČ ni v zagati, pač pa glede ocen in bibliografije; slednje gre bolj na rovaš težkoč, ki jih imamo pri zasledovanju in nabavljanju inozemske literature. Druga historična revija, ki bo seznanjala članstvo s krajevno zgodovino, bo vsekakor

zagledala luč sveta. Izdajanje te revije, ki bo imela popularen značaj, pa je odvisno v glavnem od podružnic. Proučevanje slovenske gospodarske in socialne zgodovine, katere problematika se je obravnavala na vsakem zborovanju od osvoboditve dalje, je sedaj dospelo tako daleč, da je Institut za zgodovino SAZU že izdelal ustrezna gesla za vse delo. S tem se je položil temelj za načrtno konkretno delo. Referent je preskočil muzejsko vprašanje — ker mu je bil na zborovanju posvečen poseben referat — in se nekoliko zadržal pri vprašanju arhivov. Jugoslovansko-avstrijska arhivska konvencija od 26. junija 1923 se še ni realizirala, aktiven boj zanjo se bo mogel pričeti šele po podpisu oz. ratifikaciji mirovne pogodbe z Avstrijo. Kljub temu, da sta se po objavi centralnega zakona o arhivih (z dne 18. febr. 1950) še istega leta osnovala najprej republiški in nato arhivski svet, še nimamo svojega republiškega arhivskega zakona, ki ga predvideva osrednji zakon. Prav tako se še ni ugodno rešilo vprašanje službenega položaja znanstvenih arhivskih nameščencev. Še dalje smo brez primernih prepotrebnih prostorov za arhivalije, kar preprečuje hranitev, pregled in uporabo tega gradiva v znanstvene in druge namene. Referent je podčrtal, da so arhivi tako važna ustanova v kulturnem življenju vsakega naroda, da ni graditev nobenega drugega poslopja za kulturne namene tako nujna kakor graditev poslopja za Državni arhiv Slovenije. Iniciativa pri vprašanju pouka zgodovine in popularizacije zgodovine je bolj pripadala srednješolskim profesorjem-zgodovinarjem in ljudskim univerzam, manj pa društvu; to bo treba v bodoče popraviti. Bodoče krajevno-historično glasilo bo nedvomno precej pripomoglo k popularizaciji zgodovine. Zgodovinska društva so najbolj delavna v severni Sloveniji, zlasti društvo v Mariboru. Dr. Zwitter je pozval, naj posamezne podružnice same povedo, kakšni so rezultati glede na zborovanju lani sprejete resolucije. ZD za Slovenijo je dobilo novo podružnico z ustanovitvijo Zgod. društva v Novi Gorici, medtem ko Zgod. društvo v Kopru s slovenskim odsekom organizacijsko-pravno ne more spadati k centrali. Dolenjska z Novim mestom in Gorenjska z Jesenicami sta dve področji, kjer bo treba historično delo začeti ozir. oživeti odn. vzpostaviti stike z njima. Sodelovanje jugoslovanskih zgodovinarjev in zgodovinskih društev je že rodilo dobre sadove: olajšano je dobavljanje historičnih publikacij, ki izhajajo v posameznih republikah, izdaja se centralno glasilo za pouk zgodovine v srednji šoli in pripravljajoči se priročnik zgodovine jugoslovanskih narodov bo (za dobo do okrog 1500) verjetno izšel še letos.

Zelo obilna in raznovrstna diskusija, ki se je razvila po referatu, je pokazala, da se je eksistenčno vprašanje nekaterih naših kulturnih ustanov premaknilo na bolje, tako n. pr. glede študijske knjižnice v Mariboru kot tudi celjske muzejske zgradbe (stare grofije). Jesenice so pokazale svojo delavnost ob priliki železarske razstave v počastitev 10-letnice OF. Zastopnik Kopra je izjavil, da je delo med članstvom koprskega društva kljub dobri volji otežkočeno zaradi pomanjkanja strokovnega kadra, zato prosi, da bi zavoljo specifičnosti obmejnega področja posvetili delu in problemom v istrskem okrožju več pozornosti. Sprožena je bila tudi misel, da je treba zdaj, ko se ustanavlja tehnični muzej, več povezave s tehniki. Načrt za izdelavo Leksikona naše gospodarske in

socialne zgodovine je tako obsežen, da ga bo moči do kraja izvesti šele v daljšem času. Sprejet je bil sklep, naj o tej zadevi izdela resolucijo širši odbor. Z organizacijskim delom za leksikon pa naj se prične še pred počitnicami.

Zatem je govoril dr. Jože Kastelic o problemih naših muzejev. Poudaril je, da so muzeji na splošno po predmetnosti kompleksni ali specialni, po krajevni kompetenci pa univerzalni, narodni ali pokrajinski. Kompleksno-historični muzej, ki obsega tako časovno kot prostorno vse področje slovenskega narodnega ozemlja, je en sam, to je Narodni muzej v Ljubljani, specialni muzeji bodisi po dobi, bodisi po predmetnosti so vsi ostali ljubljanski muzeji, katerih teritorialna kompetenca obsega enako kot pri Narodnem muzeju vso etnografsko Slovenijo, medtem ko so vsi ostali slovenski muzeji po svojem področju omejeni le na določeno ozemlje, po svojem značaju so pa kompleksni. Vsekakor je potrebno, da se število kompleksnih krajevnih muzejev poveča, manj potrebno ali celo nepotrebno pa je za sedaj razširiti mrežo specialnih muzejev. Važna je vsaj za bodočnost razdelitev področja za posamezne muzeje. Za ustanavljanje novih muzejev pa so potrebni zadostni razlogi kot važnost muzealij, primeren prostor, strokovni kader itd. Muzeji, ki morajo biti historični, bodo mogli vršiti svojo funkcijo — prikazovati razvoj materialne kulture — edinole, če se bodo posluževali historične metode. Poleg muzejske mreže in poglobitve metodičnega dela pri muzeologiji je še tretji, najbolj žgoč problem — ljubljanski muzejski problem. Prostorna problematika ljubljanskega muzeja je tako kritična, da je neodložljiva! Seveda so še druga nerešena vprašanja. Znanstvena inventarizacija muzealij ni napredovala, ni tiskanih poročil o muzejih. Potrebne bi bile muzejske knjižnice in zagotovitev varnosti muzealij v primeru vojne. Dotacije so pičle. Naš muzejski kader, zlasti v Ljubljani, je premajhen in preslabo tretiran v primeru s stanjem v drugih republikah.

Nato je sledil koreferat J a n e z a K r a m a r j a o problemih muzejev NOB, katerih glavna naloga je, poleg zbiranja ter ohranjevanja gradiva NOB in ustreznih edicij, da se ljudstvo in posebno mladina seznanja z narodnoosvobodilno borbo in ljudsko revolucijo. Nič manjšega pomena pa bi bili ustrezajoči stalni razstavní prostori za informacijo tujcem. Toda zaenkrat za centralni in okrajne muzeje NOB in stalne razstavne prostore še ni na razpolago niti prostorov niti zadostnega števila znanstvenih in tehničnih moči. Predavatelj je nato izčrpno govoril o vprašanju okrajnih muzejev NOB.

Oba referata o našem muzejstvu sta sprožila živahno razpravljanje. Diskutanti so poročali o zadevnem položaju svojih okolišev. Razveseljive so v tem oziru ugotovitve za Celje, Laško, Metliko (novo ustanovljeni muzej) in Tolmin (priprava za ustanovitev muzeja), slabi izgledi pa so za sedaj v Murski Soboti in Novi Gorici. Ptujski muzej si želi, da bi prišel iz okrajne zopet nazaj v republiško pristojnost, kar bi mu omogočalo večja finančna sredstva in s tem možnost uspešnega delovanja. Mnogo zgodovinskega gradiva je razmetanega in nezavarovanega. V tem pogledu naj znanstveno evidenco in zaščito muzealij in arhivalij preko muzejev in ODAS podpira Zavod za varstvo kulturnih spomenikov. Posebno pereče

je to vprašanje v primorskih predelih, ki so bili po pariški konferenci priključeni k naši državi. Mnogo je bilo govora o muzejski personalni problematiki in o materialnem položaju muzejskih uslužbencev. Nekdo je predlagal, naj bi muzeji NOB časovno segali do Jožefa II., predvsem pa do l. 1848, nazaj, drugi, da bi se muzeji NOB poživili z umetninami, ki so v zvezi z dogodki NOB, in s slikami padlih aktivistov (primer Celja). Razstavljalcem — članom ZB — naj kot strokovnjaki pomagajo zgodovinarji. Zaželene bi bile potujoče razstave NOB za kraje, ki ne morejo imeti lastnega muzeja NOB.

Udeleženci zborovanja smo si popoldne najprej ogledali arhiv in sploh Muzej narodne osvoboditve, nato pa delo nadaljevali z referatom univ. prof. dr. Metoda Mikuža o specifičnostih NOB slovenskega naroda. Predavatelj je poudaril, da je sorazmerno malo ohranjenih virov NOB slovenskega naroda; pa tudi kolikor razpolagamo z ohranjenimi odloki in dekreti tako višjih oblastnih forumov kot vojaških komand, nam le registrirajo dejansko že obstoječo revolucionarno situacijo ljudskih množic in jo uravnavajo, medtem ko se je marsikaj predhodno že dogajalo na operativnih popriščih NOB na Slovenskem. Zato bi bilo treba poleg pisanih virov in dokumentov zbrati še v izročilu živeče vire, za kar bi bile potrebne znanstvene ekipe na terenu. Zlasti informbirojevski napad na našo državo je povzročil, da se je začela narodnoosvobodilna borba jugoslovanskih narodov globlje, natančneje in podrobneje proučevati, s čimer bo slednjic mogoče, da se ustvarijo pogoji za pisanje prepotrebne učbenika za zgodovino NOB jugoslovanskih narodov. Referent je najprej nanizal splošne razlike NOB od revolucij drugod: 1. takojšnja oborožena borba naših narodov, ki so se tako rekoč golih rok uprli do zob oboroženemu in odlično organiziranemu nasprotniku; 2. boj se je vršil v deželi, kjer je del buržoazije sodeloval z zavojevalcem, del pa je bil protirevolucionaren; 3. NOB je hkrati demokratična in socialistična revolucija; 4. NOB je množična ljudska vstaja, ki je rodila lastno partizansko vojsko; 5. na osvobojenem ozemlju se je rušila stara in postavljalna nova, ljudska oblast; 6. vso vstajo je vodil en sam center: CK KPJ. Posebnosti NOB slovenskega naroda pa so v tem, da je prišlo na Slovenskem do prve politične organizacije ljudske vstaje — Osvobodilne fronte — ki je brez osvobojenega ozemlja (drugače v drugih delih jugoslovanskega ozemlja!) preko ustanovljenih terenskih odborov, začetkov ljudske oblasti, povezala vse progresivne sile in stremljenja slovenskega naroda v enoto, tako da je OF postala »država v državi«. Zatorej ne nastaja ljudska oblast šele s prvimi osvobojenim ozemljem na Slovenskem maja 1942 kakor drugod, marveč gre tedaj že za njen nadaljnji razvoj. Po italijanski kapitulaciji pa naša ljudska oblast prerašča v slov. parlament in v prvo vlado, torej v zakonodajno in izvršilno oblast organizirajoče se slovenske državnosti. Iz vsega tega sledi, da se s tako revolucionarno preciznostjo ni nikjer drugje gradila ljudska oblast in državnost kot ravno na Slovenskem. Razumljivo je, da so bile diference med režimi zavojevalcev našega ozemlja v začetni dobi okupacije, kar je različno vplivalo na početke ljudskega upora na slovenski grudi. Končno je govornik očrtal še vlogo,

pomen in razliko od razvoja drugod pri oboroženih formacijah domače reakcije.

Diskutantov po referatu sicer ni bilo veliko, kar pa ni bilo znamenje premajhnega zanimanja za temo, temveč je temu iskati razloga tudi v tem, da zgodovinarji na splošno premalo poznamo ustrezne pisane vire — dejstvo, ki je na sploh karakteristično za najnovejšo, komaj preteklo dobo. V debati so se pokazale še pokrajinske posebnosti NOB, predvsem na Primorskem. Diskusija se je gibala okoli tega, kje naj časovno pravzaprav začnemo s početki NOB. Že v prejšnjih historičnih dobah, recimo od leta 1848 dalje? Nedvomno je bil slovenski človek revolucionaren že v prejšnjih časih, toda leto 1941 je vendar prelomno leto med jugoslovanskimi narodi in tako tudi na Slovenskem, in sicer zato, ker se s tem letom — priprave pa segajo resda nekoliko nazaj — pričinja boj na življenje in smrt, borba za demokratizacijo in socializacijo ozemlja jugoslovanskih narodov pod vodstvom KP.

Naslednji dopoldan je stopil na govorniško tribuno predsednik Sveta za prosveto in kulturo LRS minister Boris Zihertl z referatom: O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinarstva. Osvobodilna borba slovenskega ljudstva je prevrednotila vrednote i v naši znanosti in umetnosti — tako tudi v historiografiji. Slovensko ljudstvo si je v tej borbi pridobilo v jugoslovanskem okviru svojo državnost. To je dejstvo, s katerim mora računati slovenski zgodovinar. Pri opisovanju zgodovinskih dogodkov, pojavov, gibanj itd., se je treba ozirati predvsem na zgodovino neposrednih proizvajalcev, kar smo bili Slovenci dolga stoletja do 19. in 20. stol., ko se je formirala slovenska družba v narod s svojim mladim delavskim razredom. Z drugimi besedami povedano, zgodovinarstvo je treba marksizirati, uporabljati dialektično metodo, razume se ne kot dogmo, ampak kot napotilo. Predvojna zgodovinska marksistična publicistika pri nas tvori v tem pogledu uvod in prelom, dasiravno se ne more ponašati z enako stopnjo tehničnih prijemov kot takratno slovensko poklicno zgodovinarstvo. Slednje se je pod vplivom Rankejeve šole, ki ni identična z nemško historiografijo na sploh, ukvarjala zlasti z vrhno stavbo, pravno-politično stranjo družbe, precej manj pa z njeno ekonomsko-socialno problematiko, ki naj bi postala izhodišče ozir. fundament politični in kulturni zgodovini. Predavatelj je nato obsodil pragmatizem v historiografiji in zahteval od historika objektivnost, kar pa ne pomeni, da bi historična veda ne morala nujno biti partijska. V nadaljnjem izvajanju je predavatelj konkretnije prikazal delo in usmerjenost naših zgodovinarstev v preteklosti, ko je prva ostrejša cezura konec 19. stoletja — z edino izjemo prosvetljenca Linharta — doba, v kateri stoji naša zgodovinska znanost v znamenju bojev med klerikalnim in liberalnim taborom. Šele začetek 20. stoletja vnese semkaj progresivnejše raziskovanje, ko se med drugim opušča predvsem historični partikularizem na korist vseslovenske zgodovinske koncepcije. To je čas, ko se polagajo temelji slovenskega zgodovinarstva.

Obdobje med obema vojnama pa je tudi med slovenskimi zgodovino-
pisci priklicalo na prizorišče neoromantične in pragmatične tendence.
To je doba dokajšnjega zanimanja za srednji vek, večjega ali manjšega
kulta osebnosti kot odločilnega faktorja v historičnem procesu, vsaj pod-
zavestne podpore obstoječim imperialističnim blokom, reševanja sloven-
skega narodnega vprašanja v odnosu do jugoslovanstva. Seveda je to
razdobje rodilo tudi pozitivne rezultate: dobili smo nekaj študij iz za-
četkov ozir. najstarejše dobe slovenske zgodovine. Vrhu tega so se naši
mlajši historiografi takrat bolj posvetili družbeno-gospodarskim proble-
mom slovenske minulosti, pri čemer so nihali med staro historično in
marksistično metodo raziskovanja, skratka držali se linije neopozitivizma.
Ob koncu svojega zgoščenega referata je minister nakazal, katera po-
glavja iz naše zgodovine bi bilo treba posebno obdelati, pri čemer pa
je pri vprašanju raziskovanja gospodarske zgodovine opozoril na dvojno
nevarnost: 1. da se ne bi slovenska ekonomska zgodovina zgolj shema-
tizirala in 2. da se ne bi ekonomska zgodovina tako ločila od politične
zgodovine, kakor da nista v nikakršnih medsebojnih stikih.

K diskusiji se je priglasilo mnogo zborovalcev, ki so se dotaknili
posameznih problemov referata. Med drugim smo ugotovili, da je marsi-
kaj od onega, kar je nakazal predavatelj kot bodoče delo zgodovinarja,
že v načrtu. Razpravljalo se je o motivih, ki so našo starejšo historio-
grafijo usmerjali v srednji vek in poudarjalo se je, da je šlo pri tem za
raziskovanja zgodovinskih temeljev slovenstva in to posebej iz obramb-
nih razlogov nasproti sovražnemu nemškemu in italijanskemu zgodovino-
pisju, ki zadeva zgodovino Slovencev. Seveda je proučevanje slovenske
zgodovine odvisno tudi od tega, ali in v koliki meri nam bo mogoče iz-
koriščati obilno gradivo, ki je raztreseno v tujini, za novejšo slovensko
zgodovino od 60-ih let 19. stol. dalje pa moramo omogočiti, da se bodo
dosihdob tako rekoč nedostopne arhivalije mogle uporabljati za študij.
Enako je treba priti do literature, ki obravnava zgodovino med obema
vojnama. Izrazila se je želja, da se aktualni in pobud polni referat tov.
ministra objavi v ZČ. Referent je ob zaključku obljubil, da bo pri objavi
upošteval kritične opazke diskutantov.¹

Po ogledu razstave NOB ob desetletnici Osvobodilne fronte je po-
poldan sledilo zadnje predavanje dr. Franceta Škerla: Politični
tokovi v prvem letu Osvobodilne fronte. Uvodoma je predavatelj prikazal
najprej zbiranje vseh pozitivnih sil med Slovenci pred l. 1941 in program
ter delo l. 1937 ustanovljene KPS. Že v »Društvu prijateljev Sovjetske
zveze«, ki je nastalo po vzpostavitvi diplomatskih odnosov med Jugo-
slavijo in SZ, so bile vključene zlasti tiste napredne skupine, ki so
pozneje tvorile temeljne skupine OF: krščanski socialisti, demokratično
krilo Sokola in progresivni kulturni delavci s KP na čelu. Njih sode-

¹ V takšni priredbi je izšel referat za zdaj v Novem svetu 1951, I, št. 6,
str. 481—95.

lovanje je baziralo že tedaj tudi na tem, da so se osnovne skupine približale ideologiji KP zlasti glede vodstva delavskega razreda v družbenem procesu. Kakor sta se že nekaj časa pred 1941 zblíževali in strnjevali obe veliki buržoazni stranki, ena vladajoča, druga opozicionalna, JRZ in JNS, za skupno akcijo predvsem proti proletariatu, tako je prišlo do enotnosti kapitalizma, to je buržoaznih političnih strank, neposredno ob napadu na Jugoslavijo — osnoval se je tako imenovani Narodni svet, ki ni hotel sprejeti v svojo sredo predstavništva KPS, kar je razumljivo, saj je skušal, ko je prevzemal oblast na Slovenskem, mobilizirati slovenski narod proti notranjemu razrednemu sovražniku, obenem pa z Natlačenom na čelu doseči najprej od Nemcev, nato pa od Italijanov nekakšno lastno državnost. Ne eno ne drugo se mu ni posrečilo, pač pa se je NS kopal v »milosti« italijskega okupatorja. Ustanovitev OF 27. apr. 1941 je in ostane zgodovinski dan za slovenski narod. Že zgoraj omenjene temeljne skupine so takrat sprejele oboroženo borbo zoper zavojevalca kot osnovni program OF. Zato velja ta dan kot prvi dan upora slovenskega naroda proti okupatorju. Druga pomembnost ustanovitve OF pa je v tem, da so tedaj zakrmarile slovenskemu narodu sile, ki niso pripadale »oficialnim« političnim strankam. In tretjič: najsi je imela OF v prvi fazi koalicijski značaj, vendarle je bila ta fronta boljša, kompaktnejša od kakršne koli starejše parlamentarne koalicije. Glede na svoje dolgoletne izkušnje v teoriji in taktiki je KP postala navzven voditeljica osvobodilnega boja slovenskega naroda, navznoter pa je strnila ves napredni politični tabor, pozivajoč vse patriote razen kolaboracionistov v »sveto nacionalno vojno proti imperialističnim okupatorjem«. Tako je OF v resnici mogla postati predstavnik slovenskega naroda. Kaj je privlačevalo rodoljube v OF? Mržnja do okupatorja, razočaranje nad dotedanjimi političnimi strankami in njihovimi voditelji, pa tudi mnenje, da OF ni stranka v starem smislu te besede. In končno: vodstvo OF je naglašalo v programu samo najvažnejše, boj zoper zavojevalca — ne da bi se spuščalo v perspektivnost kakih socialno-ekonomskih sprememb, kar bi utegnilo odvracati določene družbene plasti od sodelovanja v OF. V ostalem pa so imele osnovne in druge skupine, včlanjene v OF, sprva lahko svoje organizacije, kar je nedvomno povzročalo tudi nekoliko celo rešnih trenj med njimi v OF. Toda KP jim je znala odstranjevati osti in skupine zblíževati. Iz vsega tega je l. 1941 zrastle fundamentalna programatika OF. Tako imenovana sredina (katoliška sredina, »mlada« JNS, Nagodetova skupina, Samostojna demokratska stranka in oficirji), se je solidarizirala med seboj v tem, da so vsi odklanjali oborožen boj, drugače so se pa glede marsičesa medsebojno razhajali. Nekateri od njih so stali več ali manj na obrobju OF, niso pa bili tako redki primeri, da so v OF tudi vstopili, nasprotno so pa bili taki, ki so iz nje izstopili ozir. bili iz nje izključeni. Nasprotniki OF so se rekrutirali iz kapitulantov stare Jugoslavije in nasprotnikov akcijskega programa OF. V drugi fazi so ti prešli v aktiven odpor zoper OF. Sredina nasprotnikov OF, nastala večinoma iz splošne sredine na Slovenskem, gotovo ni bila tolikanj strupena kot skrajna desnica, ki je

pripadala predvsem »katoliškemu taboru«. Ta desnica je napihovala razredni boj, oborožen boj zoper »komunizem«, in to v nadaljnjem razvoju v vse večjem sodelovanju z okupatorjem. Tej »vojskujoči se cerkvi« (bratomornem boju) so pripadali »stražarji«, »mladci«, glavačevci itd. s cerkveno hierarhijo in Natlačenom v ospredju.²

Tehtnemu, vsebinsko bogatemu réferatu je sledilo še nekaj pripomb iz vrst poslušalcev.

Nato je bil prečitan predlog za resolucijo, ki je bil po kratki diskusiji sprejet z nekaterimi spremembami, odbor Zgodovinskega društva pa pooblaščen, da tekst definitivno redigira. V tej dokončni obliki se resolucija glasi takole:

Slovenski zgodovinarji, zbrani na svojem sedmem zborovanju ob desetletnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda v Ljubljani dne 3. in 4. maja 1951, sprejemamo sledečo

RESOLUCIJO:

I. Narodnoosvobodilna borba:

Razstava ob desetletnici Osvobodilne fronte dokazuje, da je treba takoj najti začasne razstavne prostore za Muzej narodne osvoboditve in s tem omogočiti, da ta muzej zares zaživi.

II. Načrtno delo:

Pozdravljamo delo, ki ga je izvršil Institut za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti z izdelavo pregleda skupin in gesel za leksikon slovenske gospodarske in socialne zgodovine. Apeliramo na ustanove, zgodovinska društva, zgodovinarje in predstavnike vseh sorodnih in na tej akciji zainteresiranih strok in ustanov, da pomagajo uresničiti to zamisel.

III. Arhivi:

Ugotavljamo, da predstavlja graditev poslopja za Državni arhiv Slovenije eno najnujnejših slovenskih kulturnih potreb. Za čas, dokler to poslopje ne bo moglo služiti svojim namenom, je treba takoj preskrbeti začasne prostore za zdaj neprimerno hranjene arhivalije, zlasti tiste, ki se nahajajo na podstrešju Narodne in univerzitetne knjižnice.

Izražamo željo, da se izda čimprej arhivski zakon LR Slovenije, da se preskrbi zadostno število kvalificiranih strokovnjakov za slovenske arhive in da se uredi službeni položaj arhivskih strokovnjakov glede na znanstveni značaj arhivskih ustanov.

IV. Muzeji in zaščita spomenikov:

a) Ugotavljamo pri vsem napredku krajevnih muzejev še potrebo, da se smotrno izpopolnjuje mreža kompleksnih pokrajinskih in krajevnih muzejev ter uredi njihovo razmerje do specialnih

² Prvi del predavanja, ki govori o OF sami, ne pa še o nasprotnih gibanjih v času okupacije, je v razširjeni in dokumentirani obliki objavljen v uvodni razpravi (Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja) tega letnika Zgodovinskega časopisa.

muzejev; da se poveča skrb za depoje v muzejih in za znanstveno inventarizacijo njihovega v sedanjem stanju zelo resno ogroženega gradiva; da se poveča podpora znanstvenemu delu muzejskih strokovnjakov in tehnoloških uslužbencev, da se poveča izredno nizko število muzealcev in da se čimprej uredi njihovi prejemki.

b) Opozarjamo na že na zadnjih dveh zborovanjih slovenskih zgodovinarjev izraženo in doslej neuresničeno željo, da se reši vprašanje muzeja, študijske knjižnice in pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, ki je kot temeljna kulturna potreba novoosvobojenih krajev splošno slovenski problem.

Mislimo, da je treba posvetiti posebno pozornost vprašanju povečanja depojskih ter delovnih prostorov Narodnega muzeja z muzejsko knjižnico, Etnografskega muzeja in Prirodoslovnega muzeja.

Ponovno ugotavljamo, da je treba stavbeno urediti prostor za lapidarij Mestnega muzeja v Celju.

Poudarjamo potrebo, da se Mestnemu muzeju v Ptuju glede na njegovo pomembnost zagotovi nemoten razvoj.

c) Ugotavljamo, da je zaščita kulturnih spomenikov v Sloveniji dala pozitivne rezultate; poudarjamo potrebo, da se pojem zaščitnih spomenikov točneje opredeli z novelo k zadevnemu republiškememu zakonu v skladu z določbami zveznega zakona; apeliramo na zgodovinarje, naj sodelujejo pri delu za zaščito spomenikov, zlasti še spomenikov NOB, in pri njihovi popularizaciji.

V. Srednja šola:

Ugotavljamo nujnost, da nabavljajo gimnazijske knjižnice vsaj tekoče zgodovinske publikacije in da se zagotove za to potrebna sredstva.

Nato je bil z odobravanjem sprejet predlog tov. B. Teplyja, da se pošljeta sledeča dva brzojava:

Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte

Ljubljana

Slovenski zgodovinarji, zbrani na svojem sedmem zborovanju ob desetletnici ustanovitve OF, pozdravljamo IO OF. Globoko smo prepričani, da bo OF pod vodstvom Partije, ki je vodila slovenski narod v zmagovito narodnoosvobodilno borbo, v skupnem naporu z ostalimi jugoslovanskimi narodi izvojevala tudi borbo za socializem.

Slovenski zgodovinarji

Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije

Ljubljana

Slovenski zgodovinarji, zbrani na svojem sedmem zborovanju ob desetletnici ustanovitve OF, pozdravljamo CK KPS in se zavezuje, da homo še naprej zastavljali vse svoje sile za napredek naše zgodovinske znanosti in za oblikovanje in utrjevanje znan-

stvenega svetovnega nazora ob pouku zgodovine pri zaupani nam šolski mladini.

Slovenski zgodovinarji

Nato je v imenu delovnega predsedstva zborovanja univ. profesor dr. M. Kos z zahvalo vsem udeležencem in vsem, ki so pripomogli k uspehu zborovanja, zaključil sedmo zborovanje slovenskih zgodovinarjev.

Naslednji dan (5. maja) so udeleženci zborovanja priredili ekskurzijo z avtobusi preko Žužemberka in Soteske do točke nad Semičem v Beli krajini, nato na Rog, kjer so si ogledali točko 20 in bližnjo partizansko bolnico, potem v Kočevje, kjer so si med drugim ogledali dvorano, kjer je zasedal Zbor odposlancev slovenskega naroda 1.—3. oktobra 1943, in se preko Turjaka vrnili v Ljubljano. Ekskurzija, ki je imela namen podati nazorno sliko nekaterih značilnih krajev slovenske NOB, je lepo uspela.

Leopold Petauer

Tajniško poročilo za leto 1950

Odbor, ki je bil na občnem zboru dne 26. II. 1950 z izjemo zastopnika študentov izvoljen v stari sestavi, se je še istega dne na svoji prvi seji konstituiral takole: predsednik dr. Fran Zwitter, podpredsednik dr. Milko Kos, tajnik dr. Bogo Grafenauer, blagajnik dr. France Škerl, knjižničar dr. Jože Kastelic, odborniki: dr. Metod Mikuž, Jože Hainz, Modest Golia, Ema Umek. Nadzorni odbor tvorita ponovno tov. Lojze Ude in dr. Franc Šijanec, razsodišče pa tov. dr. Valter Bohinec, Ferdo Gestrin in Janez Kramar. Posamezni odborniki so prevzeli do konca poslovne dobe še sledeče funkcije: Grafenauer kot odgovorni urednik Zgodovinskega časopisa vodstvo uredniškega odbora, od maja 1950 dalje tudi zastopstvo Zgodovinskega društva za Slovenijo v koordinacijskem odboru zgodovinskih društev FLRJ, Škerl vodstvo arhivarske sekcije, Kastelic je bil junija izbran za načelnika muzejske sekcije, skrbel pa je tudi za povezavo z numizmatično sekcijo, Hainz pa je skrbel za društvene sestanke, maja je bil določen za zastopnika Zgodovinskega društva za Slovenijo v uredništvu novega zveznega časopisa za pouk zgodovine na srednji šoli, oktobra pa je prevzel še skrb za zgodovinska predavanja, za katera je društvo prosila Ljudska univerza v Ljubljani. Odborovih sej so se udeleževali tudi Maks Miklavčič, ki je bil po sklepu odbora vabljen na vse seje, v zvezi s pripravami novega časopisa za regionalno zgodovino nekajkrat Bogo Stupan in Franjo Baš, v zvezi s pripravljanjem bibliografije in zamenjavami pa Vasilij Melik.

Število društvenih članov je med poslovnim letom zraslo od 574 na 607, število podružnic pa se ni spremenilo, tako da še vedno veljajo glede članstva in njegove neenakomerne porazdelitve po Sloveniji ugotovitve lanskega tajnikovega poročila (Zgodov. časopis IV, 1950, str. 218). Tudi pripravljani občni zbor Muzejskega društva v Novem mestu dne 27. II. 1950, ki do konca poslovne dobe še ni pristopilo kot podružnica

k Zgodovinskemu društvu za Slovenijo, položaja na Dolenjskem v tem pogledu ni bistveno spremenil.

V neposredni zvezi z organizacijskim delom je treba omeniti še ustanovitev koordinacijskega odbora zgodovinskih društev FLRJ na podlagi sklepa sestanka zastopnikov društev 17. V. 1950 v Beogradu. Koordinacijski odbor sestavljajo vanj delegirani člani društvenih odborov, njegov namen pa je na eni strani povezava dela društev in poživitev njihovih medsebojnih stikov, na drugi strani pa izdajanje zveznega časopisa za pouk zgodovine v srednji šoli in olajšanje dobave zgodovinske literature, ki izhaja v drugih republikah in ki jo je preko knjigarn večkrat nemogoče dobiti. V smislu sklepov koordinacijskega odbora je društvo sprožilo akcijo za nabiranje naročnikov na glasila drugih jugoslovanskih zgodovinskih časopisov, obenem pa pošiljalo po en izvod vsake zgodovinske knjige, ki je izšla v Sloveniji, drugim republiškim zgodovinskim društvom in podobne pošiljke sprejemalo od njih. Za časopis za pouk zgodovine v srednji šoli je bilo sestavljeno uredništvo s profesorjem Vladom Babičem na čelu, v katerem je vsaka republika zastopana s po enim članom; zastopnik našega društva v uredništvu je Jože Hainz. Prva številka novega časopisa je bila še pred koncem poslovnega leta že oddana v tiskarno.

V okviru strokovnega dela stoji na prvem mestu Zgodovinski časopis, čigar IV. letnik je bil urejen do 7. decembra 1950 in takoj nato oddan v tisk, vendar pa ga tiskarna proti svojemu prvotnemu načrtu zaradi preobremenitve z drugim delom ni mogla vzeti takoj v tisk, tako da je izšel šele po zaključku poslovne dobe. V zvezi z drugim društvenim glasilom, ki naj bi v popularnejši obliki obravnavalo regionalno zgodovino in zgodovino mestnih naselij in industrije, so bili podzvzeti med poslovno dobo vsi potrebni koraki, da bi moglo z letom 1951 v resnici začeti izhajati. Formiran je bil ožji uredniški odbor (Franjo Baš, Bogo Stupan, Božo Otorepec), medtem ko sestavljajo širši uredniški odbor poleg naštetih še štirje zastopniki podružnic (eden za Slovensko Primorje, trije za podružnice iz severne Slovenije); prispevki za prvi letnik so bili skoraj v celoti zbrani, napovedanih rokopisov pa je dovolj za nemoteno nadaljnje izhajanje časopisa; zagotovljena sta bila papir in tiskarna, prav tako je bilo urejeno vprašanje založbe. Odprto je torej ostalo le finančno vprašanje, glede katerega pričakuje društvo podporo predvsem od mestnih ljudskih odborov; brez znatne podpore vsekakor ne bi bilo mogoče doseči za popularno strokovno glasilo primerne cene.

V dneh od 2. do 4. IV. 1950 je priredilo društvo v zvezi s svojo podružnico v Celju, ki je pri tem nosila poglobitveno organizacijsko breme na terenu, VI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, o katerem je bilo poročilo že objavljeno (Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 208—212).

Med poslovnim letom je društvo priredilo štiri članske sestanke s strokovnimi referati (10. maja 1950 B. Grafenauer o Problemih poljedelstva pri Slovencih od naselitve do 9. stoletja; 31. maja J. Korošec o sestanku arheologov v Niški banji ter F. Zwitter in J. Hainz o prvi konferenci historikov Srbije; 25. oktobra na skupnem sestanku Zgodovinskega in Slavističnega društva F. Gestrin o Problemih reformacije

pri Slovencih; 14. februarja 1951 F. Baš o pohorskih tkalcih). Društvo je poskrbelo Ljudski univerzi za štiri zgodovinska predavanja, od katerih je bilo eno še med poslovno dobo 1950/51. Arhivarska sekcija društva je imela štiri sestanke, sekcija numizmatikov pa 18 sej in sestankov.

Vštevši začetni saldo 52.000.— din so znašali društveni dohodki 117.430.— din, izdatki pa 90.125.— din, tako da je ob koncu poslovne dobe izkazovala društvena blagajna 27.305.— din prebitka. Večji del izdatkov je v zvezi z organizacijo VI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev.

O svojem delu je poročal odbor na občnem zboru dne 25. II. 1951. Na predlog revizorjev je dobil razrešnico. Na občnem zboru so poročali tudi zastopniki podružnic. Izvoljen je bil spet dr. Fran Zwitter za predsednika, za odbornike pa M. Kos, B. Grafenauer, F. Škerl, J. Kastelic, J. Hainz, M. Mikuž, F. Baš in St. Škalar.

Na predlog Državne založbe Slovenije je občni zbor razpravljajl o novem zvišanju članske naročnine na Zgodovinski časopis. Občni zbor je sprejel povišanje naročnine na 180.— din in obenem — vsaj v centrali — članarine na 20.— din.

Bogo Grafenauer

In memoriam

Janko Šlebinger

Dr. Janko Šlebinger, ki je umrl 3. februarja 1951 v Gornji Radgoni, je bil filolog, ne zgodovinar, a bil je strokovnjak na področju bibliografije, ki je predpogoj za vsako, tudi zgodovinsko, znanstveno delo, in biografijo, ki je del zgodovine. Zato bomo tukaj obravnavali njegovo delo kot bibliografa, biografa in bibliofila — ker to troje je tesno povezano —, kot slovstveni zgodovinar itd. bo obravnavan v drugi strokovni reviji.

Rojen je bil 19. X. 1876 v kmečki hiši v vasi Ledenik pri Sv. Ani na Krembergu v Slovenskih goricah. Gimnazijo je absolviral v Mariboru 1898. leta. Na dunajski univerzi je študiral 1899—1903 germanistiko in slavistiko, zlasti pri profesorjih Minorju, Jagiču in Jirečeku. Leta 1903 je promoviral, bil 1903—1906 suplent v Ljubljani, 1905 napravil profesorski izpit, bil profesor v Novem mestu 1906—1909 in na realki v Ljubljani 1909—1925, nato je bil prideljen Študijski knjižnici (poznejši Univerzitetni biblioteki oz. Narodni in univerzitetni knjižnici), kateri je postal ravnatelj 1927 in ostal na tem mestu do upokojitve novembra 1946, po 43 letnem službovanju. To je preprosti zunanji okvir njegovega življenja, polnega tihega, vztrajnega dela.

Že na Dunaju je začel delati v stroki, ki je najbolj značilna zanj, v bibliografiji. Njegov mentor je bil dr. Franc Simonič, kustos na dunajski univerzitetni biblioteki, njegov ožji rojak in pozneje tudi njegov tast. Pomagal je Simoniču že pri njegovi Slovenski bibliografiji 1551—1900, kjer je opravil korekturo in sestavil dodatke in popravke. Spoznal je, da je poleg abecedne bibliografije knjig neobhodno potrebna tudi bibliografija člankov in razdelitev bibliografije v strokovne skupine. Do II. dela Simoničeve bibliografije, bibliografije člankov, ni več prišlo; nadaljevanje Simoničevega dela pa je prešlo v roke J. Šlebingerja, ki mu je posvetil vse življenje, v prepričanju, da brez bibliografije uspešno znanstveno delo ni mogoče; delal je po strokovnih načelih, do katerih se je takrat dokopal in katere je pozneje še spopolnil.

Že 1901 je objavil bibliografijo za slovenski jezik, literaturo, etnografijo in zgodovino v: Slavjanovédenie v 1901 godu (SPbg 1903) in v: Věstnik slovanske filologie a starožitnosti r. II (Praha 1903). Leta 1902 pa je začel objavljati letno slovensko bibliografijo za vse panoge. Izšla

je za l. 1903—1906 v ZMS V (1903) — IX (1907). Slovenska bibliografija za 1907—1912 je izšla v samostojni knjigi (Lj. 1913). Ker pa je Šlebingerjevo delo naletelo na nerazumevanje v odboru SM, je celotna letna slovenska bibliografija prenehala, objavljati je mogel vnaprej le delne bibliografije.

Tako je izšla bibliografija za zgodovino, zemljepis, narodopis, umetnost, slovstveno zgodovino, jezikoslovje in prirodopis za l. 1915—1918 v Carn. VI (1915) — IX (1919), potem pa za filologijo, literarno zgodovino, biografijo in zgodovino za l. 1919—1927 v ČJKZ II (1920) — VII (1927). Bibliografija o umetnosti na Slovenskem je izšla v ZUZ 1929—1933, celotna slovenska bibliografija za 1929 pa v Slovenskem tisku (= ST) I (1930) in kot p. o., za 1930 pa samo delno v ST II, ker je ST prenehal. (Bibliografij brez zgodovine nismo omenili.)

V samostojnih knjigah so izšle: Publikacije Slovenske matice od 1864 do 1930 (Lj. 1930); Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1797 do 1936, p. o. iz zbornika Razstava slovenskega novinarstva (Lj. 1937) in Bibliografija kmetijske literature od 1919 do 1938 (s sodelovanjem Janeza Marentiča) (Lj. 1939).

Bibliografsko gradivo se je kopičilo, a zaradi nerazumevanja odločujočih faktorjev ga je mogel Šlebinger objavljati le delno in raztreseno po revijah in knjigah. Šele po vojni in osvoboditvi se je položaj izboljšal. Leta 1945 je Slovenska akademija znanosti in umetnosti poverila Janku Šlebingerju sestavo slovenske bibliografije od 1913 do 1945 in ga 21. decembra 1946 imenovala za dopisnega člana. V Letopisu AZU I je izšel Šlebingerjev programatični članek: Sedanje stanje in naloge slovenske bibliografije. In zadnja njegova zamisel je bila — bibliografija prešerno-slovja. Njegova smrt je pustila obojno nedokončano.

Skupno z bibliografskim delom je šlo Šlebingerjevo biografsko delo. Njegovi biografski prispevki so objavljeni najprej v LZ 1910 do 1918 (1910—1916 mu je bil tudi urednik) in v Carn. VII—IX; teh prispevkov je 53, med njimi biografiji zgodovinarjev Josipa Apiha (LZ 1910) in Karla Kovača (Carn. IX). Pozneje pa je sodeloval pri SBL, ki mu je bil sourednik; v njem je izšlo v dozdaj objavljenih 7 zvezkih 188 biografij, med temi biografije zgodovinarjev Emilijana Lileka, Gabriela Majcna, Janka Orožna in Leopolda Podlogarja. Večina teh biografij pa obravnava šolnike iz Štajerske in Prekmurja. Šlebingerjeve biografije niso kompilacije, temveč vedno prinašajo nekaj novega.

Čudno bi bilo, če človek, ki je tako živel s knjigo kakor J. Šlebinger, ne bi bil tudi bibliofil. Zbiral je knjige pravzaprav vse življenje. Svojo prvo knjižnico je zbiral v dijaških letih, pa jo je uničila strela, ki je udarila v njegovo rojstno hišo in povzročila požar. Druga, kompletna, sad zbiranja dolgih let, je šla 1927 kot nakup Slovanskega instituta v Prago, kjer je postavljena kot corpus separatum. Tretjo je raznesla nemška okupacija v Gornji Radgoni l. 1941; deloma so jo uničili (v papirnici), deloma odpeljali, le majhen del se je vrnil po koncu vojne. J. Šlebinger je občutil to zgubo kot zgubo otroka in ta udarec je bržkone prvi, ki je resno zrahljal njegovo zdravje. Zadnja, četrta, je ostala po njegovi smrti v varstvu njegove žene v Gornji Radgoni. Nihče, kdor je

poznal J. Šlebingerja, pa ne bo pozabil tistega spoštovanja, s katerim je jemal knjigo v roke.

Ne smemo pozabiti, da je J. Šlebinger vse omenjeno — in neomejeno — delo opravljal poleg poklicnega dela, najprej kot profesor, potem kot ravnatelj centralne slovenske knjižnice. Kot tak je doživel razvoj Študijske knjižnice v Univerzitetno biblioteko, desetletno borbo za novo stavbo, začetek vojne (ko niti ponoči ni zapustil knjižnice), selitev med vojno, junija—avgusta 1941, katastrofo 29. I. 1944 (tudi med požarom ni zapustil stavbe), obnovo čitalnice, borbo za kader in razmah Narodne in univerzitetne knjižnice po vojni in osvoboditvi. Vse s tem zvezano delo je opravil s a m, ker je bil do konca vojne brez ekonomista in administrativnega osebja.

Tudi pri bibliografskem delu je bil s a m do l. 1941, ko je pridobil prvo sodelavko, Štefko Bulovec. Leta 1945 je ustanovil bibliografski oddetek NUK, ki izdaja od 1945 naprej tekočo slovensko bibliografijo v redakciji Štefke Bulovec. Od junija 1951 pa sestavlja tam ekipa NUK pod vodstvom Janeza Logarja slovensko bibliografijo (1551—1945), ki jo je pustila smrt J. Šlebingerja nedokončano. Prav tako čaka na končno ureditev bibliografije prešernoslovja.

Ker je bil le del zbranega gradiva J. Šlebingerja objavljen, so prihajali k njemu vsi, ki so potrebovali informacij ali nasvetov, in vsem je rad ustregel. Ko se je avgusta 1948 preselil v Gornjo Radgono, je postal zaradi oddaljenosti teže dosegljiv. To je bila velika škoda, kajti bil je živ leksikon — ne moremo drugače reči, čeprav je beseda obrabljena. Že več let težko bolan — k temu so pripomogle tudi težave in krivice, katere je doba okupacije prizadela njemu in njegovi rodbini —, je vendar ohranil svojo šegavost ter zanj tako značilne duhovite besedne igre in sploh duševno prožnost prav do konca, ko so mu telesne sile že nevarno pešale.

J. Šlebinger je bil primer tihega, vztrajnega, neskončno potrpežljivega delavca, razmeroma malo znanega v javnosti, čeprav so pisali o njegovih obletnicah. Ob 50 letnici Fr. Kidrič (ČJKZ 1927) in J. Rus (Jutro 1926); ob 60 letnici B. Borko (Jutro 1936); ob 70 letnici M. Rupel (SP 1946). Bolj izčrpni biografiji sta objavila Narodna enciklopedija IV (1929) (Ivan Grafenauer) in Letopis AZU II (1943). Osmrtnice pa so objavili: J. Logar (Vesnik hrv. bibliotekara), V. Bohinec (SP), J. Glaser (Nova obzorja), M. Rupel (Bibliotekar).

Kot slovenist je Janko Šlebinger eden izmed številnih, kot bibliograf je za dobo 50 let edini. Delal je sam, ne da bi vedel, ali bo njegovo delo kdaj objavljeno ali ne.

M. Pivec-Stelè

Walter Schmid

Ko se je letos zopet prebujala v Alpah pomlad, so pogrebci raztrosili na prazgodovinskem gradišču Buchkogel pri Wildonu v Avstriji pepel dr. Walterja Schmidta, deželnega arheologa za avstrijsko Štajersko in univerzitetnega profesorja graške univerze, ki je umrl 24. marca 1951. Tako

je razvel veter v nemški deželi posmrtni prah znanstvenika slovenske krvi. Ni pa odnesel njegovega imena, ki je vezano na pomembne arheološke rezultate v Sloveniji in v Avstriji.

Walter Schmid (Franc Šmid)¹ se je rodil 18. januarja 1875 na Gašteju pri Kranju. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani, kjer je 1893 maturiral. V šolskem letu 1893/1894 je študiral na Dunaju pravo, nato pa je vstopil v benediktinski red in je bil 1898 posvečen za mašnika. Kot redovnik je študiral zgodovino, arheologijo in geografijo v Gradcu, 1904 pa je promoviral za doktorja filozofije z disertacijo: *Über Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins* (MMK 17, 1904, 71—150).

Leta 1905 je prišel za kustosa v ljubljanski deželni muzej. V tem času se je odtujil katoliški cerkvi. 31. julija 1909. leta je bil odpuščen iz službe pri muzeju. Vzroki za njegov odpust so iz arhivalnega gradiva le malo razvidni (akti Narodnega muzeja iz leta 1909). Glavni vzrok takega postopanja s Schmidom je treba iskati v njegovih osebnih razmerah. Klerikalni stranki ni mogel biti povšeč na vodilnem mestu v muzeju nekdanji benediktinec, sedaj oženjen in luteran. Ko je l. 1908 klerikalna stranka dobila večino v deželnem zboru, je mogla Schmidu izriniti. To ji je bilo toliko lažje doseči, ker je na tak postopek pristal tudi liberalni voditelj Tavčar. Schmidovo »nemškutarstvo«, ki mu ga »Slovenec« očitno (»Slovenec« 29. aprila, 3. maja, 5. maja, 6. maja, 8. maja, 12. maja, 20. maja 1909) je kljub dejanski nedognanosti Schmidovega stališča do slovenskega nacionalnega vprašanja (ki se kaže n. pr. v izdajanju nemške Carniole, v nemških dodatnih člankih k letnim poročilom muzeja, katerih v slovenskih izdajah ne priobčuje) bilo samo neresen argument. Schmidovo stališče je bilo otežkočeno pa tudi zaradi tega, ker deželni odbor ni imel razumevanja za Schmidovo prizadevanje, da je hotel iz provincialnega muzeja urediti znanstveno institucijo s specializiranim strokovnim osebjem. Deželni odbor je v deželnem muzeju gledal domoznansko, ne pa znanstveno institucijo. Osebnim in političnim sporom so se pridružili tudi administrativni in strokovni. Tako je deželni odbor čutil potrebo, da se »razmere v deželnem muzeju dokončno uredi«, kakor se izraža sam. Uredil jih je s tem, da je odpustil iz službe najuglednejšega slovenskega muzejskega strokovnjaka. Na njegovo mesto pa je stopil birokratizmu in provincializmu dežele bolj ustrezajoči Josip Mantuani. »Rdeči prapor« je pravilno zapisal, da je Schmid odpuščen iz službe, ker je izstopil iz vere, dasi »je spravil poprej skrajno zanemarjeni muzej v red in je pribavil sebi ugledno ime, muzeju pa pažnjo v znanstvenem svetu«. (»Rdeči prapor« 30. aprila, 6. maja, 11. maja 1909). V letih 1909 do 1911 je Schmid ostal v Ljubljani in je vodil izkopavanje Emone. Leta 1912 je bil povabljen v Gradec, kjer je postal predstojnik prazgodovinskega in zgodnjezgodovinskega oddelka ter numizmatičnega kabineta na Joanneju. Istočasno je postal deželni arheolog za Štajersko. Na univerzi pa se je habilitiral za docenta za prazgodovino in provincialno arheologijo.

¹ Ime Walter je dobil ob vstopu v samostan, vendar ga je obdržal tudi pozneje, ker je pod njim začel s svojimi znanstvenimi publikacijami.

Kot univerzitetni profesor je bil od nacističnih oblasti upokojen leta 1943, ostale funkcije pa je obdržal do svoje smrti.

Življenjsko delo arheologa Walterja Schmidu moremo najlažje pregledati, ako ga razdelimo na posamezne raziskovalne sektorje. Schmid je bil sam po sebi tipičen predstavnik enciklopedične smeri v arheologiji. Njegovi arheološki interesi so segali od neolitika preko antike do zgodnjega srednjega veka. To je popolnoma razumljivo, ako pomislimo, da pomeni vrhunec Schmidovega dela vendarle teren, terenski rezultat in terensko poročilo. Tereni pa običajno niso take narave, da bi se mogel raziskovalec omejevati samo na eno arheološko periodo. Poleg tega je pri Schmidu izrazito prevladovala lokalna arheologija brez centralnega jedra v sintezi neke epohe ali kulture. Schmidu ni zanimala niti klasična niti provincialna arheologija kot celota, temveč povsem konkretno provincialna arheologija Norika in Panonije. Prav tako ga v prazgodovini niso pritegovali ne problemi epoh ne posamezne kulture, temveč konkretni pojavi teh kultur v območju nekdanjega Norika in Panonije, oziroma še boljše pojavi v območju Schmidovih terenskih funkcij, nekoč Kranjske, kasneje Štajerske. Odtod izvira ogromna konkretnost in podrobnost njegovih podatkov, na drugi strani pa pomanjkanje celotnih rezultatov in kljub tolikemu številu podrobnih izsledkov končna fragmentarnost topografske slike področij, ki jih je obdeloval.

S *paleolitsko arheologijo* se Schmid ni bavil.

K *neolitiku* je pristopil preko kulture Ljubljanskega barja. V Narodnem muzeju je imel bogato zapuščino Dežmanovih izkopanin iz Iga. Schmid jim je pridružil material iz kolišča pri Notranjih gorica in ga tudi objavil v poročilu: Archäologischer Bericht aus Krain II, Der Pfahlbau von Notranje gorice am Laibacher Moor (Jahrbuch für Altertumskunde = JfA, 4, 1910, 92—103). V objavi se ne spušča v analizo gradiva, podaja le mišljenje, da predstavlja relativno starejšo postajo kot Ig; Ig da spada v pozni neolitik, Notranje gorice pa da so iz starejšega neolitika. Danes je jasno, da spadajo kolišča Ljubljanskega barja v mnogo kasnejšo dobo. Za Notranje gorice pa se zdi, da bodo celo mlajše kot Ig.

Najpomembnejši Schmidovi rezultati leže zbrani vsekakor s področja *metalnih prazgodovinskih kultur*. Z njimi se je Schmid bavil že v Ljubljani, še intenzivneje pa pozneje v Gradcu. Sprva mu je šlo za ugotovitev obstoječega gradiva. Rezultat predstavlja študija: Die Bronzezeit in Krain (Carniola 2, 1909, 112—139). V njej so priobčeni v obliki kataloga s slikami vsi predmeti bronaste dobe, ki so se hranili takrat v Narodnem muzeju, razdeljeni na 35 najdišč. V zaključku postavlja Schmid tezo, ki jo je znanost splošno sprejela, da so namreč naši kraji v bronasti dobi bili le slabó naseljeni, ker izvirajo vsi predmeti iz depojev ne pa iz grobov ali nasebin. S tem se je pojavila teza o cezuri med neolitikom, kamor so šteli Ljubljansko barje, in Iliri v začetku prvega tisočletja. Danes vemo, da taka cezura ni mogla obstajati. Res pa je Schmid sam v tej razpravi priobčil z Ljubljanskega barja bakrene in bronaste predmete, ki med drugim dokazujejo, da moramo koliščarsko kulturo na Ljubljanskem barju šteti v bronasto dobo med Trojo II in Trojo VI. Ne

glede na zaključke pa je Schmidova razprava še danes edini prikaz te vrste. Ni je nadomestil do sedaj ne popolnejši katalog, ne boljša študija.

Kasneje se je Schmid povrnil k prazgodovini na zelo moderen način. Poudariti je treba njegovo zaslugo, da je na slovenskem področju prvi znanstveno raziskoval prazgodovinske naselbine. S tem je stopil za mogočen korak dalje od rezultatov, ki jih je mogla pokazati kneginja Mecklenburška iz dolenskih prazgodovinskih nekropol. Najvažnejši so pač izsledki z gradišč na Pohorju, ki jih je objavil v — nedokončanih — monografičnih poročilih: *Die Ringwälle des Bacherngebietes (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission II, 3, 1915, 239—305; II, 4, 1924, 365 do 390)*. Tu so prikazana gradišča Poštela, Limbuš, Pekre, Presek, Tinje in gradišča v okolici Slovenjega Gradca. Objavljene so skice gradišč s podrobnimi opisi hiš in deloma drobnega inventarja. Iz gradiva izhaja zaključek, da so bila gradišča deloma urejena ob koncu hallstatske dobe, da pa njihove naselbine kulminirajo v zadnjih stoletjih keltske samostojnosti v Noriku. Važno je, da se more z gotovostjo sklepati, da se je staro ilirsko prebivalstvo Noričanov ohranilo in kot substrat pomešalo s kelt-skimi Tauriski (primeri zdaj obširno H. Müller-Karpe, *Zeugnisse der Taurischer in Kärnten, Carinthia I 131, 151, 594—677*). Schmid je za naše kraje prvi podrobno pokazal prazgodovinske tipe hiš in podal njihove opise. Posebno važno najdbo je predstavljalo keltsko svetišče na Pošteli s kulturnimi ognjišči, njihovo ornamentiko in simboliko.

Naselbine je Schmid kasneje raziskoval še drugod po Avstriji, a tudi po Sloveniji. Tako je starim in deloma zastarelim izsledkom iz nekropol na Vačah podal sliko naselbine v študiji: *Vače, predzgodovinska naselbina (GMDS 20, 1939, 96—114)*. Tu so objavljeni tlorisi hiš in podane analize železa v zvezi s problemom topljenja in predelovanja te rude, problemom, ki je Schmida zelo zanimal in s katerim se je — navezujoč na tradicijo A. Müllnerja — zelo uspešno bavil. Tudi v tem kaže njegovo raziskovanje zelo moderne poteze, kajti tehnologija in zlasti metalurgija prazgodovine je ravno v Noriku in Panoniji velikega pomena za razumevanje rimskega in zgodnjerednjeveškega železarstva. Müllner in Schmid sta pisala prve strani naše tehnične zgodovine. Tudi na Vačah je mogel Schmid pokazati kontinuiteto do rimske dobe. V razpravi se je omejil na arhitekturo, ni pa priobčil bogatih keramičnih in kovinskih najdb, ki jih je z izkopovanja prinesel. Z železarstvom Norika se bavi tudi važna razprava: *Norisches Eisen (Beiträge zur Geschichte des österreichischen Eisenwesens I, 2, Wien 1932)*.

Druga važna objava je: *Ulaka, japonska naselbina nad Starim trgom pri Ložu (GMDS 18, 1937, 17—32)*, ki je poleg tlorisa kovačnic in kovaškega orožja prinesla še umetnostno zelo pomembno spono z masko. Naselbina je »rimska podeželska naselbina, oppidum ignobile«, kot se izraža Schmid, in je nastala šele po uničenju Metula v ilirski vojni 35 pred n. e. Toda problem kontinuitete, ki ga je Schmid šele nakazal, bo za Ulako še zahteval večjih preiskav.

Znanstveno neobdelane so ostale Schmidove raziskave prazgodovinskih gradišč v Bohinjskem kotu od Bele do Žlana preko Nomnja, Jereke in Ajdovskega gradca. Pri Ajdovskem gradcu je Schmid raziskal tudi

majhno nekropolo v Bitnjah. Rezultati tega dela bodo v celoti pokazali svoj pomen, ko bodo obdelane najdbe na Bledu iz izkopavanj 1948—1951. Rezultat z Ajdovskega gradca, da imamo namreč na njem samo prahistorične, ne pa slovanske najdbe, je glede na ime gradišča presenetljiv. Ne zadovoljuje pa tudi slavista, ki išče v Prešernovem epu »Krst pri Savici« nekih historičnih in arheoloških realnosti. Vsekakor ga moramo imeti še za provizornega.

Med študijami v področju prazgodovine je treba omeniti še razpravo: Die Fürstengräber von Klein Glein in Steiermark (Prähistorische Zeitschrift 24, 1933, 219—282) z objavo izrednega bronastega materiala hallstatske dobe ter študijo Der Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit, dargestellt an steirischen Funden, Joanneum 2, 1940, 7—12).

V področje keltskega študija spada tudi Schmidova odlična objava keltskih novcev iz Slovenije: Die Keltenmünzen des Rudolfinums (Landesmuseum Rudolfinum in Laibach, Bericht für das Jahr 1906, 33—49), vzorna po metodi kot po načinu izdaje. Keltska naseljenost, kontinuiteta v rimsko dobo ter sinkretizem keltske in rimske religije so bili trije problemi, ki so Schmida v Gradcu posebno privlačevali. Med zadnjimi študijami te vrste naj omenimo študijo: Der heilige Bezirk von Brunn bei Fehring in Steiermark (Jahrbücher des Österreichischen Archäologischen Instituts = JOeAI 31, 1939, B. 83—100). Zlasti znamenite so njegove raziskave Noreje. Njegova teza je, da je stala prazgodovinska Noreia Tauriscorum na hribu Silberberg (St. Margarethen) severno od Svinje planine. Rimska poštna postaja Noreia pa je stala zahodno od prazgodovinske Noreje, nekoliko severno od Brež. Rezultate je Schmid samo deloma objavil, n. pr.: Noreia, Zusammenfassung der Grabungsergebnisse 1929—1932 (Mannus 24, 1932, 183—196); Die römische Poststation Noreia in Einöd (JOeAI 27, 1931, B. 193—222). Sam jih je smatral za nesporne. Vsekakor je res, da je bila njegova lokalizacija Noreje prva, ki se je opirala na resen arheološki material in operirala z arheološkimi dokazi. Šele z velikimi izkopavanji na Št. Lenski gori na Koroškem po letu 1948 se zdi, da so vprašanja Noreje stopila v novo fazo in da se je Schmidovi lokalizaciji pojavil resen tekmeč.

Med raziskavami iz *rimске arheologije* bo Schmidovo ime trajno povezano z Ljubljano, antično Emono. Schmid je izkopal večji del nekropole, skoraj tisoč grobov na Ajdovščini, ki jih ni objavil, pač pa z delno inventarizacijo napravil v muzeju dostopne znanosti. Objavil pa je rezultate raziskavanja Emonske naselbine na Mirju v monografiji: Emona (JfA 7, 1913, 61—188) in kasneje z dodatkom: Ausgrabungen in Emona 1916 (JOeAI 19—20, 1919 B. 155—164). Emona je postala s to objavo eno prvih solidno raziskanih rimskih mest v Panoniji in se je dostojno uvrstila k objavam iz poreskega in avstrijskega limesa. Podrobno so opisane hiše, skupaj 19 hiš z najvažnejšimi najdbami, mozaiki in freskami. Obširno je opisano obzidje s stolpi in vrati. Končno je podana kratka zgodovina Emone. Monografijo spremlja večje število tlorisov posameznih hiš. Danes je jasno, da su Schmidovi rezultati potrebni nekaterih korektur in da zlasti stratigrafija gradbenih period v Emoni ni tako enostavna, kakor si je to zamišljal Schmid. Prav tako so tudi tlorisi stavb s stališča

moderne tehnike izkopavanja nekoliko zastarelo in včasih netočno podani. Izkopavanja na Novem trgu po letu 1945 so s prazgodovinskim materialom prinesla novo luč tudi na nastanek in prvotno funkcijo Emone. Toda res je tudi, da Schmidova objava še danes čaka nadaljevanja in da je še vedno edina monografija o antični Ljubljani. V zvezi z izkopavanji je treba omeniti tudi Schmidovo konservacijo južnega emonskega zidu, ki jo je izvršil tako, da je zid delno rekonstruiral, okreplil z notranjim nasipom in pokril s travnato rušo. Njegov nekoliko romantičen način konservacije zidu sicer ne odgovarja več sodobnim načelom, toda Ljubljana ga še ni mogla nadomestiti z boljšim. Zato je treba restavratorsko delo Schmidu kljub čisto znanstvenim in metodološkim pomislekom pohvalno omeniti.

Iz rimske dobe je Schmid raziskoval v Sloveniji zlasti še Vrhniko, antični Nauportus, ki pa ga je le malo objavil, in Ptuj, kjer je na Hajdini raziskal večje področje. Rezultate dotedanjih raziskovanj je objavil v poročilu: Poetovio, Raziskavanja Muzejskega društva v Ptujju jeseni 1935 (ČZN 30, 1935, 129 do 157). Posebno važna je tu ugotovitev Jupitrovega svetišča z rekonstrukcijo Jupitrovega spomenika ter zlasti starokrščanska bazilika iz Konstantinove dobe. V zvezi s temi podatki je Schmid skiciral še kratko zgodovino Ptujja.

V Avstriji je raziskoval Lipnico in objavil med drugim poročilo: Flavia Solva bei Leibnitz in Steiermark (JOeAI 19—20, 1920, B. 135—156). Zelo važen je končno Schmidov pregled o rimski provincialni arheologiji v referatu: Römische Forschung in Österreich 1912 bis 1924 II, Die südlichen Ostalpenländer (XV. Ber. d. Römisch-Germanischen Kommission, 1923 do 1924, 178 do 241). V njem se je Schmid obširneje lotil vprašanj, ki so bila kasneje večkrat predmet kombiniranega arheološkega in historičnega raziskovanja. To so ostala še danes, ko se je marsikatera Schmidova teza izkazala za napačno. V referatu se Schmid najpreje pomudi pri Oktavianovem pohodu na Japode in identificira Metulum za gradišče Šmihel pri Hrenovicah, kar pa mu večina antičnih historikov oporeka. Obširno se bavi s tako imenovanim notranjim limesom na Krasu in priobči karto utrdb. Tudi raziskovanje teh utrdb še ni prišlo dalje od Schmidovih rezultatov, čeprav predstavlja že zelo perečo nalogo slovenske arheološke znanosti. Vprašanje Metuluma in kraških utrdb je Schmid obravnaval že tudi skupaj s K. Pickom v poročilu: Frühgeschichtliche Befestigungsanlagen im Berichte der Isonzofront (JOeAI 21—22, 1922, B. 277—308). Nadalje se Schmid v XV. poročilu rimsko-germanske komisije bavi z vprašanji etnične zgodovine Noričanov in njihovega odnosa do Tauriskov. Končno pa podaja rezultate znanstvenega dela iz posameznih področij, kjer pridejo na vrsto Emona, Celeia, Poetovio, Flavia Solva, Juenna, Santicum, Noreia, Teurnia in Aguntum, torej v glavnem antične postojanke na slovenskem etničnem področju. Iz rimske arheologije je treba končno omeniti še pregled mitrejev na slovenskem Štajerskem v študiji Das Mithrasheiligtum von Pohanica bei Rann an der Save (Schild von Steier 1, 1945, 10—19).

Eno prvih del, ki jih je izvršil Schmid kot kustos v Ljubljani, je bilo nadaljevanje izkopavanj na *germanskem grobišču v Kranju*, ki ga je

raziskoval leta 1905, objavil pa v študijah: *Das Gräberfeld von Krainburg* (MMK 18, 1905, 81—96) in: *Die Reihengräber von Krainburg* (JfA 1, 1907, 55—77). Izkopal je 213 grobov in s tem povišal celotno število grobov na 700 do 750. Važnejše je, da je tudi v objavi bistveno izpopolnil ono, kar so bili do tedaj publicirali Neumann, Žmavc in celo Riegl. Lahko rečemo, da je z izjemo odlične Rieglove stilne analize, ki pa ni šla v detajle, Schmidova objava prva in doslej edina, ki ta nad vse važni material znanstveno prikazuje. Tako nas tudi tukaj Schmid opozarja na važno nalogo našega bodočega dela. Schmid podaja sumaren opis najdb v 213 grobovih s fotografijami glavnih predmetov, nato pa v kratkem zaključku ugotovi, da gre za grobove Langobardov in da grobovi ne segajo preko leta 650; Kranj da je bil od Langobardov kot utrdba uporablján še v pokrajini, ki so jo naselili Slovani in Avari. Dalekosežnost tega rezultata je za najstarejšo zgodovino Slovencev jasna sama po sebi. Zdi pa se, kot je opazil že Aaberg, da gre v Kranju vendarle tudi že za gotske elemente, ne samo za langobardske in da je kronologija potrebna zelo temeljite revizije, ki pa bo možna samo na osnovi detajlne arheološke obdelave vsega materiala. V novejši literaturi sprožene momente je delno upošteval že Schmid sam v svojem zadnjem obravnavanju kranjskega grobišča (Kranj v davnini, v J. Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, 1939, 3—8, 430—431).

Schmidu gre končno tudi zasluga, da se je prvi ozrl na *staroslovensko* arheološko ostalino. Sam je izkopal le manjše število grobov in žal ni objavil grobišča v Slovenjem Gradcu s 130 grobovi. Bil je na sledi tudi najstarejši stopnji slovanske kulture v Sloveniji (Bled I), ko je v Laški vasi pri Celju najdbe datiral v konec 6. stoletja, dasi je njegova datacija slonela na metodično napačnih osnovah. Očitno v zmoti je bil z mišljenjem, da imamo v Črnomlju opraviti z žganimi staroslovanskimi grobovi. Toda njegova študija: *Altslovenische Gräber Krains* (Carniola 1, 1908, 17—44) je vendarle pomenila pionirsko delo. Tudi tu je ponovna objava materiala nujna. Ker pa so z izjemo Črnomlja vsa Schmidova najdišča z Gorenjske in pripadajo ketlaškemu kulturnemu krogu, pa predstavljajo še danes za nove in obširnejše raziskave najboljšo komparacijo. Objavljena so grobišča: dve v Bohinjski Srednji vasi ter grobišča na Žalah na Bledu, v Mengšu, Komendi in Črnomlju. Schmid je najdbe pripisal starim Slovincem in je to tezo obdržal tudi kasneje, ko je pojem »karantanske kulture« začel dobivati politično nacionalno ostrino. V Avstriji pa je Schmid raziskal še ketlaška grobišča St. Walburg, Diemlach, Frohnleiten, Stainach ter St. Martin pri Gradcu.

Pregled Schmidovega delovanja ne bi bil popoln, ako se na kratko ne ozremo tudi še na nekatera druga področja Schmidovega udejstvovanja. Bil je izrazit terenski človek in je neumorno raziskoval obširne arheološke komplekse. Pri tem se je ena doba vrstila za drugo brez kakega vidnejšega sistema, toda tako, da so podatki iz posameznih najdišč vendarle vedno prinesli nekaj novih važnih ugotovitev. Žal je mnogo materiala, ki ga je Schmid prinesel s terena, ostalo neobjavljenega, zapiski pa se ne nahajajo pri materialu, ampak pri avtorju dela. Tako je mnogo primerov, da imamo v Sloveniji sicer arheološki material, nekje

v Schmidovi ostalini pa se morajo hraniti zapiski, ki bi materialu šele mogli dati pravi pomen. Kot muzejski delavec je Schmid razvijal veliko aktivnost tako v Ljubljani kot v Gradcu. V Ljubljani je inventariziral velikansko število arheoloških predmetov in zelo vidno posegel v razvoj eksponatov. Prvi je podrobneje pričel urejati obsežno numizmatično zbirko. V začetku svojega bivanja v Ljubljani se je kot muzejski delavec bavil tudi z etnografijo in je priobčil nekaj člankov iz tega področja. V poročilu muzeja za leto 1906 je v zvezi z novimi akvizicijami podal dokaj dobro sistematiko kulturno-zgodovinske ter narodopisne zbirke. Kot urednik je izdal tri poročila deželnega muzeja Rudolfinuma v Ljubljani (leto 1906, 1907, 1908), ki so deloma izšla tudi v slovenskem jeziku. Poročila so metodično doslej najboljša, kar jih je Narodni muzej izdal. Po zaključku nemških Mitteilungen des Musealvereines für Krain je pričel Schmid z novo revijo Carniola, Zeitschrift für Heimatkunde, katere sta izšla dva letnika (1908 do 1909). V zadnjem času pa je pričel izdajati listič Schild von Steier, Beiträge zur steirischen Vor- und Frühgeschichte, od katerih je izšel prvi in edini zvezek v Gradcu 1945. leta.

Schmidovo delo za poznavanje slovenske prazgodovine, antike in zgodnjega srednjega veka bo ohranilo trajno vrednost. Njegovo delovanje na področju avstrijske Štajerske in njegovo pedagoško delo na univerzi bodo ocenjevali drugi. Zaradi Schmidovega odhoda iz domovine pa mu ni bilo dano podati arheološko sintezo Slovenije, za katero je ravno on pripravil toliko važnega gradiva. Njegov nacionalno nedognani pogled na slovensko etnično področje, ki se je kazal na primer v njegovem sodelovanju pri zborniku Südsteiermark I. 1925 s sicer strokovno dobrim člankom Südsteiermark im Altertum (str. 1—27), pa bi mu tudi onemogočil tako delo kasneje. Kajti prav v prvi polovici našega stoletja slovenska arheologija nikakor ni hotela biti več slovenska samo zaradi zemlje, v kateri so se arheološke starine našle, ampak tudi po konceptu, ki mora končno biti cilj slovenske historične znanosti.

Jože Kastelic

Egon Baumgartner

Dne 8. septembra 1951 je v Bludenzu na Predarlškem na svoj 57. rojstni dan umrl Egon Baumgartner, neutrudni raziskovalec slovenske srednjeveške numizmatike.

Potomec tržaške rodbine, rojen v Zadru, Nemec po rodu in zavesti, je Egon Baumgartner po želji in vzoru svojega očeta ubral vojaško kariero. V Hainburgu je absolviral vojaško akademijo in se kot oficir udeležil prve svetovne vojne. Po končani vojni se je stalno naselil v Mariboru, kjer je služboval na raznih mestih. Po drugi svetovni vojni se je preselil v Bludenz v Avstriji, kjer ga je nepričakovano doletela prezgodnja smrt.

Z Baumgartnerjem je numizmatika slovenskega srednjega veka izgubila svojega najvidnejšega in najuspešnejšega raziskovalca. Že kot dijak je Baumgartner kazal za numizmatiko veliko zanimanje. Za časa bivanja v Mariboru je kontakt z numizmatičnimi spomeniki in lokalnimi

najdbami v Sloveniji trdno priklenil njegovo pozornost na področje slovenskega srednjega veka, katerega znanstveni obdelavi je poslej posvetil svojo neumorno delavnost in izredno nadarjenost.

Smer bodočih raziskavanj je nakazal že v delu »Naši srednjeveški novci«, ki ga je skupno z dr. Travnerjem objavil v ČZN l. 1930. Bogate sadove, ki jih je rodilo njegovo vztrajno delo, kažejo številne razprave, ki se poslej nepretrgano vrste. V ČZN je objavil l. 1933 temeljito študijo »Kovnici Slovenjgradec in Kamnik v dobi Andechs-Merancev«. V Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo je l. 1934 mojstrsko obdelal ljubljansko kovnico v XIII. stoletju, v ČZN pa vzorno objavil več najdb srednjeveških novcev iz Slovenije. »Numismatische Zeitschrift«, glasilo Avstrijskega numizmatičnega Društva, je prineslo tri njegove večje razprave: »Das Eriacensis-Gepräge und seine Beischläge« l. 1935, »Beiträge zum Friesacher Münzwesen« l. 1947, in prvi del obsežne študije »Die Blütezeit der Friesacher Pfennige« l. 1949.

Svoje delo je Baumgartner naslonil na Luschinova dognanja. Vendar je na osnovi bogatega gradiva, ki ga je zbral v mavčnih odlitkih novcev iz zbirk velikih muzejev, na podlagi primerjalnega študija najdb in s pomočjo tenkočutne stilne analize novcev samih prišel do rezultatov, ki so zahtevali bistveno predelavo in dopolnitev Luschinovih dognanj. Tako v kronologiji emisij kot v dodelitvah novcev posameznim kovnicam je dosegel Baumgartner ob temeljitem poznavanju lokalne zgodovine in s svojo veliko nadarjenostjo za stilno analizo tehtne in trajne rezultate.

Iz dopisovanja z Numizmatičnim kabinetom Narodnega muzeja v Ljubljani je razvidno, da je pripravljal obsežna dela, katerih nekatera so že v tisku, druga pa še v rokopisu. Eno izmed njih obravnava izključno slovenske kovnice 13. stoletja in obeta po napovedi avtorja izredne novosti. Ko bodo vsa ta dela izšla, bo mogoče šele prav oceniti njegovo življenjsko delo. Vendar že iz tega, kar je pred nami, je razvidno, da si je Baumgartner s svojim delom in dognanji na polju numizmatike slovenskega srednjega veka zagotovil blesteče mesto in mimo njegovih del ne bo mogel nihče, ki bo poslej delal na tem področju.

Aleksander Jeločnik

Ocene

Hermann Braumüller, Geschichte Kärntens. — Kärntner heimatkundliche Schriftenreihe. Geleitet von Dr. Gotbert Moro. Herausgegeben vom Geschichtsverein für Kärnten und dem Kärntner Heimatverlag, Buchhandlung Artur Kollitsch, Klagenfurt, 1949, 447 str.

Hermann Braumüller, ki je že pred leti napisal kratek pregled koroške zgodovine (*Hauptzüge der Geschichte Kärntens*, Klagenfurt, s. a., str. 112), objavil pa tudi v Carinthiji in drugod več razprav iz različnih dob koroške zgodovine od pozne antike do marčne revolucije, je napisal sedaj dovolj obsežen poljudnoznanstveni pregled koroške zgodovine, ki seže do plebiscita l. 1920. Delo je namenjeno sicer širšim krogom, vendar pa se vidi iz njegove zamisli, da se je avtor namenil z njim dati tudi sintezo dosedanjega znanstvenega razpravljanja o koroški zgodovini, ki se ne bi izogibala težjim vprašanjem, marveč bi imela svoj pomen tudi za njihovo obravnavanje. Tako delo je bilo brez dvoma potrebno, saj je od zadnje podobne sinteze, ki jo je dal Aelschker l. 1885, pretekla že dolga doba, v kateri znanstveno delo ni mirovalo. Šele po tem času so se na Koroškem začela prava arheološka izkopavanja, nastale so sistematične zbirke virov (Jaksch A., *Monumenta ducatus Carinthiae*; Kos F., *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*), številni viri so bili na novo kritično izdani (na pr. Otokarjeva Avstrijska rimana kronika, Janeza Vetrinjskega *Liber certarum historiarum, Conversio Bagoariorum et Carantanorum* itd.) ali celo na novo odkriti (Santoninov *Itinerarij* in seveda številne listine); to je bil čas sistematičnega urejanja arhivov, pri čemer je prišlo na dan ogromno neznanih arhivalij, doba številnih novih publikacij, ki so staro znanje o koroški zgodovini v marsičem bistveno spremenile. V tem delu so sodelovali tako nemški kakor slovenski znanstveniki. Novi sintezi se ob takem položaju odpirajo vsekakor zelo hvaležne naloge.

Vendarle pa je Braumüllerjevo delo le zelo slabo zapolnilo to vrzel v koroškem zgodovinopisju, ker v marsičem ne ustreza nalogam, ki se pred tako sintezo postavljajo. Na prvi pogled sicer knjiga res v znatni meri ustreza zahtevam poljudnoznanstvenega zgodovinopisja. Pisana je v gladkem jeziku, dovolj nazorno in s te strani lahko razumljivo. Glede vprašanj, ki so v dosedanjem razpravljanju ostala sporna, avtor podaja stališča različnih avtorjev in marsikje ne vsiljuje svojega mnenja, marveč pušča problem odprt. Glede navajanja virov se je sicer v glavnem zadovoljil s kratko označbo poglavitnih historiografskih virov, ki v večji meri obravnavajo koroško zgodovino (tudi arhivski viri bi tu zaslužili sumarično označbo), pač pa k vsakemu poglavju navaja najvažnejšo uporabljeno literaturo. Ze ob navajanju literature pa spoznaš eno med najvažnejšimi slabostmi dela. Za Braumüllerja očitno še vedno velja izrek: *slavica non leguntur!* Slovenske historiografije praktično ne pozna. Poleg Kosove Zgodovine Slovencev od naselitve do reformacije (1933) in Gruden-Malove Zgodovine slovenskega naroda (1911—39) navaja le še 11 del slovenskih avtorjev, in sicer 5 v slovenščini (iz druge roke, ne da bi jih sam prebral) ter 6 v nemščini.

Ta neznanstveni postopek se je Braumüllerju tako bridko maščeval, da je njegovo delo že ob svojem izidu v vrsti vprašanj zastarelo, v vrsti drugih,

ki se jih sploh ne dotakne, pa pomanjkljivo. Na eni strani pač ni mogoče obravnavati zgodovine koroških Slovencev brez znanja zgodovine vsega slovenskega naroda, kajti vrsta momentov v koroškem razvoju predstavlja samo del širšega slovenskega razvoja, in so le v tem okviru razložljivi, na drugi strani pa je slovensko zgodovinopisje v zadnjih šestdesetih letih načelo v podrobnih razpravah tudi marsikatero vprašanje posebnega koroškega razvoja in ga rešilo.

Ko pa pregleduješ tekst, kaj kmalu spoznaš vzrok tega Braumüllerjevega postopanja. Braumüller namreč konstruira koroško zgodovino tako, da čimbolj zabrisuje slovenski značaj, ki ga je vsa Koroška nosila skozi dolga stoletja, dobra četrtina pokrajine pa ga je ohranila vse do danes. Spričo tega je morala ostati ob strani kolonizacijska zgodovina in z njo zvezani etnični razvoj pokrajine, enako tudi populacijski razvoj. Avtor se je omejil v glavnem na zgodovino dinastov, njihove politike in vojaških dogodkov, poleg tega pa obravnava še zgodovino mest, rudarstva, obrti in trgovine, skoraj povsem pa je izpustil zgodovino najširšega sloja na Koroškem, zgodovino kmeta. Kulturna zgodovina pokrajine je nepopolna, omejena le na nemški del prebivalstva. To nam bo pokazal podroben pretres knjige, pri katerem sledim Braumüllerjevemu izvajanju po velikih zgodovinskih obdobjih. Periodizacija teh obdobji je moja, kajti Braumüllerjeva periodizacija po dinastijah in dinastijah je do konca 17. stoletja za tak pretres neuporabna. Pri kritiki bom opozarjal na izpuščene probleme, na pogrške v izvajanjih in bom navedel poglavitno slovensko literaturo, s katero bi se avtor tem pomanjkljivostim mogel izogniti.

Ze pri obravnavi paleolita (str. 11—12) je Braumüller odrezal Potočko zijalko od kulturne pokrajine, s katero je najdišče povezano, t. j. od Slovenije in zahodnega roba Hrvatske in njihovih najdišč. Avtor se je omejil le na formalen opis nekaterih najdb, ne da bi se kakorkoli dotaknil gospodarstva in družbe one dobe. Seveda bi moral za boljši opis pritegniti tudi novejše Brodarjeve publikacije, v katerih je ta v slovenščini in nemščini objavil izsledke svojih izkopavanj.

Tudi pri neolitu (str. 13—14) se avtor niti z besedo ne dotakne gospodarstva ali družbene problematike, neprecizno pa je podan tudi položaj ljubljanske mostiščarske kulture, ki so jo osvetlile Ložarjeve razprave o ljubljanski keramiki (Študije o ljubljanski keramiki, Glasnik Muzej. dr. za Sloven. 22, 1941, str. 1—35; Stavbe na kolih in kultura zvončastih čas, Čas 35, 1941, str. 175—194) kot posebno neolitsko kulturo na križišču italskih, podonavskih in alpskih vplivov, ki ne spada v sklop vzhodnoalpskih mostiščarskih kultur, pač pa je sama vplivala proti severu.

Glede dobe brona (str. 14—16) se avtor spet zadovoljuje le z naštevanjem najdb, ob katerih se v skrajno majhni meri dotakne gospodarstva (trgovina, ribolov), družbene strukture pa sploh nič. Zveze proti jugovzhodu, ki so nagnile Menghina, da je povezal štajerske in koroške najdbe s kulturo grobišča Ruše v »južnoalpsko kulturo« (Pittioni, Urgeschichte, 1937, str. 174), ne upošteva. Podobno ne upošteva zvez s Kranjsko in Balkanom tudi pri starejši železni (halštatski) dobi (str. 16—19; gl. Pittioni, n. d., str. 184—187). Vače so brez dvoma daleč pomembnejše najdišče tega časa kakor Breg pri Rožeku, ki ga je spričo tega težko imenovati: za Hallstattom najvažnejše grobišče v vzhodnih Alpah (str. 17). Tudi tu je težko na opisu najdb, omenja se obrtna delavnost v zvezi s trgovino, le mimogrede poljedelstvo (a brez ozira na agrarno tehniko), družbena struktura in način življenja v tej dobi avtorja spet ne zanimata. Omenil bi, da historik, ki uporablja precizno znanstveno terminologijo, ne bo v tem času govoril o »industrijskem« (str. 18), marveč le o obrtnem delu.

Latenska kultura (str. 20—27) je v vzhodnih Alpah brez dvoma povezana z vdorom Keltov. Vendar pa keltska problematika za vzhodne Alpe nikakor še ni tako dokončno razčiščena in rešena, kakor se zdi po Braumüllerjevem povzetku. Sporna sta čas in smer doselitve (ali okr. 400 od severa, ali okr. 225 od jugozahoda; najbrž bo treba upoštevati obe doselitvi, ima pa druga zase več momentov kakor prva, ki jo Braumüller edino upošteva).

Zaradi močnih ostankov halštatske kulture je sporen tudi obseg keltske naselitve v tem prostoru, ki jo pa Braumüller močno podčrta zaradi svojih in Graberjevih tez o tradicijah Keltov v poznejši dobi. Braumüllerjeva domneva, da bi Kelti prihajali na Koroško tudi skozi Tirolsko, je skrajno neverjetna, ker je keltskega vpliva na Tirolskem mnogo manj kakor na Koroškem. Prav tako neverjetno je povezovanje Tauriskov in Latobikov v Posavju z domnevno migracijo Keltov iz Koroške proti jugu okr. 150. Prejkone imamo v istih imenih odraz keltskega sunka iz Italije po l. 225, ki je zajel istočasno tako Koroško kakor Posavje. S tako razlago o pglavitnem keltskem sunku v Posavje in Vzhodne Alpe se najlaže spravi v sklad dejstvo, da živi v vzhodnem Noriku (torej sredi med Kelti na Gradiščanskem in slabšimi keltskimi plastmi v zahodnem Noriku) ilirska halštatska kultura vse do prihoda Rimljanov (Pittioni, str. 188—204). Dasi Pittioni v svoji skepsi glede intenzivnosti keltske naselitve v vzhodnih Alpah pretirava, je vendarle res, da je bila mnogo šibkejša, kakor jo kaže Braumüller (gl. tudi Ložar, Razvoj in problemi slovenske arheološke vede, Zbornik za um. zgod. 17, 1941, str. 107—148). Avtor se ne dotika tu niti obsega poselitve, niti značaja naselbin, niti označbe najdb, niti domačega gospodarstva (to omenja le v stiku z rimskimi posegi, torej z iskanjem zlata in trgovino), niti družbene strukture, niti kulture. V glavnem obravnava le politični razvoj, t. j. nastanek noriškega »kraljestva« (ki ga pa razlaga v prvi vrsti z rimskim vplivom in brez vsakega upoštevanja domačega razvoja; njegov nastanek pa postavlja v konec 2. stoletja pr. n. let., dasi imamo okr. 170 pri Liviju poročila o poslancih noriških »kraljev« v Rim in o njihovem nastopu v senatu) ter politične in gospodarske stike z Rimljani (tudi pri tem je treba popraviti, da Aquileje Rimljani niso gradili na istem mestu, kjer so se poskušali nastaniti noriški izseljenci, marveč 18 km proč od tod; rimski pohod proti Karnom s samim Norikom nima nič opraviti; vsaj problematično je domnevati iz tega boja kak vpliv Kimbrov v »Rimljanom sovražni politiki« Norikov, za katero po l. 129 ni nikakega dokaza; končno keltskih kovancev v vzhodnih Alpah ne gre izvajati le iz rimskega vpliva, ker ne posnemajo rimskih novcev, marveč srebrni stater Filipa II. Makedonskega, enako kakor je bilo to v navadi pri drugih plemenih na zahodnem Balkanu — Saria, Vodnik po zbirkah Narod. muzeja v Ljublj., Kulturno zgodov. del, 1931, str. 81—82 —, gre torej v prvi vrsti spet za vpliv iz jugovzhoda).

Tudi v obdelavi r i m s k e d o b e (str. 27—41) trčimo na značilne praznine: zanemarjene so spet zveze z vzhodom in jugovzhodom (upravna in carinska povezava v Iliriku, vojaška organizacija, morda tudi cerkvena organizacija, kakor meni Zibermayr, Noricum, Baiern und Österreich, 1944, str. 31—41); jedro obravnave je posvečeno le opisu arheoloških ostankov, iz katerih se nato konstruira življenjska raven prebivalstva; nikjer pa ni povedano, da se te konstrukcije nanašajo le na ozki gospodujoči sloj posestnikov sužnjev. O življenju sužnjev in kolonov, rudarjev in fužinarjev na Koroškem, končno tudi o življenju ostankov svobodnega domačega prebivalstva v odročnih dolinah, za katere se rimski latifundisti niso zanimali, ne izveš ničesar; glede gospodarstva izveš le nekaj o obrti in trgovini, poleg tega še nekaj o konjereji, nikjer pa nič o poljedelstvu in pglavitni panogi noriške živinoreje, govedoreji: seveda ne izveš tudi ničesar o socialni strukturi, obsegu poselitve, razmerju mesta in podeželja (razen najbolj splošnih potez upravne ureditve), o davkih in njihovem pobiranju, o razrednih borbah, na katere kažejo upori sužnjev v Noriku v 3. in 4. stoletju itd.

Pa tudi v obravnavanih stvareh ni vse v redu. Tako je prišlo ozemlje južno od Karavank pod Rim šele 16/15 pr. n. let., ne pa v zvezi z Oktavijanovim pohodom 35-33 od Senja do Siska, kakor so nekdanje domnevali zaradi zgrešene lokalizacije Metuluma in prav tako zgrešene domneve o nastanku Emone v tej dobi (gl. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, Glasnik Muzej. dr. za Slov. 20, 1939, str. 117—123). Ob tej priliki bi se dalo povedati tudi, da je ime Karavanke pomenilo v antiki drugo gorovje kakor danes (in sicer Karnske in Julijske Alpe do Hrušice). Braumüller zanika

skoraj vsak dotok tujega prebivalstva v Norik, dasi moramo z Italiki v Noriku računati že sredi 2. stol. pr. n. let. v zvezi s skupnim izrabljanjem noriških rudnikov in medsebojno trgovino. Po Eggerjevi sodbi (Führer durch die Antikensammlung des Landesmuseums im Klagenfurt, 1921, str. 14) je bilo v noriških mestih približno enako tujcev kakor domačinov. Tudi zanikavanje suženjstva in latifundij (str. 28) je brez podlage. Že noriško rudarstvo in železarstvo onemogoča prvo tezo, sijajne antične vile v podeželju pa kažejo, da ima prav Rostowtzeff (Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, I, str. 188—190), ko trdi, da se Alpe v gospodarskem oziru niso mnogo ločile od severne Italije, da so ostali v rokah domačinov predvsem odročni kraji, primernejši za živinorejo, dočim je bilo polje v bolj odprtih področjih ob večjih rekah in v ravninah v rokah mestnih latifundistov. Res sicer dotok Italcev v noriško podeželje ni bil močan, ker je bila noriška klima zanje preostra, toda to jim ni prav nič branilo, da so zaslužili domačine in z njimi obdelovali latifundije. Sicer pa tudi vpliv italske mestne kulture dokazuje, da je moralo imeti življenje iste gospodarske in družbene temelje. Tozadevna Braumüllerjeva izvajanja je torej treba sprejemati z veliko rezervno; podarek domačega značaja noriškega razvoja je pri njem brez dvoma bistveno premočen. Vdor Markomanov na rimsko ozemlje ne spada šele v l. 170 (str. 36); prvič je bil limes predrt že l. 166, veliki sunek, ki je prizadel tudi Norik, pa spada v l. 168 in 169 (Schmidt L., Geschichte d. deutsch. Stämme bis zum Ausgang d. Völkerwanderung, Die Westgermanen I, 1938,² str. 167; Saria, Glasnik Muzej. dr. za Slov. 20, 1939, str. 134—135). Tudi obe romanji, v katerih gleda Braumüller za Graberjem ostanek antičnega kulta, »romanje na štiri gore« — Vierbergelauf (str. 39) in romanje na grob sv. Heme s Kranjskega in spodnjega Koroškega (str. 39, 80, 89), nimata z antiko nič opraviti. Za prvo meni sicer tudi Egger (Karnburg und Maria Saal, Carinthia I, 136—138, 1948, str. 205), da je preostanek iz antike, a po moji sodbi ima vendarle prav Klebel, ko postavlja njegov nastanek v pozni srednji vek (14—15. stoletje: Carinthia I, 117, 1927, str. 126 sl.). Eggerjev ugovor proti Kleblu, da vodi romanje laik, ne pa duhovnik, in da je spričo tega treba romanje zvezati s pogansko dobo, je neutemeljen: prav 14./15. stoletje je namreč doba nastanka izrazitih laičnih pobožnosti spričo tedanjega cerkvenega razkroja in nasprotovanja proti duhovščini od strani kmečkega prebivalstva, ker je ona zagovarjala dajatve graščini; to nasprotje je prišlo do izraza tudi na Koroškem ob kmečkem uporu l. 1478 v uporniški zahtevi, da naj župnike volijo župljani. Podobni romarski »vojvode«, ki so vodili vsako leto romarje po raznih romarskih potih, so nam znani v polpretekli dobi tudi drugod po Slovenskem, tako da ta laična poteza ni nič izjemnega. Še slabše je s povezovanjem češčenja sv. Heme z antičnim kultom boginje Noreje. Edini stvarni element povezave je vera v čudežno moč vode, ki pa ni prav nič izjemno keltskega, marveč splošno razširjen element poganškega verstva. Tudi za Slovane nam poroča o tem Prokopij v 6. stoletju, pri Slovencih posebej pa imamo tako sporočilo še celo iz 14. stoletja za pokrajino ob zgornji Soči (Mal J., Slovenske mitološke starine, Glasnik Muzej. dr. za Slov. 21, 1940, str. 25). Vse drugo dokazovanje pa je prazno. Hemin rod je bil pač najtrdnje povezan z jugovzhodnim slovenskim ozemljem, saj je skoraj vsa Savinjska krajina predstavljala njegovo strnjeno alodialno posest (Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU 250, 1935, str. 215—239), na drugi strani pa sta češčenje te svetnice gojili očitno obe cerkveni dedinji tega rodu na Slovenskem, škofiji Krka in Freising. Nikakor ni slučajno, da se prav okrog njihovih posestev na Slovenskem nizajo legende v zvezi s Heminim življenjem. Tu, ne pa v nekem antičnem kultu (ohraniti bi se moral preko krščanstva in preseljevanja narodov od 4. do konca 13. stoletja, ko so se romanja začela!), je treba iskati zgodovinske podlage romanj v Krko.

Eno med najslabšimi poglavji v vsej knjigi predstavlja obravnava preseljevanja ljudstev (str. 41—55). Braumüller si je, kakor že nekdanj v Carinthiji (Noriker und Karantanen I, 123, 1933), naložil v tem poglavju dve nemogoči nalogi: da namreč izbriše iz zgodovine slovensko Karantanijo in da namesto tega dokaže, da je bila Karantanija že od prese-

ljevanja ljudstev dalje narodnostno mešana (romansko-germansko-slovanska) pokrajina. Take teze pa se dajo dokazovati le z umetnimi konstrukcijami. Ze bivanje prvih Germanov na Koroškem, Vizigotov pod Alarikom, je avtor podaljšal iz največ nekaj mesecev na blizu dve leti. Njihov interes za pokrajino pa je ob slabem razumevanju Eggerjevih kratkih podatkov tako povečal, da naj bi se Alarik iz Norika pogajal z Rimom, naj mu deželo prepusti v stalno bivanje (str. 42). V resnici je Alarik šele v Italiji v zimi 408/9 predlagal rimskemu zastopniku Joviju, da naj bi mu cesar dodelil obe Benečiji, oba Norika in Dalmacijo, med pogajanji pa omejil svojo zahtevo le še na oba Norika. Da pa ni bil Norik njegova resnična želja in da ga ni nič posebnega vezalo nanj, dokazuje njegovo postopanje, ko mu je Rim ležal pred nogami. Ni se namreč obrnil nazaj proti severu, marveč proti jugu, od koder je preko Sicilije nameraval oditi v — Afriko! Če bi poznal slovensko literaturo, bi se Braumüller lahko izognil tej in še vrsti drugih pogrešk v tem poglavju (Grafenauer B., Država karantanskih Slovencev, Koroški zbornik, 1946, str. 77—103). Norik se za svojo varnost pred Huni do l. 450 nima zahvaliti kakih posebnih vojaških organizaciji, za katero bi poskrbel Aecij po zadušitvi upora v Noriku l. 431 (str. 43), marveč prijateljstvu med Aecijem in Atilo po njenem sporazumu l. 431, ki je Hunom dal Panonijo (prim. Priskovo poročilo o bivanju na Atilovem dvoru). Šele l. 450 je podpiranje različnih pretendentov pri Frankih sprožilo njun boj najprej v Galiji in nato hunski vdor v Italijo.

Rod vplivom Wuttejeve razprave Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogstuhles (Carinthia I, 139, 1949, str. 13—48, posebej o limesu 15—16) kjer Wutte ostro kritizira Jantscheve teze, je sicer Braumüller glede Jantschevih izvajanj o limesu na Koroškem previdnejši, kakor pred dobrim desetletjem (Drei Arbeiten über die Völkerwanderungszeit und die Germanen im Donau- und Alpenraum, Carinthia I, 129, 1939, str. 7—17), a še vedno verjame vanj in v obstoj »graničarjev« (limitanei) na Koroškem približno v takem obsegu, v kakršnem jih je Jantsch dokazoval (str. 43—44, 45). Danes pa je že dokazano, da je koroški limes (z njim vred tudi limitanei) gola konstrukcija, ki je v nasprotju s stvarnim razvojem rimske obrambne organizacije na vzhodni meji Italije (Saria, Glasnik Muzej. dr. za Slov. 20, 1939, str. 142—148; Grafenauer B., Koroški zbornik, 1946, str. 78—80, 83—84, 85—86, 87—88). Misel, da bi spadala utrdba pri Duelu v tak limes, in domnevo o »italiskem limesu« na Koroškem je opustil tudi prvotni avtor te za koroško zgodovino pisje tako nesrečne delovne hipoteze, R. Egger (Teurnia, 1948,³ str. 17, 74 in dalje), ki razlaga danes nastanek te in drugih resničnih poznoantičnih utrdb na Koroškem v zvezi s takratno spremembo naselbinske strukture spričo barbarskih napadov: to so tudi po njegovem mnenju zatočišča prebivalstva v času nevarnosti, ne pa utrjene obrambne črte, in ne zvezane s posebnimi pravnimi institucijami, značilnimi za take obrambne črte. Podobe v mozaiku teurnijske pokopališke cerkve, ki bi jim Braumüller po Graberju rad primešal germanski element (str. 46), so po Eggerjevi sodbi vzete iz krščanske in splošno antične motivike (Teurnia, 1926,² str. 26—28; isto besedilo je ohranjeno v 3., predelani izd. vodiča); vsekakor pa velja zabeležiti, da se je kelih s pateno, na kateri leži golob — vse to je jasen krščanski simbol — spremenil v »germanizirani« razlagi v — ptičje gnezdo! Tudi dokazovanje gotskih ostankov z imeni Gösselsdorf, Gösselsberg, Gösseling (str. 46) je brez podlage, saj je že Lessiak pokazal, da je treba ta imena izvajati od osebnega srednjeveškega imena Gozzili, ne pa od Gotov (Carinthia I, 112, 1922, str. 99—100).

Podobno povečuje Braumüller tudi langobardsko vlogo v koroški zgodovini. Trditi, da so bili Langobardi od l. 546 (ne 545, kakor Braumüller str. 46), ko so prišli v Panonijo, v posesti »srednje in spodnje Štajerske kakor tudi mesta Norikov«, je neprecizna, ker odpira možnost preko tega »mesta Norikov« langobardsko oblast še razširiti globlje v Norik, na Koroško: polis Norikon v Prokopijevem poročilu s svojim okolišem predstavlja Poetovio ali Celeio s spodnjo Štajersko in nič več; tudi arheološki sledovi Langobardov iz te dobe zajemajo le zahodno Panonijo in Gorenjsko, torej ne nudijo Braumüllerjevim

konstrukcijam nikake podlage (Beninger, *Die Langobarden an der March und Donau, Vorgeschichte der deutschen Stämme II*, 1940, str. 827—64). Langobardski limes po osvojitvi Italije na južnem Tirolskem je s prepričevalnimi razlogi odbil Heuberger (*Zeitschrift d. Ferdinandeums* 1932, str. 27 sl.), kjer je pokazal, da so tamošnji arimani naseljeni v pozneje izkrčenih odročnih predelih in torej niso v zvezi s prvotno obrambno organizacijo, marveč predstavljajo posebno socialno obliko (*Rodungsfreie*) v zvezi s krčenjem od 9./10. stoletja dalje. Zaponki iz Duela in Kraigha, edini opori Braumüllerjeve domneve, da bi Langobardi po l. 568 posegli v Norik preko limesa na robu Furlanske ravnine, spadata v resnici v oglejski tip zaponk, nošen med 450 in 500 (Auberg N., *Die Goten und Langobarden in Italien*, 1923, str. 17—20; Kühn H., *Die germanischen Bügelfibeln in der Rheinprovinz*, 1940, I, str. 97, II, str. 63—66; Grafenauer B., *Koroški zbornik*, 1946, str. 88), in nista v zvezi z Langobardi.

Tako je vse Braumüllerjevo dokazovanje nekega posebnega germanskega vpliva na Koroškem pred prihodom Slovanov brez podlage. Kosova ugotovitev, da germanska ljudstva, ki so v zgodnjem srednjem veku krajši čas gospodovala nad poznejšimi slovenskimi pokrajinami, v njihovi kolonizacijski zgodovini skoraj ne prihajajo v poštev kot poseben etnični element, pomemben za poznejši razvoj, in da niso zapustila niti v naselbinski sliki pokrajine, niti v sestavi prebivalstva nikakih opaznih sledov, je torej docela opravičena in neomajna (Kos M., *Slovenska naselitev na Koroškem*, *Geografski vestnik* 8, 1932, str. 139; *Zgodovina Slovencev*, str. 27; *Slovenska naselitev na Koroškem*, *Koroški zbornik*, 1946, str. 54).

Tudi prošnjo recijskih in beneških škofov do Maurikija l. 591 izrablja avtor po krivici za domnevo, da je bil Norik v tem času langobardski. Prošnjo so spisali škofje tistih mest, »ki jih imajo v svoji posesti Langobardi« (quos Langobardi tenere dinoscuntur, Mansi X 467, Kos F., *Gradivo I*, 103; prošnjo samo gl. Mansi X 463, Kos F., *Gradivo I*, 102), med podpisniki pa noriških škofov ni. Tudi ne gre za nikakršno grožnjo noriških škofov, kajti podpisniki pravijo, da se nobena njihovih škofij ne bo obrnila do oglejske cerkve, če bi se nad patriarhom iz Rima izvajalo nasilje, za posvetitev novega škofa, dočim se noriške škofije omenjajo le v zvezi s preteklostjo, nikakega namiga pa ni, da bi 591 še živele.

Višek pa dosežejo Braumüllerjeve konstrukcije v zvezi z opisom slovanškega prihoda v vzhodne Alpe. V deželo naj bi prišli čimbolj mirno in podtalno. Maurikij naj bi namreč l. 590 pridobil Obre in Franke za napad na Langobarde. Drugi so vpadli v zgornjo Italijo, a brez uspeha, prvi v Norik z uspehom, obenem z njimi pa so prišla v Norik slovenska plemena. Ta konstrukcija kaže nepoznanje bizantinsko-obrsko-langobardskega razmerja v drugi polovici 6. in začetku 7. stoletja. Braumüller celo za Herakleja, ki spada med najznamenitejše bizantinske cesarje, ne ve časa vlade (610—641, str. 42 navaja 613—614, str. 50 613—654). Zveza Bizanca s Franki proti Langobardom datira že iz l. 583 (Dölger F., *Corpus d. griech. Urkunden d. Mittelalt.* u. d. Neuzeit, A. Regesten, I/1, 1924, št. 75—79, 84—85) in v l. 590 spada že peti frankovski pohod v severno Italijo na podlagi te zveze. Z Obri so bili Bizantinci že od 585 dalje v vojni in prav v času, ko naj bi po Braumüllerju skleпали zvezo, so se Obri polastili vsega bizantinskega ozemlja med Donavo in Balkanom, ki so jim ga Bizantinci l. 587 brez uspeha poskušali iztrgati, zato pa so takoj po koncu vojne s Perzijci, ki jim je do 591 vezala roke, znova napadli Obre, da jih odrinejo nazaj preko Donave. Prav skupno nasprotje proti Bizancu je bila podlaga že langobardsko-obrškega skupnega nastopa proti Gepidom l. 566/7; to nasprotje je tudi vse do začetka 7. stoletja vezalo langobardsko in obrsko politiko, kar je dobilo svoj jasen odraz tudi v ponovnih napadih na bizantinsko Istro v tej dobi. Za Braumüllerjevo konstrukcijo torej ni prostora. Zgodovinska resnica pa je, da so Slovani začeli prodirati v Alpe prav kmalu po odhodu Langobardov v Italijo, že v drugi polovici 80-ih let 6. stoletja pa zavzeli vse zgornje Posavje in ves Norik do Agunta. Že tu je prišlo vsekakor do manjših slovanskih spopadov z Langobardi (padec Kranja,

Meglarij, obmejni spopadi ob spodnji Soči in vpadi v Furlanijo), ki pa so se vselej hitro zaključili s sklenitvijo miru med Langobardi in Obri, kadar so začeli na Balkanu pritiskati Bizantinci (592, 596, 602). Šele odkar so se Langobardi v začetku 7. stoletja pomirili z Bizantinci, se pa začnajo veliki obrsko-slovanski vpadi v Furlanijo. Slovani — v zvezi z Obri — so torej prav tako zavzeli Norik kakor Langobardi Italijo. Zbujali so pa pri Romanih mnogo večji strah, kakor Langobardi in Bavarci, kajti romanski sledovi kažejo, da so se oni iz slovanskega področja v veliki meri umaknili v Furlanijo, na Tirolsko in v okolico Salzburga. Vse to bi mogel najti Braumüller v navedenih Kosovih razpravah (nazadnje v Koroškem zborniku, 1946, str. 43—54; gl. tudi Grafenauer B., Koroški zbornik, str. 82—91, in isti, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgodov. časop. 4, 1950, str. 23—126).

Ker ne pozna Kosove razprave K poročilom Pavla Diakona o Slovcnih (Časop. za zgodov. in narodop. 26, 1931, str. 202—216), je zastarela tudi Braumüllerjeva kronologija te dobe. Ze datiranje obrsko-slovanskega vdora v vzhodne Alpe k l. 590 je zvezano z Jakschevim zastarelim datiranjem prvega napada Bavarcev na Slovane v zgornji dravski dolini (o tem poroča vir, ne pa da bi Slovenci ob svojem napredovanju trčili na Bavarce, ki da so jih zmagovito odbili, str. 48) iz l. 593 v l. 590. Ze l. 595 so bili pa Bavarci ob ponovitvi svojega napada v zgornjo dravsko dolino tepeni. Napad Slovencev, ki ga datira Braumüller v l. 610, spada v resnici med leti 626 in 629. Braumüller sicer dostavlja, da bavarski poraz ob tej priliki »ni bil tako odločilen in Germani so mogli kmalu spet preiti v napad in izgubljeno pridobiti nazaj« (str. 48). V resnici pa je ta slovanska zmaga dokončno za nekaj stoletij ustalila »mejo Slovanov« (terminus Sclavorum) ob potoku Christenbach, ki teče z Anraske gore med Innichenom in Lienzom, kakor poroča Tasilova darovnica l. 769 (Kos F., Gradio I, 239); germanska ekspanzija se obnovi šele sredi 8. kolonizacija proti Karantaniji celo šele proti sredi 9. stoletja. Slovenska kneževina Karantanija je zgodovinsko dejstvo, ne le Hauptmannova domneva, kakor bi se zdelo po Braumüllerjevi formulaciji (str. 48—49).

O obsegu slovenske naselitve na Koroškem, gospodarstvu in družbeni strukturi karantanskih Slovencev Braumüller ne pove ničesar, dasi so to za koroško zgodovino pomembna in v slovenskem zgodovinopisju že precej preiskana vprašanja. Prvega vprašanja se sploh ne dotika, drugega z nevzdržno zastarelo domnevo, da so bili Slovenci »v prvi vrsti živinorejci«, ki do 9./10. stoletja niso bili stalno naseljeni, tako da slovanska krajevna imena v zahodnokoroških dolinah ne pomenijo po njegovem res slovenskih krajev (str. 69—70)! Družbene strukture se dotika le glede kosezov, ki so sicer pomembni, a vendar predstavljajo le majhen del prebivalstva, njihov problem pa izven zveze s celotno karantansko družbeno problematiko tudi ni rešljiv. Braumüller se je na videz zadovoljil z ne povsem točnim referatom o raznih teorijah o izvoru kosezov (str. 50—51, 53); tako je na pr. pogrešno povzel po v glavnem pravilnem Wuttejevem pregledu podatke o številu kosezov (str. 51). v resnici pa jasno priteguje razlagi kosezov z langobardskimi arimani, ki jo Klebel in Wutte po pravici odklanjata, ker koseze loči od arimanov vrsta odločilnih potez. Tudi razlaga, da bi se ime kosezi uvedlo v zvezi z naselitvijo Obrov v Karantaniji po frankovski zmagi nad Obri, je brez podlage (str. 51, 56), na eni strani zato, ker »kosez« ni moglo nastati iz quazaq (Ramovš F., Praslovensko kasegъ, »Edling«, Razprave Znanstv. dr. za human. vede v Ljublj. 2, 1925, str. 303—326), na drugi strani pa je domneva o obrski doselitvi v Karantaniji v tem času v nasprotju z zgodovinskimi viri.

Mesto da bi očrtal resnično karantansko etnično, gospodarsko in družbeno strukturo v tej dobi, pogreva Braumüller razne Graberjeve etnografske »dokaze« za vpliv severnih Germanov na karantanski razvoj, ki se ob historični kritiki razblinijo v nič (na pr. glede izvora dimnice, rala, oblike panja itd.) in glede katerih Wopfner pa pravici omenja, da so skrajno problematični, ker je te vrste stike mogoče razložiti na zelo različne načine, ter da je zato treba vztrajati pri slovenski dobi Karantanije, ki jo izpričujejo zgodovinski viri (Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte der österr. Länder. Wirtschaft und

Kultur, Festschrift... Alfons Dopsch, 1938). Trudi se tudi, da bi dokazal čim močnejše sledove Romanov v pokrajini. O stvarnih sledovih v krajevnih imenih bi našel podatke v Kosovi razpravi Vlahi in vlaška imena med Slovenci (Glasnik Muzej. dr. za Slov. 20, 1939, str. 226—235), pa tudi v obeh njegovih razpravah o naselitvi Slovencev na Koroškem. Ker tega ne pozna, poseže spet po konstrukcijah. Slovenci so sicer res prevzeli nekaj starih krajevnih in več rečnih imen, a v sklopu celotne toponomastike mnogo manj, kakor n. pr. Bavarci ali Langobardi. Res je tudi, da je ime Karantanija doma iz antike — po svojem izvoru namreč. Prav tako pa je res, da se je izoblikovalo in razširilo to ime šele v slovenski dobi preko Krnskega gradu (civitas Carantana) na vso pokrajino, kajti v antiki se je pokrajina imenovala Norik, središče pa se je v okoliš Gosposvetskega polja preneslo šele v slovenski dobi, dočim je bilo od srede 5. stoletja pa do propada romanskega Norika v Teurniji. Tudi prevzem starega imena za sedež kneza ni edinstven (Regensburg pri Bavarcih, Pavija pri Langobardih), zato pa je neutemeljen Braumüllerjev zaključek, da prevzem imena dokazuje, da so imeli staroselci v Karantaniji in njenem nastanku poseben pomen (str. 50; ime »krščenica« za dekle, ki izvira iz onega časa, kaže, da moramo jedro staroselcev iskati med sužnji!). Prav tako pogršno je sklepati iz najdb bizantinskih novcev izza Maurikija in Herakleja pri Račji vesi na Gosposvetskem polju na samostojno vlaško gospodarsko življenje in pomen v slovanski dobi (str. 42, 50). Množina prav teh novcev v srednji in zahodni Evropi je že davno zbudjala pozornost; najbrž so v zvezi z obrskim zakladom, ki se je ob obrskem propadu raztepel po frankovski državi (Abel-Simson, Jahrbücher des fränkischen Reiches unter Karl d. Gr. II, 1883, str. 104, op. 1). Prav tako neutemeljena je trditev, da bi Vlahi morali dočakati Bavarce še neslavizirani, sicer da ne bi mogla nastati krajevna imena, izvajana od Walch, ker »le oni Romane imenujejo Walchen« (str. 50). Mar ne more biti podlaga teh krajevnih imen slovensko ime Vlahi za Romane, ki nikakor ni posebna slovenska izposojenka od Bavarcev, marveč ime, ki ga uporabljajo vsi južni in zahodni Slovani?

Tudi za sredo 8. stoletja ima Braumüller zastarelo in zmedeno kronologijo, ker ne upošteva tozadevne slovenske literature (Kos M., *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, 1936; Grafenauer B., *Priključitev Karantanije na zahod*, Čas 36, 1942, str. 17—40). Tako Karantanija ni prišla pod Bavarce pred l. 743, marveč 744/5 pod Franke; Bavarci namreč niso podredili Karantancev sebi, marveč »kraljem«, v viru, ki to pripoveduje, se pa za bavorske vojvode uporablja dosledno naslov »dux«, dočim je »rex« pridržan frankovskim kraljem in članom karolinške dinastije. Boruta je zamenjal Gorazd konec 748 ali začetek 749, Hotimir Gorazda konec 751 ali začetek 752 (ne po treh letih, marveč v tretjem letu svoje vlade je namreč Gorazd umrl). Noben vir ne sporoča, da bi prav škof Janez krstil oba karantanska kneza, Gorazda in Hotimirja (str. 52). Modest je bil poslan v Karantanska kneza, Gorazda (ne šele 767, ko je bil že nekaj let mrtev; u. okr. 763). Po njegovi smrti so namreč do velikega upora proti pokristjanjenju v Karantaniji (769—772) prišla v Karantanijo še tri duhovniška poslanstva, ki jih je Virgilij pošiljal, kakor vidimo iz podatkov o poznejši dobi, v Karantanijo vsaki dve leti (od okr. 773 do 784 je šlo v Karantanijo še šest poslanstev, torej 773, 775, 777, 779, 781, 783, Kos M., *Conversio*, str. 39; na ta moment je opozoril Grafenauer I., *O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva*, Dom in svet 47, 1934, str. 350—371, 480—503). Braumüller se ne dotakne razmerja Karantanije do Bavarcev in Frankov, ki ga moremo v tej dobi docela vzporejati s polodvisnimi notranje samostojnimi slovanskimi kneževinami ob vsej frankovski vzhodni meji. Le zato pa more trditi, da se je začela kolonizacija Bavarcev v Karantaniji že po Tasilovi zmagi l. 772 (str. 53), torej pol stoletja prej, preden je bila okr. 820 z začetkom delitve zemlje med frankovske fevdalce ustvarjena šele podlaga za to kolonizacijo. O pokristjanjevanju bi zaradi njegovega pomena mogel povedati več (poleg že navedene razprave I. Grafenauerja prim. še razprave istega avtorja: *Karolinška kateheza ter izvor brižinskih spomenikov...*, *Razprave Znanstv. dr. v Ljublj.* 13, Filol.-lingv. odsek 2, 1936;

Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, Zbornik zimske pomoči, 1944, str. 361—376; poleg tega tudi Kos M., *Conversio...*), zanemarja pa tudi zveze z jugovzhodom, dočim je pustil slovensko ljudsko kulturo te dobe povsem ob strani (gl. Grafenauer I., *Narodno pesništvo*, sep. iz *Narodopisje Slovencev II*, 1945, str. 30—40; in *Slovensko slovstvo na Koroškem*, Koroški zbornik, 1946, str. 290—298).

Tudi še v dobi z godnjega fevdalizma do 10. stoletja (str. 55—73) Braumüller ne upošteva slovenskega značaja Karantanije. V glavnem se je omejil le na golo politično zgodovino, dočim gospodarskega in družbenega, kulturnega in marsikaterega drugega razvoja zanj ni. Zaman iščeš podatkov o agrarni strukturi Karantanije, ki je prav v tej dobi doživela zaradi sprememb v agrarni tehniki temeljne spremembe, pomembne za celo tisočletje nadaljnjega razvoja (prehod ob delovanja nestalnih njiv z ralom k sistemu triletnega kolobarjenja s praho, ustalitev njiv, formiranje hub itd.), o naraščajoči fevdalizaciji, o potiskanju Slovencev v podložništvo po novodošlih nemških fevdalcih, o popolnoma svojski problematiki karantanske družbene strukture v tej dobi. Celo teritorialni razvoj Karantanije je izločen iz knjige (sicer tudi pozneje izveš prav malo o tem, kako se je oblikovala vojvodina Koroška!). Nikjer ne izveš, da je Karantanija v Arnulfovi dobi konec 9. stoletja zajemala vse Slovence in jih združevala, da je iz Arnulfovih listin razvidno, da je Karantanija, t. j. pokrajina od Lurnskega polja do Spodnje Panonije, nosila v tej dobi še drugo ime — Sclauinia. Braumüller, ki je v prejšnjem poglavju dokazoval, da so bili »Karantanci« v etničnem pogledu prava mešanica, očitno ne ve, da je to ime od 9. do 13. stoletja pomenilo isto, kar danes pomeni ime »Slovenci«: v takem pomenu ga uporablja frankovski analist okr. 820 in salzburški duhovnik 870 (Sclavi, qui dicuntur Quarantani); nemški kronist Helmold in ruski kronist Nestor v 12. stoletju naštevata Karantance med slovanskimi ljudstvi; notar Friderika I. Burghard šteje 1161 Koroško med dele Slovenije (Karinthiam..., alias partes Sclaueniae pertransi), angleški geograf Bartolomej šteje še v 13. stoletju Karantanijo k slovanskim deželam. Toda Braumüller mirno uveljavlja še vedno za vsa dejstva, ki se ne skladajo z njegovo teorijo, stari izrek trdovratnega teoretika: »Tem slabše za dejstva!« Treba jih je pač zamolčati.

Pa tudi politična zgodovina, ki jo Braumüller podaja kot zgodovino Koroške v tej dobi, vsebuje vrsto svojevrstnih novih ali zastarelih »ugotovitev«. Po njegovi dvoumni formulaciji naj bi Tasilo l. 788 »moral ukloniti svojo ponosno glavo« in se 794 »odreči Bavarski in vsej rodbinski posesti« (str. 55). V resnici se je Tasilo dokončno uklonil že po porazu 787, l. 788 pa je bil na državnem zboru v Ingelsheimu že odstavljen, »ostrižen in poslan v samostan«, njegova prošnja za odpuščenje in formalna prepustitev vseh pravic do Bavarske in vojvodskega premoženja Karlu l. 794 v Frankfurtu (Capitularia I, 28/3, str. 74) je bila torej zgolj še formalna zadeva, potrebna za dokončno pomirjenje Bavarske, spremenila pa ni nič več. Obri po svojem porazu niso bili razseljeni (str. 56), marveč nam poročajo frankovski državni letopisi, da so bili naseljeni njihovi ostanki v zgornji Panoniji v nekaki rezervaciji, kjer so živeli še nekaj časa po starih šegah pod krščanskim kaganom; toda proti pritisku Karantancev, ki so po koncu državne vojske nadaljevali svojo privatno proti njim ter se močno naseljevali v spodnjo Panonijo, so bili tako brez moči, da jih je morala zavarovati proti Karantancem na ponovno prošnjo l. 811 celo frankovska vojska! Vpletanje Obrov med koseze (str. 56) se s tem razvojem seveda ne da združiti.

Karantanija v zvezi z obrskim propadom ni glede razmerja do Frankov in svoje notranje ureditve doživela še nobene spremembe (l. 817 so Karantanci še vedno naštetih med plemeni vzdolž vzhodne meje, ne pa kot fevdalizirana pokrajina, Capitularia I, št. 126/2, str. 271); do l. 820 ji še vedno vlada slovenski knez (ne pa več »delnih knezov«, podrejenih karantanskemu grafu, str. 56, 57). Vzhodna krajina je bila namreč sestavljena prav iz »marke same« (ozemlja med Anizo in Dunajem) ter iz podrejenih notranje samostojnih kneževin (Hauptmann, Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi, Časop.

za sloven. jezik, književ. in zgodov. 2, 1920, str. 232). V zvezi s pokristjanjevanjem bi bilo treba povedati tudi kaj o misijonski metodi, o njenem vplivu na slovensko kulturno življenje in freisinških spomenikih, slovenskem tekstu, ki je na teh temeljih nastal okr. l. 1000, napisan na zgornjem Koroškem (o njem je bilo napisanega več, kakor o mnogih nemških spomenikih, ki so pozneje nastali v pokrajini, gl. Kos-Ramovš, Brižinski spomeniki, 1937, z ostalo novejšo slovensko in drugo literaturo, Braumüller pa jih ne omeni). Pogrešam tudi slovansko desetino in spor med Schmidtom in Kleblom glede njenega značaja in momentov, ki so jo povzročili; po Schmidtovi tehtni repliki na Kleblova izvajanja v Cariniji (I, 120, 1930, str. 77—98; Schmidtov odgovor gl. v knjižni izdaji Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden, 1938, str. 923—970, posebej 960—965) je vprašanje vsaj toliko odprto, da se slovanska desetina k ostalim Slovanom ni mogla razširiti iz Karantanije in da potemtakem moramo računati pri tej obliki cerkvene dajatve tudi z vplivi slovanskega agrarnega sistema pred velikim gospodarskim prevratom v 9./10. stoletju. Meja na Dravi med Salzburgom in Oglejem je bila l. 811 že potrjena, postavljena pa je bila že okr. 803 (Hauptmann v cit. razpravi, Kos M., *Conversio* . . ., str. 54). Ljudevit Posavski l. 819 ni hotel vpasti v kneževino Karantanijo (str. 57), marveč v »okolih« (regio) Karantancev, t. j. v Spodnjo Panonijo severno od Drave (Hauptmann, n. o. m., str. 222—223). Ureditve karantanske grofije je posledica udeležbe Karantancev v uporu Ljudevita Posavskega in nima nič opraviti s preureditvijo furlanske marke, v katero Karantanija ni spadala; upravna reforma iz l. 828, ki je razbila furlansko marko v štiri grofije (Spodnja Panonija, grofija ob Savi, Istra, Furlanija), pa ni posledica bojev proti Ljudevitu Posavskemu, marveč uspelega bolgarskega vpada v Spodnjo Panonijo l. 827. V 9. stoletju še ni bilo narodnostnih nasprotij, zaradi tega pa je tudi anahronizem govoriti tedaj o »deutschfreundliche Slowenen« (str. 57). Ozvald ni bil odstavljen kot korepiskop zaradi dela na Koroškem (str. 58), marveč zaradi navezovanja neposrednih stikov z Rimom in težnji po osamosvojitvi od Salzburga, odstavitev pa je zvezana tudi s predstavitvijo težišča salzburške cerkvene organizacije med Slovenci v Spodnjo Panonijo (Hauptmann, Mejna grofija spodnjepanonska, Razprave Znanstv. dr. za hum. vede v Ljublj., I, 1923, str. 311—357; Kos M., *Conversio*; Grivec F., Slovenski knez Kocelj, 1938). Pabo ni bil okr. 860 »odstavljen« kot karantanski grof, ker bi se bil protivil cerkveni reorganizaciji (str. 58), marveč ga je iz Karantanije pregnal Karlman, ki je sprva dobil v upravo le severni del Vzhodne Krajine brez Karantanije in Spodnje Panonije, ne pa vse (str. 58). Braumüllerjeva trditev, da se je Pabonov naslednik Gundakar l. 869 podal na Moravsko, ker je bil nezadovoljen s podreditvijo Karantanije Karlmanu (str. 59), je napačna: postavil ga je okr. 860 Karlman; Karantanijo je podelil Ludvik Karlmanu že l. 862; 863 je bil Karlman zaradi Gundakarjeve izdaje v novem boju z očetom sicer ujet, a 864 je pobegnil in se prav z Gundakarjevo (in drugih grofov v vzhodni prefekturi) podporo ponovno polastil oblasti, ki mu jo je Ludvik l. 865 tudi potrdil (vse v *Annales Berthiniani*). Gundakarjev prehod k Rastislavu kaže pač, da se je priključil l. 869 velikemu slovanskemu uporu proti frankovski nadoblasti, ki je zajel ozemlje od Karantanije in Spodnje Panonije do polabskih Slovanov, da so torej te težnje živele tudi še v Karantaniji; ker pa je bila ta pokrajina gospodarjem najbližja, je bil upor tu najhitreje zadušen, tako da je Gundakarju ostal na razpolago le še beg. V Karantaniji ležeči »močno utrjeni grad, ki se imenuje Mosaburch, ki nudi zato, ker je obdan z neprelomljivim močvirjem, prišlecem zelo težak pristop«, je vsekakor Blatenski kostel, ne pa koroški Možberg; Braumüller tu vprašanje ne glede na Pircheggerjevo dokončno argumentacijo po nepotrebnem pušča odprto (str. 60). Ne razumem, kako se more še po Meyerjevi (*Die Pfalzgrafen der Merowinger und Karolinger*, Zeitschr. d. Savigny-Stift. f. Rechtsgesch., german. Abt. 42, 1921, str. 380—463) in Lintzelovi razpravi (*Der Ursprung der deutschen Pfalzgrafschaften*, prav tam, 49, 1929, str. 233—263) o palatinskih grofih v Nemčiji vzdrževati stara domneva o sistematični Otonovi ureditvi palatinskih grofov kot cesarjevih nadzornih organov v posameznih pokrajinah

(str. 64). Oba avtorja sta namreč pokazala, da imenovanje palatinskih grofov od Otonovega nastopa dalje ni prav nič bolj pogosto, kakor od srede 9. stoletja do Otonovega nastopa, da ni nobenega dokaza, da bi ustanova kot taka propadla, marveč da se je spremenil le njen značaj: palatinski grofje so se v tej dobi teritorializirali in izgubili vsak stik s kraljevskim sodiščem, od koder so prvotno izšli. Nobenega dokaza ni, da bi v Otonovi dobi posebej oni zastopali cesarjeve interese v pokrajinah in imeli stik z njegovo posestjo. Obratno Lintzel lepo dokaže, da se tudi pri palatinu v tej dobi pretrga povezanost s kraljem, da so tudi palatinski grofje — prav tako kakor vojvode — predstavniki pokrajinskih teženj (Holtzmann R., *Geschichte der sächsischen Kaiserzeit, 900—1024*, 1943, str. 32). To kaže v ostalem tudi udeležba bavarskega palatina Arnulfa v uporu l. 954.

Glede prvih vojvod na Koroškem in enako glede trajanja zveze Velike Karantanije z njenimi krajinami je Braumüller prezrl Hauptmannovo razpravljanje v *Erläuterungen zum Histor. Atlas. d. österr. Alpenländer I/4*, 2. zv. (*Entstehung und Entwicklung Krains*, 1929, str. 371—379), na katero je opozarjal Torggler v Carinthiji že l. 1938. Hauptmann je namreč dokazal, da so se krajine na jugovzhodu odtrgale od Karantanije že med l. 1002 in 1011 (najbrž 1002), le »karantanska« krajina se je pozneje spet pridružila vojvodini in zato dobila tudi to ime. Enako je dokazal, da Henrik Prepirljivcu l. 995 ni sledil Oton Wormški, marveč Henrikov sin Henrik, poznejši nemški kralj. Šele ko je l. 1002 na vse strani mešetaril, da bi si zagotovil krono, je Otonu odstopil Koroško, od katere pa je prejkone prav ob tej priliki odtrgal krajine, ki so se osamosvojile. Jakscheva domneva, da bi bil anonimni »Karantanec« čigar tretjine Ptuja se je polastil Salzburg, koroški vojvoda Henrik (*Monum. duc. Carinth. III* 60), ki naj bi mu bilo to posestvo odvzeto po uporu l. 977/8 (str. 67), je gotovo pogrešna (Kos F., *Gradivo II*, str. 223, op. 6; Hauptmann L., *Zgodovinski časopis* 4, 1950, str. 246).

Deveto in deseto stoletje predstavljata šele začetek priseljevanja nemških kolonistov v pokrajino, še dolgo pa ni bila v tem času že »dovršena« njena prepojitev po Nemcih (*während der Verbindung Kärntens mit Baiern hatte sich die deutsche friedliche Durchdringung vollzogen*, 69), saj smo videli, kako dolgo velja pokrajina za slovensko in Karantanci za Slovence kat' eksohen. »Dovrši« se v tej dobi le formiranje zemljiškega gospostva, kar pa seveda nikakor ni »miren« proces, marveč nasilno zasužnjevanje svobodnih vaščanov. Da bi se Slovenci oprijeli poljedelstva šele v Alpah ob posnemanju nemških kolonistov v 10. stoletju (str. 69—70), je zastarela in ovržena teza, saj nam o slovenskih poljedelcih v Alpah govore že najstarejše darovnice v 8. stoletju (na pr. ona kremsmünsterskemu samostanu iz l. 777), v 9. stoletju pa že cela vrsta listin omenja Slovence v zvezi s hubami in v 11. stoletju srečamo okrog Bleda Slovence kot posestnike popolnoma določenih njiv in travnikov v času, ko je bila nemška kolonizacija na Kranjskem še neznatna. Jedro slovenskega agrotehničnega besedišča nikakor ni prevzeto iz nemščine (str. 70), marveč je skupno vsem Slovanom. To velja za koroške Slovence in njihov jezik prav v toliki meri kakor za ostale.

Ze v tej dobi naj bi se germanizirali zahodni in severni deli pokrajine (str. 70), dočim so v resnici jedra najstarejše nemške naselitve nastajala v vzhodnem in jugovzhodnem delu (zgornja Krka, Breže, Laboška dolina, Celovška kotlina in Podjuna), ki so na ta način postajali polagoma nekoliko mešani, dočim je ostala zgornja Koroška v tem času še trdno slovenska. Značilno je, da so bili freisinški spomeniki, tekst, potreben za slovensko pridigo in molitev v cerkvi, zapisani v zvezi s freisinškimi posestvi v okolišu Lurnskega polja. Ne glede na te začetke germanizacije pa je bil kmečki človek »vkljub rastočemu dotoku nemškega kmeta v visokem srednjem veku na Koroškem v večini še Slovenec« (M. Kos). Šele od 13. do 15. stoletja se je razvoj v zvezi z gospodarskimi spremembami in vplivom povezave pokrajine po mestnih tržiščih preusmeril: nemška kolonizacija in germanizacija sta se omejili na severni in zahodni del pokrajine, na jugu in jugovzhodu pa je zapadla nemška manjšina slovenizaciji. V 13. stoletju v celoti etnično mešana

pokrajina se je tako spet razdelila v dva narodnostno precej čista bloka: nemško in slovensko Koroško. Druga zajema Ziljsko dolino do Šmohorja, Dravsko dolino od Beljaka navzdol, Celovško kotlino do Osojskih Tur, Šenturške gore, Štalena in Svinške planine. Ta meja se je ob različnih momentih ustalila že do konca 15. stoletja (Kbs M., Koroški zbornik, 1946, str. 54—71; Grafenauer B., The National Development of the Carinthian Slovenes, 1946, str. 10—12). Sredi 19. stoletja je na Slovenskem Koroškem živelo do narodnostne meje okr. 118.000 Slovencev in okr. 14.000 Nemcev (od tega okr. 5000 le v Celovcu), tako da ne more biti dvoma, da je bila to res slovenska pokrajina (Grafenauer B., Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, 1946, str. 117—164; isti, Czörnigova etnografska statistika in njene metode, Razprave Sloven. akad. znan. in umet., razr. za zgodov. in društ. vede 1, 1930, str. 117—164). Braumüller se etničnega značaja pokrajine od 10. stoletja do srede 19. nikjer ne dotakne; ne obravnava niti razvoja nemške kolonizacije, niti razvoja narodnostne meje, niti etnične strukture pokrajine! Sicer pa tudi ne obravnava ustroja zemljiškega gospodarstva (pridvorno gospodarstvo, socialne plasti kmečkega prebivalstva, način obdelave zemlje, kmečka bremena itd.) in sestave fevdalnega razreda (plasti, razvoj ministerialitete, problem sodstva nad fevdalci, razmerje fevdalcev med seboj in do vojvode in podobno) itd.

Tudi poglavitni del obravnavanja dobe z relega fevdalizma (11. do 15. stoletja, str. 73—192) se omejuje na politično življenje. Popravka potrebnih trditvev tudi tu ne manjka. Omenil sem že, da Oton Wormški dobi Koroško spet šele 1002 in ne 995 (str. 73), da so bile obenem odtrgane od Karantanije njene krajine razen italske, kjer pa je bil položaj vojvode bistveno drugačen. Zato je Braumüllerjev prikaz postopnega krušenja teh krajin (str. 74, 85, 91, kjer celo še za konec 12. stoletja vzdržuje neke posebne pravice koroškega vojvode do Štajerske) zgrešen. Prikaz razvoja rodu Savinjskih krajišnikov, ki so imeli poleg obsežnih posestev v vseh vzhodnih Alpah skoraj vso Savinjsko krajino v alodialni posesti in bili morda najmočnejša rodbina v vzhodnih Alpah, je pomanjkljiv (str. 74), ker avtor ne pozna Hauptmannovih zadevnih razprav (Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU 250, 1935, str. 215—239; Hema i Svetopuk, prav tam 255, 1936, str. 221—246), ki so vnesle v to problematiko popolnoma novo luč. Sprememba strukture vojske (ki se dovrši poleg tega že v dobi zgodnjega fevdalizma) ni sama po sebi vzrok za spremenjeni položaj vojvode v pokrajini (str. 75), marveč je oboje posledica globljega procesa — fevdalnega razkroja pokrajine v velika zemljiška gospodarstva, ki se ga pa avtor v bistvu ne dotakne in ne analizira v teh njegovih posledicah. Pri uporu vojvode Adalbera Braumüller ne omenja zvez s Hrvati; Adalbero je bil pregnan iz dežele l. 1035 (ne 1036, str. 76). V zvezi z bojem za investituro (str. 77—82) podaja Braumüller samo odmeve zunanjih dogodkov v koroškem političnem življenju. Notranje cerkvene reforme te dobe (uvredba prave desetine, boj proti lastniškim cerkvam) je izpustil, pa tudi razkroj višnjegorske moči, ki je šele omogočil povzdig Spanheimov, mu je neznan. Širok opis raznih turnirjev (str. 93—94) mu je važnejši od očrta gospodarstva, družbenega in kulturnega razvoja dobe. Omejuje se le na politične stike, spore in zveze, ženitve in življenje fevdalcev. Spričo enostranosti dela so ostali nepojasnjeni tudi tesno z gospodarstvom povezani vzroki formiranja dinastičnih teritorijev, ki so v 13. stoletju začeli intenzivno vplivati na vojvodovo politiko, na združevanje fevdalcev pred vojvodskim deželnim sodiščem, ustvarjanje fevdalnega dvora, povezovanje dežele z vezmi vazalne odvisnosti itd. Razredne težnje ministerialov, viteštva in meščanstva, ki so vojvodu služile kot poglavitna opora, sploh niso nikjer omenjene, ker se tudi tu ne dotika strukture razreda fevdalcev, meščanstva pa le v posebnem, od političnega razvoja ločenem poglavju. Formiranje koroške »dežele« se v njegovem prikazu reducira le na konflikte vojvode z velikimi fevdalci, ki se morajo drug za drugim ukloniti. Več pozornosti bi zaslužil tudi Otakar II. Přemysl, ki ga je Braumüller odpravil zelo mimogrede. Razvoj njegove oblasti v vzhodnih Alpah je ostal popolnoma v temi ob brezuspešnih poskusih Filipa Spanheima, ki so avtorju važnejši od stvarnih uspehov češkega

kralja, čigar politika je omogočila poznejše formiranje habsburške oblasti v tem področju. Kar naenkrat — skoraj ne da bi vedel od kod in kako — se pojavi Otakar na Koroškem. Pa tudi v dobi tirolske in habsburške dinastije se vse omejuje le na ozko politiko dinastov, ki plešejo kar po zraku, ker nikjer ni očitano življenje v pokrajini, nikjer pogoji, iz katerih je rasla politika dinastov, niti teritorialni razvoj pokrajine, niti struktura sodstva, uprave itd.

Sredi naštevanja teh dinastov in dogodkov okrog njih je vloženo poglavje o »običajih ob knežjem kamnu in vojvodskem stolu« (str. 137—148). Avtor se je omejil na referat o sporih glede vrednosti virov, poteka obreda, vojvodove pravice do slovenskega zagovora pred kraljevskim sodiščem in kosezov. Referat je že stvarno v več točkah pogrešen (Voltelini osporava vrednost vrinka v Švabskem zrcalu v celoti, ne le redakcije v St. Gallenskem rokopisu; pravica požigalca, da sme požigati kjerkoli v deželi, ni vsebovana v poročilu Janeza Vetrinjskega, ki poroča o njem le, da ima pravico zažgati nekaj kresov — »focos«; šele v 15. stoletju, ko se obred ni več opravljal, je nastala razlaga focos = ognjišča = hiše in v zvezi s tem zgrešena interpretacija institucije kot take; v 18. stoletju izmišljeni »roparski urad« Rauberjev je poseben element in nimajo Rauberji nikakega stika niti s Portendorferji, niti s požigalskim uradom; vrinek v Švabskem zrcalu govori o vojvodovem zagovoru pred »sodnikom dežele«, ne pa pred kraljevskim sodiščem; Janez Vetrinjski v svojih poročilih o obredu ne pozna nobene prisege pri vojvodskem stolu, marveč le pri knežjem kamnu; izraz »der windische herre« pri Otokarju v. 19.10 se ne nanaša na etnično pripadnost vojvode, marveč njegovih podložnikov glede na slovenski značaj obreda, pomeni torej isto kakor der herre der windischen; Graberjeve trditve na tej podlagi okrog slovenskega zagovora, češ da posebne pravice ne pritičejo v tem pogledu Slovincem, marveč Koroščem, češ da windisch pomeni kärntnerisch, so zato brez podlage). Temeljna napaka tega referata pa je v tem, da glede izvora obreda in kosezov očitno priteguje Graberjevi langobardski teoriji, ki je pa brez vrednosti. Podčrtam naj le še, da problem ustoličevanja koroških vojvod doslej še ni doživel dela, ki bi rešilo problem virov (ocena njihove vrednosti in njihovega razvoja v zadnjih dveh desetletjih v nemški tozadevni literaturi je v temelju zgrešena, kar velja tako za smer Voltelini-Torggler-Rauch, kakor tudi za Graberjevo zadnjo preiskavo vrinka), pa tudi ne problematike njegovega izvora in razvoja. Vse preveč je bilo pri obdelavi nacionalističnih tendenc, ki so poskušale izrabljati obred v sodobni politiki, vse premalo se je v teh vprašanih upoštevala družbena struktura Karantanije in njen razvoj do 15. stoletja, dasi je jasno, da tudi za ta obred velja, da nujno odraža razredne težnje svoje dobe. Zato so tudi vse dosedanje rešitve, navedene v delu, v mnogočem pogrešne.

Kakor je v bistvu zgrešena ocena virov in njihovega razmerja, je zgrešena tudi metoda analize obreda s pomočjo različnih etnografskih paralel (torej smer Goldmann-Graber-Haberlandt), ki je vnesla v vso to problematiko mnogo zmede, pa le malo pozitivnih rešitev. Obred je treba pač gledati in preiskovati v sklopu družbenega razvoja v Karantaniji. Izvor mu moremo iskati le v predfevdalni dobi, torej v dobi države karantanskih Slovincov. Ko se v Karantaniji uveljavi vladajoči razred v 9. stoletju došlih nemških fevdalcev, pa se seveda ta predfevdalni obred ni mogel ohraniti zaradi neke posebne odpornosti slovenskega kmeta-podložnika ali posebne mimorazredne veljave Slovincov v deželi, marveč zato, ker so na ta obred mogli opreti fevdalci uveljavljanje svojih konkretnih razrednih teženj. Tako se v obredu docela jasno odraža konkretni zgodovinski razvoj na Koroškem. Predaleč bi zašel, če bi hotel le skicirati rezultate svojega večletnega dela na tej problematiki, ki bodo v kratkem objavljene drugje v posebni publikaciji. Punctchart ima vsekakor prav, ko je v svoji kritiki zadnje Graberjeve razprave (Zeitschr. d. Savigny-Stift. f. Rechtsgesch., german. Abt. 64, 1944, str. 514—529) podčrtoval zgrešenost vnašanja nacionalističnih vidikov v obred in razlaganje njegovega razvoja bilo zgolj s slovenske, bilo zgolj z nemške strani; dejstvo je namreč, da je formalni in stvarni razvoj obreda od začetka 9. stoletja dalje rezultat svojevrstne karantanske simbioze in da se je le v njenih pogojih mogel ohraniti, dočim bi pri

nekomplificiranem samostojnem slovenskem razvoju davno propadel, ne da bi o njem kaj izvedeli, ne glede na njegov slovenski izvor in značaj.

Po običaju buržoaznega zgodovinopisja sta na obravnavo politične zgodovine prislonjeni še dve poglavji o notranjem razvoju, in sicer o začetkih deželnih stanov in o začetkih mestnega življenja (str. 165—192). Glede prvega pogrešam analizo deželnih ročinov in karakterizacijo razrednih teženj, ki se odražajo v njih. Glede mest bi se moral avtor dotakniti poleg številnih podrobnosti, ki jih je zbral, tudi problema njihovega nastanka (pomen Brež!), zlasti pa tudi njihove celotne funkcije v gospodarskem življenju in vsestranskega vpliva na razvoj v podeželju. Nadvse pa se začudiš, da celo v tem pregledu notranjega razvoja ni niti besedice o kmetu, ki je predstavljal v tej dobi gotovo 95 % vsega koroškega prebivalstva, tako da se stvarno najpomembnejšim problemom zgodovinskega razvoja v tem času avtor izogne (agrarna tehnika, sistem zemljiškega gospostva in oblikovanje zakupov, oblikovanje patrimonialnega sodstva in uprave v podeželju, kmečka bremena, vpliv krčenja na njihov razvoj, razmerje med podeželjem in mestom, kmetom in fevdalcem).

Tudi v obdobju poznega fevdalizma (od 15. do 18. stoletja, str. 192—315) je težišče v obravnavanju dinastičnih bojev. Vendar počasi prihajamo že do problematike, v kateri je težko iti popolnoma mimo ljudstva. Kmečki upori in reformacija so prisilili Braumüllerja, da je v tem obdobju vsaj nekoliko upošteval širše množice prebivalstva, zgodnji kapitalizem pa je pritegnil njegovo pažnjo vsaj k enemu delu gospodarskega razvoja. Spričo tega je to razdobje obdelano bolje od prejšnjih, a tudi njemu manjka še mnogo do prave zgodovine.

Celjani l. 1443 niso priznali fevdne nadoblasti Habsburžanov (str. 194), marveč je obratno s pomirjenjem in sklenitvijo medsebojne (ne pa enostranske od strani Celjanov) dedne pogodbe Friderik III. priznal Celjane za državne kneze in jim ponovno potrdil tozadevne pravice. O Celjanih samih bi avtor vsekakor moral spregovoriti obsežneje; tako pa ne pride do izraza nevarnost, ki so jo predstavljali za Habsburžane.

Prvo važno vprašanje v 15. stoletju, ki ga Braumüller obravnava, so turški vpadi. Da pa bi postali za bralca razumljivi, bi se moral dotakniti v uvodu k njim tudi teritorialnega širjenja turške oblasti na Balkanu in vpadov v južnejše pokrajine (Jug S., Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Glasnik Muzej. dr. za Slov. 24, 1943, str. 1—61). Dobra je v knjigi slika obrambe proti Turkom, od katere so imeli haska le fevdalci in mesta, kmet, ki je nosil pri izrednih davkih in deželni tlaki ogromno večino bremena, pa je ostal na planem izpostavljen plenilcem. Več pozornosti bi vsekakor zaslužila kmečka samopomoč; enako bi tudi sistem izrednih davkov, ki se uveljavi v tej dobi in pomeni za stoletja poglavitni način finansiranja države, zaslužil podrobnejši opis tako glede načina nalaganja in izterjavanja, kakor tudi po svojem pomenu za podložnikovo breme.

Sicer pa se očrta podložniških bremen Braumüller ne dotakne niti v zvezi s prvim kmečkim uporom na Koroškem l. 1478. Vzrok upora naj bi bile posledice turških napadov, ne pa izkoriščanje podložnikov po fevdalcih. Uporniške zahteve obratno dokazujejo, da so glavni vzroki uporov v domačem gospodarskem in družbenem razvoju, ki so ga turški napadi le zaostriili in nič več (k kmečkim uporom gl. Grafenauer B., Boj za staro pravdo, 1944). Začetek kmečke zveze na Koroškem datira že iz l. 1474, ne 1476 (str. 208). Dočim vzrokov kmečkega upora 1478 avtor sploh ne obravnava, navaja zanj tudi pogrešen povod: to ni bilo razvrednotenje denarja (str. 208/9), marveč prevedba dajatev iz enih kovancev v druge po njihovi realni vrednosti. Značilno za Braumüllerjevo stališče do razredne borbe je zlasti dejstvo, da hvali pri tem uporu prav njegovo idejno nezrelost (naslonjenost na cesarja, neodločnost nasproti fevdalcem, proti katerim niso aktivno nastopali, marveč so jih klicali v svojo zvezo, pripravljeno plačevati takim fevdalcem dajatve po stari pravdi), mnogo manj izrazito po podčrtuje revolucionarne kmečke zahteve, ki so rasle v teku upora, da naj bi prevzela vso oblast v deželi kmečka zveza. Sicer pa koroški »artikli« še daleč niso tako popolno sporočeni, kakor trdi avtor, marveč le

v tendenčno pokvarjeni obliki v Unrestovi kroniki. Tudi kmečke odločnosti in represalij proti tistim, ki bi se upora ne hoteli udeležiti (to so prevzeli koroški uporniki iz Schladminga), ne omenja, enako tudi ne pomoči, ki so jo uživali pri delu meščanstva. Trditev, da je vicedom popustil v svojih zahtevah do kmetov (str. 209), je napačna; pomanjkljiva in delno pogrešna je tudi podoba dogodkov pri Kokóvem (Turki so prišli čez Predil 25. julija, ne junija; kmečkih branilcev je ostalo od 3000 sprva le 400, a prišlo jim je na pomoč 70 rudarjev in 130 kmetov, tako da jih je bilo skupaj 600). Tudi sicer je upor v znanstveni literaturi že bolj jasno analiziran, kakor se zdi po Braumüllerjevem povzetku.

Težka pomanjkljivost dela je, da se niti ne dotakne Maksimilijanovih reform v zvezi s centralno upravo, ki imajo v formiranju centralizirane habsburške države prelomen pomen. Zato avtor ne ve, kaj se skriva za bojem stanov za zastopstvo v regimentu in proti cesarjevemu sodstvu (str. 224), da namreč to pomenja že pohod centralne državne oblasti proti samoupravi zemljiških gospostev in s tem začetek boja, ki se zaključuje šele v drugi polovici 18. stoletja. Razmeroma slaba je obdelava »slovenskega kmečkega upora« l. 1515, ki predstavlja tudi na Koroškem največji kmečki upor, kar jih je dežela doživela. Njegovega pravega imena, s katerim ga označujejo že viri, avtor ne uporablja. Tudi opis upora se omejuje le na Koroško, dasi predstavlja ves upor notranje dovolj povezano celoto in je osamljen na Koroško slabo razumljiv. Nobene podlage ni v virih za trditev, da pomeni »božja pravda« na Koroškem kaj drugega kakor »stara pravda« drugod pri puntarjih v tem uporu. Zothn ni prišel pred Althofen z vojsko iz Štajerskega, marveč je pripeljal 300 pešcev od cesarja ob Dravi navzdol najprej v Beljak (25. VI.), nato pa je šel obenem s stanovsko vojsko proti upornikom v Althofenu. Ostala cesarska vojska (1000 landsknehtov) je prišla v deželo šele, ko so bili boji že končani, torej med 5. in 10. VII. Vsa ta vojska se tudi ni udeležila bojev na Štajerskem, marveč le še pohoda na Kranjsko. Za Braumüllerja je značilno, da so šibki odmevi nemške kmečke vojske, ki so imeli na Koroškem le lokalni značaj, mnogo podrobneje obdelani kakor upor l. 1515 (str. 235—238).

O srednji problem koroške zgodovine 16. stoletja pa je seveda reformacija. Pa tudi ona je v tem delu slabo obdelana. Kronoloških mej avtorju ni določal notranji razvoj protestantizma v deželi, marveč slučajni datumi menjavanja vladarjev. Večjo pažnjo kakor razvoju protestantizma posveča organizaciji obrambe proti Turkom in bojem z njimi v tej dobi. Ne dotakne se razširjanja protestantizma med Slovenci na sploh, dasi je prav koroški fevdalec Ungnad eden med najvažnejšimi podporniki tiska slovenskih knjig in dasi so slovenski protestantski tiski služili kot podlaga svojevrstnemu kulturnemu pojavu na Koroškem v 18. in 19. stoletju — literarnemu delu nešolanih, preprostih kmetov, »bukovnikov«. Tudi resnične razširjenosti protestantizma se premalo dotakne. Kako napačno presoja to, kaže vprašanje, ki ga dostavlja k opisu razmeroma močnega protestantizma na bamberškem posestvu pod Beljakom l. 1621: »Če je bilo tako na cerkvenih posestvih, kaj naj bi pričakovali potem glede posestev protestantskega plemstva?« Očitno ne upošteva razrednega nasprotja podložnikov proti njihovim zemljiškim gospodom, ki je na cerkvenih posestvih vodilo v protestantizem, na posestvih protestantske gospode pa seveda proti njemu — ali v sektantstvo, ali v katolicizem. Nikjer ne osvetli tudi jedra borbe med protestantskimi deželnimi stanovi in katoliškim deželnim knezom, ki ga ne predstavljajo verske dogme, marveč problem, ali je suveren v deželi knez ali plemiška korporacija, torej boj za centralizirano državo in proti njej. Tudi izvedbo protireformacije veže le na nasilje protireformacijskih oboroženih komisij, ne da bi načel vprašanje, kako je vplivala na nenaravno zvezo med plemstvom in meščanstvom gospodarska kriza ob koncu 16. stoletja in v koliki meri je prav ona ustvarila ugodne pogoje za razdor te zveze in za naslonitev meščanstva na deželnega kneza, kar je imelo seveda tudi svoje ideološke posledice. Tudi v opisu turških bojev, kjer je imel avtor na razpolago dobra predдела, ni vse v redu (tako spada bitka pri Osijeku

v l. 1537, ne 1538; pri Sisku l. 1593 ni premagala Turkov le notranjeavstrijska vojska, marveč skupno s hrvatsko, k str. 242 in 263).

Boljši je spet pregled gospodarskega razvoja do konca tridesetletne vojne na Koroškem, v katerem obravnava rudarstvo, fužinarstvo in obrt od začetka pa do srede 17. stoletja (str. 279—301). V tem poglavju je zbrano zanimivo gradivo, v glavnem so podatki s prav redkimi izjemami tudi točni (najstarejši listinski podatek o rudarstvu na Koroškem spada v l. 931, ne pa 831 in 908. kjer gre le za navadne darovnice Salzburgu); več podatkov bi želeli le o položaju delavcev, o organizaciji založništva ter o medsebojnem razmerju kompanjonov in seveda podjetnikov do delavcev ter končno o obsegu produkcije. Značilno pa je spet, da agrarna proizvodnja po avtorjevem mnenju očitno ne spada v gospodarstvo. Tudi problemi državnega razmerja do gospodarskih vprašanj (protekcijem, mitnina itd.) so ostali v glavnem ob strani, t. j. niso sistematično obdelani in urejeni, marveč se zasvetijo le ob nekaterih konkretnih primerih.

To obdobje zaključuje glede podatkov o novih zgodnjekapitalističnih podjetjih spet prilično bogato, glede njihovih organizacijskih oblik in državne politike v tem pogledu pa pomanjkljivo poglavje o dobi merkantilizma. Za neurejenost knjige je značilno, da so šele tu naštetih centralni uradi iz srede 16. stoletja (str. 302), seveda brez svojega ozadja. Tudi pomen pragmatične sankcije, ki je pravzaprav prva pravno povezala habsburške dežele v novo skupno telo, je premalo podčrtan (str. 313); povezati bi jo bilo treba seveda tudi z veliko spremembo habsburške države kot celote v drugi polovici 17. stoletja, ko je zrasla v uspešnem boju proti Turčiji v mnogonarodno evropsko velesilo, kar za Koroško ni imelo pomena le v njeni povečani varnosti pred turškimi napadi (str. 305).

Šele v obdobju agonije fevdalnega reda (1740—1848, str. 315 do 368) se Braumüller odreče periodizaciji po letnicah dinastov in uporablja stvarne razvojne momente za meje med poglavji. Problematika, ki jo načenja od 1740 dalje, je znatno širša od one, ki se je loteva v prejšnjih obdobjih. Toda vse bolj zamotan in vse širši postaja z vstopanjem ljudstva v javno življenje tudi zgodovinski razvoj, tako da se kljub razširjeni problematiki praznine večajo, vedno ostreje pa se občuti tudi slovenofobska tendenca dela.

V terezijansko-jožefinski dobi (str. 315—340) se pri upravnih reformah avtor dotakne le davčne rektifikacije in zanimivega zloma koroških deželnih stanov v sporu z Marijo Terezijo, najjasnejšega dokaza zmage centralizirane države. Ne pokaže pa niti zgodnjekapitalističnih podlag teh reform, niti vrste pomembnih reform samih, ki že rušijo monopol zemljiškega gospostva v upravi podeželja (reorganizacija sodstva z bistveno omejitvijo patrimonialnih sodišč, reorganizacija vojske in z njo zvezani naborni okraji, delegirana gospostva, uvedba ljudskih štetij). V očrtu gospodarskih reform se je tu prvič dotaknil tudi poljedelstva, ob čemer prav na kratko našteva tudi podložniške dajatve; omenja prevedbo zakupnih kmetij v kupne, terezijanski kataster in omejitev tlake. Pozabil pa je v tem kompleksu na odpravo nevoljništva in na najvažnejši moment v agrarnem sistemu: na siloviti prevrat v agrarni tehniki, zvezan s fiziokratizmom, ki je v drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja bistveno spremenil poljedelstvo na Koroškem in v drugih habsburških deželah (uvedba novih rastlin, gnojenja, hlevske živinoreje, odprava praha, v zvezi s tem znatna sprememba ljudske prehrane — krompir in koruza!). Glede gospodarstva in kapitalističnih podjetij je zbral spet vrsto zanimivih podatkov, pri čemer pa je zanemaril generalne linije razvoja (v dobi Marije Terezije še vedno protekcijem, privilegirana podjetja, državne podpore, udeležba plemstva, v dobi Jožefa II. težnja za svobodno konkurenco, znatna omejitev poseganja države bodisi s privilegiji, bodisi s podporami, prevlada meščanstva; delitev podjetij v policijska in komercialna in njihovo različno obravnavanje v upravi); zlasti pa je pustil ob strani združevanje vsega avstrijskega ozemlja v enotno carinsko ozemlje v zvezi z odpravo notranjih carinskih mej, kar je omogočilo nastanek enotnega državnega trga in je temeljnega pomena za gospodarski razvoj, pa tudi za prebujanje narodne zavesti in s tem za politični razvoj v sledeči

dobi. Glede cerkvenih reform omenja tolerančni patent in omejitve samostanov, ob strani pa pušča janzenizem in jožefinski sistem kot tak. Omenja tudi ureditev šolstva, pri čemer je zlasti zanimiv arhivski podatek, da naj bi se nemške šole ustanovljale na novo zlasti v jezikovno mešanih (t. j. slovenskih) krajih (str. 332—333). Ne dotika se odklonilnega razmerja fevdalcev in velikega dela duhovščine do ustanovitve ljudskega šolstva, seveda tudi ne germanizacijskih naporov nove nemške šole med nemškimi narodnostmi v državi. Tudi očrt kulturnega življenja se omejuje le na Nemce, ker slovenskega avtor ne pozna (I. Grafenauer, Koroški zbornik, 1946, str. 312—323 z drugo literaturo). Tudi narodnostnega nasprotja, ki se pojavlja v deželi že v tej dobi, se avtor ne dotika. Zato pa ni nič manj zgovoren Gutschmannov uvod v *Windische Sprachlehre* (1777), v katerem ta Korošec že čuti potrebo zavrtniti zaničevalce slovenskega jezika, ki menijo, da bi ga bilo najbolje odpraviti, ker ga govore le nižje plasti prebivalstva.

Glede dobe vojn s Francozi in ilirskih provinc (str. 340—357) se avtor zadovoljuje skoraj le z opisom vojaških dogodkov, pa še pri teh pusti ob strani zanimivi poskus zbujanja avstrijskega patriotizma v zvezi z brambovstvom, ki pomeni prvi poskus v Avstriji s strani vladajočih krogov pritegniti v politično življenje tudi ljudstvo. Le mimogrede in z napakami (fevdalci niso izgubili vseh predprav, ker so ostali zemljiški gospodje; njihova vrhovna lastninska pravica do kmečkih posestev je obveljala, enako je ostala v veljavi dolžnost dajatev in tlake ter ni res, da bi se vse služnosti spremenile v vknjiženo »hipoteko«; bistvena razlika v primeri s prejšnjo dobo pa je, da so se zemljiška gospodarstva spremenila iz javnopravnih v privatnopravne organizme, vse k str. 354; več pozornosti bi zaradi svojih pol stoletja trajajočih sledov zaslužil le bežno omenjeni avstrijski finančni zlom l. 1811, str. 354) so na kratko naštetle le nekatere upravne reforme, dasi pomeni francoski upravni sistem na Koroškem stvarno prvi poskus, da se zamenja fevdalna uprava z moderno (Vošnjak B., *Ustava in uprava ilirskih dežel*, 1911; Zwitter F., *Socialni in gospodarski problemi ilirskih provinc*, *Glasnik Muzej. dr. za Slov.* 13, 1932, str. 54—70). Povsem se je izognil pisec razpravi o momentih, ki so privedli k ustanovitvi Ilirskih provinc (Prijetelj I., *Slovenščina pod Napoleonom*, Veda I, 1911, str. 27—42, 125—137, 223—237, 320—336, 417—435, 584—600; Zwitter F., *Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces Illyriennes*, ponatis iz *Le Monde slave* 1933) in njihovi funkciji v Napoleonovi Evropi, vplivu idej francoske revolucije na nemški in slovenski kulturni razvoj na Koroškem, omembi frankofilskih krožkov v Celovcu, skoraj povsem tudi posledicam za gospodarski razvoj (Tavzes, *Slovenski preporod pod Francozi*, 1929; M. Pivec-Stele, *La vie économique des Provinces Illyriennes*, 1930). Ob zaključku pa nalaga Francozom celo krivdo za slabe letine do 1818 oz. za po njih povzročeno »bedo in lakoto« (str. 356).

Šele v zvezi z očrtom predmarčne dobe (str. 357—369) se avtor dotakne nekaj bolj francoskih reform; a spet z napakami (vse naturalne dajatve naj bi bile spremenjene v »Geldzinse«; zemljiški gospod naj bi moral popustiti pri dajatvah za eno petino v korist podložnika, dočim je bila v resnici to ona petina, ki jo je pobiral on zaradi svoje javnopravne funkcije za državno blagajno, poslej pa so jo podložniki plačevali neposredno državi; tako torej fevdalec ni bil nič oškodovan, podložnik pa ne razbremenjen, str. 358); pri očrtu nove upravne ureditve (str. 358) je avtor pozabil na veliko vlogo delegiranih gospodov, ki jih sploh ne omenja; dotakne se sicer populacijskega razvoja (str. 359), a pri tem ne omenja podatkov znamenite Czörnigove etnografske statistike iz l. 1846. Napačna je trditev, da so se v celovski kresiji uvedle ob vključitvi v ljubljanski gubernij iste reforme, kakor so izza francoske dobe ostale v veljavi v nekdanjih Ilirskih provincah (str. 359). Nikjer ni karakteriziran Metternichov režim in njegov policijski teror (marsikje bi mogli po pripovedovanju misliti na najlepšo svobodo), seveda tudi ne germanizacijske tendence, ki se v tej dobi na Koroškem že krepko uveljavljajo: dokazuje nam jih Czörnigova statistika, v kateri se da dokazati, da je naštela spricho pristranosti popisujočih uradnikov, ki jo priznavata Czörnig in Hain

v svojih publikacijah o štetju, preko 20.000 Slovencev premalo (Grafenauer B., Koroški zbornik, 1946, str. 117—164). Braumüller se spet ne dotakne slovenskega kulturnega življenja, kulturnih zvez z Ljubljano, ilirskega gibanja na Koroškem itd. (Grafenauer I., Koroški zbornik, 1946, str. 323—328; Mal. J., Iz zgodovine koroškega slovenskega šolstva v Boj za Koroško, ur. V. Rožič, 1925, str. 120 do 132; Petre F., Poizkus ilirizma pri Slovencih, 1939), dasi obravnava iste momente poleg raznih društev za Nemce. Dober je spet očrt industrijskega razvoja, dasi je premalo očrtan prelomni pomen te dobe glede industrijske tehnične revolucije za Avstrijo v celoti (v literaturi manjka najvažnejše delo Slokar I., Geschichte der österr. Industrie und ihrer Förderung unter Franz I., 1914).

Podobne obsežne praznine najdemo tudi v dobi kapitalistične družbe (str. 369—427). V obravnavanju marčne revolucije in Bachovega absolutizma (str. 369—381) manjka predvsem vsaka karakteristika na eni strani revolucionarnega gibanja na sploh in na Koroškem posebej, na drugi strani pa absolutističnega režima in njegovih spremenjenih družbenih podlag v primeri z Metternichovim absolutizmom. Neosvetljen je ostal problem agrarnega gibanja v razvoju l. 1848 (Grafenauer B., Slovenski kmet v letu 1848, Zgodov. časop. 2/3, 1948/49, str. 7—68), tudi precejšnji nemiri na Koroškem niso omenjeni. V zvezi z volilnimi redi (str. 374 in 382-3) se omejuje le na razdelitev mandatov med posamezne volilne kurije, ne upošteva pa razdelitve mandatov med obe narodnosti v deželi, pri čemer so bili Slovenci zaradi družbene strukture in združevanja slovenskega ozemlja z nemškimi v volilne okraje močno zapostavljeni. Gibanja in zahtev koroških Slovencev se avtor ne dotakne, dasi sta dva med najvztrajnejšimi zagovorniki zedinjene Slovenije in stikov z južnimi Slovani, Matija Majar in Andrej Einspieler, Korošca. Raje trdi za Wuttejem, da so šele v tem času in celo še po l. 1860 ob nasprotovanju koroških Slovencev nacionalno nasprotje v deželo vnesli od zunaj (str. 371—372). Program zedinjene Slovenije so formulirali najprej dunajski Slovenci v prvih dneh aprila, ne pa reakcionarni Bleiweis (str. 371 do 372), ki se je zavzel zanj šele v septembru, ko je že tudi dunajska vlada izrabljala nacionalna gibanja nenemških narodov v monarhiji proti revoluciji na Dunaju. Oktroirane ustave z dne 4. marca 1849, ki je bila proglašena proči državnemu zboru in prav zato, da je bilo ta zbor mogoče razgnati, seveda ni »sklenil državni zbor v vnetem delu, preden je bil razpuščen« in to ni njegova ustava (str. 375).

V očrtu ustavne dobe (str. 381—396), ki je glede na svojo važnost že za naš čas vsekakor izdatno preskop, se dotika avtor najprej splošnega ustavnega razvoja od 1860 do 1914. Glede volilne reforme l. 1907 je ob tem treba pripomniti, da je postala volilna pravica »enaka« le individualno v okviru istega volilnega okraja, ne pa glede na vso državo in glede na razmerje med posameznimi narodi: po uradnih podatkih je prišel po 1 poslanec na pr. na 39.300 Nemcev, 49.700 Slovencev in 102.500 Ukrajincev! Na Koroškem je bila razdelitev mandatov taka, da je na Slovence (po uradnih podatkih 25,1 % prebivalstva, v resnici preko 30 %) prišlo le 10 % deželi dodeljenih mandatov.

Nato preide avtor na koroški notranji razvoj in končno na razvoj industrije v deželi. Obdelava političnega razvoja je bleda in pomanjkljiva. Tako se dotakne strankarskega življenja le z naštevanjem, kako so bili razdeljeni med stranke mandati pri volitvah l. 1907 in 1911, ne da bi kakorkoli upošteval volilne rezultate, ki dajejo v marsičem drugačno podobo (delež socialistov!) in ne da bi te rezultate povezal z družbeno strukturo pokrajine, kar so poskušali v zvezi s plebiscitno problematiko že Wutte (Carinthia I, 111. 1921), Falle (Laggen, Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten, 1930), Zwitter (Koroško vprašanje, 1937) in jaz (Koroški zbornik, 1946, str. 231 do 240). Seveda se ne dotakne tudi specifične politične strukture koroških Slovencev, značilne v nekaj starejšem obdobju tudi za Slovence na Kranjskem in Štajerskem, dasi je prav s to situacijo brez dvoma zvezana tudi problematika etnične premikanja v deželi na slovensko škodo (obstoj le kmečke stranke,

kar je olajševalo germanizacijo meščanskega elementa, proletariat pa vodilo v teoretično v narodnostnem vprašanju indiferentno, praktično pa nemško avstro-marxistično socialdemokracijo).

Sicer pa se avtor glede populacijskega razvoja zadovolji spet le z generalnimi podatki o številu prebivalstva po štetjih od 1880 do 1910, ne da bi se pri tem zanimal za etnično strukturo pokrajine, kaj šele, da bi prešel h kritiki uradnih podatkov (Grafenauer B., Koroški zbornik, str. 165—196). Poglavitni problem, ki je vznemirjal Avstrijo v tej dobi, narodnostno vprašanje, po njegovem Koroške ni vznemirjal, v kolikor ga niso vnašali v deželo od zunaj. Zato se noče dotikati niti etničnih sprememb v tej dobi, niti statističnih potvorb, niti poglavitnega gibalala pri teh spremembah, germanizacijskega pritiska na koroške Slovence (Grafenauer B., Koroški zbornik, str. 231—264). Ta pritisk skriva na način, ki se je udomačil v avstrijski literaturi od plebiscita sem (Wutte, Scheichelbauer, Miltschinsky), s trditvami, da koroški Slovenci niso razumeli slovenskega knjižnega jezika, da se koroški dialekt od tega preveč razlikuje, da bi mogli slovenščino uporabljati v uradu in šoli (str. 385). Take teze pa zavrača vsa literarna zgodovina koroških Slovencev — od Mohorjeve družbe do političnih tednikov in celo slovenski jezik v nemški publicistiki v zvezi s plebiscitno propagando. Trditve o »jezikovni mešanosti« Slovske Koroške sredi 19. stoletja zavračajo najboljše številke, ki sem jih navedel zgoraj, po katerih je bilo l. 1846 na Slovenskem Koroškem Nemcev komaj okr. 10 %. Braumüller se ne dotakne konkretnih oblik, v katerih se je nacionalno vprašanje kazalo na Koroškem, t. j. oblik germanizacijskega pritiska, nemških metod v boju za nemški uradni jezik in nemško šolo ter sredstev v gospodarstvu (uporabljanje uradniškega aparata, pritisk na delavce, kolonizacija nemških kmetov itd.). Povsem ob strani pusti spet tudi slovenski kulturni razvoj, dasi je sredi prejšnjega stoletja Celovec postal začasno celo središče slovenskega kulturnega življenja (Grafenauer, I., Koroški zbornik, str. 289, 328—340).

Glede gospodarskega razvoja Braumüller predvsem ne upošteva velike gospodarske krize, ki se začinja tudi na Koroškem v zvezi z izgradnjo železnic in industrijsko revolucijo, kar v mnogočem pokoplje staro obrtno delavnost in vzame podeželskemu prebivalstvu velik delež dotedanjega dohodka. Tudi izseljevanje, ki zajame v zvezi s tem tudi koroško podeželje, je pustil ob strani. O njegovem pomirjevalnem stališču do razredne borbe priča tudi zanikanje obstoja socialnega vprašanja in socialnih nasprotij v deželi (str. 394), dasi so bili prav na Koroškem socialisti močnejši kakor v drugih alpskih deželah habsburške monarhije.

Obravnavanje prve svetovne vojne se omejuje na vojaške dogodke (avtor tu spet ne omenja represalij proti Slovincem v prvih letih vojne), le na kraju se dotika tudi majske deklaracije in propagande proti njej v deželi, ne pa tudi podpore, ki jo je dobila kljub takratnim težkim razmeram, in širokega gibanja med ljudstvom, ki ga je sprožila v zvezi z odmevi revolucije v Rusiji.

Dotakniti se moram še nekaterih vprašanj boja za Koroško 1918/20 (str. 406—427). Braumüller obravnava ta vprašanja po že znanih Wuttejevih delih, ne da bi poznal vsaj temeljno literaturo z naše strani (Zwitter F., Koroško vprašanje, 1937; Grafenauer B., Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919, Koroški zbornik, str. 383—420; Tomšič I.; Plebiscit na Koroškem s pravne strani, Koroški zbornik, str. 421—491; sedaj tudi Seručar Zdravko, Vojne akcije u Koroškoj 1918/19 godine, 1950; tu je navedena tudi podrobnejša literatura). Zelo pomanjkljiv je očrt diplomatskega boja, v katerem naj opozorim glede na današnje trdovratne trditve o »nedeljivosti« Koroške na to, da so bili v letih 1918/19 koroški in avstrijski zastopniki drugačnega mnenja: po sporazumu med Lavričem in Hülgerthom z dne 19. XI. 1918 v Borovljah je bilo ozemlje južno od Zilje (od žiliva Ziljice) in Drave prepuščeno Jugoslaviji s tem, da se je smela tu že organizirati jugoslovanska uprava in da so morali oditi orožniki, ki niso hoteli priseči novi državi (Lavrič, rkp. Spomini; OKW, Freiheitskämpfe in Österreich, Kärntens Freiheitskampf I, 1941, str. 29—31; Wutte M., Kärntens Freiheitskampf

1943.² str. 94—95); na isto koncesijo so bili pripravljene zastopniki koroške vlade v pogajanjih z Maistrom 29. in 30. XI. v Mariboru (OKW, n. d., str. 31 do 32) in na pogajanjih v Ljubljani od 9. do 13. XII. 1918 (Lavrič, Spomini, OKW, n. d., str. 46—47; Wutte M., n. d., str. 114—115); končno je koroški deželni zbor 23. VII. 1919 zahteval, naj se plebiscitna cona A razdeli v več manjših plebiscitnih con po Dravi, očitno na podlagi domneve, da bo ozemlje južno od Drave težko rešiti; tak predlog je postavila 6. VIII. tudi avstrijska delegacija v Parizu (Wutte M., n. d., str. 315; Almond N.-Lutz R. H., The Treaty of St. Germain, 1935, str. 310—323, 390 sl.). Seveda Braumüller tudi ne pove, da je bil glavni vzrok, zaradi katerega je bil v Parizu sprejet plebiscit, prav slovenski etnični značaj pokrajine, ki pa jo je bilo po Milesovem poročilu, formuliranem očitno pod vplivom avstrijske propagande o »nedeljivosti« Koroške, nemogoče odtrgati od Avstrije. Po uradnih podatkih avstrijske statistike je bilo l. 1910 v coni A Slovencev 69,18 % prebivalstva (v resnici okr. 90 %), na Slovenskem Koroškem pa 1880 67,69 %, 1890 64,78 %, 1900 56,83 % in 1910 48,17 %, v resnici pa 1910 še okr. 70 %.

Braumüllerjevo stališče glede plebiscita je nezdržljivo z vso koroško zgodovino v zadnjem stoletju in še posebej z dogodki 1920. leta na Koroškem. Namesto podrobne polemike naj opozorim na svoja sumarna izvajanja v Trunkovih Spominih (Trunk J. M., Spomini, 1950, Grafenauer B., Uvodne pripombe, str. 19—23, gl. tudi spomine same str. 126—179).

Naj sklenem! Braumüllerjev pregled koroške zgodovine je dal predvsem zadovoljiv pregled zgodovine mest, obrti, industrije in rudarstva, v katerem je upoštevana prilično bogata podrobna nemška literatura o teh vprašanjih. Če upoštevamo zgoraj navedene popravke, je uporaben tudi pregled starejše politične zgodovine, ki ga podaja. Kljub tem pozitivnim stranem Braumüllerjevega dela pa je treba podčrtati, da je to delo daleč pod ravnilno sodobnega zgodovinarja tako po svoji metodi, kakor tudi po obsegu obravnavane problematike in po svoji tendenčnosti. Braumüller se zadovoljuje s samim naštevanjem dogodkov brez vzročne povezave. Zgodovina pa postane znanost šele z analizo vzrokov in upoštevanjem notranjih razvojnih zakonov vsake dobe, ne pa le z razporejanjem dogodkov v kronološki okvir. Braumüller je nadalje v obravnavi koroške zgodovine izpustil obravnavo njenih najvažnejših problemov, prav tistih, ki zadevajo najširše mase prebivalstva. Razredni boj, to odločilno gibalno zgodovinskega razvoja v vsaki razredni družbi, v svojem prikazu deloma izpušča, deloma odprto zanikuje in prikriva. Glede obsega obravnavane problematike zelo zaostaja za podobnimi sodobnimi pregledi zgodovine sosednih alpskih pokrajin (na pr. za Pircheggerjevo štajersko zgodovino in drugimi), v marsičem pa celo za nekaterimi starejšimi deli iz koroške zgodovine same (Hermann, Werunsky, pregled v Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums III). Končno pa dajejo težak udarec delu tudi njegova tendenca, izkrivljanje stvarnega zgodovinskega razvoja, neznanje literature in netočno njeno izpisovanje ter z vsem tem povezane pogoške, ki sem jih zgoraj navedel.

Bogo Grafenauer

Francè Stare: Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Kandiji pri Novem mestu. Arheološka poročila (poročila o izkopavanjih v Ljubljani, Novem mestu in na Panorami v Ptujju). Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 3, Ljubljana 1950, str. 39—71, 25 slik in risb in 2 prilogi.

V svojem poročilu, v katerem nas nekoliko seznanja tudi s problematiko mlajše železne dobe, je avtor podal poleg uvoda, v katerem opisuje lego lokalitete, izvršene poskusne kope, plasti itd., obširno poročilo o najdbah oz. o grobovih in njihovih pridevkih ter o najdbah ob ognjišču, ki so bili odkriti ob priliki zaščitnih izkopavanj leta 1948. Po tem poročilu preide avtor na problematiko grobov (9 po številu). Ker v nobenem grobu ni našel nobenega okostja (bile so le plitkeje ovalne jame bolj lijakaste oblike, 40 do 90 cm

v premeru); temveč le pridevke in kak košček ogljenine, sklepa, da imamo tu opravka z žganimi grobovi. Ker pa ni našel ne pepela ne ožganih in kalciniranih človeških kosti — izjemo predstavlja le fragment v grobu št. I. — sklepa, da so kljub temu tu žgani grobovi, kjer so pa mrličji bili sežigani na nekem drugem mestu, ne pa na mestu samega pokopa. Vse grobove uvršča v plane grobove, ker ni našel nobene večje gomile. Glede inventarja so pa leta 1948 odkriti grobovi zelo revni z ozirom na one, ki so bili tu v neposredni bližini odkriti leta 1941. Nato prehaja avtor na tipologijo najdenega gradiva. Tako poskuša tipološko in časovno opredeliti keramične ostaline, v katerih vidi brez izjeme še značaj starejše železne dobe. Bolj detajlno razpravlja le o eni obliki, kelihi-bikonični skodeli na nogi. Samo ta oblika mu tipološko predstavlja nekoliko mlajši značaj. Povsem na tipološki podlagi poskuša ugotoviti razvojni stadij in s tem ustrezajoče časovno obdobje, v katero bi spadal najdeni kelih z ozirom na druge kelihe, najdene na drugih najdiščih Slovenije. Na koncu prihaja do sklepa, da je najdena keramika bila za praktično uporabo neprimerna — že spričo svojega razpadanja pod vplivom vlage —, ter predpostavlja možnost, da je bila izgotovljena le v kultne namene ter kot taka tudi uporabljana v posmrtnem kultu. . .

Poleg keramike je avtor našel v grobovih tudi nakit in orožje. Prvega je relativno zelo malo: dve nanožnici, dve zapestnici ter ena glinasta in ena jantarjeva jagoda. Avtor te objekte komparira s podobnimi in sorodnimi, najdenimi na drugih lokalitetah. Bolj bogato je zastopano orožje. Poleg tega je pa najdena tudi še ena podkev. Od orožja je najdena širokolistnata sulica, meč, veriga za pripenjanje meča na pasico in kopje. Tudi orožje skuša avtor s pomočjo kompariranja s podobnimi objekti na drugih lokalitetah časovno opredeliti.

V zaključku poudarja avtor značilnosti najdenega gradiva, ki ima s tipološke strani prevladujoče halštatske elemente, v manjši meri pa latenske. Na temelju tega opredeljuje te objekte časovno na prehod med halštatsko in latensko dobo, t. j. v latensko stopnjo »A« z ozirom na srednjeevropsko kronologijo oz. v halštatsko stopnjo »D« z ozirom na južnoalpske predele, ki latenske stopnje »A« po mnenju nemških arheologov ne poznajo. Etnično pripisuje to gradivo Ilirom.

Obširno avtorjevo poročilo o najdbah in grobovih je dragocen doprinos naši arheologiji. Tudi glavni sklepi bi z gledišča današnjega stanja znanosti bili točni. Mislim pa, da je reševanje vse te problematike možno samo z upoštevanjem tudi vseh ostalih najdb na tem mestu. Sam avtor pravi, da grobovi, ki jih je tu izkopal Ložar 1941. l., obsegajo daljše časovno obdobje (str. 65, opomba 57). Ti grobovi so bili pa tudi veliko bogatejši od sedanjih in so tako nudili dokaj večjo oporo bodisi za datacijo ali pa tudi glede drugih detajlov. Tako novo odkriti grobovi predstavljajo samo detajl tega grobišča, a s tipološkega gledišča bodo časovno odgovarjali avtorjevi ocenitvi.

Pri ocenjevanju kronologije predstavlja eno največjih težav doslej neobjavljeno, pogostoma povsem neznano gradivo ter nesamostojna kronologija, ki je tudi avtorju, kar sam prizna, onemogočila točno opredelitev, tako da bi ta na eni strani odgovarjala srednjeevropskemu obdobju kakor na drugi strani tudi balkanski kronologiji.

Avtor se izraža proti gomili, ki bi eventualno mogla biti na tem mestu, katere velikost pa sponirna na 15 × 25 m v premeru (str. 49). Ugovori proti tako veliki gomili so povsem logični in verjetni: Razen tega ni odkril nobenih njenih sledov. Ni se pa avtor dotaknil vprašanja, ali eventualno tu ne bi mogle biti manjše gomile, tako da bi vsak grob imel svojo. Na nekem mestu sicer pravi, da so grobove verjetno označevale manjše gomilice, podobne tistim, kakršne poznamo danes, a so se sčasoma izravnale (str. 50). V takem primeru pa seveda ne bo mogoče več govoriti o planem grobišču, temveč o grobišču z gomilami, ker so one morale biti dalj časa vidne in zginiti že veliko kasneje, ako so po avtorjevem mnenju služile za označevanje grobov.

Zelo zanimivo je avtor podal tipološki razvoj keliha (str. 52 in sl.). Med domačim keramičnim gradivom je poiskal starejše forme, ki kažejo še ne

keramične, temveč kovinske elemente, kakor je ozka noga pri prehodu v trup kroglaste oblike. S posameznimi drugimi kelihi nam skuša predočiti daljnje razvojne forme. Primer, ki je sedaj najden v Kandiji, stavlja tipološko v srednjo stopnjo svoje lestvice. Toda čeprav nam je avtor podal zelo zanimivo tipološko raznovrstnost, bi tu vendar poudaril, da je to le teoretičen tipološki razvoj, ki pa nikakor ne dokazuje resničnega genetičnega razvoja te posode. Nesporno je, da imajo nekatere oblike, kakor ena izmed vaz iz Vač, izrazite metalne elemente. Prevzem posameznih metalnih elementov se opaža tudi na nekaterih drugih vazah te vrste. Ni pa s tem še nikjer dokazano, da je za vzor te oblike prvotno služila izključno samo kovinska posoda, ki je kasneje zaradi izdelave v drugem materialu dobila nove oblike, ki odgovarjajo temu novemu materialu, z drugimi besedami keramične forme. Kupa in skodela na nogi so znane tudi halštatskemu obdobju in zgodnejšim kulturam. Mogoče je tu le nova spodbuda od strani metalnih posod, nikakor pa ne čisti prevzem. To je pa posebno pomembno zato, ker tipološke razvojne stopnje, ki nam jih podaja avtor, ne pripadajo vedno tudi časovno raznim periodam. Zato je treba tudi takšne oblike tolmačiti z vidika celotnega inventarja. In tudi ako se v tem pokažejo tipološke posebnosti, ni potrebno, da stoje v zvezi s tipološkim razvojem, ki je vezan na časovni, stilistični ali nek drug moment.

Josip Korošec

Josip Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu. Slovenska Akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 6. Ljubljana 1951, 272 str., 618 slik v prilogah, 6 prilog kart in načrtov.

Arheološka izkopavanja na Ptujskem gradu v letih 1946 in 1947 so po svojih rezultatih zaslužila tako izčrpno obdelavo, kakor so jo dobila v petih monografskih publikacijah, ki so zdaj zaključene (Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu; Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki; Korošec, Slovansko svetišče na Ptujskem gradu; Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu; Ivaniček, Staroslavenska nekropola u Ptujju). Kot prvo v kronološki vrsti, čeprav po vrstnem redu izdanja zadnje, je delo, ki je predmet pričujoče ocene.

Pisatelj podaja v »Uvodu« (str. 5—7) kratko zgodovino arheoloških izkopavanj na Ptujskem gradu. Sledi poglavje »Lega Ilirske naselbine in njenih plasti« (str. 9—18). Teren planote, kjer so se pod staroslovansko in antično plastjo našle ilirske ostaline, je bil v glavnem poravnana za časa Rimljanov, le deloma pa že za časa Ilirov. Svet je v prazgodovinski dobi padal položneje proti severu, bolj strmo pa proti jugu. Naseljen pa je bil zlasti položni del, dočim ostali strmi deli ne kažejo znakov poselitve. Nasip ali obzidje okoli gradišča ni ugotovljeno. Prazgodovinska plast je včasih precej premešana, debela pa je povprečno 0,80 do 1,20 m. Nad ilirsko plastjo je viden humus, nato je naložen sip in grušč, ki vsebuje ostalino antike in Slovanov. Med ilirsko dobo in antiko je torej presledek, Iliri so se odselili, latenska keramika pa nastopa le v zvezi z rimsko. Zdi se, da je bil pred ilirsko poselitvijo tukaj gozd.

Pisatelj večkrat poudarja, da bo za končno ugotovitev oblike in velikosti gradišča potrebno še raziskati bližnjo okolico, vendar pa se ne spušča v vprašanje, v kakšni zvezi je utegnil biti v prazgodovinski dobi teren zahodne grajske planote z više ležečim vzhodnim delom, kjer stoji danes grajsko poslopje. Vendar pa moramo računati kot z gotovostjo, da je bil tudi ta teren poseljen v prazgodovinski dobi. Res je sicer, da so ptujске najdbe starejše kakor naša klasična ilirska gradišča, toda analogija »dveh ploščadi« je očitna. Vzvišeni del, akropola, se n. pr. vidi na Magdalenski gori pri Šmarju, na Vrh-Grižah pri Stični, Pri Sv. Luciji in na velikem številu večjih gradišč, med katere po svoji topografski konstituciji spada tudi Ptuj, čeprav nima nasipa okoli akropole in spodnje ploščadi.

Opisi stavb in ognjišč slede v poglavjih »Ilirski stavbni objekti« (str. 19—23) in »Ognjišča« (str. 24—28). Hiše zaradi dobre osnove redoma niso bile vkopane v tla, ki so bila zbita in trdna. Zato so se ohranili tlorisi hiš samo v dveh primerih. Ena hiša je dolga 5,20 m in široka 3,30 m, druga pa dolga 6,10 m, a širina ni ohranjena v celoti. Ostanke ometa so se našli povsod po terenu, največkrat okoli ognjišč. Iz ostankov se vidi, da so bile hiše zgrajene iz okroglih brun, dočim imamo v ohranjeni hiši opraviti s tesanimi bruni, ki so bila pokončno postavljena. Preplet iz vejevja je bil nato ometan z glino. Ognjišč je bilo najdenih vsega 25, toda dve med njimi nista iz prazgodovinske dobe. Vsa ostala ognjišča leže v notranjosti hiš. Hiše so uničene, omet pa je vedno v bližini. Ognjišča so bila okrogla, približno 1 m široka, tlak je bil utrjen iz dobro prečiščene, namazane in razmočene zemlje. Včasih je bil spodaj utrjen še s fragmenti keramike, včasih je bilo ognjišče obloženo s kamenjem. V bližini ognjišča je bila navadno manjša jama za odpadke. Tloris obeh ohranjenih hiš je pravokoten, ena dolga stranica leži proti jugu.

Ker so hiše tako slabo ohranjene, se pisatelj ne spušča v razmotrivanje, kje so hiše imele vhod, kakšna je bila streha in kako so bili v hišah razdeljeni prostori, kar bi bilo zelo važno. Verjetno smemo samo domnevati, da so tudi ptujske hiše kljub primitivnosti kulture, ki jo Ptujski grad kaže, poznale razdelitev tlorisa v več prostorov, ki je že v neolitiku bogato zastopana tako na Balkanu kot v ostali Evropi. Ker teren le malo pada in ker so se našla tudi bruna na obeh straneh hiše I (risba sl. 2), moramo domnevati, da so hiše redoma imele pokončne stene in da streha ni bila prislonjena kar na tla, niti ne samo na eni strani. Težko je reči, ali je bila streha dvokapna ali pa je imela tudi na krajših straneh stavbe pristrešje. Analogije za eno in drugo domnevo so zelo skromne, čeprav je morda več zanesljivih modelov iz bronaste dobe čisto dvokapnih. Po analogijah sodeč je bil vhod na ožji strani hiše in to niti ne na sredni steni. Seveda pa za ptujsko najdišče res nimamo v dostopnem materialu nobenih podatkov za te domneve.

V poglavju »Kulturno gradivo« (str. 29—72) nam pisatelj poda vso arheološko ostalino, ki jo je v ilirski plasti našel. Razdeli jo po ognjiščih, v okviru teh pa daje najprej podroben opis ognjišča z merami, nato najdbe tako imenovane boljše keramike, najdbe grobe keramike, posebej najdbe keramike slavonske kulture in njenih vplivov, končno pa najdbe bronastih predmetov, koščenih predmetov, kamnitega orodja in živalskih ostankov. K sumaričnemu seznamu v tekstu je priključen podroben katalog (str. 189—233), ki ga spremlja 618 fotografij (na tablah).

Predvojne arheološke publikacije v Sloveniji so bile zlasti pomanjkljive v tem, da niso predložile gradiva v celoti, ampak so po sumaričnem opisu okoliščin najdbe in najdb samih redoma prešle k zaključkom, kolikor niso ostale samo na stopnji navadnega poročila. Zasluga Korošca je, da je prekinil s to škodljivo prakso pri nas in da je v monografijo najdišč uvedel tudi popolnen katalog gradiva z risbo oz. sliko. S tem se arheološko delo šele prav omogoči, kajti brez upoštevanja vsega gradiva neke najdbe nismo upravičeni delati kakršnekoli zaključke. Istočasno pa monografija s tem tudi opravi dovršen del nalog arheološkega kataloga. Saj je ena največjih težkoč v slovenski arheologiji prav v tem, da ogromno gradivo v naših in inozemskih muzejih ni kataloško objavljeno. Za večino gradiva je sicer v primeru obdelave po katalogu bolje, da se ne oziramo na eno izkopavanje in na en muzej, ampak da objavimo v enem katalogu ves soroden material iz enega področja. Tako bi v katalog ilirskega Ptuja spadala še Hajdina s svojim materialom iz muzejev v Ptuju, Mariboru in Gradcu. Katalog zahteva tudi določeno standardno obliko, poleg seznama predmetov po skupinah najdbe tudi tipološki indeks in tipološke table risb oz. fotografij. Seveda teh nalog v monografiji ni mogoče izpolniti v docela dosledni obliki. Objava v pričujoči knjigi pa pomeni vsekakor metodično napredek od objave slovanskega gradiva (Korošec, Staroslovansko grobišče na ptujskem gradu) in bo za zelo dolgo časa nado-meščala pravi katalog ptujskega ilirskega gradiva. Fotografije so žal precej

slabo objavljene. Spričo tega se večkrat vprašamo, ali ni metoda objave v risbi primernejša za mnogo vrst predmetov. Vprašanje v naši praksi in teoriji še ni zadovoljivo rešeno, vsekakor pa naj kot izvršen primer risane objave prazgodovinskega materiala omenim table fibul iz Šmarjete in Mokronoga v Carinithji I, 141 (H. Müller-Karpe). Take risbe nam povedo precej več kot fotografija in so pri naših sedanjih tipografskih možnostih tudi mnogo bolj dosegljive. Gotovo pa je individualni moment pri risbi včasih težko izločiti. Zato bi morda kombinacija fotografije in risbe še najbolj koristila. Tehnika plastične risbe, ki jo Korošec uporablja med tekstom, se tem zahtevam že precej približuje. Fotografije nam v knjigi posebno malo povedo pri ornamentirani keramiki (n. pr. sl. 293, 307, 343, 353, 360, 367, 427, 441 itd.) in v tej obliki izgube svoj pravi smisel. Omenim naj še, da ima katalog neprimeren naslov »Opis slik«, ker je vezan na fotografije. Bolje bi bilo, da bi pisatelj katalog ločil iz seznamov pred angleškim resuméjem in ga s slikami kot celoto zase objavil na koncu knjige pod primernim naslovom.

Osrednje poglavje knjige je »Keramična ostalina« (str. 72—150), kjer je objavljena plastika, posode in ostala keramika. Pri posodah so posebej obravnavane tehnika, oblike in ornamentika. Mojstrsko obvladanje keramografije in veliko poznavanje keramičnega primerjalnega gradiva omogoča pisatelju zares pregledno in izčrpno analizo predmeta. Glavni pisateljevi zaključki so naslednji: Od plastike so se našli trije predmeti, med njimi ena — verjetno ženska — statueta brez umetniških intencij izvira iz slavonske kulture v razkroju. — Tehniko posod označuje, da so delane brez lončarskega koleša, glina je zlasti v skupini slavonske kulture mešana s peskom, razmeroma dobro žgana; drobna keramika je rjavkasta, boljša pa temne barve, izglajenost površine je slaba, kar je pojav dekadence slavonske kulture. Posode so le poredko premazane ali prevlečene. Kar se tiče oblik posod, sta dobro vidni dve skupini: starejša konservativna, ki pripada slavonski kulturi, in mlajša, ki pripada ilirski kulturi. Prva izumira in se skuša prilagoditi, nove oblike pa žive istočasno s starimi. Kulturna plast zemljišča pa je pretanka, da bi mogli govoriti o dolgem razvoju. Glavne oblike posod so: od boljše keramike konične skodele in kupe z navznoter zavihanim ustjem, v slavonski kulturi pa z vodoravno odrezanim ustjem. K slavonski kulturi spadajo tudi kupe na nogi, od katerih je treba posebej omeniti noge s štirimi šapami. Dobro so zastopane terine in večje amfore. Grobo keramiko pa predstavljajo zlasti lonci z enim ročajem. Nekaj je miniaturnih posodic, ki so bile morda kulturnega pomena. Posebej so obravnavani še ročaji in držaji, pokrovi in dna posod, od katerih imajo nekatera vrezane znake brez izrazitega pomena. Ornamentika je v razkroju. Izvira skoraj vsa iz slavonske kulture. Kompozicije ni več, število motivov je skromno. Od tehnik nastopa zlasti tehnika vrezanih in vdolbenih ornamentov na boljših posodah (črte, šrafirana polja), manj tehnika plastičnih ornamentov, ki se pojavlja na grobih posodah (trakovi, viseči polkrogi). Le sporadično ali povsem osamljeno se pojavlja barbotinska tehnika in tehnika slikanja. Inkrustacija ornamenta je le redka. Ornamenti so razporejeni na ustju, na vratu, na ramenu in na največji periferiji posod. — Od ostalih keramičnih izdelkov so poleg lepих kozic, ražnjev in vreten važne še velike uteži, ki ponovno zahtevajo rešitev vprašanja, čemu so služile. Pisatelj jih ne smatra niti za uteži pri mrežah, niti za ogrevalne naprave pri vretju kot Truhelka, in pušča vprašanje odprto; domneva pa, da so morda služile za uravnavanje obtežitve visečih posod, kar pa tudi ne bo držalo, ker so posode na ognjišču večinoma stale na kozicah.

Poglavje o keramični ostalini je zelo pomembno. Vzorno je opisana tehnika izdelave posod in tehnika izdelave ornamentov ter posamezni ornamentalni motivi. Na obširnem dokaznem gradivu vidimo presenetljivo dejstvo, da so posode slavonske kulture v degenerirani obliki živele istočasno z zgodnjimi ilirskimi posodami. Pisatelj pokaže na verjetnost, da so tako konične skodele kot terine in amfore degenerirane slavonske kulture mogle prilagoditi svoje oblike ilirski keramiki v procesu stapljanja obeh kultur oziroma v procesu razkrojavanja konservativnega elementa. Pisatelj metodično povsem pravilno

postopa, ko elemente teh keramičnih skupin samo opiše in izolira, ne da bi za posamezne primere skušal že dognati morebitno razvojno mesto v procesu prehajanja iz ene skupine v drugo. V takem primeru bi se ne mogel izogniti samovoljnostim in napakam. Vsekakor bo to poglavje Koroščeve knjige ob novih najdbah iz II. tisočletja izhodišče vsega nadaljnega študija. — Manj uspeli so odstavki o plastiki in ornamentu. Korošec je mišljenja, da pri statueti iz Ptuja ne moremo govoriti o umetniški vrednosti in da je »le predmet, ki je izdelan zgolj zaradi vsebine in čigar zunanost ni bila pomembna, dasi ima naš primer slučajno relativno precej detajlov« (str. 76). Na tem mestu ne morem obširneje govoriti o umetnostno-teoretičnih problemih naše prazgodovine. Vendar pa naj omenim, da je treba dobro ločiti intencionalno snov umetniškega predmeta od njegove emocionalne umetniške vsebine. S to ločitvijo je šele možno pristopiti k študiju prazgodovinske in sploh vsake neklasične umetnosti, kakor je deloma spoznal že Hoernes in so kasneje metodo razvili Schweitzer, Schäfer, Scheltema, Baum, Malraux in dr. Prav tako umetniška vrednost ni odvisna od detajlov zunanosti, z drugimi besedami od naturalizma podajanja. Sumarnost primitivne umetnosti je lahko zelo velika, a je istočasno umetniška stvaritev zelo visoka, n. pr. idol iz Kličevca, voz iz Dupljaje. Naša statueta iz Ptuja pa je kljub nekim detajlom periferen in umetnostno zgodovinsko nepomemben pojav, ker ne nosi na sebi niti slavonskih elementov idealizma ženske statuete niti ne nove arhaične pestre obravnave življenjske predmetnosti, kot je to primer v kasnejši ilirski umetnosti. Vsekakor mislim, da je problematično, ali spada ptujška statueta v slavansko grupo, ali predstavlja res ženski idol. Z idolom z Ljubljanskega barja nima zveze, še manj z idoloplastiko iz prave slavanske kulture. — Podobno je z ornamentom. V knjigi ni dovolj poudarjena tektonična vloga ornamenta na posodah, čeprav pisatelj o tem govori. Dotakniti bi se bilo treba posebej strukture nanašanja motivov na posodo, kjer tvorijo ornamentalen niz. Kakor je ornament na zgornjem delu posode tektonično važen, tako je razvrščanje motivov v horizontalnem nizu pomembno za harmonično zlitje oblike posode in ornamenta. Pomanjkanje občutja za strukturno nizanje motivov v horizontalni smeri, zlasti odsotnost nizanja motivov v obliki metop, kot jih vidimo v Vučedolu in na Ljubljanskem barju, bi bila najboljša stilna dokaza za pisateljevo ugotovitev, da so slavonske forme na Ptujskem gradu v procesu razkrajanja in da pripadajo kronološko poznemu času. Prav tako ni izkoriščeno dejstvo, da imamo samo na grobi keramiki plastične ornamente v obliki polkrožnih visečih vencev, in dejstvo, da »so prav z obrtniškega vidika v tej tehniki izvedeni ornamenti najlepši na naši naselbini« (str. 132). Lonci spadajo v ilirsko-keramično skupino. Ornament, intimna govorica neke plemenske skupnosti, je pri Ilirih redoma plastičen, ne vrezan ali vdolben. Take so žare v Rösschitzu, Šmarjeti, Podzemlju, nič drugega ne pomenijo vozli na vozlati fibuli z Vač, zapestnice s kanelurami, ciste s horizontalnimi žlebovi itd. Ta plastičen ornament, ki je vzporeden z zgoraj navedeno pestrostjo življenjskega detajla v ilirski figuralni umetnosti, pa pomeni nasprotje zamirajočemu idealizmu, linearnosti, geometričnosti in ploskavnosti slavonske plastike in ornamentike.

V naslednjih kratkih poglavjih: »Kamnitne in koščene ostaline« (str. 151—161), »Kovinske ostaline« (str. 162—164) in »Druge kulturne ostaline« (str. 165) poda pisatelj še opis nekeramičnega gradiva. Kamnitno orodje je proti pričakovanju zelo številno, pomeni pa konservativen in cenen nadomestek za kovinsko orodje. Izdelano je iz serpentina iz okolice, le nožki in strgalca so iz kremenca. Najbolj številne so sekire, manj je kladiv, dlet, brusov in žrmelj. Iz kosti so maloštevilna dleta, iz jelenjega rogovja pa so ročaji za nože. Kovina je zelo redko zastopana, izključno bron, ne železo, predmeti pa so: puščice, igle in gumbi. Iz živalskih ostankov se vidi, da so se ukvarjali prebivalci z ribolovom, lovom in živinorejo. Zbirali so želod, morda so tudi ostanki psov iz te dobe.

Sledi »Sklep« (str. 166—188), ki je v glavnem naslednji: Ptuj tudi spada med gradbišča, ki so istočasno naselbine in utrdbe, ne pa samo utrdbe, kot

je pomotoma domneval Buttler za ilirska gradišča. Prebivalstvo se je ukvarjalo z živinorejo in lovom ter ribolovom, v manjši meri tudi s poljedelstvom, o čemer priča tudi lega gradišča. Od obrti je bila razvita samo keramična obrt. O kulturnem življenju ni znano nič razen dejstva, da se je nahajala med ostalino statueta. Grobišče ni znano, podobno pa je bilo po materialu pač onemu na Hajdini. Po kulturi spada Ptuj k jugovzhodni skupini Menghinove razdelitve, kar dokazuje med drugim zlasti tehnika žigosanja. Stratigrafsko se nahaja na Ptujskem gradu samo ena prazgodovinska plast. V njej sta dva elementa: starejši, ki je zastopan s kamnitim orodjem in slavonsko keramiko, ter mlajši, ki je zastopan z ilirsko keramiko ob koncu bronaste dobe. S tem pa se odpre težko vprašanje odnosa ilirske in slavonske kulture. Iz najdišč po Balkanu se vidi, da je morala slavonska kultura biti mlajša od badenske in da mora vsaj v degenerirani obliki segati v bronasto dobo. Zdi se pa, da je morala živeti do ilirske kulture in nekaj časa vzporedno z njo. Žal so stratigrafski podatki z najdišč zelo površni. Pisatelj nato navaja tri sezname najdišč: 1. najdišča slavonske kulture (11 najdišč), v Sloveniji Ljubljansko barje, Ptujski grad in Vinomer, 2. neraziskana najdišča z možno pripadnostjo k slavonski kulturi (72 najdišč), v Slovenski Koroški Škocjan pri Beljaku, 3. najdišča drugih kultur z najdbami slavonskih elementov (28 najdišč), v Slovenski Koroški Steinkogel pri Velikovcu. Po vsem videzu sta na Ptujskem gradu morali obe kulturi živeti nekaj časa skupaj, Iliri so morda nosilce slavonske kulture podjarmili, morda pa so bili nosilci prve in druge kulture etnično sorodni, če že ne eni in isti. Absolutno kronološko spada material slavonske kulture — brez ozira na momente konservativnosti — v 1800—1600, ilirski material pa v 1100—900. Na koncu pisatelj poudari, da Ptuj vprašanja odnosov obeh kultur ni rešil, a je ponovno pokazal na važnost tega problema.

Pri analogijah za gradišča kot naselja in utrdbe se pisatelj poslužuje kot tudi sicer zlasti gradiva iz Bosne. Prav pa bi bilo upoštevati tudi slovenska gradišča, čeprav je res, da spadajo po do sedaj znanem gradivu v poznejšo dobo. Dokaz, da so se prebivalci ukvarjali zlasti z živinorejo, manj s poljedelstvom, se da okrečiti z dejstvom, da je tak način življenja značilen za vso ilirsko kulturo in da se odraža tudi v kultu in umetnosti. Za njihovo patriarhalno zadruho na bazi živinoreje in osnovnih obrti imamo istočasne izvrstne paralele v Srednjem Orientu, ohranjene v pisani tradiciji. Glede grobišča, ki je res neznano, pa ni tako gotovo, da ne bi moglo ležati tudi na hajdinski strani Drave. Vsaj v poznejši ilirski dobi naselja ob rekah ljubijo grobišča na drugem bregu, da reka loči mesto živih od mesta mrtvih, v Sloveniji na pr. Ajdovski Gradec in grobišče v Bitnjah ob Savi Bohinjki, Sv. Lucija in grobišče ob Idrijci, Ljubljanski grad (?) in grobišče na Novem trgu ob Ljubljani, Kapi-teljski hrib v Novem mestu (?) in grobišče v Kandiji ob Krki, Ptujski grad in grobišče na Hajdini (?) ob Dravi. Glede pripadnosti Ljubljanskega barja k slavonski kulturi bi bilo vendar treba opomniti, da ima Ljubljansko barje dokaj tujih elementov, ki jih opravičuje njihova periferija, n. pr. sistem kolišča, zvončaste čaše.

Osrednje vprašanje, ki ga ptujška najdba odpira, je odnos slavonske in ilirske ostaline. Dve možnosti obstajata: 1. slavonska ostalina je starejša. Iliri so plast uničili in pomešali s svojo ostalino; 2. slavonsko naselbino zavzamejo Iliri, slavonska ostalina pa živi istočasno z ilirsko dalje. Pisatelj ponovno poudarja, da obstaja na Ptujskem gradu samo ena prazgodovinska in to razmeroma tanka plast. Zato je prva možnost malo verjetna, druga možnost pa ima za slovensko in jugoslovansko prazgodovino daljnosežne posledice. V tem primeru je treba kronologijo slavonske kulture vsaj v fazi njenega zamiranja pomakniti v sredino II. tisočletja. Ljubljansko Barje bi spadalo potemtakem v čas med Trojo II in Trojo VI. Etnogeneza Ilirov postane razumljivejša. Plemena, ki vdoro s severa v jugovzhodno Evropo ob koncu bronaste dobe, v 12. in 11. stoletju, šele tu po spojitvi s starim substratom, med katerim je najvažnejša ravno slavonska kultura, postanejo Iliri. (Bron D. Hallstatt A in B.) Ali kakor se izraža Pittioni: »Sele po selitvi v dobi žarastih grobišč so iz spojitve zgodnje- in srednjebronastodobnih substratov

s plastjo žarastih grobišč, ki je legla nanje, krajevno močno raznovrstna, v svojih osnovnih oblikah pa zopet enovita, nastale vse tiste kulture starejše železne dobe, ki vodijo nato neposredno v antiko« (Urgeschichtliche Grundlagen 210). Velika arheološka vrzel, ki je zevala med Ljubljanskim barjem kot neolitikom v Sloveniji in med slovanskim halštatom C ter bila izpolnjena le z depojskimi najdbami bron, izginja. Koroščeva zasluga je, da je pričel zasledovati ta proces na posameznih najdiščih in na podrobnostih.

Ob koncu knjige je poleg kataloga in fotografij, ki sem jih že omenil, dodan seznam risb, ki jih je v tekstu 108, seznam 30 prilog na posebnih kartah, seznam točk z relativnimi globinami za važnejše najdbe na planu 30, ki obsega 290 točk, ter angleški resumé.

Od maloštevilnih pomot, ki so se vrinile v tekst, naj popravim: v predgovoru stran 6 je mesti A in B, ki sta na planoti ostali neraziskani, treba zamenjati v B in A, kot je prav na strani 235 in na karti. Na strani 185 op. 99 je najdišče Steinkogel pri Velikovcu objavil Müller-Karpe in ne Modler; na karti 29 pa je najdišče napačno vrisano. Priloge 1, 29 in 30 so brez številčk, na prilogi 12 ni označeno, da gre tu za profil N-N₁.

Med prilogami je objavljenih tudi 10 profilov svetišča, o katerih pa dvomim, da bodo brez spremnega teksta mogli kaj doprinesti k znani diskusiji o tej arhitekturi. Priloge so jasne in dobro risane. Škoda pa je, da nimamo nikjer na eni prilogi in niti ne v eni knjigi celotne situacije najdb na Ptujskem gradu: izohipse terena so na prilogi 1, prazgodovinski ostanki z antičnimi in svetiščem brez bazilike so na prilogi 30, antična bazilika je objavljena z drugimi antičnimi ostanki samo pri Klemencu, staroslovanski ostanki z antično arhitekturo in svetiščem brez bazilike pa samo v Koroščevi knjigi o staroslovanskem grobišču.

Jože Kastelic

Josip Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 4. Ljubljana 1950. 100 str., 22 tabel, 36 risb in dva načrta v prilogah.

Med prazgodovinskimi in slovanskimi najdbami, ki so sicer na gosto pokrivalo v dveh plasteh grajsko planoto, a je vendar niso bistveno izpreminjale, ker so bile omejene ali na posamezne slovanske grobove ali pa na posamezna ilirska ognjišča majhnega obsega, so rimske arheološke ostaline Ptujskega grada povsem drugačnega značaja. Gre za arhitekturne spomenike, ki so planoto dokaj močno izpremenili: s svojimi osnovami so pomešali ilirsko plast, s svojimi ruševinami pa so tudi kasneje vplivali na usodo planote, zlasti na slovansko kulturno plast, ki se jih je morala ogibati, kolikor jih ni hotela ali mogla porušiti. Iz takega položaja izvirajo marsikake težkoče pri datiranju in fiksiranju posameznih profilov, pa tudi pri samem izkopavanju. Dasi je rimski Poetovio v arheologiji že dolgo časa utrjen pojem in nove najdbe na gradu njegove vsebine in podobe niso bistveno izpremenile, pa so vendar k vprašanju pozne antike v Ptuj in Sloveniji doprinesle zanimivo gradivo. V kompleksu arheološkega terena kot metodične celote pa predstavljajo kritično točko.

Štirje arhitektonski kompleksi antike se nahajajo na planoti: 1. bazilika, 2. obrambni zid, 3. podnožja za lope, 4. trdnjava. Avtor knjige podaja opis posameznih skupin, pri čemer ugotovi, da je bila bazilika dvoapsidalna, da je imela en oltar na eni nogi, da je imela še več oltarjev in septum pred presbiterijem. Je peta ugotovljena starokrščanska cerkev v Ptuj. Izvira iz konca četrtega ali začetka petega stoletja. Obrambni zid je bil zgrajen približno istočasno, kar se vidi iz profila na severni strani planote, ki je bila razširjena šele v tej dobi, kot priča najdeni denar. Obrambni zid in bazilika tvorita tip pribežališča na hribu, ki ga za pozno antiko poznamo n. pr. iz Velikih Malenc. Kasneje je bila bazilika porušena, verjetno za časa Atila l. 452. Na planoti so bile zgrajene po tem času zasilne lesene lope kot bivališča za prebivalce porušenega mesta. Iz tega časa izvira primitivna livarna. Okoli

leta 489 so Panonijo in Norik ponovno zasedli Ostrogoti, ki so na mestu nekdanjih lop zgradili trdnjavo kot mostobran za most preko Drave. Trdnjava je imela zunanji hodnik ter notranji prostor, oboje kvadratnega tlorisa. Imela je vhod na severnem koncu vzhodne strani. Imela je vsaj dva obrambna stolpa, enega na severovzhodnem vogalu na vhodu, drugega na jugozahodnem vogalu. Leta 546 Gote izpodrinejo Langobardi. V dobi Langobardov, verjetneje pa šele po l. 568 v dobi Slovanov, je trdnjava porušena. Med gotsko vlado je v l. 526 do 546 še bizantinski in frankovski vpliv viden v teh krajih. Franki imajo verjetno Ptuj tudi zaseden. Pisatelj navaja v arheološkem opisu podnožij in trdnjave mesta, kjer so bila v zid položena lesena bruna, in podaja potrebne mere. Med drobnimi najdbami naj omenim novce, ki izvirajo iz vseh stoletij rimske vlade. Objavljeni so tudi novci, ki so se našli v slovanških grobovih. Od plastike je treba zlasti omeniti pilaster z Bakhom in vinsko trto, statuarni fragment vepra ter aro z reliefom orla in strele. Našle so se opeke z žigi, majhni fragmenti ornamentalnih mozaikov, ena poznoantična igla, ena bronasta ploščica z vojaškim napisom, več rimskega orožja in en del konjske uzde. Tekst spremljajo številne fotografije in risbe ter dva načrta.

Najprej naj omenim, da Dj. Bošković, Starinar, n. s. 1, 1950, 39—46 postavlja k apsidi neposredno vzhodno od trdnjave vprašaj in da veže obzidje ter podnožja v sistem večje bazilikalne zgradbe, katere tloris tudi rekonstruira. B. Saria, Historia 1, 1950, 469 op. 130 pa meni, da zidovi, ki jih Klemenc razlaga kot trdnjavo, že zaradi svoje šibkosti komaj govore za to. »Der Grundriss deutet wohl eher auf einen typisch gallo-römischen Vierecktempel mit Umgang hin.« Končno misli F. Baš, Zgodovinski časopis 4, 1950, 130 sl. pač za eno izmed plošč, ki ju Klemenc interpretira na str. 16 za starokrščanski oltarni plošči s konsekracijskim križem, da nosi na sebi križ kot »fevdalnodobno ali gotsko-kamnarsko znamenje«. — Boškovičeva teza vsekakor ni pravilna, kajti v primeru tako obsežne bazilikalne zgradbe, kot jo Bošković zamišlja, bi morali najti kljub poznejšim rušenjem vendarle večje ostanke stavbe, fragmente mozaika, krovno opeko, figuralne dele, zidovje itd. Poleg tega si take bazilike tudi ne moremo prav zamisliti na grajskem hribu, ki ne ustreza velikim bizantinskim fortifikacijam, n. pr. Caričinega grada, v poznorimski dobi pa take prakse tudi nimamo. V zmoti je tudi Saria z domnevo o galorimskem templju. Stavba trdnjavice je poznoantična, ker relativno ni starejša od severnega zidu, za katerega je terminus ante quem non 4. stol. Iz tab. XV 1—2 pri Klemencu je težko reči, ali ima Baš s svojo interpretacijo križa prav ali ne. Znak na obeh kamnih je netipičen.

Vprašanje bazilike pa s tem še ni rešeno. Da je bazilika na grajski planoti obstajala, ni dvoma. Zato je priča med drugim oltarni podstavek in fragment menze. Ostanke dejanske arhitekture pa so tako skromni, da je točnejša opredelitev nemogoča. Klemenc pravilno postopa, ko na edini apsidalni prostor na terenu — apsida je obrnjena na vzhod — veže interpretacijo bazilike. Tudi zveza zidu na severu z baziliko v zasnovi poznoantičnega pribežališča na hribu je dobra. Res je sicer, da so ostanke tega zidu zelo skromni in je v poznejšem času grajska planota doživela toliko izmenjav, da ne bo mogoče teh ostankov razširiti. Zato je sklepanje bolj kombinatorično, kot bi človek želel. Vendar pa s Klemencem v njegovi interpretaciji soglašam. Ni pa tako gotovo, ali je bila bazilika res dvoapsidalna in troladijska, kot to misli avtor, kajti ostanke druge apside in desnega prizidka so zelo skromni. Avtor nam jih v tekstu bežno opiše na str. 9 ter podaja skico v načrtu I. — Ker pa nimamo ne risbe profila, ne točnejšega opisa in ne točnega načrta, jih moram smatrati za problematične elemente. Tudi ni gotovo, ali je imela bazilika en oltar ali več oltarjev. S tem pa za sedaj tudi odpade Klemenčevo datiranje dobe škofa Ambrozija kot terminus ante quem non za baziliko.

Interpretacija podnožij za lope in zidov trdnjave je dobra. Pripomnil bi le, da bi avtor v opisu moral točneje ločiti temelje vseh zidanih delov od pravih zidov, ki so bili nad zemljo. Edino na ta način si moremo namreč razložiti, zakaj podnožja niso bila porušena, ko je bila grajena trdnjavica. Podnožja k njenim zidovom niso bila »prizidana«, kot se izraža Klemenc,

ampak so bila deloma v zemlji, ko so bili izkopani rovi za temelje nove stavbe. Kjer so se ti rovi dotikali podnožij, tam so se novi temelji prislonili k njim. Tehnika gradnje zidov je v tekstu razmeroma neprecizno podana. Gre pa za zidove, ki imajo svoje zunanje površine take, da so mogli biti grajeni ali z opazem (kar za antično tehniko gradnje ne pride v poštev) ali pa v zemlji, kjer so tak »opaz«² tvorile stene izkopanega rova. Žal nimamo ne v tekstu, ne v načrtu točno podanih relativnih globin za vrhnjo ploskev zidov trdnjave in podnožij ter za peto njihovih temeljev. Iz teksta se da približno ugotoviti, da je globina izpod zemlje za vrhnjo ploskev podnožij okoli 0,60 m, za vrhnjo ploskev zidov trdnjave pa 0,30 do 0,40 m. Razlika je torej 0,20 do 0,30 m, kar bi pomenilo, da imamo pri zidovih trdnjave ohranjen poleg temeljev le še prehod v pravi zid nad zemljo. Temu ustreza tudi relativna stratigrafija vhoda v trdnjavo. Isto potrjuje tudi tab. VIII, sl. 2 v knjigi. Rezultat je važen, ker se z njim znatno spremeni višina nivoja poznoantičnega zemljišča. Srednji del trdnjave je imel nivo višje kakor obhodni prostor. Iz risbe 28 pa vidimo samo skico odnosov, niso pa podani merski detajli.

Zelo problematičen je tudi Klemenčev zaključek, da so trdnjavo zgradili Ostrogoti. V tekstu sicer na enem mestu (str. 81) dopušča zaradi naglice zidave tudi možnost, da bi jo bili zgradili Rimljani, vendar pa se v ostalem tekstu na to ne ozira in govori le o Gotih. Mislim, da zaključek ni pravilen. Goti bi mogli biti v Ptuj v letih 455—473 (od hunske katastrofe do izselitve iz Panonije) in v letih 489—526 (od Odoakrove izpraznitve Norika do Teodorikove smrti). Nato bi od leta 526 do 546 prišli v poštev Bizantinci, eventualno Franki, od l. 546 do 568 pa Langobardi. Langobardi kot gradilci trdnjave ne pridejo v poštev, kar priznava avtor sam (v opombi 81 cit. Jantsch bi se moral izpopolniti še z B. Grafenauer, Koroški zbornik 82—89). Za Franke je zelo negotovo, ali je kralj Teodebert ta predel sploh imel kdaj v svoji oblasti. Zato že iz historičnih razlogov s Franki ne smemo računati kot z gradilci ptujske trdnjave. V poštev bi mogli priti Bizantinci, a ne vemo, koliko je bil njihov faktični vpliv v področju Ptujja močan, kakšni administrativni in vojaški ukrepi so se izvršili pod njihovo vladno. Premalo imamo torej zgodovinskih dokazov, da bi mogli trdnjavo pripisati Bizantincem. V poštev bi prišli Goti, ki so Ptuj dejansko imeli dalje časa v svojih rokah. Toda če so trdnjavo uporabljali, s tem ni rečeno, da so jo tudi zgradili. Proti temu namreč govori dejstvo, da na Ptujskem gradu ni bil najden noben predmet germanskega karakterja. Nasprotno, vsa keramika je rimskega izvora, kakor tudi orožje in druge drobne najdbe. Tudi del konjske uzde nima kljub malo znanim paralelam germanskega karakterja. Zanj ne moremo reči, ali predstavlja lomljeno žvalo ali enotno in ali je žvala fiksna ali vodljiva. To pa bi jo šele približno datiralo v zgodnji imperij ali v pozno antiko. Nimamo osnove, da bi smatrali ta predmet za germanski. Če bi trdnjavo zgradili Goti, bi morali vsekakor med drobnim inventarjem najti vsaj kakšen predmet, ki bi kazal na njihovo specifično kulturo. Moral bi se najti vsaj kak fragment keramike, ki bi se mogel interpretirati v korist gotske teze. Če to ni primer niti za notranjost, niti ne za okolico trdnjave, potem je le težko pripisati tak arhitektonski spomenik temu ljudstvu. Prav tako način gradnje ne govori za gotsko stavbo. Tloris kvadrata za rimsko vojaško stavbarstvo ne predstavlja nobene izjeme. Tehnika gradnje pa je takega značaja, da jo more razložiti edinole naglice in sila. To pa pride v poštev samo za romanizirane prebivalce, ki se branijo pred barbari. Gotska trdnjava Sadovsko-kale v Bolgariji (Velkov, *Germania* 19, 1935) je po svojem tlorisu in prerezu tako stolpa kot celotne stavbe precej drugačna od ptujske. Zlasti pada v oči debelina zidu v stolpu (2,70 m) ter nepravilni tloris stolpa. Prav tako je važen sestav najdb v samem stolpu, ki je germanski v okrasnih kot v uporabnih predmetih.

Proti gotski trdnjavici govore torej tehtni razlogi. Metodično zato ni upravičeno, da zaradi zgodovinsko dokazane prisotnosti gotske oblasti v področju Ptujja v drugi polovici 5. in v začetku 6. stoletja trdnjavico sploh

postavljamo v to dobo. Kajti nikakor ni dokazano, da je za baziliko terminus ante quem non res čas škofa Ambrozija in tudi ne vemo, ali je bila porušena res leta 452 in ali so podnožja lop res iz časa po letu 452. Prav možno je, da je vsa kronologija potrebna revizije. S tem pa seveda še ne odpade možnost, da so barbarska ljudstva trdnjavo uporabljala tudi zase, dokler jim je mogla služiti. Ne bi pa omejil te uporabe samo na Gote. Vsekakor pa sledov take uporabe nimamo niti za Gote niti za koga drugega.

Avtorju je treba šteti v zaslugo, da je poskusil rešiti problem arheološke vsebine v širokem historičnem okviru. Če se mu to ni posrečilo v celoti, to ni krivda metode kot take, temveč zgolj zapletenost problema, ki ga je imel pred seboj.

Jože Kastelic

Rudolf Egger, Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung. (Posebni odtis iz Carinthie I, 1947 in 1948.) Celovec 1948, str. 85.

R. Egger ima sloves kot delaven in široko razgledan arheolog, ki mu je zgodovina jugoslovanskih krajev v antični dobi dobro znana. Sam je zanj v »Forschungen in Salona« (Dunaj 1917—26) prispeval znaten delež. Poleg tega je v objavah in razpravah v »Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts« obdelal marsikatero vprašanje, ki je vsaj posredno važno za našo arheologijo. V zadnjih letih vzbujajo splošno pozornost njegova odkopavanja na Koroškem. Kakor kaže njegov nemški prevod Santoninovega Itinerarija (1485—87), se zanima tudi za kasnejša razdobja. Prav ta prevod, napravljen po izdaji G. Valeja (v Studi e testi št. 103, iz l. 1943), nas je nekoliko razočaral, ker je izšel skoraj brez znanstvenega aparata. Tem bolj pa je dobrodošel, ker je Eggerja napotil h kritični obdelavi legende o sv. Mohorju, ki je zdaj pred nami in nas dodobra prepriča, da avtor suvereno obvladuje tudi pisane vire in literaturo za zgodovino naše zemlje, čeprav v glavnem le tujejezično. Jedro spisa, ki ga tu obravnavamo, je namreč v kritičnem pretresu pisanih poročil o sv. Mohorju, ki je skupaj s sv. Fortunatom imel vlogo zavetnika oglejskega patriarhata in ljubljanske škofije. Eggerja je začel zanimati kot patron v Smohorju ob naši narodni meji v Ziljski dolini. Sv. Mohor je za nas tem bolj zanimiv, ker je dal osnovo za mnogo krajevnih imen po Sloveniji (Svetličevo Kazalo krajev k Zemljevidu Slov. Matice navaja sedem takih krajev, a verjetno ne zajema vseh) in ker se po njem imenuje kar 32 cerkvá, seveda vse južno od Drave in nobena ne severno od tod (po A. Stegenšku, Dekanija gornjegrajska, 189).

V območju oglejskega patriarhata je mnogo stoletij veljalo kot resnično poročilo, da je bil Hermagoras, slovenski Mohor, učenec evangelista Marka, ki ga je določil ob odhodu v Aleksandrijo za naslednika in ga poslal v Rim, in da ga je apostol Peter posvetil za škofa v Akvileji (Ogleju). Ko je bil pod Neronom obsojen na mučeniško smrt, je izbral po ljudski volji sebi za naslednika diakona Fortunata, vendar sta oba morala hkrati umreti. Zaradi apostolskega izvora so priznavali oglejski metropoliji častni pridevek patriarhata. — Veljava oglejskega patriarhata se opira na pozno legendo brez zgodovinske podlage. Kar otipljiva je pri legendi njena tendenca, da povzdigne sloves oglejske cerkve. Mimo tega je tako slabo prikrojena Neronovi dobi, da mora biti znanstveniku na prvi pogled močno sumljiva, tudi če se ne ozira na ime Hermagoras »natione Germanus«, ki je za ta čas popoln anahronizem. Ožji krog zgodovinarjev že od Seb. Tillemona dalje odklanja historično osnovanost te legende in je odkril tudi realni izvor patriarhatskega naslova za oglejsko cerkev. Pri nas je o tem pisal n. pr. Fr. Kos v IMK VI in v Gradivu I, str. XVIII sl. (Egger na žalost slovenskih avtorjev sploh ne omenja!).

Pri tem pa seveda še ni gotovo, kaj naj sodimo o glavni osebi v legendi, ki tu nosi ime Hermagoras — Mohor. V pravo smer je pozornost zgodovinarjev obrnil Svetozar Rittig v razpravi »Martirologij srijemsko-panonske metropolije« (nedokončan članek v Bogosl. smotri II, 1911), kjer Hermagoro enači s sremskim mučencem Hermogenom, čigar truplo so pozneje prenesli v Akvilejo. Rittigu slede vodilni poznavalci starokrščanske dobe pri nas od

J. Zeillerja do Tiborija Nagyja (*Dissertationes Pannonicae*, ser. II, 1939), ne pa P. Paschini (prim. »La basilica di Aquileia, 1933, in prej Rivista di scienze stor. I, 1904). Ko Egger navaja te avtorje (poleg manj znanih, str. 7, 8 et passim), spet ne omenja, da je Rittigovo misel povzel tudi F. Šišić in jo vnesel v naše zgodovinske pisane (gl. Povjest Hrvata u doba nar. vladara, 152 in op. 78); sicer pa Šišićevo stališče tudi med Slovenci ni vzbudilo kake pozornosti. — Od časa, ko je Rittig obravnaval martirologije iz Panonije, do danes je obdelaval martirologije zlasti Hippolyte Delehaye in jim spretno opredelil mesto med zgodovinskimi viri. Obdelal je tudi martirologije oglejske cerkve, ki navadno nosijo Hieronimovo ime in jih na novo izdal (za Duchesneom in de Rossijem v l. 1894) med bolandističnimi publikacijami AASS 1931. Za oglejski martirologij je Hieronim dal le pobudo, pripravila pa ga je oglejska bogoslovska šola, ki jo je ugotovil prav Egger in jo je opisala njegova učenka A. Scholz (v dunajski disertaciji, ki v Ljubljani ni dostopna). Tudi sicer se je Egger izdatno opiral na Delehaye, ki je posebej ocenil in razčlenil sestav svetniških legend v literaturi (*Les légendes hagiographiques*, 2. izd.). — Zanimivo je, da Delehaye sodi, da je problem Hermogenes-Hermagoras še vedno tako zapleten, da se ne bo dal pojasniti (Egger, 8), naš avtor pa se ga je lotil prav na podlagi ugotovitev tega učenjaka. Obilno snov, na katero se je treba pri reševanju ozirati, sta Eggerju razčistila in uredila še F. Lanzoni (*Le origini delle diocesi antiche d'Italia*; delo je izšlo prvič v *Studi e testi*, št. 35, l. 1923, drugič pod naslovom *Le diocesi d'Italia* l. 1937) in P. Kehr (*Italia pontificia*, zv. VII., 1923). Egger je s poskusom odlično uspel ter pokazal tako v viroslovnem pogledu kakor v metodičnem prijemu tako poučna pota, da je njegova pričujoča študija vredna vse pozornosti slovenskih zgodovinarjev. V tem poročilu se moram omejiti le na njegove glavne rezultate, omenjam pa, da se Egger mimogrede dotakne tudi več stranskih problemov, ki mečejo na zgodovino naše zemlje posebno luč in ki jih ne kaže prezreti.

Egger je raziskavanje začel z analizo in primerjavo podatkov o mučencih oglejske cerkve. Iz različnih prepisov »Hieronimovega martirologija« je mogel dognati, da je treba ločiti avtohtone in doseljene mučence ter izločiti vsa nepristna imena, ki so se spasila ob neznanju prepisovalcev. Ugotovil je za Furlanijo le deset avtohtonih mučencev, dva iz 3. stoletja pred Dioklecijanom, druge vse iz Dioklecijanove dobe (prva dva sta Hilarius in Tatianus, drugi pa: Cantianus, Cantianus, Cantianilla, Protus, Chrysogonus, Valerianus ter brata Felix in Fortunatus). Od drugod so v Akvilejo prenesli relikvije 19 mučencev, med njimi pa je 5 nepristnih imen, ki so nastala ob zmotnem prepisovanju in ponavljanju imen. (Tako so z napačnim branjem iz »Proti« pridobili »Precati«, iz »Porto largo« je nastal nov mučenec Largus, »Chrysogoni« so drugič brali »Crisentiani« itd. Namesto »in Lystra« so razumeli »in Istria« in tako tam pridobili tržaškega mučenca Servola, čigar ostankov seveda nikjer ni najti. Gl. Egger 19—20.) Vse zmote ob prepisovanju je ugotovil že Delehaye. — Za mučenca Mohorja obstoje zapisi v tehle oblikah: In Aquileia natale s.-orum Fortunati et Armogeri (var. Armageri, Armagri), drugič spet Fortunati Ermoduri (var. Hermogenis)... Hermoggerati, pa tudi Ermogenis in Ermoginis. Oblike priporočajo mnenje, da je prvotno ime bilo res Hermogenis. Ni dvoma, da bi njegove relikvije v Akvileji ne bile pristne, gotovo je tudi, da so bile tja prenesene iz Panonije.

Podrobno preučevanje poročil o panonskih mučencih kaže, da je z imeni označenih, datiranih in lokaliziranih mučencev tu 24. Za enega trdno stoji, da je iz Panonije našel pot v Solun (kakor je ugotovil že Zeiller); to je bil mučenec Dimitrij, ki je nato zaslovel kot zaščitnik solunskega mesta in sosednih Slovanov (E. 51). O njem so v Solunu vedeli le za ime, stan in smrtni dan, vse druge življenjske okoliščine mu je pozneje dodala legenda, ki ga je seveda napravila najprej za solunskega rojaka. Druge relikvije so iz Panonije prešle v Carigrad, v razna italijanska mesta, največ seveda v Rim, nekaj jih je za stalno ostalo v Akvileji. Značilen za to zadnjo skupino je sv. Donat, čigar glava je iz Akvileje prišla v Čedad, meščani pa so Donata pozneje imeli za pravega domačina in pozabili, da ni bil mučen tu, ampak

v Singidunu, o čemer bi se mogli prepričati iz domačega martirologija. Primer čedadskih spisov o mučencu Donatu kaže očitne sledi nespretne kompilacije na podlagi zgodovinsko zanesljive »passio«, ki jo je za tega mučenca spisal lektor Pollio kot priča dogodkov. Pomembno je, da ta passio omenja tudi Hermogena. Z upoštevanjem več različnih virov je mogoče za Hermogena trdno ugotoviti, da je bil lektor singidunske cerkve, zajet na begu v Sirmiju in tam mučen 9. aprila 304, isti dan kakor diakona Fortunat in omenjeni Donat ali kak dan kasneje (E. 47—50). Celo to se da trditi, da so s prenosom relikvij vzeli s seboj v Akvilejo tudi izvorni opis njihovega mučenja, t. j. »passio« lektorja Poliona, kar je dognal že Rittig.

Egger je zdaj poskusil določiti še čas, kdaj so mučeniške ostanke iz Panonije prenesli v Oglej. Po obilni rimski zakonodaji v l. 408 na korist beguncev, ki so jih latifundisti hoteli uvrstiti med kolone, tlačane ali sužnje, ter po poročilu, da je to leto poklical zahodnogotski kralj Alarik za seboj v Italijo svaka Ataulfa, sklepa Egger, da je treba postaviti val panonskih beguncev v leto 409 ali 410, ko je dospel tja Ataulf. Domnevo mu potrjuje okolnost, da legenda med meščani Akvileje imenuje nekega Ulfiusa in mu daje naslove, kakor sta jih v rimski državi uradno imela Alarik in Ataulf; v tem Ulfiju vidi Egger (57—59) Ataulfovega očeta, ki nam drugod ni znan, a bi bilo skladno z germanskim poimenovanjem, če sprejmemo to domnevo. Bil bi to edini tehtni doprinos, ki ga Mohorjeva legenda nudi za zgodovino (E. 76).

Relikvijam lektorja Hermogena ni bil usojen miren počitek. Dandolova kronika je ohranila krajevno izročilo, da so jih 452, ko je Atila porušil Akvilejo, rešili v Gradež. Drugič so jih rešili v Gradež pred Langobardi 568. Del relikvij je pred l. 624 vzel s seboj na begu iz Gradeža v Krmin škof Fortunat. Vendar ve kronika za l. 992 povedati, da je dož Peter II. Orseolo hranil v cerkvi sv. Evfemije 4 skrinjice svetinj, med njimi je druga z zaznambo »Hermachorae et Fortunati«, četrta pa »Hermogenis et Fortunati«, kar pomenja dubleto; Hermogenes se poslej redno druží s Fortunatom. Mogočni patriarh Popon si je iz teh skrinjic nasilno prisvojil svetinje za novo baziliko v Ogleju, posvečeno 1031; zadnje bivališče sta oba mučenca našla v južni apsidi prečne ladje (E. 59, 70). Tu so svetinje zapadle pozabljenju; zadnjič se omenjajo l. 1570. S tem večjo živahnostjo in žilavostjo pa se je pomena teh relikvij lotila legenda.

Tudi za tendenco legende, njen postanek in razvoj je našel Egger dosti ustrežajočo in zelo naravno razlago. Ob njeni analizi (E. 23—43) je lahko ugotovil, da njen značaj ni ljudski, ampak pisarniški in govorniški, pristnim mučeniškim aktom kar nič podoben. Nastopajoče osebe so medle, za vsako okolje in čas možne, medtem ko nastopajoče oblasti prav za čas, ki ga suponira legenda, niso možne; bolj bi se prilegale dobi dominata. Na splošno uporablja iste rekvizite kakor druge legende brez močnih individualnih potez. Podobne težnje, kakor jih ima oglejska legenda, je Egger (64—67) po Lanzoniju in Kehru razbral tudi pri drugih metropolijah v bližini. Ko namerava doseči Arles primat v Galiji po l. 400, se opira na trditev, da je tam bil prvi škof Trofim — učenec sv. Petra. Ko se pozneje Milan boji, da bi ga ne zasenčila Ravenna, kamor se je 404 preselil dvor, poveže domačega mučenca Nazarija s sv. Petrom in pozneje dožene, da je tu oznanjal evangelij apostol Barnaba in postavil za naslednika Anatolija. Ravenna še 440 ne ve ob prvem metropolitu Petru Hrizologu nič o svojem apostolskem izvoru, takoj nato pa se že sklicuje, da je bil njen prvi mučenec Apolinarij Petrov učenec in odposlanec. — Po istem vzorcu in z enakim namenom je razumljivo ravnala Akvileja, da je obdržala ali obnovila svojo veljavo. Kdaj ji je to bilo najnujnejše? Ko se je akvilejski nadškof vrnil v porušeni Oglej! Z nastankom legende je torej treba računati kmalu po l. 452. Na vsak način pred l. 500, ko že najdemo v bližini Pule (Pulja) cerkvico, ki se imenuje po Hermagori; ta oblika imena (namesto: Hermogenes) je značilna za legendo. To cerkvico je ugotovil A. Gnirs (gl. Atti e memorie della società Istriana, 1908), a Egger jo datira v začetek 6. stoletja. Absolutni terminus post quem non za nastanek legende je l. 553, ko je šel

Oglej v shizmo in je s tem sklicevanje na zveze z Rimom že izgubilo smisel. In res iz dveh pisem papeža Pelagija I. (558-60) v Ravenno in na Narsesa vidimo, da v Rimu odklanjajo bajko, da bi bila akvilejska škofija imela apostolski izvor. Spet pa je strpljivo prizadevanje papežev, da bi odstranili shizmo, nudilo ugodno priložnost, da si je metropolit v Gradežu in v Akvileji ustalil naslov patriarha in izredno veljavo metropolije. Vsak del razcepljene nadškofije si pomaga po svoje. Gradežu, ki »pod zastavo sv. Hermagora zmaguje v Istri«, pride na pomoč bizantinski cesar Heraklij, ki mestu podari marmorni »sedež sv. Marka« (dejansko le relikviarij, danes v beneški zakladnici). Ko so si Benetke drzno pridobile še relikvije sv. Marka iz Aleksandrije (828), je bilo za odličnost Gradeža dovolj neovrznih in otipljivih dokazov. Oglej si je znal pridobiti pomoč od zahoda. Pod Langobardi je Oglej moral potrpeti, pod Karolingi pa si je razmahnil meje do Drave (definitivno 811), dal si je na sinodah potrditi pravice nad sufragani in izstaviti listine (n. pr. 13. avg. 803 ali 11. nov. 830), kjer je (najprej za Gradež, potem pa tudi za Oglej) potrjeno, da je tu »sedes sancti Marci evangeliste et sancti Hermacore«. Brez vpliva tudi ni bila lažna listina iz časa po l. 827, kjer je glavni stavek: »ut inter omnes Italicas ecclesiarum sedes prima post Romanam Aquileiensis habeatur« (E. 69—72). Sicer pa je bila ta tekma skoraj odveč, ker je legendo povzel že 784 Pavel Diakon v zgodovinski spis »Gesta episcoporum Mettensium« (MG SS, II. 261, Egger 64). V 8. stoletju, ko je pisal Pavel Diakon, že ni bilo več občutja za časovno neskladnost, da bi v Neronovi dobi imeli v Akvileji škofa z germanskim prizvokom v imenu; nasprotno: ime Hermagoras je za ta čas prikladnejše kakor grški Hermogenes. S tem je bila Ogleju stalnost izročila v navideznem apostolskem izvoru utrjena za več stoletij; do 17. stol. ni legendi nihče več resno oporekal.

Legenda je imela precej odmeva. Po njej je bilo n. pr. lahko podpreti mnenje, da je rokopis evangelija, ki ga je hranil Oglej najmanj do 1409 in ki je nastal v 5. ali 6. stoletju, izviren Markov evangelij. Egger omenja dalje (75), da so se razne škofije ponašale, da so jih ustanovili učenci sv. Mohorja, ker je v razširjenem 4. poglavju legende navedeno, da je sv. Mohor razposlal učence »per alias civitates«. Med temi je bil tudi Passau. In zanimivo je, da je moral prvi predsednik ljubljanske akademije operozov dr. Janez Prešern, preden se je (1692) iz Rima vrnil v Ljubljano, pobijati to pretenzijo.

Kakor spričuje ta skopi vsebinski pregled, čeprav ima deloma drugačen razpored snovi kakor razprava sama, je Egger ostal zvest arheološki metodi raziskovanja. Pri vseh problemih je poiskal najprej splošno »tipično« dogajanje širšega območja in potem v ta tip včlenil posebni primer Mohorjevega problema. Tako je za začetek preiskal, kakšen je položaj, ki ga razkriva eksaktna analiza martirologijev tako v Furlaniji kakor v Panoniji. Zatem je obdelal pojav mučeniških translacij v nove kraje, kjer mučenci spet »ožive« ob legendah, ki nanje vežejo krajevna izročila in jih postavljajo za nosilce posebnih teženj. S tem odpira problem hagiografskih legend, ki imajo za zgodovinarja le tolikšno vrednost, v kolikor se izločajo iz tipičnih predlog in navajajo individualne poteze. Rezultat te razprave je primeroma majhen, ker kaže, da Akvileja s preobrazbo Hermogena v Hermagora ni bila niti osamljena niti posebno izvirna. Večji je pomen te razprave, če si predočimo, koliko umišljenih vplivov na zgodovinski razvoj je avtor s svojo realistično analizo s tem odstranil. Razprava kar izziva, naj bi jo spopolnili z našega stališča, ki ga seveda Egger ni nikjer vzel v pretres.

Ob Eggerjevi objavi razprave o Mohorjevi legendi se sama po sebi vzbuja želja, da bi kak slovenski arheolog ali zgodovinar obdelal vprašanje, kolikšno dejansko vrednost imajo na pol legendarna poročila o mučencih antične dobe na slovenskem ozemlju; mislim tu posebno na Trst, Koper, našo Emono, Celje in Ptuj. Vse kaže, da je čas za to raziskovanje že goden, če upoštevamo, kolikšen napredek je napravila arheološka znanost in pregled pisanih virov, ki se nanje lahko opiramo. Minulo je že četrto stoletje, odkar je R. Egger v delu »Frühchristliche Kirchenbauten in Kärnten« dal pobudo za tako raziskovanje. S pričujočo razpravo pa je dobro nakazal smer, kako naj razčistimo to vprašanje za vso Slovenijo.

M. Miklavčič

Josip Korošec: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Razred za zgodovino in družbene vede. Dela 1. Ljubljana 1950, 368 str., 388 slik v prilogah, 1 plan v prilogi.

Med tremi kulturnimi plastmi, ki so jih ptujška izkopavanja na gradu odkrila, ilirsko, klasično in slovansko, je poslednja brez dvoma znanstveno in kulturno zgodovinsko najvažnejša in najzanimivejša. Do leta 1946, ko se je izkopavanje pričelo, je bilo kot največje staroslovansko grobišče v Sloveniji znano ono iz Starega trga pri Slovenjem Gradcu z nad 130 grobovi, ki pa niso znanstveno dostopni. Prav tako je bilo grobišče na Žalah na Bledu — morda še večje kot ono v Starem trgu, saj govori Schmid na nekem mestu o 150 grobovih — le sumarno znano. Od sistematično objavljenih grobov je bilo še vedno najštevilnejše prav grobišče na Ptujskem gradu z 66 grobovi, ki jih je izkopal Skrabar, inventar pa po Skrabarju objavil Korošec. Izkopavanje v letu 1946—1947 pa je na Ptujskem gradu odkrilo še 311 grobov. S tem je ptujsko grobišče s 377 grobovi postalo največje staroslovansko grobišče Slovenije in med prvimi v Jugoslaviji, z zanesljivo pripadnostjo grobov k belobrdskemu kulturnemu krogu in k etnični skupini Slovanov oziroma Slovencev pa je postalo zaradi svoje zanesljivosti izhodišče za mnoga raziskovanja na področju slovanskega zgodnjega veka.

Avtor je razdelil svojo knjigo v pet delov. Po kratkem uvodu, ki podaja potek izkopavanja, sledi prvi del z opisi lege grobišča, grobov, pridatkov po tipoloških vrstah ter zaključkov s kronologijo grobišča, končno pa tabele najdb (stran 7—139). Drugi del podaja inventar grobov v obliki kataloga (str. 141—214), ki so mu priključene fotografije predmetov po grobovih. Tretji del prikazuje dve ognjišči v bližini grobov (str. 215—223). Četrti del objavlja študijo o keramiki, ki se je našla, inventar keramike (str. 225—314) ter fotografije keramičnih najdb. Kot peti del je objavljena študija Paole Korošec: Emajl v nakitnih predmetih v Ptujju (str. 315—333) z eno barvno prilogo. Knjigi je pridana karta grobov.

V naslednjem bom podal najvažnejše avtorjeve rezultate z nekaterimi dopolnili in pomisleki. Pri tem je treba upoštevati, da je avtor razpravo zaključil v začetku leta 1948. Zato bom le izjemoma navajal nekatere rezultate staroslovenske arheologije kasnejših let.

V začetku dela podaja avtor sliko stratigrafskih razmer na zahodnem platoju Ptujškega gradu in ugotavlja, da je sedanjo konfiguracijo terena plato dobil že v antični dobi. Grobov iz slovanske epohe je moralo biti okoli 500, a se jih je zaradi kasnejših del na terenu mnogo uničilo. Grobišče je tipično grobišče v vrstah brez cerkve. Po avtorjevem mišljenju je moralo obstajati še neko drugo grobišče pri cerkvi. Za časa oslabitve salzburškega vpliva v Ptujju pa je prišlo v rabo grobišče na grajskem platoju in to zlasti zaradi spomina na nekdanje svetišče, ki stoji na tem kraju.

Grobišče ob cerkvi v Ptujju ni znano in je z njim zato težko operirati. Domnevam, da ga niti ne smemo suponorirati, dokler nimamo zanj vsaj nekih arheoloških dokazil. Na Bledu so znana vsaj tri grobišča iz približno iste dobe kot ptujsko in vendar ne leži nobeno pri cerkvi. Ne moremo domnevati, da bi bila grobišča v vrstah poganska, ona pri cerkvi pa krščanska, kajti formalno so bili tako prebivalci Ptujja kot Bleda v 10. stoletju vsekakor že davno pokristjanjeni. Na obeh najdiščih se je tudi našel v enem grobu križ. Zakaj se je grobišče v vrstah držalo nasproti tipu grobišč okoli cerkve, je težko zanesljivo reči. Verjetno gre tu res za nekak konservativizem in odpor proti novemu načinu pokopavanja okoli cerkve. Ni pa nujno, da vidimo v tem že povratek k poganstvu ali oživitev spomina na poganski kult, ki naj bi bil vezan na zahodni plato Ptujškega gradu. Kajti v epohi fevdalizacije Slovencev moramo imeti v razvidu, da je bilo krščanstvo tista forma, ki je fevdalizijski proces pospeševala. Ptujski prebivalci so po vsem videzu (geografska lega naselbine, število grobov, bogastvo pridatkov) imeli v tem procesu svojo

vlogo in svoje interese. Zato ni mogoče trditi, da bi forsirali kak povratak k poganstvu in da bi iz odpora proti Salzburgu pokopavali v vrstah. Slovenski družbi v tej dobi ni šlo za vprašanje: ali krščanstvo ali poganstvo, temveč za vprašanje: ali germansko misijonarstvo ali pa na domače fevdalstvo vezana cerkvena hierarhija. Tako bomo morali vprašanje vzroka grobišča v vrstah na Ptujskem gradu pustiti še odprto.

Pri opisu grobov avtor med drugim ugotavlja, da so bile obloge v grobovih le slučajne. Grobovi imajo smer proti vzhodu, nekateri z odklonom proti severu ali jugu do 30°. Mrtveci imajo roke večidel položene ob truplu. Odkloni in lega rok sta slučajna pojava. Dvojni grobovi so prav redki. Poznejši pokop v isti grob pa je slučajen. Krste in deske so se našle v 35 primerih, ena krsta je imela železne zakovice; večinoma so bile krste brez žeblice. Sledovi obleke so minimalni.

Domnevam, da obloge niso tako slučajne kakor misli avtor. Proti temu govori grob 243, zlasti pa grobova 271 in 303. Res pa je, da so v Ptuj obloge relativno le malo izražene v primeri z nekaterimi drugimi grobišči, od katerih je kasneje zlasti Bled prinesel mnogoštevilne dokaze. Tudi lega rok ni povsem slučajna. To dokazuje dejstvo, da imamo v povprečju večje število skeletov z iztegnjenima rokama ob truplu ali na coxi, dočim imamo v nekaterih periodah in nekaterih drugih etničnih skupinah pretežno n. pr. eno roko iztegnjeno ob trupu, drugo pa v hipogastrični legi. Pri vseh teh in podobnih pojavih je treba računati s tem, da zaradi čisto tehničnih potreb dobi neka funkcija tako značilno konstantno obliko, da učinkuje nato intencionalno, to se pravi, da postane iz slučajnega pojava namerna akcija. Takih primerov imamo mnogo iz vseh področij človeškega udejstvovanja. Nikakor nisem prepričan, da grobovi niso imeli vidnih znakov na grobiščih. Proti temu govori vsa praksa primitivnih in visokih kultur, prav tako sedanja praksa slovanskih narodov, ki je v mnogih ozirih v marsičem vezana na najstarejšo dobo. Kako naj si sicer razložimo zvezo med nekdanjo trizno in sedanjimi obrednimi gostijami na grobovih v slovanskih kulturah? Tudi je težko misliti, da bi grobovi v vrstah — upoštevajoč pri tem vso njihovo podrobno nepravilnost — vendar le mogli biti tako sistematično razvrščeni, ako ne bi bili grobovi kako vidno označeni. V ostalem pa je sedaj na Bledu zato podan jasen dokaz v grobovih 22 in 27 ter grobovih 73—76.

Kar se tiče polaganja privedov v grobovih, misli Korošec, da Slovani v prvih stoletjih zgodnjega srednjega veka te navade domala niso imeli, da so jo nato sprejeli od sosedov in da je končno pod vplivom krščanstva izumrla. V Ptuj je imelo pridanke 139 grobov, predvsem ženski. Prevladujejo obsenčni obročki raznih tipov. Obročke so nosili Slovani na trakovih. Izvora so obročki slovanskega. Uhani niso vedno »uhani«, za kar je dokaz grob 193, kjer se je našlo 14 uhanov. Za zveze belobrdске kulture z drugimi so zlasti važni lunasti uhani z zvezdastim priveskom, uhani s spiralnim priveskom, ketlaški lunasti uhani ter uhani s štirimi granuliranimi in filigranskimi jagodami. Za ketlaške uhane pravi, da bo njihova najdba v ptujskem belobrdskem materialu povzročila revizijo kronologije ketlaške kulture in jo pritegnila v kasnejšo dobo. Od ovratnic je treba omeniti poleg za Belo brdo tipičnega torquisa še bogate ovratnice iz jagod s priveski. Važna je emajlirana okrogla fibula s podobo orla, ki je identična s fibulo iz Slovenjega Gradca. Zlati prstan in gumbi s stiliziranim rastlinskim ornamentom so važni za vprašanja importa iz Bizanca in so zaradi analogij s Češko eden od argumentov za datacijo Ptuja v 11. stol. Važna je najdba bojnih nožev in ostrog, ker so te najdbe v slovanskih grobovih še posebno redke.

Morda ni povsem točna avtorjeva domneva, da so prva stoletja slovanskih kultur zgodnjega srednjega veka brez pridakov v grobovih. Če teh grobišč do sedaj še ne poznamo oziroma jih poznamo le malo, ne more biti temu vzrok samo pomanjkanje pridakov v grobovih. Saj je končno tudi iz kasnejših stoletij (9.—11. stol.) število znanih grobišč minimalno v primeri z realnim številom prebivalstva v tej dobi na ozemlju Južnih Slovanov, dasi imajo v teh stoletjih grobovi pridanke. Kolikor so grobišča iz 7. do 9. stol. znana

(Bled I, Laška vas pri Celju, Keszthely in najdišča kesteljske kulture), imajo vsa dokaj bogate pridanke. Glede obsenčnikov bo zdaj na osnovi Bleda I treba tip XI, neskljenjen obsenčnik s kocko, dokončno izločiti iz grupe obsenčnikov pozne dobe in pritrčiti Schmidu, ki ga je pri Laški vasi pri Celju pravilno datiral. Pri uhanih najdba 14 kosov uhanov v grobu 193 še ne dokazuje, da so se ti uhani nosili na trakovih in zato niso pravi uhani. Čeprav nam situacija ni popolnoma jasna, vendar ni potreba, da smo tako hiperkritični. Uhani so mogli biti v grob položeni kot pridatek v večjem številu kot pa so se dejansko nosili, dasi je taka praksa po vsem videzu za to dobo izjemna. Vse analogije iz slikovnega in statuarnega materiala zgodnjega in visokega srednjega veka nam pričajo, da gre tu v glavnem vendarle za dejanske uhane. Uhani specialnih oblik, ki jih avtor obravnava, zaslužijo pozornost, katero jim posveča. Domnevam, da je njihova prisotnost v ptujskem belobrdskem materialu še bolj daljnosežnega pomena kakor pa misli avtor. Kajti uhani s spiralnim priveskom se dobe tudi v Keszthelyju. Prav tako je uhan z zvezdastim priveskom v dalmatinskem materialu relativno zgoden pojav, tudi ako se Karaman moti, ko ga postavlja v 8. stol. Isto je z ketlaškimi lunastimi uhani, za katere ni nujno, da morajo biti zaradi tega, ker so se našli v Ptujju, zelo pozni. Iz najdb gornjih tipov uhanov namreč obratno izhaja možnost, da ptujsko nekropolo v dataciji njenega začetka pomaknemo nekoliko nazaj. K temu problemu se bom še povrnil. Glede fibule z likom orla bi se težko strinjal z avtorjevimi izvajanj. Identičnost ptujske in slovenjegraške fibule še ne dokazuje, da sta bili fibuli izdelani v belobrdskem krogu. Vsekakor je fibula tipično ketlaška po formi, po tehniki emajla in po živalskem liku. Strinjam se z avtorjem v tem, da ni nujno, da je bila fibula importirana iz Porenja. Vendar pa je vprašanje živalske figure v Köttlachu precej zapleteno. Gre za realistično prikazano žival, ki pa je izdelana v iluzionistični tehniki emajla. Realistična figura v zgodnji in bizantinski umetnosti te dobe izvira iz kultur na prehodu antike v zgodnji srednji vek, med katerimi sta rimska poznoantična in gotska najvažnejši. Tehnika jamičasto celičnega emajla pa je za ketlaško področje nekaj specialnega. Eno je torej privzem motiva iz sosednih kultur, drugo pa stil upodobitve v ketlaški kulturi. Spričo karolinške kulturne skupnosti v 9. in 10. stol. bi za ketlaško kulturo vendar bolj poudaril zapadne vplive kot pa bizantinske. Pri tem pa seveda v celoti sledim Steletovi klasični formulaciji, da ni še vse germansko, kar je karolinško. Isto velja za stilizirani rastlinski ornament, kjer je premalo upoštevana zveza teh ornamentalnih motivov z karolinško oziroma z otonsko umetnostjo, dasi je pri gumbih element vzhoda jase.

Naj mi bo dovoljeno kar na tem mestu pohvaliti lepo študijo Paole Korošec o emajlu v nakitnih predmetih v Ptujju. Ne bi se pa strinjal z rezultatom pisateljice, da je treba verjetno izvor ketlaškega emajla iskati indirektno v Bizancu. V tem primeru bi namreč moral biti emajl v belobrdski in dalmatinski kulturi vsaj tako razširjen kot v ketlaški, v resnici ga pa sploh ni. Bizanc v tej epohi daje Južnim Slovanom zlasti tehniko filigrana in granulacije. Alpski Slovani pa dobivajo pobude za motiviko in stilno tehniko svojega ornamenta predvsem v karolinški umetnosti.

Glede obeh ognjišč, ki sta se našli na grobišču, avtor povsem pravilno domneva, da sta v zvezi s kultom mrtvih, ne pa z morebitno naselbino. Najdba teh ognjišč je prav važna.

Eno najboljših poglavij v knjigi predstavlja poglavje o keramiki. Zanimivo je, da sta se v pravih grobovih našla samo dva lončka, ves ostali keramični material pa v sipu na grobišču. Glede tehnike Korošec ugotovi, da so posode izdelane v glavnem prostoročno brez vretena, pri čemer sta zlasti vrat in ustje vedno specialno izdelana. Obširno opisuje znake na zunanji strani dna posode in pravilno oporeka Pittioniju s tem, da ugotavlja istočasnost izdelave posode in znakov. Glede oblik posode je važno, da imamo poleg lonca, ki seveda prevladuje, tudi druge keramične oblike. Obširno opisuje ornamentiko in podrobno valovnice na posodah. Po analogijah s češkimi in slovaškimi najdišči datira keramiko v 10. in 11. stoletje oziroma v prehod iz srednje v pozno gradiščansko kulturo po Eisnerjevi razdelitvi.

Glede znaka na zunanji strani dna posod naj opozorim na etnografsko gradivo iz Srbije, ki se hrani v Etnografskem muzeju v Beogradu in ki lepo kaže lončarski kolovrat s plastičnim znakom. Glede datacije je treba pripomniti, da je skoraj vsa keramika najdena v sipu nad grobovi in da torej sama po sebi ne izvira nujno iz popolnoma istega časa kakor grobišče. Vendar pa bi bilo tako razlikovanje preveč tvegano. Z druge strani pa zaradi tega dejstva in zaradi dokaj netipičnih form ne moremo trditi, da bi zaradi keramike nujno morali datirati grobišče šele po letu 950. V keramičnem materialu in okolnosti njegove stratigrafije za to nimamo dovolj trdnega oporišča.

S tem smo zopet pri centralnem vprašanju avtorjevega zaključka, namreč pri datiranju ptujske nekropole. Korošec nekropolo prišteva k belobrdskemu kulturnemu krogu in to k zgrajeni fazi belobrdske kulture. Zaradi tega bi jo datiral v 11. stoletje. Zaradi ketlaških najdb v Ptujju pa jo delno pomakne v 10. stoletje. Absolutno kronološko spada v drugo polovico 10. stoletja in prvo polovico 11. stoletja. Nekropola je mogla obstajati v tej obliki v tem času, ker je bil salzburški vpliv v tej dobi v Ptujju zaradi madžarskih navalov oslavljen. Etnično pripada nekropola Slovanom. Da se belobrdska kultura tako dobro drži, ima svoj vzrok prav v tem, ker je etnično čista. Dasi je socialne razmere samo iz grobnih najdb težko ugotavljati, se vendar zdi, da imamo opravka z neko fevdalno plastjo med prebivalci (ženski grobovi z dragocenimi predmeti, moški z orožjem in ostrogami). Obrtna izdelava je za nekatere predmete morala biti lokalna, za druge pa vidimo import iz ketlaške skupine, s severa in iz Bizanca, kar tudi kaže na razvite družbene odnose.

Kakor je znano, se belobrdska kultura prav zaradi Brunšmidovih najdb v Belem brdu datira v 11. stoletje. Morda pa je prav Ptuj eno izmed najdišč, ki zahteva revizijo oziroma boljše rečeno poglobitev belobrdske kronologije. Saj imamo n. pr. še v anžuviski periodi Ogrske najdbe obsenčnikov s S-pentljo in vendar ne bomo zaradi tega trdili, da spadajo najdbe s S-obsenčniki pretežno v anžuvisko periodo. Tako tudi analogija Ptujja z Belim brdom za sam Ptuj še ne dokazuje popolne istočasnosti. Tudi najdba gumbov, kolikor je njih datiranje zaradi analogij s Češko pravilno, še ni nujen dokaz v tej smeri. Za zgodnejšo datacijo ptujskega grobišča bi govorile najdbe uhanov z zvezdastim in spiralnim priveskom ter zlasti ketlaški uhani. Korošec dobro poudarja, da se belobrdska kultura zaradi etnične kompaktnosti lahko dolgo drži. Vendar pa so pojavi ketlaškega importa in pa pojavi zgoraj omenjenih uhanov vsekakor opomin, da moremo ptujski material datirati že tudi v 1. polovico 10. stoletja. Prav tako je najdba kestelske nekropole v Belem brdu sedaj opozorilo, da med kestelsko dobo in belobrdsko vendarle ne obstoji taka časovna praznina, kakor to domneva Korošec. Isti problem je sedaj pokazala najdba Bleda I. za ketlaško kulturo. Hotel bi poudariti, da imam vtis, da avtor brez nujne potrebe teži k pozni dataciji belobrdske kulture in da še celo ne gre zaradi tega tudi ketlaško kulturo pritegniti v ta postopek. Konkretno za Ptuj ne bi hotel reči, da je končna časovna meja, ki jo Korošec postavlja, napačna, vendar pa je zlasti začetna časovna meja potrebna revizije. Število grobov ne govori proti temu, da bi se nekropola uporabljala dalje časa. Saj je naselbina verjetno ležala v neposredni bližini na vzhodnem vrhu ptujskega grajskega hriba in je ta nekropola omejena izključno na to naselbino. Ostale ptujske naselbine pa so morale imeti druge nekropole, kakor to vidimo na Hajdini, zlasti lepo pa na Bledu. V tem primeru pa je nekropola s približno 500 grobovi mogla biti v uporabi dalj kot eno stoletje. Namenoma opuščam pri tem vsako omenjanje historičnih virov. Kajti gotovo bi bilo popolnoma zgrešeno, ako bi hoteli arheološki material v protohistorični epohi, kamor po vsej pravici štejeemo zgodnji srednji vek, aprioristično datirati iz zgodovinskih virov, kakor to formulira A. Baš (Novi svet 6, 1951, 841), ko pravi: »Običajno pa morajo imeti pri srednjeveških grobiščnih datacijah tekstno kritično prečiščeni zgodovinski podatki prednost pred arheološkimi.« Z arheološkim materialom je treba z arheološko metodo poizkusiti interpretirati in datirati staroslovanska grobišča, ako se hočemo obvarovati težkih metodičnih in tudi stvarnih napak. Seveda pa je točno, da ne gre v protohistorični epohi omalo-

važevati historične vire, ampak jih je nasprotno treba upoštevati. Ako historični vir sili k drugačnim zaključkom kot arheološki, bomo postali bolj pozorni in skušali nasprotje razrešiti. Pretiravanje v eno ali drugo smer pa bo dalo le slabe rezultate. Konkretno mislim, da je, kar se tiče Ptuja, proti Koroščevemu datiranju potrebno podati tudi in predvsem arheološke ugovore poleg že izraženih historičnih ugovorov. Obratno pa bo moral avtor, ako bo hotel svojo datacijo braniti, poleg arheoloških momentov vsekakor izdelati tudi historične momente v večji meri, kakor je to storil doslej.

Objava staroslovanskega grobišča na Ptujskem gradu predstavlja zelo pomembno publikacijo. Moti sicer, da pisatelj premalo upošteva historične vire, in s tem v zvezi nekaka pozitivistična hiperkritičnost ob arheološkem materialu, ki pa včasih obratno zaniha v neumetljene domneve. Ugotoviti pa je treba, da je ta knjiga prva sistematična objava neke velike nekropole v slovenski arheološki znanosti. Vzorno je izvedena tipološka sistematika predmetov, upoštevanja vreden je doprinos k slovenski arheološki terminologiji, za trdno je utemeljen slovenski značaj ptujске nekropole. Ako pomislimo, da je do Koroščeve študije Ptuj veljal celo v znanstvenem svetu za ketlaško najdišče in ako pogledamo sedaj sliko Ptuja in staroslovenske arheologije, potem šele lahko pravilno ocenimo pomen nove ptujске nekropole in njene objave.

Jože Kastelic

Franjo Ivaniček: Staroslavenska nekropola u Ptuju. Rezultati antropoloških istraživanja. Slovenska Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 5. Ljubljana 1951, 101 + CXXXI str.

Arheološkim monografijam ptujskega gradiva se priključuje končno še antropološka monografija o staroslovanskih skeletih. Od 376 skeletov, kolikor sta jih izkopala Skrabar 1909. leta in Korošec 1946.—1947. leta, je antropološko delo moglo zajeti 299 individuov, a na 200 skeletih je bilo možno vršiti tudi mere, od tega na lobanjah, ki so za antropološke rezultate najvažnejši material, v 176 primerih (str. 10, tab. 3). Merjenja je Ivaniček vršil po Martinu, rezultate pa izdelal po biostatistični metodi Pearsona.

Knjiga se deli v biostatistično monografsko obdelavo z zaključki ter v dokumentarni del. V tem poslednjem delu je prikazan osteološki material po individuih. Objavljene so reducirane ortografske risbe vseh lobanj, ki so bile za merjenje primerne, vanje pa so vnesene merske črte po Martinovem seznamu mer (str. LXV sl., druga številčna kolona). Nato slede v desetih numeričnih tabelah mere (dolžinske v milimetrih) za posamezne individue. Če bi bili vsi kostni deli ohranjeni, bi bilo za vsak individuum podanih 180 mer, za vseh dve sto skeletov pa 36.000. Vrzeli v tabelah nastajajo, ker niso bile vse kosti dovolj ohranjene, da bi se mogla merjenja izvršiti. Dokumentarno gradivo teh prilog ima primum gradum certitudinis. Tudi ako se ne bi strinjali z biostatističnimi rezultati in zaključki v prvem delu knjige in tudi ako bi v teku časa zaradi mumifikacije organske snovi v ostanku kostnega tkiva kostni material svojo obliko spremenil (str. 12), nam bo s pomočjo dokumentarnih prilog vedno znova in po kakršnikoli metodi možno izračunati rezultate, ki jih bomo želeli.

V prvem delu pa podaja avtor na osnovi za posamezne individue zbranih dokumentarnih podatkov biostatistično sliko posameznih merskih elementov in to vedno ločeno po spolih. Za primer naj navedem razmerje indeksa širine in dolžine lobanje, ki velja za nekak klasični lobanjski indeks tudi izven antropologije (po formuli $\frac{s}{d} \cdot 100$). Rezultat konvencionalne antropologije prikaže Ivaniček na str. 15, tab. 8. Biostatistični rezultat pa je podan na str. 15, tab. 7. Glavni elementi so tu absolutni povpreček (M) in standardna variacija (σ) ter nihanje v arealu standardne variacije ($M \pm \sigma$). K tabeli je dodan grafikon (stran 16, graf. 1). Iz biostatistične tabele z grafikonom izvira isti rezultat kot iz konvencionalne tabele, da namreč prevladuje mezokranija

delno z dolihokranjijo in da brahikranija občutno zaostaja. Toda rezultat je v biostatistični tabeli mnogo bolj podroben, biostatistični grafikon pa nam omogoča — poleg spremljanja tabele s sliko — da na nihanju konic diagramске črte zasledujemo jakost rasnega križanja. Na osnovi 104 tabel in 55 grafikonov obdela avtor lobanjo in končno v majhnem dodatku druge kosti ptujske nekropole. V tekstu opozori na značilnosti biostatističnih rezultatov in zlasti zasleduje razliko rezultatov po spolih, kar mu daje povod za razmišljanja o vzrokih te razlike. Iz obširnega in kompliciranega izvajanja povzemam glavne ugotovitve, ki so važne tudi za neantropologa.

Lobanjski indeks širine in dolžine (š/d 100) je v srednji vrednosti 76,0 za moške in 78,1 za ženske (str. 15, tab. 7). Torej so lobanje v povprečju mezokrane z nagnjenjem moških k dolihokranjiji in ženskih k brahikraniji. Kapaciteta lobanje je v srednji vrednosti za moške 1508,5 gr., za ženske pa 1324,7 gr. (str. 40, tab. 38), kar ni različno tudi za recentne evropeidne rase. Razmerje velike in srednje možganske kapacitete pri moških je 1,3:1, pri ženskah pa 2,4:1. Pri obraznih delih lobanje je obrazni indeks (v/š 100) pri moških povprečno 91,4, pri ženskah pa 85,3 (stran 41, tab. 40, kjer je spol pomotoma zamenjan). To se pravi, da prevladuje pri moških mezoprozopija z nagnjenjem k leptoprozopiji, pri ženskah pa mezoprozopija in euriprozopija. Važen rezultat daje indeks očesne dupline (v/š 100). Povprečje je pri moških 79,0, pri ženskah pa 80,5 (str. 45, tab. 48). To se pravi, da so za oba spola karakteristične mezokonehne očesne dupline. Vendar pa biostatistična metoda kaže (str. 46, graf. 34), da imamo pri moških večje število sploščenih, pri ženskah pa visokih očesnih duplin. Ker je treba pri dolihokranjiji in leptoprozopiji pričakovati visokih očesnih duplin, pri brahikraniji in euriprozopiji pa sploščenih, a imamo v ptujskem materialu ravno nasproten primer, je ta pojav za diferencialno rasno diagnozo zelo važen. Isto velja tudi za oglatost spodnje čeljusti, ki gre s tem pojavom paralelno. Žal Ivaniček v tekstu ne podaja diagrama za diameter med obema točkama angulusa mandibulae (go-go), toda paralelnost se more ugotoviti iz dokumentarnih prilog, ako primerjamo v tabeli IV, kol. 22 s tabelo VIII, kol. 5. Za obliko obraza je važen še glavni obrazni kot, ki prikazuje pri moških izrazitejši prognatizem kot pri ženskah (str. 59, tab. 69 in str. 60, graf. 49). Srednja vrednost je za moške 85,7°, za ženske pa 86,6°. Zobje skoraj ne kažejo sledov kariesa in paradentoz, kar je v popolnem nasprotju s stanjem pri recentnih evropskih rasah. Od posameznih značilnosti drugih kosti naj omenimo še upogljivost stegenice, ki je pri ženskah večja kot pri moških, kar avtor razlaga s tem, da so ženske v glavnem opravljale svoja dela v čepečem položaju s pritegnjenimi koleno, moški pa so se bolj gibali in od mladega bili na konju. Če je rezultat točen, je za kulturno antropologijo prav važen. Višino okostja je Ivaniček izračunal po Lee-Pearsonovi formuli iz dolžine nadlahtnice in stegenice (str. LXVII), povprečno na 167 cm za moške in na 157 cm za ženske (str. 79, tab. 103), kar je rahlo nad sedanjim svetovnim povprečjem, ki je za moške 165, za ženske pa 154 cm.

Iz celotne obdelave gradiva vstaja pred nami fenotip ptujskega človeka: moški bi bili potemtakem visoki, srednjih lobanj z nagnjenjem k dolgim lobanjam, srednjega obraza z nagnjenjem k ozkemu obrazu, sploščenih očesnih duplin, z razvito oglatostjo spodnje čeljusti, z razvitim prognatizmom, zdravim zob. Ženske pa bi bile visoke, srednjih lobanj z nagnjenjem h kratkim lobanjam, srednjega in širokega obraza, nesploščenih očesnih duplin, z malo razvito oglatostjo spodnje čeljusti, z malo razvitim prognatizmom, zdravim zob.

Končna avtorjeva naloga je, da fenotip postavi v okvir genotipa, t. j. rasne pripadnosti in njenih elementov. S tem se bavi Zaključek (str. 81—90). Glavne ugotovitve so naslednje: Ivaniček na osnovi arheoloških rezultatov ugotavlja, da gre v Ptuj za staroslovansko prebivalstvo 10. in 11. stoletja in da je grobišče moralo biti v rabi približno eno stoletje. Naselje je moralo biti v bližini. Indeks umrljivosti bi bil zelo važen za število prebivalstva v naselju, a bi bil za sedaj zelo hipotetičen. Življenjska doba je bila krajša kot je danes. V dobi od 22 do 30 let je umrlo 27,4 % ljudi, v dobi od 30 do

50 let 31,8 % ljudi. Starost nad 50 let, pa je doživelo samo 10,4 % ljudi. Življenje je moralo biti mirno, ker je število moških in ženskih skeletov enako, dasi so se posamezniki morda borili v bitkah, o čemer pričajo sledovi ran na kosteh. Vrači so znali frakture dobro zdraviti, ekstrakcije zob so dobre. Rahitisa je bilo izredno malo, tuberkuloznih procesov na kosteh zelo malo, tumorji (osteomi) so bili prav redki. Zelo pogostne so revmatične spremembe na kosteh, kar daje sklepati na slabo obleko in bivališče. Zgodnja umrljivost pa kaže na slabe higienske razmere. Vzrok, da je uporaba nekropole prenehala, spravlja avtor v zvezo z močnejšim uveljavljanjem krščanstva. Toda prav v dejstvu, da je nekropola v vrstah, torej po starem običaju, trajala še v času germanskega in madžarskega pritiska, vidi avtor kulturno-historični pomen svojih izsledkov.

V drugem delu Zaključka Ivaniček najprej na osnovi dobljenih rezultatov postavi rasno diagnozo ptujskih prebivalcev. Glavne komponente rasnih pojavov so: nordidne, ki so v ptujskem materialu vodilne (37,6 %) in ki so vodilne tudi za Slovane v Severni Evropi; baltidne (19,6 %), ki so jih Slovani prinesli na jug; alpinidne (19,1 %), ki so jih dobili v novi domovini; kromanjoidne (16,2 %), ki so v osnovi pretkane skozi vse evropske rase; dinaridne (5,2 %), ki so jih pač dobili Slovani od Keltoilirov. Mediteranidne (1,7 %) in neevropske (0,6 %) komponente so nepomembne. Kolikor je v rasnih tipih križancev, je treba imeti v obziru kontinuiteto poseljenosti Ptuja in okolice, kar pa antropološko ni raziskano.

Ptujski material kaže z ostalim južnoslovanskim materialom večjo sličnost do severozapadnih kot pa do vzhodnih Slovanov (graf. 56—58). Ptuj, Slovenija in Belo brdo so slični Dolnemu Jatovu, Žabonosom, razlikujejo pa se od Bolgarije, Novgorodcev, Kostrome, Severjanov in Dėvina. Na teh mestih je brahikranija večja kot v Ptuju in pri severozapadnih Slovanih, kar kaže, da je bila Praslovanom tuja in da je ta element prišel iz severovzhodne Evrope. Seveda pa je treba misliti tudi na avtohtone, brahikrane elemente Keltoilirov. Rezultat se sklada s historičnimi in arheološkimi podatki, ki kažejo na to, da je zapadni del Južnih Slovanov prišel v svojo domovino s področja severozapadnih Slovanov. Končno postavlja pisatelj novo hipotezo o vzrokih, zakaj se v teku historične dobe v Evropi dolihokranija procentualno manjša, brahikranija pa večja.

Ivaniček je s knjigo o ptujskem materialu izvršil pionirsko delo. Čeprav ne morem knjige presojati kot antropolog, vendar mislim, da je delo za arheologijo in zgodovino zgodnjega srednjega veka nadvse pomembno. Prvič v Jugoslaviji se antropologija priteguje k arheološkemu materialu in izpopolnjuje njegove rezultate. Novi merski aparati in moderna biostatistična metoda pomenijo znaten napredek konvencionalnih antropoloških merjenj v arheološkem področju. Seveda bi rad pripomnil, da fizična konstitucija nosilca neke arheološke kulture vendarle ni odločilna in ne najvažnejša stvar. Pomembnejši je genotip nosilca, ki pa je zaradi fragmentarnosti materiala še v veliki meri hipotetičen. Če se rezultati arheologa in antropologa skladajo, je dobro. Če pa se razhajajo, bi dali prednost kulturni ostalini, pri čemer pa je seveda ravno nesoglasje med arheologom in antropologom dragocena pobuda za revizijo zaključkov.

Ptujski material je arheološko zanesljivo vezan na slovansko etnično skupino. Z antropološko obdelavo tako zanesljivega materiala je podan osnovni kamen za paleoantropologijo Južnih Slovanov. Nujno bo sedaj paziti pri arheoloških izkopavanjih zares na vsak skelet. Ni dopustno, da se material, ki more dati tako zanimive rezultate, ne bi skrbno predložil antropologu. Nadaljnji rezultati iz tega področja, ki so deloma že objavljeni (Bled, kesteljsko Belo Brdo) ali so v pripravi (Bled, kesteljsko Belo Brdo, Hring pri Subotici, Dobrača pri Kragujevcu, Demir Kapija), bodo imeli v ptujskem materialu svoje pomembno oporišče. Veliki deziderat pa predstavlja v tem oziru Dalmacija s svojimi mnogoštevilnimi in arheološko dobro datiranimi nekropolami starohrvatske dobe. Pri nadaljnjem delu pa bi bilo koristno, ako bi jugoslovanski paleoantropologi določili enoten način prikazovanja dokumentarnosti materiala,

ker bo za arheologa in zgodovinarja, ki nista antropologa, drugače kmalu nemogoče slediti zapletenim specialnim izvajanjem, paralela materiala z raznih najdišč pa bo zelo otežkočena.

Pričujoča publikacija zaključuje vrsto monografij o izkopavanjih na Ptujskem gradu v letih 1946—1947. V petih obsežnih publikacijah je gradivo izčrpno obdelano komaj štiri leta po zaključku terenskih del. Po svoji zasnovi in izvedbi se lahko merijo s podobnimi rezultati v inozemstvu. Podati je treba priznanje Josipu Korošču, ki je izkopavanje vodil, in Slovenski Akademiji znanosti in umetnosti, da so publikacije tako uspele. *Jože Kastelic*

Milutin Garašanin — Jovan Kovačević: Pregled materialne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku. Muzejski priručnik 3—5, Beograd 1950, 241 strani in 51 risb v tekstu.

Knjiga, ki je izšla kot muzejski priročnik, je imela, kakor avtorja sama pravita v predgovoru, namen, da na poljudno znanstven način poda pregled celotne materialne kulture Južnih Slovanov, ki bi naj ga uporabljal tudi širši krog čitateljev, ne pa samo znanstvenikov. Cela knjiga je razdeljena na dva večja oddelka: uvodni del in materialno kulturo, z večjim številom pododdelkov. Končno sledi še sklep, bibliografija in objasnitve k slikam.

V uvodnem delu avtorja najprej podajata sumarno sliko dosedanjega dela na materialni kulturi Južnih Slovanov zgodnjega srednjega veka, popis časopisov, ki so izhajali pred osvoboditvijo v Jugoslaviji, in popis današnjih muzejev. V naslednjem pododdelku se dotikata etnogeneze Južnih Slovanov. Navajata tri glavna gledišča, v glavnem po Udal'covu, o splošnem formiranju nekega naroda, nato pa opisujeta razna plemena za časa selitve narodov ter ona, ki so se nahajala ali so pa prihajala na Balkan in v Panonsko ravnino. Nekatera od teh plemen so po mnenju obeh avtorjev prispevala svoj delež pri formiranju Južnih Slovanov. V glavnem bi po avtorjih lahko sodili, da so razna ilirska, trakijska, keltska in sarmatska plemena ter dalje Huni, Avari, Kuturguri, Dakijci, Bolgari, Gepidi itd. sodelovali pri južnoslovanski etnogenezi. Avtorja podkrepļujeta svoje gledišče tudi z raznimi zgodovinskimi viri, ki jih navajata v posameznih citatih. V tretjem pododdelku delita jugoslovansko materialno kulturo zgodnjega srednjega veka na kulturne skupine ter jih opisujeta. V četrtem pododdelku, ki obsega družbene odnose, skušata avtorja izvršiti z naslanjanjem na zgodovinske viire rekonstrukcijo družbene ureditve in predfevdalne države, pri čemer jemljeta dukljansko državo kot vzor za predfevdalno državo Južnih Slovanov.

V drugem delu (materialna kultura) avtorja najprej razpravljata o ekonomiki in proizvodjalnih sredstvih. Pri tem se dotikata poljedelstva, sumarno tudi živinoreje, vinogradništva, čebelarstva, lova, ribolova ter raznih obrti, rudarstva, kovaštva, zlatarstva, lončarstva. Naslanjajoč se na razne zgodovinske viire ter analogije v drugih slovanskih pokrajinah, etnografske in paleoetnografske momente sta avtorja skušala rekonstruirati sumarno sliko ekonomike Južnih Slovanov. Podobno sta skušala podati tudi sliko raznih obrtnih tehnik kakor izdelovanja žice, filigrana, granulacije itd. V naslednjem pododdelku prikazujeta avtorja rezultate dosedanjega dela na staroslovanski arheologiji v Jugoslaviji. Tako v posebnem odstavku obravnavata arhitekturo (stanovanjske hiše, gradišča in svetišča), kjer zopet s pomočjo etnografije, zgodovinskih virov in tujega gradiva skušata rekonstruirati nekdanje slovanske gradbene objekte zgodnjega srednjega veka na področju Jugoslavije. V drugem odstavku govorita o obrtnih izdelkih tako kovaške kakor lončarske, posebno pa zlatarske obrti. Te izdelke podajata v glavnem tipološko. Dotikata se pa tudi izvora posameznih objektov. V tretjem pododdelku skušata na temelju raznih zgodovinskih virov, mnenj, narodne poezije, starejše umetne poezije, etnografije in umetnostne zgodovine rekonstruirati izgled Slovanov, t. j. njihov fizične posebnosti, ravno tako pa tudi higijene in objektov, ki so s tem v zvezi in ki tu prihajajo v poštev. Na podoben način skušata rekonstruirati tudi

obleko. V četrtem pododdelku opisujeta načine pokopavanja na bazi arheoloških izsledkov in z ozirom na druge slovanske pokrajine, zgodovinske vire, narodno poezijo itd.

V zadnjem oddelku (sklepu) avtorja podajata sintezo materialne kulture Južnih Slovanov. Pri tem je njun končni sklep, da so Južni Slovani imeli posebno materialno kulturo, ki se od ostalih slovanskih kultur razlikuje. Ravno tako mislita, da je pri južnoslovanski materialni kulturi bil najvažnejši faktor t. i. avtohtoni element, medtem ko bi naj ostali, med njimi tudi praslovanski, imeli le sekundaren pomen.

— — —

Potreba po sintetični obdelavi materialne kulture Južnih Slovanov zgodnjega srednjega veka se občuti že izredno dolgo. Zato bi mogli pozdraviti nalogo, kakršno je imela zgornja knjiga oziroma muzejski priručnik. Avtorja sta pri svoji obdelavi oziroma sintezi uporabila zgodovinske, arheološke in etnografske vire, jih skušala povezati in tako podati materialno kulturo Južnih Slovanov zgodnjega srednjega veka. Meja, do katere sta hotela iti, je nekako X. oziroma XI. stoletje. Vendar pa na posameznih mestih prehajata ta okvir in se poslužujeta tudi gradiva celo iz XVIII. stoletja. To se dogaja posebno na tistih mestih, kjer nista uporabila ali nista mogla uporabiti gradiva zgodovinskih in arheoloških virov. V takih primerih sta segla po etnografskih virih, čeprav so včasih tudi nekaj stoletij mlajši. Avtorja zelo rada segata tudi po tujih momentih slovanske materialne kulture, ki so odkriti v drugih slovanskih pokrajinah. To se dogaja povsod tam, kjer jima primanjkuje arheološko gradivo s področja Jugoslavije ali ga pa ne izkoriščata. To je oddaljevanje od cilja, ki sta si ga avtorja zastavila, to je od podajanja materialne kulture Južnih Slovanov, je le poizkus neke splošne rekonstrukcije, ki je sicer lahko mogoča, a vendar ni dokazana. Poleg tega pa tak način podajanja vzbuja vtis, kakor da sta avtorja želela obdelati materialno kulturo vseh Slovanov, a ne samo Južnih. Na vsak način je komparacija mogoča in se tudi mora izvršiti, vendar se to ne sme zgoditi na račun zapostavljanja domačega gradiva, ki ga moramo ostro oddeliti od ostalega, čeprav je zadnje danes znano v veliko večji meri. Zelo delikatno vprašanje je pri tej razpravi, koliko sta avtorja sploh uporabljala domače gradivo, mislim arheološki material. Ako detajlno premostimo knjigo, bomo videli, da se je to zgodilo relativno v zelo majhni meri, predvsem zato, ker si pomagata ali vsaj skušata pomagati z zgodovinskimi viri in tujim gradivom. Kolikor pa uporabljata arheološko gradivo, pa bolj izčrpno uporabljata tisto, ki sta ga imela na razpolago v Beogradu, kakor pa gradivo po ostalih naših muzejih. S tem je seveda ostalo gradivo nekako zapostavljeno, kar pri takšni publikaciji ne bi smelo biti. Avtorja resda uporabljata publikacije ostalega gradiva, vendar v nezadostni meri in često tudi nepravilno. Zato so se pojavile že precej ostre kritike. Mislim, da se avtorjema tu s pravico lahko očita, da sta uporabila samo del gradiva na škodo drugega, ki je poleg tega tudi še celo bolj zanimivo in pomembno. Ni pa potrebno v tem gledati tendenciozne namene. Jaz bi to označil kot površnost in celo slabo poznavanje gradiva. Vendar moram pa priznati, da v mnogih primerih tudi sam rad obidem marsikakšno vprašanje, kateremu nisem kos, kakor bi n. pr. bilo v pričujoči razpravi vprašanje arhitekture, plastike in pleteninaste ornamentike dalmatinske kulturne skupine zgodnjega srednjega veka. Obdelava tega gradiva je težka za arheologa, ki se specialno ne bavi z njim, ker je v zvezi tako z umetnostno zgodovino kakor tudi s čisto zgodovinskimi momenti. Poleg tega pa nimamo niti zadostnih monografij, ki bi obravnavale ravno te za naš zgodnji srednji vek toliko karakteristične probleme.

Način, kako avtorja podajata svoje mnenje, se mi nikakor ne zdi pravilen. Glede dokazov za svoja mnenja se ogradita že v predgovoru, češ da se v tej razpravi nista mogla spuščati v analizo materiala, ki bi potrdil njuno mnenje. Zato sama potrjujeta, da sta posamezna svoja mnenja postavila a priori (str. 5). Povsem se strinjam, da se v publikaciji, kakor je ta, ni mogoče spuščati

v razne polemike in razna dokazovanja. Vendar je pa potrebno vedno povedati točno, kaj je mnenje večine, oz. kakšno je današnje gledišče znanosti, in kaj avtor prinaša svojega, oz. nova gledišča ne glede na to, kako je prišel do njih. V tej razpravi pa nikdar ne vemo, kaj je splošno mnenje in gledišče znanosti, kaj sta avtorja predružačila, ker podajata vedno svoje mnenje kot splošno gledišče današnjih znanstvenih dognanj. Prigovor takemu načinu podajanja je posebno na mestu v tej razpravi, ki ni čisto znanstvene, temveč poljudno-znanstvene narave, kjer bo laik, ki nima možnosti kontrolirati razna mnenja in razne probleme, vzel nedokazano mnenje posameznika kot današnje stanje znanosti, kar pa nikakor ni prav. Še nedokazano mnenje, ki ga nekdo postavi v arheologiji brez materialnih dokazov, v arheologiji velja toliko kot nič. A vendar tu avtorja objavljata razna svoja mnenja, pri katerih je, preden sta jih prevzela, kakor sama pravita, »proverovana njihova osnovanost«, ter razna poglavja kot originalna tolmačenja materiala (str. 6). Seveda pa ta originalna tolmačenja niso nikjer dokazana, a kar je najslabše: ne vemo, katera so ta originalna tolmačenja, katera pa ne. Laik tega nikakor ne bo vedel, a tudi strokovnjak bo imel dokaj posla, preden se bo znašel v tej sintezi. Mislim, da tudi v poljudnoznanstveni razpravi ni dopustno trditi nekaj a priori in podajati to kot splošno znanstveno gledišče.

V splošnih opombah avtorjema bi omenil, da sta ponekod uporabljala imena jugoslovanskih lokalitet, ki so bila kot tuja v uporabi še za časa Avstrije in Italije. Tako n. pr. od lokalitet v Sloveniji na dveh mestih omenjata »Idria di Bača« (str. 68, 70) in na enem mestu Manzbürg (str. 205). Tu bi omenil še en moment, ki se pa nanaša tudi na nekatere druge avtorje. Pri transkripciji imen avtorjev, lokalitet itd. v cirilico bi bilo želeli, da bi se v oklepaju izpisalo tudi originalno ime v latinici, ki se često s transkripcijo izmaliči. Veljalo bi to pač za vse znanstvene razprave arheološke vsebine, kakor tudi za poljudnoznanstvene.

Celotna analiza sklepov iz znanstvenega gradiva, ki ga podajata avtorja, na tem mestu nikakor ni mogoča. Potrebno bi pa bilo, da analiza zajame predvsem tako uporabljene zgodovinske vire, njih uporabo, tolmačenja in sklepe, ki so izpeljani na njihovi bazi, kakor tudi arheološko gradivo ter sklepe na njegovem temelju. Avtorja sta se sicer ogradila že v predgovoru, kjer podčrtavata, da nista imela namena detajlno prikazati celotno gradivo in vsa razna mnenja in da sta zgodovinske vire uporabljala le toliko, da bi ilustrirala probleme materialne kulture (str. 5). Kljub temu je pa analiza, združena s kontrolo, tu nujno potrebna, ker vsi različni viri nikakor niso pravilno uporabljeni. Ni mi namen, da bi se tukaj spuščal v razne zgodovinske, etnografske in umetnostnozgodovinske momente in probleme, ki sta jih avtorja često reševala na svoj način.¹ Dotaknil se bom le posameznih čisto arheoloških sklepov, uporabe arheološkega gradiva in izvajanj na temelju arheološkega materiala. Ni mi pa mogoče s tem zajeti vso obstoječo problematiko, niti vseh po mojem mnenju spornih točk, ki so prvenstveno nastale zaradi načina podajanja po avtorjih.

Na samem začetku, ko avtorja preideta na prikazovanje arheološkega materiala, izvršita prvo delitev materialne kulture Južnih Slovanov zgodnjega srednjega veka na področju Jugoslavije. Celotno danes znano kulturno ostalino delita na nekoliko skupin: 1. na kuturgursko, 2. na keszthelysko, 3. na prehodne skupine, kamor prištevata köttlaško, dalmatinsko-hrvatsko in panonsko, 4. na belobrdsko (str. 30). Na koncu tega odstavka objavljata avtorja tudi ustrezajočo tabelo (str. 44 in sl.), iz katere se vidi, da tudi časovno delita te kulturne skupine. Tako datirata prvo skupino od VI. do sredine VII. stoletja, drugo od sredine VII. do IX. stoletja, prehodne skupine od IX. do X. stoletja in belobrdsko skupino od X. do XII. stoletja. Poleg tega jih pa skušata identificirati tudi s posameznimi slovanskimi plemeni. Ako to njuno delitev analiziramo, bomo videli, da nikakor ni v skladu z današnjim

¹ Za zgodovinsko gradivo (pisane vire) prim. B. Grafenauer, »O arheologiji in zgodovini« v tem letniku Zgodovinskega časopisa. Op. ur.

stanjem znanosti. Povsem točen je obstoj posebne predkeshthelyske materialne kulture, ki jo avtorja označujeta kot kuturgursko. Pomemben ni tu naziv neke skupine, toda v našem primeru gre tu delno tudi za etnično povezovanje z neslovanskimi Kuturguri. Ko sta avtorja dokončala svojo razpravo, niso še bili objavljeni novi rezultati in nova gledišča, ki to kulturno skupino veliko jasneje diferencirajo (J. Werner), tako da jo danes moremo z že precejšnjo sigurnostjo pripisati Slovanom (glej tudi Rybakova, Remeslo drevnej Rusi). Danes bi to skupino, čeprav je na področju Jugoslavije, imenoval po enem najbolj pomembnih nahajališč v Rusiji »martinovsko kulturo«. Ravno v tej kulturni skupini pa leže dotični elementi, ki so jih Slovani prinesli s seboj na Balkan in v Panonsko ravnino. S področja Jugoslavije avtorja v to skupino prištevata Čadjavico in Biskupijo. Nesporno je, da ti dve lokaliteti pripadata zgodnejši periodi, še preden se je razvila keshthelyska kulturna skupina. Poleg tega se bodo mogli sem prišteti tudi posamezni drugi predmeti drugih lokalitet. Toda primer uhana z zvezdastim priveskom, ki je bil najden v Vinči (str. 30, sl. 1) in ki ga avtorja klasificirata kot poznejšo evolucijo kuturgurskih uhanov z zvezdastim priveskom, nikakor ne spada v to skupino, niti ni neka kasnejša njena evolucija, temveč je identičen z uhani belobrdске kulturne skupine, kakršnih je danes znanih že veliko število. Datirajo se pa v X. do XI. stoletje. Izvor takih uhanov belobrdске skupine pa ni iskati v martinovski kulturni skupini, temveč v novih spodbudah iz Bizanca v kasnejših stoletjih. Ravno tako ne vidim nobene sorodnosti med martinovsko kulturo in uhani, najdenimi v Kalaja Dalmaces, ki imajo tudi zvezdasti privesek, a so povsem drugega tipa, medtem ko bi jih avtorja ravno tako želela dovesti v zvezo s kasnejšo evolucijo svoje kuturgurske skupine (str. 30, sl. 2). Toda jaz pa stojim na gledišču, da uhani z zvezdastim priveskom iz Golubića pri Kninu predstavljajo bizantinski import in to celo mnogo kasnejši, kljub analogijam iz Castel Trosina, ki jih navaja Karaman. Na eni strani je tu tehnično delo, ki je identično s kasnejšimi bizantinskimi importiranimi objekti, kakor je primer z ogrlico v Trilju, ravno tako pa tudi dejstvo, da se obroček uhana končuje v S-petljo. Nerazumljiv mi je pa sklep avtorjev, ki trdita, da se v njeni kuturgurski skupini občuti izredno močan bizantinski vpliv in to s področja srednje in južne Italije, medtem ko moramo ravno elemente te kulturne skupine iskati na obalah Črnega morja, to je na področju Rusije, ne pa v Italiji, kjer nimamo zanje sploh nikakršne opore.

V posameznih točkah se strinjam s sklepi, ki sta jih avtorja objavila glede keshthelyske kulturne skupine, nikakor se pa ne strinjam v celoti. Keshthelysko kulturno skupino skušata razjasniti tudi z zgodovinskega gledišča, vendar pa le v sumarnih potezäh, in sicer s svojega gledišča. Vznik te kulturne skupine tolmačita tako, da je izšla iz simbioze avarskih in avtohtonih elementov ter Slovanov. V tej skupini, kakor pravita avtorja, se prvič javlja avtohtoni element, medtem ko je v kuturgurski bil samo bizantinski vpliv (str. 37). Da po prihodu Slovanov v Panonsko ravnino in na Balkan moramo računati tudi s tako imenovanim avtohtonim elementom, kamor avtorja prištevata Kelte, Ilire Tračane in Dako-Gete (tabela na str. 212), je povsem razumljivo, vendar pa na temelju današnjega stanja znanosti ne vemo, v kakšni meri in v katerih elementih. Avtorja bi morala to nadvse zanimivo in važno trditev tudi nekoliko materialno podkrepiti. Kolikor je pa meni danes znano, je ta avtohtoni element odigral le bolj pasivno vlogo. Danes pač še nimamo nobenih oprijemljivih materialnih elementov niti glede izvora posameznih objektov, niti o močnejšem vplivu avtohtonega prebivalstva na ustvarjanje novih form in drugih novih elementov v slovanski materialni kulturi. Zato bi bilo toliko bolj pomembno podkrepiti trditev o tako veliki vlogi avtohtonega elementa, ki bi naj jo imel v slovanski materialni kulturi, kakor to predpostavljata avtorja. Na nekem drugem mestu avtorja celo trdita, da je v slovanski materialni kulturi Južnih Slovanov najbolj pomemben avtohtoni element, medtem ko naj bi nomadski in praslovanski bila le sekundarnega pomena (str. 213). Nikakor ne bi mogel trditi nekaj podobnega, ker zato nimamo niti najbolj skromnih materialnih dokazov. Avtorja sicer pravita, da se ne

moreta spuščati v dokazovanje, vendar pa mislim, da bi bilo to veliko bolj nujno kakor pa iznašati hipoteze in sklepe, ki bazirajo le na subjektivnem mnenju posameznika. V resnici današnja znanost, ki sicer upošteva in ravno tako priznava vpliv avtohtonega elementa v slovanski kulturi Jugoslavije, stoji na gledišču, da je bil ta element le sekundarnega, ne pa primarnega pomena. Poleg tega pa ona danes, kakor sem omenil že zgoraj, niti še ni v stanju, da bi izločila ta element, ker se v materialni kulturi preneznatno izraža. Ravno v keszthelyski kulturi je pa nomadski element več ali manj pretežen poleg raznih vplivov z obal Črnega morja, Bizanca ter čistih slovanskih elementov, katerih je tudi precejšnje število. Tako na sl. 2 na str. 32, kjer avtorja prinašata nekaj oblik nakita iz Kalaja Dalmaces kot tipe nakita, kjer se po njima stilsko mešajo avtohtoni in slovanski elementi, predstavlja v resnici nakit lokalne slovanske imitacije po vzoru bizantinskih originalnih objektov in ravno tako po vzoru nomadskih objektov (jeziček od pasice). Koliko je pa pri tem sodeloval tudi avtohtoni element posebno glede imitacij, ker originalnega nakita te vrste pri avtohtonem prebivalstvu prejšnjih stoletij ni bilo, pa na temelju teh in drugih doslej znanih objektov iz Kalaja Dalmaces nikakor ni razvidno.

Med keszthelysko in belobrdsko kulturno skupino avtorja vstavljata t. zv. prehodne skupine. Povsem točno je, da je med njo in kasnejšimi kulturnimi obstajala neka prehodna skupina ali večje število skupin. Mogli bi jo celo imenovati kot postkeszthelysko. Razlika med keszthelysko in kasnejšimi kulturami je navidezno tolikšna, da bi nove kulture lahko celo smatrali kot posledice spremembe etničnega elementa. Ako želimo objasniti evolucijsko spremembo kulture, je tako nujno in logično, da moremo storiti le na ta način, da predpostavimo vmesne prehodne kulturne skupine. Danes je seveda to že tudi materialno dokazano, ker imamo grobišča, ki ne pripadajo več izraziti keszthelyski kulturni skupini, ne moremo jih pa še uvrstiti v kasnejše. Ta grobišča pripadajo prehodni skupini, kjer so se ohranili še posamezni stari elementi, kjer so pa nomadski delno ali pa tudi že povsem izginili. Drugi elementi pa zopet predstavljajo neke prehodne forme med njimi: V te prehodne skupine pa sedaj avtorja prvič v arheologiji všteta köttlaško, dalmatinsko in panonsko kulturno skupino. Zato sta bila tudi primorana, da temu primerno ustvarita tudi ustrežajočo kronologijo. Ni mi pa jasno, kako sta avtorja mogla priti do takšnih trditev. Köttlaška in dalmatinska kultura sta naslednici keszthelyske ravno tako kakor belobrdska, nikakor pa ne predstavljata vmesnega člena med keszthelysko in belobrdsko. Zanimivo je, da avtorja sama priznavata, da se na področju, kjer se razprostirata köttlaška in dalmatinska kultura, belobrdska ni razvila (str. 41, 45 tabela). Zato je nekoliko čudno, kako naj bi ti dve služili kot prehodni skupini, ko nista z belobrdsko niti teritorialno povezani. Poleg tega pa temu ne ustreza niti datacija teh kultur. Dalmatinska kulturna skupina ne sega samo do IX. oziroma X. stoletja, temveč tudi do XII., kar avtorja tudi sama indirektno omenjata (str. 153), ko navajata neko novo najdbo iz Biskupije. Podobno je danes tudi že dokazano, da je köttlaška kulturna skupina živela tudi še v XI. stoletju, vsaj na njegovem začetku. Tretja prehodna skupina bi bila t. i. panonska, ki jo avtorja vidita v nekaj najdbah na Najevi ciglani pri Pančevu. Te najdbe bodo po vsej verjetnosti pripadale kasno keszthelyski ali pa postkeszthelyski dobi. Zato je povsem verjetno, da se med njimi nahaja tudi nekaj prehodnih tipov. Vendar se mi za sedaj zdi še nekoliko preuranjeno te najdbe identificirati z novo kulturno skupino na temelju samo nekaj elementov enega lokaliteta, čeprav imajo prehodni značaj.

Pri sumarnem opisu dalmatinsko-hrvatske oziroma starohrvatske kulturne skupine se avtorja spustita tudi v nekakšno polemiko glede naziva te skupine (dalmatinsko-hrvatska oz. starohrvatska) ter mislita, da se nazivi za to kulturno skupino lahko uporabijo samo kot konvencionalni glede na to, da je ta skupina prvič ugotovljena na področju Dalmacije. Mislim, da je ta polemika povsem odveč in da nikakor ne spada v to razpravo že z ozirom na to, da se avtorja tu spuščata v malo pomembne detajle, medtem ko na drugih

mestih nadvse potrebnih argumentov za svoje sklepe ne navajata. Poleg tega pa tudi njuna izvajanja niso tu pravilna. Hrvatska-dalmatinska kulturna skupina, katere naziv tudi jaz uporabljam v smislu dogovorjenega termina, kakor belobrdsko skupino po Bijelem Brdu, čeprav je razprostranjena po celi Panonski ravnini in tudi po Slovaški, je v resnici tudi teritorialno omejena na Dalmacijo, Hercegovino in južne predele Bosne, kjer se, kakor lahko trdimo, nahaja tudi center te kulturne skupine. Avtorja sicer skušata dokazovati, da se posamezni uhani, ki so karakteristični za to skupino, nahajajo tudi izven Dalmacije, Bosne in Hercegovine. To je povsem točno. Vendar pa najdba enega ali drugega tipa nekega uhana izven področja njegove kulturne skupine ne pomeni še tudi razprostranjenosti te kulturne skupine, kakor bi sedaj za dalmatinsko skupino želela dokazati avtorja. Po nekih vesteh o novih najdbah (ne še objavljenih) nikakor ni nemogoče, da je ta skupina segala tudi čez Drino v Srbijo. Vendar bo o tem mogoče govoriti šele tedaj, ko bodo rezultati raziskavanj objavljeni. Mislim pa, da na drugi strani razprostranjenost neke kulturne skupine še ne pomeni razprostranjenosti neke etnične skupine, v tem primeru dalmatinskih Hrvatov, ki bi naj nekako v IX. stoletju bili tudi v današnji Srbiji. (Sploh se mi zdi danes še preuranjeno kulturne skupine vezati na etnične skupine.) Avtorja pri svojem dokazovanju sama padata v nekakšno kontradikcijo. V tabeli na strani 44 povsem točno opredeljujeta teritorialno dalmatinsko kulturno skupino in posamezne najdbe v Srbiji in Vojvodini označujeta le kot sporadične. Med pokrajine, kjer se sporadično najde kak uhan dalmatinskega tipa, je pa treba seveda prišteti tudi druge, kakor Slavonijo, Slovenijo itd., podobno kakor se tudi v Dalmaciji najdejo posamezni sporadični elementi belobrdske ali köttlaške kulturne skupine. Dokazovanje avtorjev, da se sorodni elementi, kakor so v dalmatinski skupini, najdejo tudi izven Jugoslavije, tako v Bolgariji, Rusiji, Češki itd., kar naj bi bil dokaz, da je dalmatinska skupina slovanskega značaja, ne pa specifično hrvatskega (str. 40), v kateri so pa možne lokalne variante, je povsem točno. Vendar pa avtorja uporabljata tu le uhan z jagodami, ne jemljeja pa v poštev tudi ostalega gradiva in ostalih kulturnih elementov niti časovnega razdobja niti teritorialne oddaljenosti. Ko pa vzamemo v poštev vse te elemente, moramo priznati, da ima dalmatinska kultura tudi povsem svoje, ki se drugod ne javljajo, a tudi ako vzamemo v poštev tudi samo uhane, na katere se sklicujeta avtorja, bomo videli, da n. pr. med ruskimi in dalmatinskimi primeri ne obstoji nikakršna teritorialna povezava in tudi nikakršna prava časovna kontinuiteta itd. Avtorja pa tudi v tem padata v kontradikcijo s svojim končnim sklepom, v katerem trdita, da materialna kultura Južnih Slovanov predstavlja posebno materialno kulturo, ki je v svojih glavnih linijah posebna kultura glede na sosedne neslovanske in glede na druge slovanske kulture (str. 214). S tem pa seveda zopet priznavata poseben značaj dalmatinski kulturni skupini v okviru ostalih jugoslovanskih kultur, čeprav ji ga poprej odrekata.

V zvezi z delitvijo kulturnih skupin, ki sta jo izvedla avtorja, obstoji še dokaj nejasnih momentov, tako n. pr. da moremo vzroke vznika köttlaške kulturne skupine in prehoda iz keszthelyske povezati z nasilnim pokristjanjenjem slovanskih plemen v vzhodnoalpskem področju po uničenju Avarov in po prihodu teh pokrajin pod frankovsko nadoblast (str. 37), vendar se teh momentov tu ne bom dotaknil. Omenil bi le še en pomembnejši sklep, ki sta ga postavila avtorja in po katerem naj bi se belobrdska kulturna skupina formirala v času, ko so izginili specifični vzroki za obstoj posebnih kulturnih skupin (str. 43). Ta kulturna skupina naj bi potemtakem bila nekako splošna južnoslovanska od X. stoletja dalje. Vendar pa belobrdska kulturna skupina nikakor nima tega značaja, ker je tako in tako omejena le na posamezne pokrajine. Na drugi strani sta pa istočasni tudi köttlaška in dalmatinska skupina, ki sta se ravno tako formirali na keszthelyski kulturi kakor belobrdska. Možnost obstoji le, da se je belobrdska kultura dokončno formirala le nekaj desetletij kasneje kakor pa prvi dve, vendar ji pa ti dve nista služili kot temelj v obliki nekih prehodnih skupin, kakor je kazno, da pred-

postavljata avtorja (str. 43). Vendar pa na drugem mestu priznavata zopet, da köttlaška kulturna skupina predstavlja lokalno skupino alpskih pokrajin, ki je ozko povezana z belobrdsko skupino (str. 71). Že poprej sem pa omenil, da med belobrdsko in keszthelysko kulturno skupino obstajajo prehodne forme, ravno tako med keszthelysko in köttlaško in keszthelysko in dalmatinsko, v obliki nekih prehodnih skupin, kakršna bi bila tudi po avtorjih več ali manj suponirana panonska skupina. Čeprav obstajajo že posamezni elementi, niso za sedaj še dovolj diferencirani, a označujejo se (Vinski, Korošec) kot kasno oz. postkeszthelyski. Zanimivo je, da avtorja zanikujeta belobrdski kulturni skupini daljše življenje. Kot vzrok navajata, da njenih »survivalov« v današnji folklori ni, medtem ko se iz vseh ostalih kulturnih skupin nahajajo. Kolikor mi je pa znano, preživelih elementov v današnji folklori vsaj za sedaj nimamo ne iz najstarejše martinovske kulture, ne iz keszthelyske, ne iz köttlaške, ne iz panonske. Lahko samo trdimo, da je sled zapustila dalmatinska kulturna skupina. Seveda se pa vse te konstatacije nanašajo le na nakit, medtem ko niti jaz niti avtorja nismo vzeli v poštev ostalih kulturnih elementov. Kdor bi pa hotel, kar bi bilo povsem pravilno, vzeti v poštev celotno gradivo, kakor keramiko, orodje, orožje itd., bi prišel do povsem drugih sklepov. Poleg tega so pa ti elementi tudi skupni vsem tem skupinam z majhnimi inačicami in se nahajajo delno že v starejši, na vsak način pa v belobrdski in njej istočasni kulturah. Ne drži pa sklep avtorjev strogo niti za belobrdski nakit. Posamezni primeri tega nakita so se v panonski ravnini uporabljali tudi še v XIII. stoletju, t. j. tedaj, ko o samostojni belobrdski kulturni skupini ni več nikakršnega sledu. Avtorja označujeta belobrdsko kulturno skupino tudi kot izključno skupino narodnih izdelkov, kot antipod luksuznemu gradivu za bogate fevdalce (str. 43). Toda tudi ta trditev ni povsem točna. Svoj sklep sta izvedla samo na enem delu gradiva, t. j. nakitu. Na drugi strani pa, kakor je kazno po njunem sklepu, odrekata to vlogo, ki jo pripisujeta belobrdski, drugim kulturnim skupinam. Ako bi prevzeli njuno definicijo, da je namreč belobrdska skupina skupina narodnih izdelkov, potem moramo v isto skupino všteti tudi dalmatinsko in köttlaško kulturno skupino, pri katerih je ravno tako nakit več ali manj narodni izdelek. Seveda pa ne smemo izključiti niti starejše kulturne skupine. Na vsak način bi pa vprašal, kakšen je nakit bogatih fevdalcev v tem času. V Sloveniji to vprašanje ne prihaja toliko v poštev zaradi tujega plemstva, tem bolj pa na jugu, kjer se razvija domač fevdalizem. Iz tujine importiranega nakita imamo v X. in XI. stoletju zelo malo, ravno tako kakor je malo tudi drugih importiranih objektov. Pač pa je zelo česta imitacija, ki se izredno močno odraža v vseh teh slovanskih kulturah. Zato mislim, da med izdelki, ki jih je na eni strani v tem času uporabljalo ljudstvo, na drugi pa onimi, ki jih je v teku X. in XI. stoletja uporabljaj fevdalec, še ne obstoje velike razlike, ako izključimo import, ki pa ne predstavlja domače, temveč tuje delo. Dalje mislita avtorja, da leži izvor posameznih tipov nakita belobrdske kulturne skupine delno v nakitu avtohtonega prebivalstva, medtem ko so nekateri drugi tipi bizantinskega izvora. Popolnoma se strinjam s tem, da je potrebno iskati izvor posameznih tipov v bizantinskem nakitu, ne vidim pa nikjer elementov nekdanjega avtohtonega prebivalstva. Tudi za to svoje mnenje bi morala avtorja navesti vsaj nekaj materialnih dokazov. To jima je pa bil tudi eden od glavnih vzrokov, da sta v končni formulaciji avtohtoni element v slovanski materialni kulturi Jugoslavije označila kot najpomembnejši (str. 213), kar sem že poprej omenil. Moram pa zopet podčrtati, da ne vidim nikjer v nakitu belobrdske skupine niti vpliva, niti sedimenta preteklosti, ki bi segal celo nazaj od avtohtonega prebivalstva. Ta bi se moral ravno tako odražati v keszthelyski kulturni skupini, kjer ga pa ravno tako ni. Zato bi sklep avtorjev bilo mogoče tolmačiti na dva načina. Prvič, da se je asimilacija Slovanov z nekdanjim domorodnim prebivalstvom (Iliri, Tračani, Geti, Dakijci, Kelti) izvršila šele veliko kasneje, tako da v prejšnjih kulturah nimamo nikakršnih avtohtonih elementov, drugič pa, da se je asimilacija izvršila že kmalu po prihodu Slovanov in da vse starejše kulturne skupine od

martinovske pa preko keszhelyske vsebujejo tudi avtohtone elemente. Kateri pa naj bi bili ti elementi ravno tako tudi v köttlaški kakor v dalmatinski in belobrdski kulturni skupini, ni jasno in tudi ne razumljivo. Slovanska kultura v Jugoslaviji, kolikor je meni znana, izven nekaterih splošnih komponent, ki se javljajo tudi drugod, nima za sedaj takih domorodnih elementov, ki bi vplivali v dobršni meri in to še celo tako kasno na slovanske kulture in podkulture. Kakor je razvidno iz nekega drugega mesta, avtorja pod »avtohtonim elementom« ne mislita niti na originalno ilirsko in trakijsko kulturo (str. 210), za katero sicer zopet na drugem mestu navajata, da so k Slovanom preko te prešli celo razni neolitski elementi, kakor pregača in razni mikenski »survivali« (?!), temveč le bolj na rimske elemente, ki naj bi le v manjši meri dospeli preko Bizanca. V tem primeru pa seveda ne moremo govoriti o pravi nekdanji kulturi domačega prebivalstva, temveč le o vcepljeni. Na ta način je domorodno prebivalstvo odigralo le vlogo posredovalca, čeprav je tudi samo nove kulturne elemente prevzelo. Toda tudi glede rimskega vpliva na slovanske kulture Jugoslavije, bodisi neposredno ali pa preko posredovalca, vladajo ravno tako precej deljena mnenja. Nesporno je, da imamo precej takšnih elementov, vendar pa ne morem trditi, da so oni tudi najbolj odločilni in zato v slovanskih kulturah odločujoči oz. nadmočni. Za sam domorodni element se pa lahko smatra, da je odigral že bolj pasivno vlogo in ni imel tistega pomena, ki mu ga pripisujeta avtorja.

V naslednjih oddelkih se bom pri obrtnih izdelkih, kjer je podana v glavnem tipologija gradiva, dotaknil nekaterih momentov. Avtorja pri obravnavanju S-obročka navajata, da se takšni obročki »pojavljajo u Panoniji i na Balkanu i u preslovenskim grobovima i to poglavito ilirskim« (str. 142). Doslej je veljala hipoteza, da se S-obročki javljajo pri Slovanih nekako v X. stoletju, v posameznih primerih mogoče tudi v IX. Znani so pa na zahodu tudi v frankovskih in alamanskih grobovih VIII.—IX. stoletja, toda tipološko nekoliko različni, kjer petlja ni bila ploščato kovana. Obstajajo pa tu tudi obročki večjih dimenzij s ploščato kovano petljo. Sedaj pa avtorja navajata, da so se takšni obročki nahajali na področju Jugoslavije že v ilirskih grobovih, kar pa nikjer ne podkrepljujeta z materialnimi dokazi, čeprav bi to bilo izredno pomembno in tudi zanimivo. Priznati moram, da meni S-obročki za sedaj v ilirskih grobovih niso nikjer znani, bojim se pa, da tudi ne obstajajo. V primeru, da so pa res tudi kje znani oz. najdeni v ilirskih grobovih, je vendar časovna razlika tako velika, da med njimi ne obstoji nobena kontinuiteta, na temelju katere bi za sedaj mogli izvajati kakršnekoli sklepe. Podoben primer je tudi z obročki, katerih konci se končujejo v majhne stožce in ki so karakteristični za alpske pokrajine. Tudi za te trdita avtorja, da je potrebno njihov izvor iskati pri nekdanjem domorodnem prebivalstvu, Ilirih, Dačanih in Getih (str. 149). Zanimivo je, da se ta vrsta nakita pri Slovanih javlja šele v köttlaški kulturni skupini, ki jo moramo datirati najzgodneje v drugo polovico IX. stoletja. Ni mi pa znano, da bi bili Dakijci in Geti kdajkoli prebivali na vzhodnoalpskem področju. V poštev bi zato mogli priti le Iliri, toda tudi v njihovi materialni kulturi ta vrsta nakita ni znana, ne glede na ogromno časovno razliko.

Vse uhane z zvezdastim priveskom avtorja nekako prištevata isti skupini (str. 150 in sl.). S čisto formalnega gledišča z ozirom na sam naziv bi to še bilo nekako pravilno, toda s tipološkega in tudi časovnega, ki je istočasno vezan tudi za razna kulturna obdobja, tak način tolmačenja ni pravilen, kar sem pa omenil že poprej. Uhani iz Čadjavice pripadajo martinovski kulturi VII. stoletja, ako niso še nekoliko zgodnejši. Uhani iz Golubića bodo bizantinski import VIII.—X. stoletja (po karakterju uhanov, tehničnega dela in S-petelj na obročkih bi jih stavil bliže X. stoletju kakor VIII.). Uhan iz Vinče pripada belobrdski kulturni skupini X.—XI. stoletja, a uhani iz Kalaja Dalmaces bodo časovno paralelni belobrdski kulturni skupini, a v najboljšem primeru bodo časovno ustrezali postkeszhelyski periodi.

Podobno kakor uhane z zvezdastim priveskom tolmačita avtorja tudi uhane z jagodami (str. 152 in sl.). Priznavata sicer, da niso bili povsod istočasno

v uporabi, vendar jih pa klasificirata in delita le po številu jagod, ne oziraje se niti na časovno niti na tehnično razliko, ravno tako pa niti na razprostranjenost posameznih tipov. Glede na njuno delitev je seveda točen tudi njun sklep, da se uhani z jagodami prvič javljajo v keszthelyski kulturni skupini, t. j. za časa Avarov v Panoniji. Vendar pa med temi in med dalmatinskimi uhani z jagodami obstoji velika, čisto tipološka razlika. Avtorja pa ene kakor druge tolmačita na isti način (str. 153), čeprav imamo pri keszthelyskih uhanih jagodo obešeno na obroček, medtem ko so pri dalmatinskih jagode nataknjene na obroček, tako da med njimi celo ne obstoji nikakršna genetična veza. Poleg tega pa avtorja istočasno govorita o vseh ostalih uhanih z jagodami, ki so najdeni v Rusiji, Češki itd., kar seveda tudi ni pravilno že glede na čisto posebne tipe, ki imajo svoj poseben razvoj.

Vprašanje izvora t. i. dvodelnih priveskov, ki so posebno tipični v belobrdski kulturni skupini, za sedaj še nikakor ni rešeno. Avtorja predpostavljata, da so prototipe za te priveske Slovani verjetno sprejeli od barbarskih plemen, ki so jih našli ob doselitvi v Panonsko ravnino. V tem primeru bi seveda morali imeti neke prehodne tipe v zgodnejših kulturah, kar pa ni primer. Mogoče nekateri primeri res črpajo neke elemente iz keszthelyske kulturne skupine, toda zanjo niso tipični, ker so se razvili šele kasneje. Prej bi ta vpliv stavil najzgodnejše v postkeszthelysko periodo. Tudi obstajajo domneve, da imajo ti primeri nekakšno zvezo s posnemanjem nekih objektov iz rimske provincialne dobe. Toda med temi in med slovanskimi objekti ne obstoji nikakršna kontinuiteta. Tudi za kraguljčke (str. 162), ki so karakteristični za slovanske kulture X. in kasnejših stoletij, mislita avtorja, da so se njihovi vzori nahajali pri Ilirih, za kar govori baje veliko število najdenih kraguljčkov v ilirskih grobovih Bosne. Ni mi pa jasno, kaj avtorja med ilirskim gradivom štejeta med kraguljčke, ker se pravi kraguljčki v ilirski materialni kulturi ne nahajajo.

Avtorja tudi napačno tolmačita mojo delitev prstanov na 14 tipov (str. 168 in sl.). To delitev sem izvršil le za severna slovenska gradišča, ne pa za vsa slovenska gradišča, ter ona zato nikakor ne more predstavljati izpopolnitev Niederlove delitve.

Pri tipologiji predmetov se bom dotaknil samo še vprašanja keramike. Po precej obširnem prikazu dosedanjih mnenj o slovanski keramiki, njene delitve in datacije, avtorja odklanjata Niederlovo delitev gradiščanske keramike, ki se jima danes zdi že nepopolna. Pri tem navajata, da se v Jugoslaviji in sosednjih deželah vsi tipi keramike, ki jih je Niederle časovno delil, nahajajo istočasno v uporabi. Dalje navajata, da se v keszthelyski kulturni skupini javljajo vsi tipi gradiščanske keramike, čeprav bi se tu po Niederlovi delitvi lahko pričakovala samo keramika najstarejše skupine. Tudi groba keramika, pravita avtorja, ki jo češki arheologi datirajo v najstarejšo fazo, se najde tudi v grobovih in najdbah kasnejšega časa (str. 131 in sl.). Res je, da je Niederlova trditev in datacija danes že zastarela in tudi že od drugih izpopolnjena (Eisner, Poulík), vendar je pa osnova Niederlove delitve in klasifikacije še vedno povsem točna. Zato se v tem pogledu nikakor ne morem strinjati z mnenjem avtorjev, še manj pa z njihovimi dokazi, ki niso točni. Nikjer v keszthelyski kulturni skupini doslej niso uporabljeni vsi keramični tipi, kakor trdita avtorja. Tam se nahajajo lončki Niederlovega I. tipa, a na grobiščih postkeszthelyske periode II. tipa ter t. i. nomadski lončki. Nimamo pa nikjer lončkov III. tipa. Točno je sicer, da se sem in tja tudi kasneje uporabljajo bolj grobi lončki, celo v novejšem času, vendar pa tako pristročno izdelani lončki, ki se kasneje zelo redko javljajo, ne predstavljajo pravila. Na vsak način moramo pa nomadsko, t. j. grobo keramiko le datirati v zgodnejšo dobo, kjer se javlja redno v celih serijah.

Glede izvora slovanske keramike avtorja zastopata najbolj gledišče, da je ona nastala iz keramike, ki jo je uporabljal avtohtoni ilirotrakijski element v rimskih provincah. Avtorja celo trdita, da so na izdelavo boljše slovanske keramike imele velik vpliv rimsko provincialne metalne posode, kakršne poznamo iz Hrvatske in Slovenije (str. 138 in sl.). Danes pa to mnenje

avtorjev nima še nikakršne arheološke baze. Finejša slovanska keramika — lahko trdimo — se javlja šele kasneje. Na kak način bi naj te rimske kovinske posode vplivale na to veliko kasnejšo keramiko, mi ni jasno. Poleg tega pa slovanska keramika nima ne genetične ne oblikovne zveze z rimskimi metalnimi posodami. Mnenje, da je slovanska keramika provincialnorimskega izvora, zastopa precejšnje število znanstvenikov. Avtorja sta sedaj to teorijo nekoliko poglobila, smatrajoč, da so Slovani prevzeli keramiko od domorodnega prebivalstva. Vendar so pa njuni dokazi toliko sumarni in pomanjkljivi, včasih tudi napačno izvedeni, da se ne morejo za sedaj vzeti v poštev. Tako trdita, da se grobe posode prve gradiščanske periode nahajajo v današnji Romuniji, kjer so stanovali Dakijci in Geti v prvih stoletjih pred rimsko okupacijo. Tako keramiko baje uporabljajo tudi razne druge etnične skupine v Panonski ravnini za časa selitve narodov (str. 136). Čeprav je ta konstatacija zelo zanimiva, se ne glede na to, da ni dokazana, nanaša le na t. i. nomadsko keramiko, ki je v manjšini med slovansko keramiko in katere etnična opredelitev je za sedaj še sporna, čeprav moramo priznati, da pri njej sodelujejo tudi Slovani. Na vsak način pa ona za Slované ni tipična. Tako bŕ mnenje avtorjev, čeprav za sedaj še ni nikjer dokazano, niti najmanj ne spremenilo dosedanjšega gledišča o slovanski keramiki. Nasprotno bi pa druga njuna trditev, ako bi bila točna, bila veliko bolj pomembna. Avtorja vidita sorodnost med keramiko, ki jo Borkovský označuje kot praški tip, in med dakogetske keramiko. To sorodnost vidita posebno v nekaterih oblikah dakogetskih hruškastih posod, ki so bile izdelovane na lončarskem kolesu, imajo pa nizek vrat z navzven upognjenim ustjem, a včasih so celo okrašene z valovnico (str. 136). Gledišče avtorjev o sorodnosti teh vrst keramike je pa povsem zgrešeno. Vzela sta en tip provincialnorimske keramike, ki ni niti redek in se nahaja tudi drugod, ter ga povezala z enim tipom slovanske keramike, čeprav med njima ni nobene niti oblikovne niti tehnične niti kakršnekoli druge sorodnosti. Pri vprašanju keramike pa postavljata avtorja tudi še druge trditve, s katerimi se nikakor ne morem strinjati. Tak primer je n. pr. vprašanje, kako je pri Slovanih prišlo do enotne keramike, sklep, katerega povzemata po Archiovskem, dalje tolmačenje o znakih na dnu posod itd. Ni mi pa mogoče, da bi se tu podrobneje spuščal v ta vprašanja.

V razpravi obstoji še veliko mest, sklepov in tolmačenj, katerim bi se lahko ugovarjalo (tolmačenje tehnične izdelave, granulacije itd.). Ako analiziramo končni cilj avtorjev, ki sta ga v svoji razpravi zasledovala, ne glede na vse pomanjkljivosti, je ta v kratkem v trditvi, da so Slovani svojo kulturo sprejeli na Balkanu in v Panonski ravnini od domorodnega ilirotrakijskega in dakogetskega prebivalstva, kar priznavata tudi sama že s tem, da domorodni element smatrata kot primaren. Čeprav se doslej domorodnemu prebivalstvu ni pri formiranju slovanskih kultur na Balkanu pripisovala ravno velika vloga, sta avtorja govorila v prilog tistim znanstvenikom, ki zanikujejo Slovanom, vreden so dospeli na Balkan, kakršno koli lastno kulturo. To poudarjata tudi avtorja, ki praslovanski element v materialni kulturi smatrata le kot drugorazrednega značaja (str. 213). Ne nameravam se na tem mestu spuščati v polemiko o pravilnosti takega gledišča. Priznati pa moram, da me njune trditve in dokazovanja o veliki vlogi, ki naj bi jo odigralo domorodno prebivalstvo, niso prepričale, kolikor pač niso povsem napačno postavljene. Mislim, da sta avtorja, kolikor bi se ta njun poskus glede na ogromne pomanjkljivosti mogel vzeti resno, dosegla ravno nasprotno, namreč rezultat, da je domorodno prebivalstvo odigralo le pasivno vlogo. Poleg tega glavnega cilja pa obstoji tudi še nekaj drugih poizkusov, med katerimi je na prvem mestu poizkus, postaviti neko kulturo kot splošno slovansko, pri čemer je bila izbrana belobrdska.

Zanimiv, a tudi nerazumljiv, je končni sklep avtorjev, da namreč materialna kultura Južnih Slovanov predstavlja posebno materialno kulturo, ki se razlikuje od drugih tako slovanskih kakor neslovanskih (str. 214). Omenil sem že, da je ta sklep kontradiktoren posameznim dokazovanjem in sklepom na drugih mestih iste razprave. Toda ne glede na to je ta trditev zopet

v skladu z mnenjem avtorjev o dominantni vlogi domorodnega prebivalstva pri ustvarjanju južnoslovanske kulture, trditev, ki je brez materialnih dokazov postavljena le a priori. Materialna kultura Južnih Slovanov zgodnjega srednjega veka ne predstavlja le eno, temveč nekoliko med seboj dokaj različnih kultur, ki se medsebojno dele tako časovno kakor tudi kulturno. Nobena od teh materialnih kultur pa ni strogo omejena le na področje Jugoslavije (izvzeteke je le dalmatinska kulturna skupina), temveč segajo one tudi v ostale dežele, ki so včasih precej oddaljene. Vendar pa imajo vse te kulture neke skupne komponente, ki so zopet lastne ostalim slovanskim kulturam, tako n. pr. v keramiki, orodju, orožju, a v veliki meri tudi v nakitu, kakor na drugi strani v načinu življenja, prehrani, običajih itd. Zaradi tega jih nikakor ne moremo izdvojiti kot neko posebno kulturo, na katero naj bi vplival zgodovinski razvoj in geografska lega. Materialno kulturo Južnih Slovanov zgodnjega srednjega veka je mogoče tolmačiti le v okviru ostalih slovanskih kultur, kar končno skozi celo razpravo delata dosledno tudi avtorja ter že na ta način negirata njen specialni položaj, ki ga na koncu le sponirata, sklicujoč se na nek poseben zgodovinski razvoj, ki je pa končno v tem času skoraj pri vseh Slovanih isti z majhnimi diferencami.

— — —

Ako sumiramo arheološki del v tej razpravi, moramo priznati, da ne ustreza gledišču današnje znanosti. Mnenja obeh avtorjev, ki sta jih nakazala, niso podana na način, kakor bi bilo želeli. Glede na to, da je knjiga mišljena kot poljudno znanstvena, bi bilo nujno, da bi prikazala materialno kulturo na bazi resničnega stanja brez raznih mogočih in nemogočih hipotez. Tako je pa knjiga zgrešila svoj cilj in ne odgovarja namenu, ki sta ga imela.

Na koncu bi omenil le še vprašanje tiska in redakcije tega muzejskega priročnika. Navajeni smo že, da so razne arheološke publikacije (ravno tako pa tudi druge), tiskane v Beogradu, često zelo slabo uporabljive. Vzrok ne leži le v tiskanju na slabem papirju, temveč tudi v samem tisku in na redakciji. Klasičen primer površnosti so »Muzeji«. Med seboj pomešane vrstice, pomešani napisi, tiskovne napake, slabi odtisi klišejev itd. delajo vtis ne samo nesolidnosti tiska, temveč ravno tako nesolidnosti razprav in člankov. Za strokovne napake, nastale zaradi površnosti tiska, nikdar ne veš, ali so napake avtorja ali tiska in redakcije. Tudi »Starinar«, glasilo Arheološkega instituta SAN, ima nekaj takih napak ne glede na to, da je tiskan na izredno slabem papirju. To se občuti posebno pri slikah, ki so pri arheoloških razpravah glavna dokumentacija. Garašanin-Kovačevićeva publikacija je za spoznanje boljša. Razlog je delno v tem, da sta avtorja kot dokumentarno gradivo uporabila le risbe, ki so pa v mnogih primerih izredno šematizirane in sumarne, tako da nudijo le neko ilustracijsko, ne pa dokumentarno sliko, delno je pa tudi tisk le nekoliko boljši, čeprav še z velikim številom napak. Vendar bi se pa tudi to vprašanje dalo z malo dobre volje redakcije in tiskarne zadovoljivo rešiti. Ne glede na inozemstvo, ki mora začudeno gledati na takšne arheološke razprave in publikacije, mislim, da tudi mi lahko zahtevamo vsaj soliden tisk in uporabljivo dokumentarno gradivo.

Josip Korošec

Zdenko Vinski: Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini. Histrijski zbornik, god. II, 1949, 223—241, francoski resumé, 7 risb v tekstu, 2 tabli.

Avtor je razpravo napisal pod vplivom novih, predvsem poljskih in drugih publikacij, ki razpravljajo izključno le o gradiščih (Hensel, Wstep do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej, Poznań 1948; Borkovský, Výzkum Levého Hradce v roce 1948; Solle, Budeč. kmenové hradiško Čechu; Turek, Puvodní podoba staročeských valu; itd.) ali pa samo delno v okviru drugih problemov (Kostrzewski, Kultura prapolska; Turek, Prachovské skály na úsvitě dějin; Rybakov, Remeslo dřevnej Rusi; itd.). Namen razprave je predvsem ta, da pokaže na nujnost raziskovanja gradišč tudi v Jugoslaviji.

Poleg arheološkega pregleda o delu na tem polju v drugih slovanskih in danes neslovanskih pokrajinah z uporabo celotne literature, ki mu je bila dostopna, je avtor skušal podati o jugoslovanskih gradiščih in naselbinah vsaj približno sliko na temelju pisanih zgodovinskih virov, ker doslej v Jugoslaviji teh objektov nimamo raziskanih. V posameznih odstavkih se avtor zadržki tudi na kronologiji in na orisu in na dataciji slovanskih kultur, dalje na slovanski keramiki, splošnem opisu gradišč itd. Poleg drugega predlaga tudi dva termina za arheološko terminologijo, s pomočjo katerih naj bi se tudi časovno dala ločiti gradišča. Avtor predlaga, da bi se z nazivom »gradina« označevala srednjeveška gradišča, kot »gradišče« naj bi se pa označevala predzgodovinska gradišča. Čeprav bi bilo zelo ugodno najti ustrezajoče termine, dvomim, da bi ustrezali ti termini, predlagani po nemški terminologiji (Wallburg in Ringwall za predzgodovinska gradišča ter Burgwall za srednjeveška). Mislim, da nujnost takšnih posebnih nazivov ne obstoji, ker lahko poleg gradišča vedno dostavimo tudi čas oz. kulturno periodo (slovansko gradišče, predzgodovinsko gradišče, itd.). Poleg tega se moramo pa tudi zavedati, da imamo na enem in istem gradišču tudi po več period, ko se je gradišče uporabljalo, pri čemer bi posebni termini samo otežkočali pravilno klasifikacijo.

Proti koncu svoje razprave omenja avtor tudi gradišče pri Sv. Petru v Podravini, katero stavlja v tip blatnih gradišč z okopom in nasipom. Na nasipih je napravil nekaj sond, ki pa niso rešila vprašanja datacije in tudi ne opredelitve tega gradišča. Fragmenti slovanske keramike pripadajo že času po X. stoletju. Na koncu pa omenja v kratkem orisu arheološka raziskavanja gradišča v Mrsunjskem lugu.

Josip Korošec

Zdenko Vinski — Ksenija Vinski-Gasparini: Gradišče u Mrsunjskom lugu (Prvo iskapanje slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvat-skoj). Izdao Arheološki muzej u Zagrebu 1950 (26 neoznačenih strani, 21 slik in risb v tekstu ter 6 tabel).

Razprava je napisana ob razstavi rezultatov, dobljenih pri raziskovanju gradišča v Mrsunjskem lugu. Po uvodu, v katerem avtorja navedeta razlog izdaje te razprave ter splošne opombe o gradiščih in o gradiščanski kulturi, podajata obširne podatke o gradišču v Mrsunjskem lugu, o načinu raziskavanja ter o najdenem gradivu, med katerim je na prvem mestu keramika.

Poročilo je pomembno predvsem zato, ker imamo opravka s prvim gradiščem iz te periode v Jugoslaviji, ki je povsem raziskano. Fortifikacijski del gradišča ima nasip, ki je po mnenju avtorjev bil zgrajen le od nasipane zemlje, medtem ko ni bilo nikakršne sledi o palisadah ali pa kamnitni konstrukciji, ki bi se ravno tako lahko uporabila. Z zunanje strani okoli nasipa se je nahajal nekoliko bolj širok in globok jarek. Dimenzije gradišča so 77×77 m, a oblika je nepravilen krog. Ohranjena višina nasipa je 2 m, a širina pri vrhu ca. 5—6 m. V centralnem delu, ki ga obdajata nasip in jarek, niso našli nikakršnih sledov tlorisa stanovanjskih hiš, čeprav avtorja sodita, da so one morale obstajati glede na žganino, ogljenino in veliko število železnih žbljev. Na temelju tega sodita tudi, da je požar moral uničiti gradišče. Z ozirom na zelo močvirnat teren in glede na fortifikacijo avtorja tipološko stavljata gradišče v vrsto blatnih gradišč. Ostali kulturni material poleg že omenjene keramike in železnih žbljev obsega tudi manjše fragmente nakita, pečnice, železno orožje (puščice in ostroge) in železno orodje, med katerim je najbolj zanimiva železna ključavnica, ki bo po mojem mnenju veliko poznejšega datuma.

Časovno postavljata avtorja gradišče za sedaj preliminirano v X.—XIII. stoletje. Mislita pa glede na najdene objekte, da ga po vsej priliki lahko postavimo šele nekako pod konec XI. stoletja, ako ne še kasneje. Zgodnejši elementi, odkriti na gradišču, so zelo skromni, da, celo neznatni, a poleg tega lahko predstavljajo tudi arhaične elemente, ki so se zadržali zelo dolgo. Tudi

v keramiki nimamo nikakršnih zgodnejših form, ravno tako pa tehnična izdelava kaže na kasnejši čas. S tem pa ni nikakor zmanjšan pomen tega gradišča, ki nam nudi precejšnje število dragocenih podatkov in odpira vrsto novih problemov.

Josip Korošec

Wutte Martin, Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogstuhles, Carinthia I 139, 1949, str. 13—48.

Hermann Braumüller, Die Frage des Kärntner Pfalzgrafenamtes, prav tam 140, 1950, str. 618—630.

Eberhard Kranzmayer, Der Ortsname »Meilsberg« und seine Verwandten, prav tam 140, 150, str. 284—304.

Jakob Kelemina, Kazaz, kosez, Slavistična revija 3, 1950, str. 464—465.

Paul Puntchart, Einige Ergänzungen zur kritischen Literatur über die bäuerliche Herzogseinsetzung in Kärnten, Zeitschrift der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch., german. Abt. 65, 1947, str. 337—344.

Anton Kovačič, Knežji kamen; Vojvodski stol; Najstarejša oblika ustoličenja; Ogenj in voda v obredu umeščanja koroških vojvod; Svoboda 2, 1949, št. 10—12, str. 13—19; 3, 1950, str. 118—129, 280—293; 4, 1951, str. 82—86, 136—144.

Že zgoraj navedeni naslovi kažejo, da danes vlada spet kar veliko zanimanje za vse doslej nerazrešeno problematiko okrog ustoličevanja koroških vojvod. V navedenih publikacijah pa se napovedujejo še nove, zlasti obsežnejši prikaz vsega vprašanja s strani nemške pravne zgodovine, morda celo v zvezi z objavo najpomembnejših virov (Car. I 139, 1949, str. 64).

Le Kovačičevi štirje odlomki »še neobjavljene razprave Ustoličevanje koroških vojvod, pregled in pretres najvažnejših razlag« (1949, str. 13) se pečajo neposredno s samim ustoličevanjem. Toda Kovačič v glavnem le povzema teze starejše literature (žal ne pozna vse), jih poskuša kritično pretresti, nekatere izloči, ostale pa zbira v novo eklektično konstrukcijo. Njegovo pretresanje je v bistvu nekritično, ker pri njem ne izhaja neposredno iz virov, pa tudi metodično zgrešeno, ker po načinu Goldmanna, Graberja in Haberlandta rešuje problematiko ustoličevalnega obreda z razkranjanjem obreda v njegove drobne sestavne delce, ki jih razlaga z raznimi funkcionalno ali teritorialno bistveno drugačnimi ali zelo oddaljenimi etnografskimi obredji. Brez rešitve problematike virov in njihovega medsebojnega razmerja ter brez razjasnitve, kako se je obred razvijal od 8. do 15. stoletja tako po svojih obrednih sestavnih delih kakor po svoji družbeni funkciji, česar se avtor nikjer ne dotika, pa je po mojem mnenju proučevanje ustoličenja koroških vojvod nemogoče izpeljati iz slepe ulice, v katero je zašlo že z Goldmannovo knjigo prav zaradi njegove nezgodovinske metode in iz katere se v bistvu vse do danes še ni rešilo. Mal je sicer v svojih zaslužnih razpravah o tem vprašanju marsikaj pravnega dognal in domneval, toda še vedno preveč združeval v podrobnem obravnavanju elemente različnih faz obreda in obred premalo vezal z družbeno strukturo, zlasti pa je pomembno, da sodobna nemška tekstnokritična literatura — sicer pogrešno — še vedno brez odgovora ruši premalo precizne temelje njegovih izvajanj. Spričo takega stanja problematike Kovačič s svojim načinom razpravljanja (enako kakor Braumüller v Geschichte Kärntens) ni mogel uspeti in ni dodal dosedanjemu razpravljanju nobene bistveno nove ugotovitve, zaradi katere bi morali njegove študije podrobneje pretresati.

Vse ostale zgoraj navedene razprave pa se pečajo z dvema vprašanjima, zvezanima tudi z ustoličevanjem, in sicer z vprašanjem izvora kosezov, s tem pa tudi izvora ustoličevalnega obreda (Puntchart, Wutte, Kelemina, Kranzmayer), ter z vprašanjem koroškega palatinskega grofa, s tem pa tudi z obliko oz. z razvojem obreda (Wutte, Braumüller). Izven te problematike je v nave-

denih razpravah le Wutte (str. 46—48) objavil poročilo Ungnadove kronike, napisane v drugi polovici 16. stoletja, o ustoličenju nadvojvode Ernesta I. 1414, ki pa je »le povelečevanju Ungnadov namenjeno razširjenje Ebendorferjevega pripovedovanja, po katerem je imel palatinski grof nalogo podeljevati one fevde, katerih podelitev vojvoda odreče; kot samostojen zgodovinski vir kronika ne pride v poštev«.

1. Kranzmayer in Kelemina poskušata rešiti vprašanje izvora kosezov spet s filološke strani. Kelemina razlaga izvor termina »kasaz« s pomočjo srednjeveškega latinskega termina *casagium* (t. j. *domnicatum*, *domus principalis*), in sicer tako, da naj bi bil »kazaz« nastal kot pravni izraz pri Langobardih po njihovem prihodu v Italijo, od tod pa se razširil k Slovencem. Beseda naj bi pomenila človeka, ki stanuje pri »edlingih«, torej podložnika s posebnimi nalogami. S kosezi veže tudi »kajžo«, za katero brez zadostne argumentacije zanika doslej splošno domnevani prevzem iz nemščine (Berneker E., *Slavisches etymol. Wörterbuch I*, str. 415; Ramovš F., *Kratka zgodovina sloven. jezika I*, str. 37), kot »pravni naziv za posestva s hišo, ki so jo dobili uslužbenci«. Izraz »kazaz« naj bi se razširil k Slovencem — na to sklepam po Keleminovih vzporednicah *gastaldio*, *massarititia*, *arimanni* — od okr. 800 dalje, odkar se začanja uveljavljati med njimi vpliv Ogleja. V času pred tem razmerje med alpskimi Slovani in Langobardi v resnici ni bilo tako, da bi mogli računati z vplivi te vrste iz Italije.

Keleminova izvajanja zbuja več pomislekov, da bi mogli imeti z njimi vprašanje kosezov za rešeno. Predvsem je med kosezom in vzporednicami, ki jih navaja avtor, bistvena razlika: *gastald* se uveljavlja le na skrajnem slovenskem zahodu, v območju furlanske mejne grofije, t. j. politične in zemljiške oblasti Ogleja; *massarititia* skoraj izključno le v listinah v zvezi z Oglejem (Kos F., *Gradivo II*, 442, 493; III, 75, 206, 284, 395; IV, 694), ne da bi bilo dokazljivo, da so izraz prevzeli tudi Slovenci; termin *ariman* za koseza pa se pojavlja spet le v listinah v zvezi z Oglejem, ki je imel podrejene tako *arimane* v Furlaniji kakor koseze na Kranjskem, in zato ne dokazuje obstoja izraza *ariman* na Kranjskem na terenu, marveč le podobnost teh dveh slojev, enega v Furlaniji, drugega na Kranjskem; zaradi te podobnosti je mogla patriarhova pisarna uporabljati to ime tudi v svojih aktih glede Kranjskega; isto velja — *mutatis mutandis* — tudi za pojav »edlingov« v oglejskih listinah v zvezi s Furlanijo. Pri imenu *kosez-kasez-kazaz* pa je stvar bistveno drugačna: na eni strani ga srečamo daleč v osrčju slovenskega ozemlja, kamor patriarhov vpliv celo nikdar ni segel, na drugi strani pa gre za ljudski izraz za nek poseben socialen sloj. V tem pogledu nimamo nobene vzporednice za izposojenke od Langobardov (kolikor od 9. stoletja dalje sploh še moremo govoriti o langobardskih in ne le o italjskih izposojenkah). Pa tudi drugi dvomi se vzbujajo. Tako določa Kelemina družbeni položaj kosezov po nekaj osamljenih primerih iz časa po 13. stoletju. Kaj pa prejšnja doba in njeni drugačni podatki? Zveza kosezov z ustoličenjem koroških vojvod kaže, da so kosezi med Slovenci vsekakor starejši od oglejskega vpliva. Nesprijemljiva se mi zdi tudi zveza kosezov s »kajžami«, saj je kajžarstvo mnogo mlajši pojav, čigar prve začetke otipamo v virih šele v 14. stoletju, čemur ustreza tudi prevzem bavarskega ū v že diftongizirani obliki v slovenščino (Ramovš, n. n. m.). Edini pozitivni prispevek h koseškemu vprašanju je torej v razpravi opozorilo na Kosežino pri Osovcu.

Kranzmayer, ki sicer ne zanika obstoja posebne slovenske, po Obrih prevzete institucije kosezov-graničarjev, pa poskuša dokazati, da edlingi na Koroškem niso le prevod kosezov, marveč da so starejši od njih; izvirali naj bi iz gotske dobe, iz okr. 500. V argumentaciji izhaja iz devetih krajev, ki v današnji slovenščini nosijo — kolikor so še slovenski — ime Male Čape, v srednjem veku pa se dajo ugotoviti zanje imena kot *Malosempich*, *Maletschenpach*, *Malotsempach*, *Mala Zumpichia* (*Meilsberg* pri *Pulstu*, *Male Čape* pod *Gospo Sveto*, pri *Grabštanju* in *Žitari vesi*, *Maltschach* pri *Sittich* pri *Feldkirchenu*, *Maltschenploch* vzh. od *Št. Pavla* v *Laboški dolini*, sedanja *Pristova* pri *Tržiču*, *Čepič* v *Istri* in *Zompichia* pri *Codroipu*), ki jim dodaja

še pet dvomljivih primerov (kraja Malpitsch in Zapfendorf nad Krko na Koroškem, Ceplje pri Gornjem gradu in Vranskem, Zampichio pri Gorici in Zompitto pri Udine). Ker je slovanski čep izposojenka iz italij. ceppo (Berneker I, str. 143), pri čemer »e« ne more biti nosnik, naj bi podlaga teh imen, ki jo išče avtor v »maločemp«, ne mogla biti slovanska. Izvor ji išče ob naslonitvi na izvajanje starocerkv.-slov., v 11. stoletju izpričane besede malъzenъcъ iz st. vis. nem. mahalawip-malъzena (prvi del besede je prevzet, drugi preveden. Berneker II, str. 13; prim. nastanek Slovenca iz Slovena preko Slovenke) v gotski predlogi mathlakimps, ki naj bi pomenila »okrogli sodni kamen«. Prvi del izvajanja opira na mahala-malъ, drugega na kindi-čendo. Ob dokazovanju, da gre res za gotsko predlogo, poveže to vprašanje z že znano, a skrajno problematično argumentacijo o vplivu vzhodnih Germanov v vzhodnih Alpah v dobi preseljevanja ljudstev (oblika panja, dimnica, gotske izposojenke pri Slovanih, nekaj vzhodnogermanskih vplivov pri Bavarcih), še posebej pa s kosezi. V štirih od teh krajev (treh gotovih »maločempih«, enem dvomljivem) so namreč kosezi v resnici ugotovljeni, trije pa so v bližini koseških naselbin. Poleg tega pa mu »maločemp« kot »okrogel sodni kamen« kaže kar naravnost na knežji kamen pri Krnskem gradu, ob ustoličevanju trdno povezan s kosezi. Meilsberg-Male Čape pri Gospej Sveti veže z vojvodskim stolom, kjer domneva pred sedanjim stolom iz 9. ali 10. stoletja, na katerem je vojvoda začel izvrševati svoje sodne pravice, stol podoben knežjemu kamnu. To povezavo mu še potrjuje obstoj ledinskega imena Galgenbüchl v bližini Meilsberga pri Pulstu. Od tod je le še majhen korak do povezave vseh »maločempov« s koseškimi sodnimi občinami, izpričanimi v pozno-srednjeveških virih. Ker gre do sledovi kosezov po ugotovitvah dosedanjih preiskav na severu do meje notranjega Norika, ki je bila obenem meja ostrogotske države, mu tudi to kaže na Gote: »Nujno misli človek na ostrogotski preostanek, ko so vendar tudi morali imeti edlinsko organizacijo«. Izključuje pa pri tem vplivanje Langobarde, ki niso s svojim vplivom nikdar segli do zgornje doline Mure. Poleg slovenskega imena »kazag«, izhajajočega od obrskega quazaq, je po avtorjevem mnenju namreč moralo v Karantaniji živeti tudi ostrogotsko ime adaliggôs-adalingus za to institucijo, sicer se mu zdi nemogoče, da bi Bavarci koseze poimenovali Edling, ne pa Gaßaß ali Gaßag. Zaključni dokaz povzema iz stvarne vsebine imena Edling-kazag. Edling nastopa kot »privilegirani kmet« na eni strani v Karantaniji, na drugi v okolici Gdanska, v obeh primerih torej na nekaj ostrogotskem ozemlju, kamor spadajo tudi sledovi kosezov na Hrvatskem (Kazagina v Bosni). Enačenje langobardskih graničarjev arimanov s kosezi-edlingi v nekaj srednjeveških listinah kaže na graničarsko funkcijo tudi pri kosezih. V isto smer kaže tudi ruski kazak, izposojen iz turških jezikov (Berneker I, str. 496), ki je bil privilegirani kmet graničar. »Po teh ugotovitvah ne ostane nobenega dvoma več: privilegirani kosezi na Koroškem in v sosednih deželah so vzhodno-germansko-gotski preostanek, stvarno so prišli k nam okr. 500 z ostrogotskimi ustanovami; to organizacijo, ki pa je v svojem bistvu gotska, naj bi Slovenci stopili s svojimi kosezi in od tod enačba Edling-kazag. Tudi ustoličenje koroških vojvod je po piščevem mnenju »treba izvajati iz gotskih vplivov«.

Tako Kranzmayer. Na videz trdna argumentacija, ki sem jo podal v izvlečku prav zato, da pokažem nevarnosti »trdnega« filološkega sklepanja brez upoštevanja zgodovine, pa ima vrsto slabosti, zaradi katerih ne le niso odstranjeni »dvomi« ob njej, marveč je celo nevzdržna. Najprej glede »maločempa«, ki je izhodišče izvajanja. Na eni strani že ni gotovo, da bi dal got. mathla pri Slovenih prav tako »malъ« ali izjemno »malo«, kakor st.-vis.-nem. mahala. Na drugi strani iz got. k pred i v času po slovenski naselitvi v vzhodnih Alpah ne bi mogel nastati č, marveč c (Ramovš, Historična gramatika II, str. 286 sl.); vzorec za ta prevzem kinda-čendo niti ni zagotovljen, če pa obstoji kot domneva, je zvezan z mnogo starejšo dobo (Berneker I, str. 154). Končno slovanski izvor »čempa« ni izključen, ker poznajo slovanski jeziki tudi svoj domači čep v pomenu »štorovje, vejevje, rogovile« itd. (Berneker I, str. 143). Tako nosnik slovanskemu izvoru ne

nasprotuje, ime bi pa moglo pomeniti Male Štore ali Male Rogovile, primeri, ki se dajo ugotoviti v slovenski toponomastiki (Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, str. 310, 366, 397; 104, 196, 207, 318/9, 398, 493). Nasprotno pa Kranzmayer sam prizna (str. 294), da je got. ali skand. kimps le zgolj konstrukcija, ki ji ni najti sledov niti v preteklosti niti v kakršnih koli sledovih ali ostankih. Ureditev ostrogotske države pa Kranzmayerjeve domneve dokončno onemogoča. Na eni strani pri Ostrogotih ni bilo posebnih »edlingov«-graničarjev, ker so vsi Goti »bili vojaki in le vojaki, med tem ko so Rimljani pod njihovim varstvom dalje vodili upravo« (Hartmann, Gesch. Italiens im Mittelalt. I, 1897, str. 86). Vsi Goti so za to službo dobili dodeljeno zemljišče, večje ali manjše, tako da vojaška služba sama na sebi ni povzročala med njimi nobenih razlik. Pri langobardskih arimanih je zadeva povsem druga, ker so se oprli pri svoji organizaciji na bizantinske limitaneje kot vzorec, ti pa so se v Italiji uveljavili po propadu ostrogotske države. Na drugi strani vemo, da so Ostrogoti ustvarjali obrambne pasove (zasedene po začasnih posadkah in ne po stalnih graničarjih) ob izhodišču prehodov preko Alp v Italijo, ne pa v Alpah samih. Kako naj bi se torej sledovi te organizacije ohranili prav v Vzhodnih Alpah, ki so jih Ostrogoti zapustili že ob začetku svoje vojne z Bizantinci, ne pa tam, kjer so imeli Goti središče in kjer so gotski ostanki preživeli poraz in dočakali še sorodne Langobarde, v Italiji? Posebej pa je treba poudariti, da gotska sodna organizacija v času njihovega prebivanja v Italiji ni slonela na rodovnih entotah, ki so se po prihodu v Italijo zrušile že v zvezi z dodeljevanjem zemljišč, marveč na rimskem pravu o vojaškem sodstvu; sodniki so bili gotovo oficirji (comites, priores), ki niso bili voljeni po vojaških entotah, marveč jih je imenoval kralj (Hartmann, n. d., str. 92 sl., 98; Kos F., Gradivo I, 6, 11, 13, 14). Vojaškega sodstva pa seveda ni mogoče vezati s takimi sodišči, o kakršnih naj bi pričali »maločempik«. Zgornja dolina Aniže, kjer so najsevernejši sledovi kosezov, tudi ni spadala niti v notranji Norik, niti v gotsko državo; prav tu se obseg Karantanije razlikuje od notranjega Norika (gl. zemljevida v Koroški zbornik, 1946, str. 85 in 94).

Sicer so pa tudi vsi drugi Graber-Kranzmayerjevi dokazi za vzhodno-germanski vpliv v vzhodnih Alpah brez podlage: panji v obliki votlega debela so najstarejša prirodna oblika panja, ki jo pa še danes najdemo tudi v Belorusiji in ne le v Skandinaviji (Niederle, Život st. Slov. III, str. 167); dimnico poznajo poleg Skandinavcev tudi Slovani in alpski predсловanski staroselci; gotske izposojenke pri Slovanih so nastale v konkretni starejši situaciji izven Alp, prav tako so vzhodno-germanski vplivi pri Bavarcih rezultat svojskega formiranja tega plemena. Končno je zveza »maločempa« s kosezi več kot problematična: izkazana je le pri treh, pri vseh drugih pa ne; vsaj pri 7 primerih gotovo ni zveze s kosezi. Podobna je argumentacija glede zveze s sodstvom: Meilsberg pri Pulstu je oddaljen od Galgenbüchla okr. pol km (ta hriček je tik ob cesti Št. Vid—Feldkirchen, dočim je Meilsberg odmaknjen globlje v notranjost, tako da zveza nikakor ni gotova, saj spadajo morišča prav za državno cesto; Male Čape pod Gospo Sveto so oddaljene od vojvodskega stola v zračni črti preko 3 km (okrogel sedež iz časa pred okr. 800 je konstrukcija brez podlage); pri edinem historično dokazanem sedežu na Koroškem te vrste (knežji kamen) je drugo krajevno ime itd.

Nič drugače ni z izvajanji v zvezi s kosezi. »Edling« ni ime za privilegiranega kmeta le pri Gotih, marveč ga najdemo v tem pomenu še konec 13. stoletja v nekaj rokopisih Švabskega zrcala, njegovo sled pa še v 15. stoletju v obliki dajatve Udalzins v območju Švice; na podobne pojave pri Bavarcih in Frankih opozarja tudi Puntchart (str. 339—40); pojav nemškega novega imena za slovansko ustanovo nas pač ne more presenetiti, saj so Bavarci vse slovenske sloje v svojih listinah imenovali s svojimi prevodi; enačba arimanni-edelingi je doma v poznejši dobi, ko arimani že davno niso bili več graničarji; kosegь ne izvira iz quazaq (Ramovš, Vasmer), quazaq pa spet ni po svojem prvotnem pomenu »graničar« (Berneker I, str. 496), marveč so postali ruski kozaki to le v konkretnem izjemnem zgodovinskem položaju.

Dočim je torej vse Kranzmayerjevo dokazovanje delno skrajno problematično in delno gotovo pogrešno, pa stoji naproti njemu popolnoma trdno dvoje: 1. Kosezi so izpričani le na slovenskem ozemlju od severne meje Karantanije pa do slovenskih meja na zahodu in jugu, dočim sežejo na vzhodu še na zahodni del hrvatskega ozemlja. 2. Ustoličevanje koroških vojvod je po svojem jezikovnem in družbenem položaju brez dvoma slovenski obred in ga kot takega označujejo tudi poglavitni viri o njem; o njegovem slovenskem izvoru ni mogoče dvomiti. Obojemu je torej treba iskati razlago v okviru slovenske zgodovine, ne pa posegati v zvezi s tem po fantastičnih, nemogočih konstrukcijah.

Mnogo stvarnejša sta prispevka, ki sta jih h koseškemu vprašanju prispevala ob koncu svojega življenja Wutte in Puntschart (oba prispevka sta bila namreč objavljena že po smrti svojih avtorjev), ki ju označuje zlasti ostro kritično stališče do konstrukcij o langobardskem vplivu v Karantaniji v 6. in 7. stoletju. V glavnem pa navezujeta na starejše teze o kosezih, osporavane že v dosedanji literaturi o teh vprašanjih.

Puntschart je v tej svoji razpravi, ki predstavlja nadaljevanje njegove podrobne ocene Graberjeve razprave *Schwabenspiegel und Einritt am Fürstenstein* (na istem mestu 64, 1944, str. 514—529), prav pod konec svojega življenja še enkrat zavzel stališče tako do vprašanja ustoličevanja koroških vojvod kot tudi posebej do problema izvora kosezov, ki ju je konec 19. stoletja sam sprožil v moderni znanstveni literaturi. V obeh svojih razpravah ostro in podrobno zavrača tako langobardsko teorijo o izvoru obreda posebej, kakor tudi nemško razlago obreda na splošno: »Iskati v stari Koroški povsod germansko pravo je v nasprotju z njeno narodnostno sestavo. V širokih nmožicah so sestavljali Slovani odločno močno večino še globoko v pozni srednji vek... Koseško pravo je bilo po poreklu slovansko kakor njihov jezik.« Glede vrednosti virov za ustoličevanje vztraja pri svojem nekdanjem mnenju, da vrinek v Švabskem zrcalu ne prihaja v poštev kot temeljni vir zaradi »močno prevladujočega števila le tu navedenih podatkov« obreda, ki jih potem poskuša nekatere tudi izrecno zavreči (na pr. volitev novega vojvode po kosezih, jezikovne določbe v zvezi s sodstvom, t. j. pravico »slovenskega moža« do tožbe v slovenščini). Dočim torej v tem pogledu pristaja na teze novejšje nemške tekstnokritične literature, pa glede izvora še vedno zagovarja svojo že mnogokrat osporavano teorijo, da namreč izvira obred iz zmage podložnih poljedelcev nad živinorejskimi župani, enako seveda tudi teorijo o dvoplastnosti prejšnje slovenske družbe, v kateri naj bi živinorejci (župani) vladali nad poljedelci. Ne da bi poznal novejšo slovensko literaturo — zlasti Kos, Urbarji salzburške nadškofije, 1939, kjer je bilo to vprašanje dokončno rešeno, in sicer proti Peiskerju in Puntschartu — se tudi še vedno sklicuje na salzburške urbarje v Posavju in vzdržuje Peiskerjeve teze o tamošnji »županski državi«. Kot nove dokaze navaja le problematične nove etimološke povezave »župana« s perzijskim »čubānom« in turko-tatarskim »čobanom« (pastir). Svoje poglede na izvor obreda podpira poleg tega še vedno tudi z legendo o Ingu, glede katere trdi, da »ni dvomiti o stvarnosti nekega takega dogodka«. Kosezi so mu torej še vedno oboroženi poljedelci, vendar pa povezuje to svoje staro naziranje z Jakschevim dokazovanjem iz l. 1928, da gre za oborožene podložnike, ki so že prestopili v krščanstvo, orožje pa so dobili v obrambo proti poganskim upornikom; Puntschart sicer res pripominja, da ni dokazov, da bi kapitular Karla Velikega, na katerega se je oprl Jaksch, veljal tudi izven Italije, vendar pa poskuša Jakschevo tolmačenje postanka kosezov združiti s svojim. Koseški izvor išče v uporu poljedelcev, ki ga na Jakschev način povezuje z verskimi boji v Karantaniji v drugi polovici 8. stoletja; koseški položaj pa naj bi bil legaliziran pozneje s karolinškim kapitularijem. V zvezi s tem naj bi nastalo tudi ustoličenje, prvega »kmečkega kneza« pa išče v Valtunku. Pri tem razvoju dopušča pod vplivom Kleblovih in Graberjevih izjavjati tudi germanske (bavarsko-frankovske in langobardske) vplive iz 8. in 9. stoletja.

Če izvzamemo teze o dualistični gospodarsko-družbeni strukturi Karantanije pred sredo 8. stoletja, na katerih še vedno vztraja Puntschart, so

Puntschartovim izvajanjem Wuttejeva zelo blizu. Tudi on navezuje svojo razpravo o izvoru kosezov (str. 13—33) na Jakscheva izvajanja. Tudi on začena s podrobno kritiko langobardske teorije: za vrsto postojank Jantschevega langobardskega limesa dokaže, da gre za propadle srednjeveške gradove, omenjene pri Unrestu ali v arhivskih virih; glede Graberjeve argumentacije z »langobardskimi« imeni nekaterih koroških fevdalcev (Albuin, Uduin-Otwin itd.) in »langobardskimi« pripovedkami na Koroškem pokaže na bavarski izvor imen in potovalni značaj pripovedk (Wandersage); prav tako zavrača Graberjeve sklepe na podlagi »langobardske« ziljske narodne noše in Kranzmayerjeve konkluzije iz krajevnega imena Carnotenus mons-Podkrnos, ker Carnotenus mons ni pri Podkrnosu, marveč pri Kamnu; končno zavrača še Schafran-Graberjevo argumentacijo s pleteninasto ornamentiko, ki ni specifična za Laŕngobarde, marveč tipična za karolinško dobo. Tako sprejema kot trdne le Kleblove trditve o sorodnosti koseškega položaja v poznem srednjem veku z arimanskim, vendar pa ugovarja njihovemu identificiranju na podlagi listinskega izražanja »Glemonenses vocati arimanni seu edelingi«, kajti seu pomenja tako ali kakor tudi in; po Wuttejevem mnenju gre tu za drugi primer. Poleg tega pa opozarja tudi na Kleblova izvajanja o podobnih plasteh kmečkega prebivalstva na Bavarskem. Spričo vsega domneva, da se je razvil koseški sistem na Koroškem pod vplivi iz Furlanije in iz Bavarskega. Po dobrem pregledu koseških naselbin (po Kleblu in Zontarju) ugotavlja, da njihov geografski raspored ne dopuŕŕa domnev, da gre za limitaneje-graničarje; njihov pomen more biti — tako sklepa po geografskem položaju — le v »obrambi proti notranjemu sovražniku«. Položaj, ki je zahteval v Karantaniji tako obrambo, je bil po koncu velikega upora proti pokristjanjevanju l. 772, v katerega »pada znana povest o gostiji vojvode (sic!) Inga, ki je verne ločil od nevernih in neverne postavil pred vrata«. V obrambo proti preostalim poganom je bilo po Wuttejevem mnenju treba organizirati stalno varstvo v obliki kosezov, ki so jih sestavljali krŕŕeni karantanski Slovani, ostanki staroselcev in germanski drobci izza preseljevanja ljudstev, pa tudi na novo naseljeni Bavarci; pri organizaciji tega oboroženega sloja so uporabili langobardske in bavarke vzorce (arimanni, exercitales). V zvezi z uporom Ljudevita Posavskega, ki naj bi se mu v Karantaniji pridruŕžili predvsem tamoŕnji Hrvati, se je koseški sloj ŕe razŕiril, zlasti v bliŕžini hrvaŕskih naselbin (tako neutemeljeno odgovarja Hauptmannovi teoriji o hrvaŕskem izvoru kosezov, ker so po virih v uporuh sodelovali »Karantanci« kot taki; sicer pa tudi Ljudevitova Slavonija tedaj ŕe ni »hrvaŕska«). Ker je bila Karantanija v tem ŕasu po Wuttejevem mnenju podrejena do l. 828 furlanskemu krajiŕniku, se je pri tem ŕe moŕneje uveljavil vzgled langobardskih arimanov, a v 10. stoletju, ko je bila zdruŕena z Bavarsko pod istim vojvodo, vzgled bavarskih oblik. Tako povzema svojo teorijo v trditvi, da so kosezi rezultat slovansko-germanskega soŕitja: »Ustvarjena med 772 in 828 pod bavarsko-frankovskim vrhovnim gospostvom v varstvo notranjega miru in drŕavnega reda po langobardskem in bavarskem vzoru, je bila to po nastanku in pravnih oblikah germanska organizacija. Kosezi sami pa so bili preteŕno Slovani, vendar je bilo ŕe od zaŕetka med njimi tudi mnogo Nemcev.« Svoja izvajanja sklepa s kratkim pregledom koseških znaŕilnosti v poznem srednjem veku (po Puntschartu in Kleblu) in zakljuŕi z ugotovitvijo, da so v 16. stoletju v glavnem izginili. V zvezi s sporom v naŕi historiografiji med Polcem in Dolencem, ali ne predstavljajo kosezi tudi pomembne korenine poznejŕih svobodnikov, je zanimiva Wuttejeva ugotovitev: »Le redki med njimi so se ohranili kot svobodniki«, podprta z neizpodbitnimi dejstvi: 74 % svobodnikov na Koroŕskem je bilo v severozahodnem delu deŕele, kjer kosezov skoraj ni bilo, le 13 % pa tam, kjer je bila nekdaŕ naseljena velika veŕina vseh kosezov (okr. 400 od 420 ugotovljivih). Koroŕke razmere torej potrjujejo Polŕevo mnenje o izvoru svobodnikov.

Najpozitivnejŕi del obeh navedenih razprav je brez dvoma njuno kritiŕno staliŕe do langobardske teorije. S kritiŕnim staliŕem do tujih rezultatov pa ŕal ni zdruŕena pravilnost lastnih. Tu morem le prav na kratko opozoriti na slabosti njunega izvajanja o izvoru kosezov, obseŕneje bom o istem pred-

metu govoril na drugem mestu (v knjigi Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev). Najprej je treba podčrtati, da obema piscema služi za izhodišče pri iskanju koseškega izvora koseški položaj od 13. stoletja dalje, v času torej, ko je že nemški sloj fevdalcev davno prekril in pregnetel domačo slovensko družbo, zadušil njeno najvišjo plast, v zvezi s tem pa — tako sta dokazala Hauptmann in Klebel — v znatni meri zrušil tudi nekdanji koseški položaj. Ko pa gremo iz te dobe nazaj do časa, v katerem slovenski družbeni razvoj ni bil še okr. 820 kompliciran z neposrednim nemškim posegom, izgubi ta teorija svoj temelj. Podobnosti nekaterih potez položaja kosezov, arimanov in bavarskih libertinov od 12. stoletja dalje na eni strani namreč odgovarja na drugi vrsta bistvenih razlik, ki so tem večje, čim dalje gremo nazaj. Naj zadostuje, da na tem mestu opozorim iz tega (mnogo obsežnejšega) kompleksa razlik le na koseško vlogo pri ustoličenju, pri katerem nemški fevdalci sprva niso imeli sploh nič opraviti, in na koseškega »sodnika dežele«, ki je sprva razsojal celo pravde med vojvodo in kosezi, kar je drugod razsojalo le kraljevsko sodišče! Obojemu v germanskem pravu ne najdemo nikake vzporednice. Povezovanje nastanka kosezov s pokristjanjevanjem je v nasprotju s takratnim družbenim položajem, ki se je odražal seveda tudi v pokristjanjevanju samem: kako naj bi nastali iz svobodnjakov, ko je bilo prav pri njih središče odpora proti pokristjanjevanju, kako iz sužnje, ko bi se s tem rušil položaj poglavitnih podpornikov pokristjanjevanja, karantanskega kneza in velikašev, ki so te sužnje izkoriščali? Ta teorija sloni izključno le na legendi o Ingu (ki ga med karantanskimi vojvodi iščemo zastoni), ki pa v resnici ne sodi v zgodovino, marveč je pridižni žgled za takratne versko-disciplinske odredbe, ki je pomotoma zašel v zgodovinski spis. Taka krepitev krščanske stranke in deželi je tudi v nasprotju z irsko misijonsko metodo, ki so jo uporabljali salzburški misijonarji v Karantaniji in katere vodilno načelo je bilo, opreti se pri širjenju krščanstva na domači družbeni vrh. Položaj polvazalne notranje samostojne kneževine, ki ga je ohranila Karantanija (enako kakor druge slovanske kneževine vzdolž vzhodne meje frankovske države) vse do l. 820, onemogoča vsako kombinacijo z bavarskimi priseljenci, pa tudi z direktnim prenašanjem bavarskih in furlanskih pravnih in vojaških uredb v Karantanijo v tem času. Langobardski in frankovski vpliv sta l. 772 še posebej izključena (Langobardi so tedaj še samostojni, Bavarci pa prav v tem času od Frankov neodvisni). Za bavarsko razmerje do Karantanije po l. 772 je še posebej značilno, da sta bila oba samostana, ki sta imela za namen pokristjanjevanje Slovencev, ustanovljena onstran meje Karantanije. Proti takemu prenašanju bavarskih ali langobardskih oblik govori tudi to, da celo na neposrednem cerkvenem področju niso teh oblik preprosto prenašali, kakor kaže primer manjše »slovanske desetine«. Wuttejevo mnenje, da je spadala Karantanija do 828 pod furlanskega krajišnika, je pogrešno; opira se na napačno enačenje »karantanskega okraja«, omenjenega ob uporu Ljudevita Posavskega, s Karantanijo; v resnici pa je spadala Karantanija vse čas od srede 8. stoletja pod Bavarsko oz. pozneje pod krajišnika vzhodne marke, kar nam poleg vsega zgodovinskega razvoja še posebej dokazuje delitev imperija med sinove Ludvika Pobožnega l. 817. Končno stoji pred to teorijo še vrsta problemov, ki jih ne more razrešiti: če gre pri kosezih za razširjevanje tuje oblike, zakaj so potem pri tem sloju razlike po posameznih pokrajinah; če bi kosezi nastali šele v tem času, od kod potem zagonetno domače slovensko ime — kosezi — za to institucijo; kako bi se mogla nadalje razširiti ta institucija preko meja Karantanije do Like na Hrvaškem, torej po pokrajinah, ki delno s Karantanijo po 772 niso bile več v neposredni povezavi? Če podčrtam še Hauptmannovo ugotovitev, da kapitulat Karla Velikega, uporabljen po Jakschu (Boretius I, 25), stoji v resnici na začetku razvoja oboroženih hlapcev, poznejših vitezov, ter dejstvo, da ni nikakega dokaza, da bi ta zakon veljal tudi izven Italije (ohranjen je namreč le v sklopu italških kapitularijev), sem navedel vse poglavitne razloge, zaradi katerih je po mojem mnenju treba odkloniti takó domnevo o nastanku kosezov v tem času in v teh okoliščinah, kakor tudi trditve, da bi se koseški sloj v tem času znatneje spremenil pod tujimi vplivi.

2. S tem moremo preiti k drugemu vprašanju, ki ga je načel Wutte v isti razpravi, k vprašanju koroškega palatina. Wutte (str. 33—46) najprej omenja Hartvika in Otgerja, ki sta nastopala v 10. stoletju na Koroškem z naslovom »waltpoto« (missus regis). Pripomniti je treba, da je le prvi nosil gotovo ta naslov tudi na Koroškem; edina listina, ki jo drugi podpisuje s tem naslovom, je namreč izdana skupno z oglejskim patriarhom v Villa Vicenza v Italiji (994, 14. II.), kjer se funkcija missi regis v sodnih zadevah ohrani še preko 10. stoletja, dočim jo v Nemčiji že konec 9. zaduše teritorializirani palatinski grofje. Na podlagi do nedavnega splošne, pa ne dokazane teorije, da naj bi te palatinske grofe v nadzorstvo nad neposlušnimi vojvodi sistematično postavil v vseh največjih nemških vojvodinah (frankovsko-lotarinski, saški, švabski in bavarski) Oton I. v zaščito kraljevskih interesov, se je že od Ankershofenovega Handbuch d. Geschichte d. Herzogt. Kärnten (II, 1851, str. 409) uveljavila domneva, da je imel tudi Hartvik poleg uprave kraljevskih posestev pravice palatinskega grofa, t. j. do sodstva nad vojvodo, če se je kdo proti njemu pritožil. Vsekakor pa po razdelitvi kraljevskih posestev na Koroškem okr. l. 1000 (Moro G., Carinthia I, 131, 1941, str. 35—40) koroški »waltpoto« izgine brez sledu. To podčrtuje tudi Wutte, dasiravno sicer Ankershofenovo domnevo o njegovih pravicah sprejema. Šele v prvi polovici 12. stoletja se pojavita dva med prvimi člani rodu goriških grofov, Engelbert I. in Engelbert II. v treh listinah, ki pa niso nastale na Koroškem in dve celo nimata s Koroško nobene zveze, z naslovom »palatinski grof«. Wutte podčrtuje, da nobeden med temi tremi dokumenti ne dokazuje, da gre za koroškega palatinskega grofa, ker sta oba grofa mogla enostavno prevzeti naslov svojega prednika Ariba, bavarskega palatinskega grofa. Če izvzamemo zagonetno notico iz l. 1221 v tradicijski knjigi šentpavelskega samostana, da je ta samostan posestvo Nussberg (med Grebinjem in Št. Pavlom) od 1147 do 1204 »postea comite Bernhardo decedente sub comite palatino, sub duce Liupoldo pacifice possedimus« (Jaksch, Mon. Car. III, 818, str. 318 in XXXI; ker se ne navaja nobeno ime za palatinskega grofa, si s tem podatkom ne moremo nič pomagati, ker ne vemo, ali gre sploh za koroškega palatinskega grofa, tem bolj, ker gre za nekaj desetletij mlajši zapis, v katerem se nad koroškim samostanom, ki je celo spanheimska ustanova, nenadno pojavlja — ne vemo zakaj — tuj vojvoda Leopold, po Wuttejevem mnenju Leopold VI. Babenberžan, 1198—1230), se pojavijo nedvomno koroški palatinski grofje šele v dveh virih sredi 14. stoletja: v listini iz l. 1339, s katero podeljuje Albreht II. goriškima grofoma Albertu IV. in Majnhardu VII. »palatinat« na Koroškem, in v delu vetrinjskega opata Janeza Liber certarum historiarum, napisanem v prvi redakciji okr. l. 1340, v katerem se pa veže ta čast že z dogodki ob ustoličenju Majnharda Tirolskega l. 1286. Wutte, ki sledi v tem že znani Jakschevi argumentaciji, pa meni, da je Janez Vetrinjski ob tej priliki pogršno pridajal Goriškim čast, ki je takrat še niso imeli. Dejstvo je namreč, da Otokar ob svojem nekaj desetletij starejšem opisu ustoličevanja palatinskega grofa ne omenja, pa tudi da tega naslova do 1339 goriški grofje niso uporabljali; še posebej je pomembno, da to čast zastonj iščerno navedeno v delitvah goriških posesti l. 1271 in 1303 ter v dveh delilnih pogodbah l. 1307, ki »naštevata posamič in zelo natančno goriške gradove, gospostva in pravice«. Ob Možbergu, ki je pozneje spadal v palatinat (to zvezo omenja že Janez Vetrinjski), navajata le »grad«, druga pogodba pa še »patrimonialne pravice«, ne pa niti pfalce, niti palatinske grofije, dočim se ta imenuje takoj po l. 1339 v novi delitvi l. 1342. Tako Wutte sklepa: »zato smemo domnevati, da pred 1339 ni bilo nič znanega o palatinski grofiji Goriških; če bi o njej kaj vedeli, bi bila gotovo v delilnih pogodbah imenovana, kakor se imenuje vendar tudi manj važna patrimonialna pravica do Možberga«. Pač pa je Wutte z novimi arhivskimi podatki nedvomno dokazal, da od srede 14. stoletja goriški grofje na Koroškem niso bili le titularni palatinski grofje, marveč so imeli v resnici pravico ob ustoličenju koroškega vojvode na vojvodskem stolu razsojati v pritožbah proti vojvodi in podeljevati fevde. Povezava palatinske časti z Možbergom pri Janezu Vetrinjskem je po Wuttejevem mnenju prevzeta od Otona Freisinškega, ki

je zamenjal pri tem panonski Mosaburch-Blatenski kostel kneza Koclja s koroškim Možbergom; šele 1497 se namreč v listinskem gradivu prvič omenja ta zveza, ki pa se pozneje ponavlja do srede 18. stoletja. V zvezi s svojim izvajanjem o palatinatu se dotakne avtor še zgodovine vojvodskega stola, za katerega meni, da je bil kot dvojni stol zgrajen v 10. stoletju, ko je ob ustoličenju na zahodnem sedežu sedel »waltpoto«, in utemeljeno zavrača avtorje (Klebel, Graber, Mal), ki so v zadnjem desetletju postavljali zgraditev vojvodskega stola šele v zvezo z ustoličenjem Majnharda Tirolskega l. 1286, kar je po Ginhartovih ugotovitvah o slogu bolj izdelanega vzhodnega stola nemogoče. Le da ne bi še kdo uporabljal v podobnih zvezah Wuttejevega izvajanja izraza »haramija« pri Hrvatih od arimanov preko furlanščine (str. 20 op. 23; Wutte sicer podčrtuje, da more iti le za pozno izposojenko, ne za prevzem institucije arimanov), naj opozorim, da je beseda stvarno izposojena iz turščine (iz arab. tur. »harami«; gl. Rječnik hrvat. ili srp. jezika Jugosl. akad. III, 1887—91, str. 571, ali Mažuranić V., Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik, 1908—22, str. 373; izraz pomeni prvotno roparja, a v 16. stoletju se prenese tudi na neko vrsto hrvatske vojske na turški meji).

Wuttejeva izvajanja so vzpodbudila Braumüllerja, da se je znova lotil problematike okrog koroškega palatinata z namenom, da dokaže njegov nepretrgani obstoj od 10. stoletja do 1500. Izhajajoč iz naslova »palatinski grof«, ki se v prvi polovici 12. stoletja trikrat veže z dvema članoma goriške rodbine, in iz poročil Janeza Vetrinjskega, ki jim neutemeljeno v vsem verjame, poskuša najti rodbinsko zvezo med nosilci naslova waltpot v 10. stoletju in goriškimi grofi, ki naj bi zapolnila veliko vrzel med 10. in 14. stoletjem; ki jo je podčrtal Wutte, ter dokazala, da palatinski naslov pri Goriških v začetku 12. stoletja ni le slučaj. Koroški palatinat naj bi bil po njegovem ustanova Otona I. Ko je postal polnoleten sin bavarskega vojvode Bertolda, Henrik, naj bi dobil grof Hartvik na Koroškem l. 965 kot »waltpoto« palatinske pravice in s tem nalogo čuvati v deželi interese krone. Braumüller meni, da je treba koroškega grofa ločiti od istočasnega bavarskega palatinskega grofa istega imena (omenjenega 963, 977), vendar pa v tem primeru povsem pogrešno izvaja od Korošca in ne od Bavarca ono črto Aribonov, ki je imela do srede 11. stoletja v svojih rokah palatinstvo na Bavarskem (Aribo 970—1020; sin Hartvik, u. 1026; vnuka Aribo, u. 1102, in Boto, u. 1104), in s katero so na vsak način nekako v sorodstvu Goriški, ki se pojavijo prvič ok. 1100, bodisi da sta Engelbert in Majnhard Aribova sinova (tako meni starejša literatura, to tezo obnavlja spet Wiesflecker, Mitt. d. Instit. f. österr. Geschichtsforsch. LVI, 1948, str. 331), bodisi da se je Majnhard oženil z dedinjo Ariba ali Bota (tako menita Trotter in Pirchegger v ZHVSt 25, 1929 in 26, 1931). Koroški Hartvik, po listinskem gradivu grof na srednjem Koroškem med Krappfeldom in Dravo, Svinško planino in Beljakom, ter koroški palatin je imel »prirodno središče« svojega ozemlja v »okolišju Možberga«, s katerim se veže tudi palatinska čast v pripovedovanju Janeza Vetrinjskega. Ne da bi konkretno ovrgel Pircheggerjevo dokazovanje, da se Reginov opis Mosaburcha k l. 880 nikakor ne sklada z lego šele sredi 12. stoletja prvič v listinskem gradivu imenovanega koroškega Možberga, marveč le s Kocljevim Blatenskim kostelom, ter da pfalce niso stale tako blizu druga drugi kakor Možberg in Krnski grad, Braumüller vendar vztraja pri mnenju, da je bila tudi v Možbergu karolinška pfalca Arnulfa, sklicujoč se na neko listino, s katero je Arnulf l. 888 duhovniku Sigipoldu podelil v »Mosapurch« neko kmetijo v Laboški dolini, češ da kaže na to položaj darovanega posestva (na Koroškem). Tako meni, da je bil Možberg v resnici že v 10. stoletju sedež palatinskega grofa. S tem področjem veže tudi oba poznejša nosilca naslova waltpoto v Furlaniji oz. Veroni, Otgerja (994), ki je imel res posest tudi v okolišju zgornje Gline, in Wezelina-Werianta (1027), posestnika Gorice in furlanskega grofa. Ker imajo goriški grofje sto let poznejša nosilca naslova waltpoto v Furlaniji oz. Veroni, Otgerja (994), ki je imel res posest tudi v okolišju zgornje Gline, in Wezelina-Werianta (1027), posestnika Gorice in furlanskega grofa. Ker imajo goriški grofje sto let poznejša nosilca naslova waltpoto v Furlaniji oz. Veroni, Otgerja (994), ki je imel res posest tudi v okolišju zgornje Gline, in Wezelina-Werianta (1027), posestnika Gorice in furlanskega grofa. Ker imajo goriški grofje sto let poznejša nosilca naslova waltpoto v Furlaniji oz. Veroni, Otgerja (994), ki je imel res posest tudi v okolišju zgornje Gline, in Wezelina-Werianta (1027), posestnika Gorice in furlanskega grofa. Pri zagonetni šentpavelski notici išče izhoda v mladosti koroškega vojvode Ulrika Spanheimskega, ki je l. 1181 očetu sledil star

še 6 let; nad njim naj bi prevzel varuštvu avstrijski vojvoda Leopold V. (1177—94), v času vojvodove mladoletnosti pa naj bi vloga palatinskega grofa prihajala močnejše do izraza. Tako naj bi šlo pri tej notici v resnici za koroškega in ne kakega drugega palatinskega grofa. Vse to povzema Braumüller, da »se more od onega waltpota Hartvika iz l. 965 preko palatinskega grofa Ariba, ki je naselil hirschauske menihe v Millstattu, waltpota Vezelina-Weriganta iz dni cesarja Konrada II., palatinskega grofa Engelberta iz l. 1120 do neimenovanega palatinskega grofa šentpavelske tradicijske knjige iz l. 1221 vedno spet najti imenovane waltpote ali palatinske grofe, katerih ozkih zvez s Koroško ni mogoče osporavati, katerih posamezna posestva se dajo jasno spraviti v zvezo z onimi waltpota in jih najdemo končno spet v goriški hiši«.

Končno poskuša Braumüller zavrnil najnevarnejši dokaz proti kontinuiteti koroškega palatinata od 10. do 14. stoletja, molk goriških delilnih pogodb o tej časti pred l. 1339. V zvezi z razdelitvijo kronске posesti okrog l. 1000 je namreč izginila glavna naloga palatina na Koroškem, uprava kronске posesti. Zato se na Koroškem ne pojavlja naslov palatinski grof, marveč waltpoto, ki je v zvezi predvsem z »zastopstvom kraljeve nadzorne pravice proti domači vojvodski rodbini«. Waltpoto je nastopal v svoji funkciji le ob pritožbah proti vojvodi. Ko je v zvezi s formiranjem dinastičnih teritorijev postal tudi palatinat sam vojvodski in ne kraljevski fevd, je postalo vse to brez pomena. Zato so Goriški ob delitvi to pravico prešli (sie konnte ja ihrem Besitzer nur Nachteile bei dem Handel um die einträglicheren Stücke der Erbmasse bringen, meni avtor). Prav vojvodska podelitev palatinske časti v fevd l. 1286 naj bi bila prva te vrste, od tod tudi spor med Majnhardom Tirolskim in Albertom Goriškim ob tej priliki. Šele l. 1335 pa naj bi se položaj nenadoma spremenil: s prehodom Koroške v habsburško posest naj bi se šele Majnhardinci zavedli pomena časti palatinskega grofa, s katero so si zavarovali na Koroškem vsaj drugi državni urad v pokrajini; »in tako spada listina iz l. 1339 k likvidacijskim meram vojvode Albrehta II., ki naj bi ustvarile spet prijaznejše razmerje do goriške hiše«, Goriški pa naj bi prav zaradi tega naenkrat spet upoštevali prej zaničevano čast v svojih delilnih pogodbah.

Ob Wuttejevih trdnih in treznih izvajanjih je treba sprožiti pravzaprav le eno samo vprašanje, namreč ali je imel waltpoto v 10. stoletju v resnici tudi pravice palatinskega grofa, t. j. vlogo kraljevega sodnega namestnika v pokrajini (to ne velja le za postopek proti vojvodi, marveč tudi sicer za spore med fevdalci, če se pritožijo palatinskemu grofu; tozadevne pravice vojvodskega sodišča na Koroškem izvirajo šele iz 13.—14. stoletja). Pri tem je treba poudariti, da je frankovsko kraljevsko sodišče, iz katerega izide palatinski grof in ga v drugi polovici 9. stoletja kot nekaj stalni missus regis prenese v takrat nastajajoče »plemenske vojvodine« vzhodnofrankovske države, izrazito razredna, fevdalna ustanova, zvezana tedaj že skoraj izključno s sodstvom nad fevdalci. Na drugi strani pa je veljal v tem času še osebni pravni princip, da nosiš svoje pravo s seboj. Puntchart (Zur Frage d. deutschen Stammesrechtes d. ältesten Herzoge von Kärnten, Arch. f. vaterl. Gesch. u. Top. 24—25, 1936, str. 23—47) je posebej za Koroško dokazal veljavnost tega načela do druge polovice 11. stoletja. Razred fevdalcev v Karantaniji torej že zaradi svojega tujega izvora ni prišel v poštev kot nosilec posebnega karantanskega plemenskega prava, marveč so nosili njegovi člani s seboj razna nemška plemenska prava. Pri tem pa je treba še poudariti, da palatinski grofje po nemških vojvodinah niso sistematična Otonova institucija, kakor so včasih domnevali. Mayer (Die Pfalzgrafen der Merowinger und Karolinger, Zeitschr. d. Sav. Stift. f. Rechtsgesch., germ. Abt. 42, 1921, str. 380—463) in Lintzel (Der Ursprung d. deutsch. Pfalzgrafschaften, prav tam 49, 1929, str. 233—263) sta to teorijo ob pregledu vseh palatinskih grofov od merovinške dobe do 10. stoletja ovrgla in dokazala, da gre pri palatinskih grofih 10. stoletja v resnici za teritorializiranje karolinške institucije iz druge polovice 9. stoletja, ne pa za neko novost. Za to institucijo pa je značilno, da ne odločajo o številu

palatinskih grofov v karolinški dobi politične formacije, vojvodine, marveč ozemlja, povezana z enotnim pravom (ki zajemajo včasih tudi po več političnih enot).

Ker spričo vsega tega niso mogli biti fevdalci v Karantaniji nosilci posebnega karantanskega prava in s tem družbena podlaga institucije posebnega palatinskega grofa za Karantanijo, bi mogel biti to le kak drug domač fevdaliziran sloj. Toda edini širši domači delno fevdalizirani sloj, kosezi, je imel svojega posebnega voljenega »sodnika dežele«, ki je teoretično razsojal tudi med kosezi in vojvodo; palatinskega grofa torej niso potrebovali. S tem izgine vsaka družbeno-pravna podlaga za posebnega koroškega palatina s tipičnimi palatinskimi sodnimi pravicami. V popolnem skladu s tem najdemo v sistematičnih pravnih virih omenjene v Nemčiji do 13. stoletja palatinske grofe le za štiri vojvodine (Saško zrcalo: III, 53, čl. 1: sassen, beieren, vranken unde svaven), in sicer za tiste, v katerih jih najdemo že v karolinški dobi. Že v 10. stoletju se pa značaj teh palatinskih grofov znatno spremeni: razen renškega palatinskega grofa nimajo več prav nobenega stika s kraljevskim sodiščem in tudi ne s kraljevsko posestjo. Šele prenašanje sodne pravice renškega palatinskega grofa nad kraljem jim prinese teoretično pravico do sodstva nad vojvodo svoje pokrajine, ki pripada sicer kraljevskemu sodišču (v času sistematizacije prava v 13. stoletju).

Spričo vsega tega ne verjamem, da bi Oton prav na Koroškem ustanovil na novo palatinsko čast, še posebej, ker kaže dejstvo, da »walmarto« izgine obenem s razdelitvijo kraljevske posesti na Koroškem, na njegove naloge v zvezi z upravo te posesti. Končno pa bistveno otežuje širjenje palatinskih pravic na Hartvika dejstvo, da institucija »walmarto«-a ni bila omejena le na kralja, marveč je že Goldmann dokazal, da se uporablja ta izraz v mnogo širšem obsegu (Die Einführung d. deutsch. Herzogsgeschlechter in den slovenischen Stammesverband, 1903, str. 223—228). »Walmarto« namreč ne ostane (kakor palatinski grof vsaj teoretično) le kraljev organ, marveč enako kakor drugi dvorni uradniki nastopa tudi med vojvodskimi in grofovskimi upravnimi organi, še več, postane tudi navaden graščinski upravni organ (naš »valpet«!). Tako povzemanje in degradacija naslova bi bili nemogoči, če bi bila od začetka za »valpta« značilna predvsem visoka sodna oblast palatinskega grofa. Spričo vsega tega menim, da je bil Hartvik le upravitelj kronske posesti na Koroškem, ne pa obenem palatinski grof na Koroškem.

S to pripombo k Wuttejevi razpravi, edini, ki je potrebna, smo podrli obenem že tudi temeljno izhodišče Braumüllerjevega dokazovanja. Glede vseh drugih njegovih izvajanj moremo biti krajši. Goriški so bili v sorodstvu z bavarskimi palatinskimi grofi in so po njih dedovali svoj naslov. Vendar, če sta bila v 10. stoletju Hartvika dva, bavarska linija Aribonov-palatinskih grofov gotovo izvira od bavarskega palatinskega grofa Hartvika, ne od karantanskega grofa. Da ni bil goriški naslov v 12. stoletju v nikaki zvezi z Možbergom, nam dokazuje kronologija: naslov se prvič pojavi l. 1107, Možberg pa so dobili Goriški šele okr. 1120. Tudi Arnulfova listina v zvezi z Laboško dolino iz l. 888 ne dokazuje obstoja karolinške pfalce v Možbergu, kajti darovnice obravnavajo tudi mnogo bolj oddaljena posestva, kakor pa je ta dolina oddaljena od Kocljevega Blatenskega kostela: ob isti priložnosti izdaja na pr. Arnulf darovnico v zvezi s posestvi ob srednjem Mainu. Z Možbergom (in Kamnom v Podjuni) se zveže palatinat v 14. stoletju, ko se zvežejo z njimi tudi obsežni koseški uradi, podrejeni do začetka 14. stoletja vojvodi. Otger je bil missus v Furlaniji, Vecelin v Veronski krajini, oba torej v Italiji, kjer nastopajo missi še do 13./14. stoletja. Do Gorice so prišli Goriški po Wiesfleckerjevem mnenju (n. n. m., str. 332) na neznan način v dobi investiturne borbe, ko je Vecelinov sin Henrik umrl brez potomcev (Hauptmann, Rad JAZU 260, 1938, str. 101—105); Wiesflecker prav tako trdi, da naslov, ki so ga nosili nekateri goriški grofje v začetku 12. stoletja, ni pomenil resnične časti palatinskega grofa na Koroškem (str. 332), in se priključuje Jakschevemu mnenju, da je koroški palatinat šele tvorba 14. stoletja. Če bi imeli palatinski grofje na Koroškem ob koncu 12. stoletja neko posebno veljavo, kako je potem mogoče razložiti, da so prav tedaj Goriški svoj po

bavarskih palatinskih grofiš podedovan naslov sploh opustili in da ga poslej do srede 14. stoletja nikdar ne uporabljajo. Končno tudi izvajanja o razmerju Goriških do časti palatinskega grofa na Koroškem v začetku 14. stoletja ne drže: za nje je bilo namreč enako pomembno, da bi imeli na Koroškem vsaj drugi državni urad v svojih rokah, če so bili tu vojvode njihovi sorodniki iz Tirolskega ali pa Habsburžani. Dejstva, ki jih navaja Wutte o delilnih pogodbah, so dovolj zgovoren dokaz, da je palatinat na Koroškem nastal v resnici šele v prvi polovici 14. stoletja. Če se poveže pojav palatinata z družbenim razvojem na Koroškem, posebej z formiranjem vojvodskega fevdalnega dvora na eni, z razkrojem koseškega položaja in zgodovino koseških uradov na drugi strani, se da to sicer še mnogo bolje pojasniti, kakor je storil to Wutte, vendar pa to ne spada več v okvir tega poročila.

Bogo Grafenauer

Rajko Nahtigal, O imenu Pribinove in Kocljeve prestolnice: Blatenski kostel, Slavistična revija, I, 1948, 17—18.

Aladár Radnóti, Une église du haut moyen âge à Zalavár, Etudes slaves et roumaines, I, 1948, 21—30.

Désiré Dercsényi, L'église de Pribina à Zalavár, prav tam, I, 1948, 85—100.

Okoliš ob vzhodnem koncu Blatnega jezera je za zgodovinarja in arheologa kaj pomemben kraj. V rimski dobi je bil gosto naseljen in kultiviran. Od vzhodnega konca jezera je peljala rimska cesta proti zapadu; del je velike na Ptuj in še dalje proti Italiji vodeče ceste. Po kraju Keszthely ob Blatnem jezeru se imenuje kultura z najdbami iz grobov, ki datirajo od 7. stoletja dalje; nosilci te po Keszthelyju imenovane kulture so Obri in Slovani. Zdi se, da so tod selišča Obrov obstajala nekaj časa še poleg starih romanskih. V frankovsko-obrskih vojnah na prehodu iz 8. v 9. stoletje so pa ti kraji, kot se zdi, močno opusteli in se zamočvirili. Oživila jih je sredi 9. stoletja zopet kolonizacija za časa panonskega kneza Pribine.

»Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev« nam o tem pripoveduje. Pravi, da se je Pribina nastanil okoli reke Zale (ki teče v jugozapadni konec Blatnega jezera). V gozdu in močvirju je zgradil utrdbo in začel zbirati vse naokrog ljudstva (populi) ter se tamkaj zelo širiti. Naseljenci so bili tako Slovani kot Bavarci. Utrdba (munimen), ki jo omenja naš vir, je Pribinova prestolnica; viri jo po latinsko imenujejo Urbs paludarum, po nemško pa Mosapurc ali podobno. Izrečena je bila domneva, zgrajena na pomenu latinskega »palus«, oziroma nemškega »mos« enako slovanskemu »blatu«, pa dalje na naslovu »knez blatenski«, ki ga daje Pribini v začetku 10. stoletja menih Hrabr, da je bila slovanska označba za Pribinovo »utrdbo v nekem gozdu in močvirju«: Blatenski grad (L. Hauptmann v Razpravah Znanstvenega društva, I, 321; M. Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, 78). Temu nasproti je pa staro slovansko ime, ki je ustrezno latinsko Urbs paludarum, oziroma nemškemu Mosapurc, dognalo odkritje R. Nahtigala, da imajo nekateri rokopisi Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina-Cirilá ohranjeno tudi staro slovansko ime za Pribinovo-Kocljevo prestolnico ali sled tega imena, ki se glasi: **B l a t e n s k i k o s t e l**. Kostel iz latinskega castellum je bil v rabi tudi v starocerkvenoslovanskem jeziku. V današnji češčini in slovaščini pomeni cerkev. Ta pomen za cerkev je prešel od cerkvá, ki so bile utrjene, ali pa od cerkvá v utrjenih krajih (Slavistična revija, I, 1948, 17).

Ze od Dobrovskega razprave o Cirilu in Metodu iz leta 1823 lokalizirajo zgodovinarji in arheologi Pribinovo-Kocljevo prestolnico povečini v okoliš, kjer stoji danes nad zamočvirjeno nižino okoli spodnje Zale in vzhodno od Blatenskega jezera na nizki vzpetini kraj Zalavár, ali pa vsaj v ondotno bližino.

Vemo, da je v Blatenskem kostelu stala cerkev, ki jo je dal postaviti knez Pribina in jo je leta 850 posvetil Materi božji na čast salzburški

nadškof Liupram. Bila je to pač Pribinova lastniška cerkev, postavljena v njegovi utrdbi (munimen) — castellum — kostelu. Mimo cerkve Matere božje v Blatenskem kostelu je pa salzburški nadškof leta 850 posvetil še dve cerkvi; po nekako dveh letih pa še cerkev sv. Ruperta v kraju Salapiugin (verjetno današnji Zalabér). V Pribinovi prestolnici, toda ne v utrjenem gradu-kostelu, marveč »v mestu«, torej v naselbini izven utrdbe (infra civitatem, in civitate), sta pa bili za časa Pribine in salzburškega nadškofa Liuprama, med leti 854 in 859, postavljeni še dve cerkvi, ena, v kateri je počivalo truplo mučenika Adrijana, in druga cerkev sv. Janeza Krstnika. Za postavitev prve cerkve je salzburški nadškof poslal Pribini na njegovo prošnjo iz Salzburga mojstre zidarje, slikarje, kovače in tesarje.

Podatke o vsem tem najdemo v salzburški spomenici *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ko sem o tem za starejšo zgodovino Slovencev najpomembnejšem viru pisal in njegovo besedilo na novo objavil (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, 1936, zlasti str. 77 dalje), sem dejal, da je o zunanji obliki Pribinovih cerkvâ težko kaj določnejšega reči. Kolikor so bile zidane — za cerkev sv. Adrijana je to gotovo, za cerkev Matere božje v Pribinovem gradu pa verjetno — so pač posnemale način cerkvenega zidanja, kakršen je prišel v veljavo v srednji Evropi za Karla Velikega in ni prenehal za časa njegovih naslednikov v Vzhodni frankovski državi. Podatek v *Konverziji* o zidarjih, slikarjih, kovačih in tesarjih pri cerkvi sv. Adrijana je najstarejša zapisana vest, iz katere smemo sklepati na umetnostno ustvarjanje na nekdanjih slovanskih tleh (str. 83). Proti pomislekom, ki jih je izrekel J. Cibulka, ki ne smatra poročila *Konverzije* glede postavitve cerkve sv. Adrijana za resničnega, sem poudaril, da se mi zdijo podatki našega vira o tej cerkvi povsem zanesljivi in da je po mojem mnenju cerkev sv. Adrijana nekadaj dejansko obstajala.

O Adrijanovi cerkvi v Pribinovi-Kocljevi prestolnici vedo tudi kasnejše salzburške listine. Listina iz leta 890, ki omenja med posestjo salzburške cerkve v Panoniji tudi »opatijo v Mosapurchu, kjer počiva sv. Adrijan mučenik Kristusov«, je sicer v drugi polovici 10. stoletja nastali falzifikat, toda njena vsebina je v glavnem resnična. Opatija, ki jo je 1019 ustanovil v kraju Zalavár ogrski kralj Štefan I., je pa tudi bila posvečena sv. Adrijanu.

Doslej smo vedeli za cerkvene stavbe v Pribinovi in Kocljevi prestolnici in iz dobe teh dveh slovanskih knezov ter na ozemlju njune Panonije le iz pisanih virov. Nadbde madžarskih arheologov iz zadnjega časa so pa potrdile podatke pisanih virov na prav presenetljiv način. V neposredni bližini Zalavára, blizu vzhodnega konca Blatnega jezera, v kraju, ki se imenuje Récéskút (»račji vodnjak«), so pri izkopavanjih, izvršenih jeseni v letih 1946 in 1947, naleteli na ostanke neke cerkvene zgradbe. A. Radnóti je o tem podal krajše začasno poročilo, D. Dercsényi pa ga je spopolnil in ostanke zgradbe proučil zlasti s stališča umetnostnega zgodovinarja.

Ostanki kažejo, da je bila récsékútska cerkev proti vzhodu orientirana štirikotna stavba, da je merila na zunanji strani 21,50 m v dolžino, v širino na zapadni strani, to je ob sprednji strani 12,60 m, na vzhodni zadnji strani pa 12,10 m. Ob glavni vhodni fasadi je bil, gledano od onega, ki vstopa v cerkev, na desno stran prislonjen štirioglati prostor z mero v notranjosti prostora $3,15 \times 2,65$ m. V notranjosti je imela stavba tri »ladje«, glavna in srednja je oddeljena od obeh stranskih z vrsto zidanih stebrov. Ladje se končujejo proti vzhodu v tri polkrožne apside, ki pa so na zunanjo stran zaključene v povsem ravnem zidu, na ta način, da se trije apsidialni polkrogi gledalcu od zunaj skrivajo v steni, ki poteka povsem v ravni črti. Ob glavni vhodni strani v cerkev se je nahajalo posebno od glavnega prostora oddeljeno predežje. Stranske in sprednja stena stavbe so utrjene z oporniki. Štirikotni prizidani prostor ob desni strani sprednje fasade razlagata Radnóti in Dercsényi kot neke vrste krstno kapelo. Glavni cerkveni prostor je bil tlakovan z velikimi nepravilnimi granitnimi ploščami. Ob priliki nekega požara je ta cerkev propadla. Radnóti in Dercsényi jo prištevata karolinški arhitekturi, kakršna sicer na Ogrskem dotlej ni bila znana. Nastanek te cerkve je iskati v času kneza Pribine, torej sredi ali kmalu po sredini 9. stoletja.

Požgana cerkev je bila v 11. stoletju obnovljena, je pa pri obnovi ohranila v glavnem svoj prvotni tloris. Tudi ta druga cerkev je propadla ob priliki nekega požara. Po daljšem časovnem razdobju je bila v drugi polovici 13. stoletja cerkev zopet pozidana in nato tja do 14. stoletja nekajkrat predelavana. V začetku 16. stoletja je pa bila cerkev verjetno dokončno porušena. V turški dobi so v cerkveno stavbo, v prostor pred njeno srednjo apsido vzdali neke vrste stražni stolp.

Dercsényi je poizkusil v svoji študiji uvrstiti cerkev v Récéskútu pri Zalaváru v obči razvoj in vrsto enakih ali podobnih cerkvenih stavb v Evropi. Izvor tipa cerkve kot je récéskútska, to se pravi kultne stavbe s tremi apsidami, ki so na zunanjo stran zaključene z zidom v ravni črti, išče Dercsényi v onem delu jadranskega Primorja, ki je bil v kulturnem in cerkvenem območju Ogleja in oglejskega patriarhata, sicer pa s številnimi geografskimi, zgodovinskimi in cerkvenimi vezmi povezan s staro Panonijo. Istega tipa kot récéskútska je na primer cerkev sv. Sofije v Dvogradju (Duecastelli) ali pa pokopališka cerkev v Sanvinčentu, obe v Istri. Dercsényi meni, da sme cerkev, katere ostanki so bili v letih 1947 in 1948 odkriti, istovetiti s cerkvijo, o kateri pravi *Conversio*, da je bila postavljena na čast sv. Adrijana in za katere gradnjo je po pričevanju tega vira salzburški nadškof poslal Pribini iz Salzburga mojstre zidarje, slikarje, kovače in tesarje. Dercsényi poudarja, da najdba cerkve izven Zalavára, čeprav v njegovi veliki bližini, torej v naselju izven Pribinove utrdbе, ki jo je iskati v samem Zalaváru, potrjuje mojo trditev v komentarju k izdaji *Konverzije*, da je razlikovati med cerkvijo *Materę božje*, ki je stala v Pribinovem gradu (danes bi mogli reči tudi v kostelu), in obema cerkvama, *Adrijanovo* in *Janeza Krstnika*, ki sta bili postavljeni zunaj Pribinove utrdbе, v »mestu« (infra civitatem, in civitate).

Toda kako spravi to poročilo *Konverzije* o mojstrih, poslanih iz Salzburga za gradnjo *Adrijanove* cerkve, v sklad s tipom récéskútske cerkve, ki po Dercsényju kaže na tip cerkvá kot jih najdemo v oglejskem Primorju, zlasti v Istri? Dercsényi spravlja to v zvezo z znano tendenco *Konverzije*, povzdigovati povsod in kjerkoli zasluge Salzburga pri širjenju, utrjevanju in organizaciji krščanstva v Panoniji, torej tudi z naglaševanjem, kako je Salzburg skrbel za zidavo cerkvá s pošiljanjem raznih mojstrov. Po Dercsényiju je podatek o tem v *Konverziji* izmišljen iz povsem tendenčnih razlogov. Dercsényijevo mnenje se mi ne zdi posebno prepričljivo. Podatek o gradnji cerkve sv. Adrijana je v *Konverziji* stiliziran tako, da napravlja povsem zanesljiv vtis in da mu moremo verovati. Če so bile cerkve récéskútskega tipa, kot pravi Dercsényi, razširjene tudi na ozemlju stare *Recije* ob severnem robu Alp, zakaj bi ne mogel biti znan način zidanja takih cerkvá tudi na drugem sektorju ob severnem robu Alp, to je na salzburškem, in ne bi moglo znanje od tam biti preneseno v Panonijo.

Vriva se pa vprašanje, ali more biti cerkev, katere sledove so odkrili v Récéskútu pri Zalaváru, res nujno cerkev sv. Adrijana, ki jo omenja *Konverzija*? Res je, da je iskati *Adrijanovo* cerkev »v mestu«, izven utrdbę kneza Pribine, kjer je sicer stala že druga cerkev, *Materę božje*, in da ima v Récéskútu odkrita cerkev tak položaj izven utrdbę, kot ga je imela *Adrijanova*. Toda kako moremo brez drugega trditi, da je prav récéskútska cerkev *Adrijanova*, ko zato nimamo sicer nobenih trdnih dokazov? Dercsényijevo mnenje glede tega se mi zdi postavljeno na prešibke noge. Še poglobljene primerjalne študije ostankov, odkritih v Récéskútu, s tipi takih in podobnih cerkvá ter tudi s funkcionalnim položajem takih cerkvá drugod bi utegnile prinesiti več jasnosti v problem in pripeljati do točnejših izsledkov. Sicer se mi pa ne zdi odločilne važnosti določiti, katera v *Konverziji* omenjenih cerkvá ustreza cerkvi, najdeni v Récéskútu. Važno je, da so edinstvene najdbe iz let 1946 in 1947 odkrile ostanke cerkve, ki je stala za časa knezov Pribine in Koclja blizu njihovega nekdanjega *Blatenskega* kostela, in važno je, da moremo na podlagi teh najdb sklepati na kulturne vplive, v katerih območju je bila sredi in v drugi polovici 9. stoletja slovenska kneževina okoli *Blatnega* jezera.

Milko Kos

H. F. Schmid, La legislazione bizantina e la pratica giudiziaria occidentale nel più antico codice slavo. Atti del congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto, Verona 27—29 Settembre 1948, Milano 1951, 397—403.

H. F. Schmid je znan po svojih tehtnih spisih iz področja pravne in socialne zgodovine slovanskih narodov.¹ Šest let (1939—1945) so mu iz političnih razlogov onemogočili vsako znanstveno udejstvovanje. Zdaj se je ponovno uveljavil na mednarodnih kongresih, na pariškem bizantološkem je obravnaval neke tekste iz »Euchologium sinaiticum«,² na veronskem pa opozoril na »Zakon sudnyj ljudem« iz 9. stoletja, ki so ga doslej pripisovali Bolgarom.³ H. F. Schmid je razčlenil posamezne dele omenjenega zakonika in utemeljil svoje mnenje, da je nastal »Zakon« v Spodnji Panoniji, v državi kneza Koclja. S tem se potrjujejo nazori Iv. Grafenauerja in Fr. Grivca o svetovno-zgodovinskem pomenu slovenske kneževine v Spodnji Panoniji, kjer sta se prepletali pravni območji zahoda in Bizanca in kjer je najbrž nastal prvi slovanski zakonik vobče.

Josip Žontar

Milko Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri. Slovenska akademija znanosti in umetnosti; razred za zgodovino in društvene vede; Razprave I., Ljubljana 1950, str. 53—82.

Severna Istra je za kolonizacijskega zgodovinarja področje prav posebne zanimivosti. Na razmeroma majhnem ozemlju se odpira niz problemov ne samo glede časa in smeri naseljevanja, nego prav posebno tudi glede narodnostnega porekla naselnikov. Pred kolonizacijskega zgodovinarja se postavlja vprašanje starega romanskega življa in kasnejše italijanske penetracije, vabi ga slovensko in hrvatsko kolonizacijsko območje in nastajanje slovensko-hrvatske narodnostne meje, zanima ga narodnostni problem pri Čičih. V obravnavani razpravi si je pisatelj nadel nalogo, da obdela vprašanje starejše slovenske kolonizacije na teritoriju severno od Mirne in Kvarnera.

Slovani se v zvezi z Istro prvič omenjajo ok. l. 600, ko so napadali to bizantinsko ozemlje skupno z Langobardi in Obri. Vpadom je sledila ekstenzivna slovanska naselitev najprej na severu, nato pa verjetno tudi v smeri notranjosti polotoka. Do ponovnega slovanskega naseljevanja je prišlo v frankovski dobi. Vir za to naseljevanje je rižanski placitum, ki so se z njim doslej sicer ukvarjali različni znanstveniki, ki pa so vprašanje Slovanov pustili ob strani ali so ga pa napačno postavili. Avtor prihaja do zaključka, da je treba slovansko kolonizacijo v obmejni krajini Istri za Karla Velikega vključiti v splošno frankovsko politiko, v smislu katere se je prav tedaj vršilo naseljevanje tudi v obmejni krajini v južni Franciji in Panoniji. Neobdelana tla brez gospodarja so postala tedaj kronska najemninska zemlja. Frankovska politika je šla za tem, da naselijo neobdelano zemljo kolonisti, ki so bili nasproti zemljiškemu gospodu v najemninskem odnosu. Kot dokazuje rižanska listina, so bili v prav takem razmerju tudi takratni slovanski naselniki v Istri, proti čemur so se vzdignili romanski Istrani. Ti so hoteli še dalje živeti v tradicijah antike, v smislu katerih so jim bili podrejeni široki predeli istrskega podeželja, kjer so bili naseljeni koloni. Slovanski dotok v tedanjo frankovsko Istro se torej vključuje v spopad med tradicijo antičnega reda in fevdalizmom, katerega nosilec je bila frankovska državna oblast.

¹ Gl. seznam del v avtobiografiji: Oesterreichische Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen II. Bd. Innsbruck 1951, 209—234. Najznamenitejše delo Schmidja je Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters, Weimar 1938, 1292 str. Prim. tudi GMS XI (1930), 88.

² Pénitentiels byzantins et occidentaux.

³ H. Oroschakoff, Ein Denkmal des bulgarischen Rechts (Zakon Sudnyj Ljudem). Zs. f. vergleichende Rechtswissenschaft XXXIII (1916), 141—282.

Zasledovati potek kolonizacije v Istri spričo pomanjkanja virov ni lahek posel. Avtor se je moral v veliki meri nasloniti na posredne vire. Kažipot so mu krajevna imena, tipi selišč, razporeditev dialektov, nekdanja svetno-in cerkveno-upravna razdelitev, prometne zveze, politični razvoj. Ozemlje severne Istre je razdelil v vrsto kolonizacijskih območij.

Ozemlje slovenske naselitve, ki sega od morja med Miljskim in Piranskim zalivom do Dragonje (Rokave) na jugu in visokega Krasa na vzhodu, je pisatelj razdelil na tri skupine. a) Rob in podnožje visokega Krasa v območju velike ceste Trst—Buzet je področje gručastih naselij s pretežno slovenskimi krajevnimi imeni starejšega tipa. Ozemlje, ki je bilo v 11. stol. kronska zemlja, je vključeno v stari župniji Osp in Loka, ki se omenjata že 1067. Po dialektu tvori ta predel celoto s kraškimi svetom severno od tod, s katerim je povezan s starimi prometnimi žilami in od koder je bil verjetno naseljen. b) Med Rižano in Dragonjo je najti razen množinskih stanovniških večinoma slovenskih krajevnih imen, ki kažejo na mlajšo kolonizacijo, tudi taka, ki pripadajo naseljem starejšega nastanka; med temi so neslovska imena v premoči. Prva imena odgovarjajo večinoma zaselkom in samotnim kmetijam, druga gručastim vasem. Med starejše prebivalstvo se je torej naselila kasneje zelo močna slovanska plast. Podatki o naseljevanju Slovanov po beneški republiki segajo v 14. stol. To ozemlje je področje šavrinskega dialekta, ki je razširjen tudi med Slovenci c) v obmorskem ozemlju med Miljskim in Piranskim zalivom, kjer prevladujejo romanska krajevna imena. Slovanski živelj je tudi v obmorska mesta razmeroma zgodaj dotekal.

V porečju zgornje Mirne nakazuje naselitveno smer cesta na Buzet. Tod prevladujejo slovanska krajevna imena starejših oblik kot oznake za gručasta naselja, ki so mnoga sedež starih župnij. Med temi starejšimi naselji je pa veliko krajev — zlasti zaselkov in samotnih kmetij — s stanovniškimi imeni. V njih se zrcali kolonizacija slovanskega življa, ki so jo vodili predvsem Benečani od 15. stol. dalje. Podobno povezavo med tipi naselij in krajevnimi imeni je najti tudi na tleh hrvatske kolonizacije med Dronjaco in Mirno.

Med notranjsko Reko in veliko cesto Reka—Trst, ki ji je nakazovala smer stara rimska cesta, je prastaro naselitveno ozemlje, kjer so naseljeni Brkini. Za smer naseljevanja je bila stara cesta le stranskega pomena. Izhodišče kolonizacije za to področje je bilo na severu in severovzhodu, na kar kažejo zlasti krajevna imena s sufiksom na -ane, ki so tipična za tržaški in severno-istrski-notranjski Kras, ki jih pa južno od velike ceste tako rekoč ni. Velika cesta je obenem tudi meja brkinsko-notranjskih dialektov.

Naselitev kvarnerske obale po Hrvatih je pripadala drugemu naselitvenemu toku. To kolonizacijsko območje se je razprostiralo na severu do gozdnatega pasu, ki loči kastavski okraj od povodja notranjske Reke, do kamor je segala v zgodnjem srednjem veku Hrvatska.

Med temi enotami je Čičarija, ki nakazuje v kolonizacijskem pogledu vrsto problemov. V starejši dobi je bila le slabo naseljena; ločila je brkinsko in buzetsko kolonizacijsko jedro. Novi deloma načrtno izpeljani kolonizaciji so dali pečat Čiči, ki so z redkimi izjemami Hrvati in ki so naselili stara deloma opuščena naselja. S tem dotokom je dobila Čičarija, ki je bila prej verjetno izrazito slovenska pokrajina, hrvatski pečat ob ohranitvi posebnosti slovenskega jezika. Tu so se razvili trije dialektični tipi, ki jim je mogoče dati tudi zgodovinsko razlago. a) Od Lanišča do Bresta, kjer je bilo manj novih doseljencev, je razvit čakavsko-slovenski dialekt, ki izkazuje star tip govora. Loči se od sicer sorodnega buzetskega zaradi posebne svetne in cerkvene upravne enote, pa tudi zaradi politične pripadnosti, ki se ni vedno skladala z buzetsko. b) Ozemlje okoli vasi Trstenik, Dane, Vodice in Jelovice predstavlja štokavski otok, ki so ga naselili na tleh opuščenih vasi Benečani. c) Ostalo Čičarijo, ki so jo naseljevali od 16. stol. dalje Hrvatje, obsega čakavski dialekt. Mlajša kolonizacija v zadnjih dveh področjih je napravila pregrajo, ki je pomagala ustvarjati mejo med slovenskim in hrvatskim jezikom.

Razpravi je avtor dodal tri karte, ki predstavljajo slovansko kolonizacijo, dialekte in tipe kmetskih naselij v severni Istri. Na podlagi kart je mogoča točna orientacija na ozemlju, ki je tako močno razdeljeno v posamezne tipe.

Razprava je lep primer, kako je mogoče ob skromnih pisanih virih s spretno pritegnitvijo vseh pomožnih virov razložiti tudi tako komplicirano kolonizacijo kot se kaže prav na tleh severne Istre.

Pavle Blaznik

Svetozar Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Slovenska akademija znanosti in umetnosti; razred za prirodoslovne in medicinske vede; Institut za geografijo; Dela 2. Ljubljana 1950. Strani 119. Priloga: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem (karta) in 32 parcelnih načrtov.

Poljska razdelitev z najrazličnejšimi sistemi je zanimiva tako za znanstvenika kakor tudi za širši krog ljudi. Geografu približa poglobitev v poljsko razdelitev geografijo kmečkega naselja, kmečki način življenja in gospodarjenja. Zgodovinarju predstavlja važen vir za študij agrarne in kolonizacijske zgodovine. Poznavanje poljske razdelitve je pa važno tudi za vse, ki se bavijo s preusmeritvijo in preureditvijo agrarnega gospodarstva. Proučevanje poljske razdelitve, ki je nujno navezano na študij katastrske mape, je neverjetno zamudno. Avtor se ni ustrašil ogromnega napora, čeprav se je zavedal, da bo moral v veliki meri popolnoma na novo orati ledino. Saj se ni mogel brez premisleka okoristiti niti z vsemi doslej pridobljenimi izsledki in je moral mnoge od njih spričo nezanesljivosti ponovno preveriti. Povsem na novo se je moral lotiti Prekmurja, Dolenjske, Notranjske, Slov. Primorja, Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino je moral pustiti ob strani, ker ni imel na razpolago gradiva. Metoda dela je avtorju do potankosti poznana ne le iz literature, ki mu je približala zadevno problematiko v najrazličnejših državah evropskega kontinenta, nego tudi iz njegovega dosedanjega znanstvenega udejstvovanja.

Kdor se je kdaj ukvarjal s poljsko razdelitvijo, dobro ve, da je stara shema, ki je ločila le štiri osnovne tipe (tako zvano zaselško razdelitev, razdelitev na delce, na sklenjene proge in celke), povsem nezadostna. Izrazite tipe namreč dokaj redko srečavamo. Prav zaradi številnih prehodnih oblik je tudi pri nas nastajala terminološka zmešnjava; saj je bil doslej vsak poedinec, ki se je ukvarjal s temi problemi, navezan le nase. Ilešičeva knjiga je napravila konec nejasnostim. Pri opredelitvi posameznih tipov se je mogel avtor spričo doslej še nezadostnih proučitev manj opirati na genezo in agrarni režim kot na deskriptivni kriterij, ki je seveda zlasti za zgodovinarja manj pomemben. V celoti je razdelil poljske sisteme na Slovenskem v sedem osnovnih tipov.

Razdelitev na grude. Posest je razkosana in brez reda pomešana; parcele imajo večinoma nepravilne oblike. Doslej je znanost uporabljala naziv zaselška razdelitev. Čeprav izraz gruda ni najbolj posrečen, je opustitev starega termina povsem umestna, saj dobimo tako razdelitev ne le pri zaselkih, nego tudi pri gručastih vaseh. To skupino razdeljuje avtor na tri dele: a) prave ali prvotne grude, b) drugotne ali razdeljene grude, kjer je posestna pomešanost posledica delitve nekdanjih celkov, c) posebne oblike pri naseljih, ki so že zdavnaj izgubila agrarni značaj ali ga sploh niso imela. Razdelitev na prave grude je značilna za zaselke in gručaste vasi; dobimo jo skoraj preko vsega ozemlja, zlasti na razgibanem svetu; samo velike ravnine so skoraj brez nje. Prav glede tega tipa je bilo Sidaritschevo proučevanje na Štajerskem potrebno temeljite korekture; Sidaritsch je namreč pritegnil k obravnavanju ne le prvotne njive in travnike med njimi, nego tudi kasneje razdeljen travniški svet, mlajše njive po mokrotnih dolinah in razdrobljeno vinogradniško posest. Tako je njegova rekonstrukcija našla tip razdelitve na grude, kjer imamo sicer opravka s celki.

Drugotne grude spadajo genetsko k celkom. Razlikovanje teh od pravih grud je često zelo težko in tudi problematično. Zdi se mi, da se je samo na osnovi katastrske mape prav težko odločiti, za katerega od obeh tipov gre.

Če dobimo v zaselku z več kmetijami celke s tem, da seštejemo po dve ali več kmetij, ki imajo polje pretežno v eni smeri, ni še s tem podan dokaz, da so se te kmetije razvile iz enotnega celka. Navajam le en primer. V Sp. Besnici na Gorenjskem dobimo v glavnem razdelitev na prave grude, le tri kmetije na skrajnem zahodu tvorijo celoto zase; od teh je ena v odprtem celku, ostali dve imata polje razdeljeno v zelo grobe grude. Če bi sodili, da sta ti dve kmetiji nastali iz ene, bi se motili, zakaj iz urbarjev je razvidno, da sta bili osnovani vsaka kot poseben grunt. V takih primerih moramo poklicati na pomoč še pisane vire. Kolikor teh ni, je treba upoštevati izmero, kar vodi do pozitivnejšega uspeha zlasti tam, kjer so se v neposredni okolici ohranile prvotne samotne kmetije. Če so na tem ozemlju grunti dokaj obsežnejši kot poedine kmetije v domnevnem starem celku, bi razlika v obsegu govorila za kasnejšo delitev. Pravilno poudarja avtor, da govori preostanek skupne posesti za kolektiven nastanek zaselka. Vprašanje deljivosti kmetij v naši agrarni zgodovini je pa še docela neobdelano, pa bi bilo vredno obdelave. Zanimiva je n. pr. ugotovitev, da naletimo na številne razkosane celke na srednjem Dolenjskem, medtem ko jih dobimo na Koroškem in ob zgornji Savinji le v poedinih primerih. Do podobnih razlik pridemo tudi na freisinških tleh. Medtem ko so se obdržali grunti v loškem gospodarstvu v splošnem skozi stoletja, dobimo na dolenjskem ozemlju številne primere drobljenja. Zdi se pa, da je primer, po katerem naj bi se prvotni celek razdelil v etapah na celo vrsto drobnih enot, zgolj teoretskega značaja.

Razdelitev na (prave ali pravilne) delce. Polje, ki je sistematično parcelirano na dolge in ozke njive, ima vsaka kmetija enakomerno razmetano po posameznih kompleksih; med poedinimi njivami ni nikake vidne meje. Ta tip, ki predstavlja ekstrem v naši zemljiški razdelitvi, je na Slovenskem precej razširjen; drži se v glavnem po večjih ravninah in poljih, pa po Notranjskem in Dolenjskem krasu.

Razdelitev na delce je že dolga leta živo zanimala zlasti agrarne zgodovinarje, ki so videli v njej neposredno posledico starega agrarnega režima s triletnim kolobarjenjem. Vendar naletimo na kolobarjenje tudi pri drugih tipih. Po novejši teoriji o osrednjih zemljiških jedrih, ki so jo postavila proučevanja v zapadni Nemčiji, Nizozemski in Belgiji, naj bi imela naselja spčetka razmeroma malo obdelane zemlje v neposredni bližini; ko se je naselje večalo, so pritegnili v obdelovanje nova zemljišča, medtem ko se je staro jedro nadalje cepilo. Razdelitev na delce bi po tej teoriji ne bilo izhodišče, nego rezultat razvoja v srednjem veku. Avtor točno ugotavlja, da kažejo na mlajšo razširitev vaškega zemljišča imena kot Novine, Prelogi, Senožet, Gmajna, Ledine ipd. Pripomniti je pa treba, da bi govorila ta imena za zgornjo teorijo šele, če bi jih našli kot oznako za izrazite poljske skupine (Gewann). Pravilno se avtor postavlja ob stran onih proučevalcev, ki so mnenja, da razdelitev polja na delce ni posebno stara, temveč je delo srednjeveške zemljiškogospoke kolonizacije. Obenem pa poudarja, da s tem še ni rečeno, da bi ti kraji prej nujno sploh ne bili naseljeni. Ali gre pri tem za nove kolonije, ali pa le za preureditev starejših naselij, o tem more za vsak posamezen primer dati končno besedo šele podrobna preiskava.

Med delci in grudami je vrsta prehodnih oblik, ki jih je skoraj povsod staviti v staro naselitveno plast. Pri teh oblikah, ki jih dobimo zlasti pri gručastih vaseh, je značilna močna razmetanost deležev ter nekdanja skupna posest v travniku, pašniku in gozdu. Razdelitev na nepravilne ali grudaste delce spominja deloma na delce, od katerih se loči v tem, da je parcelacija manj sistematična, razmetanost deležev manj dosledna, oblike parcel manj pravilne. Večkrat naletimo na primere, da imajo v eni skupini svoje njive samo nekateri kmetje, v sosednji zopet drugi. Avtor naglaša, da vzbujajo grudasti delci vtis, da razdelitev ni nastala po enkratnem načrtu, temveč se je razvijala in preoblikovala polagoma. Naj navedem dva primera s Sorškega polja. Vas Pungert z razdelitvijo na nepravilne delce je štela v vseh urbarjih od 1291—1750 devet gruntov. Iz rekonstrukcije je razvidno, da je vas sestavljena iz dveh enot. Leta 1825 so premgli trije zahodni grunti v vzhodnem vaškem polju le dve parceli. Jasno je, da je

bila vas naseljena v dveh etapah, da pa po 1291 ni bilo tam več sprememb. — Suha pri Škofji Loki se omenja že 973, torej pred načrtno kolonizacijo, ki jo je uvedla na loških tleh zemljiška gosposka. V vseh urbarjih 1291—1750 naletimo na 21 gruntov. Vas sestoji iz treh delov. V zahodnem koncu izkazuje rekonstrukcija sedem starih gruntov, ki imajo polje v nepravilnih delcih in ne premorejo v vzhodnem delu niti ene parcele; podobno skupino enajstih gruntov dobimo na vzhodni strani; med obema skupinama sta dva stara grunta, ki imata v jedru prve skupine le eno parcelo. Vas torej ni nastala naenkrat. Naseljena je bila sicer že pred 973, a v današnji obliki je po vsej priliki plod načrtno kolonizacije, kamor je zemljiški gospod vključil tudi takratne — verjetno le maloštevilne — prebivalce stare Suhe. Prav gotovo pa je bilo tudi to delo zaključeno definitivno pred 1291.

Druge zelo številne prehodne oblike so spet bližje pravim grudam. Med temi prehodnimi stopnjami naletimo tudi na razdelitev na grude z delci (progaste grude), kjer dobimo poleg pravih grud še komplekse z dolgimi njivami. Ta tip srečamo v vseh slovenskih predelih razen v velikih ravninah in v hribovju s samotnimi kmetijami. Razlik med grudastimi in dolgimi njivami ni mogoče razložiti le z reliefnimi razlikami, pa tudi ne z domnevnim kosanjem nekdanjih grud. Pravilno opozarja avtor v tej zvezi na razmere v Škofjeloških hribovih, ki izključujejo delitve. Razlago za tako razdelitev je najti le v tehniki obdelovanja; popolnejši plug, ki pa nima etnične osnove, je pričel od 11. stol. dalje ustvarjati njive dolgih in ozkih oblik, oziroma je preoblikoval v veliki meri starejše, grudaste njive.

Polje v sklenjenih progah. Pri tem tipu, ki ga je najti najbolj v ravninah, parcele niso več pomešane. Ponekde ima vsaka kmetija samo eno progo, ki sega od doma preko vsega vaškega polja; pri večini primerov gre pa za razlomljene krčevinske proge, kjer je opaziti sledove postopnega krčenja. Razdelitev na sklenjene proge je plod sistematične kolonizacije pod vodstvom zemljiškega gospoda. Avtor upošteva možnost, da gre pri tem tipu marsikje le za preureditev starejšega naselja. Za to govori primer Žabnice na Sorskem polju, ki se omenja že 973 — torej pred načrtno kolonizacijo, ki pa predstavlja skupno z Bitnjem celoto tako glede razporeditve domov kot glede poljske razdelitve.

Kombinacija sklenjenih prog in pravilnih delcev, pri kateri je značilna genetska sorodnost z obema tipoma, predstavlja prehodno obliko, ki je razširjena največ po Kamniškem, Ljubljanskem in Dravskem polju.

Celki. Kmetije imajo vse zemljišče okrog doma v enem samem sklenjenem, nepravilno oblikovanem kosu. Vsa področja celkov leže v močno razgibanem svetu — tudi v izrazito goratih krajih; v ravninah je najti le osamljene primere. Pri tem tipu, ki je sorazmerno mlad, gre za individualističen način naselitve; zato pri njem ni najti ostankov stare agrarne skupnosti.

Teh sedem osnovnih enot poljske razdelitve razvija avtor še dalje v podrobnosti. Poedine oblike prehajajo druga v drugo v taki meri, da se je včasih zares težko odločiti za eno ali za drugo. Tem bolj je zato dobrodošla priloga, v katero je avtor sprejel 32 parcelnih načrtov, ki so najbolj značilni za posamezne oblike. Ti načrti nam nazorno prikazujejo poedine tipe in s tem napravljajo tekst veliko bolj razumljiv in dostopen.

Glavni rezultat podrobnega dela je avtor strnil v karto. Jasno je, da je moral generalizirati in da karta ne more upoštevati vseh številnih prehodov. V ostalem je v zaključkih spravil v sintezo, kar je v knjigi podrobno analiziral. Tu naj se dotaknem dveh stvari. Avtor je mnenja, da nam zemljiška razdelitev iz dobe franciscejskega katastra ne dopušča nikakih trdnih sklepov o starosti ali poteku naselitve, zlasti za starejšo dobo. Zemljiška razdelitev se je marveč spreminjala in preurejala in to v taki meri, da dopušča avtor možnost, po kateri bi celo posamezna naselja kot Bitnje še po načrtni kolonizaciji ne imela današnje parcelacije. Podroben študij kolonizacijske zgodovine na gorenjskih freisinskih tleh me vodi do nekoliko drugačnega gledanja. Gotovo je res, da je prišlo v teku stoletij do znatnih sprememb — tako zaradi delitve posesti.

propadanja gruntov, odprodaje, zaradi kultiviranja dotlej skupne zemlje, razvoja kajzarstva itd. Tako nam v resnici franciscejska mapa kaže stanje poljske razdelitve iz dobe v začetku 19. stol. Toda mnenja sem, da je navzlic temu franciscejska mapa še vedno vir, na podlagi katerega moremo sklepati na poljsko razdelitev po dovršeni načrtni kolonizaciji, da se torej parcelacija po končani kolonizaciji v svoji osnovi ni več bistveno spreminjala. Opozorim naj le na primere, pri katerih izkazujejo loška urbarja iz 1291 in 1318 ustanovitev poedinih kmetij v naselbinah, kjer je bila tedaj kolonizacija sicer že zaključena. Redno najdemo v teh primerih odmev pri katastrski mapi. Prvotni grunti imajo polje v kolektivni razdelitvi, nova huba leži ob robu z zaokroženim poljem (n. pr. Lučne, Ledine, Ravne v Poljanski dolini — Blaznik P., Kolonizacija Poljanske doline, GMDS, XIX. 1938, str. 22; Poljšica pri Ovsisah). To stališče tudi ni v opreki s Petitom, ki računa s tem, da je bila zemljiška razdelitev precej stabilna od konca 13. stol. do sredine 18. stol. (str. 79, 80, 99, 100).

Drugo vprašanje je etnični izvor razdelitvenih oblik. Pravilno poudarja avtor, da o etničnem izvoru v razdelitvi polja na Slovenskem ni sledu. Najboljši dokaz za to trditev so pač najrazličnejši agrarni sistemi, ki jih najdemo v naseljih nekdanjih nemških kolonistov v naših krajih in ki jih ugotavljamo tudi po slovenskih vaseh. V splošnem velja za naše kraje enako kakor za vso Srednjo Evropo: nesistematične oblike so starejše, sistematične mlajše. Ali prav v tem pogledu so marsikateri zgodovinarji, ki so proučevali kolonizacijo vzhodnoalpskega ozemlja, mnogo grešili. Ne morem se znebiti vtisa, da je bila marsikom znanost zgolj sredstvo, s pomočjo katerega je zasledoval povsem neznanstvene namene. Čas bi že bil, da bi znanost res služila edinemu cilju: iskanju resnice.

S knjigo Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem je Ilesič vzorno opravil težko, a prepotrebno delo, za katero smo mu resnično hvaležni. Pisatelja odlikuje trezna presoja in velika previdnost pred prehitrimi sklepi. Mnoga odprta vprašanja naj bi bila izhodišče za nadaljnja raziskavanja, pri katerih naj bi se povezali geografi, zgodovinarji, juristi, slavisti. V taki povezavi in s podrobnimi študijami bo prav mogoče končno rešiti marsikatero danes še odprto vprašanje.

Pavle Blaznik

Anton Melik, Planine v Julijskih Alpah. Dela Inštituta za geografijo v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. 1. Ljubljana 1950, str. 302 in 6 kart v prilogah.

Prof. dr. A. Melik in njegova šola na ljubljanski univerzi so si stavili med drugim nalogo, da geografsko prouče naše planinsko gospodarstvo. O tem pričajo lepe študije S. Ilesiča o planinah v delu Ziljskih Alp,¹ B. Jordana v Karavankah,² E. Čerčka v južnih Kamniških Alpah³ in V. Lebana na Nanosu,⁴ predvsem pa nova Melikova knjiga. Moj namen ni presoditi delo z geografskega stališča. To je opravil strokovnjak na primeren način in izrekel avtorju priznanje in pohvalo.⁵

Zdi se mi pa, da je želel Melik zajeti probleme našega planinskega gospodarstva še širše in globlje. Pri tem pa je moral žal ugotoviti, da za tako popolno sintezo gospodarski in pravni zgodovinarji ter etnografi še niso izvršili potrebnih predhodnih raziskavanj. S fino gesto je na mnogih mestih svojega dela narahlo opozoril, kaj bi bilo še vse potrebno proučiti. Med drugim je želel vedeti, kako je potekala pošelitev slovenskih pokrajin v podrobnem,

¹ GV VII (1931) 120—148.

² GV XVII (1945) 49—103.

³ GV XX—XXI (1948—49) 37—83.

⁴ GV XXII (1950) 117—134.

⁵ S. Ilesič v GV XXIII (1951) 241—243.

ali so bile planine obljudene v predslovanski dobi, kakšne starinske oblike združenj obstajajo v planinskem gospodarstvu, kako so rasle gospodarske skupnosti, se razvijale in prehajale v današnje razmerje, kako se je menjavalo izkoriščanje planin. Melik je tudi izrazil potrebo po podrobnih študijah o našem rudarstvu, fužinarstvu, oglarstvu in tovarništvu. Pri tem bi ga zlasti zanimalo razmerje med kmetijstvom in fužinarstvom.⁶

Kot vzor za podrobna gospodarsko- in pravnozgodovinska ter etnografska raziskavanja planinskega gospodarstva utegne služiti N. Grassova knjiga »Pripjevki za pravno zgodovino planinskega gospodarstva« s posebnim ozirom na Tirolsko.⁷ Prikazal je za sedaj sledeče probleme: 1. Obvezno določitev, števila živine, ki se žene na planinske pašnike, in dolžnost izročiti živino skupnemu pastirju; 2. Sprejem tuje živine na letno pašo v planinah, pogodbo o najemanju tuje živine; 3. Rubež živine, ki je povzročila škodo na paši, ustavitev rubeža z odkupom terjatve, omejitev ali prepoved rubeža; 4. Služnosti paše; 5. Pravico iskati zavetje na tujih pašnikih ob nenadni nevihti ali snegu; 6. Pravico potov, prenočevanje živine na potu, pravico užitka paše ob gonji živine, predpisana pota v planine; 7. Pravico napajanja živine in preskrbe z vodo; 8. Pravico sekati les in delati drva; 9. Pravico do sena, stelje in gnoja; 10. Zemljiški gospodje in planine. S tem G. ni izčrpal problemov. Pripravlja kot nadaljevanje študijo o gospodarskih skupnostih v planinskem gospodarstvu, o njihovih organih, zlasti pa o pastirjih in plansarjih (plansaricah).

Tudi naše publikacije o planinskem gospodarstvu so se že lotile nekaterih izmed omenjenih vprašanj, n. pr. predpisov glede števila živine, najemanja tuje živine, potov, senožeti, servitutnih planin in pastirjev.⁸ Kljub vrzelim v pripravljajalnih študijah je mogel podati Melik dokaj zaokroženo sliko poselitve.⁹ Kolikor je bilo to za sedaj mogoče, je obravnaval vprašanje rudarstva, fužinarstva in razmerje zemljiških gospodov do planin.¹⁰ Marsikaj novega je prispeval v poglavju o prometnih poteh čez pogorja.¹¹ Opis planinskih skupnosti bi mogel biti s pravnega stališča morda nekoliko preciznejši, vendar se zdi, da je želel avtor do konca ohraniti lahek stil in jezik.¹²

Za bodočnost je pa potrebno sistematično zbirati gradivo iz urbarjev, spisov terezijanske davčne rektifikacije, zemljiške odveze, zemljiških knjig, srenjskih arhivalij itd. Kot primer naj navedem borbo podložnikov kriškega urada pri Kranju za planine Javornik, Tégošče in Kofce v 15. in 16. stoletju,¹³ ali opis pašnih in gozdnih pravic bohinjskih kosezov in studorske srenje v 17. stoletju,¹⁴ ki se ujema z današnjim obsežnim planinsko-pašnim področjem omenjene srenje, kot ga je prikazal Melik v bogatem sistematskem pregledu planin v Julijskih Alpah.¹⁵ Le ob sodelovanju geografov z gospodarskimi in pravnimi zgodovinarji ter etnografi bo torej oris našega planinskega gospodarstva popoln. V tem smislu je dal Melik hvalevredno pobudo.

Josip Žontar

⁶ Melik, o. d. 76, 78, 85, 88, 92, 94, 131.

⁷ N. Grass, Beiträge zur Rechtsgeschichte der Alpwirtschaft, Schlern-Schriften Heft 56, Innsbruck 1948, 285 str.

⁸ GV XVII, 73, 77 sl., 79, 83 sl., 92 sl., 97; GV XX—XXI, 54, 58, 81; GV XXII 130; Melik, o. d. 93 sl., 103, 108 sl., 131 sl., 177, 231 sl. in karte III. in IV. v prilogah.

⁹ Melik, o. d. 59 sl.

¹⁰ O. d. 75 sl., 93 sl.

¹¹ O. d. 80 sl., zl. 82 op. 2.

¹² O. d. 131 sl., 143.

¹³ Gl. urbarje kriškega urada iz l. 1498 v dež. arhivu v Innsbrucku in iz l. 1569 v ODAS v Ljubljani, odd. Vica I 43.

¹⁴ Gl. delen prepis blejskega urbarja iz 17. stoletja v moji zbirki urbarjev. Original je imel pok. dr. Joža Rus v Ljubljani.

¹⁵ Melik, o. d. 179 sl.

Ljudmil Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in društvene vede. Razprave I., Ljubljana 1950. Str. 83—115.

Razprava, s katero se avtor po dolgem času oglašja spet v slovenskih strokovnih publikacijah, je zvezana s tremi starejšimi objavami: z avtorjevo lastno razpravo »Podrijetlo hrvatskoga plemstva« (Rad Hrvat. akad. znan. i umjet. 273, 1942, str. 79—112), z Baradovo kritiko te razprave (Časopis za hrvat. poviest 1, 1943, str. 287 sl.) in z razpravo »Postanak hrvatskog plemstva« (prav tam 1, 1943, str. 193—218), s katero je Barada postavil svojo lastno teorijo o istem vprašanju. Hauptmann najprej kratko povzema argumentacijo svoje prejšnje razprave (str. 85—87), nato kratko in utemeljeno zavrne Baradovo kritiko (str. 87—88), v poglavitnem delu svoje, v za moj okus preveč ostrem polemičnem tonu napisane razprave pa ponovno načenja ob kritičnem pretresu Baradovih tez in argumentacije ves problem nastanka hrvatskega plemstva in njegovega razvoja do 12. stoletja (str. 87—115).

Ob analizi vseh primerov, v katerih se pred l. 1102 na Hrvatskem omenjajo »nobiles«, Hauptmann nedvomno dokaže nevzdržnost Baradove teze, da gre pri tem le za naslov dostojanstvenikov iz kraljevskega spremstva in da bi Hrvati živeli vse do l. 1102 v plemenskem redu in enakosti, ki naj bi jo zrušili šele Madžari po l. 1102 z uvedbo »donacionalnega« fevdalnega plemstva. Proti temu je Hauptmann trdno dokazal ostro razredno delitev v plemstvo na eni, nesvobodnike na drugi strani že za dobo hrvatskih kraljev. K Hauptmannovemu izvajanju bi bilo pripomniti le, da je str. 92 v izvlečku iz darovnice samostanu sv. Marije v Zadru (Rački, Documenta št. 72, str. 94) zaključno besedo »nobilium« sam smiselno dodal iz prejšnjega besedila in da je v darovnici Petra Črnega cerkvi sv. Petra v Selu (str. 93) spremenil oz. opustil ločila, uporabljena pri Račkem (Doc. št. 111, str. 128). Dočim v prvem primeru to Hauptmannovega izvajanja ne prizadene, pa je v drugem le problematično, ali spadajo »omnes eiusdem loci uillani« tudi med nobiles; s tem pa se ne sproži toliko vprašanje, na koga se nanaša v tekstu uporabljeni naslov »nobiles«, kolikor drugo, namreč ali so ti uillani, nastopajoči med pričami, res servi ali pa svobodni vaščani, ki jih po Hauptmannovi teoriji na Hrvatskem že od začetka 7. stoletja, ko naj bi Hrvati le zamenjali Obre kot gospodarje nad dalmatinskimi Slovani, sploh ni bilo. Ob navedbi termina »vlastelin« (v op. 23a, str. 94) pa se avtor pomotoma sklicuje na začetek darovnice Petra Črnega (Rački, Doc. št. 111, str. 127) namesto na darovnico samostanu sv. Mihaela na Šušaku, kjer se omenja Duimus Ulastelin (Rački, Doc. št. 68, str. 89).

Jedro Hauptmannove razprave (str. 94—108) je posvečeno problemu znane »apendikule« k splitski zgodovini Tomaža arhidjakona, ki predstavlja obenem z vprašanjem, na kakšen način je prišla Hrvatska l. 1102 v okvir ogrskih dežel, brez dvoma eno med največ in najostreje diskutiranimi vprašanji v vsej hrvatski zgodovini. To vprašanje je Hauptmann v svoji razpravi po mojem mnenju v temeljnih črtah dokončno rešil. Prav v tem je njen poglavitni pomen. Na eni strani se mu je posrečilo prepričevalno dokazati, da je apendikula izpisek iz falzificirane listine, nastale med 1222 in 1235 s pomočjo privilegija Bele III. Frankopanom; s to falzificirano listino si je pod vplivom Zlate bule hrvatsko plemstvo hotelo zagotoviti svoj dotedanji položaj in pridobiti še nove pravice, ki jih je plemstvu v drugih pokrajinah ogrske države dajala Zlata buča (na Hrvatskem ni veljala). Spričo tega rezultata Hauptmannove razprave se seveda posledj pri obravnavanju konkretnega načina podreditve Hrvatske Kolomanu l. 1102 ne bo več mogoče na dosedanji način preprosto opirati na podatke apendikule o svoboščinah hrvatskega plemstva. Ne glede na te ugotovitve o apendikuli sami pa Hauptmann ugotavlja, opirajoč se na splošno strukturo ogrske države okr. 1100, da gre pri Kolomanovi pridobitvi Hrvatske vsekakor le za personalno unijo, pri čemer razlike med položajem Slavonije in Hrvatske do Madžarske, kralja in madžarskega plemstva dokazujejo, da je v razmerju do Hrvatske

v resnici vezal ogrskega kralja »neki sporazum, neka pacta conventa«, privilegi, ki ga je Koloman ustno podelil hrvatskemu plemstvu.

V zaključnem delu svoje razprave se Hauptmann vrača k obravnavanju vprašanja, kako je to hrvatsko plemstvo, izpričano že v listinah 11. stoletja, nastalo. Rešuje ga v smislu svoje stare teorije o družbeni dvoplastnosti na Hrvatskem, izvirajoči še izza naselitve Hrvatov med dalmatinskimi Slovani. Pri tem se opira na trojni dokaz: 1. da se v virih iz dobe hrvatskih domačih vladarjev nikjer »med robom (servus, mancipium) in plemičem (nobilis) ne javlja polnopraven svobodnjak, liber«; 2. z izrazom »plemenština« za alodialno zemljiško posest, »zakaj samo v družbi, v kateri imajo le »plemeniti ljudje« pravico na zemljiško lastnino, se je mogel skovati zanjo izraz plemenština«; 3. z izrazom »Sklabárhontes« Konstantina Porfirogeneta, s katerim je pisec po Hauptmannovem tolmačenju prizadetega mesta označil »Hrvate kot »gospodarje Slovanov« in oboje med seboj razlikoval.

Ta Hauptmannova argumentacija se mi zdi pogrešna. 1. Listinsko gradivo iz dobe hrvatskih domačih vladarjev izvira z izjemo le dveh starejših listin šele iz druge polovice 11. stoletja, je torej skoraj pol tisočletja mlajše od časa, v katerem se je začela pri dalmatinskih Slovanih po osvoboditvi izpod Obrov razvijati domača družbena diferenciacija, pospeševana na eni strani po stikih z razredno družbo v dalmatinskih obmorskih mestih, na drugi strani po l. 800 po neposrednem vplivu frankovskega fevdalizma. Hauptmannov očitek Baradi, da s priselitvijo Hrvatov ustavlja zgodovinski razvoj in ga spet sproži šele s pridružitvijo Hrvatov k Ogrski, bi se obrnil tudi proti Hauptmannu, če bi hotel za vsako ceno videti v hrvatski družbi 11. stoletja neposreden plod dogodkov v začetku 7. stoletja in če ne bi dopuščal mnenja, da more biti ta družba tudi rezultat poltisočletnega notranjega razslojevanja v novi domovini med začetkom 7. in koncem 11. stoletja. Ta možnost velja toliko bolj, ker vendarle govore v prilog teoriji, da se je hrvatsko plemstvo izoblikovalo ob notranji razredni diferenciaciji — seveda do srede 11. stoletja v glavnem že dokončani — in ne z nenadnim uveljavljanjem tuje gospodujoče plasti, tudi izredno močni ostanki rodovne ureditve in svobodne vaške občine na Hrvatskem v poznejših stoletjih, ki se v več kakor poltisočletnem suženjstvu pač ne bi mogli ohraniti. — 2. Iz izraza »plemenština« za alod se ne da dokazati na Hauptmannov način socialna dvoplastnost, kajti — to omenja Hauptmann sam na drugem mestu (Rad 273, 1942, str. 98) — tudi označba za posest plemstva pri Norvežanih (ođal, Anglosasih (edel) in Nemcih (ethel) in nemško ime za plemstvo (Adel) izvira iz stare germanske besede adalpleme, dočim izvira današnji nemški naslov König iz stare označbe za rod; v vseh navedenih primerih pa je plemstvo vendarle nastalo z domačo notranjo družbeno diferenciacijo, ne pa s preslojevanjem domačega prebivalstva po tujih osvajalcih. — 3. Končno glede Konstantinovih »Sklabárhontov« po pravici trdi Barada, da je mogoče besedo razlagati tudi drugače od Hauptmanna. Kakor podrobneje dokazujem na drugem mestu (Nekaj vprašanj v zvezi s poročilom Konstantina Porfirogeneta o Hrvatih, Historijski zbornik 5, 1952), Konstantinovih besed *Τους Χρωβάτους και τους λοιπους Σκλαβάρχοντας* v zvezi s Konstantinovim besedilom pred temi besedami ne moremo prevajati kot »Hrvate in druge slovanske arhonte«, marveč kot »hrvatske in druge slovanske arhonte«. S tem so pa Hrvati sami všteti med Slovane, njihovo plemstvo omenjeno na isti ravnini kakor plemstvo pri drugih Slovanih, tako da izgubi svoj temelj Hauptmannovo razlaganje tega mesta v korist teorije o Hrvatih na eni in Slovanih na drugi strani kot nosilcih dveh različnih družbenih razredov na Hrvatskem v 10. stoletju.

Bogo Grafenauer

Ferdo Hauptmann, Rijeka od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe. Matica Hrvatska, Mala knjižnica, Zagreb 1951, str. 141.

Knjiga, ki po avtorjevi opombi »nije zamišljena kao historija Rijeke, nego kao rasprava, kojoj je namjera prikazati onaj zamršeni splet protivnih sila, koji je načinio od toga grada jedan od najtežih hrvatskih problema«,

predstavlja poleg izdaje reškega statuta¹ že drugo veće delo, publicirano v zadnjem času o zgodovini Reke. To zanimanje je po osvoboditvi in priključitvi Reke FLRJ razumljivo in utemeljeno ne le iz političnih vzrokov, ampak tudi iz vzrokov, ki jih narekuje zaradi nerešenih problemov zgodovinska znanost sama.

Pisec res podaja, kakor je poudaril v opombi, predvsem sliko borb nasprotujočih si političnih činiteljev okoli Reke in zanjo ter je svoj v opombi postavljeni smoter v celoti dosegel. V šestih poglavjih (Od Tarsatike do Rijeke, Prvi uspon, Borba za opstanak, Za slobodu mora, Rijeka ili Trst in Borba za Rijeku) nam je dal strnjeno, a jasno in sugestivno napisano politično stran reške zgodovine. Sledimo ji od najstarejših časov, ko je tu stala Tarsatika in je tod gospodoval Rimljan, od začetkov nove naselbine Reke preko gospostva raznih fevdalcev (n. pr. Devinskih, Frankopanov in Walseejcev); ki so si jo lastili v prvih stoletjih, pa do dolgotrajne neposredne oblasti Habsburžanov od konca 15. do konca 18. stoletja, ki so jo le za kratek čas prekinili Benečani v prvi benečanski vojni. Sledimo ji dalje v dobo, ko se je usoda Reke naglo menjavala v času prosvetljenega absolutizma (leta 1776 priključitev k Hrvatski, 1786/7 ustvaritev Ogrskega Primorja kot posebne upravne enote pod lastnim guvernerjem, po 1790 povratak na staro stanje), francoskih vojn in restavracije do leta 1822, ko se je zopet vzpostavilo stanje za Jožefa II. ter so reški guverner in zastopniki Reke sodelovali na hrvatskem saboru, in končno do hrvatsko-ogrske nagodbe, ko je Reka prišla in ostala pod Ogrsko vse do razpada cesarsko-kraljeve monarhije.

V prikazu najstarejše reške zgodovine, ko vse do konca 13. stoletja nimamo veliko virov, se je avtor spretno izognil raznim hipotezam starejših in novejših zgodovinarjev (Barčić E., Ljubić Š., Rački F., Tomšić V., Šišić F., Kandler P., Kobler I., Gigante S. in Susmel E.),² jih deloma zavrnil (n. pr. v vprašanju fevdnosti puljskega škofa, prihoda pod Devince, kjer je letnica 1139 neosnovana, itd.) ter prikazal ob analizi redkih virov le tisto, kar res dopuščajo. Tudi v pogledu posesti krških knezov nad Reko je avtor kritično omejil njihovo oblast le na čas od leta 1336 do 1365, čeprav je v novejšem času Herkov zopet bliže mišljenju (str. 22), »da je Rijeka i prije XIV. stoljeća bila u posjedu knezova Frankopana«. Po vsebini zelo pomembno pa je zlasti zadnje poglavje, ki obravnava revolucionarno leto 1848 in razdobje do nagodbe. Tu je dal pisec na osnovi novega, še ne izrabljenega arhivalnega gradiva nekatere nove ugotovitve in osvetlil dogodke tega časa z nove strani. Važen se mi zdi odgovor na vprašanje, zakaj se »Rečani« (»Fiumani«), t. j. vrhnji sloj ljudi, ki so sodelovali v mestni samoupravi, niso ne politično in ne kulturno čutili blizki svojemu hrvatskemu zaledju. »To je mentalitet srednjovekovnog partikularizma. No korijen tome ne leži u nacionalnoj protivnosti izmedju Rijeke i zaledja, nego je kulturno-socijalan. Ako upotreba talijanskog jezika ostaje i dalje raširena, to je s jedne strane zbog toga što je to internacionalni jezik u pomorskoj trgovini, a s druge, što još i u tadašnjim prilikama na Rijeci znači višu obrazovanost. A tu talijansku formu riječki lokalni patrioti počinjtu shvaćati vse više kao jamstvo općinske samostalnosti i u tom se smislu taj kulturno-socijalni biljeg Rijeke pretvara polako i gotovo nesvijesno u nacionalni« (str. 104). Važna je dalje ugotovitev, da ta sloj tudi pozneje kot »nacionalist« ne želi Italije, ampak hoče povratak na staro (podčrtal avtor) in da do tedaj »naglašajući osobenosti svoga grada u jeziku, upravi itd., hoće da stvori jaz izmedju grada i zaledja, i time otkloni avet provincija-lizacije« (str. 104).

Delo pa vsebuje mnogo več, kakor je nakazano v uvodni opombi. Kajti avtor je zaradi medsebojne povezave in pogojenosti poleg političnih dogodkov

¹ Dr. Zlatko Herkov, Statut grada Rijeke iz godine 1530. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948.

² Za bibliografijo Reke do leta 1924 glej A. Depoli, Bibliografia storica Fiumana, v Fiume (Rivista semestrale della Società di studi fiumani) II. (1924), str. 65—120. Bibliografija od tega leta dalje pa predvsem v omenjeni reviji.

nujno moral poseči tudi v gospodarstvo in notranje razmere Reke ter oboje orisati oziroma se ga dotikati vsaj v osnovnih črtah. Vendar pri tem ni ravnal dosledno. Po orisu uprave, kakor nam jo kaže reški statut iz leta 1530 (44 sl.) in po pridobitvi položaja, ki je Reko spremenil v »corpus separatum« (66 sl.), vse do sprememb po revoluciji (129) ne čujemo o tem vprašanju ničesar. Čeprav je namreč Reka živela po gornjem statutu v glavnem vse do časa, ko je revolucionarni val pometel tudi s tem ostankom srednjega veka, pa je vendar doživela v upravi temeljite spremembe v času Ilirskih provinc, ko se uveljavijo francoski zakoni. In tudi po avstrijski restavraciji se statut ni obnovil, dokler Reke niso ločili od fiktivnega Ilirskega kraljestva leta 1822. Gospodarski strani reškega obzvljenja, zlasti trgovini, je dal avtor več prostora in jo obravnaval v vseh obdobjih, samo v 19. stol. ne, kar je po mojem mnenju velika pomanjkljivost knjige. Odnos do gospodarstva bi bil tu nujen kljub omejenemu smotru pisca, ker se je vprav na tem področju najbolj občutila vsaka sprememba politične situacije v zaledju in se je zaradi gospodarskih vzrokov tudi vršila borba za Reko, ki prosperira v času, ko je ob ugodnih političnih situacijah tesneje povezana s svojim neposrednim zaledjem, in obratno upada, kadar je odtrgana od njega.

V naslednjem naj dam še nekaj dopolnil in pripomb. V 15. stoletju, ko je doživljala svoj prvi vzpon, je Reka privabljala precejšen del slovenskega zaledja in ne le Kranjsko, kakor bi se videlo iz teksta (32 sl.). Poleg zvez s kranjskimi trgovci (iz Ljubljane, Škofje Loke, Kranja, Kamnika, Loža, Višnje gore, Ribnice, Kočevja in Selc; prim. Žontar J., Glasnik Muz. društva XIV., str. 151), so znane zveze tudi s Celjem in Ptujem (Libri del cancelliere 22/2 1440 in 18/8 1442 ter 2/5 1444). Tudi če upoštevamo do sedaj objavljene podatke iz reške notarske knjige za leta 1437 do 1446 (Monumenti di storia Fiumana Vol. I., Fiume 1912 za leta 1437—1444 in v Fiume IX [1932] za leti 1444—1446; objavljaj Gigante Silvio), vidimo, da je moral biti trgovski promet, zlasti z železom kot glavnim proizvodom notranjosti, precej velik. Saj vemo za več primerov pogodb, kjer so se trgovci iz Kranjske zavezali, da bodo dostavili na Reko tudi po 40 milenijev, t. j. nad 22 ton železa (n. pr. Libri del cancelliere 26/4 1442, 31/7 1444, 17/8 1444) v razmeroma zelo kratkem roku, n. pr. celo manj kot mesec dni (Monumenti I., str. 395). Za prenos tega tovara pa je bila potrebna karavana okoli 170 konj. Iz dejstva, da so tako velike pogodbene količine dobavljali tudi manj znani, torej majhni trgovci iz naših mest, lahko sklepamo na mnogo večji trgovski promet, kot ga pa nam kažejo zapiski v notarski knjigi. Pot iz Ljubljane do Reke in nazaj so lahko tovarniki naredili v najugodnejšem primeru že v osmih dneh in ne v desetih, kakor povzema avtor po Giganteju (str. 33).

Ta sorazmerno velika trgovina med Reko in slovenskim zaledjem v 16. stoletju res upada (str. 52 sl.), kot pravi avtor, toda v glavnem šele v drugi polovici. V prvi polovici tega stoletja imamo n. pr. še mnogo vesti o trgovini Ljubljane z Reko (glej ljubljanske sodne protokole 1522 f 51, 1523 f 65, 1524 f 125, 1528 f 36, 52, 1529 f 73, 1541 f 81, 113 in dr.) in obratno. Tako je reški meščan Nikola Jurkovič imel še leta 1541 svojega zastopnika v Ljubljani v osebi Mihaela Frankoviča, katerega rodbina je bila v 16. stoletju ena največjih ljubljanskih trgovskih hiš (Fabjančič V., Ljubljanski Frankoviči v 16. in 17. stoletju. Kronika VII [1940] str. 141). O vlogi Reke v slovenskem zaledju v tem času lahko sklepamo tudi iz pritožbe Ptuja, v kateri so meščani nastopili proti trgovcem iz Ljubljane, Trsta in Reke, ker navzlic ptujskim svoboščinam vse leto prodajajo svoje blago v njihovem mestu. Zato je deželni knez leta 1535 določil, da smejo ti trgovci izven svobodnih letnih in tedenskih sejmov prodajati le na debelo in da imajo Ptujčani iste pravice v pnih treh mestih (Klun, DC, str. 71; Zwitter, Starejša kranjska mesta, str. 64/5). Vesti o trgovini iz naših krajev na Reko ne manjka tudi pozneje, čeprav trgovina v drugi polovici tega stoletja močno upade. Toda ta pojav, po mojem mnenju, ni toliko v zvezi s Trstom in Turki — govorim le za slovensko zaledje — kakor bi se to zdelo iz avtorjeve formulacije »Tako se grad (namreč Reka) nalazi u procijepu izmedju Trsta i Turaka« (str. 52). Trst namreč še vse to stoletje in tudi pozneje kljub podpori deželnega kneza ne pritegne zaledja

nase; turški vpadi pa so že od prve polovice 16. stoletja, ko so dosegli ponovni višek, naglo pojenjavali. Glavni vzrok za občuten padec trgovskih vezi z Reko vidim v gospodarski depresiji naših dežel, ki je dosegla višek proti koncu omenjenega stoletja ter je bila v ozki povezanosti s splošnim gospodarskim krahom v naši širši okolici (revolucija cen, deloma tudi protireformacija).

Zanimivo je, da se občina kot prva korporacija mestne samouprave in priimki pojavljajo na Reki šele v 15. stoletju. V mestih slovenskega zaledja imamo oba pojava že v 14. stoletju. Je ta časovni razmak znak počasnejšega razvoja na Reki?

Če pisec govori o težnjah iz začetka 18. stoletja, da bi se pritegnili trgovci iz Nizozemske in Anglije na področje Jadranskega morja in torej tudi na Reko (str. 75), mislim, da bi bilo toliko prej potrebno govoriti o dejanskem širjenju tujega, zlasti angleškega kapitala na Reko v prvi polovici 19. stoletja (n. pr. W. Moline). To tembolj, ker v zadnjem poglavju, kakor sem že zgoraj omenil, v knjigi ni nič o gospodarskem razvoju, čeprav bi vprav ta v mnogočem pojasnil in osvetlil borbo za Reko do hrvatsko-ogrske nagodbe. Kajti vezati odnos Reke do Ogrske v nasprotju do Hrvatske poleg borbe za avtonomijo le z železnico, ki jo je ogrska vlada obljubljala že pred revolucijo, se mi ne zdi dovolj. Zlasti ne, ker je približno ob istem času obstajala tudi težnja, da se Reka poveže s Trstom in oba emporija z Ljubljano, ki je leta 1849 že dobila železniško zvezo z Dunajem (prim. Voigt C. A., Vorschlag zu einer Eisenbahn, welche Triest und Fiume direkt unter einander und beide wieder mit Laibach auf dem möglichst kurzen Wege verbindet. Fiume 1850).

Na koncu naj poudarim, da je delo važno tudi za slovensko zgodovinopisje. Avtor namreč obravnava s slovenskim zaledjem večkrat tesno povezane dele reške politične in gospodarske zgodovine.

Ferdo Gestrin

Josip Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji. Priloži istraživanju gospodarske povijesti. Urednik akademik Mijo Mirković. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb 1950, 265 str. in 1 zemljevid.

Knjiga ima po naslovu (in tudi svojem zasnutku, razvidnem iz kazala) na prvi pogled namen, da naj zajame razvoj konkretnih agrarnih odnosov v Slavoniji od slovanske plemenske družbe po naselitvi v novi domovini preko dobe fevdalizma do njegovega zloma sredi 19. stoletja. Knjiga daje v resnici na eni strani več, na drugi pa manj kakor obljublja naslov. Predvsem avtorju ne gre toliko za konkretno zgodovinsko obdelavo in prikaz slavonskih agrarnih odnosov v celoti, kolikor za njihovo splošno, sociološko-pravno-zgodovinsko stran. Spričo prepletenosti ogrskega in slavonskega razvoja v tem pogledu se nujno v vrsti odstavkov peča bolj s tozadevnim splošnim razvojem ogrske države kakor pa s konkretnim razvojem v Slavoniji. Izjemo v tem pogledu predstavlja vsaj v nekem smislu analiza terezijanskega urbarialnega prava, ki je veljalo v Slavoniji blizu sto let (str. 112—170), in v prilogi objavljen Karlov in terezijanski slavonski urbar ter Adamičev Regulamentum domaniale, navodilo za vodstvo gospodarstva na zemljiškem gospodarstvu (str. 193—258); seveda pa imajo te priloge tudi marsikaj splošnega, dočim so v analizi terezijanskega urbarialnega prava za knjigo z zgornjim naslovom premalo podčrtane prav za Slavonijo specifične poteze. Cela struktura knjige kaže, da je bil poglobitveni avtorjev namen prav v obdelavi urbarialnega prava, veljavnega v Slavoniji od srede 18. do srede 19. stoletja. Prejšnji sorazmerno krajši oddelki predstavljajo le nekakšen uvod k temu jedru knjige.

V prvem poglavju (Od plemenske organizacije do infeodacije, str. 7—36) očrtuje avtor — opirajoč se pri tem v veliki meri na splošno sociološke konstrukcije, ki se le na nekaj mestih stikajo s konkretnimi viri za Slavonijo — »plemensko« družbo v Slavoniji, nato pa njen razkroj v nastopajočem fevdalnem družbenem redu, ki naj bi se po avtorjevem izvajanju uvedel v Slavonijo zgolj od zunaj, pod vplivom Madžarov in njihove družbene ureditve po l. 1102. To poglavje brez dvoma dodobra izčrpa vire o starih »plemenskih«

župah, o njihovem postopnem rušenju ter uvajanju madžarskih upravnih in fiskalnih oblik ter organizacije plemstva do začetka 14. stoletja v Slavoniji. Ker pa se je avtor lotil problema agrarnih odnosov, je vendarle treba opozoriti na nekaj temeljnih vprašanj, ki se postavljajo ob njegovih izvajanjih.

Avtor očitno gleda na fevdalizem le s pravne strani, t. j. glede na razmerje med plemičem in kraljem, oprto na zemljiško posest; formalna vez med vazalom in seniorjem, zvezana z v »fevd« podeljenim zemljiščem, mu predstavlja bistvo fevdalne družbe. To pa je le eno in sicer najožje pojmovanje fevdalizma. Njegovo drugo, širše pojmovanje je ekonomsko-sociološko, ki pod tem pojmom razume v prvi vrsti določeno razmerje med zemljiškim gospodom in podložnikom, oprto na določeno raven gospodarstva, toda ne glede na način vazalne povezave zemljiškega gospoda navzgor. Če pa že avtor uporablja staro formalnopravno pojmovanje fevdalizma, ki je v resnici danes še marsikje v veljavi (prim. Blocha, Ganshoha in druge!), pa bi se vendarle moral zavedati pri obdelavi problema, ki se ga je lotil, da je z očitno nastanka fevdalizma na formalno-pravni ravni očrtal šele zunanjo strukturo zemljiškega gospodstva, ne pa »agrarnih odnosov«, ki so bistveno zvezani z notranjo strukturo zemljiškega gospodstva, t. j. z razmerjem »lastnika« zemlje — fevdalca do njenega »posestnika« in neposrednega obdelovalca — kmeta.

Prav zaradi tega temeljnega avtorjevega stališča je mogla nastati skrajno dvomljiva teorija o »plemenski« ureditvi Slavonije do 12. stoletja, ki se opira izključno le na rodovne poteze v lastniški pravici plemstva; plemstva — ne glede na njegovo vazalno povezavo navzgor — pa seveda ni, dokler ni razredne družbe, in ta ne more biti obenem »plemenska«. Ne preostanki v obliki zemljiške lastnine pri zemljiških gospodih, marveč le struktura družbe kot celote more biti podlaga njene opredelitve. Zaradi istega temeljnega formalističnega gledanja na problem fevdalizma avtor povsem pušča ob strani domače korenine fevdalne družbe, zvezane z domačo notranjo družbeno diferenciacijo, neke pa se celo zdi (str. 48), da priteguje mnenju, da je fevdalec kmeta šele naselil na svojem prvotno praznem zemljišču, ne pa da je prisilil svobodno vaško prebivalstvo v svojo podložnost!

V drugem poglavju (Razvitak slavonskog feudalnog sistema, str. 37—65) podaja avtor strukturo fevdalizma v Slavoniji in obenem drugih ogrskih deželah — ker v dokazovanju uporablja v zelo veliki meri splošne zakonodajne vire in splošno literaturo — od 13. do konca 17. stoletja po posameznih slojih (plemstvo, meščanstvo, kmet). Dasiravno je tu podrobnejši in zlasti zanimiv za pravnega historika, pa razen pri plemstvu vendarle kaže mnogo premalo smisla za upoštevanje konkretnega historičnega razvoja posameznih slojev; nasprotno podaja strukturno pravno sliko, ki naj bi bila v temeljnih črtah ves čas v veljavi. Kakšna fikcija je ves ta prikaz v primeri z resničnim zgodovinskim razvojem agrarnih odnosov, kaže najbolje dejstvo, da turški sistem, ki je velik del Slavonije zajemal vendarle skoraj dve stoletji, nikjer ni niti nakazan.

Po prikazu zgodovinskega nastanka terezijanskega urbarialnega prava v 18. stoletju ter poskusov na tem področju do 1848 (str. 67—111) — tudi tu upošteva v zelo veliki meri neslavonski razvoj — prehaja avtor k jedru svojega dela, t. j. k podrobni analizi terezijanskega urbarialnega prava glede pravic in dolžnosti fevdalcev in podložnikov in glede patrimonialnega sodstva (str. 112—178, tudi priloge str. 193—258). Tudi tu gre večji del za pravno-zgodovinsko analizo, ne pa za konkretni zgodovinski položaj v Slavoniji. Močnejše s konkretnim zgodovinskim razvojem je pa povezano zaključno poglavje o osvoboditvi kmeta (str. 178—192).

Bogo Grafenauer

Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj. Naučna knjižnica Seljačke sloge 7. Zagreb, Seljačka sloga, 1951. 185 str.

Avtor je poskusil dati v svojem delu pregled poglavitnih kmečkih uporov na Hrvatskem od 14. do 20. stoletja. Poleg tega razpravlja na začetku o kmečkem položaju v dobi fevdalizma, v zaključku pa poskuša ob povzemanju

skupnih potez vseh uporov dokazati, da med podložniškimi in graničarskimi upori ni nobene bistvene razlike, ter razložiti neuspeh upornikov.

Čulinović je zajel v svojem delu gibanja petih različnih vrst; le del teh gibanj spada v klasične kmečke upore, kakor ta pojem navadno razumemo, t. j. v bolj ali manj revolucionarne nastope podložnikov proti njihovim zemljiškim gospodom (hrvatsko-slovenski kmečki upor 1573, str. 56—71; upori kaptolskih »štibrencov« l. 1610, 1633—36, 1654 in kmetov v okolici Novigrada l. 1653—59, str. 73—78; upor v »banovini« 1730, str. 89—91, v zahodni Slavoniji 1742, str. 101—104, okrog Kalnika 1755, str. 119—127, v Konavljah 1799, str. 127 do 132, in v Sremu 1807, str. 132—137; poleg tega se dotakne v zvezi z dogodki l. 1848 na Hrvatskem tudi vprašanja osvoboditve podložnika in zemljiške odveze, str. 148—154); že upori graničarjev na področju Vojne krajine (v varaždinskem generalatu 1666, 1697, 1735, 1755, v Liki 1692, 1702, 1719, 1728, 1732, 1746, 1751, v vsej krajini 1735, str. 78—89, 91—101, 104—119) proti oficirskemu postopku in proti uvajanju nove, trdnejše vojaške organizacije, nekajkrat pa tudi proti poskusom, da se na ozemlju, iztrganem Turkom in organiziranim v Vojno krajino, obnove nekdanja zemljiška gospodarstva, predstavljajo posebno vrsto uporov, saj jih ni povzročilo izkoriščanje podložnikov po zemljiških gospodih in niso naperjeni proti fevdalnemu sistemu, ki ga v krajini v obliki zemljiškega gospodarstva ni bilo; močno izven okvira kmečkih uporov je posegel avtor z vključitvijo borbe za desetino med zagrebškim škofom in malim slavonskim plemstvom sredi 14. stoletja (str. 43—49; ta spor spada namreč v kompleks uvajanja desetine pri Slovanih sploh, ki ga je v vrsti razprav obravnaval Schmid H. F., in posebej v Slavoniji v kompleks sporov med fevdalci za pravico do izkoriščanja podložnikov, ne pa med kmečke upore); tudi glede upora »pučanov« v Splitu l. 1389 (str. 49—52) se zdi, da ne spada med kmečke upore, ker ima svoje korenine brez dvoma predvsem v nasprotjih med posameznimi sloji v mestu samem, dočim je pri upor »pučanov« na Hvaru v l. 1510—1514 (str. 52—55) podeželsko prebivalstvo vsaj močnejše prišlo do izraza kakor v Splitu, seveda pa gre tudi tu za neko svojsko kombinacijo kmečkega upora, saj se tudi tu spor suče okrog mestne uprave in njenih nosilcev. Močno iz okvira običajnega pojmovanja kmečkih uporov spada končno tudi upor istrskih kmetov l. 1921 proti fiskalnemu pritisku sodobne državne organizacije (str. 148—154). Ne da bi zanikal, da bi vsa ta gibanja zaslužila svojo obdelavo in da bi se celo dala večina med njimi združiti v sklop uporniških gibanj na vasi, pa moram vendarle podčrtati, da se avtor teh pomembnih razlik med gibanji, ki jih je združil, ker imajo v večini težišče na vasi, ne le premalo zaveda, marveč jih poskuša celo zabrisati. Prav zaradi tega pa je obdelava uporov preplitva, omejena v veliki meri le na anekdotski opis dogodkov, vzroki za upore so pa poenostavljeni, ker upoštevajo v glavnem le eno vrsto uporov; pa tudi pri tem avtor premalo upošteva spremembe v širšem okviru, ki so spreminjale seveda tudi uporniške težnje in zahteve.

Uvod k očrtu navedenih uporov predstavlja nekaj strani iz življenja hrvatskega kmeta v dobi fevdalizma (str. 9—42), kjer avtor z navedbami posameznih urbarjev prikazuje obseg podložniških bremen in po pravici dokazuje, da Tahi ni bil »izjema« med fevdalci na Hrvatskem v svojem času. Vendar pa se zadovoljuje z golim naštevanjem, ne da bi osvetlil svoje navedbe z analizo celotnega agrarnega sistema in njegovega razvoja ter svoje navedbe vzročno povezal in razložil s celotnim gospodarskim razvojem v podeželju. Niti postopek fevdalcev namreč ni bil vedno enak, niti kmečke težnje niso bile vedno enake. Če navedem za primer kmečke težnje v lokalnih uporih 17. stoletja na eni strani, pa zahteve l. 1848 na drugi strani, nam postanejo te razlike takoj oprijemljive. Prav zaradi avtorjevega načina obdelave se bo bralec, ki ne pozna gradiva in širšega okolja, moral ob knjigi zastojati spraševati, kako da se bodisi kmetje niso uprli že mnogo pred 16. stoletjem, ali pa kako je to, da je v 16. stoletju prijel fevdalce tak bes do podložnikov, da so jih začeli nenadno izkoriščati toliko bolj kakor prej.

Druga temeljna slabost knjige je v tem, da je avtor obdelal upore skoraj izključno le po doslej obstoječi literaturi, ne da bi posegel po virih samih.

Posebej pri razrednih bojih, o katerih imamo poročila v prvi vrsti le od uporniških razrednih sovražnikov — tako tudi pri kmečkih uporih skoraj izključno le od fevdalcev — pa je za novo obdelavo nujno potrebna neposredna uporaba virov samih; meščansko zgodovinopisje, ki ga avtor sam v širokem zamahu v uvodu kritizira, se je namreč premalo zavedalo pomena kritike takih virov glede na njihovo razredno pripadnost; izpiski iz literature, ki je prav v tem pogledu pomanjkljiva, pa seveda niso podlaga, ki bi omogočala tako kritiko, ne glede na to, da je eno med pglavitnimi načeli zgodovinske metode, da naj zgodovinar poseže pri delu vselej po originalnih virih, da ne bo prisiljen že od vsega začetka gledati na vprašanje skozi naočnike tuje interpretacije. Tudi sicer tak način dela le prerad pripelje zaradi nerazumevanja predlog do stvarnih napak, ki tudi pri obravnavanem delu niso izostale, kakor bom pokazal na primeru hrvatsko-slovenskega upora 1573. Opis uporov ima spričo vsega navedenega le pomen kompilacije.

Menim, da avtor prav zaradi tega značaja svojega dela tako poudarjeno enači med seboj različna gibanja, ki so po svoji naravi različna. To se izraža na več mestih zlasti v zaključku (str. 155—164); vendar bi glede zaključka opozoril le na nekaj pogrješnih tez širšega obsega: Tako je utemeljevanje sicer resnične razdrobljenosti kmečkih uporov s tem, da kmetje ne bi imeli stikov preko meje fevdalnih gospodstev, za čas od 16. stoletja dalje napačno (takrat je že v znatni meri razvita kmečka trgovina preko teh meja; organizacijske priprave na hrvatsko-slovenski upor in širina njegovega vojaškega načrta in zahtev — odprava carin! — sta jasen dokaz proti tej tezi; vzrok razdrobljenosti je v lokalnem značaju vzrokov za upor, zvezanih z različno ostrim postopkom fevdalcev in zlasti v stalni kmetovi navezanosti na dom in polje; k str. 160). Strelno orožje v 16./17. stoletju še dolgo ni bilo tako razvito, da bi mogli s trditvijo, da so vojaki »seljačke redove prosto kosili svojim vatrenim oružjem«, gledati v tej tehnični superiornosti temeljni vzrok kmečkega neuspeha (str. 161). Cesar vsekakor ni bil le »prvi i vrhovni feudalac, koji je uvijek dosljedno štitio interese svoje klase, svoga staleža — feudalaca« (str. 161), marveč je ob razvoju absolutizma vedno razločneje predstavljal tudi druge razredne težnje, utemeljene v gospodarskem razvoju, ki so jim fevdalci nasprotovali; kako bi mogel Čulinović s svojim gledanjem na stališče cesarja razložiti na pr. terezijanske in jožefinske reforme, ki so brez dvoma v marsičem fevdalizem že rušile; manj izraziti primeri v isti smeri pa so že mnogo starejši in se začinjajo že v dobi Maksimilijana; prav v nasprotju med fevdalci na eni in cesarjevimi težnjami po formiranju centralizirane države, ki so ga opazili tudi podložniki (sodne reforme so jih neposredno prizadele!), gledam glavni vzrok za zgrešeno upanje upornikov, da bodo dobili pri cesarju pomoč v svojem boju.

Podrobneje naj se še dotaknem obravnavanja hrvatsko-slovenskega kmečkega upora l. 1573, kjer se je avtor dotaknil tudi slovenske zgodovine. Avtor upora na Slovenskem prav nič ne poveže s tamošnjim gospodarskim in družbenim položajem kmeta, dasi je upor s slovenskimi pokrajinami mnogo tesneje povezan, kakor bi se zdelo po Čulinovićevem izvajanju (že pred uporom v Hrvatskem Zagorju so se Tahiju uprli njegovi podložniki na Stattenbergu ob Dravinji; v času upora so ločeno od glavnih bojišč nastopali z orožjem v roki tudi kmetje pri Soteski, Škofji Loki, Velesovem in v Zagorju; uporniška agitacija pred uporom je segla od Istre do Medžimurja ter Gorenjskega); Čulinović uporablja za Tahijevo izkoriščanje kmetov v Hrvatskem Zagorju primere, ki izvirajo stvarno iz Stattenberga na Štajerskem (str. 58; ker uporablja tozadevno Kaspretovo razpravo Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabrijela, Časop. za zgod. in narodop. 6, 1909, str. 70—108, le iz druge roke preko Hartingerja, so nekateri podatki tudi pomanjkljivi, tako na pr. o Lovru Koprivi). Neutemeljena je domneva, da bi kmetje zaupali v cesarja le, ker so se bali spopada »na dva fronta« (str. 59). Brežice so bile že takrat mesto, ne trg (str. 62), Radeče ne mesto, marveč trg (str. 64). Kupiniča ni pri Kostanjevici čakala nikaka kmečka vojska (str. 62 sl.). Radeč uporniki niso zavzeli, marveč so samo tamkajšnji kmetje upornike pričakovali (str. 64); Gregorić je izvedel za poraz pri Krškem v Sevnici,

ne pa v Radečah, in se je prav zato takoj obrnil proti severu v Planino. Geirach oz. Geyrach niso »Gore«, marveč Jurklošter (str. 64 sl.). Odgovor Pavla Šterca jurkloštarskemu opatu je napačno reproduciran, ker se v viru ne omenja tlaka, glede tridesetine pa bi bilo treba pojasniti, da gre za carino, ne morda za dajatev zemljiškemu gospodu. Vest o »turškem vpadu« v bistriško dolino (str. 65) ni bila zgolj izmišljotina, marveč zmotno mnenje upornikov ob vpadu dveh hrvaških plemičev preko Sotle (Grafenauer B., Časop. za zgodov. in narodop. 34, 1940, str. 160—161). Za hiter povratek Gregorića iz Planine proti vzhodu je bilo odločilno dejstvo, da so tu puntarji izvedeli za poraz pri Krškem, ki jim ga je Gregorić dotlej prikrival. Trditev, da bi fevdalcem v bitki pri Sv. Petru pri Kunšperku pomagali okolišni kmetje (str. 65), nima podlage v virih. Gubčev govor pred stubiško bitko (str. 65 sl.) po mojem mnenju ni nič več, kakor Istvánfijeva lastna razlaga uporniških misli, po načinu humanistične historiografije vložena v Gubčeva usta.

Končno še vprašanje Gubčeve smrti. Avtor se zavzema proti Šišićevim korekturam glede Gubčeve usmrtitve za mnenje, da je bil Gubec ubit res z okronanjem z razbeljeno železno krono. Stvar ni tako jasna. V aktih imamo ohranjena le tri sporočila o načrtu, da naj bi bil Gubec pred smrtjo okronan tudi z razbeljeno železno krono — dve od Draškovića (Rački, Starine 7, 1875, str. 212, 213) in eno od Gregorijanca preko Thurna (n. n. m., str. 245; mesto je pri Čulinoviću napak prevedeno, kakor da gre že za sporočilo o izvršeni usmrtitvi; tekst v resnici pravi, »das man der Pauren gewesen Khayser und König am nächstverschinen Sonntag zu Agram mit eysnen glüenden Cronnen gekhröntt haben sollte«, Rački, n. n. m., str. 245). O že izvršeni kazni pa poročajo le poznejši pisci. Časovno najbližji Pethö pravi, da so najprej okronali Gubca z razbeljeno krono, nato ga še vodili po Zagrebu (ker je bila 15. II. pustna nedelja, vsekakor v nekakem maškeradnem sprevodu, da bi ga še sramotili) in šele nato umorili. Nekaj poznejši Istvánfi pa poroča o smrti nekaj drugače, da so namreč Gubca okronali z razbeljeno krono, ščipali z razbeljenimi kleščami in nato ubili z razčetverjenjem. Šele mnogo mlajša ljudska govorica iz konca 19. stoletja je združila z mučenjem še posaditev na razbeljen prestol in lokalizirala usmrtitev na Markov trg v Zagrebu. Ta govorica je glede lokalizacije dokazano pogrešna, ker je navezala na ostanke nekega Marijinega kipa, ki je stal na tistem mestu, po odstranitvi pa so ostali v tleh njegovi podstavki. Ker v aktih ni ničesar, kar bi govorilo proti Pethöjevemu poročilu, bo treba pač združiti njegovo poročilo z Istvánfijevim tako, da so Gubca najprej okronali z razbeljeno krono in ga ščipali s kleščami, da pa ga s tem niso še hoteli ubiti, in da je bila temu primerno pač razgreta tudi krona. Po mučenju so ga še sramotili s pohodom po Zagrebu in nato ubili »more latronum« z razčetverjenjem. Mlajše ljudsko izročilo je nastalo pač pod vplivom poročil o usmrtitvi uporniškega voditelja Jurija Doža iz l. 1514.

K tem popravkom in opozorilom glede največjega hrvatskega kmečkega upora moram pripomniti, da niso vsi upori opisani v toliki meri pomanjkljivo, dasiravno bi se dalo vsaj še pri nekaterih postaviti te vrste pripombe. Vsekakor pa moremo le obžalovati, da ni knjiga znanja o kmečkih uporih, katerih poznanje bo sicer razširila med širše množice, obenem tudi poglobila in oplodila z novimi metodičnimi prijemi modernega zgodovinopisja.

Bogo Grafenauer

Jovan Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. Posebna izdanja Srpske akademije nauka CLV (Odeljenje društ. nauka, Nova serija, knjiga 3). Beograd 1950. Str. 748.

Knjiga obravnava ob novem gradivu iz arhiva rimske Kongregacije za razširjenje vere predvsem konfesionalno zgodovino balkanskih narodov, v prvi vrsti Jugoslovanov, pod turško oblastjo. Radonić je v njej povzel zaključke svojega široko zastavljenega raziskovanja, ki ga opravlja že pol stoletja. S »Prilozii za istoriju Srba u Ugarskoj« (Novi Sad 1909) se je ugodno

predstavil javnosti, potem pa obravnaval zgodovino Vojvodine v več francoskih člankih in jih povzel v »Histoire des Serbes en Hongrie« (Paris 1919). Sledila je srbska izdaja glavnega dela Konst. Jirečka, ki ga je dopolnil med drugim s članki o katolikih med Srbi, tako da zdaj navajamo temeljno zgodovino Srbov z imeni Jireček-Radonić (Istorija Srba I—IV, I. prvič 1911, 2. izd. 1922—23). Poslej — smemo reči — je Radonić vztrajno nadaljeval Jirečekova raziskovanja, ki so se nehala sredi 16. stoletja. Njegova dela opisujejo deloma stanje v Turčiji (Tursko carstvo s kraja sred. i poč. nov. veka, 1939), še bolj pa ga zanimajo obrobne pokrajine, kjer se je ohranilo obilo gradiva. Tako je obdeloval zgodovino Vlaške (o njej piše v romunščini že 1914), Albanije (študija o Juriju Kastriotu Skenderbegu), največ pa je izčrpaval dubrovniški arhiv (Dubrovačka akta i povelje). Obenem je iskal še širši okvir: za domačo zgodovino, o čemer priča Rimsko papstvo i Moskovsko carstvo pred kraj XVI veka (Glas S A N 1949). Tako pripravljen je pod malo značilnim naslovom »Rimska kurija i južnoslovenske zemlje...« zajel nove vire in jih tu obdelal v luči gradiva, ki ga je zbrala Kongregacija za širjenje vere, prepisal pa ga je Mih. Gavrilović (R. to omenja na str. 14 pod črto), znani prvi direktor beograjskega Državnega arhiva (1900—10), in ga zapustil beograjski akademiji. Omenjena kongregacija je le eden izmed oddelkov rimske kurije, zato je naslov knjige preširok, vendar pa avtor uporablja tudi druge podatke iz vatikanskega arhiva (n. pr. Archivum brevium pontificum, ki zanj ne pove, kako mu je bil na razpolago). Kongregaciji sami običajno kratko pravimo »Propaganda«, vendar R. ne uporablja tega izraza. Neobjavljeno arhivalno gradivo je za to knjigo v manjši meri privzel še od drugod, tako iz dunajskega (vojnega) arhiva, pa še beneškega, kotorskega in dubrovniškega (iz tega preko Vojnovića, prim. str. 251).

Glavna značilnost nove R.-eve knjige pa ni zgolj v objavi arhivalnega gradiva, ampak v njegovi strokovni obdelavi. Gradivo je skrbno odbral, ne da bi kaj bistvenega izpustil, mu opredelil pomen, potem ko je pisce dobro označil in dognal vire, od koder so zajemali. Vse nove podatke primerja z dosedanjimi viri za zgodovino jugoslovanskih narodov, jih smiselno vanje uvršča, nato pa primerja še z znanstvenimi spisí, kjer je avtor široko razgledan. Objava vatikanskega gradiva v tej obliki je dobro utemeljena in znanstveno neoporečna, praktično pa koristno uporabna. S knjigo je R. podal nekak obračun o lastnem znanstvenem delu in splošen pregled našega znanja o zgodovini od 16. do 19. stoletja, seveda za omejeno področje. To delo bi se dalo izkoristiti za izvedbo majhne bibliografije o označeni dobi, kjer je R. kar dober kažipot, čeprav ne navaja vseh znanstvenih del. (Izmed Slovencev večkrat omenja le Miroslava Premroua, pač zaradi njegovih objav iz vatikanskega arhiva; pri vprašanju Uskokov gre mimo Jos. Mala na Lopašića in druge novejšje avtorje.)

Način obdelave je narekovala snov sama. Ta vsebuje poročila podrejenih obveščevalcev z balkanskega področja, njihov namen je opisovanje razmer, ki jih v Rimu niso mogli poznati in ki so samo posredno vplivala na velike zgodovinske odločitve ali pa jih le odražajo na terenu. Zato R. tu ne razpravlja o visoki politiki, njegov osnovni predmet je življenje balkanskih ljudstev pod turško oblastjo in usoda tistih, ki so morali zapustiti rodno zemljo. Poročila govore o verskem stanju, o medkonfesionalnih odnosih, o načrtih, da se to stanje spremeni, o izvedbi in polomih teh načrtov, posebno pa še o moralnih stiskah prizadetih ljudstev in končno o gospodarskem stanju, ki je dejansko odločalo smer zgodovinskega razvoja. Obveščevalci so posebej odbrani apostolski vizitatorji za te predele, stalni delegati Propagande (navadno nadškofi v Baru, pa tudi v Skoplju, Zadru in Sofiji), škofje, župniki in mnogo misijonarjev; večkrat poročajo laiki, posebno dubrovniški in beneški diplomati, včasí še trgovski odposlanci (Kotor, Dubrovnik). Doslej označeni so javljali o razmerah z južne strani. S severne plati so dotekala poročila preko nunciature v Gradcu in na Dunaju, dobavljali pa so jih obmejní škofje (Zagreb, Senj, izjemno tudi Ljubljana in Trst), delavci na terenu in diplomati, škofje obdonavskih dežel in misionarji (ti so v obeh predelih jezuiti in frančiškani). Čeprav avtor posamezne obveščevalce sproti ocenjuje in v ospredje postavlja

njihove osebnosti, vendarle povsod sili na dan in na površje veličastna tragedija balkanskega prebivalstva, ki daje učinkovito pričevanje o žilavi odpornosti ljudstva, o njegovi zvestobi narodnemu izročilu in o ponosni samozavesti, ki kljub bedi vztraja v obrambi lastne svobode in lastnih pravic. Živo si moremo predstavljati obnem, kako se ta ljudstva stapljajo v enotno skupnost brez ozira na veroizpovedne razlike; vedno znova prihaja na dan medsebojna strpnost in spoštovanje, nekako splošno bratstvo, ki se med drugim izraža n. pr. v kumovanju (R. 19 in še večkrat). Spričo te resničnosti, ki se vanjo tujci niso znali zživeti, je stalno razpravljanje o uniji, ki je formalno glavni predmet in cilj zbranih poročil, ostalo nekam v zraku. Ljudem je pač šlo za golo življenje, lačen, tlačen in neuk človek pa ni dostopen za ideološke razprave. Kljub temu pa delavcev na tem področju ne kaže prezirati. Mnogi izmed njih so širokosrčni in izvrstno razgledani (za primer navajam Andrijo Zmajevića, nadškofa v Baru, ki je 1671 napisal že znani 818 strani obsegajoč letopis, R. 359 ss.; ali njegovega nečaka Vičentija, tudi barskega nadškofa, ki se je pozneje umaknil v Zadar, R. 430, 503 ss.). Nekateri kljub manjši sposobnosti zaslužijo občudovanje zaradi prenašanja obilnih težav, tako Peter Karadžić, nadškof v Skoplju, ki poroča 1716, da že 46 let vztraja na svojem mestu pod najtežjimi okoliščinami, pa pozneje še več let nadaljuje z delom (R. 536). — Drugačni problemi teže tiste, ki so se umaknili z rodni tal preko vseh možnih meja. R. govori o njih prav tako izčrpno, vendar tu ne odkriva mnogo novih momentov, ki bi do zdaj v literaturi ne bili znani. — Na splošno vzeto, je ta R.-eva knjiga dobro nadaljevanje Jirečkovih spisov z ostreje začrtano problematiko in nekaj slabšo pripovedno silo, ki jo nadomeščajo dragocene podrobnosti.

Čas in obseg Radoničevega razpravljanja na zunaj določa delo Propagande. O tej kongregaciji R. kratko poroča v začetku II. poglavja (27). Ustanovno bulo je zanj izdal Gregor XV. 22. junija 1622. (Navadno navajajo za njen nastanek datum 6. januarja 1622, ko je kongregacija začela z delom.) Lahko bi njen začetek postavili že v l. 1575, ko je Gregor XIII. določil poseben kardinalski odbor, ki naj vodi verske posle na Vzhodu. Tako se je delo na Balkanskem polotoku pričelo že prej in ni čuda, da so imeli v Rimu že dobra poročila takoj po l. 1622. — R. sega pogosto v starejšo dobo, da pojasni posamezna vprašanja, posebno ob pogajanjih za unijo v Peči, kjer se vrača s pojasnili tja v 12. stoletje (n. pr. str. 171—174). Dotok poročil začne v 19. stoletju pojemati, zato tudi R. za ta čas navaja le nekaj značilnih črt. Na ta način se glavna snov nanaša na 17. in 18. stoletje in knjiga tudi s te strani nudi nekaj manj, kakor napoveduje naslov.

Ko avtor poročila sam tehta in razlaga, je treba priznavalno omeniti njegovo objektivnost ob zelo kočljivem predmetu. Sam jo ob ocenjevanju Nikodima Milaša in Janka Šimraka (45 ss.) izrecno poudarja, pa jo tudi prizadevno izvaja. Ob tem ne skriva upravičenih simpatij za srbski narod. Knjiga je zaradi tega sprejemljiva tudi kot dokument, kako je treba s stališča lastnega naroda gledati na to zgodovinsko razdobje. Priznanje velja kljub temu, da je avtorju že v začetku knjige (str. 3) malo spodrsnilo. Tam postavlja pred bralce kot nekako strašilo Roberta Bellarmina in dobesečno navaja njegove besede: »si autem Papa erraret praecipiendo vitia, vel prohibendo virtutes, teneretur ecclesia credere vitia esse bona et virtutes malas...« Ob citatu izjemno ne pove, kje ga je našel v navedenem delu »Disputationes de controversiis christianae fidei etc.«. Glede tega citata ne bo odveč majhno pojasnilo. Bellarmin je te besede zapisal v I. delu (tomu) svoje knjige; v beneški izdaji iz l. 1603 je to v 804. stolpcu (Caput V. v IV. knjigi, ki ima naslov: De potestate spirituali summi Pontificis). R. ne navaja ne začetka ne konca stavka, kar je za smisel navedenih besed odločilno. Spredaj stoji: Nam fides Catholica docet, omnem virtutem esse bonam, omne vitium esse malum: si (naprej sledi besedilo kot ga ima R.). Končuje pa se stavek: nisi vellet contra scientiam peccare. Iz obojnega dopolnila razločno sledi, da je Bellarmin postavljaval dokaz »a contrario«, kar seveda sprevrže smisel navedenih besed v pravo nasprotje tega, kar zveni iz Radoničevega prevoda. — V knjigi je precej napak; večino jih na koncu avtor sam popravlja, ostalo jih je še

nekaj, a so brez bistvenega pomena (najdejo se celo v kazalu, ki poleg povzetka vsebine na koncu uporabnost knjige zelo zvišuje, gl. str. 696 s. v. Grgur XIII). Tako je za avtorja Sikst V. »poreklom Bokelja« (4), kar bo komaj držalo, čeprav je njegov hrvatski rod močno verjeten. Redovnim predstojnikom daje naslov »opat«, kar v njegovih primerih ne velja. Ferdinand (II.) Štajerski je tu brat Rudolfa II. (12), a pozneje prav pove, da je Karlov sin (44), torej bratranec cesarjev. Ker uporablja cirilico tudi za tuja imena, je nekaj nemških imen težko prepoznati (Kenigseg-Erps, 386, 624, Sneider, 562); v neki meri velja to za pravilno pisavo italijanskih imen. Drugih takih drobnarij ne bom našteval, ker ne bi želel zmanjšati ugodnega vtisa, ki ga napravljata ta važna in potrebna knjiga.

Maks Miklavčič

Österreichische Münzprägungen 1519—1938. Bearbeitet von V. Miller zu Aichholz — A. Loehr — E. Holzmaier. 2. Auflage, Wien 1948. Str. XL + 454. Tafelband 14 str. + 56 tabel. Verlag Bundessammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen.

Pred seboj imamo že drugo izdajo tega dragocenega dela. Prva izdaja je izšla l. 1920. Delo je zrastle iz osnove, ki jo je izdelal s svojimi beležkami v tabelarični obliki V. Miller. Nadaljevalci njegovega dela so v principu prevzeli Millerjev tabelarični sistem in ga izdelali do visoke popolnosti. Iz predgovorov A. Loehra je razvidno, koliko truda je bilo vložena in koliko marljivih sodelavcev je moralo prispevati vse svoje večletno prizadevanje, da je moglo nastati delo v svoji popolnosti, v kateri stoji danes pred nami v drugi izdaji. Da je moglo iziti že l. 1948 v težkem povojnem času, jasno govori o požrtvovalnem delu avtorjev.

Delo obstoji iz dveh zvezkov. Prvi vsebuje numizmatične tabele, drugi pa izbor fotografskih posnetkov. Uvod A. Loehra v zgoščeni obliki prikaže pregled zgodovine avstrijskih novcev in denarja. Izčrpni bibliografiji sledi pregled zgodovine novcev od l. 1519 do l. 1938. V navpičnih stolpcih so obdelane kovnice, obdobja njihovega delovanja v zvezi s politično in gospodarsko zgodovino, dalje priznaki kovnic in kovnih mojstrov, uradniki kovnic in rezalci pečatov. Sledi denarnozgodovinski pregled, obravnavajoč razne valute, vrste in sisteme novcev, vrednostnih papirjev in bankovcev. Za tem okvirnim pregledom je razvrščenih 354 letnih tabel v fotolitografskih posnetkih. Na vsaki strani je prikazano eno emisijsko leto. V vertikalnih stolpcih se vzporedno vrstijo kovnice, v horizontalnem prerezu pa nominali novcev od najvišje do najnižje vrednosti od zgoraj navzdol. Glave stolpcev označajo kovnico, kovnega mojstra in rezalca pečatov z njih priznaki. Inventar dunajskega kabineta je označen s posebnimi znaki, pri novcih, ki jih Dunaj nima, pa siceršnje nahajališče. Pri vsakem novcu je navedena literatura, kjer je objavljen. Potovanja po Evropi in pregled vseh večjih evropskih numizmatičnih institucij sta omogočila avtorjem znatno obogatitev materiala. Zabeleženih je preko 20.000 tipov.

Tabelarična oblika omogoča lahek in hiter pregled važnosti posameznih področij in njihovih medsebojnih odnosov. Stranske notice vdelavajo citirani numizmatični material v splošno zgodovinski in gospodarsko-zgodovinski okvir s pregledom valut, denarnih reform in zakonov, zadevajočih kovanje. Istemu namenu služijo pregledne metrološke tabele. Posebni stolpci nudijo pregled medalj in jetonov v zvezi s kronanji. Zvezek fotografskih posnetkov prinaša izbor najtipičnejšega. Na 49 tablah je posnetih preko 2000 novcev. Tehnična izvedba je odlična. Sledi še ena tabla kovnih pečatov in šest tabel kreditnega denarja.

Namesto druge naklade je bil prvotno v načrtu Corpus avstrijske numizmatike. Zaradi pomanjkanja specialnih razprav in obdelave arhivalij pa je moral biti odgoden. Vendar je delo tudi tako, kot je pred nami, doseglo v visoki meri svoj namen. Nudi nam izčrpen pregled doslej znanega numizmatičnega materiala s področja Avstrije. Preglednost emisij in nominalov je edinstvena, čeprav je moral format knjige zaradi raztegnitve v širino zavzeti

nepriročno obliko. Daleč nad sorodna dela se je delo povzpelo po svoji težnji, zajeti numizmatično snov v celotni zgodovinsko-ekonomski okvir in se dvigniti tako preko numizmatične deskriptivnosti in katalogizacije do strnjenelega pregleda zgodovine denarja in denarstva. Numizmatična statika je tako prerastla v živo zgodovinsko-ekonomsko dinamiko. Gola deskripcija in determinacija ni več cilj, temveč samo sredstvo, ki naj vede do višjega smotra, do vpogleda v dinamični razvoj denarstva v tesni povezanosti s sodnim političnim in splošno ekonomskim dogajanjem. Lahko rečemo, da je ta namen knjiga v celoti dosegla in se tako uvrstila med prve in najmodernejše publikacije svoje vrste.

Da so se pri izredni obširnosti citiranega materiala, katerega obdelava zahteva izredno pazljivost in natančnost, vrinile manjše maloštevilne napake, se ni čuditi. Tako je na pr. naveden ogrski dukat Leopolda II. iz l. 1790 s priznakom kovnice, čeprav on slednjega nima. Bodoče naklade bodo morale pazljivo izločiti še vse morebitne preostale pomote. Važnejša pomanjkljivost se nam zdi, da je opuščen citat kranjskega pfundnerja Ferdinanda I. iz l. 1527 z naslovom kralja Češke in Ogrske. Prav tako je opuščen enostranski dvojni pfenig Ferdinanda II. iz l. 1623 s priznakom K. Čeprav še ni dokončno rešeno vprašanje, ali je bil kovan za Kranjsko ali ne, bi moral biti naveden vsaj z vprašajem, ne pa opuščen kot da je nepoznan.

Inventar Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja v Ljubljani je citiran z dvema novcema unikatoma. Temeljita obdelava vsega zadevnega materiala je pokazala, da naš kabinet razpolaga še s kako desetino novcev, trenutno unikatov, ki pa so morali ostati avtorjem ob svoječasnem obisku v Ljubljani zaradi neurejenosti materiala neznani. Naj jih pred dokončno objavo predhodno navedemo že tu:

1. Ferdinand II., Dunaj, groš 1626, brez priznaka.
2. Ferdinand III., Glatz, Šlezija, groš 1656, G W.
3. Karel VI., Gradec, enostranski pfenig 1716.
4. Karel VI., Gradec, enostranski pfenig 1718.
5. Karel VI., Gradec, enostranski pfenig 1726.
6. Karel VI., Breslau, Šlezija, polovični dukat 1719.
7. Karel VI., Praga, enostranski četrtinski krajcar 1728.
8. Marija Terezija, Mantova, 20 Soldi 1755 z označbo vrednosti v arabskih številkah.

9. Marija Terezija, Gorica, polovični Soldo 1762 C.

Poslednji novce je citiran kot negotov, vendar je naš eksemplar tako jasen v letnici in priznaku kovnice, da je vsak dvom izključen.

K inventarju avstrijskih novcev, ki so v toku dolgih stoletij krožili po naši zemlji, bi mogli in morali prispevati veliko več. S sistematičnim zbiranjem, ki je vse do zadnjih let žal izostalo, bomo gotovo mogli nuditi bodočemu Corpusu nadaljnjih prispevkov.

Za slovenskega numizmatika in zgodovinarja, ki študira razdobje od nastopa Ferdinanda I. pa do konca I. svetovne vojne, bo knjiga »Österreichische Münzprägungen« nepogrešljivo delo. Avstrijski novce je skozi dolga stoletja spremljal gospodarsko usodo slovenskega človeka, zato bo vsakomur, ki raziskuje ekonomsko usodo Slovenije v zadnjih štirih stoletjih, knjiga dragocen in neobhodno potreben pripomoček.

Aleksander Jeločnik

Bogo Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika in njena metoda. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in društvene vede. Razprave I. Ljubljana 1950. Str. 117—164.

V nekdanji avstrijski monarhiji se je l. 1846 izvedla prva uradna narodnostna — ali jezikovna — statistika, ki je obsegala vse ozemlje monarhije z izjemo ogrskih dežel, kjer je bila nato ta statistika izvedena šele ob šestju prebivalstva konec 1850 oz. v začetku 1851. Ta statistika, ki se po njenem organizatorju navadno imenuje Czoernigova etnografska statistika, je bila nato edina avstrijska statistika te vrste vseskozi do prvega štetja »občevalnega

jezika» 31. decembra 1880; številke, ki se navajajo v uradnih in privatnih publikacijah za število pripadnikov posameznih avstrijskih narodov v letih 1850 in 1857, predstavljajo le kombinacije splošnih podatkov o številu prebivalstva, ugotovljenih pri teh štetjih, in podatkov o relativnem deležu posameznih narodov, izračunanih na podlagi Czoernigove statistike. Ker predstavlja Czoernigova statistika prvo in za dolgo dobo edino narodnostno statistiko, izvedeno za vse področje monarhije, in ker je bila izvedena v času, ko spremembe kapitalistične dobe še niso prišle do polnega izraza in ko narodnostne borbe še niso zavzele tako ostrih oblik kakor pozneje, je razumljivo, da so se zanjo mnogo zanimali znanstveniki in tudi širša javnost pri vseh nekdanjih avstrijskih narodih. Na žalost so pa bili rezultati te statistike oziroma kombinacij njenih rezultatov s podatki za štetja 1850 in 1857 objavljeni v privatnih in uradnih publikacijah le za cele dežele, posebej še za glavna mesta dežel in pa — toliko naj dopolnim avtorjeva izvajanja na str. 122 — za okrožja v smislu avstrijske upravne razdelitve po l. 1848 (pri nas torej le za tri štajerska okrožja in za tri primorska okrožja, identična z razdelitvijo na Trst, Goriško in Istro) ter za ogrske komitate; razen tega slone na njenih rezultatih še opisi narodnostnih meja in včasih kak drug podatek pri Hainu, Czoernigu in Fickerju in pa znana Czoernigova etnografska karta monarhije. Niso nam pa znani številčni rezultati za manjše enote, rokopisna navodila in statistični pramaterial niso ohranjeni in zato so ostala nejasna nekatera osnovna vprašanja v zvezi s to statistiko, n. pr. ali se je povpraševalo po etničnem izvoru ali po narodnosti ali po jeziku, ali se je to ugotavljalo pri posameznikih ali le povšalno v obliki ankete, ali so rezultati številčno vsaj približno zanesljivi.

Leta 1941 je M. Elizabeta Pfeifer, študentka Historičnega seminarja, ob delu za seminarso nalogo pri meni o postanku Kozlerjevega zemljevida in zemljepisa slovenskih dežel odkrila v Kozlerjevi zapuščini dva rokopisa, ki se je zanj pokazalo, da predstavljata prepis pramateriala Czoernigove statistike za celovško okrožje in pa za del beljaškega okrožja. Dr. Bogo Grafenauer je nato to gradivo, ki se danes nahaja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice, z vsebinske strani obdelal že v svoji razpravi Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Lj. 1946, lokaliziral te podatke, nato s pomočjo primerjanja z drugimi rokopisi Kozlerjeve zapuščine in z drugimi viri izvedel njihovo kritiko in jih uporabil za rekonstrukcijo etničnega stanja na Koroškem sredi 19. stoletja; o tej razpravi, ki na njej nato slone tudi podatki v dveh tujejezičnih publikacijah dr. B. Grafenauerja o Koroški in v tretjem aneksu našega uradnega memoranduma o Koroški iz l. 1947, sem že poročal v Zgodovinskem časopisu, I, 1947, str. 196—97. V razpravi, ki o njej poročam tu, razpravlja pa avtor o formalnih vprašanjih v zvezi s Czoernigovo statistiko.

Avtor predvsem objavlja del odkritega rokopisa za celovško okrožje, kjer je v rokopisu statistika kompletna, in sicer izpušča le tisti del, kjer gre za nesporno nemške kraje, ki so tudi v rokopisu kot taki označeni; pri tem predstavljajo v oddelku »Pregled« naslov in pa rubriki »Pravilna vsota« in »Slovenska Koroška« avtorjev dodatek. Nato objavlja na isti način del rokopisa za beljaško okrožje, kjer statistika tudi že v ohranjenem rokopisu obsega le del okrožja, navaja na str. 143 tudi še pripombe v samem tekstu, medtem ko predstavlja str. 142 avtorjev dodatek. Nato sledi dokaz, da predstavlja rokopis v resnici prepis Czoernigove statistike. Dokazom, ki jih navaja avtor, je mogoče dodati še en, po mojem mnenju še bolj direkten dokaz. Znano je, da se je Czoernigova etnografska statistika izvedla ob priliki štetja prebivalstva l. 1846. Med objavljenimi rezultati tega štetja v Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für die Jahre 1845 und 1846, XVIII. u. XIX. Jahrgang, Zweiter Theil, Wien 1851, Tafel 18, se pa nahaja številka prebivalcev Celovca (12.054 preb.), ki se točno ujema s številko prebivalcev Celovca v našem rokopisu (Grafenauerjev ponatis str. 130); razen tega je tam navedeno, da ima ostali del celovškega okrožja 179.387 prebivalcev, s Celovcem vred torej 191.441 prebivalcev, medtem ko nam da seštevanje

114.678 Nemcev in 76.762 Slovanov tega okrožja v našem rokopisu (ponatis str. 136) skupaj 191.440 prebivalcev, diferenca je torej le en prebivalec, kar je pač posledica pomote; ta skladnost števil ne more biti slučajna. — Na tej podlagi avtor ugotavlja, da se je pri Czoernigovi statistiki povpraševalo po jeziku (rubrika se glasi: »Sprache«) in da gospostva, ki so dala osnovne podatke, niso izrazila števila pripadnikov raznih jezikov v številkah, ampak so dajala le pavšalne označbe jezika posameznih krajev; v rokopisu so pri krajih le označbe »deutsch«, »windisch«, »windisch u. deutsch« in slično, zanimiva je označba pri Celovcu »Wind. & deutsch & krain.«, ki jo je dal celovški magistrat in ki služi nato kot osnova za številčne podatke o slovenski večini prebivalstva Celovca v avstrijskih uradnih statističnih publikacijah srede 19. stoletja, ki se opirajo na to štetje. Avtor nato — kakor deloma že v Koroškem zborniku — reši vprašanje, po kakšnem procentualnem razmerju so Czoernig in drugi izračunali jezikovno pripadnost krajev, ki jih prvotne rubrike označujejo na razne načine kot jezikovno mešane, da so prišli do svojih čisto fiksnih števil pripadnikov posameznih jezikov. Končno podaja kritiko teh podatkov, ki jo je v bistvu podal že v Koroškem zborniku, in pride do rezultata, da je bilo tedaj na Koroškem Slovencev naštetih (oz. potem preračunanih) za več kakor 20.000 premalo.

Razprava po svojih problemih in rezultatih ni pomembna samo za koroško in slovensko zgodovino in zato se mi zdi škoda, da se je avtor v francoskem résuméju omejil le na prevod slovenskega »Sklepa«, ki je razumljiv le v zvezi s prejšnjimi izvajanjmi, ni pa posebej pojasnil, v čem je problem Czoernigove statistike, kaj je z rokopisi, opozoril na delni ponatis in iz tega izvajal zaključke — tako kakor je to storil v svojem slovenskem tekstu.

Fran Zwitter

Ferdo Gestrin-Vasilij Melik, Slovenska zgodovina 1813—1914. Ljubljana 1950. Skripta Višje pedagoške šole v Ljubljani. 168 str.

Ta knjiga je na eni strani nastala deloma iz predavanj na Višji pedagoški šoli in je namenjena predvsem slušateljem te šole, obenem pa predstavlja nekako razširjeno nadaljevanje tistega dela Gestrinove Zgodovine od začetka 18. do začetka 19. stoletja (Lj. 1948, 52 str.), ki obdeluje slovensko zgodovino; Gestrinova publikacija, pomožna knjiga za srednje šole, je v bistvu skica slovenske in ostale južnoslovenske zgodovine te dobe v širokem okviru obče zgodovine (prim. o njej poročilo J. Hainza v ZČ II/III, 1948—49, str. 254). Na drugi strani pa avtorja v predgovoru upravičeno poudarjata, da slone nekateri deli knjige (»n. pr. revolucija 1848, razvoj socialne demokracije, razvoj slovenskih bank, Krekovo delo, posamezna poglavja iz gospodarske zgodovine itd.«) tudi na lastnem arhivskem raziskavanju in sploh delu na virih, katerega rezultati večinoma še niso drugod objavljeni. Razen tega predstavlja knjiga prvi poizkus prikazati celotno slovensko zgodovino tega stoletja s stališča zgodovinskega materializma. Knjiga se bo mnogo uporabljala. Ona zato zasluži, da se o njej poroča nekoliko obširneje in da se zabeležijo pomisleki, ki se vzbude ob njenem čitanju.

Poizkus, zjeti stoletje zgodovinskega razvoja od končanih napoleonskih vojn do začetka prve svetovne vojne in ga obdelati zase, ni nenavaden v obči zgodovini; to koncepcijo imajo n. pr. Ch. Seignobos v Histoire politique de l'Europe contemporaine (7. izd., I—II, Paris 1929—26), B. Croce v Zgodovini Evrope v devetnajstem stoletju (slov. prevod Lj. 1934) in S. Kranjec v knjigi Med Napoleonom in Leninom (Lj. 1937). Vendar se mi ta periodizacija ne zdi zaokrožena niti za občo zgodovino, saj na eni strani izključuje angleško tehnično revolucijo ter ameriško in francosko revolucijo 18. stoletja, na drugi strani predstavlja pa vendar prva svetovna vojna in doba do oktobrske revolucije bolj zaključek prejšnjega kakor pa začetek novega razdobja. Še manj je upravičena za slovensko zgodovino, kjer je n. pr. leto 1848 bolj upravičen mejnik kakor 1813. Avtorja v predgovoru sama poudarjata, da leto 1813 ne predstavlja tako pomembnega mejnika, in navajata zanj le

praktičen razlog, da Gestrinova brošura končuje s koncem francoskih vojn. Ostanke torej še en ugovor: doba prve svetovne vojne predstavlja zaključek avstrijske dobe slovenske zgodovine in zato bi bilo prav, če bi bila obdelana že v tej knjigi, ne pa izpuščena oz. omenjena na koncu le zelo kratko.

Knjiga se deli na štiri poglavja: »Slovenci v zadnjem obdobju fevdalizma« (do revolucije 1848), »Buržoazno-demokratska revolucija 1848«, »Obdobje razvoja kapitalizma pri Slovencih« (do srede devetdesetih let 19. stol.; pri politični zgodovini se še posebej razlikuje med dobo pred in po 1871) in »Slovenci v obdobju imperialističnega pritiska«. Prvi dve poglavji je napisal Vasilij Melik, zadnji dve Ferdo Gestrin. V vseh poglavjih se daje najprej avstrijski okvir, nato pa govori o slovenski zgodovini. Razen tega se v prvem, tretjem in četrtem poglavju dajejo posebej slike gospodarskega, nato socialnega in nato političnega razvoja. Taka sistematična razporeditev gradiva ima svoje prednosti, vsebuje pa seveda nujnost vračati se vedno znova k časovni izhodiščni točki, dodelitev nekaterih momentov socialni ali politični zgodovini je sporna, kar je vse občutno zlasti v zadnjih poglavjih. V celoti je knjiga napisana zelo vestno, ona je uspela tako v vsebinskem oziru kakor tudi po načinu podajanja in bo brez dvoma dosegla svoj namen. Prehajam k posameznostim.

V prvem poglavju je pri sliki industrializacije Avstrije (str. 8) nekaj majhnih netočnosti, morda le tiskovnih napak: prva strojna predilnica bombaža v Avstriji je bila ustanovljena 1797 in ne 1799 (*J. Slokar, Geschichte der österr. Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914, str. 289—90*), prvi parni stroj v Avstriji se pojavi 1816 in ne 1815 (prav tam, str. 179), prvi parni čoln, kurjen s premogom, na Donavi 1818 in ne prvi parnik 1817 (*M. Uhlirz, Handbuch der Geschichte Österreichs, II, 1, Graz-Wien-Leipzig 1930, str. 581*; isto *H. Pirchegger, Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs von 1792 bis nach dem Weltkrieg, Wien-Leipzig 1937, str. 81, in druga dela*). Malo verjetno se mi zdi, da bi industrijska buržoazija v Avstriji nasprotovala sistemu prohibitivnih carin (str. 12), saj so bile te tedaj pač pogoj za njeno eksistenco (prim. n. pr. *Uhlirz, n. o. m., str. 588*). Zdi se mi, da avtor podcenjuje liberalno usmerjenost čisto trgovske buržoazije, dela državnih uradnikov in pripadnikov intelektualnih svobodnih poklicev ter študentov. Bistvo nacionalnega problema v Avstriji vidi avtor — kakor že mnogo drugih avtorjev — v tem, da ima v začetku med buržoazijo vodilne pozicije v rokah nemška buržoazija, ki se je prva formirala, nato pa nastopijo druge in se vname ogorčena borba za notranji trg, za vodilne gospodarske pozicije, za uradniške funkcije, šole itd., kar hočejo nastajajoče buržoazije iztrgati nemški iz rok (str. 13). Ne more biti dvoma o tem, da so nacionalne borbe značilnost kapitalističnega razdobja in da predstavlja njihovo končno gonilno silo pri vseh narodih meščanstvo. A za to razdobje, ko so bile nacionalne borbe šele v začetku in ko so nacionalna prizadevanja pri mnogih narodih nastopala na zunaj le kot kulturna prizadevanja, je po mojem mnenju najvažnejše drugo vprašanje: kako je nacionalna buržoazija — ali bolje: njeno jedro, ker smemo govoriti le o tem — pri nenemških narodih sploh nastajala (dokler je ni bilo, se ni mogla boriti), zakaj se njeni pripadniki ob socialnem dvigu ne germanizirajo več vsi, kakor se je to dogajalo prej. Kar se tiče slovenskega narodnega gibanja in njegovih struj v tem razdobju, se bojim, da bodo avtorjeva izvajanja vzbudila nenameravan vtis, da gre pri tem za velike tabore s široko množično podlago in ne le za majhne, čeprav vedno bolj številne in aktivne kroge in kroške. Trditev, da se je na Kranjskem slovensko narodno gibanje lahko opiralo na kranjski fevdalni partikularizem in je zato tu prevladoval konservativni tabor (str. 28), bi bilo treba šele kritično prediskutirati. Prav tako bi bilo končno potrebno temeljito prediskutirati vprašanje, koliko imajo tedanji boji okrog književnega jezika in abecedni boji globlje ozadje v splošni socialni, politični in kulturni usmerjenosti pripadnikov posameznih struj — kar je deloma gotovo res — in koliko se razlike mnenj v teh vprašanjih, ki nastajajo v okviru prebuditeljskega gibanja, ki je kot celota seveda socialno determinirano, ne krijejo z razlikami v orientaciji ob drugih vprašanjih. V dveh točkah razširja avtor dejstva, ki so sicer znana

za kasnejšo dobo, na predmarčno dobo. On trdi, da se konservativni tabor »v glavnem zavzema za počasno odkupovanje zemljiškega podložništva s strani kmetov oziroma za odpravo podložništva s popolno odškodnino« (str. 24); ali se je ta tabor pred marčno revolucijo sploh zavzemal za tako spremembo in ni stal morda enostavno na stališču ohranitve obstoječega stanja? Nadalje trdi avtor, da je pri konservativnem taboru ljubezen do slovenščine izvirala mnogo bolj iz odpora do novega, liberalnega, iz strahu pred idejami, ki je z njimi že okužena nemška literatura, kakor pa iz narodne zavesti, in citira mnenje Luke Jerana, da je znak narodnosti vera. Jaz sem sam — potem ko je na take misli bežno opozoril Prijatelj — opozarjal na ideologijo, ki povezuje narodnost s težnjo za ohranitev konservativnega, z borbo proti novemu, vendar sem pa trdil, da se ta povezava pri Slovencih zavestno pojavlja pri Slomšku in Jeranu p o marčni revoluciji, pod vtisom dejstva, da so revolucionarna gibanja pri Nemcih močnejša kakor pri Slovencih (prim. Narodnost in politika pri Slovencih, ZC I, 1947, str. 39 sl.), in mislim, da bi bilo treba šele dokazati, da se pojavlja že prej.

K drugemu poglavju naj v splošnem omenim, da avtorja zanima skoraj izključno analiza političnih taborov pri Slovencih in odnos ljudstva do njih, zelo malo pa omenja druge momente. Tako govori o razpoloženju ob volitvah v Frankfurt, ne omenja pa rezultatov volitev, zelo malo ali nič ne govori o delu slovenskih poslancev na Dunaju in v Kromerizu, o Kozlerjevem delu, o nacionalnih zahtevah (n. pr. univerza) in o borbah z Nemci zlasti v obmejnih pokrajinah, o odnosih do Hrvatov. Značilnost vse knjige, kjer pa sledita avtorja le tradiciji glavnih avtorjev o slovenski politični zgodovini 19. stoletja, je, da je v njej zelo malo obravnavan problem Trsta in da Beneška Slovenija in Prekmurje tako rekoč nista omenjena. Kar se tiče programa Zedinjene Slovenije, katerega geneza po avtorju še ni znana podrobno (str. 44), se mi zdi, da smo po dr. Lončarjevi objavi Globočnikovega pisma (dr. Lončar, Anton Globočnik in slovenski narodni program 1848. leta, Carniola n. v. III, 1912, str. 208—9) in po mojih izvajanjih v oceni Malove Zgodovine (GMS XXII, 1941, str. 97—98) dognali, kar je pri stanju virov mogoče dognati: ideja je bila v zraku od časa Napoleonove Ilirije, konkretno so jo pa formulirali dunajski Slovenci neposredno po marčni revoluciji in ona je tedaj pač taka, kakršna je, t. j. konservativci nimajo na njej nikakega deleža in so ji nasprotni, na drugi strani si jo pa njeni avtorji predstavljajo na podlagi prirodnega prava in izven frankfurtske Nemčije, vendar pa kot avtonomno pokrajino ali kraljestvo v okviru Avstrije in v tem smislu niso revolucionarni. Pri dokazovanju nekaterih v bistvu pravilnih tez gre avtor pač predaleč. Tako se mi ne zdi verjetno, da bi med žrtvami prvih dni dunajske marčne revolucije tvorili večino proletarci, ki so jih pobili oboroženi meščani, narodni gardisti (str. 31), saj je bila nacionalna garda ustanovljena šele 14. marca, po glavnih krvavih bojih, in ima prav ona glavno vlogo pri svečanem pogrebu teh žrtev; antagonizem pač ni dobil tako zgodaj tako ostre oblike. Za osvetlitev stališča Palackega (str. 33) bi bilo zaradi popolnosti prav omeniti tudi njegov odnos do prejšnje Avstrije in predvsem do Rusije. Avtor omenja Löhnerjev program federalizacije Avstrije po narodnostnih enotah in poudarja, da so bili slovenski konservativci in desni liberalci temu programu nemške levece vendar nasprotni zaradi svoje načelne protirevolucionarnosti (str. 38); to trditev bi omejil vsaj za slovenske poslance v Kromerizu, ki so zastopali podobna stališča, medtem ko je Löhnerjev predlog propadel na nasprotovanju nemškega centra. Med tiskovnimi napakami, ki jih je v knjigi več, naj omenim eno, ki moti smisel: pariške poulične borbe, kjer je bil proletariati poražen, so bile 22.—26. junija, ne julija 1848 (str. 36).

V tretjem poglavju je trditev, da je pri zemljiški odvezi eno tretjino odškodnine plačal kmet, eno tretjino dežela, ena tretjina je bila pa odpuščena (str. 53), točna, če imamo pred očmi odškodnino za glavne obveznosti podložnikov; nekatere druge obveznosti so bile odpravljene brez odškodnine, za nekatere je plačala polno odškodnino država, a za nekatere podložnik. K trditvi, da je germanizacijo v dobi Bachovega absolutizma sprožil boj nemškega kapitala za obvladanje trga v Avstriji (str. 54), bi omenil, da je

ta germanizacija na eni strani nadaljevanje tradicionalne politike stare Avstrije, da je pa na drugi strani prav v tem razdobju nemški kapital prevzel to tradicionalno politiko centralizma in germanizacije, jo preoblikoval po svoje in jo nato verno zastopal v naslednjem razdobju, ko je postal samostojen političen faktor. K trditvi, da bi bili po oktobrski diplomi 1860 deželni zbori stanovsko urejeni in torej ne bi bili voljeni (str. 55), naj pripomnim, da bi predstavljali po tedanjih deželnih statutih (ki itak niso stopili v veljavo) ti deželni zbori nekako vmesno obliko med starimi stanovi in med poznejšimi kurialnimi deželnimi zbori februarskega patenta: plemstvo in duhovščina sta zastopana še bolj močno, predstavnike pošiljajo deloma občinska zastopstva, vendar so pa člani deželnih zborov le deloma virilisti, deloma pa vendar voljeni. Dve zbornici po februarškem patentu 1861 ne tvorita državni svet, kamor je imenoval člane cesar, in poslanska zbornica, kamor volijo deželni zbori (str. 56), ampak se obe zbornici skupaj imenujeta Reichsrat (slov. najboljši prevod državni zbor), ena od njih je gosposka zbornica (s cesarskimi princji, dednimi predstavniki nekaterih plemiških rodbin, nekaterimi škofi in od cesarja dosmrtno imenovanimi dostojanstveniki), druga poslanska zbornica, medtem ko je državni svet (Staatsrat), ki se tedaj tudi ustanovi — kot posvetovalen organ za zakonodajo, čisto imenovan od cesarja in nima značaja zbornice. Stavku, da so v letih 1867—74 izdali okoli 1600 koncesij za delniške družbe, preko 400 za banke, za 63 stavbnih družb, 29 železniških podjetij itd. (str. 57), služi kot osnova pač podatek pri R. Charmatzu (*Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*, I², Leipzig 1911, str. 123—24), da je bilo od 1867 do 1. I. 1874 podeljenih 1005 koncesij za ustanovitev delniških družb, da je bilo od teh 682 zares ustanovljenih, med njimi 443 bank, 63 stavbnih družb, 38 industrijskih in 29 železniških podjetij — v reprodukciji podatka so pa netočnosti in tiskovne napake. Na trditvi, da je Avstrija po berlinskem kongresu samovoljno zasedla novopazarski sandžakat (str. 60), je točno le, da prebivalstva seveda nihče ni vprašal za njegovo mnenje (kakor tudi prebivalstva Bosne ne); mednarodnopravno je pa Avstrija dobila na berlinskem kongresu pravico do vojaških posadk in do vojaških in trgovskih poti na ozemlju tega sandžakata, medtem ko ostane njegova uprava turška, in avstrijska okupacija sandžakata je nato trajala do aneksije Bosne in Hercegovine. Na str. 61 se ponavlja trditev, da je federalistično plemstvo, ki je prišlo na vlado (torej Belcredi), hotelo urediti državo tako, da bi se delila na pet samoupravnih enot, torej po principu pentarhije. Tezo o Belcredijevem programu pentarhije je pri nas zastopal dr. Lončar, za njim sta jo prevzela dr. Mal in prof. Prijatelj, jaz sem jo kritiziral v ocenah Malove in Prijateljeve zgodovine in iz zadnjih izvajanj dr. Lončarja, ki navaja ta mesta (K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848—1895, ZČ IV, 1950, str. 193—94), je po mojem mnenju jasno, da pentarhija ne samo ni državni akt, ampak se zanjo tudi ne da dokazati, da bi bila Belcredijev program; pentarhija je le program slovanskih federalistov, ki se pa avgusta 1866 tudi niso mogli trdno zediniti, medtem ko za Belcredija ni dokazov, da bi ta program sprejel, saj je izjavil njegovim avtorjem, da ne more upoštevati programa, o katerem se njegovi avtorji sami niso mogli zediniti, in so ga zaradi tega Čehi napadali (prim. R. Charmatz, n. o. m., str. 70).¹ Kar se tiče stavka, da sta po dualistični ureditvi za skupne zadeve prispevali obe polovici, »kar so določale posebne delegacije vsakih deset let« (str. 61), naj pripomnim, da so se delegacije sestajale letno k razpravljanju o skupnem budžetu in

¹ Naj mi bo ob tej priliki dovoljeno k izvajanjem dr. Lončarja n. o. m., str. 194 o imenu državnega zbora 1867, ki je razpravljal o dualizmu, opozoriti na to; da se ta državni zbor, ki je bil s patentom od 2. januarja 1867 sklican kot »izredni državni zbor«, pozneje z najvišjo odločbo od 4. februarja 1867 spremenil v »ustavni državni zbor« (verfassungsmässiger Reichsrat; E. Bernatzik, *Die österreichischen Verfassungsgesetze*², Wien 1911, str. 370) in da torej potem oficialno ni bil niti »ožji«, kakor je pisal Prijatelj, niti »izredni«, kakor sem pisal jaz, niti »redni«, kakor je pisal dr. Lončar.

o poslovanju skupnih ministrstev, medtem ko je bilo desetletno obnavljanje onih določb dualistične ureditve, ki niso proglašene za stalne (v bistvu ekonomskih), stvar zakonodaje obeh parlamentov in ne delegacij. Trditev, da je nemška liberalna buržoazija hotela odvrniti ost delavskega gibanja od sebe z razplamtevanjem borbe proti židovskemu kapitalu in našla pri tem zaveznika v antisemitizmu krščanskega socializma (str. 63), se mi zdi netočna, če govorimo o liberalni buržoaziji, velja pa seveda za nacionalistične struje, ki začno pri nemški buržoaziji vedno bolj prevladovati nad liberalnimi. Taaffejeve vlade bi ne mogel označiti kot vlado »skupnega političnega bloka veleposestniškega plemstva in buržoazije« (str. 64), saj je nemška buržoazija tedaj v glavnem vendar v opoziciji, čeprav poskuša vlada uveljaviti svoje tendence le z manjšimi reformami in ne z radikalnimi spremembami; do pravega zblizanja stališč obeh taborov — pri Nemcih — je prišlo kasneje, v letih po padcu Taaffejeve vlade.

K poglavjem o slovenski zgodovini v tem razdobju naj omenim, da se prva železnica na slovenskih tleh, proga Gradec—Celje, ne začne graditi 1841 (str. 64), ampak 1843 (*Geschichte der Eisenbahnen der österr.-ungarischen Monarchie*, I, 1, Wien 1898, str. 248). Ne zdi se, mi upravičeno označevati kot gruntarje maloštevilni in kasneje nastali sloj. Kot dokaz za naraščanje prebivalstva Ljubljane bi bilo bolje navajati številke za leta, ko so se vršila štetja, kakor pa za druga leta, ko slone številke le na cenitvah (str. 75). Ozemlje lavantinske škofije v času prenosa sedeža v Maribor 1859 ni obsegalo ozemlja mariborskega in celjskega političnega okrožja (str. 83), ampak samo mariborskega okrožja; v predmarčni dobi obstoji na Štajerskem pet okrožij, med njimi mariborsko in celjsko, l. 1849 se pa ta okrožja odpravijo, a na Štajerskem se ustvarijo tri nova okrožja, med njimi mariborsko, in sicer pod vplivom kromeriške ideje o avtonomnih okrožjih v narodnostno mešanih deželah; severna meja tega okrožja se potegne približno po narodnostni meji, z njo se točno ujema severna meja novega ozemlja lavantinske škofije, okrožje je pa seveda čisto administrativna enota brez vsake avtonomije in je potem ukinjeno l. 1859. Velikovoško okrožje, omenjeno na str. 83, je pa bilo ukinjeno že v času Jožefa II. Komplicirani problem jezika v šolah in uradih je bilo avtorju težko kratko podati; naj omenim k str. 84, da je bila v letu revolucije slovenščina sicer uvedena kot učni jezik do incl. tretjega razreda glavnih šol, a že naslednje leto je bil izdan ministrski ukaz, da to ne sme ovirati pravočasnega poučevanja v nemščini, če je to želja interesirancev; praksa je bila potem različna. Na srednji šoli je postala potem slovenščina le učni predmet za slovenske dijake (k str. 90—91). Slovenska Matica ni imela naloge izdajati samo slovenske znanstvene spise (str. 86), ampak že po programu ob ustanovitvi tudi poljudne knjige, v praksi je pa začela kmalu izdajati tudi leposlovne knjige, tako da je postala glavni izdajatelj knjig v slovenščini za izobražence. Kar se tiče glasovanja za dualizem, so slovenski poslanci res vsi glasovali za dualistično adreso, a v jeseni 1867 so se pri glasovanju za dualizem (bolje decembrsko ustavo) razcepili, trije so glasovali za, štirje proti (k str. 89). Pri trditvi, da so misel na rešitev v jugoslovanskem okviru okrog l. 1870 rodili strah pred nemško buržoazijo, nezaupanje v svoje lastne sile in v ljudstvo (str. 98), se mi zdita drugi in tretji razlog vendar problematična. Trditev, da so pri državnozborskih volitvah 1873 dobili slovenski liberalci in konservativci vsakdo po štiri mandate (str. 101), bi korigiral toliko, da moremo govoriti le o treh izvoljenih konservativnih kandidatih, a osmi poslanec, goriški Winkler, poznejši kranjski deželni predsednik, je bil izvoljen proti liberalnemu dr. Lavriču in konservativnemu dr. Tonkliju, zavzema oporunistično stališče do nemške liberalne vlade in ga ni mogoče šteti med konservativne poslance. Za pritisk tedanje vlade pri volitvah bi bilo mogoče izbrati druge primere in ne primer koroške kmetске kurije (str. 102), saj so v tej kuriji tudi pri drugih volitvah zmagovali nemški

liberalci. Označba katoliškega liberalizma kot miselnosti duhovnikov in prepričanih katolikov v slovenskem liberalnem taboru (str. 104—05) je sicer točna, velja za katoliške liberalce tudi v dobi pred slogaštvom, ni pa jasno, zakaj bi taka ideologija pomenila umik slovenskega liberalizma v dobi slogaštva; za ta umik je bolj značilen nazor, da so liberalni nazori stvar zasebnega življenja in kvečjemu književnosti, ne smejo se pa zaradi narodne sloge zastopati v politiki. Dr. Tonkli ni bil liberallec, kakor bi se videlo po kontekstu na str. 108. Trditev, da je italijanščina (v Taaffejevi dobi) prevladovala kot učni jezik na primorskih osnovnih šolah, je treba seveda omejiti na nekaj krajev (Trst, Gorico itd.), a podatek, da je Taaffejeva vlada dala slovenske vzporednice na osnovnih šolah v Mariboru, Celju, Gorici in Trstu (str. 109), je vsaj zame popolnoma nov. Nič manj kakor problem jezika v šolah je kompliciran tudi problem jezika v uradih, kjer je potrebno razlikovati med notranjim in zunanjim uradnim jezikom, med državnimi, deželnimi, občinskimi in drugimi uradi, med posameznimi panogami administracije in sodstva; Pražakov odlok od 1882, ki ga ima avtor v mislih na str. 110, velja le za sodišča.

V četrtem poglavju avtorjeve formulacije, da je smatrala avstrijska socialna demokracija narodnostno vprašanje »za zadevo, ki naj jo reši buržoazija« (str. 119), ne smemo razumeti v smislu njene nezainteresiranosti, saj je ona stavljala konkretne predloge vsaj od zadnjih let 19. stoletja dalje, ampak v tem smislu, da ga je smatrala za vprašanje, ki naj se reši v okviru meščanske družbe. Teritorialno stališče kulturne avtonomije (str. 119) je nekoliko nejasna formulacija. Borba med centralisti in federalisti kot dvema političnima blokoma je pač prenehala prej po padcu Badenija kakor po padcu Taaffeja (str. 120), borba nemške liberalne buržoazije proti klerikalizmu pač tudi tedaj ni popolnoma prenehala (str. 121). Jaz bi »Christlich-Soziale«, »christlich-sozial« v Avstriji prevajal krščanski socialci, krščansko-socialen in ne krščanski socialisti, krščansko-socialističen, saj oni sami niso nikdar hoteli veljati za socialiste. Ni mi znano, da bi nemška socialna demokracija v Avstriji pred prvo svetovno vojno glasovala za vojne kredite (str. 122), kar seveda točnosti njene označbe v knjigi bistveno ne spremeni. V slovenskem tekstu za to razdobje je zelo mnogo podatkov o gospodarskem in socialnem razvoju; številke za izseljevanje (str. 130 in že 74) so seveda le cenjene, verjetno previsoke, če se upošteva le tedanje inozemstvo in ne tudi izseljevanje v druge pokrajine Avstrije. Po uvedbi splošne in enake volilne pravice za državni zbor odpade na slovensko ozemlje 24 in ne 23 mandatov (str. 156), ker je bil en istrski volilni okraj čisto slovenski, čeprav je bil tam po sporazumu izvoljen Hrvat dr. Mandić. Za Celovec bi za to dobo ne mogel več reči, da je bil s širokim narodnostno mešanim ozemljem ločen od čisto nemškega etničnega ozemlja (str. 159), ampak prej, da je bil z zelo ozkim pasom povezan s tem ozemljem. Trditev, da ob koncu te dobe ni bilo na Kranjskem nobene javne nemške osnovne šole več (str. 159—60), gotovo ni utemeljena, saj spadata pod Kranjsko tudi Kočevsko in Bela peč. Leta 1910 Slovenci v Gorici niso dosegli popolne slovenske gimnazije (str. 160), ampak le slovenske paralelke na nemški gimnaziji, 1913 je bila pa ta gimnazija deljena na tri zavode, nemški, italijanski in slovenski, in s tem ustanovljena edina čisto slovenska državna gimnazija v Avstriji. Dr. Natlačen menda ni avtor pesmi »Bojni grom« z znanimi verzi: »S kanoni vas pozdravimo, vi Srbi...« (str. 163); ta pesem je izšla anonimno v Slovincu 27. julija 1914, a dr. Natlačen je naslednji dan na shodu po objavi napovedi nastopil »iz zbrane ogromne ljudske množice« (Slovenec 29. julija 1914) s svojim »kandelabrskim govorom«.

Vse te detaljne pripombe k tretjemu in četrtemu poglavju so maloštevilne ob dejstvu, da se je avtor zelo trudil zajeti v kratkem tekstu vse momente, ki prihajajo v poštev. Kar se tiče splošnih pripomb k tema poglavjema, sem že omenil, da je zaključek, to je prva svetovna vojna, obravnavan zelo kratko, kakor tudi to, da bi se dalo diskutirati o razporeditvi gradiva v teh poglavjih. Dejstvo, da je v knjigi malo upoštevan Trst, pa tudi Goriška, se občuti v ekonomskih delih, a tudi v političnem delu bi bilo potrebno pripomniti,

da politika sloge za slovenski liberalizem na Goriškem ne pomeni kapitulacije (k str. 104) in pri sliki slovenskega liberalizma v Avstriji bi bilo sploh treba upoštevati, da je imel on pravzaprav dve središči: Ljubljano in Trst. Dobro bi bilo nadalje, če bi bila omenjena etnična struktura Trsta in Gorice, pa tudi štajerskih in koroških mest. Končno bi bilo prav, če bi bil pri zunanji politiki omenjen odnos Avstrije do Italije (1866 in Beneška Slovenija; razvoj italijanskega iredentizma; avstrijsko-italijansko zavezništvo, ki ni brez pomena za avstrijsko politiko v primorskih deželah). V zvezi z zunanjo politiko bi bilo zanimivo vprašanje, koliko je bolj oportunistično in drobtiničarsko usmerjenost slovenske politike po 1871 sploh in liberalne politike posebej povzročil zavesten strah pred delavskim gibanjem in koliko relativna stabilizacija evropskega državnega sistema, ki ni dopuščala upanja na večje spremembe v bližnji bodočnosti. Celotna slika bi bila morda bolj svetla, če bi bilo več govora o raznih oblikah nacionalnega boja Slovencev, o narodnoobrambnih organizacijah, o odmevih balkanskih dogodkov 1875—78, o raznih stikih s Hrvati in Srbi v začetku 20. stoletja, o neoslavizmu — brez dvoma polovičarskih oblikah borbe, ki se pa vendar ne razlikujejo tako bistveno od oblik borbe pri drugih narodih Avstrije. Avtorja sta se omejila na sliko gospodarskega, socialnega in političnega razvoja in v skladu s to že itak obsežno zasnovi v knjigi ni slike kulturnega razvoja, ki bi napravila seveda tudi bolj svetel vtis. Pač v skladu z namenom knjige v njej niso navedeni viri in literatura. — Seveda bi ob upoštevanju vseh teh momentov knjiga še narastla in morda več ne ustrezala svojemu namenu. S temi pripombami² nisem hotel negirati njene vrednosti, ona je dobra in je dosegla svoj namen, ampak sem hotel ob njej opozoriti na momente, ki jih bo treba upoštevati, kadar se bo dajala v širšem okviru slika slovenske zgodovine v zadnjem stoletju avstrijske dobe.

Fran Zwitter

Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V., Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja KPJ, Beograd 1951. Tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani. Strani 512 + VI.

Delo, ki ga je začel v oktobru leta 1948 ustanovljeni Zgodovinski oddelek pri CK KPJ — v zvezi z nekoliko kasneje nastalimi Zgodovinskimi oddelki pri Centralnih komitejih poedinih republik — med drugim tudi z namenom, da »...prikuplja, sredjuje i objavljuje arhivsku i drugu gradju za istoriju KPJ...«, je dalo že lepe uspehe. Pred nami je kar šest obsežnih knjig zbranega gradiva, ki so izšle v še ne treh letih obstoja Zgodovinskega oddelka pri CK KPJ. Prva knjiga ponatiskuje »Borbo« iz časov NOB, ko je izhajala od oktobra do novembra 1941 v Titovem Užicu in od oktobra do decembra 1942 ter od januarja do februarja 1943 v vasi Drinići pri Bos. Petrovcu v Bosanski Krajini (Tom I/1: »Borba« 1941, str. 383 in I/2: »Borba« 1942—1943, str. 507, Beograd 1949). Druga knjiga (Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919 do 1937, str. 498, Beograd 1949; glej kritiko oziroma poročilo v Zgodovinskem časopisu IV, 1950, str. 258—261) objavlja material kongresov in konferenc KPJ od ustanovitve Partije pa do preloma v razvoju Partije z nastopom novega vodstva s Titom na čelu; poleg tega pa daje v »Prilogah« in »Dodatkih« gradivo Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, dokumente CK KPJ za leta 1935—1937 in dokumente Kominterne iz let 1922 do 1928. Vse naslednje knjige (tretja: Socijalistički pokret u Srbiji 1900—1919, str. 347, Beograd 1950; četrta: Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892—1919, str. 241, Beograd 1950; peta: Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, str. VI + 512, Beograd 1951; šesta: Socijalistički pokret u Bosni, Vojvodini i Makedoniji,

² Prim. tudi oceni J. Mravljaka (Slovenski poročevalec 11. decembra 1950) in B. Grafenauerja (Nastava istorije u srednjoj školi, I, Zagreb 1951, br. 2, str. 160—163).

str. 311, Beograd 1951) pa vsebujejo vire za delavska gibanja oziroma socialno-demokratskih strank in socialne demokracije posameznih predelov naše domovine do nastanka KPJ na ustanovnem kongresu v dneh 20.—23. aprila 1919, z izjemo pete knjige, ki obsega čas do marca 1920, ko se je levo krilo JSDS ločilo od stranke in se pridružilo Socialistični delavski stranki (komunistov) Jugoslavije. Te štiri knjige nedvomno predstavljajo »jednu celinu gradje za istoriju radničkog pokreta i socialne demokracije u našim zemljama pre Prvog svetskog rata«, kakor poudarja redakcija v uvodu šeste knjige.

Notranja ureditev knjig je v osnovnem principu ista. Izbrano gradivo je razvrščeno kronološko in deloma smiselno, v prilogah in dodatkih pa je material, ki bi osnovno dokumentarno razvrstitev v gornjem smislu motil. Vendar je najpopolneje urejena druga knjiga (kjer sicer manjka gradivo za prvo in drugo partijsko konferenco, katerega ni dobiti), ki ima poleg pojasnil ter registra osebnih in zemljepisnih imen, kar imajo vse knjige razen prve, kjer ni pojasnil, še pojasnilo kratic in stvarni register, česar nikjer drugje ni. Obžalovati je, da niso vse knjige opremljene s stvarnim registrom. V tretji knjigi so dodani popravki napak iz prvega in drugega toma, v četrti in šesti knjigi pa je pred gradivom za Dalmacijo in Istro, Bosno in Hercegovino, Vojvodino in Makedonijo kratek pregled delavskega gibanja v teh deželah. Vse knjige Zgodovinskega arhiva KPJ imajo tudi po nekaj faksimilov in fotografij.

Peta knjiga Zgodovinskega arhiva CK KPJ, ki nas sedaj prvenstveno zanima, vsebuje »dokumentarno gradivo, doslej raztreseno po večidel težko dostopnih virih« (Uvod, str. V), iz celega polstoletja socialističnega gibanja na Slovenskem od leta 1869 pa do marca 1920. Leto, s katerim je uredništvo upravičeno začelo z objavljanjem gradiva, je bil čas, v katerem so ob pogojih zaključne faze industrijsko-tehnične revolucije pri nas začela nastajati splošna delavska društva in je s tem naše delavsko gibanje stopilo iz cehovskega značaja in ozkega strokovnega okvira; kjer je bila osnovna ideja materialna »samopomoč«. Z marcem 1920 pa uredništvo zaključuje objavo dokumentov, v nasprotju s tretjo, četrto in šesto knjigo, zato, ker je pri nas prišlo do razkola in vključitve revolucionarnih elementov iz vrst socialne demokracije v KPJ šele v tem času. Po zbranjem in izbranem gradivu sledimo relativno dolgemu, petdeset let dolgemu razvoju delavskega gibanja in socialne demokracije na Slovenskem. Od prvih skromnih začetkov, ko se je slovenski delavec začel počasi socialno zavedati pod pritiskom na zunaj še vedno v manufakturne oblike zavitega načina izkoriščanja prvih časov kapitalističnega obdobja, od prvega vzpona socialističnega gibanja v začetku 80 let (Železnikar, celovški proces leta 1884), s katerim moremo zaključiti prvo dobo socialističnega gibanja pri nas, pa preko začasnega upada, kot posledico preganjanja, in neposrednega vpliva ter okrilja avstrijskega delavskega gibanja nad slovenskim po ustanovitvi avstrijske socialnodemokratske stranke pridemo leta 1896 do lastne organizacije slovenskega proletariata, Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, kar pomeni začetek tretje dobe. To obdobje je v knjigi zaradi pomanjkanja virov bolj malo zastopano (str. 1—23); najpomembnejše gradivo za to obdobje so na slovensko ozemlje se nanašajoči deli poročil in zapisnikov iz zborov avstrijske socialnodemokratske stranke (od prvega, hainfeldskega, v času 30. dec.—1. jan. 1888/9 do petega v času 5.—11. aprila 1896). Nato sledi obdobje delovanja Jugoslovanske socialnodemokratske stranke do svetovne vojne, med njo in ob prevratu. Ob številnih dokumentih, kjer je poleg drugega zopet važno gradivo material občnih zborov, tako avstrijske (od šestega do desetega, ki se je vršil leta 1905) kakor slovenske socialne demokracije (do obravnavanega obdobja enajst, enajsti se je vršil v dneh 1. in 2. nov. 1919), lahko spremljamo razvoj slovenskega delavskega gibanja, vidimo njegovo organizacijsko rast in organizacijske slabosti (JSDS ni nikoli mogla organizacijsko zajeti slovenskega proletariata na Koroškem in deloma ne na Štajerskem) ter stališča stranke do vseh važnejših vprašanj takratne slovenske stvarnosti, zlasti do kmečkega in narodnostnega vprašanja, ki je stranko še posebno animiralo po aneksiji Bosne in Hercegovine in v prevratnih dneh. Skozi vso to dobo tudi iz razvoja

delavskega gibanja in socialne demokracije na Slovenskem lahko gledamo usodo malega, gospodarsko in družbeno zaostalega naroda »zamudnika«. Slovenska socialna demokracija, ki se je organizirala šele v času, ko je drugje že izdajala revolucionarna načela ter postajala vse bolj revizionistična, reformistična in oportunistična, je prevzemala brez večjih pomislekov vse negativne lastnosti socialne demokracije v obdobju II. internacionale in jih prenašala na naša tla. Njeni voditelji so bili podobni človeku, »ki bi kratkoma presadil palmo na Kras ter si prav nič ne ogledal kraja in tal« (Ivan Cankar, Zbrani spisi XIX, str. 30). Zato naša socialna demokracija oziroma njeno vodstvo, ki ni gradilo iz analize slovenskih razmer in potreb, ni moglo pravilno reševati dvoje takrat najvažnejših vprašanj: agrarnega in nacionalnega. Zato so v narodnem vprašanju sledili avstromarksizmu, zato niso mogli povezati slovenskega proletariata s kmetскими množicami, zato se tudi niso znašli in ne doumeli revolucionarnega razpoloženja ljudstva ob koncu prve svetovne vojne in so v svojih vrstah dušili revolucionarne elemente do marca 1920. leta, ko so se ti v novi situaciji združili s komunisti.

S to knjigo smo dobili izbor najvažnejšega gradiva o razvoju, strukturi in vlogi naše socialne demokracije. Reči je treba, tako se mi zdi, da ni izpadlo ničesar, kar bi bilo arhivalno pomembnejše od objavljenih dokumentov, čeprav v tej zbirki političnih dokumentov, kot pravi uredništvo v uvodu (str. V), ni upoštevano gradivo, »ki se maha posebej na sindikalne, kulturno-izobraževalne in združne delavske organizacije«. Ta zbirka virov je položila temeljni kamen za bodoče prepotrebno načrtno znanstveno proučevanje zgodovine delavskega gibanja in socialne demokracije na Slovenskem, katero naj bi dalo celoten sintetičen prikaz tega še zelo nepopolno raziskanega in opisanega področja slovenske zgodovine. Saj doslej v slovenski bibliografiji ne zaznamujemo dela, ki bi obravnavalo vsaj z nekoliko širšega znanstvenega vidika celoten razvoj delavskega gibanja na naših tleh. (Če se ne motim, imajo od vseh jugoslovanskih narodov tak obsežnejši poskus edino Hrvati: V. Korač, Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji I—III. Izdala Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb 1929—1933). Kdor se hoče o njem poučiti, mora poleg manjših del in razprav vzeti v roke zlasti knjige A. Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju do ustanovitve Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, Zadržna založba, Ljubljana 1927, nadalje knjigi H. Tuma, Iz mojega življenja, Nova založba, Ljubljana 1937, in A. Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, ki ju je uredil D. K. in jima dodal svoje dopolnitve oziroma (drugi knjigi) obsežno razpravo o Prepeluhu, in končno Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1939, ki je dal oceno slovenske socialne demokracije. Te knjige namreč izpopolnjujejo vrzel ob pomanjkanju tozadevnega dela, toda le izpopolnjujejo, kljub svoji vrednosti. Kako potrebno je obdelati to stran slovenske zgodovine in pri tem uporabiti vso kritičnost, znanstveno akribijo in sposobnosti večjega števila ljudi, lahko spoznamo iz poskusa orisati Ivana Cankarja kot rudarskega kandidata in odmeva na ta poskus [F. Petrè, Ivan Cankar rudarski kandidat. Novi svet IV (1949), štev. 10—12, ter kritika, ki jo je napisal D. K., O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa. Popravki in dostavki. Novi svet V (1950), štev. 3—9, 11 in 12]. Seveda samo v tej zbirki obsežno gradivo nikakor ne bo zadoščalo za podrobnejšo znanstveno obdelavo delavskega gibanja oziroma socialne demokracije in v zvezi z njo tega obdobja slovenske zgodovine. Tega se je uredništvo dobro zavedalo in je poudarilo to z besedami, »...da zbrani dokumenti, čeprav opozarjajo na važnejše dogodke in pojave v razvoju slovenske socialne demokracije, vendarle ne dajejo vselej izrpnne slike tega razvoja; znanstveno proučevanje bo moralo temeljiti na obširnejšem zgodovinskem gradivu, kakor pa ga je mogla obsežiti ta knjiga«. Poleg že od uredništva omenjenih manjkajočih virov o sindikalnih, kulturno-izobraževalnih in združnih delavskih organizacijah bo moral vsakdo poseči po vsakovrstnih virih tuje, to je nesocialnodemokratske provenience, tako zlasti po vesteh naših takratnih buržoaznih časopisov, po aktih raznih upravnih organov, sodišč, policijskih uradov itd. itd. Seveda bo treba vse to gradivo šele zbirati,

iskati po arhivih uradov in arhivskih ustanov, pa tudi pri privatnikih, zlasti starih delavcih in delavskih voditeljih, ter ga tako reševati propada. S tem delom, ki ga bo najlaže opravil Zgodovinski oddelek republiškega komiteja KP, pa bo treba pohiteti, če hočemo ohraniti po mojem mnenju že tako močno razredčene vire, ki se nepoznani lahko iz kakršnikoli vzrokov uničijo ali izgube.

V edicijskem pogledu se je uredništvo le v glavnem držalo osnovnih načel znanstvene izdaje virov. V namenu, da bi tekste približalo današnjemu bralcu, je namreč popravljalo tiskovne in druge napake (kakor napačne številke letnic, napačno pisana imena in dr.) ter je pravopis in rabo ločil prikrojilo dandanes veljavnim pravilom. Toda pripomniti je treba, da bi tako pomembna zbirka gradiva za socialistično gibanje na Slovenskem na vrednosti še pridobila, zlasti za znanstveno uporabo, če bi se uredništvo povsem držalo pravila, da se naj vir objavi tak, kakršen je, z vsemi ortografskimi in drugimi napakami, na katere naj se opozori v dodanih opombah. (Ista pripomba velja seveda tudi za vse ostale knjige Zgodovinskega arhiva CK KPJ.) Ker knjige ne bo uporabljal le znanstvenik, ampak jo bo vzel v roke vsakdo, kdor se bo hotel nekoliko seznaniti s socialnodemokratskim gibanjem pri nas, se mi zdi, da bi bilo potrebno dati v začetku krajši pregled tega gibanja, kakor imata to četrta in šesta knjiga arhiva. Ne glede na te pripombe je zbirka standardno delo znanstvene višine, delano z vso resnostjo in vestnostjo, katerih izraz so tudi številna tehtna pojasnila na koncu knjige (str. 460—493). Kolikor sem tekste preverjal, lahko rečem, da so točni. Kljub pazljivosti pa so se vrinile nekatere napake v volilni proglas za državnozborske volitve 14. maja 1907, katerega je razen zaključka napisal Ivan Cankar, ki je takrat kandidiral na socialnodemokratski listi v volilnem okraju Litija—Višnja gora—Radeče. Tako se tekst iz originala: »... v kateri sta ukazovala oderuški veposestnik in bogati škof.«, v knjigi glasi: »... v kateri sta ukazovala oderuh in veleposestnik in bogati škof.« (str. 151, prva in druga vrsta zgoraj). V nesmiselnem stavku, kot je pomotoma nastal v knjigi (str. 151, 22. in 23. vrsta od zgoraj): »Klerikalna stranka se brani z vsemi močmi, da bi se duševno osvobodila — zakaj duševna svoboda je pot do telesne svobode!«, se podčrtani del stavka v originalu glasi: »...da bi se ljudstvo duševno osvobodilo...«. Na strani 152, 15. vrsta od spodaj je izpuščena podčrtana beseda: »... v svojem delu izrabljanih, nesvobodnih slojev!« Na isti strani, osma vrsta od spodaj pa je verjetno tiskovna napaka naredila iz »zmagesvestna sovražnica« v originalu »zmagevestna sovražnica« v zbirki.

Ne da bi ponavljal tiste momente, »ki že danes zahtevajo širšo obdelavo«, kakor jo omogoča v knjigi zbrano gradivo, in na katere je opozoril v svojem prikazu zbirke dr. R. Kyovsky [Delo. Glasilo CK KPS, XX (1951), štev. 4, str. 62—71], naj ob koncu dodam le še nekatere probleme iz časov gibanja do ustanovitve Jugoslovanske socialnodemokratske stranke leta 1896. Tu je najprej vprašanje vpliva Pariške komune na naše delavsko gibanje, o katerem tako rekoč nič ne vemo, sem pa osebno prepričan, da je obstajal. Tudi o širjenju anarhizma pri nas, o njegovi razprostranjenosti, trajanju in trajnosti vplivov ne vemo veliko. Da pa je v začetnem obdobju delavskega gibanja moral odigrati svojo vlogo, daje slutiti letak, ki je leta 1874 krožil po ljubljanskih ulicah, z vsebino: »Pozor delavci! Kmalu pride čas!«. Na trajanje anarhističnih vplivov pa nam morda kaže dejstvo, da je pri nas buržoazija še v času celovškega procesa 1884 izrabljala anarhistične tendence v svoji gonji proti delavskemu gibanju in je zato obtožence imenovala »krvavce«. Potrebno bi bilo zbrati gradivo (če ni že uničeno) in obdelati delovanje vseh delavskih društev te dobe, sprva izobraževalnih po nazivu in nato, že v 90 letih, političnih. Zbrati bi bilo treba vse podatke o dejavnosti in vlogi vseh voditeljev tega časa, zlasti o Železnikarju, ki je bil voditelj radikalne socialistične struje na Slovenskem: Ko navajam te probleme, hočem namreč še posebej poudariti, kako nujno je začeti z delom prav na tem, danes že precej odmaknjenem obdobju slovenskega delavskega gibanja, ki v obstoječi literaturi ni zadovoljivo prikazano.

Peta knjiga Zgodovinskega arhiva CK KPJ pomeni velik dogodek za naše zgodovinske novice in je dragocen pripomoček za proučevanje delavskega gibanja, zlasti po letu 1896, in celotnega tega obdobja slovenske zgodovine.

Ferdo Gestrin

Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 god. (Kratek pregled.) Obradio potpukovnik Seručar Zdravko, redakcijo izvršili general-lajtnant Zelenika Milan, načel. u Inst. za nac. pitanja u Ljubljani Ude Lojze, general-major Jovanović Djordje, potpukovnik Maoduš Stevo. Vojnoistoriski institut JA. Beograd 1950. Strani 70, 7 skic.

Teško je zadovoljivo pojasniti dejstvo, da Slovenci še nimamo temeljitejšega zgodovinskega spisa o borbi za naše meje med prvo svetovno vojno in po njej; še teže pa, da nimamo niti temeljitejših monografij o borbi za posamezne odseke te meje, od katerih je bila borba prav na Koroškem odseku najbolj ogorčena in dramatična. Neprijazne politične razmere? Že. Toda -- ali ni nekaj krivde tudi na slovenskih zgodovinarjih?

Vojno-zgodovinski inštitut JA (Vojnoistoriski institut JA) v Beogradu nas je torej presenetil z brošuro »Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 god.«. Spisal jo je Slovenec, podpolkovnik Seručar Zdravko.

Izmed virov, ki jih pisatelj v tej brošuri uporablja, je najdragocenejši vir arhiv bivšega Glavnega generalnega štaba jugoslovanske vojske v Vojno-zgodovinskem inštitutu JA v Beogradu. Prav z uporabo tega vira je mogel pisatelj dati v tej brošuri tehten prispevek zlasti k odgovoru na vprašanje, kako je bilo s srbsko vojaško pomočjo v prvem polletju te borbe, t. j. od novembra 1918. do maja 1919. leta. Te pomoči ni bilo. Vrhovna komanda srbske vojske ni ustregla prošnji Narodnega Viječa v Zagrebu 15. nov. 1918 (str. 30—31) in ponovni prošnji Narodne vlade v Ljubljani, prvi že 26. nov. 1918 (str. 31, dnevnik Vrhovne komande 31. decembra 1918 in 1. januarja 1919), da naj pošlje na slovensko severno mejo Jugoslovansko divizijo, sestavljeno iz jugoslovanskih prostovoljcev iz bivše avstro-ogrške monarhije ali en polk ali vsaj nekaj manjših enot redne srbske vojske. Potrjene so tako tudi s te strani trditve dr. Janka Brejca o brezuspešnih prošnjah Narodne vlade v Ljubljani za pomoč redne srbske vojske (prim. »Od prevrata do ustave« v knjigi »Slovenci v desetletju 1918—1928«, str. 171—172). Pomoč oddelkov iz Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, v Ljubljani formiranega 26. pešpolka je bila v borbah na Koroškem brez pozitivnega pomena (str. 41: zajetje bataljona pri Grabštanju 15. decembra 1918, izmikanje borbi). Te ugotovitve bistveno popravljajo pisanje tistih jugoslovanskih nacionalistov preteklega časa, ki v razdobju med obema vojnama koroškega vprašanja nikdar niso znali obravnavati brez nekih boleznih izpadov proti slovenstvu. Pisatelj pa popravlja tudi pisanje tistega slovenskega tiska, ki je prikrival slabosti in napake, ki so bile storjene (na pr. stran 23, 26—30, 35, 42, 44, 46: neodločnost ljubljanske Narodne vlade in poveljstva II. vojnega okrožja; zaupanje v antanto, Wilsona; zanašanje na srbsko pomoč ob lastni neaktivnosti; zaviranje aktivnosti slovenskih prostovoljcev, zbranih pod poveljstvom Maistra, Malgaja, Lavriča in drugih). Ta brošura v stari Jugoslaviji ne bi mogla zagledati belega dne; v Beogradu, kot izdaja znanstvenega inštituta jugoslovanske vojske, pa še celo ne.

Načelna omejitev na opis samo oborožene borbe na Koroškem v letih 1918/19 in tudi te le v širokih obrisih in z jugoslovanskim vojaško-vzgojnim namenom pa seveda pisatelju ne daje možnosti, da bi globlje posvetil v vzročno zvezo posameznih vojaških akcij oz. zamude ali opustitve teh akcij ter bi jih prikazal na ozadju tedanjega jugoslovanskega notranjega in mednarodno-političnega položaja, političnih, družbenih in ideoloških sil, ki so bile na delu. To bo moral storiti zgodovinar s širšim konceptom, kakor je, brez krivde pisatelja, koncept te brošure. Pri tem bo po mojem mnenju moral dati dejstvu, da v dogovoru o premirju med Avstro-Ogrsko in antanto z dne 3. novembra 1918 ni bila na odseku, kjer meji slovenstvo na nemško-avstrijski

svet, določena nobena demarkacijska črta, večji, osrednejši pomen, kakor mu ga daje pisatelj. Prav pomanjkanje take demarkacijske črte je šele omogočilo koroškim Nemcem oboroženo borbo. Zamujena je bila najugodnejša prilika za priznanje Jugoslovanskega odbora (JO) kot predstavnika Jugoslovanov iz avstro-ogrške monarhije, potem ko je bil z deklaracijo francoskega zunanjega ministra S. Pichona 29. junija 1918 priznan čehoslovaški Narodni svet za »najvišji organ, ki upravlja interese naroda« in so tako Francija kakor Anglija in Amerika izražale pripravljenost, da dajo tako priznanje tudi JO — če pride do zadevnega sporazuma med JO in srbsko vlado. Srbska vlada radikalov s Pašičem pa na to ni pristala. Zaman je bil ves trud JO. Tako smo bili na konferenci v Versaillesu (od 31. oktobra do menda še 1. novembra 1918), na kateri so bili od antante določeni pogoji za premirje z Avstro-Ogrsko in je dobila Italija mandat, da to premirje sklene in izvede, brez zastopnika. Srbski zastopnik, radikal Vesnić, tudi glede mej italijanske okupacije jugoslovanskega ozemlja ni protestiral; da obstoji kako vprašanje slovenskih severnih mej, pa mu najbrž sploh ni prišlo na misel. Predsednik JO dr. Ante Trumbić je dobil pismo z dne 1. novembra, v katerem ga dr. Anton Korošec kot predsednik Narodnega Vijeća v Zagrebu pooblašča, da zastopa jugoslovanske interese pri pogajanjih za premirje — prepozno. Priloženega načrta pogojev baje sploh ni sprejel (!?). V načrtu pogojev za premirje, ki ga je baje poslal Korošec Trumbiću, je bila kot meja na Koroškem predlagana severna meja političnih okrajev Šmohor, Beljaka brez »distrikta« (mišljen najbrž sodni okraj: op. U.) Paternion, Celovca brez »distrikta« Feldkirchen in okraja Velikovca. Ko je nato srbska vlada torpedirala še ženevski pakt z dne 9. novembra 1918, se je vprašanje mednarodnega de iure priznanja jugoslovanske države zavleklo do sklenitve mirovnih pogodb (prim. n. pr.: dr. Milada Paulova, Jugoslavenski odbor, zlasti str. 554—556; dr. Edvard Beneš, Der Aufstand der Nationen, str. 499—500 in 505—506; dr. Bogomil Vošnjak, U borbi za ujedinjeno narodnu državu, str. 378; dr. Janko Brejc, »Od prevrata do ustave« v knjigi »Slovenci v desetletju 1918—1928«, str. 173, in dr. Gregor Žerjav, Ženevski pakt, v reviji »Misel in delo«, II, str. 92—97). Tako se je spor med »osvobodilnim«, dejansko hegemonističnim, velesrbskim konceptom srbske radikalne stranke glede državnega ujedinjenja Jugoslovanov in JO, ki je zastopal idejo enakopravnosti in ujedinjenja po načelu pravice samoodločbe, izkazal usodno tudi v borbi za osvoboditev koroških Slovencev. Ker ni bilo niti priznanja JO kot zastopnika Jugoslovanov iz avstro-ogrške monarhije, ni bilo na konferenci v Versaillesu nobenega zastopnika slovenskih interesov in tudi ne demarkacijske črte na naši severni meji. Zamujena je bila nato še prilika doseči priznanje jugoslovanske države po ženevskem paktu. Borba med Slovenci in avstrijskimi Nemci je bila tako z mednarodno-pravnega vidika pravzaprav notranja avstrijska zadeva. Slovenska vojska ni bila antantna vojska, kar je Komanda zavezniške vojske v Parizu sporočila Vrhovni komandi srbske vojske še 25. decembra 1918 (str. 31). To dejstvo je dajalo koroškim Nemcem in pomožnim četam iz ostale Avstrije tem večji pogum in gotovost. Oddelkov srbskega, v Ljubljani iz ujetnikov formiranega 26. pešpolka koroški Nemci niso priznali za antantno vojsko. Z zacetjem bataljona tega polka pri Grabštanju 15. decembra 1918, brez borbe in ne da bi Beograd na to kaj reagiral, so dobili koroški Nemci končno potrdilo, da gre na Koroškem za samostojno slovensko akcijo in da se jim Srbov ni treba bati. Šele z Grabštanjem preidejo Nemci na Koroškem odločno v ofenzivo. Ker tudi pomoči redne srbske vojske ni bilo, smo bili Slovenci v borbi za naše severne meje v odločilnih mesecih vojaško navezani predvsem nase. Na štajerskem odseku smo bili položaju kos, na koroškem odseku pa ne.

Naj se v tej zvezi nekoliko pomudim le še pri vprašanju, koliko pritiče slovenski vojski, ki se je takrat borila na severni meji, značaj prostovoljstva. Pisatelj se v odgovarjanje na to vprašanje natančneje ne spušča. Iz njegove zadevne pripombe, »da so imele tako formirane enote stvarno prostovoljski karakter« (str. 26), ni jasno, na kateri čas se to nanaša. Prepeluh še za vojaške operacije konec aprila in v začetku maja 1919 pravi, da so bile »naše čete na koroški meji sestavljene iz samih slovenskih prostovoljcev in bivših

avstrijskih oficirjev» (Pripombe k naši prevratni dobi, str. 226). Trditev, da so bile naše čete tedaj sestavljene iz samih prostovoljcev, ne drži. Iz slovenskih časnikov tistega časa izhaja sledeče: Narodna vlada v Ljubljani je 8. nov. 1918 pozvala na vojaško službovanje letnike 1879—1900. Bil pa je to poziv na zavest narodne dolžnosti in ne ukaz. Podoben poziv, le s strožjimi sankcijami za primer neposlušnosti, je objavil Maister. Odziv na poziv Narodne vlade je bil slab, boljši je bil odziv na Maistrov poziv. Časniki, ki so komentirali ta poziv, so zagotavljali, da ne gre za kako vojno mobilizacijo, temveč le za vzdrževanje mira in reda pred avstro-ogrsko armado, ki se je od Piave valila skozi Slovenijo in je bila nevarnost, da bo zagrešila plenitve in druga nasilja. Večina teh »mobilizirancev« je zaradi tega ostala kar v Narodnih stražah (ustanovitveni poziv z dne 31. oktobra jih v tedanji jugoslovanščini imenuje pravzaprav »Občinska narodna obrana«) ter jih zaradi splošne vojne naveličanosti za službovanje izven domačega kraja ni bilo dobiti, še manj pa seveda za kako vojno akcijo za osvoboditev tistih delov severne Slovenije, ki jih Avstrija in Madžarska nista hoteli izpustiti iz svoje oblasti. Razpust Narodnih straž 14. novembra z rokom do 20. novembra položaja ni izboljšal. Maister je 6. decembra 1918 izdal nov mobilizacijski poziv, ki pa v bistvu ni drugega kakor ponovitev poziva iz novembra. Pod strogimi kazenskimi sankcijami zahteva, da se novembrski mobilizacijski poziv izvrši. Tudi ta mobilizacijski poziv pa molči o kakem vojnem namenu mobilizacije. Šele po nemških ofenzivnih sunkih in uspehih 15. decembra 1918 pri Grabštanju in o božiču v Št. Pavlu je konec decembra 1918 poverjenik za narodno obrambo Narodne vlade v Ljubljani dr. Lovro Pogačnik pozval pod orožje letnike 1895—1899 (original takega lepaka hrani Mestni muzej v Ljubljani). Razglas ni datiran, bil je samo plakatiran, sicer pa v časnikih ni bil v celoti objavljen; v Uradnem listu sploh ne. Po tem razglasu bi se morali zgledati posamezni letniki v času od 8. do 21. januarja 1919. Rezervnim častnikom, praporščakom in kadetnim aspirantom teh letnikov ni bilo treba priti. Iz časnikov tega časa izhaja sicer, da so se pozvani letniki tudi na ta poziv zelo malomarno odzivali, toda zagrozitev s strogo kaznijo tistemu, ki se pozivu ne bi odzval, daje šele temu pozivu avtoritativni mobilizacijski značaj. Prostovoljci so bili torej tisti Slovenci, ki so do 8. januarja 1919, kljubujoč zelo splošnemu moralnemu razpoloženju vojne utrujenosti, šli v oboroženi formaciji osvobodjevat ogrožene dele Slovenije ali bili v kaki taki formaciji, pripravljene za vojne operacije v mejnem ozemlju. Razen tega je imeti za prostovoljce vse one, ki so bili po 8. januarju 1919, izven letnikov 1895—1899, v takih oboroženih formacijah na severnem mejnem ozemlju ter vse rezervne častnike, praporščake in kadetne aspirante ali druge osebe, ki so imele sicer pravico ostati v civilni službi, a so služile in se borile v teh oboroženih formacijah. V času konec aprila in v začetku maja 1919 je bila slovenska vojska zlasti na velikovškem odseku — mislim, da je mogoče tako trditi — po veliki večini že sestavljena iz mobilizirancev. V začetku maja 1919 je nato izšel mobilizacijski poziv jugoslovanškega vojnega ministrstva za letnike 1890—1894.

Načelna omejitev na opis oborožene borbe in tudi to prvenstveno z vojaškovzgojnega gledišča je vzrok, da ostaja ta borba premalo ali sploh neosvetljena tudi z vidika, kakšen političen pomen so imele vojaške akcije na Koroškem, posebej za odločitev pariške mirovne konference, da naj reši spor o Koroški plebiscit. Pri odgovarjanju na to vprašanje je nujno treba poznati tudi dokaj obširno literaturo, pisano v nemškem jeziku. Pisatelj navaja le »Kärntner Freiheitskampf«, delo v dveh knjigah, ki ga je po naročilu Vrhovne komande nemške vojske spisal bivši avstrijski general Siegmund Knaus in izdala »Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres« v Berlinu leta 1941/42. Sicer pa o zadevni nemški in avstrijski literaturi pravi v uvodu le, da je »tendenciozna in zaradi tega nezanesljiva«. To je sicer v veliki meri res, toda potek in pomen posameznih vojaških akcij na Koroškem je mogoče dobro osvetliti le z njeno pomočjo. Razen tega pa bo moralo biti vsako zgodovinsko delo, ki bo hotelo podati celotnejšo sliko oborožene borbe na Koroškem po prvi svetovni vojni, vsaj indirektno tudi polemično. Nemška (t. j. v nemškem jeziku pisana) literatura je spesnila iz borb na Koroškem

v letih 1918/20, dejansko torej iz borb za nemške imperialistične cilje, pravo epopejo z mnogimi netočnostmi, pretiravanji in potvorbami. Treba jih je razkriti, zavrniti v prave meje, ovreči.

Gre mi pa tukaj v prvi vrsti za vprašanje, kakšen pomen je imelo v borbi za Koroško poročilo ameriške komisije podpolkovnika Shermanna Milesa s potovanja po Koroški v dneh od 28. januarja do 5. februarja 1919. leta. Kako je prišlo do tega potovanja? Do te komisije je prišlo na pobudo koroške deželne vlade (prim. dr. M. Wutte, Kärntens Freiheitskampf, Weimar 1943, str. 150; isto, le nekoliko bolj nejasno Vincenc Schumy, Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit, Wien 1950, str. 106—107 in str. 110). Gre po mojem mnenju za najbolj rafinirano zasnovano podtaknitev v celotnem razvoju borbe za osvoboditev koroških Slovencev, ki tudi ni brez neke posebne tragike. Rzsodiščno pogodbo, po kateri naj bi šla ameriška komisija na Koroško, da tamkaj določi demarkacijsko črto, je podpisal za Deželno vlado v Ljubljani slovenski koroški poslanec Franc Grafenauer (Brejc, v zgoraj cit. delu, str. 173 in Schumy, v zgoraj cit. delu, str. 109 in 111—112). Po soglasni ugotovitvi slovenskih in nemških virov je to poročilo odločilno vplivalo na stališče ameriške delegacije na pariški mirovni konferenci, na Wilsona. S tem poročilom smo dejansko že izgubili Koroško. Če pa je temu tako, potem so bile v sporu za Koroško nadaljnje vojaške akcije brez večjega pomena. Tudi negativna plebiscitna odločitev je bila s tem za nas že determinirana. Ponesrečena akcija slovenske vojske konec aprila 1919 je sicer še vedno jasen dokaz lahkomiselnosti in nezmožnosti tedanjega slovenskega političnega in vojaškega vodstva, kakor ga pisatelj dobro opiše in označuje kot avanturistično (str. 57), toda posledice tega poraza so bile za notranjepolitični položaj Slovenije nasproti Beogradu večjega pomena kakor pa za usodo Koroške. Vendar bi si jaz ne upal trditi, da se je izvršila ta vojaška akcija brez vednosti poveljstva Dravske divizijske oblasti (str. 53). To je že samo po sebi malo verjetno in je v posameznih dokumentih (v arhivu Inšt. za nar. vpr.) nekaj opore za upravičenost te trditve. Gre za nevednost iz političnih razlogov. Tudi je bilo nekaj častnikov kakor n. pr. tedanji poveljnik zapadnega odseka koroške fronte major Matija Štefin in poveljnik fronte pred karavanškim predorom pri Področici kapetan Miroslav Martinčič, ki so odsvetovali to akcijo, opozarjajoč na dobro pripravljenost in številčno premoč koroških nemško-avstrijskih čet (iz spom. spisov Štefina in Martinčiča v arhivu Inšt. za nar. vpr.). Posledice zmagovite ofenzive jugoslovanske vojske (sestavljene po večini iz slovenskih in nekaj enot srbske redne vojske) pod vrhovnim srbskim poveljstvom konec maja in v začetku junija 1919. leta, ko smo začasno zasedli Celovec in Gosposveto, so bile prav tako za notranje-politični razvoj v Jugoslaviji mnogo važnejše kakor za usodo Koroške.

Hotel sem na tem zgledu pokazati samo to, kako potrebno je, da dobimo o borbi za Koroško zgodovinsko delo, pisano s celotnejšimi pogledi na stvar, v vseh relacijah, in kako nujno je, da poznamo pri tem tudi nemško literaturo.

Glede posameznih bojev bi že ob opisu bojev, katerih sem se sam udeležil, mogel reči še, da nam manjka dobrih memoarskih del. Brez njih bo opis posameznih bojev ostal pomanjkljiv. Tako je bil na pr. novembra 1918 v ljubeljski dolini v Brodih oddelek nemško-avstrijske vojske 30-ih mož z dvema častnikoma in dvema strojnicama, ki je na Malem Ljubelju v noči od 18. na 19. november 1918 streljal na Lavričev oddelek, ki je prodiral proti Borovljam, in ga skušal zaustaviti (k str. 20 in 34). Nekaj številčk je dvomljivih in napačnih: Dvomljiva je številka 2900 slovenskih vojakov, ki da so bili konec decembra 1918 na Koroškem (k str. 43). Gre za manjše število. Slovenske izgube borbe pri dravskih mostovih in pri Borovljah 7. in 8. jan. 1919 so bile manjše, kakor navaja pisatelj (k str. 47). Slovenski oddelek, ki se je 29. aprila 1919 z brodom pri Št. Janžu prepeljal na severni breg Drave in nato udaril proti Humberku, je štel 40 mož z dvema častnikoma in ne 60 mož (k str. 56). In še nekaj takih drobnarij. Malgaj je odšel na Koroško na prošnjo odposlanstva koroških Slovencev s Tolstega vrha pri Guštanju, ki se je udeležilo osvobodilne proslave 6. novembra 1918 v Celju, v sporazumu s celjskim Narodnim svetom. Šele pozneje je prišel v stik

z gen. Maistrom in pod njegovo direktno poveljstvo (k str. 33 in 35, iz spom. spisov Krofliča Zdravka in Malgajevega brata Ivana v arhivu Inšt. za nar. vpr.). Dajem te pripombe v tej zvezi, ker nekatere redakcijske pripombe niso bile upoštewane ali je pisatelj verjel bolj drugim virom oz. sem tudi sam prišel do kakega podatka šele po opravljeni redakciji.

Krivicu bi delal pisatelju in Vojno-zgodovinskemu inštitutu JA v Beogradu, če ne bi ob koncu ponovno poudaril, da ta brošura zadovoljivo ustreza načelni zamisli in omejitvi, s katero je pisana. Z uporabo arhiva bivšega Glavnega generalnega štaba jugoslovanske vojske, kot prvi sestavni pregled oborožene borbe za Koroško v letih 1918/19, izpolnjuje ta brošura občutno vrzel v našem zgodovinopisju in zasluži naše priznanje.

Lojze Ude

V. kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana 1948 (Cankarjeva založba), strani 589.

Knjiga, ki vsebuje poročila CK KP Jugoslavije (Josip Broz-Tito, Aleksander Rankovič in Milovan Djilas), referate CK KPJ (Edvard Kardelj, Boris Kidrič), program in statut KPJ (poročilo Moše Pijada in dr. Blagoja Neškoviča), resolucijo V. kongresa o poročilih CK KPJ, o osnovnih tekočih nalogah organizacij KPJ in o odnosu do Informbiroja ter končno seznam vodstva KPJ, nas seznanja z delom KPJ od ustanovitve do konca bivše Jugoslavije, dalje v dobi narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov in v razdobju od poveljne obnove porušene domovine do prvih borbenih početkov in uspehov pri izgradnji socializma v FLRJ vključno z obsodbo kritike pisem CK VKP(b) in resolucije Informbiroja o stanju v KPJ, ki je »netočna, nepravilna in nepravilna« (str. 462). Da ima vsebina te knjige velik pomen in da more uspešno služiti in pomagati k pravilnemu spoznavanju in razumevanju naj-novejše zgodovine jugoslovanskih narodov, je jasno. Posebno vrednost in pomembnost ima zlasti referat tov. Tita, katerega označi tov. Marinko na II. kongresu Komunistične partije Slovenije kot »temeljno ogrodje naše Partije, osvobodilne vojne naših narodov in naše ljudske revolucije. Naloga naših zgodovinarjev je, da bodo to osnovo dokumentarno izpolnjevali« (II. kongres KPS, str. 64—65).

Tako zlasti referat tov. Tita kot vsi ostali referati na kongresu nudijo zgodovinarju in vsakomur, kateri se bavi z najnovejšo zgodovino naših narodov, poleg tega, kar je vedeti in poznati dolžnost slehernega državljana, dvojne: osnovno učno knjigo zgodovine naše najbližje preteklosti in temeljne in osnovne ugotovitve, na podlagi katerih more zgodovinar s točnim in vestnim študijem arhivalnega gradiva dopolnjevati in izpopolnjevati našo najnovejšo zgodovino. Knjiga torej predstavlja osnovno učno knjigo in obenem izhodišče in osnovo za še podrobnejšo in izčrpnjšo obdelavo naše najnovejše dobe.

Po eni strani je takó delo zgodovinarju znatno olajšano, po drugi strani pa je njegova dolžnost s študijem arhivalnega gradiva dopolnjevati v glavnih obrisih že načrtano, podano in analizirano najnovejšo dobo. Ob nepravilnem pojmovanju znanstvene svobode bi ob tem moglo nastati vprašanje, koliko je potem znanost, v našem primeru zgodovinska znanost, še svobodna, če ji najvišje politično in državno vodstvo predpiše že osnove in pot, po kateri naj se nadalje razvija? Na to vprašanje je z vso jasnostjo odgovoril že tovariš Milovan Djilas v članku »O nacionalni zgodovini kot učnem predmetu« (Komunist, januar 1949, str. 52—77, Cankarjeva založba) in reči moramo, da je končni smoter vsake znanosti iskanje resnice in obenem pomoč in vzpodbuda delovnim množicam v njihovi borbi za socializem, v borbi za zmago novih socialističnih odnosov, za zmago komunizma. Če torej stremi zgodovinar najnovejše dobe naših narodov za tem, da s še podrobnejšim delom razsvetli vse delo avantgarde delavskega razreda in s tem nujno povezanega gospodarstvenega, političnega in kulturnega življenja naših narodov, so mu z znanstveno točnostjo podane temeljne analize obdobja od ustanovitve KPJ do današnjih dni, kot jih podajajo referati v tej knjigi, dobrodošla pomoč, ki njegovo znanstveno svobodo in delo samo pospešuje in nikakor ne ovira. Resnično, napredni znanstvenik pozna en sam diktat pri svojem znanstvenem delu, to je

iskanje resnice in iz njegovega naprednega znanstvenega dela izvirajočo spodbudo delovnim množicam v njihovi borbi za zmago socializma in komunizma.

K izdaji sami, katero je Cankarjeva založba vsebini primerno in dostojno opremila in ki je prevod srbskega teksta (izd. 1948, Kultura, Beograd), pa bi pripomnil, da je velika škoda, da knjiga nima predgovora, v katerem bi bil vsaj na kratko podan ves zunanji obris kongresa, ki pomenja eno najvažnejših prelomnic v zgodovini naših narodov.

Metod Mikuž

II. kongres Komunistične partije Slovenije. Ljubljana 1949 (Cankarjeva založba), str. 458.

Jedro knjige vsebuje politično poročilo CK KPS (referent Miha Marinko) in organizacijsko poročilo CK KPS (referent Stane Kavčič). V tem poročilu bi se omejil le na nekatere pripombe, ki naj bi dopolnile, odnosno pojasnile osnovne poteze zgodovine NOB slovenskega naroda, ki jih podaja v svojem referatu tov. Marinko.

Na strani 61. beremo: »Mišljenje o izrazito koalicijskem značaju Osvobodilne fronte ob njenem nastanku in njenem razvoju je napačno mišljenje... Sodelovanje različnih skupin v Osvobodilni fronti predstavlja samo zunanji element koalicije, ki ne omejuje vodilne vloge naše Partije, temveč prav nasprotno, temelji na njeni vodilni vlogi...« Na strani 82: »S tem (namreč z Izjavo treh ustanovnih skupin v OF) je Osvobodilna fronta tudi v vrhu zapustila obliko koalicije in prešla na višji tip ljudske fronte enotnega vseljskega političnega gibanja z delavskim razredom in KP na čelu«.

Obe ugotovitvi, čeprav se zdita različni, sta točni. Odprimo še poročilo tov. B. Kidriča na I. kongresu OF v Ljubljani (Poročilo na I. kongresu OF, Ljubljana 1945), kjer je pod posebnim poglavjem »Od koalicije do enotnega vseljskega gibanja (v OF)« na strani 17 povedano, da je kmalu po ustanovitvi OF vstopilo v Fronto okrog 20 večjih in manjših skupin, ki so vse imele svoje predstavnike v tedanjem Vrhovnem plenumu OF, Izvršni odbor OF pa je bil sestavljen iz »predstavnikov skupin, ki so se udeležile ustanovnega sestanka OF«, torej iz predstavnikov KP, krščanskih socialistov, demokratičnega krila Sokola in predstavnikov progresivne slovenske kulture. Hkrati pa se je začelo organiziranje gibanja na terenu, med ljudskimi množicami. Neštivilni politični sestanki in politične konference so ljudske množice aktivizirale in sprejele so zasnovo oboroženega boja proti okupatorju ter nudile vso podporo že v začetku oboroženega odpora. In dalje pravi tov. Kidrič: »Ugotoviti je treba, da organizacija, ki se je razvijala med ljudskimi množicami... že 1941. leta ni imela skoraj nobene primesi koalicije... V krajevnih in okrajnih odborih torej že 1941 ni bilo sledu o pariteti, ni bilo več sledu o koaliciji. V okrožnih odborih so se elementi koalicije vse bolj izgubljali«. Dalje na strani 19: »Tiste čase (to je pomladi 1943, v dobi Izjave in Zbora aktivistov na Pugledu na Kočevskem Rogu) sta bili mogoči pač samo dve poti: ali povratak v koalicijo... ali korak naprej v popolnoma enotno, vseljsko gibanje našega naroda... Zadnje in zgolj še formalne sledi koalicije so bile izbrisane z razširitvijo Izvršnega odbora septembra 1944«.

Iz izjav vodilnih politikov je razvidno, da je v vrhu Osvobodilne fronte, v Plenumu, zlasti pa v Izvršnem odboru OF spočetka bila neka koalicija, ki se je preko okrožnih odborov OF do okrajnih vedno bolj razblinjala in popolnoma prenehala na terenu, med ljudskimi množicami samimi, ki se niso vključevale v Osvobodilno, fronto kot pripadniki te ali one nekdanje jugoslovske politične stranke, tega ali onega svetovnega nazora, temveč direktno in izključno samo na programu Fronte: takojšnje in oborožene borbe proti okupatorju. Če dodamo k temu še misli iz razprave Marijana Breclja (Slovenski Zbornik 1945, str. 60—69), beremo na str. 60 sl. tole: »Osvobodilna fronta je imela v svojem začetku od ustanovnega sestanka 27. aprila 1941 dalje, v pogledu razmerja med ustanovnimi skupinami, to je Komunistično partijo Slovenije, krščanskimi socialisti, demokratičnimi Sokoli in kulturnimi delavci, več ali manj koalicijski karakter... Ta začetni koalicijski značaj OF se je

kazal tudi v tem, da so bili v posameznih organizacijah in odborih OF tudi zastopniki osnovnih skupin, da so skupine izdajale svoja glasila in proglase in vodile evidenco svojih aktivistov. Vendar je imela OF vključeno takemu sestavu in vključeno tudi notranji organizaciji že od vsega začetka močne elemente ne samo enotnega narodnoosvobodilnega gibanja, ampak tudi enotne politične organizacije... Zaradi tega (ker so se že v predaprilski Jugoslaviji kasnejše ustanovne skupine OF močno zblížale v osnovnih stvareh narodnostne, politične, socialne in gospodarske problematike v splošnem, v pogledu jugoslovanske in slovenske politike pa še posebej, ker so bili že v prvem letu OF enaki pogledi na rešitev nacionalnega, socialnega in gospodarskega vprašanja, enake so bile ocene našega notranjega in zunanjega političnega položaja in perspektive in ker je vodstvo Partije prineslo osnovni delež k vsem tem razjasnitvam ter zaradi medsebojnega spoštovanja nazorskih posebnosti in priznanja popolne duhovne svobode) se... v organizaciji OF že od vsega početka ni kazal toliko njen koalicijski karakter, ampak je bila OF dejansko že takrat enotna organizacija z enotnim vodstvom, z enotnimi organizacijskimi oblikami v vseh stopnjah. V kolikor pa je bil vendarle viden njen koalicijski značaj, je bil to izraz stopnje našega razvoja in stvarna potreba, ki nam je narekovala upoštevati slovensko politično preteklost«. In stran 64: »Vsi znaki Osvobodilne fronte kot koalicije so izginili (z Izjavo in na Zboru aktivistov 27. aprila 1943) in osnovne skupine v OF so se zlele v enotno politično vodstvo, predstavljano in potrjeno v OF«.

Od ustanovitve OF dne 27. aprila do tako imenovane Dolomitske izjave ali Februarske izjave treh ustanovnih skupin v OF (dokončno popravljeni in izpopolnjeni tekst izjave, ki je nedatiran, hrani arhiv CK KPS; zadnja seja IOOF o tej skupni izjavi je bila 28. februarja 1943, kot je razvidno iz Kocbekove Tovarišije, str. 368. Podpisana pa je bila izjava, ki je med člani Izvršnega odbora krožila od Babne gore do pod Toškimi čelom, per rollam in to, kot je razvidno iz pisma tov. Kidriča partijskim organizacijam glede te izjave, 1. III. 1943), in do Zbora aktivistov OF 27. aprila 1943 torej opažamo v vrhu OF in v okrožnih odborih OF, pa tudi v političnem komisariatu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, kjer ima politični komisar Glavnega poveljstva tri pomočnike, komunisti, krščanski socialisti in sokola, neko koalicijo. Vprašanje je torej, za kakšno koalicijo gre?

Da bi šlo za koalicijo v pravem pomenu besede, kot jo na primer poznamo v buržoaznih državah, kjer se po več političnih strank, ne da bi se odpovedale svojim lastnim političnim programom, združuje v določenem razdobju na nek skupinski program, prevzamejo vodstvo nad narodom in si to vodstvo (oblast) potem med seboj dele, je pri Osvobodilni fronti popolnoma izključeno. Od vseh približno dvajsetih skupin, ki so se vključile v OF, je stranka kot avantgarda delavskega razreda s točno izdelanim lastnim političnim programom, organizacijo in disciplino edino Komunistična partija Slovenije, vse ostale skupine pa so ali disidenti in frakcije velikih političnih strank (krščanski socialisti — Slovenske ljudske stranke na primer), ki se v OF kot celote niso nikdar vključile, ker je bilo njihovo vodstvo razkrinkano že v bivši Jugoslaviji kot protinarodno ali pa se je razkrinkavalo že takoj prve dneve okupacije, ko je začelo sodelovati z okupatorjem, ali pa le organizacije brez političnih programov (n. pr. zveza dobrovoljcev). Dalje, kot je že iz omenjenih Brecljevih citatov razvidno, sta v bivši Jugoslaviji prav dve od najvažnejših ustanovnih skupin, krščanski socialisti in demokratično krilo Sokola, sprejeli rešitev najvažnejših vprašanj o usodi slovenskega naroda, kot jo je postavljala Partija že v bivši Jugoslaviji, in zato tudi 27. aprila 1941 lahko sprejeli tiste programatične teze na ustanovnem sestanku OF, ki jih je postavil CK KPS. Tako je razumljivo, da na ustanovnem sestanku OF ni bilo nobenega govora o pariteti strank ali skupin in ne delitve vlog ali oblasti, temveč je bila vodilna vloga Partije priznana brez sleherne diskusije.

Zaradi »izraza stopnje našega razvoja« — kot točno poudarja tov. Breclj — »in stvarne potrebe, ki nam je narekovala upoštevati slovensko politično preteklost« ostane v OF nekak koalicijski ali paritetni značaj ustanovnih skupin. Zato brez paritete v pravem pomenu besede, brez

delitve oblasti sestavljajo Izvršni odbor OF, okrožne odbore OF in v določenem razdobju tudi Glavno poveljstvo predstavniki vseh treh (štirih) ustanovnih skupin in vsaka od treh ustanovnih skupin ima svoje aktiviste, ki so za svoje delo odgovorni skupinskemu vodstvu. Ker pa je nadaljnji razvoj OF pokazal (zlasti doba prvega osvobojenega ozemlja), da more tudi ta, čeprav zgolj formalni koalicijski značaj v vodstvu OF škodovati enotnosti vseljidskega osvobodilnega gibanja, in ker so, kot ugotavlja tov. Kidrič v že omenjeni brošuri (str. 18—19), imele ustanovne skupine že konec 1942 in na začetku 1943 »enake nazore in poglede o vseh osnovnih vprašanjih naše narodno osvobodilne poti, povojnega razvoja ljudske demokracije in znanstvene, resnično napredne sociološke analize narodno osvobodilnih izkušenj«, sledi že omenjena Izjava treh ustanovnih skupin, v kateri se krščansko socialistična in sokolska skupina odpove svoji politični skupinski samostojnosti in lastnim aktivistom in se izrečeta za popolnoma enotno vseljidsko osvobodilno organizacijo našega naroda, z enotno vodenim, organiziranim in vzgajanim aktivom. Zadnji ostanki koalicije (v kolikor se to sploh še more imenovati koalicija) v IOOF preminejo jeseni 1944, ko so imenovani v IOOF tudi člani Vrhovnega plenuma, zastopniki nekaterih od že omenjenih dvajsetih skupin.

K ugotovitvi na strani 76, da se je na osvobojenem (prvem) ozemlju začela izvajati agrarna reforma veleposestniške zemlje pripadnikov okupatorskih narodov in domačih izdajalcev, je treba pripomniti, da ne gre za pravo agrarno reformo, ker se, kjer se že je, zemlja ni delila v moči odloka ali zakona o agrarni reformi, temveč v moči odloka IOOF »o razlastitvi tujih veleposestev v povračilo škode, povzročene po okupatorjih« (glej Šnuderl, Dokumenti, stran 41). Dalje je pripomnil, da se v moči tega odloka zemlja agrarnim interesantom ni razdeljevala povsod. Na Dolenjskem se je, na Notranjskem in Kočevskem pa so nastajale nekakšne zadruge ali kolektivna posestva. Glede te »agrarne reforme« na prvem osvobojenem ozemlju pravi tov. Kidrič na partijski konferenci v začetku julija 1942: »Stojimo na stališču odloka IOOF, izdanega na predlog CK KPS, na podlagi katerega so bili razlašteni tuji veleposestniki in petokolonaši. Nismo torej še razlastili veleposestnikov, katerim ne moremo dokazati, da pripadajo peti koloni. Bilo bi seveda dobro razlastiti cerkveno veleposest in kmetje ne bi imeli ničesar proti temu. Lahko bi izvedli agrarno revolucijo do kraja, toda, ker je osvobojeno ozemlje le del vsega slovenskega ozemlja, tega še ne moremo storiti... Mi danes izbiramo le tiste elemente demokratične revolucije, katere zahteva borba za osvoboditev«.

K strani 88 bi pripomnil, da je »priključil« Slovensko Primorje k združeni Sloveniji Proglas Vrhovnega plenuma OF dne 16. septembra 1943 (Dokument, stran 83) in ne Kočevski zbor. Na isti strani bi popravil, da je bil na Zboru v Kočevju (1.—3. X. 1943) izvoljen Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki se je šele na svojem prvem zasedanju v Črnomlju (19.—20. II. 1944) preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet.

Dotaknil bi se še nekega vprašanja, zvezanega z natančnim študijem arhivalnega gradiva in ki doslej še nikakor ni povoljno rešeno: koliko je namreč z vso zgodovinsko točnostjo možno iskati in ugotavljati odmeve, istočasnost velikih okupatorjevih ofenziv proti NOV tudi recimo v Sloveniji? Ali drugače: ali je mogoče reči že danes z vso objektivno točnostjo, da je na primer I., II., III., itd. ofenziva proti NOV imela istočasno svoj odmev, okupatorjevo akcijo tudi v Sloveniji? Tov. Tito na V. partijskem kongresu (V. kongres, str. 109) pravi, da govorimo o sedmih ofenzivah v štirih letih NOB zato, ker je takrat okupator navadno uporabljal najmočnejše sile, drugič, ker so bile te ofenzive naperjene proti osvobojenemu ozemlju, kjer so bili na čelu vstaje Vrhovni štab in druge naše centralne ustanove civilnih oblasti, tretjič, ker je sovražnik v teh ofenzivah pokazal največjo vztrajnost in so borbe navadno trajale dva do tri mesece, četrtič, ker so bile ofenzive naperjene proti našim elitnim enotam, in končno, ker je imel sovražnik v teh ofenzivah navadno največ izgub v ljudeh in materialu in ker so se te ofenzive skoraj redno končale s protiofenzivo NOV, ki je prinesla še večja osvobojena ozemlja. Spričo te točne

analize sledi, da moramo biti zelo oprezni in natančni in da se moramo opirati na točne dokaze, če hočemo to ali ono od teh velikih ofenziv kakor koli že prenesti recimo tudi na slovensko ozemlje. Vzemimo za zgled na primer IV. veliko ofenzivo proti NOV, katero so začeli Nemci in Italijani s pomočjo ustašev in četnikov Draže Mihailovića 22. januarja 1943 proti osvobojenemu ozemlju v Liki, Kordunu, Baniji in Bosanski Krajini. Kako je bilo takrat v Sloveniji? Edino osvobojeno ozemlje pri nas je tedaj od jeseni 1942 trajajoča tako imenovana »Dolomitska republika« v neposredni bližini Ljubljane. Proti tej uprizore Italijani svojo zadnjo lokalno hajko teden dni pred božičem 1942, ki se konča s hudimi borbami in izgubami za Italijane z borbami za Ključ (18. XII. 1942). Ko se začneja IV. ofenziva, vlada v Dolomitih relativni mir in delegacija IOOF za Avnoj celo odpotuje proti Bihaću. Ta »mir« traja vse do 17./18. marca 1943, ko Italijani z večjo ofenzivo Dolomitsko republiko uničijo, CK KPS in IOOF pa se zaradi tega preselita nazaj na Kočevski Rog. Vse to bi še nekako govorilo za to, da je ofenziva v Dolomite, čeprav dva meseca kasneje, le še kakor koli že v zvezi s IV. ofenzivo. Toda kako je drugod v Sloveniji? Na Gorenjskem, Štajerskem in Primorskem večjih sovražnikovih operacij v tem času ni in slovensko ljudstvo se v teh krajih začne dvigati enako kot v Ljubljanski pokrajini pomladi 1942, pač pa se vrše velike in srdite borbe na Dolenjskem, ki se zaključijo z veliko zmago slovenskih brigad pri Jelenovem žlebu (26. III. 1943). Toda, kako in zakaj je do teh borb prišlo? Ohranjeni so operativni načrti Glavnega štaba NOV in POS, po katerih se je v začetku januarja 1943 začnela velika partizanska ofenziva — kot nadaljevanje jesenske ofenzive 1942 — proti beli gardi. Zapletena v hude borbe z Italijani in belogardisti v Temeniški dolini in v okolici Št. Vida pri Stični pa dobi NOV Slovenije ukaz od Vrhovnega štaba, naj vskoči sovražniku, ki je takrat začel svojo IV. ofenzivo, v hrbet. Tri naše brigade, Tomšičeva, Gubčeva in Cankarjeva (Šercerjeva je bila takrat na področju Mokrc—Bloška planota), takoj odidejo v Žumberak, kjer se skupaj s hrvaškimi edinicami zapletejo v hude, a uspešne borbe. Na povratku na Dolenjsko, naše brigade nadaljujejo z ofenzivo proti Italijanom in beli gardi (Metlika, Pleterje) in nato proti važnemu belogardističnemu področju, proti Suhi krajini. S tem seveda pritegnejo nase znatne italijanske sile (dele divizije Macerata in Rgpt. CCNN XXI. Aprile) in borbe se z gorskega hrbta Hinje—Ambrus prenesejo na področje Starega loga, od tod pred Ribnico ter se končajo, kot že rečeno, z veliko zmago Cankarjeve in Gubčeve brigade pri Veliki Beli steni v bližini Jelenovega žleba. Odmev IV. sovražne ofenzive je torej v Sloveniji ta, da napadamo in smo v ofenzivi mi, ne pa Italijani.

Ne morem trditi, da so prav vsi sovražnikovi načrti za IV. ofenzivo danes že znani, odnosno nisem jih imel še prilike videti. Za trditev, da pa ti načrti ne obsegajo tudi Slovenije, govore za sedaj prav dobro že same okrožnice novega italijanskega komandanta XI. armijskega korpusa generala Gambarre, ki je v Sloveniji zamenjal Robottija v drugi polovici decembra 1942. V okrožnici, katero izda Gambarra po 15 dneh po prevzemu komande, za novo leto 1943, pravi, da je dobil v Rimu in na Sušaku (kjer je komanda II. italijanske armade, v sestav katere spada tudi XI. korpus) generalno direktivo: »Iztrebiti partizanstvo, pomiriti Slovenijo«. To, kar se ni posrečilo Robottiju, ki je po načelu promoveatur ut amoveatur odšel za komandanta II. armade na Sušak, naj bi se posrečilo Gambarri. Zato Gambarra v omenjeni okrožnici zabičuje svojim vojakom: »Udari po partizanih, kjer koli jih le srečaš! To bodi odslej vaše geslo!« O italijanskih belogardističnih pomočnikih pa pravi: »Moj namen je belo gardo uporabljati, da se odstrani sovražnik številka 1, komunisti, ko bomo dosegli to, bomo isto o pravem času naredili tudi z belo gardo«. V okrožnici od 20. I. 1943 pa Gambarra prizna, da je bilo vse od 20. decembra 1942 mnogo hajk po provinci, a vse z minimalnimi uspehi, in pravi: »V sramoto vsem tem našim hajkam in veliki vojaški delavnosti pa partizan mirno naprej ropa, kot se mu le zljubi (kadar ga piči muha)... vselej pa jo urno pobriše, ko zapazi, ali bolje rečeno, zavoha, da bi se mu v frontalnem napadu ne godilo dobro«. Tem svojim neuspehom išče Gambarra vzroke. Ne najde jih

pri italijanskemu vojaku, ki »se trudi in gara ter vrši svojo dolžnost do onemoglosti«, tudi ne pri partizanih, ki »vrše svoj posel z veliko sposobnostjo«. Napaka je po njegovem mnenju v metodi in je »zato treba še enkrat odkritosrčno priznati, da dosedanji način borbe s partizani ne velja«. »Dobro« — nadaljuje — »bomo taktiko spremenili! Zato dovolj s hajkami in ofenzivami, s kombiniranimi obkrožitvami z mnogoštevilnimi bataljoni!« In nato Gambarra napove novo taktiko: zasesti vasi, v bližini katerih se drže partizani in jih s tem in tako odrezati od prehranjevalnih baz in obkoliti!

Če bi torej v IV. ofenzivi po nekem skupnem nemško-italijanskem načrtu sodelovale tudi Gambarrove edinice v Ljubljanski pokrajini, bi brez dvoma dva dni pred začetkom ofenzive Gambarra napisal drugačno okrožnico. Kot kuriozum in dokaz, kako je Gambarra gledal na svoj komandni kader, bi omenil samo še mesto iz njegove okrožnice, ki jo je izdal tik pred kapitulacijo Italije, 3. septembra 1943: »... Vedno in vedno bolj se sprašujem in to vprašam tudi vas, oficirji, ali se sploh še spleča proti nekemu nepismenemu Dakiju, Rajku, Klanjšku ali proti kateremu koli nesrečnežu Tonetu, ki so do včeraj še vihteli lopato ali tolkli s kladivom po nakovalu, — pošiljati v borbo vas, oficirje, ki ste trgali hlače in si bistrili pamet na vseh mogočih vojaških akademijah in tečajih po Italiji!!!!? Na to vprašanje si odgovarjam: Ne! Ne spleča se! Bolje je začeti posnemati partizane in dati na čelo bataljonom katerega koli kaplarja, ker je zdrav, pogumen in ima še v redu svoja čutila...«

Tudi k tej izdaji bi pripomnil isto kot k izdaji referatov V. kongresa KPJ, da je škoda, ker v uvodu ni podan zunanji oris II. kongresa KPS. Kajti tudi ta je važen za zgodovino.

Metod Mikuš

Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz narodno-osvobodilne borbe 1941—1945, Ljubljana 1946 (Državna založba Slovenije), str. 542.

V pripombah izdajatelja (str. 533 sl.) je rečeno, da knjiga ne vsebuje vseh Kardeljevih člankov iz dobe NOB, ker nekateri govori ali niso bili zapisani, ali se pač na kateri koli način niso ohranili. Ker pa se je takoj po osvoboditvi pokazala potreba, seznaniti najširše ljudske množice z govori in članki enega od vodilnih politikov in borcev NOB, je izdajatelj pač z marljivostjo izbral po vsej Jugoslaviji med NOB nastajajoče in po vsej Jugoslaviji tiskane Kardeljeve članke in govore in jih povezal v pričujočo knjigo. Izven dvoma je, da je izdajatelj storil s tem koristno delo, ki bi seveda bilo še koristnejše, če bi knjigo dopolnjeval s sedaj že znanimi govori (n. pr. Kardeljev govor na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju), druge pa, katerih originali so po vsej verjetnosti izgubljeni, izdal vsaj po vsebini, saj živi še tov. Kardelj sam in mnogo tovarišev, ki so ga takrat poslušali (glej n. pr. Marijan Brecelj, Zborovanje na Pugledu, Slovenski zbornik 1945, str. 63). Izdaja popolnih Kardeljevih člankov in govorov s še skrbnejšimi pripombami, kot so v pričujoči knjigi, bi pomenila nadvse dragoceno zgodovinsko gradivo in pripomoček k razumevanju slovenske in celokupne jugoslovanske NOB.

Knjiga se drži svojevrstnega in ne kronološkega reda. Zakaj, izdajatelj nikjer ne pojasni in je zato težko ugibati. V I. delu pod poglavjem Nova Jugoslavija začenja s člankom Dve poti malih narodov jugovzhodne Evrope (str. 7 sl.), ki je bil prvič objavljen v 4.—5. zvezku časopisa Nova Jugoslavija (datum!), a napisan v Drvarju 1944, sledijo članki iz leta 1944 (2., 3., 4., tudi ne v kronološkem redu) in nato iz leta 1945, tudi ne v kronološkem redu. V II. delu (str. 211—530), ki nosi naslov Iz borbe za novo Jugoslavijo, so članki iz 1941, 1942, 1943, pa tudi 1944 in 1945. V tem delu se izdajatelj drži kronološkega reda in podaja Kardeljeva dela pisana in nastala v Sloveniji, Srbiji, zopet v Sloveniji, na Hrvaškem, zopet v Sloveniji itd. Neprimerno večjo uslugo bi storil izdajatelj, če bi se dosledno držal enotnega in to kronološkega reda in če bi izdal članke tako, kot so dejansko nastajali. Tako bi bil na prvi pogled viden kvantitativni in kvalitativni razvoj naše NOB in ljudske revolucije. V tem pogledu to knjigo v veliki meri prekaša izdaja govorov in člankov tovariša Tita.

Na tem mestu bi se lotil vprašanja današnjega izdajanja člankov in govorov naših vodilnih politikov in državnikov, nastalih med NOB, nasploh. Jasno je, da ima avtor članka ali govora sam nesporno pravico, popraviti ali redigirati svoj nekdanji govor za današnjo izdajo. On je avtor in delo je njegovo. Drugo vprašanje pa je, koliko more kakor koli že predelan ali popravljen tekst, čeprav popravljen od avtorja samega, služiti kot primarni zgodovinski vir za tisto razdobje, za katero je bil spregovorjen ali zapisan, kajti za zgodovino je važno le avtorjevo takratno gledanje na določeno danes že zgodovinsko razdobje, dogodek ali položaj in ne, kako gleda danes nazaj na že dovršene dogodke. To ni več vir, temveč že samo še neke vrste znanstvena literatura.

Pokazati hočem primer tako popravljenega in redigiranega Kardeljevega govora s Kočevskega zbora v izdaji Novega sveta 1949, števil. 5, stran 444—463. Že opomba pod črto na strani 444, ki naj bi pojasnila zelo zanimivo pot tega govora, ki se je smatral še leta 1947 za izgubljenega, je dokaj pomanjkljiva in ne pove vsega. Vedeti je treba, da je kmalu po Kočevskem zboru zadivjala preko Ljubljanske pokrajine velika nemška ofenziva, pred katero je bilo potreba marsikaj varno skriti in zakonstruirati, da se reši uničenja. Tako se je poleg drugih reči zakonstruiral tudi popolni stenogram Kardeljevega kočevskega govora, katerega je tako rekoč znova odkril po vestnem in načrtnem zaslišanju in iskanju šele 30. julija 1947 dr. France Škerl, takratni v. d. ravnatelj Instituta narodne osvoboditve, in to zakonstruiranega med kotama 498 in 551 na Ilovi gori in spravljenega skupaj s stenogramom kočevskega sodnega procesa proti belo- in plavogardističnim voditeljem. Ne vem, zakaj bi se v omenjeni opombi v Novem svetu ne omenilo tudi to, kajti brez vestnega Škerlovega iskanja bi bil govor še danes izgubljen.

Oglejmo si nekaj mest iz tega Kardeljevega govora. Na levi strani bo odlomek teksta po stenogramu, na desni pa isti odlomek, kot ga objavlja Novi svet. (V to, kdo je tekst tako preuredil, se ne spuščam, trdim pa, da tekst v Novem svetu nikakor ne more biti več primarni zgodovinski vir za zgodovino Kočevskega zbora.)

»... Naj sovražnik divja s svojimi poslednjimi silami, naj si naši domači izmišljajo nove manevre, da bi razbili enotnost naroda. Enega ni mogoče več izbrisati. V teh dneh je slovenski narod pokazal ne samo, da je narod-junak, ampak, da je v tej borbi postal tudi velik narod, velik po svoji borbeni zavesti, velik po tem dejstvu, da se je kakor en človek uvrstil v veliko fronto svobodoljubnih, demokratičnih naprednih sil človeštva. (Ploskanje. Tako je!) In postal je velik narod po tem, da se je znal uvrstiti med svobodoljubne narode in si je znal pridobiti častno mesto v družbi teh, v borbi za uničenje nasilja in za svobodno pot človeštva.«

Ali drug primer:

»... V oboroženem boju poslednjih dveh let je slovenski narod pred celim svetom manifestiral to novo poglavje v svoji zgodovini, dokazal je, da je prenehal biti hlapec raznih tujih reakcionarnih gospod,

»... Naj sovražnik divja s svojimi poslednjimi silami, naj si naši domači izdajalci izmišljajo nove manevre, da bi razbili enotnost naroda. Enega ni mogoče več izbrisati: v teh dneh je mali slovenski narod pokazal ne samo, da je narod-junak, ampak da je v tej borbi postal velik po svoji borbeni zavesti, velik po tem, da se je kakor en človek uvrstil v veliko fronto svobodoljubnih, demokratičnih, naprednih sil človeštva.«

»... V oboroženem boju poslednjih dveh let je slovenski narod pred celim svetom manifestiral to novo poglavje v svoji zgodovini, dokazal je, da je prenehal biti hlapec raznih tujih reakcionarnih gospod,

da je postal zaveden bojevnik v zboru svobodoljubnih sil človeštva v borbi proti zatiranju, tiraniji, zlu in mraku, za napredek človeštva, za resnično ljudsko demokracijo. In prav to dejstvo je obenem jamstvo, da bo končno slovenski narod lahko uresničil vse svoje narodne cilje in si odprl pot svobodnega razvoja v bodočnosti. Če smo bili doslej drobiž za urejanje medsebojnih računov imperialističnih velikanov, smo sedaj postali nosilci napredne ideje v tem delu Evrope. (Tako je!) Na ta prezirani in ponižani slovenski narod danes vsi naši sosede Avstrijci, Italijani in Madžari gledajo kot na središče upora proti reakciji, gledajo kot primer, kako se je treba boriti za napredek. (Ploskanje!) Če se danes pod vplivom naše borbe ustvarjajo v Italiji in Franciji brigade in bataljoni, če se v Avstriji ustanavljajo partizanske čete in če se v Prekmurju nahajajo partizanski madžarski oddelki, potem to pomeni, da je slovenski narod odigral s častjo in slavo svojo vlogo v borbi proti mraku in zlu v tem delu Evrope. (Tako je! Živio! Živela slovenska zamisel!)

Vzemimo še en primer:

»...Naloga OF je bila, da delo upravlja vzporedno s temi izkušnjami našega ljudstva. Da navedem samo dva taka primera. Če bi OF proglasila svojo oblast in prišla od vsega začetka na oblast, tedaj slovenski narod tega še ne bi mogel razumeti. Slovenski narod je moral videti svojo OF v borbi in tedaj jo je šele sprejel kot svojo oblast, kot izraz svojih potreb. In drugič: Mi smo že zdavnaj vedeli, da je londonska vlada izdajalcev. V Sloveniji takrat to vprašanje še ni bilo razčiščeno. Slovenske množice so se morale iz lastne izkušnje prepričati, da je londonska vlada izdajalcev. (Dol z njimi! Ven z njimi! Po njih!) Danes slovenski narod ve in nihče ne more dvomiti, da londonska vlada nima ničesar skupnega s slovenskim narodom. (Tako je!) In dalje, potrebno je bilo, da OF svoj program tudi praktično rešuje, da ga vsak dan znova pokaže svojemu ljudstvu. Do sedaj so razne

da je postal zaveden bojevnik v zboru svobodoljubnih sil človeštva v borbi proti zatiranju, tiraniji, zlu in mraku, za napredek človeštva, za resnično ljudsko demokracijo. In prav to dejstvo je obenem jamstvo, da bo končno slovenski narod lahko uresničil vse svoje narodne pravice in si odprl pot svobodnega razvoja v bodočnosti.«

»...Naloga OF je bila, razvijati svojo borbo vzporedno s temi izkušnjami našega ljudstva. Naj navedem samo dva taka primera. Če bi na primer OF od vsega začetka vzela v svoje roke vso oblast, tedaj slovenski narod tega še ne bi mogel razumeti. Slovenski narod je moral videti OF v borbi in tedaj jo je šele sprejel kot politično osnovo svoje oblasti, kot izraz svojih potreb, in predvsem: najzavednejši ljudje so pri nas že zdavnaj vedeli, da je londonska vlada — vlada izdajalcev. Toda v slovenskih ljudskih množicah to vprašanje še ni bilo od vsega začetka popolnoma jasno. Te množice so se morale iz lastne izkušnje prepričati, da je londonska vlada zares vlada izdajalcev. Danes slovensko ljudstvo ve in nihče ne more dvomiti, da londonska vlada nima nič skupnega s slovenskim in drugimi jugoslovanskimi narodi. In dalje, potrebno je bilo, da OF svoj program tudi praktično ostvarja, da

politične stranke imele lepe programe ter so o teh programih na široko govorile svojemu ljudstvu. Toda izpolnjevale teh programov nikdar niso. OF je malo govorila o svojem programu, toda ga je pretvorila v resničnost in ga tako pokazala svojemu ljudstvu. (Živio govornik! Tako je!)«

ga vsak dan znova v praksi kaže svojemu ljudstvu. Do sedaj so razne politične stranke imele lepe programe ter so o teh programih na široko govorile svojemu ljudstvu. Toda izpolnjevale teh programov nikdar niso. OF je malo govorila o svojem programu, toda pretvorila ga je v resničnost in ga tako pokazala slovenskemu ljudstvu. (Tako je!)«

Nobenega dvoma torej ni, da je tekst v Novem svetu močno popravljen in da je veliko tudi izpuščenega. Če primerjamo celoten tekst, ostane od originalnega, v Kočevju govorenega govora, zelo malo. Problem današnjih izdaj med narodnoosvobodilno borbo pisanih ali govorenih sestavkov naših vidnih politikov torej obstoji in treba ga je vsekakor rešiti. Za zgodovinarja NOB pa je in ostane merodajen le prvotni, to je med NOB samo nastali tekst.

Pričujoča knjiga je deloma prevod nekoliko krajše Kardeljeve knjige Put nove Jugoslavije, ki je izšla že leta 1945 v Beogradu. (Izd. Vojno-izdavački zavod MNO, Beograd.)

Metod Mikuž

Vladimir Dedijer, Dnevnik. I deo (od 6 aprila 1941 do 27 novembra 1942), Beograd 1945 (Državni izdavački zavod Jugoslavije), str. 413; II deo (od 28 novembra 1942 do 10 novembra 1943), Beograd 1946 (ista izdaja kot zgoraj), str. 602; III deo (od 10 novembra 1943 do 7 novembra 1944), Beograd 1950 (Jugoslovenska knjiga), str. 297.

Dedijerjev Dnevnik predstavlja doslej največji in — kolikor so po znanih načelih dnevnik in kronike lahko objektivni — tudi dokumentarni tekst iz dobe narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov. Pisan iz dneva v dan vse do novembra 1943, ko avtor odide na zdravljenje v Kairo in ga da hraniti Djilasu, ki ga, zavedajoč se pomembnosti in dragocenosti vsakodnevnih zapiskov v Dnevniku, odnese spomladi 1944 v Moskvo, od koder ga prinese nazaj Moša Pijade kmalu po osvoboditvi Beograda, — »nije ni istorija ni literatura. Ovo su zapisi jednog novinara,« kot pravi Dedijer sam na začetku I. dela. Vkljub tej pripombi nudi seveda Dnevnik obilico dragocenega zgodovinskega gradiva o dogodkih, katerih je pisec sam priča in katere sprti beleži, kot tudi o dogodkih, ki so mu jih kmalu povedali drugi očitvidci. Za razliko od Čolakovičevih Zapiskov iz osvobodilne vojne, katere je tudi zapisoval iz dneva v dan, a so mu bili uničeni 1944 in jih je potem obnovil in zapisal po spominu, je Dedijerjev Dnevnik brez dvoma točnejša zgodovinska priča, za razliko od Kocbekove Tovarišije pa, literarno obdelanega dnevnika, katerega je Kocbek pisal tudi sprti, je Dedijerjev Dnevnik žal mestoma le preskop v podatkih in se zlasti ves njegov III. del le preveč približuje že samo na hitrico pisanim časnikarskim zapiskom.

Iz Dnevnika moremo izvedeti marsikatero zanimivo podrobnost, zlasti iz časov, ko je Dedijer skupaj z Vrhovnim štabom in vodilnimi ter odgovornimi voditelji NOB. Izvemo podrobnosti iz strahotne IV. ofenzive (opis prenosa ranjenecv preko Neretve!), o proboju preko kanjona Sutjeske (V. ofenziva!) itd. Hvalevredna posebnost Dnevnika je, da s pomočjo pripovedovanja in podatkov vodilnih funkcionarjev NOB poedinih jugoslovanskih narodov izvemo za potek in razvoj NOB v sleherni naši deželi in je prav zaradi tega Dnevnik tudi dragocen učni pripomoček. Čeprav redkobesedno, je Dnevnik pisan z veliko skrbljivostjo in ljubeznijo. In morda prav nekateri redkobesedni zapisi silnih, dramatičnih, trpljenja in smrti polnih dogodkov dajejo Dnevniku že določeno literarno vrednost. So v Dnevniku mesta, na primer opis smrti in pokopa

avtorjeve žene, partizanske zdravnice Olge in še veliko drugih, ki so edinstveni zapisi v vsej naši partizanski literaturi.

Partizanska pot zanese Dedijerja tudi v Slovenijo, kateri posveti v II. delu pod poglavjem »Narod si bo pisal sodbo sam« (kar je videl zapisano nad odrom v dvorani Kočevskega zboru, katerega se je udeležil) skoraj 80 strani. Ti zapiski iz Slovenije, če odštejemo ono, kar je po pripovedovanju naših vodilnih ljudi (Kardelja, Kidriča) vestno in sproti zapisal v Dnevnik, dokaj zgovorno dokazujejo, kako je bilo celo Dedijerju včasih le težko razumeti vse naše podrobnosti in pod kako težkimi pogoji se je vodila borba slovenskega naroda. Takoj ko pride v Belo krajino 11. septembra, zapiše: »... gledam i čudim se. Nijedna pruga u našoj zemlji nije bila tako branjena i utvrđjena kao ona. (Tu misli železnico Semič—Metlika.) Svako selo je takodje tvrdjava« (str. 440). Te besede drže za vso Ljubljansko pokrajino in točno zapiše na strani 447, da so bili v Sloveniji izredno težki pogoji za borbo, predvsem zaradi majhnosti terena in še ta je bil ves preprežen s komunikacijami in posejan z okupatorskimi in v nekem času tudi z belogardističnimi postojankami.

Vkljub še tako težkim pogojem, nimamo v vsej zgodovini NOB slovenskega naroda niti trenutka, da bi naše slovenske edinice zapustile pod sovražnim pritiskom Slovenijo, vkljub še tako težkim pogojem je naše vodstvo, ko spomladi 1942 zapusti Ljubljano, ves čas do osvoboditve na terenu samem. Da je moglo delo CK KPS in IOOF uspevati, je bilo treba vse delo prikrojiti posebnim načinom dela, od katerih je prav za Slovenijo tako značilna stroga konspiracija, brez katere bi se v določenih razdobjih ne mogle obdržati niti slovite partizanske bolnice in ne naše vodstvo. Prav vse te naše posebne okoliščine delajo na Dedijerja določen vtis, zato jih tudi podrobno opisuje.

V naslednjem bi dopolnil, oziroma popravil nekaj zapiskov, ki se nanašajo na Slovenijo. Na strani 441 sl. citira proglas IOOF, s katerim OF in NOV Slovenije prevzemata vso oblast na osvobojenem ozemlju po kapitulaciji Italije. Dedijer pravilno poudarja, da je to eden od najvažnejših dokumentov v zgodovini slovenskega naroda, dodati pa je treba, da je to že drugi proglas te vrste. (Prvi, opirajoč se na 5. in 6. temeljno točko OF, je odlok IOOF od 17. maja 1942, torej za časa prvega slovenskega osvobojenega ozemlja.) Možno je, da je Kidrič 13. IX. 1943 dal direktive za t a j n e volitve odposlancev slovenskega naroda (str. 444), vendar so se te vršile v drugi polovici septembra 1943 j a v n o, na ljudskih zborovanjih. Ruffini (Drufovka) je bil tajnik visokega komisarja Ljubljanske pokrajine, ne komisarja za Dalmacijo (str. 458). Opis na strani 498 (3. oktobra) bi vsekakor bilo bolje opustiti, ker to res ni dogodek, ki bi bil vreden omembe. Viktor Avbelj, ne Abvelj (str. 458). Zbor odposlancev slovenskega naroda je pravilno ocenjen kot zgodovinski dan v tej naši vojni in avtor pravilno poudarja, da se je Zbor vršil »po prvih volitvah v okupirani Evropi, po prvih demokratičnih volitvah v Jugoslaviji«. Za zbor odposlancev so to vsekakor prve volitve, prve volitve za NOO pa imamo v Sloveniji že za časa prvega osvobojenega ozemlja. Delo Zbora označi kot potrdilo dela OF (IOOF) v dveh letih in pol, v določitvi nadaljnjih nalog, v naporih, da bi čimprej prišla svoboda, in v izvolitvi delegatov za Avnoj. Vse to je točno, vendar bi bilo potrebno še posebej poudariti, da delegati izvolijo na Zboru iz svoje srede Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot predstavnika najvišje nove slovenske državne oblasti in Vrhovni plenum OF kot predstavnika najvišje politične oblasti s Predsedstvom SNOO, odnosno IOOF kot izvršilnima organoma. Kako je treba razumeti »Koalicijo 18 različnih skupin« v OF (str. 447), je povedano že pri poročilu o knjigi II. kongres KPS. Zelo važna je osvetlitev dela tov. Kardelja od 1941—1943 (stran 513—517).

Dedijerjev Dnevnik more vsekakor nuditi dragoceno pomoč pri proučevanju in spoznavanju NOB. Višek te pomoči je vsekakor dokumentarni prikaz IV. in V. ofenzive, kot tudi vrsta zapiskov iz leta 1941 in 1942. Manj popoln in le prehitro delan je njegov III. del. Točno je in pri vseh treh delih moramo upoštevati, kar omenja avtor sam že v uvodu, da so iz Dnevnika »izostavljene samo one stvari, za čije objavljivanje uslovi još nisu sazreli«. To je pač hiba, ki jo srečujemo pri izdajah vseh dokumentov, ki se nanašajo na najbližjo preteklost. Res pa je tudi, da je izdaja Dnevnikovega III. dela že pod vplivom

spora, s katerim se svet seznanil po bukreštanskem zasedanju Informbiroja. Prvo kot drugo dokazuje vso težavnost in kočljivost pisanja resnične, znanstvene zgodovine NOB.

Dnevniku je priloženih več dokumentarnih fotografij, letakov, faksimilov itd., kar njegovo vrednost samo še povečuje. Doslej sta v slovenskem prevodu izšla dva dela: I. del 1948 (izd. SKZ) in II. del 1950 (izd. SKZ).

Metod Mikuš

Slovenski poročevalec 1938 in 1941. (Ponatis Slovenskega poročevalca iz leta 1938 in 1941, informacijskega vestnika Osvobodilne fronte). Ljubljana 1951. Uredil in z opombami opremil France Škerl (izd. SKZ). Strani 355.

Ena od redkih publikacij, ki jih je Osvobodilna fronta izdala ob svoji deseti obletnici, je izdaja originalnega teksta dveh letnikov Slovenskega poročevalca, za zgodovino slovenskega naroda brez dvoma najpomembnejša. Izdajatelj teksta, eden od glavnih urednikov Slovenskega poročevalca za časa narodnoosvobodilne borbe, dr. France Škerl, se je pri izdaji tekstov dobro potrudil in se moremo mirne duše zanesti, da je tekst takšen, kot je v originalu, pravilno prepisan in da je tako v tej izdaji dostopen vsakomur, kajti originalni Poročevalci so danes že velika redkost. V tej prvi knjigi so izdani teksti dveh letnikov. Prvi letnik (1938) obsega le dve številki, pomembnejši pa je drugi letnik (1941), katerega prva številka izide maja 1941 in zadnja, dvaintrideseta, 30. dec. 1941.

Izdajatelj je pred pričetkom tega, za zgodovino NOB vsekakor pomembnega dela, stal pred velikim razpotjem: ali naj se drži samo tekstno-kritične metode in naj se torej loti izdajanja teksta in samo tistih tekstno-kritičnih pripomb, ki so za tekst sam in njegovo razumevanje neobhodno potrebne (na primer v opombah popravljene tiskovne in vsebinske napake v originalu) — ali pa da k tekstu poleg omenjenih pripomb dodaja obširnejše pripombe, ki že presegajo okvir tekstno-kritične znanstvene metode. Izdajatelj je poleg prve posegel še po drugi, eksegetični metodi, kar daje izdaji tega Poročevalca sicer večjo, a žal ne popolno vrednost.

Popolnoma razumljivo je, kaj je nagnilo izdajatelja h kombinaciji obeh omenjenih metod. Dejstvo, da je zgodovina NOB pač še terra incognita. Če torej hočemo razumeti enega od osnovnih virov za zgodovino NOB, Slovenskega poročevalca, je k tekstu potrebna še širša, eksegetična razlaga. Izdajatelj je bil tako prepričan, da bi izdaja samo in samega teksta bila premalo in da bi tako ne dosegla tistega učinka, kot ji po njeni pomembnosti vsekakor gre. Ne more se seveda nikomur braniti od njega zahtevati, kakšna znanstvena pota naj ubere pri takih in podobnih izdajah dokumentov iz NOB, reči pa je treba, da mora biti vsako delo, pa naj bo delano že po tej ali drugi metodi — popolno v vseh tistih merah in oblikah, kolikor je to pač v tem času spricho številnih subjektivnih in objektivnih okoliščin pri delu iz NOB trenutno mogoče. Če bi se izdajatelj v našem primeru držal strogo samo tekstno-kritične izdaje, bi moral poleg popravila teksta, ki v originalu zaradi tiskovnih napak včasih ni docela razumljiv, ali poleg samih tiskovnih napak ugotoviti vsekakor tudi avtorje nepodpisanih člankov (in ti so vsi!), ali recimo — še natančneje kot je sicer to na straneh 16 in 17 storil — v katerih tehnikah so se tiskale posamezne izdaje, kdo jih je tiskal oziroma razmnoževal, kakšen je bil način razpečavanja itd. Že samo te omenjene zahteve — naštel bi jih lahko še veliko — dokazujejo, da bi bila popolna tekstno-kritična izdaja sama združena z ogromnim delom in zato — rebus sic stantibus — zdaleč bolj popolna, kot so doslej še vse izdaje dokumentov iz področja zgodovine NOB ali zgodovine Partije. Pri znanstvenem delu, posebno še pri izdaji tako raztresenih dokumentov, kot je gradivo za NOB, je vsako udarništvu zaradi udarništvu več ali manj problematična zadeva. Mirna presoja, klasifikacija dokumentov in njihova vsestranska obdelava zahtevajo določen čas. Znanstveni usus je vsekakor, da se veliki tomusi gradiva

in dokumentov izdajajo za daljše razdobje (po veljavnosti), kot je to sicer običajno za dnevno časopisje. Tudi pri izdaji dokumentov iz NOB se bo treba odločiti za tako znanstveno obliko in način izdajanja, kot jo imamo recimo Slovenci za zgled v Kosovem Gradivu za zgodovino Slovencev.

Kakor koli že, izdajatelj Poročevalca se je odločil za kombinacijo obojne metode (omejujem se samo na izdajo II. letnika) in si je tako naložil veliko delo, pri čemer sicer pokaže i dosti poguma i smisla. V glavnem se drži obširnejše eksegeze tam, kjer je na razpolago že več znanega gradiva (arhivalnega in tradicije). Težje pa je, kjer naleti na problematičnost in na doslej še nerešena vprašanja v zgodovini NOB sami. Jasno: če se je odločil tudi za eksegetično metodo, je treba tudi vse problematične zadeve NOB v kratkem stavku eksegezirati, a to je pač težko, če problem sam že ni jasen. Vzemimo za primer vprašanje, kako je s točnostjo poročanja Slovenskega poročevalca o partizanskih in sovražnikovih izgubah in kaj je sploh treba reči o njih. Izdajatelj, primerjajoč Poročevalčeve številke o izgubah z uradnimi okupatorskimi poročili o akcijah, opaza, da se te čestokrat ne ujemajo. Spričo te ugotovitve si izdajatelj pomaga le s kratko opombo, da je podatek v Poročevalcu pretiran, odnosno da akcija, ki jo omenja Poročevalec, v okupatorskih uradnih poročilih ni omenjena. Ubi veritas? In to je treba iskati v vsakem znanstvenem delu, pri zgodovini NOB pa še tem bolj, ker tu gre za zelo bližnjo preteklost. Nič torej zato, če se bodo pri vestnem iskanju pokazale Poročevalčeve številke v mnogih primerih res za pretirane, kajti s tem zgodovinar nikakor ne misli zmanjševati vrednosti in veličine NOB, pa čeprav bi tak očitek mogel nastajati. Tu gre za dvoje: objektivno resnico je vsekakor treba poiskati, objektivni zgodovinar pa itak dobro ve, da vsebina in to sekularna vsebina in veličina NOB ni — med drugim — samo v tem, koliko okupatorjev je padlo na naših tleh, temveč v popolni zmagi NOV nad okupatorjem, v popolni kapitulaciji tako italijanske kot nemške armade na našem ozemlju in v uspešno izvedeni in izbojevani ljudski revoluciji. Upoštevat je treba tudi to, da Poročevalec niti najmanj ni imel namena, napačno poročati, poročal je pač, kakršna poročila je dobival na terenu, in ta spričo vseh zelo kompliciranih, včasih subjektivnih, včasih objektivnih pogojev nikakor niso mogla ustrezati dejanskemu stanju. Točno pa je, da bo zgodovinar pri takem pravilnem reševanju problemov prečestokrat naletel celo na zelo ostre ugovore spričo herojske tradicije, nastale med narodom zaradi bolj ali manj intenzivnega sodelovanja v borbi sami: Vendar načelo dixi et salvavi animam meam ne obvezuje zgodovinarja najnovejših razdobj samo k objektivnemu poročanju, temveč stavlja predenj tudi veliki moralni postulat, da ne dopušča pod nobenim pogojem, da bi se vnašale v eno najslavnejših razdobj naših narodov mistifikacije, ki zgodovini NOB morejo samo škodovati.

Dovolil bi si na tem mestu navesti primer, s katerim se izdajatelj sicer še ne peča, naletel pa bo nanj takoj spočetka, ko bo obdeloval in pripravljaj izdajo III. letnika (1942). Gre za veliko borbo Cankarjevega bataljona z Nemci v začetku jan. 1942 pri Dražgošah na Gorenjskem. Čeprav se vsi partizanski viri (tradicija) ne ujemajo v datumu, je vendar spričo soglasnih nemških uradnih poročil mogoče to veliko štiridnevno borbo datirati od 9. do 12. januarja 1942. Težje pa je z določevanjem izgub. Partizanski viri se gibljejo od 1000 navzdol do 550 padlih Nemcev. V političnem poročilu CK KPS na drugem kongresu KPS je rečeno »blizu 700« (II. kongres, str. 69). Ali so te in katere številke so točne? Izhajajoč iz načela, ki se mi zdi dokaj utemeljeno, da se je treba pri štetju sovražnikovih izgub v glavnem držati le sovražnikovih poročil, pri štetju naših pa naših, je treba vsekakor reči, da partizanska poročila o nemških izgubah skoraj gotovo niso točna. Točna bi bila le v primeru, da bi bila dana Cankarjevemu bataljONU vse štiri dni borbe absolutna možnost, prešteti nemške izgube, a to bi bilo le v primeru, da bi bili vse štiri dni taki gospodarji situacije, da bi ne bili Nemci v stanu pokopati nobenega svojega mrliča in bi jih zato pokopali in sešteli partizani. No, situacija pri Dražgošah ni bila taka in kot zaključek teh borb velja preboj na Mošenjsko in na Mošenjski planini (13. jan. 1942). Partizanski viri o nemških izgubah pri Dražgošah slone torej na oceni s partizanskih položajev, tako

ocenjevanje pa — to ve vsak, kdor je bil kdaj v borbah — ne more biti točno. Pa še na nekem dejstvu slone partizanski viri, ki bi, kolikor se danes vsekakor še da kritično preveriti na terenu samem, mogel znatno pripomoči k približevanju objektivni resničnosti, — na izpovedi prebivalcev Rudnega in okoliških vasi, ki so morali padle Nemce spravljati s sanmi v dolino. Kaj pa nemški viri? (Ti bi bili najbolj pristojni, kajti komandanti edinic morajo podajati točno številčno stanje!) Za sedaj mi še niso znana uradna poročila tistih nemških edinic, ki so sodelovale v borbah pri Dražgošah, poznam pa dvoje nemških zapisov o izgubah v teh borbah. Sta to dva zapisnika štabnih konferenc vodilnih okupatorskih osebnosti na Štajerskem, in to zapisnik s sej od 19. jan. 1942 in 2. febr. 1942. V prvem je rečeno med drugim: »Na Kranjskem položaj še ni jasen. Prišlo je do težkega spopada s komunisti. Zdi se, da se je po petdnevni borbi delu banditov posrečilo umakniti. Na nasprotni strani je 63 mrtvih, na naši pa 27 mrtvih in 42 ranjenih.« V drugem zapisniku pa je rečeno, da so imeli partizani 50, Nemci pa prav tako 50 mrtvih in da je bil voditelj operacij pri Dražgošah SS Gruppenführer generallajtnant Ervin Rösener. Po že omenjenem načelu je nemško poročilo o partizanskih izgubah (63, 50) pretirano, partizanski viri govore o 9 mrtvih in 11 ranjenih. Teže pa bo spraviti v sklad razmerje 1000—700—550 : 27/42, odnosno 50. Seveda je možno, da bi Nemci svoje izgube tajili, vendar sem mnenja, da je kaj takega na štabnih razgovorih, ki so bili tajni in dostopni le vodilnim osebnostim, težko pričakovati. Poleg tega pa je treba še poudariti, da Nemci svojih težkih izgub, ki so jih utrpeli 12. XII. 1941 pod Blegošem (48 mrtvih in 7 ranjenih) niso prav nič skrivali niti pred javnostjo.

Kakor koli že, hotel sem le pokazati, da nekatera vprašanja v zgodovini NOB niso tako lahko rešljiva in to iz kakršnih koli že razlogov. Sicer pa, da se povrnem k že zapisani trditvi, marsikatera od teh vprašanj — čeprav jih je seveda treba rešiti z objektivno točnostjo — niti niso osnovna in tako tudi to ne, koliko Nemcev je padlo pri Dražgošah. Točno; če se bo dalo ugotoviti, da število 1000—700—550 drži, je borba pri Dražgošah brez dvoma ena največjih bitk — po številu padlih sovražnikov — v NOB vseh jugoslovanskih narodov. A vendar se mi bo kljub temu zdela glavna vsebina teh borb kot zaključek slavne faze splošne vstaje gorenjskega ljudstva decembra 1941. In prav ta decembrska vstaja na Gorenjskem pa je imela daljnosežne posledice in to za usodo vse od Nemcev okupirane slovenske zemlje — preprečila je namreč priključitev i Gorenjske i Štajerske k rajhu. Na že omenjenih štabnih razgovorih pravi 29. X. 1941 Müller-Haccius, da priključitve, ki so jo vsi pričakovali 1. XI. 1941, še ne bo in to zaradi »razloga zakonsko-tehničnega« značaja, ker je v načrtu priključitev vsake civilne uprave (štajerske in koroške) posebej. Tudi na sejah 26. XI. in 8. XII. pravi M.-H., da se o priključitvi ne da še ničesar reči, vendar da so vse priprave v teku. V tem pa pride splošna bliskovita vstaja na Gorenjskem sredi decembra 1941 in na štabnem razgovoru 22. XII. pravi M.-H., da je bila priključitev že zelo blizu, vendar — »zaradi najnovejših dogodkov na Gorenjskem je bilo to nemogoče« in da priključitve sploh ne bo. Tako je Gorenjska vstaja, katere zaključek je borba pri Dražgošah — zelo verjetno preprečila trdno Hitlerjevo namero o priključitvi slovenske zemlje k rajhu.

Omejil bi se samo še na en problem, katerega je izdajatelj sicer načel (str. 259 in 285), ne pa popolnoma izčrpal, vprašanje preseljevanja slovenskega življa s Štajerskega in Gorenjskega. Ugotovite na str. 259 v glavnem držijo, nerešen pa je ostal problem, koliko je NOB slovenskega naroda v resnici preprečila vso izvedbo velikega Hitlerjevega odnosno Himmlerjevega preseljevalnega načrta. Omejil bi se le na Gorenjsko, kjer je Himmler ob svojem prvem obisku zahteval izselitev 80—100.000 Gorenjcev. Škerl daje vsekakor prevelik poudarek izpovedi šefa civilne uprave za Gorenjsko Rainerja pred vojnim sodiščem v Ljubljani (str. 285), ker kot pri tem tudi pri ostalih vojnih zločincih velja pravilo: nemo gratis mendax. Kolikor mi je do danes znano gradivo glede tega vprašanja, je treba vsekakor upoštevati tudi NOB, vendar ne absolutno. Da je nadaljnje preseljevanje iz Gorenjske prestalo, je še več drugih vzrokov, od katerih bi omenil tudi naslednjega: Ko je Himmler prišel

drugič na Gorenjsko, je od svojega prvotnega izselitvenega načrta odstopil toliko, da se je odločil samo za 20 km širok obmejni pas, na katerem naj bi se namesto Gorenjcev naselili nemški kulaški sinovi. V tem času pa je tudi na Gorenjskem začela delovati rasna komisija, katere rezultat je bil, da je samo 15 % Gorenjcev dobilo »rasno« povoljno oznako, ostalih 85 % pa ne. Tako je nastopil spricho izselitve obmejnega pasu nov moment, kajti iz tega področja preseljeni Gorenjci bi predstavljali v nemškem rajhu rasno nevarnost. Upoštevati pa je treba še drug moment, dejstvo namreč, da se glede te izselitve nista ujemala Himmler in Göring. Dočim je prvi zastopal stališče, da se bo Gorenjska rasno očistila le s preseljevanjem, je drugi trdil, da bi 80—85 % izseljenih Gorenjcev pomenilo absolutno dezorganizacijo delovne sile na Gorenjskem (H. Göring Werke!), na Gorenjsko pa bi bilo treba vsekakor naseliti novo delovno silo s še manjšo rasno čistostjo (Poljake i. dr.). Sporna in kočljiva zadeva je bila predložena v rešitev Hitlerju in 10. II. 1942 sporoča Himmler, da je Hitler odložil naseljevanje nemških kmetov na Gorenjsko na čas po vojni.

Pokazal sem tako le na nekaj vprašanj, ki jih bo treba vsekakor še rešiti, na kar bodo tudi nadaljnje izdaje Slovenskega poročevalca, pa naj si bo izdajatelj izbral tudi eksegetično metodo, znatno olajšane in bliže popolnosti.

Na kraju bi omenil le nekaj malenkosti, ki jih je izdajatelj spricho obsežnega pa tudi prehitrega dela lahko prezrl. Opombe na str. 251 sl. bi bilo treba vsekakor izdelati po dokumentarnem gradivu nürnberškega procesa, zbranega v veliki izdaji Procès des grands criminels de guerre devant le tribunal militaire international Nuremberg; str. 260: za citiranje italijanskih vojaških aktov zadostuje ekshibitna številka in je P. M. (posta militare) odveč; str. 262: od protitalijanskih kmečkih manifestacij so zlasti zanimive pa tudi krvave one v Trebnjem, o čemer je dosti gradiva na razpolago; str. 283: oddelki komunistov se začno na Gorenjskem formirati že pred 22. VI. 1941; str. 284 in sl. Daxböck, ne Daseböck; str. 285: o problemu koalicije v OF glej oceno knjige II. kongres KPS; str. 294: nisem si na jasnem, kako more nekdo svojemu govoru pred desetimi leti — po spominu? — »vdihniti« prvotni izraz; str. 303: T. Orlando je bil komandant divizije Granatieri di Sardegna; str. 317: akcija na Bučko je le del velike zamisli, preprečiti preseljevanje iz Zasavja; str. 318: dvomim, če je Wieshaupt res tako upoštevanja vreden vir. V delu je opaziti tudi nekaj tiskovnih napak.

Škerlu gre vsekakor zasluga, da smo za deseto obletnico OF dobili v roke del tako važnega vira za zgodovino NOB, kot je ravno Slovenski poročevalec. Zeleti je samo, da bi z izdajanjem ostalih tekstov nadaljeval. Kot že rečeno, ima pri izbiri metod vso svobodo, zaželeno pa seveda je, da bodo naslednje izdaje popolne, kolikor je rebus sic stantibus pač mogoče. Tisk, format in papir odgovarjajo pomembnosti knjige.

Metod Mikuš

Makso Šnuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949. Izdal Uradni list LRS. Str. 240.

V zajetnem obsegu 240 strani je M. Šnuderl v okviru Društva pravnikov LRS oziroma njegove sekcije za partizansko pravo izdal prvo knjigo dokumentov o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Knjiga ne bo pomembna in uporabna samo za pravnike in študente prava na univerzi, temveč tudi za zgodovinarje v običajnem smislu besede kakor sicer za vse, ki se zanimajo za zgodovino našega narodnoosvobodilnega boja. Avtor je zbral v knjigi 162 dokumentov, v katerih je skušal prikazati revolucionarni vznik ljudske oblasti na ozemlju slovenskega naroda, s kratkimi uvodi k vsakemu poglavju pa je ves proces na slovenski zemlji hotel postaviti v primerni jugoslovanski okvir. Dokumenti so nanizani po kronološkem redu in obsegajo čas štirih let, to je od partijskega letaka konec aprila 1941 do ukaza o imenovanju narodne vlade Slovenije 5. maja 1945.

Zbrati pravne dokumente iz dobe narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji »z značajem ali pomenom zakona ali najvišje norme, izdane od vrhovnih

organov, po možnosti popolno« gotovo ni lahka naloga. Težkoč se je avtor sam dobro zavedal, zato je v uvodu zapisal, »da zbirka nima pretenzije, da je v vsakem oziru pravilna«. Zdi se, da se je avtor teh težkoč celo preveč zavedal, zato je marsikatero vprašanje pustil ob strani, čeprav bi ga bilo dobro načeti in mu za pozneje nakazati smer rešitve. Eno takih vprašanj je revolucionarni značaj razvoja naše nove narodne oblasti, ki je rasla pod okupatorjevo oblastjo in kljub okupatorju. »Kolikor so to rast spremljali odloki osvobodilnih organov, so jo le ugotavljali in na taki osnovi pospeševali ter usmerjali njen razvoj,« je zapisal Boris Kidrič v oktobru 1944 (rokopis v arhivu CK KPS). Revolucionarni značaj naše nove oblasti se je pokazal že zelo zgodaj, pravzaprav že v začetku. To je dobro občutil avtor sam, ko je v svojo zbirko vključil odlomek iz partijskega letaka konec aprila 1941. Zaradi revolucionarnega značaja naše nove oblasti se je zgodilo, da je n. pr. Narodna zaščita že 1941 prej eksistirala in delovala, preden je o njej izšel formalni odlok. Podobno je bilo s kazenskimi sankcijami, ki so se izvrševale prej, preden je eksistirala frontni odlok o zaščiti naroda. Za nastanek revolucionarnih pravnih norm je značilno, da se praktično uveljavljajo in izpolnjujejo prej, kakor pa nastanejo formalni odloki. V revolucionarnem procesu se pravne norme lahko izražajo tudi z ustnimi ukrepi, večkrat pa še se oznanijo v »nepravni« obliki propagandnih letakov, člankov, brošur itd. Tovrstnega gradiva je bilo v dobi narodnoosvobodilnega boja precej. Zgodovinar, ki bo prikazoval revolucionarno rast naše ljudske oblasti, bo moral poseči po njem, ker se ne bo smel zadovoljiti z običajno zapisanimi pravnimi predpisi. Tudi M. Šnuderl je nedvomno čutil, da je v tem primeru stal pred zamotanim vprašanjem, ki se ga za sedaj ni hotel lotiti in ga je raje odložil za drugo priliko. S tem je pa nenadoma stal pred nalogo, ki ni bila več tako težka. Slo mu je odslej le za formalna jasne pravne zapise. Toda na težave je vendar naletel tudi tu.

Pri pregledu virov za dokumente za svojo knjigo je avtor kmalu spoznal, da »mnogi pravni akti... sploh niso bili objavljeni v tisku« (str. 10). Seveda ni zaradi tega niti on niti ne morejo drugi misliti, da bi taki akti ne mogli biti pravni dokumenti. Toda avtor je v tem primeru vso zadevo razumel dokaj preprosto. Prvenstveno je zbral tiste pravne akte, ki so bili med vojno objavljeni v tisku: v Slovenskem poročevalcu, Sklepih in odlokih prvega zasedanja SNOS in v Uradnem listu SNOS. Poleg njih je vzel še one, ki jih je poznal iz gradiva bivše študijske komisije pri Predsedstvu SNOS v partizanih, oziroma iz gradiva dr. Vita Kraigherja. Naravno, da je tak izbor moral nujno biti nepopoln tudi tedaj, če upoštevamo, da je avtor hotel objaviti samo formalno jasne pravne predpise. Čas je bil večkrat tako razgiban in hiter, da se je zaradi večnih premikov in ofenziv malo tiskalo, odloki pa so bili nujni in ni bilo mogoče čakati na izdajo Slovenskega poročevalca. Več odlokov je bilo tudi konspirativnega značaja ali pa vobče bolj internega, tako da za objavo večkrat ni bilo ne samo časa, temveč celo ne potrebe. Vseh teh primerov se avtor v svojem izboru ni dotaknil. Tudi to mu je olajšalo izbor dokumentov za svojo knjigo. Toda to olajšanje ni bilo na mestu. V okviru, kakor si ga je zamislil, bi avtor moral preiskati vse vire oziroma arhive, ki bi mu mogli kaj nuditi za prikaz razvoja ljudske oblasti pri nas. Knjiga pa jasno dokazuje, da avtor v arhive ni segel. Mislim, da vsaj brez posega v arhiv narodnoosvobodilnega boja pri nas ne bo mogoče izdajati virov za zgodovino naše osvobodilne vojne. Naravno, da je arhivsko delo naporno in zamudno in zraven na žalost pri večini zelo malo cenjeno, toda zgodovinskih dejstev brez uporabe arhivalnih virov, če že eksistirajo, ni mogoče pokazati v celoti oziroma v čim popolnejši sliki. Če bi avtor »Dokumentov«, čeprav z muko, pregledal arhivalije NOB, bi pri vestnem iskanju že tedaj odkril n. pr. »Partizanski zakon«, odkril celo dva z zanimivimi različicami. V svoji knjigi bi bil lahko objavil ne samo nadvse zanimiv, temveč za sedaj tudi nedvomno najstarejši pravni predpis pri nas, ki je tudi z vidika formalne pravne stilizacije dokument prve vrste. Razen »Partizanskega zakona« bi bil odkril še številne druge, predvsem vojaške dokumente, ki jih je sicer tako malo v zbirki in ki bi jih moral uvrstiti v svojo zbirko. Če se je avtor bal

iskanja arhivskih dokumentov zaradi neurejenosti arhiva NOB, bi bil njegov poseg še dvakrat potreben; on bi še drugim pokazal, kaki osnovni pogoji morajo biti dani, da bi se znanstveno delo moglo uspešno razvijati.

Posebno vprašanje je moral avtor rešiti, ko je stal pred vprašanjem formalne zaokrožitve dokumentov, ki naj izidejo v eni knjigi. Na strani 10 je avtor zato povedal, da je poskusil zbrati samo dokumente vrhovnih organov na slovenski zemlji, to je republiških predstavniških organov, kakor bi rekli danes. Pri tem je gotovo vplival ozir na praktični obseg knjige, še bolj pa pogled na stopnje oblasti. V prvi knjigi naj bi bili izdani dokumenti vrhovnih »republiških« organov, v nadaljnjih pa dokumenti nižjih stopenj. Ta kriterij je pravilen. Toda avtor se ga ni dosledno držal, kakor kažejo dokumenti štev. 53, 68 in 153, ki pripadajo nižjim stopnjam in jih avtor ni z ničemer utemeljil. Pokrajinski odbori so sicer res bili včasih nekaka podaljšana roka Izvršnega odbora OF oziroma Predsedstva SNOS, vendar je njihov resor bil pokrajinsko omejen. Če bi jih avtor imel za del vrhovnih organov, bi njihove dokumente moral navesti v svoji knjigi. Očividno je mislil drugače; ker si ne moremo misliti, da bi vsi pokrajinski organi izdali samo 2 ali 3 pravne akte. Mislim pa, da je avtor pravilno izločil pokrajinske pravne akte in one, ki pripadajo katerim koli nižjim organom. Kolikor jih je pomotoma obdržal, jih je obdržal verjetno zato, ker mu ni bil vedno predzeten kriterij vrhovnih organov. Za to govori dejstvo, da v uvodu sploh ne definira pojma vrhovnih organov. Njegovo pojmovanje je mogoče razbrati šele iz pregleda objavljenih dokumentov.

»Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji« so kljub nekaterim načelnim hibam pomembna knjiga v zgodovinpisju našega osvobodilnega boja. V primeri z dotedanjimi deli: o tej dobi pomeni lep korak naprej. V sistematiki zgradbe je pokazal uspeh, kakršnega doslej pred njim še nobeno delo o NOB. Glavna materija je urejena lepo, jasno in pregledno. Pred vsako novo periodo jo dopolnjuje uvod, ki povezuje dokumente najprej s splošno jugoslovanskim okvirom, nato pa z dogajanjem na slovenski zemlji, da pravni dokumenti kot sad revolucionarne prakse in potrebe ne obvisijo v zraku. Na koncu so glavni materiji dodane opombe, ki odloke pojasnjujejo vsebinsko, delno pa razlagajo okoliščine, ki so privedle do odloka. Opombe bi nedvomno bile lahko še znatno obsežnejše. Škoda je le, da trditve niso podkrepljene s citati, ker bi se s tem dokumentarnost knjige povečala. Škoda je tudi, da pisec ni dovolj povedal, kje se hranijo viri njegovih dokumentov, pa naj bodo posamič ali tiskani ali ciklostirani. Za dokumente naslednjih števil: 61, 64, 69, 76, 80, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 100, 101, 102, 103, 104, 123, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 161 (163 pa obstoji samo v opombah!) ni sploh nobenih citatov, od kod je pisec dokumente dobil.

Napake in pomanjkljivosti v podrobnostih v knjigi so različnega značaja. Tiskarskega značaja so zelo maloštevilne. V dokumentih št. 38 na strani 50 je tiskarski škrat zamenjal imeni Goričana Vojka in Tratarja Pavla. Med številkami dokumentov je štev. 95 pomotoma dvakrat navedena, št. 139 pa je pomotoma sploh izpuščena. Smiselna napaka je avtorju nastala na strani 39. Avtor je namreč napisal: »Po načelu ljudske demokracije predpiše — (IO) — svobodne demokratične volitve v NOO, ki kot organi oblasti na osvobojenem ozemlju stopijo namesto političnih terenskih odborov OF, ki izvajajo te volitve«. Praktično: je bilo tako, da so odbori OF najprej prevzeli oblast in kot taki nato izvedli volitve v NOO. Napaka podobnega značaja je nastala na strani 94, ker na zasedanje v Jajcu de iure ni potovalo vodstvo OF, temveč na kočevskem zboru izvoljena delegacija Slovencev za zasedanje AVNOJ. Napake te vrste so nastale, ker je avtor v uvodih vsebino dejstev zelo močno skondenziral in je zato nevarnost za ne popolnoma ustrezne stilizacije bila večja. V obratnem smislu je pa pisec v dokumentu št. 10, točke 6. pravilno napisal »Celotni zbor Narodne zaščite...«, medtem ko je originalni ciklostirani izvod Slovenskega poročevalca z dne 17. X. 1941, št. 21, imel »Celotni odbor Narodne zaščite...«. Tretjega značaja so napake, ki so prvenstveno nastale zato, ker avtor ni materije študiral tudi po podatkih v arhivu NOB. Te »arhivske« napake so nastale v uvodih k posameznim prilogam in v končnih opombah.

Str. 39: Število italijanske oborožene sile v veliki »roški« ofenzivi ni znašalo samo 64.000 mož, temveč vsaj 71.189, kolikor so po arhivskih podatkih znesle oborožene sile vseh Robottijevih operativnih enot (M. Mikuž: Vojnoistoriski glasnik 1950, št. 1, str. 54). Str. 40: Še pred koncem ofenzive nista bili ustanovljeni samo dve brigadi, temveč štiri. Tomšičeva je bila ustanovljena še pred začetkom ofenzive, ostale tri, to je Gubčeva, Cankarjeva in Šercerjeva pa še do konca ofenzive. Ta podatek je razen iz arhivskih podatkov mogoče ugotoviti še vedno tudi iz ustnih virov. Str. 21: OF ni nastala 28. IV. 1941, temveč najkasneje 27. IV. 1941 (Slovenski poročevalec 1941, ponatis, opomba 41, str. 273). KPJ ni izdala poziva na vstajo narodov Jugoslavije šele 4. julija 1941. Že 22. junija 1941 je v CK bilo odločeno pozvati ljudstvo na oboroženi upor. Proglas CK KPJ je bil takoj natisnjen. Na seji CK KPJ dne 27. junija 1941 je bilo sklenjeno, da odide del članov CK in drugih aktivistov takoj na teren zaradi organizacije in vodstva partizanskih odredov. 4. julija 1941 pa je bilo na seji CK KPJ sklenjeno začeti oboroženi boj. Za njegovo izvedbo so pa bili izdani politični in organizacijski ukrepi (V. Kongres KPJ, str. 59, 60, 61 in 174). Str. 223: Boris Kidrič ni oblasti OF v pogojih okupacije označil za »državo v državi« šele na Kočevskem zboru, temveč že v enako imenovanem članku v listu »Osvobodilna fronta« sredi januarja 1942 (št. 2, II). Str. 223: Slovenci na Gorenjskem niso praznovali praznikov, ki jih je zapovedala OF, šele 3. (ne 4.) januarja 1942, temveč že tudi 1. decembra 1942. (Obširneje o tem glej v Slovenskem poročevalcu, ponatis, opomba št. 231, str. 326.) Str. 225: Italijanski okupator ni izdal odredbe o streljanju talcev že marca 1942, temveč 24. aprila 1942. Letaki s to odredbo so v arhivu NOB v MNO. (Glej Bregar: Ljubljana v borbi, str. 17.) Str. 228: Vprašanje povezave »roške« ofenzive s tretjo nemško ofenzivo proti NOV še ni do kraja razčiščeno. Str. 227: AVNOJ v Bihaču 26. in 27. novembra 1942 še ni imel oblastnih funkcij, temveč je bil le osrednji politični organ narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji. Str. 230: Sporazum temeljnih skupin OF ni bil sklenjen januarja 1943 in objavljen aktivistom krščanske skupine v OF z okrožnico njenega vodstva št. 6 z dne 11. januarja 1943, temveč šele sredi februarja 1943 in objavljen aktivistom z okrožnico z dne 1. marca 1943. Pisec je do svoje zmotne sodbe prišel po slabi interpretaciji KS okrožnice št. 6. Ne glede na dejstvo, da v času pisanja njegove knjige še ni bilo Kocbekove »Tovarišije«, v kateri je Kocbek dovolj jasno povedal, da so se razgovori o imenovani izjavi vodili v glavnem sredi februarja, nekako od 15. do 24. februarja, bi se bil avtor moral zmotiti vendar izogniti, če bi bil okrožnico št. 6 malo globlje analiziral in upošteval tudi ustne vire, ki so dotlejš večkrat govorili o »Februarski izjavi«, kar gotovo ni bilo brez smisla. V citirani okrožnici je pisca zapeljala trditev, ki je KS skupini odrekala značaj politične stranke, toda spregledal je, da je trdila to tudi za vso dobo nazaj, hotela in govorila pa je za svoj lastni skupinski aktiv, ki se mu je pa ravno z Dolomitsko izjavo, kakor je Februarsko izjavo prvi označil po kraju nastanka Metod Mikuž, odpovedala oziroma ga podredila frontnemu oziroma vodstvu Izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Podobno je storila tudi sokolska skupina. Razen tega bi se pisec moral zmotiti izogniti tudi, če bi malo bolj pobrskal po arhivih. Odkril bi, da je bila »Izjava« razposlana aktivistom s spremnimi dopisi, ki so pri krščanskosocialističnem in partijskem nosili datum 1. marca 1943, spremni dopis za sokolsko skupino pa doslej še ni znan nobeden. Kakor je razvidno iz podpisov na »Izjavi«, je bila razposlana samo aktivistom treh ustanovnih skupin, zastopniki kulturnih delavcev pri podpisu sploh niso sodelovali. Popolnoma pravilno pa se avtor zaveda važnosti Dolomitske izjave za nadaljnji razvoj Osvobodilne fronte (str. 65).

Glavno materijo s pripadajočimi uvodi je avtor razdelil v šest dob v petih razdobjih, tako da je v prvo razdobje vključil dve dobi. Pri tem je periodizacijo slovenskega razvoja skušal vskladiti s splošno jugoslovanskim. S to razdelitvijo je razvil delno nov koncept periodizacije NOB v Sloveniji. Na žalost ni koncepta utemeljil. Moral bi bil razložiti kriterij, po katerem je presojal dogajanje na slovenski zemlji in katere momente je predvsem gledal v njem. Naslovi sami za to gotovo ne zadostujejo. Kljub vsemu pa bo njegov prispevek lahko dragocen. Pomagal bo pogledati na razvoj našega narodnoosvobodilnega

boja tudi z druge perspektive, kakor smo bili vajeni doslej. Raziskovanje te dobe še dolgo ne bo zaključeno in nedvomno bo prineslo še veliko novih spoznanj, ki bodo vsa skupaj in s pomočjo raziskovalcev različnih strok pomagala periodizirati dobo NOB v večje periode in te zopet v krajše faze, na kar doslej z zgodovinarskega vidika zaradi premalo raziskane celotne dobe v splošnem še nismo mislili dovolj.

Če na koncu še enkrat pregledamo Šnuderlove »Dokumente« in zraven upoštevamo avtorjeve namene in njegovo oblikovalno sposobnost, moramo reči, da je delo kot prvi kamen v zgradbi pravnih dokumentov iz dobe NOB bilo koristno. Toda zraven ne smemo prezreti dejstva, da je pravzaprav pionirsko delo za to knjigo opravil ob koncu vojne tragično padli dr. Vito Kraigher. Večino gradiva je zbral in pripravil že on, Šnuderl ga je v bistvu dopolnil, popravil in sistematično razdelil ter opremil z opombami in uvodi. Mislim, da bi bilo lepo in primerno, da bi se bil M. Šnuderl v uvodu z nekaj besedami oddolžil spominu zaslužnega in prezgodaj umrlega Vita Kraigherja.

France Škerl

Leon Gerškovič, Dokumenti o razvoju narodne vlasti. (Priručnik za izučavanje istorije narodne vlasti na fakultetima, školama i kursevima). Beograd 1948 (Prosveta), str. 395.

Na koristnost pa tudi na težavnost in problematičnost izdajanja takih dokumentov sem opozoril že ob izdaji Dokumentov o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, ki jih je izdal 1949 profesor na ljubljanski pravni fakulteti dr. Makso Šnuderl (Borec II, štev. 7—8, 9 in 10). Koristnost take izdaje dokumentov in korak naprej v zgodovinopisju NOB jugoslovanskih narodov je brez dvoma v tem, da s tem dobimo v roke tekste, katerih originali so danes v arhivih, težavnost in problematičnost pa predvsem v tem, kako in na kakšen način je treba začeti z izdajo takih dokumentov, ker se pred zgodovinarja nujno postavlja vsaj dvoje osnovnih vprašanj, katera je treba najprej rešiti. Prvo od teh vprašanj je, koliko je novo nastajajoča ljudska oblast, ki je rasla in se razvijala na teritorijih, po katerih je šlo svojo borbeno pot naše centralno vodstvo, CK KPJ, Vrhovni štab in tega spremljajoče elitne edinice, brigade, divizije in korpusi, vplivala na razvoj ljudske oblasti v ostalih jugoslovanskih pokrajinah. Primer: koliko in kako so tako imenovani Fočanski predpisi, izdani februarja 1942 v Foči, kjer je bil takrat Vrhovni štab, o nalogah in organiziranju osnovnih celic ljudske oblasti narodnoosvobodilnih odborov, vplivali na znani odlok IOOF od 17. maja 1942, ki uvaja na prvem slovenskem osvobojenem ozemlju prve demokratične volitve v narodnoosvobodilne odbore. Rešiti je treba torej s tem v zvezi še več vprašanj: kakšen je medsebojni vzročni odnos, ali so odloki Vrhovnega štaba za prvo dobo in koliko so oni, ki kakor koli govore o ljudski oblasti, samo nekakšen vzorec ali obvezna norma za slične odloke, ki so jih izdajala nacionalna vodstva NOB poedinih jugoslovanskih narodov. Dalje, koliko so ta nacionalna vodstva v te odloke vnašala določene posebnosti, izvirajoče iz posebnosti razvoja njihove NOB. Dalje, koliko so bili odloki, kakor koli že zadevajoč ljudsko oblast, izdani od poedinih nacionalnih vodstev, vzorec ali predloga sličnim odlokom drugih jugoslovanskih narodov itd. Pod takimi in podobnimi vidiki pisana in obravnavana izdaja dokumentov bo v veliki meri pripomogla tudi k točnemu spoznavanju zgodovine NOB. Res je, temeljna je resnica, da je pod enotnim vodstvom in v skupni borbi vseh jugoslovanskih narodov rasla nova Jugoslavija, rasla in se razvijala tudi nova ljudska oblast in da so tej novo rastoči in razvijajoči se oblasti od vrhovnega vodstva postavljeni neki temeljni in osnovni principi, res pa je tudi, da najdemo prav v razvoju ljudske oblasti v NOB posameznih jugoslovanskih narodov toliko posebnosti in originalnosti in to prav zato, ker so osnovni tvorci odlokov ljudske množice same, da je prav gotovo, da je ena od bistvenih nalog pravne zgodovine NOB, da ugotovi tudi vse te originalnosti. Če je le kje, je treba imeti tudi v tem vprašanju pred očmi za pravilen razvoj zgodovinske znanosti važno ugotovitev maršala Tita: »Dogajanja v dobi

osvobodilne vojne in rezultati teh dogajanj so tako komplicirani in so po svoji vsebini, po neki gotovi originalnosti tako bogati, da je potrebna globoka analiza in znanstvena obdelava, da bi jih mogli pravilno in vsestransko osvetliti.« (Komunist I., okt. 1946, str. 1.)

Drugo osnovno vprašanje pa je, koliko, na kakšen način in v kakšni meri vplivajo osvobojena ozemlja na razvoj ljudske oblasti. Da v neki meri in v gotovih primerih celo odločilno, je nesporno, nikakor pa ne absolutno. Dr. Geršković, vsaj zdi se tako, daje v tem vprašanju prevelik poudarek potrebnosti osvobojenega ozemlja za razvoj oblasti in na strani 7 pravi: »Temelji novog pravnog poretka udareni su na prvim oslobodjenim područjima u vrijeme oslobodilačkog rata. Narod, vodjen Komunističkom partijom a organiziran u svojim partizanskim odredima, kasnije u Narodno-oslobodilačkoj vojsci, kao oružanoj snazi narodne revolucije, i u svojim političkim borbenim organizacijama, narodno-oslobodilačkim odborima, rušio je zajedno sa istjerivanjem okupatora i organe vlasti stare Jugoslavije: općinske uprave, sreska načelstva i sudove, koji su stupali u službu okupatora. Na tim oslobodjenim područjima narod je uzimao vlast u svoje ruke preko svojih narodno-oslobodilačkih odbora kao i preko vojnih organa (komandi mjesta i komandi područja), koji su takodjer bili organi vlasti oružanog naroda. Ovi novi organi narodne vlasti izgradjivali su se po direktivama Vrhovnog štaba, jer je Vrhovni štab bio političko i vojno rukovodstvo narodnog ustanka. Osnivanje ovih prvih organa narodne vlasti je klica nove narodne demokratske države i prekid sa starim pravnim poretkom.« Potemtakem je možno zaznati prve elemente novega pravnega reda, početke nove, ljudske oblasti med NOB jugoslovanskih narodov leta 1941 samo tam, kjer je osvobojeno ozemlje takrat dejansko obstajalo, torej v Srbiji, Črni gori, Liki, Kordunu in Baniji ter vzhodni Bosni in Hercegovini. Res je in razumljivo je, da na osvobojenih ozemljih, s katerih je pregnan okupator, ljudstvo ruši staro oblast, občine, sreze, in postavlja novo, narodno-osvobodilne odbore, a kako je potem v Sloveniji, kjer 1941 osvobojenega ozemlja še ni? Tega vprašanja se zaveda dobro tudi dr. Geršković, vendar ga na str. 8 ne reši zadovoljivo, čeprav poudarja: »Medjutim, osim u Sloveniji, nisu nikdje doneseni od strane organa narodne vlasti propisi o organizaciji narodno-oslobodilačkih odbora (u Sloveniji, Izvršni odbor Oslobodilačke fronte izdaje niz propisa o organizovanju narodno oslobodilačke borbe, medju kojima i propise o zadacima prvih organa narodne vlasti).« (Podčrtal jaz.) Pravilno — kot je že omenjeno — so po dr. Gerškovićevem prvi organi ljudske oblasti na osvobojenih ozemljih narodno-osvobodilni odbori in razni vojni organi, a kdo je organ te oblasti v Sloveniji, kjer leta 1941 ni ne komand mest in področij in ne narodno-osvobodilnih odborov kot v že omenjenih jugoslovanskih pokrajinah. Dovoljujem si tudi na tem mestu zapisati zelo važno ugotovitev tov. Kidriča, ki dobro osvetli prav to izrazito posebnost v razvoju ljudske oblasti v Sloveniji v dobi 1941 do 17. maja 1942, ko pravi: »Iz množičnega narodnoosvobodilnega gibanja OF, po svoji vsebini pristno demokratičnega, so vkljub okupaciji, pod oblastjo samih okupatorjev, rasli elementi nove narodne oblasti na Slovenskem. Ta narodna oblast je rasla in zrasla iz dejstva, da se osvobodilnega boja udeležuje — narod in da se v prvih vrstah borijo njegove osnovne ljudske množice. Kolikor so to rast spremljali odloki osvobodilnih organov, so jo le ugotavljali in na taki osnovi pospeševali in usmerjali njen razvoj.« (Rokopis iz jeseni 1944, arhiv CK KPS.) Značilnost, *conditio sine qua non* za nastanek in razvoj prvih elementov ljudske oblasti v Sloveniji torej ni že obstoj osvobojenega ozemlja, temveč okupacija, proti kateri se bori ves slovenski narod, povezan v OF, na čelu s svojimi osnovnimi ljudskimi množicami, delavci, kmeti in delovno inteligenco in katere vodi vodstvo slovenske NOB, CK KPS, IOOF in Glavni štab. In preden si slovenski narod pomladi 1942 pribori svoje prvo osvobojeno ozemlje, so v Sloveniji že nastali prvi elementi ljudske oblasti, ki se potem na osvobojenem ozemlju razvijajo dalje, v višje kvalitetne stopnje. Da je prišlo do take specifične rasti ljudske oblasti v narodnoosvobodilni borbi slovenskega naroda, ki je vsekakor sestavni del skupne NOB vseh jugoslovanskih narodov,

je treba pripisati dejstvu, da OF že kmalu po svojem nastanku doseže tak razmah in da poseže v borbeno enotnost ves slovenski narod že kmalu do take mere, da sežejo osnovne celice OF, to je terenski odbori OF, skoraj v sleherni slovenski vas in mesto. Samo v Ljubljani je že v prvem razdobju do 400 terenskih odborov OF. Ti terenski odbori prav zaradi svoje množičnosti, v kateri je trdno in enotno povezano vse slovensko ljudstvo, postajajo poleg zgolj političnih borbenih organov OF tudi osnovni oblastni organi OF. Proces te revolucionarne, kvalitetne rasti doseže do srede septembra 1941 že tako stopnjo, da se more dotedanje vrhovno politično vodstvo OF, Vrhovni plenum OF konstituirati v Slovenski narodno-osvobodilni odbor, ki, kot je rečeno v 2. členu sklepa Vrhovnega plenuma OF, »za čas narodnoosvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju«. Skratka, od jeseni 1941 postaja vkljub okupaciji OF »država v državi«.

Dr. Geršković pravi v uvodu, da sprejema v zbirko le tiste dokumente, »koti su imali tako da kažem konstitutivni karakter za stvaranje naših saveznih državnih organa, organa pojedinih narodnih republika, organa državne vlasti i državne uprave uopće, ili za naš novi pravni poredak«, česar se v zbirki slovenskih dokumentov tudi točno drži. Toda poleg tega, da po že imenovanem sklepu Vrhovnega plenuma v členu 3. stopa SNOO v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije, da se po odloku SNOO vključujejo slovenske partizanske čete v Narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije itd., poleg odlokov torej, ki kažejo na enotnost in skupnost NOB slovenskega naroda z ostalimi jugoslovanskimi narodi ter razvoj vrhovnega slovenskega narodnoosvobodilnega organa, je treba vsekakor v Dokumentih prikazati OF tudi kot državo v državi. Dokumenti sicer vsebujejo enega od teh tipičnih odlokov, Odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve, izpuščena pa sta odloka o narodnem davku in o posojilu svobode. Dokumentarno je treba dokazati, da je slovenski narod sabotiral uredbe in odločbe okupatorja, izpolnjeval pa in se pokoraval odlokom SNOO, odnosno njegovega izvršilnega organa IOOF. Ne, bi smel izostati odlok, s katerim se slovenski narod poziva na praznovanje 29. oktobra 1941, 1. decembra 1941 itd.

Svoj poseben razmah in kvalitativno višjo stopnjo pa doseže razvoj ljudske oblasti na prvem slovenskem osvobojenem ozemlju, kateremu je v Dokumentih določeno le troje odlokov, odlok o ustanovitvi NOS, odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem ozemlju, ki je logično in časovno prvi, in odlok o postavitvi izredne sodne komisije. Zakaj stavlja v to razdobje odredbo Glavnega poveljstva o zastavi, znaku in pozdravu slovenskih partizanov še iz leta 1941, mi ni jasno. Logično in časovno mora biti na prvem mestu odlok IOOF o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem ozemlju od 17. maja 1942. (Opozarjam, da je v Šnuderlovih Dokumentih str. 43 sl. vzeta od 19. maja 1942, v Gerškovičevih pa, čeprav ni navedeno, po Slovenskem poročevalcu III. letnik, št. 23 od 1. junija 1942, izdanem na osvobojenem ozemlju. Vsebinsko se odloka sicer ne razlikujeta, zelo pa v izrazih in formulacijah. V 4. členu manjka v Gerškovičevi izdaji stavek: Redni oblastveni odbori se imenujejo narodnoosvobodilni odbori.) Tudi ta odlok je velika posebnost v razvoju ljudske oblasti slovenskega naroda in pove, da na osvobojenem ozemlju prevzame vso oblast OF slovenskega naroda. Za prvi čas so postavljeni za oblastne organe terenski odbori OF, ki dobe nalogo, da, brž ko je mogoče, izvedejo volitve za redne oblastne organe, narodnoosvobodilne odbore.

Nastane vprašanje, koliko so Fočanski predpisi (gl. Geršković, str. 31—37) predloga odloku IOOF od 17. maja 1942. Kot je avtor prvega predpisa o narodnoosvobodilnih odborih sploh, ki je vsekakor služil za osnovo tudi Fočanskim predpisom, tov. Kardelj (gl. Pot nove Jugoslavije, str. 225 sl.), je glavni avtor odloka IOOF od 17. maja 1942 tudi tov. Kardelj. Kot je značilno za prvi predpis o narodnoosvobodilnih odborih neposredna in svobodna izvoljenost odbora od ljudstva samega, združitev vsega pozitivnega za narodno-

osvobodilno borbo in predstavljajo NOO »skupno z našimi oboroženimi silami osnovno orožje za zmago pravične stvari našega naroda« (Kardelj, str. 227), je isto značilno tudi za Fočanske predpise in za odlok IOOF. V osnovnem vsebinskem pogledu med vsemi tremi ni razlike. V formalnem pogledu pa je med Fočanskimi predpisi in odlokom IOOF določena razlika in to zaradi tega, ker odlok IOOF pač upošteva že omenjeno slovensko specifičnost, da so se v toku borbe 1941 do prvega osvobojenega ozemlja pri nas razvili politični terenski odbori OF že do tiste stopnje osnovnih oblastnih organov, da jih odlok IOOF lahko ugotavlja že kot oblastne organe tudi za osvobojeno ozemlje. Ker pa je cilj vodstva NOB na prvem osvobojenem ozemlju pokazati ljudstvu osvobojenega ozemlja tip prave demokracije in demokratične ureditve, predpiše IOOF volitve v NOO, ki predstavljajo »osnovno enotno narodno in ljudsko oblast«. (Kidrič na partijski konferenci v začetku julija 1942.) Tudi po Fočanskih predpisih se na osvobojenem ozemlju volijo NOO, ni pa pred njimi obstajal noben drug oblastni odbor, ki bi se razvijal tako, kot smo to dejali za Slovenijo. Dočim IOOF določa samo volitve za terenske NOO, torej za osnovne upravne enote, določajo Fočanski predpisi več: direktne volitve za »seoske (vaške) NOO«, posredne na skupščinah delegatov pa za občinske in okrajne NOO. Zanimivo je, da slično misel najdemo tudi pri nas in to v osnutku naredbe št. 9. štaba III. grupe, kjer je v 2. členu rečeno: »V vseh osvobojenih krajih naj se vrše javna zborovanja, kjer naj se volijo krajevni odbori OF ter delegati za občinsko konferenco OF... Na teh konferencah naj se volijo občinski odbori OF in delegati za okrožne konference OF, kjer pa naj se izvolijo okrožni odbori OF (gl. Borec II., št. 9, str. 205). Osnutek te odredbe se torej razlikuje od odloka IOOF od 17. maja in predvideva kot Fočanski predpisi volitve oblastnih organov OF od krajevnih do okrožnih odborov, kar je pri nas uzakonilo šele I. zasedanje SNOS v Črnomlju od 19. do 20. februarja 1944. To razlikovanje je razumeti tako, da je odlok IOOF nastal v Ljubljani, osnutek naredbe štaba III. grupe pa, katerega avtor je tov. Bebler, na osvobojenem ozemlju, kjer je imela grupa že od zgodnje pomladi 1942 upostavljene stike s hrvaškimi partizani, pri katerih se je seznanila tudi s Fočanskimi predpisi. Tudi po prihodu na osvobojeno ozemlje IOOF svojega odloka ne razširja, njegov sekretariat pa (Kidrič, Rus, Fajfar) izda v duhu Fočanskih predpisov 27. maja 1942 »Naloge terenskih kot oblastnih odborov, odnosno NOO sedaj in v bodočnosti«. (Borec II., št. 9, str. 205.)

Preko komunikacija IOOF spričo I. zasedanja AVNOJ v Bihaću preidejo Dokumenti na dobo Kočevskega zbora, ko predhodno označijo še nekaj dokumentov iz dolgega razdobja od januarja do septembra 1943. Za tako važen dogodek, kot je Kočevski zbor, bi bil pač potreben komentar, sicer si spričo vseh dokumentov človek, ne poznavajoč specifičnosti NOB slovenskega naroda, ne more priti na jasno. Osnovni pomen Kočevskega zbora je v tem, da svobodno in demokratično izvoljeni odposlanci slovenskega naroda izvolijo v Kočevju organ vrhovne ljudske oblasti slovenskega naroda v okviru Jugoslavije in Plenum OF kot vrhovni politični forum. Netočno je na str. 292 rečeno, da se po drugem zasedanju AVNOJ Slovenski NOO spremeni v SNOS, ki se sestane na svoje prvo zasedanje februarja 1944. V Sloveniji imamo že od začetka oktobra 1943 izvoljeno parlamentarno predstavništvo vrhovne ljudske oblasti SNOO, po II. zasedanju AVNOJ pa se SNOO sestane od 19. do 20. februarja 1944 na svoje prvo zasedanje, kjer se po prvem sklepu tega zasedanja zaradi oblikovanja organov narodne oblasti SNOO kot najvišji zakonodajni in izvršni organ na slovenskem ozemlju preimenuje v SNOS.

Vkljub omenjenim pripombam predstavlja taka zbirka, kot že povedano, neko svojo vrednost in more uspešno služiti kot pomožna učna knjiga. Popraviti pa bi bilo treba nekaj tiskovnih napak, ki motijo.

Metod Mikuš

Časopisi

Istoriski glasnik. I.—III. letnik. Organ Istoriskog društva NR Srbije. Beograd 1948—1950. »Naučna knjiga«, Izdavačko preduzeće Srbije.

1948, zv. 1, 96 str. V predgovoru *Od redakcije* očrtuje redakcijski odbor glavne smernice svojega programa: »Pospješevanje naše zgodovinske znanosti in populariziranje njenih rezultatov v skladu z zahtevami naše nove družbene stvarnosti«.

Drago Vučinić objavlja kratek članek »*Neke osobenosti u razvitku i karakteru Narodnih odbora u Jugoslaviji*«. KPJ je dala iniciativo za njihovo ustvarjanje, ker se ni mogla posluževati starih oblik oblasti, kajti stare oblike so v celoti ustrezale svoji svrhi tlačenja in izkoriščanja. Zato je uvedla novo demokratično obliko lokalne oblasti, ki je postala važen faktor v mobilizaciji narodnih množic za odpor proti okupatorju. Osnovani takoj v začetku NOB so bili na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu 1. 1943 označeni kot temelji nove Jugoslavije, kot organi, v katerih bo prišla do izraza samouprava lokalnih edinic, istočasno pa bodo oni na svojem teritoriju organi državne oblasti. Glede njihovega nadaljnega razvoja citira avtor mnenje Milovana Djilasa, »glede svoje strukture se v glavnem ne bodo spreminjali, toda glede svoje politične vsebine se morajo spreminjati — in se spreminjajo vsak dan in vsako uro v borbi med naprednimi in reakcionarnimi silami«. V drugem zvezku istega letnika »Glasnika« str. 111 navaja avtor nekatere napake, ki so se vrinile v tekst razprave.

V *Uticaoj Slovena na društveni preobražaj Vizantije* znani bizantolog Georgije Ostrogorski poudarja, da smo sicer Slovani zelo mnogo dobili in prevzeli od kulturno višjega Bizanca, toda tudi nasprotno Bizanc ni od našega naseljevanja samo izgubil teritorija, ki smo ga zavzeli mi, ampak je tekom časa imel od nas velike pozitivne koristi. Stari nagniti Bizanc je doživel regeneracijo in si s tem za stoletja podaljšal obstanek, zahvaljujoč se za to tudi našim novo doseljenim množicam, to pa zato, ker je tudi na tleh bizantinskega imperija prišlo do istega pojava, ki ga je Engels ugotovil za Frankovsko državo, »med rimskega kolona in med novega tlačana stopa svoboden frankovski kmet«. Prav tako v bizantinskem cesarstvu med bivšega rimskega kolona in poznejšega bizantinskega paroika-tlačana stopa svoboden slovanski kmet, ta pa daje državi stratiote-vojake, daje svež in krepek element, s katerim si je propadajoči državni organizem zopet opomogel. V 8. stol. prihaja do tekmovanja med Bolgari in Bizantinci, ki se pulijo za slovanski živelj. Pri prvih so Slovani temelj države, pri drugih postajajo temelj nove državne in družbene ureditve.

Dalje Glasnik prinaša srbski prevod znane razprave A. D. Udalcova *Poreklo Slovena*, ki je v izvorniku izšla v *Voprosy istorii* 1947, št. 7.

V članku *Vojna i vojno-politička iskustva srpskog ustanka 1804—1813* skuša Miroslav Đorđević prodreti v jedro vprašanja, zakaj je srbski upor 1. 1804—1806 tako sijajno uspel in zakaj je 1. 1813 tako klavрно propadel. Po Đorđeviću so uspehe upora omogočile izkušnje in izvežbanost srbskih borcev zaradi prejšnjih borb s Turki, t. j. 1788—91 na strani Avstrije in posebno to, da je upor 1. 1804 »zgodovinsko zakonit začetek nove epohe

narodnoosvobodilnih borb«. Propad upora 1813 pripisuje dejstvu, da za obrambo ni obveljal Karađorđev strateški načrt, ki je predvideval izpraznitev področij, ki niso primerna za obrambo, zato pa močno koncentracijo na odločilnih točkah obenem z zadostnimi rezervami za manevriranje oz. za pomoč na točkah, kjer bi se pokazala potreba. Namesto Karađorđevega je bil sprejet načrt vojnega sveta, po katerem so vse fronte, tudi one, ki jih ni bilo mogoče držati, zavarovali enako močno, s tem pa so razdrobili enotno udarno moč na majhne dele, ki so podlegli drug za drugim. Globlji vzrok poraza pa leži v sporu med Karađordem, ki je stremel za vrhovno oblastjo, in narodnimi vojvodami, ki so v nasprotovanju vrhovni oblasti enega človeka stremeli za samostojnostjo posameznih delov naroda in Srbije.

Vzrok propada l. 1813 je Đorđević dobro zadel, pravi vzrok uspeha leta 1804—1807 pa mu je ostal samo v podzavesti in ga izraža šele v zadnjem stavku, »da je jedinstvenost narodnih masa i njihovog rukovodstva u pravednoj, oslobodilačkoj borbi, garancija sigurne pobeđe«. Enotnost narodnih množic bi mu bil moral biti že od začetka razprave vodilni motiv, glavna misel. Vse drugo, i izvežbanost i pouk iz prejšnjih vojn in celo zakonitost zgodovinskega razvoja stopa v ozadje pred silo enotnosti narodne volje in vodstva. Zato bi mu bile vse poznejše vojne Srbije dale dovolj potrjujočih analogij, l. 1876 analogijo z l. 1813, a l. 1912—18 in posebno l. 1941—45 analogijo z l. 1804—1807.

V oddelku *Prilozi M. V. Žeravić* obravnava kratko periodo rusko-turškega sporazuma od l. 1798, ko se je Turčija zaradi Napoleonovega vdora v Egipt naslonila na svojega stoletnega nasprotnika Rusijo, do l. 1804, ko je Napoleon z lahkoto vrnil Turčijo na staro pot nasprotovanja Rusiji, Milutin V. Garašanin pa v *Najnoviji rezultati slovenske arheologije* daje najprej pregled dela na polju slovanske arheologije do osvoboditve, nato pa navaja rezultate dveh delovnih let po osvoboditvi, pri čemur je velik del teksta posvečen našemu Ptujju, omenja pa tudi Pančevo in Vel. Kikindo. Sorodno snov obravnava M. Grbić v *Muzeji i arheologija u Vojvodini*.

V oddelku *Istoriska nastava u školi* prinaša Glasnik prevod V. M. Avdijeva članka o pouku zgodovine starega veka, Arpad Lebl pa v *Problēmi istoriske nastave u Vojvodini* razpravlja o napakah in zmotah predavateljev zgodovine v Vojvodini, toda kar je tu konkretno rečeno za Vojvodino, bi se lahko raztegnilo tudi na predavanja iz zgodovine drugod.

V oddelku *Prikazi M. Dinić* kratko odbija teorije knjige Vase Glušca *Istina o bogumilima*, Predrag Acić govori o novi izdaji Dim. Tucovića *Srbija i Arbanasi*, D. J. referira o Slavjanskem zborniku iz l. 1947 in M. P. R. o Voprosy istorii l. 1945 in 1946.

V oddelku *Društva i ustanove* daje Viktor Novak program *Istoriskog instituta Srpske akademije nauka*, Jorjo Tadić referira o praktičnem arhivskem delu grupe študentov z beograjske univerze v dubrovniškem arhivu v počitnicah l. 1947, uredništvo pa poroča o delu zgodovinskega društva LR Srbije od pomladi 1947 do pomladi 1948.

Končno je na zadnjih straneh objavljena bibliografija zgodovinskih del l. 1944 in 1945 in navodila uredništva za citiranje del v bodoče.

1948, zv. 2, 112 str. Na uvodnem mestu je objavljen govor, ki ga je imel maršal Tito na svečani seji SAZU od 16. nov. 1948, ko je bil proglašen za prvega častnega člana Akademije.

Izvirni razpravi objavlja Glasnik dve, Dragoslava Jankovića *Karađorđev zakon i Đorđa Sp. Radojičića, Doba postanka i razvoj starih srpskih rodoslova*. Janković poudarja, da je bil Karađorđev zakon, za katerega se ne ve niti leto postanka, niti ali je sploh kdaj stopil v veljavo, sicer večkrat izdan, toda pravilno ga kot rezultat potreb novega srbskega društva ni ocenil noben dosedANJI zgodovinar. Janković ga analizira glede na državnopravne, vojnodisciplinske in končno na privatnopravne in kazenskopravne odredbe, naglašujoč, kako je zakon zavestno prekinil s staro fevdalno ureditvijo in zastopal racionalistične buržoazno-demokratske principe.

Za srbske rodoslove, ki jih obravnava razprava Radojičića, se je do sedaj mislilo, da jih v srbski literaturi vse do Konstantina filozofa, biografata despota

Štefana Lazarevića, sploh ni bilo, ampak da je šele on sestavil obširen rodoslov Nemanjićev, skrajšano verzijo rodoslova pa je vklopil v biografijo despota Štefana. Radojičić dokazuje, da so rodoslovi postali med letom 1374 in 1377, in sicer nekje v bivši Srbiji, toda v onem delu Srbije, ki jo je tedaj imel v svojih rokah bosanski ban Tvrtko, t. j. najverjetneje v Mileševu ali pa v Banji pri Priboju (sedež pravoslavne mitropolije dabarske). Nastali so zaradi potrebe bana Tvrtka, da dokaže svojo genealoško zvezo z Nemanjići in s tem svojo pravico do srbske kraljevske krone. Pozneje so Lazarevići prekrajali rodoslov po svojih genealoških potrebah, isto so delali Brankovići za časa despota Djurdja, drugič isti Brankovići med l. 1505 in 1509 in končno še Jakšići med 1563 in 1584. Dokazovanje Radojičića je temeljito in bo verjetno držalo.

Na tretjem mestu prinaša Glasnik prevod ruske razprave *Osnovni problemi sovjetske slavistike*, v kateri pok. akademik V. J. Pičeta obravnava vprašanje etnogeneze slovanstva, formiranje posameznih vej slovanstva in problem nastajanja držav pri Slovanih.

V oddelku *Prilozki* navaja Ivo Puhar zanimiv primer razredne borbe pri Etrurcih v mestu Volsini, kjer so bivši sužnji vzeli oblast v roke, toda lastniki sužnjev so klicali v pomoč Rimljane, ki obenem s sužnji uničijo tudi mesto samo. Dejstvo samo, ohranjeno edino pri bizantinskem kronistu Zonari, ki črpa iz zanesljivih rimskih virov, je bilo znano tudi buržoazni historiografiji od Momsena do Franka, toda ga je ta vse do sedaj izmaličila in mu odvzela značaj razredne borbe v antiki, ki je očit.

Miodrag Jugović v prilogu *Kulturna i politička stremljenja beogradske srednjoškolske omladine šezdesetih godina prošlog veka* prispeva na podlagi arhiva beograjske gimnazije zanimivo zgodovino nastanka društva srednješolcev »Nada«. Prvič so poskušali beograjski gimnazijci osnovati srednješolski krožek že l. 1848, toda to nameru jim je onemogočil reakcionaren ravnatelj in ravno tako reakcionarno ministrstvo Aleksandra Karađorđevića. Leta 1868 pa so pod knezom Mihajlom dijaki dobili dovoljenje od vlade in osnovali krožek *Nada*, ki je postal žarišče napredne misli. V njem so se živo obravnavali tudi družbeno-politični problemi v zvezi z napadi Svetozarja Markovića na režim namestnikov, toda to je bil vzrok, da je namestniška vlada l. 1871 prepovedala vse dijaške in visokošolske krožke in društva.

V oddelku o zgodovinskem pouku v šolah skuša Milutin V. Garašanin podati za teritorij naše države periodizacijo predzgodovine, ki bi odgovarjala načelom in rezultatom historičnega materializma.

Oddelek *Kritika i prikazi* prinaša obširno oceno Jovana I. Kovačevića o učbeniku Dragoslava Jankovića *Istorija države i prava naroda FNRJ* in navaja njene napake in pomanjkljivosti (prim. oceno B. Grafenauerja o zgodovini Slovencev pri Jankoviću in v drugih učbenikih v ZČ II—III, str. 240 do 243). Nikola Radojičić komentira izdajo spisov Jerneja Kopitarja II. dela od R. Nahtigala, I(van) B(ožić) govori o razpravi Branislava Djurdjeva O vojnicima, Jordan Ferluga podaja vsebino prve knjige bizantološke revije »Vizantijskij Sbornik« (Moskva 1945), R. Samardžić pa vsebino beograjskega časopisa »Muzeji« I.

Oddelek *Društva i ustanove* prinaša samo program dela bizantološkega inštituta SAN in referat o VI. bizantološkem kongresu v Parizu od 27. VII. do 2. VIII. 1948 in o VII. bizantološkem kongresu v Bruslju od 4.—14. avgusta 1948. leta.

Končno sledi Bibliografija naših zgodovinskih del in razprav za l. 1946.

1949, zv. 1, 128. str. Na uvodnem mestu je ponatis članka Milovana Djilasa *O nacionalnoj istorii kao vaspitnom predmetu*, ki je izšel v *Komunistu* 1949, št. 1. Kakor je vsakemu zgodovinarju znano, razlaga Djilas na podlagi napak, ki se nahajajo v dveh malo prej izišlih zgodovinah, *Ante Babića Istorija naroda Jugoslavije* in *Jagoša Jovanovića Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti*, marksistične smernice, ki se jih mora držati historiograf, ki hoče, da bodo njegove publikacije v skladu z znanstvenimi zahtevami historičnega materializma. Vsebine ne bomo skušali reproducirati, ker se to

ne da v nekoliko stavkih, razen tega se pa itak mora vsak zgodovinar seznaniti z razlago v originalu.

V tehtni razpravi *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV—XV veku* daje Ivan Božić mnogo novih prispevkov k razvoju Dubrovnika v najmočnejše kapitalistično središče Balkana v zadnjih dveh stoletjih srednjega veka. Božić pregledno analizira nastanek družbenih razredov v srednjeveškem Dubrovniku, predvsem izdvajanje nobilitate kot vladajočega razreda, in pravilno poudarja, da se Dubrovnik za svojo rast in napredek nima toliko zahvaliti povečanju fevdalne zemljiščne rente, čeprav se je ona bistveno povečevala s pridobivanjem novega ozemlja (Pelješca, bosenskega Primorja in Konavljja), kakor svoji posredovalni vlogi v trgovini in pa razvoju obrtniške proizvodnje, ki se je že v prvi polovici XV. stoletja tako razvila, da v njej nahajamo že prve sledove kapitalističnih odnosov.

Glede na razvoj nobilitete bi bil moral Božić upoštevati tudi Rešetarjev članek *Dubrovačko Veliko vijeće* v časopisu *Dubrovnik* I, 1929, čeprav so Medinijeve *Starine dubrovačke* mlajše (1935), glede na odpor gotovih plasti prebivalstva proti beneški nadoblasti pa moj članek *Odnos Dubrovnika prema Mlecima do god. 1358 v Narodni Starini* XII, 1936. Na vprašanje, ali so obstajali podložniški odnosi tudi že na področju Astaraje, se bo dalo sedaj, ko so izšla *Monumenta historica ragusina* I, z večjo gotovostjo odgovoriti v potrjevalnem smislu (prim. indeks *Monumenta* pod »homo«).

Pri obravnavi družbenega razvoja pogrešamo vsaj kratek oddelek o vedno močnejšem razrednem nasprotju med nobiliteto in meščanstvom, ki l. 1400 privede do znanega poskusa revolucije bratov Žamanovičev (Zamagna) in Bodacičev (Bodacia) v zvezi z Mihočem Kudeljnom, »z zločinskimi (scelerati) kožarji in mesarji«, kakor jih zaničljivo naziva kronist Rastić, in s pomočniki iz slovanske okolice Dubrovnika. V zvezi z istočasnimi meščanskimi pokreti v Splitu, Kotoru itd. pa bi bil to hvaležen problem za posebno študijo, ki bi lahko že na podlagi do sedaj poznane materiala znatno obogatila naše znanje o razrednih nasprotjih in borbah na naših tleh.

Najbolj dragocen del razprave Božića pa je slika ekonomskega razvoja Dubrovnika proti koncu srednjega veka (s. 30—61). Seveda se na 30 straneh še zdaleč ne da vse povedati, toda že na tem majhnem prostoru je Božić dal mnogo bolj podrobno in nazorno sliko, kakor je bila do sedaj Jirečekova v njegovi znani *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters*. Božić slika razvoj obrtnih panog, posebno tkalske, ki je povezana z doseljencem Petrom Pantelom iz Piacenze; na podlagi visoko razvite obrti se paralelno razvije vedno močnejša trgovina ne samo v Balkanom, ampak s celim Sredozemskim bazenom, a v zvezi s trgovino se v Dubrovniku vedno bolj kopiči kapital, v začetku večinoma tuj, že v tridesetih letih XV. stoletja pa dobivajo premoč domače kapitalistične rodbine. Čeprav je prvi nosilec kapitalizma plemstvo, ga kmalu daleč prekašajo »populani« — v XV. stoletju se za obogatele plebejce rabi izraz »beli meščani« — med njimi je najpomembnejša rodbina Kotruljevičev. Kapitalisti kakor vedno in povsod tudi v Dubrovniku sodelujejo v vseh strokah, kjer se obeta profit, oni so i trgovci i lastniki ladij i manufaktur i čisti zelenaši — oderuhi, ki večajo svoje bogastvo s posojanjem denarja in dajanjem blaga na kredit. Vrste teh kapitalističnih elementov so se posebno v XV. stoletju krepile s priseljevanjem tujih elementov iz drugih dalmatinskih mest, posebno pa z Balkana. Vlada je priseljevanje tujih, seveda bogatih elementov podpirala, toda ni jih sprejemala v krog nobilitete, temveč v krog »belih meščanov«, ki pa se oddvaja od nižjega meščanstva, ker ima ž nobiliteto istovetne interese.

O vsakem predmetu, ki ga obravnava Božić, bi se dale napisati obširne razprave, n. pr. o razvoju zelenaštva s strani domačih in tujih elementov od konca XIII. stol. naprej, o krepitvi kapitala do prenasičenosti v XV. stoletju itd., itd. in raziskovanje v tej smeri bo naloga bodočih delavcev. Kot dober kažipot jim bo lahko služil jedrnat pregled v Božićevem delu.

Znan raziskovalec predzgodovine srbskega upora Dušan Pantelić pripeva članek *Oko krajinskih povlastica*. Že od Vukovega Rječnika je bilo znano, da je Negotinska Krajina in sosedna Ključka knežina v Vzhodni Srbiji

uživala pod Turki avtonomijo, kajti pri njih ni bilo turških fevdalcev-spahij, temveč so živele pod svojimi domačimi pravoslavniimi »oborknezi«, ki jih je postavljajal sultan z berati oz. fermami. Oborknezi so preko vaških »kmetov« (predsednik vasi) pobirali pavšalni davek in ga oddajali v državno blagajno. Turški vladni predstavnik, beg v Kladovu, se ni smel mešati v to krajinsko samoupravo, ki je kot uprava fevda sultanije (njena apanaža) bila nedotakljiva. Ker se je v časopisu Brastvo XXXII, 1941, pojavil neki članek, ki negira to samoupravo in vesti o njej označuje kot fantastične, navaja Pantelić vse viire, v katerih se govori o krajinski samoupravi, v celoti pa objavlja poročilo negotinskega okrožnega predstojnika Koste Jankovića ministru Garašaninu od 5. XI. 1851 in izpoved 75-letnega Negotinčana Jovanče Dimitrijevića od 19. I. 1867, ki se hrani v arhivu Srbske akademije znanosti. Pantelić analizira in primerja oba ta vira z drugimi viri in prihaja do sklepa, da je samouprava res obstajala.

V »Prilogih« daje M. Kolarić kratko vsebino *Knjige krštenih u Beogradu 1729—1739*. Za časa avstrijske okupacijske uprave v Srbiji 1718—1739 so jezuiti vodili katoliško župnijo v Beogradu. V beograjskem mestnem arhivu je ohranjena matica krščenih, žal samo druga knjiga iz let 1729—1739, medtem ko prva knjiga z leti 1718—1728 ne obstoji. Iz ohranjene matice Kolarić navaja dragocene podatke za kulturno in socialno zgodovino Beograda pod 80-letno avstrijsko okupacijo, slika misijonarsko-konvertitsko in šolsko delovanje 59 jezuitov, ki jih je mogoče v teh letih ugotoviti iz matice, daje pa tudi socialno zanimive podatke o 25 babicah, ki delujejo v Beogradu teh let, o obrtnikih, o avstrijskih uradnikih in o osebjju, ki je vodilo gradnjo beograjske trdnjave. Pri obrtnikih se mu je primerila nerodna napaka, da je izraz »pixenmeister« prevedel s »smolar«. Ker so obrtniške panoge v matici navedene vse v latinščini, je tudi pri pixenmeistru iskal latinsko podlogo in jo našel v pix-picis = smola, torej »smolar«, ni pa upošteval, da se v tem primeru izraz ne bi glasil »pixenmeister«, ampak »picenmeister«, česar bi se bili jezuitje v Beogradu gotovo izogibali. Naš pixenmeister je seveda nemški Büchsenmeister = puškar in je samo po nerodni smoli postal smolar. Vkljub temu neznatnemu lapsusu se mora priznati, da se redko na tako malo straneh najde toliko važnega gradiva kakor v Kolarićevem članku.

Dejan Medaković prispeva podatke *Ka liku Anastasa Jovanovića*, prvega srbskega litografa in fotografa. Medaković dokazuje, da je bil Jovanović obenem tudi zelo dober akvarelist, ikonograf in ilustrator, da je nameraval izdati »Panteon slavjanski« s slikami vseh velikih Slovanov, toda izvršil l. 1850 samo izdajo srbskih spomenikov, t. j. slik srbskih velikih ljudi.

V rubriki *Istoriska nastava u školi* Glasnik objavlja prevod ruske razprave M. N. Mejmana, *Feudalni posed i feudalna renta*.

Med kritikami je odločno negativna ocena Jovana Kovačevića o učbeniku Stevana Jantoleka, *Istorija države i prava naroda FNRJ*, Beograd 1948, dalje enako negativna ocena Mirjane Čorović-Ljubinković o Nikole Mavradinova, *Starob'lgarskata živopis*, Sofija 1946, oceni Mirka R. Barjaktarovića o Nesrodnička i predvojena zadruga od Milenka S. Filipovića in končno Fanule Parazoglu vsebina *Vestnika drevnej istorii* 1946—1947.

V rubriki *Društva i ustanove* Glasnik obvešča o *Muzeju grada Beograda*, o *Arhivu grada Beograda* in o arheoloških delih v Vojvodini l. 1948.

Oddelek *Bibliografija* prinaša razen prvega dela seznama vseh knjig in člankov Svetozarja Markovića še bibliografijo zgodovinske literature za l. 1947.

1949, zv. 2, 104 str. ima na uvodnem mestu referat Moše Pijade »O tridesetogodišnjici Komunističke partije Jugoslavije na svečani akademiji v Beogradu. 30. aprila 1949.

V člankih in razpravah daje Ružica Guzina *Istoriski osvrt na karakter i značaj Srpskog građanskog zakonika od 1848 godine* in ga definira kot orožje buržoazije, nosilca kapitalističnega razvoja. Vendar pa se v njem ne sme gledati novog ustvarjanje zakonskih predpisov, temveč samo kodifikacijo pravnih principov, ki so v bistvu že obstajali in bili v rabi. V svojem jedru vsebuje srbsko civilno pravo vse karakteristike prava katere koli naprednejše

države v Evropi, samo da je v Evropi razvoj šel v obratni smeri. Drugje se je najprej razvil kapitalistični način proizvodnje in temu je sledilo revolucionarno ali pa kompromisno prevzemanje vodstva s strani razvijajoče se buržoazije, v Srbiji pa narobe buržoazija v borbi proti Miloševi absolutistični eksploataciji prevzema vodstvo, še preden se je v polni meri razvila kapitalistična proizvodnja, ki pa ima svoje osnovne začetke vendar že v dobi Miloša.

Milutin V. Garašanin prispeva razpravo iz predzgodovine *Naselje i stan prvobitnog čoveka neolitskog doba u Srbiji*. Garašanin ugotavlja, da se nahajajo predzgodovinske naselbine ob rekah, glavnih, ako ne edinih tedanjih prometnih žilah, toda na zaščitih višinah. Pri razpravi o stanovanju pračloveka najprej govori o »zemunicah« in jih primerja z zemunicami v drugih evropskih deželah, nato pa obravnava razne tipe hiš nad zemeljsko površino, vedno išoč paralele izven našega ozemlja. Končno govori tudi o tipu neolitskih naselij, o okroglem kolominskiškem, paralelnem kölnlindentskem in ob jezeru raztegnjenem eichbühlskem.

Med »Prilogi« je na prvem mestu Milana Budimira *Sloveni i Skoloti*. Budimir dokazuje, da Skoloti Herodota, ki jih sovjetski znanstveniki smatrajo kot prvo omenjanje naziva Slovanov, po samem nazivu nimajo zveze z etnikonom *Slov*, pač pa v njem tiči predslovanski koren kold-keld, ki ga nahajamo za oznako vladajočega («kralj») i v etrusščini i v karijsko-lidijskem prostoru, od koder izvirajo Etrurci, pa tudi v Zakavkazju, čigar mnogokatero zveze z južno Rusijo in Ukrajino so že zdavnaj dognali sovjetski znanstveniki. Tam se nahaja antično ime božanstva Chaldu, eponima Haldov, ki je po korenu enak Herodotovim S-kolotom. Dalje se Budimir ukvarja z izvorom slovanskega *kralja*, za katerega sta že Nahtigal in Oštir dokazala, da nima zveze s Karlom Velikim, mimogrede omenja verjetnost zveze starobalkanskega kosingas = duhovnik s Porfirogenitovim Kosences, kamor spadajo tudi naši kosezi, primerja hidronimik Danastris — Dnjestr s plemenskim imenom Bastarnov in končuje s konstatacijo, da antično ime Dnjepra Borysthenos glasovno odgovarja današnjemu brzica — brzica. Budimirjeve duhovite in globoke lingvistične enačice stoje v čudovitem nasprotju s primitivnim lapsusom pri pisenmeistru.

Branislav Djurdjev v članku *Jedan nov podatak o vezanosti raje za zemlju u smederevskom sandžaku u XVII veku* navaja marginalno gloslo v Kanun-nami Sulejmana Zakonodajalca, ki se je našla v nekem prepisu iz l. 1635/36, kjer se za smederevski sandžak izrecno predpisuje vračanje pobeglega tlačana in celo njegovih naslednikov na spahijsko zemljo v roku od 10—15 let, medtem ko se je prej trdilo, da tlačan v turškem carstvu ni bil privezan na zemljo.

V prispevku *Ljubomir Nenadović i Poljaci 1845—1848* daje Ljubomir Durković-Jakšič široko začrtano ozadje postanka Nenadovićeve pesmi *Slavenska vila*, ki je nastala l. 1846 pod vplivom ponesrečene poljske vstaje v Krakovu in se je zaradi njenega revolucionarnega duha pogosto prepisovala in prepevala od guslarjev v revolucionarnih letih 1848/49.

V kritikah komentira Stevan Belić-Franić izdajo prve knjige izbranih del V. I. Lenina (Izdaja Kulture 1948), Branislav Djurdjev ocenjuje razpravo A. S. Tveritinove *Vostanie Kara Jazydži-Deli Hasana v Turcii*, VI. Stojančević referira o dveh publikacijah, ki se ukvarjajo z ilindenskim uporom v Kruševu l. 1903, B. Drobnjaković o izdaji Dušana Pantelića *Popis pograničnih nahija Srbije* po Požarevačkog mira in Djordje S. Radojičić o razpravi Emila Turdeanuja o letnici smrti Grigorija Camblaka.

Rubrika *Društva i ustanove* ima poročilo o delu zvezne Komisije zgodovinarjev za učbenik zgodovine južnoslovanskih narodov, o delu Arheološkega inštituta SAN in o letni skupščini zgodovinskega društva NR Srbije.

Bibliografije ta zvezek nima.

1949, zv. 3, 111 str. ima v uvodu pod naslovom *Iz istorije Komunističke partije Jugoslavije* referat Jovana Marjanovića o prvih dveh knjigah *Istorijskega arhiva KPJ*, v katerem omenja poskuse zgodovine KPJ v kaznilnici v Sremski Mitrovici, slične poskuse za časa NOB in komentira dokumentarno

gradivo prvih dveh knjig *Istoriškega arhiva*. (Prim. ZČ IV, 1950, str. 258—61 in ta ZČ, str. 394.) Marjanović na podlagi teh dokumentov spremlja razvoj Partije in opozarja na praznine, ki so bile v Arhivu v današnjih razmerah neizogibne, kajti del dokumentarnega gradiva za zgodovino KPJ se nahaja v Inštitutu Marxa-Englesa-Lenina v Moskvi.

Dragoslav Janković piše ob priliki 600-letnice o *Značaju Dušanovega zakonika* in ga pravilno ocenjuje kot izraz potrebe vladajočega fevdalnega razreda, da z zakonom zavaruje, t. j. »ozakoni« svoj vladajoči položaj in svoje privilegije, s tem v zvezi pa tudi podložniški in eksploatirani položaj tlačanov. Ogromna večina predpisov Dušanovega zakonika je posvečena samo ozakonjenju položaja fevdalnih stebrov, t. j. cerkve in plemstva, manjši del pa učvrstitvi državnega aparata, t. j. centralne carske oblasti, s čimer seveda ni mišljeno, da bi bil Dušan manj važnosti polagal na krepitev svoje oblasti.

Janković se opravičeno obrača proti mnenju buržoaznih zgodovinarjev, od katerih so nekateri trdili, da zakonik pomeni poboljšanje položaja delovnih množic, da zakonik ščiti »male« in »uboge« pred samovoljo, nasiljem in eksploatacijo plemstva. Kolikor koli je mnenje Jankovića v celoti pravilno, on vendar ne ocenjuje pravilno osebnih nameriov Dušana pri zakonodaji. Ako zakon nekaj prepoveduje, je to znak, da je to »nekaj« obstajalo. Ako n. pr. strogo prepoveduje sebarske skupščine, t. j. zborovanja kmetov, potem so take skupščine tudi bile — a da so bile, najbolje dokazuje to, da so se v srbskem Primorju v Grblju sestajale še eno stoletje po Dušanu, v prvi polovici XV. stoletja (prim. pritožbo kotorskih plemičev iz l. 1431, da so kmečke skupščine »*s e m p e r fuerunt principia malorum et rebellionis*, sicut per experientiam dicunt sepius vidisse« v Glasnik Zem. muz. 1921/22 s. 137). Ako Dušan plemiču prepoveduje od tlačana kot dajatev jemati več kakor eno tretjino pridelka, potem je to dokaz, da so bili poskusi in primeri, da bi jemali več, t. j. najbrž polovico, ki je znana kot posebna vrsta oz. primer fevdalne rente (polovnici).

Ako vzamemo zakonik pod tem vidikom, pač ni dvoma, da je Dušan, dajoč z zakonikom fevdalcu čvrsto in neomajno podlago, imel namen brzdati tlačana, toda brzdati obenem tudi fevdalca. Ni dvoma, da so fevdalci v toku stoletij — ne smemo pozabiti, da Dušanovi časi imajo za seboj že 150 let razvoja na fevdalni osnovi — začeli, kakor povsod na svetu, presegati prvotne meje izkoriščanja in ni dvoma, da je Dušan ravno z zakonikom nastopil proti temu preseganju. Dušan je gotovo imel dovolj bistro oko, da zapazi pojavljajoče se znake, ki so značilni za dekadenco in odmiranje določenega, v našem primeru fevdalnega družbenega ustroja, in je verjel, da se lahko z malenkostnimi zakonskimi predpisi zavre proces, ki je prirodni in zato nezajezljiv. Obenem pa so taki Dušanovi nameni jasen izraz njegove volje, da postane absoluten arbiter nad vsem razvojem, tendence, ki je v zapadni Evropi privedla do absolutistične monarhije, v Srbiji pa se končala v absolutistični despotovini Štefana Lazarevića. Podlago tem tendencam daje prehod iz fevdalizma v kapitalistični sistem izkoriščanja in bogata Srbija se je nahajala pod Dušanom v prvem začetku tega razvoja, ki ga je pa kmalu presekalo turško osvajanje.

Dimitar Vlahov v članku *Makedonija i Mladoturška* objavlja svoje spomine iz let mladoturškega režima v Makedoniji (1908—1912), pripoveduje o delovanju progresivne Narodno-federativne stranke in desničarskega »Saveza bugarskih konstitucionalnih klubova u Turskoj« ter slika celoten razvoj socialističnega in delavskega gibanja v Makedoniji od leta 1894 naprej, ko je Martulkov v Velesu osnoval prvo grupo socialistov s sedmimi člani, do nastopa Narodno-federativne stranke. Posebno zanimivi so podatki o delovanju stranke, o govoru, ki ga je imel on v turškem parlamentu v novembru 1910, in o delovanju v zadnjih letih turške oblasti v Makedoniji.

Med *Prilogi* podaja Đ. S. Radojičić po doslej znani literaturi in po svojih zapiskih, ki jih je napravil kot bibliotekar Narodne biblioteke in ki so se mu ohranili, usodo Prizrenskega rokopisa Zakonika cara Dušana (izdaje Zakonika se oslanjajo predvsem na ta rokopis iz konca XV. stol., datiranje je možno na podlagi vodnih znakov papirja, ki jih Radojičić navaja) in usodo

Prizrenske povelje Dušana, ki je bila ohranjena v prepisu na pergamentu. Oba rokopisa sta na srečo ohranjena. Zakonik se je ohranil, ker ga po vrnitvi iz Nemčije ni dobila Narodna biblioteka, v kateri bi bil zgorel, kakor je zgorelo vseh drugih približno 1300 rokopisov, ampak Muzej, ki je ostal v drugi svetovni vojni nepoškodovan, a prepis Dušanove povelje je bil sicer v prvi svetovni vojni tudi ukraden, toda verjetno ni bil uničen. Nikola Radojčić, ki je skoraj do zadnjega kottička odkril falzifikat o slovanstem poreklu carja Justinijana (Glas Srp. k. a. 184, 1940, 149 sl.), objavlja prispevek *Povampireno slovenstvo cara Justinijana*, kjer ugotavlja zelo neprijeten pojav, da so ne samo stare navade, ampak tudi stare napake zares železna srajca. Čeprav je namreč Anglež James Bryce že l. 1887 dokazal, da je slovanstvo Justinijana falzifikat, čeprav je Hrvat Ferdo Šišić že l. 1901 dokazal, da je falzifikat izdelal znani naš falzifikator Ivan Tomko Marnavić, in čeprav je Radojčić l. 1940 jasno pokazal ves potek Marnavićevega falzificiranja, se stara bajka o slovanstvu Justinijana enostavno ne da iztrebiti. V izdaji sovjetske akademije je izšla l. 1945 zgodovina Bolgarov od N. S. Deržavina, v kateri živi falzifikat Marnavića naprej, a isto tako presenetljivo je, da Encyclopedia Britannica v svoji ediciji iz l. 1947 pogreva isto staro napako. Zares nerazveseljivi pojavi, spričo katerih se raziskovalec vpraša, ali se je vredno toliko truditi za tako malo uspeha. Pri Radojčićevem razpravljanju se mi zdi odveč obširen pasus III o Solovjevovi trditvi, da je že Bury likvidiral vprašanje Justinijanovega slovanstva, ko se vendar jasno vidi, da je Solovjev v nepazljivosti zamenjal imeni in mislil Bryce, a napisal Bury. O edini niti — zelo šibki —, ki še veže Justinijana s slovanstvom, namreč o hercegovskem Opravdi ali Upravdi iz XV. stoletja, bom pisal na drugem mestu, kadar zberem ves material.

Dejan Medaković v *Izmene u Povestnici srbskog naroda* Danila Medakovića piše o postopku avstrijske cenzure, ki je prisilila Danila Medakovića, da v svoji že tiskani srbski zgodovini menja šest strani teksta, ker se je na tistih straneh ostro in nepovoljno izražal o vplivu katoliške cerkve in duhovništva na srbstvo.

Istoriska nastava u školi ima prevod članka E. A. Kosminskega *Zadaci nastave istorije srednjeg veka u srednjoj školi*.

Kritika prinaša Steve Maoduša oceno Zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda — Borbe u Srbiji 1941, S. S. oceno knjige Vladimira Dedijera *Jugoslovensko-albanski odnosi 1939 do 1948*, Milutina V. Garašanina ocenjuje našo arheološko literaturo med leti 1945 in 1949, in končno zvezek vsebuje drugi del zgodovinske bibliografije za 1947 in bibliografijo za 1948.

1949, zv. 4, 112 str. prinaša na uvodnem mestu govor, ki ga je imel *Edvard Kardelj* na svečani seji SAZU 12. dec. 1949 o vlogi in dolžnostih našega znanstvenega dela.

Sergije Dimitrijević v članku *Dimitrije Tucović, marksistički neimar srpske social-demokratske stranke* riše vlogo znanega srbskega prvoborca v razvoju socializma in v širjenju marksizma v letih 1902—1914 in kaže, kako je ves napredek ideološke borbe, pa tudi vsa praktična organizacija delavskega razreda v Srbiji teh let zvezana z osebnostjo doslednega prvoborca Tucovića, čigar smrt v vojni 1914 je napravila nenadomestljivo vrzel v socialističnem gibanju, kajti po njegovi smrti je dospel v vodstvo Sima Marković, proti kateremu je Tucović že pred vojno vodil odločno borbo.

M. Kolarić prispeva članek *Problem naoružanja za vreme Prvog ustanka i Karađorđeva topolivnica u Beogradu*. Na podlagi Ivićevih »Spisov iz Bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku«, pa tudi drugih virov in literature Kolarić kaže, s kakimi težavami se je moral boriti upor zaradi pomanjkanja pušk in municije, ki so jih mogli dobiti samo potom tihotapstva iz Slovenije (Ljubljana, Kranj, Ptuj). Zaradi tega je Praviteljstvujuščij sovjet ustanovil najprej delavnice za izdelavo municije, po dolgih poskusih in razočaranjih je 1809 uspelo dobiti dva ruska topolivca, tako da so uporniki postali glede na težko orožje neodvisni od tujine, paralelno s topolivnico pa je začela Karađorđeva vlada z eksploatacijo domačih rudnikov, predvsem bakra.

Arpad Lebl priobčuje zelo zanimivo študijo — avtor jo naziva samo skico — *Žetelaški štrajkovi u Vojvodini*, v kateri kot ozadje daje podrobno analizo ekonomske strukture Vojvodine od druge polovice 19. stoletja naprej, nato opisuje postanek socialistične stranke v zadnjem desetletju in njen vpliv na delavstvo, ko je l. 1897 organiziralo stavko kmečkih delavcev pri žetvi. Stavkokazi so poljska dela, predvsem žetev, cele tedne opravljali pod zaščito žandarmerije, ki ji je prihajala na pomoč celo vojska, v spopadih pa so padale žrtve med delavci. Do druge organizirane stavke je prišlo l. 1906 s centrom v Kikindi. Vkljub množičnim aretacijam in vkljub največjemu terorju oblasti je delavstvo s to stavko uspelo i neposredno i posredno (sprejem zakona iz 1907 o razmerju med delodajalcem in delavcem, uredbe o notranji kolonizaciji itd.).

V rubriki *Istoriska nastava u školi* je objavljeno predavanje *Klase i klasna borba*, ki ga je imel Radivoj Uvalić na tečaju dialektičnega in historičnega materializma v Udruženju univerzitetnih nastavnikov v Beogradu.

Oddelek *Kritika i prikazi* prinaša ocene knjig: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda II, Beograd 1949, Tadeusza Ulewicza Swiadosmość slovianska Jana Kochanowskiego, Krakov 1948, in M. M. Vasića, Jonska kolonija Vinča v Zborniku Filozof. fakultete u Beogradu I.

V *Društva i ustanove* referira Dejan Medaković o razstavi razvoja Beograda tekom stoletij, a Bibliografija prinaša seznam del in člankov o Dimitriju Tucoviću.

1950, zv. 1—2, 204 str. V uvodni razpravi *Naš narodnooslobodilački rat i informbirovske falsifikacije* odbija Stevo Maoduš nemarksistično in kontra-revolucionarno oceno, ki jo je naša osvobodilna borba doživela s strani CK VKP(b) v znanem pismu iz maja 1948 in — na tej podlagi — od ostale informbirovske propagande. Maoduš navaja, kako čisto drugače se je naša borba cenila z iste strani pred l. 1948 ali pa še celo za časa borbe same, nato ugotavlja, da je naša borba pod vodstvom KPJ šla od gverilsko-partizanske stopnje na višjo stopnjo ustvarjanja regularne revolucionarne vojske, ki je plansko izvedla i nacionalno osvoboditev od fašističnega okupatorja i prevze-manje oblasti, t. j. socialno osvoboditev. V zadnjem delu razprave Maoduš daje pregled virov in neenakomernega arhivskega gradiva za študij narodno-osvobodilne borbe.

V obsežni razpravi *Radnička klasa i Komunistička partija Jugoslavije na izborima za Narodnu skupštinu* črta Jovan Marjanović razvojno pot KPJ od ustanovitve kraljevine SHS in prvih volitev l. 1920 do volitev za Narodno skupščino 26. III. 1950. V statistični tabeli na str. 44 objavlja od L. M. Kostića sestavljeni pregled rezultatov na volitvah l. 1920, 1923, 1925 in 1927. Na prvih volitvah leta 1920 je KP (Neodvisna delavska stranka) dobila 198.736 ali 12,4 % vseh oddanih glasov, l. 1923 je padla na 24.321 ali 1,1 %, l. 1925 celo na 17.383 ali 0,7 %, l. 1927 pa se je dvignila zopet na 43.114 ali 1,8 %. Marjanović tolmači notranje in zunanje faktorje, ki so vplivali na številčno kolebanje pri posameznih volitvah. Za časa terorja šestojanuarske diktature od 1929 do 1935 KP sploh ni mogla delovati, saj je v teh 6 letih bilo obsojenih 1698 borcev na 4305 let ječe, 17 na dosmrtno ječo, 25 pa na smrt. Na javnih volitvah Jeftića l. 1935 KP ni nastopila samostojno, čeprav so bili dani pogoji za nastop, to pa zaradi nesposobnosti vodstva Gorkića. Malo boljši rezultat kažejo javne volitve Stojadinovića, toda tudi pri teh volitvah zaradi sabotaže v KPH končni rezultat od 10—12.000 glasov niti zdaleč ne kaže prave moči stranke. V zadnjem poglavju obravnava Marjanović volitve v FLRJ od l. 1945, ko je od 8.383.455 volivcev šlo na volišče 7.432.469, od katerih je za Ljudsko fronto glasovalo 6.725.047 ali 90,48 %, in od l. 1950, ko je od 9.856.501 volivcev glasovalo 9.061.780, od tega 8.449.839 ali 93,25 % za Ljudsko fronto.

Krešimir Georgijević analizira *Dva nepoznata spisa Zaharije Orfelina*, ki jih je pokojni Aleksa Ivić prepisal v budimpeštanskem arhivu in jih pripravil za objavo v VI. knjigi svoje *Arhivske grade o jugoslovenskim književnim i kulturnim radnicima* (rokopis leži še v Srbski akademiji znanosti).

Prvi spis nosi dolgi naslov »Dass das Murren wider das geistliche Regulament ungründlich und eitel sey, wird von einem wahren Sohn der morgenländischen Kirche und getreuen Patrioten der serbischen Nation ganz unparteiisch gezeiget 1778«, drugi nič krajši »Allergetreuster Vorschlag für Einrichtung der Consistorien, Schulen, Bischöfen und bischöflichen Residenzien bey der privilegierten im Königreiche Hungarn und demselben einverleibten Provinzien wohnhaften Rascianischen Nation«. Oba spisa je Orfelin predložil Ogrski dvorski pisarni v cenzuro z namenom, da jih objavi, toda dvorska pisarna jih ni pustila objaviti, ker so preveč drastično odkrivali neusmiljeno izzemanje pravoslavnega ljudstva v Vojvodini s strani pravoslavne duhovščine. Georgijević naglaša, da Orfelin svoje ostre kritike in obsodbe ne piše kot pripadnik gibanja prosvetlencev, ki je teh let v polnem jeku in je našlo med Srbi znanega zastopnika Dositeja Obradovića, temveč piše to kritiko z vokabularjem in v duhu sv. pisma. Razen te negativne strani moti še bolj njegova devocija pred dvorom, ki pa je razumljiva, ker v borbi proti cerkveni hierarhiji upa na pomoč dvora, v čemer se seveda zelo moti.

Za kulturno in socialno zgodovino srbstva v Vojvodini je razprava Georgijevića zelo važna, ker popravlja mnoga napačna mišljenja in trditve dosedanjih raziskovalcev.

O položaju Zete u državi Nemanjića piše Ivo Božić. V zgodovinah Srbov se splošno naglaša poseben, avtonomen položaj Duklje-Zete v sklopu srbske države. Začetnik tega nazora je Majkov, ki v svoji zgodovini na podlagi virov loči Zeto, ki je bila »dedina« Nemanjićev, od Raške, ki jim je bila »otčestvo«. Od Majkova dalje so vsi zgodovinarji do najnovejšega Jagoša Jovanovića, nekateri bolj izrazito, drugi bolj previdno, govorili o Zeti kot o posebnem avtonomnem delu nemanjićske fevdalne Srbije. Najdalje gre Đ. Lazarević v svoji zgodovini Črne gore (Beograd 1935), ko se povzpne do trditve, da je Zeta uživala v Nemanjićski Srbiji posebne privilegije, podobne privilegijem Walesa v Angliji. Detaljno se Božić ukvarja z mnenji, ki jih zastopa Taranovski v svoji zgodovini srbskega prava (Beograd 1931) in jih na podlagi virov podvrže reviziji. Pravilno podčrtava, da je nad Zeto celo pod Vukanom imel vrhovno oblast raški Štefan in da je že Štefan vodil tako državno in cerkveno politiko, da se vidi, da je hotel preprečiti ustvaritev druge vladarske linije v Zeti. Zato je Vukanovo potomstvo odrinil na stopnjo navadnih županov, Zeto pa — kakor je videti — dal v upravo svojemu sinu Radoslavu. Tudi v poznejših časih so v Zeti vladali prestolonasledniki ali drugi najbližji sorodniki vladajočega kralja (n. pr. za časa Uroša I. strmoglavljen brat Vladislav in sl.), toda vedno se jasno opaža, da je vladajoči kralj tudi v Zeti neposredni vladar. Sočasni viri ne vidijo v Zeti nikakšne oddvojene oblasti, ampak je namestnik bil vedno samo eksponent volje vladajočega kralja. Zato v resnici ne gre za poseben položaj ali privilegiranost Zete, ampak za osebne odnose pripadnikov dinastije, ki temeljijo na znani fevdalni bazi zveste službe z ene strani in zaščite gospodarja z druge strani. Z odstopanjem določenega dela države kakšnemu članu dinastije mu vladar odstopa del fevdalne rente, toda ne odstopa mu svoje vladarske prerogative in to ni razcepljevanje države na posamezne dele na podlagi geografskih ali zgodovinskih meja. Sicer fevdalna struktura srednjeveške Srbije še ni raziskana in razsvetljena, toda to se že sedaj lahko trdi, da v tej fevdalni strukturi Zeta ni predstavljala posebne oddvojene ali cele privilegirane edinice v državi Nemanjićev, še manj pa so fevdalni veliki in mali dostojanstveniki v Zeti uživali kake posebne predprave, ampak so oni živeli v istih socialnih in pravnih pogojih, kakor so vladali v celi državi.

Božićeva opažanja so točna in razsvetljujejo marsikatero stran in pojav v razvoju nemanjićske fevdalne Srbije. V posameznostih bi se mu moglo ugovarjati. Na pr.: ako dubrovniški notar l. 1280 Jurija, sina vel. kneza Andreja, ne označuje kot župana (str. 111), s tem ni rečeno, da Jurij nima županskega naslova. Nasprotno, iz notarjeve beležke se vidi, da je Jurij gospodar važne Gabele (Narentum) in kot tak trgovcem odvzema, pač skoraj gotovo zaradi kakega carinskega prestopka, vino v vrednosti 9 perperjev. Kot fevdalni upravnik — koristnik važnega »trga« brez dvoma nosi ustrežajoč naslov, ki

ga pa notar ne navaja, ker sintaktično to ni potrebno, kajti pod »Georgius, filius quondam comitis Andree« bo vsakdo razumel, da je tudi Jurij »comes«. Ali pa na pr. Božičeva skepsa glede poznega prepisa treh katorskih listin (str. 113), ki omenjajo Radoslava kot kralja (Zete) za časa živega očeta Stefana Prvovenčanega, gre, kakor je videti, predaleč in ima pač Jireček prav, ko trdi, da je Radoslav kot prestolonaslednik upravljal nekdanje Vukanove oblasti. Toda to so samo malenkosti, ki na celoto nimajo nobenega vpliva. Božičeva razprava kaže, kako daleč smo še od podrobnega poznavanja notranje strukture fevdalne Srbije in bomo to žal tudi ostali, ker ni dovolj jasnih virov niti za centralno Raško, kaj šele za posamezne dele Dukljo, Travunijo, Konavljje, Hum itd., ki postopno izgubljajo svoj partikularni značaj in se počasi utapljuje v celotni državni enoti, kakor so se na podoben način v Bosni v teku razvoja vedno bolj izgubljale nekdanje sestavne enote Usora, Soli, Donji Kraji itd., ki se jih v XV. stoletju niti več ne opaža. Medtem ko so te majhne sestavne enote izginevale in izginile, je pa pri večjih ostala zavest bivše državnosti tako močna, da se je ohranila do danes.

Razprave zaključuje referat M. Garašanina na prvi konferenci zgodovinarjev LR Srbije *Zadaci arheologije u Srbiji*. Garašanin prikazuje v kratkem historiatu dosedanje delo na področju predhistorične, antične in slovanske arheologije na tleh Srbije in navaja praznine oz. pomanjkljivosti v tem delu, nato pa nakazuje glavne naloge in glavne objekte arheološkega raziskovanja bodočnosti.

V oddelku *Prilozi* se Drago Vučinić obrača proti Jovanu Marjanoviću glede na pasus v »Iz istorije Komunističke partije Jugoslavije«, kjer Marjanović označuje stališče Balkanske komunistične federacije iz l. 1929 kot pravilno, medtem ko Vučinić kaže na napake, ki se nahajajo v odlokih BKF.

Miroslav Marković objavlja prvi članek *O ustanku Špartaka* in se v njem ukvarja z vprašanjem, katerega leta je izbruhnil upor. Sovjetski zgodovinar A. V. Mišulin, ki se je z uporom večkrat ukvarjal, je zastopal leto 74 pr. n. e., medtem ko Marković na podlagi analize vseh virov prihaja do sklepa, da je upor izbruhnil l. 73.

V rubriki *Ocene i prikazi* St. Jantolek odgovarja Jovanu Kovačeviću na njegovo kritiko Jantolekove »Istorije države i prava naroda FNRJ«, Kovačević pa daje repliko na ta odgovor. Dalje sledijo ocene o knjigi Blaže Koneskega Makedonskite učebnici od 19 vek, o prvih izdajah Zgodovinskega instituta na Cetinju (»Stranci o Crnoj gori« I, »Zbornik za proučavanje Petra II. Petrovića Njegoša« II in III ter Riste Dragičevića »Članci o Njegošu«), o dveh poljskih knjigah Žane Kormanowe in Ignaca Chrzanowskega o poljskem naprednem zgodovinarju in revolucionarju Joahimu Lelewelu (1786—1861). in končno ocena Ivana Božića o izdaji Mihe Barade Trogirski spomenici I, (v Monumenta spect. historiam Slavorum meridionalium, knj. 44).

V rubriki *Društva i ustanove* S. M(adouš) referira o delu Vojno-istoriskega instituta JA, Miodrag Grbić sumarno o arheoloških izkopavanjih in raziskovanjih v Srbiji l. 1949, Milutin Garašanin in Dragā Garašanin pa detaljno o arheoloških izkopavanjih v Dobrači pri Kragujevcu, končno sledi kratka vsebina referatov in debate v zvezi z referati na prvi konferenci zgodovinarjev LR Srbije 14.—16. maja 1950. Referata St. Maoduša in M. Garašanina sta, kakor smo že videli, objavljena v celoti v prvem delu tega zvezka med razpravami, referata B. Djurdjeva in Janković-Božića pa sledita v prihodnjem zvezku (prim. tudi poročilo o konferenci v ZČ IV, 1950, str. 216—17).

1950, zv. 3—4, 216 str. Jovan Kovačević objavlja obširno študijo *Prilozi rešavanju postanka i razvoja južnošlovenskog zlatarstva i zlatarskih proizvoda u ranom srednjem veku*, podprto s 34 stranmi risb, ki pa žal zaradi slabe kvalitete papirja niso izpadle najboljše. Kovačević je v časopisu *Muzeji* II, nastopil proti označbam »starohrvatski« in »starosrbski« pri nekih arheoloških najdbah, proti temu pa je nastopil Milan Prelog v *Historijskem Zborniku* II, čes da je Kovačević svoje trditve premalo stvarno in znanstveno formuliral. V tej študiji Kovačević skuša ta očitak odbiti in na podlagi raziskovanja približno 400 predmetov nakita položiti osnovo za boljše in točnejše razliko-

vanje in determinacijo tozadevnih arheoloških najdb. Kot princip jemlje, da se z nazivom »starohrvatski« ali »starosrbski« smejo označevati samo oni predmeti, 1. ki so starejši od definitivnega razslojevanja družbe na razrede pri nas, 2. ki so razprostranjeni samo na ozemlju dotičnega plemena, in 3. ki so izdelani od pripadnikov dotičnega plemena. Tem zahtevam pa ne ustrezajo predmeti, ki so se do sedaj označevali kot tipično starohrvatski in se datirali v mnogo starejša stoletja, kakor so v resnici.

Arheologi bodo morali raziskati, ali so sklepi Kovačevića točni, ali morda gredo v svojih izvajanjih predaleč, vsekakor pa pomeni študija Kovačevića resen napor na polju staroslovanske oz. starohrvatske in starosrbske arheologije. Zgodovinarji bodo neradi sprejeli njegovo trditev, da se zlatarji navajajo v virih šele od XI. stoletja naprej, češ da se je v naših dalmatinskih mestih šele tedaj oddvojila zlatarska obrt od kovaške (v notranjosti Balkana pa bo treba šele določiti, kdaj se je kovaška obrt oddvojila od hišne produkcije). Zgodovinar si bo težko predstavljal, da pred X. stoletjem v bizantinskih dalmatinskih mestih Zadru, Splitu, Dubrovniku itd., kjer je živel bizantinsko uradništvo in vojaštvo poleg domačega trgovskega življa, ki je imel neprekinjene trgovske zveze s samim Bizancem in z bizantinsko južno Italijo, ne bi bilo strokovnih zlatarjev, ki niso bili obenem kovači. Da jih viri ne omenjajo, ni krivda na zlatarjih, ampak na virih. Zlatarji so pač po vsej verjetnosti bili, samo virov nam iz teh stoletij manjka, tako da ničesar ne vemo o bolj važnih vprašanih politične in ekonomsko-socialne zgodovine, kakor je pa razvoj raznih obrtnih panog. Sklepi ex silentio so nevarni pri obilju virov, še bolj negotovi pa za obdobja, iz katerih sploh nimamo nobenih pisanih virov. Tu bo morala govoriti arheologija, pri tem pa se bo morala ozirati na mnoge važne momente, na katere opozarja Kovačević.

Miroslav Marković nadaljuje svoje razpravljanje o *Špartakovem ustanku* in skuša najti pravilen odgovor na vprašanje, kako je Špartak došel med gladiatorje. En del zgodovinarjev na podlagi retorja Flora trdi, da je Špartak kot rimski vojak dezertiral in kot dezertir bil vtaknjen med gladiatorje, drugi del se oslanja na Apiana in trdi, da se je Špartak boril proti Rimljanom, v vojni bil ujet in kot ujetnik zaradi svoje telesne moči poslan v gladiatorsko šolo. Marković navaja nadaljnja potrdila piscev, sodobnika Terencija Varona in poznejšega Tacita, da je Špartak kot vojak-ujetnik, ne pa kot vojak-dezertir došel med gladiatorje.

Kot tretja razprava je objavljen referat *Osnovni problemi srpske istorije u periodu srednjovekovnih srpskih država*, ki sta ga Drag. Janković in Ivan Božić imela na prvi konferenci zgodovinarjev LR Srbije 14.—16. maja 1950. Tudi ta referat daje najprej strnjen pregled dela na polju srbske zgodovine, nato pa govori o nalogah, ki srbsko zgodovinarje čakajo v bodoče: ekonomski in socialni razvoj države, njena notranja struktura, postanek in borba razredov itd., vse to še čaka na reševanje. Pogoj delu na tem področju pa je primerna objava vseh virov, naloga, ki je pri Srbih še posebno pereča, ker viri do sedaj niso izdajani enotno, ampak so razmetani po mnogih, pogosto težko dostopnih izdajah. Zato bo kritično in sistematično izdajanje virov ena od glavnih nalog Istorijskega inštituta Srbske akademije znanosti, medtem ko se je Bizantološki inštitut akademije že lotil dela, da izda bizantinske vire za srbsko zgodovino obenem s prevodom z grškega na srbski jezik.

Končno je objavljen referat *Osnovni problemi srpske istorije u periodu turske vlasti nad našim narodima*, ki ga je na isti konferenci imel sarajevski orientalist Branislav Djurdjev. Historiat dosedanjega dela je pri Djurdjevu zelo kratek, saj se je o turški dobi naših narodov do sedaj pisalo najmanj in. Skarić in Elezović pomenita komaj začetne korake. Mislim, da bi bil moral Djurdjev ob tej priložnosti omeniti tudi zgodovinarje še čisto fevdalne in buržoazne smeri Safvetbega Bašagića, Sejfiduna Kemuro, Fehima Spaha in Čiro Truhelko. Čeprav njihova dela niso na dandanašnji znanstveni višini in čeprav se ukvarjajo v prvi vrsti z bosansko, ne pa s srbsko zgodovino, vendar je njihovo delo tudi za zgodovino srbstva toliko važno, da bi se morali navesti. Tudi Djurdjev kot najvažnejšo nalogo zgodovinarjev turške dobe naših narodov smatra kritično publiciranje ogromne množine virov, ki se nahajajo

i v naših i v turških arhivih. Publicirani material bo odgovoril na marsikatero vprašanje, ki se sedaj zdi še nerešljiv problem. Djurdjev skicira glavne probleme, na katere se bo srbska historiografija te dobe morala ozirati, da na eni strani osvetli značaj in evolucijo turškega fevdalizma, na drugi strani pa vpliv turškega fevdalizma na razvojno smer srbskega naroda, o čemer je dosedanje buržoazno zgodovinske zastopale zelo nepravilna, dejanskemu stanju nasprotujoča mnenja.

Število »prilogov« je v tem zvezku večje kakor navadno. Generallajtnant Dr. Gojko Nikoliš objavlja spomine na *Kraljevački partizanski odred 1941 godine*, na začetne manjše akcije odreda in na glavni udarec, namreč na poskus zavzeti Kraljevo, kar se je pa po približno petdnevni ofenzivni akciji (10.—15. oktobra 1941) izkazalo kot neizvedljivo. Po umiku v Novo Varoš je bil kraljevački odred pripojen I. proleterski brigadi kot njen 4. bataljon.

T. Vasić daje na 6 tablah reprodukcijo Engelbrechtovih gravir, ki jih je po njegovi knjigi *Théâtre de la milice étrangère* (1742) objavil Richard Knetel v XV. knjigi svoje *Uniformenkunde* in ki predstavljajo hrvaške, krajiške, slavonske in sremske uniforme iz sredine XVIII. stoletja.

G. Stanojević objavlja *Povodom rasprave Svetozara Tomića »Banjani«* (Naselja knj. 51, Beograd 1949) svoje dodatke, ki jih je zbral o znanem plemenu Banjanov v dubrovniškem arhivu in ki obsegajo leta od 1465 do 1622. V zvezi s temi viri pa izraža svoje mnenje, da je srednjeveška državna organizacija uničila plemensko ureditev pri nas, da pa so se plemena na novo formirala v XVI. stoletju v razmerah turške vrhovne oblasti.

Vuk Vinaver zopet v glavnem na podlagi dubrovniškega arhivskega materiala pojasnjuje vlogo, ki jo je imel *Toma Peleš, jedan od radnika na dizanju ustanka protiv Turaka krajem XVI veka*. Albanec Tomaž Peleš, rojen okoli l. 1540 v Lješju, je bil v benečanski službi, se naselil v Budvi in ukvarjal s trgovino, obenem pa živo sodeloval v raznih akcijah, ki so imele za cilj osvoboditev Balkana izpod Turčije. Ker pa se je Peleševno delovanje križalo z načrti Benetk, ga je dala beneška vlada l. 1596 zapreti in prepeljati v Benetke, kjer je v zaporu vključil papeškimi intervencijam izgubil življenje.

Bariša Krekić objavlja *Nekoliko podataka o bavljenju Grka u starom Dubrovniku (1280—1460)*. Prvi Grki v Dubrovniku so člani neke rodbine Paleologov, ki se javljajo med 1234 in 1298, za njimi se nahaja v Dubrovniku v XIV., posebno pa v XV. stoletju večje število Grkov, dvakrat, l. 1403 in 1437/33, so Dubrovničani celo pričakovali obisk dveh bizantinskih cesarjev, do česar pa ni prišlo.

Podatke Krekića je mogoče sedaj na podlagi mojih *Monumenta historica ragusina I (1278—1282)* znatno spopolniti. Rodbina Paleologov ali Paliologov, kakor jih knjige navajajo, se javlja že od 9. nov. 1280 dalje (v. *Mon. hist. rag.*, indeks pod Paleologo), poleg njih pa še v istem letu neki Grki Jurij, Mihael in Nikolaj ter neka sužnja Marija Grkinja s svojim slovanskim možem Grdavcem (v. indeks pod Greca in Grecus). Gotovo je bilo tudi v poznejših letih v Dubrovniku več Grkov kakor jih navaja Krekić, on sam to naglašava v svojem prispevku.

Vsi trije zadnji prispevki (Stojanovića, Vinaverja in Krekića) so, kakor je videti, plod akcije prof. Jorja Tadića in Mihajla Dinića, ki sta vodila slušateljke beograjske univerze čez počitnice na praktično delo v dubrovniški arhiv, kjer so se uvajali v znanstveno delo. To so majhni rezultati teh koristnih naporov; upajmo, da bodo dali v bodočnosti še lepših in obsežnejših prispevkov naši znanosti.

Rubrika *Kritika i prikazi* prinaša na prvem mestu drugi odgovor Jantoleka na repliko Kovačevića ob priliki Jantolekove knjige »Istorija države i prava naroda FNRJ«, a redakcija Glasnika pod črto objavlja, da bo v prihodnji številki dala svoj »osvr« na polemiko med Kovačevićem in Jantolekom. Polemika je zares zašla predač, bralcu se včasih skoraj zdi, da se nahaja v vzdušju, kakor je pred desetletji v dobi buržoazne historiografije vladalo pod Jov. Tomićem in drugimi znanimi kritiki, ki pogosto niso znali držati mere niti tam, kjer so po pravici obsojali in grajali.

Dalje rubrika vsebuje oceno knjige Pregled narodnooslobodilačkov rata u Makedoniji 1941—1944 (izd. Vojno-ist. inštitut JA, Beograd 1951), knjige Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, t. III/1 (ista izd., Beograd 1951), Sretena J. Popovića Putovanje po Novoj Srbiji (1878 i 1880), ki je izšlo v Srp. knjiž. zadrugi, knj. 310—311, Vase Stajića Srpska pravoslavna velika gimnazija u Novom Sadu (Mat. Srp. 1949), Vase Stajića Veliko Kikindski dištrikt (Mat. Srp. 1950), Jorja Tadića, Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku (Ist. čas. SAN I, 1948), Branislava Djurdjeva O knezovima pod turskom upravom (izšlo isto tam), Stjepana Musulina Poljaci u Gundulićevu »Osmanu« (Rad JAZU 281, 1950), Josipa Bösendorferja Agrarni odnosi u Slavoniji (Zagreb 1950), Dušana Lekića Spoljna politika Petra I Petrovića Njegoša (1784—1830, Cetinje 1950), Mila Vukčevića Crna gora i Hercegovina uoči rata 1874—1878 (Cetinje 1950), Miroslava Lutovca Privredna geografija Sarplaninske gore (Glasnik SGD XVIII/2), Ljube Karmana O srednjevekovnoj umjetnosti Istre (Hist. zbornik II), Ivana Bacha Prilozi povjesti srpskog slikarstva u Hrvatskoj od kraja XVII do kraja XVIII stoljeća (isto tam), Cvita Fiskovića Istraživanja u srednjevekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu (isto tam), ter vsebino Naučnega Zbornika Matice Srpske I, Novi Sad 1950.

Rubrika *Društva i ustanove* vsebuje samo kratek pregled stanja Mestnega muzeja v Pančevu.

Zvezek se konča z Bibliografijo za 1949.

Gregor Čremošnik

Historijski zbornik. I.—III. letnik. Zagreb 1948—1950. Izdaje Povjesno društvo Hrvatske.

Istega leta kakor zgodovinsko društvo LR Srbije je začelo tudi zgodovinsko društvo LR Hrvatske izdajati svoj organ *Zbornik*, ki je naši znanosti dal tudi že lepe doneske.

I., 1948, 316 str. Programatičnemu uvodu, v katerem uredništvo nakazuje smernice bodočega dela, sledi od nestorja hrvatskih zgodovinarjev Marka Kostrenčića nenavadno pregledno pisan članek *Stara baština i novi putovi*. Kostrenčić daje pregled dediščine, ki jo je obča buržoazna historiografija podedovala od sužnje-lastniške in fevdalne, označuje, na kake geografske, rasne in biološke stranpoti se je skušala buržoazna historiografija rešiti pred prodorom spoznanja zakonitosti družbenega razvoja, ki ga je prinesel historični materializem, nato pod ideološkim vidikom pretresa dosedanje delo hrvatskih zgodovinarjev buržoazne dobe, priznava, da je buržoazna historiografija mnogo doprinesla k zbiranju virovnega gradiva in zgodovinskih dejstev, toda ga na podlagi svojih metod in gledanja ni znala znanstveno izkoristiti. Bodoča pot mora peljati v spoznanje povezanosti zgodovinskih dejstev in v tej povezanosti določiti zakonitost zgodovinskega razvoja.

Jaroslav Šidak v *Revolucija godine 1948—49* daje pregled revolucije v Evropi, v njenem okviru pa analizira sodelovanje Hrvatov, oziroma negativno, kontrarevolucionarno vlogo, ki jo je dinastija Hrvatom namenila in preko Jelačića diktirala.

Vaso Bogdanov pa v *Uloga Podunavskih Slavena 1848—49* nastopa proti falzifikatu posebno nemških zgodovinarjev, da sta Marx in Engels na splošno obsodila vlogo celotnega češkega, hrvatskega in srbskega gibanja l. 1848—49. Že sovjetska zgodovinarja Udalcov in Rubinštein sta dokazala, da se ostrasodba Marxa in Engelsa odnaša samo na določene etape in določene razrede, medtem ko sta se o drugih etapah izražala s priznanjem. Bogdanov kaže, kako je hrvatsko in srbsko gibanje 1848 v začetku resnično demokratično-revolucionarno, da ga vlada in dvor tudi smatrata in dušita kot tako in da ga Engels v *Neue Rheinische Zeitung* 1849, še bolj pa pozneje v svojih spisih tudi izrecno označuje kot tako. Še bolj važno je dejstvo, da kontrarevolucionarno delovanje Jelačića med samimi Hrvati-sodobniki izziva ostre obsodbe in dejanski odpor. Zaradi tega se bo moralo proučevanje revolucije 1848./49. leta ozirati i na posamezne razvojne etape revolucije, razen tega pa

bo moralo upoštevati in naglašati one hrvatske resnično revolucionarne in demokratične elemente, o katerih je bilo do sedaj v historiografiji tako malo znano.

Glede na navajanje konkretnih dejstev je v Zborniku najbolj tehten prispevek Rudolfa Bičanića *Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godina 1848*. Bičanić najprej opisuje industrijsko revolucijo v zapadni Evropi, t. j. prehod iz obrti v kapitalistično industrijo, nato pa primerja, kako počasi je šla Ogrska za zapadno Evropo, še bolj počasi pa Hrvatska. Nenavadno poučni so podatki, da ima Francija l. 1830 skupno 615 parnih strojev z 10.000 konjskih sil in l. 1850 že 5320 parnih strojev s 65.000 konjskih sil, medtem ko ima Hrvatska l. 1835 en parni stroj z 18 KS, a l. 1849 se je povzpela na 5 strojev z 61 KS in l. 1857 že na 15 strojev z 203 KS. Pri tem pa istega 1857. leta število delavcev znaša samo 31.727, t. j. 3,6 % vsega prebivalstva. V splošnem ugotavlja Bičanić, da se je industrijska revolucija zapoznila v Hrvatski v primeri z Avstrijo za 20, v primeri z Ogrsko za 10 let, da se je naglo začela razvijati šele po l. 1848, t. j. po zlomu fevdalizma, da istočasno nastopajoči absolutizem široma odpira vrata tujemu avstrijskemu kapitalu, ki pa izkorišča samo one panoge, ki prinašajo kolonialne profite. Nato navaja Bičanić, da so se v hrvatski družbi formirale tri skupine, ki so imele različne nazore glede na industrijsko revolucijo; prva so konservativni fevdalci, ki so zainteresirani samo pri izvozu agrarnih produkcijskih viškov, druga zastopa interese trgovskega kapitala, tretja pa interese industrijskega kapitala. V borbi teh treh skupin so l. 1848 zmagali interesi trgovskega kapitala in zahteve Narodne skupščine v Zagrebu so v resnici v skladu z njegovimi potrebami.

Škoda, da avtor ni dal celotnega razvoja industrijske revolucije v Hrvatski do konca 19. stoletja in v zvezi s tem vsaj v glavnih črtah medsebojne povezanosti problemov te revolucije s političnimi gibanji in borbami Hrvatske v tem važnem obdobju.

O *umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji* piše Ljubo Karaman in dopolnjuje svoja prejšnja raziskovanja z novimi podatki o ostankih pleteninate ornamentike in romanskega stila ter o spomenikih gotike; končno se ukvarja z vprašanjem, ali se res opaža vpliv francoske umetnosti srednjega veka na umetnost v Hrvatski. Francoski vpliv so že prejšnji raziskovalci predpostavljali, zadnje čase je Kniewald posebno opozarjal na francoske rokopise v zagrebški katedrali: Karaman ugotavlja, da se v rokopisih, ki so gotovo izdelani v Zagrebu, vkljub francoskim rokopisom ne opažajo francoski vplivi, temveč srednjeevropski nemški.

Grga Novak daje prispevek iz zgodovine starega veka. V *Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji* slika na podlagi literarnih in epigrafskih virov usodo delavcev v rudnikih zlata, srebra, svinca, železa itd., dalje omenja velike obrtniške delavnice, posebno tkalske, in manjša podjetja obrtnikov (kovačev, tesarjev, kamnosekov itd.), ki so bili združeni v »collegia«. Končno raziskuje stanje poljedelstva in živinoreje pred prihodom Rimljanov, ko je bila vsa zemlja lastnina plemen, in po rimskem osvajanju, ko je Rim naseljeval koloniste, ki so obdelovali zemljo s sužnji.

Oleg Mandić piše v prispevku *O nacrtu razvojnih stepena u prvobitnoj zajednici* o študiji S. P. Tolstova, ki je skušal prilagoditi Morganovo shemo periodizacije novim znanstvenim izsledkom. Ker je študija Tolstova kratka in vsebuje nejasnosti, ki bi lahko izzvale netočnosti, Mandić podrobno analizira tri postavke sheme, namreč prvotno krdelo, prvotno skupnost (materinski rod) in vojno demokracijo ter poskuša ugotoviti, kateri konkretni vsebini ustrezajo ti nazivi. Mandić predlaga shemo treh stopenj za stanje divjaštva, namreč krdelo, lovsko gospodarstvo brez loka in puščice ter lovsko gospodarstvo z lokom in puščico, ravno tako tri stopnje za stanje barbarstva, namreč lovsko-ribiško gospodarstvo s stalnim bivališčem, gospodarstvo poljedelcev in živinorejcev ter vojno demokracijo. S tem bi bila izražena odvisnost etap od izpopolnjevanja proizvajalnih sil.

V oddelku *Manji prilogi* daje Fran Barbalić analizo parlamentarnih volitev v Istri l. 1848 s statističnimi podatki in z zemljepisno karto, v katero so vneseni volilni okraji. V dunajskem parlamentu so Istro zastopali 4 italijanski

in 1 hrvatski poslanec, vsi sodobni statistiki pa navajajo, da je Istra imela četrtino italijanskega in tri četrtine hrvatskega oz. slovenskega prebivalstva.

Prevedeni članek E. A. Beljajeva *Periodizacija srednjevekovne turske historije* deli turško zgodovino na tri stadije. Prvi, od XI. do sredine XIV. stoletja, bi ustrezal naši predfevdalni dobi, od sredine XIV. do konca XVIII. stoletja je stadij fevdalizma, ki se deli na tri etape, končno predstavlja XIX. stoletje novi vek turške zgodovine, toda brez predhodnih buržoaznih revolucij.

Zdenka Vojnovića *Idejnost u muzejima* se obrača proti metodam pozitivističnega kopičenja dejstev in materiala in zahteva premišljeno postavljanje in interpretacijo v razstavah, idejno sodelovanje sodelavcev in premišljeno razširjanje knjižnic.

Kot dopolnilo k temu piše Zdenko Vinski *Nešto o značaju arheoloških iskapanja* s postulati, kako naj se vršijo izkopavanja, da bi se dosegel cilj, namreč na podlagi materialne kulture slediti zgodovinskemu razvoju človeštva.

Cvito Fisković ugotavlja v svojem članku *Iskopine srednjevekovne crkve sv. Eufemije u Splitu*, da je ta cerkev, katere zunanja oblika je zaradi poznejših dozidav močno trpela, prvotno imela tri apside in tri ladje, toda tudi kupolo, ter na ta način predstavlja prehodno obliko od cerkvá IX. in X. stoletja s centralnim tlorisom in kupolo na večladijske cerkve brez kupol, ki se javljajo od XI. stoletja naprej.

Stjepan Gunjača opisuje *Još jedan nalaz starohrvatskog nakita u Trilju*, najden v Trilju (antični Tilurium), kjer je bilo že 1921. leta najdeno več zlatih predmetov. Nova najdba sestoji iz uhanov, prstanov in prostih vitic.

Oddelek *Znanstvene ustanove* ima opis in program *Muzeja Srba u Hrvatskoj* in *Rad Muzeja Narodnog oslobodjenja Hrvatske na skupljanju gradje za povjest NOB-e*.

Prikazi i ocjene prinašajo najprej *Današnje naše mogućnosti upoznavanja materialističkog pogleda na historiju*, kjer so navedeni prevodi del Engelsa, Plehanova in Zgodovine VKP(b), ki predstavljajo osnovne učbenike historičnega materializma. Nato sledi ocena Maurice Dobba *Studies in the development of capitalism*, London 1947. J. Šidak v Novi prilozi o slavenskim narodima u revoluciji 1948—49 referira o študijah Udalcova, Nikitina, Macureka, Golana, Babića, Ziherla itd., ki se tičejo problematike revolucije l. 1848/49.

Nato slede vsebine našega ZČ 1947, Glasnika Drž. muzeja v Sarajevu I, 1946, Istoriskega glasnika v Beogradu 1948 in Istoriskih zapisov s Cetinja 1948, Tome Čubelića precej nepovoljna ocena knjige Jagoša Jovanovića *Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti*, Cetinje 1948, Milana Preloga pozitivna ocena Cvita Fiskovića, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb 1947, Marijana Gušić objavlja pod naslovom *O problematici etnogeneze Slavena* obširno vsebino S. P. Tolstova raziskovanj o Narcih in Volhiih v Podonavju z odbijanjem Tolstovovih nemožnih lingvističnih dedukcij, V. Babić pa pod naslovom *Metodika povjesne nastave u osnovnoj in srednjoj školi* omenja učbenik Ante Babića, *Metodska uputstva Iva Makeka*, *Metodiko I. V. Gitisa* in zbirko člankov, ki jih je izdala Prosveta v Beogradu pod naslovom *Nastava istorije u srednjoj školi*.

Bilješke vsebujejo na 14 straneh mnogo bibliografskih podatkov o člankih in knjigah, ter se tudi v tej rubriki nahajajo pogosto prave ocene študij o posameznih vprašanjih (na pr. o bogomilstvu, o letu 1848/49 itd.).

Knjiga se končuje z ruskim resuméjem vseh razprav in člankov.

II., 1949, 416 str. Ferdo Čulinović (*Razvitak ZAVNOH-a*) podaja glavne etape razvoja ZAVNOH od utemeljitve posameznih narodnoosvobodilnih odborov (najprej v Liki v avgustu 1941, od tedaj naprej na Kordunu, v Slavoniji itd.) do osnovanja iniciativnega odbora ZAVNOH-a 2. III. 1943 na podlagi resolucije in proglasa AVNOJ-a od 27. XI. 1942. Prvo zasedanje je ZAVNOH imel 13. VI. 1943 na Plitvičkih jezerih in deluje od tedaj dalje kot najvišje politično vodstvo, a obenem vrši mnoge funkcije vrhovnega zakonodajnega organa oblasti v Hrvatski. Na tretjem zasedanju ZAVNOH-a

v Topuskem 8. in 9. V. 1944, na katerem je sodelovalo 200 delegatov iz vse Hrvatske z Istro vred, pa je sprejet sklep, da ZAVNOH postaja vrhovno zakonodajno in izvršno telo in najvišji organ državne oblasti v Hrvatski. Čulinović podrobno navaja delo posameznih »odjelov« (sodni, upravni, gospodarski, tehniški, prometni, prosvetni, propagandni, zdravstveni, socialni, finančni in poljedelsko-gozdarski) ter posameznih komisij (zakonodajna, za vojne zločine in verska). ZAVNOH v tej etapi še ni izdajal zakonov, ampak samo navodila, »uputstva«, ki pa so zadovoljevala akutne potrebe za direktnimi pri NOO in sodiščih. Ko pa je bila osvobojena vsa Hrvatska, ZAVNOH izdaja tudi zakone (prvi od 13. VII. 1945 o začasni ureditvi položaja državnih uslužbencev Federalne Hrvatske). Na svečanem zasedanju konec julija 1945 v Zagrebu ZAVNOH izdaja zakon št. 3, po katerem ZAVNOH preneha, na njegovo mesto pa stopa »Narodni sabor Hrvatske«. To so zunanje etape v razvoju ZAVNOH-a od začetka do prenehanja, Čulinović pa razen tega formalnega razvoja daje tudi vsebino notranjega delovanja ZAVNOH-a v posameznih etapah (o ukinitvi starih oblasti, o ustvarjanju pogojev za razvoj socialističnega gospodarstva in družbe itd.).

Slobodan Štampar objavlja nadvse zanimivo študijo *Borba jedrenjača s parobrodima u Hrvatskom Primorju*. Štampar v uvodu prikazuje industrijsko revolucijo v ladjedelništvu vobče na svetu, kjer je v teku štirih desetletij od 1840—1880 parnik spodrinil jadrnice. Podlaga te svetovne industrijske revolucije ni samo izum parnega stroja, ampak še bolj vedno intenzivnejša uporaba železa namesto lesa za gradnjo ladij. Od 20.000 ton zgrajenih parnikov in istočasno 5.914.000 ton zgrajenih jadrnic leta 1820 se je razmerje prevrnilo v letu 1914 na 28.108.000 ton parnikov in samo 3.628.000 ton jadrnic.

Še bolj porazno sliko propadanja jadrnic daje Hrvatsko Primorje. Medtem ko se je l. 1855 (največja konjunktura zaradi krimske vojne) v Hrvatskem Primorju zgradilo 41 jadrnic s 17.472 tonami, se že l. 1885 ne gradi sploh nobena večja jadrnica za dolgo plovbo, to se pravi, gradnja večjih jadrnic je sploh prenehala. V istem razmerju pada število v ladjedelništvu zaposlenih delavcev. Medtem ko imajo ladjedelnice za jadrnice v Dubrovniku, Malem Lošinju in na Reki na pr. l. 1871 blizu 4000 delavcev, so l. 1885 ladjedelnice za jadrnice v Dubrovniku in na Reki sploh opuščene in nimajo nobenega delavca, edino Mali Lošinj še vegetira s 161 delavci.

Ta popoln poraz jadrnic pa ni naravni pojav, ampak je umetno izzvan od Avstrije, ki favorizira Trst, tamkajšnji Avstrijski Lloyd in tamkajšnje ladjedelnice za parnike tako, da uničujejo vsako delavnost manjših delavnic v Hrvatskem Primorju. V bistvu torej pri nas ne gre za borbo med parnikom in jadrnico, temveč v resnici za borbo med tujim, velikim, od države favoriziranim kapitalom (Lloyd) in domačim malim kapitalom v primorskih ladjedelnicah, ki so v tej borbi obsojene na hiter propad. Kako je to nenaraven pojav, dokazuje dejstvo, da v svetovni produkciji še l. 1909 jadrnice zavzemajo 4 % celotne tonaže, naša pa že davno prej pada na ničlo.

Štamparjeva študija izpolnjuje občutno vrzel v naši gospodarski zgodovini in zelo lepo dopolnjuje »Industrijsko revolucijo«, ki jo je Bičanić objavil v I. letniku Hist. zbornika.

Matko Rojnik piše o *nacionalnem vprašanju v Istri 1848—49*. V uvodu pripoveduje, kaj se je o prebujenju narodne zavesti l. 1848 pisalo do sedaj z italijanske in hrvatske strani in navaja, da je italijanski socialist Angelo Vivante v svoji knjigi *Irredentismo adriatico* bil najbližje pravilni razlagi vprašanja, ko je trdil, da je nacionalno prebujenje imelo svojo ekonomsko-socialno podlago, namreč krizo male posesti v prvi polovici 19. stoletja, medtem ko 12 let po Vivanteju Benussi v svoji zgodovini Istre (*L'Istria nei suoi due millenni di storia*) pripisuje prebujanje nacionalne zavesti politični igri Avstrije, ki je v umetno gojenem slovanskem nacionalizmu hotela imeti v rokah sredstvo proti Italijanom.

Rojnik nasproti temu daje najprej zgodovinski razvoj etničnih, gospodarskih in kulturnih razmer v Istri za časa Benetk in Avstrije ter po napoleonskih časih samo Avstrije, dalje naglašča, kako so Italijani 1848/49 nastopali kot italijanska stranka, ki je programatično zastopala pripojitev

Istre kake republikanski Italiji, deloma pa so kot konservativci-oportunisti bili za Avstrijo. Italijanska stranka na čelu s štirimi poslanci je 30. VIII. 1848 zahtevala, da se v celi Istri uvede italijanski jezik kot obči upravni jezik, kar pa je avstrijska vlada odbila.

Nato Rojnić slika razmere med Hrvati v Istri za časa 1848, razmerje hrvatskega sabora do Hrvatov izven meja Hrvatske in obširno govori o odporu, ki ga je pri Hrvatih izzvala italijanska zahteva za italianizacijo Istre. Najvidneje je odpor prišel do izraza v Lovrani, kjer mestni odbor formalno protestira in zahteva priključitev vzhodne Istre k Reki in preko Reke k Hrvatski. Proti Lovrancem pa je nastopila Voloska, ki odbija priključitev k Hrvatski in zahteva, da Istra tudi za naprej ostane pod Trstom in Avstrijo. To zopet izzove na eni strani Kastavce in Lovrance, da v drugi resoluciji še bolj jasno precizirajo svoje politične zahteve, na drugi strani pa Italijane, ki sredi januarja 1849 začenjajo akcijo po občinah, da se Istra izjavi za italijanstvo. Vso to politično razgibanost pa preseka razpust avstrijskega parlamenta, oktroirana ustava in vedno močnejše nastopanje absolutistične reakcije.

Ljubo Karaman daje pregled *srednjeveške umetnosti v Istri*. Spomenikov iz zgodnjega srednjega veka je malo, večinoma so to troladijske cerkve z lesenim stropom, brez apside, iz starokrščanske dobe (Milje, Guran, Dvigrad, Bale), druge pa imajo po tri polkrožne apside, tip, ki se javlja v karolinški dobi in traja do romanike. Cerkvá starohrvatskega tipa s svodom, kakor se najdejo v Dalmaciji, Istra nima.

Bolj pogoste so cerkve v romanskem slogu ali z ostanki romanskega sloga, ki jih avtor našteva in kratko opisuje, tudi skulpturno gradivo je ohranjeno iz te dobe, najlepši pa so ostanki slikarstva iz dobe romanike.

Na podoben način Karaman obravnava iz gotike ohranjene spomenike arhitekture, skulpture in slikarstva, na koncu pa daje občo sliko umetniškega razvoja v Istri v primerjavi z Dalmacijo in naglašá, da bo treba prejšnja mnenja o vplivu Benetk na umetnost Istre revidirati, ker notranjost Istre kaže manj benečanskega vpliva kakor pa vpliva domačega okolja in delavnosti domačih elementov.

Marko Kostrenčić v razpravi *Vinodolski zakon* opisuje položaj Vinodola in njegovo zgodovino do izdaje Vinodolskega zakona l. 1288. Z analizo zakona Kostrenčić lepo dokazuje, kako so fevdalni lastniki Vinodola, krški knezi Frankopani, ki so dobili l. 1225 Vinodol od Andreja II., stremeli za tem, da staro občinsko pravo, v katerem so ohranjeni celo ostanki rodovske ureditve, spodrinejo z novim donacionalnim-fevdalnim. Z redkimi, toda zelo značilnimi izjemami Vinodolski zakon stoji že na tleh fevdalnega sistema.

Drugi del razprave je posvečen popravljanju napak v knjigi, ki jo je o Vinodolskem statutu napisal znani ruski akademik B. D. Grekov. Geografske in zgodovinske napake Grekova so zares take, da človeka osupnejo. Kako je mogel Grekov priti do sklepa, da je Vinodol država-kneževina, je ravno tako težko razumljivo kakor njegova zamenjava frankopanskega vinodolskega Bribira s šubičkim Bribirom v Dalmaciji. Na koncu Kostrenčić dobro podčrtava, da je marksizem-leninizem sicer močno orožje za znanost, toda dal bo dobre rezultate samo, ako se njegova metoda uporablja ob dobro poznanih dejstvih, drugače je na poti, da postane »čista ideja«.

V oddelku *Manji prilozí govori Rikard Lang o Sporazumu britanskih i njemačkih monopolista u Düsseldorfu g. 1939*. Lang pokaže, kako je v Britaniji zaradi notranjih protislovij, ki neizogibno nastopajo v zadnji fazi kapitalizma, prišlo leta 1898 do parlamentarnega sveta delodajalcev z monopolističnimi tendencami, kako se je iz tega l. 1916 izcimila Federation of British Industries, na drugi strani pa se je v Nemčiji iz Centralnega združenja nemških industrijcev od l. 1879 razvila Zveza industrijcev l. 1895, iz nje Reichsverband der deutschen Industrie, ki v nacistični Nemčiji dobiva ime Reichsgruppe Industrie. Pooblaščenci britanske Federation in nemške Reichsgruppe, Wiliam Laske in Ernst Poensgen, so se sestali 15. in 16. III. 1939 v Düsseldorfu in ustvarili mednarodni kartelni sporazum, v katerega okviru bi se pozneje sporazumele in povezale posamezne panoge britanske in nemške

industrije. Lang navaja v prevodu tekst düsseldorfskega sporazuma v 12-ih točkah. Sicer ta sporazum ni nikdar stopil v veljavo, ker je Hitler istega 15. III. 1939, ko se je sklepal sporazum, napadel Češkoslovaško, toda monopolisti Britanije in ZDA danes skušajo izvesti cilje düsseldorfskega sporazuma.

Vaso Bogdanov prispeva *Prilog upoznavanju uloge A. T. Brlića u revoluciji 1848—49*. Povod za to je dala »Gradja za povijest književnosti Hrvatske« knj. 16 (Zagreb 1948), ki je v veliki večini posvečena Brliću. Bogdanov naglašja, da je delavnost Brlića v letih revolucije 1848—49 bila diametralno nasprotna sliki, kakor bi jo dobili iz objavljenega materiala v Gradji. Brlić je bil leta 1848—49 resnično demokratičen revolucionar, toda v svojih spominih, čeprav so pisani neposredno po koncu revolucije, on samega sebe predstavlja v krivi nerevolucionarni luči. Vzrok za to je v glavnem Brlićeve skrb za eksistenco v spremenjenih razmerah Bachovega absolutizma. Od pisem, pisanih Brliću, bi dala pravo sliko Brlića samo pisma Lukše Gučetića, ker je Brlić zastopal oz. delal vse ono, pred čemer ga Gučetić svari in skuša odvracati.

Tomo Matić ugotavlja vir Mihanovićevega literarnega prvenca *Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*, ki ga je l. 1815 izdal kot 19-leten študent na Dunaju. Mihanović, poznejši avtor romantično-navdušene hrvatske narodne himne, piše svojo »Reč« še čisto v duhu prosvetlencev, toda misli niso njegove samostojne, ampak jih prevzema iz italijanskega dela Francesca Algarottija »Saggio sopra la necessità di scrivere nella propria lingua« 1750. Mihanović je Algarottijeve misli ponekod spreminjal in prilagodil razmeram svojega časa, toda jih ipak spreminjal samostojno, ne pa morda po madžarskem prevodu Döbrenteija, ki je izšel tudi l. 1815.

Ivan Bach opisuje v *Prilozi povjesti srpskog slikarstva u Hrvatskoj od kraja XVII. do kraja XVIII. st.* srbske ikone in ikonostase, ki so nastali v teku tega stoletja in kaže, kako razvojno pot je šlo srbsko cerkveno slikarstvo pod vplivom ruskega mojstra Romanovića in Srba Simeona Baltića, ki se je učil v Kijevu, od tradicionalnih srbsko-bizantinskih motivov do del, ki jasno kažejo vpliv poznega baroka. Opis ilustrirajo uspele slike na dobrem papirju.

Cvito Fisković v *Israživanja u srednjevekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu* daje pregled konservatorskih del na starih, predromanskih cerkvah IX. do XII. stoletja v Dalmaciji, nato pa ugotavlja prvotni tloris cerkvice sv. Mikule v Veli Varoši pod Marjanom v Splitu, ki jo je sezidal neki Splitčan Ivan s svojo ženo Tiho v XII. stoletju. Fisković opozarja na napako, ki so jo pogosto delali s tem, da so sv. Mikulo v Veli Varoši identificirali s cerkvijo sv. Nikolaja, za katero se navaja že l. 1069, da jo je sezidala Nemira, hči Mesagaline, ki pa ni identična s sv. Mikulom pod Marjanom.

Zdenko Vinski razpravlja v *Prilogu poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini* o dveh oz. treh tipih slovanskih gradišč (Burgwall) in predlaga, da bi se v bodoče za predhistorične utrdbe uporabljal izraz *gradišta*, a za naše ranoslovanske izraz *gradišče*. Vinski daje pregled virov za slovanska gradišča, nato pregled literature o gradiščih v Češkoslovaški, Poljski, Rusiji, Nemčiji in Jugoslaviji, končno pa navaja rezultate svojega obiska in predhodnega rekonosciranja gradišča blizu Sv. Petra v okraju Ludbreg ob reki Bednji. Gradišče je bilo zgodnjerednjeveško in sicer barskega tipa. Ker je trasa avtostrade Beograd—Zagreb šla ravno čez gradišče, je Arheološki muzej v Zagrebu od 16. maja do 14. junija 1949 cel teren gradišča sistematično izkopal. Rezultati izkopavanj bodo objavljeni pozneje (prim. tudi oceno v tem ZČ, str. 351).

Stjepan Vuković (*Prehistorijsko nalazište spilje Vindije*) objavlja glavne rezultate svojih poskusnih izkopavanj v jami Vindiji, pol ure od vasi Donja Voča v okraju Ivanec (okrožje Zagreb). Vindijo sta površno poznala že Hirc in Gorjanović-Kramberger, grof Wurmbrandt je dal kopati v jami in mnogo predmetov odnesel na Štajersko, toda ne ve se, kje se sedaj nahajajo. Vuković ugotavlja na podlagi stratigrafije, da je bila jama naseljena od paleolitičnega moustériena, ki ga predstavlja spodnja plast, čez vse paleo- in neolitske dobe do rimskih časov. Opis že do sedaj najdenih predmetov bo dal v prihodnjih

številkah Zbornika, predlaga pa, da bi se jama sistematično izkopala v šestih delovnih etapah.

Ocjene i prikazi prinašajo ocene M. M. Rozentala Marksistički dijalektički metod (prevod z ruskega), Zagreb 1949, od Predraga Vranickega; Nikole Vuče, Privredna istorija naroda FNRJ do prvog svetskog rata, Beograd 1948, od Rudolfa Bičanića; Slavjanskega zbornika, Moskva 1947, od Fedora Moačanina; Jovana Radonića, Patrijarh Josif Rajačić i general Djuro Rukavina, Beograd 1949, od Vase Bogdanova (pod posebnim naslovom »O nekim osnovnim problemima Četrdesetosme«); B. D. Dacjuka, Jurij Križanić, Očerk političeskikh i istoričeskikh vzgljadov, Moskva 1946, od Mihovila Kombola; Zlatka Herkova, Statut grada Rijeke, Zagreb 1948, od Marka Kostrenčića; mojih Bosanske i humske povelje srednjega vijeka, Sarajevo 1948, od Vladimirja Mošina; V. I. Ravdonikasa Istorija pervobytnogo obščestva II, Lenjingrad 1947, od Olega Mandića; V. G. Karcova Metodika povjesti SSSR-a u osnovnoj školi (originalen naslov knjige ni naveden), Moskva-Leningrad 1947, od V. Babića; Voprosy istorii 1948 od istega; Časopismo historyczno-prawne I in II od Marka Kostrenčića; časopisa Muzeji 1948—49 od Milana Preloga; Istoriskega Glasnika, Beograd 1948/2 in 1949/1 od Lj. Kuntić, in Istoriski zapisi, Cetinje 1948, od Tome Čubelića.

Rubrika *Bilješke* ima tudi v tem letniku mnogo informativnega in bibliografskega materiala ter referatov iz naše in inozemske historične vede.

III, 1950, 472 str. V uvodni razpravi *Historijski materijalizam u »Svetoj porodici«* prikazuje Predrag Vranicki, kako že prvo skupno delo Marxa in Engelsa »Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik gegen Bruno Bauer und Konsorten« vsebuje prve elemente in začetke dialektičnega materializma. Ruski raziskovalci, starejši Plehanov, pa tudi najnovejši ruski filozofi Gak, Mitin in Kandelj napačno trdijo, da je treba začetke Marx-Engelsovega dialektičnega materializma iskati v njuni »Nemški ideologiji«, ki je bila napisana 1845—1846. Vranicki daje najprej pregled filozofske misli, predvsem materializma, do Marxa in Engelsa, posebno filozofskih struj za časa samega njunega delovanja, nato pa s podrobno razčlenitvijo »Svete rodbine« in na podlagi številnih karakterističnih izvlečkov iz tega dela dokazuje, da že »Sveta rodbina« vsebuje osnovne misli dialektičnega materializma, ki sta jih Marx in Engels podrobno razvila v poznejših delih.

Vladimir Koščak razpravlja na podlagi arhivskih študij o *Madžaronski emigraciji 1848*. Madžaronska stranka se je izcimila v Hrvatski kot opozicija proti ilirizmu. Ker so ilirci ustanavljali čitalnice, so madžaroni odgovorili l. 1840 s svojim Kasinom z začetno nalogo, da širi madžarski jezik, toda poznejšim razvojem v čisto politično ustanovo. Njeno madžarofilsko delovanje do l. 1848 je znano. Ko pa je 1848 dobila Narodna stranka pod vodstvom Jelačića oblast v svoje roke, se je Jelačić na veliko nezadovoljstvo posameznih članov Narodne stranke dolgo časa obotavljal, da obračuna z madžaroni. Ko končno 1. maja triumvirat Narodne stranke — Kukuljević, Gaj, Vraniczani — daje brez Jelačićeve vednosti aretirati glavne kolovodje madžaronov, Jelačić sicer naknadno to odobri, toda jih že 8. V. zopet vse pušča na svobodo. Ker pa je javno mnenje, posebno omladina, zavzemala grozeče stališče proti madžaronom, se ti začnejo v velikem številu izseljevati. Manjši del jih je sicer ostal v deželi in so jih po prisilnem podpisovanju reverza, da se bodo ponašali kot »verni sinovi domovine«, pustili večinoma na miru, toda panika je bila tolika, da je okoli 150 prononsiranih madžaronov zbežalo deloma v Avstrijo, deloma v Ogrsko. Vsem je narodna vlada zaplenila premoženje in prepovedala vrnitev, posameznike pa, ki so se vkljub prepovedi vračali, je dala zapreti. Konfiskacijo premoženja pa je sama vlada izvajala zelo površno, priznavala prepis premoženj na žene in celo prepuščala zaplenjeno premoženje najbližjim, politično neaktivnim sorodnikom.

Emigrantom v Avstriji, večinoma v Gradcu, se ni godilo slabo, pač pa so emigranti v Ogrski imeli zelo različno usodo. Največ jih je tavalo po Ogrski in bežalo pred avstrijsko in Jelačićevo vojsko, nekaj najbolj znanih (Josipović, Kušević, Terstenjak itd.) je Batthyányjeva vlada nagradila z

dobrimi službami, tretja, najbolj šovinistična skupina, ki je svoj čas izživela prelivanje krvi na zagrebških ulicah, je stopila v aktivno službo v madžarski revolucionarni vojski. Madžarska vlada je dajala potrebnim beguncem podpore v denarju, ni pa brez ironije usode, da so emigranti po vrnitvi v domovino morali te podpore vračati — avstrijskemu erarju Bachove dobe!

Ko je Dunaj z rusko pomočjo l. 1849 uničil madžarsko revolucijo, so se politične razmere že istega leta tako spremenile, da so se emigranti začeli vračati, njihova premoženja so se jim vrnila, čez leto dni pa so se ne samo začeli vračati tudi v politično življenje, ampak isti »revolucionarci« in »kossuthovci« postajajo steber francjožefskega reakcionarnega absolutizma, po l. 1861 pa se pojavljajo kot znana unionistična politična stranka, ki l. 1868 izvaja ogrsko-hrvatsko pogodbo.

Košćakova študija odkriva zanimivo, do sedaj malo znano poglavje iz političnega življenja Hrvatske v važni dobi prehoda iz odmirajočega fevdalizma v buržoazno-kapitalistično dobo.

Ljubo Karaman končuje v tem letniku svojo, v prvem letniku začetno študijo *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji* in našteva gotične zgradbe najprej na tlu Slavonije, potem pa ožje Hrvatske, kjer posebno obširno analizira postanek zagrebške katedrale in cerkve sv. Marka. Še bolj kakor cerkve je barok spreminjal po svojem okusu zvonike, zaradi česar jih je zelo malo ohranjenih v prvotni obliki. Vsi mojstri pri gotičnih gradnjah so ostali po imenu neznani, edino v župni cerkvi v Krapini vklesano ime »JCH JORG KREW CZ« najbrž vsebuje ime mojstra (toda ne ve se ali graditelja ali samo kamnoseka).

V poglavju o gotični skulpturi naglašja siromaštvo kamenitih spomenikov z izjemo Medjimurja in našteva i kamenite i lesene kipe, ki izvirajo iz gotike.

Tudi gotičnemu slikarstvu na zidu, na deski in v knjigah ter izdelkom umetniške obrti posvečuje Karaman posebno poglavje, končuje pa v istem vrstnem redu — gradbe, skulptura, slikarstvo in umetniška obrt — z naštevanjem spomenikov iz renesanse in redkih ostankov turških spomenikov iz časa turške okupacije Slavonije.

V oddelku *Manji prilozi* objavlja arhivar Drž. arhiva v Sarajevu Vojislav Bogičević podatke o *Emigraciji muslimana Bosne i Hercegovine u Tursku u doba austro-ugarske vladavine 1878—1918 god.* O tem vprašanju sta pisala Francoz Gravier in Srb Cvijić, Bogičević pa svoje podatke oslanja na tajni spis Zemaljske vlade iz 1897, ki se je ohranil v Državnem arhivu v Sarajevu. Emigracija muslimanov se je začela takoj po okupaciji, toda številke prvih petih let niso znane in se uradno samo ceni, da se je v tem času izselilo približno 8000 muslimanov. Od 1883—1905 je uradno naštetih 29.079, od 1906 do 1910 pa 20.267 in od 1911 do 1918 samo 3795 emigrantov. Skupno število emigriranih muslimanov bi znašalo torej 61.141 (v Bogičevićevem članku zaradi tiskovne pomote 61.114), toda to so uradne številke. V resnici je bilo število izseljencev mnogo večje in se ceni do 160.000. Zemaljska vlada je odkupovala posestva emigrantov in na njih naseljevala koloniste iz Avstrije in Ogrske. Število novonaseljenih kolonistov je približno enako številu emigrantov.

Zanimive dodatke Bogičevićevemu članku daje Muhamed Hadžijahić, ki navaja tako specialno literaturo o problemu bosenskih »muhadžirov« (str. 189 op. 1), da se vidi, da se je z vprašanjem bavil skozi desetletja, žal pa ne navaja, v kakem sorodstvenem razmerju je s hafizom Muhamed ef. Hadžijahićem, ki je l. 1884 pisal serijo člankov proti izseljevanju v listu Vatan, ki je v turškem jeziku izhajal v Sarajevu.

Tomo Matić ugotavlja, da je *Barjaktarijev latinski prijevod Orbinija »Il Regno degli Slavi«* v avtogramu ohranjen v rokopisu zagrebške Sveučilišne knjižnice R 3558, a rokopis iste knjižnice R 3048 je samo prepis iz avtograma, enako tudi rokopis Jugoslav. akademije III d 28. Latinski prevod Orbinijevega italijanskega dela, ki ga je jezuit Jurij Barjaktari napravil konec XVIII. stoletja, ni bil nikjer objavljen, Matić objavlja samo prevod Orbinijevega Uvoda.

Nada Klaić-Tarnovski razpravlja v *Prilog pitanju klasne borbe u zagrebačkoj općini na početku XVII. stoljeća* o značaju spremembe zagrebškega

mestnega statuta l. 1609. Do l. 1609 so se volitve za zagrebško upravo vodile na podlagi predpisov iz l. 1242. Vsak meščan je imel aktivno in pasivno volilno pravico za izpopolnjevanje mest enega sodnika, 8 juratov in 20 konsilijarjev. Pod vplivom tavernika grofa Erdődyja pa mestna skupščina l. 1607 sklene, da se namesto juratov, ki se volijo vsako leto, volijo senatorji, ki ostajajo na tem položaju do smrti. Zaradi novega volilnega reda je prišlo l. 1607, 1608 in 1618 v Zagrebu do notranjih revolucij. Prejšnji raziskovalci so smatrali, da se je z volilno reformo od 1607 osnovala med meščanstvom oligarhična plast, kar je imelo za posledico nastanek nasprotno demokratske stranke. Klaič-Tarnovski s podrobnim raziskovanjem o stanovski pripadnosti in premoženjskemu stanju glavnih aktivnih oseb dokazuje, da ti dogodki nimajo načelnega razrednega karakterja, ampak so osebne razprtije med meščani, kajti i na eni i na drugi strani se nahajajo i plemiči i obrtniki oz. trgovci.

A. S.(olovjev) objavlja *Prilog pitanju bosanske crkve*, v katerem navaja, kako je služba božja maloazijskih fundagiagitov, sekte, ki se po opisu strinja z bogomilsko, enaka Radosavovemu bosenskem obredniku, ta pa zopet z majhno izjemo enak katarskemu ritualu iz južne Francije, tako da so maloazijska služba božja iz XI., katarski ritual iz XIII. in Radosavov tekst iz XV. stoletja samo tri variante ene vrste puritanske bogomilske službe božje.

Josip Posedel dokazuje v kratkem članku *Pitanje dalmatinskog temata u prvoj polovici IX. stoljeća*, da je Dalmacija v začetku 9. stoletja bila samo arhontija z arhontom na čelu in da je dobila rang teme s strategom na čelu med leti 842 in 846—48.

Mnogo obširnejša je razprava Duja Rendića-Miočevića *Pseudo-Skylakov Katarbátēs ποταμός i južna granica Liburnije*. Plinij označuje kot južno mejo Liburnije reko Titius-Krko, medtem ko po mnenju nekih raziskovalcev štiri stoletja pred Plinijem Pseudo-Skylaks navaja kot mejno reko *Katarbátēs*, ki jo znanstveniki identificirajo z Zrmanjo. Rendić dokazuje, da je to napačno tolmačenje Skylaksa, kajti on sam nikjer ne govori o mejnem karakterju Katarbata, čeprav drugače pri rekah izrecno poudarja, kadar gre zares za mejne reke. Zaradi tega se Skylakov *Katarbátēs* ne sme jemati kot meja, ker je tudi v njegovem času meja bila Krka, kar dokazuje epigrafski, posebno pa onomastičen material. Dalje Rendić izraža mnenje, da *Katarbátēs* ni *Katarbátēs* kakor so nekateri hoteli tolmačiti ime reke, temveč *Kαταβάτης*; t. j. ponornica.

Cvito Fisković v *Djela kipara Ivana Duknovića u Trogiru* dodaja do sedaj znanim delom kiparja Ivana, ki je bolj znan v Italiji in na Ogrskem (pod imenom Johannes Dalmata) kakor v svoji domovini, v kapelici sv. Ivana v Trogiru kip evangelista Ivana, na katerem je Fisković našel vklesan podpis, a po stilski obdelavi pripisuje Ivanu tudi plitki relief v stopnišču Cipikove palače v Trogiru. Na ta način se vidi, da je slavni trogirski umetnik tudi v Trogiru zapustil sledove svojega dela.

Stjepan Vuković s *Paleolitska kamena industrija spilje Vindije* nadaljuje svoj opis paleolitskih najdb, o katerih je začel razpravljati v *Histor. zborniku II*. V tem letniku opisuje samo industrijo kamenih izdelkov, ki se začenjajo z moustérienom — avtor je v začetku omahoval, ali dotični predmeti niso morda iz zgodnjega aurignaciena, toda na podlagi primerjanja je prišel do sklepa, da spadajo v moustérienom —, se nadaljujejo v dobi aurignaciena in se končujejo z magdalénienom. Opisu izdelave posameznega orodja in orožja so dodane dobre risbe za ilustracijo.

V oddelku *Znanstvene ustanove* podaja Tihomil Stahuljak razvoj znanstveno-raziskovalnega dela v konservatorskem uradu Hrvatske v Zagrebu od 1945.—1949. leta, Ivica Degmedžić referira o delu in publikacijah Arheološkega muzeja v Zagrebu od 1945 do 1950; Fedor Močanin daje v glosah ob razstavi srbske knjige in tiska v Hrvatski pregled srbskih knjig in srbskih pisateljev iz Hrvatske, Marcel Gorenc govori o rezultatih prvega kongresa arheologov FLRJ v Nišu l. 1950, Fran Zwitter pa o delu našega Zgodovinskega društva za Slovenijo.

Prikazi i ocjene ter Bilješke obsegajo v tem letniku polnih 170 strani, nekatere od ocen so se razvile v prave študije. F. Čulinović ocenjuje Miloša

Žanka Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941—1945 (izšlo v Socialistični front, Zagreb 1950, št. 1 in 2), B. Krizman rusko izdajo *Dokumente i materialy kanuna vtoroj mirovoj vojny I—II*, ki so bili prevedeni v naši Biblioteci 30 dana in opozarja na grobe napake že pri ruskem prevajanju nemških tekstov, ki so prešle tudi v naš prevod, Ljerka Kuntić navaja napačna tolmačenja v L. Hadrovicsevi študiji *Les relations hungaro-serbes de 1849 à 1869* (v »Sociologie et droit slaves«, Paris 1948). R. Bičanić zavzema stališče do študij K. Bazilevića in N. Družinina o periodizaciji ruske zgodovine (izišle v *Voprosy istorii* 1949), Jaroslav Šidak pa na 32 straneh drobnega tiska ocenjuje znanstvene razprave in raziskovanja zadnjih 10 let. Oko pitanja »crkve bosanske« i bogumilstva. Šidak je dobro znan raziskovalec bogumilstva po svoji razpravi »Problem bosanske crkve u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca« (Rad Jugoslav. akad. 259, 1937) in po svoji knjigi »Crkva bosanska i problem bogumilstva u Bosni« (Zagreb 1940), v kateri zastopa popolnoma novo mišljenje o bosenski cerkvi v srednjem veku. Zato je njegov pregled in pretres literature od 1940—1950 tem bolj važen. Šidak ugotavlja, da Čorović, Šišić in Barada bistveno niso dali nobenega prispevka k rešitvi vprašanja, ampak so ostali na stališču Račkega, dalje navaja mišljenja k Truhelke, ki so si včasih kontradiktorna, a raznim kombinacijam fra Leona Petrovića, ki slonijo na hipotezah Ive Pilara, poklanja preveč pažnje in prostora, isto tako nadvse detaljno v enem celem poglavju pobija trditve Vase Glušca iz njegove obširne knjige »Istina o bogumilima«. V četrem poglavju razčlenjuje hipoteze in domišljije Deržavina v njegovi zgodovini Bolgarije, Dim. Angelova v njegovi knjigi o bogumilstvu v Bolgariji (1947) in Dragana Taškovskega, ki v knjigi Bogomilskoto dvizenje (Skoplje 1949) za zibelko bogumilstva smatra Makedonijo, toda ga tolmači tako, da mu Šidak očita, da taka interpretacija nima ničesar skupnega z materialistično interpretacijo zgodovinskega razvoja. V zadnjem poglavju navaja kratko, toda vsebine polno razpravo Dinića »Jedan prilog za istoriju patarena u Bosni« (Zbornik Fil. fak., Beograd 1948), odbija pa Dinićeve dedukcije oz. analogije z zapadnimi herezijami, končno omenja Radojčičev popravek in Hvalovem rokopisu »u hram«, kjer resnično stoji »uram«, a to je madžarski »veliki gospod«, torej se iz tega mesta ne bi smelo sklepati na cerkve (hram). Šidak pravilno opozarja, da je hram — capella za bosensko cerkev v drugih virih tako nedvomno zajamčen, da ta ortografski popravek nima posebne dokazne moči.

Kakor se vidi, je Šidak v tem pretresu izpustil najbolj važne raziskovalce zadnjih let, Solovjeva in Kniewalda, ki sta na podlagi novega gradiva utrdila staro koncepcijo Račkega — Šidak pravi »u ponekom pogledu učvrščuju« — obljubuje pa, da bo to naredil v posebni monografiji, kajti o rezultatih Solovjeva in Kniewalda se zaradi njune obsežne argumentacije mora razpravljati v vseh posameznostih. Kakor se dalje vidi, se o problemu, ali je bosenska cerkev zares bogumilska, t. j. krivoverska, ali je samo »shizmatična« — izraz ni čisto točen, ker je v rabi navadno za pravoslavne cerkve — še vedno, in ne brez vzroka, mnogo razpravlja. Kadar bo izšla Šidakova monografija, bo ZČ dal obširnejši pregled cele problematike in pregled gotovih ali vsaj verjetnih rezultatov, do katerih so dovedli znanstveni napor zadnjih desetletij.

Vladimir Mošin obširno in temeljito ocenjuje Nikole Radojčiča prevod Dušanovega zakonika, ki ga je izdala Matica Srbska povodom 600-letnice Zakonika, Milko Kos navaja pomanjkljivosti Wiesfleckerjeve izdaje *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten I*, Oleg Mandić govori o treh knjigah, ki jih je o jugoslovanskih združenjih napisal med leti 1943 in 1947 prof. E. Sicard, bivši lektor francoščine na univerzi v Beogradu, ki je ostal na temeljih buržoaznih nazorov, čeprav je po vojni imel priložnost, da spozna našo današnjo stvarnost. B. Gabričević s priznanjem govori o Rendić-Miočevićevi Ilirski onomastiki na rimskih napisih Dalmacije, Zdenko Vinski pa opozarja na napake v knjigi R. R. Schmidta, *Die Burg Vučedol* (pri Vukovaru), ki še vedno stoji na temelju uradne nacistične »nordijske teorije«. Končno Ocene i prikazi navajajo vsebino Vojno-istorijskega Glasnika, Istorijskega Glasnika 1949 in Istoriskih zapisov II in III.

Rubrika *Bilješke* na 45 straneh prinašajo zopet celo množico bibliografskih in informativnih podatkov iz naše države in inozemstva. Pri sedanji težki dostopnosti inozemske literature bi bilo želeli, da bi bila ta rubrika v bodoče še obširnejša.

Tretji letnik Zbornika se končuje z referatom o delu Zgodovinskega društva Hrvatske 1950 in s tremi izjavami uredništva.

Gr. Čremošnik

Nastava istorije u srednjoj školi. God. I. Broj 1. Januar—Februar 1951. Broj 2. Mart—April 1951. Str. 188. Uređuje Redakcioni odbor. Glavni urednik Vladimir Babić. Izdaje koordinacioni odbor istoriskih društava FNRJ. Naklada »Školska knjiga«, Zagreb.

Med vsemi predmeti, ki se poučujejo v srednji šoli, se je po osvoboditvi znašla v največjih težavah zgodovina. Nova doba je nujno terjala novo vsebino in nov način zgodovinskega pouka, vsi stari učbeniki so postali tako rekoč nerabni, novi pa so se le počasi pojavljali; v zadregi so bili tudi učitelji-strokovnjaki, ker niso imeli vselej na razpolago v sodobnem duhu pisane literature, še težje delo so naravno imeli številni učitelji, ki so brez strokovne usposobljenosti po sili razmer prevzeli pouk zgodovine.

Vsem tem težavam skuša vsaj deloma odpomoči novi časopis, ki je pod uredništvom posebnega redakcijskega odbora s prof. Vlad. Babićem na čelu začel letos izhajati v Zagrebu. Uredništvo si je zadalo — kot piše v uvodni besedi — nalogo, pomagati učiteljem zgodovine pri njihovi izpopolnitvi in zboljšanju zgodovinskega pouka tako, da bo časopis prinašal iz peresa strokovnjakov zgodovinsko gradivo, ki dela pri pouku največ težav, potem teoretične in praktične članke iz metodike zgodovinskega pouka in končno zgodovinsko bibliografijo in prikaze važnejših zgodovinskih del. Po doslej izišlih prvih dveh številkah, ki obsegata skupaj 188 strani, lahko rečemo, da se je uredništvo z uspehom lotilo svoje naloge.

Težišče časopisa je bilo v prinašanju zgodovinskega gradiva, ki mu je posvečena ravno polovica dosedanjega obsega. Gradivo je v časovnem pogledu zelo pestro, nanaša se pa z eno izjemo le na zgodovino jugoslovanskih narodov. Ta izjema (S. D. Skazkin, Dolcinov ustanak) je tudi edini prevod v časopisu in naših zgodovinarjev zaradi oddaljenosti in epizodnosti snovi ne bo posebno zanimal. Med ostalimi razpravami bi bilo omeniti na prvem mestu one o Hrvatskem narodnem preporodu (J. Šidak), o Kmetiskih uporih v Bosni in Hercegovini v XIX. stol. (F. Slipičević) in o Delavskem gibanju v Sloveniji do I. imperialistične svetovne vojne (F. Gestrin). Dobro sta opisana Razvoj kapitalizma v Vojvodini (A. Lebl) in Srbsko meščanstvo v srednjem veku (J. Božić), za nas Slovence je pa zlasti zanimiv članek o Odmevu ilindenskega upora v Sloveniji (H. G. Andonovski). Najdaljša razprava je posvečena Razvoju vstaje v narodnoosvobodilni vojni na najsevernejšem področju Korduna (B. Zutić). Tako podrobna monografija skoraj presega okvir našega časopisa, na drugi strani pa je res, kot pravi pisec, da se bo le z živimi prikazi vstaje na več različnih področjih zgradila čim popolnejša slika najvažnejše epohe jugoslovanskih narodov. Medtem ko navaja F. Slipičević vsaj nekaj najvažnejše literature o bosenskih kmečkih uporih, so vse ostale razprave brez takih navedb, ki bi pa brez dvoma koristile učiteljem za pobudo in pomoč pri nadaljnjem študiju.

Najskromnejši po obsegu je doslej metodično-praktični del časopisa, ki mu bo treba v prihodnjih številkah posvetiti več pozornosti, ako naj časopis ustreza svojemu namenu. Na prvem mestu je tu imenovati obširnejšo načelno razpravo o Učnih metodah v obravnavanju zgodovinske snovi (J. Demarin), ki navaja tudi precej zadevne literature, in pa Primere idejnosti v učnih urah zgodovine starega veka (B. Ljubibratović). Učitelju v praksi bo zlasti prav prišlo Nekoliko smernic za obravnavanje reformacije v nižji gimnaziji (J. Hainz)

in pa naravnost iz šole zajeti članek *Kako sem obdelala metodsko enoto »Pariška komuna«* (O. Salzer). V kratkem članku *Pomožna sredstva pri pouku zgodovine: ilustrativni del* daje D. M. Paljevič nekaj konkretnih pobud, kako bi z večjo nazornostjo omejili verbalizem, ki se je ravno pri zgodovinskem pouku toliko razpasel. Tako predlaga, naj bi s primernimi popravki izdali Stanojevičeve stenske karte za narodno zgodovino, enako dobrodošle bi bile stenske slike zgodovinskih krajev in zgradb, reprodukcije srednjeveških fresk pa tudi historičnih slik novejših slikarjev, portreti zgodovinskih oseb itd. Mislim, da ne bi bilo težko organizirati izdajo takih nazornih učil, ki bi služila raznim vrstam šol po vsej državi in bila uporabna tudi pri pouku drugih predmetov, zlasti umetnostne zgodovine in geografije. Pri tem članku sem se spomnil še na nekaj: čas bi že bil, da dobimo tudi zgodovinski šolski atlas, kar bi šlo najbolje vzporedno z izdajo zgodovinskih stenskih kart, tako da bo imel učenec v šoli pred seboj na klopi ali doma na mizi v manjšem merilu isto karto, ob kateri predava učitelj pred razredom.

Pod zaglavjem *Problemi za diskusijo* je izšel en sam članek v 1. številki, kjer piše G. Gamulin o *Zgodovini umetnosti kot učnem predmetu v gimnazijah*. Avtor pravilno poudarja vzgojni pomen kulturne, posebej umetnostne zgodovine in predlaga, naj bi se poučevala ločeno od risanja kot poseben predmet v najvišjih dveh razredih z najmanj dvema tedenskim urama, ki naj bi ga poučevali strokovnjaki — umetnostni zgodovinarji. Mislim, da se bo z avtorjevim mnenjem o pomembnosti umetnostne zgodovine strinjal vsak šolnik, najbrž pa bo imel vsak tudi tehtne pomisleke proti uvajanju še enega novega predmeta v našo, z učno snovjo že dovolj natrpano srednjo šolo. Res ni treba, da bi vsaka pomembnejša panoga človeškega znanja figurirala kot poseben srednješolski predmet; dovolj je, da se učenec svoji razvojni stopnji primerno in v organski zvezi s šolskimi predmeti z vsako seznanji, kajti le tako bo ustrezno toliko zahtevani koncentraciji pouka. Tako je nekdanji posebni predmet higiena s somatologijo že našel svoje naravno mesto v prirodoopisu in ravno tako spada po mojem umetnostna zgodovina (kot ostala kulturna zgodovina) k zgodovini, kjer se je včasih tudi obravnavala; seveda mora imeti učitelj zgodovine nekaj zadevne strokovne izobrazbe.

Če se končno ozremo še na rubriko *Bibliografija*, ki je za Gradivom v prvih dveh številkah najboljše, moramo omeniti zlasti prispevke B. Krizmana o *Materijalu za proučevanje druge svetovne vojne*. V obeh številkah poroča o najvažnejših doslej objavljenih dokumentih ter dnevnikih in spominih raznih državnikov in vojskovodij in navaja marsikakšno zanimivo podrobnost, kar bo vsakomur tem bolj dobrodošlo, ker so zadevna originalna dela večini nedostopna. Poleg temeljitega poročila B. Grafenauerja o *Gestrin-Melikovi Slovenski zgodovini 1813—1914* je končno tu še prava bibliografija, ki navaja zgodovinske publikacije NR Srbije za dobo 1944—1949, NR Bosne in Hercegovine, NR Črne gore in NR Makedonije pa za dobo 1945—1950. Praktične vrednosti te rubrike pač ni treba še posebej poudarjati, saj bo zgodovinar šele iz nje zvedel za marsikako publikacijo, ki je izšla v drugih republikah.

V tem in še mnogem drugem pogledu lahko naš novi časopis seže preko ožjega šolskega okvira in postane nekaka vez med zgodovinarji vse države, katerih delo je danes ločeno po republiških zgodovinskih društvih in njih glasilih. Da bo pa mogel te in ostale svoje naloge uspešno vršiti, mu je potrebno predvsem — bolj redno izhajanje.

Silvo Kranjec

Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. — Letniki XXXVII., XXXVIII., XXXIX., XL in XLI. Graz 1946, 1947, 1948, 1949 in 1950. Ureja Ferdinand Tremel.

Izdajateljsko delo zgodovinskega društva za Štajersko (Historischer Verein für Steiermark) je prekinil vihar druge svetovne vojne 1942, ko je zadnjič izšlo društveno glasilo *ZhVStmk*. Po kapitulaciji Nemčije in z obnovo Avstrije

je društvo tudi pravno prenehalo obenem z drugimi nacističnimi organizacijami. S priključitvijo Avstrije k Nemčiji 1938 je prešlo pod nadzorstvo NSDAP, ki ga je izvajal H. Carstanjen, napravil iz njega podružnico Jugovzhodnonemškega instituta v Gradcu, ki ga je finansiral in navajal na obravnavanje in obnavljanje obmejnih jugovzhodnih vprašanj. Ko je bilo 28. XI. 1945 obnovljeno, je zbralo okrog svoje matice, ki jo sestavljajo zgodovinarji graške univerze, deželnega arhiva in štajerskih srednjih šol do 1950 nad 1000 članov, prijateljev štajerske zgodovine. Kot prvo avstrijsko zgodovinsko društvo je v tesni povezavi s štajersko deželno vlado 1946 obnovilo svoje glasilo, ki je vključilo tudi narodopisce in ki ima v primeri s predvojno vsebino pod vplivom novega predsednika in urednika Ferdinanda Tremla poudarjeno gospodarskozgodovinski značaj.

Povojni letniki ZhVStmk so posvečeni predvsem zgodovini naselij. F. Tremel zasleduje beg z dežele in njegove posebne vzroke na Golici (XXXVII., 1946, 7—32). Prenaseljenost planinskih naselij obstaja v številnih kmečkih dninarjih in gozdarjih, ne v kmetih, ter v propadanju domačih obrti, kar je vodilo do izseljevanja v industrijsko bližino. Odtoku dninarjev je sledila drobitev kmečkih posestev in njihovo prehajanje v nekmečke roke zaradi pomanjkanja poceni delovnih moči, tehnične gospodarske zaostalosti, prometne lege posestev in njihove primernosti za spekulacijo, stremljenja veleposestev po zaokrožitvi, odvisnosti od produktivnosti gozda in bližine industrije. Beg z dežele je na Golici dosegel višek 1861—70, zaustavil pa se je po 1920, a ne pod vplivom kmetijstva, temveč tujskega prometa.

Zgodovino gozda obravnava O. Lamprecht s posebnim ozirom na kolonizacijo (XXXVII., 1946, 33—44) in sklepa po imenih gozdov, odnosih gozdov do naselij v sodstvu, zemljiški gosposki in lovskem pravu na deželnoknežji gozd ter sestavi iz razširjenosti teh odnosov gozdne zemljiške enote, ki so tudi enote za kolonizacijo, s primeri pri nas na Rifniku, v Sevnici, Rajhenburgu in Brežicah. V gozdovih na Nemškem Podnu (XXXVIII., 1947, 45—70) ugotavlja gozdno pravo od privilegija maius ter borbo za gozdno upravo med deželnim knezom in stanovi od XV. stoletja dalje. Prvi se bori za smotrno varstvo, drugi za svobodno izkoriščanje gozdov. Čeprav je v tej borbi zmagal deželni knez, se je pod vplivom težnje za agrarno zemljo ohranil samo dominikalni gozd, medtem ko je bil občinski in kmečki močno urbariziran. Te splošne ugotovitve je podprl s posebnim primerom z Murskega polja (XL., 1949, 3—12), kjer postane srednjeveška lovška pristava izhodišče za kolonizacijo, ostali dominikalni gozd pa vaška soseska. V odnosih naselja do ledin prihaja po primeru iz Gornje Štajerske (XXXIX., 1948, 25—42) do zaključka, da se z opuščanjem naselij izpremeni tudi razdelitev in vrsta pripadajočih kultur, da uporablja človek pušče v nove namene z novimi razdelitvami, tako da kmetijske kulture tal in ledine niso po svoji obliki nekaj prvotnega in trajnega, temveč se izpreminjajo kakor vse oblike kulturne pokrajine. V zvezi z gozdom podaja F. Tremel pušče v referatu Zur Erforschung der Wüstungen im ausgehenden Mittelalter (XXXVII., 1946, 108—111) o istoimenskem delu W. Abela, ki je izšlo kot prvi zvezek Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte (izd. G. Franz in F. Lütze, Jena 1943).

V obsežni diskusiji o srednjeveški kolonizaciji severovzhodne Štajerske načenjata H. Pirchegger (XXXVII., 1946, 86—107; XL., 1949, 108—111) in F. Posch (XXXIX., 1948, 43—82) poleg metode in problematike kolonizacije tudi nastanek štajerskega deželnega kneštva, ki ga izvaja Posch iz borbe štajerskega mejnega grofa s svobodniki (liberi, nobiles), ki postanejo deloma iz gospodarskih razlogov, deloma pa pod političnim pritiskom mejnega grofa njegovi ministeriali.

Z zgodovino mestnih naselij se bavi Fr. Popelka (XXXVII., 1946, 45—85) ob historičnogeografskem razvoju graških predmestij, na katera so bistveno vplivale ceste v mesto, vasi pred mestnim obzidjem in upravna središča zemljiških gosposčin.

Zgodovino trgovine zastopa F. Tremel s sliko trgovskega Judenburga (XXXVIII., 1947, 95—164) v XVI. stoletju, torej v času, ko našo trgovino še obvladujeta Augsburg in Benetke. Njen značaj je založniški in zamenjalni,

njen nosilec še meščan, od katerega pa jo prevzema plemstvo, ki razvija trgovino iz svojih podeželskih posestev. Judenburška trgovina je bila zvezana s Slovenijo po cestah Köflach—Radgona (izvoz sodi in kolje, uvoz vino, jabolčnik in vinski kamen), Obdach—Labot—Drava (izvoz železo in sol, uvoz vino) ter Velikovec in Celovec—Ljubljana—Trst (izvoz surovo sukno, uvoz platno ter laneni izdelki kakor robci, prtiči). Takratne mere so bile tovor za železo (ca. 160 kg), pri laških vinih 140—190 litrov, pri štajerskih četrinjaki (560 l), polovnjaki (280 l) in četrti (26 ¼ l), za platno pa vatej (78 cm), torej v bistvu graške in dunajske mere istočasno. Prevoz 1 četrinjaka vina iz Radgone čez Köflach je stal 1538 6 šilingov, 1 voz železa (560 kg) Obdach—Labot po suhem in nato po Dravi do Ptuja 1534 pa 12 šilingov in 10 pfenigov.

Kakor bodo spredaj nakazane prispevke s pridom uporabljali tudi slovenski zgodovinarji deloma zaradi gradiva, deloma pa zaradi metodičnih prijemov, tako bodo ostali prispevki, ki so predvsem štajersko deželno vezani, mogli služiti za primerjalne študije pravnemu zgodovinarju (Fr. Hutter, H. Pirchegger), rodoslovcu (E. Harl, H. Srbik), glasbenemu zgodovinarju (H. Federhofer), zgodovinarju protestantizma (P. Dedic) in numizmatiku (M. Grubinger). Prometno zgodovino osvetljuje H. Koren s študijo vlake in sani (XXXIX, 1948, 126—136), kulturno zgodovino pa L. Kretzenbacher s slikanjem razvoja paradižnih iger (XXXIX, 1948, 137—152) iz srednjeveških misterijev in procesij. Podrobno kulturnozgodovinsko gradivo o naših krajih je objavil G. Guggitz (XXXIX, 1948, 153—168) predvsem z bakrotiski romarskih potov, ki jih navajamo po slikarju, vsebini in upodobljenem kraju: Dietell Krištof, Marija z Jezusom (minoritska cerkev v Mariboru); Umirajoči Franc Ksaver (Gornji grad). — Ferstler Janez Mihael, Umirajoči Franc Ksaver, spodaj podoba cerkve (Gornji grad). — Hermann Bernard, Landshutska Marija (Sv. Martin pri Vurbergu); Marija z Jezusom v oblakih, ki jo kronata 2 angela (minoritska cerkev v Mariboru). — Kauperz Janez Mihael, Landshutska Marija (Sv. Martin pri Vurbergu). — Kauperz Janez Vid, Poroka Jožefa z Marijo (Sv. Jožef v Celju); Marijacejska Marija z Jezusom (Kamnica in minoritska cerkev v Mariboru); Landshutska Marija (Sv. Martin pri Vurbergu). — Kumbs M., Marija z Jezusom, ki jo kronata 2 angela, desno in levo po 1 svetnik, spodaj Tinsko (Tinsko). — Weinmann Marko, Sv. Alojzij (jezuitska cerkev v Mariboru); Sv. Benedikt, klečeč na oblaku, levo in desno po 1 angel z infulo in mitro (Sv. Trojica v Slov. Goricah). — Winkler Janez Krištof, Oblečeni Jezus otrok (celestinke v Mariboru); Marija z Jezusom (minoritska cerkev v Mariboru); Marija zaščitnica (Ptujaska gora).

Fr. Popelka je vrednotil ob 70-letnici rojstva »zgodovinarja štajerske dežele« H. Pircheggerja, poudaril njegovo politično in historiografsko povezanost s Slov. Štajersko in objavil bibliografijo jubilarntovih spisov, ki se v veliki meri nanašajo na našo preteklost. Isti avtor vodi v začetke zgodovinskega društva za Kranjsko (XLI, 1950, 3—23; prim. Mal J., GMS XX, 1939, 11 ss), ko ob stoletnici zgodovinskega društva za Štajersko riše nastajanje zgodovinskega društva za Notranjo Avstrijo. Pod Mucharjevimi vplivi je bilo to zamišljeno s 3 oddelki v Gradcu, Celovcu in v Ljubljani. Ljubljana je predlog sprejela 1840 in 1843 je bilo potrjeno društveno ravnanje z ravnateljem A. Codellijem, tajnikom K. Ulepičem ter odborniki Novakom, Likavcem in Freyerjem. Društvo je dobilo prostore v liceju, pridobilo v enem letu 291 članov in 850 fl imetja. V osrednjem odboru v Gradcu sta ga zastopala L. pl. Mandell in Fr. vit. Kalchberg. Osrednje društvo v Gradcu je zahtevalo za sebe monopol na izdajanje publikacij; ker je kranjsko že od 1846 izdajalo periodične Mitteilungen, je zaprosilo 1847 za dovoljenje, da izda E. Costove Kleine historische Notizen, čemur je Gradec nasprotoval. To stališče osrednjega društva v Gradcu in načelna opozicija Korošcev z Ankershofnom na čelu proti osrednjemu društvu je vodila 1849 do soglasne razdružitve vseh treh deželnih društev, ki jo je Ljubljana izglasovala 1850.

S tem je nastopila doba kronovinskih zgodovinskih društev in tako je XLI. letnik ZhVStmk 1950 posvečen društveni stoletnici. Poleg pravkar navedenega prispevka Popelke je objavil tajnik W. Brandtner društveno zgodovino po desetletjih (XLI., 1950, 24—72) in H. Unterweg bibliografijo objav

(XLI, 1950, 73—193) v 50 letnikih Mitteilungen d. hist. Ver. f. Stmk, 40 letnikih ZhVStmk, 23 letnikih Blätter f. Heimatkunde in 45 letnikih Beiträge zur Kunde steir. Geschichtsquellen. Zgodovina zgodovinskega društva za Štajersko je v določeni meri tudi naša zgodovina. Poleg organizacije deželnega muzeja, arhiva in knjižnice v Gradcu z gradivom tudi iz Slov. Štajerske, pomeni zlasti historiografsko delo Ig. Orožna v veliki meri odsev delovnih smernic graškega zgodovinskega društva, prav tako tudi začetki prvih smotrnih arheoloških raziskavanj, ki so zvezana zlasti z imenom R. Knabla, spisovanje župnijskih kronik in pouk štajerske zgodovine na srednjih šolah, ki jo je začel prvi 1853 Maribor. Narodnostni boji so v štajerski organizaciji zgodovinarjev prekinili sodelovanje Slovencev in Nemcev, ko je dobilo društvo nemško-liberalni značaj, ki se je prvič pokazal v odklonitvi podpore J. Lapajnetu za njegovo Zgodovino Slovencev, »ker ni združljiva niti s pravili, niti s sredstvi društva«, in vodili do ustanovitve Zgodovinskega društva v Mariboru 1903.

Nova ZhVStmk kaže najboljšo voljo, resnost in strokovno kakovost svojih izdajateljev za raziskovanje in tolmačenje štajerske preteklosti, ki je v določeni meri tudi naša. Zgodovinsko društvo za Slovenijo uporablja s poročilom v ZČ priliko, da izrazi sosednemu društvu k stoletnici naknadno iskrene želje za čim uspešnejše delo in napredek.

Franjo Baš

Carinthia I. Letniki 134.—135., 136.—138., 139. in 140. Celovec 1947, 1948, 1949 in 1950. Urednik dr. Gotbert Moro.

Najstarejši današnji časopis Avstrije, glasilo zgodovinskega društva za Koroško (Geschichtsverein für Kärnten) je po prekinitvi 1943 začel po drugi svetovni vojni zopet redno izhajati 1947. Izdajatelj je s svojim glasilom zbral nad 500 članov, kar kaže, da ima dežela s približno 400.000 prebivalci nad vse živo zanimanje za domačo preteklost. Carinthia I. je vzorno urejena ter z novimi letniki nadaljuje sloves zbornika razprav in poročil, ki so pisane s primerno znanstveno metodo in razumljivo za širše sloje, tako da uživa ugled revije z znanstveno in prosvetno pomembnostjo. Ta značaj Carinthie I. je še posebno važen, ker s tem ne veže samo izdajateljskega kroga s široko javnostjo, temveč tudi vse ustanove, ki so delovno povezane v zgodovinskem društvu za Koroško in katerih dejansko glasilo je Carinthia I. To so deželni muzej v Celovcu in mestni muzej v Beljaku, deželni arhiv, spomeniški urad in avstrijski arheološki institut na Dunaju, ki po koroškem rojaku R. Eggerju posveča posebno pozornost vprav Koroški. Pri tem goji zgodovino v najširšem pojmovanju domoznanstva z narodopisjem (Geschichtliche und volkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens) in poročili o vseh domačijsko pomembnih najdbah, spomeniškovarstvenih delih in ugotovitvah.

Vzporedno s Carinthio I. je zgodovinsko društvo za Koroško izdalo po vojni še tri zvezke za domačo zgodovino in topografijo (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie) z objavami o zgodovini vasi in občine v Avstriji (30. zv., H. Wiessner), koroškega kmeta (31. zv., W. Fresacher) in koroškega rudarstva (32. zv., H. Wiessner) ter iniciativno in redakcijsko (G. Moro) sodeluje pri izdaji koroških domoznanskih spisov (Kärntner heimatkundliche Schriftenreihe), kjer je izšel V. Paschingerjev deželopis Koroške z vzhodno Tirolsko in H. Braumüllerjeva zgodovina Koroške.

Iz raznolike vsebine Carinthie I. opozarjamo na prispevke, ki pridejo posebej v poštev za našega zgodovinarja, ne da bi pri tem zapostavljali odročne kakovostne prispevke, n. pr. G. Mora, J. Schmida ali H. Wiessnerja; podobno prehajamo preko prispevkov, zlasti knjižnih ponatisov, o katerih bo naša zgodovina poročala na drugih mestih ali pa spadajo v delokrog posameznih zgodovinskih disciplin arheologije, etnografije, toponomastike in literarne zgodovine. Kakor vsak pokrajinski zgodovini namenjeni časopis vsebuje Carinthia lepo vrsto poročil, ki so sicer krajevno vezana, ki pa imajo problematično, metodično ali pa po obsegu uporabljane gradiva širši pomen.

V prazgodovini pokaže F. X. Kohla (140, 1950, 82—86) na sorodnost najdb nad Velikovcem pri Hodiškem jezeru in v Labotski dolini z Ljubljanskim

barjem ter načenjata H. Müller-Karpe (134—135, 1947, 7—15) in R. Pittioni (150, 1950, 87—90) vprašanje kulturnih zvez Koroške s skrajnim vzhodom Alp na prehodu iz bronaste v kulturo planih grobelj. H. Müller-Karpe ugotavlja za prazgodovinsko Ziljsko dolino (140, 1950, 125—130), da je v hallstattu kulturno zvezana z zahodom, da pa je v II. stoletju pr. n. e. njen gornji del z Gurino ilirski, dolnji pa keltski in etnično zvezan z dolino Gline. W. Modrijan analizira svinčeno hallstattsko malo plastiko z Brega v Rožu (140, 1950, 91—120) in razlaga njen nastanek in rabo iz češčenja pokojnih. 1947 izkopani tabor s primitivnim keltskim svetiščem v Vabnji vasi je objavil H. Vettters (136—138, 1948, 280—298), ki objavlja tudi venetske napise iz Gurine in okolice (140, 1950, 130—140) in jih datira v II. stoletje pr. n. e. Osrednje mesto arheoloških objav zavzema Šentlenska gora, kjer so izkopavanja 1948 in 1949 po C. Praschnikerju (139, 1949, 145 ss) odkrila kulturno in politično središče Norika v prvem stoletju pr. in po n. e. Izkopavanja so bila skupno podjetje avstrijskega arheološkega inštituta na Dunaju, ki jih je vodil in prispeval znanstvenega (C. Praschniker, po njegovi smrti R. Egger) in tehničnega vodjo (H. Vettters), upravnika najdb (H. Kenner) razen prazgodovinskih, za katere je poslal zvezni spomeniški urad svojega zastopnika (G. Mossler), koroške deželne vlade, ki je izkopavanja finansirala, deželnega muzeja, ki je vezal arheološki inštitut z deželno vlado ter zgodovinskega društva za Koroško, ki je prevzelo prvo objavo izsledkov v Carinthii I.; tako so bili koroški sodelavci H. Dolenz, W. Görlich in G. Khevenhüller. Izsledke izkopavanj objavlja vsak posebej o poverjenem mu delu pod skupnim naslovom, ki ga je podpisal znanstveni vodja. Tako so objavili: C. Praschniker reprezentančno stavbo (139, 1949, 148—151), R. Egger skalno klet (139, 1949, 154—157) in rimske napise (140, 1950, 485—497), H. Dolenz grobišče na Lugbichlu (139, 1949, 157—164) razen groba III, ki ga je raziskal R. Egger (140, 1950, 457—462), in restavracijo reprezentančne stavbe (140, 1950, 503—510), H. Vettters reprezentančno stavbo (140, 1950, 435—446), svetišče (140, 1950, 446—450), stavbo vzhodno od foruma (139, 1949, 151—154) in tabor (140, 1950, 456—462), G. Mossler prazgodovinske najdbe z zanimivim glinastim čolnarjem (139, 1949, 164—169), H. Kenner male rimske najdbe (139, 1949, 169—176; 140, 1950, 462—478), G. Khevenhüller lovske priprave (140, 1950, 478—483); predhodno poročilo o izkopanih kosteh domačih živali je podal J. W. Amschler (140, 1950, 483—485), preiskavo odkritih fresk s predlogi za njihovo zavarovanje pa F. Walliser (140, 1950, 497—503). Arheološka poročila so dopolnjena z geografskim (V. Paschinger), vojnogodovinskim (F. X. Kohla) in toponomastičnim (E. Kranzmayer) opisom zemlje, katere središče je Šentlenska gora, tako da imajo objavljeni izsledki o izkopavanjih historičnotopografski in historičnogeografski okvir. Poročila o okoliščinah, v katerih so izkopavanja potekala, ter o odnosih javnosti do izkopavanj z bibliografijo časniških poročil so važno sredstvo za popularizacijo, obenem pa tudi gradivo za bodočega kulturnega zgodovinarja.

Rimsko koroško zgodovino obravnava predvsem R. Egger. V obsežni študiji (134—135, 1947, 16—55; 136—138, 1948, 208—246) raziskuje Mohorjevo legendo in pride do zaključka, da je zgodovinski Mohor singidunski rojak, mučenec IV. stoletja, katerega truplo so rimski begunci pred barbari odnesli v severno jadransko primorje (prim. ta ZČ, str. 330). Krnski grad in Gospo Sveto (136—138, 1949, 198—206) izvaja iz prazgodovinskih postojank, ki sta po propadu Viruna postali središči zgodnjerednjeveške Koroške. Na Gospo-svetskem polju je odkril napisni kamen z damnatio memoriae cesarja Gete, dognal v mozaiku simboliko poznoantičnega misterija Dionizu ter dekorativne ostanke glavičev s starokrščanske cerkve (139, 1949, 177—182). C. Praschniker je v kopaliskem okraju Viruna ugotovil kiparsko delavnico iz časa Hadrijana z mojstrom, ki je izdelal najpomembnejše antične plastike v današnji zbirki celovškega muzeja: oba dioskura, Aresa in Apolona, Hermesa, Bakha, hermafrodita, nimfo, Afrodito, Isido Norejo in amaconko v dunajskem umetnostno-zgodovinskem muzeju (140, 1950, 3—23). O antični in starokrščanski plastiki iz Grac poroča W. Görlich (140, 1950, 249—256). Z izhodiščem v Šentlenski gori in Virunu je podala pregled in značilnosti antičnih stenskih slikarj in Koroškem iz časa od I. stoletja pr. n. e. do V. stoletja po n. e. H. Kenner

(140, 1950, 150—170). H. Thaller zasleduje po imenih virunskih prebivalcev potek romanizacije (140, 1950, 145—149), ki se je stopnjevala do prehoda III. v IV. stoletje, ko v mestu Virunu popolnoma prevlada, medtem ko so njeni vplivi izven mesta šibki. Na starejše kulturne vplive kaže H. Vettersova razlaga imena VIBES na rimskem napisnem kamnu iz Beljaških Toplic kot italsko ime za boginjo toplic (140, 1950, 140—145). Napisi na novo najdenih rimskih kamnih v Labotski dolini, ki jih je objavil R. Egger (140, 1950, 247—248), nosijo keltska imena, kakršna poznamo s Poljan v Mežiški dolini (Ruscus) in Dolge gore pod Bočem (Darbosa). V rimsko gospodarsko zgodovino nas vodijo F. Kahler (134—135, 1947, 56—58) z geološko ugotovitvijo, da je rimsko steklarstvo v Juenni črpalo kremen pod Peco, najdbe novceve iz dobe Decija do Avrelijana v Globasnici z objavami H. Winklerja (140, 1950, 265—272) in G. Mora (140, 1950, 272—278), ki poroča tudi o zlatem solidu zahodno-rimskega cesarja Anthenija, najdenem 1948 v Logi vasi, predvsem pa obsežna H. Deringerjeva študija o rimski noriški cesti (139, 1949, 193—211; 140, 1950, 171—227). Ko ji ponovno sledi od Trbiža preko Podkloštra, Brnice, Beljaka, Vernberga, Vrbe, Poreč, Krive Vrbe, Dhovš in pod Krnskimi gradom v Virunum, se ustavi pri cestnih postajah statio Bilachiniensis in Santicum ter lokalizira prvo z Beljaškimi Toplicami in drugo z Beljakom.

Iz antike v zgodnji srednji vek prehaja F. Miltner s poizkusom, podati sliko poznoantične poseljenosti Norika (140, 1950, 278—284), ki jo po navedbah Venancija Fortunata in Eugipa karakterizira s tabori kot zatočišči prebivalstva pred novimi doseljenci. Večletna arheološka raziskavanja R. Eggerja na Šenturški gori (140, 1950, 29—78) so pokazala dve kulturni plasti s svetiščem Noreje in Casuontana ter s starokrščansko cerkvijo, ki jima je v srednjem veku sledila poznogotska.

Vrsta študij se ukvarja z Beljakom in njegovo historično topografijo od najstarejših dob do danes. H. Dolenz je sistematiziral vse rimske beljaške najdbe (136—138, 1948, 320—331) v slučajnostne ter v smotno izkopane in zaključil, da se je antična beljaška naselbina pričela sredi I. stoletja po n. e. in končala v drugi polovici III. stoletja ter da je po dosedanjih najdbah nemogoče sklepati na kako zgodnesrednjeveško beljaško naselje. Dolenzovo poročilo je v zvezi z geološkimi N. Anderlovimi (136—138, 1948, 299—310) in gradbenozgodovinskimi R. Wurzerjevimi (136—138, 1948, 310—320) izkopavanji pred saniranjem trga okoli cerkve sv. Jakoba. Iz geografskih in zgodovinskih vidikov je zasledoval W. Fresacher (134—135, 1947, 81—96) presejevanje mestnega selišča od najstarejšega v prostoru Marije na Zilji preko starega pri Sv. Martinu do današnjega novega Beljaka. Celotni gradbenozgodovinski razvoj Beljaka z njegovo različno urbanistično zasnovi v preteklosti (136, 1949, 228—246) pa je objavil R. Wurzer. Posebno pozornost je posvetila Carinthia I. Celovcu za 100-letnico mestne avtonomije (140, 1950, 646—899) z vrsto razprav od najstarejše dobe do danes, o katerih bo govora na drugem mestu.

O dveh osrednjih vprašanih srednjeveške koroške zgodovine, o kosezih in palatinatu, so izpregovorili M. Wutte in E. Kranzmayer (139, 1949, 13—48; 140, 1950, 284—330) ter H. Braumüller (140, 1950, 618—630) in o njih razpravlja V ZČ B. Grafenauer (ta letnik, str. 353). Spomeniško in zgodovinsko važna je topografija predvsem srednjeveških gradišč F. X. Kohle (139, 1949, 221—228) in utrjenih cerkev v Grebinju (134—135, 1947, 102—110), v Kostanjah (139, 1949, 295—303) in v Štebnu v Podjuni (140, 1950, 573—81), zlasti ker so ti prispevki samo člani smotno zasnovanega in izvajanega raziskavanja koroških gradišč in utrjenih cerkev. V Mežiško dolino h Kotljam lokalizira H. Pirchegger (134—135, 1947, 97—98) poznosrednjeveško pristanišče Jaunegg.

Če je tako srednji vek razen vprašanja kosezov in palatinata zastopan predvsem s krajevno zgodovino, pa je novi nadvse pester, zlasti če mu priključimo bogato kulturnozgodovinsko gradivo iz etnografskih prispevkov. H. Baltlova študija o koroškem deželnem sodnem redu iz 1577 (139, 1949, 331—360) kaže med drugim, kako se tudi v sodstvu uveljavlja vpliv deželnega kneza, R. Musterjeva o humberškem čarovniškem procesu 1661 (134—135, 1948, 169—181) pa zdravo gledanje ljudskih sodnikov in magično gledanje

uradnega sodnika na čarovništvo. Obsežne podatke o protestantskih eksulantih je prispeval 1950 umrli P. Dedic (136—138, 1948, 108—135; 139, 1949, 388—417; 140, 1950, 768—803). V J. Obersteinerjevih posnetkih dnevnika krškega pomožnega škofa K. Griminga (136—138, 1948, 136—149; 139, 1949, 363—373) srečavamo tudi naše vzhodne kraje zlasti v zvezi z obrambo pred Turki.

Narodopisni in kulturnozgodovinski značaj imajo E. Kranzmayerjeve študije o izvoru gorskih imen, n. pr. Kepa, Peca, Dobrač, Osojščica (140, 1950, 581—611), ter etimološko in zgodovinsko tolmačenje imen koroških kmečkih jedi (139, 1949, 446—462), nakar je do žgancev zavzel svoje stališče E. Messner (140, 1950, 611—617), ki poleg tega izvaja Trušnje iz trst in Djekše iz tih. Zgodovino koroške posvetne pesmi nadaljuje A. Kollitsch (134—135, 1947, 239—245; 136—138, 1948, 39—50), gradivo za zgodovino koroške cerkvene pesmi pa prispeva E. Nussbaumer (139, 1949, 420—431). H. Wagner, ki zastopa predvsem zgodovino ribištva (134—135, 1947, 97—102; 139, 1949, 360—363) je opozoril na čebelne panje v Rožu (136—138, 1948, 87—88), A. Mais pa na dravograjsko lončarstvo (139, 1949, 462—466). G. Moro je objavil drastično poročilo o oboroženem mejnem sporu gosposčin Čače in Aichelburg 1764 (134—135, 1947, 104—205). E. Zenegg slika kulturne razmere na koroškem podeželju v predmarčni dobi (134—135, 1947, 217—222) in z njegove zapuščine je objavljena rodbinska zgodovina Nemskega Petra pod Ljubeljem (139, 1949, 115—117). Izmed pomembnih narodopisnih prispevkov (O. Moro in J. Schmid) posebej podčrtavamo O. Moserjevo obravnavanje koroškega kmečkega pohištva (134—135, 1947, 111—168; 136—138, 1948, 51—87), ki je v precejšnji meri tudi zgodovina mizarske obrti in o katerem je poročal Slov. etnograf.

Poleg kronike o delovanju zgodovinskega društva za Koroško* najdemo vrsto poročil S. Hartwagnerja o varstvu spomenikov, njegovi problematiki in njegovih delih (136—138, 1948, 332—352; 139, 1949, 247—265; 140, 1950, 885—899), G. Mosslerja o varstvu arheoloških spomenikov posebej (140, 1950, 79—82) ter R. Wannerja o notranjem delu v deželnem arhivu (139, 1949, 418—420). Smrt društvenih članov spremlja s toplimi in karakternimi nekrologi, ki so v gotovi meri tudi zgodovina koroške historiografije, kakor M. Wutteja, H. P. Henriqueza, Fr. Jantscha, O. Redlicha, P. Puntscharta ali C. Praschnikerja. Carinthia I. je tako dobro ogledalo vsega delovanja in življenja na polju koroške zgodovine. V njenem ospredju nahajamo arheologijo, ki ji sledita krajevna zgodovina s poudarjeno pozornostjo zgodovini mest in utrdb ter kulturna zgodovina, katero v veliki meri bogati narodopisje.

Franjo Baš

* K poročilu o Zgodovinskem časopisu 2-3, 1948—1949, v Carinthii I 140, 1950, str. 940, ki se omejuje v bistvu le na podrobno nerazložen napad na prispevek »Bibliografija o vprašanju Slovenske Koroške 1945—1948«, pripominjamo, da taka bibliografija nujno zahteva na mnogih mestih tudi sumarno oceno zabeleženega dela; pri tem pa mislimo, da opozorilo na stvarne napake zabeležene literature ni stvar, ki bi se ji mogli in smeli v taki publikaciji znanstvenega značaja izogibati zaradi zunanjih, nestrokovnih momentov. — Uredništvo.

Bibliografija

Bibliografija slovenske zgodovine

(Publikacije iz let 1945—1950)

Uvod

(Vasilij Melik)

Ko začenjamo z že pred dvema letoma obljubljenim objavljajem tekoče bibliografije slovenske zgodovine za čas od osvoboditve dalje, moramo predvsem pojasniti načela, ki so nas vodila pri sestavljanju.

Smatrali smo, da spada v slovensko zgodovinsko bibliografijo vse, kar se tiče zgodovine Slovencev doma in na tujem (izseljenci in pod.) ali zgodovine ozemlja, na katerem žive, in ozemlja, na katerem so nekdanj bivali, kolikor se vsebina dela neposredno ali posredno nanaša na slovensko življenje na tem ozemlju.

Od del, ki zajemajo Slovence ali slovensko ozemlje (deloma ali v celoti) v širšem okviru (n. pr. zgodovine jugoslovanskih narodov, razna literatura o diplomatskih borbah in vojnih spopadih, avstrijske zgodovine, dela o izvoru in naselitvi Slovanov itd.), smo upoštevali ona, ki v dovolj veliki meri govore o slovenski zgodovini oziroma problemih ali prinašajo s tega področja pomembna nova dejstva in poglede.

Od del s področja zgodovini v celoti ali deloma bližnjih ved (literarna in umetnostna zgodovina, etnografija, lingvistika, geografija itd.) ali zgodovine posameznih znanosti smo upoštevali ona, katerih vsebina se v dovolj veliki meri povezuje z zgodovinsko problematiko, prinaša nove poglede ali pomembno prispeva k podobi družbenega življenja in kulturnega razvoja na Slovenskem.

Upoštevana so vsa dela, ki govore o slovenski zgodovini v zgoraj naznačenih mejah, ne glede na to, ali so izšla v LR Sloveniji, FLR Jugoslaviji ali v inozemstvu, in ne glede na to, ali so samostojne knjige ali razprave in članki v zbornikih, časopisih in časnikih. Izvzeti so samo oni članki, objavljeni večinoma v dnevnikih, mladinskih in otroških revijah in pod., ki ne prinašajo prav ničesar novega in so le docela splošnega informativnega ali popularizacijskega značaja brez vsake znanstvene vrednosti.

Izbor po vseh teh naštetih kriterijih je seveda v mnogočem subjektivnega značaja; temu se nobena podobna bibliografija ne more izogniti; vendar smo v dvomljivih vprašanjih ravnali tako, da smo rajši sprejeli več kakor premalo.

V tem letniku Zgodovinskega časopisa objavljamo bibliografijo onih del, ki so izšla v času od osvoboditve v maju 1945 pa do konca decembra 1950. Upoštevali pa smo tudi one knjige in revije, ki so sicer izšle leta 1951, toda z letnico 1950. Posebej pa opozarjamo na to, da nismo navajali del, ki so sicer izšla v omenjenem obdobju, a so bila že vključena v Zwitterjevi Bibliografiji o problemu Julijske krajine in Trsta (Zgodovinski časopis II—III, str. 259—326) in v Grafenauerjevi in Udetovi Bibliografiji o vprašanju Slovenske Koroške (Zgodovinski časopis II—III, str. 327—350). Takih del je mnogo in jih vsekakor ni kazalo ponavljati, saj bi morali zajeti obe bibliografiji skoraj v celoti.

Zaradi posebne problematike in lažje preglednosti smo delili bibliografijo v dve skupini:

a) Arheologija in zgodovina starega veka. Arheološko bibliografijo objavlja že Arheološki vestnik, vendar je ta omejena na jugoslovanske publikacije in zajema ne le slovensko, temveč celotno jugoslovansko ozemlje. Naša arheološka bibliografija pa se omejuje, kakor je že zgoraj povedano, samo na slovensko ozemlje, a upošteva tudi inozemske publikacije.

b) Zgodovina srednjega in novega veka do 1941. leta. Dobe od 1941. leta dalje v naši bibliografiji nismo več upoštevali; zajeta je v Bibliografiji narodnoosvobodilnega boja, ki jo je pričel France Škerl objavljati že v preteklem letniku Zgodovinskega časopisa.

Posebej smo v uvodnem delu navedli splošne in posebne bibliografije, izšle v letih 1945—1950, ki pridejo v poštev za slovenskega zgodovinarja, ter dodali nekaj kritičnih pripomb k novim jugoslovanskim in slovenskim bibliografskim publikacijam. Prav tako smo v uvodni del uvrstili pregled važnejših člankov, ki govore o problemih, delu, ureditvi in gradivu arhivov in historičnih muzejev na ozemlju LR Slovenije ter so izšli v istem časovnem obdobju 1945—1950. Problemov spomeniškega varstva pri tem nismo upoštevali, ker spadajo bolj v delokrog umetnostne zgodovine; naj v tem oziru samo opozorimo na časopis Varstvo spomenikov, ki od leta 1948 izhaja v Ljubljani in se prvenstveno ukvarja s temi vprašanji. Nadalje smo navedli važnejša poročila o sedanjem delu, problemih in načrtih slovenskih zgodovinarjev, o njihovih zborovanjih in o delu Zgodovinskega društva za Slovenijo. Končno smo navedli še pomembnejše biografije-osmrtnice slovenskih zgodovinarjev (med nje pa smo všteli tudi one nezgodovinarje, ki so se v svojem delu v znatnejši meri ukvarjali z zgodovinsko problematiko). Tudi tu je seveda upoštevano le ono, kar je izšlo v letih 1945—1950.

Bibliografija, ki jo objavljamo, je nedvomno še v mnogočem pomanjkljiva in nepopolna; od inozemske literature nam še daleč ni bilo vse dosegljivo; pa tudi sicer smo verjetno še marsikaj prezrli. Zelo bomo veseli vseh opozoril in dopolnil.

Bibliografija je urejena po abecednem redu avtorjev; anonimna dela so uvrščena po svojem naslovu (začetni besedi) v ta vrstni red. Pseudonime in avtorske kratice smo skušali razrešiti; razrešene pseudonime oz. kratice

smo uvrstili kot kazalke. Gole naslovne bibliografske podatke smo mnogokje skušali razširiti in dopolniti z opombami, v katerih smo navajali ocene, referate in dopolnila, v posameznih primerih pa tudi podrobnejšo vsebino ali oznako dela, posebno tam, kjer vsebina ali povezanost s slovensko zgodovino v naslovu ni dovolj jasno nakazana. Pri navajanju ocen smo zaradi boljše uporabnosti bibliografije upoštevali tudi po letu 1950 napisane stvari.

Periodika, katerih imena se večkrat navajajo, smo označili s kraticami odnosno skrajšanimi podatki. Seznam kratic in dopolnil podajamo v IV. oddelku Splošnega dela.

Splošni del

(Vasilij Melik)

I. Splošne bibliografije

Za leta 1945—1949 nam je zdaj na razpolago *Jugoslovenska bibliografija* (izdanje Direkcije za informacije vlade FNRJ, 1945: Beograd 1950, 1946: Beograd 1950, 1947: Beograd 1950, 1948: Beograd 1949 — ta zvezek, ki je izšel prvi, ima tudi kratek uvod, 1949: Beograd 1950), ki obsega knjige in brošure, tiskane v mejah FLRJ, razvrščene po snovi na 10 skupin (ki pa niso identične s skupinami decimalne klasifikacije), od katerih je vsaka razdeljena v vrsto podskupin. Zgodovina in geografija tvorita 3. skupino s podskupinami 1. zgodovina, 2. geografija, 3. etnografija. Knjige so v vsakem oddelku razvrščene po abecednem redu avtorjev, toda povsod ločeno najprej domači nato tuji. Vsakemu zvezku je pridejan abecedni seznam avtorjev.

S to bibliografijo je postala v glavnem zastarela *Jugoslovenska bibliografija 1945, gradja* (Beograd 1947, Jugoslovenska knjiga, sestavio Živorad P. Jovanović), zajemajoč knjige, brošure in časopise.

Isto moremo reči za *Bibliografski mesečnik — Izdavačka delatnost u FNRJ* (knjige i brošure, izdanje Direkcije za informacije vlade FNRJ, Beograd), ki je izhajal od novembra 1947 do decembra 1949.

Z letom 1950 je prešlo izdajanje bibliografije na Bibliografski institut FLRJ v Beogradu, osnovan z uredbo z dne 6. IX. 1949, ki dobiva tudi dolžnostne izvode s celotnega državnega ozemlja. Začeli sta izhajati dve periodični bibliografski publikaciji. Prva je *Bibliografija Jugoslavije, Knjige, brošure i muzikalije*, ki izhaja mesečno. 1.—3. št. I. letnika (1950) prinaša uvod z glavnimi načeli ureditve gradiva, v 12. št. pa je skupen avtorski in predmetni abecedni register ter kazalo po skupinah za celotno leto 1950. Druga publikacija je *Bibliografija Jugoslavije, Članci i književni prilozi u časopisima*, ki izhaja tromesečno. Tudi tu prinaša 1. št. uvod, 4. št. pa avtorski in predmetni abecedni register za celotno leto 1950. Vsaka številka ima pregled periodik, ki so zajete v bibliografiji dotične številke.

Ureditvev obeh vrst bibliografije je ista: gradivo je razvrščeno po mednarodnem decimalnem sistemu (s posebno varianto za specifične

potrebe naše države), vendar tako, da je razdeljeno samo na največje temeljne skupine, znotraj teh skupin pa je razvrščeno po abecednem redu avtorjev. Zgodovina se po tej razdelitvi nahaja skupaj z geografijo in biografijami v 9. grupi; razdeljena je v bibliografiji knjig še na podskupini »arheologija« in »stari, srednji in novi vek« — v bibliografiji člankov pa v zadnjih številkah podrobneje na »splošna vprašanja zgodovine«, »arheologijo«, »stari vek«, »srednji in novi vek«, »zgodovino prve svetovne vojne«, »zgodovino druge svetovne vojne«, »zgodovino narodov FLRJ« in »narodnoosvobodilno vojno«. Treba je tudi vedeti, da so po decimalnem mednarodnem sistemu zgodovine katere koli stroke ali dejavnosti uvrščene pod skupino dotične stroke, ne pa pod zgodovino (tako n. pr. zgodovine prava, socializma, gospodarstva, prometa pod skupine pravo, socializem, gospodarstvo itd.).

Omenimo naj še delo *Bibliografija jugoslovenskih listova i časopisa* (Beograd 1950, izdanje Jugoslovenske knjige), ki navaja naslove in glavne podatke časnikov in časopisov, v glavnem (kakor ugotavlja kritika v Vjesniku bibliotekara Hrvatske, I, str. 212) po stanju iz leta 1949.

Za slovenske publikacije nam je zdaj na razpolago *Slovenska bibliografija* (izdala Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, 1945—1947: Ljubljana 1948, II 1948: Ljubljana 1950, III 1949: Ljubljana 1951), ki zajema periodika, knjige (z brošurami) in muzikalije. Bibliografija ni omejena na ozemlje LRS, ampak obsega tudi slovenski tisk izven LRS in FLRJ ter prevode iz slovenščine. Pri knjigah so dodani tudi podatki o ocenah in pomembnejših poročilih. Periodika in muzikalije so uvrščeni po abecednem redu; knjige po decimalni klasifikaciji (vendar brez nacionalne variante) in sicer v 1. zvezku (1945—1947) brez vsakega upoštevanja abecednega reda, medtem ko so v 2. in 3. zvezku (1948—1949) s klasifikatorji zaznamovani samo naslovi skupin, v vsaki skupini pa so knjige razvrščene po abecednem redu avtorjev. 9., zemljepisno-zgodovinska skupina se deli v slovenski bibliografiji samo na tri glavne grupe: »zemljepis-zemljevidi«, »biografije« in »zgodovina«, brez nadaljnjih poddelitev. Vsak zvezek obsega še pregled periodik po strokah in knjižnih zbirk, abecedna kazala avtorjev, prevajalcev (za leto 1948 in 1949), urednikov ter stvarno kazalo.

Tekoča mesečna slovenska *Bibliografija*, ki jo objavlja Narodna in univerzitetna knjižnica, izhaja v časopisu Slovenski knjižni trg od 2. februarске številke II. letnika (1949) dalje. Urejena je po decimalni klasifikaciji. Starejših mesečnih bibliografij (glej o njih članek Slovenska bibliografija, Slovenski knjižni trg II, Ljubljana 1949, str. 15) tu ne kaže naštevati, saj so z izdajo letnih bibliografij postale zastarele.

Od ostalih ljudskih republik imata svoje splošne bibliografije LR Srbija in LR Hrvatska; naj jih tu samo registriramo: *Bibliografija knjiga tiskanih u NR Hrvatskoj* za godinu 1945/46 (Zagreb 1948), za godinu 1947 (Zagreb 1949); *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova u časopisima Narodne Republike Hrvatske* za godinu 1945/46 (Zagreb 1948), za godinu 1947 (Zagreb 1949), za godinu 1948 (Zagreb 1949); *Bibliografija Srbije* 1947 (Beograd 1948), 1948 (Beograd 1949).

Od drugih za nas važnih splošnih bibliografij moramo omeniti publikacijo *Tržaška bibliografija* (Bibliografsko-informativna revija, izdaja Narodna in študijska knjižnica v Trstu), od katere sta izšli doslej dve številki: leto I, št. 1, Trst 1948 (od maja 1945 do septembra 1947), leto II, št. 2, Trst 1950 (od 1. oktobra 1947 do 31. decembra 1949). Ta bibliografija izhaja tudi v italijanščini (*Bibliografia Triestina*) ter obsega vse publikacije tržaškega ozemlja in dela, ki se na to ozemlje nanašajo, a so izšla drugod.

II. Nekaj kritičnih pripomb k splošnim jugoslovanskim in slovenski bibliografiji

Naj na tem mestu dodamo k zgoraj naštetim novim zveznim bibliografijam in k slovenski bibliografiji nekaj pripomb s stališča zgodovinarja. Ne mislimo tu govoriti o smotrnosti ali nesmotrnosti decimalne klasifikacije, za katero so se povečini odločili jugoslovanski bibliotekarji. Nedvomno ta sistem ni najboljši od vseh mogočih in odraža po načinu svoje osnovne razdelitve kljub vsem izpopolnitvam in dopolnitvam danes močno zastarelo stanje znanosti v 19. stoletju; prav tako je kljub vsem napakam nedvomno vabljev zaradi svoje podrobne izdelanosti in mednarodnosti (dasi to vrednost vse nacionalne variante, naj bodo še tako upravičene, nedvomno zmanjšujejo). Brez ozira na vse to pa je zgodovinska znanost nekaka žrtev takega načina ureditve bibliografij po decimalni klasifikaciji, kakor se je uveljavil pri nas. Kakor smo že rekli, se zgodovine posameznih panog življenja uvrščajo pod dotičnimi panogami. V zvezni bibliografiji knjig, kjer je vsaka knjiga posebej v podrobnosti decimalno klasificirana, take posebne zgodovine še nekako najdemo, če pozorno iščemo oznake (091), ki je tem delom pridejana. Pri zvezni bibliografiji člankov pa je tudi to nemogoče. Povsod so taka zgodovinska dela povsem pomešana med množico docela praktičnih ali teoretičnih v sodobnost in bodočnost usmerjenih del. Miklavčičeve »Predjožefinske župnije na Kranjskem« in A. Kosa »Družbeni nazor slovenskih protestantov« sta v slovenski bibliografiji sredi molitvenikov in veroukov. Pintarjeva »Kratka zgodovina medicine« se navaja v zvezni bibliografiji knjig sredi knjig, kakor so »Priročnik za sanitetske instruktorje in bolničarje«, splošna »Knjiga o zdravju« in »Program letnega zdravniškega zborovanja«. Fabjančičevo »Veliko kugo v Ljubljani pred 350 leti« najdeš v bibliografiji člankov v oddelku splošnih in infekcijskih bolezni zraven »Standardizacije laboratorijske diagnostike difterije«.

Zdi se nam, da bi se te vsekakor neprilicne uvrstitve dale odpraviti tudi v okviru decimalne klasifikacije. Zgodovina KPJ in zgodovina prava imata n. pr. v zvezni bibliografiji člankov svoje posebne oddelke — ali se ne bi dali taki oddelki urediti tudi pri raznih drugih skupinah? Mogli bi tudi v zgodovinski 9. skupini opozoriti na zgodovinska dela drugih skupin s posebnimi kazalkami. Vsekakor pa je sedanja ureditev slaba in nepraktična; zgodovinar najde samo polovico ali še manj svoje literature pod naslovom »zgodovina«, vse ostalo pa mora iskati od številke do številke po vsej bibliografiji.

Prav tako se zdi zgodovinarju nedopustno vključevanje memoarske literature med čisto literaturo, kakor se to posebej dosledno dela v slovenski bibliografiji, kjer imamo pododdelke za pesništvo, drame, pripovedništvo, povesti za mladino in slovstvene čitanke, memoarska dela pa so dosledno uvrščana v pripovedništvo, kakor da ni bistvene razlike med n. pr. Dedijerjevim, Čolakovičevim dnevnikom in recimo »Pisarno« Miška Kranjca ali »Gašperjem Osatom« Juša Kozaka. V nekaterih zvezkih zvezne bibliografije so memoari uvrščeni pod posebno skupino »reportaže« (tako n. pr. Trunkovi »Spomini«), pri čemer bi bilo vsaj v naslov dodati »spomini in podobno« ali kaj takega. Vsekakor daje decimalna klasifikacija s svojo skupino 8—94 (zgodovina kot literarna zvrst..., memoari... itd.) dovolj podlage za ločitev memoarske ali poljudnoznanstvene literature take vrste, kakor je Iljina in Segala »Kako je človek postal velikan« (v slovenski bibliografiji med pripovedništvom) od čiste literature.

Drug velik nedostatek predvsem pri novi zvezni bibliografiji člankov je v zelo pomanjkljivi rešitvi vprašanja, kaj spada v eno, kaj v drugo raznih skupin, ki so si po svoji vsebini podobne. Poseben oddelek 3. skupine (družbeno-politične vede) nosi naslov Borba proti okupatorjem in izdajalcem (321* 121.2), v 9. zemljepisno-zgodovinski skupini pa imamo spet poseben oddelek Narodnoosvobodilna vojna v Jugoslaviji (940.42*). Res težko je najti zgodovinski opis narodnoosvobodilnega boja, ki ne govori o borbi proti okupatorju in izdajalcem; tako so razna dela, ki so izhajala po posameznih revijah preko meje enega četrletja, uvrščena brez reda zdaj v to zdaj v drugo skupino. Tako se Kopačevo delo »V februarški ofenzivi leta 1944 na Štajerskem« nahaja v prvih treh številkah bibliografije pod zgodovino, v 4. zvezku pa pod družbenopolitičnimi vedami. Prvi del razprave R. Janhube »Italija po drugi svetovni vojni« je v oddelku »Notranja politika« (323), drugi pa v oddelku »Zemljiška posest« (333). V istem zvezku bibliografije najdeš Mikužev »Mesec junij 1942 v tako imenovani Ljubljanski pokrajini« v skupini Borba proti okupatorjem in izdajalcem, istega pisca »Italijanska ofenziva protiv narodnoosvobodilačke vojske Slovenije od 16 jula do 4 novembra 1942 godine« je v 60 strani oddaljenem oddelku Vojne operacije, taktika in strategija (355.4), članek »J. J.: Slovenska partizanska četa« pa je spet 210 strani naprej pod zgodovino druge svetovne vojne. Večji kaos si je res težko predstavljati. Članek »Naša flota u napoleonskim ratovima od 1805 do 1814« je v oddelku 359 Mornariča, članek »Naši pomorci u bitci kod Lepanta 1571« pa je v oddelku 355.4 Vojne operacije.

Kot tretji nedostatek tako zveznih kakor slovenske bibliografije moramo omeniti, da vsaj med zgodovinskimi deli ni malo napačno klasificiranih publikacij (napak pri ostalih strokah nismo posebej zasledovali). Nekaj pogršk te vrste se nedvomno prikrade v vsako, še tako dobro bibliografijo; vendar se nam zdi, da je v našem primeru vzrok v pomanjkanju strokovno razgledanih sestavljalcev ali vsaj pregledovalcev. Za uvrstitve v pravilno skupino ni vselej dovolj pogledati samo naslov, ampak je pogosto treba knjigo tudi vsaj površno prelistati.

Povsem jasno je, da ne more en sam bibliotekar pravilno razvrščati knjig vseh znanstvenih panog, da ne more — pa naj bosta njegova volja in sposobnost še tako veliki — enako obvladati medicine, tehnike, prava in zgodovine. Posebej slovenska bibliografija pa je bila vseskozi delo enega samega sestavljalca in enega samega pregledovalca.

Tako najdemo v slovenski bibliografiji povsem zdravniško delo »Mati in dete« (1948, št. 335) v oddelku 36 Socialno skrbstvo — zavarovanje, namesto v oddelku 61 Zdravstvo poleg povsem podobne Avčinove knjige »Naš najmlajši«. Aleša Strojnika »Dinamična vzdolžna stabilnost brezrepevc« je zašla v zoologijo (1945—47, št. 923) in njen decimalni klasifikator 599.82/9 nas vodi med opice — brezrepec, o katerem avtor govori, pa spada v aviatiko. Pessisova razprava o eksistencializmu je pod logiko (1948, št. 179), Engelsova »Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka« pod socializmom (1948, št. 271). B. Grafenauerja »Kanalska dolina« je zaradi svojega podnaslova »etnografski razvoj« v slovenski in zvezni bibliografiji pod narodopisjem, prav tako Mihovilovičev »Trst« v zvezni bibliografiji (1946). Mikuževo »Topografijo stiške zemlje« je uvrstila slovenska bibliografija pod zemljepis, zvezna bibliografija (1947) pa pod geodezijo, in to kljub docela jasnemu podnaslovu »Doneski k zgodovini stiške opatije«.

Nekatere napake bi lahko uvrstili pod vse tri doslej naštetе vrste napak: nepravilen odnos do zgodovinskih del, nesistematičnost pri razvrščanju v skupine in nepoznavanje obdelovanih publikacij. Tako je v zvezni bibliografiji člankov uvrščena Felaherjeva »Življenjska pot koroškega duhovnika Jurija M. Trunka« pod religijo, Fabjančičeva »Domovanja slovenskih protestantskih pisateljev v Ljubljani« pod bibliotekarstvo (menda zato, ker se govori tudi o tem, kdaj je izšla prva slovenska knjiga, 1550 ali 1551), B. Grafenauerja »Kako so v starih časih sodili čarovnicam« pa spet v skupino »religije« in sicer v nasprotju z oddelkom »krščanske religije« kot edino delo te vrste v skupino »razne religije«.

Vseh teh napak nismo naštevali iz pedantizma, temveč zato, ker se nam zdi, da niso nastale slučajno, ampak so odraz napačnega gledanja oziroma načina dela. Prav dobro se zavedamo, da pred vojno bibliografije pri nas skoraj ni bilo; po osvoboditvi je bilo storjeno ogromno delo — danes imamo tekočo jugoslovansko in slovensko bibliografijo (da drugih niti ne omenjamo), in posebej je treba poudariti razveseljivo dejstvo, da imamo tudi že začetke bibliografije člankov po listih in časopisih. Važnosti in koristnosti tega napredka ni mogoče dovolj podčrtati. Vse napake so ob tem le nekaj neznatnega, predvsem pa lahko popravljivega — in prav popravljanju teh napak mora zdaj veljati vsa skrb in pozornost naših bibliografov.

III. Posebne bibliografije

Od posebnih bibliografij, izšlih v letih 1945—1950, moramo omeniti one, ki se nanašajo na zgodovino slovenskega naroda oziroma ozemlja ali jo, vsaj deloma, zajemajo.

Naj uvodoma omenimo, da historična Bibliografija, ki jo objavlja Živorad P. Jovanović v Istoriskem glasniku (organ Istoriskog društva NR Srbije, Beograd — v vseh dosedanjih letnikih) in ki obsega tako knjige kakor revialne razprave, izšle po osvoboditvi v Jugoslaviji iz domače ali obče zgodovine, ne zajema publikacij v slovenskem jeziku, ampak upošteva le ona dela iz slovenske zgodovine odnosno slovenskih piscev, ki so izšla v srbskem ali hrvatskem jeziku.

Pred drugo svetovno vojno z letom 1938 začeto oziroma obnovljeno tekočo slovensko zgodovinsko bibliografijo, ki jo je za leti 1938 in 1939 priobčil pokojni Stanko Jug (GMS XXI, 1940), nadaljujeta do osvoboditve ter tako povezujeta s to, ki jo zdaj začenjamo, deli *Melita Pivec-Stele: Slovenska zgodovinska bibliografija 1. I. 1940—5. IV. 1941* (Zgodovinski časopis II/III, str. 256—259) in *Melita Pivec-Stele: Slovenska zgodovinska bibliografija 6. IV. 1941—9. V. 1945* (Zgodovinski časopis I, str. 218—221). Ti dve bibliografiji pa ne navajata le del o slovenski zgodovini, ampak vsebujeta vse, kar je ta čas izšlo zgodovinskega, toda omejujoč se na slovensko literaturo, zastopano v NUK ter na knjige in članke v strokovnih revijah (kolikor so izšli tudi kot separati), dočim članki po časnikih niso upoštevani.

Kar se tiče posebej arheologije, ki je upoštevana v vseh zgoraj omenjenih bibliografijah, je treba omeniti delce *St. Gabrovec: Bibliografski doneski k slovenski arheologiji po osvoboditvi* (Varstvo spomenikov, II, 1949, str. 40—41), ki pa danes ni več aktualno, ker so podatki, ki jih daje, vsebovani tako v naši splošni zgodovinski bibliografiji kakor v posebni arheološki bibliografiji, ki jo objavlja Arheološki vestnik in od katere je doslej izšel prvi del: *Stanislav Jesse: Bibliografski prispevki k jugoslovanski arheologiji 1945—1949* (Arheološki vestnik I, 1950, str. 236 do 241). Ta bibliografija zajema teritorij celotne Jugoslavije in obsega knjige, razprave in članke po revijah ter časnikih, izključuje pa v tujini izšla dela, tičoča se našega ozemlja.

V jugoslovanskem merilu je dal pregled glavnih arheoloških publikacij, tiskanih v Jugoslaviji od osvoboditve pa do 1949. leta *Milutin V. Garašanin: Arheološka literatura u Jugoslaviji (1945—1949)* (Istoriski glasnik II, Beograd 1949, br. 3, str. 90—106) z obširnimi ocenami.

Vse ostale bibliografije so posebej ožje omejene po dobi, na katero se nanaša zbrano gradivo, po teritoriju ali obojem.

Samo ena od teh se ukvarja s srednjeveškim obdobjem, to je *Notae bibliographicae et recensione 1939—1946, I. Sectio cyrillo-methodiana* (Acta Academiae Velehradensis, XVIII, Olomucii 1947, str. 108—137), ki prinaša obširen spisek del, izšlih v letih 1939—1946, o Cirilu in Metodu ter problemih, ki so v zvezi z njunim delovanjem in dobo (Slovani v Panoniji, Pribina in Kocelj, velikomoravska država, najstarejša slovanska literatura itd.), upoštevajoč znanstveno arheološko, zgodovinsko, filološko in teološko literaturo (knjige in revialne članke), tako slovaško in češko kakor tujo. Nekatera od del so samo navedena, o večini pa so obenem objavljene ocene ali vsaj kratki referati.

Prešerniana (Ljubljana 1946, 59 str., s Franceta Kidriča »Besedo ob Prešernovi razstavi«), katalog Prešernove razstave leta 1946, daje med drugim zgodovinarju seznam vse važnejše literature o Prešernu in njegovi dobi.

Vse drugo se tiče našega najnovejšega časa. Osvobodilni tisk na Slovenskem iz let borbe 1941—1945 ne glede na stroko zajemata dve publikaciji: *Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska, I. Periodični tisk* (Ljubljana 1945, 31 str., sestavil Cene Kranjc, uvod napisal Dušan Moravec), ki pa ga v praktične namene ne bomo več uporabljali, ker so domala vsi podatki vsebovani v drugem, popolnejšem delu: *Jože Udovič: Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska* (Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1946, str. 659—696). Ta bibliografija obsega v prvem delu periodični, v drugem neperiodični tisk po abecednem redu naslovov oziroma avtorjev. V zveznem merilu imamo podobno delo: *Gradja za bibliografiju o Narodnoosvobodilačkoj borbi* (knjige, brošure, listovi, časopisi i bilteni, Beograd 1948, štampano kao rukopis). Vse te bibliografije so seveda še močno nepopolne, kar tudi same naznačajo z naslovom »gradivo«.

Zgodovinsko in memoarsko literaturo o narodnoosvobodilni borbi na Slovenskem, ki je izšla v slovenskem tisku (knjigah in periodikah, tako časopisih kakor listih) doma ali na tujem po osvoboditvi do konca 1949 obsega: *France Škerl: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1949* (Zgodovinski časopis IV, str. 278—316).

O problemu Slovenskega Primorja, Trsta in Istre do sklenitve mirovne pogodbe z Italijo govorita bibliografiji *Svetozar Ilešič: Pregled nove književnosti o naših mejnih vprašanjih* (Geografski vestnik XVIII, 1946, str. 187—195) in z italijanske strani *Bruno Nice: La questione della Venezia Giulia nella letteratura di un triennio (1945—47)* (L'Universo, XXIX, Firenze 1949, str. 29—41), toda danes bomo uporabljali novejšo delo, ki že upošteva gradivo gornjih dveh: *Fran Zwitter: Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta 1942—1947* (Zgodovinski časopis II—III, str. 259—326), ki vsebuje knjige ter članke v zbornikih in revijah, tako jugoslovanske kakor italijanske in druge.

O vprašanju Slovenske Koroške obstoji podobna bibliografija *Bogo Grafenauer in Lojze Ude: Bibliografija o vprašanju Slovenske Koroške 1945—1948* (Zgodovinski časopis II—III, str. 327—350), ki obsega prav tako knjige in revialne članke, poleg tega pa prinaša spisek koroških časnikov, ki so pomembni za obravnavanje koroškega vprašanja, seznam novih koroških zemljevidov ter šolskih knjig za pouk v slovenščini. Nekaj dopolnil k tej bibliografiji prinaša članek *F. J. Mrčenik* (= Franjo Baš): *K literaturi o Koroški* (Nova obzorja III, 1950, str. 234—236).

Za slovensko Štajersko imamo delo *Franjo Baš: Okupatorska historiografija o Slov. Štajerskem* (Zgodovinski časopis I, str. 222—240), ki obsega vse knjižne publikacije, časopisne in časniške članke, ki so izšli v okupatorskem tisku (bodisi na naših tleh ali v Avstriji in Nemčiji) o zgodovini, arheologiji, umetnostni zgodovini, narodopisju, političnih in nacionalnih bojih tega našega ozemlja ter o sami okupaciji.

Za *Istro* (z upoštevanjem sosednjih pokrajin) prinaša pregled glavne zgodovinske, literarnozgodovinske, geografske, politične itd. literature od začetka 19. stoletja pa do 1948 (upoštevane so pretežno knjige, pa tudi nekaj revialnih člankov, ne glede na kraj izida) *Ive Mihovilović: Naša Bibliografija* (Istarski zbornik I, 1949, Zagreb 1949, str. 242—250).

Na podoben način podaja *Zvonko A. Bizjak: Beneško-slovenska in rezijanska bibliografija (Osnutek)* (Trinkov zbornik, Trst 1946) pregled knjig in revialnih člankov od prve polovice 19. stoletja dalje, ki govore o Beneških Slovencih, njihovi zemlji, zgodovini, jeziku, življenju, navadah itd.

Tržaško bibliografijo smo omenili že med splošnimi bibliografijami.

Med bibliografijami, ki se tičejo publikacij posameznih ustanov ali posameznih periodik, so v tem času izšle: *Hans Untersweg: Verzeichniss der in den Schriften des Historischen Vereines erschienenen Abhandlungen, Aufsätze und Buchanzeigen* (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, XLI, Graz 1950, str. 73—193), ki zajema Schriften des Historischen Vereines für Innerösterreich (edini letnik 1848), Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark 1850—1903, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 1903—1949, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen (= Beiträge zur Erforschung steirischen Geschichte) 1864—1949, Blätter für Heimatkunde 1923—1949, Mitteilungen über die Fortschritte der steirischen Volksgenealogie 1921—1929 in Heimatatlas der Steiermark z Erläuterungen (1946—1949); in *Gotbert Moro: Inhaltsverzeichnis der Jahrgänge (Bände) 1—30* časopisa *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 31; Klagenfurt 1950, str. 11—20).

Naštejemo naj še personalne bibliografije vseh onih, katerih dela so bila vsaj deloma usmerjena v zgodovino našega naroda in ozemlja. *Letopis Slovenske Akademije* znanosti in umetnosti, Tretja knjiga, Ljubljana 1950, prinaša bibliografije del *Edvarda Kardelja* (str. 120—132), *Borisa Kidriča* (str. 156—164) in *Borisa Ziherla* (str. 165—171); v *Letopisu Akademije* znanosti in umetnosti v Ljubljani, Druga knjiga, Ljubljana 1947, najdemo bibliografijo del *Franceta Kidriča* (str. 35—44), *Acta Academiae Velehradensis*, XIX, Olomucii 1948, ima bibliografijo del *Franca Grivca* (str. 169—186), Trinkov zbornik, Trst 1946, pa bibliografijo del *Ivana Trinka* (str. 119—122).

Od bibliografij neslovenskih piscev, ki pridejo tu v poštev, naj navedemo sezname del *Hansa Pircheggerja* (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark XXXVIII, Graz 1947, str. 170—174), *Paula Puntscharta* (Carinthia I CXXXIX, Klagenfurt 1949, str. 69—70) in *Camilla Praschnikerja* (samo dela, ki se tičejo Koroške. Carinthia I CXL, Klagenfurt 1950, str. 28).

Od bibliografij sorodnih strok moramo omeniti *slavistično Bibliografijo*, ki jo je *Pavle Kalan* objavljal v *Slavistični reviji* (9. V. 1945 do 31. XII. 1945: I, str. 138—144; 1946: I, str. 306—320; 1947: II, str. 164 do 176) in ki se tiče tako slovenske kakor slovanskih književnosti in del s področja literarne zgodovine. Upoštevane so predvsem slovenske knjige ter revialni in časniški članki. V pretežno literarno-zgodovinsko

bibliografijo spada tudi prispevek *Enrico Damiani: Cultura slovena in Italia (Appunti bibliografici)* (Slavistična revija III, str. 458—464), ki podaja pregled glavnih del (knjig in razprav v revijah), izšlih v zadnjih 30 letih v italijanščini in nanašajočih se na slovensko kulturo (slovnice, slovarji, prevodi, razna znanstvena geografska, filološka, zgodovinska dela itd.).

Za zaključek naj omenimo, da je v obliki ciklostiranih skript za bibliotekarski tečaj leta 1947 izšlo delo *Janko Šlebinger: Slovenska bibliografija — Pregled slovenske bibliografske literature*, ki pa je zaradi načina izida seveda le redko dostopno. Tako je za splošno orientacijo v naši zgodovinski bibliografiji še vedno glavno delo pred vojno izšlo *Melita Pivec-Stele: Stanje slovenske historične bibliografije* (Časopis za zgodovino in narodopisje XXXIV, 1939, str. 207—210 in v posebnem odtisu), ki ga za bibliografije iz leta 1945—1950 tu dopolnjujemo.

IV. Kratice

- AAV = Acta Academiae Velehradensis, Olomucii
- AMI = Atti e Memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria, Venezia (N. S. = Nuova Serie)
- AT = Archeografo Triestino, Trieste (S. IV = IV Serie)
- AV = Arheološki vestnik, Ljubljana
- AVGT = Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, Klagenfurt
- BFH = Blätter für Heimatkunde, Graz
- Car. = Carinthia I, Klagenfurt
- CF = Ce fastu?, Udine
- Delo = Delo, Ljubljana
- ESR = Etudes slaves et roumaines, Budapest
- GMS = Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana
- Gosp. = Gospodarstvo, Trst
- GV = Geografski vestnik, Ljubljana
- HZb = Historijski zbornik, Zagreb
- IG = Istoriski glasnik, Beograd
- LP = Ljudska pravica, Ljubljana
- LT = Ljudski tednik, Trst
- MIÖG = Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Graz
- NO = Nova obzorja, Maribor
- NS = Novi svet, Ljubljana
- Obzornik = Obzornik, Ljubljana
- PD = Primorski dnevnik, Trst
- PO = La Porta Orientale, Trieste
- Popotnik = Popotnik, Ljubljana
- Proteus = Proteus, Ljubljana
- Razgledi = Razgledi, Trst
- REE = Revista de estudios Eslavos, Mexico
- RRZD = Razprave (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in društvene vede), Ljubljana
- SE = Slovenski etnograf, Ljubljana
- SP = Slovenski poročevalec, Ljubljana
- SR = Slavistična revija, Ljubljana
- Svoboda = Svoboda, Celovec
- Tovariš = Tovariš, Ljubljana
- TPPD = Tedenska priloga Primorskega dnevnika, Trst
- VS = Varstvo spomenikov, Ljubljana
- ZČ = Zgodovinski časopis, Ljubljana
- ZHVS = Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark

V. Arhivi in historični muzeji.

A. Splošno

- Golia Modest: Stanje naših arhivov. ZČ I, str. 155—160.
Golia Modest: Poročilo o arhivih za leto 1949. VS II, str. 107—108.
Golia Modest: O čiščenju in urejevanju registratur. VS III, str. 69—71.
Gspan Alfonz: O zaščiti tiskov in rokopisov. VS II, str. 103—107.
Maček Jože (ps. M. J.): Varujmo dokumente naše preteklosti. LP 20. avg. 1949.
Miklavčič Maks: Ohranjimo in rešujmo zgodovinsko ostalino naših domov. Kmečki glas 13. oktobra 1949.
Pišec Karel (ps. P. K.): Čuvajmo arhivalije. Vestnik, Maribor 20. avgusta 1949.
Priročnik za krajevne ljudske odbore III. Ljubljana 1950. *Objavlja pregled naših muzejev in arhivov z najvažnejšimi podatki o njih zgodovini in namenu.*
Škerl France: O perečih vprašanih naših arhivov. ZČ II—III, str. 167—177.
Škerl (ps. Bregar) France: Varujmo naše arhive. SP 18. avgusta 1949.
Šorn Jože: Ne uničujmo naših arhivov. Gradimo 12. avgusta 1949.
Verbič Marija: O zavarovanju in hrambi naših arhivov. VS II, str. 18—19.
Zwitter Fran: Naše kulturne revindikacije v novih mirovnih pogodbah. ZČ II—III, str. 157—165.

B. Posamezni arhivi in zgodovinski muzeji

Osrednji državni arhiv Slovenije:

Maček Jože: Osrednji državni arhiv Slovenije in njegovi problemi. ZČ I, str. 160—162.

Muzej Narodne osvoboditve:

Zwitter Fran: Naš Znanstveni institut. Slovenski zbornik 1945, str. 316—321.
Škerl France: Poročilo o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodno-osvobodilne borbe. ZČ I, str. 162—173.
Jarc Janko: Institut narodne osvoboditve. Tovariš III, str. 376—378.

Kranj, mestni muzej:

Zorec Črtomir (ps. Z. Č.): Mestni muzej v Kranju. Gorenjski glas 1949, št. 6.

Ljubljana, mestni arhiv:

Fabjančič Vladislav: Ljubljanski mestni arhiv. ZČ I, str. 174—183.

Ljubljana, mestni muzej:

Baš Angelos: Mestni muzej v Ljubljani, SP 11. maja 1950.
Šijanec F.: Mestni muzej v Ljubljani pripravlja nove oddelke. Tovariš V, str. 863.

Ljubljana, Narodni muzej:

Kastelic Jože: Narodni muzej v Ljubljani se vključuje v kulturno obnovo. SP 10. marca 1946, s popravkom 13. marca 1946.
Kastelic Jože: Narodni muzej v Ljubljani in njegovi problemi. ZČ IV, str. 195—207.

Ljubljana, tehniški muzej:

Baš Franjo: Slovenski tehniški muzej. VS III, str. 65—68. — LP 10. marca 1950. leta.

Maribor, pokrajinski muzej:

Baš Franjo: Pokrajinski muzej v Mariboru. ZČ II—III, str. 178—183.
Baš Franjo: Po zbirkah pokrajinskega muzeja v Mariboru. NO I, 202—212.
Baš Franjo: Pokrajinski muzej v Mariboru. Obzornik V, str. 113—120.

Ptuj, mestni muzej:

Baš Franjo: Mestni muzej v Ptuj. ZČ II—III, str. 183—187.
Šijanec F. (ps. F. Š.): Otvoritev mestnega muzeja v Ptuj. Tovariš V, str. 336.

Ptuj, vinarski muzej:

Smodič Anton: Vinarski muzej v Ptuj, Tovariš III, str. 989.
Smodič Anton: Vinarski muzej v Ptuj. Koledar Družbe sv. Mohorja 1948, Celje, str. 137—143.

Škofja Loka, muzej:

- Golia Modest (ps. G. M.): Škofjeloški muzej je spet odprt. SP 3. avg. 1946.
Žen France: Škofjeloški muzej. Obzornik IV, str. 483—488.
Zadnikar Marijan: Škofjeloški muzej po osvoboditvi. Tovarš V, str. 796.
10-letnica škofjeloškega muzeja. Gorenjski glas 1949, št. 37.

VI. Slovenski zgodovinarji in njihovo delo

- Delo zgodovinarjev v našem času.** Prosvetni delavec 1948, priloga k Popotniku št. 1, str. 11—12.
- Kos Milko:** O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja. ZČ II—III, str. 135—143.
- Novak Viktor:** Jugoslovenska istoriografija izmedju dva svetska rata i njeni savremeni zadaci. Istoriski časopis I, str. 199—217.
- Pravila za Zgodovinsko društvo za Slovenijo.** Priložena ZČ I.
- Škerl France:** Zgodovinarji v novi dobi. ZČ I, str. 151—154.
- Tajniška poročila Zgodovinskega društva za Slovenijo:**
1945—9. novembra 1946: M. Golia. ZČ I, str. 186.
9. novembra 1946—25. januarja 1948: M. Golia. ZČ II—III, str. 198—199.
25. jan. 1948—20. febr. 1949: B. Grafenauer. ZČ II—III, str. 200—201.
20. februarja 1949—26. februarja 1950: B. Grafenauer. ZČ IV, str. 217—218.
- Teplý Bogo:** Delo mariborske podružnice Zgodovinskega društva pri proučevanju zgodovine kmetijstva. LP 29. januarja 1950.
- Zborovanja slovenskih zgodovinarjev:**
III.: M. Golia. ZČ I, str. 184—185.
IV.: M. Golia. ZČ II—III, str. 188—194.
V.: B. Grafenauer. ZČ II—III, str. 194—198. — V. Novak. Istoriski časopis I, str. 395—396.
VI.: L. Petauer. ZČ IV, str. 208—212.
- Zwitter Fran:** Zgodovinsko društvo za Slovenijo. HZb III, str. 288—290.

VII. Biografije — osmrtnice

- Andrejka Rudolf:** M. Miklavčič. ZČ II—III, str. 202—205.
- Fabjancič Vladislav:** J. Sorn. ZČ IV, str. 220—222.
- Jug Stanko:** J. Mal. GMS XXV—XXVI, str. 110—111.
- Kidrič France:** B. Kreft. SR III, str. 5—15. — A. Ocvirk. SR III, str. 1—4.
— M. Rupel. NS V, str. 289—294. — F. Zwitter. ZČ IV, str. 219—220.
- Rus Jože:** S. Ilešič. GV XVII, str. 118—120. — V. Bohinec. SE I, str. 134—136.
- Smid Valter:** J. Klemenc. AV I, str. 242—245.

Arheologija in zgodovina starega veka

(Stanislav Jesse)

1. Baš Angelos: Povojna izkopavanja v Ptuj. NS II, 1947, str. 736—746.
2. Baš Angelos: Povojna arheološka izkopavanja v Ptuj. Obzornik II, 1947, str. 304—309.
3. Baš Angelos: Arheološke izkopanine v Ptuj. Vprašanja naših dni III, Ljubljana 1947, str. 1052—1055.
4. Baš Angelos: Arheološka izkopavanja na Bledu. Ob začetku letošnjega nadaljevanja blejskih izkopavanj. LT IV, 1949, št. 173, 174.
5. Baš Angelos: Arheološka izkopavanja na Bledu. Mladinska revija IV, 1948/49, str. 208—212.
6. Baš Angelos: Staroslovanske najdbe na Bledu. Vestnik V, Maribor 1949, št. 91.
7. Baš Angelos: Ob kulturnozgodovinskih problemih slovenskega zgodnjega srednjega veka; NO II, 1949, str. 23—33.
Baš Angelos, glej oceno k št. 64.
Baš Franjo, glej oceno k št. 66.

8. **Battaglia Raffaello:** I piu antichi resti umani rinvenuti nella Venezia Giulia. AMI N. S. I, 1949, str. 27—43.
9. **Brodar Srečko:** Betalov spodmol — ponovno zatočišče ledenodobnega človeka. Proteus XI, 1948/49, str. 97—106.
10. **Brodar Srečko:** Paleolitsko izkopavanje v Betalovem spodmolu. Poročilo generalnega sekretarja o delu SAZU v letu 1947. Letopis Akademije znanosti in umetnosti II, Ljubljana 1947, str. 154—159.
11. **Brodar Srečko:** Lep primerek paleolitskega rezila. Proteus XII, 1949/50, str. 90—93.
12. **Brodar Srečko:** Z Betalovega spodmola pri Postojni. VS II, 1949, str. 118 do 122.
13. **Brodar Srečko:** Iz prazgodovine človeka. Koledar Prešernove knjižnice 1950, Ljubljana 1949, str. 221—227.
14. **Brodar S.:** Prerez paleolitika na slovenskih tleh. AV I, 1950, str. 5—11.
15. **Cevc Emilijan:** Predromanski pletenini iz Batuj. AV I, 1950, str. 136—145.
16. **Degrassi Attilio:** Il confine nord-orientale dell'Italia Romana. AMI N. S. I, 1949, str. 44—56.
17. **Dercsényi Deszö:** Az újabb régészeti kutatások és a pannóniai kontinuitás kéréese. Novejša arheološka raziskavanja in vprašanje panonske kontinuitete. Századok 1947, str. 203—211.
18. **Deringer Dr. Hans:** Die römische Reichsstrasse Aquileia-Lauricaum. Ein Beitrag zur Verkehrsgeschichte Österreichs in der Römerzeit. Car. CXXXIX, 1949, str. 193—221; CXL, 1950, str. 171—228.
19. **Diez Erna:** Die Aschenkisten von Poetovio. Jahresheft des Österreichischen Archäologischen Institutes. XXXVII, 1947, str. 151—174.
20. **Diez Erna:** Flavia Solva. Die römischen Steindenkmäler auf Schloss Seggau bei Leibnitz. Wien 1949.
Ocena: A. Schober, Car. CXL, 1950, str. 525—526.
21. **Dolenz Hans:** Römerzeitliche Funde aus der Altstadt von Villach. Car. CXXXVI—CXXXVIII, 1948, str. 320—331.
22. **Egger Rudolf:** Der hilfreiche Kleine im Kapuzenmantel. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes XXXVII, Wien 1948.
Ocena: H. Braumüller, Car. CXL, 1950, str. 515—517.
23. **Egger Rudolf:** Zollfelder Kleinigkeiten. Car. CXXXIX, 1949, str. 177—182.
24. **Egger Rudolf:** Karnburg und Maria Saal. Car. CXXXIX, 1949, str. 198—206.
25. **Egger Rudolf:** Neues aus Kärntens Römerzeit. Car. CXXXVI—CXXXVIII, 1948, str. 266—280.
26. **Egger Rudolf:** Der Ulrichsberg. Ein heiliger Berg Kärntens. Car. CXL, 1950, str. 29—78. Izšlo tudi posebej Klagenfurt 1949. 52 str.
27. **Egger Rudolf:** Römische Grabsteine aus dem Lavanttal. Car. CXL, 1950, str. 247—248.
28. **Egger Rudolf:** Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1949. Mit Beiträgen von H. Veters, W. Görlich, G. Mossler, H. Kenner, G. Khevenhüller, J. W. Amschler, F. Walliser, W. Placht und H. Dolenz. Car. CXL, 1950, str. 433—510.
29. **Falkner Margit:** Die norischen Personennamen auf »u« und ihre kulturgeschichtliche Bedeutung. Frühgeschichte und Sprachwissenschaft. I. Wien 1948.
30. **Fresacher Walther:** Alt-Villach. Glej Bibliografijo srednjega in novega veka št. 88.
31. **Gabrovec Stano:** Nova rimska najdba v Ljubljani. SP 30. oktobra 1949.
32. **Gabrovec Stano:** Izkopavanja Narodnega muzeja na Bledu. SP 5. nov. 1949.
33. **Gabrovec Stano:** Dve novi najdbi čelad s slovenskega ozemlja. AV I, 1950, str. 87—112.
34. **Garašanin V. Milutin:** Najnoviji rezultati slovenske arheologije u Jugoslaviji. IG I, 1948, br. 1.
35. **Görlich Walter:** Römerfunde in der Kirche von Gratschach bei Villach. Car. CXL, 1950, str. 249—256.
36. **Jalen Anica:** Poročilo o novih antičnih najdbah v Ptuj. AV I, str. 177—194.

37. Kahler Franz: Die Quarzversorgung der römischen Glassindustrie von Juenna. Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 56—58.
38. Kastelic Jože: Izkopavanje prazgodovinske gomile v Stični. SP 23. jul. 1946.
39. Kastelic Jože: Staroslovenske najdbe v Ptuju. LP 5. januarja 1947.
40. Kastelic Jože: Po sledovih pračloveka v Sloveniji. LP 21. avgusta 1947.
41. Kastelic Jože: Arheologija — važna družbena veda. Mladinska revija III, 1947/48, str. 90—92.
42. Kastelic Jože: Staroslovenske najdbe na Bledu. LP 3. oktobra 1948; 3. novembra 1948.
43. Kastelic Jože: Staroslovenske najdbe na Bledu. Tovariš V, 1949, št. 128.
44. Kastelic Jože: Izkopanine iz Samove dobe na Bledu. LP 4. septembra 1949.
45. Kastelic Jože: Varstvo arheoloških spomenikov. VS II, 1949, str. 16—18.
46. Kastelic Jože: Izkopavanja staroslovenskega grobišča na Bledu. VS II, 1949, str. 35—36.
47. Kastelic Jože: Poročilo arheološkega referata za leto 1949. VS II, 1949, str. 85—88.
48. Kastelic Jože: Arheološka izkopavanja na Bledu. VS II, 1949, str. 53—66.
49. Kastelic Jože: Arheološka istraživanja u Sloveniji. Jugoslavija, Beograd. Jesen 1950, str. 79—86.
50. Kastelic Jože-Škerlj Božo: Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948. Ljubljana 1950, 103 str.
Ocena: J. Korošec, ZČ IV, 1950, str. 226—231. F. Stare, LP 20. avgusta 1950.
- Kastelic Jože: glej oceni k št. 56, 67.
51. Kenner Hedwig: Antike römische Wandmalerei in Kärnten. Car. CXL, 1950, str. 150—171.
52. Klemenc Josip: Ranokrščanske bazilike v Ptuju. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1949, Celje, str. 114—116.
53. Klemenc Josip: Nekaj novih antičnih spomenikov. AV I, 1950, str. 113—122.
54. Klemenc Josip: O rimskem spomeniku boga Sedata v Celju. Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani I, Ljubljana 1950, str. 135—138.
55. Klemenc Josip: Novi rimski vojaški napisi iz Slovenije. Izvestija na blgarskija arheologičeski institut XVI, Sofija 1950, str. 229—234.
56. Klemenc Josip: Ptujski grad v kasni antiki. Ljubljana 1950, 100 str.
Ocena: J. Kastelic, ZČ V, 1951, str. 327—330.
57. Kohla Franz: Von der Kärntner Burgenforschung. Car. CXXXIX, 1949, str. 221—228.
58. Kohla Franz: Über die spätneolithische Station »Steinkögelen«. Car. CXL, 1950, str. 82—86.
59. Kohla Franz: Vom Wehrhaften auf dem Magdalensberg. Car. CXL, 1950, str. 411—416.
60. Kohla Franz: Eine urgeschichtliche Stadtbürg auf der Gratscharka? Car. CXL, 1950, str. 564—572.
61. Kohla Franz: Gedanken zur Vorgeschichte von Klagenfurt. Car. CXL, 1950, str. 653—656.
62. Korošec Josip: Arheološka izkopavanja na Ptujskem gradu. Poročilo generalnega sekretarja o delu SAZU v letu 1947. Letopis Akademije znanosti in umetnosti II, Ljubljana 1947, str. 159—161.
63. Korošec Josip: Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946. Ljubljana 1947. 62 str.
Ocena: B. Saria, Anzeiger für die Altertumswissenschaft IV, Wien 1951, str. 224—225.
64. Korošec Josip: Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji. Celje 1947. 145 str.
Ocena: M. Gr., Starinar N. S. I, Beograd 1950, str. 271. A. Baš, ZČ I, 1947, str. 206—212.
65. Korošec Josip: Izkopavanje na Ptujskem gradu v letih 1946—1947. VS I, 1948, str. 12—13.

66. **Korošec Josip: Slovansko svetišče na Ptujskem gradu.** Ljubljana 1948. 72 str.
Ocena: Franjo Baš, ZČ II—III, 1948—1949, str. 206—213. Odgovor Josipa Korošca, ZČ II—III, 1948—1949, str. 213—238. Odgovor Franja Baša (Mali grad v Ptuj), ZČ IV, 1950, str. 127—150. — Djordje Bošković (Problem slovenskog hrama u Ptuj), Starinar N. S. I, Beograd 1950, str. 39—46. — Balduin Saria (»Ein neues altslawisches Heiligtum«), Car. CXL, 1950, str. 384—389.
67. **Korošec Josip: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu.** Ljubljana 1950. 368 str.
Ocena: J. Kastelic, ZČ V, 1951, str. 334—338.
68. **Korošec Josip: Nekaj primerov zgodnje predzgodovinske plastike v Sloveniji.** AV I, 1950, str. 12—30.
69. **Korošec Josip: Arheologija in nekatere njene naloge.** ZČ IV, 1950, str. 5—22.
70. **Korošec Josip: Prvo posvetovanje jugoslovanskih arheologov.** ZČ IV, 1950, str. 212—215.
- 70a. **Korošec Josip: Nove priloge k datiranju »slavonske« kulture v Jugoslaviji.** Izvestija na blgarskija arheologičeski institut XVI, Sofija 1950, str. 131—141.
71. **Korošec Josip-Stare France: Začasno poročilo o arheoloških izkopavanjih v Ljubljani.** Arheološka poročila za leto 1948, Ljubljana 1950, str. 7—37.
Korošec Josip: Glej ocene k št. 50, 72, 98.
72. **Korošec Paola: Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj.** Arheološka poročila za leto 1948, Ljubljana 1950, str. 73—111.
Ocena: J. Korošec, ZČ IV, 1950, str. 231—234.
73. **Kozina Justi: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu.** LP 26. jul. 1947.
74. **Leber Paul: Die Kuhdirn von Wutschein.** Car. CXXXIX, 1949, str. 182—193.
75. **Leber Paul: Neue archäologische Funde in Kärnten.** Car. CXL, 1950, str. 235—247.
76. **Leber Paul: Die Gegend von Klagenfurt zur Römerzeit.** Car. CXL, 1950, str. 657—678.
77. **Mikuž Stane: Pomembne staroslovenske najdbe na Bledu.** SP 29. avg. 1948.
78. **Miltner Franz: Zum Siedlungswesen im Norikum der Spätantike.** Car. CXL, 1950, str. 278—284.
79. **Modrijan Walter: Die figurale Bleiplastik von Frög.** Car. CXL, 1950, str. 91—120.
80. **Moro Gotbert: Funde römischer Münzen in Kärnten.** Car. CXL, 1950, str. 272—278.
81. **Müller-Karpe Hermann: Zur Stellung des bronzezeitlichen Grabes von Pritschitz am Wörther See.** Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 7—15.
82. **Müller-Karpe Hermann: Zur Urgeschichte des Gailtales.** Car. CXL, 1950, str. 125—130.
83. **Pahič Stanko: Gradišče Presek pri Črešnjevcu.** AV I, 1950, str. 170—176.
84. **Pahič Stanko-Šašel Jaro: Začasno poročilo o raziskavanju rimskega kanala v grajski dolini pri Ptuj.** AV I, 1950, str. 204—215.
85. **Pittioni Richard: Zum Hallstatt-A-Horizont in Kärnten.** Car. CXL, 1950, str. 87—90.
86. **Praschniker Camillo: Der Bäderbezirk von Virunum.** Unter Mitarbeit von Hedwig Kenner. Wien 1947. 243 str.
Ocena: A. Schober, Car. CXL, 1950, str. 519—525.
87. **Praschniker Camillo: Die Versuchsgrabung 1948 auf dem Magdalensberg.** Car. CXXXIX, 1949, str. 145—176.
88. **Praschniker Camillo: Der Meister von Virunum, ein Bildhauer der Römerzeit in Kärnten.** Car. CXL, 1950, str. 3—23.
89. **Reinprecht Hansheinz: Die Kärntner Tagespresse im Dienste der Ausgrabungen auf dem Magdalensberg.** Car. CXL, 1950, str. 421—424.
Prinaša seznam domačih in inozemskih časniških poročil o izkopavanjih.

90. **Roberti Mario Mirabella:** *Notiziario archeologico Istriano (1940—1948)*. AMI N. S. I, 1949, str. 231—275.
91. **Saria Balduin:** *Poetovio*. Članek v Pauly-Wissowa: *Realenzyklopädie*.
92. **Saria Balduin:** *Neue Inschriften aus dem norisch-pannonischen Grenzgebiet*. Jahresheft des Österreichischen Archäologischen Institutes. Wien, XXXVI, str. 42—66.
Saria Balduin, glej oceni k štev.: 63, 66.
93. **Smodič Anton:** *Kaj nam povedo grobišča, zgodovina in narodopisje o življenju starih Slovencev*. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1947, Celje 1946, str. 81—88.
94. **Stare France:** *Nove rimske najdbe v Mengšu*. Tovariš III, 1947, str. 889.
95. **Stare France:** *Nova arheološka izkopavanja v Ljubljani*. SP 26, sept. 1948.
96. **Stare France:** *Nekaj iz arheološkega dela v l. 1949*. VS II, 1949, str. 88—91.
97. **Stare France:** *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Kandiji pri Novem mestu*. Arheološka poročila za l. 1948. Ljubljana 1950, str. 39—71.
Ocena: J. Korošec, ZČ V, 1951, str. 320—322.
98. **Stare France:** *Ilirsko grobišče na Zgornji Hajdini pri Ptujju*. AV I, 1950, str. 31—86.
Stare France, glej oceno k štev. 50.
99. **Stucchi Sandro:** *Le difese Romane alla porta orientale d'Italia e il vallo delle Alpi Giulie*. *Alvum XIX*, 1945, str. 342—356.
100. **Stucchi Sandro:** *Aidussina Romana*. CF XXI, 1945, str. 29—37.
101. **Stucchi Sandro:** *Il tracciato della strada Romana da Aquileia a Lubiana nella valle del Vipacco*. CF XXIV, 1948, N. 1—4, str. 19—23.
102. **Šašel Jaroslav:** *Nekaj novih momentov na tleh nekdanje Emone*. AV I, 1950, str. 194—204.
103. **Škerlj Božo:** *Dvajset let slovenskega paleolitika*. *Proteus XI*, 1948/49, str. 107—112.
104. **Thaller Herma:** *Die Bevölkerung von Virunum*. Car. CXL, 1950, str. 145 do 149.
105. **Vetter Emil:** *Zu den venetischen Inschriften Kärntens*. Car. CXL, 1950, str. 130—140.
106. **Vetters-Hermann:** *Der heilige Bezirk von Wabelsdorf*. Car. CXXXVI do CXXXVIII, 1948, str. 280—298.
K temu: W. Schmid, *Eine Richtigstellung*, Car. CXXXIX, 1949, str. 221.
107. **Vetters Hermann:** *Vibes*. Car. CXL, 1950, str. 140—145.
108. **Winkler Hans:** *Fund eines römischen Münzschatzes in Globasnitz*. Car. CXL, 1950, str. 265—272.
109. **Wurzer Rudolf:** *Die bauliche Entwicklung Villachs...* Glej Bibliografijo srednjega in novega veka št. 405.

Srednji in novi vek do 1941

(Vasilij Melik s sodelovanjem Milka Kosa, Alberta Rejca in Lojzeta Udeta)

1. **Alisi Antonio:** *Silvio Benco nei ricordi giovanili di un amico*. PO XIX, 1949, str. 260—265.
2. **Allmayer Hermann:** *Klagenfurt vor hundert Jahren*. Car. CXL, 1950, str. 816—826.
3. **Andrejka Rudolf:** *Polhograjski baroni*. GMS XXV—XXVI, 1944/5, str. 105—108.
4. **Andrejka Rudolf:** *Iz zgodovine našega gostinstva*. Najstarejše gostilne na Bledu. Turizem in gostinstvo II, Ljubljana 1948, str. 107—111.
5. **Andrejka Rudolf:** *Pfeifer-Pišec*. ZČ II—III, 1948/9, str. 152—156.
Donesek k postanku in razvoju rodbinskih imen na Slovenskem.
Anelli F. Glej oceno k št. 419.
Appelt. Glej oceno k št. 312.
6. **B. G.:** *Ob stoletnici prve železnice v Sloveniji*. LP 21.—23. avgusta 1949. — Soča III, Gorica 1949, št. 107—109. — TPPD 1949, str. 375—380.

7. **Babić Anto: Istorija naroda Jugoslavije.** Prvi dio. Sarajevo 1946. 152 str. *Nadaljnje izdaje brez bistvenih izprememb:* Sarajevo 1947, 1948. — *Prevedeno v makedonščino in italijanščino.*
Priročnik za srednje šole. — Ocene: M. Djilas, O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu. Komunist III, 1949, br. 1 (v slovenski izdaji: O nacionalni zgodovini kot učnem predmetu). Izšlo tudi v IG II, 1949, br. 1, str. 3—20 in v posebni brošuri. — B. Grafenauer, ZČ II—III, 1948/9, str. 240—243.
- Babić Vladimir.** Glej oceno k št. 11.
8. **Balti Hermann: Die Kärntner Landgerichtsordnung von 1577.** Kodifikationsgeschichte, Charakter und Quellen. Car. CXXXIX, 1949, str. 331—359. **Balti Hermann.** Glej tudi oceno k št. 401.
9. **Barbalić Fran: Prvi parlamentarni izbori u Istri 1848.** HZb I, 1948, str. 175—182.
10. **Barbalić Fran: Pred stošestdesetletnico srbske šole v Trstu. 1790—1950.** TPPD 1949, str. 292—298.
11. **Baš Angelos-Marušič Branko: Stari Slovani v zgodovini.** Ljubljana 1949. 83 str.
Ocene: B. Grafenauer, ZČ IV, 1950, str. 234—237. — VI. Babić, HZb IV, 1951, str. 376—377.
12. **Baš Franjo: Leto 1848 in Maribor.** NO I, 1948, str. 45—52.
13. **Baš Franjo: Prispevek k zgodovini naših moških noš.** SE II, 1949, str. 48—53.
14. **Baš Franjo: Koroški plebiscit.** Ob tridesetletnici. NO III, 1950, str. 449—459.
15. **Beneška Slovenija.** Uredila D. Feigel in V. Nanut. Gorica 1950. 151 str. Vsebina: Beneška Slovenija (geografski opis). Koliko je beneških Slovencev. Slavija naša — kako si lijepa! (potopis). Zgodovinski pregled. Narodnoosvobodilna vojna. Gospodarska slika. Umetnost. Znameniti beneški Slovenci. Naša živa beseda (Odlomki iz ljudskega pesništva). Priloga: Karta Beneške Slovenije.
16. **Bevk France: Boj za slovensko knjigo.** Obzornik V, 1950, str. 426—428.
Opisuje metode, s kakršnimi so fašisti na Primorskem v letih med obema vojnama skušali onemogočiti ali omejiti slovensko knjigo. **Bičanić Rudolf.** Glej oceno k št. 396.
17. **Binter Bogdan: Južni Slovani v srednjem veku.** Ljubljana 1947. 175 str. Učna knjiga za nižje razrede gimnazij. Ocene: B. Grafenauer, Popotnik LXIV, 1947, str. 136—143 in ZČ I, 1947, str. 212—218. — J. Hainz, ZČ II—III, 1948/9, str. 254. **Blaznik Pavle.** Glej oceno k št. 135, 186.
18. **Bogyay Th.: Neues ungarisches Schrifttum über Pannoniens altchristliche Kunst und ihr Fortleben im Frühmittelalter.** Das Münster II, München 1948/9, str. 382—383.
19. **Boršnik Marja (ps. M. B.): Pregled slovenskega slovstva.** Izdano kot rokopis za člane Slavističnega društva. Ljubljana 1948. 143 str.
20. **Boršnik Marja: Fran Celestin.** Dva odlomka iz študije. NS VI, 1950, str. 409—421.
21. **Boršnik Marja: Fragment o Kersnikovem mladostnem delu.** Problem divje rože. SR III, 1950, str. 98—106.
22. **Bortolo Petronio: Storia del movimento sindacale di Trieste.** Trieste 1949. 96 str.
23. **Bozzi Carlo Luigi: Gorizia agli albori del Risorgimento 1815—1848.** Gorizia 1948. 268 str.
24. **Brantner Wilhelm: 100 Jahre Historischer Verein für Steiermark.** 1850—1950. ZHVS XLI, 1950, str. 24—72.
25. **Bratko Ivan: Ivan Cankar.** LP 11. decembra 1948.
26. **Bratko Ivan: K procesu naše ljudske revolucije na podeželju.** Delo XVII, 1948, št. 2, str. 42—57; XVIII, 1949, št. 3—4, str. 10—32.
Govori tudi o položaju in razvoju pred II. svetovno vojno.

27. **Bratko Ivan: Ob tridesetletnici ustanovitve naše Partije.** Spomini. Obzornik IV, 1949, str. 130—135.
Bratko Ivan. Glej tudi št. 268.
28. **Braumüller Hermann: Wann wurde Kärnten Herzogtum?** Car. CXXXIV do CXXXV, 1947, str. 58—68.
29. **Braumüller Hermann: Die soziale Erneuerung Kärntens im Jahre 1848.** Car. CXXXVI—CXXXVIII, 1948, str. 5—19.
30. **Braumüller Hermann: Geschichte Kärntens.** Klagenfurt 1949. 447 str.
 Ocena: B. Grafenauer, ZČ V, 1951, str. 301—320.
31. **Braumüller Hermann: Die Frage des Kärntner Pfalzgrafenamtes.** Car. CXL, 1950, str. 618—630.
 Ocena: B. Grafenauer, ZČ V, 1951, str. 360—364.
Brol Enrico. Glej št. 387.
32. **Brusin Giovanni: Aquileia e Grado.** Guida storico-artistica. Udine 1947.
 Ocena: G. Comelli, CF XXIV, 1948, N. 1—4, str. 72—73.
Brcin V. F. Glej Fabjančič Vladislav.
33. **Cankar Ivan: Trubar in Trubarjeve slavnosti.** NS II, 1947, str. 42—51.
 — PD 9., 12., 16., 19. maja 1948.
 Prva objava predavanja 21. maja 1908 v Trstu. Prim. št. 155.)
34. **Cankar Ivan: Pisma Ivana Cankarja.** Uredil Izidor Cankar. Ljubljana 1948. Prvi del. 541 str. — Drugi del. 525 str. — Tretji del. 425 str.
35. **Cervani Giulio: Appunti per una storia della storiografia triestina.** Annali Triestini. Sezione 1a. Giurisprudenza, economia e lettere. XIX, Trieste 1949, str. 67—73.
Chaloupecky V. Glej oceno k št. 200.
Chersi Ettore. Glej št. 387.
Comelli G. Glej ocene k št. 32, 78, 213.
36. **Cossar Ranieri Mario: Esazione di tasse a Gorizia nel '500.** Gorizia 1946, 14 str.
37. **Cossar Ranieri Mario: Igea goriziana d'altri secoli.** Medici, chirurghi e farmacisti. PO XVI, 1946, N. 4—6.
38. **Cossar Ranieri Mario: Forestalia goriziana cinquecentesca.** PO XVI, 1946, N. 7—9.
39. **Cossar Ranieri Mario: Castelli del Collino.** Vipulzano. CF XXII, 1946, str. 33—35.
40. **Cossar Ranieri Mario: Il »Nobile Casino di Gorizia« e le susseguenti società di svago e di divertimento.** AT S. IV, X—XI, 1946, str. 405—493.
41. **Cossar Ranieri Mario: Storia teatrale goriziana in libretti d'opera settecenteschi.** PO XVII, 1947, str. 85—89.
42. **Cossar Ranieri Mario: Una società segreta a Gorizia nel Settecento.** PO XVII, 1947, str. 200—206.
43. **Cossar Ranieri Mario: Spunti della vita segreta goriziana. 1792—1821.** PO XVIII, 1948, str. 246—249.
44. **Cossar Ranieri Mario: Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia.** Porde- none 1948. 511 str.
Cossar Ranieri Mario. Glej tudi št. 387.
45. **Cuppo O.: Ultimi cambi della guardia nelle provincie illiriche.** PO XVII, 1947, str. 141—149, 207—215.
46. **Čermelj Lavo: Slovenski pesnik in pisatelj Josip Štefan.** Svoboda II, 1949, št. 8—9, str. 3—11.
 Članek je z opisom razvojne poti koroškega Slovenca J. Štefana od slovenskega pisatelja in pesnika do slavnega avstrijskega znanstvenika, ki je pisal pozneje le še v nemškem jeziku, zanimiv donesek k spoznavanju vzrokov odtujevanja v prirodoslovnih znanostih naprednejših ljudi slovenskemu narodu v preteklosti.
47. **Čermelj Lavo: Društveno življenje v Slovenskem Primorju med obema vojnama.** Obzornik V, 1950, str. 448—451.
48. **Čok Stanko: Najstarejša zadružna ustanova v Kopersčini je bila Hranilnica in posojilnica v Kopru, ustanovljena 6. VI. 1884.** LT 20. marca 1947.

49. Čokelj B. M.: *Mihael Rusec s Prema*. Razgledi II, 1947, str. 215—217.
Posnema po Cavalliju podatke o tržaški trgovski rodbini iz XV. stol.
50. Čokelj B. M.: *Revolucija v Trstu v letih 1464—1469*. Razgledi II, 1947, str. 357—364.
51. Čokelj Bogomir: *Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu*. Trst 1949. 16 str.
D. K. Glej Kermavner Dušan.
52. Dedic Paul: *Kärntner Exulanten des 17. Jahrhunderts*. Car. CXXXVI do CXXXVIII, 1948, str. 108—135; CXXXIX, 1949, str. 388—417; CXL, 1950, str. 768—803.
53. De Franceschi Camillo: *Pietro Kandler nelle sue lettere confidenziali al marchese Gian Paolo Polesini*. PO XIX, 1949, str. 147.
54. De Franceschi Camillo: *L'attività dei comitati politici di Trieste e dell'Istria dal 1859 al 1866*. AMI N. S. I, 1949, str. 145—230.
De Franceschi Camillo: Glej tudi št. 387.
55. De Incontrera Oscar: *Gli esuli napoleonici a Trieste nei documenti del console di Spagna de Lellis*. AT S. IV, XII—XIII, 1947.
De Incontrera Oscar. Glej tudi št. 387.
56. Dekan Ján T.: *Prispevok k otázke politických hraníc Veľkej Moravy*. Historica Slovaca V, Bratislava 1948, str. 198—211.
57. Dercsényi Deszö: *Az Arpad-kori magyar művészet problémái (Problémái madžarske umetnosti v Arpadovi dobi)*. Antiquitas Hungarica I, Budapest 1947.
58. Dercsényi Deszö: *L'eglise de Pribina à Zalavár*. ESR I, 1948, str. 85—100.
Ocena: M. Kos, ZČ V, 1951, str. 364—366.
Dimitrijević S. Glej oceno k št. 396.
Djilas Milovan. Glej št. 299 in oceno k št. 7.
Doblinger M. Glej oceno k št. 421.
59. **Drugi kongres Komunistične partije Slovenije**. Ljubljana 1949. 460 str.
Glavna vsebina: Politično poročilo CK KPS — referent Miha Marinko. Diskusija o političnem poročilu CK KPS. Organizacijsko poročilo CK KPS — referent Stane Kavčič. Diskusija o organizacijskem poročilu CK KPS. Resolucije II. kongresa KPS. Vodstvo KPS, izvoljeno na II. kongresu KPS. — Tako poročili kakor diskusija se nanašajo tudi na delavsko gibanje in delo KPS pred letom 1941. — Politično in organizacijsko poročilo sta izšli tudi posebej. — Referati: E. Tomc, Delo XVIII, 1949, št. 6—7, str. 94—96. — M. Mikuz, ZČ V, 1951, str. 403—407.
Dungern Otto. Glej št. 383.
60. Egger Rudolf: *Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung*. Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 16—55 in posebej Klagenfurt 1948.
Ocena: M. Miklavčič, ZČ V, 1951, str. 330—333.
Egger Rudolf. Glej tudi št. 338.
61. *Epica rassegna di un settantennio. 1878—1948*. Istituto magistrale governativo di S. Pietro al Natissone. Udine 1948. 90 str.
Spominska publikacija ob sedemdesetletnici ustanovitve italijanskega učiteljsišča v središču Beneških Slovencev, v Špetru ob Nadiži.
-er. Glej Felaher Julij (št. 80).
62. Erjavec Fran: *Il Panславno romantico*. Cultura nel mondo, nov.—dec. 1945.
63. Erjavec Fran: *Slovinci in katoliška cerkev ob tisočindvestoletnici pokristjanjenja Slovencev*. Gorica 1948. 61 str.
Erläuterungen zum Heimat-Atlas der Steiermark. Glej Heimat-Atlas... (str. 126).
F. G. Glej Gestrin Ferdo (št. 99).
64. Fabjančič Vladislav: *Ljubljanski krvniki*. Smrtne obsodbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524—1775. GMS XXV—XXVI, 1944/5, str. 88—104.
65. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): *Kako so na prelomu 16. in 17. stol. »delute-ranizirali« Ljubljano*. Tovariš III, 1947, str. 187—188.

66. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Prve lekarne v Ljubljani. Tovariš III, 1947, str. 330—332.
67. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Pred 150 leti. Francoska armada v Ljubljani. Tovariš III, 1947, str. 499—500.
68. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Kmečka vstaja leta 1635 in njen odmev v Ljubljani. Tovariš III, 1947.
69. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Šest in pol stoletja ljubljanskih rotovžev. 1297—1948. Tovariš IV, 1948, str. 537, 569—570, 596—597.
70. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Zgodovina lontovža. Tovariš IV, 1948, str. 734—735, 759—760.
71. Fabjančič Vladislav (ps. V. F. Brzin): Ambrožev trg in Poljane. Tovariš IV, 1948, str. 894—895.
72. Fabjančič Vladislav (ps. V. F. Brzin): Razstava o zgodovinskem razvoju Ljubljane. Tovariš IV, 1948, str. 1021—22.
73. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Zgodovina ljubljanskih pivovarn. Hmeljar IV, Zalec 1949, št. 5—6, 7, 10—11; V, 1950, št. 1—2, 5, 6—7, 8, 11—12; VI, 1951, št. 3—4, 10.
74. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Zgodovina glavnega univerzitetnega poslopja. Tovariš V, 1949, str. 795.
75. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Velika kuga v Ljubljani pred 350 leti. Tovariš VI, 1950, str. 28, 46, 62, 78, 94.
76. Fabjančič Vladislav (ps. V. F.): Domovanja slovenskih protestantskih pisateljev v Ljubljani. Pred 400-letnico prve slovenske knjige. 1550 ali 1551? Tovariš VI, 1950, str. 298, 314, 330, 346, 362.
77. Fabjančič Vladislav: Preporodovci in slovenska emigracija v Švici. Svoboda III, 1950, str. 305—308.
Falco G. Glej oceno k št. 387.
78. Fasoli Gina: Le incursioni ungare in Europa nel secolo X. Firenze 1946. 246 str.
Govori tudi o poteh preko slovenskega ozemlja. — Ocena: G. Comelli, CF XXII, 1946, str. 60—61.
Feigel D. Glej št. 15.
79. Feinig Ivan: Spomini na učiteljevanje na Koroškem. Svoboda III, 1950, str. 170—175.
80. Felaher Julij (ps. -er.): Naseljevanje rajhovcev na Koroškem v dobi senžermenske Avstrije. Svoboda II, 1949, št. 10—12, str. 9—13.
81. Felaher Julij: Razvoj in današnji položaj združništva Slovenske Koroške. Ekonomska revija I, Ljubljana 1950, str. 93—103.
82. Felaher Julij: Zakaj smo izgubili Koroško? Tovariš VI, 1950, str. 569—570.
O vzrokih izgube Koroške po prvi svetovni vojni.
83. Felaher Julij: Življenjska pot koroškega ljudskega duhovnika Jurija M. Trunka. Svoboda III, 1950, str. 294—304.
Felaher Julij. Glej tudi št. 115.
84. Ferjančič Edko: Briški koloni. Soča I, Gorica 1947, št. 4—10.
85. Fiamengo Ante: Seljačka buna godine 1573. Prilog proučavanju hrvatsko-slovenske seljačke bune. Djelo I, Zagreb 1948, str. 94—103.
86. Fichtenau Heinrich: Die Kanzlei der letzten Babenberger. MIOG LVI, 1948, str. 239—286.
87. Fichtenau Heinrich-Zöllner E.: Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215. Wien 1950, 363 str. Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. Erster Band.
Prim.: L. Santifaller v Anzeiger (Österr. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse). LXXXVII, Wien 1950, str. 254—261.
88. Fresacher Walther: Alt-Villach. Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 81—102.
89. Fresacher Walther: Die persönliche Stellung des Bauers in Kärnten. Klagenfurt 1950. 176 str. Der Bauer in Kärnten: 1. Teil (AVGT XXXI).
Ocena: L. Hauptmann, ZČ V, 1951, str. 186—191.
90. Furlanič Anton: Malo zgodovine iz koprške okolice. LT 30. oktobra 1947.
91. Gaeta Giuliano: Il giornalismo triestino dalle origini al 1848. PO XVII, 1947, str. 23—35.

92. **Gaeta Giuliano: Panorama del giornalismo triestino durante la rivoluzione del 1848.** Opuscolo primo: Il periodo preparatorio ed i moti del marzo. Trieste 1948, 14 str. — Opuscolo secondo: Iniziative ed atteggiamenti giornalistici in seguito ai moti del marzo. Trieste 1949, 15 str.
93. **Gaeta Giuliano: L'Appendice letteraria dell'«Osservatore Triestino» nel periodo preparatorio al 1848.** PO XIX, 1949, str. 271—289 *in posebej* Trieste 1950, 22 str.
94. **Gasparini Lina: Trieste nel 1797.** Dalle memorie di viaggio del generale francese Desaix. AT S. IV, VIII—IX, 1945. *Ponatis odlomkov:* R. Lenček (ps. L. R.): Od Tržiča do Trsta l. 1797. Ob Jadranu, Trst 1947, str. 61—62. **Gasparini Lina.** Glej tudi št. 387.
95. **Gašperšič Joža: Mazolli.** Najznamenitejša kroparska fužinarska družina v 17. stoletju. Zadrugar IV, Kropa 1945, str. 33—37.
96. **Gentile Attilio: Vita triestina nell'ottocento.** AT S. IV, X—XI, 1946.
97. **Gentile Attilio: La giovinezza di Silvio Benco e «L'Indipendente».** PO XIX, 1949, str. 61—81 *in posebej* Trieste 1949, 27 str.
98. **Gentile Attilio.** Glej tudi št. 372 in 387.
99. **Gerolami Giovanni: Navi e servizi del Lloyd Triestino: 1836—1949.** Trieste 1949, 38 str.
99. **Gestrin Ferdo (ps. F. G.): Ves zgodovinski razvoj Trsta — zgovoren dokaz upravičenosti naših zahtev.** LP 21. julija 1946.
100. **Gestrin Ferdo: Zgodovina od začetka 18. do začetka 19. stoletja.** Ljubljana 1948, 52 str.
Pomožni tekst za srednje šole. Ocene: Popotnik LXV, 1948, str. 190 do 191. — J. Hainz, ZČ II—III, 1948/9, str. 254.
101. **Gestrin Ferdo — Melik Vasilij: Slovenska zgodovina 1813—1914.** Ljubljana 1950, 167 str.
Ocene: J. Mravljak, SP 11. decembra 1950. — B. Grafenauer, Nastava istorije u srednjoj školi I, Zagreb 1951, str. 160—163. — F. Zwitter, ZČ V, 1951, str. 388—394.
Gestrin Ferdo. Glej tudi št. 373 in ocene k št. 174, 300:
102. **Giornali e periodici di Trieste.** 1781—1946. Trieste 1946.
103. **Glazer Janko: Prijatelj »Kersnik« in cenzura.** NO II, 1949, str. 385—386. **Görlich Walter.** Glej št. 121.
104. **Gracijanski N.: El reino eslavo de Samo.** REE I, 1947, str. 22—23.
Prevod članka Slavjanskoe carstvo Samo, ki je izšel 26. septembra 1943 v Novoe ruskoe slovo. — Ocena: B. Grafenauer, ZČ IV, 1950, str. 151—169.
105. **Grafenauer Bogo: Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času.** ZČ I, 1947, str. 11—30.
Vsebina: 1. Razvoj slovenskega zgodovinopisja. 2. Karakterizacija opravljenega dela in pregled poglobitvenih obravnavanih problemov. 3. Naloge našega časa.
106. **Grafenauer Bogo: Statistika o Julijski krajini.** ZČ I, 1947, str. 192—195.
107. **Grafenauer Bogo: Procesi proti čarovnicam.** Tovariš IV, 1948, str. 1260 do 1261.
108. **Grafenauer Bogo: Slovenski kmet v letu 1848.** ZČ II—III, 1948/9, str. 7—68.
Ocena: M. Kurelac, HZb IV, 1951, str. 355—359.
109. **Grafenauer Bogo: Slovenska zgodovina v novih učbenikih.** ZČ II—III, 1948/9, str. 240—243.
Kritika prikazovanja slovenske zgodovine v delih D. Jankovića (št. 141), S. Jantoleka (št. 142), N. Vuća (št. 396) in A. Babića (št. 7).
110. **Grafenauer Bogo: Czörnigova etnografska statistika in njena metoda.** RRZD I, 1950, str. 117—164.
Ocena: F. Zwitter, ZČ V, 1951, str. 386—388.
111. **Grafenauer Bogo: Kako so v starih časih sodili čarovnicam.** Naša žena IX, Ljubljana 1950, str. 121—123.
112. **Grafenauer Bogo: Seljačke bune u Sloveniji.** Vojno-istoriski glasnik I, Beograd 1950, br. 4, str. 70—87.

113. **Grafenauer Bogo: Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov.** ZČ IV, 1950, str. 23—126.
Vsebinska: Naselitev južnih Slovanov na Balkanu in v Vzhodnih Alpah. Problem značaja razmerja med Obri in Slovani. — Ocena: J. Mal: Novi letnik Zgodovinskega časopisa, SP 23. avgusta 1951. Odgovor B. Grafenauerja: K vprašanju karantanskega palatina, SP 30. avgusta 1951.
114. **Grafenauer Bogo: Novejša literatura o Samu in njeni problemi.** ZČ IV, 1950, str. 151—169.
Kritični pretres del Gracijanskega (št. 104), Labude (št. 199) in Vernadskega (št. 389).
Grafenauer Bogo. Glej tudi št. 373, 379 in ocene k št. 11, 17, 30, 31, 101, 153, 182, 188, 189, 190, 194, 200, 225, 321, 407.
115. **Grafenauer France: Moja leta.** Zbral in uredil Julij Felaher. Svoboda III, 1950, str. 43—55, 83—87, 105—109, 195—196, 212—216 z nadaljevanjem v letniku 1951.
116. **Grafenauer Ivan: Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik« in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda.** RRZD I, 1950, str. 5—52.
Gratton Giulio. Glej št. 387.
117. **Gregorčič Simon: Pisma. Izšla v: Simon Gregorčič: Zbrano delo.** Uredil in z opombami opremil France Koblar. Tretja knjiga. Ljubljana 1950. Str. 281—417: Pisma 1870—1884. Četrta knjiga, Ljubljana 1951. 505 str.: Pisma 1885—1906.
118. **Grivec Franc: Sermo panegyricus in memoriam ss. Cyrilli et Methodii.** AAV, XVIII, 1947, str. 1—25.
119. **Grivec Franc: Adnotationes ad vitas Constantini et Methodii.** Linguistica slovaca IV—VI, Bratislava 1946/48, str. 70—75.
Grivec Franc. Glej oceno k št. 356.
120. **Gröll Florian: Die Entwicklung des Klagenfurter Stadtrechtes.** Car. CXL, 1950, str. 631—646.
121. **Das grosse Erdbeben zu Villach Anno 1348.** Villach 1948. 24 str.
Vsebinska: W. Görlich: 1348—1948 »Die perg vielen umb bei Villach«. Pesem E. Tauscheja. R. Wurzer: Die Auswirkungen des Erdbebens auf die bauliche Gestaltung Villachs.
122. **Gspan Alfonz: Prešernov grob v Kranju.** SR II, 1949, str. 30—50.
123. **Gspan Alfonz: O Prešernovi Zdravljici.** SR III, 1950, str. 39—64.
Hainz Jože. Glej ocene k št. 17, 100, 132.
124. **Hartmann Zdravko: Beseda k našemu petju.** Svoboda II, 1949, št. 6—7, str. 20—27.
O pomenu pesmi za življenje koroških Slovencev. Zgodovinski pregled pevske kulture med njimi, težav in preganjanj zaradi slovenske pesmi.
125. **Hartwagner Siegfried: Der Kunstbesitz der Landeshauptstadt Klagenfurt.** Car. CXL, 1950, str. 885—899.
Hauptmann Ljudmil. Glej ocene k št. 89, 126, 383.
126. **Heimat-Atlas der Steiermark. — Erläuterungen zum Heimat-Atlas der Steiermark.** Graz 1946/9, 10 Lieferungen.
Vsebinska: 1. Steiermark 1254—1311. 2. Das Draugebiet 1260—1311. 3. Kirchliche Einteilung der Steiermark kurz vor 1218. 4—6. Kirchliche Einteilung um 1500. 7. Die Ostalpenländer zur Karolingerzeit. 8. Die östlichen Alpenländer im Hochmittelalter. 9. Landgerichte und Burgfriede der Steiermark 1748—1848. 10—11. Verwaltungseinteilung der Steiermark 1808—1848. 12—13. Burgen und Adelssitze im Mittelalter. 14. Die grossen Adelsgeschlechter im XIII. Jahrhundert und Handel und Verkehr. Bergbau und Eisenwerke 1493. 15. Der Landesfürstliche Besitz um Birkfeld im XV. Jahrhundert. 16. Die Herrschaften im Bezirk Pettau am Ausgang des Mittelalters. 17. Die Verödung des Murgebietes der Mittelsteiermark 1480—1490. 18. Die Ostalpenländer am Ausgang des Mittelalters 1493—1519. 19—20. Herrschaften und

- Gülten 1748. 21. Grundherrschaften im Oberen Ennstal 1825. 22. Eisenwerke 1564. 23. Das Reichs(Königs)gut vom IX. bis zum XII. Jahrhundert. 24. Territorium des Herzogs von Steiermark 1180—1254. 25—26. Lehen des Landesfürsten und der Kirche im Mittelalter. 27. Die östlichen Alpenländer um 1379. 28. Die Grundherrschaften im Raum Gleinalpe-Gratwein 1825. 29. Ortsgemeinde Allerheiligen 1825. 30. Eisenwerke 1782. 31. Innerösterreich um 1450. 32. Patrozinien, Flur- und Ortsnamen als Quellen zur Vorgeschichte. 33—35. Herrschaften und Gülten um 1550. 36—38. Kirchliche Einteilung 1770. 39. Der Handel der Steiermark im XVI. Jahrhundert. — Ocene: O. Wonisch, ZHVS XLI, 1950, str. 198—199. — L. Hauptmann, ZČ IV, 1950, str. 276—277.
127. **Hermet Guido: La vita musicale a Trieste.** AT S. IV, XII—XIII, 1947.
Obravnavna dobo od 1801 do 1944.
128. **Hofmann Georgius: Notae ad documenta pontificia de S. Methodio Slavorum Apostolo.** AAV XIX, 1948, str. 243—248.
129. **Homan Anton: Iz prazgodovine pridobivanja železa pri nas.** Industrijski vestnik II, Ljubljana 1947, str. 61—62.
130. **Hribar Janez: O nalogah našega kmetijskega združenstva.** Delo XVII, 1948, št. 1, str. 54—65.
Daje tudi karakteristiko Vošnjakovega in Krekovega združenstva.
131. **Hrovatin Radoslav: Pregled zgodovinskega razvoja slovenske glasbe.** Ukmar-Cvetko-Hrovatin: Zgodovina glasbe, Ljubljana 1948, str. 449—509.
132. **Hudales Oskar: Zgodovina za nižje strokovne šole.** Ljubljana 1948. I. del. 110 str. — II. del. 70 str.
Ocena: J. Hainz, ZČ II—III, 1948/9, str. 72—81.
Hudales Oskar. Glej oceno k št. 416.
133. **Ilešič Svetozar: Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem.** SE I, 1948, str. 72—81.
134. **Ilešič Svetozar: Kmečka naselja na Primorskem.** GV XX—XXI, 1948/9, str. 217—250.
135. **Ilešič Svetozar: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem.** Ljubljana 1950. 120 str.
Ocena: S. Vilfan, SE III—IV, 1950/1, str. 434—438. — P. Blaznik, ZČ V, 1951, str. 369—372.
- 135a. **Inzko Valentin: Andrej Einspieler — oče koroških Slovencev.** Družina in dom I, Celovec 1949, št. 1—2.
Istorijski arhiv KPJ. Glej št. 172.
136. **Iz zgodovine rudarskih stavk v trboveljskem revirju.** Ljubljana 1950. 41 str.
137. **Izjava Komunistične stranke Jugoslavije, Komunistične stranke Italije in Komunistične stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju.** Delo XVII, 1948, št. 1, str. 66—69.
Izjava iz aprila 1934, objavljena s kratkim komentarjem.
J. J. Glej Jenko Jože (št. 146).
138. **J. K.: Prevrat 1918. leta in borba za oblast.** Vestnik, železniški strokovni časopis IV, Ljubljana 1950, str. 146—149.
139. **J. Š.: Bežni spomini na čas pred tridesetimi leti.** Svoboda III, 1950, str. 227—229.
140. **J. T.: Naše časnikarstvo in prva železnica na Slovenskem.** Tovariš V, 1949, str. 618, 639, 671.
141. **Janković Dragoslav: Istorija države i prava naroda FNRJ. I. Uvod.** Predfeudalne države jugoslovenskih narodov. Beograd 1948. 120 str. — I. Ranofeudalne države jugoslovenskih narodov (do XII veka). Drugo prerađeno izdanje. Beograd 1950. 114 str.
Ocena: J. Kovačević, IG I, 1948, br. 2, str. 79—90. — B. Grafenauer, ZČ II—III, 1948/9, str. 240—243 (1. izdaja) in ZČ IV, 1950, str. 241—245 (2. izdaja).

142. **Jantolek Stevan: Istorija države i prava naroda FNRJ. II. Feudalne države jugoslovenskih naroda.** Beograd 1948. 168 str.
Ocene: J. Kovačević, IG 1949, br. 1, str. 103—109; odgovor S. Jantoleka, IG 1950, br. 1—2, str. 145—153; odgovor J. Kovačevića, IG 1950, br. 1—2, str. 153—159; ponovni odgovor S. Jantoleka, IG 1950, br. 3—4, str. 144—147. — B. Grafenauer, ZC II—III, 1948/49, str. 240—243.
143. **Jantolek Stevan: Istorija naroda Jugoslavije. Prvi deo. Skripta za studente VPS u Beogradu.** Beograd 1950. 275 str.
144. **Jenko Jože: Borba za slovensko stolico v Celovcu pred 100 leti.** Svoboda II, 1949, št. 4, str. 18—23.
O borbi Matije Majarja Ziljskega za stolico za slovenski jezik in literaturo na celovškem liceju v letu 1848 (na podlagi arhivskega gradiva).
145. **Jenko Jože: Promet na cesti in vodi do prve železnice v Sloveniji.** Tovariš V, 1949, str. 605—608.
146. **Jenko Jože (ps. J. J.): Nekaj o gradnji kolodvorskega poslopja v Ljubljani.** Vestnik, železniški strokovni časopis III, Ljubljana 1949, str. 326.
147. **Jovanović Vojislav M.: Rapalski ugovor 12. novembra 1920.** Zbirka dokumenata. Zagreb 1950. 70 str. — Beograd 1950. 87 str.
Beograjska izdaja je pravzaprav druga, popravljena izdaja.
148. **K. V.: Nekaj spominov o delu in razvoju SKOJ-a v njegovem prvem obdobju.** LP 8.—14. decembra 1948.
149. **Kafka Karl: Kärntner Wehrkirchen.** Stift Griffen. Car. CXXXIV do CXXXV, 1947, str. 102—110. — Köstenberg. Car. CXXXIX, 1949, str. 295 do 303. — S. Stephan unter Feuersberg. Car. CXL, 1950, str. 573—581.
150. **Kanduč Franc: Kroparske družine.** Zadrugar IV, Kropa 1945, str. 38—40; V, 1946, str. 31, 53—54.
151. **Kardelj Edvard: Prešernovo mesto v politični zgodovini slovenskega naroda.** Ljubljana 1949. *Izšlo skupaj s št. 158.* Ljubljana 1949, str. 5—16.
NS IV, 1949, str. 113—127.
Kardelj Edvard. Glej tudi št. 299.
Kavčič Stane. Glej št. 59.
152. **Kelemina Jakob: Ljubljana.** Imenoslovna študija. RRZD I, 1950, str. 93 do 108.
153. **Kelemina Jakob: Kazaz, Kosez.** SR III, 1950, str. 464—465.
Ocena: B. Grafenauer, ZC V, 1951, str. 354—355.
154. **Kenda Vladimir: Revolucijsko leto 1848 in sodobnost.** Razgledi III, 1948, str. 129—136.
155. **Kermavner Dušan (ps. D. K.): K Cankarjevim predavanjem v Trstu leta 1908.** NS II, 1947, str. 38—41.
156. **Kermavner Dušan (ps. D. K.): O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa.** Popravki in dostavki. NS V, 1950, str. 234—243, 333—349, 424—432, 526—536, 694—723, 826—839, 1030—1044, 1132 do 1146.
K članku F. Petreta (št. 302).
157. **Khevenhüller Georg: Die Installation des Bischofs von Gurk im Jahre 1711.** Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 181—190.
158. **Kidrič Boris: Nekaj misli ob obletnici Prešernove smrti.** *Izšlo skupaj s št. 151.* Ljubljana 1949, str. 17—21.
159. **Kidrič France: Prešeren in slovanstvo.** LP 2. decembra 1945.
160. **Kidrič France: Ob 150. obletnici Čopovega rojstva.** LP 26. januarja 1947.
161. **Kidrič France: Prešeren in vprašanje slovenskega časopisa 1838—46.** LP 8. februarja 1947.
162. **Kidrič France: Leto 1848 in Prešeren.** LP 8. februarja 1948. — *V hrvatskem prevodu:* Godina 1848 i Prešeren, Hrvatsko kolo I, Zagreb 1948, str. 718 do 723.
163. **Kidrič France: Prešeren in Kastelic izza jeseni 1838.** SP 7. in 8. febr. 1950.
164. **Kidrič France: Ljubljana leta 1828.** Obzornik 1950, str. 194—206.
Odlomek iz leta 1938 izšle knjige »Prešeren 1800—1838, življenje pesnika in pesmi«.

165. **Kidrič France: Prešeren in slovenska javnost 1849—50.** NS V, 1950, str. 1063—1077.
166. **Klagenfurt.** Ein Überblick von der Urzeit bis zur Gegenwart. Herausgegeben von der Landeshauptstadt Klagenfurt zur Hundertjahrfeier ihrer Autonomie. Geleitet von Gotbert Moro. Klagenfurt 1950. 159 str.
Ta publikacija predstavlja pravzaprav posebni odtis iz Carinthia IX. **Klaič Nada.** Glej oceno k št. 396.
167. **Klančar Anthony J.: Slovenia and the Slovenes.** New York 1946.
168. **Koblar France: Ljubljanska dijaška »Zadruga«.** SR II, 1949, str. 75—110, 184—230.
169. **Kohla Franz: Von der Kärntner Burgenforschung.** Car. CXXXIX, 1949, str. 221—228.
170. **Kokolj Miroslav: Borba za gimnazijo v Murški Soboti.** K njeni tridesetletnici in otvoritvi novega gimnazijskega poslopja. NO III, 1950, str. 243—255, 326—332.
171. **Kolarič Franc: Haloze.** Razvoj zemljiškoposestnih odnosov v k. o. Gorca in Dežno v dobi od leta 1825 do 1947. GV XX—XXI, 1948/49, str. 121—152.
172. **Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919—1937.** Beograd 1949. 498 str. Istorijski arhiv Komunističke Partije Jugoslavije: Tom II.
Referat: I. Kreft, ZČ IV, 1950, str. 258—261.
173. **Koren Hans: Zur Herkunft der steirischen Arl.** Österreichische Volkskultur I (Volkskundliches aus Österreich und Südtirol Hermann Wopfner zum 70. Geburtstag dargebracht), Wien 1947, str. 131—151.
Ocena: Kretzenbacher, BFH XXII, 1948, str. 106—108.
174. **Kos Albert: Družbeni nazor slovenskih protestantov.** Ljubljana 1946. 126 str. V *nekoliko skrajšani obliki* SR I, 1948, str. 59—85, 157—198.
Ocena: F. Gestrin, ZČ IV, 1950, str. 252—256.
175. **Kos Milko: K 800-letnici prve omembe Ljubljane v zgodovini.** GMS XXV—XXVI, 1944/5, str. 85—87.
176. **Kos Milko: Trst in njegovo zaledje.** SP 22. septembra 1945.
177. **Kos Milko: Naše meje na zapadu.** SP 16. maja 1946.
178. **Kos Milko: Gorica in meje okoli nje.** SP 16. julija 1946.
179. **Kos Milko: Povezani z zemljo ob morju nekdanj in danes.** SP 16. sept. 1947.
180. **Kos Milko: Naša zapadna meja v novejši italijanski zgodovinski literaturi.** ZČ I, 1947, str. 187—192.
181. **Kos Milko: Historický vývoj slovinského narodnostního území.** Slovanský Přehled XXXIII, Praha 1947, str. 251—259.
182. **Kos Milko: Urbarji slovenskega Primorja.** Ljubljana 1948. 85 str. Srednjeveški urbarji za Slovenijo: Zvezek drugi.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ II—III, 1948/9, str. 243—245.
183. **Kos Milko: O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja.** ZČ II—III, 1948/9, str. 135—143.
184. **Kos Milko: O prevzemu antičnih krajevnih imen na slovenskem ozemlju.** Serta Kazaroviana. Izvestija na blgarskija arheološki institut XVI, Sofija 1950, str. 241—248.
185. **Kos Milko: Pustota.** SR III, 1950, str. 397—404.
186. **Kos Milko: O starejši slovenski kolonizaciji v Istri.** RRZD I, 1950, str. 53—82.
Ocena: P. Blaznik, ZČ V, 1951, str. 367—369.
Kos Milko. Glej ocene k št. 58, 260, 323, 400.
187. **Košanov D. J. L.: Valentin Stanič.** Ob Jadranu, Trst 1947, str. 6—9.
Kovačević J. Glej ocene k št. 143, 144.
188. **Kovačič Anton: Knežji kamen.** Svoboda II, 1949, št. 10—12, str. 13—19.
Pregled in pretres najvažnejših razlag o pomenu knežjega kamna pri obredu ustoličevanja koroških vojvod. — Ocena: B. Grafenauer, ZČ V, 1951, str. 353.
189. **Kovačič Anton: Vojvodski stol.** Svoboda III, 1950, str. 118—129.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ V, 1951, str. 353.

190. **Kovačič Anton: Najstarejša oblika umeščanja koroških vojvod.** Tolmačenje nekaterih navedb »Švabskega zrcala« na podlagi narodopisja. Svoboda III, 1950, str. 280—293.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ V, 1951, str. 353.
191. **Kozak Vlado: Nekaj o delu Partije med slovenskim kmečkim ljudstvom v predvojni dobi.** Delo XVIII, 1949, št. 5, str. 12—42. TPPD 49, 362—374, 385—94, 401—3.
192. **Kozak Vlado: O delu Partije med kmeti v prvem obdobju Ljudske fronte.** Delo XVIII, 1949, št. 8, str. 38—51.
Kranjec Miško. Glej št. 269.
193. **Kranzmayer Eberhard: Kärntner Bauernkost und ihre Geschichte.** Eine kulturhistorische Studie. Car. CXXXIX, 1949, str. 446—462.
194. **Kranzmayer Eberhard: Der Ortsname »Mailsberg« und seine Verwandten.** Namenkundliches um die Kärntner Edling-Frage. Car. CXL, 1950, str. 284—304.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ V, 1951, str. 354—357.
195. **Kranzmayer Eberhard: Sagengebundene Kärntner Bergnamen.** Ein Beitrag zur mittelalterlichen Landschaftsauffassung. Car. CXL, 1950, str. 581—611. Sach-, Wort und Namenweiser: str. 1027—1032.
196. **Kranzmayer Eberhard: Namenkundliche Studien um den Magdalensberg.** Car. CXL, 1950, str. 395—411.
Kranzmayer Eberhard. Glej tudi št. 406.
Kreft Ivan. Glej št. 269 in oceno k št. 172.
Kretzenbacher Leopold. Glej oceno k št. 173.
197. **Kuprešanin V.: Nekoliko kulturno istoriskih beležaka o Koruskoj.** Slavensko bratstvo III, Beograd 1949, br. 1—2, str. 59—61.
Kurelac Miroslav. Glej oceno k št. 108.
198. **L. P.: Iz zgodovine pliberskega prosvetnega društva.** Svoboda III, 1950, str. 129—139.
L. R. Glej št. 94.
199. **Labuda Gerard: Patřili Slované korutanšti k řiši Samově?** Český časopis historický XLVIII—XLIX, Praha 1949, str. 1—13.
200. **Labuda Gerard: Pierwsze państwo słowiańskie.** Państwo Samona. Poznań 1949. 337 str.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ IV, 1950, str. 151—169. — V. Chaloupecký, Byzantinoslavica XI, 1950, str. 223—239.
201. **Lamprecht Otto: Wald und Siedlung.** ZHVS XXXVII, 1946, str. 33—44.
Kritične pripombe k leta 1943 izišli knjigi F. Posch: Siedlungsgeschichte der Oststeiermark (MIÖG Erg. Bd. XIII, 385 str.) — gl. tudi št. 308.
202. **Lamprecht Otto: Forste im Grabenlande.** Ein Beitrag zur Waldgeschichte Mittelsteiermarks. ZHVS XXXVIII, 1947, str. 45—70.
203. **Lamprecht Otto: Dorf- und Flurgeschichte.** ZHVS XLIX, 1948, str. 25—42.
204. **Lamprecht Otto: Die Siedlungen namens Seibersdorf.** BFH XXII, 1948, str. 54—61.
205. **Lamprecht Otto: Der Schildhof von Ratschendorf.** ZHVS XL, 1949, str. 3—12.
206. **Lamprecht Otto: Die Entstehung des landesfürstlichen Amtes Radkersburg nördlich der Mur.** BFH XXIV, 1950, str. 11—21.
Lamprecht Otto. Glej oceno k št. 211.
207. **Lax Karl: Erinnerungen eines Kärntners an das Sturmjahr 1848.** Car. CXXXVI—CXXXVIII, 1948, str. 19—38.
208. **Leban Vladimir: Doseljevanje v Ljubljano.** GV XVIII, 1946, str. 60—93.
209. **Leban Vladimir: Nanos.** GV XXII, 1950, str. 100—137.
Govori tudi o poteku naselitve.
210. **Leber Paul: Die Klagenfurter Bau- und Feuerordnungen seit dem Jahre 1518.** Car. CXL, 1950, str. 841—885.

211. **Lechner Karl: Die Babenberger und Österreich.** Wien 1947. 52 str.
Ustavna in naselitvena zgodovina. — Ocena: O. Lamprecht, BFH XXII, 1948, str. 72.
212. **Leicht Pier Silverio: Il Parlamento friulano sotto S. Marco.** CF XXIII, 1947, N. 5—6, str. 22—23.
213. **Leicht Pier Silverio: Il parlamento friulano nel primo secolo della dominazione veneta.** Rivista di Storia del Diritto Italiano XXI, 1948 in posebej Milano 1948, 50 str.
Ocena: G. Comelli, CF XXIV, 1948, N. 1—4, str. 73.
214. **Leicht Pier Silverio: Un documento matrimoniale slavo del secolo XII.** Scritti vari di storia del diritto italiano, II, 2, Milano 1949, str. 215—219.
215. **Leicht Pier Silverio: Note agli statuti istriani con particolare riguardo al diritto di prelazione.** AMI N. S. I, 1949, str. 77—86.
Lenček Rado. Glej št. 94.
216. **Lipoglavšek-Rakovec Slava: Slovenski izseljenci.** Geografski pregled predvojnega stanja. GV XXII, 1950, str. 3—60.
217. **Loehr Maja: Der steirische Reimchronist — ein österreichischer Geschichtsschreiber des Mittelalters.** Wien 1946.
218. **Lončar Dragotin: K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848—1895.** ZČ IV, 1950, str. 183—194.
219. **Lovšin Evgen: V Triglavu in v njegovi sosesčini.** Planinske študije in doživetja. Druga izpopolnjena izdaja. Ljubljana 1946. 359 str.
220. **Ludvik Dušan: Prešeren in tajna družba v Ljubljani.** LP 3. decembra 1950. **M. B.** Glej Boršnik Marja (št. 19).
221. **M. K.: Po 100 letih obstoja vevške papirnice je delavec postal njen gospodar.** LP 17. septembra 1950.
Navaja podatke iz razvoja papirnice in delavskega gibanja.
222. **Maček Ivan: Pripombe k razvoju socialističnega sektorja v naši industriji.** Delo XVII, 1948, št. 1, str. 26—38.
Navaja podatke o grupacijah kapitala v predvojni dobi.
223. **Mais Adolf: Beiträge zur Geschichte der Kärntner Hafnerei.** Car. CXXXIX, 1949, str. 462—466.
224. **Mal Josip: Ob stoletnici kmetove osvoboditve.** Koledar Družbe sv. Mohorja 1948, Celje, str. 64—68.
225. **Mal Josip: Kontinuiteta slovenske karantanske kneževine.** Celje 1949, 15 str.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ IV, 1950, str. 237—241. Prim. k temu: J. Mal: Novi letnik Zgodovinskega časopisa, SP 23. avgusta 1951 in B. Grafenauer: K vprašanju karantanskega palatinata, SP 30. avgusta 1951.
226. **Mal Josip: Z oglejskim vizitatorjem po Sloveniji 1485—1487.** SP 26. aprila do 12. maja 1950.
Prim. št. 339.
227. **Malovrh Cene: Porast Ljubljane in okoliških krajev od 1825 do 1931 v luči statistike hiš.** GV XVIII, 1946, str. 36—59.
228. **Manifest ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije.** Delo XVII, 1948, št. 1, str. 70—74.
229. **Marcon Enrico: L'Abbazia di S. Giovanni Battista alle fonti del Timavo e la Chiesa di S. Ambrosio in Monfalcone.** Monfalcone 1946. 16 str.
230. **Marcon Enrico: La città di Monfalcone.** Cenni storici dall'Antichità al Risorgimento. Udine 1949. 389 str.
Marinko Miha. Glej št. 59, 268.
231. **Marjanović Milan: Položaj Istre u diplomatskoj borbi za Jadran 1914 do 1920.** Istarski zbornik 1949, str. 61—67.
232. **Markova O.: Emisar Napoleona — Turnalj.** Voprosy istorii, Moskva 1947, No. 8, str. 82—93.
Govori tudi o Ilirskih provincah in Tournalovem službovanju v naših krajih.
Marušič Branko. Glej št. 11.
233. **Mazi Vinko: Holzapfel med Ribničani.** SP 17. junija 1950.

234. **Meister Oskar:** *Steirische Agrarpolitik um 1848.* BFH XXII, 1948, str. 29—38.
235. **Melik Anton:** *Ljubljansko mostiščarsko jezero in dediščina po njem.* Ljubljana 1946. 223 str.
Govori tudi o naseljevanju.
236. **Melik Anton:** *Planine v Julijskih Alpah.* Ljubljana 1950. 302 str.
Ocena: J. Žontar, ZČ V, 1951, str. 372—373.
237. **Melik Anton:** *Ljubljana pred 800 leti.* GV XXII, 1950, str. 171—190.
238. **Melik Vasilij:** *Volitve v Trstu 1907—1913.* ZČ I, 1947, str. 70—122. *Ponatisnjeno v:* PD 13. februarja — 2. marca 1949.
239. **Melik Vasilij:** *Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem.* ZČ II—III, 1948/9, str. 69—134.
240. **Melik Vasilij:** *Naselja kot upravno-statistične enote. Razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem.* GV XX—XXI, 1948/9, str. 153—194.
Melik Vasilij. Glej tudi št. 101.
241. **Mihelič Stane:** *Kmetijska družba in ustanovitev »Novic«.* SR I, 1948, str. 27—58.
242. **Mihovilović Ive:** *Jedna tršćanska stogodišnjica.* »Slavjansko društvo« Hrvatsko kolo I, Zagreb 1948, str. 729—744.
263. **Miklavčič Maks:** *Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave.* GMS XXV—XXVI, 1944/5, str. 3—64.
Miklavčič Maks. Glej oceno k št. 60.
244. **Mikuž Metod:** *Topografija stiške zemlje.* Doneski k zgodovini stiške opatiije. Ljubljana 1946, 95 str.
245. **Mikuž Metod:** *Spomin na kmečke punte.* Kmečki glas IV, Ljubljana 1946, št. 35.
246. **Mikuž Metod:** *Ob stoletnici izanskega upora.* SP 21. marca 1948.
247. **Mikuž Metod:** *O kmečkih uporih.* Kmečka žena II, Ljubljana 1948, str. 47—48, 63—64.
Mikuž Metod. Glej oceno k št. 59 in 299.
248. **Mišič Franc:** *Bajka in resnica o »nemških« Borovljah.* Svoboda II, 1949, št. 3, str. 10—14.
Zgodovinske reminiscence na slovenske Borovlje iz konca 19. in začetka 20. stoletja, analiza in razlaga boroveljskega plebiscitnega rezultata.
249. **Mišič Franc:** *Nekaj spominov na moje šolanje na Koroškem.* Svoboda III, 1950, str. 176—187.
250. **Močnik Peter:** *Iz preteklih dni.* Svoboda III, 1950, str. 219—227.
Modic Lev. Glej št. 269 in oceno k št. 416.
251. **Mor Carlo Guido:** *Consuetudini matrimoniali degli Slavi di Val Natisone nel cinquecento.* CF XXV—XXVI, 1948/9, N. 5—6 (1948) — 1—6 (1949), str. 154—159.
252. **Moro Gotbert:** *Ein Grenzstreit im Gailtal.* Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 204—205.
Spor med deželnicama sodiščema Aichelburg in Wasserleonburg iz leta 1764.
253. **Moro Gotbert:** *Das älteste Klagenfurt.* Car. CXL, 1950, str. 678—688.
Moro Gotbert. Glej tudi št. 166.
254. **Morpurgo Enrico:** *Il Castello di Trieste.* Trieste 1949. 139 str.
255. **Moser Oskar:** *Kärntner Bauernmöbel.* Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 111—168. CXXXVI—CXXXVIII, 1948, str. 51—87, CXXXIX, 1949, str. 376 do 388 z nadaljevanjem v letniku 1951.
Obravnava razvoj pohištva, izdelovalne tehnike ter zgodovino mizar-ske obrti.
Mravljak J. Glej oceno k št. 101.
256. **Müller Wilhelm:** *Das Drachenzeichen und Klagenfurts Stadtwappen.* Ein Deutungsversuch. Car. CXL, 1950, str. 766—768.
257. **Murko Matija:** *Paměti.* Praha 1949. 256 str. — *Slovenski prevod:* Spomini. Ljubljana 1951. 314 str.

258. **Murko Vladimir:** *Nastanek državnih podjetij v Jugoslaviji*. Zbornik znanstvenih razprav (izdaja profesorski zbor juridične fakultete Univerze v Ljubljani) XXII, Ljubljana 1948, str. 111—170.
259. **Muster Richard:** *Ein Hollenburger Zaubereiprozess*. Car. CXXXIV do CXXXV, 1947, str. 169—181.
260. **Nahtigal Rajko:** *Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila*. SR I, 1948, str. 5—18.
V III. poglavju ugotavlja staro ime Kocljeve prestolnice. — Ocena: M. Kos, ZČ V, 1951, str. 364.
Nanut V. Glej št. 15.
261. **Neckheim Günther Hermann:** *Ein handgeschriebenes Glockenbuch*. Car. CXL, 1950, str. 815—816.
Kratka notica o zvonarju K. G. Pucherju, rojenem 1813 v Celovcu, ki je delal tudi v Ljubljani pri Samassi ter tu napisal priročnik za zvonarje.
262. **Nemčić Gostovski Antun:** *Trst pred 100 leti*. TPPD, str. 321—324, 337—341.
263. **Novak Boris:** *Valvasor o zdravstvenih razmerah na Kranjskem*. PČZ V, 1950, str. 226—230.
264. **Novak Viktor:** *Magnum crimen*. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj. Zagreb 1948. 1119 str.
Govori mnogo tudi o razmerah na Slovenskem.
265. **Novak Viktor:** *Jugoslovenska istoriografija izmedju dva svetska rata i njeni savremeni zadaci*. Istoriski časopis I, Beograd 1949, str. 199—217.
266. **Nussbaumer Erich:** *Zur Geistesgeschichte von Klagenfurt*. Kärntner Dichtungen in Blumauers Manier. Car. CXL, 1950, str. 804—815.
267. **O. C.:** *Spomin na proletarsko barikado v Trbovljah pred 25 leti*. SP 30. oktobra 1949.
268. **[Ob desetletnici ustanovitve KP Slovenije.]** Slavnostna številka LP 18. aprila 1947.
Glavna vsebina: M. Marinko: Govor. B. Ziherl: Mesto Komunistične partije Slovenije v zgodovini slovenskega naroda. Manifest Ustanovnega kongresa KPS. I. Potrč: Pred desetimi leti na Čebinovem. Partija v borbi za neodvisnost narodov Jugoslavije, proti imperialističnemu zavojevalcu. I. Bratko: Spomini Leskoška Franca-Luke na Tita. A. Ziherl: Moja srečanja z maršalom Titom. A. Ziherl: Spomini na IV. »Zemaljsko« konferenco. Naša partija v borbi za enotnost delovnega ljudstva. Naša Partija je v stavkah kovala enotnost delavskega razreda. B. Kidrič: Tone Tomšič — vzornik komunistom in vsem aktivistom OF. Slavko Šlander — član CK KPS. I. Potrč: Bela krizantema. Zlet »Svobode« v Celju l. 1935. R. Čolaković: Sprehodi po celin. I. Regent: Jože Srebrnič. J. Potrč: Lacko Jože — kmet-partijec. J. Potrč: Hermanko Jože — primer predanega, zvestega partijskega delavca-intelektualca.
269. **Ob 15. obletnici »Ljudske pravice«.** Slavnostna številka LP 9. oktobra 1949. Glavna vsebina: I. Regent: Ob 15. obletnici »Ljudske pravice«. I. Bratko: Lik revolucionarnega tiska. Padlim organizatorjem in sodelavcem partijskega tiska. I. Kreft: »Ljudska pravica« organizator ljudskih množic. M. Kranjec: List, ki ga je pisalo ljudstvo. I. Kreft: Kje in kako je vse izhajala »Ljudska pravica«. L. Modic: Zapiski k predvojnemu slovenskemu progresivnemu tisku. Velik delež ilegalne tiskarne v Sadinji vasi. Iz predvojnih števil »Ljudske pravice«. B. S.: Pot »Ljudska pravice« skozi fašistične ofenzive. -bg-: Ko smo partizanski novinarji prvokrat zborovali...
270. **Ob stoletnici železnice v naših krajih 1849—1949.** Tovariš V, 1949, str. 601—605.
271. **Ob 30-letnici koroškega plebiscita.** Svoboda III, 1950, str. 251—275. V nemškem prevodu: Zur 30. Wiederkehr der Kärntner Volksabstimmung. Klagenfurt 1950. 46 str.
Pisatelj daje kratek zgodovinski pregled plebiscitnih proslav na Koroškem. Obravnava celotno problematiko koroškega plebiscita in

- zavrača glavne, vedno se ponavljajoče trditve in očitke nemške publicistike ob vsakoletnih spominskih svečanostih na dan plebiscita.
272. **Obersteiner Jakob: Aus dem Tagebuch des Gurker Weihbischofs und Dompropstes Karl von Grimming.** Car. CXXXVI—CXXXVIII, 1948, str. 136—149 in CXXXIX, 1949, str. 363—373.
273. -od-: **Gospodarski položaj tržaških Slovencev v preteklosti.** Gosp. III, 1949, št. 45—49.
274. -od-: **Gospodarski položaj naše pokrajine na koncu preteklega stoletja.** Gosp. III, 1949, št. 52.
275. -od-: **Slovenska podjetnost v Trstu.** Gosp. III, 1949, št. 43, 44, 50, 53.
Vsebina: Od Počkaja do Kalistra. »Martelanc in dr« — graditelji velikih del. Tiskar Janez Marnik. Naše tiskarne v Trstu in na Primorskem.
276. -od-: **Iz preteklosti tržaškega gospodarstva.** Zakaj je propadla svilopreja na Tržaškem. Gosp. III, 1949, št. 54.
277. -od-: **Gospodarska organizacija tržaških Slovencev na tleh.** Gosp. III, 1949, št. 55.
Našteva slovenske zadružne organizacije, ki so obstojale do fašizma.
278. -od-: **Kramljanje o tržaški zgodovini.** Gosp. III, 1949, št. 56—61.
V glavnem po Cavalliju. — Vsebina: Razvoj tržaške trgovine ob zaslombi na zaledje. Denar in blago v XV. stoletju. Slovenski gostilničarji v 15. stoletju. Cene in plače v XV. stoletju. Ko so bile hiše cenejše kakor obleka. Skromno pomorstvo za časa tržaških patricijev.
279. -od-: **Tadej Reyer iz Kanalske doline med pobudniki Tržaškega Lloyda.** Gosp. IV, 1950, št. 62.
280. -od-: **Dvesto let tržaškega zavarovalstva.** Gosp. IV, 1950, št. 64.
281. -od-: **Doseljevanje iz Italije v Trst v XV. stoletju.** Gosp. IV, 1950, št. 65—66.
282. **Od kosovnih pošiljk pred sto leti do maršrutnih vlakov.** SP 27. avgusta 1949.
283. **Orel Rihard: Prodiranje tujega življa v slovenski jezikovni prostor Beneške Slovenije.** PD 12. oktobra 1948.
S karto sedanje jezikovne meje ter pred sto in pred 60 leti potujčenega ozemlja.
284. **Orel Rihard: Terski Slovenci.** Razgledi IV, 1949, str. 229—233, 268—285.
285. **Orel Tine: J. Jurčič - J. Kersnik: Rokovnjači.** Ljubljana 1948. 199 str. *Opombe (str. 173 in sledeče) napisal Tine Orel.*
Podaja karakteristiko rokovnjaštva.
286. **Orožen Janko: Celje z zaledjem.** Celje 1948. 291 str.
Vodič z nekaterimi zgodovinskimi podatki in pregledi.
287. **Ostanek France: Boj za slovensko šolo na Koroškem.** Popotnik LXVI, 1949, str. 321—326.
Zgodovinski pregled.
288. **Ozvald K.: Kako je ljudska šola v Korotanu tesala podobo slovenskega človeka.** Svoboda III, 1950, str. 157—161.
P. St. Glej Strmšek Pavel (št. 358).
289. **Pačnik Jože: Razvoj vinogradniškega združništva na naši severni meji.** NO I, 1948, str. 230—234.
290. **Pagnini Cesare: I giornali triestini fino al 1860.** AT S. IV, VIII—IX, 1945.
291. **Pagnini Cesare: I primi giornali triestini.** PO XVII, 1947, str. 78—84.
292. **Pagnini Cesare: L'Osservatore Triestino ed i giornali del periodo napoleonico.** PO XVII, 1947, str. 186—191.
Pagnini Cesare. Glej tudi št. 387.
293. **Papers relating to the Foreign Relations of the United States.** The Paris Peace Conference, 1919. Vol. XII. Washington 1947.
Vsebuje dokumente o razpravljanjih o italijansko-jugoslovanski meji.
294. **Paschinger Herbert: Der Gang der Besiedlung in den östlichen Gurktaler Alpen.** Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 69—81.
295. **Paschinger Viktor: Klagenfurt, Lage und Entwicklung.** Car. CXL, 1950, str. 646—653.
- Pasini Ferdinando.** Glej št. 419.

296. **Patteggiamenti fra le Autorità di Capodistria e di Pisino per la soppressione d'un bandito.** AMI N. S. I, 1949, str. 298—299.
297. **Perusini Gaetano: Documenti per la storia della Val Fella.** CF XXI, 1945, str. 68—71.
Objavlja v izvlečku 11 listin iz 16. stoletja.
298. **Perusini Gaetano: Rezijanski izseljenci v šestnajstem stoletju.** SE I, 1948, str. 57—65.
299. **Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije 21—28. jula 1948. godine.** Stenografske beleške. Beograd 1949. 912 str. — Zagreb 1949. 905 str. *Krajša izdaja (brez diskusijskega materiala):* Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije. Izveštaj i referati. Beograd 1948. 560 str. — Zagreb 1948. 574 str. — Peti kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana 1948. 589 str. — *Posamezna poročila so izšla tudi posebej v raznih jezikih.* Politično poročilo (J. B. Tito), poročilo o organizacijskem delu (A. Ranković) in o agitacijsko-propagandnem delu (M. Djilas) ter referat o KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem (E. Kardelj) prinašajo tudi pregled dela KP v predvojni dobi. Tudi diskusija se je mnogokje dotikala tega obdobja. Poročilo: M. Mikuš, ZČ V, 1951, str. 402—403.
300. **Petre Fran: Rod in mladost Ivana Cankarja.** Ljubljana 1947. 126 str.
Ocene: F. Gestrin, ZČ IV, 1950, str. 256—258. — A. Slodnjak, SR I, 1948, str. 291—297. — Prim. dopolnilo K. Cankarja, SR I, 1948, str. 269—270.
301. **Petre Fran: Začetek boja za realistično smer v hrvatski književnosti.** Godišen zbornik (Filozofski fakultet na univerzitetot — Skopje) I, Skopje 1948, str. 19—54.
Govori o Vrazovem boju in delu.
302. **Petre Fran: Ivan Cankar rudarski kandidat.** NS IV, 1949, str. 966—979, 1033—1059, 1139—1159.
Prim. kritiko D. Kermavnerja (št. 156).
303. **Pietra Gaetano: Venezia Giulia.** CF XXV—XXVI, 1948/9, N. 5—6 (1948) + 1—6 (1949), str. 23—24.
Govori o nazivu Venezia Giulia na sodni razpravi v Gorici leta 1907.
304. **Pinguentini Gianni: Vecchie cronache triestine.** Tre mesi del 1895. PO XVI, 1946, str. 31—37.
305. **Pinguentini Gianni: Cronache di 75 anni or sono. Il vaiuolo del 1872 a Trieste.** PO XVII, 1947, str. 36—45.
306. **Pintar Ivan: Marko Plenič in njegov nauk o »Contagium vivum«.** Zdravstveni vestnik XVI, Ljubljana 1947, str. 64—71. — Marko Anton Plenič i njegova teorija infekcije. Narodno zdravlje III, Beograd 1950, str. 281—285.
307. **Pintar Ivan: Razvoj babiške šole v Trstu od njene ustanovitve do 1924.** Zdravstveni vestnik XVI, Ljubljana 1947, str. 71—77.
308. **Pirchegger Hans: Zur Besiedlungsgeschichte der Oststeiermark.** ZHVS XXXVII, 1946, str. 86—107.
Kritika knjige F. Posch: Siedlungsgeschichte der Oststeiermark (MIOG Erg. Bd. XIII, 1943, 385 str.) — Poschev odgovor, ZHVS XXXIX, 1948, str. 43—58 (Probleme der steirischen Frühgeschichte) — Pircheggerjev odgovor, ZHVS XL, 1949, str. 108—111 (pod istim naslovom: Probleme...). — Prim. tudi št. 201.
309. **Pirchegger Hans: Jaunegg.** Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 96—97.
310. **Pirchegger Hans: Beiträge zur älteren Besitz- und Rechtsgeschichte steirischen Klöster.** ZHVS XXXVIII, 1947, str. 5—43. — **Beiträge zur Besitz- und Rechtsgeschichte steirischer Stifte, II.** ZHVS XXXIX, 1948, str. 3—24.
Vsebina I. dela: Vorau, Reun, Stainz, Das Hospital am Semmering, der Püttner Bezirk und das Marchfutter. — Vsebina II. dela: Admont, Der älteste Besitz der Johanniter in Steiermark, Der Klosterbesitz im Södingtale, Spital am Semmering (Nachtrag).

311. **Pirchegger Hans: Herzog Heinrich III von Kärnten.** (1122) Markgraf der Kärntner Mark. MIOG LVI, 1948, str. 419—423.
312. **Pirchegger Hans: Über steirische Diplome.** Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Herausgegeben von Leo Santifaller. Band I, Wien 1949, str. 247—262.
Ocena: Appelt ZHVS XLI, 1950, str. 197—198.
Pirchegger Hans. Glej tudi št. 383.
313. **Piuk Karl: Zur Frage der Slaven in Pannonien im 9. Jahrhundert.** Wiener Slavistisches Jahrbuch I, Wien 1950, str. 112—130.
314. **Piuk Karl: Stritariana I.** Wiener Slavistisches Jahrbuch I, Wien 1950, str. 206—214.
315. **Plank C.: Siedlungs- und Besitzgeschichte der Grafschaft Pittern.** Band I. Wien 1946. 106 str.
Ocena: F. Tremel, ZHVS XXXIX, 1948, str. 180—181.
316. **Polách Ota: Církevně právní poměry ve středním Podunají od rozšíření křesťanství až do pádu Velké Moravy.** AAV XIX, str. 285—314.
317. **Popelka Fritz: Der Historische Verein für Innerösterreich und sein steirischer Zweigverein.** ZHVS XLI, 1950, str. 3—23.
Popelka Fritz. Glej tudi št. 343 in ocene k št. 318, 339.
318. **Poppmeier Adolf: Geschichte der Schlacht- und Fleischbeschau in Graz und in Steiermark mit besonderer Berücksichtigung der Fleischversorgung, der Schlachtvieh- und Fleischmärkte, der Schlacht- und Fleischverkaufsstätten und des Freibankwesens.** Graz 1948. 103 str.
Ocena: Popelka, ZHVS XL, 1949, str. 114—115.
Posch Fritz. Glej št. 201, 308.
319. **Potrč Ivan: Pred enajstimi leti na Čebinovem.** Obzornik IV, 1949, str. 135—140.
O prvem kongresu KPS. Isto v LP 18. aprila 1947: glej št. 268.
320. **Proglas CK KPS za 1. maj 1939.** Delo XVIII, 1949, št. 5, str. 60—62.
321. **Puntschart Paul: Einige Ergänzungen zur kritischen Literatur über die bäuerliche Herzogseinsetzung in Kärnten.** Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung. LXV, 1947, str. 337 in nasl.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ V, 1931, str. 353—364.
322. **Quarantotti Giovanni: Sviluppo storico dell'idea nazionale e unitaria a Trieste e in Istria.** AMI N. S. I, 1949, str. 115—144.
Quarantotti Giovanni. Glej tudi št. 387.
323. **Radnóti Aladar: Une église du haut moyen âge à Zalavár.** ESR I, 1948, str. 21—30.
Ocena: M. Kos, ZČ V, 1951, str. 364—366.
Ranković Aleksandar. Glej št. 299.
Rapallski ugovor. Glej št. 147.
324. **Ravbar Miroslav: Ivan Cankar socialistični predavatelj v Trstu.** PD 11. decembra 1948.
325. **Razvoj tržaškega plovstva in pomorske uprave.** Gosp. II, 1948, št. 28—31, III, 1949, št. 35—38.
326. **Regent Ivan: Jože Srebrnič, junaški bojevnik za bratstvo med narodi in za pravice delovnega ljudstva.** Gorica 1946. 16 str.
327. **Regent Ivan: Ivan Cankar in tržaški delavci.** LP 12. maja 1947.
328. **Regent Ivan: Nekaj o socialističnem gibanju na Primorskem.** Odlomek neobjavljenih spominov. Delo XIX, 1950, št. 5—6, str. 1—22.
Regent Ivan. Glej tudi št. 268, 269.
Regesten der Grafen von Görz und Tirol. Glej št. 400.
329. **Ribar Ivan: Politički zapisi.** I. Beograd 1948. 224 str. II. Beograd 1949. 229 str.
Vsebuje mnogo podatkov tudi o razmerah in politikah na Slovenskem.
330. **Rojnić Matko: Nacionalno pitanje u Istri 1948/49.** HZb II, 1949, str. 77—114.
331. **Romei Rodolfo: La tragedia della Dalmazia, del Carnaro e della Venezia Giulia 1918—1945.** Bari 1949. 217 str.
332. **Rossit Luciano: La patria italiana nel pensiero dell'umanista capodistriano P. P. Vergerio.** PO XVII, 1947, str. 7—13.

333. **Roth P. B.: Liber Benefactorum Ecclesiae Seccoviensis — Das Wohltäterbuch der Seckauer Kirche.** Seckau 1948, 136 str.
Ocena F. Tremel, ZHVS, XXXIX, 1948, str. 178.
334. **Rupel Mirko: Primož Trubar na Primorskem.** Tovariš II, 1946, št. 15, str. 9.
335. **Rupel Mirko: Boj za univerzitetno knjižnico.** Ob 30-letnici univerze in 175-letnici Narodne in univerzitetne knjižnice. LP 8. novembra 1949.
336. **Rutteri Silvio: Storia di Trieste nella corsa dei secoli.** Trieste 1950. 100 str.
Štiri popularna zgodovinska predavanja na ljudski univerzi društva Lega nazionale.
337. **Rutteri Silvio. Trieste. Spunti dal suo passato.** Trieste 1950. 446 str.
Kratke slike o tržaškem življenju v prazgodovinski in rimski dobi, srednjem in novem veku. Zgodovina ulic in trgov, podatki o tržaških tradicijah in običajih, gospodarstvu in gledališkem življenju. Slovenec avtor sploh ne omenja, pač pa na enem samem mestu omenja Slovane, ki da so za Obri pridrli v deželo.
338. **Santifaller Leo: Über die Ostarrichi — Urkunde vom 1. November 996.** Wien 1948.
Santifaller Leo. Glej oceno k št. 87.
339. **Santonino Paolo: Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487.** Aus dem Lateinischen übertragen von Rudolf Egger. Klagenfurt 1947. 190 str.
Ocena: F. Popelka, ZHVS XL, 1949, str. 114.
340. **Sanzin Luziano Giulio: Avvenimenti e figure del 1848 nella vita delle società secolari triestine.** Trieste 1948. 12 str.
Sanzin Luciano Giulio. Glej tudi št. 387.
341. **Sartorio Giovanni Guglielmo: Memorie.** Pagine scelte a cura e con prefazione di Gianni Stuparich. Trieste 1949. 148 str.
342. **Schauer Dolfe: Prva doba našega združništva (od nastanka do leta 1895).** Ljubljana 1945. 141 str.
343. **Schriftdenkmäler des steirischen Gewerbes. I. Band.** Bearbeitet von Fritz Popelka. Graz 1950. 263 str.
344. **Scocchi Angelo: Fede e azione mazziniana a Trieste nel 1848—49. Izšlo v delu: Mazzini.** Roma 1949.
345. **Scocchi Angelo: I nomi dei Santi titolari delle chiese giuliane.** PO XIX, 1949, str. 90—94.
346. **Scocchi Angelo: Toponomastica giuliana.** La distribuzione dei nomi ecclesiastici nelle varie località. PO XIX, 1949, str. 168 in nasl.
Scocchi Angelo. Glej tudi št. 387.
347. **Secoli Giuseppe: Due eroi dell'irredentismo triestino. R. Timeus e S. Slapaper.** PO XIX, 1949, str. 266—270.
348. **Seneca Federigo: Ancora una nota al placito di Risano dell' 804.** CF XXV—XXVI, 1948/9, N. 5—6 (1948) + 1—6(1949), str. 18—22.
349. **Seručar Zdravko: Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine.** Kratak pregled. Beograd 1950. 70 str.
Ocena: L. Ude, ZČ V, 1951, str. 398—402.
Siegelurkunden der Babenberger. Glej št. 87.
350. **Singer Blaž: Naš kmet v borbi za svojo zemljo in enakopravnost.** Koledar Slovenske Koroške 1950, Celovec, str. 33—39.
Zgodovinski pregled s kratkim orisom sedanjega položaja na Koroškem.
351. **Slodnjak Anton: Prispevki k poznavanju Prešerna in njegove dobe.** SR II, 1949, str. 1—29, 231—249.
Vsebina: I. Slavinja in Prešeren. II. O sonetnem vencu.
352. **Slodnjak Anton: O Stanku Vrazu kot slovenskem pesniku.** SR III, 1950, str. 65—90.
Slodnjak Anton. Glej oceno k št. 300.

353. **Smolej Slavko:** Nekaj iz zgodovine železarstva na Jesenicah. Sindikat delavcev in nameščencev kovinske industrije Jugoslavije, podružnica št. 1. železarne Jesenice, IV. (III.) redna skupščina upravnega odbora sindikalne podružnice 27. febr. 1949, Jesenice 1949, str. 70—78.
354. **Smolinsky Mile:** Kako so ljubljanski komunisti l. 1937 organizirali sprejem diktatorja Živkovića. Delavska enotnost V, Ljubljana 1949, št. 16.
355. **Stanislav Ján:** Najstaršie styky Slovakov s južnymi Slovanmi. AAV XIX, s. 257—261.
356. **Stanislav Ján:** Slovenský juh v stredoveku. Turč. Sv. Martin 1948, I. 664 str. — II. 673 str.
Ocena: F. Grivec, SR II, 1949, str. 332—336.
Stefani Giuseppe. Glej št. 387.
357. **Stein E.:** Chronologie des métropolitains schismatiques de Milan et d'Aquilée-Grado. Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte XXXIX, 1945, str. 26—136.
358. **Strmšek Pavel** (ps. P. St.): Sotelsko in znamenita apoteka v Olimju. Tovariš III, 1947, str. 724.
359. **Stucchi Sandro:** Che cosa erano i »castra« friulani nominati da Paolo Diacono. CF XXV—XXVI, 1948/9, N. 5—6 (1948) + 1—6 (1949), str. 15—17.
360. **Stuparich Gianni:** Trieste nei miei ricordi. Milano 1948. 239 str.
Stuparich Gianni: Glej tudi št. 341.
361. **Šašel Josip** (ps. Šaseljnov J.): Pred sto leti na Humberku. Koledar Slovenske Koroške 1949, Celovec, str. 47—51.
362. **Šašel Josip:** Nemčurstvo — sad nemškega velekapitala. Svoboda III, 1950, str. 109—114.
363. **Šašel Josip:** Moj prvi nemški stavek. Spomini na utrakvistično šolo. Svoboda III, 1950, str. 188—193.
364. **Šašel Josip:** Sto let avstrijske »zakonitosti« proti nam. Svoboda III, 1950, str. 277—280.
365. **Šidak Jaroslav:** Hrvatska seljačka buna 1573. Slobodni dom VIII, Zagreb 15. februarja 1950.
366. **Šorn Jože:** Donesek h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713. ZČ IV, 1950, str. 169—183.
367. **Špicar Jaka:** Doma. Koroški spomini. Svoboda III, 1950, str. 308—311.
368. **tg.:** Spomin na 1. junij 1924. leta v Trbovljah. SP 1. junija 1950.
369. **tg.:** Skozi štiri in pol stoletja idrijskega rudnika. SP 20. junija 1950.
370. **Tamborra Angelo:** Cavour, i Croati e il confine orientale. 1859—1861. Nuova antologia LXXXV, Roma 1950, str. 337—361.
371. **Tassini Aldo:** Riccardo Pitteri ed Attilio Hortis nell'intimità. Da lettere inedite. PO XVII, 1947, str. 122—127, 170—181.
Tassini Aldo: Glej tudi št. 387.
372. **Tedeschi Paolo:** Il blocco di Trieste nel maggio del 1848. PO XIX, 1949, str. 82—85.
Objavil Attilio Gentile.
373. **Teze za slovenačku istoriju.** Savremena škola IV, Beograd 1949, br. 1, str. 17—30.
Vseбина: Seljački ustanci (B. Grafenauer). Ilirske provincije (F. Ge-strin). Kulturne prilike o prvoj polovini XIX. stoleća kod Slovenaca — France Prešern (B. Grafenauer).
Tito Josip Broz. Glej št. 299.
Tome Egon. Glej oceno k št. 59.
374. **Trdina Janez:** Spomini. Izšlo v: Zbrano delo. Uredil in z opombami opremil Janez Logar. Prva knjiga. Ljubljana 1946. 276 str. — Druga knjiga. Ljubljana 1948. 429 str.
375. **Trdina Janez:** Moje življenje. Priredil Janez Logar. Ljubljana 1947. 136 str.
376. **Tremel Ferdinand:** Die Landflucht und ihre besonderen Ursachen im Gebiet der Koralpe. ZHVS XXXVII, 1946, str. 7—32.
Govori tudi o srednjeveški naselitvi.

377. **Tremel Ferdinand: Vor hundert Jahren.** Die Steiermark im Jahre 1848. BFH XXII, str. 1—19.
Tremel Ferdinand. Glej ocene k št. 217, 315, 333.
378. **Triplat Emil: Die Entwicklung der städtischen Wirtschaft der Stadt Klagenfurt in den letzten hundert Jahren.** Car. CXL, 1950, str. 735—741.
379. **Trunk Jurij: Spomini.** Celje 1950. 195 str.
 Spomini obsegajo vso življenjsko dobo pisatelja z dogodki in značilnostmi, ki osvetljujejo nacionalne razmere na Koroškem. Polovico knjige zavzemajo spomini iz oborožene in plebiscitne borbe v letih 1918—20. — Uvodne pripombe je napisal B. Grafenauer.
380. **Ude Lojze: Naši pogledi na koroški plebiscit pred 30 leti.** Koledar Slovenske Koroške 1950, Celovec, str. 49—59.
Ude Lojze. Glej oceno k št. 349.
381. **Ukmar Vilko: Pregled sodobne slovenske glasbene ustvarjalnosti po letu 1918.** Ukmar - Cvetko - Hrovatin: Zgodovina glasbe. Ljubljana 1948, str. 501—527.
382. **Urbanc Anton** (ps. Anton Ziljan): **Andrej Einspieler, idejni oče koroške požarne zavarovalnice.** Zanimiva reminiscenca o delovanju slovenskega poslanca v deželnem zboru v Celovcu. Svoboda III, 1950, str. 114—117.
383. **Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark.** Ergänzungsheft zu den Bänden I—III. Bearbeitet von H. Pirchegger und Otto Dungern. Graz 1949. 144 str.
 Ocena: L. Hauptmann, ZČ IV, 245—248.
Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. Glej št. 87.
384. **Uršič France: Slovensko kulturno življenje in germanizacija od reformacije do 1848.** Svoboda III, 1950, str. 6—16.
385. **Uršič France: 100 let borbe koroških Slovencev za svoj narodni obstoj.** Svoboda III, 1950, str. 206—212.
 V. F. Glej Fabjančič Vladislav.
386. **Veider Janez: Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj in oprema.** Ljubljana 1947. 112 str.
Venezia Attilio. Glej št. 387.
387. **La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848—1849.** Udine 1949. Volume I. 603 str. — Volume II. 576 str. — Volume III. 637 str.
 I: G. Palutan: Prefazione. A. Gentile: La preparazione spirituale del 1848. G. Stefani: Documenti e appunti sul Quarantotto triestino. C. De Franceschi: Il movimento nazionale a Trieste nel 1848 e la Società dei Triestini. A. Scocchi: Ispirazione mazziniana della tentata insurrezione di Trieste del 23 marzo 1848. L. Gasparini: Spigolature del primo Quarantotto triestino. — La disfida di Barletta. O. De Incontrera: La Guardia Nazionale triestina. E. Chersi: Trieste e il parlamento di Francoforte.
 II: G. Stefani: La flota sardo-veneta nell' Adriatico e il blocco di Trieste. G. Gratton: Il problema scolastico a Trieste e le origini della questione universitaria nel 1848. C. Pagnini: La stampa triestina nel 1848. A. Tassini: Piccoli riflessi di grandi avvenimenti del 1848. A. Venezia: Il '48 nel Friuli orientale. R. M. Cossar: Riflessi goriziani della rivoluzione del 1848. G. Quarantotti: L'Istria nel 1848 alla luce di nuove testimonianze. E. Marcuzzi: Il 1848 a Fiume. G. Praga-A. Zink: Documenti del 1848—49 a Zara e in Dalmazia.
 III: G. Stefani: Giuliani e dalmati nella prima guerra d'indipendenza. C. De Franceschi: Giuseppe Revere e il Circolo Italiano di Venezia. E. Brol: Vincenzo De Castro. L. G. Sanzin: Federigo e Luigi Seismidoda nelle vicende del 1848—49.
 Ocena: G. Falco, Nuova Rivista Storica XXXIV, Roma 1950, str. 562—564.
388. **Vergottini Giovanni: L'Impero e la »fidelitas« delle città istriane verso Venezia.** AMI N. S. I, 1949, str. 87—104.

389. **Vernadsky G.: The Beginnings of the Czech State.** Byzantion XVII, 1944/5. — REE I, str. 26—37.
Govori tudi o Samu. — Ocena: B. Grafenauer, ZČ IV, 1950, str. 151—169.
390. **Vidmar Fran: Gorica v letih 1882/3.** Spomini starega Goričana. PD 2. novembra 1948.
391. **Vilfan Sergij: Deželni ročini kot viri naše ustavne zgodovine.** GMS XXV—XXVI, 1944/5, str. 65—84.
392. **Vilfan Sergij: Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja.** SE II, 1949, str. 26—48.
Vilfan Sergij. Glej oceno k št. 135.
393. **Vilhar Srečko: O pojavih italijanskega šovinizma v Koprščini v preteklosti.** LT IV, 22. oktobra 1949.
394. **Vivante Angelo: Jadranski iredentizem.** PD 13. maja—9. septembra 1949.
395. **Vodopivec V.: Iz boja Partije za enotnost delavskega razreda v Sloveniji.** Delo XVIII, 1949, št. 5, str. 43—54.
Vojne akcije u Koruškoj. Glej št. 349.
396. **Vučo Nikola: Privredna istorija Jugoslavije, I deo. Društveno-ekonomske formacije do kapitalističnog načina proizvodnje.** Beograd 1947. 210 str. — *Druga izdaja pod naslovom: Privredna istorija naroda FNRJ do prvog svetskog rata.* Beograd 1948, 342 str.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ II—III, 1948/9, str. 240—243. — R. Bičanić, HZb II, 1949, str. 261—269. — S. Dimitrijević, Crvena zastava II, Beograd 1949, str. 93—107. — N. Klaić, HZb IV, 1951, str. 107—132.
397. **Wanner Richard: Die Entwicklung der Stadt Klagenfurt seit 1848.** Car. CXL, 1950, str. 710—734.
398. **Wanner Richard: Kleine Beiträge zur Geschichte der Stadt Klagenfurt.** Car. CXL, 1950, str. 831—841.
Vsebina: Mauteinnahmen des Klagenfurter Bürgerspitals im 18. Jahrhundert. Neue Beiträge zum Häuserkataster von Klagenfurt. Die Rathäuser der Stadt Klagenfurt.
399. **Wiesflecker Hermann: Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich.** MIÖG LVI, 1948, str. 329—384.
400. **Wiesflecker Hermann: Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol. Pfalzgrafen in Kärnten. I. Band, 957—1217.** Bearbeitet und herausgegeben von Dr. Hermann Wiesflecker. Innsbruck 1949. 234 str.
Ocena: M. Kos, ZČ IV, 248—252 in HZb III, 1950, str. 364—367.
401. **Wiessner Hermann: Beiträge zur Geschichte des Dorfes und der Dorf-gemeinde in Österreich.** Klagenfurt 1946, 103 str. (AVGT XXX.)
Ocena: H. Baltl, MIÖG LVI, 1948, str. 446—454.
402. **Wiessner Hermann: Geschichte des Kärntner Edelmetallbergbaues.** Klagenfurt 1950. 301 str. Geschichte des Kärntner Bergbaues: I. Teil (AVGT XXXII).
403. **Wiessner Hermann: Vom Markt zur autonomen Landeshauptstadt Klagenfurt.** Car. CXL, 1950, str. 689—710.
404. **Wilthum Erwin: Siedlungslandschaft im südwestlichen Kärnten.** Geographisches Jahresbericht aus Österreich, XXIII, Wien 1949, str. 16—65.
Car. CXL, 1950, str. 941—1016.
Wonisch O. Glej oceno k št. 126.
405. **Wurzer Rudolf: Die bauliche Entwicklung Villachs von der Urzeit bis zum Beginn der Neuzeit.** Car. CXXXIX, 1949, str. 228—247.
Wurzer Rudolf. Glej tudi št. 121.
406. **Wutte Martin: ocena dela »E. Kranzmayer: Die wichtigsten Kärntner Ortsnamen. I. Das Zollfeld«.** Car. CXXXIX, 1949, str. 53—57.
407. **Wutte Martin: Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogstuhles.** Car. CXXXIX, 1949, str. 13—48.
Ocena: B. Grafenauer, ZČ V, 1951, str. 353—364.
408. **Zahteva Barkovljanov pred 100 leti.** PD 3. marca 1948.
Tekst zahteve 28. avgusta 1848 po uvedbi slovenskega uradnega dopisovanja.

409. **Zelenika Milan: Bitka kod Kobarida.** Beograd 1950, 52 str.
410. **Zenegg Emerich: Kulturelle Zustände beim Kärntner Landvolke im Vormärz.** Car. CXXXIV—CXXXV, 1947, str. 217—222.
411. **Zenegg Emerich: Historisches vom Deutschen Peter im Loibltale.** Car. CXXXIX, 1949, str. 115—117.
412. **Zgodovinski dnevi naših borbenih Trbovelj.** LP 31. avgusta 1950.
Nekaj podatkov iz razvoja rudnika in delavskega gibanja.
Ziherl Ana. Glej št. 268.
413. **Ziherl Boris: Matija Gubec, veliki prethodnik naše borbe.** Zvezda II, Beograd 1946, br. 18.
414. **Ziherl Boris: Mesto Komunistične partije Slovenije v zgodovini slovenskega naroda.** Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1948, Ljubljana, str. 52—54.
Isto v LP 18. aprila 1947; glej št. 269.
415. **Ziherl Boris: Jugoslovanski narodi v letu 1848.** NO I, 1948, str. 8—20.
— Les peuples yougoslaves en 1848. Europe, Paris 1948, str. 281—308.
416. **Ziherl Boris: Članki in razprave.** Ljubljana 1948. 408 str. — Članci i rasprave, Beograd 1948, 437 str.
Članki so razdeljeni v tri skupine: Stara in nova Jugoslavija. Iz slovenske družbene problematike. Različni članki in razprave. — Dobe pred 1941 na Slovenskem se predvsem dotikajo razprave: Trije trhli stebri stare Jugoslavije. Dve vnanji politiki. Za Slovensko Primorje in Istro. O nekaterih problemih borbe za novo Jugoslavijo. Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov. Narod si piše sodbo sam. Ivan Cankar in njegova doba. Ivan Cankar kot publicist. Ob sedemdesetletnici Otona Župančiča. Vloga slovanstva v preteklosti in sedanosti. Dva mejnika v razvoju slovanske misli. — Več razprav je izšlo tudi v posebnih brošurah, nekatere v več jezikih. — Referati: O. Hudales, NO II, 1949, str. 138. — L. Modic, Delo XVII, 1949, št. 6—7, str. 96—98.
417. **Ziherl Boris: France Prešeren pesnik in mislec.** NS IV, 1949, str. 128—160
in posebej (nekoliko predelano), Ljubljana 1949, 72 str. — *Tudi prevajano.*
418. **Ziherl Boris: O istoriji slovenačke književnosti.** Predavanja sa kursa za nastavnike srpskog jezika i književnosti, Beograd 1950, str. 45—64.
419. **Ziliotto Baccio: Dante e la Venezia Giulia.** Bologna 1948. 167 str.
Ocene: F. Anelli, AMI N. S. I, 1949, str. 306—310. — F. Pasini, PO XIX, 1949, s. 43—48.
420. **Ziliotto Baccio: Dante e le grotte del Carso.** Storia di due virgole. AMI N. S. I, 1949, str. 105—114.
Ziljan Anton. Glej Urbanc Anton (št. 382).
421. **Zimmermann B. H.: Die Bedeutung Wiens für die Reformation und Gegenreformation der Kroaten und Slowenen.** Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte des Protestantismus in Österreich LXV—LXVI, 1944/5.
Ocena: M. Doblinger, ZHVS XL, 1949, str. 123.
Zöllner E. Glej št. 87.
422. **Zrimec Stane: Gibanje prebivalstva Slovenije v razdobju 1931—1948.** GV XXII, 1950, str. 61—94.
Zur 30. Wiederkehr der Kärntner Volksabstimmung. Glej št. 271.
423. **Zwitter Fran: Slovenskij nacionalnjnyj vopros v tečenii istorii.** Učenyje zapiski Instituta slavianovedenija I, str. 312—319.
424. **Zwitter Fran: Narodnost in politika pri Slovencih.** ZČ I, 1947, str. 31—69.
Zwitter Fran. Glej ocene k št. 101, 119.
425. **Zwitter Franci: Narodnostna zaščita v prvi avstrijski republiki.** Svoboda II, 1949, št. 6—7, str. 7—12.
426. **Zwitter Mirt: Razvoj pravnega položaja naših zadrug.** Svoboda II, 1949, št. 1, str. 5—7; št. 2, str. 13—17.
Zontar Josip. Glej oceno k št. 236.

Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1950

France Škerl

Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1950 je nadaljevanje one, ki jo je objavil Zgodovinski časopis IV. 1950 za leta 1945—1949. Izdelana je za isti predmetni obseg in po istih vidikih, kakor ona, zato jih tu ne razlagam posebej. Dodal sem ji nekaj sestavkov iz prejšnjih let, ki so v prejšnji bibliografiji izpadli iz različnih vzrokov. V tej bibliografiji sem jih zaradi jasnosti označil z zvezdico.

1. **Ahčin Ivan: Spomini na začetek naše tragedije.** Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950], str. 129—136.
Pisec emigrant, bivši glavni urednik Slovenca, opisuje predvsem dogodke v zadnjih dnevih pred vojno, značaj mobilizacije v jugoslovansko vojsko, Simovičev puč v Beogradu, zaskrbljenost v Ljubljani zaradi vojne, Narodni svet, nemško-italijansko okupacijo in metode obeh okupatorjev.
2. **Benedik Janez, major: Kosovelovci v borbi za Štanjel.** Borec 1950, str. 189—190.
3. **Berce France: V gozdovih z ranjenimi partizani.** Koledar Prešernove knjižnice 1951. Ljubljana [1950]. Str. 121—122.
Opis Bogdanovega doma in Vrhovine, dveh partizanskih bolničarskih postojank na Kočevskem.
4. **Berčič Miha: Nekaj spominov ob osmi obletnici ustanovitve brigade Ivana Cankarja.** Ljudska pravica 17. septembra 1950, št. 222.
5. **B. H.: Tragična zmeta.** Misli ob knjigi Edvarda Kocbeka »Tovarišija«. Stvarnost, Trst, št. 1. Decembar 1950, str. 15—19.
Analiza Kocbekove knjige in kritika njegovega krščanskega socializma. Pisec ironizira Kocbekove perspektive o razvoju Osvobodilne fronte, prizna pa njegove literarne kvalitete.
6. **Br.: Borba v »Mačjem kotu«.** Nova Gorica, Postojna 21. decembra 1950, št. 51.
7. **(Bračić Vlado): O nastanku in borbah Kosovelove brigade.** Ljudska pravica od 27. septembra 1950, št. 231 do 3. oktobra 1950, št. 236.
8. **Br(ezovnik) M.: Gubčeva na Notranjskem.** Ljudska pravica 27. avgusta 1950, št. 204 in 28. avgusta 1950, št. 205.
Memoar o bojih Gubčeve brigade na Notranjskem, na Štampetovem mostu in v Loški dolini 1944.
9. **Brodar Lojze: V Celovec.** Prosveta, Chicago 10. oktobra 1950, št. 127 in 12. oktobra 1950, št. 199.
Pisec opisuje stike z avstrijskimi komunisti.
10. **Cankarjevci so branili Belo Krajino.** Dolenjski list, Novo mesto, 23. septembra 1950, št. 31.
Kronološki prikaz bojev Cankarjeve brigade pri Metliki julija 1943.
11. **Čepe Marica: Partizanček Stanko.** Invalidski vestnik 25. aprila 1950, št. 8.
Opisuje bolnico »Pavla« in značaj partizanskega borca.
12. **Čolaković Rodoljub: Rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji.** Komunist 1950, št. 4—5, str. 48—87.
Pisec se pri obravnavanju teme dotika tudi dobe narodnoosvobodilnega boja.
13. **Dedijer Vladimir: Dnevnik. Drugi del.** Ljubljana 1950. SKZ. — »Narod si bo pisal sodbo sam.« Str. 513—614.
V citiranem poglavju je pisec opisal bivanje v Sloveniji, kjer se je mudil mesec dni po kapitulaciji Italije 1943. Dogodke je prikazal delno po pripovedovanju drugih, delno po lastnem doživetju: Časovno

ne obsega samo dni svojega bivanja v Sloveniji, temveč posega tudi nazaj v leto 1942 in celo 1941. Poleg splošnih dogodkov prikazuje tudi mnogo drobnih in značilnih doživljajev.

14. **Dolenc Milan: Zgodovina III. bataljona Tomšičeve brigade.** Borec 1950, str. 155.
15. **Dolenc Milan: Kamni vrh.** Ob osmi obletnici ustanovitve I. SNOU brigade Toneta Tomšiča. Ljudski miličnik 1. VIII, 1950, št. 8.
16. **Dugolin (Avgust)-Maks: Narodnoosvobodilno gibanje na Krasu in Slovenskem Primorju.** Borec 1950, str. 70—79.
Pisec opisuje začetke osvobodilnega gibanja na Primorskem v l. 1941.
17. **Dugolin (Avgust)-Maks: Kras in Slovensko Primorje v letih 1941—1942.** Borec 1950, str. 112—114.
18. **Dugolin Avgust-Maks: Iz dni, ko sta se uprla Kras in Vipavska dolina.** Ljudska pravica 24. septembra 1950, št. 228 in 25. septembra 1950, št. 229.
Spomini na akcije mladinskih partizanskih enot, iz katerih je pozneje nastala Kosovelova brigada.
19. **F(ele) M(arija): Zgodba komandanta Kijeva.** Slovenski poročevalec 20. septembra 1950, št. 224.
20. **Grafenauer Bogo: Ob desetletnici Osvobodilne fronte.** Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1951. Celje 1950. Str. 35—41.
Pisec se dotika pomena Osvobodilne fronte z vidika zgodovinskega razvoja slovenskega naroda.
21. **G(regorc) D(rago): Kako so padale in poginjale italijanske mule v Dolenjskih Toplicah.** Dolenjski list, Novo mesto, 6. junija 1950, št. 8.
22. **Gregorc Dragotin: Kako so partizani pri Sv. Petru dobili prvi mitraljez.** Dolenjski list, Novo mesto, 29. julija 1950, št. 23.
23. **Hace Matevž: O delu Partije v XIV. diviziji.** Borec 1950, str. 60—62, 79—81.
24. **Henigman Jožefa: Z ranjenci v Roški ofenzivi.** Dolenjski list, Novo mesto, 16. decembra 1950, št. 42.
25. **H(udeček) O(to): Spomini partizana-radioamaterja.** Ljudska pravica, 12. novembra 1950, št. 270.
26. **Hudnik Janez: Pred 6 leti v Črnomlju.** Slovenski vestnik, Dunaj, 18. februarja 1950, št. 13.
Memoari o prvem zasedanju SNOS v Črnomlju.
27. **Ilić M.: Taktika in intrige angleške špijonaže za časa osvobodilne vojne v Jugoslaviji.** Delo, Trst, 7. januarja 1950, št. 57.
Pisec hoče prikazati zveze osvobodilnega gibanja z angleškimi zastopniki kot škodljive narodnoosvobodilnemu boju.
28. **(Ivnik Branko): Pred sedmimi leti je padel Pohorski bataljon.** Vestnik, Maribor, 7. januarja 1950, št. 7.
29. **(Ivnik Branko): Bitka pri Črni avgusta 1944.** Vestnik, Maribor, 22. jul. 1950.
30. **Iz dokumentov osvobodilne borbe.** Ljudska pravica 16. julija 1950, št. 168.
V članku so objavljeni trije dokumenti iz dobe narodnoosvobodilnega boja: Tomšičevo pismo partizanom, ki ga je pisal tri dni po obsodbi; pismo Vide Tomšičeve brigadi Toneta Tomšiča februarja 1944 in odgovor brigade Vidi Tomšičevi.
31. **Iz spominov na partizanska leta.** Slovenski vestnik, Dunaj, 14. oktobra 1950, št. 77.
Riše zajetje 18 partizanov med nemško ofenzivo v novembru 1944 na Koroškem.
32. **Jan Ivan, major: Nekaj o nastanku in prvih borbah Prešernove brigade.** Ljudska pravica, 20. decembra 1950, št. 304.
33. **J(arc) J(anko): Smrt prešernoslovca dr. A. Žigona 15. julija 1941.** Tovariš II, 1950, str. 75.
34. **J(arc) J(anko): O ustanovitvi Prešernove brigade in njenih prvih akcijah.** Slovenski poročevalec, 11. februarja 1950, št. 37.
35. **J(arc) J(anko): Slovenska partizanska četa.** Tovariš, 31. marca 1950, str. 202.
Pisec prikazuje razvoj slovenske partizanske čete v Srbiji 1941.

36. **(Jarc Janko): Ob ustanovitvi Gubčeve brigade 1942.** Ljudska pravica, 2. septembra 1950, št. 209 do 6. septembra 1950, št. 213.
Pisec prikazuje premike partizanskih enot v dneh pred ustanovitvijo Gubčeve brigade in ustanovitev brigade same.
37. **J(arc Janko): Prvi bataljon Tomšičeve brigade pred vrati Ljubljane** (29.—30. avgusta 1942). Tovariš, 5. oktobra 1950, str. 539.
38. **Jarc Janko: Prvo leto osvobodilnega boja Ljubljane.** Koledar Prešernove knjižnice 1951. Ljubljana (1950), str. 113—120.
Pisec najprej obširno prikazuje splošni položaj, z dogodki v Ljubljani se pa bavi predvsem v tretjem poglavju, kjer pokaže začetke uporniškega gibanja v Ljubljani, nato pa tudi italijanske protiakcijske ukrepe.
39. **Jezernik Tone: Koroška Slovenija.** Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950], str. 138—141.
V članku se pisec dotika tudi dobe narodnoosvobodilnega boja, govori o nemškem nasilju nad Slovenci in priznava, da so se koroški Slovenci intenzivno angažirali v osvobodilnem boju, ne da bi o partizanstvu povedal kaj več.
40. **J. M.: Ob 10-letnici »Svobodne Slovenije«.** Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950], str. 276—279.
V obliki intervjuja napisan oris »ilegalnega« izdajanja Svobodne Slovenije od 1941 do 1945.
41. **Joško Udovič-Nino.** Ljudski tednik, Trst, 13. januarja 1950, št. 199.
42. **J. P.: Odlomki iz spominov na partizanska leta.** Nova Gorica, Postojna, 8. junija 1950, št. 23.
43. **J. P.: Odlomki iz spominov na partizanska leta.** Matajur — Beneški Doberdob. Nova Gorica, Postojna, 6. julija 1950, št. 27.
44. *** Junaštvo.** Zgodba iz naših dni. Koroška kronika, Celovec, 23. novembra 1945, št. 19.
Članek prikazuje, kako je župnik v Št. Ilju ob Dravi podpiral partizane.
45. **J(uvančič) I(vo): Obletnice Osvobodilne fronte v Primorju in Trstu.** Slovenski poročevalec, 27. aprila 1950, št. 101 in Primorski dnevnik, Trst, 30. aprila 1950, št. 90.
46. **Juvančič Ivo: Borba na Golobarju.** Zgodovinski zapisek iz junaške borbe našega ljudstva za osvoboditev izpod italijanskega jarma. Ljudski tednik, Trst, 29. aprila 1950, št. 211.
47. **Juvančič (Ivo) dr.: Dokumenti o narodnoosvobodilni borbi na Primorskem v letu 1942.** Izpiski iz arhivov Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani. Ljudski tednik, Trst, 15. septembra 1952, št. 231 do 29. septembra 1950, št. 233.
Prikazuje narodnoosvobodilni boj na Primorskem po italijanskih dokumentih in ukrepe italijanskih oblasti proti njemu.
48. **(Juvančič Ivo): Narodnoosvobodilna vojna.** Beneška Slovenija, Gorica 1950, str. 69—101.
Na arhivskih virih napisan historiat narodnoosvobodilnega gibanja v Beneški Sloveniji. Zaradi posebnih informativnih namenov je spis deskriptivnega značaja, zraven pa izraža močno patriotsko misel.
49. **Klemenčič Dore-Maj: Slovenski umetniki v partizanih.** Borec 1950, str. 103—109.
50. **Ko je tekla naša kri v potokih za svobodo.** Nova domovina, Buenos Aires, 15. novembra 1950, št. 6.
Članek prinaša odlomke iz poročil radia »Svobodna Jugoslavija«.
51. **Kolar Franci, podpolkovnik: Napad na Ajdovec. — Ob 8. obletnici Gubčeve brigade.** Slovenski poročevalec 24. avgusta 1950, št. 201.
52. **(Kolar V(inko): Pred šestimi leti je bil v Črnomlju položen temelj sindikatu prosvetnih delavcev.** Slovenski poročevalec 13. novembra 1950, št. 269.
Poročilo o ustanovnem občnem zboru.

53. **Koledar Svobodne Slovenije 1951.** Uredili uredniki »Svobodne Slovenije«. Izdala in založila »Svobodna Slovenija«, Buenos Aires, Victor Martinez 50. [1950.] Str. 288. 8°.
Koledar ima vrsto razprav, ki v polemično odklonilni obliki obdelujejo dogodke in razvoj narodnoosvobodilnega boja. Posamezne razprave so posebej našteje in natančneje označene pri posameznih avtorjih.
54. **Konobelj Franc-Slovenko: Stražišarjev in Gorjanski bataljon sta zažgala most.** Borec 1950, str. 137—138.
Požig železniškega mostu junija 1942 v Mostah pri Žirovnici na Gorenjskem.
55. **K(onobelj) F(ranc): Spomini na I. zapadnokoroški odred.** Borec 1950, str. 251—252.
56. **Konobelj Franc-Slovenko: O kurirjih in kurirskih zvezah na Gorenjskem.** Borec 1950, str. 252—256.
57. **Kopač Ivan: V februarški ofenzivi leta 1944 na Štajerskem.** Priroda, človek in zdravje 1950, str. 7—11, 57—59, 137—141, 185—187, 233—235, 281—285.
V uvodu J(anko) J(arc) prikazuje namene pohoda XIV. divizije na Štajersko in razporeditev nemških vojaških sil. Kopač je na kratko prikazal priprave za pohod in nato sam pohod na Štajersko. Pri opisu bojev na Štajerskem se je kot zdravnik oziral zlasti na delo partizanske sanitete v kritičnih dneh nemške ofenzive.
58. **Kreft Ivan: Kako je Vrhovni štab rešil vprašanje beguncev.** Borec 1950, str. 20—22, 40—42, 69—70.
59. **Krek Miha: Aprila in maja 1945 v Rimu.** Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950]. Str. 49.
Opisuje slovenske domobrance kot zaveznike zapadnih zaveznikov in napore za njihovo rešitev.
60. **Krek Miha: Črni spomini.** Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950]. Str. 47—49.
Opisuje težko stališče slovenskih klerikalnih zastopnikov v zamejstvu, ker so se belogardisti in domobranci zaradi sodelovanja z okupatorjem kompromitirali v obeh zapadnih zaveznikov.
61. **(Krek Miha): »Slovenski domobranci so bili goreči borci za zmago zapadnih demokracij«.** Koledar Svobodne Slovenije. Buenos Aires [1950]. Str. 59—60.
V govoru na spominski proslavi v Clevelandu 4. junija 1950 je M. Krek govoril, da slovenski domobranci niso bili vojska političnega režima in niso služili političnim sistemom in ciljem.
62. **Krese Franc-Čoban: Zadnja borba Gubčeve brigade z Italijani.** Invalidski vestnik 25. avgusta 1950, št. 15.
63. **(Krušnik Slavko)-Mihec: Tehnika »3 T« je obnovljena.** Slovenski poročevalec 9. maja 1950, št. 109.
Kratek oris nastanka tehnike Toneta Tomšiča v Ljubljani.
64. **Kuhar Štefan: Poslednja borba Jožeta Kramarja-Juša.** Borec 1950, str. 215—217.
65. **K(uhar) Š(tefan): 31. oktober v Prekmurju.** Ljudska pravica 1. novembra 1950, št. 261 in 2. novembra 1950, št. 262.
Pisec prikazuje začetke uporniškega gibanja v Prekmurju 1941 in prve okupatorske represalije.
66. **L(ipar) I(ztok): Pred devetimi leti se je uprlo ljudstvo kamniškega okraja.** Ljudska pravica 30. julija 1950, št. 180.
Članek opisuje prve partizanske akcije v kamniškem okraju v juliju 1941. leta.
67. **Lokovšek Jan: »Ponosen sem, da sem partizan«.** Prosveta, Chicago, 31. marca 1950, št. 64.
68. **Lovrenčič Lado: Ena najbolj srditih bitk Tomšičevcev na Štajerskem.** Slovenski poročevalec 2. avgusta 1950, št. 182.
Memoarji o bojih Tomšičeve brigade okoli Graške gore pri Slovenjem Gradcu v septembru 1944.

69. **M.: Prižgali so plamen mladinske borbe v Šiški.** Mladina 14. julija 1950, št. 25.
70. **Maček Ivan: Ob osmi obletnici Tomšičeve brigade.** Ljudska pravica 16. julija 1950, št. 168.
Pisec prikazuje pomen Tomšičeve brigade v taktičnem razvoju partizanske vojske.
71. **Marjan: Nečak popisuje težko življenje med drugo svetovno vojno.** Enakopravnost — Equality, Cleveland, 14. decembra 1950, št. 242.
Pisec opisuje, kako je hodil preko nemško-italijanske meje.
72. **M(arkovič) A.: Okupatorju so zažgali bencin.** Borec 1950, str. 56.
Memoar o akciji v Postojnski jami.
73. **Martine Janez: Zgodovinska osnova narodne osvobodilne borbe v Sloveniji.** Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950]. Str. 95—126.
Razprava obsega delno dobo med obema vojnama, delno pa dogodke ob 27. marcu 1941, zlom Jugoslavije in začetke osvobodilnega gibanja. Pisana je v stilu zagriženega nasprotstva do Komunistične partije in Osvobodilne fronte, ki jima odreka domoljubje, pripisuje jima pa paktiranje z gestapovci in nato suženjsko vdanost sovjetskim ukazom.
74. **Marušič Marija: Mati piše o sinu heroju.** Pionirski list 21. aprila 1950, št. 15.
75. **Meršol Valentin: Dogodki v Vetrinju pred petimi leti.** Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950]. Str. 50—57.
Pisec opisuje, kako je Angležem prikazoval, da so slovenski begunci bili ljudje, ki so se borili proti komunistom, ne pa proti zaveznikom, katerim so reševali pilote in jim pomagali, kjerkoli so jim mogli. Dosegel je, da so angleške oblasti prenehale pošiljati begunce v Jugoslavijo.
76. **Mikuž Metod: Kako so Italijani zasedali Slovenijo.** Borec 1950, str. 5—6.
Na podlagi italijanskih dokumentov podan prikaz italijanske okupacije dela Slovenije v aprilu 1941.
77. **Mikuž Metod: K zgodovini Pohorskega bataljona.** Borec 1950, str. 33—34.
Naštevata partizanske in nemške vire o boju in koncu pohorskega bataljona.
78. **M(ikuž) M(etod): Iz operativnega dnevnika partizanskega komandanta.** Borec 1950, str. 42—44.
79. **Mikuž Metod: Mesec junij v tako imenovani Ljubljanski pokrajini.** Borec 1950, str. 123—125.
Prikazuje razmah osvobodilnega gibanja v juniju 1942 in začetke oborožene bele garde.
80. **Mikuž Metod: Pripombe h knjigi »Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji«.** Borec 1950, str. 181—184, 205—207, 229—232.
Pisec ocenjuje in dopolnjuje delo, ki ga je pod citiranim naslovom 1949 izdal dr. M. Šnuderl.
81. **Mikuž Metod: S Cankarjevo na Čatež.** Slovenski poročevalec 14. septembra 1950, št. 219 in 15. septembra 1950, št. 220.
Memoari o avtorjevem bivanju v Cankarjevi brigadi.
82. **Mojsov Lazar: O južnoslovanski federaciji.** Komunist 1950. Št. 4—5, str. 182—217.
Pisec se pri obravnavanju teme dotika tudi dobe NOB.
83. * **Moravec Dušan: Kajuhove pesmi.** SKZ. Ljubljana 1949. Str. 130. 8°.
V uvodu k izdaji pesmi riše avtor Kajuhov pesniški lik in njegovo povezanost z osvobodilnim gibanjem.
84. **M. S.: Dogodek izpod Kepe.** Iz spominov koroškega partizana. Gorenjski glas, Kranj, 27. julija 1950, št. 30.
85. **Novi slovenski heroji.** Borec 1950, str. 1—2.
Članek prinaša kratke biografije Josipa Tomažiča-Pina, Darka Marušiča-Blaža in Antona Šibelja-Stjenka.
86. **Ob 7. obletnici ustanovitve VII. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade »Franceta Prešerna«.** Jeseniški kovinar, Jesenice, 22. julija 1950, št. 29.
Kratek prikaz o delovanju Prešernove brigade.

87. **Orožim Konrad: Moja mati.** Invalidski vestnik 10. maja 1950, št. 9.
Prikazuje mater kot bolničarko v partizanski bolnici.
88. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Spominjamo se junakov.** Primorski dnevnik 30. junija 1950, št. 141 do 2. julija 1950, št. 143.
Pisec se na kratko dotakne krajev in ljudi v okolici Vojska.
89. **Pijade Moša: Bajka o sovjetski pomoči za vstajo v Jugoslaviji.** Vprašanja naših dni 1950, str. 193—205.
Na podlagi dokumentov iz arhiva CK KPJ zavrača pisec sovjetske trditve o pomoči jugoslovanskim partizanom; prikazuje, kako so jugoslovanski partizani dobivali samo nasvete, ne pa pomoči. Piščeva izvajanja imajo splošen okvir in veljajo zato tudi za Slovenijo.
90. **Pirkovič Ivo: Bitka za Pleterje.** Prosveta, Chicago, 10. januarja 1950, št. 6 do 20. januarja 1950, št. 14.
91. **Pirkovič Ivo: Bilo je pod Gorjanci.** Slovenski poročevalec 16. oktobra 1950, št. 246 do 16. februarja 1951, št. 40.
Avtor je opisal predvsem dogajanja druge svetovne vojne v bližnji in daljni okolici svojega rojstnega kraja Št. Jernej na Dolenjskem. Delo je razdelil v 9 poglavij, ki jim je dal značilne naslove, ki že na zunaj jedrnat prikazujejo prikazano vsebino. V njih je opisal zlom Jugoslavije, razmah osvobodilnega gibanja, metode italijanskega vojskovanja, predvsem pa klerikalno in izdajalsko naravo belogardistov z vsemi odtenki njihove prakse in teorije. Delo je napisano delno mirno in stvarno, delno pa z žgočo satiro, s katero biča predvsem okupatorje in belogardiste. Za delo je delno uporabljal pisane vire, med njimi zlasti povojne sodne spise, deloma pa je pisal po spominu, oziroma je uporabljal pripovedovanja drugih ljudi. Ne glede na način pisanja nudi delo mnogo dragocenega gradiva za poznavanje dobe narodnoosvobodilnega boja pri Slovencih.
92. **Polič Radko: Stanetova grupa na Štajerskem.** Borec 1950, str. 7.
93. **Pot v Jajce.** Ljudski tednik, Trst, 24. novembra 1950, št. 241.
94. **P. R.: Ing. France Emmer.** Ob desetletnici prvega komunističnega atentata. Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950]. Str. 151—152.
Oris Emmrove »nacionalistične« usmerjenosti in začetkov snovanja njegove »narodnoosvobodilne« akcije.
95. **Prušnik Karel-Gašper: Uprli smo se in zmagali.** Vestnik, Maribor, 21. julija 1950, št. 172.
96. **Prušnik Karel: Srednji vek posega v dvajseto stoletje.** Koledar Slovenske Koroške 1951. Celovec-Wien [1950]. Str. 94—97.
Ob pogledu na srednjeveško mučilno orodje v nemškem muzeju blizu Nürnberga razvije pisec podobo nemškega nacističnega mučenja in ubijanja slovenskih ljudi na Koroškem v drugi svetovni vojni.
97. **Rantaša Anton: Jasenovac.** Nova pot II [1950], str. 121—127 in 158—164.
Opis življenja v koncentracijskem taborišču v Jasenovcu.
98. **R. P.: Božič v Dachau leta 1944.** Demokracija, Trst-Gorica, 29. decembra 1950, št. 52.
99. **Samsa Mara: Skupno prelita kri in skupne žrtve v narodnoosvobodilni borbi in ljudski revoluciji so porajale slovansko-italijansko bratstvo.** Primorski dnevnik 30. aprila 1950, št. 90.
V kratkem pregledu očrta razvoj osvobodilnega boja na Primorskem po kapitulaciji Italije.
100. **Samsa Mara: Ob deveti obletnici mučeniške smrti Tomažiča, Kosa, Ivančiča, Vadnjala in Bobka.** Primorski dnevnik, Trst, 15. decembra 1950, št. 284 do 17. decembra 1950, št. 286.
Na izrazit propagandističen način prikazuje tržaški proces proti Slovencem v decembru 1941.
101. **S(avnik) D(ušan): Gubčeva brigada pred Novim mestom v zimi leta 1943 in 1944.** Slovenski poročevalec 21. avgusta 1950, št. 198.
102. **S(avnik) D(ušan): Spomini na Gubčevo brigado.** Slovenski poročevalec 2. septembra 1950, št. 209.

103. **Semič Stanko-Daki: Spomini narodnega heroja.** Borec 1950, str. 23—28, 45—47, 71—72, 91—93, 115—116, 140—142, 173—176, 202—203, 223—224, 226—228.
Avtor opisuje spomine na svoje partizanstvo.
104. **Semič Stanko-Daki: Od leteče patrole do Tomšičeve brigade.** Ljudska pravica 12. julija 1950, št. 165 in 18. julija 1950, št. 170.
Pisec opisuje rast tiste skupine, iz katere je postopoma zrastle poleti 1942 Tomšičeva brigada. Zraven govori tudi o bojih, ki jih je imela enota, o kateri govori.
105. **Skvarča Ivan-Modras-Grom: Ob 7. obletnici njegove smrti.** Zasavski udarnik, Trbovlje, 22. decembra 1950, št. 51.
106. **Slokan F. dr.: Izdajalec.** Ob obnovi partizanske bolnice Jesen na Pohorju. Borec 1950, str. 256—260.
107. **Slokan Zmago: Izdajalec.** Vestnik, Maribor, 13. oktobra 1950 in 18. oktobra 1950. leta.
Avtor prikazuje bolnika, ki je izdal partizansko bolnico Nemcem, na koncu pa so ga Nemci ustrelili.
108. **Spitaler Ivan: Z mojih partizanskih pohodov.** Zasavski udarnik, Trbovlje, 12. maja 1950, št. 19.
109. **Spomini na junaško, neuklonljivo Ljubljano ob 10-letnici OF.** Gradimo 13. oktobra 1950, št. 41 do 25. aprila 1951, št. 24.
Pod tem naslovom je list pol leta prinašal spomine imenovanih in neimenovanih aktivistov na različne drobne dogodke, akcije in nevarnosti na območju Ljubljane v dobi okupacije. Med imenovanimi avtorji so prispevali svoje spomine Marijana Draksler (št. 41/50), Zima Vrščaj (št. 42/50), Franc Drobež (št. 43 in 44/50), Angelca Ocepek (št. 45 in 46/50), Peter (št. 47 in 48/50), Franc Ložar (št. 48/50), Metka Zalarjeva (št. 49/50), Joško Gorjanc (št. 50/50), V. L. (št. 51/50), Franc Lubej (št. 52/50 in 1/51), F. (št. 4/51), Draga M. in C. (št. 6/51), K. (št. 4/51), M. (št. 17/51) in Zoran Polič (št. 24/51).
110. **Spomini pionirjev na osvoboditev.** Pionirski list, 9. maja 1950, št. 18.
111. **Stanko Vuk in Danica Tomazič.** Primorski dnevnik, Trst, 10. marca 1950, št. 46.
112. **Stenar: Kako je bilo v Koprščini takoj po vojaški kapitulaciji Italije.** Istrski dnevnik, Koper, 16. septembra 1950, št. 29.
113. **šts: Borci jugoslovanske armade so osvobodili Trst.** Primorski dnevnik, Trst, 30. aprila 1950, št. 90.
114. **Sterle Franc: V snegu in obročih.** K osmi obletnici I. SNOUB »Toneta Tomšiča«. Borec 1950, str. 168—170.
Prikazuje nemško ofenzivo na XIV. divizijo na njeni poti po Štajerskem.
115. **Sterle Franci, kapetan: Prvi dan na Štajerskem.** Slovenski poročevalec 19. julija 1950, str. 170.
Memoar o prvih bojih XIV. divizije, ko je prišla na Štajersko.
116. **S(ušnik) M(ilena): Na prvi kongres Antifašistične fronte žena Slovenije.** Borec 1950, str. 51—52.
117. **Šepetavec Milan, major: Iz skupnih borb Kózjanskega in Zagorskega odreda.** Vestnik, Maribor, 14. decembra 1950 in 21. decembra 1950.
118. **(Škerl) Fr(ance)-Bregar: Še k zgodovini Pohorskega bataljona.** Borec 1950, str. 158—159.
Priobčuje v prevodu nemški akt o koncu pohorskega bataljona.
119. **(Škerl) Fr(ance)-Bregar: Ljubljana v borbi.** Izdal Mestni odbor Zveze borcev v Ljubljani 1950. Str. 40. 8°.
V brošuri je na osnovi dokumentov v glavnih obrisih opisano trpljenje Ljubljane med okupacijo in njen delež v narodnoosvobodilnem boju.

120. **Škerl France: Edvard Kocbek, Tovarišija.** Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 264—268.
Ocena Kocbekovega dela kot vira za zgodovino narodnoosvobodilnega boja.
121. **Škerl France: Moedt Mikuž, Iz Dolomitov na Rog.** Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 263—264.
Ocena Mikuževe knjige kot vira za zgodovino narodnoosvobodilnega boja.
122. **Škerl France: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945 do 1945.** Zgodovinski časopis IV, 1950, str. 278—316.
123. **Šmid Milada: Spomin na Tončko Čečevo.** Savinjski vestnik 2. decembra 1950, št. 48 in 16. decembra 1950, št. 50 ter Zasavski udarnik, Trbovlje, 29. decembra 1950, št. 52 in 5. januarja 1951, št. 1.
Oris junaškega življenja Tončke Čečeve.
124. **Šnuderl Makso: Zgodovina ljudske oblasti.** Tiskano kot rokopis. Ljubljana. UT-DZS. 1950. Str. 408. 8°.
V knjigi so zbrani zapiski in gradivo za predavanja na pravni fakulteti ljubljanske univerze. Delo je razdeljeno v šest razdobij in obsega rast ljudske oblasti v času narodnoosvobodilnega boja na vsem ozemlju FLRJ.
125. **Špeh Anton: Spomini na 13. marec 1945 v Babnem polju.** Nova Gorica, Postojna, 2. marca 1950, št. 9, in 9. marca 1950, št. 10.
Opis domobranskega napada na Babno polje.
126. **Štok Jože-Korotan: Kako smo partizani v Zasavju.** Borec 1950, str. 260—265.
Avtor obuja spomine na svoje partizanstvo.
127. **Tisoče letakov, časopisov in brošur so natisnile partizanske tiskarne v Ljubljani.** Ljudska pravica 9. maja 1950, št. 110.
Članek govori o ljubljanskih tehnikah 1941 do 1943 in delu v njih.
128. **Tone Tomšič, organizator partijskega tiska.** Ljudska pravica 9. maja 1950, št. 110.
Članek govori o Tomšiču kot organizatorju partijskega tiska in ljubljanskih tehnik 1941/42.
129. **Tratnik Matija: Temna zarja na Primorskem.** Koledar Svobodne Slovenije 1951. Buenos Aires [1950]. Str. 142—151.
Razprava prikazuje Primorsko v dobi vojne z vidika okupatorskih kolaboracionistov. Priznava množični značaj OF na Primorskem, zraven pa napihuje partizanske težave, očita jim krvoločnost in paktiranje z Nemci, opravičuje pa dejanja domobranske politike.
130. **Ukmar Drago-Bojan: Kosovelovci v Slovenski Benečiji.** Slovenski poročevalec 22. septembra 1950, št. 226.
131. **Ukmar Drago-Bojan: Preko Oblakovega vrha na Vrhovče.** Nova Gorica, Postojna, 26. septembra 1950, št. 38.
Oris bojev z Nemci na Primorskem po letu 1944.
132. **Ulčar (Mirko), kapetan: Drava je bila premagana.** Ljudska pravica 19. julija 1950, št. 171.
Memoari o bojih na Koroškem 1944 in 1945.
133. **Urbas Tone: Pomlad 1945 na Slovenskem Koroškem.** Vestnik, Maribor, 5. avgusta 1950.
134. **Urbas Tone: Osemnajst mesecev borbe na Koroškem.** Vestnik, Maribor, 5. avgusta 1950.
Avtor opisuje pomembnejše boje, ki se jih je udeležil na Koroškem od konca 1943 do kapitulacije Nemčije.
135. **U(ršič) I(van): Spomini na Pohorski bataljon.** Tovariš 1950, str. 43.
Prikazuje konec pohorskega bataljona. V članku navaja netočne številke.
136. **Vanda: Prvi maj v partizanski bolnici.** Gorenjski glas, Kranj, 28. aprila 1950, št. 17.

137. **Vavpetič Lado: Ljudski odbori kot najvišji organi državne oblasti.** Zbornik znanstvenih razprav XXIII. Ljubljana 1950. Izd. Pravna fakulteta univerze v Ljubljani.
Pod gornjim naslovom razlaga pisec v III. poglavju (str. 31—49) tudi narodnoosvobodilne odbore kot predhodnike današnjih ljudskih odborov, njihove funkcije in pomen.
138. **Veselko Franjo: S poti Cankarjeve brigade.** Ljudska pravica 16. septembra 1950, št. 221.
139. **Vipotnik Janez)-Olga: Gubčeva v Škocjanu.** Slovenski poročevalec 30. avgusta 1950, št. 206.
140. * **Vivod Mirko-Marinc Kamilo: Tri leta borb in zmag Gubčeve brigade.** September 1942—september 1945. [Celje, MT 1945], str. 81. 8°.
Knjiga opisuje obširneje pomembnejše boje v treh letih brigadnega razvoja, nato pa podaja kronološki pregled bojev in naposled komandni kader brigade v treh letih.
141. **V spomin Ferda Korena. Jeseniški kovinar,** Jesenice 5. avgusta 1950, št. 31.
Poleg življenja pred vojno pokaže pisec kratko tudi njegovo partizanstvo 1941.
142. **V spomin tovariša Slavka Robiča.** Ljudska pravica 8. januarja 1950, št. 6.
143. **Zagorjan Tine: Iz obroča.** Vestnik, Maribor, 30. septembra 1950.
Avtor opisuje boje Kosovelove brigade v Slovenski Benečiji in njen umik iz nemškega obroča med ofenzivo februarja 1944.
144. **Z(akonjšek) R(ado): Kučarjeva Pavla — partizanska mamica.** Borec 1950, str. 126—127.
Prikazuje lik ženice, ki je z ljubeznijo podpirala partizane.
145. **Z(akonjšek) R(ado): Vse preveč smo pozabili na naše partizanske ljudi.** Borec 1950, str. 226—238.
146. **Zgonik M(avricij): Partizanske bolnice na zapadnem delu Pohorja.** Nova obzorja, Maribor 1950. Str. 319—324.
Pisec prikazuje, kje so bile partizanske bolnice na Pohorju, kako so bile organizirane, kako so funkcionirale in kake so bile zasluge zdravnika dr. Kopača-Paučka pri tem.
147. **Zoran Francka: Kako so požgali našo vas.** Borec 1950, str. 269—270.
Spomin na požig vasi Gabrje pod Gorjanci.
148. **Zoran Francka: Niso nas zlomili.** Dolenjski list, Novo mesto, 11. novembra 1950, št. 38.
Avtorica opisuje vas Gabrje v osvobodilnem gibanju.
149. **Zupančič Karel: Kako smo gradili tehnike in tiskarne v partizanih.** Borec 1950, str. 50—51.
Pri obdelovanju teme se pisec omejuje le na moravško okolico.
150. **Zabota Martinko: Zavzeli smo fašistično postojanko Trnovo pri Gorici.** Slovenski poročevalec 5. oktobra 1950, št. 237.
Opis operacij za Trnovo sredi januarja 1944.
151. **Znidaršič Marička: Spomini iz poslednjih borb v Loški dolini.** Prosveta, Chicago, 17. julija 1950, št. 137.
Opis praznovanja zadnjega prvega maja v vojni.
152. **Z(upančič) J(ože): Žrtve in junaki osvobodilne borbe v litijškem okolju.** Slovenski poročevalec 1. februarja 1950, št. 28.
Pisec govori o prvih žrtvah in zbiranju orožja 1941.
153. **Z(upančič) J(ože): Tone Premk-Sine, svetel lik aktivista in partizana litijskega okraja.** Delavska enotnost 5. maja 1950, št. 19.
154. **Zupančič Jože: Partizanska tiskarna pod Sv. Goro pri Litiji.** Borec 1950, str. 171—173.
Prikazuje delo malo znane tehnike v Zasavju 1944/45.
155. **Z(upančič) J(ože): Kako je kresniški fant določil mejo med Nemčijo in Italijo.** Borec 1950, str. 249.
156. **Zužemberk 1941—1945.** Dolenjski list, Novo mesto, 26. avgusta 1950, št. 27 do 23. septembra 1950, št. 31.

Bibliografija slovenske Koroške

Sestavil Lojze Ude.

Bibliografija Slovenske Koroške hoče biti nadaljevanje »Bibliografije o vprašanju Slovenske Koroške 1945—1948«, ki je izšla v ZČ za leto 1948—49. Hoče biti predvsem čim popolnejši seznam vseh razprav in važnejših člankov, ki obravnavajo povojni politični, gospodarski in kulturni položaj koroških Slovencev ter mednarodno-politični razvoj koroškega vprašanja. Zaradi posebnega stališča, s katerega obravnavajo nemški publicisti narodopisna, jezikoslovna in zemljepisna vprašanja na Koroškem, se je pokazala potreba razširiti obseg bibliografije tudi na ta področja.

Ta bibliografija še ne obsega razprav in člankov, ki so izšli v časnikih.

1. **A. S.:** Ein Dokument der österreichischen Loyalität. — Der Gesetzentwurf für die Personalautonomie der slowenischen Minderheit. Berichte und Informationen des österreichischen Forschungsinstituts für Wirtschaft und Politik, IV, Nr. 157, Salzburg 27. 5. 1949, str. 5—6.
Objavljeni zakonski osnutek je iz leta 1927.
2. **B. O.:** Jezik klevetnikov in demagogov. TPPD 6. 3. 1949, št. 6, str. 81—86.
O politiki Informbiroja, posebej avstrijske komunistične stranke v koroškem vprašanju.
3. **Bebler Aleš:** Tri govora dr. Aleša Beblera o pitanju Slovenačke Koroške i dva pisma o zahtevima Vlade FNRJ prema Austriji. Trideset dana, VII, Mart—april 1949, br. 39/40, str. 1—8.
4. **Bebler Aleš:** Za pravedne granice nove Jugoslavije. Govori i izjave o Trstu, Julijskoj Krajini i Slovenačkoj Koroškoj. Beograd, Biblioteka »Trideset dana« (1949). 180 + (II), str. 80 (cir.).
Bebler Aleš: Za pravične meje nove Jugoslavije. Govori in izjave o Trstu, Julijski Krajini in Slovenski Koroški. (Prevedel Lojze Ude.) V Ljubljani, CZ 1949. 113 + (II), str. 80.
5. **Bevk France:** Med koroškimi Slovenci. Svoboda II, 1949, 6/7, str. 33—39.
Opazovanja koroških nacionalnih značilnosti in organizatoričnega dela koroških Slovencev s poti na I. kongres OF za Slov. Koroško v Celovcu februarja 1949.
6. **Bohanec F.:** Slovenska Koroška — domovina bukovnikov in samorastnikov. Obzornik VI, 1951, 6, str. 378—381.
7. **Borba za demokratizacijo Kmetijske zbornice.** Svoboda III, 1950; 3, str. 76—83.
8. **Borštnar J.,** sekretar republiškega odbora ZB, govor 7. 8. 1949 v Logarski dolini. Borec I, 1949, 2, str. 2—5.
Govornik kritizira pariški diktat in navaja več zanimivih podatkov o odnosu avstrijskih komunistov do slovenskih, posebej še koroških partizanov med osvobodilno vojno.
9. **The Carinthian Question.** London, The Diplomatic Press and Publishing Co. 1949. 16 + (I ovoj.), str. 8°. (International Studies 9.)
Brošuro je napisal Anglež, neimenovan, in izraža njegovo osebno mnenje o koroškem vprašanju. Predlaga kompromisno rešitev, s kratko utemeljitvijo: Jugoslavija naj dobi plebiscitno ozemlje do Drave.
10. **D. B.:** Kaj nam je prineslo leto 1950. Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 66—71.
11. **Dolenc Janez:** Slovenačka Koroška i Pariski diktat. Beograd, (t. Glas) 1949, 46 + (I), str. 8° (cir.). (Politička biblioteka Narodnog fronta Srbije 56.)
12. **Felaher Julij:** Ziljska dolina. Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 78—81.

13. **Figl Leopold: Die Verhandlungen über den österreichischen Staatsvertrag.** Österreichische Monatshefte, Hrsg. ÖVP, Wien IV, 1949, 10/11, str. 438—440.
14. **Frodl Walter: Kärnten in alten Ansichten.** Graz-Wien, Leykam (1950). 68 str. + 56 slik. 8°.
Starejša Koroška v starih slikah.
15. **Gervais Drago: Slovenska Koroška.** Istarski zbornik 1949, str. 79—83.
16. **Grdina Anton st.: Ameriški Slovenec o Mohorjevi družbi za napredek Slovencev.** Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1951, str. 97—100.
17. **Goljevšek Milo: O borbi za vodno silo Drave.** Obzornik IV, 1949, 4/5, str. 146—155.
Pisatelj dokazuje velik interes Jugoslavije na vodni sili Drave in upravičenost zahteve, da se Avstriji zabranijo vsi škodljivi ukrepi in posegi v dravski vodni režim.
18. **Graber Georg: Volksleben in Kärnten.** 3., durchges. u. erg. Aufl. Graz-Wien, Leykam (1949). XVI + 444 str. + 59 pril. 8°.
19. **Graber Georg: Kärnten.** Sitte und Brauch im Jahreslauf. Klagenfurt, A. Kollitsch (1949). 61 + (I) str. 8°.
20. **Josch Eduard: Ältere bildende Künstler aus Kärnten in Wien.** Car. 1947, str. 222—232.
21. **Kärnten.** Zeitschrift für Fremdenverkehr. Hrsg. Rudolf Heilig. Geleitet von Volkmar Haselbach. Pritschitz am Wörthersee, R. Heilig 1950—. 4°. 1. Jahrg., 1 Heft, Abstimmungsnummer.
22. **Kleiss Heinrich: Österreichisches — Allzuösterreichisches.** Graz, Wegweiser-Verlag 1950. 115 str. 8°.
V velenemškem duhu pisana brošura. Glede koroških Slovencev pravi, da je treba skrbeti, »da se napravi čista miza« (str. 112: »dass reiner Tisch gemacht wird«). Iz konteksta je razumeti te besede tako, da je treba zanikati njihov obstoj ali jih uničiti.
23. **Kollitsch Anton: Die Geschichte einiger kärntner Lieder.** Car. 1947, str. 239—245.
24. **Koroškim Slovincem — svoboda! Tovariš V,** 1949, 9, str. 174.
Ob londonski konferenci namestnikov zunanjih ministrov: o novem kompromisnem predlogu jugoslovanske vlade.
25. **(Kotnik Franc) F. K.: France Leder-Lesičjak.** Svoboda III, 1950, 4/5, str. 145—147.
26. **Kotnik Francè: Ljudski pesnik Anton Lesičnik.** Slovenski etnograf II, 1949, str. 93—99.
27. **Kotnik Fran: Podjuna — narodopisna slika.** Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 90—93.
28. **Kramer Lorenc-Janšej: Mojci v »Juhe, pojdamo v Škufčec«.** Koledar Slovenske Koroške 1950, str. 82—84.
Zgodovinski opis te znane pesmi do Kernjakove uglasbitve.
29. **Kranzmayer Eberhard: Der Ortsname »Mailsberg« und seine Verwandten.** Namenkundliches um die Kärntner Edlingfrage. Car. 1950, str. 284—304.
30. **Kranzmayer Eberhard: Namenkundliche Studien um den Magdalensberg.** Car. 1950, str. 395—411.
- 30a. **Kranzmayer Eberhard: Sagengebundene Kärntner Bergnamen.** Car. 1950, str. 581—611.
- 30b. **Kranzmayer Eberhard: Sach-, Wort- und Namenweiser zur »Sagengebundene Kärntner Bergnamen«.** Car. 1950, str. 1027—1032.
31. **Kreft Branko: Andrej Šuster-Drabosnjak, ljudski pesnik in dramatik Slovenske Koroške.** Svoboda II, 1949, 1, str. 11—15.
32. **Kupčija s Koroško.** Tovariš V, 1949, 25/26, str. 426.
Ob pariškem diktatu, odgovor raznim kominformskim listom.
33. **Kupper Danilo: Politično-kulturni in ljudskovzgojni pomen gradnje prosvetnih domov.** Svoboda II, 1949, 2, str. 17—20.
O gradnji prosvetnih domov na Koroškem.
34. **Lorenz Emil: Leo Kainradl †.** Car. 1949, str. 473—477.

35. **M. dr. V.:** Die politische Einstellung der Kärntner Slowenen, die Nationalratswahlen von 1945 als Volksabstimmung für Österreich betrachtet. Berichte und Informationen, Salzburg, H. 147, 18. 2. 1949, str. 4.
Pisatelj med drugim zatrjuje, da Slovenci prav iz nacionalnih razlogov niso volili ÖVP, temveč da so iz teh razlogov dali raje glasove socialistični stranki.
36. **Marica:** Obiskala sem Koroško. Naša žena, VI, 1949, 4, str. 102—103.
37. **Melik Anton:** Slovenska Koroška. GV XX—XXI, 1948—1949, str. 3—36.
Pisatelj zavrača avstrijsko tezo o nedeljivosti Koroške kot nemško imperialistično. Ugotavlja, da »je narodna meja najbolj dominanten nagib k razmejitvi in je v bistvu brez primere močnejši od tako imenovane prirodne meje« (str. 9). Dokazuje pa tudi geografsko-gospodarsko možnost odcepitve slovenskega dela Koroške s Celovcem in južnim delom Beljaka od nemškega dela Koroške ter pobija nasprotno argumente kot neutemeljene in med seboj si nasprotujoče.
38. **Melik Anton:** Geografski položaj Celovca. Svoboda II, 1949, 10/11/12, str. 4—8.
- 38a. **Messner Erich:** Zur Kärntner Namenskunde:
1. Die Herkunft der Ortsnamen »Trixen« und »Diex«. Car. 1950, str. 611—614.
2. Der »Sterz«. Car. 1950, str. 614—617.
39. **Mikuž Metod:** Koroški Slovenci — žrtve imperialističnih velesil in šovinizma. Borec II, 1950, 10, str. 209—212.
Ob pariškem diktatu.
40. **Milesi Richard:** Markus Pernhart. Mit Abbildungen. Klagenfurt-Wien 1950. 36 str. 8°.
Ocena: Perkonig Friedrich, Josef: Ein Buch über Markus Pernhardt. Car. 1950, str. 934—939. Dobida K.: Nemška knjiga o slovenskem slikarju. NS VI, 1951, 7—8, str. 44—50.
41. (Missong A.) **Dr. A. M.:** 0,7 Prozent Tito-Anhänger in Kärnten! Österreichische Monatshefte, Hrsg. ÖVP, Wien, V, 1949, 2, str. 84—85.
Prvi urednik Ö. M. komentira rezultat parlamentarnih volitev 9. oktobra 1949 na Koroškem.
42. **Mitteräcker Hermann:** Die Tito-Clique in Kärnten. Weg und Ziel, Hrsg. KPÖ, Wien, 1950, 7/8, str. 512—516.
Članek vsebuje poleg nestvarnih podtikanj nekaj zanimivih priznanj glede števila koroških Slovencev in njihove udeležbe v osvobodilni borbi proti nacizmu.
43. **Modrijan Walter:** Die figurale Bleiplastik von Frög. Car. 1950, str. 91 do 120 + 1 načrt.
44. **Moro Oswin:** Viktor Geramb in Kärnten. Car. 1949, 477—479.
45. **Moser Oskar:** Kärntner Bauernmöbel. I. Teil: Hauskundliches und Handwerks-geschichte. Car. 1947, str. 111—168. II. Teil: Frühformen von Truhe und Schrank. Car. 1948, str. 51—87. III. Teil: Die Dachtruhen. Car. 1949, str. 376—388.
46. **Načelne ugotovitve k protislovenski politiki knezoškofijskega ordinariata.** Svoboda III, 1950, 1, str. 2—6.
47. **Niederl Rudolf:** Kärnten. Ein illustriertes Heimatbuch. Klagenfurt, F. Kleinmayr 1950. 251 str. + 16 pril. 8°.
Priročnik o Koroški, s pregledi iz zemljepisa, zgodovine, gospodarstva in kulture ter z raznimi statističnimi podatki.
48. **Ob 30-letnici koroškega plebiscita.** Gl. Bibliografijo srednjega in novega veka št. 271.
49. **Obračun velikih zmag.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1950, str. 42—49.
50. **Ogrin M.:** Pravične zahteve Koroške so spet poteptali. Koledar Prešernove knjižnice 1950, str. 280—283.
Ob pariškem diktatu.
51. **Ogris Franjo:** Pomen prvega kongresa Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško. Svoboda II, 1949, 2, str. 1—4.

52. **Ogris Franjo: Pred nadaljevanjem londonske konference.** Svoboda II, 1949, 1, str. 1—4.
53. **Pariska pogodba na račun Slovenačke Koroške.** Trideset dana, VII, 1949, 43, str. 1—7.
Članek opisuje stališče diplomatov SZ glede koroškega problema pred pariško pogodbo in kritizira njen odstop od zagovarjanja teritorialnih zahtev Jugoslavije glede Slovenske Koroške.
- 53a. **Paschinger Herbert: Die Stadt Klagenfurt in ihren Beziehungen zum Hinterland.** Car. 1950, str. 742—766.
54. **Perkonig Josef Friedrich: Patrioten.** Roman. Graz-Salzburg-Wien, A. Pustet (1950). 779 str. 8°.
Zgodovinski roman iz oborožene borbe na Koroškem od novembra 1918 do maja 1919.
Ocena: Medweth Walter: Josef Friedrich Perkonigs Roman »Patrioten«. Car. 1950, str. 543—564. Ude Lojze: Roman o Koroški. NS VI, 1951, 3, str. 268—276.
55. **Petrović Mih. S.: Povodom poslednjih komentara pitanja ugovora sa Austrijom.** Trideset dana V, 1949, 38, str. 28—35.
S posebnim ozirom na koroško vprašanje.
56. **Prežihov Voranc: Naše srečanje.** Svoboda II, 1949, 10/11/12, str. 30—35.
O srečanjih Prežihovega Voranca s Korošci v Begunjah, Sachsenhausnu in Mauthausnu in glasovih o uporu proti nacizmu na Koroškem, ki so prodrli v ta koncentracijska taborišča.
57. **Primožič Marko: Borba koroških Slovenaca.** »Crvena zvezda« II, 1949, 8/9, str. 1—9.
Zgodovinski pregled borbe koroških Slovencev, v glavnem v letih 1941—1945; označba vojaških in političnih značilnosti partizanske borbe na Koroškem in kritika oportunističnega odnosa avstrijskih komunistov do te borbe.
58. **De Reggi Marijan: Slovenske poročne sani.** (Spomin iz brnške okolice v Ziljski dolini na Koroškem.) Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 98—99.
59. **Semič-Daki Stanko: Koroški Slovenci u borbi za svoja nacionalna prava.** Crvena zvezda II, 1949, 1, str. 18—23.
60. **Singer Blaž: Naše kmečko gospodarstvo in pot do njegovega izboljšanja.** Svoboda II, 1949, 5, str. 9—13.
Statistično dokumentiran, sociološko analitičen opis položaja kmetškega gospodarstva na Koroškem z nasveti za njegovo zboljšanje.
61. **Singer Blaž: Kaj nam pove prva sadna razstava.** Svoboda II, 1949, 8/9, str. 26—29.
O vzgojnem pomenu sadne razstave Kmečke zveze za Slovensko Koroško jeseni 1949 za zboljšanje in napredek kmetškega gospodarstva na Slov. Koroškem.
62. **Singer Blaž: Po poti k zboljšanju našega kmetovanja.** Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 40—45.
63. **Spomenica koroških Slovencev konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu.** Svoboda II, 1949, 3, str. 1—9.
Spomenica je bila izročena od POOF za Slov. Koroško Zavezniškemu svetu na Dunaju 10. februarja 1949 s prošnjo, da jo pošlje konferenci zunanjih ministrov v Londonu. Vsebina: Uvod. Nasilje nad koroškimi Slovenci se nadaljuje. Tako pojmujejo kulturno svobodo. Gospodarsko zatiranje naj bi uničilo odporne sile našega delovnega ljudstva.
64. **Strnad Ivan: Podoba Miklove Zale v narodnem izročilu in slovenskem slovstvu.** Svoboda II, 1949, 8/9, str. 11—15.
65. **Stare pripovedke iz važenberške okolice.** Svoboda III, 1950, 1, str. 23—26; 2, str. 56—59.
66. **Šašel Josip: Pravne starožitnosti iz Roža na Koroškem.** Slovenski etnograf I, 1948, str. 82—90.

67. (Šašel Josip) Šašelnov J.: **Sovrško polje**. Svoboda II, 1949, 5, str. 25—28.
Pisatelj išče za slovenskimi izviri socialne upornosti danes sicer že ponemčenih Sovrčanov.
68. Šašel Josip: **Grlovec — severni branik Lubelja**. Svoboda II, 1949, 10/11/12, str. 25—29.
Zemljepisni opis z imenoslovnimi in drugimi jezikovnimi pripombami.
69. Šašel Josip: **Po koroških Karavankah**. Svoboda III, 1950, 8/9, str. 230—235.
Zemljepisni opis in imenoslovje Karavank.
70. Šlaper Tonči: **Izgradnja naših prosvetnih društev**. Svoboda II, 1949, 6/7, str. 14—19.
Načelno k izgradnji slovenskih prosvetnih društev na Koroškem.
71. Špicar Jaka: **Rož**. Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 86—90
72. Štiri spomenice o Koroški. Tovariš V, 1949, 32, str. 533.
Gre za protestne note jugoslovanske vlade po pariškem diktatu vladam SSSR, ZDA, Vel. Britanije in Francije.
73. Tischler Joško: **Šolske prilike na Koroškem**. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1951, str. 40—45.
74. Tončić dr. L. von: **Die Aussichten für unseren Staatsvertrag**. Berichte und Informationen, Salzburg, H. 147, 18. februarja 1949, str. 1—3.
75. Topolovec Milena: **Zivljenje in delo Prežihovega Voranca**. Svoboda III, 1950, 3, str. 67—73.
76. Tretja nota Moskvi zaradi Koroške. Tovariš V, 1949, 34, str. 574.
Gre za tretjo jugoslovansko noto po pariškem diktatu.
77. (Ude Lojze) ps. Vekoslav Deu: **Kritična presoja odredbe o novi ureditvi tako imenovanih dvojezičnih šol z dne 31. oktobra 1945**. Svoboda II, 1949, 5, str. 1—8.
78. Ude Lojze: **Kriterij in način ugotavljanja narodnostne pripadnosti na Koroškem**. NO 1949, 4—5, str. 182—194.
79. Ude Lojze: **Uredba o dvojezičnih šolah in pravica staršev**. (Nekaj načelnih ugotovitev in misli.) Svoboda III, 1950, 6—7, str. 153—157.
80. Ude Lojze: **Ob obletnici 20. junija 1949**. NS V, 1950, 7/8, str. 741—744.
81. Ude Lojze: **Naši pogledi na koroški plebiscit pred 30 leti**.
Glej bibliografijo srednjega in novega veka št. 380.
82. Ude Lojze: **Avstrijski notranjepolitični razvoj in Slovenska Koroška**. NS V, 1950, 9, str. 861—864.
83. Ude Lojze: **Slovenščina v cerkvenem bogoslužju na Koroškem**. Nova pot, glasilo Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LRS II, 1950, str. 247—253.
84. Uršič Fr(ance): **Spominu Prežihovega Voranca**. Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 56—58.
85. Uršič France: **Po slovenski zemlji med Dravo in Maloškim Poldnem**. Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 81—86.
86. Vošnjak Sergej: **Iz dokumentov o odnosih Komunistične partije Avstrije do koroškega vprašanja**. Delo 1949, 8, str. 52—57.
Dokumenti nedoslednosti in oportunizma v stališču avstrijske komunistične stranke do koroškega vprašanja.
87. W. B.: **Nationalitätenkampf wie einst**. Österreichische Monatshefte, Hrsg. ÖVP, Wien, IV, 1949, 7, str. 325—326.
Navezujoč na Beblerjev govor na londonski konferenci zunanjih ministrov dokazuje pisec »histerični« nacionalizem Jugoslavije, ki da se kaže v njeni zahtevi po Slovenski Koroški in v utemeljevanju reparacijskih zahtevkov.
88. Wagner Hans: **Zur Verbreitung des »Beienfassls« im Rosental**. Car. 1948, str. 87—88.
- 88a. Wilthum Erwin: **Siedlungslandschaft im südwestlichen Kärnten**. Car. 1950, str. 941—1016.
89. Wutte Martin: **Literaturberichte: Eberhardt Kranzmayer, Die wichtigsten Kärntner Ortsnamen. I. Das Zollfeld**. Car. 1949, str. 53—57.

90. (Zwitter Fran) — Fran Cviter: **Problem Slovenske Koroške**. Slavensko bratstvo II, 1948, 9/10, str. 423—427.
91. Zwitter Franci: **Koroški Slovenci v borbi za obnovo in izgradnjo ljudske prosvete**. Svoboda II, 1949, 1, str. 7—10.
Opis škode, ki jo je povzročil nacizem koroškim Slovencem predvsem v prosveti. Težkoče obnove in ovire, ki jih delajo avstrijski uradni predstavniki. Nasprotna organizacije.
92. Zwitter Franci: **Pavle Kernjak — harmonizator koroških narodnih pesmi**. Svoboda II, 1949, 2, str. 23—25.
93. Zwitter Franci: **Problematika poživitve narodnega dela v slovenski Zilji**. Svoboda II, 1949, 8/9, str. 1—5.
Opis socialnega in političnega položaja v Zilji s predlogi za poživitve narodne zavesti v tem delu Slovenske Koroške.
94. Zwitter Franci: **Rešitev šolskega vprašanja na »demokracični« osnovi ali upoštevanje »volje prebivalstva« v času monarhije**. Svoboda III, 1950, 6/7, str. 162—165.
95. Zwitter Franci: **Bilanca po petih letih veljavnosti nove šolske odredbe**. Svoboda III, 1950, 6/7, str. 168—169.
96. Zwitter Franci: **Borba za slovensko srednjo šolo**. Svoboda III, 1950, 8/9, str. 201—206.
97. Zwitter Franci: **Razvoj slovenske kulture na Koroškem je mogoč samo v tesni povezavi s kulturo matičnega naroda**. Koledar Slovenske Koroške 1950, str. 30—33.
98. Zwitter Franci: **Deset let Osvobodilne fronte**. Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 30—31.
99. Zwitter Mirt: **Razvoj pravnega položaja naših zadrug**. Svoboda II, 1949, 1, str. 5—7 in 2, str. 13—17.
Informativen članek o razvoju pravnega položaja slovenskih zadrug na Koroškem od l. 1920 do l. 1949. Pravni položaj zadrug v začetku l. 1949.
100. Zwitter Mirt: **Kratka zgodovina Miklove Zale**. Obzornik IV, 1949, 1/2, str. 31—34.
101. Zwitter Mirt: **Poskus nasilne rešitve vprašanja Slovenske Koroške je za vselej propadel**. Svoboda II, 1949, 4, str. 4—5.
K spominskemu dnevu 14. in 15. aprila 1942, ko so nacisti nasilno selili 273 slovenskih družin.
102. Zwitter Mirt: **Borba za vrnitev premoženja naših zadrug**. Koledar Slovenske Koroške 1951, str. 36—39.
103. Željznov Dušan: **Ob štirih številkah koroške revije »Svoboda«**. NS IV, 1949, 6, str. 621—624.

Bibliografija o primorskem problemu

(Albert Rejec s sodelovanjem Lava Čermelja)

Ker je še vedno odprto vprašanje Svobodnega tržaškega ozemlja, ki ga je ustvarila mirovna pogodba z Italijo iz leta 1947, in tudi vprašanje slovenske manjšine, ki je ostala dalje pod Italijo, ni rešeno, je umestno, da kot nekakšno nadaljevanje bibliografije o problemu Julijske Krajine in Trsta za dobo 1942—1947, ki jo je sestavil Fran Zwitter (Zgodovinski časopis II—III, 1948/49, str. 259—326), objavljamo vsaj važnejšo novo literaturo. V pričujoči seznam smo sprejeli naše in tuje knjižne publikacije, ki so izšle od leta 1948 do konca leta 1950, ter važnejše članke iz domačih in tujih časopisov in časnikov istega obdobja, in sicer taka dela, ki so značilnejša ali pomembnejša za študij medvojnne in povojne politične problematike teh dveh področij ali za njuno gospodarsko, geografsko, etnografsko itd. sliko, dalje dela, v katerih se kaže, v direktni ali indirektni povezavi s primorsko problematiko, razmerje itali-

janske politike do Jugoslavije v obdobju med obema vojnama in danes. Uvrstili smo tudi nekaj starejših publikacij, ki so v bibliografiji za dobo 1942—1947 izostale.

1. **Babič Branko: Današnje osnovne naloge tržaškega demokratičnega gibanja.** Razgledi II, 1947, št. 11—12, str. 481—485.
2. **Branko Babič: Za enotno protimperialistično fronto, za spoštovanje mirovne pogodbe.** Primorski dnevnik V, št. 26, 1. februarja 1949.
3. **Babič Branko: O bistvenih vzrokih spora v tržaškem demokratičnem gibanju.** Delo XVIII, 1949, št. 3—4, str. 57—80.
4. **Branko Babič: Politično poročilo na II. kongresu KP STO.** Usoda STO-ja je stvar sporazuma med jugoslovanskimi narodi in italijanskim narodom. Primorski dnevnik V, št. 240, 19. oktobra 1949.
5. **Baresi Silvano: Per una pace giusta e duratura nell'Adriatico.** (Roma), Tip. della Camera dei deputati (1949). (I) + 17 str. 8°.
Ponatis govora v rimskem parlamentu. Običajne fraze, povzete iz dnevnik listov.
6. **Bartol Vladimir: Borba za slovensko kulturo na tržaškem ozemlju pod angleško-ameriško vojaško upravo.** NS III, 1948, št. 7—8, str. 600—605.
7. **Bebler Aleš: Za pravedne granice nove Jugoslavije.** Govori i izjave o Trstu, Julijskoj Krajini i Slovenačkoj Koruški. Beograd 1949. 180 str. 8°. Slovenski prevod: **Za pravične meje nove Jugoslavije.** Govori in izjave o Trstu, Julijski Krajini in Slovenski Koroški. (Prevedel L[ojze] Ude.) Ljubljana 1949. 113 str. 8°.
8. **Berce Lojze: Gospodarstvo in finance v anglo-ameriškem pasu STO-ja v l. 1947—48.** Koledar OF slovenskega naroda za Tržaško ozemlje 1949. Str. 106—115.
Berce Lojze. Gl. tudi št. 24.
9. **Bevk France: Demokratska zveza v Trstu.** NS III, 1948, št. 1—2, str. 147—148.
10. **Bonetti Eliseo: Rapporti fra popolamento urbano e popolamento rurale in Istria.** Pagine di cultura Giuliana, quaderno n. 1, 1949. Trieste, Ed. Lega Nazionale. 12 str. 8°. (Ponatis iz revije »La porta orientale« št. 3—6, marec—junij 1949.)
O naseljenosti v Istri.
11. **Bulajić M. K.: Pitanje Trsta u svjetlosti novih dogadjaja.** Beograd 1950. 46 str.
12. **Cammarata Ermanno: Trieste è Italia.** Il rettore della nostra università dimostra la validità del potere sovrano dell'Italia sul Territorio. Giornale del Lunedì, Trieste, I, No. 7, 5. decembra 1949.
Prim. št. 17, 42, 43, 51—53.
13. **Ciano Galeazzo: 1937—1938: Diario.** (Rocca S. Casciano), Cappelli (1948). XVIII + 334 str. + 9 pril. 8°. (Testimoni per la storia del »Tempo nostro«. Collana di memorie diari e documenti. 1.) Uvod napisala Edda Ciano-Mussolini, predgovor pa Carlo Ciucci.
Ta del Cianovega dnevnika obsega dobo od 22. avgusta 1937 do konca 1938. Za nas so posebno zanimivi zapiski o odnosih s Stojadinovičem, o katerem je govora v vsej knjigi.
14. **Ciano Galeazzo: L'Europa verso la catastrofe.** 184 colloqui con Mussolini, Hitler, Franco, Chamberlain, Sumner Welles, Rustu Aras, Stojadinovic, Göring, Zog, François-Poncet etc. Verbalizzati da Galeazzo Ciano, con 40 documenti diplomatici inediti. (Verona), A. Mondadori (1948). 722 + (I) str. 8°. (Orientamenti. XV.)

V glavnem zapiski razgovorov, ki jih je imel Ciano kot italijanski zunanji minister z načelniki tujih vlad, z ministri, poslaniki in tujimi politikami; dalje zapiski razgovorov, ki jih je imel Mussolini s Hitlerjem, Chamberlainom, Schuschniggom in dr. ter razni telegrami in pisma. Obsega dobo 1936—1942.

Iz teh dokumentov in zapiskov so razvidni napadalni načrti fašistične Italije proti Albaniji, Jugoslaviji, Grčiji, dalje beograjski dogovori iz l. 1937, Cianov obisk v Beogradu l. 1939, zveze Italije s hrvatsko opozicijo. Iz l. 1941 so zapiski o ustanovitvi Hrvatske države in o Paveliću.

15. **Coceani Bruno: Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia.** Bologna 1948. 348 str. 8°.

Knjiga je spisana v skrajno fašističnem duhu, skuša opravičiti nastop avtorja kot prefekta v Trstu za časa nemške okupacije.
Glej tudi brošurico: Francesco Collotti: *Politica e storia nella questione di Trieste*. Trst 1949, 23 str. 8°. Avtor opravičuje nastop Coceanija med vojno v obrambi italijanstva, graja pa njegove povojne neofašistične pogiede.
16. **Čermelj Lavo: Borba pri zeleni mizi za osvoboditev primorskih Slovencev in Hrvatov.** Koledar OF za STO 1948. Trst. Str. 22—27.
Opis diplomatske borbe za ozemlje Julijske Krajine na mirovni konferenci po drugi svetovni vojni.
17. **Čermelj Lavo: O suverenosti Svobodnega tržaškega ozemlja.** NS V, 1950, str. 739—746.
Prim. št. 12, 42, 43, 51—56.
18. **Čermelj Lavo: Soška legija.** Koledar OF slovenskega naroda za Tržaško ozemlje 1950. Str. 58—61.
Zbiranje prostovoljcev iz vrst emigracije Julijske Krajine v »Soški legiji« ob vdoru nemške in italijanske vojske 6. aprila 1941 v Jugoslavijo.
19. **Dediđer Vladimir: Pariska konferencija.** Beograd 1947. 472 str. 8°.
20. **Dediđer Vladimir: Dnevnik.** Treći deo. (Od 10 novembra 1943 do 7 novembra 1944.) Beograd, Jugoslovenska knjiga 1950. 297 str. 8°.

Za Primorsko važno poglavje: *Borba Primorskih Slovencev in Istranov za pristop v Narodno osvobodilno vojsko.*
21. **De Franceschi Paolo: Foibe.** Roma, Centro studi adriatici-Vittoriano 1949. 61 str. 8°. (Collana di cronache e documenti.)
Sovinstični izpad proti novi Jugoslaviji, kot so vse publikacije iredentističnega centra.
22. **Headquarters Allied Military Government British-United States Zone Free Territory of Trieste: Bolletino statistico della »Zona A« della Venezia Giulia.** Trieste.

Samo v italijanskem jeziku. Vsebina: statistični podatki o demografskem gibanju prebivalstva, o socialnem skrbstvu, zdravstvu, pravosodju, cenah, potrošnji, delovni sili, o prometnih zvezah in prevozihi, o trgovini z inozemstvom, o poljedelstvu, gozdovih, živinoreji in ribolovu itd.

I. Leti 1945 in 1946. 1 zvezek, 46 str.
II. Leto 1947. 1 zvezek, 35 str.
III. Leto 1948. 6 zvezkov, 311 str.
IV. Leto 1949. 5 zvezkov, 374 str.
V. Leto 1950. 4 zvezki, 537 str.
23. **Hočevar France: Občinske volitve v Trstu.** Delo XVIII, 1949, št. 6—7, str. 70—74.
24. **Hreščak Dušan — Berce Lojze — Zajec Boris: Poročila gen. Aireya in stvarnost.** — I. Mirovna pogodba z Italijo. II. Gospodarska politika anglo-ameriške vojaške uprave. III. Javne finance tržaškega ozemlja. Razgledi, Trst 1948, št. 7, str. 273—290.
Prim. št. 44.
- Ilešič Svetozar.** Gl. št. 26.
25. **Jernik A.: Poskus razbijanja demokratične fronte v Trstu.** Delo XVII, 1948, št. 2, str. 60—64.
26. **Kongres geografa Jugoslavije. Rijeka — Pula — Gorica. 3.—8. oktobra 1949.** Zagreb 1950. 8°.

- Vsebuje med drugim sledeče referate: J. Roglič, Osobine i važnost novooslobođenih krajeva. — S. Ilešić, Naša nova zapadna meja. — J. Roglič, Rijeka. — I. Rubić, Zapadna Istra i Pula. — R. Savnik, Gorica i Goriško.
27. **Kraigher Boris: O nesoglasjih ob slovenskem narodnem vprašanju.** Delo XVII, 1948, št. 2, str. 11—42.
 28. **Kraigher Boris: Kontrarevolucionarna vloga Informbiroja.** Delo XVIII, 1949, št. 6—7, str. 17—55.
Sicer nezgodovinski članek, ki pa prinaša podatke tudi o 50 : 50 in borbi za Trst itd.
 29. **Leprette Jacques: Le statut international de Trieste.** Préface de Madame S. Bastid. Paris, A. Pedone 1949. 229 str. 8°.
Nepriistranski prikaz zgodovinskih, etničnih in gospodarskih problemov v zvezi s tržaškim vprašanjem. Pravna analiza tržaškega statuta.
 30. **Melliš Anton: Svobodno tržaško ozemlje v besedi in številkah.** Koledar OF za STO 1948, Trst. Str. 33—36.
Prvi podatki o obsegu STO in o številu prebivalstva, ko je stopila v veljavo mirovna pogodba z Italijo.
 31. **Memorandum vlade FNRJ Savetu bezbednosti OUN povodom prekršenja ugovora o miru s Italijom koje vrši anglo-američka vojna uprava na slobodnoj teritoriji Trsta.** Trideset dana, Beograd, nov.—dec. 1948. str. 54—58.
 32. **Mihovilović I(ve) M.: Tragom grofa Sforze.** Vjesnik, Zagreb, br. 1537 in 1538 od 11. aprila in 13. aprila 1950.
Kritika zunanje politike italijanskega ministra za zunanje zadeve grofa Carla Sforze o jadranskem vprašanju. Metoda diplomatskih pritiskov. Primerjava diplomatskega pritiska pred rapalskimi pogajanjmi z uveljavljanjem tripartitne izjave iz leta 1948.
 33. **Mihovilović I(ve) M.: Imperialističke intrige oko Trsta.** Djelo, Zagreb 1948, št. 4, str. 290—298.
 34. **Modić Lev: Iz dokumentov o odnosu KP Italije do vprašanja Trsta, Slovenskega Primorja in Istre.** Delo XVIII, 1949, št. 6—7, str. 75—85.
Stališče CK KP Italije v letih 1943—1945 v vprašanju združitve Julijske Krajinne in Trsta z Jugoslavijo.
 35. **Nacionalno vprašanje in tržaško demokratično gibanje.** TPPD Trst, 13. februarja 1949, št. 3, str. 33—46.
Zagovarja potrebo tesnejše povezave slovenskega ljudstva na Tržaškem z matičnim narodom v Sloveniji.
 36. **La politica jugoslava nella zona B del Territorio Libero di Trieste.** Trieste, Comitato di liberazione nazionale dell'Istria 1950. 44 str. + 1 karta. 8°.
Zbirka raznih vesti v italijanskem šovinističnem tisku o volitvah dne 16. aprila 1950 v coni B STO-ja.
 37. **Poročila o III. občnem zboru Slovensko-hrvatske prosvetne zveze.** Primorski dnevnik V, št. 263 in 264, 8. novembra 1949.
 38. **Poročilo VUJA o upravi cone B STO-ja Varnostnemu svetu OZN za razdobje od 15. novembra 1947 do 15. novembra 1948.** Primorski dnevnik št. 285, 286, 287 in 288 z dne 7. do 10. decembra 1948.
Poročilo obsega določbe o ustanovitvi cone B STO-ja in njenem obsegu ter navaja odlok, s katerim je vlada FLRJ zaupala upravo cone odredu jugoslovanske armade. Sledijo poglavja o razvoju ljudske oblasti, o sedanji organizaciji ljudske oblasti, o vlogi vojaške uprave JA in njenem odnosu do ljudske oblasti, o pravosodju, o prosveti, o odnosu oblasti do cerkve, o zdravstvu, o finančah, o zunanji trgovini, o kmetijstvu, o industriji, o gradbeni dejavnosti, o preskrbi prebivalstva, o pošti, telegrafu in telefonu, o odnosih med vojno upravo JA in ZVU in o političnem položaju v coni.

39. **Poročilo VUJA o upravi cone B STO-ja Varnostnemu svetu OZN za razdobje od 15. novembra 1948 do 15. novembra 1949.** Primorski dnevnik št. 48 z dne 12. marca 1950, in TPPD II, št. 11, 19. marca 1950.
40. **II Problema delle opzioni nei territori assegnati alla Jugoslavia.** Trieste, CLN dell'Istria 1950. 28 str. 8°.
 Propagandna brošura CLN z napadi na jugoslovanske ljudske oblasti glede reševanja prošelj za opcijo.
41. **Race Božo: Poročilo na IV. občnem zboru SHPZ dne 8. oktobra 1950 v Trstu.** Primorski dnevnik VI, št. 227, 10. oktobra 1950.
42. **r. l.: Gli aspetti giuridici della questione del T. L. La sovranità dell'Italia.** Giornale di Trieste, Trst, III, 3. januarja 1950, št. 868.
 Prim. št. 12, 17, 43, 51—53.
43. **r. l.: Sovranità dell'Italia.** Giornale del Lunedì, 20. februarja 1950, št. 14.
 Prim. št. 12, 17, 42, 51—53.
44. **Report of the Administration of the British-United States Zone of the Free Territory of Trieste by Major General T. S. Airey.** C. B. C. B. E. Commander British-United States Zone Free Territory of Trieste. (Tudi slovenski prevod.)

Tromesečna poročila generala Aireya vsebujejo uvodni politični pregled, delovanje političnih strank, organizacijo uprave, odnošaje z inozemstvom, javno varnost, gospodarski položaj, delovno silo, javno zdravstvo, vzgojo, tisk in radio, versko delovanje, dobrodelnost, kmetijstvo in ribarstvo, železnice, pošto in telekomunikacije itd. — Prim. št. 22.

I. Poročilo za razdobje od 15. septembra do 31. decembra 1947. 44 str. + VIII str. prilog. 4°. General Airey podaja enostranski opis z angleškega stališča, kako je bilo zasedeno ozemlje Julijske krajine, ki je bilo odstopljeno na podlagi mirovne pogodbe Jugoslaviji, v noči od 15. do 16. septembra 1947 po jugoslovanskih četah. General je mnenja, da nima tržaško prebivalstvo razpoloženja za izgraditev krajevne tržaške politične zavesti.

II. Poročilo za razdobje od 1. januarja 1948 do 31. marca 1948. 41 str. + V str. prilog. 4°. Airey je prepričan, da je velika večina prebivalstva z navdušenjem sprejela tripartitno izjavo z dne 20. marca 1948 o vrnitvi STO-ja Italiji. Sklenitev finančnega sporazuma z dne 9. marca 1948 med Italijo in Vojno upravo cone A STO-ja.

III. Poročilo za razdobje od 1. aprila do 30. junija 1948. 32 str. + XXVIII str. prilog. 4°. Airey poudarja svoj pesimizem glede gospodarske možnosti, da bi mogel STO obstajati.

IV. Poročilo za razdobje od 1. julija do 30. septembra 1948. 30 str. + XXV str. prilog. 4°. General Airey je mnenja, da zamore Vojaška uprava nuditi tržaškim množicam kolikor toliko znosne življenjske pogoje, ne verjame pa v daljši obstoj STO-ja zaradi gospodarskih razlogov, češ da je ozemlje premajluno.

V. Poročilo za razdobje od 1. oktobra do 31. decembra 1948. 27 str. + XXIX str. prilog. 4°. Poročilo beleži naraščanje tranzitnega prometa skozi tržaško пристanišče in sprejetje cone A STO-ja v Organizacijo za evropsko gospodarsko sodelovanje E. R. P. General se z vso silo in brez pridržkov zavzema za priključitev Trsta Italiji.

VI. Poročilo za razdobje od 1. januarja do 31. marca 1949. 22 str. + LXVI str. prilog. 4°. Delno napredovanje tržaške industrije in trgovine, podatki o dosedanjem finansiranju cone A STO-ja s strani Italije in običajna izjava, da je Trstu zajamčeno življenje le v okviru italijanske republike.

VII. Poročilo za razdobje od 1. aprila do 30. junija 1949. 19 str. + XV str. prilog. 4°. Iz gospodarskega položaja in izida upravnih volitev dne 12. junija v Trstu in 19. junija v okoliških občinah hoče Airey dokazati nujnost, da se mora Trst čimprej priključiti k Italiji. V prilogi A so navedeni podatki o izidu upravnih volitev. Navedeni so tudi podatki o uvoženem blagu iz ZDA v okviru E. R. P., dalje pregled uvoznega programa E. R. P.

za leto 1948/49 in končno protivrednostni fond E. R. P. za proračunsko leto od 1. julija 1948 do 30. junija 1949.

VIII. Poročilo za razdobje od 1. julija do 30. septembra 1949. 24 str. + XX str. prilog z 2 kartama. 4°. Odprava potnih ovir za italijanske državljane pri vstopu v STO. O ukazu o uporabi slovenščine kot uradnega jezika samo v občinah Devin-Nabrežina, Dolina, Zgonik in Repentabor, drugod pa samo italijanščine. Ponavljanje stare Aireyve teze o vrnitvi Trsta Italiji. Statistični podatki o uspehih v šolskem letu 1948/49 na slovenskih in italijanskih šolah.

IX. Poročilo za razdobje od 1. oktobra do 31. decembra 1949. 34 str. + XX str. prilog. 4°. Pritegnitev sodnega osebja iz Italije ter odstranitev vseh omejitev potovanja in trgovine med Italijo in cono A STO-ja. Ne manjka, kot po navadi, običajno zavzemanje za vrnitev STO-ja Italiji. Povečanje gradnje ladij v tržaških ladjedelnicah, tranzitnega prometa skozi tržaško luko in povečanje industrijskega blaga pri uvozu v primeri z uvozom živil. To poročilo je poslednje izmed tromesečnih poročil, ker so nadaljnja poročila zamišljena za daljšo dobo.

Roglič Josip. Gl. št. 26.

Rubič Ivo. Gl. št. 26.

Savnik Roman. Gl. št. 26.

45. **Sforza Carlo: Sui rapporti tra Italia e Jugoslavia.** Discorso dell'8 marzo 1950 nella sede dell'Istituto per gli Studi di Politica Internazionale a Milano. Relazioni internazionali, Milano 1950, serie 2, XIV. No. 15, str. 216—217.
46. **Spomenica Demokratične fronte Slovencev v Italiji.** Priloga »Soče«, Gorica, št. 96 od 11. julija 1949. 43 str. 8°.
Zahteve Slovencev v Italiji od italijanske vlade.
47. **Spomenica SHPZ Varnostnemu svetu OZN o slovenskem šolstvu v coni A STO-ja.** Razgledi V, 1950, št. 1—2, str. 50—56.
48. **Spomenica vlade FLRJ italijanski vladi o položaju Slovencev v Italiji** dne 24. marca 1950. TPPD, Trst, II, št. 19, 21. maja 1950.
49. **Sturzo Luigi: La mia battaglia da New York.** Milano, Garzanti 1949. XXIII + 436 str. 8°.
Zbirka člankov v ameriškem tisku med drugo svetovno vojno v korist Italije.
50. **Susmel Edoardo: Mussolini e il suo tempo.** (Milano), Garzanti (1950). (IV) + 338 + (III) str. 8°.
Opravičevanje Mussolinijeve politike. Neofašistično gledanje na dogodke v Julijski krajini in Dalmaciji v obdobju od 8. oktobra 1943 do sklenitve mirovne pogodbe z Italijo.
51. **Tomšič Ivan: Suverenost Svobodnega tržaškega ozemlja.** (H govoru profesorja E. Cammarate.) Primorski dnevnik V, št. 298, 28. decembra 1949. Suverenost Italije nad STO po sklenitvi mirovne pogodbe z Italijo ne obstoji več.
Prim. št. 12, 17, 42, 43, 52, 53.
52. **Tomšič Ivan: Suverenost Svobodnega tržaškega ozemlja.** Primorski dnevnik VI, št. 16, 19. januarja 1950.
Pobijanje teze, da italijanska suverenost na STO ni ugasnila.
Prim. št. 12, 17, 42, 43, 51, 53.
53. **Tomšič Ivan: Da li suverenitet nad Slobodnom teritorijom Trsta zaista još pripada Italiji?** Međunarodni problemi II, 1950, br. 2—3, str. 8—21.
Prim. št. 12, 17, 42, 43, 51, 52.
54. **Trieste Handbook 1950.** Trieste, Information and public relations division of Allied Military Government. British-United States Zone 1950. 61 str. 8°.
Prvi povojni statistični podatki o Trstu, ki pa niso v vseh panogah, zlasti ne glede števila in narodnosti prebivalstva, popolnoma zanesljivi.
55. **Udina M(anlio): Sull'attuale amministrazione del T. L. di Trieste.** Estratto dalla »Rassegna di Diritto Pubblico« N. 3—4, 1949, str. 324—340.

56. **Udina Manlio: L'inaugurazione dell'anno accademico all'università**, Mai estinta la sovranità dell'Italia su Trieste. Giornale di Trieste, 6. decembra 1949, št. 852. (Tržaška izdaja.)
57. **Taylor A. J. P.: The Free Territory of Trieste.** The New Statesman and Nation, London 1949, October 29, Vol. XXXVIII, No. 973.
Se zavzema za sporazum med Jugoslavijo in Italijo za skupno upravljanje STO-ja, kritičen proti italijanskemu iredentizmu.
58. **The Three-Power Statement-Treaty Revision.** The Times, London, No. 51026, March 22, 1948.
Angleško besedilo tripartitne izjave s priporočilom, da bi se Svobodno tržaško ozemlje vrnilo pod italijansko suverenost.
59. **V. A.: Poslijeratna borba za Istru.** Istarski zbornik 1949, str. 114—129.
60. **Vedovato Giuseppe: Il trattato di pace con l'Italia.** Firenze-Empoli, Leonardo 1947. XL + 624 str. 8°. Priložena barvana karta v merilu 1 : 2 000 000. »Nuovi confini, le cessioni territoriali e le zone demilitarizzate secondo il Testo del Trattato di Pace.«
Knjiga je razdeljena v tri dele. V prvem delu (str. 1—391) objavlja avtor francosko besedilo mirovnega dogovora z Italijo in sicer v vzporednih štirih stolpcih: v prvem je dogovor, kakor ga je sestavil Svet štirih ministrov, v drugem amandmani delegacij raznih držav, ki so sodelovale pri mirovni konferenci, v tretjem pripombe in spreminjevalni predlogi italijanske vlade in v četrtem stolpcu končno besedilo.
V drugem delu »Dokumenti in karte« (str. 395—483) so zbrana pojasnila posameznih delegacij in italijanske vlade v podkrepitev predlaganih amandmanov, prav tako v francoskem jeziku, toda skržene na to, kar je smatral avtor za bistveno.
V tretjem delu (491—616) so v italijanskem jeziku navedeni razni govori italijanskih državnikov in drugi italijanski dokumenti v zvezi z mirovno pogodbo, tako govori italijanskih predstavnikov v plenumu in v raznih komisijah mirovne konference v Parizu, izjave italijanskih predstavnikov pred Svetom zunanjih ministrov v New Yorku v novembru 1946, poročila in govori o mirovni pogodbi v italijanski konstituenti.
- Zajec Boris.** Gl. št. 24.
61. **Zona B terra senza legge.** Trieste, Izredna izdaja Il Lavoratore, Nuova Serie Anno VI, No. 1306, 1950. 38 str. 8°. Zbirka časopisnih člankov z močno strankarsko popačenostjo.
62. **Zwitter Fran: Julijska Krajina po drugi svetovni vojni.** GV XIX, 1947, str. 15—52 s karto v prilogi.

Dve važni knjižni novosti z gospodarskega področja

V septembru izide obširno delo rednega profesorja ljubljanske univerze geografa dr. Svetozarja Ilešiča

Amerika

Napovedana knjiga bo izšla kot prvi zvezek serije »GOSPODARSKA GEOGRAFIJA SVETA«. — Ogromno, okoli 500 strani obsegajoče delo, ki je bogato ilustrirano, obravnava ne samo splošne gospodarske podatke celotnega ameriškega kontinenta, temveč tudi vso gospodarsko problematiko vsake ameriške države posebej z njenimi razvojnimi možnostmi in tendencami.

Vsebinsko je knjiga urejena tako, da podaja najprvo splošni pregled narode in prebivalstva. Sledijo zelo podrobni opisi posameznih ameriških držav, od katerih se zlasti odlikuje opis ZDA. Izčrpno pa so podani tudi pregledi posameznih gospodarsko-geografskih področij z vsemi njihovimi posebnostmi in razvojnimi perspektivami.

Cena knjigi še ni dokončno določena, gibala pa se bo med 500 do 600 dinarjev.

V NOVEMBRU PRIDE NA KNJIŽNI TRG KOT PRVA
PUBLIKACIJA TE VRSTE PRI NAS

Gospodarski atlas sveta

(Sestavil prof. Stane Zrimec)

Ideja te važne publikacije je, da na cca 110 celostranskih kartah v formatu 24 × 34 cm prikaže sedanjo razporeditev vseh glavnih panog svetovnega gospodarstva. Na teh geografskih kartah, ki bodo izvrstno dopolnilo že izišlemu priročniku »Svet v številkah«, bo ponazorjena razporeditev množine pridelkov vseh glavnih gospodarskih kultur. Številni stranski grafikoni bodo podajali zanimive primerjave in vse potrebne podrobnosti. Cena knjigi, vezani v polplatno bo 480 dinarjev.

DZS razpisuje s tem subskripcijo za obe navedeni knjigi. Pri naročilu se poslužite priložene naročilnice, nakar vam bo založba takoj poslala položnico, s katero nakažite *predplačilo* v znesku 200 dinarjev. Po izidu bo cena obeh knjig za 10% višja.

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE

LJUBLJANA, STARI TRG 26

poštni predal 50

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1951

941/949

119510250, 1/4

Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 5/1951

COBISS •

Med starejšimi zvezki ZČ, ki zaradi tehtnosti in bogastva objavljenih znanstvenih in strokovnih prispevkov zaslužijo ponatis, je tudi peti letnik (1951), ki je že zdavnaj pošel. Njegov ponatis bo mlajši generaciji zgodovinarjev omogočil, da svojo knjižnico obogatijo z delom, ki pričča tudi o veliki zagnanosti povojnih raziskovalcev, da znanstveno proučujejo narodnoosvobodilni boj kljub velikim težavam s še neurejenimi, v precejšnji meri pa tudi nedostopnimi arhivskimi viri.

Z letnikom 1951 je ZČ začel objavljati razprave o zgodovini narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem. Dr. France Škerl, tedaj sodelavec Muzeja NOB v Ljubljani, se je v obsežni razpravi lotil osvetlitve političnih tokov v prvem letu razvoja in delovanja Osvobodilne fronte slovenskega naroda, dr. Metod Mikuž, tedaj izredni profesor na prvi katedri za zgodovino NOB v Jugoslaviji, pa je v svoji razpravi prikazal nastanek velikega osvobojenega ozemlja v Sloveniji spomladi 1942 in razvoj ljudske oblasti na njem. Oba sta se torej lotila preučevanja temeljnih problemov NOB na Slovenskem in hkrati velikih posebnosti v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami. Dr. Škerl je nato še v več razpravah širil in poglobljal svoje raziskave OF, dr. Mikužu pa je bila navedena razprava tudi ena prvih raziskav na poti k nastanku njegovega velikega Pregleda zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Ponatis letnika 1951 je tako tudi oddolžitev spomenu prof. dr. Metoda Mikuža in dr. Franceta Škerla, ki sta orala ledino v preučevanju zgodovine NOB in ustvarjala temelje za uspešen razvoj zgodovinopisja najnovejših obdobj.

Letnik 1951 je vsebinsko izredno raznolik in v njem so objavljeni prispevki iz različnih zgodovinskih obdobj in panog, posebej pa naj poudarimo, da je v njem prof. dr. Vasilij Melik s sodelavci objavil Bibliografijo slovenske zgodovine, s čemer je ZČ začel opravljati eno svojih posebno pomembnih nalog. Uredništvo ZČ je že od prvega letnika dalje objavljalo tudi posebne bibliografije, bilo je tudi pobudnik za sestavljanje bibliografije o narodnoosvobodilnem boju, z letnikom 1951 pa se začenja kontinuirano objavljati Bibliografije slovenske zgodovine, ki je na eni strani pregledni prikaz vseh pomembnejših dosežkov raziskovanja od naselitve do leta 1941, hkrati pa je nepogrešljiv priročnik pri raziskovalnem in pedagoškem delu.

Ponatis letnika 5/1951 je utemeljen s prispevki, ki pomenijo pomemben korak v razvoju slovenskega zgodovinopisja.

Ljubljana, oktober 1987

Miroslav Stiplovšek

Ponatis izdaja uredništvo „Zgodovinskega časopisa“, glasila Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Pripravili so ga Vasilij Melik — glavni in odgovorni urednik, Janez Stergar — namestnik glavnega urednika in Majda Čuden — upravna revije. V 730 izvodih razmnožil Janez Pleško, Ljubljana.